ВОЛИНСЬКИЙ МУЗЕЙ, ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Науковий збірник

Випуск 5

м. Луцьк, 2014

Управління культури Волинської облдержадміністрації
Волинський краєзнавчий музей
Волинська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

ВОЛИНСЬКИЙ МУЗЕЙ, ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Науковий збірник

Випуск 5

Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 року

м. Луцьк, 2014

УДК 069 (477.82)
ББК 79.14(4 УКР - ВОЛ)
В 67

Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 5. Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 року. Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – 449 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, яка відбулася в м. Луцьку 16 травня 2014 року, присвячені музейній справі, археології, історії, культурі та етнографії Волині в контексті української історії.

Розраховане на науковців, краєзнавців, музейних працівників та широке коло шанувальників минувшини.

Редакційна група: ***Анатолій Силюк, Микола Мігас.***

Відповідальні за випуск: ***Анатолій Силюк.***

Технічний редактор: ***Олександр Трофімук.***

Матеріали надруковані в авторській редакції.
У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.

Видання здійснене в рамках Регіональної програми розвитку культури, мистецтва і туризму в області на період 2011-2015 роки.

© Волинський краєзнавчий музей, 2014

Розділ І. Волинський краєзнавчий музей та музейні установи в історії та культурі краю

Олена БІРЮЛІНА *(Луцьк)*

НАЙДАВНІШІ ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА У ЗІБРАННІ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ. ЛИСТ ЛУЦЬКОГО СТАРОСТИ АНДРІЯ САНГУШКА КОШЕРСЬКОГО ВІД 5 ТРАВНЯ 1555 РОКУ В СПРАВІ ПРО ЗБІГЛОГО РИБАЛКУ

У музейній збірці джерел на паперовій основі виділяються три акти XVI ст., які походять з родинного архіву волинської шляхетської родини Єло-Малинських. Усі три є оригінальними документальними джерелами, створеними в умовах судово-адміністративної системи Великого князівства Литовського, у її так званий дореформений період[1]. Два з них – великокнязівський лист 1524 р. і лист про продаж нерухомості в Луцькому Окольнику 1543 р. вже нами опубліковані[2]. Той, що пропонується цією публікацією, – лист 1555 р.[3], є результатом урядницької діяльності луцького старости, який представляв верховну владу великого князя литовського.

Документ розміщений на перших двох сторінках одного складеного навпіл аркуша паперу. Папір невисокого гатунку, чому відповідає і його характерна ознака – водяний знак з клеймом «Кабан» (по іншому – «Вепр». – Авт.). Складання документа спричинило відокремлення ¼ частини аркуша; є також розрив і невеликі втрати по краях, які, на щастя, не дуже позначились на втраті тексту. Написаний чорнилом коричневого кольору, яке місцями вигасло.

Документ створений в Луцьку. Датований 5 травня 1555 р. Написаний від імені намісника великого князя – луцького старости князя Андрія Михайловича Сангушка Кошерського. В кінці тексту проставлений паперово-восковий відтиск печаті князя Кошерського з зображенням «Погоні»[4]; кустодія збереглась добре. Нижче стоїть підпис з відчитуваним другим словом – «Михайловичъ», який можна віднести до ініціатора створення документа, луцького старости Андрія Михайловича Сангушка.

Справа, яка розглядається в акті, стосувалась скарги Михайла Єловича Малинського на Андрія Куневського і його дружину Богдану Станківну з Денисковичів про те, що останні переманили підданих скаржника з маєтку Верба. В тексті повідомляється, що вербовського риболова Яцину, разом з його жінкою, дітьми та «зо всіма статками» Куневські «звели на мешкане» до свого маєтку, назви якого не вказано. Із контексту випливає, що подія сталась перед 1555 р.

Як вказав староста, спершу розглядом справи займався литовський земський маршалок і віленський воєвода Микола Радзивіл. У результаті «застоновеня еднацкого», тобто добровільної згоди конфліктуючих сторін, він виніс рішення («вырок») про термін повернення Куневськими Єло-Малинському Яцининої сім'ї – на день святого Петра (12 липня. – Авт.) 1554 р. і місце, де було умовлено це здійснити, – в Кременці.

Позаяк у визначений час пани Куневські не лише не повернули підданих, але і не вжили відповідних заходів для виправдання в суді – «то пак деи тот рок [термін. – Авт.] давно минул, а вы деи незаховываючися в том ведле выроку пна воеводы виленского», то М. Єло-Малинський поскаржився «господару королю», тобто верховному господареві, яким на той час був великий князь литовський і польський король Жигимонт II Август. При цьому шляхтич вже оперував писаним реєстром «кривд і шкод», яких зазнав через втрату робочих рук.

Далі у тексті листа йдеться про те, що на «жалобу» Єло-Малинського Жигимонт II направив луцькому старості «листа комисеиного», в якому звелів – «рачил, росказуючи мнѣ» – скликати комісію з суддів і назвав термін наступного судового засідання. Як правило, окрім старости, який очолював судову гілку, верховний князь вводив до комісії ще двох суддів, які обирались з числа добре знаних в повіті землевласників.

Саме на цьому етапі луцький староста направив до Куневських свій лист (документ, що публікується. – Авт.), у якому описав перебіг судової справи і попередив позваних про призначення нового судового засідання в «замку господарском в Луцку». У листі Сангушко також зробив застереження: якщо відповідачі не з'являться до замкового суду і не стануть «ку праву», щоб «усправедливити» позивачів, тоді староста забезпечить права («заховає») пана Михайла Єла «подле роскозаня господарьского и статуту права земского». Таким чином староста попередив, що у випадку вищеописаного сценарію – не з'яви відповідачів до суду, справу про повернення сім'ї збіглого рибалки виграє Єло-Малинський, згідно «статуту права

земського», тобто приписів Першого Литовського статуту (1529 р.).

Наукову вартість впроваджуваного документа підвищує той фактор, що Луцькі замкові книги, куди його зобов'язані були внести, збереглись лише з 1558 р. З тієї ж причини відсутня можливість з'ясувати весь перебіг справи за скаргою Єло-Малинського.

Добре відомий за іншими джерелами шляхтич Луцького повіту Михайло Дашкович Єлович Малинський († близько 1577 р.)[5] назвав у 1555 р. Вербу своїм маєтком. Йдеться про село Верба Кременецького повіту (тепер одноіменне село Дубнівського р-ну Рівненської обл.), оскільки син Михайла – Василь Єло-Малинський у 1583 р. платить з частини цієї Верби і сусіднього їй «Столпця» (тепер с. Стовпець. – Авт.) податки[6]. Під 1601 р. відома протестація Денисків-Матвіївських про затоплення вербівської старої церкви разом з могилами предків з вини іншого Михайлового сина Матвія Єло-Малинського, власника тіє ж «Малинської» частки вербівського маєтку[7].

З досліджень Володимира Собчука відомо, що село Верба, дідичний маєток Денисків ще з XV ст. було розпайоване між двома гілками цього роду[8]. Наприклад, частина села, вочевидь його стариша осада з церквою, на середину XVI ст. належала нащадкам Івашка Сеньковича, – Денискам-Матвіївським. Інша частина відійшла Богдані, єдиній дочці Івашкового рідного брата Станка Сеньковича Денисковича. Богдана внесла цю частку посагом чоловікові Андрію. Саме Андрія Куневського називають власником частини села ревізори Кременецького замку у 1545 р.[9] Нам невідомо, коли і за яких обставин ця доля маєтку потрапила до рук М. Єло-Малинського. Але зрозуміло, що він набув його від Богдани і Андрія Куневських, а ті згодом організували виведення з маєтку родини колишніх підданих.

Слід сказати, що позваний до суду Андрій Куневський доводився Михайлові Малинському близькою рідною: обидва належали до одного покоління давнього роду Єловичів, перші представники якого – Гринько і Єсько Єловичи згадуються у волинських джерелах в II половині XV ст.[10]. Від отриманих у власність сіл їх нащадки здобули відтопонімічні іменування – Малинські, Куневські, Букоємські.

Певні складності виникли в автора з поясненням участі в судовому розгляді справи різних репрезентантів верховної влади. На першому етапі за справу взявся литовський земський маршалок і віленський воєвода Микола Радзивіл Чорний. На другому – луцький староста Андрій Сангушко Кошерський.

Луцький староста Андрій Михайлович належав до відомого волинського князівського роду Сангушків/Сангушковичів Кошерських (ім'я лінії роду утворено від назви давнього центру волості – Кошер; тепер села Нові і Старі Кошари Ковельського р-ну Волинської обл. – Авт.). 18 грудня 1542 р. він був наділений старостинським урядом в Луцьку, який займав до своєї смерті 4 жовтня 1560 р. До компетенції цього уряду входив розгляд судових спорів землевласників Луцького повіту. При тім, спори представників крупної земельної магнатерії розглядав сам володар. Наші герої до таких не належали.

У нашому випадку до луцьких повітників належав Михайло Єло-Малинський, основні маєтки якого розташовувались в Луцькому повіті. Натомість позвані ним до суду Богдана Денисківна і Андрій Єло-Куневський, власники групи сіл в Кременецькому повіті, були кременецькими повітниками. На час створення документа Кременеччина перебувала в руках Бони Сфорца (протягом 1536 – 1556 рр.), матері чинного тоді польського короля і великого князя. Вона управляла Кременецьким замком і його волостю через призначуваних нею старост. На момент 1554 – 1555 рр. старостою в Кременці був Петро Семашко[11].

Чому скаргу про збіглих підданих луцького повітника спочатку розглядав репрезентант великого князя литовського Микола Радзивіл Чорний, незрозуміло. На той час Радзивіл також був власником маєтків на Волині; йому належала Олика і невелика група сіл в її околицях. Про нього відомо, що входив до кола особливо довірених осіб великого князя і короля Зигмунта Августа. Кар'єрний успіх литовського магната пов'язували родинними стосунками з королем, який у другому шлюбі за дружину мав двоюрідну сестру Миколи Чорного – Барбару Радзивіл. Навіть після смерті своєї родички Радзивіл, як особливо довірена особа, брав участь в обряді вінчання Зигмунта Августа з його третьою дружиною Катериною Ґонзаго у 1553 р.[12] Натомість, як подейкують, Зигмунт Август мав дуже напружені стосунки зі своєю матір'ю Боною, яку до 1556 р. не відпускав до Італії через побоювання втратити численні маєтки. Нагадаємо, що Бона, як власниця Кременеччини, яка управляла тут через своїх ставлеників, також мала можливість впливати на рішення суду.

Залишилось додати, що позваного до суду Андрія Куневського в документі названо господарським земянином. Це означає, що він отримував платню за виконання якихось державних доручень, або під зобов'язання виконувати державну службу з рук великого литовського князя отримав частину свого земельного фонду. Поставленням на ось цю державну (господарську) службу займався земський маршалок. Можливо тому справу Куневського розглядав спочатку особисто литовський земський

маршалок – вища посадова особа у Великому князівстві Литовському.

Так чи інакше, усі обставини справи про збіглого рибалку з'ясувати до кінця навряд чи можливо.

Оригінал судового документа 1555 р. як пам'ятку Литовської доби зрідка використовують у виставковій роботі музею. Його копія розміщена в музейній експозиції – у залі середньовічної історії Волині.

Археографічні зауваги.

Документ транслітерувався з допомогою сучасного українського алфавіту з додаванням відсутніх у ньому літер «ѡ», «ѣ», «ѵ». Літери «ꙗ» і «ѥ» передані сучасними «я», «е». Надрядкові літерні знаки спускались у рядок і позначались курсивом. Паєрки на позначення «і» або «й» передані курсивним *«и»*. Надрядкові літери внесені в рядок і позначені курсивом. Збережено написання слів під титлами. У квадратних дужках подані коментарі, реконструйовані або непрочитані місця (позначені трьома крапками). Літерні позначення чисел збережені і розшифровані поряд у квадратних дужках. Розбивка на абзаци, великі і малі літери, пунктуаційні знаки розставлені на розсуд автора.

– Луцьк. 1555, 5 травня.

Лист луцького старости Андрія Сангушка Кошерського до Андрія Куневського і Богдани Станківни Денисковича з вимогою з'явитись на луцький замковий суд у справі за скаргою Михайла Єловича Малинського про повернення риболова з Верби, якого позвані звели до свого маєтку.

Лис*т*Андрея Михаиловича [С]анкгушковича Кошерского старосты луцк[ого] земянину гсдрьскому пану Андрею Куневскому *и* жоне его [Бог]дане Станковне Денисковича.

Жаловал гсдру королю его милости пан Михаило Елович Малинский ѡ том, штож дей звыроку изастоновея еднацкого воеводы виленского маршалка** земъского канцлера Великого князства Литовского старосты берестеиского державци борысовского и шовленского пана Микалая [так!] Радивила мели есте ему вернути чл҃вка его рыболова на имя Яцыну из жоною и [д]етми из зовсими статки из збожемъ засеянымъ, которого деи были есте зменя его Вербои до именя своего звели на мешкане. Якождеи ѡтданю того чла҃ка рок был зложон ден святого Петра прошлого свята, которое свято было в року тисеча пятсот пятдесят четвертом имели деи есте его поставити намесци назначоном ѵ Кремянци.

То пак деи тот рок давно минул, а вы деи незаховываючися втом ведле выроку пн҃а воеводы виленского предся щного рыболова Яцину [так!] изжоною издетми изовсими статки его ему вернути нехотели вчом он щтвас крывдѵ ишкодѵ немалую быт менит. Которых шкод заневыданемъ вш҃м того рыболова жоны и детеи его реистръ всебе написаны мает инаправе его положит и о томъ // з вами щчевисто мовит хочет.

Его […]ская млсть на жалобу пн҃а Михаила Ела лист своu гдрскиu комисеиныu до мене писати казали, рачил, росказуючи мнс, абыся вас листом моим обослалъ иперед собою стат казал и того межи вами досмотрел и справедливост вчинил. Атак абы есте передомною взамку гдрьском вЛуцку куправу засим моим листом стали ивтомъся зъего млстью росправили на тот рок, накоторыи его лисъть вас позовет комисеею гдрьскою исим листом моим. Апаклижбы есте передомною стати ивтомся ему ѵсправедливити нехотели, тогды я пн҃а Михаила Ела заховаю подле роскозаня гсдрьского и статуту права земъского. Псан҃ вЛуцку лета бож. нарож. АФЙЕ [1555] мсц҃а мая е҃[5] денъ.

Печать (паперово-воскова кустодія): «Погоня»

Підпис: […] Михаиловичъ

*Перші дві літери слова написані як лігатура. – Авт.

**Остання літера виправлена з «у». – Авт.

---

1. Серія земських реформ 1564 – 1566 рр. і прийнятий у 1566 р. Другий Литовський статут довершили оформлення Великого князівства Литовського як правової держави. Основною метою цих заходів було унезалежнення шляхетського стану від влади великого князя. – Авт.

2. Бірюліна О. Документ 1524 року – найдавніше писемне джерело в колекції Волинського краєзнавчого музею //Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського

літературно-меморіального музею Лесі Українки, Луцьк-Колодяжне, 19-20 травня 2009 року. – Луцьк, 2009. – С.432 – 435. Бірюліна О. Єло-Малинські – власники нерухомості в Луцьку (за документом 1543 р. з колекції Волинського краєзнавчого музею) //Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. – Луцьк, 2009. – С.280 – 286.

3. Волинський краєзнавчий музей, інв. № КДФ – 449/КВ – 15955.

4. Відтворена за відбитком 1540 р. у кн.: Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV – XVIII ст. – Харків, 2008. – С. 120 (Мал. 205).

5. Про рід Єло-Малинських див.: Бірюліна О., Довбищенко М. Забуті імена української історії: шляхетська родина Єло-Малинських // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л.Тимошенко (голов.ред.), В.Александрович, Л.Винар, Л.Войтович, Я.Ісаєвич та ін. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 481-502.

6. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T.8.: Ziemie Ruskie. Wołyń i Podole //Źródła dziejowe. 1889. T.19. – S.140.

7. Довбищенко М.В. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). – К., 2008. – С.736.

8. Собчук В. Д. Дениско Мукосійович і Денисковичі на півдні Волині в XV – другій третині XVI ст. // Четверта наукова геральдична конференція (Львів, 10 – 12 листопада 1994 р.): Зб. тез повідомлень та доповідей. – Львів, 1994. – С. 69 – 71.

9. Литовська метрика, книга 561: Ревізії українських замків 1545 року /Підг. В.Кравченко. – К., 2005. – С. 200.

10. Бірюліна О., Довбищенко М. Забуті імена української історії: шляхетська родина Єло-Малинських // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л.Тимошенко (голов.ред.), В.Александрович, Л.Винар, Л.Войтович, Я.Ісаєвич та ін. – Вип. IX. – Дрогобич, 2005. – С. 482.

11. Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII – XVIII wieku: Spisy /Pod red. A. Gąsiorowskiego. – Kórnik, 2007. T.III: Ziemie ruskie. Zesz. 5: Urzędnicy wołyńscy XIV – XVIII wieku. – S. 63.

12. Цьому сюжетові присвячене художнє полотно сер. XVIII ст. з Радзивілівського палацу в Олиці, яке тепер зберігається у Волинському краєзнавчому музеї. – Авт.

Андрій БОНДАРЧУК ***(Луцьк)***

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ЛУЦЬКОГО БРАТСТВА: НАЙМОЛОДШИЙ І ЄДИНИЙ В УКРАЇНІ

Зрозуміло, у тих, хто не знайомий з історією Хрестовоздвиженського братства, заголовом неодмінно викличе інтерес: чим привернуло до себе таку увагу це громадсько-релігійне утворення? Адже далеко не кожне суспільне формування, що має свою історію, має музей, який висвітлює його діяльність.

Історики, релігієзнавці проявляли і проявляють інтерес до діяльності Братства неспроста, бо його роль в історії України, її Церкви не обмежувалась лише фактом існування цієї організації. Головним були реальні дії у дуже непростий і нелегкий для України час, коли після зрадницького Андрусівського договору тіло України було розітнуте по Дніпру навпіл між двома загарбниками – Росією і Річчю Посполитою. Національний, соціальний, релігійний гніт населення Правобережжя і став тим каталізатором спротиву, який сформував Братство. Тому, швидше за все, про стрижень тодішнього Братства можна говорити як патріотичний.

І коли ми сьогодні констатуємо, що архітектурно-мистецькою візитівкою минулого є Луцький замок, то візитівкою тодішнього суспільного життя і устрою в Луцьку є Луцьке братство. Саме воно об'єднало навколо себе найбільш свідомих, патріотично налаштованих громадян, які доступними формами чинили спротив чужій владі і Церкві. Феноменом цього руху було те, що Братство об'єднувало людей різних соціальних, освітніх груп: шляхтичів, князів, простолюдинів, священослужителів, активним членом Братства був депутат польського сейму Лаврентій Древинський.

Зміст діяльності Братства, звичайно, залежав від політичного становища Правобережжя і після входження Волині у склад Російської імперії набув більш релігійно-краєзначо-освітнього окрасу. Дещо якісно змінився і склад Братства. Його членами ставали різнорангові держслужбовці, військові, судді, підприємці, діячі культури, освіти. Членство в Братстві ставало престижним. Воно розгорнуло активну діяльність, яку перервала Перша світова війна. Згодом, вже коли Волинь знову відійшла до Польщі, Братство відновило свою діяльність, яка, звісно, була обмежена. Після "визволеної" місії СРСР у 1939 році Братство припинило свою діяльність і відновило її, як продовжувач добрих справ свого далекого попередника, у вересні 1990 року.

Цей своєрідний заочний вступ-анотація до вже відомої і свіжої дослідницької літератури про Братство, яке, однак, ще далеко не повно дослідила його історію і потребує значний зусиль істориків, адже матеріали про діяльність цієї організації розкидані і в закордонних архівах. У процес дослідження свого попередника

Урочисте відкриття Музею історії Луцького братства. 27 вересня 2011 р.

Першу екскурсію студентам Луцького медколеджу проводить Олена Бірюліна. Жовтень 2011 р.

У музеї з візитом Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет і Митрополит Луцький і Волинський Михаїл. 2012 р.

Почесний відвідувач Євген Сверстюк, відомий український письменник-дисидент. 2012 р.

Волинське крайове братство на музейних Різдвяних зістрічах. 2013 р.

Під час облаштування підземної крипти братської Хрестовоздвиженської церкви.2011 р.

нинішнє Братство активно включилось при співпраці з Волинським краєзнавчим музеєм. Кваліфіковану допомогу надавала автору цих рядків тодішня завідувачка відділом давньої історії О. А. Бірюліна.

Першим серйозним кроком до цієї роботи стало дослідження первинного документу Братства – реєстру братчиків з часу його заснування – 1617 рік. Довгий час – більше століття –в науковому світі "Пом'яник" Братства вважався втраченим. Шлях пошуку підказав кандидат історичних наук з Острога Віктор Атаманенко. Причина виявилась банальною: в багатющих фондах Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського цей оригінальний документ значився під іншою назвою. Опрацьований і доповнений іменами з інших джерел, він був перевиданий і став надбанням дослідників, істориків, краєзнавців. До пошуку покликав рядок з цього документу: "Даниил Братковский, невинно оть Ляхов страц. Р. 1702". Український шляхтич, громадський діяч, захисник православної віри, поет був маловідомими в Україні, оскільки його книга "Світ, по частинах розглянутий" була видана на старопильській мові у Кракові в 1697 році і збереглась у кількох екземплярах.

Її повний текст переклав на українську мову відомий письменник, публіцист, історик, лауреат Шевченківської премії, наш братчик Валерій Шевчук. Ця повна збірка поета з паралельним перекладом на українську вперше побачила світ у 2002 році. Для збору коштів на видання голова Братства зробив понад тисячу письмових і усних звернень до людей різних політичних, релігійних поглядів, національностей, посад, статків. Відгукнулись далеко не всі, але це дало змогу зібрати необхідну суму. Суттєву допомогу надало генеральне Консульство Республіки Польща в Луцьку, ОДА. То ж книга стала справді . як вдячність поету, який все життя відстоював інтереси простолюдинів і православ'я. Вона пройшла кілька презентацій у Києві, Луцьку, стала помітною подією у культурному житті України і Польщі. Спільно з Волинським краєзнавчим музеєм були проведені історико-краєзнавчі конференції, присвячені Д. Братковському і з нагоди 380-ї річниці Братства. За сценарієм А. Бондарчука знято фільм "Волинська голгофа Братковського", який одержав високу нагороду на українському кінофестивалі.

Пам'ять про мужній подвиг Д. Братковського нагадує встановлений Братством його горельєф поблизу місця його страти. Дослідження життя і діяльності нашого земляка, звернення Братства до Патріархії і керівника єпархії про канонізацію Д. Братковського дали результат. Священний Синод УКЦ Київського патріархату торік зарахував його до лику святих землі Волинської. Нині в програмі підготовки до відзначення 400-ліття Братства визначається місце встановлення, підбиваються підсумки конкурсу на кращий пам'ятник Д. Братковському.

Досвід щодо видання творів визначного братчика став у пригоді при підготовці до друку іншого факсимільного видання – Луцького першодруку "Лямент", що побачило світ у друкарні Братства 1628 року. Єдиний оригінал примірника зберігається у фондах Національного музею Львова. То ж з допомогою людей, небайдужих до історії нашого краю, цей першодрук теж вийшов з паралельними перекладами із старослов'янської: авторським (Валерій Шевчук, Київ), порядковим (Володимир Александрович, Львів) та науковими дослідженнями. Надано допомогу у виданні грунтовного дослідження – книги нашого братчика, доктора історичних наук КНУ ім. Т.Г.Шевченка Михайла Довбищенка "Волинська шляхта у релігійних руках". Незабаром вийде друком цікаве дослідження цього автора, основане на неопублікованих досі архівних матеріалах про Братство, які зберігаються у архівах Києва, інших міст України. Це стало можливим завдяки підтримці автора цих рядків, подружніх пар Володимира і Оксани Бакумів, Михайла і Алли Гереців із США. Перевидано й інші актуальні для нашого часу видання.

Разом з тим тривало вивчення історії Братства, визрівала тверда впевненість у необхідності створення музею історії Братства, відродженню колишнього занедбаного братського некрополю, де в підземеллі братської церкви покоїлись останки перших братчиків, похованих там 300-350 років тому. Цей масштабний задум зародився ще у травні 1997 року, коли мене було обрано головою Братства. Але це була лише далека мрія, бо бодай почати реалізацію її не було можливостей – ми не мали ні приміщення, ні коштів. Забігаючи наперед (щодо останнього), то з того часу до нинішнього дня від держави Братство не одержало жодної копійки для свого розвитку.

А от її байдужість, неувага до проблем відбудови, збереження пам'яток національного значення, якою є братський будинок, мав би посіяти зневіру. Адже після зустрічі тодішнього Президента України Л. Кучми з представниками релігійних організацій 10.02.1999 року у затвердженому списку культових споруд, що підлягали реставрації і реконструкції, одним із перших значився архітектурно-історичний комплекс: Хрестовоздвиженська церква і братський будинок. Невдовзі автор мистецького і вартісного проекту відвідав Луцьк, церкву, Братство.

- Коли ж здійсниться ця мрія? – запитав я у нього.

- Планується до 400-ліття Братства. Але за наявності коштів.

Тоді це були реальні строки. То ж думалось: чи варто щось розпочинати самостійно? Та плани ці виявились ілюзорними. Як тільки прийшов уряд Кінаха, згадуваний список був анульований. Надій на реакцію місцевої влади на численні звернення Братства, не змінювали черствої посади, хоч сама влада часто змінювалась. Нонсенсом виглядала ситуація: колись за кошти Братства зведено і цей будинок, але нині воно змушено було платити за оренду двох кімнат, які ми одержали.

Звичайно, цього було недостатньо аби створити на їх базі повноцінний музей. Та все одно вже тоді з'явились перші експонати: Братська скринька та книжкова експозиція, де були представлені твори, авторами яких були колишні і теперішні члени Братства, література про нього. А Братську скриньку, яка колись існувала у Братстві для збору пожертв, автор цих рядків виготовив власноруч із оцинкованої жесті старої церкви, зруйнованої комуністами. Церкви давно нема, а її частинка живе, слугує добрим справам.

Реально ж задум про створення музею матеріалізувався відповіддю міської ради 1999 року, коли на прохання Братства нам було передано сусідню квартиру № 13, яка звільнилась. Разом з площею, яку ми мали, і дерев'яною прибудовою-розвалюхою, ми мали 96,5 кв. м. Це вже було щось. Однак квартира, яку нам передали, була в жахливому аварійному і антисанітарному стані. Навіть при гострому дефіциті житла люди, яким її пропонувала міська рада (це ще до передачі нам) відмовлялися. Адже окрім всього тут, як і в наших кімнатах, не було опалення, водопостачання, каналізації.

Тоді ж народився й "наполеонівський" проект. Якщо влада відселить ще 1-2 сім'ї, то з допомогою єпархії можна зробити музей історії православ'я Волині, де одна з основних експозицій буде присвячена Братству. Зрозуміло, підняти такий пласт історії йому одному не під силу. Воно не має фінансових джерел, кваліфікованих кадрів. Керівництво єпархії ідею схвалило: "Хороша, богоугодна справа. Робіть". Що це означало – відомо: на нас розраховувати нічого. Обговорювали й інше: зробити музей Д. Братковського. Однак, брак експонатів став вирішальним фактором – бути чи ні. Тому було обрано, на думку автора, найбільш реальний і оптимальний варіант – музей історії Луцька братства.

Він став наймасштабнішим проектом діяльності нашого Братства. Безперечно, тоді ще не уявлялось, які перипетії чекають на цьому шляху ініціатора і фундатора ідеї. Перший ремонт двох кімнат, який виконала найнята бригада, був неякісним і все довелось переробляти. Натомість інший майстер Валерій Романюк до ремонтно-реставраційних робіт підійшов творчо і грамотно. Тому навіть стіни у двох кімнатах стали експонатом.

При здійсненні музейного проекту підставили своє плече щирі люди, які шанують історію. Це насамперед однойменне православне Товариство св. ап. Андрія Первозваного у США, яке тривалий час очолював уродженець Волині Михайло Герець. Відгукнулись керівники благодійних фондів "Майбутнє Волині" – Іван Омелянюк, "Рідна Волинь" – Борис Клімчук, керівник сільгосппідприємства "Рать" Луцького району Віктор Шумський, колишній начальник обласного управління лісового господарства Богдан Колісник, приватний підприємець Віталій Захарчук, колишній директор Луцького державного історико-архітектурного заповідника Тарас Рабан, братчик Федір Швець з Маневич. Та в багатьох ситуаціях навіть доброзичливе ставлення до вирішення бюрократичних паперових питань (а їх було безліч) було своєрідним моральним капіталом, бо позбавляло зайвого "Ходіння по муках". Хоча довелось зазнати і немало походеньок задля різних дозволів. Лише ділова переписка зайняла не одну папку. Все це забирало багато дорогоцінного часу, якого не повернеш. Але через це треба було пройти, якщо хочеш щось зробити.

То ж попри все 27 вересня 2011 року, в день храмового свята Воздвиження музей Луцького братства урочисто відкрив двері, його освятив владика Михаїл. Відбулась перша екскурсія, яку провела Олена Бірюліна. На відкриття, незважаючи на запрошення, не прийшов жоден очільник ОДА, даючи зрозуміти, що навіть такі, не рядові для області події для партії Регіонів "не помітні", коли до цього причетні його опоненти. Борис Клімчук навіть залишив без розгляду моє прохання про нагородження двох братчиків, які найбільше зусиль доклали до становлення музею. Більше року ОДА гальмувала передачу, як особистий дарунок державі голови Братства готового музею, у який вона не вклала ні копійки. То ж цей час ініціатору довелось його утримувати за власний рахунок, аби його не закрили. І лише з 1 січня 2013 року, згідно з постановою обласної ради музей став відділом Волинського краєзнавчого музею. Наказом директора ВКМ А. М. Силюка завідуючою відділом призначено О. А. Бірюліну. А придбані експонати згідно акту їх власник, ініціатор і фундатор музею передав для Волинського краєзнавчого музею. Музей Луцького братства знаходиться по вул. Кондзелевича, 5, у братському будинку, відомому як монастир василіанів, і займає площу 96,5 м. кв. Це наймолодший музей України, єдиний за братською тематикою.

Важливим питанням було оформлення експозиції. Тут потужну підтримку надав Волинський краєзнавчий музей (директор А. М. Силюк), який має багаті фонди. У експозиційному оформленні

молодого музею немало сил і творчої думки доклали (тоді завідуюча відділом давньої історії ВКМ, яка згодом стала завідувачкою музеєм Братства) О. А. Бірюліна, її чоловік, дизайнер О. М. Слатов. На замовлення голови Братства художники Олександр Дишко, Володимир Жупанюк в художніх полотнах відтворили багато сюжетів з історії Братства. Особливо вражає талановите монументальне полотно О. Дишка "Останній шлях Данила Братковського". Це сцена страти братчика, поета, неподалік братського будинку у 1702 році. Художник відтворив не лише стійкість духу патріота, а й той історичний відтинок у особах, вбранні людей, архітектурі старого міста.

Окрему залу займає галерея портретів фундаторів та визначних осіб Братства. Кожне з дев'яти полотен – цікава і колоритна особистість. Діяльність Братства "В особах і подіях" відтворив майстер пензля В. Жупанюк. Ще дві його картини розповідають про милосердя братчиків, про всесвітньовідомого іконописця братчика Йови Кондзелевича.

А починається музей з невеликого передпокою. Ліворуч, через кімнату, де чергує доглядач, є експозиція літератури, виданої Братством, Братська скринька для пожертв відвідувачі потрапляють у найбільшу залу. Розміщені тут та у наступних залах експонати, довідники розповідають про переддень зародження Братства, причини, історичну, релігійну ситуацію на українських землях, зайнятих Річчю Посполитою. В тих умовах релігійні братства, як згромадження найбільш свідомих членів української спільноти, взяли у свої руки захист її національних, релігійних, станових інтересів. Притаманний їй братський рух XVI – XVII ст. зумів виробити такі форми добровільних спілок, які слугують взірцем і для творення сучасного громадського суспільства.

Установчі, статутні документи, стародруки, факсимільні видання братської літератури, стенди дають змогу зрозуміти як в тих умовах Братство стало потужною силою, однією з найбагатших організацій Волині, утримувало шпиталь для хворих, немічних, старих, жінок з немовлятами, безсімейних вояків. Діяла Братська школа, яка відповідала рівню учбового закладу середнього ступеня. У ній викладали поетику, історію, основи філософії, природознавство, медицину. Це окрім "семи наук" – граматики, історії, риторики, геометрії, астрономії, музики. Братство також утримувало монастир, церкву, які були споруджені за його кошт.

Доволі цікавою і цінною є схема-реконструкція об'єктів нерухомості Братства і Василіанського монастиря 1619-1631 років, накладені на сучасний план міста. Це будівлі, грунти, інша нерухомість, що були подаровані Братству його членами та фундаторами, що давало змогу не лише утримувати Братство, його інституції, церкви, друкарню, видавати літературу, займатись благодійництвом, а й будувати. Окремі стенди деталізують роботу Братської школи, шпиталю, монастиря, церкви.

Велика плита з білого мармуру розповідає про історичну подію: відвідини братського храму 28.08.1890 року государем, імператором Олександром III, імператрицею Марією Федорівною і царським почтом, які були присвячені відкриттю відбудованої частини церкви. У свій час вона була в Луцьку найбільшою. Однак внаслідок пожежі, а згодом довготривалої бюрократичної тяганини чиновників щодо її відбудови, вона обвалилась. Вдалось врятувати лише вівтарну частину храму, на освячення якої і прибули високі гості.

Одна з експозицій присвячена діяльності сучасного відродженого Братства. Тут його перша хоругва, виготовлена за ескізом братчика Віктора Федосюка, книги, видані Братством, написані братчиками, література про Братство, фотографії, афіші минулих років, що розповідають про його діяльність, власноруч виготовлений у 1989 році братчицею Серафимою Симонович національний прапор, з яким вона побувала на багатьох заходах в області та інших містах України.

Унікальним, цікавим і єдиним в Україні є об'єкт, який доповнює експозиційний потенціал музею – Братський некрополь. Це підземелля братської Хрестовоздвиженської церкви, братська усипальниця перших братчиків, похованих там 300-350 років тому згідно їхніх тестаментів. Про її невтішний стан йшлося в описах кінця позаминулого століття. Дуже довгий час останки цих людей були занедбані, перемішані з землею, сміттям. Під час атеїстичної влади в підземелля скидали різний мотлох. Коли автор опустився туди перший раз, видовище було не для слабонервових. Але головним був морально-духовний дисонанс: нагорі йде служба Божа, де йдеться про високі духовні цінності, внизу лежать зневажені, забуті останки тих, хто захищав православну віру.

І от після благословіння владики Михаїла, настоятеля церкви о. Василя невеликими силами братчиків, настоятеля, старости, послушника храму було розпочато розчистку, впорядкування крипти, поховань. Цікаво, що тут, в цьому дивному підземеллі, в яке деякі боялись опускатись, ніякого остраху не було. Навпаки, тут панувала якась незвичайна аура. Бо автор цих рядків, який нарівні з молодими відпрацював тут з першого до останнього дня, незважаючи на вік, втоми майже не відчував. Щось

незбагнене. Значну допомогу надавали курсанти обласного ліцею з посиленою фізично-військовою підготовкою (директор Павло Боснюк). З підземелля вручну було вийнято десятки тонн землі, будівельного та іншого сміття. Останки, а людських фрагментів було виявлено 49, було складено під скло у 14 трун. Перед цим довелось вирішити дві складні проблеми: відновити вхід у крипту ззовні та ліквідувати підтоплення.

Будівельно-ремонтні роботи якісно виконали робітники під орудою виконроба Олексія Новосада. Стіни укріплено цеглою, зміцнено арочне перекриття, зроблено бетонні східці. А от ліквідувати підтоплення крипти невідомого походження водами на перших порах виявилось складним завданням. Запрошені автором фахівці із Львова після дослідження крипти і церкви оцінили вартість ліквідації підтоплення у 2, 3 мільйона гривень. Сума фантастична. Тому, порадившись з практиками, зупинились на варіанті: підземний дренаж. По дренажних коридорах вода стікає в обладнаний колодязь, звідти насос-автомат перекидає її в каналізаційну трубу. Так і зробили. Дешево і надійно. Підлогу крипти виклали плитами з чорного мармуру. Тут тепер відбуваються богослужіння, некрополь став цікавим екскурсійним об'єктом.

Нині музей, некрополь вже надійно вписалися в туристичний маршрут Старого міста. Невеликий колектив музею (завідувачка Олена Бірюліна, молодший науковий працівник Андрій Боярчук, доглядачі Зінаїда Воробей, Мирослава Концевич) постійно дбають про привабливість цього музейного закладу, його популярність. Тут, окрім екскурсій, відбуваються тематичні заходи, які допомагають людям глибше і ширше пізнати минувшину. Музей відвідало немало відомих людей, зокрема Патріарх УПЦ Київського патріархату Філарет, громадські діячі Євген Сверстюк, Левко Лук'яненко, генерал-лейтенант СБУ Олександр Скіпальський, зарубіжні гості, керівники області, міста, депутати. Записи в книгах відвідувачів свідчать про розуміння ролі подібних закладів у формування свідомості наших громадян, молоді, пізнанні правди історії. Тому тим, хто береться за подібні благодійні проекти, не варто жалкувати за втраченим часом, здоров'ям, коштами. Здійснене набагато важливіше. Воно залишається і служить людям.

1. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Історія та відродження. – Луцьк : ВМА "Терен", 2013. - 470 с.

2. Данило Братковський. Світ, по частинах розглянутий. Фототипічне видання. Джерела. Студії. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. - 463 с.

3. Пом'яник. Реєстр Луцького Хрестовоздвиженського братства. 1618 р. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2000. - 73 с.

4. Данило Братковський – поет і громадянин. Матеріали науково-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 2002. - 156 с.

5. Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний в Луцьку року 1628-го. Луцький першодрук. Фотокопія. Переклади. Дослідження. – Луцьк : "Зоря", 2008. - 112 с.

6. Минуле і сучасне Волині і Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Науковий збірник. Випуск 26. Матеріали XXVI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 16-й річниці надання Луцьку Магдебурського права і 390-й річниці створення Луцького православного братства. Луцьк, 9-10 листопада. Луцьк, 2007.

7. Довбищенко М. В. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI – першої половини XVIII ст. - К., 2008. - 884 с.

Андрій БОЯРЧУК ***(Луцьк)***

ЗАПОВІТ ДЕКАНА ОЛИЦЬКОЇ КОЛЕГІАТИ СЕБАСТЯНА КОЗЕРОВСЬКОГО 26 СЕРПНЯ 1762 р.

Заповіти завжди були цінним джерелом для істориків. Вони розкривають імена і титули людей свого часу, їхні духовні цінності, матеріальні статки, назви маєтків. Вивчення такого джерела дозволяє дослідникам зазирнути на соціум з середини. З одного боку тестамент – це правовий акт, яким поділялося майно між спадкоємцями, а з іншого – своєрідний підсумок земного життя людини.

У колекції Волинського краєзнавчого музею зберігається тестамент священика Себастяна Козеровського – доктора обох прав (світського і церковного), каноніка при Луцькому кафедральному соборі, декана Олицької колегіати*. Він заповідав відсотки від 32 тис. польських злотих, які віддав у позику володимирському старості Францішкові Лєдуховському, на Олицький костел Св. Трійці та капітулу при ньому, місцевий колегіум, шпиталі Св. Духа і Св. Хреста, братство Св. Розарія та церковний хор при Олицькому костелі. Борг був гарантований спадковими володіннями Лєдуховського – селами Боратином

і Боратинком Луцького повіту.

Спорудження будівель Олицької колегіати з костелом Св. Трійці було започатковане у 1635 році старанням олицького ордината Альбрехта Станіслава Радзивілла (1595 - † 1656). У 1640 р. костел був консекрований луцьким єпископом Андрієм Гембицьким, а 1641 р. отримав статус колегіати.

Костел Св. Трійці було пишно декоровано скульптурами (Святих Войцеха, Станіслава, Петра і Павла, розміщених на фасаді поміж коринфськими пілястрами) та різьбою у виконанні відомого львівського скульптора М. Ерленберга (відомого як Алемпі, Алемпех) [1, с. 37]. Бічні ранньобарокові вівтарі були виконані з алебастру та мармуру. На стінах знаходилися образи, портрети та епітафії Радзівіллів і олицьких каноніків. У підземеллях містилися гроби Радзивіллів. Навколо колегіати був зведений оборонний мур з наріжними баштами [5].

Будівля має план базиліки з трьома нефами, пресвітерій закінчений півколом в обхід хорів. Над карнизом знаходиться скульптурне зображення Бога Отця, а над ним рельєф із зображенням коронування Пресвятої Діви Марії.

На костел Св. Трійці і капітулу С. Козеровський заповідав відсотки від 16 тис. польських злотих (1120 злотих на рік). Ця сума призначалася на утримання ще одного (другого) каноніка-проповідника для здійснення богослужінь, загальний стіл для духовенства і пиво, що мало бути у каноніка-проповідника на випадок якоїсь потреби (наприклад, з нагоди святкування).

Відсотки від інших 16 тис. польських злотих, які мав сплачувати Лєдуховський Козеровському розподілялися в такому порядку: священикам- псалмоспівцям, котрих при Олицькому костелі було двоє, заповідалися відсотки від 4 тис. польських злотих - по 140 злотих річних кожному.

На підтримку Олицького колегіуму передбачалися відсотки від 5 тис. польських злотих позичених Ф. Лєдуховському. З них, від 3 тис. – це пенсія на стіл для духовенства і безпритульним, а від 2 тис. – плата професорам, аби ті щонеділі після обіду читали при костелі «Катехізис». Коли ж розпочнеться великодня сповідь – то і щодня. Виплата таких сум мала здійснюватися паном Лєдуховським по-квартально, або через кожні пів року і фіксуватися прокуратором.

На той час, коли Себастян Козеровський писав свій заповіт (1762 р.), Олицький колегіум мав вже досить давню історію. Його заснування пов'язане з іменами Альбрехта Станіслава Радзивілла та луцького суфрагана Францішека Ксаверія Заєрського. Останній у своєму заповіті, датованому 1631 р. відписав капітал у сумі 70 тис. злотих, відсотки від якого мали скласти матеріальне забезпечення заснованого ним колегіуму. Виконавцем заповіту було призначено князя Радзивілла, котрий одразу видав повторний фундаційний акт колегіаті і приступив до організації навчального закладу. У 1638 році заснування Олицького колегіуму, як філії Замойської академії затвердив король, сейм, а також луцький єпископ [4, с. 90].

У своєму заповіті Себастян Козеровський згадав і про хор Олицького костелу, на потреби якого заповідав відсотки від позичених у нього 3 тис. польських злотих. На шпиталі Св. Духа і Св. Хреста, що діяли в Олиці призначалося 70 злотих. Виплати спочатку повинні були надходити до рук пана провізора Св. Духа і пана економа Св. Хреста, а потім пропорційно розподілятися. Половина – убогим, а друга половина – на виплату боргів та інші потреби.

Відомо, що перша згадка про шпиталь Св. Хреста, відноситься до 1587 р. і пов'язана з оригіналом фундушу, наданого князем Станіславом Радзивіллом на цей заклад. Проіснував шпиталь до 1840 року. У 1831 р. в ньому перебувало 11 постійних мешканців – 7 чоловіків (3 з яких вдівці) і 4 жінки (всі вдови) [3, с.75 - 76].

Початком будівництва шпиталю Св. Духа в Олиці можна вважати 1698 рік, коли князь Кароль Станіслав Радзивілл (1669 - †1719) – ординат Олики з 1689 по 1719 р. своїм привілеєм дозволив будівництво шпиталю і виділив під нього землю. Відомі також імена деяких фундаторів шпиталю: ще 1693 року 29 квітня Анна Гулевичова записала на шпиталь 150 злотих, а 29 серпня 1793 року олицька міщанка Агафія Підрицька записала 400 злотихх [2, с. 76].

При Олицькому костелі діяло братство Св. Розарія. На нього Себастян Козеровський заповідав відсотки від позичених у нього 1000 злотих. Половину із цих коштів, а саме 35 злотих, мав отримувати капелан братства, а друга половина записувалася на оздоблення вівтаря і образу Св. Розарія(чоток, які зазвичай використовуються католиками при читанні молитви – «Радій Маріє»).

Таким чином, ми бачимо, що досить значну частину своїх статків (32 тис. п. злотих) Себастян Козеровський заповідав на культові споруди та благодійницькі заклади Олики. Добре зрозуміло, що він знав про проблеми духовного життя цього містечка і намагався їх вирішувати. На жаль, в історичній літературі не збереглося відомостей про С. Козеровського і нам сьогодні досить складно критично

оцінювати його постать. Але заповіт вказує на те, що його укладач був людиною дуже освіченою і авторитетною. Він зробив вагомий внесок у розвиток духовного життя Олики.

**ВКМ - інв. № КДФ – 3553*

Заповіт Себастяна Козеровського

Ja, Xiądz Sebastyan Kozierowski, prawa oboyga doktor kanonik katedralny Łucki dziekan kollegiaty Ołyckiey zdrowy będąc na ciele y umysle, odstąpiwszy mey własniey należney y ziemskiey jeruzdykcyi, prawa, forum, powiatu y woiewodstwa, a pod teraznieysze dobrowolne zeznanie moie, zapis resignationis cum cessione cale się poddasięc y in corporuiąc, wiadomo y iawno czynę, ustnie y dobrowolnie zeznaię y każdemu, komu o tym wiedziec będzie należało, nazawsze oznaymuię.

Jż ja żeznawaiący maiąc wolność y władzą z prawa pospolitego pozwolaną dobrami y summami moiemi iako chcieć rządzić szafować y dysponować, tedy maiąc za laską pana boga, y moim staraniem przysposobioną summę trzydzieśćie y dwa tysiące złotych złotem ważnym y srebrną starą monetą, ktorą summę dałem y pożyczyłem J[aśnie] W[ieleb]n[emu] J[ego] m[oś]ci panu Franciszkowi na Ledochowie Ledochowskiemu staroscie Włodzimirskiemu rotmistrzowi woysk J[ego] K[rolewskiey] M[oś]ci y Rzeczy Pospolitey, a ten że J[aśnie] W[ielebny] pan starosta Włodzimirski zapis assecurationis na pomienioną summę trzydzestu dwoch tysięcy przed aktami grodskiemi łuckiemi osobiście stanowszy, dobrowolnie in personam zeznał y securitatem tey że summy trzydzestu dwoch tysięcy na dobrach swoich dzedzicznych Boratynie y Boratynku tu w woiewodstwie Wołynskim a powiecie Łuckim leżących ostrzegł, y warował, iako zapis assecurationis tegoż J[aśnie] W[ielebneg]o J[ego] M[ości] pana starosty Włodzimirskego in personam mei recognoscentis w grodzie Łuckim roku tysiąc siedmset sześćdziesiątego dnia dwudziestego dziewiątego februarij zeznany opiewa. Te tedy summę trzydziescie y dwa tysiące polskich złotych całą y zupełną po długiey deliberacyi y rozmysle maiąc przed oczyma pomnożeme chwały pana boga wielebney kapitule y collegiacie Ołyckiey prore et interesse, według dyspozycyi moiey niżcy wyrażoney ceduię, ustępuię, wlewam transfunduię y wieczńie rezygnuię, zostawuiąc sobie tylko usum tructuum et proventuum od tey summy totalney trzydzestu y dwoch tysięcy ad vita mea tempora, po skączonym zaś terminie zycia mojego, usus tructius et proventus od summy wyżey rzeczoney modo suprafato cedowaney na tęż wielebną kapitulę y kollegiatę Ołycką ile ma y powinien będzie takim sposobem y nato: nayprzod służąc temu kosciołowi y kapitule potrzeba było, a tak zwarzywszy, że w tym kosciele pod czas swiąt wielkich y pod czas rezydencyi dworu J[aśnie] W[ielebnych] Xiązat Ich mo[ś]ciow fundatorow bywa ludzi konkurs znaczny bo y z cudzych parochy slachta y lud pospolity garnie się do tego kościoła dla wygody w nabożenstwie y spowiedzi, a kanonik kaznodzieja ordynarysz sam jeden w niedzielę y swięta kazać muśi co mu z ciężkością y z naruszeniem zdrowia przychodzi, dla tego na pomoc y uięcie pracy kaznodzieij ordynaryuszowi, umysliłem z pozwoleniem jasnie oswieconych xiązat Ich mo[ś]ciow Radziwiłłow fundatorow y dobrodziejow kościoła Ołyckiego fundować drugeigo kanonika kaznodzieię, ktory by kazał w każdę swięto, ktore tu w tym kościele z uroczystością obchodzą, y w ktore zdawna bywały kazania. Na tego kanonika kaznodzieię z summy trzydziestu dwoch tysięcy J[aśnie] W[ielebneg]o J[ego] m[ości] pana starosty Włodzimirskiego przeze mnie lokowaney naznaczano szesnaście tyśęcy, od ktorych rachuiąc po siedm od sta przychodzie będzie roczney prowizyi złotych polskich tysiąc sto dwadzieścia, ktorą prowizyą tak dysponuię kanonikowi kaznodzieij przyszłemu rocznego sollarium polskich złotych trzysta, to iest na każdy kwartał złotych siedmdziesiąt pięć, na stoł, dla jegoż kanonika kaznodzieij aby in kollegio rad ivi liano z innemi prałatami y kanonikami miał mensam communem, y piwo naznaczam złotych dwieście żeby żaś ten że kanonik kaznodzieja z innemi Jch m[oś]ciami prałatami y kanonikami należał ad distributiones guv tidianas, ad optiones, y do wszelkich obwencyi, anniwersarsow, altarui, y innych ktore się trafić mogą. In vim tego z tey że prowizyi wyżey wyrażoney ad mapam distributionum poydze corocznie polskich złotych czterysta dwadześćia. Dwieśćie zaś złotych ktore się zostajią będą konserwowane in archivo radiviliano pro omni eventu uchoway boże calamitatis, aby kanonik kaznodzieja każdego roku pro solliario, a procurator mensa pro mensa jego mieli zupełną solucyą. Przyszły zaś kanonik kaznodzieja in vim gratitudinis w każdy tydzień mszą swiętę jednę za duszę moię odprawiąć będzie obligowany. Tey kanonij collationem et jus patronatus ieżeli to za życia moiego stanie się sobie samemu rezerwuię a po zeysciu moim z tego swiata ma służyć collacyu J[eg]o Xięciu I[ch] m[oś]ci Radziwiłłowi Miecznikowi W[ielebneg]o X[iąża] Lit[owskieg]o y sukcessorom jego ordynatom Ołyckim. Lokum, stallum, vocem, in Capitulo przyszły kaznodzieja mieć będze, iakie J[aśnie] W[ie]l[ebn]y I[ch] m[ość] xiądz biskup pasterz y dobrodziey przy erekcyi inito consilio z J[eg]o Xiążęciem I[ch] m[oś]cią dobrodziejem y z przewielebną kapitułą Ołycką zważywszy opportunitatem tey fundacyi naznaczyć będzie raczył. Drugie

szesnaśćie tysięcy z tey ze summy moiey trzydziestu y dwoch tysięcy u J[aśnie] W[ielebneg]o J[ego] m[ości] pana starosty Włodzimirskiego będącey tak dysponuię: nayprzod zważywszy szczupłe sollaria xięży psałterzystow, ktorzy y po raty codzień, y psałterz dzień y noc spuwać są obligowani, in subsidium tymze psałterzystom cztery tysiące z summy wyżey namienioney naznaczam od ktorey summy czterych tysięcy prowizyą z rąk J[ego] m[ości] xiędza prokuratora censuum odbierać będą: jeden złotych polskich sto cztyrdzieśćie, y drugi tyloż, a za to po iedney mszy swiętey w tydzień obadwa odprawiać będą iednę za duszę moią, a drugą za duszę w czyscu zostaiące.

Do seminarium Ołyckiego in subsidium mensa clericow et acolit horum od trzech tysięcy prowiżyą naznaczam aby według uwagi y rozsądku generabilis capituli Ołycensie pensya na stoł dla klerykow y akolitow co kwartał była przyczyniona, a tę prowizyą J[ego] m[ość] xiądz prokurator censuum odebrawszy, będzie importował capitulariter ad archivum zai ercsuanum. Upatruiąc przytym wielką potrzebę katechismu w tym kosciele dla ludzi młodych, ktorzy przy prostocie rodzicow swoich niewiedzą co iest do zbawienia potrzebnego wiedzieć y wierzyć lubo zaś katechizm czasem bywa przez Ich M[oś]ciow professorow, a że za to niemaią żadney konsolacyi nie z wielką to ochotą czynią, przeto dla zachęcenia Ich M[oś]ciow dotak potrzebnego y zbawiennego dzieła od dwoch tysięcy prowizyą z tey że summy J[aśnie] W[ielebneg]o J[ego] m[ości] pana starosty Włodzimirskiego dędącey dla Ich M[oś]ciow naznaczam, ktorą prowizyą kwartałami lub pułroczem z rąk im xiędza prokuratora censuum odbierać będę, z tą obligacyą, aby co niedziela punktualnie po obiedzie w kosciele Ołyckim katechizowali, a iak się spowiedz wielkanocna zacznie codzień to czynie będą, a przewielebną kapituła Ołycka będzie na to baczność, aby się temu za dosyć działo.

Muzyka chorowa kosciola Ołyckiego przy szczupłych swoich dochodach niemoże bydź sufficienti numero trzymana, dla napomoc iakąkolwiek kapelli y na potrzeby chorowe z summy wyżey wyrażoney od trzech tysięcy prowizyą naznaczam, ktorą prowizyą kwartałami lub pułroczem J[ego] m[ość] xiądz kantor z rąk J[ego] m[ości] xiędza prokuratora censuum odbierać będzie y do percepty chorowey zapisować.

Do szpitalow Ołyckich sw[iętego] Ducha y swiętego Krzyża po złotych siedmdziesiąt naznaczam, ktore tak do rąk J[ego] m[ości] xiędza prowizora sw[iętego] Ducha iako y do rąk [Jego] Pana Ekonoma sw[iętego] Krzyża, J[ego] m[ość] xiądz prokurator censuum oddawać będzie, ktory prowizyi tak I[ch] m[ości] X[iędzy]: Prowizor sw[iętego] Ducha, iako y pan Ekonom sw[iętego] Krzyża połowę ubogich do rąk na podział oddawać, a drugą połowę na reparacyą y inne potrzeby tych że szpitalow konserwować będą corocznie.

Do Bractwa Rozańca sw[iętego] w kosciele Ołyckim będącego. Prowizyą od tysiąca złotych z tey że summy naznaczam, ktorą kwartałami lub pułroczem J[ego] M[ość] xiądz prezydent rozańcowy pro tempore będący z rąk (J[ego] M[ości] X[iędza] prokuratora censuum odbierać będzie, ktorey prowizyi połowę to iest złotych trzydzieśćie pięć J[ego] m[ości] xiędzu kapellanowi rożancowemu zapłaci co rok z tą obligacją aby ten że J[ego] m[ość] xiądz kapellan co miesiąc mszą swiętą jednę za duszę moię odprawiał, druga zaś połowę tey że prowizyi złotych trzydzieśćie pięć na ozdobę tak ołtarza iako też y obrażu rożańcowego J[ego] m[ość] xiądz prezydent konserwować będzię od ostatniego tysiąca złotych polskich z summy moiey trzydziestu dwoch tysięcy złotych polskich J[aśnie] W[ielebneg]o J[ego] m[ości] pana starosty Włodzimirskiego będącey prowizyą złotych siedemdziesiąt tak dysponuię, aby protuendis juribus ad archivum radivilianum importowane były złotych piędziesiąt corocznie złotych zaś dwadzieścia za pracą in recipiendo & distribuendo censu cedere maią corocznie J[ego] m[ości] xiędzu prokuratorowi censuum pro tempore będącemu.

Opisawszy dyspozycyi prowizyi czyli wyder kasu rocznego od summy trzydziestu dwoch tysięcy złotych polskich przychodzącego, prawo na tęż rzceroną summę przedtym mnie służące to iest zapis assecurationis JWo Jm J[aśnie] W[ielebneg]o J[ego] M[ości] pana starosty Włodzimirskiego y inne dokumenta do tego interessu sciągaią celię ad archivum radivilianum generabilis capituli Ołycensis oddaię żadnego regressu y rekurzu do pomienioney summy sobie samemu y sukcessorom moim nie zostawuię y nie zachowuię wolni tedy sic z są y będą W[ie]l[ebn]i I[ch] m[ości] xięża prałaći y kanoniey kapituły y kollegiaty Ołyckiey, juris guesitores pomienioną summą trzydziestu dwuch tysięcy złotych polskich modo premissą cedowaną, iako swoią własną kosciołowi Ołyckiemu służącą rządzić, szafować, dysponować, z dobr pomienionych Boratyna y Boratynka za oddaniem tey że Summy przez J[aśnie] W[ie]l[ebneg]o J[ego] m[ości] pana starostę Włodzimirskiego lub sukcessorow jego na inne dobra czyste y niezawodne previa sufficienti evictione przenieść bez żadney przeszkody odemnie samego y sukciessorow moich, byle się dyspozycyi moiey wyżey wyrażoney zadosyć działo, co sobie waruię y sumnienia Ich m[oś]ciow xięzy prałatow y kanonikuw kapituły Ołyckiey obliguię, kturemu to zapisowi moiemu resignationis cum cessione zadosyć uczynie mam y powinien będę pod szkodami ziemskiemi słownie krom przysięgi cielesney oszacowanemi, o ktore in casu contraventionis forum generale ubi guinarium w każdym sądzie y urzędzie ziemskim, grodskim, przeswietnym Trybunale Koronnym Lubielskim a podczas bezkrolewia kapturowym lub iaki na ten czas od Rzeczy Pospolitey y woiewodstwa uchwalony y postanowiony będzię do

odpowiadania y usprawiedliwienia się sobie samemu y sukcessorom moim naznańzam y prefiguię, y nato dałem ten moy list, dobrowolny zapis resignationis cum cessione z podpisem ręki moiey własney y Ich m[oś]ciow panow przyiacioł ustnie odemnie do podpisu uproszonych.

Działo się w Łucku roku tysięc siedmset sześćdziesiątego wtorego miesiąca augusti dwudziestego szustego dnia.

X[iądz] Sebastyan Kozierowski G. I. D[okto]r Kanonik Kathedralny Łucki Dziekan Kollegiaty Ołyckiey.

Proszony przyiaciel od J[aśnie] W[ie]l[ebny] X[iądz] zeznawuiącego popisuię się J[o]z[e]f Czerwinski.

Jako proszony przyiaciel do podpisania tego zapisu resignationis cum cessione od Imę X[ięża] zeznawaiącego podpisuię się Basyli z Komornik Łopuszanski.

Jako proszony przyiaciel do podpisania tego zapisu resignationis cum cessione od «Imę X[ięża]» zeznawaiącego podpisuię się Tomasz Felix.

Zapis resignanionis una cum cessione od W[elebnego] Imę Xięża Sabastyana Kożierowskiego kanonika y surrogata Łuckiego dziekana Ołyckiego in rem kościoła y kapituły Ołyckiey na summe 32 000 złotych polskich dany y styzęcy dnia 26 augusti 1762. Anno.

Roku 1790 4 juliu w Łucku na sesyi komisyiney resen ductum.

Jozef Sławoszewski komisarz prezyduący.

№ 3Fascykuł 5

---

1. Терський Святослав. Олика. Історичний нарис. / Святослав Терський. - Львів: Новий час, 2001. - 52 с.

2. Білик В. Греко - католицькі церкви Олицького деканату І третини XIX ст. / В. Білик // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Олика і Радзивілли в історії Волині та України. Науковий збірник. Випуск 18. Матеріали XVIII Всеукраїнської науково - практичної історико - краєзнавчої конференції. - Луцьк, 2006. - 205 с.

3. Бірюліна О. До історії Олицького шпиталю Святого Хреста / О. Бірюліна // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Олика і Радзивілли в історії Волині та України. Науковий збірник. Випуск 18. Матеріали XVIII Всеукраїнської науково - практичної історико - краєзнавчої конференції. - Луцьк, 2006. - 205 с.

4. Карліна О. М. Культурно - освітні зв'язки Волині та Замостя в XVII - XVIII ст. / О. М. Карліна // Zamojszczyzna i Wołyń w minionym tysiącleciu. Historia, kultura, sztuka. Konferencja naukowa / Muzeum Zamojskie w Zamościu, Wołyńskie Muzeum Krajoznawcze w Łucku. - Zamość, 2000. - 184 с.

5. Настоятель: о. Юрій Погнерибка. Олика, Колегіата Пресвятої Трійці. [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://www.catholic.lutsk.ua/ index.php?option=com_content&view.=article&id=31:olyka&catid=6: paroecia&Itemid=37. Назва з екрану.

Олена БУНДАК ***(Луцьк)***

ГРИГОРІЙ ГУРТОВИЙ – ВИДАТНИЙ КРАЄЗНАВЕЦЬ ВОЛИНІ

Давно відомо, що історію творять люди: герої, патріоти, державотворці, вчені, науковці та прості громадяни тієї чи іншої держави. І не завжди можна оцінити вклад одіозної чи пересічної людини в загальну скарбницю історії та культури окремого народу, нації та світової цивілізації загалом. Більш визнані та знані особистості нині практично відомі у своїй державі: це ті, чий внесок є хоча б частково досліджений та розкритий науковцями.

Проте поряд є особистості, чия роль та внесок в історію творення держави та культури не була предметом спеціального дослідження і потребує наукового осмислення та розгляду.

Реконструкція суспільно-політичного, історико-краєзнавчого і наукового життя на Волині другої половини XX – початку XXI століття, та й в Україні загалом, була б не повною без окреслення ролі, значення, надбань та внеску таких його представників, як Григорій Олександрович Гуртовий (1850-1936). Це відомий український громадський і освітній діяч, вчений, історик, дослідник краєзнавець, заслужений працівник культури України, почесний професор Волинськогог національного університету імені Лесі Українки, засновник і директор Торчинського народного історико-краєзнавчого музею.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена, насамперед, безперечно великим громадським і науковим значенням Г. Гуртового в українській історичній думці другої половини XX – початку XXI ст., необхідністю створення максимально об'єктивної і повної наукової біографії краєзнавця, всебічного аналізу його творчого доробку.

У вітчизняній історіографії знаходимо незначну кількість праць, які фрагментарно розкривають життєвий шлях, публіцистичну та науково-громадську діяльність Г. Гуртового. Серед творчого спадку

краєзнавця –понад 600 публікацій у періодиці та наукових збірниках, 10 книг, що побачили світ, а ще скільки залишилося недописаного, невпорядкованого, невиданого... Сотні малюнків, переважно на історичну тематику, вірші, окремі з яких стали піснями, а ще – «сотні учнів, душі яких від дотику до великої душі справжнього Учителя також набували незнищенної справжності»[1].

Історикам, музейникам, етнографам, педагогам та журналістам належить провести велику роботу по впорядкуванню і паперів Григорія Олександровича, і подальшій розбудові та збереженню унікального Торчинського народного історичного музею.

Висвітлення наукового спадку Г. Гуртового знаходимо в працях Колодійчук Є., Копилової Т., Нагорної О., Онуфрійчук М., Потурай О., Штинько В. та багатьох інших [2; 3; 4; 5].

Окрім того, інформація про науковця розміщена в багатьох довідкових виданнях Волині, шпальтах газет та журналів, Вікіпедії, а також в **енциклопедії «Кращі люди України»**[6].

Слід відмітити, що і при житті, внесок Г. Гуртового в скарбницю культури, літератури, історії та журналістики був належно оцінений. Зокрема, він має ряд нагород: «Знак Пошани» (1964), «За мужність» (1999), «За заслуги» III ступеня (2001), «За заслуги» II ступеня (2007), нагороджений званням «Заслужений працівник культури Української РСР» (1974), Почесною грамотою Верховної Ради Української РСР (1964), є лауреатом обласних премій імені Миколи Куделі та «Одержимість», лауреат премії фонду Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля», лауреатом премії імені Д. Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців, Почесний професор в галузі історії Волинського національного університету імені Лесі Українки, Почесний член Президії Національної спілки краєзнавців України, Почесний громадянин Волині, член Національної спілки краєзнавців України. Також був нагороджений титулом «Людина року 2009 на Волині».

Автор численних краєзнавчих статей і монографій, серед найзначніших – праця «Волинь – край козацький», яка рекомендована як підручник до курсу «Волинезнавство», «Торчин – передзвін віків», «Волинський Ружин і гетьмани Ружинські» та «Євреї містечка Торчин», «Голгофа голоду (Спогади про пережите)», «Городок. Історична доля села Городок Луцького району: Історико-краєзнавчі нариси» та ін.[7; 8; 9; 10; 11].

Подвижник музейництва і краєзнавства, дбайливий хранитель і захисник духовної культури волинського краю все своє нелегке життя присвятив справі служіння народу, відродження та відновлення славних віх української історії, серед яких – дослідження українського козацтва та доведення його волинського походження, голодомор 1932-1933 рр., трагедія в Луцькій тюрмі в червні 1941 року, діяльність ОУН-УПА на Волині.

Три великі пристрасті – історія, педагогіка і журналістика – визначили все життя Григорія Гуртового. Він не шукав їх – вони знайшли його самі.

Найбільшим своїм дітищем, справою свого всього життя, дослідник вважав Торчинський народний історичний музей. Йому краєзнавець віддав 55 років свого життя, зібравши близько 15 тисяч експонатів, серед яких багато цінних історико-культурних пам'яток волинського краю та українського народу в цілому. Торчинський народний історичний музей є скарбницею історико-культурної спадщини Волинського краю, значним осередком пропаганди та вивчення історичних, мистецьких та культурних пам'яток у Луцькому районі.

Доля подарувала йому щастя збирати і будувати музей з першого експоната і бути всі п'ятдесят п'ять років в одній особі і директором, і екскурсоводом, і науковим співробітником. 23 березня 1957 року – дата народження Торчинського історичного музею, перша експозиція якого була оформлена безпосередньо в редакції газети, де в той час працював Григорій Гуртовий, а з 1960 року – в окремому приміщенні в п'яти залах. 10 травня 1967 року музей отримав звання «народний». В 2003 році для музею було виділено нове приміщення, в якому після реконструкції в 2007 році була відкрита нова експозиція. Григорій Гуртовий розробив наукову концепцію побудови експозиції – найголовніші краєзнавчі матеріали розміщені тематичними вузлами. Це експонати, документи, речі, що розповідають про Торчин, села Луцького і сусідніх районів з найдавніших часів до наших днів. «Сьогодні музей, слава Богу, живе і це головне!, – наголосив у інтерв'ю газеті «Волинь» Г. Гуртовий. 360 квадратних метрів експозиційної площі, 95 тематичних вузлів. Є що показати і на що подивитися. Я часто говорю своїм помічникам: «Ідеш музеєм – і вітайся, як із живими, і з оцими козаками, і кріпаками, і революціонерами. І думай про них як про живих людей. Як жили, про що мріяли, чим боліли, чому радувалися? Інакше у музеї не можна. Інакше історія буде мертвою.

Для мене кожна екскурсія – радість і двох однакових не буває. Бо я дивлюся в очі своїм слухачам, бачу, як і що вони сприймають і прагну розповісти про те, що їх найбільш цікавить. Ось був я у Дрезденській

галереї – експонати потрясаючі, але текст екскурсії – один для всіх..» [3]. Саме цими словами визначалося життєве кредо краєзнавця, його ставлення до всього що він робив. Людяність, любов до ближнього, ентузіазм, молодецький запал, і основне – прагнення поділитися тим багажем знань, яким володів сам. Працюючи вчителем у Торчинській школі, виховав не одне покоління українських патріотів. Краєзнавцю вдалося виховати і послідовників: він був наставником багатьох волинських істориків-краєзнавців та просто хороших людей (краєзнавець Петро Заклекта, нинішній директор Торчинського народного музею Олександр Мельник та ряд інших).

Будучи прекрасним педагогом і наставником, він віддаввав шану і своїм вчителям та викладачам, які зуміли привити йому любов до історії та рідного краю. « …в мене були хороші вчителі. Це, передусім, Петро Кіндратович Сміян, Роман Назарович Оксенюк, Іван Сергійович Гайдай... Я з ними завжди консультувався» ..» [3].

Постійний пошук, вдосконалення, праця над собою, постійне дослідництво – ось наріжні камені надзвичайної працездатності та виключної памяті науковця. «Важливо і те, що я наче вростаю в цю інформацію, постійно займаючись дослідництвом. Бо без цього ти не музейник. Постійно працюю в архівах, бібліотеках, починаючи від районної, обласної. Працював у бібліотеках Києва, університетській бібліотеці Відня, у Санкт-Петербурзькій ім. Салтикова-Щедріна...

Я не всезнайка, просто я ніколи не припиняв учитися, я весь час у пошуку» ..» [3].

Г. О. Гуртовим проведені серйозні дослідження в галузі історичного краєзнавства Волині. Одним з перших серед сучасних науковців він підняв з небуття імена видатних історичних постатей України, волинян – Галшки Гулевичівни, фундаторки Луцького братства, Стефана Стубілевича, видатного вченого-фізика, Мар'яна Перетятковича, відомого зодчого, академіка, В'ячеслава Липинського, історика, суспільно-політичного діяча, Єви Фелінської, польської письменниці та багатьох інших [12].

Завжди займаючи активну життєву позицію, не оминаючи гострих та проблемних питань, він не стояв осторонь новітніх технологій, збираючи раритети і досліджуючи їх славну історію. Намагався іти в ногу з часом, пропагуючи повсемісно і використовуючи всі можливості для донесення правдивої історії, розкриття таємниць, віднайдення фактів, підтвердження подій і явищ. Зокрема, з одній із публікацій він пише : «Те, що робить через свої газетні сторінки, а тепер і завдяки новому веб-проекту «Україна Incognita» газета «День», неможливо оцінити, бо це просто не має вартості. Це справа на віки. Проникати в усі таємниці української історії непросто, але, на мою думку, це робити конче необхідно. Бо закритих і досі тем, тем недосліджених, тем спотворених, надто багато. І треба поспішати, доки є така можливість. Адже потуги написати то спільний українсько-російський підручник, то ще щось насторожують. Багато хто писав за нас історію? Поляки, німці, росіяни... А треба, щоб писали її самі українці. Нині такий світ, що молодь 80 відсотків, якщо не більше, інформації черпає через Інтернет. Отже, треба доносити інформацію і через такі веб-проекти.

Але для цього найперше – писати, писати свою історію. Якщо взяти лише нашу Волинь, скільки тут цікавих фактів! Кілька років тому під час будівництва у Торчині бульдозер відкрив... масові захоронення людей. Спочатку думали, що то був якийсь мор. Але виявилося – то було поховання австрійців, які воювали на стороні Наполеона 1812 року. І саме під Торчином 21 вересня 1812 року їм дали рішучу відсіч. Тоді полягло понад 400 вояків. Коли ми почали досліджувати, то виявилося, що на території сучасної України мала постати держава Наполеоніада, а до цього широкому загалу були відомі хіба факти про рейд Наполеона на Москву... Або взяти національного героя Фінляндії Карла-Густава Маннергейма. Як були здивовані науковці з цієї країни, коли у нашому маленькому провінційному музеї на стенді побачили його портрет. Більше того, ми мали і схему руху військ, якими він командував під час Першої світової війни. А яка дивовижна сторінка з історії козацької Волині? Адже були й волинські козачі полки, і гетьмани з Волині. Один факт. Коли Богдан Хмельницький повертався на чолі війська із Замостя, то горохівський сотник Степан Гірич вручив йому білого у яблуках коня, на котрому Хмельницький і в'їжджав у Луцьк. Це факт для письменника. Нам є чим пишатися, є елементи слави і волинського краю, і кожен край має свої славні сторінки» [13].

Кожна людина сама визначає свою долю та керує власним життям. Адже і життєвий шлях славного музеєзнавця починався не з історії чи археології, а з журналістики, яка й залишилася назавше в його душі неповторний слід. Перші замітки, нариси, розвідки, особисті дослідження на початковому етапі були і матеріальним підґрунтям для майбутнього краєзнавця (адже на Волинь він потрапив з тисячами своїх земляків 1947-го року, під час другої хвилі голодомору).

Природа творчого таланту, постійний пошук та надзвичайна працездатність не дозволяли Григорію Олександровичу сидіти на місці. «Взагалі-то починав я працювати ще до війни, у 1940-ому, художником

портретної майстерні. А на Волині доля привела мене в редакцію і тодішній редактор районки «Вільна Україна» Шевчук взяв мене на роботу із семикласною освітою, доручив секретарювати. 17 літ, проведених у газеті, – це своєрідний університет. Я побачив, який великий світ, які дивовижні люди, я дізнався, що є на землі справжні скарби» [8].

«Уявлення не мав про журналістику, але писав вірші та непогано малював, тож погодився. Справа виявилася цікавою, хоча й небезпечною. Вирушаючи в села за фактами, щоразу одержував настанову редактора: «Взяв матеріал – негайно передай по телефону, а то вб'ють – інформація пропаде». Не вбили, хоча із «Степановими хлопцями» зустрічався не раз» - писав пізніше Г. Гуртовий.

Цікавими та пізнавальними є замітки про події, історію та героїчні вчинки населення с.Буяни, історію Смолигова, Кошева, Горзвин, Кути, Жуківець та ряду інших населених пунктів. Пізніше ці та інші замітки переосли у ґрунтовні дослідження, були опубліковані автором і є доступними для всіх бажаючих. Так, наприклад підтвердженням тисячолітньої історії перших людських поселень є археологічні знахідки села Садова. Назва села походить історично і асоціюється з наявністю великої кількості квітучих та розкішних садів. Саме на цій землі було знайдено записи, які свідчать про козакування представників роду Садовських у відомого козацького ватажка Остафія Дашковича. Заслугою науковця було віднайдення історичних фактів для підтвердження думки про родове гніздо відомих козацьких гетьманів - волинське село Ружин [8].

Окремою віхою активної життєвої позиції та популяризації культурної і духовної спадщини волинського краю Г. Гуртового є започаткування разом з волинськими науковцями проведення краєзнавчих конференцій «Волинь – край козацький». Перша конференція відбулася на базі Музею історії сільського господарства Волині (23-24 червня 2007 р.), друга – Всеукраїнська науково-практична конференція (22 жовтня 2010 р.), де було озвучено цілий пласт нового фактичного матеріалу, який має джерелознавчу цінність для сучасних дослідників. За результатами конференцій були видані збірники, які становлять значну цінність для розвою історичної та краєзнавчої науки загалом.

Великий фактичний матеріал, який ґрунтувався на власних спогадах та переживаннях, спогадах очевидців та фактологічного матеріалу знайшли своє відображення в одному з ґрунтовних видань Г. Гуртового «Голгофа голоду». Жахи, пережиті в дитинстві, залишили глибокий слід в памяті науковця. Будучи свідком репресій проти українського народу, проти якого була спрямована політика фізичного знищення геноциду, малий Григорій відчув на собі всі тяготи та злидні того часу і не міг не розповісти про це. «В моїй Корніївці померло півтори тисячі душ, у тому числі мій дідусь, бабуся, двоє сестричок, родичів до сорока чоловік. Я пишу в Корніївку листи, згадую про це, а мені відповідають: ми сумніваємося, що у нас був голод» [2]. Адже доля була немилосердною і до родини Гуртових: померли бабуся, дідусь, дядько та двоє дітей. Історична правда для нього це святе – пам2 ять потрібна, щоб наступні покоління ніколи не повторювали помилки минулого. «Я просто не міг писати, надто боляче це все навіть згадувати, розповідати боляче, а щоб написати, треба було знову пережити. Ці спогади про пережите вийшли торік, до 75-ої річниці голодомору в Україні» [3].

Книга присвячена 75 річниці пам'яті жертв геноциду 1932-33 років. В ній вміщено спогади не лише автора, а й багатьох свідків голодомору. Про вагомість даного наукового доробку свідчить і той факт, що згідно з рішенням видавничої ради, яка діє при Волинській облдержадміністрації, з обласного бюджету на видання цієї книги було виділено 18 тисяч гривень. «Голгофа голоду» видана Волинським обласним редакційно-видавничим підприємством «Надстир'я» накладом 2 000 примірників [15].

Не дивлячись на постійну працю на благо народу, на відновлення історичної памяті та прагненні написати, встигнути якнайбільше, Г. Гуртовий часто стикався і з економічними труднощами при виданні своїх досліджень. «Луцька земля загалом – територія, нафарширована пам'ятками старовини. Я дітям кажу: «Наша земля – це багатющий архів. Далеко не все в ньому прочитане. Ви повинні вивчити цей архів, ви повинні дізнатися про те, чого сьогодні не знають великі академіки». Бачили б ви, як загоряються очі в дітей... А я з свого боку зробив посильну працю – ще 1989 року викінчив «Історію міст і сіл Луцької землі». Досліджено майже сто населених пунктів. Об'ємистий рукопис готовий до друку. Але не знаю, чи побачить він світ, адже немає коштів!.», – зазначав науковець [2].

Не дивлячись на те, що знаного історика та дослідника немає разом з нами, його науковий та педагогічний спадок є і залишиться предметом постійної уваги вчених різних напрямів.

Неоціненний вклад в розвій та популяризацію славної історичної спадщини українського народу старійшини музейної справи Волині та України Г. О. Гуртового достойно оцінено як на Волині, так і в Україні. Зокрема,завдяки своїй роботі Торчинський музей у 2009 році був визнаний переможцем Першого всеукраїнського конкурсу громадських музеїв у номінації «Історія рідного краю». А згідно рішення Луцької

районної ради від 11.07.2013 № 25/12 Торчинському народному історичному музею присвоєно ім'я Григорія Олександровича Гуртового – його засновника і багаторічного директора, ветерана музейної справи Волині.

1. Штинько В. Незамінний Гуртовий / В.Штинько. – Волинь нова. – 2012. – 29 грудня. – С.9.

2. Потурай О. Григорій Гуртовий: «Гукає до нас історія, віки гукають: «Прокиньтесь!» А Ми - дрімоті» / О. Потурай. - День. – 1999. - № 144. – 7 серпня.

3. Штинько В. Г.Гуртовий «Історію я чую живою…» / В.Штинько. – Волинь. – № 1030. – 26 грудня.

4. Штинько В. Його незабутні уроки: Григорію Гуртовому - 70 /

В. Штинько. - [Електронний ресурс] – Режим доступу – Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.go.mail. ru/search ?utf8in

5. Штинько В. Найбільшим його скарбом була правда / В. Штинько. - [Електронний ресурс] – Режим доступу – Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки. www.volyn.com.ua/

6. [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://uk.wikipedia .org/wiki /

7. Гуртовий Г. О. Голгофа Голоду: Спогади про пережите / Г.О. Гуртовий. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 144 с.

8. Гуртовий Г. О. Волинський Ружин і гетьмани Ружинські: Історико-краєзнавчі нариси / Г.О. Гуртовий. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 60 с.

9. Гуртовий Г. О. Євреї містечка Торчин/ Г.О. Гуртовий. – К.: Вид-во "РИФ", 2003. – 108 с.

10. Гуртовий Г. О. Голгофа Голоду: Спогади про пережите / Г.О. Гуртовий. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 144с.

11. Гуртовий Г. О. Торчин – передзвін віків. Історико-краєзнавсий нарис/ Г.О. Гуртовий. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 364 с.

12. Торчинський народний історичний музей імені Григорія Гуртового - [Електронний ресурс] – Режим доступу http://volyn-museum.at.ua/inde x/torchinskij_narodnij_kraeznavchij_muzej/0-25

13. [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://incognita.day.kiev.ua/grigorij-gurtovij.html)

14. [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://volyn.com.ua/ - 26 грудня 2009р.

15. [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://volyn.com.ua/.

Михайло ВАШЕТА ***(Луцьк)***

СКАРБ ПРАЗЬКИХ ГРОШЕЙ З СЕЛА ПОЛОНКА У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Серед нумізматичної колекції Волинського краєзнавчого музею помітне місце займає скарб празьких грошей, що був виявлений 2012 року в с. Полонка Луцького району. Того ж року на день музею скарб було передано до наших фондів. Історія дослідження даної пам'ятки розпочалась із рятівних археологічних досліджень в 2008 році.

В кінці 2011 року було розпочато більш масштабні дослідження в селі Полонка на території багатошарового поселення, розташованого в південно-західній частині села на високому мисі лівого берега р. Чорногузка. Протягом 2011 - 2012 рр. експедицією під керівництвом О. Златогорського було закладено три траншеї та три розкопи загальною площею 194 кв. м. Нумерацію було продовжено з врахуванням попередніх досліджень 2008 року. Місцем виявлення даної знахідки став розкоп № 1.

Розкоп № 1 закладений у західній частині мису, загально площею 56 кв. м. В ньому виявлено наступні об'єкти: житло XV ст. (об'єкт № 15), досліджено частково, виявлене на рівні 0,4 м від рівня денної поверхні, розміром близько 5х4 м, заглиблене в материк на 0,7 м, в центральній частині споруди містилась округла господарська яма діаметром 1,9 м заглиблена на 0,8 м, в південно-західному куті знаходилася піч розміром 1,2 х 1,3 м. В заповненні житла було виявлено розвали горщиків XV ст., фрагменти дерев'яних балок, монети XIV ст. – скарб празьких грошів (29 монет); споруда давньоруського періоду (об'єкт № 16), досліджений частково, зафіксовано кут споруди розміром 4,2х3 м , заглиблена в материк на 0,9 м, біля північної стінки зафіксовано округлу господарську споруду розміром 1,4х0,6 м, заглиблену на 0,8 м, що вочевидь пов'язана з об'єктом № 16; три ями ТКК (об'єкти 18 - 20) округлої форми незначно заглиблених в материк; споруда XVI - XVII ст. (об'єкт № 17), виявлена в північно-східному куті розкопу на межі досліджуваної ділянки, досліджено частково, зафіксовано частину споруди розміром 2,2х4 м, заглиблена в материк на 1,2 м; житло XII - XIII ст. (об'єкт 26), зруйнований об'єктом № 15 та № 17, від житла лишилась піч розміром 2,2 х 1,8 м та припічна яма діаметром 0,4 м заглиблена на 0,3 м в материк. В культурному шарі виявлено кераміку епохи бронзи, періоду Київської Русі та періоду пізнього середньовіччя, фрагменти кременю та монети XV - XVII ст.

Празький або широкий гріш - це свого роду “долар” XIV - XV століття. Вперше почав їх карбувати чеський король Вацлав II (1287 - 1305 рр.). Основою реформи була празька гривня, що мала вагу 253,14 грамів срібла, та була поділена на 64 гроші по 3,96 грамів. Але такої «еталонної» ваги готові монети набували рідко. В нашому випадку середня вага складала близько трьох грамів.

За весь час існування, гроші мали однаковий діаметр та малюнки з обох сторін. На лицьовому боці зображувалася корона, ім’я у внутрішній круговій легенді, та титул чеського короля у зовнішній легенді, *DEI GRATIA REX BOEMIE*. Зі зворотного боку зображувався крокуючий лев в короні (чеський лев) та назва монети в множині — *GROSSI PRAGENSES*. Протягом років відбувалося так зване «псування монети», тобто зниження ваги та вмісту срібла в монеті, детальніше це буде показано в наведеній нижче таблиці.

Існуюча на той час система лічби передбачала зведення монет у «копи», що дорівнювало 60 одиницям, в нашому випадку маємо 29 одиниць, тобто практично пів-копи. Наскільки великою була ця сума напевно найвлучніше сказав І.П. Котляревський:

«...Нептун іздавна був дряпічка,
Почув Енеїв голосок;
Шатнувся зараз із запічка,
Півкопи для його кусок!..»

Характер знахідки дозволяє припускати, що гроші могли заховати під час так званої “луцької війни” 1431 року, коли війська польського короля Ягайла облягли Луцьк, який обороняли прихильники князя Свидригайла. На користь цієї версії говорить також і те, що серед монет присутні менети різних правителів від 1300 до 1378 року. Крім того всі вони мали ознаки тривалого використання.

Таким чином, дана стаття доповнює серію робіт науковців Волинського краєзнавчого музею із введення до наукового обігу музейних колекцій.

Матеріали рятівних археологічних досліджень Луцької рятівної експедиції 2012 року. Волинська область, Луцький район, с.Полонка. Багатошарове поселення. Розкоп №1.

Таблиця 1. Скарб празьких грошів.

№ п/п	Назва предмета та короткий опис	Інвентар. номер, матеріал, проба	Av	Rv
1.	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - *****SLAUS TERCIUS, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,88 г.	Н-10788 Arg 600°		
2.	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS PRIMVS, *** ****** *** ******; реверс - не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 3,01 г.	Н-10789 Arg 875°		

3.	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS PRIMVS, *** ****** *** ******; реверс - ****** PRAGENS**. Діаметр близько 27 мм, вага 3,09 г.	H-10790 Arg 875°	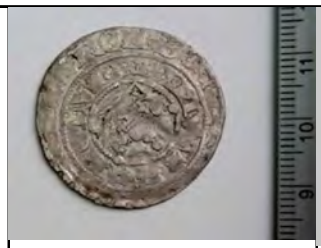	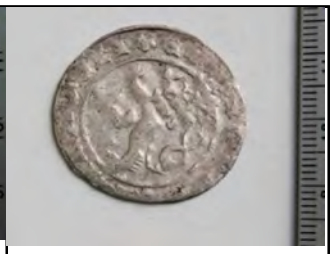
4.	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS PRIMVS, *** ****** *** ******; реверс - ****** *RAGENS***. Діаметр близько 27 мм, вага 2,54 г.	H-10791 Arg 800°		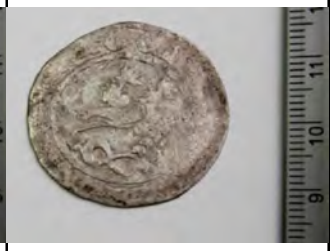
5.	Празький грош Вацлава II (1278-1305 рр.); біля 1300 р. Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – WEN******* *******, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,65 г.	H-10792 Arg 600°		
6.	Празький грош Вацлава II (1278-1305 рр.); біля 1300 р. Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда затерта. Діаметр близько 27 мм, вага 2,44 г.	H-10793 Arg 600°		
7.	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - ********** TERCIUS, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,55 г.	H-10794 Arg 600°		
8	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – ********** TERCIUS, *** ****** *** ******; реверс - GROSSI *********. Діаметр близько 27 мм, вага 2,97 г.	H-10795 Arg 600°		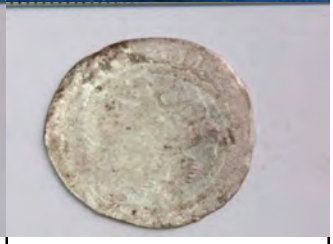

9	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - WENCESLAUS TERCIUS, *** ****** *** BOEMIE; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,71 г.	H-10796 Arg 600°	
10	Празький грош. Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,81 г.	H-10797 Arg 925°	
11	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - ********** TERCIUS, *** ****** *** ******; реверс – G***** *********. Діаметр близько 27 мм, вага 2,73 г.	H-10798 Arg 800°	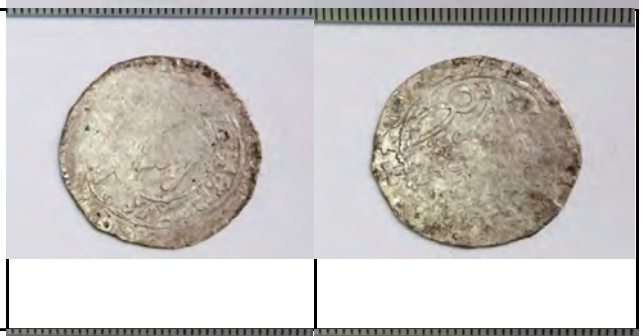
12	Празький грош Яна I Люксембурзького (1310-1346 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - ***** PRIMVS, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,90 г.	H-10799 Arg 925°	
13	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS PRIMV*, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,82 г.	H-10800 Arg 875°	

14	Празький грош Яна I Люксембурзького (1310-1346 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - ***OIV PRIMVS, *** ****** *** ******; реверс – GRO*** ***GENSES. Діаметр близько 27 мм, вага 3,01 г.	H-10801 Arg 875°	
15	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS PRIMV*, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,91 г.	H-10802 Arg 875°	
16	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – WENCES**** TERCIUS, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,37 г.	H-10803 Arg 600°	
17	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - ******LAUS **RCIUS, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,92 г.	H-10804 Arg 600°	
18	Празький грош Вацлава II (1278-1305 рр.); біля 1300 р. Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – WENCESLA**** *******, *** GRATIA *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,97 г.	H-10805 Arg 800°	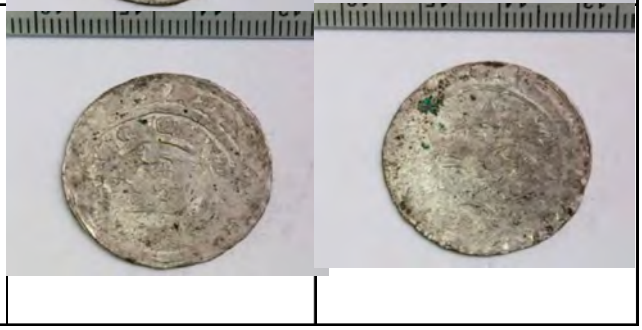

19	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – WENCE***US TERCIUS, *** ****** REX BOEM**; реверс - ****** PRAGENSES. Діаметр близько 27 мм, вага 2,92 г.	H-10806 Arg 800°	
20	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS PRIMVS, *** ****** *** BOEMIE; реверс - ****** PRAGEN***. Діаметр близько 27 мм, вага 2,58 г.	H-10807 Arg 925°	
21	Празький грош Вацлава II (1278-1305 рр.); біля 1300 р. Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – WENCESLAU* *******, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,82 г.	H-10808 Arg 800°	
22	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS PRIMVS, *** GRATIA *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,88 г.	H-10809 Arg 875°	
23	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS ***MVS, *** ****** *** ******; реверс - ****** PRA******. Діаметр близько 27 мм, вага 2,77 г.	H-10810 Arg 875°	

24	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - WENCESLAUS TERCIUS, *** GRATI* *** ******; реверс - ****** PRAGE****. Діаметр близько 27 мм, вага 2,49 г.	H-10811 Arg 875°	
25	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – KARO*US PRIMVS, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 3,05 г.	H-10812 Arg 875°	
26	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – WENCE***** TERCIUS, *** ****** *** ******; реверс - *****I PRAGENS**. Діаметр близько 27 мм, вага 2,80 г.	H-10813 Arg 925°	
27	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS **IMVS, *** ****** *** ******; реверс – не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,58 г.	H-10814 Arg 875°	
28	Празький грош Карла I (1346-1378 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс - KAROLUS **IMVS, *** ****** *** *OEMIE; реверс - ****** PRAGE****. Діаметр близько 27 мм, вага 2,74 г.	H-10815 Arg 600°	

29	Празький грош Вацлава III (1378-1387 рр.). Аверс – корона; реверс – крокуючий лев. Легенда: аверс – ********** TERCIUS, *** ****** *** ******; реверс - не читається. Діаметр близько 27 мм, вага 2,90 г.	H-10816 Arg 800°	

1. Баюк В. Г., Вашета М. П. Торгова пломба-медальйон з Крупи. // Наукові студії Історико-краєзнавчого музею м. Винники. Вип. 5. – Львів : Растр-7, 2012. - С. 267 - 275.

2. Златогорський О. Є. Вашета М. П. Результати археологічних досліджень в селі Богушівка в 2011 році // Наукові студії Історико-краєзнавчого музею м. Винники. Вип. 5. – Львів : Растр-7, 2012. - С. 255 - 266.

3. Златогорський О. Є., Панишко С. Д., Вашета М. П. Звіт про результати археологічних досліджень на городищі «Вали» у м. Володимир-Волинському у 2012 році. // Златогорський О. Є., Панишко С. Д. Дослідження на Володимир-Волинському городищі у 2010 - 2012 роках: Джерела і матеріали. (Серія «Втрачена хронологія»). – Луцьк: «Волинські старожитності», 2012. – 164 с.

4. Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. Актові джерела під ред. М. Ф. Котляра. – К: Наукова думка, 1990. – 406 с.

Ангеліна ВИГОДНІК, Світлана ВАСИЛЕВСЬКА ***(Луцьк)***

МАРКЕТИНГОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ ВОЛИНСЬКОЇ ІКОНИ

Один з наймолодших музеїв України – Музей волинської ікони – нині знаний в Україні і за її межами. Кожен музей народжується на основі якоїсь специфічної колекції. Музей волинської ікони постав у 1993 році як результат багаторічної співпраці дослідників, науковців, реставраторів, які плекали бажання показати багатий пласт сакрального мистецтва Волині, який багато років просто зберігався у Волинському краєзнавчому музеї і був недоступним широкому загалу. Колектив музею живе активно і осмислено, стараючись донести до відвідувачів високу духовну красу волинського іконопису, збагатити гостей інтелектуально і естетично, донести до кожного вічні істини добра, любові і віри. У сьогоднішньому бурхливому вирі суспільного життя, соціальної напруги і релігійних протистоянь, відвідувач приходить у музей для того, щоб укріпитися у своїй вірі, пізнати багатющий світ сакральної культури українського народу, визначитися у головних життєвих пріоритетах, підняти власний патріотичний дух і самосвідомість. Тому, нині поряд з навчально-освітньою функцією, музей широко використовує різноманітні просвітницькі і популяризаторські фактори для того, щоб якомога більше волинян і гостей краю могли долучитися до скарбниці духовності. Музей старається гармонійно поєднувати у своїй роботі освітню та навчальну функції, виставкову діяльність, виконує важливі завдання по збереженню та реставрації пам'яток сакрального мистецтва. Сьогодні актуальними залишаються "нові-старі" форми роботи, такі як – лекції, творчі зустрічі, музейні свята та ін.

Нині музеї світу пропонують відвідувачам і повчитись, і одночасно відпочити та розважитись. Музеї стають культурними і освітніми центрами, куди приходять і дорослі, і діти. Зміни у розумінні функцій музею у суспільстві, характерні для XXI ст. заставляють музей шукати нові, нетрадиційні форми роботи з відвідувачами. Наш сучасник має досить високий рівень освіти, сформований загальноосвітньою школою і вузами, у переважній більшості має широкі можливості долучатися до інформації, не змінюючи свого місцезнаходження у просторі. Через це дещо видозмінилась типова взаємодія в системі відвідувач-музей. У ній спостерігаються нові тенденції. Особливе місце в комунікації сучасного музею з аудиторією належить інтернет-технологіям, коли постійна і оперативна доставка інформації відповідає потребам найвіддаленішого за місцем перебування відвідувача. У плані доставки інформації до користувача мережа Інтернет відіграє провідну роль. Ідучи назустріч тим, хто бажає неодноразово побувати у музеї і бути у курсі всіх чисельних неординарних подій, які тут відбуваються, з 2009 р. діє сайт МВІ (http://volyn-ikona.at.ua/). Так, наприклад, потенційний відвідувач музею, у більшості випадків, перед тим, як його

відвідати, шукає інформацію про музей у мережі. В першу чергу відвідувача можуть зацікавити режим роботи установи, контактна інформація, цінова політика, купівля сувенірів та різної атрибутики музею, а також загальна інформація про колекцію, про те, які виставки зараз експонуються, анонси заходів у музеї, музейні новини тощо. Наявність у вільному доступі інформації про музейну установу дозволяє зацікавити більшу кількість відвідувачів.

В останній час стало дуже популярним розміщенням на сайті музею віртуальної експозиції чи віртуального туру, який дозволяє користувачу прогулятися по музею. На сайті музею розміщена віртуальна інтерактивна 3D презентація "Музей волинської ікони", яка дає можливість самостійно вивчати експонати та відтворювати їх опис у тривимірному просторі, рухаючись по ньому у будь-якому напрямку від першої особи. Добірку матеріалів, а також озвучення презентації підготувала Тетяна Єлісєєва, завідувач Музею волинської ікони. Тисячі людей можуть скористатись сервісом віртуальної екскурсії по залах музею. Ця презентація, яка розроблена на основі новітніх технологій – показник високого статусу музею, його престижу і високого професійного рівня роботи. Диск можна придбати лише у Луцьку, такий сучасний інтерактивний продукт користується популярністю серед туристів. Він є унікальним сувеніром і прекрасним подарунком для гостей Волині. Музей став одним із перших об'єктів у інтернет-проекті газети "День" "Україна incognita" і на сьогодні залишається одним із найбільш відвідуваних у системі он-лайн.

Попри новітні технологічні засоби і методи музей продовжує використовувати традиційні мас-медійні шляхи для популяризації своєї колекції. Цьому сприяють висвітлення цікавих музейних проектів (виставок, презентацій, зустрічей), новинок експозиції, оригінальних знахідок, що поповнюють колекцію музею, відкриттів реставраторів на сторінках всеукраїнських і місцевих видань – газет "День", "Урядовий кур'єр", "Волинь нова", "Діалог", "Сім'я і дім", а також на телеканалах СТБ, 5 канал, Інтер, 1+1, Голос Америки, Аверс, "Нова Волинь".

Сучасний відвідувач легко йде на діалог, вступає у дискусію, тому вимагає індивідуального підходу з урахуванням віку, освіти, соціального статусу. Звідси і головне завдання працівників музею – створити якнайсприятливіші умови для психологічного та інтелектуального сприйняття побаченого і почутого. У музеї розроблена програма проведення оглядових і тематичних екскурсій, яка відповідає таким вимогам. Щодо означеної мети відвідування музею групи екскурсантів можна умовно виділити як туристів, і як паломників, які в першу чергу приїздять до Чудотворної Холмської ікони Богородиці. Паломники з України, Польщі, США, Росії із захопленням проходять залами музею, своєрідно готуючи себе до зустрічі із великою християнською святинею.

Найпоширенішою формою спілкування є загальні оглядові екскурсії, які часто виходять за рамки визначеного академічного часу, викликаючи масу запитань до екскурсовода. Для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку найчастіше проводяться тематичні екскурсії "Подорож у світ ікони", "Легенди і перекази у волинських іконах", під час яких малеча ніби поринає у світ чарівної казки, яка допомагає їй пізнати ази високого світу Боготворення через споглядання святих образів. Такі екскурсії побудовані скоріше як діалог екскурсовода з дітьми, у якому малята ведуть себе безпосередньо і невимушено, залюбки діляться своїми знаннями і враженнями, охоче підтримують розмову, відповідаючи на спрямовуючі питання екскурсовода, у свою чергу задають часто оригінальні нелегкі питання. Тематичні екскурсії "Символіка православної ікони", "Малярські осередки на Волині", "Творчість Волинського іконописця 1630 року", "Творчість Йова Кондзелевича" в основному розраховані на студентські аудиторії. У них акцент робиться на окремих аспектах мистецької спадщини Волині, використовується певна частина експозиції або окремі її експонати, екскурсовод заглиблюється у детальний аналіз символів, історичний огляд чи характеристику творчих засобів і прийомів. Наукові співробітники музею розробили авторські оглядові і тематичні екскурсії для різних категорій відвідувачів (Тетяна Єлісєєва "Творчість Йова Кондзелевича", Ангеліна Вигоднік "Написи на волинських іконах XVI-XVIII ст.", Світлана Василевська "Символіка православної ікони", Людмила Карпюк "Малярські осередки Волині").

Для якіснішого обслуговування відвідувачів у музеї впроваджена практика проведення "сімейних екскурсій", коли група екскурсантів складає всього кілька чоловік, які хочуть побути наодинці із святинями, зацікавлені професійною розповіддю наукового співробітника і прагнуть вільного спілкування. "Музейна розмова" для зацікавлених відвідувачів може тривати довше визначеного часу і нікого не залишає байдужим. Вже є непоодинокими приклади, коли екскурсію до Музею волинської ікони замовляють заздалегідь, як подарунок на день народження рідних і близьких.

Сьогодні освітні програми при музеї сприймаються як дієвий маркетинговий інструмент – вони спрямовані на різну аудиторію (дошкільнята, школярі, студенти, люди старшого віку) і відповідно часто перетворюють людей різних вікових категорій на постійних відвідувачів музейного закладу. Популярною

сьогодні стає практика об'єднання зусиль музею і освітніх закладів мистецького профілю (Волинське державне училище культури і мистецтв ім. Стравінського, Інститут мистецтв Східноєвропейського університету, Луцький національний технічний університет). Музей волинської ікони став практикувати лекції і бесіди, прив'язані до певної частини експозиції чи виставки. Досить часто працівники музею вдаються до практики ширшої освітньої діяльності, залишаючи стіни музею, виїздять у навчальні заклади, маючи з собою або декілька оригінальних експонатів, або електронний носій з підбіркою музейних експонатів, яка покликана розширити уявну подорож у світ ікони. Цікаво пройшов у Луцькому інституті розвитку людини університету "Україна" захід, присвячений святу Пасхи (2013 р.). Провідний науковий співробітник Світлана Василевська у віртуальному режимі продемонструвала добірку волинських ікон, об'єднаних темою страстей і Воскресіння Ісуса Христа, спираючись на іконописні сюжети та євангельські оповіді, ознайомила з історією становлення свята Пасхи, а провідний науковий співробітник Ангеліна Вигоднік розповіла про традиції святкування Великодня на Волині і місцеву обрядовість та провела майстер-клас з писанкарства. Вже стало доброю традицією напередодні Пасхальних свят проводити подібні заняття з писанкарства у Волинській обласній бібліотеці для дітей, де молодші школярі знайомляться з історією поширення писанкарства на наших територіях, традиційними волинськими орнаментами, їх семантикою, азами виготовлення писанки і пробують створювати писанку у техніці воскового розпису.

З 2008 р. у МВІ започатковані "Різдвяні зустрічі" – ще один творчий проект, що своєрідно поєднує два види церковного мистецтва – музику та іконопис, і націлений на розширення музейної аудиторії. За останні роки музей приймав талановиті колективи – хор "Дзвони Волині" храму Всіх Святих землі Волинської (керівник Марія Вислоцька), 2009 р.; дитячий хор Центру християнського виховання молоді при Свято-Троїцькому соборі УПЦ КП (керівник Тетяна Толочко), 2010 р.; фольклорно-етнографічний колектив "Родина" Волинського державного училища культури і мистецтв ім. Стравінського (керівник Ірина Хмілевська), 2011р.; ансамбль "Передзвін" Будинку вчителя м. Луцька (керівник Катерина Паляниця), 2012 р.; кліросний хор Свято-Троїцького собору УПЦ КП "Благовіст" (керівник Юрій Хлопецький), 2013 р.; камерний оркестр "Ренесанс" Волинського державного училища культури і мистецтв ім. Стравінського (керівник Світлана Додарук), 2014 р. У 2010 р. перед концертом гості могли оглянути виставку вітальних листівок ручної роботи на Різдвяну тематику, виготовлені студентами Луцького Національного технічного університету під керівництвом Тетяни Лупій, а також при бажанні їх придбати. У 2013 р. виставка "Різдвяна містерія", організована спільно з відділом етнографії ВКМ, своєрідно доповнила творчу атмосферу вечора спогляданням майстерно виконаних з паперу і соломки різдвяних оберегів і символів, які репрезентують творчий доробок волинських майстрів.

Важливим аспектом діяльності Музею волинської ікони у сфері музейної педагогіки є створення спеціальних проектів пізнавально-розважального характеру для дітей. Починаючи з 2011 р. у музеї проводяться "Миколаївські вечори", де малята стають учасниками справжнього свята з розвагами і загадками, сюрпризами і подарунками . Наукові працівники музею готують виставку ікон Святого Миколая, розповідають про народні звичаї і обряди, пов'язані із святом. Студенти Волинської духовної семінарії УПЦ представляють театралізоване дійство "Ой хто, хто Миколая любить", у яке активно залучають присутніх школярів. На згадку про відвідини музею діти завжди отримують у подарунок музейний сувенір (календарі, путівники, листівки).

Специфіка музею ікон потребує серйозного і надзвичайно виваженого ставлення до традиції іконописання у сучасних умовах, тому Музей волинської ікони ставить перед собою завдання – виховувати майбутніх іконописців на добрих зразках, влаштовуючи для учнів художніх коледжів "Зустрічі з художником". Один із сучасних іконописців – Володимир Жупанюк, який є завжди бажаним гостем музею, розповідає на таких заходах про історію вивчення, дослідження і художнього втілення шанованих образів Покрови, Пресвятої Богородиці, Святого Миколая. Учні і студенти з живим інтересом знайомилися з його творчими роботами "Покров", "Святий Миколай", "Христос Боремельський ", які органічно поєднують християнський канон та історичне переосмислення традиційної іконографії.

Найбільш принадною формою популяризації власної колекції є виставкова діяльність. На виставки залучаються як експонати з фондів Музею волинської ікони, так і експонати з інших музеїв України та приватних колекцій. Розуміючи, що кожна виставка повинна нести якомога більше наукової інформації, а відсутність додаткових коштів не дозволяє до кожної виставки надрукувати каталоги, такі пізнавальні дані подаються у етикетках і супроводжувальних текстах, а також завчасно на сайті музею публікуються прес-релізи. Виставки у МВІ завжди організовуються за принципом: показати найцікавіше, найоригінальніше, досі непрезентоване. Кожній виставці передує копітка робота з науковою літературою та інтернет-ресурсами. В обговоренні і наукових дискусіях викристалізовується тематико-експозиційні

плани, проводиться безпосереднє розміщення експонатів, готується супроводжуючий матеріал. Урочисте відкриття кожної виставки стає мистецьким святом з виступом церковних хорів і музичних колективів, великою кількістю гостей. Протягом останніх п'яти років були реалізовані майже п'ятдесят виставкових проектів, які стали помітними подіями у мистецькому житті краю. Виставкова діяльність МВІ базується на основі власної колекції, долучаючи експонати інших музеїв і приватних осіб. Музей старається якомога частіше організовувати виїзні виставки, пропагуючи мистецтво іконопису Волині, що дає можливість представити різні групи пам'яток сакрального мистецтва – ікони, предмети дерев'яної різьби і скульптури, церковне начиння, богослужбові книги, священицький одяг та ін.

На виставці "Пасхальний сувенір" (2009 р.) були представлені біля чотириста святкових композицій, сувенірних пасхальних яєць, вітальних листівок з фондів Волинського краєзнавчого музею і МВІ. Неоціненну допомогу в організації виставки надали Митрополит Волинський і Луцький УПЦ Ніфонт, Архієпископ Рівненський і Острозький УПЦ Варфоломій, приватні колекціонери Луцька, надавши речі з особистих колекцій.

Виставка "Біблія у мистецькій спадщині XVII-XX ст." (2009 р.) на основі унікальних експонатів, більшість з яких були представлені вперше, продемонструвала історію створення текстів, перекладів і багато чисельних видань Святого письма. Ікони, рукописні книги і стародруки, предмети металопластики, церковне начиння репрезентували багатовікові традиції інтерпретацій біблійних сюжетів.

Вже стало традицією у МВІ представляти відреставровані твори іконопису. Так, у 2011 р. відбулася така імпреза, коли з ННДРЦУ повернулися до музею сім ікон, сім картин, одинадцять речей з порцеляни. У 2013 р. у залах музею демонструвалися ікони "Спас Вседержитель", "Богородиця Одигітрія", "Новозавітна Трійця", "Святий Миколай" з Свято-Троїцької церкви с.Рудка-Козинська Рожищенського району, які були передані до музею ще у 1987 р.

Експозиційний зал у МВІ, присвячений творчій спадщині малярів Волині XVII-XVIII ст., не може вмістити і продемонструвати багатий пласт народної культури, тому у музеї постійно влаштовуються відповідні тематичні виставки з фондових матеріалів. З 2013 р. на виставці "Народна ікона Волині XVII-XVIIIст." представлені більше 50 ікон волинської школи іконопису і української хатньої ікони.

Починаючи з 2011 р. у Волинському краєзнавчому музеї постійно діє виставка "Врятовано для України", де чільне місце відведене пам'яткам іконопису XVIII-XIX ст., які були конфісковані на волинських митницях. Образи Ісуса Христа, Богородиці, шанованих святих Миколая, Георгія, Варвари та інших, символічні сюжети і досить рідкісні ізводи свідчать про високий професійний рівень і багатство сакрального мистецтва. Виконані на золотому тлі, покриті срібними карбованими шатами, які часто прикрашали кольоровими емалями ікони просто заворожують красою і одухотвореністю.

Музей волинської ікони за двадцять років діяльності зарекомендував себе як заклад культури, який започаткував збір, збереження, наукове опрацювання і популяризацію пам'яток сакрального мистецтва Волині. Його робота високо оцінена церковними організаціями України, про що свідчать ордени, якими нагороджені завідувач музею Тетяна Єлісєєва і завідувач реставраційною майстернею ВКМ Анатолій Квасюк, численні грамоти і подяки працівникам музею. Визнанням важливої ролі музею у пропаганді духовних цінностей є події останніх років. У 2010 р. Предстоятелем УПЦ Митрополитом Володимиром було передане до МВІ факсимільне видання Пересопницького Євангелія – першого перекладу у XVI ст. на українську мову Святого письма. Готуючи виставку у 2011 р., працівники музею підготували добірку ілюстрацій з книги, щоб продемонструвати кращі зразки живопису на заставках чотирьох Євангелій та найбільш цікаві рукописні сторінки. Влітку 2013 р. до музею були передані зразки нагород і нагородних грамот УПЦ (42 експонати), які нині демонструються на виставці "Нагороди Української Православної Церкви". Примітно, що під час урочистої церемонії передачі була досягнута домовленість про подальшу співпрацю і передачу нових зразків нагород до музею.

У рамках проведення XIX міжнародної конференції "Волинська ікона: дослідження і реставрація" (2012 р.) у МВІ була організована виставка, присвячена 345-річчю від дня народження Йова Кондзелевича. Поряд із роботами відомого іконописця у залі музею – "Святий Георгій", "Юрій Змієборець", "Пророк Ієзекіїль", іконами старозавітних пророків та ін. демонструвалися ікони "Богоявлення Господнє" і "Покров" з Миколаївської церкви смт. Локачі, які були передані на тимчасове експонування з благословення благочинного Локачинського округу УПЦ прот. Анатолія Собуцького.

Подіями у житті міста стали мистецькі заходи, присвячені визначним історичним постатям, які покликані були продемонструвати велич українського духу колись і його силу сьогодні. На виставці "Дух епохи короля Данила" (2009 р.) поряд із сучасною реконструйованою короною Данила Галицького, виконаною на замовлення мецената зі Львова Ігоря Жука, демонструвалися копії документів, картин

про події коронації князя у XIII ст. , а також оригінали сучасних орденів Данила Галицького I-IV ступенів, виготовлені із дорогоцінних металів і каміння. Прекрасні творчі роботи художника Олександра Дишка (Луцьк) доповнили історичні основи непересічної пам'ятки давніх часів сучасним художнім осмисленням.

Напередодні Великодніх свят 2013 р. у музеї була відкрита виставка, на якій демонструвався єдиний експонат. Це – оригінальна за задумом і художнім виконанням кована книга "Страсті Христові". Гості музею мали можливість наживо поспілкуватися з автором сучасної кованої книги митцем зі Львова Романом Андрійовським, доторкнутися безпосередньо до сучасного витвору мистецтва і пройнятися високою ідеєю спокутної жертви Ісуса Христа.

Сучасні технології, широкі можливості подорожувати світом спряють тому, що здивувати відвідувача стає все складніше. Один буває у музеї часто, щоразу відкриваючи для себе щось нове, а інший – приходить один раз і хоче побачити щось особливе і небачене досі. Тому, обмін експонатами з іншими музеями стає все популярнішою формою роботи. Працюючи у цьому руслі, колектив МВІ прагне віднайти і показати у Луцьку те, чого позбавлений пересічний волинянин, який хоче пірнути у прекрасний світ мистецтва іконопису. Впродовж уже кількох років МВІ тісно співпрацює з столичними музеями. У 2010 р. на виставці "Символічно-алегоричні композиції в українському живописі XVII - XVIII ст." з колекції Національного художнього музею України були представлені тридцять різнопланових творів живопису Київщини, Чернігівщини, Поділля, Волині, Слобожанщини. Рідкісні для Волині сюжети "Христос Недремне око", "Христос у точилі", "Пелікан", "Богородиця Життєдайне джерело" вимагають від глядача певних знань Святого письма і особистого серйозного осмислення, тому до першоджерел приходили сотні небайдужих. Виставка "Духовність і мистецтво фрески і мозаїки" з Національного заповідника "Софія Київська" (2010 р.) сприяла ознайомленню з мистецтвом мозаїки і фрески, як із найдавнішими видами творчості. Вперше на Волині були представлені чотирнадцять копій мозаїк і фресок XI - XII ст. з собору Святої Софії та Кирилівської церкви Києва, які зачарували прекрасними композиціями і одухотвореними образами.

Грандіозним міжмузейним проектом стала виставка "Православна мініатюра XI - XXI століть" (2010 р.), на якій були представлені більше триста п'ятдесяти експонатів з Волинського краєзнавчого музею, Музею волинської ікони, Рівненського обласного краєзнавчого музею, Музею книги і друкарства м. Острога, колекції Митрополита Волинського і Луцького УПЦ Ніфонта, Архієпископа Рівненського і Острозького УПЦ Варфоломія, приватних колекціонерів Луцька. Серед них – енколпіони, хрести натільні і напрестольні, ікони, стародруки, хрести і панагії, сувенірна продукція з України, Єрусалиму, Греції, Росії.

Музейна співпраця виявляється у спільних проектах, які мандрують музеями, пропагуючи надбання культури Волині у різних регіонах України. Виставка "Божественні лики. Між Сходом і Заходом", на якій були представлені більше двадцяти пам'яток релігійного живопису Волині XVIII - XIX ст. спочатку демонструвалася у Музеї волинської ікони у Луцьку (2009 р.), а потім у Чернігівському історичному музеї ім. В. Тарнавського і Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. Яворницького (2010 р.), де викликала надзвичайний інтерес і схвалення відвідувачів. Вперше відкрившись у Луцьку (2013 р.), експонати виставки "Релігійний живопис Волині XVII - XVIII ст." побували у Музеї книги і друкарства м.Острога і у історико-культурному заповіднику м. Дубна (2013 р.).

Попри значні матеріальні затрати, проблеми з транспортуванням, страхуванням і збереженням, МВІ прагне пропагувати сакральне мистецтво Волині за межами Волині у столичних музеях. У 2010 р. у рамках проекту "Скарби музеїв України на Святій землі Софії Київської" у виставковому залі "Хлібня" Національного заповідника "Софія Київська" протягом кількох місяців демонструвалася виставка "Волинська ікона XVII - XVIII ст. з колекції Музею волинської ікони у Луцьку". Експозиція представляла сорок сім творів темперного іконопису професійного і народного спрямування. До відкриття виставки був підготовлений буклет, проілюстрований кращими творами іконопису. У 2013 р. МВІ взяв активну участь у міжмузейному проекті "Велике і Величне", присвяченому 1025-річчю хрещення Київської Русі. Серед 35 колекцій музеїв України у залах Національного культурно-мистецького комплексу "Мистецький Арсенал" демонструвалися тридцять ікон і предметів церковної різьби XVII - XVIII ст. Цій же знаменній даті в історії України була присвячена виставка "Свята Православної церкви", яка демонструвалася у виставковому залі "Хлібня" Національного заповідника "Софія Київська". Майже сімдесят українських хатніх ікон репрезентували багатий пласт самобутнього народного малярства XVII - XVIII ст., які вже у XX ст. були перетворені спритниками у вигідний товар, який планували вивезти за кордон.

Для Луцька і лучан особливо шанованим є Святий Миколай – небесний захисник і покровитель міста. Довгий час виношувалася ідея якомога повно зібрати воєдино багатогранні втілення образу Святого у різні історичні періоди – від давнини до сьогодення. У 2012 р. це вдалося продемонструвати на виставці

“Образ Святого Миколая у іконописі, стародруках, металопластиці, декоративно-прикладному мистецтві”. Надзвичайно велику підмогу у цьому надали багаторічні меценати музею – Митрополит Волинський і Луцький Ніфонт та Архієпископ Рівненський і Острозький УПЦ Варфоломій, які надали багато цікавих артефактів минулого і сьогодення. У 2013 р. ця виставка, доповнена місцевими експонатами з успіхом пройшла у Музеї книги і друкарства м.Острога.

Широка презентація власних видань наукових конференцій, путівників, каталогів, сувенірної продукції – ще один інструмент музейного маркетингу. Створення і налагодження роботи музейної крамниці у сучасних українських реаліях незважаючи на низку проблем (недостатня площа, відсутність обладнання, низька купівельна спроможність відвідувача), залишається актуальною попри все. Лише у музеї можна придбати книгу з історії Чудотворної Холмської ікони Богородиці, гравертони (відбиток на металі) з її зображенням, календарі і листівки. Особливо багато бажаючих придбати цю продукцію відмічається у дні проведення хресних ходів до Чудотворного образу.

На жаль, чимало людей сьогодні приходять у музей з примусу, це в основному студенти і школярі. Але пройшовши з ними залами такого особливого музею ікони, помічаємо, що пізніше у них з’явиться потреба завітати до музею вже за власним бажанням, привівши сюди батьків, друзів. Звісно, все залежить від людини, від її внутрішнього стану та інтелекту, від бажання збагатитися духовно через пізнання прекрасного світу ікони. Від уміння подати матеріал у музеї залежить його сприйняття у цілому, тому експозиція музею постійно поповнюється новими цікавими пам’ятками, повз які неможливо пройти і вони запам’ятовуються назавжди. Сучасний музей і музейники покликані створювати якісний продукт, від якого відвідувачі будуть просто у захваті. У наш нелегкий час, на превеликий жаль, закриваються музейні заклади. які не витримують конкуренції і стають непотрібними місцевій громаді чи не відповідають державним вимогам. Наш музей зумів знайти свою достойну нішу і стати центром культурної і освітньої активності. За роки своєї діяльності він став одним із найцікавіших і”розкручених” музеїв України, за якими майбутнє.

Оксана ГРАБИНСЬКА ***(Луцьк)***

ВИКОРИСТАННЯ ЗБІРКИ ПРИСТОСУВАНЬ ДЛЯ ПРЯДІННЯ І ТКАЦТВА В ЕТНОГРАФІЧНИХ ПОДІЯХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Ткацтво є одним з найдавніших занять людини. Воно належить до найбільш поширених видів господарської діяльності і народного мистецтва, яке має багатовікову історію і глибокі традиції .

Повсякденні потреби і наявність сировини зумовили побутування ткацтва як основного виду допоміжних занять жінок на Волині. Практично у кожній хаті були коловороток, веретено, ткацький верстат. І навіть тепер пристрої для прядіння і ткацтва можна побачити в селянських оселях Волині.

Інформація про знаряддя для прядіння і ткацтва на даний момент лише фрагментарно висвітлена в науковій літературі.

Деякі відомості про пристосування для ткацтва містяться в колективній монографії українських і білоруських дослідників «Полесье. Материальная культура» [4], а також в книзі І. Веремійчика «Традиційні ремесла і промисли волинян» [2], в якій вміщені ілюстрації ткацьких пристосувань і тканих виробів, поширених на території Волині.

Важливим узагальнюючим дослідженням про ткацтво є книга відомої дослідниці українського народного мистецтва Олени Никорак «Українська народна тканина XIX - XX ст.: Типологія, локалізація, художні особливості» [3]. Окремі підрозділи цього видання містять інформацію про ткані вироби з фондів Волинського краєзнавчого музею та детально висвітлюють техніки виготовлення, орнаменти рушників і покривал з території Волині і Полісся.

Тому для більш докладного вивчення теми ткацтва необхідне комплексне опрацювання різних речових джерел з метою подальшого використання матеріалів дослідження в музейній просвітницькій роботі музею.

В фондах Волинського краєзнавчого музею міститься велика кількість пам’яток традиційної культури Волині та Полісся, серед яких важливе місце займає колекція пристосувань для прядіння і ткацтва, яка налічує 265 експонатів речового фонду (групи Р3 – дерево) [1], та 17 експонатів фонду допоміжних матеріалів – (ДМ).

В ній можна виділити кілька груп пам’яток: знаряддя для переробки стебел льону і конопель на волокно та їх очищення: терниці, тріпачки, прачі, гребінки, щітки; пристрої для прядіння ниток: веретена,

Міні виставка пристосувань для прядіння та ткацтва на пізнавальній годині «Як виготовити лляну нитку?», 26 лютого 2014 року

Пізнавальна година «Як виготовити лляну нитку?», 26 лютого 2014 року

гребені, кужілки, ручні і ножні прядки; знаряддя для перемотування ниток: мотовила; пристрої для снування: ложки для снування; пристрої для ткання: човники, берда, нити, ткацький верстат. Ці речі виготовлені переважно в кінці XIX – в першій пол. XX століття з дерева, мають задовільний стан збереження.

Формування цієї збірки розпочалося ще в 1980-х роках. Основними джерелами надходження цих речей були передача до музею, збір під час етнографічних експедицій, наприклад, «етнографічної експедиції по Турії» яка відбулася 2003 року.

В колекції пристосувань для прядіння і ткацтва з фондів Волинського краєзнавчого музею переважають предмети з сіл Горохівського, Іваничівського, Камінь-Каширського, Ковельського, Любешівського, Любомльського, Маневицького, Ратнівського, Старовижівського районів Волинської області. Є предмети, які надійшли з села Ярославичі Млинівського району Рівненської області, а також одна річ виготовлена в містечку Хрубешуві в Польщі.

На основі цієї колекції можливо дослідити історію виникнення та побутування ткацтва на Волині.

Вона активно використовується і у науково-дослідній, науково-фондовій, виставковій роботі музею.

Науковцями відділу етнографії Волинського краєзнавчого музею вивчалися теми: «Ткацтво Волині та Західного Полісся», «Народні промисли і ремесла на Волині та Західному Поліссі». Були написані лекції, статті, наукові довідки про народно-побутову культуру волинян. В 1993-1994 рр. відбулася виставка «Ткацтво», на якій було представлено 136 експонатів. В 2006 році була проведена виставка «Народне килимарство Волині та Західного Полісся». На ній експонувалися ткані вироби, на основі яких можна було побачити різні технології виготовлення тканих виробів, прослідкувати локальні особливості ткацтва Волині. Складовою частиною виставки були два ткацькі верстати з сіл Деревок Любешівського р-ну та Мар'янівка Рожищенського району.

Пристосування для прядіння і ткацтва, такі як терниця, тріпачка, гребінь, гребінки, веретена, коловороток представлені в експозиції Волинського краєзнавчого музею в розділі «Матеріальна та духовна культура Волині та Західного Полісся XIX - першої пол. XX ст.»

Відділ етнографії Волинського краєзнавчого музею організовує етнографічні години і виставки з інтерактивними формами роботи. Відвідувач може не тільки оглянути музейний предмет, виставку, а має можливість стати учасником музейної події – заходу, виставки.

26 лютого 2014 року була проведена пізнавальна година з елементами гри під назвою «Як виготовити лляну нитку?». Відвідувачами цього заходу стали учні 7-А класу Луцького НВК «Загальноосвітня школа I-II ступенів № 7 – природничий ліцей». Метою цього заходу було зацікавити школярів музейними пам'ятками, залучити учнів до участі в музейному заході, ознайомити з технологічними процесами обробки волокон льону, прядінням ниток.

Працівниками відділу етнографії музею була організована міні-виставка, на якій були представлені знаряддя для обробки льону та прядіння: прач, терниця, тріпачка, гребені, гребінки, щітки для вичісування волокна, веретена, коловороток.

Пізнавальна година розпочалася з розповіді ведучої про процеси обробки льону, прядіння та ткацтво на Волині. Школярі зачитували прислів'я про прядіння, слухали уривок з повісті І.Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», дивилися слайд-фільм.

На захід була запрошена відома майстриня ткацтва з Луцька – Зіновія Дейна, яка показала учням процес прядіння на веретені та коловоротку.

Відвідувачі мали можливість ознайомитися з призначенням та дією пристроїв для обробки льону та прядінням: прачем, терницею, тріпачкою, гребенем, щітками для вичісування волокна, веретеном, коловоротком. Вони спробували вичісувати лляні волокна, прясти на веретені та механічній прядці – коловоротку. Учні з великим зацікавленням виконували всі завдання. Адже в них була змога не лише дізнатись щось нове, а й спробувати себе в ролі майстрів, що виготовляють лляну нитку.

На завершення заходу учасники переглянули фільм про ткання серпанкового полотна, як завершального етапу обробки лляної нитки.

Інтерактивний захід «Як виготовити лляну нитку?» мав позитивні відгуки серед відвідувачів, тому і в майбутньому можливе його проведення саме з використанням збірки пристроїв для прядіння та ткацтва з фондів Волинського краєзнавчого музею.

1. Фонди Волинського краєзнавчого музею. Інвентарна книга групи Р3 (дерево). Т. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

2. Веремійчик І. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині / І. Веремійчик – Луцьк, 1995. – 256 с.

3. Никорак О. І. Українська народна тканина XIX-XX ст.: Типологія, локалізація, художні особливості. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України) / О. І. Никорак – Л., 2004. – 583 с.

4. Полесье. Материальная культура / [В. К. Бондарчик, И. Н. Браим, Н. И. Бураковская и др.]. – К., 1988. – 448 с., ил.

Лариса ГРИБ, Лариса ПАЛЬОХА *(Луцьк)*

ЕТНОГРАФІЧНІ ЗАХОДИ У ВОЛИНСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ. ВИСТАВКОВА ХРОНОЛОГІЯ (2000-2013 РОКИ)

У фондах Волинського краєзнавчого музею є велика колекція етнографічних матеріалів. Це колекція народного вбрання, знарядь праці, вироби з природних матеріалів, писанки, гончарні вироби тощо. Етнографічні виставки є актуальними та дієвими у наш час, тому що вони є носіями народних традицій, культури народу. Такі виставки дозволяють через зорове сприйняття зберігати у людській свідомості відчуття приналежності до того чи іншого етносу, залишатися його невід'ємною частиною через сприйняття культури та побуту своїх предків, бажання зберегти та адаптовувати її до духовних потреб сучасної людини.

В музеї організовуються тимчасові виставки, які привертають увагу певних груп відвідувачів, докладніше висвітлюють теми основної експозиції, показують розвиток в окремих сферах, висвітлюють актуальні теми сьогодення. Тимчасові виставки викликають жваве зацікавлення у відвідувачів музею.

Перша етнографічна виставка (Рільничо-промислова) була організована у вересні 1928 року Волинським товариством краєзнавства. На виставці були представлені вироби народних майстрів Волині й Полісся, а також предмети старовини. За офіційними даними, у виставці взяли участь 62 майстри, які подали зразки ткацтва, вишивки, деревообробки, лозоплетіння, ковальства та ін.. Виставка продемонструвала високий художній рівень і самобутність населення краю.

З метою відродження народних традицій писанкарства Волинський краєзнавчий музей організовує практичне навчання воскового розпису великодніх яєць. Традиція писати писанки сягає своїм корінням в сиву давнину, коли людина була неподільною з природою. В ті часи все навколо було живим і вміло розмовляти. Щоб вижити серед могутніх стихій, потрібно було мати серце, чисте, як гірські води, а руку міцну, як гілля дуба, а ще знати дивовижну мову Всесвіту.

Згодом виникли символи, неначе букви тієї чарівної мови. Зображуючи їх на стінах печер, посуді та одязі, люди зверталися до сонця, вітру, води, землі.

З часом ті послання почали писати на пташиному яйці. Із запровадженням християнства писанка стала невід'ємним атрибутом Великодніх свят.

Щороку у музеї організовуються виставки писанок, а саме:

- «Писанкова веселка», писанки з фондів музею і авторських збірок (2000 рік - 320 чол., 746 експ.).
- «Волинська писанка третього тисячоліття», виставка обласного конкурсу на кращу писанку Волині. На виставці представлені писанки на шкарлупах видутих пташиних яєць, розписаних традиційним волинським орнаментом, фарбованих природними барвниками (2002 рік - 200 чол., 230 експ.; 2008 рік –

155 чол., 180 експ.; 2012 рік – 898 чол., 160 експ.)

- «Майстри писанкового розпису», виставка писанок з фондів Волинського краєзнавчого музею (2004 рік – 653 чол., 266 експ.).
- «Сяйво писанки», (2005 рік – 1691 чол., 246 експ.).
- «Волинська писанка третього тисячоліття», виставка конкурсних робіт (2005 рік – 1338 чол.,151 експ.; 2006 рік – 70 чол., 190 експ.; 2007 рік – 901чол., 29 експ.).
- «Писанки княжого града», виставка, де були представлені авторські роботи майстрів писанкарства з м. Володимира-Волинського Оксани Білик і Лесі Домбровської (2006 рік – 1263 чол.,973 експ.).
- « Світ української писанки», виставка писанок з фондів ВКМ (2008 рік – 750 чол., 429 експ.).
- «Котилася писанка», персональна виставка майстрині Олесі Токарської (2009 рік – 990 чол., 413 експ.).

На щорічному конкурсі «Волинська писанка третього тисячоліття» переможця конкурсу нагороджують відзнакою імені Модеста Левицького – відомого громадського діяча і педагога, який у 1930-х роках організував у Луцьку першу виставку волинських писанок.

Відомі писанкарі на Волині – Тетяна Пасієвич, Володимир Хижинський, Андрій Бондарчук, Тетяна Лупій, Олена Романюк, Тетяна Шумінська, Галина Ус, Юлія Шевчук, Олеся Токарська, Оксана Білик, Леся Дембровська.

Значна частина етнографічних виставок Волинського краєзнавчого музею присвячена зимовій обрядовості, а саме:

- «Культ предків у зимовій обрядовості волинян» – вперше музейними засобами відтворено традиції, звичаї та обряди, пов'язані з вшануванням живих старійшин роду та духів померлих пращурів у календарній та родинно-побутовій культурі Волині та Полісся – роботи учасників конкурсу різдвяно-новорічної атрибутики (2006 рік – 201 чол., 316 експ.; 2007 рік – 609 чол., 52 експ.).
- «Новорічний подарунок», виставка різдвяно-новорічних композицій (2005 рік – 231 чол., 178 експ.)
- «Коляда», виставка різдвяно- новорічної атрибутики (2004 – 200 чол., 75 експ.; 2005 – 766 чол., 75 експ.)
- «Новорічна фантазія», виставка різдвяно-новорічних композицій – роботи учнів волинського еколого-натуралістичного центру (2006-2007 рік – 397 чол., 254 експ.; 2008 рік – 319 чол., 348 експ.).
- «Різдвяна зірка», виставка конкурсних робіт різдвяно-новорічної атрибутики – серед найцікавіших експонатів були представлені зірки колядників, шопка, дідухи, численні ілюстративні матеріали (2007 рік – 80 чол., 49 експ.; 2008 рік – 628 чол., 70 експ.).
- «Різдвяна містерія» (2008 рік – 380 чол., 20 експ.).
- «Зимові молодіжні і дитячі обрядодії та розваги» (з фондів ВКМ, 2008-2009 рік – 50 чол.,123 експ.).
- «Різдвяно-новорічні обереги у звичаях волинян», творчі роботи учасників VII обласного конкурсу різдвяно-новорічної атрибутики «Оберіг» та експонати з фондів музею (2009 рік – 60 чол., 84 експ.; 2010 рік – 496 чол., 84 експ.).
- «Символіка різдвяно-новорічних свят у поштовій листівці та обрядовій атрибутиці» (2010 рік – 157 чол., 336 експ.).
- «Різдво у волинській родині», з фондів ВКМ (2011 – 325 чол., 87 експ.).
- «Різдвяні обереги» – обереги, якими традиційно прикрашали свої оселі волиняни і поліщуки (виставка робіт учасників VIII обласного конкурсу різдвяно-новорічної атрибутики (2011-2012 рік – 223 чол., 76 експ.).
- «Святвечір» – виставка робіт учасників IX обласного конкурсу різдвяно-новорічної атрибутики (2012 рік – 45 чол.,184 експ.; 2013 рік – 384 чол., 385 експ.).
- «На святвечір добрий вечір» (2012 рік – 950 чол., 94 експ.)
- «Дідух», творчі робіт обласного конкурсу різдвяно-новорічної атрибутики (2004 – 473 чол., 79 експ.)

Протягом березня – травня 2001 року у ВКМ експонувалась виставка персонажів вистав «У світі ляльок» з нагоди 25-річчя Волинського обласного театру ляльок.

Протягом лютого – березня 2004 року у ВКМ експонувалась виставка «Ляльки Польщі, ляльки світу», яка проводилась в рамках року Польщі в Україні. Виставка підготовлена Волинським краєзнавчим музеєм, фундацією «Цепелія», фундацією «Допомога полякам на Сході», Генеральним консульством РП у Луцьку (2004 рік – 1330 чол., 249 експ.)

В 2012 році у Волинському краєзнавчому музеї експонувалась виставка авторської ляльки Оксани

Смереки-Малик «Оксанина лялька» (м. Львів). У творчому доробку майстрині понад 100 ляльок-мотанок, створених з кольорових клаптиків тканини традиційною технікою без використання голки. Зшитими є лише окремі елементи одягу, оздоблення (2012 рік – 550 чол., 100 експ.)

Основними видами господарської діяльності волинян та поліщуків з давніх-давен були: землеробство, скотарство, бджільництво, збиральництво, рибальство, мисливство.

Для виготовлення побутових речей і знарядь праці використовувалися природні матеріали: дерево, глина, солома, що сприяло розвитку багатьох народних помислів та ремесел. Побутові вироби відзначалися простотою і практичністю.

Традиційна матеріальна культура регіону заслуговує на пильну увагу всіх, кому небайдужа доля народного мистецтва. Збереження народних традицій продовжується через народну любов до свого краю та прагнення передати прийдешнім поколінням свої вміння, народне ремесло. Цьому сприяє відновлення та розвиток цих традицій через відтворення зникаючих промислів майстрами народної творчості.

Персональні виставки (виставки робіт одного майстра):

- «Доля на рушникові», виставка робіт Надії Горлицької, заслуженого майстра народної творчості України (2002 р., 2012-2013 рік – 703 відв., 320 експ.).
- «Вишиваний портрет Юрія Савки», до 70-річчя від дня народження (виставка з фондів музею та приватних колекцій , 2004 рік – 639 чол., 36 експ..).
- «Чарівна вишивка Ольги Ольхович», персональна виставка з нагоди ювілею майстрині (2004 – 700 чол., 288 експ.).
- «Щоб не зупинився гончарний круг», до 75-річчя Володимира Ковальчука, гончара з с. Кульчин Ківерцівського району (2004- 2005 рік – 4040 чол., 314 експ.).
- «Житнє перевесло» (2004 рік – 3648 чол., 407 експ.), «Вінок обжинковий» (2010 рік – 1269 чол., 414 експ.) — соломоплетіння Марії Кравчук.
- «Сонячна палітра Валентини Галкіної», твори соломкопластики (2005 рік – 1062 чол., 91 експ.).
- «Нев'янучий сад» — вишивані рушники сестер Галини та Світлани Махонюк (2005 рік – 55 чол.,70 експ.;2006 рік – 343 чол., 70 експ.).
- «Поезія дерев'яної пластики», виставка творів Володимира Ковальського (2007 – 200 чол., 29 експ.).
- «Скульптура природної форми», вироби з природного матеріалу Галини Міндер (2008 рік – 359 чол., 37 експ.).
- «Веселкові барви Галини Боратинець» (2008 рік – 233 чол., 42 експ.).
- «Промені сонця», виставка виробів ниткографії майстра народного мистецтва Марини Горбатової (2010 рік – 836 чол., 39 експ.).
- «Квіти моєї душі», виставка виробів зі шкіри майстра народного мистецтва Віри Шнит (2010 рік – 3103 чол., 78 експ.).
- «Духовне і земне», виставка панно з соломки Ольги Денисюк (2010-2011 рік – 450 чол., 22 експ.)
- «Весняні барви Тамари Домбровської» (з нагоди ювілею майстрині-вишивальниці, 2011 рік – 1980 чол., 235 експ.).
- «Обереги милосердя», до 90-річчя від дня народження майстра народної творчості України Надії Горлицької (2012-2013 рік – 853 чол., 320 експ.).
- Турне української вишивки по Волині та Рівненщині «Герой України Віра Роїк та її учні» (до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка). Виставка підготовлена Міністерством культури АР Крим, управлінням культури Волинської ОДА, управлінням культури і туризму Рівненської ОДА, (2013 рік – 1110 чол., 112 експ.).
- «Гобелени Галини та Андрія Микит» — персональна виставка майстрів з м. Володимира-Волинського (2013 рік – 1223 чол., 94 експ.).

Виставки народних промислів.

- «Традиції хліборобства на Волині», виставка з фондів ВКМ (2006 рік – 2325 чол., 149 експ.).
- «Народне килимарство на Волині й Західному Поліссі» (з фондів ВКМ, 2006 рік – 1465 чол., 80 експ.).
- «Художня деревообробка на Волині», з фондів ВКМ та приватних колекцій волинських майстрів (2007 рік – 511 чол., 95 експ.).
- «Рушниками хата багата» — це рушники і скатертини, доріжки і наволочки на подушки, покривала, серветки та інші елементи інтер'єру сільської хати чи міського помешкання на Україні (з фондів ВКМ та

приватних колекцій, 2008 рік – 1796 чол., 196 експ.).

- «Літопис народної культури Волині – звичаї і побут волинян очима дослідників та музейних працівників» (2009 рік – 1402 чол., 253 експ.).

- «Дай, Боже, хліба-солі і всього доволі», традиції народного харчування населення Волині і Західного Полісся (з фондів ВКМ, 2009 рік – 275 чол.,315 експ.; 2010 рік – 6192 чол., 315 експ.; 2011 рік – 102 чол., 315 експ.).

- «Рибальство на Волині» (виставка з фондів ВКМ та приватних колекцій, 2009 рік – 1118 чол., 187 експ.).

- «Віконце в дитинство» (виставка з фондів ВКМ та приватних колекцій, 2011рік – 1122 чол., 189 експ.; 2012 рік – 3945 чол., 189 експ.)

- «Старовинний волинський одяг», з фондів музею (2005 рік – 865 чол., 89 експ.)

- «Традиційне вбрання волинян та поліщуків», збірка Волинського краєзнавчого музею (2013 рік – 3283 чол., 201 експ.).

Традиційне вбрання – самобутній елемент матеріальної культури будь-якого народу. Несучи у собі всі основні риси, притаманні одягу інших регіонів України, народне вбрання волинян має разом з тим і свої регіональні особливості.

У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається велика колекція одягу з різних районів Волині та Полісся. Це – чоловічі і жіночі сорочки, головні убори, взуття, пояси, прикраси. Стало традицією проводити музейно-мистецьку акцію «Українська мода: традиції і сучасність» з нагоди Міжнародного дня музеїв під час якої демонструється музейна колекція одягу та моделі сучасного одягу з елементами вишивки, яка характерна для нашого краю.

1. Афіші та прес-релізи з музейного архіву.

2. Ковальчук Є. Волинський краєзнавчий музей – скарбниця історико-культурної спадщини Волинського краю: до 80-річчя з часу заснування / Є.Ковальчук. — Луцьк : Медіа, 2009.

3. Лозко Г. С. Українське народознавство. 3-е вид. - Х. : Видавництво «Див», 2005.

4. Минуле і сучасне Волині й Полісся: народне мистецтво і духовність . Матеріали Другої Волинської обласної науково-етнографічної конференції, 2005., м. Луцьк. Збірник наукових праць. — Луцьк, 2005.

Лариса ГРИБ, Лариса ПАЛЬОХА ***(Луцьк)***

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ВІДДІЛУ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ У ВОЛИНСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ. ФОРМИ І МЕТОДИ РОБОТИ

Про урочисте відкриття музею інформувала газета «Przegląd Wolyński». В архівах збереглася “Пам’ятна книжка Волинського музею”, на титульній сторінці якої зазначено «Засновано в день 16 червня 1929 р.», а трохи нижче - «Дня 28 червня 1929 року о 6 годині вечора відбулося посвячення музею».

Експозиція музею була розгорнута в найманому приміщенні по вулиці Ягеллонській, 91 у м. Луцьку в кількох малопристосованих до музейного експонування залах. Передбачалося спорудити спеціальний двоповерховий будинок, але не виставчило коштів.

Якщо на початку в музеї нараховувалося 4375 експонатів, то після реорганізації в 1935р. він мав уже близько 9 тисяч, серед них і особливо цінні. Фонди музею постійно поповнювалися.

Незабаром Волинський музей став членом спілки польських музеїв.

Поступово вдосконалювалася структура музейної експозиції. Музей перемістився в нове, більше приміщення по вулиці Сенкевича, 31, поряд з будинком лікаря В.Липинського. Експонати було згруповано в чотирьох основних відділах — природничому, археологічному, історико-мистецькому і етнографічному.

Протягом тривалого часу долею музею ніхто не цікавився. Лише 8 травня 1940 р. вийшла постанова Раднаркому УРСР «Про організацію державних музеїв і бібліотек у західних областях України». Постановою передбачалось організувати «державний обласний краєзнавчий музей в м.Луцьку» з такими відділами: краєзнавчий, історичний, етнографічний, археологічний, надавши йому приміщення колишнього Луцького музею. З дати виходу цієї постанови згодом в офіційних документах вівся відлік історії Волинського краєзнавчого музею. Директором призначили В. Г. Смовжа, який працював до того в одному з невеликих музеїв в Росії і не був обізнаний з історією та специфікою суспільно-політичного і культурного

життя Волині. Його заступником по науковій частині став Анатолій Дублянський.

Відділ культурно-освітньої (попередня назва відділу) роботи був створений у 1976 році, очолювала його з 20.01.1976 р. по 20.07.1977 р. Туліна Людмила Олександрівна. З 3.08.1977 по 15.06.1978р. зав. відділом була Войтович Тамара Лукашівна. З 1.01.1989 р. протягом 15 років – Грицина Лідія Григорівна. З 1.05.1993 р. по 1.05.2013 р. (20 років) зав. відділу науково-освітньої роботи була Гриб Лариса Василівна. З 1.05.2013 р. – Пальоха Лариса Анатоліївна.

Протягом декількох років у відділі була посада екскурсовода. Свого часу екскурсоводами були: Патрай Н. О. (1979 р.), Грицина Л. Г. (1977 р.), Гриб Л. В. (1977 р.), Сафулько Л. І. (1981 р.).

Науковими співробітниками (молодшим, науковим, старшим науковим, провідним) за період з 1976 р. до 2014 р. були:

1. Кулай Аліна Михайлівна, з 13.08.1984 молодший науковий співробітник
2. Ариванюк Галина Броніславівна, 16.06.1970 – 8.10.1974 рр., доглядач
3. Войтович Тамара Лукашівна, з 3.08.1977 р.
4. Ващук Олександр Семенович, 11.11.1980
5. Драган Світлана Леонідівна, 29.10.1982 – 5.01.1984 рр.
6. Коструба Володимир Михайлович, 27.07.1981 – 3.02.1986 рр.
7. Патрай Ніна Олексіївна, 1.12.1979 – 23.08.1986,
   28.12.1979 – екскурсовод,
   з 1.02.1979 – науковий співробітник
8. Остапчук Людмила Миколаївна, 5.02.1976 – 28.08.1989 рр.,
   науковий співробітник відділу масової науково-освітньої роботи.
9. Наумова Олена Костянтинівна, 22.09.1983 – 3.09.1987 рр.
10. Гурська Оксана Вікторівна, 2.08.1979 – 19.06.1989 рр.
11. Петрухіна-Буденко Ірина Олегівна, 21.08.1995 – 26.01.2004 рр.
12. Михальчук Валентин Васильович, 15.08.1994 – 1.02.2005 рр.
13. Агасієв Ікірам Карімович-огли,11.11.1988 – 3.11.1992 рр.
    з 28.08.1989 р. – мол. наук. співробітник відділу н/о роботи.
14. Наїдко Рита Василівна, 14.02.2000р.- мол. наук. співробітник відділу н/о роботи,
    з 11.10.2002 р.- бібліотекар.
15. Дубень Олена Михайлівна, з 1.02.2005 р. - мол. наук. співробітник відділу н/о роботи,
    з 4.03.2008 р. - мол. наук. співробітник відділу новітньої історії.
16. Дудар Тетяна Олександрівна, з 23.09.1997 р.- доглядач
    з 5.07.1999 р. - мол. наук. співробітник відділу новітньої історії,
    з 1.04.2003 р. - мол. наук. співробітник відділу н/о роботи,
    з 18.07.2003р. – завідувач відділу новітньої історії.
17. Грицина Лідія Григорівна, з 3.06.1977 р. – екскурсовод,
    з 15.06.1976 р. - в/о зав. масового відділу,
    з 4.09.1985 р. - зав. сектором музею,
    з 1.01.1989 р. – зав. відділу масової н/о роботи,
    з 28.04.1993 – 15.11.2010 р. – провідний
    науковий співробітник відділу н/о роботи.
18. Сафулько Лариса Іванівна, з 10.02.1981 р. – доглядач залів,
    з 24.07.1981 р. – екскурсовод,
    з 9.03.1982 р. – мол. наук. співробітник,
    з 26.03.1993 р. – науковий співробітник відділу н/о роботи.
19. Костюк Оксана Романівна, з 16.08.1995 р. – мол. наук. співробітник Художнього відділу,
    з 4.01.2005 р. - мол. наук. співробітник відділу н/о роботи.
20. Станіславчук Віталія Володимирівна, з 1.08.2003 р. – мол. науковий
    співробітник відділу н/о роботи.
21. Завада Людмила Михайлівна, з 3.03.2008 р. – мол. науковий
    співробітник відділу н/о роботи.
22. Ляхов Юрій Юрійович, з 10.10.2011 р. – мол. науковий співробітник
    відділу етнографії та народних промислів Волині,
    з 2.09.2013 р. – науковий співробітник відділу н/о роботи.
23. Гриб Лариса Василівна, з 25.12.1973 р. – доглядач відділу фондів,

з 17.08.1977 р. – екскурсовод,
з 23.07.1981 р. – науковий співробітник відділу н/о роботи,
з 1.02.1989 р. – старший науковий співробітник
відділу н/о роботи,
з 1.05.1993 р. – зав. відділу н/о роботи,
з 1.05.2013 р. – провідний науковий
співробітник відділу н/о роботи.

24. Пальоха Лариса Анатоліївна, з 1.05. 2013 р. - зав. відділу н/о роботи.

У 1976 р. у відділі була введена посада організатор екскурсій, на якій працювала Скрипчук Галина Ярмолаївна (1976-1978 рр.). З 1.01.2009 р. на цій посаді працює Боймук Таліна Володимирівна.

Науково-освітня робота музеїв планується і відповідним чином готується. При цьому слід брати до уваги специфіку музеїв і використовувати ті форми масової роботи, які найбільш повно, доступно й захоплююче розкривають сутність колекцій кожного з них.

Розвиток науково-освітньої роботи сприяв виникненню її різноманітних форм і видів. Найбільш поширеними з них є: екскурсії, лекції, тематичні вечори, зустрічі, походи по історичних місцях, організація пересувних виставок тощо.

Екскурсійна робота — основний вид науково-освітньої діяльності музеїв. Екскурсією називається специфічна форма освітньо-виховної роботи з організованою групою відвідувачів, яка грунтується на зоровому сприйнятті експозиції, поєднаному з розповіддю про неї. Екскурсовод зосереджує увагу на всіх важливих експонатах, розповідає не лише про виставлені матеріали, а й про те, що їх об'єднує.

Оглядові екскурсії охоплюють великий хронологічний період, знайомлять з пам'ятками різних епох, розкривають різні етапи розвитку історії, економіки, техніки, військової справи. Останнім часом дедалі більш популярними стають тематичні екскурсії.

Тематичні екскурсії — це цілеспрямовані розповіді на певну тему. Вони бувають історичні, літературні, мистецтвознавчі, природничо-наукові. Теми таких екскурсій можуть охоплювати весь розділ експозиції, або окремий експозиційний комплекс.

Друге місце після екскурсій серед форм науково-освітньої роботи належить лекціям. Вони читаються в музеях або на виробництві, в різних організаціях та навчальних закладах.

На відміну від екскурсій, зміст яких обмежений рамками експозиції чи виставки, тематика лекцій може бути більш широкою і різноманітною.

Важливим завданням лекційної роботи музеїв є пропаганда пам'яток історії та культури, їх охорона.

Учбові лекції, разові чи цикли лекцій, проводяться звичайно для учнівської молоді на протязі навчального року. Навчальний характер мають лекції з музеєзнавства і музейної педагогіки для вчителів, керівників шкільних музеїв.

На лекціях, які читають наукові працівники музеїв, широко використовуються (демонструються) музейні предмети — фотографії, карти, книги тощо, в залежності від теми лекції.

Виставки є важливою формою роботи музею, яка стимулює розвиток всіх напрямків музейної роботи: фондової, експозиційної, науково-дослідної та науково-освітньої.

Тематика виставок визначається профілем музею, характером музейних колекцій. Підготовка кожної музейної виставки в принципі включає ті ж напрямки і етапи роботи, що і експозиція.

Тематичні виставки можуть бути стаціонарними або пересувними.

Створюють виставки у зв'язку з визначними політичними, історичними подіями, ювілейними датами або для популяризації музейних колекцій.

При створенні виставок використовують матеріали фондів інших музеїв, державних архівів, колекціонерів, різних громадських організацій тощо.

Виставки традиційно відкриваються в урочистій обстановці. На відкриття запрошуються відомі особистості, представники влади. Пересувні виставки експонуються з екскурсійним обслуговуванням у навчальних закладах та установах.

Цікавою формою роботи у 80-ті — 90-ті роки було використання вагону-музею. Укрзалізниця виділяла вагон, де музейні працівники оформляли виставки (до ювілейних дат, подій тощо). Вагон-музей робив зупинки у населених пунктах Волині, де були залізничні станції, наукові працівники проводили екскурсії для місцевих жителів.

На базі музею проводяться науково-теоретичні й науково-практичні конференції, круглі столи, семінари, тематичні вечори, вечори-портрети, зустрічі з відомими людьми, Дні відкритих дверей, Дні музею в школах та інших навчальних закладах тощо.

Двічі у Волинському краєзнавчому музеї проводилась науково-практична конференція «Музейна педагогіка. Теорія і практика» із залученням працівників освіти, методистів, основним завданням якої було визначення місця музею та його значення в освітньому процесі.

Крім цього у музеї проводяться Дні відкритих дверей (для певної категорії відвідувачів, до знаменних та пам'ятних дат тощо), Дні музею в навчальних закладах, установах, таборах літнього відпочинку для дітей. Під час таких заходів для відвідувачів проводяться безкоштовні екскурсії (оглядові та тематичні), майстер-класи, читаються лекції.

Як правило масові заходи будуються на поєднанні різних видів науково-освітньої роботи: зустрічей, екскурсій, тематичних виставок, книжкових виставок, демонстрацій фільмів і т.д.

Часто на масові заходи запрошуються відомі особистості, очевидці, учасники тих чи інших подій, також під час таких заходів відбувається передача нових експонатів у фонди музею.

Масові науково-освітні заходи проводяться за заздалегідь підготовленими сценаріями або сценарними планами.

При підготовці науково-освітніх заходів опрацьовуються документи, періодика, методична та фахова література, вивчаються листи, звіти, репортажі, фото, тощо. Демонстрація документального фільму, справжнього документу відповідного часу, епохи підсилює враження, емоційний стан аудиторії.

Уся масова науково-освітня робота музеїв обліковується. Ведуться книги обліку відвідувачів, екскурсій, лекцій, виставок, масових заходів, є книга відгуків. Складаються звіти про кількість екскурсій за місяць, квартал, рік роботи. В музеї зберігаються різні види документації масової роботи — протоколи, плани, афіші, листівки, запрошення тощо.

Алла ДМИТРЕНКО ***(Луцьк)***

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ І МАЙСТРИ: ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ГОНЧАРЯ ВОЛОДИМИРА КОВАЛЬЧУКА

Вагоме місце у музейних колекціях займає гончарний посуд, без якого раніше не обходилась жодна родина. Зокрема, колекція ужиткового гончарного посуду з групи фондів «Декоративно-прикладне мистецтво» Волинського краєзнавчого музею нараховує 146 одиниць збереження. Здебільшого це авторські вироби, які виготовили майстри-гончарі з Рокити Старовижівського та Кульчина Ківерцівського районів Волинської області: В. Бондар, К. Гаврилюк, С. Терещук, В. Курилюк, А. Васильчук, О. Висоцький, Т. Вінцюк, Л. Черешнюк, В. Ковальчук [3, с. 128-133].

Майже третину посудин з названої колекції (41 од. зб.) виготовив відомий на всю Україну кульчинський майстер Володимир Юхимович Ковальчук, якому у жовтні 2014 року виповнюється 85 років з дня народження. Саме він до останнього часу тримав у своїх руках сільське гончарство нашого краю. Його гончарна піч горіла до 2011 року. І тепер, на порозі надзвичайно поважного ювілею актуальним є звернення до традицій майстра і гончарного осередку Кульчина, який в останні десятиліття існував завдяки праці Володимира Юхимовича.

Дана стаття підготовлена на основі матеріалів, записаних безпосередньо від В. Ковальчука 19 травня 2011 року [1]. Майстер досконало володіє всіма технологічними процесами виготовлення керамічних виробів, починаючи від пошуків глини, її видобутку, обробки і завершуючи формуванням, висушуванням, випалюванням посуду.

Особливості керамічних виробів визначаються наявністю покладів глин. Отож, гончарі мусили прекрасно знати їх технологічні властивості. Нагромаджені впродовж століть народні знання дотепер береже В. Ковальчук. Колись на одній з виставок у Луцьку він обмінявся глиною з В. Бондарем із Рокити і ось, як переказав свої враження: «він [*Бондар* – А. Д.] каже: „Дай я твою глину попробую". – Потім каже: „Твоя глина – як масло! А на мою попробуй". – Я взяв спробував – а там камінчики так по пальцях б'ють».

Глину в Кульчині називали «*земля*». Біля села є поклади різних сортів глин, які майстри поєднують у певних пропорціях. В. Ковальчук розрізняє наступні глини: за пластичністю – жирна, пісна і піскувата; за кольором – біла («*польова*», «*польовиця*»), чорна, сива, синювата, руда: «*Є жирна, є пісна, є піскувата… Є чорна як вугіль, блищить на сонці, вона жирна… Є ще сива глина, аж біла. Є синювата, така, що не можна і грудки зліпити. В'язка вона. Є рудак*». Отож, глину з більшою пластичністю у Кульчині називали «*жирною*», «*масткою*», а з меншою – «*пісною*». Жирну чорну глину,

яку брали для мурування печей, називають «*печуха*». Залягала вона на глибині до 10 метрів, але зараз її вже немає. Окремим сортом була «*піскувата*» глина, яка рідко попадалася гончарю, однак з неї погано створювати керамічні вироби, оскільки пісок ріже пальці аж до крові. Колись, за словами Володимира Юхимовича, старі люди замотували руки в ганчірки, щоб не поранитись. Для виготовлення посуду майстер змішував білу глину і руду або ж «печуху».

За кольором кульчинська глина чорна, як вугілля. Коли її везли на возі, то аж виблискувала на сонці. Є «*сива*» глина, аж біла. Зустрічалася й «*синювата*», але з нею не можна працювати, оскільки дуже в'язка. Брали також глину, яку майстер називає «*рудак*», що є «*жирніший за всі. Багато його не копають, бо погано виходить, лопається… Рудак жирний, як масло, аж блищить. Такий, що мотика ріже його, як масло*». Однак окремо вона не використовувалася, оскільки вироби, виготовлені з такої глини, при висушуванні часто тріскалися. «Рудак» вживали у поєднанні з пісними глинами. Майстер відзначає, що зараз цю глину неможливо знайти. Однак з його досвідом навіть ця справа по силах: «*я знайду її по всяких там прикметах. Є рудак коло гори, був там колись заклад. Колись я ще з батьком по таку глину їздив. Біля Дачного під горою, коло самої дороги, там ще колись городи були. Тепер там будівництво іде, зрівняли все. Де було мілко – забрали, а було небагато. А зараз треба там метрів двадцять копати, щоб до глини дістати*». Коли 19 травня 2011 року члени експедиції Музею етнографії Волині та Полісся при СНУ ім. Лесі Українки приїхали до майстра, то він якраз підготувався до першого виїзду за глиною (у зв'язку з похилим віком в останнє десятиліття працював лише в літній час): «*Я сьогодні збирався по глину їхати, шукати*».

Гончарні глини в Кульчині завжди залягають пластами і вкриті шаром родючого ґрунту. Народні майстри добували їх переважно відкритим способом. Місця, де копали глину, називалися «*ревнями*». Їх є біля восьми десятків. Кожна «ревня» має свою назву, отриману, від того чи іншого чинника: від пори року, коли її знайшли, від імені того, хто знайшов, від влаштування та ін.: «Водяна», «Дахівник», «Лізка», «Грабівка», «Дреслива» тощо. В. Ковальчук так пояснив окремі назви: «*Дреслива – мокра, бо вода капає постійно; Цісар чи Цісариха – по імені того, хто найшов; Зімна – зимою знайшли*».

Раніше глину добували взимку, так як це заняття потребувало багато часу. Та й гончарні глини залягали глибоко – на 20-30 м. «*Бувало цілу зиму ходять тільки розкопують яму*». Тому гончарі об'єднувалися у групи по кілька осіб («*кумпанії*»): «*Колись такі ревні копали семеро чоловік*». В останні роки майстер працював менше, тому їздив по глину сам на велосипеді і копав її біля Дачного на глибині приблизно три метри.

Глину, яка залягала неглибоко, добували переважно відкритим способом, знімаючи шар ґрунту. Для того, щоб дістати глину із значних глибин, копали спеціальні «*колодязі*», які облаштовували як своєрідні «шахти». Ось як оповів секрети влаштування ревень В. Ковальчук: «*Розкопують як колодязь. Коли дістався до глини – розкопує більше, в глибину. Чотири стовби ставлять для опори. А вдовбався у глину – роблять закладки, щоб земля не сипалася. Чотири штуки ставлять. Потім беруть кошик з дужкою, обшнуровують для міцності його мотузкою чи лозою, прив'язують ланцюг – і один вже лізе у яму. Там довбе вниз, в боки поки не робить, а тільки довбе в глибину. Як метрів на двадцять увійшов, тоді розширяється в ширину зверху з боків, а як дійшов до дна і вже місця там достатньо, то знову в глибину копає…Ставили опори, як в колодязь – стовби. А щоб вище піднятися – гілки клали. Лози нарубають чи ялини*». Бувало, що в «колодязі» утворювався простір («*банька*»), де могли розміститися десять осіб, які стояли у повен зріст.

За словами В. Ковальчука, не було жодного випадку коли б «колодязь» підвалився. Якщо ж виникала небезпека обвалу, гончарі діставали опори (стовпи), які використовувалися при копанні наступного «колодязя», земля обвалювалася і засипала ревню. Небезпекою для гончарів при добуванні глини були підземні води, які в будь-яку хвилину могли затопити ревню.

Глину з ревнів діставали за допомогою кошиків і відер. Ночвами носили до возів і розвозили по садибах гончарів, де зсипали у «*глинник*» на подвір'ї чи в хліві. Потім майстер розкладав глину на сонці, щоб підсохла кілька днів. Тоді розбивав її дерев'яною «*довбешкою*» («*довбнею*»), заливав водою і залишав підсихати. І так кілька разів: «*Привіз глину, скинув, а на другий день розкладаю її на сонці, нехай сохне днів три-чотири. Потім набив, залив водою – і знову сохне*». Так глина набувала пластичності.

Наступний технологічний етап обробки глини – вимішування, чим досягалась висока пластичність. У 70 років В. Ковальчук одночасно місив 11 відер глини. В останні роки, для «*заливанки*» (так майстер називає глину з водою), брав 6 відер суміші білої глини і «печухи». Якщо глина була рідка, то брали 8 відер, бо після «*затужування*» (вимішування) залишалась половина. З розповіді гончаря це відбувалось

В. Ковальчук. 19.05.2011 р.

так: «*в балію засипаю шість відер глини і приношу три відра води. Виливаю одне відро, друге і третє. Воду відразу треба всю вилити, не по одному відру, бо вона закипає і глина розкисне. Вода повинна поверху глини бути. Якщо глина виступає, то треба ще води долити. Тоді глина розкисає, втягує воду, розмокає. Але щоб не розкисла до рідкого, десь одну-дві години розмокає. Потім викидаю її з балії на чисту підлогу*». Як зауважує майстер, «*Треба разів три-чотири замітати підлогу, щоб нічого не потрапило. Може де зерно потрапило, а якщо зерно потрапить у виріб, то вже все – буде дірка, бо воно попалиться, згорить в печі*».

Розквашену глину В. Ковальчук вимішував ногами, додаючи потрохи «*пороху*» – просіяної через решето глини. Місив, допоки суміш білої і «рудої» глини не стане «сивою»: «*Разів 5-6 треба перепочити, поки глина добре вимішається*». Потім глину розкидав на «*сивалки*» (купки), щоб «затугла». «*Затужити» глину*, – каже гончар, – *треба ногою, це як тісто місити, щоб була вона тугою, в'язкою, без дірочок*». Після цього глину кладуть на лавку і «качають», щоб стала пластичною: «*Вимішати треба добре, щоб і не рідка була, бо буде рватися, і не тверда, бо не буде тягнутися. А треба, щоб тягнулася*». Якщо в глині були якісь домішки, майстер різав її дротом: «*часом прорізую дротом, буває витягую сміття чи травинку. Треба перевіряти, щоб не було сміття. Глина чиста повинна бути*». Добре вимішана глина набуває темно-сивого кольору із-за змішування з «печухою»: «*Сама глина біла, як вапно. А вже як печуху додаємо, то вона темна стає. Тому, що печуха буває жовта, трохи темніша, сивіша. Коли вимішуєш, то колір міняється*». З цієї маси формували «*грудки*» («*гластки*», «*гласточки*»), достатні, по розміру, для виготовлення одного виробу. З одного шматка глини виходить 7-8 грудок. Кожну «гластку» перевіряли дротом на вміст травинок чи соломинок, а потім вимішували на лаві до тістоподібної консистенції. Готові грудки називали «*валками*».

Формування гончарних виробів відбувалось на гончарному крузі, який у В. Ковальчука виготовлений із соснових брусів, що йшли на будівництво хати. Однак міг бути й з вишні. Товщина кругів вимірювалася в «*цаліях*». У Володимира Юхимовича круг має чотири цалії (9-10 см) в товщину, хоча були й 5-6-ти цалеві круги: «*Говорили: на чотири цалі або чотирицальовий, п'ятицальовий*». Нижній круг називають «*сподак*», а верхній – «*верхняк*». Круг стояв біля лави, на якій розкачувалась глина і сидів майстер. З правого боку – макітра з водою для змочування рук в процесі роботи і «*мачка*» – дерев'яна дошка для шматків глини, що зрізуються у процесі формування посуду. Поруч лежить міцний сталевий дріт, довжиною

20–30 см для зрізування готового виробу з гончарного круга; гладенький ніж трикутної форми, виготовлений з дикої груші (обов'язково без сучків), для зачищення, згладжування виробу в процесі роботи; ліщинові «*зубчики*» за допомогою яких на вироби наносився візерунок; дубова «*шкрабачка*», якою майстер знімав залишки глини після розкачування її на стільці.

Підготувавши робоче місце і глину, майстер брався за роботу – руками формував посудину на гончарному крузі: «*поклав глину на круг і починаю формувати, витягувати, робити виріб… круг крутиться, витягую, підтягую, зачищаю ножем*». Успіх тут залежав від підготовки глини і від вміння майстра. Особливо ретельно робили «вушка»: «Для вушка замішую грудку глини… викачую на долоні, щоб рівна була. Потім причепив до виробу, однією рукою знизу тримаю, іншою смикаю донизу, вигладжую. Лишнє відкусив ножем і кидаю у відходи. Потім однією рукою тримаю зсередини виробу, а іншою тримаю вухо. Розмазав все, обтер, щоб не було дірочок».

В. Ковальчук поділився й секретами з'єднання горщиків-близнят та прикріплення до них ручок. Це була дуже відповідальна робота: «*Бувало майстер зробить все і в піч добре поставить, але все одно розклеюються. А я скільки двійнята робив, то в мене не було браку. Навіть трійнята робив*». Щоб близнята не розклеїлись, Володимир Юхимович змочував руки не водою, яку вбирає глина і ручка не тримається, а слиною, яка залишається на поверхні виробу і сприяє скріпленню горщиків: «*Щоб зліпити між собою двійнята, треба перед тим з'їсти щось кисле, щоб було багато слини. Змащую пальці добре слиною, беру шматочок глини, розминаю його, приліпляю, з'єдную двійнята, притискаю і ставлю на лавку. Тоді знову слиню пальці і зверху те з'єднання затираю, затираю і знизу так само. Потім ручку чіпляю – слиню з'єднання, загладжую, щоб було рівне та гладеньке. Якщо змочувати водою, то вона заходить всередину глини, відкисає і ручка відліпає, а при випіканні лопає. А слина так не заходить в глину, а поверху тримається, як олія*».

Після того, як посудина була повністю сформована і прикріплене «вушко», майстер зрізував її з гончарного круга: «*Коли вже все виліпив і причепив вушко, тоді зрізаю виріб з круга і ставлю сушитись*». Звісно, майстер не ніс кожен виріб на вулицю, а ставив біля себе на лавці. Зробивши п'ять-шість посудин, їх виносили на вулицю «*тугнути*» (сушитись): «*Як зробив п'ять-шисть штук гладишок, то ставлю їх у себе на лавці, потім виношу на двір, вони тугнуть*». Колись, коли працювали не тільки влітку, а впродовж року, для цього були спеціальні стелажі – «*п'ятра*», «*п'ятрини*». Влітку сушили на вулиці, але не на сонці, попадання якого могло деформувати посудину в результаті її нерівномірного висихання.

Висушування керамічних виробів мало певну специфіку. Тут теж були свої секрети, якими поділився Володимир Юхимович. Майстер наголосив, що кожна посудина сушиться по-різному, що визначається її формою. Так гладишки, глечата і горщики ставлять для просушування вертикально, на дно. Після того, як вінчик підсохне, «затугне», посудину перевертають денцем до верху: «*Коли вінця вже стали тугуваті, я їх перекидаю догори дном, щоб дно обсихало. Головне – дно*».

Макітри «тугнуть» вінцями доверху. Коли вінці підсихають, посудини «*парують*», тобто кладуть одна на одну так, щоб їх вінчики зійшлися, і періодично перевертають – нижню ставлять наверх і навпаки: «*А макітри, коли зрізав, теж ставлю на лавку, виношу на двір і також тугнуть. Коли вінця вже не мокрі, а сухуваті , перекидаю одну на другу – парую. Підсихають вінця, тоді тільки парую, бо якщо не підсохли, то виріб осяде. Потім перевертаю по дві разом – то одне дно сохне, то друге. Одна макітра на споді, інша наверху*».

Баньки спочатку ставлять сушитися денцем донизу, а потім перевертають вузькою шийкою донизу, а «пузатими» боками («*пуком*») до верху, щоб посудина не впала і не деформувалась, її боки підпирають полінами або цеглою: «*Банячки сушаться так. Вже якщо підсохли, то перевертаю їх також догори дном, ставлю так на полінця або на цеглини, щоб підпирали пуко і вони не впали, не перекинулися*». Висушування горщиків-близнят теж потребувало спеціальних вмінь: «*сушу двійнята на цеглі. Беру дві цеглини і ставлю так, щоб вушко було всередині між цеглинами*».

Технологічно складною і відповідальною операцією було випалювання, яке давало посудині міцність: «*Добре… випалений виріб має дзвін і міцність*». Горн (піч) В. Ковальчука розміщена біля р. Стир і має двохярусну будову: зверху камера для випалу, внизу – топка. За день до випалу піч затоплювали, щоб прогріти. Потім завантажували горн. У цьому процесі брала участь вся родина. Але укладав вироби тільки Володимир Юхимович, знаючи послідовність і секрети. Спочатку ставили гладишки: перший ряд дном на черінь, а другий – вінцями до вінець, далі знову дно на дно. На них клали вазони, потім миски і макітри – уверх дном [2, с. 7].

Після цього горн «*зачереплювали*» – закладали черепками і «*лихачами*» – тріснутим, надбитим

посудом: «*Зачереплюю, тобто закладаю черепками піч і вона там допалюється. А зачереплюю тому, що вогонь вбирається в черепки і біля них допалюється, бо якщо не зачерепити, вироби недопаляться. Передня стінка пропалиться, а задняя залишиться недопаленою. Зачереплюю – це закладаю черепками піч, або якщо є гладишки брачні, то одну в другу ставлю. Де велика дірка – черепка засовую, щоб вогонь не вилазив. Вогонь упирається у ці лихачі, а ті вироби, що біля лихачів, допалюються. Тому, якщо вогонь не буде упиратися в ці лихачі, вироби недопаляться*».

Піч гончар починав палити вдень і топив 12 годин, до опівночі: «*Це ж 12 годин палиться, піч горить всю ніч... Якщо підпалюю в час дня, то до часу ночі випалюється*». Розпалювали піч сосновими дровами, а «*потім можна брати дуб, дубові пеньки, або граб, бо дух добрий іде, пекучий. Не вогонь вже треба, а тепло добре*». У печі є отвір через який спостерігають за випалом і зміною кольору посудин. Майстер знає, що «*коли температура близько 700^0, вироби починають червоніти знизу. Даси ще жару – червоніють ще вище, накалюються. Потім дивишся на верх виробів – коли охолоджується, верх біліє, стає світлий*».

Крім переважаючого білого посуду («*на біло*»), майстер випалював вироби «*на червоно*», «*на чорно*». Щоб отримати червоний посуд, «*треба дрова спеціальні брати – порохняві, бо порохно коли горить, то вогонь червоний іде, як жар, і виріб поглинає його. Черепок тоді нагрівається, пори відкриваються, червоний вогонь вбирається черепком і виріб стає червоний, навіть часом чорніє*». Для випалювання «*чорної*» («*сивої*») кераміки «*закривали піч з двох сторін і задимлювали. Лишали тільки дірочку, щоб дивитися на вироби. А ще уважно слідкували, чи вогонь ніде не пробивається, бо будуть вироби рябі – там сиве, там біле. Цілу ніч слідкували. Якщо вогонь пробивався, то закривали дірку, щоб там димно було, щоб вогонь не вилазив наружу і не було доступу повітря. Тоді вироби стають сиві. А якщо буде повітря потрапляти, то вироби будуть білі». Але майстер віддавав перевагу білим виробам: «я вже давно не роблю чорну кераміку. Останній раз робив ще в радянські часи. Червону – як хто хотів, а в основному білу робили, світлу*».

В. Ковальчук створював різні види посуду – великі, середні та маленькі макітри, миски, глечата (глечики), гладишки, горщики, баньки, вазони, кухлики, форми для пасок, горщики-близнята (двійнята і трійнята) та ін.

Асортимент посуду в різні періоди був неоднаковим, що визначалось насамперед попитом на продукцію. В довоєнні і післявоєнні роки значну частку продукції складали горщики для приготування їжі, столовий посуд, форми для пасок та ін. Із збільшенням фабричного посуду, попит на гончарні вироби впав. Майстер робив вазони, сувенірну продукцію, кухонний посуд під індивідуальні замовлення, наприклад, для закладів харчування. В останні роки, як відзначав майстер, «*користуються попитом горщечки для запікання, мисочки для їжі, кухлики для чаю. Роблю ще банячки на 1, 2, 3 літри. Ще робив дитячі іграшки та посуд: горщечки маленькі з вушком, кухлики з кришечками, гладишечки, глечатка, банячки, горщечки. Діти люблять гратись таким*».

Всі види посуду мали усталену форму, яка роками формувалась в осередку. Наприклад, горщик мав округлу (бочкоподібну) форму, що зовні нагадує пригоршні: масивний випуклий тулуб, прямі або відігнуті назовні чітко виділені вінця, порівняно невелике дно та отвір. У верхній частині горщика кріпили вушко, у великих посудин – два. Вони допомагали при повертанні і витягуванні посудини з вогню. Горщики були різні за розмірами і відповідно мали свої назви. В. Ковальчук знає: «*штукові*» («*штука*») – до 16 л, «*півштукові*» – 6 л, «*клюснєта*» – 4-5 л, «*гребники*» (полив'яні) – 4 л, «*чвараковi*» – 3 л, «*горщики*» – 2-3 л, «*п'ятаки*» – 2 л, «*рубльові*» – 1 л, «*піврубльові*» – 0,5 л. У залежності від призначення горщики поділяли на «*кашники*» та «*варишки*». З 1970-х рр. майстер виготовляв переважно невеликі порційні горщики з покришками. Користувались попитом і горщики-підвазонники, які Володимир Юхимович покривав поливою.

Другим різновидом посуду були «*глечата*» і «*гладишки*» – переважно посуд для молока. Майстер так визначає відмінність між цими посудинами: «*Гладишки були тільки з вухами, без дзьобика, а глечата – з вушком і з дзьобиком.., шийка вужча, ніж в гладишки*». Найпоширеніші були посудини на 2 і 3 л («*казали двохлітрова, трьохлітрова*»). Раніше виготовляли: «*трояк*», «*п'ятак*» – на 3 і 5 л; «*штукові*» – до 5 л; «*півштукові*» – 1,5 л; «*чвораки*» – 3 л; «*клісньові*» – 5 л; «*середні*» – 3 л; «*півсередні*» – 2 л.

В залежності від розмірів розрізнялися й інші посудини: баньки – «*штукові*», «*півштукові*», «*рубльові*», «*піврубльові*»; макітри – «*макотри*», «*пувмакотри*»; миски – «*миски*», «*полумиски*», «*чащини*» та ін.

В. Ковальчук зберіг у пам'яті і певні вірування, пов'язані з виготовленням молочного посуду – гладишок. Зокрема, майстер знає, що горбочок в центрі дна посудини називається «*пуп*», «*пупик*». Його наявність – хороша ознака: «*Казали, що багато сметани буде*». Добрими вважалися і гладишки з високими «*шийками*»: «*добре було, якщо шийка в гладишки була висока (на долоню), тоді стільки ж і сметани буде. Це правда*». Кількість сметани у гладишці пов'язували і ще з однією особливістю її виготовлення: «*коли робиш гладишки, часом відчуваєш, що трохи забагато глини взяв, то її знімаєш і скидаєш ті шматочки глини на купку, десь 10-20 грудок буде. От якщо з тих кусків зробити гладишку і випалити, то дійсно, буде багато сметани*».

У Кульчині сформувалось декілька способів обробки поверхні гончарних посудин, якими чудово володіє В. Ковальчук. Ще на гончарному крузі, сформований предмет отримував остаточну пластичну обробку – полірування, рельєфне орнаментування, що проводилось при повільному обертанні круга. Для загладжування поверхні виробу майстер використовував дерев'яний ніж, виготовлений із «*дички груші, без сучків, щоб був дуже гладенький. Зрізається гілка, колеться на дощечки, обсихає. Потім треба обстругати, зачистити і загладити, щоб був рівний. То і був ножик. Змочую цей ніж водою і загладжую ним глину. З пластмаси такий ножик не годиться, бо він швидко сохне, а сухий не потягнеться по глині і весь час його треба буде змочувати в мисці з водою. А дерев'яний довго буде мокрий. Ото цим ножиком і загладжували. Притиснеш його до виробу, круг крутиться і загладжується виріб*».

Поширеним способом оздоблення кульчинської кераміки є заглиблене декорування (витискування, ритування, гравірування), при якому орнамент наноситься дерев'яним загостреним предметом перед випалом. Зокрема, на глечатах і баньках тиснений узор у вигляді прямих ліній наносився ножиком з груші зазвичай у місці переходу тулуба в шийку: «*Глечата, банячки були з узором – від шийки на перехід, під низом, де пуко переходить в шийку, ножиком лінію давав*». Такі ж лінії робились і на вазонах: «*На вазонниках лінії роблю ножиком, тим, що з груші. Круг крутиться, притулив ножика, провів раз, провів другий, третій. Лінії на будь-якій відстані робляться одна від одної, штук три-чотири*». На вазонах В. Ковальчук за допомогою ліщинових «зубчиків» часто витискував хвилясті лінії: «*А для хвилечок вирізували з ліщини ножик із зубчиком. Круг ногою помаленьку крутиш і притуляєш до виробу зубчиком того ножика, проводиш хвилькою так, щоб була хвиляста лінія*». При цьому майстер зауважує, що робить це так, як робив і його батько: «*Узори на вазончиках зараз роблю і раніше робив так само, як ще мій батько робив*». Однак, варто зауважити, що не весь посуд декорувався. Майстер наголошує, що «*гладишки були без узорів*». Орнаментувалися вазони, глечата, банячки.

Для декорування неполив'яного посуду В. Ковальчук використовував і кольоровий розпис (малювання). При цьому курячим пір'ям на черепку рідкою глиною «рудкою» малював прямі і хвилясті лінії, рисочки, коми, крапки («*цятки*»): «*Колись не облицьовували* [*не поливали* – А. Д.], *робили білі гладишки, а поверху помазком малювали орнамент по шийці. Помазок був з курячого пір'я зроблений. Брали кілька пір'їн, ниткою зв'язували. Притулиш той помазок до шийки, разів три-чотири прокрутиться і так малюється. Якщо на 3 літри виріб, то ще другий раз малюєш на пукові, але вже цяточки чи коми ставив. А якщо менший, на 2 літри, то крапочки не роблять, а тільки лінії по шийці*». Музейні збірки свідчать, що малювання є улюбленим способом декорування макітер.

Для декорування посуду в Кульчині використовували поливу зеленого або коричневого кольору. Техніка поливання у Кульчині називається «*обліцюванням*». В. Ковальчук «*обліцовку*» готував з минулорічної засохлої глини, яку прокручував на жорнах, «*щоб вона чиста була, мастка – без крупинок*». Для отримання поливи коричневого кольору додавав рудку, а зеленого кольору – мідний купорос і називав її «*зеленкою*»: «*Але треба по нормі додавати, бо якщо більше даєш – чорна буде. А щоб коричнева була, то брали рудку, теж по нормі, і ще додавали крохмаль, щоб вона – облицьовка, краще трималася*». Поливу майстер робив рідку і лив на вироби з кружки над тазиком, а колись наносив спеціальним пензликом. Политі вироби В. Ковальчук колись випалював двічі, а в останні роки – один раз: «*Облицьоване випалюю відразу. Колись за два рази робив. Зараз, ні. Политі стоять один день, обсихають, а потім випалюю. Все за один раз випалюю*». При випалювання на поверхні виробу утворюється скловидна плівка, призначена, як каже гончар, «*не для міцності*», а для того, щоб «*так краще було його* [*посуд* – А. Д.] *використовувати в побуті – менше роботи біля нього, миється краще*».

Гладишки, глечата, миски, макітри на вареники (з покришками) В. Ковальчук покривав поливою

лише всередині та на вінчиках, що дозволяло не пропускати рідину, яка розміщувалася в посудині. Вазони поливав зовні, а горщики для приготування їжі, горщики-близнята й баньки – по всій площині виробу – зовні і всередині. Є посудини, полив'яні зсередини і частково зовні, при цьому у нижній частині тулуба залишається невеличка не поливана ділянка: «*Були ще глечата – на дві сторони облицьовані – всередині і ззовні*». В. Ковальчук так пояснює особливості поливання тих чи інших посудин: «*Глечак колись ззовні поливали, а в середині – ні. Гладишки мало поливали. Горщак облицьовували всередині*». В останні роки майстер поливав тільки вазони, а столовий, кухонний посуд – ні: «*Я посуд для побуту* «*зеленкою*» [*поливою* – А. Д.] *не поливаю. Вазонники поливаю*».

Декорування посуду, випаленого «*на чорно*», у Кульчині здійснювали технікою лощення: «*лощили – терли камінчиком повздовж виробу туди-сюди, суцільно залощували аж до блиску. Такі були, що як стоять на сонці, то блищать, як дзеркало*». Димлені гладишки із Кульчина у колекції Музею етнографії Волині та Полісся орнаментовані суцільним лощенням. Вони покриті суцільними лініями по всій поверхні.

Виготовлений посуд продавали по селах, пізніше – на ринках, а в останні роки В. Ковальчук працював на замовлення. Однак пам'ятає, як укладали посуд на віз: «*Стелили на дно солому, тоді ставили, так як в піч – спочатку гладишки, потім вазони, макітри зверху і все соломою перекладали*».

Отож, основу виробів В. Ковальчука складали світлоглиняні посудини із світло-жовтим, кремовим та цегляністим кольором черепка. В Кульчині історично усталився асортимент гончарних виробів, які виготовляв і В. Ковальчук, який віддавав перевагу світлому посуду. Асортимент виробів майстра був різноманітним і змінювався в різні роки, що визначалось попитом на гончарну продукцію. Він робив всі види відкритого (миски, макітри) і закритого (горщики, глечата, гладишки, баньки та ін.) посуду. Зафіксовано два способи формування назв посудин, одна з яких залежить від форми виробу – «глечата», «гладишки», «баньки» та ін. Друга назва визначається розмірами і місткістю посудин, що дозволяє простежити особливості формотворення гончарних виробів Кульчина: «рубльові», «піврубльові», «штукові», «півштукові» та ін.

Склались і певні вірування, пов'язані з виготовленням молочного посуду. Силует посудин В. Ковальчука, як і загалом кульчинського посуду, більш видовжений і слабо профільований порівняно з посудом інших осередків, зокрема Рокити.

Для декорування керамічних виробів майстер використовував чотири основні техніки: витискування, малювання, оздоблення поливою світлоглиняних виробів і лощення димлених посудин. Орнаменти мальованих узорів складались із ліній, ком і крапок (цяток), нанесених «рудкою». Тиснені узори утворюють поєднання прямих і хвилястих ліній. Улюблений художній прийом майстра – «обліцовка», використання якої залежало від виду посудини.

Володимир Юхимович Ковальчук – останній сільський гончар Волині, відмінно оволодів таємницями майстерності та мистецтва кераміки. Уродженець старовинного гончарського осередку й виходець з гончарської династії, успадкувавши батьківську справу, впродовж усього життя розвивав технологію виготовлення гончарних виробів у Кульчині, дбайливо охороняв родинне ремесло і мав непохитну віру в життєдайну силу народної традиції. Завдяки його праці сільське гончарство Волині жило до наших днів.

---

1. Архів Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки. – Ф. 3. – Од. зб. 4: Інтерв'ю А. Дмитренко та М. Червінського із В. Ковальчуком, 19.05.2011 р.

2. Кубицька Н. В. Гончарні печі с. Кульчин Волинської області (конструкція та особливості випалу): [електронний ресурс] / Н. В. Кубицька – Режим доступу http://www.rusnauka.com/NPM_2006/Istoria/1_dvorkin.doc.htm, вільний. Загол. з екрану.

3. Хомова Т. Колекція ужиткового гончарного посуду з групи фондів «Декоративно – прикладне мистецтво» Волинського краєзнавчого музею / Т. Хомова // Минуле і сучасне Волині і Полісся: народна культура – шлях до себе. – Луцьк, 2003. – С. 127-128.

Тетяна ДУДА, Артем МАРКОВ ***(с. Забороди Ратнівського району)***

МУЗЕЙ "ЗОШ І-ІІІ СТУПЕНЯ" С. ЗАБРОДИ РАТНІВСЬКОГО РАЙОНУ – ЦЕНТР ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Пригадаймо слова генія нашої культури О. Довженка: «Я – син свого часу і весь належу сучасникам своїм. Та я вважаю, що ми не маємо права не шанувати минуле, інакше ми навчимо своїх дітей і внуків

зневажати наш сьогоднішній день, адже для них він теж стане колись минулим» [11].

Щоб сформувати нове покоління громадян України, яке б дійсно себе усвідомлювало представниками цієї держави, треба дати цьому поколінню необхідний запас знань з історії, культури, природи, етики, моралі, систему законів і правил, вироблених народом у процесі його розвитку. Тих законів і правил, які активно діють у звичаях, відображаються в обрядах, традиціях, реалізуються у праці й поведінці нації [8; 9].

Музейна кімната у нашій школі була створена з метою залучення учнівської молоді до вивчення і збереження історико-культурної спадщини українського народу, формування освіченої розвиненої особистості та сприяння вихованню в неї патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей.

Музейна діяльність учнівської молоді посідає особливе місце серед інших форм виховної роботи. У процесі пошукової роботи учні, з одного боку, пізнають історію рідного краю, місцеві традиції, з іншого – беруть участь безпосередньо у державній справі охорони пам'яток історії та культури свого народу, відродження національної та духовної спадщини [4].

Музей взагалі, і музейна кімната зокрема, є однією з форм додаткової освіти, що розвиває творчість, активність, самостійність учнів у процесі збору, дослідження, обробки, оформлення й пропаганди музейних матеріалів. Музей покликаний сприяти формуванню громадянськості та патріотизму в учнів, розширення світогляду й вихованню пізнавальних інтересів і здібностей у пошуковій, дослідницькій діяльності, оволодінню практичними навичками [10, 3].

НВК с. Заброди ідея створення музейної кімнати прийшла у процесі багаторічної краєзнавчої роботи. Зібрані краєзнавцями матеріали примусили замислитись про їх подальше використання, а існуюча система краєзнавчої роботи дає впевненість, що створення музею при нашій школі – реальне завдання, яке забезпечене краєзнавчими матеріалами, матеріальними можливостями, ентузіастами з числа учнів та педагогів (фото 1).

Термін діяльності шкільної світлиці - 17 років. Ініціаторами створення музейної кімнати були вчителі-історики Забродівської ЗОШ Поліщук Михайло Микитович, Дуда Тетяна Адамівна та учні школи.

Суспільство на сучасному етапі потребує єдиної ідеологічної концепції, що спирається на ідею збереження історії. Головна мета – це залучення дітей та молоді до діалогу зі старшим поколінням, кожне з яких залишало свій слід в історії України. Тому дуже важливо вести діалог з попередніми поколіннями, інколи віртуальне спілкування з ними [4].

Особливу роль в організації цього спілкування належить музеям при навчальних закладах.

У НВК с. Заброди створена музейна кімната історії села [3].

А історія починається з людей та житла. Хата, зведена майстрами-чоловіками, трималась на майстринях-жінках. Чисто вибілена, розмальована кольоровою глиною, оздоблена рушниками, уквітчана пахучими травами.

В музейній кімнаті знаходяться речі домашнього ужитку. Вона облаштована як колишня світлиця (фото 3).

Гість, який заходить у світлицю, зразу ж кидає погляд на покуть. Саме тут міститься божниця. Поряд стоїть скриня (кухор), в яку ховали одяг, рушники.

Діяльність музею побудована на основі матеріалів зібраних учнями під час пошукової роботи.

В забродівській музейній кімнаті зберігаються знаряддя праці, зразки промислової продукції, предмети побуту, одяг, фотодокументи. При визначенні музейної цінності предмета враховується його автентичність, наукове та суспільне значення факту, про який є інформація, її доказовість, естетичні особливості, стан збереження [2].

В шкільній музейній кімнаті зберігається колишній чоловічий одяг та жіночий одяг: сорочки, спідниці, жилетки, фартухи, сермяги, кілька видів рушників.

Оригінальних експонатів у музейній кімнаті є близько 20, серед унікальних – вишитий на рушнику «Заповіт» Т.Г.Шевченка приблизно в 1898 року жителькою с. Заброди, старовинний іконостас початку XIX ст. (фото 4).

Є в музейній кімнаті нашої школи також науково-допоміжні матеріали – предмети, що не мають властивостей музейних предметів, але допомагають їх вивченню та експонуванню. До них належать макети церкви та млина, жорна, «чайки» козацької доби та інші, зроблені руками учнів під час вивчення музейних предметів та під час вивчення тої чи іншої теми про свій край.

Музейна кімната НВК с. Заброди стала конкретною практичною справою колишніх та нинішніх членів гуртка «Пошук», діяльність яких спрямована на те, щоб музей не став просто камерою схову для зібраних речей. Діти із задоволенням упорядковують експонати, оформляють експозиції, проводять

Фото 1. Музейна світлиця.

Фото 2. Ескурсія в музеї.

Фото 3. Музейні експонати.

Фото 4. «Заповіт» Т.Г.Шевченка на вишитому рушнику, 1898 р.

екскурсії.

Члени історичного гуртка «Пошук» проводять активну пошуково-дослідницьку роботу. Здійснили походи на всі колишні хутори, що знаходилися на території Забродівської сільської ради, проводять зустрічі зі старожилами. За останні п'ять років членами гуртка було написано ряд науково-дослідницьких робіт: «Голодомор в Україні», де були використані спогади жителів зі східної України, які нині проживають у Забродах; «Боротьба членів ОУН-УПА на території Ратнівщини», «Коротка історія Забродівської школи».

У музейній кімнаті проводяться виховні заходи. Всі ці заходи справляють на дітей незабутні враження, формують у них почуття глибокої поваги до свого минулого. А з любові до малої батьківщини виростає любов до всієї країни, формується відчуття кровної приналежності до своєї нації.

Форми і методи використання матеріалів музейної кімнати в навчально-виховному процесі надзвичайно різноманітні. Спільна риса всіх форм освітньої роботи музеїв – їхній зв'язок із пропагандою

пам'яток історії, природи і суспільства. Ця робота розрізняється за ступенем та характером використання музейних предметів, співвідношення наочного та опосередкованого матеріалу, чуттєвого та раціонального моментів пізнання. Це добре простежується на прикладах музейної екскурсії, уроку-екскурсії, лекції, консультації в експозиції музею [7, 76].

Так для учнів 1-4 класів екскурсоводами були проведені ознайомлювальні екскурсії по 10 -15 хвилин (фото 2). Вивчаючи в 5 класі тему «Речові історичні джерела» вчитель історії проводить урок-екскурсію в музейній кімнаті. Старовинний одяг, предмети побуту також використовують в постановках літературно-музичних композицій, що пов'язані з рідним краєм, звичаями та обрядами.

Музейна кімната має навчально-педагогічне значення. Тут все призначено для учнів і переважно створено їхніми руками під керівництвом учителя. Експонати музею є наочними посібниками для уроків, занять гуртка. Жителі сіл Заброди та Лучичі, особливо ветерани педагогічної праці, із задоволенням відвідують музейну кімнату, також учні проводять екскурсії для жителів села, коли проходять різноманітні зустрічі та свята.

Роботу нашої музейної кімнати неодноразово висвітлювала на своїх сторінках районна газета «Ратнівщина».

Музей при навчальному закладі – це не тільки скарбниця документальних матеріалів і пам'яток історії, реліквій минулого і цінностей нашого часу, а й осередок науково-педагогічної обробки зібраного матеріалу і створення на його основі дидактичних посібників з історії. В нашому випадку – вихід історичного нарису «Історія сіл Забродівської сільської ради».

До рук юних дослідників часто потрапляють різноманітні пам'ятки: речові, документальні, образотворчі тощо. У таких випадках наші юні дослідники намагаються встановити не тільки те, які ознаки об'єднують ці пам'ятки, а й історію кожного окремого предмета, його призначення та місце в події, яка вивчається. Краєзнавці пам'ятають про відповідальність за збереження знайдених та зібраних пам'яток історії та культури, адже важливо зберегти не тільки саму пам'ятку, а й зібрану про неї інформацію [5, 3].

Музейна кімната при НВК с. Заброди є інтегрованою у навчально-виховний процес: через свої колекції та форми діяльності вона пов'язана з викладанням певних навчальних дисциплін і з додатковою освітою учнів.

Таким чином, музейна кімната є однією з форм додаткової освіти, що розвиває співтворчість, активність, самостійність учнів у процесі збору, дослідження, обробки, оформлення й пропаганди музейних матеріалів.

1. Денисюк В. Т., Денисюк І. О. Ратнівщина: історико-краєзнавчий нарис / В. Т. Денисюк, І. О. Денисюк. – Луцьк : Надстир 'я, 1998. – 352 с.

2. Децик Р.А. Музей – історичний скарб народу. Методичний посібник. / Р. А. Децик. - Ужгород: Гражда, 2007. – 68 с.

3. Дуда Т. А. Коротка історія сіл Забродівської сільської ради. / Т. А. Дуда. – Луцьк, 2010.

4. Зміст і форми роботи краєзнавчих музеїв навчальних закладів в сучасних умовах (методичні рекомендації). – Київ: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти України. Науково–дослідний інститут педагогіки України, 1992.

5. Коломієць Р.Ф. Опис речових, писемних та образотворчих пам'яток. / Р. Ф. Коломієць. – Миколаїв: ОЦТКЕУМ, 2002. – 28 с.

6. Левыкин К. Г. Музееведение. / К. Г.Левыкин. – Москва: Высшая школа, 1988.

7. Лутай Л. Екскурсія до шкільного музею. / Л. Лугай. // Відкритий урок. - 2009.- № 4.– с. 76.

8. Методические рекомендации в помощь научным сотрудникам исторических и краеведческих музеев в организации работы над музейной экспозицией / Упорядник А.Д. Шифман. – К., 1988. – 28 с.

9. Музеї та музейна справа при навчальних та позашкільних закладах // Туризм і краєзнавство. Довідник. – Донецьк, 2007. - №28. – 28 с.

10. Роль і місце навчального закладу у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу. Матеріали семінару-практикуму методистів відповідальних за музейну роботу. – Кіровоград, 2007. – 80 с.

11. Український музей при навчальному закладі: історія і сучасність. Матеріали обласної науково-методичної конференції. – Кіровоград: Видавництво КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. – 148 с.

Тетяна ЄЛІСЄЄВА *(Луцьк)*

МУЗЕЙ ВОЛИНСЬКОЇ ІКОНИ У ДОСЛІДЖЕННІ ПАМ'ЯТОК САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Сьогодні намітилася небезпечна тенденція перетворення музеїв у центри проведення дозвілля при скороченні наукових досліджень. Не применшуючи значення культурно-освітньої діяльності, надзвичайно важливо зберегти визначальні параметри музейної роботи – наукове вивчення матеріальної і духовної спадщини і представлення її суспільству. Базовою основою розвитку кожного музею повинна залишатись його наукова діяльність. Саме вона дозволяє здійснювати різноманітні форми роботи.

Науково-дослідницька робота є основою практично всієї діяльності Музею волинської ікони і проводиться у широкому діапазоні:

- аналіз, атрибуція, науковий опис, систематизація музейних колекцій, їх паспортизація і каталогізація;
- створення комп'ютерної бази даних предметів колекцій, що зберігаються у фондах музею;
- укладання покажчиків, буклетів, каталогів, тематичних картотек, описів та оглядів колекцій;
- підготовка до публікації наукових статей, довідок, альбомів, буклетів, путівників, повідомлень, тез;
-розробка наукових концепцій експозицій, виставок, тематико-експозиційних планів, сценаріїв, розгорнутих анотацій і анотованих списків предметів;
- створення « Електронної експозиції» музею;
- підготовка лекцій, оглядової і тематичних екскурсій по експозиції та виставках;
- виступи з підготовленими науковими доповідями та повідомленнями на конференціях, семінарах;
- підготовка наукових звітів за підсумками експедицій;
- історико-архівні дослідження;
- співпраця з Національним науково-дослідним реставраційним центром України та Національною академією образотворчого мистецтва та архітектури з техніко-технологічних досліджень і реставрації пам'яток сакрального мистецтва;
- консультації (усні і письмові), підготовка відповідей на науково-тематичні запити, проведення історико-культурних експертиз.

Головним напрямком у науковій діяльності музею є каталогізація фондових колекцій.

Великої уваги заслуговує різностороння діяльність наукового колективу з вивчення та пропаганди пам'яток волинського іконопису як унікального явища української культури. У 1995 році в матеріалах II Міжнародної наукової конференції «Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації» був опублікований каталог ікон волинської школи іконопису XVI-XVIII століть, укладений провідним науковим співробітником музею Людмилою Карпюк [1, 35-47]. До каталогу увійшли 183 твори темперного живопису. Структура каталогу складалася з назви твору, якщо відомо – автора, походження, датування, техніки виконання і матеріалів, а також списку літератури і назв виставок, якщо твір експонувався. Починаючи з 1996 року детальні каталожні описи за авторством провідних наукових співробітників Світлани Василевської та Ангеліни Вигоднік друкувалися у матеріалах наукових конференцій з дослідження волинського іконопису[2]. Завдання і цілі каталогізації збірки коректувалися у процесі роботи. До каталогу вирішили включати тільки відреставровані ікони, адже стан пам'яток до реставрації (загальна забрудненість, потемніння оліфи, пізніші поновлення) перешкоджали детальному опису та точній атрибуції. Під час наукового опису для іконографічних, стилістичних, орнаментальних аналогій використовувались матеріали експедицій по культових спорудах Волинської області, новітні дослідження з історії, іконографії, атрибуції і авторства волинських ікон, їх техніко-технологічних характеристик. Паралельно з роботою над каталогами працівники музею на кожну пам'ятку укладали наукові паспорти, поля яких заповнюються у процесі вивчення музейного предмета та накопичення інформації про нього. На унікальні твори колекції, що увійшли до Державного реєстру національного культурного надбання, оформлялись науково уніфіковані паспорти, які містять 46 позицій. Підсумком дослідницької роботи стало видання у 2013 році першої частини каталогу «Волинська ікона XVI-XVII століть з колекції Волинського краєзнавчого музею» [3]. Упорядники – Світлана Василевська, Ангеліна Вигоднік. До каталогу увійшли 167 творів з відреставрованої частини колекції. Описи супроводжуються кольоровими зображеннями ікон. Зараз науковці музею працюють над підготовкою до видання другої частини каталогу, присвяченому волинським іконам XVIII століття.

Одночасно з каталогізацією творів темперного живопису проводилась робота з наукової

систематизації усіх фондових колекцій. У 1996 році був опублікований каталог царських врат кінця XVI-початку XX століть, у наступні роки – каталоги декоративної різьби та скульптури XVII-XVIII століть [4]. Укладач – Тетяна Єлісєєва. У науковий обіг були введені пам'ятки, які розкривали характер, рівень майстерності і стиль різьблення на Волині в зазначений період. Своєрідність музейної колекції ікон на полотні втілює каталог Світлани Василевської та Ангеліни Вигоднік, який був опублікований у 2007 році і включав 15 реставрованих творів [5]. Результатом серйозної дослідницької роботи колективу музею стало укладання у 2009 році каталогів «Мідне старообрядницьке лиття XVIII-XIX століть у колекції Волинського краєзнавчого музею» (Людмила Карпюк, Тетяна Єлісєєва) [6] та «Ікони у срібних окладах XVIII-XX століть з колекції Волинського краєзнавчого музею» (Світлана Василевська, Ангеліна Вигоднік) [7]. Переважна більшість пам'яток, що увійшли до каталогів, були вилучені на волинських митницях у 1990-роках і передані до музею на зберігання. Інші – привезені з експедицій, закуплені у власників або подаровані. При створені каталогу мідного старообрядницького лиття був обраний типологічний принцип побудови, за яким 68 пам'яток розподілені по розділах і згруповані за видами, формою, іконографією, розмірами (для хрестів). До каталогу ікон у срібних окладах були опрацьовані 20 предметів: ідентифіковані клейма, прочитані написи майстрів на окремих окладах, зроблені описи виробів, введені результати апробації срібла. Науковцями музею проведена систематизація музейної збірки пізньої російської та української хатньої ікон XVIII - початку XX століть. В каталог, укладений Світланою Василевською і Ангеліною Вигоднік, увійшли майже 400 ікон з основними характеристиками: назва твору, датування, розміри, стан збереження. Каталогізація колекцій Музею волинської ікони стала основою для подальшого дослідження давнього сакрального мистецтва, введення у науковий обіг раніше невідомих творів вітчизняної культури, виявлення художньої специфіки і своєрідності аналізованих пам'яток, розширення уявлення про художні традиції регіону.

У результаті багаторічної дослідницької діяльності співробітники музею виконали сотні різних наукових робіт у вигляді статей, наукових довідок, лекцій, повідомлень. Вперше аналіз колекції темперного іконопису був зроблений Людмилою Карпюк у статті «Ікони XVI-XVIII століть з колекції Музею волинської ікони в Луцьку», опублікованій у Записках Наукового товариства імені Шевченка [8,398-407]. Автор розглядає колекцію у контексті розвитку української мистецької традиції, за стилістичними ознаками групує твори навколо окремих іконописців та іконописних осередків, характеризує найбільш цікаві, етапні пам'ятки. У 2003 році в матеріалах конференції з дослідження волинського іконопису була опублікована стаття Тетяни Єлісєєвої «Збірка пам'яток волинського іконопису XVI-XVIII ст. Волинського краєзнавчого музею» [9,10-16] , яка ґрунтувалася на останніх наукових доробках з вивчення волинського іконопису та його техніко-технологічних дослідженнях, що проводив Національний науково-дослідний реставраційний центр України.

Важливим етапом у вивченні волинського іконопису стали публікації працівників з іконографії, стилістики, авторства, історії і творчого спадку малярських осередків. Темі іконописних осередків та творчості окремих майстрів присвячені дослідження Людмили Карпюк та Тетяни Єлісєєвої. У науковий обіг були введені імена «Волинського іконописця 1630 року», Томаша і Станіслава Михальських, «Маляра з Михнівки», Каспера Списацького, проаналізовані їх твори з огляду на іконографічні та стилістичні особливості та роль у формуванні місцевої мистецької традиції[10].

Науковці музею активно вивчають питання символіки, іконографії Ісуса Христа, Богородиці, найбільш шанованих на Волині святих. Результати досліджень – численні статті [11] і наукові довідки: Світлана Василевська – «Символіка волинського іконопису періоду унії», «Євхаристичні мотиви у волинському іконописі XVII-XVIII століть», «Символічні знаки на іконах Старозавітної та Новозавітної Трійці», «Символи-знаки на іконах Спаса XVI-XVIII століть з колекції Волинського краєзнавчого музею»; Людмила Карпюк – «Образ Святого Георгія у волинському іконописі XVI-XVIII століть», «Образ Святої Великомучениці Параскеви у волинському іконописі XVII-XVIII століть», «Образи Великомучениць в іконописній традиції Волині у XVII-XVIII століттях». «Ікона Римської Богоматері з Луцького домініканського костелу. Традиції зображення та пошанування на Волині у XVII-XVIII століттях», Тетяна Єлісєєва – «Образ Святого Онуфрія у волинському іконописі XVIII століття», «Образ Святого Миколая у волинському іконописі XVI-XIX століть».

Співпраця Музею волинської ікони з Національним науково-дослідним центром України та його Львівською філією, дослідження українських і російських реставраторів, які працювали з пам'ятками волинського іконопису стали базою для вивчення матеріально-технічних характеристик волинських ікон [12]. Отримані результати дають можливість зробити певні узагальнення щодо складу ґрунтів, інкарнату (лицевого письма), найбільш вживаних пігментів, техніки золочення та сріблення; провести порівняльний

аналіз для визначення приналежності творів до певних історичних періодів та майстрів.

Важливим напрямком науково-дослідницької роботи музею є вивчення написів на волинських іконах. Ангеліною Вигоднік були ідентифіковані тексти на Євангеліях на іконах Спаса та тексти на сувоях пророків, прочитані імена іконописців. Донаторські написи на іконах, їх графічне оформлення з урахуванням кожного елементу, здатного нести атрибутивні ознаки, допомогли не тільки максимально точно датувати твори іконопису, але й об'єднати їх за характером письма та почерком окремих авторів, визначити територіальні координати їх виникнення тощо [13].

Каталогізація колекції декоративної різьби і скульптури, матеріали наукових експедицій по обстеженню культових споруд стали базою для дослідження мистецтва сницарства на Волині у XVI-XVIII століттях. Була проаналізована і систематизована значна кількість пам'яток, розглянуті їх мистецькі, іконографічні, стильові характеристики, що дало можливість скласти цілісне уявлення про художні особливості декоративного різьблення краю впродовж декількох століть[14].

Людмилою Карпюк була проведена систематизації складної у плані атрибуції колекції творів західноєвропейської живописної традиції XVIII-XIX століть, написаних на полотні. Проаналізовані своєрідності їхньої іконописної мови та малярського середовища, прослідковані долі окремих пам'яток, введені у науковий обіг імена авторів Івана Квятковського, Йозефа Прехтля, Лукаса Шрейдера [15].

З передачею у 2000 році до Музею волинської ікони Холмської Чудотворної ікони Богородиці науковці музею працюють над її сучасною історією [16].

Працівники сектору фондів створюють тематичні картотеки, географічні покажчики, топографічні списки, які потрібні для експозиційних відділів та полегшують пошук предметів з різних груп збереження.

Наукові доробки працівників музею, підготовлені за тривалий час його існування, зберігаються у відомчому архіві, який щороку поповнюється значною кількістю історичних довідок, розробок, тематико-експозиційних планів тощо і відіграє значну роль у науковому житті колективу. В той же час він допомагає студентській та учнівській молоді при вивченні культури рідного краю, написанні наукових робіт слухачами Волинської обласної Малої академії наук, курсових та дипломних проектів студентами вузів Волині.

Логічним завершенням наукових досліджень є публікація результатів, що робить їх доступними для наукової громадськості. У 1994 році Музей волинської ікони започаткував проведення щорічних наукових конференцій «Волинська ікона: дослідження та реставрація», які фактично перетворилися у всеукраїнський науковий форум з міжнародною участю. Видані 20 наукових збірників конференцій. Безперечний інтерес у науковців викликають матеріали з історії формування музейних колекцій, каталогізації, іконографії, техніко-технологічних характеристик, збереження та реставрації пам'яток волинського іконопису, вивчення сницарства, монументального малярства, культової архітектури, церковного шитва, книжкової гравюри, використання сучасних технологій у дослідженні пам'яток тощо. Конференції «Волинська ікона: дослідження та реставрація» слід розглядати не тільки як важливий аспект співпраці музею з іншими науковими установами, що зміцнює його авторитет і сприяє встановленню наукових контактів, але й як фактор сталого динамічного розвитку всього дослідницького процесу у музеї. Значна кількість наукових повідомлень та доповідей друкується працівниками музею у збірниках відомих наукових інституцій як в Україні, так і за кордоном.

Дослідження співробітників музею знаходить втілення у постійних експозиціях і тимчасових виставках, що дають цілісне уявлення про сакральне мистецтво Волині XVI-XVIII ст., знайомлять з його роллю і значенням у вітчизняній історії та культурі.

Наочним відображенням науково-дослідницької роботи є видавнича діяльність. Першими виданнями, які презентували музейну експозицію та колекцію волинського іконопису, були каталог та альбом «Волинська ікона XVI-XVIII ст.» (1998р.), буклет «Музей волинської ікони» (1999 р.), путівник «Музей волинської ікони» (2001р.). Вихід каталогу та альбому «Волинська ікона XVI-XVIII ст.» [17] став помітним явищем для тодішньої української науки. Зібрані в альбомі у доброму поліграфічному відтворенні пам'ятки вперше репрезентували досі маловідому, унікальну і самобутню волинську школу іконопису.

Цікавими музейними виданнями відзначені 2000-ні роки. У 2008 р. музей видав новий буклет «Музей волинської ікони» та набір листівок «Волинська ікона XVI-XVIII ст. з колекції Музею волинської ікони в Луцьку», у 2009 р. – буклет «Холмська Чудотворна ікона Богоматері. Історія, дослідження та реставрація», у 2010 р. – набір листівок «Православні свята», у 2011 – фотоальбом «Музей волинської ікони», у 2013 р. – каталог-альбом «Музей волинської ікони», доповнений новими експонатами набір листівок «Волинська ікона XVI-XVIII ст. з колекції Музею волинської ікони в Луцьку». Фотоальбом «Музей волинської ікони» [18], виданий за фінансової підтримки Волинського обласного благодійного фонду Бориса Клімчука «Рідна Волинь», став успішним проектом, який масштабно і повно представляє кращі твори XVI-

XVIIIстоліть – ікони та предмети декоративної різьби з експозиції музею. Великий резонанс у науковому і мистецькому середовищі викликало видання книги-альбому «Музей волинської ікони» [19], яке було здійснене видавничим домом «Адеф-Україна» на замовлення Державного комітету телебачення та радіомовлення України за програмою «Українська книга 2012». Презентація книги за участі представників творчої, наукової, політичної еліти України, духовенства, музейників, мистецтвознавців, реставраторів відбулася у митрополичих палатах Національного заповідника «Софія Київська». В альбомі вперше представлена колекція сакрального мистецтва Музею волинської ікони з докладним описом і повноколірними репродукціями більше ста кращих експонатів, які демонструються у експозиції і зберігаються у фондосховищах музею. Твори систематизовані, класифіковані і представлені у розділах: «Волинський іконопис XVI-XVIII століть», «Релігійний живопис західноєвропейської традиції XVIII-XIX століть», «Різьблення і скульптура XVII - початку XIX століть». Окремий розділ альбому присвячений Холмській Чудотворній іконі Богородиці XI століття. Видана українською і англійською мовами, книга-альбом пропагує духовну спадщину Волині не лише в Україні, але й за кордоном. Починаючи з 2009 року збірка волинського іконопису популяризуються і через статті, що друкуються у рубриці «Волинські ікони» у газеті «Волинські єпархіальні відомості», виданні Волинської єпархії УПЦ Київського патріархату.

Через опубліковані матеріали музей звертається до всіх, кого цікавлять музейні зібрання, історія та культура рідного краю. Публікації репрезентують музей, привертають до нього увагу, нагадують про їх тематику, зміст експозицій та колекцій, новітні надходження та наукові пошуки.

Навіть стислий огляд наукової роботи Музею волинської ікони є переконливою відповіддю на питання: чи потрібна науково-дослідницька діяльність у музеї? Важливим аспектом і характерною особливістю музейних досліджень є той факт, що співробітники не займаються «наукою заради чистої науки». Вся наукова діяльність підпорядковується єдиній меті – всебічному дослідженню музейного предмета, при вивченні якого фахівцями можуть бути зроблені найважливіші наукові відкриття.

---

1. Карпюк Л. Каталог ікон волинської школи іконопису XVI-XVII ст. із збірки Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали II міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 29 листопада – 1 грудня 1995 року.

2. Вигоднік А. Матеріали до каталогу Волинської ікони (ікони XVI-XVII ст. з експозиції Музею Волинської ікони) //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали III Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 12-13 грудня 1996 року. – С.34-48. Василевська С., Вигоднік А. Ікони XVII-XVIII ст. з експозиції Музею Волинської ікони //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Доповіді та матеріали IV наукової конференції, м. Луцьк, 17-18 грудня 1997 року. – Луцьк, 1997 – С.118-135. Василевська С., Вигоднік А, Низькохат О., Єлісєєва Т. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XVIII ст. з фондів Волинського краєзнавчого музею //Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації. Матеріали VI міжнародної наукової конференції з волинського іконопису, м. Луцьк, 1-3 грудня 1999 року. – С. 143-183. Василевська С., Вигоднік А. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XVIII століть з фондів Волинського краєзнавчого музею //Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть.Матеріали VII міжнародної наукової конференції з волинського іконопису, м. Луцьк, 27-28 листопада 2000 року. – С.86-92. Василевська С., Вигоднік А. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XVII століть з фондів Волинського краєзнавчого музею //Сакральне мистецтво Волині. Матеріали IX міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 31 жовтня-1 листопада 2002 року. – С.143-151. Василевська С., Вигоднік А. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XVIII ст. з фондів Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Матеріали X наукової конференції, м. Луцьк, 17-19 вересня 2003 року. – С.194-199. Василевська С. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XVIII ст. з фондів Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 жовтня 2005 року. – С.62-72. Василевська С. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XVIII ст. з фондів Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк-м. Володимир-Волинський, 2-3 листопада 2006 року. – С.49-53. Василевська С., Вигоднік А. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XVIII ст. з фондів Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції м. Луцьк, 29-30 жовтня 2008 року. – С. 79-88. Василевська С., Вигоднік А. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XVIII ст. фондів Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XV міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 25-26 вересня 2008 року. – С.200-206. Василевська С., Вигоднік А. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI–XVIII ст. з колекції Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XVIII Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 27-28 жовтня 2011 року. – С.202-214.

3. Волинська ікона XVI – XVII століть з колекції Волинського краєзнавчого музею. Каталог. Частина І. /

Упорядники А. Вигоднік, С. Василевська. –Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2013. – 174 с.

4.Єлісєєва Т. Каталог царських врат кін. XVI-поч. XX ст. з колекції Волинського краєзнавчого музею // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали III Всеукраїнської наукової конференції… – С.48-56. Єлісєєва Т. Каталог декоративної різьби та скульптури XVII-XVIII століть зі збірки Волинського краєзнавчого музею. //Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. Матеріали VII міжнародної наукової конференції з волинського іконопису… – С.92-101 Єлісєєва Т. Матеріали до каталогу декоративної різьби та скульптури XVII-XVIII століть з фондів Волинського краєзнавчого музею //Сакральне мистецтво Волині. Матеріали IX міжнародної наукової конференції… – С.151-157.

5.Василевська С., Вигоднік А. Матеріали до каталогу волинської ікони XVI-XIX ст. з колекції Волинського краєзнавчого музею (ікони на полотні) //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції… – С.79-85.

6.Карпюк Л., Єлісєєва Т. Мідне старообрядницьке лиття XVIII-XIX століть у колекції Волинського краєзнавчого музею //Волинський музей : історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. Матеріали IV науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, Луцьк – Колодяжне, 19 – 20 травня 2009 року. – С. 132-149.

7. Василевська С., Вигоднік А. Ікони у срібних окладах XVIII-XX століть з колекції Волинського краєзнавчого музею // Волинський музей : історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. Матеріали IV науково-практичної конференції... – С.123-131.

8. Карпюк Л. Ікони XVI-XVIII століть з колекції Музею волинської ікони в Луцьку.// Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том CCXXXVI. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998 – С.398-407.

9.Єлісєєва Т. Збірка пам'яток волинського іконопису XVI-XVIII ст. Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Матеріали X наукової конференції... – С.10-16.

10.Карпюк Л. Малярські осередки на Волині XVII-XVIII ст. //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали наукової конференції, присвяченої 90-річчю П.М.Жолтковського, Луцьк-1994. – С.15-18. Карпюк Л. «Волинський іконописець 1630 року » та його твори в Музеї волинської ікони // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень V Міжнародного круглого столу, Львів, 2-5 травня 1995 року. Частина І. – Київ-Львів, 1995. – С.189-192. Карпюк Л. Малярський осередок Михнівського монастиря //Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції, 2—23 січня 1998 року. – Л уцьк: Надстир'я, 1998. – С.215-216. Карпюк Л. Малярські осередки на Волині (за матеріалами колекції іконопису Волинського краєзнавчого музею) //Волинський музей: історія і сучасність. Тези та матеріали І науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 16-17 червня 1994 року. – Луцьк: Ініціал,1994. С. – 17-18. Карпюк Л. Творчість Слава і Томаша Михальських на Волині у середині XVIII ст. // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали X міжнародної наукової конференції… – С.58-60. Єлісєєва Т. Твори Каспера Списацького у збірці Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XI міжнародної наукової конференції . м. Луцьк, 3-4 листопада 2004 року, – С. 113-116. Карпюк Л. Михнівський малярський осередок XVII-XVIII ст. на Волині.// Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України. Науковий збірник. Випуск 20. Матеріали XX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 810-й річниці першої писемної згадки м. Каменя-Каширського та 100-й річниці від дня народження українського літературознавця Євгена Шабліовського, 26 жовтня 2006 року, м.Луцьк – м.Камінь-Каширський. Луцьк, 2006. – С.36-38. Карпюк Л. Твори XVII-XVIII століть «Маляра з Михнівки» та майстрів його кола //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIX міжнародної наукової конференції м. Луцьк, 24-25 жовтня 2013 року. – Луцьк, 2012 – С.88-92.

11.Карпюк Л. Образ «Святої Варвари» у волинському іконописі XVII-XVIII століть //Сакральне мистецтво Волині. Матеріали IX міжнародної наукової конференції... – С.41-42. Карпюк Л. Образ «Св. Великомучениці Параскеви» у волинському іконописі XVII-XVIII ст. //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XI міжнародної наукової конференції … – С. 87-89. Карпюк Л. Ікони «Різдва Богородиці» на Волині у XVII-XVIII ст. (З колекції Волинського краєзнавчого музею). //Українська греко-католицька церква і релігійне мистецтво (Історичний досвід та проблеми сучасності). Науковий збірник. Випуск 4. Присвячується пам'яті жертв львівського псевдособору 1946 р. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 30-31 травня 2006 р. – С.245-246. Карпюк Л. Ікони «Богоматір нев'янучий цвіт» з колекції Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XV міжнародної наукової конференції … – С.55-57. Карпюк Л. Ікони Святого Юрія Змієборця XVI-XVIII століть з колекції ВКМ //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XVI міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 4-5 листопада 2009 року. – С.48-52. Карпюк Л. Ікона святої Великомучениці Катерини з с. Хворостів Любомльського району //Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 25. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 16-ій річниці незалежності України, 720-ій річниці першої писемної згадки міста Любомля і 800-ій річниці першої писемної згадки Угровська, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. м. –

С.345-347.Карпюк Л. Особливості іконографії та малярська традиція образу «Богородиця Нев'янучий Цвіт» // Бюлетень 11. Інформаційний випуск. 1(11) грудень 2010. – С.65-69. Карпюк Л.Старозавітна символіка в сюжеті ікони «Богородиці нев'янучий цвіт» //Історія та сучасність православ'я на Волині. Матеріали І науково-практичної конференції 13-14 грудня 2010 року. – С.96-102.

Вигоднік А. Ікони «Коронування Богородиці» у збірці музею волинської ікони//Богородиця і українська культура. Тези доповідей і повідомлень Міжнародної конференції 14-15 грудня 1995 р. – С.6-9. Вигоднік А. Сюжет «Коронування Богородиці» на волинських іконах XVII-XVIII ст. (на основі пам'яток із колекції Волинського краєзнавчого музею та діючих храмів Волині) //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Матеріали V наукової конференції м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 року. – С.85-90. Вигоднік А. Ікони «Покрову Богородиці» в збірці Волинського краєзнавчого музею //Пам'ятки сакрального мистецтва Волині . Матеріали VIII міжнародної наукової конференції… – С.31-34. Вигодник А. Іконографія образу «Спас на престолі з ангелами» І пол. XVII ст. з Каменя-Каширьского //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIII міжнародної наукової конференції… – С.73-75. Вигодник А. Іконографія образу «Спас на престолі з ангелами» І пол. XVII ст. з Каменя-Каширьского //Бюлетень 11. Інформаційний випуск… – С.62-64. Вигоднік А. Сюжет «Коронування Богородиці» у волинському іконописі XVIII ст. та його інтерпретація на іконі з Луківської церкви села Городно Любомльського району//Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 25… – С.347-350. Вигоднік А. Особливості іконографії Пілганівської ікони Богородиці XVIII ст. //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIX міжнародної наукової конференції … – С.119-123.

Єлісєєва Т. Ікона «Юрій Змієборець» кінця XVII ст. з церкви Св. Георгія м. Любомля. //Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 25… – С. 343-345. Єлісєєва Т. Образ Святого Миколая Чудотворця у волинському іконописі XVII- поч. XIX ст. //Історія та сучасність православ'я на Волині. Матеріали IV науково-практичної конференції 12-14 листопада 2013 року. Луцьк-2013 – С.33-38. Єлісєєва Т. Волинські ікони святого Миколая з житієм. //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIX міжнародної наукової конференції … – С.68-72. Василевська С. Композиція «Христос – виноградна лоза» на волинських іконах XVIII століття //Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Матеріали VIII міжнародної наукової конференції. м. Луцьк, 13-14 грудня 2001 року. – С.38-40.

12.БратушкоЮ., Лагутіна Л., Луць В., Цитович В. Фізико-хімічні та стратиграфічні дослідження живопису волинських ікон //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Доповіді та матеріали IV наукової конференції… – С.98-108. Голіков В., Жарікова З., Обухович Л. Комплексне експериментальне дослідження волинської ікони «Спас» початку XVII століття //Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть: питання дослідження, збереження та реставрації. Матеріали VI міжнародної наукової конференції…– С.84-92. Братушко Ю., Люльєва С. Наноплактонова ідентифікація крейдяних левкасів волинської ікони //Сакральне мистецтво Волині. Матеріали IX міжнародної наукової конференції… – С.53-57. Чабан А., Петрушак П. Колористичні особливості волинського малярства XVI – XVII століття на прикладі вибраних ікон з околиць Луцька //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XI міжнародної наукової конференції…– С.68-70. Бредіс Н. Рентгенографічні дослідження творів іконопису з фондів Волинського краєзнавчого музею. Там само. – С.103-108. Мельник І. Ікона «Богородиця з дитям» з с. Грудки Камінь-Каширського району. Результати попереднього техніко-технологічного дослідження. Там само. – С.135-137. Чабан А., Петрушак П. Самобутність малярської культури художників Волині в іконах XVI-XVII століть //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIII міжнародної наукової конференції… – С. 62-66. Шевченко Н., Асаулова О., Обухович Л. Ікона «Свята Параскева»1749 року з міста Каменя-Каширського Волинської області. Результати попереднього стратиграфічного аналізу //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції…– С.102-104. Бредіс Н. Рентгенографічні дослідження в атрибуції та експертизі творів іконопису //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XV міжнародної наукової конференції…– С.105-108. Шевченко Н., Асаулова О. Дослідження матеріалів волинського іконопису методами світової мікроскопії //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XVI міжнародної наукової конференції… – С.58-61. Шевченко Н., Асаулова О. До проблем дослідження пам'яток волинського іконопису: хіміко-технологічний аспект // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIX міжнародної наукової конференції… – С.143-150.

13.Вигоднік А. Вивчення євангельських текстів та іконах волинської школи іконопису //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали наукової конференції, присвяченої 90-річчю П.М.Жолтковського... – С.25-28. Вигоднік А. Вивчення євангельських текстів та іконах волинської школи іконопису //Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного V круглого столу. Львів, 3-5 травня 1995 року… – С.189-92. Вигоднік А. Вивчення євангельських текстів та іконах волинської школи іконопису //Волинський музей: історія і сучасність. Тези та матеріали І науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею… С.18-19. Вигоднік А. Датовані і підписані ікони у збірці Волинського краєзнавчого музею // Волинська ікона питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали II міжнародної наукової конференції… – С. 48-50. Вигоднік А. Ідентифікація написів на сувоях «Пророків» XVIII ст. Йова Кондзелевича // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XII міжнародної наукової конференції... – С.59-62.

Вигоднік А. Авторські підписи на волинських іконах //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XVI міжнародної наукової конференції... – С.53-58. Вигоднік А. Автограф Станіслава Михальського //Волинський музейний вісник: музейна педагогіка. Теорія і практика. Випуск 5, м. Луцьк, 2013. – С.190 Вигоднік А. Автограф Томаша Михальського. Там само. – С.191.

14.Єлісєєва Т. Декор та іконографія царських врат кінця XVI-першої половини XVII ст. із збірки Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Тези та матеріали II міжнародної наукової конференції… – С.17-18. Єлісєєва Т. Збірка предметів української декоративної різьби Волинського краєзнавчого музею //Сакральне мистецтво Бойківщини. Другі наукові читання пам'яті Михайла Драгана. Матеріали виступів. 19-20 листопада1997 року. м. Дрогобич. – Дрогобич: Відродження, 1997. – С.42-43. Єлісєєва Т. Тема Єсеєвого древа в царських вратах Волині XVII-XVIII ст. //Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край… – С. 211. Єлісєєва Т. Скульптурна різьба в декорі царських врат Волині XVII-XVIII ст. // Історія релігій в Україні. Матеріали VIII міжнародного круглого столу. 11-13 травня 1998 року. – Львів: Логос, 1998. – С.92-93. Єлісєєва Т. Стиль рококо у декоративному різьбленні на Волині у другій половині XVIII ст. // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XII міжнародної наукової конференції … – С.80-84. Єлісєєва Т. Ренесанс і бароко у декоративній різьбі на Волині XVII-XVIII ст. //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIII міжнародної наукової конференції... – С.77-80. Єлісєєва Т. Пам'ятки декоративного різьблення Камінь - Каширщини XVII-XVIII ст. //Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України. Науковий збірник. Випуск 20… – С.35-36. Єлісєєва Т. Пам'ятки декоративного різьблення Рожищенського району //Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині і України: проблеми волинезнавства. 2007. Єлісєєва Т. Пам'ятки дерев'яної скульптури XVII-XIX ст. у збірці Волинського краєзнавчого музею //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XVIII Міжнародної наукової конференції… – С126-131.

15.Карпюк Л.Традиція зображення образу Римської Богоматері на Волині у XVII-XVIII ст. //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIV міжнародної наукової конференції … – С. 77-79. Карпюк Л . До питання історії культу Богоматері Римської у Луцьку //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XVII міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 4-5 листопада 2009 року. – С.112-116. Карпюк Л. Образ Спаса в терні у релігійному живописі Волині XVIII століття //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XVIII Міжнародної наукової конференції … – С. 8-9. Карпюк Л. До питання атрибуції образу Святого на іконі «Св. Ігнатій» з колекції Волинського краєзнавчого музею //Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. Вип.VI – Луцьк. 2010. – С.122-126. Карпюк Л. Живопис західноєвропейської традиції XVIII – XIX ст. //Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XX Міжнародної наукової конференції м. Луцьк, 27-28 серпня 2013 року. Луцьк – 2013. – С.78-86.

16.Василевська С., Вигоднік А. 10 років Холмської Чудотворної ікони Богородиці у Музеї волинської ікони / /Волинська ікона: дослідження та реставрація Матеріали XVII міжнародної наукової конференції… – С. 125-133. Василевська С., Вигоднік А. До історії хресних ходів у Луцьку//Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. Вип. VII – Луцьк. 2011. – С.486-497. Василевська С., Вигоднік А. Пошанування Холмського Чудотворного образа у Музеї волинської ікони //Історія та сучасність православ'я на Волині. Матеріали I науково-практичної конференції… - С.138-148. Василевська С., Вигоднік А. Холмській Чудотворний образ Богородиці у Музеї волинської ікони //Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимира-Волинського та Волині. Науковий збірник. Випуск 47. Матеріали XLVII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1025-й річниці Хрещення Київської Русі та першої писемної згадки про м. Володимир-Волинський, м. Луцьк, - м. Володимир-Волинський, 19-20 червня 2013 року. М. Луцьк, 2013. – С.177-180.

17. Волинська ікона XVI -XVIII ст. Каталог та альбом під редакцією Сергія Кота. – Київ-Луцьк: ТОВ. «Спадщина», 1998. – 102 с.;іл.

18.Єлісєєва Т., Вигоднік А. Музей волинської ікони. – Київ:Р.К. Майстер - принт, 2010. – 80 с.; іл.

19. Музей волинської ікони: книга-альбом. //Александрович В.С., Василевська С.В., Вигоднік А.П., Єлісєєва Т.М., Карпюк Л.А., Ковальчук Є.І., Міляєва Л.С., Силюк А.М. – Київ: «Адеф - Україна», 2013. – 400 с.; іл.

Богдан ЗЕК ***(Луцьк)***

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЛУЦЬКА 1941 – 1944 рр. У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Період німецько-радянської війни продовжує залишатись актуальною темою наукових досліджень. Не менш дискусійними є роки нацистської окупації України. Це пов'язано не тільки з відсутністю достовірної джерельної бази, але й з викривленим уявленням суспільства про цей період. Головна причина цієї тенденції полягає у радянській ідеології, принципами якої продовжують послуговуватися не тільки рядові громадяни, але й науковці і представники політичних кіл. Останні, часто використовуючи історію, створюють ту чи іншу штучну проблему, яка допомагає їм формувати власний електорат. Тому, саме

популяризація об'єктивних результатів наукових досліджень перешкоджатиме виникненню такого роду маніпуляцій свідомістю і дозволить уникнути можливих конфронтацій у середовищі українського суспільства. Для досягнення цих результатів, дослідникам конче необхідно використовувати широку джерельну базу у тому числі і матеріали локального характеру, які можуть зберігатися у фондах музеїв.

Особливий інтерес становлять розпорядження німецької та української допоміжної влади Луцька періоду нацистської окупації, які зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею. Загалом вони мають вигляд афіш, які могли поширюватись на території міста різними способами. У тому числі і шляхом їх розклеювання на дошках оголошень, стінах будинків, стовпах і т. п. Розміри цих документів не уніфіковані, відрізняються вони і за своїм тематичним спрямуванням.

Варто нагадати, що місто було окуповане військами вермахту 25 червня 1941 р. [80, с. 106]. Від початку вся повнота влади зосереджувалась у руках військового командування, яке 4 липня призначило посадником Луцька (тобто головою – авт.) інженера М. Єрмолаєва [57]. Копія цього документу зберігається у фондах музею. Там же ж ми знаходимо підтвердження про те, що 11 вересня 1941 р. цивільна влада на теренах утвореної Луцької округи переходить до рук підполковника Лінднера [2].

У перші дні війни місто зазнало значних руйнувань. Власне із цією проблемою фактично відразу довелось зіштовхнутись новій владі. Це доводять і матеріали фондів Волинського краєзнавчого музею. Постанова міської управи від липня 1941 р. повідомляє про загострення житлової проблеми у зв'язку з військовими діями. Усім хто втратив житло, управа обіцяла по-можливості виділити нове, а також пропонувала орендувати належні їй приміщення. Ціни були представлені в рамках наступного діапазону: кімната житлового приміщення у тому числі і кухня – 3 крб. за м^2, нежилого торгового приміщення – 0,5 крб. за м^2, нежилого промислового приміщення – 1 крб. за м^2. Власникам будівель заборонялось здавати в оренду приміщення особам, які не мають на те дозволу міської управи [1].

Про гостроту житлової проблеми свідчать також інші документи. Зокрема, німецький начальник уряду парці в Луцьку Неуманн 20 жовтня 1941 р. видав заклик до всіх будівельників негайно прибути до реєстрації в уряді праці [46]. Розбирання знищених війною будинків проводилося за дорученням гебітскомісара будівельним відділом міської управи. Останній також міг видати дозвіл на розбірку будинку власними силами [75]. Водночас, дозвіл на ремонт, перебудову, встановлення парканів і т. п. видавав технічний відділ управи [76]. Брак житла відчувався і в наступному часі. Третій за рахунком посадник міста П. Скоробогатов закликав лучан реєструвати у житловому відділі управи всі вільні і недостатньо використовувані житлові приміщення [73]. Останній 8 серпня 1942 р. у ролі ще виконувача обов'язків посадника міста також інформував про можливість довготривалої оренди націоналізованих і так званих «пожидівських» будинків [74]. Це говорить про те, що у розпорядженні управи з'явилось нове житло після виселення євреїв Луцька до гетто у грудні 1941 р., яке було розташоване на території Старого міста [81, с. 18].

Із документів музею ми бачимо, що окупаційний режим прагнув здійснювати тотальний контроль над населенням міста. Це проявлялося в обов'язковій реєстрації всіх жителів, яка була оголошена посадником 15 липня 1941 р. [50]. Вдруге лучан змушували реєструватись у прописному відділі міської управи 12 серпня 1941 р. Під цим документом стоять прізвища посадника Єрмолаєва і доктора Люкаса [55]. Останній вочевидь був військовим комендантом міста. Процедура обліку населення ставала дедалі всеохоплюючою. Так, постановою нового посадника Луцька адвоката Є. Тиравського від 17 січня 1942 р. вимагалось реєструвати навіть тих, хто прибув до міста на тимчасовий термін. Цю процедуру потрібно було здійснити впродовж 48 год. Реєстрації не підлягали німці, які прибули з Рейху, а також ті хто лікувався в лікарнях [45]. Хоча 1 грудня 1941 р. гебітскомісар Лінднер наказував реєструватися в поліції усім рейхсдойчам і представникам німецьких будівельних фірм, які не відносяться до вермахту та прибули в округ на короткий або тривалий термін [70].

9 червня 1942 р. посадник Тиравський звертав увагу на те, що реєстраційні книги мешканців будинків ведуться з порушеннями. Через це він наказував до 25 червня 1942 р. провести переєстрацію, за ухилення від якої погрожував карними санкціями [59]. Незважаючи на попередні заходи, 24 жовтня було заплановано провести ще й сам перепис населення Луцька, для чого мобілізували учительський персонал [54]. Облік і переєстрація лучан проводилася регулярно. У цьому нас переконує оголошення нового посадника П. Скоробогатова від 1 березня 1943 р. Згідно цього повідомлення реєстрація лучан мала проходити у період з 4 по 9 березня. Вона не поширювалася на німців, які прибули з Німеччини. За невиконання розпорядження, Скоробогатов погрожував карними санкціями і позбавленням харчової картки [38]. Варто також зауважити, що для реєстрації шлюбів було створено Уряд громадянського стану, про це інформував 7 серпня 1942 р. виконувач обов'язків посадника міста П. Скоробогатов. Він розташовувався у будинку

міської управи [31]. У пізнішому оголошенні уточнювалось, що Уряд громадянського стану проводить реєстрацію народження і смерті. Документ встановлював коло осіб, які зобов'язувались повідомляти про народження впродовж тижня, а про смерть – не пізніше наступного дня. Невиконання вказаних приписів загрожувало штрафом до 1500 крб. або арештом [32]. До цієї теми можна також віднести оголошення посадника Є. Тиравського від 5 травня 1942 р. про одержання нових особових посвідок, ціна яких складала 15 крб. Щоб одержати вказаний документ, управі потрібно було представити радянський паспорт або посвідку старішого зразка, документи про час і місце народження, заняття, віросповідання, а також надати дві фотокартки. Знову ж таки за ухилення від отримання посвідки передбачались карні заходи [52]. Обліку підлягали не тільки люди, але й тварини. Так, 15 грудня 1941 р. у Луцьку було заплановано провести перегляд всієї рогатої худоби (корови, бики, телята) на Гнідавській ярмарковій площі. Той, хто не приганяв тварин карався 100 крб. штрафу [34].

Особливо пильно німецька влада слідкувала і за транспортними засобами, якими користувались лучани. Посадник міста М. Єрмолаєв 6 жовтня 1941 р. видав оголошення у якому зобов'язував приватних осіб та цивільні установи впродовж десяти днів зареєструвати в міській управі самоходи, трактори, мотоцикли і ровери у тому числі ті, які потребують ремонту [47]. Обов'язковій реєстрації підлягали також візники – власники підвід, які пропонували свої послуги лучанам [48]. 29 вересня 1941 р. той же ж посадник М. Єрмолаєв заборонив продаж саней, полозів і лиж. Було також заборонено їхнє переміщення з місць попереднього збереження. Вказані транспортні засоби підлягали негайній реєстрації у голови міської управи [62].

Говорячи про засоби пересування, варто згадати і про регламентацію правил дорожнього руху. Окружний комісар Лінднер і посадник Луцька Є. Тиравський 18 вересня 1942 р. видали розпорядження у якому забороняли вільно гнати тварин на дорогах призначених для машинного руху. Вони мали бути прив'язані по правій стороні возів чи упряжок щоб не створювати небезпеки для проїжджих машин. Випадки недотримання розпорядження каралися за державними приписами руху доріг [71]. Посадник Луцька Є. Тиравський також суворо заборонив переганяти худобу вул. Штабовою і вулицями прилеглими до бувшого земського уряду [78]. Ще одне оголошення про рух на дорогах було зроблене посадником Луцька П. Скоробогатовим 10 березня 1943 р. Згідно із розпорядженням гебітскомісара, усі вершники, підводи і стада худоби повинні були користуватися трактом від 1 травня до 31 жовтня. У випадку відсутності останнього, рух міг здійснюватися лише поза брукованою шосою на небрукованій частині дороги (літній дорозі). Пішоходам та велосипедистам дозволялось використовувати літню дорогу також тоді, коли є тракт. Зазначені учасники дорожнього руху мали право користуватись мостами на прохідних і шосейних дорогах у тому випадку, коли тракти цих мостів не мали або ж не було можливості вбрід перейти водойму. Переходити прохідні дороги дозволялось на перехрестях і при можливості найкоротшою дорогою. Цікаво також й те, що у самому Луцьку заборонявся круговий рух підводами по вул. Шевченка. Він міг відбуватися вул. Лесі Українки та рівнобіжною, Новопроектованою вулицею. Штраф за невиконання цього розпорядження сягав 1500 крб., міг застосовуватись арешт або ж конфіскація підводи. Вказані заборони не поширювались на німецьких урядовців, підрозділи вермахту та інші союзні війська [72].

Чи не найбільша колекція окупаційних оголошень у фондах музею стосується так званих продуктових апровізаційних карток. Від початку їх видача проходила за національною ознакою. Згідно із оголошення голови міста М. Єрмолаєва та посадника доктора Люкаса від 28 липня 1941 р. апровізаційні картки видавались у такому порядку: 1 і 2 серпня для українців і росіян, 4 і 5 серпня – поляків, 6, 7 і 8 серпня – євреїв, 9 серпня – інших національностей. Видача такого документа на одне прізвище для цілої родини вартувала 3 крб. Стільки ж мала сплатити і одружена жінка, яка отримувала для себе власну картку [43]. Варто також звернути увагу на те, що у порівнянні з іншими національностями, на видачу апровізаційних карток євреям виділялось найбільше днів. У свою чергу це може опосередковано говорити про їхнє чисельне домінування в місті.

12 серпня 1941 р. Люкас і Єрмолаєв видають нове оголошення згідно якого до 18 серпня у місті повинні були з'явитись так звані листи покупців. У цьому документі продавець фіксував час і кількість проданих товарів покупцю, який виявляв бажання прикріпитись до його крамниці. Облік і перевірка вказаної документації проводилась апровізаційним відділом міської управи Луцька [66].

Про видачу апровізаційних карток на листопад 1941 р., посадник міста М. Єрмолаєв інформував 20 жовтня. Вона мала проходити у приміщенні міської управи на вул. Північній з 27 по 31 жовтня. Документ могли отримати тільки сталі мешканці Луцька. Картка видавалась на кожну особу окремо і вартувала 1 крб. У оголошенні Єрмолаєва також йшла мова про те, що мешканцям жидівської національності (тут і далі мовою оригіналу – авт.) у справі апровізаційних карток належало звернутися до Жидівської ради

Луцька [42]. Фактично це говорить про відокремлення євреїв від інших жителів міста та початок їхніх утисків.

У фондах музею зберігається ще одне оголошення про видачу апровізаційних карток мешканцям-арійцям на грудень 1941 р. Вона мала проходити у період з 25 по 29 листопада, знову ж таки в приміщенні міської управи. У документі вказувалось про черговість отримання таких продуктових посвідок. Вона заключалась у тому, що на певну дату повинні були прийти жителів тих вулиць назва яких починалась із певних літер. Так, 25 листопада мали прийти жителі вулиць, назва яких починалась літерами: А, Б, В, Г, Д, Е і Ж. У той час на 29 число приходили всі ті, вулиця яких не була згадана. Оскільки у самому оголошенні зазначались не всі літери. Зокрема були відсутніми: Є, Й, Ї, Щ, Ь і Ю. Картки коштували так само 1 крб. і видавались поза чергою особам німецької національності і працівникам їхніх урядів [41]. Таким чином у місті створювались комфортні умови для проживання міфічної арійської раси.

Процес видачі продуктових карток еволюціонував у напрямку обмежень. Так, 17 січня 1942 р. посадник міста Є. Тиравський видав оголошення про видачу номерків на отримання продуктів, для осіб, які приписані на терені міста. Щоб одержати вказаний номерок потрібно було представити будинкову книгу і заявити до якої найближчої крамниці ти маєш бажання приписатись. Окрім того, кожна особа зобов'язувалася ще й заплатити 2 карб. 50 коп. На час видачі таких номерків, запис до будинкових книг не проводився [27], тобто можливості заселитись не було.

У новому оголошенні від 21 листопада 1942 р. про видачу харчових карток на 1943 р., встановлювалась черговість отримання продовольчої посвідки в залежності від прикріплення до тих чи інших крамниць [44]. Із пізніших документів, ми бачимо, що окупаційна влада експериментувала над організацією видачі апровізаційних карток. У цьому можна переконатися з огляду на оголошення посадника Луцька П. Скоробогатова 1943 р. Із цього документу ми бачимо, що видача харчових карток на місяці серпень, вересень і жовтень мала проходити від 15 по 21 липня. Для того аби отримати такий документ, голова родини мав показати довідку про роботу і старі апровізаційні картки. Нова черговість видачі визначалася наступним чином: на визначені дні до управи мали прибути особи, прізвища яких починаються на певні літери. Так, 15 липня картки видавали тим, у кого прізвища починались із букв А, Б і К [37]. За такою ж схемою мала проходити видача продуктових посвідок на місяці листопад, грудень 1943 р., січень 1944 р. [39], а також лютий, березень, квітень цього ж року [40].

Другий найбільший блок матеріалів фондів стосується санітарного стану міста. Незважаючи на військовий стан, значна увага приділялась чистоті. На підставі доручення гібітскомісара, посадник Луцька інженер Єрмолаєв 15 вересня 1941 р. оприлюднив санітарно-порядкові вимоги для міста. Кожному домовласнику наказувалось утримувати в чистоті, як саму будівлю так і прилеглу до неї частину вулиці. Узимку всі хідники мали бути розчищені від снігу і льоду та посипані піском. Замітати вказані місця наказувалось щоденно перед 7 год. ранку і 16 год. дня, попередньо покропивши їх чистою водою. Заборонялось викидати сміття і виливати нечистоти на вулицю, а також витрушувати одяг, килими, постіль з вікон балконів і ґанків, які виходять на вулицю. Кожний домовласник або управляючий зобов'язувався влаштувати щільну скриню на сім'я з покришкою, стояки для вивітрювання одягу, а також вичищати клоачні ями і смітники після 2/3 їх заповнення. У чистоті наказувалось утримувати підприємства і безпосередньо саме виробництво [12]. На підставі доручення гебітскомісара, 11 листопада 1941 р. Єрмолаєв видав ще одне оголошення, яке регламентувало прибирання в зимовий час. Згідно його, очистка від снігу хідників, вулиць і площ повинна була бути проведена до 7 год. ранку. Сніг наказувалось згортати на край хідника або зовсім прибрати. Під час ожеледиці хідники потрібно було посипати піском, попелом і т. п. За невиконання цих вимог передбачалось суворе покарання [16]. Оголошення такого самого змісту були видані наступними посадника міста – Є. Тиравським 20 квітня 1943 р. [17] і П. Скоробогатовим 15 серпня 1942 р. [77] та 25 лютого 1943 р. [15]. Більше того, у фондах музею зберігаються два розпорядження згадуваного посадника Є. Тиравського від 12 і 30 червня 1942 р. у яких він наказує мешканцям Луцька знищувати бур'ян на своїх городах, квітниках і прилеглих дорогах, погрожуючи при цьому можливими покараннями [13; 61].

Варто також звернути увагу на постанову П. Скоробогатова від 12 листопада 1943 р. у якій йшла мова про те, що гній із всього міста потрібно вивозити на площу по вул. Коперника. У текст цього оголошення меншими літерами було також додруковано: «з волі на Гнідаві на міський город, з центру на вильоті вул. Інженерної і на Красному на міському транспорті по вул. Володимирській нр. 47/49». Вивозити гній до інших місць суворо заборонялось [14]. Ці дані говорять про стан міської забудови того часу. Фактично, можна сказати, що вказані терени Луцька були незаселеними.

До окремого блоку джерел варто віднести документи, які розповідають про стан медичної сфери

Луцька в роки німецької окупації. Завдяки їм ми дізнаємося про спалах епідемії ящуру в перші дні війни. У зв'язку з цим польовий комендант, підполковник доктор Гойк 4 серпня 1941 р. видав розпорядження в якому забороняв у можливих районах поширення епідемії випускати собак і домашню птицю, а також випасати, переганяти худобу та ін. Усім хто проживав на зараженому подвір'ї заборонялось виходити із дому не змінивши одягу і взуття [64]. Іншою виступила загроза поширення сказу. Розпорядженням голови міста Єрмолаєва і посадника доктора Люкаса від 2 серпня 1941 р. у Луцьку і його окрузі впроваджувався карантин з огляду на собачий сказ. Вільне пересування тварин було заборонене під загрозою їхнього фізичного знищення. Собаки повинні були мати намордник або знаходитись на повідку. Ввезення і вивезення тварин із зони карантину заборонялось. Про кожний новий випадок хвороби або її симптомів потрібно було негайно повідомити міського ветеринарного лікаря [65]. Захворювання поширювалось і надалі. Тому що 22 жовтня 1941 р. окружний комісар Лінднер видає розпорядження про подальшу боротьбу із хворобою. Всі собаки і коти мали бути прив'язаними або замкненими. Покаранню підлягали власники тварини, чиї улюбленці могли вільно бродити містом [63]. Попередньо 16 жовтня 1941 р. комісар Лінднер зробив оголошення про заборону ввезення рогатої худоби, овець, кіз і свиней до округу Волинь-Поділля. Дозвіл на пригін тварин до того чи іншого гебітскомісаріату надавав його комісар. При цьому худоба впродовж восьми днів мала перебувати під ветеринарним наглядом [36].

Серед інших хвороб, про які нам розповідають документи, варто назвати епідемію сипного тифу. Посадник Луцька Є. Тиравський у зв'язку з цим 27 січня 1942 р. зробив оголошення, де закликав лучан дотримуватися особистої гігієни та уникати місць скупчення людей. Заборонялось товпитися в чергах (тут і далі мовою оригіналу – авт.), впускати в хату чужих людей, особливо нічліжан – якщо існує підозра, що вони завошивлені, – входити до домів, де знаходяться хворі, або хворіли тифом. Про кожний випадок захворювання потрібно було негайно повідомити дільничну амбулаторію або відділ охорони здоров'я міської управи [30].

Попри військове становище, у місті не тільки вели боротьбу з хворобами, але й також проводили профілактику, яка могла запобігти їхньому подальшому поширенню. Зокрема, 20 квітня 1942 р. Є. Тиравський видав оголошення про проведення щеплень від віспи для дітей, які взагалі не були щеплені. Ця процедура мала проходити у період від 10 по 20 травня у приміщенні колишньої дитячої поліклініки на вул. Лесі Українки, 33. Батькам, які не приведуть своїх дітей загрожувало покарання [28]. Таке ж оголошення 29 квітня 1943 р. зробив і посадник П. Скоробогатов. Змінилася лише адреса проведення щеплень, відтер їх давали у приміщенні центральної поліклініки на вул. Київській, 177 [29]. З огляду на вище перелічені документи можна сказати, що влада Луцька у роки окупації вживала заходів для забезпечення жителів міста медичною допомогою.

Матеріали фондів розповідають і про німецьку економічну політику на окупованих територіях. Фактично відразу ж після закінчення бойових дій, управа Луцька почала відроджувати господарський потенціал міста. Посадник М. Єрмолаєв звернувся до всіх членів колишньої «Ізби Ремісничої», щоб ті 15 липня 1941 р. прибули до управи з метою створення при ній фахових і ремісничих цехів [49].

Рейхскомісар України Е. Кох своїм указом від 21 жовтня 1941 р. зберіг радянську податкову систему [3], чинними залишалися і норми союзного законодавства [58]. Вже 20 жовтня 1941 р. комісар Луцького округу Лінднер видає розпорядження про примусове стягнення податків. У ньому було передбачено, що за несвоєчасну сплату накладався 5 % штраф [9]. Тим же числом датується і розпорядження комісара Лінднера щодо стягнення грошових кар головами районних управ та посадниками міст. Останні могли призначати їх у випадку порушень в сумі до 5000 крб. Всі ці штрафи мали йти на користь бюджетів місцевих управ [8].

Викачування коштів із місцевого населення проводилося також шляхом обов'язкового страхування рухомого і нерухомого майна. Спеціальний указ про це видав комісар округу Волинь-Поділля 25 червня 1942 р. Страхові внески за 1942 р. потрібно було внести до 15 грудня. За кожний день спізнення накладався штраф у розмірі 0,05 % від загальної суми страхового платежу [33]. У окремому оголошенні про можливість такого покарання, мешканцям Луцька нагадував посадник міста Є. Тиравський 16 січня 1943 р. [21].

Поза увагою не можна залишити і оголошення тоді ще виконувача обов'язків посадника Луцька П. Скробогатова 14 серпня 1942 р. у якому вимагалось упродовж 10 днів подати перелік працівників установ і підприємств. Передбачалося, що із їхньої заробітної плати будуть забирати 5 % доходу на підтримку народного здоров'я. Це ж повідомлення зобов'язувало власників подати інформацію про прибутки від оренди нерухомості [7].

Система дозволів впроваджених німецькою владою охоплювала не тільки економічну сферу, але й

повсякденне життя. Красномовно про це говорить оголошення П. Скоробогатова про видачу дозволів управою на ловлю риби вудками в р. Стир від 30 квітня 1943 р. Один такий дозвіл видавався терміном на один рік і коштував 10 крб. Ловля риби дозволялася лише в місцях зазначених у документі. Дозвіл заборонялося передавати іншій особі, він не був дійсний без пред'явлення особистої посвідки – аусвайсу. Оголошенням встановлювалася заборона на продаж і обмін впійманої риби. Рибалити дозволялось від години до сходу сонця і до години перед його заходом [60]. Такий же ж дозвіл потрібно було отримати і для убою тварин [18]. М'ясо худоби мало бути перевірене міським ветеринарним лікарем і відповідним чином оштампельоване [19]. При цьому сам убій можна було проводити виключно на бойні [18]. Станом на 1941 р. убій всієї худоби призначеної для Луцька здійснювався у міській бойні на вул. Дубнівській, 61 [19].

Життя в окупованому місті, навіть віддаленому від фронту, постійно нагадувало лучанам про війну. У цьому нас переконують розпорядження про затемнення вікон, які зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею. Перше з них датується 13 травням 1942 р. У ньому йде мова лише про затемнення вікон у нічний час, а також передбачаються покарання за порушення вказаної вимоги. Порушника могли позбавити права користуватись електроенергією, а також оцінити його дії, як ворожі учинені у воєнному часі [10]. У другому документі, який датується 7 липням 1942 р. посадник Є. Тиравський окрім вікон, вимагає провести негайне затемнення у нічний час всіх доріг, площ, парків, пристаней, будинків і транспортних засобів [11].

У місті зберігалося централізоване водопостачання, однак скористатись водою можна було лише у визначені години. Так, від 8 жовтня 1941 р. вода подавалась у період від 6 до 8 год., далі від 9.30 до 13.00 і від 17.00 до 20.00 [23]. Нерегулярне водопостачання зберігалося і надалі. Оскільки від 20 травня 1942 р. інтервал подачі води мав наступні часові рамки: від 5 год. 30 хв. до 8 год., далі від 11.00 до 13.00 і від 16.30 до 19.30 [22].

Документи музею частково говорять про мережу освітніх закладів окупованого Луцька. Із оголошення посадника М. Єрмолаєва від 1 жовтня 1941 р. ми довідуємося про запис до початкових шкіл не жидівських дітей (мовою оригіналу – авт.). Місто поділялось на шість районів до кожного із яких закріплювалась певна школа. Останні мали наступне розташування: школа № 1 – вул. Шевченка, 12, школа № 2 – вул. Панська, 15, школа № 3 – вул. Замкова, 9, школа № 4 – вул. Спокійна, 10, школа № 5 – вул. Банкова, 5, школа № 6 – вул. Дубенська, 62 [4]. З дозволу гебітскомісара було відкрито і Луцьку середню сільськогосподарську школу із відділами агрономічним, садовим і водно-меліораційним. На навчання могли бути зараховані хлопці і дівчата 15 – 18 років із відповідним освітнім рівнем після здачі іспитів [5]. Для порівняння варто сказати, що комісар Брестської округи 14 листопада 1941 р. видавав оголошення у якому інформував про закриття всіх шкіл. Головними причинами стали брак опалювальних матеріалів та поширення інфекційних хвороб викликаних війною. Усім вчителям і старшим учням на цей час рекомендувалось зайнятись загальнокорисною роботою при посередництві урядів праці [6]. Вище перелічені документи є підтвердженням того, що освіта для українців в умовах німецької окупації будувалась на принципах обмежень, недоступності і заборон.

Військова промисловість Німеччини відчувала дефіцит сировини. Розв'язання цієї проблеми передбачалось знову ж таки за рахунок окупованих територій. Комісар Луцької округи Лінднер та посадник Є. Тиравський у спільному зверненні від 15 травня 1942 р. закликали мешканців міста здавати кольорові метали для потреб німецької армії. У цьому переліку були вироби з міді, свинцю, латуні, нікелю, бронзи і т. д. [26]. Із такою ж вимогою до лучан вже вкотре звертався 12 жовтня 1942 р. і окружний комісар Кольгоф [24]. Для того щоб стимулювати здачу необхідних речей, окупаційна влада застосовувала не лише погрози, але й обіцяла матеріальне заохочення. Так, у постанові посадника Є. Тиравського від 3 червня 1942 р. зверталася увага на те, що внаслідок військових дій на терені міста залишились розкидані колеса і бочки. Вказані предмети наказувалось здати на подвір'я міської управи до 15 червня. Для цивільного населення у якості премій військова влада встановлювала наступні винагороди за принесені речі: за цілу шину – 1 рейхсмарку, пошкоджену – 50 рейхспфенінгів; цілу бочку – 1 рейхсмарку, слабо ушкоджену – також 50 рейхспфенінгів. Водночас, якщо після 15 червня вказані предмети будуть знайдені на тих чи інших об'єктах, то їхні власники притягуватимуться до карно-адміністративної відповідальності в умовах воєнного стану [25]. У місті також організовували здачу ганчір'я і паперу. Особливо це стосувалось радянських газет, журналів і книжок [20]. Тут також варто згадати про розпорядження обласної сільськогосподарської управи стосовно здачі вовни 28 серпня 1941 р. Усі хто не виконував цю постанову мали бути покаранні згідно законів воєнного часу. Під вказаним документом стоїть прізвище Вітт – радник військової управи [35].

Збереглись також деякі документи, які розповідають про стан міської торгівлі. Зокрема, оголошення голови міста Єрмолаєва і посадника доктора Люкаса від 13 серпня 1941 р. про порядок на базарах. У ньому повідомлялося, що міські торги проводяться щотижнево по понеділках і четвергах. Продаж не міг починатися до 7 год. ранку. Євреям заборонялось купувати до 10 год. ранку.

Для міських торгів відводились площі на вулицях Інженерній, Шопена, Костюшки (Красне), Гнідавській. Продаж городніх продуктів міг здійснюватись тільки на вул. Костюшка. З огляду на санітарний огляд, постанова забороняла продаж м'яса і м'ясних виробів на тижневих базарах. Також заборонялося вести торгівлю на вулицях, у власних будинках, порушувати визначені німецькою владою ціни [67]. У наступному часі ринкова торгівля на території всієї Луцької округи була обмежена одним днем – четвергом. Про це нам повідомляє оголошення гебітскомісара Лінднера від 30 вересня 1942 р. [68].

Вже згадуваного 13 серпня 1941 р. Люкас та Єрмолаєв видають ще і промислово-поліційне розпорядження. У ньому вимагалось щоб всі торгівельні і промислові підприємства мали визначеного керівника або завідуючого. Ця інформація, а також перелік цін на товари, мали виставлятися на видному місці у німецькій або ж у німецькій та українських мовах. Особи, які займалися торгівлею або промислами зобов'язувались подати на затвердження перелік цін на товари, які виставлялись до продажу станом на 21 червня 1941 р. Вимагалось також щоб підприємства керовані євреями мали чіткий напис «Жидівське підприємство» [69]. Як бачимо політика обмежень євреїв ставала дедалі всеохоплюючою.

Власне й сама цінова політика нової влади будувалась шляхом директив, метою яких було викачування фінансових ресурсів із окупованих територій. У фондах музею зберігається розпорядження гебіцкомісара від 25 вересня 1941 р. про врегулювання цін. У ньому зазначалася максимально-допустима вартість товарів і послуг. Зокрема, ціна 1 кг пшеничної муки не мала перевищувати 1,8 крб., житньої – 1 крб., масла – 24 – 26 крб., сала – 15 – 20 крб., свинини – 8 – 10 крб., телятини – 7 – 9 крб.; 1 л молока – 1, 5 крб., олії – 16 крб., пива – 4 крб., нафти – 1 крб., пачка сірників – 0,05 крб. і т. д. Ціни у сфері послуг обмежувалися наступними значеннями: обід (борщ, м'ясо або риба, овочі, картопля) – 6 крб., вечеря (хліб, масло, 2 яйця або ковбаса, або сир, чай) – 5 крб., сніданок (хліб, масло, мармелад, 2 яйця або ковбаса, або сир, кава) – 3,50 крб., чоловіча стрижка – 2,50 крб. і т. д. [56]. Разом із тим цей документ опосередковано говорить про воєнне повсякдення лучан. Скажімо, що входило до їхнього раціону на сніданок, обід, вечерю. Хоча можливо і далеко не у всіх. Варто зауважити й те, що реальні ціни часто були далеко вищі дозволених, навіть попри загрозу серйозних покарань з боку влади.

Фонди музею дають змогу уявити рівень платоспроможності окупаційних робітників. Зокрема 5 грудня 1942 р. гебітскомісар Лінднер закликав зголошуватись на роботу до Української служби праці терміном на 12 років. Окрім безплатного помешкання, одягу і продуктів харчування добровольці мали отримувати наступні місячні оклади готівкою: кандидат на підвожатого – 240 крб., вожатий – 240 крб., десятник – 330 крб., керівник – 390 крб., провідник – 450 крб., надпровідник – 540 крб. [51]. Варто зазначити, що для обліку робочої сили Уряд праці вдався до запровадження «карток зголошення». З огляду на них видавалися й продукти харчування. У випадку відсутності останніх працівник не мав права влаштуватися на роботу. Йому загрожувало покарання у вигляді позбавленні волі, перебування у виховному таборі або грошовий штраф [53].

Загалом у процесі дослідження було опрацьовано 78 оголошень, розпоряджень і постанов німецької влади та української допоміжної адміністрації Луцька, які зберігаються у фондах ДМ і КДФ Волинського краєзнавчого музею. Аналіз документів здійснювався за тематичним принципом. Найраніший із них датується 4 липням 1941 р. [57], а найпізніший – 27 січням 1944 р. [40]. При цьому варто нагадати, що період німецької окупації міста офіційно датується 25 червням 1941 р. [80, с. 106] – 2 лютим 1944 р. [79, с. 488]. Більшість документів розповідають про систему заборон і обмежень нової влади, яка була направлена на викачування матеріальних, людських і природних ресурсів із окупованих територій. Попри це матеріали фондів підтверджують також спроби української допоміжної адміністрації покращити рівень життя лучан.

---

1. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), ф. Допоміжних матеріалів (далі – ДМ), інв. № 893/1. Постанова міської управи від липня 1941 р. про контроль над житловими і нежитловими будинками Луцька.

2. ВКМ, ф. ДМ, інв. № 6369. Оголошення комісара Лінднера про перехід цивільної влади 11 вересня 1941 р.

3. ВКМ, ф. ДМ, інв. № 60367. Оголошення рейхскомісара Е. Коха від 21 жовтня 1941 р. про побирання податків та інших данин.

4. ВКМ, ф. Книги, документи, фото (далі – КДФ), інв. № 2300. Оголошення посадника Луцька про запис до

початкових шкіл від 1 жовтня 1941 р.

5. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2301. Оголошення посадника М. Єрмолаєва про запис до Луцької середньої сільськогосподарської школи від 3 жовтня 1941 р.

6. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2302. Оголошення комісара Брест-Литовської округи про закриття шкіл від 14 листопада 1941 р.

7. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2304. Оголошення П. Скоробогатова від 14 серпня 1942 р. у справі унормування податків та інших грошових оплат.

8. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2305. Розпорядження окружного комісара Лінднера від 20 жовтня 1941 р. щодо стягнення грошових кар.

9. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2306. Розпорядження окружного комісара від 20 жовтня 1941 р. щодо примусового стягнення податків і оплат.

10. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2308. Розпорядження посадника Луцька про затемнення вікон від 13 травня 1942 р.

11. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2309. Оголошення посадника Луцька про правила повітряної охорони від 7 липня 1942 р.

12. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2310. Оголошення посадника Луцька від 15 вересня 1941 р. про дотримання санітарно-порядкових вимог.

13. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2311. Оголошення посадника Луцька від 30 червня 1942 р. про очищення парцелей від бруду.

14. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2312. Оголошення посадника Луцька від 12 листопада 1943 р. про вивезення гною.

15. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2313. Оголошення про санітарно-порядкові вимоги посадника Луцька від 25 лютого 1943 р.

16. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2314. Оголошення посадника Луцька від 11 листопада 1941 р. про прибирання снігу.

17. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2315. Оголошення посадника Луцька від 20 квітня 1942 р. про санітарно-порядкові вимоги.

18. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2316. Розпорядження гебітскомісара в справі дозволу на биття тварин від 20 грудня 1942 р.

19. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2317. Розпорядження про убій худоби призначеної для Луцька від 9 серпня 1941 р.

20. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2318. Заряджения посадника Луцька від 12 червня 1942 р. про здачу паперу й шмат.

21. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2319. Оголошення посадника Луцька від 16 січня 1943 р. про закінчення терміну внесення обов'язкових страхових платежів.

22. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2320. Оголошення посадника Луцька про подачу води від 20 травня 1942 р.

23. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2321. Оголошення посадника Луцька про подачу води від 8 жовтня 1941 р.

24. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2322. Оголошення окружного комісара від 12 жовтня 1942 р. про здачу кольорових металів.

25. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2323. Заряджения посадника Луцька від 3 червня 1942 р. про здачу речей, які залишились після воєнних дій.

26. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2324. Заклик до мешканців Луцька від 15 травня 1942 р. про здачу кольорових металів.

27. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2325. Оголошення посадника Луцька про видачу номерів на одержання продуктів харчування від 17 січня 1942 р.

28. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2903. Оголошення посадника Луцька від 20 квітня 1942 р. про проведення щеплень від віспи.

29. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2904. Оголошення посадника Луцька від 29 квітня 1943 р. про проведення щеплень від віспи.

30. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2905. Оголошення посадника Луцька від 27 січня 1942 р. про заборони у зв'язку із поширенням епідемії сипного тифу.

31. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2906. Оголошення виконувача обов'язків посадника Луцька П. Скоробогатова про створення Уряду громадянського стану від 7 серпня 1942 р.

32. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2907. Оголошення посадника Луцька 1943 р. про реєстрацію народження і смерті.

33. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2908. Оголошення гебітскомісара Лінднера від 5 жовтня 1942 р. про загальнообов'язкове страхування майна.

34. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2909. Оголошення посадника Луцька у справі перегляду рогатої худоби від 9 грудня 1941 р.

35. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2910. Розпорядження керівника сільськогосподарської обласної управи про стрижку овець від 28 серпня 1941 р.

36. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2911. Оголошення окружного комісара про ввіз худоби від 16 жовтня 1941 р.

37. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2913. Оголошення посадника Луцька про видачу апровізаційних карток з 15 по 21 липня 1943 р.

38. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2914. Оголошення посадника Луцька від 1 березня 1943 р. про реєстрацію мешканців міста.

39. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2915. Оголошення посадника Луцька від 14 жовтня 1943 р. про видачу апровізаційних карток на місяці листопад, грудень 1943 р. і січень 1944 р.

40. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2916. Оголошення посадника Луцька про видачу апровізаційних карток від 27 січня 1944 р.

41. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2917. Оголошення посадника Луцька від 17 листопада 1941 р. про видачу апровізаційних карток арійцям.

42. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2918. Оголошення посадника Луцька від 20 жовтня 1941 р. про видачу апровізаційних карток арійцям.

43. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2919. Оголошення від 28 липня 1941 р. про видачу апровізаційних карток мешканцям міста.

44. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2920. Оголошення від 21 листопада 1942 р. про видачу харчових карток мешканцям Луцька на 1943 р.

45. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2921. Оголошення посадника Луцька про реєстрацію і облік людності 17 січня 1942 р.

46. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2922. Заклик німецького начальника уряду праці в Луцьку від 20 жовтня 1941 р.

47. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2923. Оголошення посадника міста від 6 жовтня 1941 р. про реєстрацію транспортних засобів.

48. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2925. Оголошення посадника міста від 18 жовтня 1941 р. про реєстрацію всіх заробкових візників.

49. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2926. Відозва посадника Єрмолаєва до всіх членів Ізби Ремісничої 1941 р.

50. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2927. Оголошення посадника Єрмолаєв про реєстрацію жителів міста 15 липня 1941 р.

51. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2929. Заклик зголошуватися на роботу до уряду Української служби праці в Луцьку від 5 грудня 1942 р.

52. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2930. Оголошення посадника Є. Тиравського про видачу нових особових посвідок від 5 травня 1942 р.

53. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 2931. Оголошення окружного комісара в справі видачі населенню карт зголошення від 10 листопада 1942 р.

54. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 5066. Оголошення посадника Луцька про перепис населення 24 жовтня 1942 р.

55. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 6290. Оголошення про реєстрацію жителів міста 12 серпня 1941 р.

56. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 6291. Розпорядження гебіцскомісара від 25 вересня 1941 р. відносно регуляції цін.

57. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 6667. Оголошення посадника Єрмолаєв про вступ на посаду 4 липня 1941 р.

58. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12862. Розпорядження окружного комісара про дію російського закону від 21 жовтня 1941 р.

59. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12864. Розпорядження Є. Тиравського про ведення реєстраційних книг від 9 червня 1942 р.

60. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12865. Оголошення посадника П. Скоробогатова про видачу дозволів на ловлю риби від 30 квітня 1943 р.

61. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12867. Оголошення посадника Луцька від 12 червня 1942 р. про нищення бур'янів.

62. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12868. Оголошення посадника Луцька про заборону продажу саней, полозів і лиж від 29 вересня 1941 р.

63. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12870. Розпорядження окружного комісара від 22 жовтня 1941 р. у справі боротьби із скаженіною.

64. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12871. Розпорядження польового коменданта від 4 серпня 1941 р. у зв'язку із загрозою поширення ящуру.

65. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12872. Розпорядження від 2 серпня 1941 р. відносно заразливих хвороб тварин.

66. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12873. Оголошення для торговців і ремісників від 12 серпня 1941 р.

67. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12875. Розпорядження від 13 серпня 1941 р. про порядок на базарах.

68. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12878. Оголошення гебітскомісара Ліндера від 30 вересня 1942 р. про базарний день.

69. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12879. Промислово-поліційне розпорядження від 13 серпня 1941 р.

70. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12880. Оголошення гебітскомісара Ліндера про реєстрацію рейхсдойчів та представників німецьких будівельних фірм від 1 грудня 1941 р.

71. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12881. Розпорядження про рух на дорогах від 18 вересня 1942 р.

72. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12882. Оголошення посадника Луцька про рух на дорогах від 10 березня 1943 р.

73. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12883. Оголошення посадника міста про реєстрацію всіх вільних і недостатньо використовуваних житлових приміщень.

74. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12884. Оголошення про оренду націоналізованих і пожидівських будинків від 8 серпня 1942 р.

75. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12885. Оголошення посадника міста від 13 вересня 1941 р. про розбірку зруйнованих будинків.

76. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 12887. Оголошення будівельних приписів посадником Луцька 19 вересня 1941 р.

77. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 13628. Оголошення виконуючого обов'язків посадника Луцька П. Скоробогатова про прибирання вулиць від 15 серпня 1942 р.

78. ВКМ, ф. КДФ, інв. № 13629. Оголошення посадника Є. Тиравського про перегін худоби.

79. Західне Полісся: історія та культура: монографія / [Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк, А. А. Дмитренко та ін.] / Наук. ред. В. К. Баран. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. – 784 с.

80. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / [Пер. із фран. Р. Осадчука] / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: «Атлас», 1993. – 660 с.

81. Наконечний В. Волинь – кривавe поле війни / В. Наконечний. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 144 с.

Наталія КАРАБІН *(Луцьк)*

ТЮТЮНОВА КОЛЕКЦІЯ ЗІ ЗБІРКИ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Тютюнова колекція, яка зберігається у Волинському краєзнавчому музеї, нараховує 37 одиниць. Це табакерки, портсигари, попільнички та запальнички. Колекція музею поповнювалася різними способами. Перший портсигар потрапив до музею у березні 1964 року. Його подарував власник – Сидоренко Василь Якович, підполковник, редактор фронтової газети «За Родину», учасник визволення Волині від німецько-фашистських загарбників, після війни – директор Рівненського краєзнавчого музею. У травні 1992 року після розформування Музею бойової техніки було передано портсигар льотчика Чичіринди І. С. з гравіруванням.

У музейній збірці зберігаються не лише іменні портсигари, але й запальнички, які належали героям воєнної доби. У травні 1975 року «колекцію з димком» поповнила запальничка, яку особисто передав учасник визволення Волині від німецько-фашистських загарбників Юдін Володимир Васильович. Нею він користувався у роки війни. 1992 року музейні фонди поповнилися ще однією запальничкою, яка належала учасникові Великої Вітчизняної війни Великолєпову М. М. У музейній колекції зберігається декілька портсигарів та запальничок з іменними написами, які були подаровані з приводу якихось подій. Колекція почала активно поповнюватися в кінці 1990-х – на початку 2000-х років. Портсигари та табакерки в основному були передані до музею Ягодинською, Ратнівською і Волинською митницями.

У музейній колекції зберігаються запальнички вщєнного часу, всі вони саморобні, виготовлені солдатами і партизанами з підручних матеріалів.

Найчисельнішу групу у музейній збірці становлять табакерки і портсигари.

Перші табакерки-коробочки, що з'явилися в XVII столітті, призначалися для зберігання нюхального тютюну. Конструкція табакерок охороняла вміст від намокання. Табакерка була не лише функціональною річчю для зберігання тютюну, а й ознакою елегантності і смаку, невід'ємною частиною костюма.

У колекції маємо вироби, на яких позначене авторство (майстер, підприємство чи країна). В Україні майстерень з виготовлення табакерок не було, як і традиції нюхання тютюну. Історично відомо, що з XVII століття на територіях сучасних Тернопільщини, Хмельниччини, Вінничини були великі тютюнові плантації, але місцеве населення тютюну практично не вживало. Тютюн був популярним у гірських районах. А табакерки – це предмет саме міського виробництва.

Поступово табакерка стала виходити з моди і забуватися. Починався новий вік. Вік портсигара.

Портсигар – коробка для кабінетного або кишенькового зберігання сигар, а пізніше – цигарок або сигар. З'явився в давні часи, коли куріння стало повсякденним явищем у суспільстві. Портсигар по-своєму унікальна річ. Практично без усяких змін він існує вже більше 300-х років.

Перші згадки про портсигари історики відносять до XVII ст. Уже тоді ними користувалися заможні і знатні європейці. Найперші портсигари нічого особливого собою не представляли, але вже у XVIII ст. – це не просто коробочка для зберігання тонких паперових трубочок, наповнених запашним тютюном, а й справжні витвори мистецтва. Портсигари виготовляли з різних матеріалів, включаючи золото і срібло, прикрашали коштовним камінням, перлами і розписами, однак у повсякденному житті найчастіше вони були хромованими або алюмінієвими. Відповідно портсигари підкреслювали суспільний статус і багатство свого власника. Так тривало до тих пір, поки не з'явився інший вид тютюнових виробів – цигарки, а куріння стало популярним серед усіх верств суспільства, незалежно від достатку, статі і віку.

Наприкінці XIX – поч. XX століття портсигар уже був звичайним предметом особистого використання. Після революції портсигари не зникли, а пристосувалися до нового часу. На них з'явилися нові радянські символи – серп і молот, герб СРСР, літаки та інше. Таким чином, крім практичного

використання портсигари служили також агітаційним цілям. Для активних учасників революції були виготовлені подарункові портсигари. Під час Першої світової війни почали виробляти зброю, але не забували і про ювелірні вироби та портсигари. Останні, виготовлені зі срібла, дарували офіцерам, а солдатам, які відзначились у війні, вручали мідні.

Під час Великої Вітчизняної війни портсигари зберегли не лише свою основну естетичну функцію, але й знайшли новий сенс. Щоб цигарки не м'ялись, не промокали, їх використовували і у фронтових умовах. У непростий воєнний час з'явилась велика кількість саморобних портсигарів, які бійці майстрували з фляжок і уламків військової техніки. Ці портсигари цікаві тим, що кожен з них виготовляли індивідуально, для певної марки сигарет чи цигарок, які курив власник. Двох ідентичних портсигарів просто не могло бути, адже це ручна робота з підручних матеріалів.

У післявоєнні роки кількість випущених портсигарів значно збільшилась. Було налагоджено їх масове виробництво з недорогих матеріалів. Сюжети карбування на кришках портсигарів СРСР носили іноді пропагандистський характер, а також використовували сюжети вітчизняного живопису і скульптури, на спортивну тематику, присвячені містам і діячам мистецтв. З часом портсигарами перестали користуватись лише чоловіки, з'явилися жіночі. Вони відрізнялися вишуканістю форм, кольоровою гамою і матеріалами.

У другій половині XX-го століття у зв'язку з жорсткістю правил продажу тютюнових виробів портсигари знову стали користуватись великим попитом і популярністю. Адже на сигаретних пачках з'явився напис-попередження про шкоду куріння. І курці знову стали користуватися портсигаром і викидати сигаретні пачки з неприємними застережними написами.

На початку 1990-х років портсигарів, на яких зображені пізнавальні та краєзнавчі мотиви, вже не зустрінеш. Нині портсигарів в Україні не виробляють, було б непогано, якби в нашій країні почали їх випускати із зображенням національних героїв і подій, які зараз розгортаються в державі, щоб закарбувати цей період нашого життя.

Для виготовлення портсигару ідеально підходило срібло, яке є не тільки благородним металом, що має гарний колір і блиск, але й володіє стійкістю до впливу навколишнього середовища, зручне в обробці. Крім того, портсигари виготовляли із золота (рідко), срібла з позолотою або без неї; з мідних сплавів – посрібленими; з анодованого алюмінію, пофарбованого під колір золота, та інших матеріалів. Випускали портсигари з різними видами художньої обробки корпусу: з карбованим, гравірованим або рельєфним штампованим малюнком; оксидованим, рифованим, емалево-філігранним, з перегородчастою, що просвічує, або живописною емаллю, із черню. Портсигари бувають гладкими полірованими, матовими або такими, що нагадують по формі самородки золота; останні виготовляли переважно зі срібла.

Для виготовлення виробів зі срібла застосовувалися різні способи: лиття, кування, штамповка, зборка та інші.

У музейній збірці переважають портсигари, виготовлені в основному зі срібла і срібла з позолотою. Вони різняться за сюжетами, за розмірами та за матеріалами виготовлення.

На виробах із золота і срібла обов'язково ставились клейма, що засвідчували пробу, місце виробництва, ім'я майстра. Клейма ставили там, де вони є малопомітними і не псували загального виду дорогоцінного предмета.

У музейній колекції зберігаються вироби ювелірних майстрів: Данила Петрова, Федора Овчинникова, Полікарпа Григор'єва та постачальника Найвищого Двору його Імператорської Величності Павла Овчинникова. Клеймо будь-якого з цих ювелірів означало найвищу якість.

Портсигари з клеймами зберігаються і у фондах Волинського краєзнавчого музею.

Серед музейних предметів – портсигари досить великого хронологічного періоду, які датуються кін. XIX – сер. XX ст. ст.

Принцип каталогізації колекції тематично-хронологічний. За фізичним станом предмети збереглися відносно добре.

Список скорочень:

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей

Інв. – інвентарний номер

Р4 – група збереження «Метали, зброя, військове спорядження»

Вироби майстрів ювелірної справи:

1. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); замок – метал.

Техніка виговлення: лиття, зборка; тиснення, гравірування.

Розміри: 8,5 х 9,5 х 1,6 см.

Портсигар прямокутної форми. На верхній кришці зображено птаха-пугача на гілці дерева. На нижній кришці гравірування: «Ветерану Красной Армии от шефов 4-ой артшколы. 1918 23. II. 1923 г. З. Н. Маршак». Замок кнопочний, відкривається вліво.

Клейма:

– Іменник П. О. – майстра Овчинникова Павла Акимовича, засновника фабрики золотих і срібних виробів у 1853 р. Фабрика була відома до 1916 р.

– Московського пробірного управління 1899 – 1908 рр. з ініціалами И.Л. – Івана Лебядкіна – керуючого округом.

ВКМ, інв. № Р4 – 1801.

2. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); замок – метал.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; ручне гравірування, чорніння.

Розміри: 9,5 х 6,5 х 1,8 см.

На верхній кришці орнамент стилізований геометрично-рослинний: площина поділена на п’ять орнаментальних косих смуг; центральна орнаментована плетінкою, посередині залишена чиста площина для монограми; над і під нею вінки аканту; верхній і нижній трикутні площини заповнені стилізованими гілочками з листям; всі рамочки орнаментовані зигзагом. Нижня кришка так само поділена на косі площини: середня – плетінка, під і над нею – прямокутна спіраль, трикутні площини аналогічні тим, що на верхній кришці. Замочок має металеву кнопку, відкривається догори і вліво.

Клейма:

– Іменник ДП – Петрова Данила, власника ремісничого закладу, 1880 – 1886 рр., Москва.

– Московського окружного пробірного управління 1899 – 1908 рр. з ініціалами И.Л. – керуючого округом Івана Сергійовича Лебядкіна, призначеного 1899 р.

ВКМ, інв. № Р4 – 2609.

3. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); замок – метал.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; ручне гравірування, чорніння.

Розміри: 8,7 х 7,5 х 1,5 см.

Портсигар прямокутної форми; зовнішні кришки багато орнаментовані, чернені. Верхня: в овалі, у досить широкій, прикрашеній рапортним орнаментом рамці – сценка жанрова: тройка на повному скаку і троє сідоків у санях; по кутах за овальною рамкою орнамент рослинний типу акант.

Нижня кришка орнаментована подібно до верхньої; в овалі прочеканено квадрати, в центрі – чисте овальне клеймо. Замок кнопочний.

Клейма:

– Іменник ДП – Петрова Данила, власника ремісничого закладу, 1880 – 1886 рр., Москва.

– Іменник невідомого майстра (не читається).

ВКМ, інв. № Р4 – 2148.

4. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – з зеленого скла.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 11 х 7 х 1,5 см.

Портсигар у вигляді коробочки прямокутної форми, верхня кришка прикрашена гравіровкою рослинно-геометричного характеру. Замок із вставкою зеленого скла, відкривається вліво.

Клейма:

– Іменник ОФ – майстра Овчинникова Федора Олексійовича, власника фабрики золотих, срібних і бронзових виробів, заснованої в 1881 р., в 1897 р. мав 60 робітників, було вироблено продукції на 32 000 рублів. Москва.

– Московського пробірного управління 1898 – 1908 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2309.

5. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло синього кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка, лиття.

Розміри: 8 х 11,1 х 1,6 см.

Портсигар має форму прямокутника з заокругленими кутами. На верхній кришці зображено двох німф у картуші круглої форми, обрамленому рослинним орнаментом. Замочок зі вставкою з синього скла, відкривається вліво.

Клейма:

– Іменник ИБ – Івана Бутузова, власника майстерні золотих і срібних виробів, 1895 – 1917 рр., Москва.

– Московського пробірного управління.

ВКМ, інв. № Р4 – 2076.

6. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло синього кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 8,3 х 11,1 х 1,6 см.

Форма портсигара прямокутна, кути заокруглені. На верхній кришці рельєфне зображення бога Меркурія з жезлом. Під зображенням гравірований напис: «На память от М. Т.». Замок зі вставкою синього скла, відкривається вліво.

Клейма:

– Іменник П.Г. – Полікарпа Григор'єва, срібної справи цеховий майстер.

– Московського пробірного управління.

ВКМ, інв. № Р4 – 2075.

7. Шкатулка для папірос.

Матеріал: срібло 84 (875); листове срібло.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; профілювання, ручне гравірування.

Розміри: 10,2 х 8,7 х 5 см.

Форма прямокутна. Верхня кришка, дно, передній і задній торці прикрашені ручною гравіровкою; напис на імітованій стрічці по периметру: «Папиросы акц. 10 коп. 50 шту.»

Клейма:

– Іменник КІА, можливо, Кулакова Івана Андрійовича, московського срібних справ майстра і ювеліра, 1883 – 1897 рр.

– Московське міське клеймо 1880 – 1890 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2227.

Фабрики-виробники:

8. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло жовтого кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 10,2 х 8,8 х 1,5 см.

На верхній кришці сюжет: «Північне сяйво або білий ведмідь на крижині».

Білий ведмідь на крижині, за ним між айсбергами північне сяйво. Замочок зовні має овальну кнопку "під топаз", відкривається вліво.

Клейма:

– Московська ювелірна фабрика, 1943 р., (МЮФ 43).

– Пробірного закладу для виробів вагою понад 10 грамів 1927 – 1954 рр., Москва.

ВКМ, інв. № Р4 – 2612.

9. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); позолота, вставка – скло червоного кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; гравірування.

Розміри: 10,4 х 7,8 х 1,6 см.

Портсигар прямокутної форми, всередині позолочений. Верхня кришка прикрашена гравіровкою: гілка троянди (гілка, листя і бутон золочені) обвиває прямокутник для монограми. Застібка з невеликою овальною вставкою зі скла, відкривається вліво.

Клейма:

– Московська ювелірна фабрика.

ВКМ, інв. № Р4 – 2311.

10. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); позолота, емаль, вставка –скло червоного кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; емалювання.

Розміри: 10,5 х 8,2 х 1,5 см.

Портсигар прямокутної форми. На верхній кришці малюнок: зображення Великого Театру в Москві, в овалі, на нижньому краї підпис: «Федоскіно – 53 г. Пучков П.»; овал в синій емалевій рамці з орнаментованими кутами. На нижній кришці – синя емаль.Замок – кнопочка з червоною вставкою.

На внутрішній кришці гравірований напис: «В. С. Хинскому в день 50-летия от сотрудников».

Клейма:

– Московська ювелірно-годинникова фабрика, 1953 – 1955 рр.;

– Московського пробірного управління.

ВКМ, інв. № Р4 – 2149.

11. Портсигар .

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло червоного кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 10,5 х 8,5 х 1,7 см.

На верхній кришці сюжет «Тетерук на сосні». Зображено птаха з розпростертими крилами на гілці сосни. Замочок має кнопку з овальною вставкою «під рубін», відкривається вліво.

Клейма:

– Свердловська ювелірно-гравірувальна фабрика, (СЮ) 1953-1967 рр.

– Свердловська пробірна інспекція.

ВКМ, інв. № Р4 – 2605.

12. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло червоного кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 10,5 х 8,5 х 1,6 см.

Верхня кришка орнаментована композицією, яка має в своїй основі знамениту картину Васнецова «Три богатирі». На нижній – вигравірувано дарчий підпис: «На память Гл. врачу А. А. Гриненко от коллектива Успенской больницы 19. V. 51 г.»

Портсигар закривається на замочок – заскочку (внутрішній), який зовні має овальну вставку зі скла, відкривається вверх.

Клейма:

– Артіль Московський ювелір, (АМЮ) 1951 рр.

– Московського пробірного закладу СРСР 1927 – 1954 рр. для виробів вагою більше 10 грамів.

ВКМ, інв. № Р4 – 2645.

13. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло синього кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка, лиття.

Розміри: 10,2 х 7,8 х 1,6 см.

На верхній кришці сюжет «Геологи». На верхній кришці рельєфне зображення двох чоловіків на фоні гір та неба, обрамлене незамкнутим вінком з листків і плодів, що формою нагадують хвою і шишки. На нижній кришці гравіювання: «От Командующего войсками СКВО. 1957 г.» Замочок зовні має овальну кнопку, прикрашену синім скельцем «під сапфір», відкривається вліво.

Клейма:

– Артіль Московський ювелір, (АМЮ6) 1954 – 1955 рр.

– Московська пробірна інспекція, 1927 – 1955 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2602.

14. Портсигар .

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло синього кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 10,2 х 7,6 х 1,6 см.

На верхній кришці сюжет «Геологи»; зображення обрамлене незамкнутим вінком з листків і плодів, що формою нагадують хвою і шишки. Замочок зовні має овальну кнопку, прикрашену синім скельцем

під «сапфір», відкривається вліво.

Клейма:

– Артіль «Московський ювелір», (АМЮ4) 1954 – 1955 рр.

– Московська пробірна інспекція, 1927 – 1955 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2603.

15. Портсигар .

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло зеленого кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 11 х 8,5 х 1,5 см.

На верхній кришці сюжет «Тетерук на сосні». Замочок зовні має кнопку з вставкою «під бірюзу», відкривається вліво.

Клейма:

– Артіль «Московський ювелір», (АМЮ4) 1954 р.

– Московська пробірна інспекція, 1927 – 1955 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2604.

Невідомі майстри:

(чиї монограми на авторських клеймах поки не вдалося розшифрувати, або не мають авторських клейм)

16. Шкатулка (табакерка) для нюхального тютюну.

Матеріал: срібло 84 (875).

Техніка виговлення: штамповка, ковка, пайка; ручне гравірування.

Розміри: 6 х 4,3 см.

Шкатулка овальної форми; по бічних периметрах верхньої і нижньої кришки штампований орнамент – стилізований віночок; на верхній кришці – ручна гравіровка пізнішого походження, сюжет прсвячений 300-річчю дому Романових – герб Російської іпперії, на стрічці дати: «1613 – 1913».

Клейма:

– Іменник ХГ – невідомого майстера.

– Одеського пробірного управління з ініціалами пробірного інспектора

М.О., 1899 – 1910 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2244.

17. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); замок – метал.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; гравірування, чорніння.

Розміри: 6,2 х 4,5 х 1 см.

Форма портсигара прямокутна, кути заокруглені. Зовнішня поверхня прикрашена черню; орнамент рослинний, стилізований, основний елемент – акант.

Клейма:

– Іменник НаС – невідомого майстера, 1883 р.

– Клеймо АА в одному щитку з датою – Арцибашева Анатолія, пробірного майстра 1886 – 1898 рр., з 1898 р. – управляючого Віленським пробірним округом.

ВКМ, інв. № Р4 – 2245.

18. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло червоного кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 10,5 х 7,2 х 1 см.

Портсигар – шкатулка для цигарок прямокутної форми, з ледь заокругленими горизонтальними боками, кришка у вигляді невеликої загортки, на магніті (втрачений), прикрашений вставкою зі скла. Лицева поверхня прикрашена монограмою з жовтого металу з фігурних орнаментованих літер Б і К.

Клейма:

– Іменник А.Г.Ш.– невідомого майстера.

– Московського пробірного управління 1899 – 1908 рр., Москва.

ВКМ, інв. № Р4 – 2310.

19. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); замок – метал.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; чорніння.

Розміри: 12 х 7,6 х 9 см.

Портсигар прямокутної форми, плоский, для тоненьких жіночих сигарет. Орнаментовку поверхні складають чорнені і світлі смуги, що чергуються. Кнопка замка овальна, металева.

Клейма:

– Майстер невідомий, кін. XIX – поч. XX ст.

– Московського окружного пробірного управління з ініціалами керуючого округом Івана Сергійовича Лебядкіна.

– Переклеймлення: АОАМЗ – ювелірної майстерні Алма – Атинської фабрики «Металлобытремонт».

– Ташкентської інспекції пробірного нагляду з 7.01.1954 по 1958 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2614.

20. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло червоного кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; чорніння.

Розміри: 10,5 х 8,2 х 1,4 см.

На верхній кришці композиція, яка має в своїй основі знамениту картину І.Д. Репіна «Іван Грозний убиває свого сина». Замочок зовні має овальну кнопку «під рубін», відкривається вліво.

Клейма:

– Іменник ГР невідомого майстра.

– Московського окружного пробірного управління 1908 – 1926 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2613.

21. Шкатулка (табакерка для нюхального тютюну).

Матеріал: срібло 84 (875).

Техніка виговлення: штамповка, зборка; ручне гравірування.

Розміри: 9,2 х 4,6 х 2,3 см.

Шкатулка прямокутно – овальної форми, нагадує приплюснутий, скручений сувій полотна. Вся поверхня орнаментована; основний мотив – лінія (з зигзагом, хвилькою, гладенька; на петлях – з хрестовиною і колінцями). Застібка фігурна, орнаментована заглибленим зигзагом, відкривається догори.

Клейма:

– Іменник майстра – монограма з літер І та S в щитку (майстер невідомий).

– Пробірне клеймо: 1806 р. м. Львів.

ВКМ, інв. № Р4 – 2611.

22. Портсигар.

Матеріал: срібло 900; вставка – скло синього кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 9 х 6,7 х 7 см.

Портсигар для дамських пахітосок, або сигарет. Верхня і нижня кришки виготовлені способом косого подвійного переплетення тоненьких смужок листового срібла; верхні орнаментовані 5-ма паралельними поздовжніми борозенками кожна; смужки сходяться до країв і скріплені рамочкою всередині портсигара. На внутрішній поверхні верхньої кришки вигравіювано: «И 1945» (гравіровка пізнішого часу). Замочок має овальну кнопку з вставкою «під сапфір», відкривається вліво.

Клейма:

– Іменник LR невизначеного майстра, міський герб; проба срібла – 900; номери 12 і 130 є частинами складного клейма. Швейцарія.

ВКМ, інв. № Р4 – 2610.

23. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); замок – метал.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; ручне гравірування, чорніння.

Розміри: 10,2 х 6,3 х 1,5 см.

На верхній кришці в овалі, вписаному у прямокутник, однокінні сані з двома їздцями; по кутках акант; рамочки прямокутника, овалу орнаментовані зигзагом. На нижній кришці стилізований геометрично-рослинний орнамент: прямокутник, овал, коло, зигзаг, акант. Замочок має металеву кнопку, відкривається догори і вліво.

Клейма:

– Іменник АП невідомого майстра кін. XIX – XX ст.

– Московського окружного пробірного управління з ініціалами керуючого округом Івана Сергійовича Лебядкіна, призначеного в 1899 р. (1899 – 1908 рр.).

ВКМ, інв. № Р4 – 2608.

24. Портсигар.

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло червоного кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; чорніння.

Розміри: 11,5 х 9 х 1,5 см.

Верхня кришка орнаментована: жіноча голівка (профіль вліво) в пелюстках маку. Зовнішня поверхня портсигара зачорнена. На нижній кришці гравірування: «19 4/V 47 г. В день рождения любимому сыну от папы и мамы». Замочок має овальну кнопку «під рубін», відкривається вліво.

Клейма:

– Іменник ГЕ невідомого майстра до 1926 р.

– Московського окружного пробірного управління, 1908 – 1926 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2607.

25. Портсигар .

Матеріал: срібло 84 (875); вставка – скло синього кольору.

Техніка виговлення: штамповка, зборка.

Розміри: 11,2 х 8,1 х 1,6 см.

Верхня кришка орнаментована: п’ятикутна зірка з серпом і молотом в обрамленні стилізованої гілки з листям (акант) і фантастичними квітами (радянська символіка, характерна для довоєнного часу). Замочок має овальну кнопку «під сапфір», відкривається вліво.

Клейма:

– Іменник ГЕ невідомого майстра першої половини ХХ ст.

– Московського окружного пробірного управління, 1927 – 1955 рр.

ВКМ, інв. № Р4 – 2606.

26. Портсигар.

Матеріал: сталь.

Техніка виговлення: чеканка, зборка; хромування.

Розміри: 10,5 х 8,5 х 1,3 см.

На кришках портсигару сюжети на мисливську тематику. На верхній кришці на фоні рослинності – дві перепілки. На нижній кришці рельєфне зображення мисливської собаки. Замок кнопочний металевий, відкривається вгору.

ВКМ, інв. № Р4 – 1773.

27. Портсигар.

Матеріал: сталь.

Техніка виговлення: штамповка, зборка; хромування.

Розміри: 8 х 9,5 х 1 см.

Кришки портсигарів орнаментовані у вигляді «риб’ячої луски». На верхній кришці внизу геометричний малюнок (прямокутники, смуги, зигзаги). Зверху гравірування: «Музею боевой славы от Чичиринды И. С.». Замок кнопочний металевий, відкривається вгору.

ВКМ, інв. № Р4 – 1794.

Портсигар воєнного періоду, саморобний.

28. Портсигар.

Матеріал: алюміній.

Техніка виговлення: точіння, зборка; гравірування.

Розміри: 11,3 х 7,8 х 2 см.

Прямокутної форми. На верхній кришці фігурний отвір, окантований насічками, в який вставлена фотографія із видами зруйнованих будівель. По кутах та периметру портсигара – насічки.

Портсигар належав Сидоренко Василю Яковичу – учасникові визволення Волині від німецько-фашистських загарбників.

ВКМ, інв. № Р4 – 686.

Запальнички воєнної доби, саморобні.

29. Запальничка.

Початок XX століття. Російська імперія.

Матеріал: мідь.

Техніка виговлення: зборка, гравірування.

Розміри: 1 х 5 см.

Запальничка прямокутної форми, із заокругленими кутами. Складається з корпуса і ковпачка. На кришці гравірування: «ЕМосаг».

ВКМ, інв. № Р4 – 2650.

30. Запальничка.

Початок XX століття. Російська імперія.

Матеріал: мідь.

Техніка виговлення: зборка, пайка.

Розміри: 1 х 5 см.

Запальничка виготовлена з відстріляної гільзи вогнепальної зброї. На капсульній частині патрона дата «1915» та букви «XW».

ВКМ, інв. № Р4 – 2651.

31. Запальничка.

Початок XX століття. Російська імперія.

Матеріал: мідь.

Техніка виговлення: зборка, пайка.

Розміри: 1 х 7,5 см.

Запальничка прямокутної форми із заокругленими краями. Складається з двох частин – корпуса та ковпачка.

ВКМ, інв. № Р4 – 2652.

32. Запальничка.

Початок XX століття. Російська імперія.

Матеріал: мідь.

Техніка виговлення: зборка, точіння.

Розміри: 1,5 х 5,5 см.

Запальничка циліндричної форми. Виготовлена з гільзи. На корпусі – дев'ять симетрично розміщених круглих отворів по 2 мм.

ВКМ, інв. № Р4 – 2653.

33. Запальничка.

20-30 роки XX століття. Варшава.

Матеріал: латунь.

Техніка виговлення: зборка, точіння, пайка.

Розміри: 5,2 х 2,8 х 0,9 см.

Запальничка у вигляді прямокутного плоского резервуара для пального, до якого приєднана циліндрична кришка для гноту і коліщатко для кремня. На дні гравірування: «SW. OCHR. URZ. PATENT. 463 WARSZAWA Z. KONOPCZUNSKI».

ВКМ, інв. № Р4 – 940.

34.Запальничка.

40 – роки XX століття. СРСР.

Матеріал: латунь.

Техніка виговлення: зборка, точіння, пайка.

Розміри: 7,3 х 2 см.

Запальничка кремньова бензинова, виготовлена з гільзи калібру 7, 62 мм. На капсульній частині патрона дата «1939».

ВКМ, інв. № Р4 – 1401.

35. Запальничка.

40 – роки XX століття. СРСР.

Матеріал: латунь.

Техніка виговлення: зборка, точіння, пайка.

Розміри: 7 х 3 х 1,5 см.

Запальничка прямокутної форми із заокругленими краями. Складається з корпуса та ковпачка. Під ковпачком залізне коліщатко на стрижні та гніт. На корпусі в незамкненому прямокутнику – «KW». Запальничка належала Юдіну Володимиру Васильовичу – учаснику визволення Волині від німецько-фашистських загарбників.

ВКМ, інв. № Р4 – 687.

36. Запальничка.

40 – роки XX століття. СРСР.

Матеріал: латунь.

Техніка виговлення: зборка, точіння, пайка.

Розміри: 6,5 х 3 см.

Прямокутної плоскої форми. Складається з корпуса та ковпачка. Під ковпачком залізне коліщатко на стрижні та гніт. На зйомній кришці запальнички накладна п'ятикутна зірка, з променями у вигляді насічок, з іншого боку – декоративна накладка з елементами рослинного орнаменту. На корпусі гравірування: «Гвардии Полковнику тов. Великолепову Н. Н.», з іншого боку – «от А. А. Р. М. а 273 1944 г.».

Запальничка належала Великолєпову М. М. – учасникові визволення Волині від німецько-фашистських загарбників.

ВКМ, інв. № Р4 – 1808.

37. Попільничка.

XIX ст.

Матеріал: срібло 84 (875).

Техніка виговлення: штамповка, плетіння, лиття.

Розміри: 8,7 х 5 х 3,8 см.

Продовгуватої форми. Складається з 2-х частин: внутрішньої, власне попільнички, виготовленої з посрібленого металу і зовнішньої, футляру, виготовленого з срібного дроту різного перерізу, сформованого у вигляді кошичка, переплетеного срібною стрічкою.

Клейма відчитати неможливо.

ВКМ, інв. № Р4 – 2619.

Владилена КАРПЕНКО ***(Минск, Республика Беларусь)***

ПОРТРЕТЫ КОРОЛЕЙ И МАГНАТОВ – ВЕРШИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО
(из музеев Львова, Луцка и Минска)

Развитие портретной живописи на белорусских и украинских землях началось еще в эпоху средневековья, однако только с эпохи Возрождения можно говорить о том, что портретный жанр на этих землях приобрел широкое распространение. Вначале главным критерием оценки художественной ценности портрета было сходство модели и живописного изображения. Однако такую оценку можно было дать только при жизни особы, представленной на портрете. Поэтому со временем начинают ценить те произведения, в которых раскрывался характер человека, его эмоциональное состояние, его внутренний мир. Вскоре портретный жанр начал быстро набирать популярность в широких кругах общества и, в первую очередь, в среде магнатов и шляхты. Кроме художественных достоинств портрет имеет высокую историческую ценность, поскольку дает возможность визуально «познакомиться» с известными историческими деятелями ВКЛ.

В Национальном художественном музее Республики Беларусь с 8 мая до конца августа2013 г. проходила международная выставка «Портреты правителей и магнатов Великого Княжества Литовского из собраний Украины и Беларуси». Свои произведения представили Львовский исторический музей, Львовская национальная галерея искусств и ее филиал «Олесский замок», Волынский областной краеведческий музей (г. Луцк). К экспозиции из 61 произведения добавлены 10 портретов из собрания НХМ РБ. В рамках проекта демонстрировались 4 кунтушовых пояса из собрания Львовского исторического музея: два – с метками слуцкой мануфактуры, один – производства фабрики Ф. Масловского в Кракове, еще один – неизвестного происхождения, выполнен по аутентичным образцам конца 18 века.

Портреты, представленные в экспозиции, имеют исключительно важную историческую ценность и высокое художественное значение. Зрители увидели работы выдающихся европейских мастеров, уровня

королевских живописцев: Луи де Сильвестра, Даниеля Шульца, Юзефа Пичмана. Крупнейшим художественным центром 16 – 17 веков был Львов, где сложилась оригинальная школа живописи, представленная на выставке именами Войцеха Стефановича и Симона Богушовича, художника армянского происхождения. Для семейных портретных галерей магнатов и шляхты на украинских и белорусских землях в 18 веке работали несвижский художник Юзеф Ксаверий Гески, Константин Александрович, Василий Кликовский, Франтишек Павликович. В экспозиции их авторству принадлежат изображения королей Сигизмунда I, Яна Казимира Вазы, Станислава Августа Понятовского, князей Радзивиллов и другие.

Минские зрители впервые увидели часть богатейшего собрания портретной живописи музеев Волыни и Западной Украины. Достаточно сказать, что Львовский исторический музей был основан в 1893 г. и унаследовал обширные фонды Национального музея им. короля Яна III Собесского, основанного в 1902 году. Показательна в отношении целостности коллекции судьба Львовской Национальной галереи искусств. Основа городского собрания произведений искусства была заложена в 1902 г. Первыми приобретёнными полотнами стали несколько работ Яна Матейко. К 1939 г. в собрании галереи находилось около 6000 единиц хранения.

В 1940 г. была организована Львовская государственная картинная галерея, базой которой стали Публичная галерея города Львова и бывший Украинский национальный музей, куда вошли также национализированные собрания магнатов Любомирских, Боваровских, Бадени, графа Пининского и других, а также произведения изобразительного искусства из музеев Ставропигийского института, Духовной семинарии, Архидиецезиального музея, замков в Красичине, Подгорцах и других собраний[2]. На протяжении 1940-го собрание галереи увеличилось на 4188 ценных экспонатов.

За время немецкой оккупации из 10188 – было вывезено всего 225 произведений искусства. Напомним, что Картинная галерея в Минске была практически полностью утрачена в первые дни войны. Львовские музеи хранят редкие по качеству произведения национальной и европейской культуры и лучшую в стране коллекцию портретной живописи 16 – 19 веков.

Настоящим открытием для широкого зрителя и специалистов стала в свое время выставка «Украинский портрет 16 – 18 вв.», которая состоялась в 2004 году в Киеве, в Национальном художественном музее Украины, приуроченная к его столетнему юбилею. В проекте участвовали 27 музеев и учреждений культуры Украины. В 2008 г. Львовская национальная галерея искусств организовала выставку «Портреты политических и общественных деятелей эпохи Великого Княжества Литовского», посвященную Неделе литовской культуры во Львове. Ответным шагом с литовской стороны стал выставочный проект «Портреты великих князей и вельмож литовских из украинских музеев» осуществленный в 2012 г. в Литовском художественном музее (г. Вильнюс). По материалам каждой выставки были подготовлены каталоги, а для экспозиции в Вильнюсе, включавшей 87 портретов, литовские специалисты отреставрировали около 40 произведений. Международный проект, реализованный в Национальном художественном музее Республики Беларусь, представляет особый вариант построения экспозиции. Она делится на три блока, каждому из которых отведено свое пространство в анфиладных залах первого этажа.

Выставку открывал зал правителей, где размещены портреты великих князей литовских и королей польских начиная от парадного изображения основоположника династии Ягеллонов – **Владислава Ягайлы (ок. 1351-1434), с**ына великого князя литовского Ольгерда и тверской княжны Ульяны. Напомним, что при нем была заключена Кревская уния в 1385 г. Литвы с Польшей, состоялось крещение Литвы по католическому обряду (1387 г.), были разгромлены войска Ордена крестоносцев в Грюнвальдской битве 1410 г. Часть произведений на выставке не является прижизненными изображениями. Образы великих правителей прошлого сохранились для нас в более поздних копиях и повторениях. Так, портрет Владислава Ягайлы выполнен польским художником Михалом Годлевским в 1863 г. по оригиналу Алессандра Лессера, известного в свое время исторического живописца и писателя, члена Краковской Академии наук. Великий князь показан в рост, с крестом в правой руке, в княжеской мантии и короне, придерживающим меч. Его поза торжественна и несколько театральна, что характерно для портретной живописи в стиле классицизма.

Одним из самых интересных экспонатов выставки стал портрет великого князя литовского и короля польского **Стефана Батория (1533 – 1586).**

Портрет короля Батория, в отличие от ретроспективного образа Ягайлы, выполен с натуры, львовским художником Войцехом Стефановским в 1576 году. Специалисты считают, что этот портрет -– наиболее раннее изображение С. Батория, был создан вскоре после избрания его королем, но до

официальной коронации. После короткого периода бескоролевья, при поддержке магнатов Збаражских на трон был рекомендован трансильванский князь Баторий, который, опередив своего соперника габсбургского императора Максимилиана II, был коронован в Кракове. На погрудном портрете нет атрибутов королевской власти, но ясно видится тенденция к сочетанию психологической точности образа с обобщенной, монументальной трактовкой знаковой модели. На редкость выразительно передан облик правителя. Напомним, что десять лет правления Стефана Батория (1576 – 1586) были ознаменованы завершением Ливонской войны и перемирием, заключенным между Речью Посполитой и Московским государством. При нем был перестроен в ренессансном стиле Старый замок в Гродно, ставший одной из королевских резиденций. С. Баторий всячески поддерживал школы иезуитов, основал университет в Вильнюсе в 1579 г., путем придания коллегиуму статуса Академии.

Несомненным украшением выставки стал портрет великой княгини литовской и королевы польской **Барбары Радзивилл (1520–1551)**, жены последнего представителя династии Ягеллонов – Сигизмунда II Августа. Он выполнен во второй половине 18 в. неизвестным художником с прижизненного оригинала и происходит из коллекции Олесского замка. Барбара Радзивилл была дочерью Юрия Радзивилла, гетмана великого литовского, участника Оршанской битвы 1514 г. , за храбрость прозванного"Геркулес Литовский". История любви Сигизмунда Августа и Барбары широко известна. Несмотря на сопротивление матери короля – Боны Сфорца и магнатов, она была коронована, но прожила после этого около года. Ее портреты хранились в родовых галереях Несвижа, Олыки, Белой Подляски, но сейчас в музеях Беларуси ее аутентичные изображения отсутствуют. На погрудном портрете камерного характера Барбара представлена в жемчужном чепчике, увенчанном короной, в скромном черном платье с пышными рукавами в зеленую и розовую полоски. Художник мастерски передает ее нежное лицо, темные широко раскрытые глаза, хрупкость и беззащитность облика молодой обаятельной красавицы.

Декоративностью и самобытностью иконографии обращает на себя внимание портрет короля польского и великого князя литовского **Сигизмунда III Вазы (1566–1632),** представителя шведской королевской династии. Сигизмунд III Ваза по женской линии принадлежал к династии Ягеллонов. Его мать Катажина Ягеллонка была одной из дочерей Сигизмунда I Старого и Боны Сфорца, а отцом – король Швеции Иоанн (Юхан) III. К сожалению, в первые годы своего правления Сигизмунд Ваза считал пребывание в Речи Посполитой лишь ступенью к трону у себя на родине – в Швеции. Эта борьба затянулась более чем на два десятилетия, а своей цели Сигизмунд подчинил также всю политику, которую он вел как король Речи Посполитой. Портрет выполнен львовским художником армянского происхождения Шимоном Богушовичем, датируется 1611 – 1613 гг.

На портрете король показан в черном испанском костюме с кружевным воротником, золотыми украшениями и Орденом Золотого Руна на массивной цепи. На фоне справа – военная сцена осады Смоленска, захваченного войсками Речи Посполитой в 1611 г. Отличительные особенности творческой манеры Шимона Богушовича наглядно продемонстрированы в портрете. Контур фигуры очерчен гибкой, упругой линией

Отметим, что Шимон Богушович был известным в свое время художником, работал у известных магнатов Мнишков, Вишневецких, Жолкевских. Его кисти принадлежат такие произведения на историческую тему как "Въезд Марины Мнишек в Москву", "Коронование Дмитрия и Марины", "Битва при Клушине".

На выставке также были представлены портреты преемников Сигизмунда III: его сыновей Владислава IV Вазы и Яна II Казимира Вазы, благодаря которым портретная живопись испытала сильные влияния немецкого, голландского, испанского искусства.

Значительной художественное ценностью обладают портреты великого князя литовского и короля польского **Михала Корибута Вишневецкого (1640–1673)** и его жены **Элеоноры Марии Австрийской (1653–1697).**

Первый из них специалистами приписывается гданьскому художнику Даниэлю Шульцу (1615–1683). Особой грацией и изысканностью отличается на портрете кисти неизвестного художника облик Элеоноры Марии Австрийской. Тонкие перламутрово-серые оттенки ее элегантного наряда умело сопоставлены с яркими лентами на рукавах и декором из кружев и жемчуга.

Следует отметить, что культура Речи Посполитой сохраняла устойчивую тенденцию обращения к традициям славного прошлого – истокам зарождения идеологии сарматизма. Термин "сарматы" заимствован у античных историков, он относится к воинственным племенам Северного Причерноморья – предкам магнатов, по утверждению историков конца XVI века.

Сарматизм – комплекс особенностей культуры и быта Великого Княжества Литовского и

Королевства Польского, для которого характерны интерес к своей генеалогии, создание портретных родовых галерей, тяга к демократии в государственном устройстве, осознание исключительной роли шляхтича, как защитника Отечества. Эта идеология проявилась и в искусстве, в таком явлении, как сарматский портрет, примером которого на выставке является изображение великого князя литовского и короля польского **Яна III Собеского (1629 – 1696).**

После отречения от престола Яна Казимира, последнего представителя династии Вазов (1678 г.) и короткого правления Михала Корибута Вишневецкого (1679 – 1673), выбор магнатов пал на великого гетмана коронного Яна Собеского.

Родился будущий король в Олесском замке, учился в Кракове, Ягеллонской академии. Собесский знал военное дело, владел несколькими иностранными языками и считался одним из наиболее образованных монархов.

Его отец, Якуб Собесский приобрел вес в обществе и обширные поместья благодаря женитьбе на Софии Данилович, внучке известного полководца Станислава Жолкевского, портрет которого также представлен на выставке. В 1665 г. Собеский женился на вдове Яна Замойского. Марии Казимире. Через год он стал польны коронным гетманом, а в 1668 году великим гетманом литовским. Два знаменательных события в истории Польско-Литовского государства выпали на 11 ноября 1673 года: в этот день умер король Михал Корибут Вишневецкий, а Ян Собеский одержал громкую победу над турками в битве под Хотином. В 1674 году Собеский был избран королём Речи Посполитой. Вступив на престол, Собеский провёл радикальную реформу в вооружении и организации армии. Осенью 1683 г. турки осадили Вену. Собеский прибыл к стенам города с 25-тысячной армией и принял командование объединённым 75-тысячным войском. В сентябре 1683 г. оно нанесло сокрушительное поражение туркам на Каленберге, навсегда остановив продвижение Османской империи в глубь Европы.

На портрете кисти неизвестного мастера представлено погрудное изображение Яна Собеского в доспехе и мантии. Художник передает в первую очередь образ воина, защитника отечества, «короля-сармата», как его уважительно называли современники и потомки. Период правления Яна Собеского вошел в историю Речи Посполитой как время относительной экономической и политической стабильности и славных воинских побед.

После смерти Собеского в 1696 г. страной правят короли саксонской династии Веттинов Август II Сильный и Август III. На выставке представлены их парадные портреты. Наиболее репрезентативен портрет **Августа II Сильного (1670–1733)** кисти польского художника Генрика Родаковского (1823–1894), выполненный с оригинала известного французского мастера Луи де Сильвестра (1675–1760). Август II Сильный был избран на трон Речи Посполитой в 1697 г. На стороне России он участвовал в Северной войне 1700 – 1721 гг., противостоял войскам шведского короля Карла XII. Король покровительствовал наукам и искусству. В годы его правления немецким ученым И.Ф. Бетгером был открыт секрет изготовления белого фарфора, до того известный только в Китае. По достоинству оценив это открытие, Август основал в Мейсене мануфактуру по производству фарфоровых изделий, впоследствии известную во всем мире. По инициативе короля в Дрездене был построен дворцовый ансамбль Цвингер, значительно пополнилось собрание живописи Дрезденской картинной галереи.

Портрет Августа II является образцом парадного изображения эпохи барокко. Правитель показан в рост, в доспехах, со всеми атрибутами королевской власти, на фоне развивающихся драпировок. Его образ наполнен горделивостью, экспрессией, сознанием собственной значимости.

Более скромен по композиции портрет его сына – **Августа III (1696–1763**), сменившего его на королевском троне. Это оригинал работы Луи де Сильвестра, где король в национальной одежде Речи Посполитой – кунтуше с откидными рукавами и узорчатым поясом позирует на фоне драпировки, колонн и открытого пространства. Этот портрет является одним из наиболее популярных образов и известен многочисленными репликами, хранящимися в разных музеях.

Правители саксонской династии воспринимали свою вотчину скорее, как докучливую провинцию и предпочитали проводить время в Дрездене или Берлине, где содержали блестящий двор, придворную музыкальную капеллу, картинную галерею.

В экспозиции также был представлен парадный портрет последнего короля Речи Посполитой **Станислава Августа Понятовского (1732 –1798),** созданный несвижским художником Юзефом Ксаверием Хески в 1783 г. к знаменательному событию – посещению королем Несвижа. Его владелец – Кароль Станислав Радзивилл «Пане Коханку» организовал в честь короля пышный прием в Несвижском дворце с фейерверками и театрализованными представлениями. Этот портрет находится в собрании Национального художественного музея Республики Беларусь.

Напомним, что избрание на престол Речи Посполитой Станислава Августа Понятовского в 1764 г. свершилось при значительной поддержке Российского правительства. Несмотря на это, многие представители шляхты связывали с ним надежды на возрождение государства, проведение прогрессивных реформ, соответствующих веку Просвещения. С.А. Понятовский имел опыт дипломатической службы, был хорошо образован, заботился о развитии культуры. Он организовал Эдукационную комиссию, первое в Европе Министерство просвещения, Рыцарскую школу, отдал часть Варшавского дворца для мастерских художников. Станислав Август провел некоторые реформы, направленные на централизацию государственной власти и ограничение олигархического произвола. В частности, было ограничено право «либерум вето». Эти шаги вызвали недовольство не только реакционных слоев магнатства и шляхты, но и России и Пруссии. Вследствие политического кризиса, Австрия, Пруссия и Россия потребовали раздела государства. После трех разделов (1773, 1793, 1795 гг.) – Речь Посполитая исчезла с карты Европы.

После третьего раздела страны Станислав Август по требованию России уехал из Варшавы в Гродно, где 25 ноября 1795 года отрекся от престола. Последние годы жизни он провел в Петербурге.

Следующий раздел экспозиции посвящен могущественному роду князей Радзивиллов – владельцев огромных территорий на белорусских землях. Старанием многих поколений приумножались богатства рода. К началу 17 века благосостояние семьи становится предметом законной гордости. Николай Христофор Радзивилл по прозвищу “Сиротка” заказал граверу Томашу Маковскому карту Великого княжества, где располагались и фамильные земли. Впоследствии она получила название “Радзивилловская карта”. В университете шведского города Упсала сохранился единственный известный экземпляр, напечатанный в 1613 году в Амстердаме. На выставке имеется экземпляр из сборника “Новый атлас”, изданного там же в 1643 г. из частного собрания. Галерею портретов князей Радзивиллов открывает изображение Юрия (1556 – 1600), виленского епископа, впоследствии кардинала. Портрет выполнен в конце 16 в. По примеру отца, Николая Радзивилла “Черного”, Николай Христофор вначале был кальвинистом, но в 1574 г. принял католичество. Он был ближайшим советником короля Сигизмунда III, участником многих дипломатических миссий. В 1582 г. Юрий Радзивилл основал духовную семинарию в Вильно. На портрете он изображен в одеянии кардинала, стоящим у стола, с гербом на фоне – детали, характерные для сарматского портрета.

Внимание зрителей несомненно привлекало изображение супружеской пары: **Кароля Станислава Радзивилла (1669 – 1719)** и **Анны Катажины из Сангушек (1676 – 1746).** Небольшие по размерам произведения созданы в первой половине 18 в. неизвестным мастером, имеющим высокую профессиональную подготовку. Кароль Станислав изображен в латах, княжеской мантии, с орденом Белого Орла. Несмотря на обязательную военную атрибутику, художник подчеркивает добродушие, уравновешенность, уверенность в себе великого канцлера ВКЛ, которого современники прозвали «Справедливым» за рассудительность и здравый смысл. Портрет его жены Анны Катажины сразу вызывает ассоциации с подобным произведением из постоянной экспозиции Национального художественного музея Республики Беларусь. По мнению специалистов, известные сегодня вариации изображения Анны Катажины имели в основе портрет, представленный на выставке. Она известна как основательница мануфактур ткачества в Белой Подляске, Кореличах, Несвиже; производства стекла в Налибоках и Уречье, фабрики по шлифовке поделочных камней в Янковичах на Ошмянщине. По инициативе Анны Катажины строились мельницы, мосты, улучшались дороги. По ее распоряжению перестраивался дворец в Белой в стиле рококо, была возведена фамильная резиденция в Варшаве. Анна Катажина занималась расширением портретной галереи, родового архива.

Не менее активный образ жизни вел один из ее сыновей – **Михал Казимир Радзивилл по прозвищу «Рыбонька» (1702–1762)**. На выставке были представлены пять портретов, изображающих Михала Казимира в доспехах, княжеской мантии, с атрибутами гетмана великого литовского. Помимо заслуженных им высоких государственных должностей он получил в наследство родовые поместья в Дубинках и Биржах (Литва), Олыке (Украина) и другие и стал богатейшим магнатом Речи Посполитой. Широко известен, как основатель мануфактуры по производству кунтушовых поясов в Слуцке. Среди представленных портретов выделяется форматом и монументальной композицией произведение из Волынского областного музея, ранее находившееся в Олыкском замке. Портрет Михала Казимира выполнен неизвестным художником, датирован 1758–1762 гг. Он изображен в рост, в рыцарских латах поверх длинного жупана, с гетманской булавой и орденами Белого Орла и Андрея Первозванного. Его мощный торс окутывает мантия с множеством прихотливо уложенных складок. В соответствии с лучшими образцами портретной живописи барокко, магнат показан в открытом пространстве, на фоне колонн и

неба с темными облаками.

Рядом в экспозиции размещались портреты сына Михала Казимира «Рыбоньки» и Уршули Радзивилл – **Кароля Станислава Радзивилла по прозвищу «Пане Коханку» (1734 – 1790).** Один из портретов выполнен художником Константином Александровичем около 1786 г. Известный мастер работал преимущественно в Варшаве, но в 1780-е годы неоднократно приезжал в Несвиж и Заушье – имение генерала Игнатия Моравского, для которого он создавал как портреты владельцев, так и ретроспективные изображения королей и полководцев прошлых веков. Пять произведений его кисти представлено на выставке, в частности – портрет Кароля Станислава Радзивилла «Пане Коханку». Напомним, что он был единственным наследником огромных владений своего отца, получал высокие государственные посты – маршалка Трибунала ВКЛ, генерал-лейтенанта армии ВКЛ. После смерти отца в 1762 г., Кароль Станислав добивается должностей воеводы виленского и гетмана польного литовского. После смерти короля Августа III активно противодействовал избранию Станислава Августа Понятовского. Магнаты Чарторыйские при поддержке русской императрицы Екатерины II создали Генеральную конфедерацию и объявили К.С. Радзивилла врагом Отечества. Три года Кароль находился в эмиграции. Вернувшись в 1767 г., он не оставил попыток путем дипломатии вынудить российские войска покинуть Речь Посполитую. Последовало второе изгнание, длившееся до 1778 г. Пышный прием короля С.А. Понятовского в Несвиже в 1784 г. должен был символизировать желание Радзивилла полностью помириться с королем. Живой непримиримый характер, повышенная эмоциональность его натуры породили множество невероятных историй, почти анекдотов дошедших до наших дней в мемуарах современников. Иначе видит его художник. На портрете К.Александровича перед нами предстает грузный, усталый человек, переживший множество жизненных разочарований. Портрет стал лучшим изображением К.С. Радзивилла по точности психологической характеристики: мудрость и глубокое знание жизни привлекают зрителя в этом образе. Не случайно портрет позже копировали многие неизвестные мастера.

На выставке находился портрет из собрания Волынского областного музея, на котором представлен **Михал Иероним Радзивилл (1744–1831)** - последний виленский воевода, сын Мартина Радзивилла (его изображение - также в экспозиции) и Марты из Трембицких. С 1748 его опекал Михал Казимир “Рыбонька”, в 1757–1763 он жил и учился в Несвиже. В отличие от патриотически настроенной шляхты, поддерживал политику короля Станислава Августа Понятовского. В 1771 он женился на Елене Пшездецкой. Его политическая карьера развивалась успешно, был награжден несколькими орденами. С лентой и звездой ордена св. Губерта Михал Иероним изображен на портрете. Доминантой его жизни стало приобретение имений. В 1775 г. он купил у князя Огинского местечко Неборов, где создал резиденцию и образцовое хозяйство. В Неборове была собрана библиотека редких книг (около 6000 т.), насчитывалось 239 картин и другие художественные коллекции.

В процессе создания экспозиции сотрудники музея сочли необходимым показать рядом с изображением Михаила Иеронима портрет его жены, Елены из Пшездецких, из собрания Национального художественного музея Республики Беларусь.

Оригинал портрета был выполнен немецким художником Эрнстом Гебауэром в 1816 г. и находится в Национальном музее Варшавы. В нашем собрании – качественная копия неизвестного художника середины XIX в.

Елена Радзивилл (1753-1821) из Пшездзецких получила хорошее образование, знала четыре европейских языка, хорошо пела, играла на фортепиано и органе любила искусство. После брака с Михалом Иеронимом Радзивиллом молодые жили в Чернавчицах на Беларуси, потом в Неборове и во дворце Радзивиллов в Варшаве. Елена Радзивилл пользовалась большим влиянием в высшем свете. В Неборове гостили король Станислав Август Понятовский, Фридрих Вильгельм II, российский царь Александр I, другие влиятельные лица, а также художники и поэты. С помощью архитекторов Елена создала романтически-сентиментальный дворцовый парк под названием “Аркадия”, который стал ее радостью и гордостью. Парк был украшен античными скульптурами и саркофагами, монументами в египетском стиле, неоготическими часовнями. На портрете она показана в восточном костюме, рядом со скульптурными изображениями – как напоминание о ее благотворительной деятельности.

В этом же зале находились пять портретов представителей семейства белорусских магнатов Ходкевичей. Они владели Быховом, Шкловом, Мышью и другими городами и местечками ВКЛ. В первую очередь необходимо упомянуть портрет Иеронима Ходкевича (1560–1617), виленского каштеляна, брестского старосты, опекуна Софии Слуцкой из Олельковичей. За сохранение православных святынь Слуцка, благотворительную деятельность и благочестивую жизнь, она была канонизирована в 1984 г.

Легендарная личность – **Ян Кароль Ходкевич (1560 – 1621)** представлен двумя портретами.

МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
«НАЦЫЯНАЛЬНЫ МАСТАЦКІ
МУЗЕЙ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ»

Вул. Леніна, 20, 220030, г. Мінск
Тэл/факс: (017) 328-68-44, 327-56-72
E-mail: nmmrb@tut.by

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ
РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

УЧРЕЖДЕНИЕ
«НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
МУЗЕЙ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ»

Ул. Ленина, 20, 220030, г. Минск
Тел/факс: (017) 328-68-44, 327-56-72
E-mail: nmmrb@tut.by

03.09.2013 № 01-08/839

На № _____ ад _____

Директору
Волынского краеведческого музея

Силюку А.М.

Благодарственное письмо

Уважаемый Анатолий Михайлович!

Сердечно благодарим Вас за предоставление экспонатов на выставку «Портреты правителей и магнатов Великого Княжества Литовского» и разрешение на публикацию данных произведений.

Прошедший международный выставочный проект – значительное событие в культурной жизни Беларуси. Его реализация стала возможной благодаря плодотворному сотрудничеству, согласованности действий и высокому профессиональному уровню представителей Вашего музея.

Знакомство с музейными собраниями Украины и Беларуси, совместное обсуждение актуальных проблем восточноевропейской культуры позволяют надеяться на дальнейшее сотрудничество, осуществление в будущем проектов, которые поспособствуют установлению прочных профессиональных контактов между музеями наших стран.

С глубоким уважением,

Генеральный директор В.И.Прокопцов

Чаус 327 66 89
30.08.2013 благодарственное письмо

Издательство «Белорусский Дом печати». Т. 5000. Зак. 1213. 2012 г.

Перелік портретів із Волинського краєзнавчого музею
для експонування в Національному мистецькому музеї Республіки Білорусь, м. Мінськ

1.	**Unknown artist of the 1st half of** Portrait of Anna Caterine Radziwill 51 x 41 cm	Волинський краєзнавчий музей	Інв. № Ж-28 ВКМ	
2.	**Unknown artist of the 18th century** Portrait of Karol Radziwill, after 1767 74 x 53 cm	Волинський краєзнавчий музей	Інв. № Ж-14 ВКМ	
3.	**Unknown artist** Portrait of Jerzy Radziwill 116 x 82,5 cm.	Волинський краєзнавчий музей	Інв. № Ж-31 ВКМ	
4.	**Unknown artist** Portrait of Karol I Staniskaw Radziwill 50 x 40 cm.	Волинський краєзнавчий музей	Інв. № Ж-43 ВКМ	
5.	**Unknown artist of the middle 18th** Portrait of Michal Serwacy Wisniowiecki	Волинський краєзнавчий музей		

6.	**Unknown artist of the 18th century** Portrait of Michal Radziwill 166 x 114 cm.	Волинський краєзнавчий музей	Інв. № Ж-44 ВКМ	
7.	**Ksawery Heski** Portrait of Marcin Radiwill 71 x 61 cm.	Волинський краєзнавчий музей	Інв. № Ж-37 ВКМ	
8.	**Unknown artist of the early 19th century** Portrait of Michal Radziwill 85 x 69 cm.	Волинський краєзнавчий музей	Інв. № Ж-42 ВКМ	

Фото 1. А. Силюк в експозиції Національного мистецького музею Республіки Білорусь.

Фото 2. Прес-конференція з нагоди відкриття виставки.

Фото 3.Виступає Володимир Прокопцов, директор Національного мистецького музею Республіки Білорусь.

Фото 4. Виступає Лариса Возницька, генеральний директор Львівської національної художньої галереї імені Б. Возницького.

Фото 5 – 6. Українська делегація перед приміщенням Національного мистецького музею Республіки Білорусь.

Выдающийся военачальник, гетман польный, виленский воевода прославился в войнах со Швецией (1600 – 1629). Он также возглавлял войска Речи Посполитой в битве с турками и крымскими татарами под Хотином (1621). Портреты выполнены в одно время – первая половина 17 в., но художники видят свою модель совершенно по- разному. На портрете с видом на Хотинский замок он показан относительно молодым. На другом произведении великий гетман изображен грузным, седым опытным полководцем. Декоративная узорчатая ткань его жупана контрастирует с монохромной тяжелой делией на меху. Объединяет оба портрета монументальность фигуры, внешняя атрибутика, информативные надписи на фоне холста.

Сдержанным трагизмом привлекает посмертный портрет **Анны Евфрозины Сенявской из Ходкевичей (? – 1631),** выполненный около 1632 г. Молодая женщина в черно-белом одеянии стоит возле стола с Распятием. Ее рука покоится на закрытой книге, вероятно молитвеннике. Надпись в верхнем углу сообщает о ее смерти 28 мая в 14 часов. Ей было 28 лет.

Следует сказать, что большая часть магнатов и шляхты, портреты которых представлены в экспозиции выставки, были связаны между собой родственными узами, приятельскими отношениями, семейными связями. Например, Радзивиллы и Вишневецкие часто заключали брачные союзы. На выставке находятся портреты родителей знаменитой основательницы Несвижского театра Франтишки Уршули Радзивилл – **Януша Антония Вишневецкого (1678–1741) и Теофилии из Лещинских (1680–1757).** Портреты выполнены в одно время – первая половина 18 в., но различны по формату и назначению: женский более скромный, камерного характера. Портрет Януша Антония – истинно сарматский, изобилующий информативностью, патетикой и особенной проникновенностью стиля украинского барокко.

Третья часть экспозиции посвящена портретной живописи 18 – начала 19 в. В ней были представлены семь изображений замечательных личностей из рода Сапег. Наиболее известны – великий гетман и канцлер ВКЛ **Лев Сапега (1589 – 1633)**; **Ян Фридерик Сапега (1618 – 1664),** ближайший сподвижник Яна Собеского, талантливый полководец. В лучших традициях европейской живописи выполнен портрет генерала артиллерии войска ВКЛ **Казимира Нестора Сапеги (1757–1798),** кисти художника немецкого происхождения Юзефа Пичмана (1758 – 1834). К.Н. Сапега – один из авторов Конституции 3 мая 1791 г. Как и Кароль Станислав Радзивилл, не поддерживал политику С.А. Понятовского. Участвовал в восстании Т. Костюшко и после его поражения эмигрировал в Вену. Портрет привлекает прекрасно переданным настроением молодого, задорного, уверенного в своих силах военачальника. Профессионализм художника проявляется в анатомической точности письма, гармоничной колористической гамме, уравновешенности композиции.

В мягком романтическом стиле выполнен портрет его жены **Анны Сапеги из Цетнеров (1764–1814**). Портрет написан в 1791 г. по оригиналу жившего в Риме итальянского художника Пьетро Лабруцци. В это время она находилась в Риме, где ее портреты писали и другие известные портретисты – Анжелика Кауфман и Елизавета Виже Лебрен.

Портрет Пьетро Лабруцци является одним из популярных в то время «дорожных» портретов, или как их еще называют портретов «путешествий», посвященных воспоминаниям о посещении Италии.

Отметим, что в статье упомянута и коротко описана только часть произведений из представленных на выставке, которая дала возможность посетителям почувствовать и понять самобытность магнатского портрета как уникального явления нашего общего культурного прошлого.

Без сомнений, выставка стала важным событием в культурной жизни не только Минска, но и всей Республики Беларусь. Напомнив общее историческое прошлое, она послужила укреплению культурных связей современной Беларуси с родственными народами – украинцами, литовцами, поляками.

Задача сохранения национального наследия актуальна для культуры любого народа. Национальный художественный музей РБ является крупнейшим учреждением в республике, где берегут, изучают и демонстрируют на выставках уникальные отечественные ценности. Представленные произведения раскрыли особенности формирования искусства портрета периода Речи Посполитой. В его лучших образцах нашли отражение достижения как западной культуры, так и восточной.

Выставка привлекла внимание белорусских специалистов и любителей изобразительного искусства, минчан и гостей столицы. Надеемся, что культурный диалог между Беларусью и Украиной будет успешно продолжен.

1. *Decorum życia Sarmatów w XVII i XVIII wieku [katalog wystawy]. -Warszawa, 1980.*
2. *Dobrowolski T. Polskie malarstwo portretowe: Ze studiów nad sztuka epoki sarmatyzmu. - Kraków, 1948.*

3. Dobrowolski T. Sztuka Krakowa. - Kraków, 1950.

4. Gdzie Wschód spotyka Zachód: Portret osobistości dawnej Rzeczypospolitej 1576-1763. - Warszawa, 1993.

5. Kałamajska-Saeed M. Genealogia przez obrazy: Barokowa ikonografia rodu Sapiehów na tle staropolskich galerii portretowych. - Warszawa, 2006.

6. Katalog portretów BN: Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających. - Warszawa, 1990-1997.

7. Kozakiewiczowie H. i S. Renesans w Polsce. - Warszawa, 1976.

8. Kraj skrzydlatych jeźdźców: Sztuka w Polsce 1572-1764 [katalog wystawy]. - Warszawa, 2000.

9. Kryžiai yra dorybes ženklas, o Strėlė - pergalės... Sapiegos - valstybininkai, meno mecenatai ir kolekcininkai. Tarptautinės parodos katalogas. Vilniaus paveikslř galerija 2012 m. vasario 16 - gegužes 20 d. = The Crosses stand for virtue, the Arrow for victory... The Sapiehas - statesmen, art patrons and collectors. International exhibition catalogue. Vilnius Picture Gallery 16 February - 20 May, 2012. = Krzyże znaczą cnotę, a Strzała zwycięstwo... Sapiehowie - mężowie stanu, mecenasi sztuki i kolekcjonerzy. Katalog międzynarodowej wystawy. Wileńska Galeria Obrazów 16 lutego - 20 maja 2012. - Vilnius, 2010.

10. Kunigaikštystės valdovř ir didikř portretai iš Ukrainos muziejř. - Vilnius, 2012.

11. Lietuvos valstybės kűrėjai XVJ-XX a. pirmosios pusės portretai/ T.1: XVI-XIX a, portretai = Founders of the Lithuanian State. Portraits from the 16th-First Half of the 20th Centuries. T.1: Portraits from the 16th-19th Centuries [parodos katalogas]. - Vilnius, 2006.

12. Łomnicka-Żakowska E. Grafika portretowa epoki saskiej w Polsce w relacji z późnobarokową grafiką europejską. - Warszawa, 2003.

13. Mańkowski T. Galeria Stanisława Augusta. - Lwów, 1932.

14. Matušakaitė M. Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. - Vilnius, 2010.

15. Petrus J., Karpowicz T. Portrety osobistości dawnej Rzeczypospolitej w zbiorach Mińskich. Katalog wystawy. = Портрэты знакамітых постацяў даўняй Рэчы Паспалітай у Мінскіх зборах. Каталог выставы. - Kraków, 1991. – [140] с.

16. Polaków portret własny [katalog wystawy]. T.1. - Warszawa, 1983.

17. Portrety osobistości polskich znajdujące się w pokojach i galerii pałacu w Wilanowie. - Warszawa, 1967.

18. Sapieha E., Kałamajska-Saeed M. Dom Sapieżyński. Cz.II. Ikonografia. - Warszawa, 2008.

19. Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających: Malarze, rzeźbiarze, graficy. - Wrocław- Warszawa, 1971.

20. Sztuka dworu Wazów w Polsce [katalog wystawy]. - Kraków, 1976.

21. Tomkowicz S. Galerya portretów biskupów krakowskich w krużgankach klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie. Kraków, 1915.

22. Uroda Portretu. Polska od Kobera do Witkacego: Katalog wystawy. -Warszawa, 2009.

23. Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв. - Л., 1981.

24. Гістарычны партрэт Вялікага Княства Літоўскага XVI-XVIII стагоддзяў. Каталог выставы. // Укл. І. Зварыка; Нац. Музей гісторыі і культуры Беларусі. – Мн. : "Юніпак", 2003.

25. Карпович Т. А. Портреты из Несвижа и Гродно в собрании Государственного художественного музея БССР. // Музей 1. Художественные собрания СССР. - Москва, «Советский художник», 1980 г. – С. 136 – 154.

26. Карповіч Т. А. Другое нараджэнне партрэтаў з Нясвіжа і Гродна= Второе рождение портретов из Несвижа и Гродно. Каталог. // Складальнік Т. А. Карповіч, пад рэд. І. М. Паньшынай. - Мінск, "Беларусь", 1981. – [112] с.

27. Карповіч Т. А. Сядзібны партрэт Беларусі XVII – першай паловы XIX ст. каталог. // Складальнік Т.А. Карповіч, пад рэд. І. М. Паньшынай. - Мінск, 1996. – 60 с.

28. Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь. Мастацтва XV – пачатку XX стагоддзя / Аўт.-склад. Ю.А. Піскун, Н.Ф. Высоцкая, А.У. Карпенка і інш. - Мінск, "Беларусь", 2004. – 336 с.

29. Тананаева Л. Польские портреты в Смоленском музее. - М., 1974.

30. Український портрет XVI-XVIII століть: Каталог-альбом. - Київ, 2006.

31. Хадыка А. Ю., Хадыка Ю. В. Непаўторныя рысы. З гісторыі беларускага партрэта. - Мінск: "Навука і тэхніка", 1992.

32. Якущенко Г.Д. Каталог збірки живопису Львовського історичного музею. - Львів, 1987.

Наталія КІНД-ВОЙТЮК ***(Луцьк)***

ПОЛЬСЬКЕ ТОВАРИСТВО ПРИЯТЕЛІВ НАУКИ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ – ЦЕНТР НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У 1935-1939 рр.

Для сучасної української історичної науки характерним явищем є помітне зростання інтересу до ґрунтовного краєзнавчого дослідження регіонів та населених пунктів України, тому числі Волині, показу

внеску наукових та громадських закладів у вивчення їх минувшини та збереження місцевих пам'яток. Таке звернення до історичних коренів українського народу, відновлення призабутих вікових традицій і духовних цінностей сприяють відродженню його національної самосвідомості .

Вагому роль у вивченні минулого Західної Волині, збереженні її культурної спадщини відіграли наукові товариства, що працювали тут впродовж міжвоєнного періоду. Між тим їх діяльність ще не знайшла достатнього висвітлення. Науковий доробок дослідників з даної проблематики обмежується публікаціями Л. Потапчука, В. П'ясецького, І. Ковальчика. [14; 15; 20]. Тут визначаються напрями діяльності товариств, характеризуються основні видання, які з'явились завдяки зусиллям цих установ, подаються матеріали про пошук, вивчення, збереження та оприлюднення історії та старожитностей регіону.

Мета статті – охарактеризувати внесок наукових товариств Волинського воєводства Другої Речі Посполитої у вивчення історії регіону, виявлення та збереження його пам'яток.

Згідно з умовами Ризького мирного договору (18 березня 1921 року) і рішенням Ради послів Антанти (15 березня 1923 року) такі етнічні українські землі як Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина, Лемківщина та Східна Галичина відійшли до складу Другої Речі Посполитої. Перед цією державою постала проблема швидшої колонізації, полонізації та інтеграції названих українських земель, у тому числі і Західної Волині, до свого складу. Знаряддям такої політики мало стати і місцеве краєзнавство. Досліджуючи історію Волині, її старожитності у потрібному політичному руслі, проводячи пам'яткознавчу та пам'яткоохоронну роботу, можна було швидше асимілювати волинські землі і довести твердження про їх споконвічну польськість. Найактивнішим дослідником історії і пам'яток Волині стало Волинське товариство приятелів наук.

Волинське товариство приятелів наук з'явилося у 1935 році. Його заснували відомий польський історик, редактор краєзнавчого часопису „Rocznik Woiycski"(„Волинський щорічник"), президент Союзу вчителів Польщі в Рівному Я. Гоффман і віце-воєвода Ю. Слєшинський [1]. На основі рішення волинського воєводи від 2 січня 1935 року воно було внесено до реєстру товариств Волинського воєводства у місті Луцьку під № 59 [18, 42]. До його керівного складу увійшли Я. Гоффман, Ю. Слєшинський, професор Луцької гімназії О. Яворчак, депутат польського парламенту Ю. Понятовський, викладач Кременецького ліцею З. Опольський, доктор Ю. Нєць, краєзнавець Й. Чалович з Рівного. Товариство, його бібліотека і музей розташовувалися у Луцьку по вул. Сєнкевича, 31 [18, 43].

Керівними органами Товариства приятелів наук виступали загальні збори, правління (уряд), наукова рада, ревізійна комісія. Зокрема, дорадчим органом була наукова рада, до якої входили всі дійсні члени Товариства приятелів наук. Вона займалась укладанням річного плану діяльності Товариства, створенням комісій і наукових закладів, публікацією наукових статей у періодиці, розглядала квартальні звіти комісій, представляла кандидатів на посаду керівників секцій, висувала кандидатів у заслужені і дійсні члени Товариства, ін. [12, 14]. Рада збиралась 4 рази на рік [2; 19, 37]. До її складу, окрім 22 поляків, входили і два українці – професор Празького університету В. Д'яконенко та ректор Політехнічного інституту в Подєбрадах С. Тимошенко [13].

Волинське товариство приятелів наук мало діяти як організація з координації роботи існуючих у Волинському воєводстві наукових установ [13]. Товариство мало чітку пропольську орієнтацію. Це відверто демонструвала січнева установча відозва 1935 року, де зазначалося, що Волинська земля споконвіку належить Речі Посполитій. Для підкріплення цієї тези Товариство ставило перед собою такі завдання: 1) популяризувати на Волині історико-краєзнавчі та пам'яткознавчі дослідження; 2) опрацьовувати невідомі архівні зібрання; 3) організовувати видавничу діяльність; 4) проводити наукові засідання; 5) збирати матеріали для польських музеїв; 6) здійснювати наукову підтримку дослідників .

Волинське товариство приятелів наук налічувало приблизно 100 членів. 23 лютого 1935 року на засіданні наукової ради, де були присутні Я. Гоффман, Ю. Слєшинський, А. Яворчак, Й. Чалович, Л. Кисіль, Ф. Мончак, З. Опольський, К. Пшемиський та деякі інші її члени, діяльність Товариства вирішили проводити у чотирьох комісіях: природничій (географія, геологія, біологія, ґрунтознавство), гуманістичній (включала в себе історію, філологію, етнографію, мистецтво, психологію, педагогіку та інші науки), господарчій (економіка, землеробство) та музейно-бібліотечній [12, 12]

Гуманістичну комісію очолював Я. Гоффман, а її історичний відділ – професор Л. Гай [3]. Мета її діяльності полягала у вивченні історії Волині, проведенні архівної роботи, археологічних та етнографічних досліджень.

Музейно-бібліотечна комісія Товариства, якою керував адвокат Я. Ліщинський, здійснювала опіку над Волинським музеєм і бібліотекою. Вона поділялась на дві секції: музейну та бібліотечну [12, 13]. Бібліотекою товариства завідував доктор Ю. Нєць. Зібрання бібліотеки складалися з власних зібрань і депозитів. З власних зібрань належить відмітити 57 дипломів (грамот): 3 – з XVI століття, 8 – з XVII

століття, 25 – з XVIII століття, 21 – з XIX століття. Найстаріший диплом датувався 1536 роком. Крім цього, у бібліотеці містилось 1000 рукописів, 155 карт, 546 часописів і 21735 книг. У 1937 році книгозбір налічував 27000 примірників. Волинське товариство приятелів наук постійно закуповувало для бібліотеки книги і періодику. Так, у 1939 році на ці потреби воно витратило тисячу злотих [17, 258].

Для поглибленого дослідження краю Волинського товариство приятелів наук встановило й підтримувало тісні наукові контакти з Польською академією мистецтв, Державним архівом Польщі, Союзом музеїв у Польщі, відділами археології Державного археологічного музею у Львові та Кракові, Товариством розвитку східних земель у Варшаві, Нумізматично-археологічним товариством у Кракові, Об'єднанням львівських нумізматів, Науковим товариством у Львові, іншими науковими та науково-громадськими інституціями країни [16, 110-111].

Діяльність Волинського товариства приятелів наук була вигідна Другій Речі Посполитій. По-перше, ними на Волині проводилися дослідження у різних галузях науки, що давало широке підґрунтя для розвитку культури польської та української спільноти, звичайно, при утвердженні провідної ролі польського чинника. По-друге, досліджуючи край, товариства шукали матеріал, який би доводив одвічну територіальну й етнічну приналежність Волині до Другої Речі Посполитої. По-третє, ці товариства, формуючи польську науку і роблячи ставку на молодь, виховували відданих польській державі громадян.

Аналізуючи архівні дані, матеріали міжвоєнних часописів, інші джерела, можна бачити, що діяльність Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук зосереджувалася на наступних провідних напрямах: 1) пошук і збір історичних (археологічних, етнографічних, археографічних, тощо) пам'яток, їх вивчення, систематизація й опис; 2) охорона предметів старовини; 3) популяризація історії й старожитностей через туристичну діяльність, організацію краєзнавчих виставок, співпрацю з молодим поколінням у проведенні туристично-краєзнавчої роботи.

Помітними науковими здобутками ознаменувалися, зокрема, археологічні розвідки товариства. Так, значні археологічні роботи проводились і в околицях Луцька. Так, протягом 1935-1936 років польські краєзнавці Я. Фітцке та З. Леський, які працювали від імені двох згаданих товариств, досліджували городище у селі Городок . Ця пам'ятка була поселенням культури лінійно-стрічкової кераміки (за назвою характерного орнаменту). Перебування племен цієї культури на території Волині датувалося дослідниками другою половиною V – початком IV ст. до н.е. Ці ж вчені виявили в селі Коршів (сучасного Луцького району) багатошарове поселення неолітичного часу стрижівської і тшинецько-комарівської культур.

У 1936 році Я. Фітцке проводив археологічні розкопки в урочищі Гребеньки (поблизу Коршева), де дослідив курганне поховання стрижівської культури. Під курганним насипом висотою 1,3 метра та діаметром 13,5 метра виявлено 4 скорчені кістяки, що лежали попарно з обернутими один до одного ногами. Небіжчики були орієнтовані головами на схід і захід. Поховальний інвентар складався з мідних прикрас: підвіски, діадеми у вигляді стрічки та трубчастих сережок.

Під керівництвом Я. Фітцке у 1937 році проведено системне дослідження могильника стрижівської культури у містечку Торчин: було відкрито 19 первісних поховань цієї культури, що дало змогу одержати вагомий археологічний матеріал. У звіті гуманістичної комісії Волинського товариства приятелів наук про її діяльність впродовж 1935 – 1937 років зазначалося, що інвентар цього могильника був представлений керамікою, крем'яними ножами, серпами, наконечниками списів і стріл, кістяними проколками, мідними кільцями, амулетами з ікла кабана [11; 9, 7]. На підставі таких археологічних знахідок, як керамічний посуд, кістяні і металеві прикраси вдалося виділити два археологічні періоди цієї культури: епохи пізнього енеоліту та епохи ранньої бронзи. Торчинський некрополь належав до однієї з головних стоянок стрижівської культури.

У цьому ж році Волинське товариство приятелів наук проводило розкопки і в Кременецькому, Костопільському та Ровенському повітах. Об'єктами дослідження вчених стали кургани. Найцікавішим виявився курган у селі Буглів Кременецького повіту. У кургані містилося поховання жінки у незвичній формі (голова відірвана від тулуба). Начиння могили представлене глиняним кубком і двома срібними перстенцями [22, 226-227]. Археологічні розкопки у Костопільському повіті довели, що реліквії, знайдені тут – рубила, відщепи, рогові сопілки, кістяні шила – репрезентували добу палеоліту. У селі Забороль Ровенського повіту археологи виявили стоянки пшеворської культури. На території Волині їхні пам'ятки з'явилися в I ст. до н.е. внаслідок переселення частини пшеворських племен з північно-східної Польщі у басейни рік Західний Буг, Стир, Горинь, Стохід. Знахідками дослідників став глиняний посуд (уламки горщиків, мисок, кухлів), а також залізні наконечники списів, жіночі прикраси, пряжки (фібули) та інші речі повсякденного вжитку.

Таким чином, досліджуючи споріднені археологічні культури – стрижівську, тшинецько-комарівську, пшеворську та ін., члени Польського товариства приятелів наук доводило етнічну спільність польського

й українського народів, їх історії, культури. Воно відштовхувалося від того, що під археологічною культурою розумілася сукупність пам'яток, які мають спільні риси, наявні на якійсь цілісній території, належать до одного часу й пов'язуються з конкретним етносом-народом. Члени товариства стверджували, що певній археологічній культурі відповідає певний етнос. А, відповідно, через вивчення типів жител, прикрас, поховального обряду, форм та орнаменту глиняного посуду, звичаїв робився висновок про спільні етнографічні риси польських і українських племен, що опосередковано слугувало польській стороні вагомим аргументом для обгрунтування „правильності" входження Західної Волині до складу Польщі.

Щодо етнографічних досліджень, то збиранням відповідного матеріалу особливо плідно займалось Волинське товариство приятелів наук, зокрема, члени Товариства доктор О. Яворчак і Г. Мушинський [21, 168]. О. Яворчак вивчав проблеми польського осадництва у Любомльському повіті, цікавився такими національними меншинами як караїми та цигани, які проживали на Волині. Етнографічні і демографічні дослідження волинських караїмів проводив й О. Марткович. Я. Гоффман описував звичай випікання хліба у місті Горохові, селах Жабокрин та Бринів Дубенського повіту. Краєзнавці зібрали велику кількість світлин, близько 200 з яких зображали зразки одягу, їжі, особливості бджільництва, рибальства, стародавні споруди [14]. Досліджувалася й народна кераміка. Ця робота була особливо плідною у 1937 році, коли вивчалися керамічні осередки Волині – села Кульчин Луцького і Рокита Ковельського повітів. Члени Товариства розробляли анкети про народні звичаї Волині [10, 6]. В галузі етнографії гуманістична комісія Товариства співпрацювала з Львівським науковим товариством, зокрема з професором Ф. Буяком, який проводив дослідження історичної демографії Волині, і професором П. Домбковським, який спеціалізувався на вивченні дрібношляхетського осадництва на східних землях.

Різносторонній характер носила археографічна діяльність Волинського товариства приятелів наук. Члени товариств інвентаризували волинські архіви та приватні збірки, проводили в архівах пошук матеріалів з історії Волині, налагоджували співпрацю з архівними закладами Другої Речі Посполитої [9, 1]. Так, у 1935 році вони провела архівні пошуки у церквах сіл Байова та Несвіч Луцького повіту, римо-католицькому костелі у селі Тайкури Здолбунівського повіту, прийняли на опрацювання документи Дубенського міського архіву та архіву князів Острозьких з музею Острога. Були зроблені поїздки до Кременця, Почаєва та Вишнівця. У 1936-1937 роках Волинське товариство приятелів наук інвентаризувало приватні документи родини Гротовських, архівні матеріали Ковельської державної гімназії, ознайомилось зі станом залишків архіву Ходкевичів у Млинові, переглянуло архіви Хрестовоздвиженського братства у Луцьку, церкви у Дубровиці Сарненського повіту, римо-католицького костелу Турійська Володимирського повіту, костелу у Радехові Любомльського повіту [4, 2]. Товариство працювало також з рукописами бібліотеки римо-католицької капітули у Луцьку, прийняло 31 акт волосних судів.

Одним із напрямів історико-краєзнавчої та пам'яткознавчої діяльності Волинського товариства приятелів наук і водночас вагомим їх засобом утвердження польської культури на Волині можна вважати туристично-краєзнавчу роботу. [5; 6]. Вона здійснювалася шляхом організації відповідних маршрутів, проведення краєзнавчих екскурсій, підготовки екскурсоводів, керівництва чи здійснення опіки над діяльністю громадських – особливо молодіжних – краєзнавчих осередків тощо. Метою цих заходів було, зокрема, виховання населення, насамперед молоді, у дусі тверджень про Західну Волинь як складову Польщі, заклик вивчати регіон в історичному закономірному зв'язку з минулим Другої Речі Посполитої.

У 1935 році Волинське товариство приятелів наук організувало поїздку на свято виноградозбирання до Заліщиків Тернопільського воєводства за маршрутом Луцьк – Дубно – Броди – Підгірці – Золочів – Тернопіль – Микулинці – Теребовля – Копичинці – Чортків – Гірне – Заліщики з відвідуванням костелу, інших пам'яток архітектури [8, 38].

Отже, товариство проводило екскурсії в основному серед молоді з відвідуванням старожитностей польської й української архітектури. Особливістю екскурсій було те, що вони визначалися обширною географією, тобто охоплювали територію кількох воєводств.

Таким чином, підсумовуючи доробок Волинського товариства приятелів наук, можна стверджувати, що воно зробило помітний внесок у дослідження й популяризацію історії та пам'яток краю. Звичайно, вивчення історії та пам'яток Волині проводилось ним у пропольському дусі. Проте така діяльність все ж слугувала розширенню наукових відомостей про регіон, а також збереженню частини його культурних реліквій, які й дотепер складають безцінне надбання українського народу.

---

1. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 96.

2. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 127.

3. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 1032.
4. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 1033.
5. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 2, спр. 1037.
6. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 1842.
7. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 2025.
8. Державний архів Волинської області, ф. 158, оп. 1, спр. 705.
9. Державний архів Рівненської області , ф. 160, оп. 1, спр. 30.
10. Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 45.
11. Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 70.
12. Державний архів Рівненської області, ф. 160, оп. 1, спр. 75.
13. Дублянський А. Волинське товариство приятелів науки / А. Дублянський// Українська нива. – 1936. - 13 вересня.
14. Потапчук Л. Волинські друзі науки / Л. Потапчук // Волинь. – 1995. – 28 лютого.
15. П'ясецький В. Е. Видавнича діяльність Волинського відділення Польського Краєзнавчого Товариства в 1927-1939 роках / В. Е. П'ясецький // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. Тези доповідей та повідомлень II регіональної ,, Велика Волинь" і VI обласної історико-краєзнавчої конференції, 8-10 жовтня 1992 року . – Луцьк: Б.в., 1992. – С.10-12.
16. Archiwum Akt Nowych (далі – AAN) , zesp. 3, sygn. 117.
17. AAN, zesp. 14, sygn. 274.
18. AAN, zesp. 14, sygn. 7005.
19. AAN, zesp. 14, sygn. 7006.
20. Kowalczyk I. Powolanie i działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości z perspektywy siedemdziesięciu lat . / I. Kowalczyk // Ochrona zabytkŭw. – 1978. – № 2. – S. 99-103.
21. Nieć U. Naukowy ruch na Wołyniu ./ U. Nieć // Ziemia Wołyńska. – 1938. - № 1. – S. 168.
22. Sulimirski T. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Małopolsce Wchodniej i na Wołyniu / T. Sulimirski / /Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU. – 1937. - № 8. – S. 226-227.

Ольга КОРЕЦЬКА ***(Луцьк)***

ЛІТЕРАТУРНА ШЕВЧЕНКІАНА ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

«Кобзар» – назва збірки поетичних творів Тараса Шевченка. Проте власне «Кобзар», яким його тепер знає увесь світ, склався не відразу. Перші «Кобзарі» містили не всі, а лише деякі поезії Т. Г. Шевченка. Перше видання було здійснено у Санкт – Петербурзі в 1840 році за сприяння Євгена Гребінки. У «Кобзар» тоді ввійшло лише вісім творів Тараса Шевченка: «Катерина», «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Перебендя», «Тополя», «До Основ'яненка», «Думка» («Нащо мені чорні брови…») і вірш «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами», що є ніби епіграфом не лише до цього видання, а й до усієї творчості Т. Г. Шевченка.

Примітна особливість цієї збірки – офорт на початку книжки за малюнком Василя Штернберга: народний співець – Кобзар із хлопчиком – поводирем. Це не ілюстрація до окремого твору, а узагальнений образ Кобзаря, який і дав назву збірці.

У світі збереглося лише кілька примірників першого «Кобзаря», на жаль, Волинський музей не має їх.

За життя Шевченка його твори під назвою «Кобзар» виходили ще у 1844 та 1860 рр.

23 січня 1860 р. у друкарні П. Куліша вийшло нове видання «Кобзаря» з портретом автора, який намалював російський художник М. О. Мікешин. Книга була надрукована за кошти Платона Семеренка, відомого цукрозаводчика і мецената, з яким Тарас Григорович познайомився під час своєї останньої подорожі Україною в 1859 році в Млієві. Це видання було значно повніше від попередніх: сюди увійшло 17 творів Тараса Шевченка.

Волинському краєзнавчому музею невимовно пощастило на початку 1980-х років придбати в магазині «Букініст» третє прижиттєве видання «Кобзаря».

Наприкінці 1860 року в Санкт – Петербурзі виходить «Кобзарь Тараса Шевченка в переводе русских поэтов» за редакцією М. Гербеля. Це останнє видання «Кобзаря» за життя автора. У книзі, окрім перекладів творів, уперше опублікована автобіографія Т. Г. Шевченка.

У музейній колекції є третє видання цього «Кобзаря» (СПб, 1876), виправлене і доповнене, яке нині представлено до огляду в залах відділу давньої історії ВКМ.

У 1911 році В. Яковенко видає твори Тараса Шевченка у двох томах під редакцією Василя Доманицького. Том 1: «Кобзарь» містить життєпис Т. Г. Шевченка, портрет і 53 ілюстрації до творів

поета художників М. Ткаченка і С. Дудіна.

Дане видання також експонується у Волинському краєзнавчому музеї.

Взагалі «Кобзар» у дореволюційній Росії видавали 34 рази загальним тиражем 329 тис. примірників, за кордоном – 28 разів тиражем 35 тис. примірників.

Після «Кобзарів» за редакцією В. Доманицького та І. Франка (Львів, НТШ, 1908) великим здобутком у популяризації літературної спадщини Шевченка стали видання за редакцією Богдана Лепкого, які в колекції Шевченкіани Волинського краєзнавчого музею представлені «Кобзарем» (т. 2, 1919) з повного видання творів Т. Шевченка у 5-ти томах, надрукованих у Коломиї в «Українській накладні» Якова Оренштайна. Богдан Лепкий один виконав роботу практично наукової установи, підготувавши впродовж 1918 – 1920 рр. на еміграції у Німеччині твори у 3 – х томах і згадуване видання у 5 – ти томах.

Дуже цікаві видання 1920 – х років. Ці «Кобзарі» друкувалися на газетному папері і дуже зачитані, адже в період українізації перших років СРСР користувалися величезним попитом. Окрім того у фондах музею – велике зібрання шевченківських творів, видрукуваних у радянський період.

Станом на 1985 рік «Кобзар» виходив 124 рази загальним накладом понад 8 млн. примірників. Низку творів із «Кобзаря» перекладено понад 100 іноземними мовами.

Із «Кобзарів» радянського періоду, які є у фондах ВКМ, маємо «розкішно» видруковані ювілейні видання «Кобзаря» 1934, 1939 і 1964 років з ілюстраціями видатних українських художників і з репродукціями малюнків Тараса Шевченка.

Пожвавлення у друкуванні Шевченкової спадщини на поч. 60 – х рр. минулого століття було зумовлено політичною відлигою в Україні.

Саме у 1960 – 1980 – і рр. стали масово друкувати твори українського поета в перекладах мовами народів СРСР та народів світу. Зокрема твори Шевченка були опубліковані в московському видавництві «Художня література» в серії «Библиотека классики. Литература народов СССР» з передмовою Олеся Гончара.

Великим досягненням у шевченкознавстві стали фототипічні видання. Серед таких видань у музейній колекції Шевченкіани є факсимільне відтворення рукописних «Малої книжки» та «Більшої книжки», які готував до друку Євген Шабліовський у 80 – х, а з 90 – х – репринтне відтворення женевського «Кобзаря» 1878 р. у мініатюрному форматі.

У видавництвах «Дитвидав», «Молодь», «Школа», «Веселка» друкувалося багато творів Шевченка для дітей і молоді. Вони гарно ілюстровані та в цікавій і доступній формі знайомлять дітей з творчістю генія українського народу – поета, художника Т. Г. Шевченка, зокрема книга «Тарас Шевченко – дітям», що вийшла друком у львівському видавництві «Апріорі» в 2011 р.

Видання Шевченкової літературної і мистецької спадщини стало нашим духовним надбанням завдяки подвижницькій праці багатьох людей: вчених – літературознавців, мистецтвознавців, редакторів, упорядників, перекладачів, художників, видавців, друкарів. Кожна книжка, перш ніж вона стала музейним експонатом, отримала свою долю та історію побутування.

Фондова колекція літературної Шевченкіани Волинського краєзнавчого музею стала формуватися порівняно недавно – у 60 – х рр. минулого століття. Більшість видань було придбано у книгарнях Луцька, декотрі передали жителі міста.

Багатьма раритетними виданнями творів українського поета музейна збірка значно збагатилася завдяки колекції М. П. Куделі. Після смерті Миколи Павловича, палкого шанувальника творчості Великого Кобзаря, учасника національно – визвольного руху, культурно – освітнього і громадського діяча Волині, родина передала колекцію, яку він збирав усе своє життя, у Волинський краєзнавчий музей. У 2007 р. на основі цих матеріалів побудована у ВКМ меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі».

Каталог підготовлений до 200 – річчя народження Т. Г. Шевченка – геніального українського поета, художника і мислителя. Безсмертна творча спадщина увійшла в золотий фонд світової культури, є духовним надбанням української нації і має бути доступною для кожного українця.

Створенню каталогу передувала копітка робота з вивчення зібрання літературної Шевченкіани Волинського краєзнавчого музею. Дослідженню підлягали картотеки відділу фондів, система посібників вітчизняної бібліографічної Шевченкіани та безпосередньо самі видання.

До каталогу увійшли всі видання творів Тараса Григоровича Шевченка (42 од.), що на сьогодні зберігаються у фондовій колекції Волинського краєзнавчого музею. Окремі видання є у кількох примірниках. Каталог містить поетичні, прозові, драматичні, епістолярні та мистецькі твори Т. Г. Шевченка, видані мовою оригіналу та у перекладах іншими мовами, що вийшли друком у видавництвах Російської

імперії, УНР, СРСР, незалежної України, видані українською діаспорою «на чужині». Хронологічні рамки каталогу: 1860 – 2011 рр. Видання в межах розділу представлені за хронологією, в межах хронологічних рубрик – за алфавітом назв. У підрозділі, що стосується перекладів творів Т. Г. Шевченка, записи групуються за алфавітом мовних рубрик, у межах кожної мови – за хронологією видань.

Для опису багатотомних видань використано зведений бібліографічний запис. Місцем їх розташування у каталозі в межах певних розділів є хронологічні рубрики, що відповідають року реєстрації виходу в світ початкового тому збірки.

У поодиноких випадках для ідентифікації видань і відтворення даних бібліографічного опису, втрачених через дефектність матеріальної основи документів, залучалися бібліографічні покажчики, підготовлені в різні роки фахівцями українських бібліотек, літературних музеїв.

Каталог містить 33 бібліографічних записи.

КДФ, ДМ – шифри, під якими книги зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею (ВКМ).

Цифри (1 – 33) вказують на порядковий номер видання, вміщеного в каталозі.

Оригінальні видання творів Т. Г. Шевченка

1860

1. Кобзарь Тараса Шевченка. – СПб.: Коштом П. Семеренка. Друк. П. А. Куліша, 1860. – 246 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 10172.

1911

2. Твори в двох томах / Видання В. Яковенка.

Т. 1. Кобзарь / Під ред. В. Доманицького; Портрет і мал. Н. Ткаченка та С. Дудіна. – СПб.: Тип. Ю. Н. Эрлих, 1911. – XXIX + 600 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 19636.

П. Прокопів. Екслібрис «Шевченкіана М. Куделі».

1919

3. Повне видання творів: У 5-ти тт./ Вступ. ст. Б. Лепкого. – К. – Ляйпціг: Укр. накладня; Коломия: Галицька накладня, [1919 – 1920].

Т. 2: Кобзарь. – [1919]. – 708 с. – ВКМ, інв. № ДМ – 58365а.

1921

4. Кобзарь / Народне видання з поясненнями і примітками Василя Сімовича. – Катеринослав – Кам'янець – Ляйпціг : Українське вид. в Катеринославі, заходами Євг. Вирового, 1921. – 432 с. – ВКМ, інв. № ДМ – 41553.

1925

5. Політичні поеми. («Три літа»). – Коломия: Накладом Загальної книгозбірні, 1925. – 248 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 19637.

Екслібриси Михайла Бойчука з Коломиї і Миколи Куделі з Волині.

1934

6. Повне видання творів Т. Шевченка : [У 16-ти тт.] / Ред. коміс.: О. Лотоцький (голова) та інші; Худ. оформл. П. Х. (П. Холодного). – Варшава – Львів : Український науковий інститут; Друк. Наукового Товариства ім. Шевченка, 1934 – 1939.

Т. 12 : Пластична творчість Т. Шевченка : 160 репродукцій / Д. Антонович, В. Січинський, П. Зайцев. – 1937. – 452 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 17494.

1935

7. Повне зібрання творів / Під ред. В. П. Затонського, А. А. Хвилі; Ілюстрації за мал. та автографами Т. Шевченка. – К. – Х. : Друкарня ім. Фрунзе Держлітвидаву, [1935 – 1937]. – (Вид. ювіл.: 1814 – 1934).

Т. 2 : Поезії, 1847 – 1861. – 1937. – 616 с.: портр., іл. – У футлярі. – ВКМ, інв. № КДФ – 17780.

1939

8. Вибрані твори / Упорядкув., вступ. ст. і комент. О. І. Білецького. – [Одеса]: Дитвидав ЦК ЛКСМУ,

1939. – 264 с.: іл., портр. – (Вид. ювіл.: 1814 – 1939). – ВКМ, інв. № КДФ – 4797.

Штамп бібліотеки Луцької української гімназії.

1940

9. Кобзар : Вибрані поезії / Поясн. В. Верниволі. – Краків : Українське вид., 1940. – 112 с. – Літературна бібліотека, ч. 1. – ВКМ, інв. № КДФ – 3467.

1942

10. Кобзар: Вибрані поезії / Наклад для дистрикту Галичина. – Львів: Українське вид., 1942. – 160 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 21590.

1947

11. Кобзар / Вступ. ст. О. Корнійчука. – К. : Держлітвидав України, 1947. – 398 с.: портр. – ВКМ, інв. № ДМ – 61032.

1951

12. Кобзар / Вступ. ст. О. Корнійчука. – [К.: Держлітвидав України, 1951]. – [300 с.] – ВКМ, інв. № КДФ – 15117.

1964

13. Кобзар: Повна зб. поезій / [Іл. А. Д. Базилевича та ін.] – К.: Держлітвидав України, 1964.- 380 с.: іл. Н. Б. Гінзбурга, Г. О. Городієвської, М. Г. Дерегуса, Г. С. Зубковського, В. І. Касіяна, В. А. Новиковського, В. В. Панфілова, І. Д. Принцевського, І. Ю. Рєпіна, М. О. Родіна, Є. Д. Рябової – Шевченко, Є. С. Соловйова, І. Н. Філонова, В. І. Якубича. – ВКМ, інв. № КДФ – 17493.

1967

14. Кобзар / Вступ. ст. І. Пільгука. – К.: Молодь, 1967. – 700 с. – (Шк. б-ка). – ВКМ, інв. № ДМ – 10467.

1988

15. Поезії: У 2 тт. / Передм. Б. І. Олійника; Редкол.: О. Т. Гончар та інші; Худож. О. І. Івахненко. – К.: Веселка, 1988.

Т. 1: Поезії, 1837 - 1847 / Упорядкув. та прим. В. Є. Шубравського. – 264 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 13598.

Т. 2: Поезії, 1847 - 1861 / Упорядкув. В. Є. Шубравський. – 248 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 13599.

1989

16. Мала книжка: Автографи поезій, 1847 – 1850. / Підгот. факсиміл. вид. та передм. Є. Шабліовського. – К.: Наукова думка, 1989. – 434 с. – Комплект у футлярі.

Додаток: Є. Шабліовський. Мала книжка: Автографи поезій, 1847 – 1850 / Худож. оформл. В. І. Юрчишина. – К.: Наукова думка, 1989. – 48 с.: іл.: портр. – ВКМ, інв. №№ КДФ – 13611, КДФ – 13612, ДМ – 20140.

17. Поезії: У двох книгах / Видання ілюстроване репродукціями скульптур народних майстрів України; Коментар Т. В. Чепель. – Київ: Радянський письменник, 1989. – Комплект у футлярі.

Кн. 1: Поезії, 1837 – 1847 / Вст. ст. О. Т. Гончара; Художн. Н. В. М'ясковська, В. І. Юрчишин. – 512 с.: іл. – ВКМ, інв. № КДФ – 13747.

Кн. 2: Поезії, 1847 – 1861 / Художн. Н. В. М'ясковська, В. І. Юрчишин. – 560 с.: іл. – ВКМ, інв. № КДФ – 13748.

18. Більша книжка: Автографи поезій, 1847 – 1860 / Підгот. факсиміл. вид. Є. Шабліовського. – К.: Наукова думка, 1989. – 334 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 14280.

1991

19. Кобзарь. Репринтне відтворення женевського видання 1878 року / Підготовка видання, післямова та примітки М. О. Михальчука; Малюнки Т. Г. Шевченка; Худож. оформл. Т. С. Пресняковой. – К.: Добров. Т – во любителів книги УРСР, 1991. – 220 с.: іл. – Текст укр., англ. – У футлярі. – Книга -

мініатюра. – ВКМ, інв. № КДФ – 17490.

2001

20. Кобзар / Малюнки Т. Г. Шевченка. – К.: Видав. Соломії Павличко «Основи», 2001. – 864 с.: іл. – ВКМ, інв. № ДМ – 46124.

2003

21. Шевченкова криниця: Збірник афоризмів із творів Тараса Шевченка / Вступ. ст. Л. І. Андрієвського; Упоряд. В. Дорошенко, Т. В. Майданович. – 2-е вид., доопрац. – К.: Криниця, 2003. – XXX + 256 с.: портр., іл. – У кн. факс. відтворення тит. арк. та обкл. вид. 1922 р. (Львів). – ВКМ, інв. № ДМ – 60578.

2006

22. Кобзар / Підготовка, післямова, примітки С. А. Гальченка. – К.: Школа, 2006. – 816 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 20434.

2010

23. Кобзар. – К.: Книга; Черкаси: «Бізнес – стиль», 2010. – 256 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 22086.

2011

24. Тарас Шевченко – дітям / Укл. Д. Іваницька. – Львів: Апріорі, 2011. – 76 с.: іл. – ВКМ, інв. №№ КДФ – 22736, КДФ – 22737.

Переклади творів Т. Г. Шевченка

1964

25. Заповіт. Мовами народів світу. – [55 мов] / Упорядн. Д. Ф. Красицький, К. Т. Шевченко; Худож. В. І. Юрчишин. – К.: Наукова думка, 1964. – 124 с.: іл. – У суперобкл. – ВКМ, інв. № КДФ – 13533.

1989

26. Заповіт мовами народів світу. / Упоряд. та автор вст. ст. Б. В. Хоменко; Наук. ред. А. О. Білецький; Худож. оформл. В. І. Юрчишина. – К.: Наукова думка, 1989. – 248 с.: іл. – ВКМ, інв. № КДФ – 13723, ДМ – 20327.

Англійська мова

1961

27. Вибране / Пер. англ. Джона Віра. – Toronto: The Ukrainian Canadian, 1961. – 144 с.: іл. – ВКМ, інв. № КДФ – 10857.

Грузинська мова

1987

28. Думи мої…: Вірші / Упорядкув., авт. передмови та переклад Р. Ш. Чілачави. – К.: Дніпро; Тбілісі: Сабчота Сакартвело, 1987. – 232 с.: іл., портр. – Текст: укр., груз. – ВКМ, інв. №№ КДФ – 13391, ДМ – 19992/1-2.

Російська мова

1876

29. Кобзарь / В пер. рус. поэтов; Изд. Н. В. Гербеля. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб.: Тип. А. М. Котомина, 1876. – 336 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 1833.

1918

30. Запретный Кобзарь / Сост. И. А. Белоусов. – М.: Грань, 1918. – 80 с. – ВКМ , інв. № КДФ – 19639.

Екслібрис Миколи Куделі.

1919

31. Кобзарь / Пер. с укр. И. А. Белоусова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Отд. Печати Моск. Совета Р. и К. Д., 1919. – 270 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 3465.

1987

32. Избранные сочинения: Пер. с укр. / Сост. и коммент. В. С. Бородина; Вступ. ст. О. Гончара; Ил. Т. Г. Шевченко. – М.: Худож. лит., 1987. – 560 с.: ил. – (Б - ка классики. Лит. народов СССР). – ВКМ, інв. № КДФ – 13682.

1989

33. Кобзарь: [Стихи: Пер. с укр.] / Сост., коммент., послесл. В. С. Бородина; Ил. В. А. Гордийчука. – М.: Книга, 1989. – 232 с.: ил. – ВКМ, інв. №№ КДФ – 13697, ДМ – 20295.

Людмила КРЕВСЬКА ***(Луцьк)***

КОЛЕКЦІЯ ЛЮЛЬОК У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ (ВКМ)

Серед багатьох археологічних знахідок в культурних нашаруваннях XVII – XIX століть чільне місце займають люльки. Їхнє дослідження розкриває нові сторінки історії нашого краю.

Люлька або файка є найстаршим приладом, який слугує для вдихання диму тліючого тютюну чи інших рослинних субстанцій.

В Україні люлька з‘явилася на початку XVII століття, проникнувши з Оттоманської Імперії та стала надзвичайно популярною серед козацтва. Однак, люлька і ставлення до неї зазнали значних змін. З дешевого пристосування для куріння вона стала частиною іміджу.

У народній уяві люлька була тісно пов‘язана з образом козака. Палити тютюн першими в Україні почали саме козаки. Адже люлька – це не звичайний предмет, це – оберіг, талісман. Втрата люльки вважалася поганою прикметою. Кожний мав свою особисту люльку.

Серед молодих люлька була ознакою молодечості та сили, серед зрілих – символом розсудливості й авторитету, для старших січовиків – прикметою досвіду й мудрості.

Дмитро Яворницький подає згадку про люльку із споминів про Січ: «В кожному курені була люлька – «обчискою» звалась – велика така, нацяцькована бляхами, повсажена намистами та повибита дорогим камінням». Тобто її палили гуртом, передаючи одне одному [7, Т.1; с. 177].

Існувало багато різновидів люльок. Виділяють короткі люльки «носогрійки», або люльки – «бурульки». Були ще коренкові, обковані міддю, завбільшки з великий кулак. Серед козацьких люльок зустрічалися також і привізні – порцелянові, власниками яких були представники більш заможних верств населення.

Форми люльок складалися історично серед майстрів. Українські гончарі намагалися створити кожен виріб неповторним у вирішенні форми та орнаментики. При виготовленні люльок використовували традиційні форми народного посуду і притаманний йому декор.

Матеріалом для виготовлення люльок слугували: дерево, кап, морта, морська пінка, глина, порцеляна, тиква, кукурудзяний качан. У рідкісних випадках люльки виготовляли з синтетичних матеріалів, скла (для наркотичних речовин) та різноманітних металів.

Кожна люлька має такі складові: чашечку, вінець чашечки, гребінь, тулійку, шию чашечки, тулуб чашечки, чубук (дерев’яна частина) [2, с. 29].

Колекція люльок у фондах Волинського краєзнавчого музею (ВКМ) велика і дуже цікава. На сьогоднішній день вона нараховує 258 екземплярів цілих та фрагментарних люльок. Серед експонатів музею – люльки досить великого хронологічного періоду, які датуються XVII – XX ст. У різний час і по-різному вони потрапили до фондів музею. Але основу колекції музею становлять люльки, які були обліковані в інвентарній книзі до 1939 року – 177 одиниць, тобто віднайдені і передані до музею польськими дослідниками та доброчинниками: Пшемиським, Беднарським, Малінським, Леським. Найбільша частина передана Зигмундом Леським та Казиміром Пшемиським з розкопок Луцька, с. Коршів Луцького повіту Волинського воєводства. Одними із перших були люльки, передані Зигмундом Леським з його розкопок.

Частина люльок має пошкодження, що не дозволяє точно встановити їх первісний вигляд та розмір. Слід зазначити, що в опрацьованій колекції більшість люльок не були у використанні.

У результаті аналізу музейної колекції, за матеріалом виготовлення люльки можемо розділити на три групи: 1 металева, 8 дерев‘яних, 249 глиняних.

Переважна більшість люльок в інвентарних записах не мають свідоцтв про їх попередніх власників. Але є й винятки. Зокрема, серед дерев‘яних люльок чотири іменні. В музеї зберігаються люльки:

1. Прокопюка М. А. – Героя Радянського Союзу, командира партизанського загону спецпризначення, який діяв на території Волинської області;

ВКМ, інв. № Р3 – 553

2. Юницького А. І. – народного артиста УРСР, працівника Волинського обласного драмтеатру ім. Т. Г. Шевченка;

ВКМ, інв. № Р3 – 825

3. Майстренка А. І. – комісара з’єднання партизанських загонів під командуванням Рудика М. А.;

ВКМ, інв. № Р3 - 981

4. Юдіна В. В. – ветерана Великої Вітчизняної війни, учасника визволення Луцька;

ВКМ, інв, № Р3 – 1758.

На увагу заслуговують ще дві дерев’яні люльки:

1. Європа, XIX ст. Люлька великого розміру; виготовлена з дуба коричневого кольору. Чашечка глекоподібної форми з масивною округлою нижньою частиною. Вінця ледь відхилені та оздоблені металом. Вінчик чашечки має кришку напівсферичної форми. Тулійка досить довга. Вінчик тулійки закінчується металевим вузьким довгим отвором, в який вставляється мундштук.

ВКМ, інв. № Р3 – 2509.

2. XIX – XX ст. Люлька жовтого кольору з рельєфним різьбленням. Вгорі чашечки зображено собаку, що біжить, дім і крону дерева. Знизу люлька прикрашена рослинним орнаментом. Місце з‘єднання тулійки з чубуком розбите та частково реставроване гіпсом і обтягнуте залізною стрічкою з видряпаними літерами – «W. M.» Потрапила люлька до музею 1941 року (придбано у А. Грич).

ВКМ, інв. № Р3 – 19.

Оригінальним способом оздоблення поверхні люльок було їх покриття поливою. В колекції музею саме ця група люльок є найчисельнішою – 60 одиниць. Серед розмаїття полив‘яних люльок виділимо окремі типи. Типологію проведемо на основі таких критеріїв: використання, місце виготовлення, форма чашечки і тулійки.

Тип I:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Це невеликі за розміром люльки «носогрійки». Характерна їхня особливість – округла нижня частина. Різняться розміром, орнаментом, кольором поливи. За винятком однієї, в усіх люльок втрачена чашечка. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 15 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 353, 272, 326, 301, 342, 360, 379, 320, 2004, 2067, 1214, 2370, 2470, 2644, 2167.

Тип II:

XVIII ст. Східний тип. Чашечка циліндричної форми. Має масивну округлу нижню частину з відігнутими вінцями. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 12 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 257, 303,106, 278, 295, 293, 329, 355, 299, 1454, 1890, 1220.

Окремо хотілось би виділити одну люльку з цього типу: чашечка висока, циліндричної форми з невиділеним вінчиком. Формування у двочастинній формочці.

ВКМ, інв. № Р3 – 274.

Тип III:

XVIII ст. Східний тип. Чашечка глекоподібної форми з округлою нижньою частиною, зрізаною плоско, як денце; відігнутими назовні вінцями. Формування у двочастинній формочці. Цей тип нараховує 5 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 109, Р3 – 254, Р3 – 259, Р3 – 1736, Р3 – 1221.

Тип IV:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Чашечка глекоподібної форми з ледь відігнутим назовні вінчиком. Знівельований перехід тулійки до чашечки. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 4 одиниці. Три люльки даного типу неорнаментовані:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 363, 351, 2189.

Одна орнаментована рослинним орнаментом:

ВКМ, інв. № Р3 – 240.

Тип V:

XVIII ст. Східний тип. Чашечка має масивну округлу нижню частину, яка переходить у відігнутий «носик». Вінця потовщені та відігнуті назовні. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 5 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 265, 273, 250, 338, 2371.

Окремо можна виділити ще одну люльку з цього типу: шия чашечки прикрашена стилізованим зображенням людської голови; тулійка прикрашена стилізованим листям.

ВКМ, інв. № Р3 – 2274.

Тип VI:

XVIII ст. Східний тип. Чашечка глекоподібної форми з округлою нижньою частиною; відігнутими назовні вінцями. По всій висоті чашечки нанесені поздовжні рельєфні лінії. Формування у двочастинній формочці. Тип представлений 1 одиницею:

ВКМ, інв. № Р3 – 236.

П'ятнадцять одиниць цієї групи мають пошкодження. Найчастіше втрачені чашечка для тютюну, тулійка. Тому ми їх віднесемо до фрагментів:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 332, 304, 373, 237, 356, 330, 330, 325, 294, 305, 366, 2642, 2001, 2005, 2073.

Один фрагмент віднесено до науково-допоміжного фонду через поганий стан збереження:

ДМ – 54100.

Наступною групою по чисельності будуть звичайні глиняні люльки. Спробуємо їх класифікувати за тими ж ознаками, що і полив'яні:

Тип I:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Це так звані «носогрійки», невеликі за розміром люльки. Виготовлені з різних глин і тому мають різний колір. Характерна їхня особливість – глекоподібна чашечка, високі вінця, коротка тулійка. Орнаментовані рослинним та лінійним орнаментом. Формування у двочастинній формочці. У переважній більшості цих люльок внутрішня поверхня чашечки задимлена, що свідчить про їх тривале використання для паління тютюну. Нараховує цей тип 57 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 284, 293, 297, 327, 302, 357, 107, 232, 376, 267, 375, 243, 1999, 1922, 334, 1464, 1580, 365, 348, 256, 1370, 1919, 262, 289, 359, 1213, 371, 372, 387, 354, 300, 242, 333, 1923, 2165, 361, 343, 367, 328, 383, 307, 339, 384, 380, 249, 385, 283, 324, 234, 279,1998, 1455, 1452, 2275, 3528, 3345, 3343.

Тип II:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Люльки найпростішої форми, неорнаментовані. Єдина відмінність у чубуку та розмірах. Нараховує цей тип 23 одиниці:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 244, 105, 298, 341, 281, 323, 246, 311, 108, 235, 261, 315, 349, 364, 2166, 2000, 1451, 1918, 1583, 1839, 2937, 1581, 2003.

Тип III:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Чашечка висока циліндричної форми з виділеним бортиком внизу. Вінчик чашечки не виділений. Люльки орнаментовані. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 6 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 336, 263, 306, 1921, 2164, 1357.

Одна люлька має чашечку глекоподібної форми:

ВКМ, інв. № Р3 – 2190.

Тип IV:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Чашечка з орнаментованою нижньою частиною, зрізаною плоско, як денце. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 19 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 350, 388, 362, 269, 271, 331, 268, 370, 340, 352, 276, 2006, 2072, 3593, 2007, 2065, 2643, 1465, 2574.

Тип V:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Чашечка глекоподібної форми з ледь відігнутим назовні вінчиком. Має масивну округлу нижню частину. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 4 одиниці:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 241, 313, 3523, 1463.

Тип VI:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Неорнаментовані. Низ чашечки у вигляді поперечних та поздовжніх ліній. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 10 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 255, 381, 287, 378, 282, 3174, 2062, 3175, 1453, 1462.

Тип VII:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Неорнаментовані, найпростішої форми люльки. Виділений бортик внизу чашечки. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 8 одиниць:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 275, 253, 319, 321,345, 314, 286, 3477.

Тип VIII:

XVIII ст. Туреччина. Східний тип. Чашечка має масивну округлу нижню частину та циліндричну верхню. Тулійка має потовщення на кінці з насічками. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 4 одиниці:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 245, 239, 1745, 1840.

Тип IX:

XVIII ст. Східний тип. Аналоги до полив'яних. Чашечка має масивну округлу орнаментовану нижню частину, яка переходить у відігнутий «носик». Вінця потовщені та відігнуті назовні. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 2 одиниці:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 252, 280.

Тип X:

XVII – XVIII ст. Східний тип. Чашечка глекоподібної форми. Тулійка має значне потовщення на кінці у вигляді бортика. Формування у двочастинній формочці. Характерна особливість типу – багата орнаментація. Нараховує цей тип 12 одиниць.За розмірами люльки даного типу можна розділити на три підтипи:

1. малих розмірів (5 одиниць): ВКМ, інв. №№ 3062, 2980, 312; зокрема, дві люльки мають обточені вінця: ВКМ, інв. №№ 3344, 238;
2. середніх (4 одиниці): ВКМ, інв. №№ 347, 290, 322, 285;
3. великих (3 одиниці): ВКМ, інв. №№ 317, 310, 386.

Тип XI:

XVII – XVIII ст. Туреччина. Східний тип. Чашечка має масивну округлу нижню частину. Тулійка досить довга з потовщенням. Люлька вишневого кольору з позолотою; орнаментована рельєфним орнаментом. Формування у двочастинній формочці. Тип представлений 1 одиницею:

ВКМ, інв. № Р3 – 264.

Тип XII:

XIX ст. Східний тип. Люльки стрункі, витягнуті догори. Мають чашечку циліндричної форми з невиділеним вінчиком. Формування у двочастинній формочці. Нараховує цей тип 2 одиниці:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 266, 251.

Тип XIII:

XX ст. Східний тип. Чорнолощена кераміка. Люльки даного типу мають чашечку циліндричної форми, досить довгу тулійку з потовщенням на кінці. Від інших люльок чорнолощені відрізняються технологією випалювання, кольором. Нараховує цей тип 2 одиниці:

ВКМ, інв. № Р3 – 952/1, 2.

Тип XIV:

Цікавими в колекції є три абсолютно різні люльки з фаянсової маси:

1. XVIII – XIX ст. Східний тип. Чашечка має форму дзвіночка з широким отвором і відігнутим назовні вінчиком. Всередині люлька білого, зовні сірого кольору. Основа чубука починається від середини чашечки досить широкою смужкою. Формування у двочастинній формочці.

ВКМ, інв. № Р3 – 316.

2. XVIII – XIX ст.Східний тип. Люлька білого кольору. Має циліндричну верхню частину з ледь відхиленими вінцями; незначне потовщення внизу. Формування у двочастинній формочці.

ВКМ, інв. № Р3 – 277.

3. XVIII – XIX ст. Східний тип. Чашечка для тютюну втрачена. Люлька білого кольору. Має досить високий ребристий розширений догори чубук. Нижня частина чашечки орнаментована поздовжніми рельєфними лініями. Формування у двочастинній формочці.

ВКМ, інв. № Р3 – 382.

Двадцять сім одиниць групи належать до фрагментів:

ВКМ, інв. №№ Р3 – 248, 369, 368, 344, 309, 292, 346, 377, 358, 374, 335, 247, 258, 260, 296, 308, 2074, 2637, 2064, 2071, 3011, 2075, 2069, 3476, 2066, 3475, 2070.

У музейній колекції зберігаються сім глиняних люльок та один фрагмент, що мають клейма. Зокрема:

1. XVIII ст. Туреччина. Східний тип. Чашечка має масивну округлу нижню частину та циліндричну верхню. Виділений бортик внизу чашечки. Тулійка має значне потовщення у вигляді широкого

орнаментованого манжету. Формування у двочастинній формочці. На боковій стороні тулійки клеймо овальної форми: ймовірно, арабський напис.

ВКМ, інв. № РЗ – 104.

2. XVIII ст. Туреччина. Східний тип. Чашечка має масивну округлу нижню частину та циліндричну верхню. Виділений бортик внизу чашечки. Тулійка має потовщення на кінці з дрібними насічками. Формування у двочастинній формочці. На боковій стороні тулійки клеймо овальної форми: рельєфний малюнок у вигляді солярного знаку.

ВКМ, інв. № РЗ – 288.

3. XVII – XVIII ст. Східний тип. Фрагмент. Чашечка з округлою масивною нижньою частиною. Формування у двочастинній формочці. Втрачений вінчик чашечки та частина тулійки. На боковій стороні тулійки клеймо круглої форми у вигляді рослинного орнаменту.

ВКМ, інв. № РЗ – 233.

4. XVIII ст. Туреччина. Східний тип. Чашечка має масивну округлу нижню частину та невисоку циліндричну орнаментовану верхню. Тулійка коротка, має потовщення на кінці з насічками. Формування у двочастинній формочці. На тулійці клеймо: нечіткий напис «GROSMANN».

ВКМ, інв. № РЗ – 2401.

5. XVIII ст. Туреччина. Східний тип. Чашечка має масивну округлу нижню частину та невисоку циліндричну верхню.Тулійка майже втрачена. На боковій стороні тулійки клеймо круглої форми: ймовірно, арабський напис.

ВКМ, інв. № РЗ- 337.

6. XVIII ст. Туреччина. Східний тип. Чашечка має масивну округлу нижню частину та невисоку циліндричну орнаментовану верхню. Тулійка коротка; має потовщення на кінці з насічками. На боковій стороні тулійки клеймо овальної форми: ймовірно, арабський напис.

ВКМ, інв. № РЗ – 270.

7. XVIII ст. Східний тип. Чашечка глекоподібної форми з опуклою, округлою орнаментованою нижньою частиною. Тулійка має потовщення на кінці з насічками. Формування у двочастинній формочці. На боковій стороні тулійки клеймо у вигляді рослинного орнаменту.

ВКМ, інв. № РЗ – 318.

8. XIX ст. Східний тип. Чашечка циліндрична, шестигранна. Тулійка шестигранна з відігнутим назовні потовщеним вінчиком. Формування у двочастинній формочці. З обох сторін тулійки клеймо. Нечіткий напис: «MEIDLIN?» на іншій стороні «CSS».

ВКМ, інв. № РЗ – 1579.

Отже, фондова колекція люльок має велику історичну та художню вартість, яка, без сумніву, заслуговує на увагу з багатьох поглядів. У науковий обіг вводиться вперше.

Скорочення:

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей;

Інв. № – інвентарний номер;

РЗ – група зберігання «Дерево, кістка, солома, скло, кераміка, пластичні матеріали»;

Ст.– століття.

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К., 1991. – Т. П. – С. 420 – 422.

2. Коваленко О. Глиняні люльки XVII – XVIII століть (за матеріалами Полтавщини). – Опішне: Українське народознавство, 2008. – 144 С.: іл.

3. Милян Т., Лазурко О., Шніцар М., Войтович Н., Шимак В. Скарби підземного Львова. – Львів, 2011.

4. Попованова О., Горішний П. Люльки XVII – XVIII століття із фондів Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» (за матеріалами археологічних розкопок 1991-1993 рр. у м. Чигирин) // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К.: Часи козацькі, 1998. – Вип. 7. – С. 157-161.

5. Свєшніков І. К. Битва під Берестечком 1651 р. – Львів: Світоч, 1993.

6. Фонди Волинського краєзнавчого музею; група зберігання «Дерево, кістка, солома, скло, кераміка, пластичні матеріали».

7. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. – Львів: Світ, 1990. – В 3 т. – Т. 1. – 319 с.

8. Большая Советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1971. – Т. 6. – 624 с.

Олена КУШПЕТЮК *(Луцьк)*

АРХІЄПИСКОП МОДЕСТ ТА ЙОГО РОЛЬ В ОРГАНІЗАЦІЇ ЦЕРКОВНИХ МУЗЕЙНИХ ЗАКЛАДІВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Центрами збереження історико-культурної спадщини нашої держави є музейні заклади. В сучасному суспільстві музеї, перетворюючись в активних суб'єктів громадського життя, покликані виконувати цілу низку важливих соціокультурних завдань. У справі активізації їх роботи неможливо обійтися без використання досвіду перших музейних закладів, а відтак і особистостей, яким була небайдужа їх діяльність. При вивченні краєзнавчих досліджень Волині кінця XIX ст. унікальною для нас є спадщина архієпископа Волинського і Житомирського Модеста – відомого краєзнавця, активного учасника розгортання краєзнавчого руху в регіоні.

Народився архієпископ Модест (в миру Данило Костянтинович Стрельбицький) 17 (29) грудня 1823 року в селі Зіновинці Літинського повіту, Подільської губернії. Походив з давнього шляхетського роду Стрельбицьких. Батько та дід Данила Стрельбицького були українськими священиками.

Після закінчення Кам'янець-Подільського духовного училища, а згодом – Подільської духовної семінарії, з 1849 по 1853 рік навчався в Київській духовній академії. У 1854 році отримав ступінь магістра богослов'я. Відразу був призначений наглядачем Слуцького духовного училища, а згодом – його викладачем. У 1863–1866 рр. працював у Віленському духовному училищі, в наступні роки – у Мінській та Чернігівській духовних семінаріях. Упродовж 1868–1877 рр. о. Модест був ректором Іркутської духовної семінарії. Після нетривалого перебування на посаді Єкатеринбурзького єпископа призначений єпископом Люблінським і вікарієм Холмське-Варшавської єпархії. У 1885–1889 рр. – Нижегородський єпископ, а в 1889–1902 рр. єпископ і з 1892 року – архієпископ Волинський і Житомирський [4, 179-180]. З цього часу останні роки його життя були пов'язані з Волинь.

Саме Модест стає активним учасником розгортання краєзнавчого руху у Волинській губернії та сприяє діяльності музейних закладів релігійного спрямування, так званих давньосховищ. Підтримував архієпископ і заходи щодо проведення археологічних розкопок та археологічних експедицій, видавав розпорядження про необхідність збору священиками у їх парафіях відомостей та пам'яток з історичного минулого краю та сприяв поповненню експозицій давньосховищ Володимир-Волинського Свято-Володимирського і Луцького Хрестовоздвиженського православних церковних братств.

Однак особливу роль відіграв архієпископ Модест у заснуванні в місті Житомирі Волинського єпархіального давньосховища та Волинського церковно-археологічного товариства при ньому. Адже, ще у 1891 році на єпархіальному з'їзді у Житомирі Модест запропонував організувати при архієрейському будинку єпархіальне давньосховище [1, 74]. Необхідність заснування такої установи, яка опікувалася б історичними пам'ятками обґрунтовував і у поданій 1892 року на ім'я архієпископа доповідній записці один з організаторів краєзнавчого руху на Волині, викладач Житомирської жіночої гімназії О. Фотинський. Пропозиція краєзнавця знайшла підтримку церковного керівництва. 2 листопада 1993 року Синод дозволив відкрити в Житомирі Волинське церковно-археологічне товариство разом з єпархіальним давньосховищем [4, 188–189]. І незабаром завдяки адміністративним розпорядженням владики Модеста до Житомира від парафіяльних священиків, настоятелів монастирів почали надходити предмети і пам'ятки старовини, що знаходилися у церквах, монастирях, приватних колекціях духовенства. Ці добровільні надходження пам'яток старовини від багатьох осіб, насамперед священнослужителів, склали основу цього церковного музейного закладу. Про це розповідає перший випуск короткого опису предметів, що надійшли до нього на 1 липня 1893 року [5]. Надходженню пожертвувань сприяли і особисті поїздки Модеста по Волинській єпархії. Наприклад, на його заклик стародавні церковні реліквії до єпархіального давньосховища передали священик з с. Дорогобуж І. Огібовський та священик з м. Вишневець І. Соботович. Повідомляючи про це, часопис «Волынские епархиальные ведомости» відзначав, що «Дорогобузькі старожитності всі є залишками ще удільного періоду (не пізніше XIII – XIV ст.), Вишневецькі – досить цікавими пам'ятками періоду латино-польського [8, 552]». Не менш рідкісні предмети старовини пожертвували в музей ковельський протоієрей А. Баранович, протоієрей з м. Гощі Д. Абрамович та поміщик А. Злотницький. Цікавого старовинного хреста-енколпіона, що датувався XIII – XIV ст., подарував давньосховищу І. де Шодуар [8, 552-553].

Пошуково-збиральницька діяльність Волинського церковно-археологічного товариства та єпархіального давньосховища здійснювалася не тільки шляхом наукових екскурсій, а й за допомогою інших, але схожих до них форм виявлення старожитностей краю. Так, члени товариства включилися у

пошуки, збір та впорядкування літописів і описів церковних парафій Волині. З цією метою вони неодноразово подорожували по селах і містечках, збираючи підготовлені парафіяльними священиками протягом XIX ст. описи парафій, вивчаючи історію населених пунктів та їх пам'ятки [7, арк. 1]. Члени товариства розробили також власну програму-анкету, за пунктами якої проводився опис окремих церков, парафій, населених пунктів Волині [9, 8-25]. Анкета містила питання географічного, топографічного, релігійно-обрядового, фольклорно-етнографічного, історичного характеру і ставила за мету зібрати детальні відомості з історії православ'я на Волині, міжконфесійної боротьби, питань політичного, економічного та культурного життя краю. Така робота контролювалася самим архієпископом Модестом і в ході її проведення краєзнавці на місцях практично не зустрічали перепон при зборі необхідних даних, в тому числі й при обстеженні церковних архівів, огляді старо-друків і рукописних книг, давніх ікон, інших реліквій. В результаті таких заходів було виявлено і вилучено для експонування у Волинському єпархіальному давньосховищі значну частину пам'яток старовини не тільки православ'я, а й католицизму та уніатства. Показовою у цьому відношенні може бути діяльність завідувача давньосховища О. Фотинського. Саме за допомогою відомостей, що містилися у переглянутих ним літописах, краєзнавець намітив для обов'язкового обстеження влітку 1900 року низку населених пунктів Дубенського повіту, де ще знаходилися історичні реліквії. Його побоювання не були позбавлені підстав: адже в зв'язку з наказами вищої єпархіальної влади, особливо у 1860-1870-х роках, «про очищення церков від усього католицького і уніатського, багато пам'яток старовини, навіть і безперечно православної, піддавалися знищенню, так як виконавцями наказів були сільські священики, котрим, звичайно, важко було розібратися в старовині, тому вони… забирали із церков все те, що хоча б чимось відрізнялося від сучасних зразків… [2, 217]». Під час такої екскурсії О. Фотинський обстежив 28 населених пунктів повіту. Він виявив давні ікони Божої матері і святого Миколая Чудотворця із колишньої замкової церкви князів Острозьких, срібний напрестольний хрест 1650 року, виготовлений на кошти ієрея Д. Конашинського (у м. Дубно), оригінальну ікону Святої Трійці 1745 року (у містечку Верба), багато інших пам'яток старовини в селах Дермань, Підбірці, Мільче та ін., де колись існували православні монастирі [2, 218–223]. Дослідникові вдалося також обстежити та сфотографувати давні церкви, ікони, іконостаси, інші старожитності, знати копії старовинних планів і церковних будівель. Базуючись на інформації О. Фотинського Волинське церковно-археологічне товариство підняло питання про передачу в єпархіальне давньосховище віднайдених краєзнавцем старожитностей.

На основі цих зібраних пам'яток старовини релігійно-церковного характеру спочатку формувалася і експозиція єпархіального давньосховища. Так, відповідно до змісту параграфа 9 статуту Волинського церковно-археологічного товариства у єпархіальне давньосховище повинні були надходити і надходили стародруки та рукописні церковно-богослужбові книги, старовинні рукописи релігійно-морального змісту, оригінали або копії ікон, чаш, церковного начиння, інших рідкісних за художнім витвором предметів з православних храмів, монастирів, братств; пам'ятки з історії запровадження на Волині унії, релігійного та суспільно-політичного минулого тих земель, які наприкінці XIX – на початку XX ст. входили до складу так званого Південно-Західного краю Російської імперії, тощо [10, 18]. Для включення до експозиції цих пам'яток, а особливо тих, що становили власність церкви, необхідно було отримати дозвіл Синоду. Завдяки зусиллям владики Модеста такий дозвіл у формі наказу з'явився на його адресу. У ньому, між іншим, говорилося: «Приймаючи до уваги, що в давньосховище за статутом надходять предмети, які використовуються при богослужінні: стародавні чаші, Євангелія, напрестольні хрести…» Св. Синод звертає особливу увагу на їх зберігання і наказує: «а) влаштувати для їх зберігання пристосовані вітрини з хрестами і відповідними написами на них; б) зберігання названих предметів доручити особі в священому сані; в) при огляді священих предметів не дозволяти прихожанам брати їх руками, для задоволення власної цікавості… і ставитися до цих предметів з належним святині церкви благоговінням… [3, 15-17]». Однак з часом коло повноважень єпархіального давньосховища розширилося і музейний заклад став місцем зосередження й чималої кількості пам'яток світського характеру.

Одним з відділів давньосховища була і бібліотека. За проектом статуту Волинського церковно-археологічного товариства вона мала комплектуватися не тільки книгами з історії та археології Волині, а й довідковою літературою, необхідною для наукової роботи [3, 12]. розпорядчий комітет товариства піклувався про поповнення бібліотеки новими надходженнями. Для цього він використовував зв'язки з Київською та Віленською археографічними комісіями, Київським товариством Нестора-літописця, Кам'янець-Подільським єпархіальним історико-статистичним комітетом, іншими науково-громадськими осередками [3, 6]. У цій справі підтримку розпорядчому комітетові надавав архієпископ Модест, який неодноразово звертався з листами до вищеназваних товариств [6, арк. 4]. Його прохання не залишалися без відповіді. Відомо, що голова Київської археографічної комісії писав: «… мною зроблене розпорядження

про відправлення до заснованого в місті Житомирі Церковно-Археологічного Товариства видань Археографічної Комісії… [6, арк. 5]». Також з ініціативи владики єпархіальний з'їзд духовенства на благоустрій бібліотеки при давньосховищі виділив 600 крб. Вже із звіту товариства за 1895 рік відомо, що бібліотека складалася із відділів рукописів, стародруків і сучасних історико-археологічних видань та містила 1139 рукописних пам'яток, 375 екземплярів друкованих видань та одну карту [3, 4].

Таким чином, завдяки подвижницькій діяльності архієпископа Волинського і Житомирського Модеста та місцевих краєзнавців на теренах Волинської губернії наприкінці XIX ст. постали та розгорнули активну роботу Волинське єпархіальне давньосховище та Волинське церковно-археологічне товариство при ньому. Ці осередки слід розглядати як єдину організаційну структуру, підпорядковану справі збору, вивчення і збереження пам'яток старовини та ґрунтовного дослідження волинської землі.

1. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст. : Становлення. Історіографія. Біобібліографія / Л. В. Баженов. – Хмельницький : Доля, 1993. – 256 с.

2. Беляшевский Н. Экскурсия О. А. Фотинского по Волынской губернии для описания памятников старины / Н. Беляшевский // Археологическая Летопись Южной России. – 1900. – Т.2. (Декабрь). – С. 216-226.

3. Волынский историко-археологический сборник. Издание распоря-дительного комитета Волынского Церковно-Археологического Общества.– Почаев : Типогр. Почаевской Успенской Лавры, Житомир : Типогр. и литогр. М. Дененмана, 1896. – Вып. 1. – 244 с.

4. Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.) / С. В. Гаврилюк: моногр. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 532 с.

5. Краткое описание предметов древности, пожертвованных в Волынское Епархиальное Древлехранилище по июль 1893 года. – Почаев : Типогр. Почаево-Успенской Лавры, 1893. – 59 с.

6. Об учреждении в г.Житомире Церковно-Археологического общества и при нём древлехранилища. 26 апреля 1893 – 3 марта 1894 гг. – Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 442, оп. 646, спр. 51, арк. 1–9.

7. О представлении церковных летописей в канцелярию Волынского Церковно-Археологического Общества. – ЦДІАК України, ф. 1974, оп. 1, спр. 3, арк. 1–21.

8. О. Ф. Торжество в г. Житомире возсоединения Волыни с Русскою империею и открытие Волынского церковного Древлехранилища / О. Ф. // Волынские епархиальные ведомости. – 1893. – №19 (часть неоф.). – С. 550-559.

9. Программа церковно-исторического описания церкви и прихода Волынской епархии. (Печатается для руководства духовенству Волынской епар-хии согласно резолюции Модеста, Епископа Волынского и Житомирского) // Волынские епархиальные ведомости. – 1892. – № 1 и 2 (часть оф.). – С. 8-25.

10. Устав Волынского Церковно-Археологического Общества // Волынский историко-археологический сборник. Издание распоря-дительного комитета Волынского Церковно-Археологического Общества. – Почаев : Типогр. Почаевской Успенской Лавры, Житомир : Типогр. и литогр. М. Дененмана, 1896. – Вып. 1. – С. 17-19.

Зоряна КУЧИНКО ***(Луцьк)***

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Серед 105 музеїв Волинської області, які офіційно зареєстровані при навчальних закладах системи Міністерства освіти і науки України функціонують 26 музеїв бойової слави, 25 – історико-етнографічного спрямування, 23 – історії міст чи сіл. На Волині є також ряд меморіальних, літературних, мистецьких та інших музеїв. І лише один музей археології, який організований та функціонує на історичному факультеті СНУ імені Лесі Українки.[1]

Музей було започатковано у вересні 1975 р., а офіційно відкрито 9 березня 1977 р. на день народження Тараса Григоровича Шевченка , котрому належать такі приємні для археологів слова: «Я люблю археологію. Я поважаю людей, які присвятили себе цій таємничій матері історії». Ініціатором створення музею став тодішній старший викладач Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки, кандидат історичних наук, а нині завідувач кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, професор, доктор історичних наук Михайло Михайлович Кучинко. Куратором музею він залишається і до нині.

Спочатку археологічні матеріали розміщалися лише в одній кімнаті в тодішньому корпусі історичного факультету по вул. Леніна 2 (нині проспект Волі), де тепер функціонує жіночий монастир Св. Василя

Великого Української Православної церкви Київського Патріархату. У 1984р. для Музею археології керівництвом педінституту було виділено велике приміщення в головному корпусі Луцького педінституту ім. Лесі Українки по вул. Радянській 86 (нині Винниченка, 30). З ініціативи тодішнього ректора Нестора Бурчака було виготовлено спеціальні вітрини з підвіскою, де розмістилися археологічні матеріали , та велику «Археологічну карту Волині» з позначенням пунктів, на яких виявлені пам'ятки різних періодів. Карта теж була електрифікована. Тоді ж була виготовлена ефектна діорама «Стоянка первісних мисливців». Час перебування музею в центральному корпусі був чи не найкращим в його історії.[2] Як засвідчують записи в «Книзі відгуків» з жовтня 1984 до грудня 1993 року його відвідало понад 5 тисяч осіб.

В 1994р. Музей археології перебрався в приміщення історичного факультету по вул. Шопена 24, де займав одну діючу аудиторію, але функціонував досить ефективно, хоча і далі на громадських засадах. Лише в 2005р. він став структурним підрозділом університету.[3]

Значні зміни в музеї сталися в 2013 році, коли завдяки ініціативі декана історичного факультету Анатолія Шваба був зроблений капітальний ремонт та модерне освітлення. Завдяки декану музей отримав ще одну кімнату, а також археологічну лабораторію, що дозволило розширити експозицію. Після ремонту та реконструкції музей став набагато привабливішим, що не залишилось поза увагою відвідувачів. Збільшення корисної площі дозволило відкрити нові розділи експозиції – «Доба середньовіччя і Козацтва», з відповідними автентичними матеріалами, а також «Нумізматика і сфрагістика», де поміщені монети та пломби з 2 до 18 століття, в тому числі срібні римські динарії 2-4 століття та срібні монети руського-литовської доби, знайдені на Волині. Відкрито також нову експозицію: «Історична геральдика Волині». Дуже важливим етапом у процесі становлення Музею археології було перетворення його з установи , що функціонувала на громадських засадах , в повноцінний культурно-освітній заклад. Цьому сприяло офіційне призначення офіційного завідувача музею. Першим завідувачем упродовж 2003-2004 рр. був Григорій Охріменко , який започаткував ведення Інвентарної книги, куди вносились відомості про знахідки, що поступали в фонди музею. А це одна з основних умов існування музею. У 2004-2005 роках Музеєм археології завідувала Валентина Петрович. З її ініціативи музей отримав свідоцтво і паспорт, зареєстровані в Міністерстві освіти і науки України, які засвідчували його офіційний статус у складі ВДУ ім. Лесі Українки. З 2005 по 2011рр. керівником музею була Тетяна Яцечко. В цей час 10 лютого 2010р. наказом міністра освіти і науки І. Вакарчука Музею археології було присвоєне звання «Зразковий музей». З лютого 2011 р. музей очолює Зоряна Кучинко. Саме за її безпосередньої участі після ремонту відбулася всебічна реконструкція старої експозиції, яка поповнилась численними матеріалами, й були відкриті нові експозиції. Музей ніби отримав нове дихання. Поновився і навіть збільшився потік його відвідувачів. Так, з 19.09. 2013 року, коли після ремонту відкрився музей для відвідувачів до 8.04. 2014р. в «Книзі відгуків» зареєстровано 60 екскурсій з учнями, студентами та іншими категоріями населення Волині та інших регіонів України.

Як і будь-який заклад подібного профілю, Музей археології реалізує випробувані за роки функціонування форми і напрями діяльності з урахуванням його специфіки. Передусім музей є постійним місцем екскурсій для студентів і школярів, а також практичної роботи студентів істориків і музеєзнавців, забезпечує навчальний процес і заняття археологічного гуртка. Щороку в Музеї проходить День відчинених дверей для абітурієнтів історичного факультету та їх батьків .

Музей археології проводить значну науково-дослідну роботу. На основі музейних фондів студенти історичного факультету написали і захистили низку курсових і близько 20 дипломних і магістерських робіт. У значній мірі на базі археологічних матеріалів написані статті і книги викладачами кафедри археології професором Михайлом Кучинком та доцентом Григорієм Охріменком.

Музей співпрацює з цілою низкою профільних закладів, і передусім, з Волинським краєзнавчим музеєм , який надає нам як методичну так і моральну допомогу. Особливо слід відзначити допомогу музею з боку директора Анатолія Силюка та наукового співробітника Володимира Савицького. Підтримуються ділові контакти з іншими музеями міста Луцька і області, зокрема з Музеєм етнографії Волині і Полісся СНУ ім. Лесі Українки, Торчинським історичним музеєм та Волинським регіональним музеєм Українського війська та військової техніки .

Варто зауважити, що Музей археології Східноєвропейського національного університету імені лесі Українки не лише отримує допомогу від інших, а й надає її, зокрема шкільним музеям Волинської області. Так ,завдяки нашій допомозі обладнано археологічні експозиції в шкільних музеях сіл Городище Друге і Смолигів Луцького та Колки, Кукли і Оконськ Маневицького районів. Музей регулярно надає методичні поради з влаштування музейних куточків у школах, де нема умов створення музеїв. До нас нерідко звертаються археологи-любителі та колекціонери з проханнями про консультації з різних питань .

Завдяки інтенсивним археологічним дослідженням викладачів і студентів університету фонди музею щороку поповнюються новими артефактами. Ще одним шляхом поповнення музейних раритетів є даруваня мешканців Луцька і Волині. Це особливо помітно в останні два роки, коли музей отримав від шанувальників старовини чудову колекцію бронзових фібул (застібок) II-IV ст., срібні римські монети II-IIIст. та чимало бронзових та мідних прикрас – перстнів, браслетів, підвісок, сережок, пряжок та інших побутових предметів. Дуже цінними є залізні землеробські знаряддя (наральники, леміші, чересла, мотики і серп) пізньосередньовічного часу, а також залізні деревообробні знаряддя праці та ковальські інструменти, подаровані доброзичливцем який побажав залишитися невідомим. До речі, це чи не найбільша колекція знарядь в навчальних музеях Волині. Викликає захоплення збірка козацьких старожитностей: меч, шабля, пістоль, піка, а також гарматні ядра та мушкетні кулі. Цікавими є глиняні козацькі люльки, кресала для висіканню вогню, голка для чищення люльки, мідна ложка, гудзики тощо. Ці речі потрапили в музей завдяки даруванню любителів старовини. І без перебільшення, є окрасою Музею археології. Загалом же на сьогодні фонди музею нараховують близько 1500 одиниць зберігання .

Загалом же музейні експонати представлені у чотирнадцяти розділах експозиції, які охоплюють період історії Волині від кам'яного віку до часів козаччини XVI–XVIII століть. Кожен з розділів оснащений тематичними кольоровими ілюстраціями, які допомагають відвідувачам, особливо, школярам повніше уявити собі життя наших предків.

Поряд з постійною діючою експозицією функціонує і тимчасова, на якій демонтуються знахідки археологів у поточному році. Ця виставка викликає незмінний інтерес як у студентів, які брали безпосередню участь у розкопках внаслідок яких з'явилися ці матеріали, так і в першокурсників, які поки що лише мріють про романтику пошуків.

Оскільки Музей археології тісно пов'язаний з навчальним процесом і зокрема з участю в археологічних розкопках, які проводяться в ході обов'язкової археологічної практики, студенти мають знати як це робити. З цією метою в музеї облаштований банер під назвою « Методика археологічних досліджень». На ньому поміщені фотопортрети світових корифеїв науки археології Г. Мортіль, А. Спіцина, Д. Яворницького, Л. Нідерле, Б. Фармаковського, П. Єфименка, М. Рудинського, та Т. Пассек, кожен з яких зробив свій вклад у розвитку методики археології. Нижче розташована відповідна правова основа досліджень, зокрема, в рамці поміщена стаття 54 Конституції України, в якій наголошено , що культурна спадщина охороняється законом ! Поруч у рамці подається стаття 35 « Закону України про охорону культурної спадщини», в якій говориться про дозвіл на проведення археологічних розвідок і розкопок. В іншій рамці подана фотокопія «Відкритого листа» за формою №1, що є єдиним дозвільним документом на проведення всіх видів археологічних досліджень. Тут же поміщені рисунки ё на яких показано як правильно проводити розкопки поселення і кургану. Завершується ця експозиція демонструванням металевих дощок, які встановлюються на важливих пам'ятках археології – поселенні і кургані і свідчать, що ці пам'ятки охороняються державою, а пошкодження їх карається законом. Ця експозиція має як освітнє так і виховне значення.

Невід'ємною складовою частиною Музею археології є його культурно-просвітницька діяльність. За час його функціонування в ньому побували відвідувачі не лише з Луцька та Волині, а й з інших регіонів України, а також зарубіжжя. Про це свідчать записи в Книзі відгуків школярів, гімназистів, ліцеїстів, вчителі, лікарів, військових з Буковини, Вінничини, Закарпаття, Запоріжжя, Донбасу, Львівщини, Рівненщини, Луганщини, є також записи гостей з Литви, Латвії, Польщі, Білорусі, Росії і навіть Іспанії.

До надання музею статусу відомчого екскурсії в ньому на громадських засадах проводили викладачі – археологи, а також підготовленні студенти-ентузіасти. Відгуки про екскурсії дуже доброзичливі. Ось, зокрема, відгук керівників шкіл Здолбунівського району Рівненської області: «Чим далі минуле відсувається від нас, тим дорожча згадка про нього. Спасибі людям, які створили цей прекрасний музей археології на Волині і не дають згаснути цьому минулому. Спасибі Михайлу Михайловичу, що так цікаво «провів» нас сторінками історії.» Високу оцінку діяльності музею дав старший науковий співробітник Інституту історії Російської академії наук (м. Москва), етнічний українець В. Перхавко: «Цей археологічний музей може слугувати взірцем для створення музеїв такого профілю в інших ВУЗах». І подібних записів у Книзі відгуків чимало.

Важливою формою діяльності Музею археології є робота з учнівською та студентською молоддю. При музеї впродовж ряду років функціонує археологічний гурток керований знаним дослідником пам'яток Волині, заслуженим працівником освіти України, доцентом Григорієм Охріменком. Під його науковим керівництвом гуртківці вивчають археологічні пам'ятки області, проводять пошуки нових пам'яток та вчаться опрацьовувати знахідки. Юні археологи вчаться також проводити екскурсії по музею. Немає

сумніву що з часом вони стануть добрими краєзнавцями, а деякі з них, можливо, будуть і фахівцями – археологам .

Звичайно ж, - це лише деякі напрями діяльності Музею археології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, але і вони дають уявлення про його роль в охороні та популяризації культурної спадщини Волині. А крім того, зі сказаного вище, сподіваємось, видно, що музей є важливим навчальним і науково-просвітницьким осередком не лише Луцька та Волині, а й всієї Західної України.

1. Музеї навчальних закладів Волинської області – осередки освіти і виховання. Путівник. – Луцьк, 2005. – С. 3-4, 72 - 73.

2. Кучинко М., Шкоропад В. Пам'ятки Археологічного музею Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки // Друга Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – К., 1988. – С. 248-251; Кучинко М. Археологія в Луцькому педагогічному інституті // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 9 - 10.

3. Яцечко Т. Музей археології Волинського державного університету імені Лесі Українки: історія і сучасність // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2007. – Вип. 5. – С. 134 - 137.

Людмила ЛАНШИНА ***(Луцьк)***

ДІЯЛЬНІСТЬ П. А. ТУТКОВСЬКОГО НА ВОЛИНІ
(Каталог матеріалів П. А. Тутковського у фондах Волинського краєзнавчого музею)

Павло Аполлонович Тутковський є однією з найяскравіших постатей вітчизняної науки кінця XIX – початку XX століття. Народився він 1 березня 1858 року в містечку Липовець Київської губернії в родині службовця. Прадід був запорізьким козаком на прізвище Тутко. Батько, Аполлон Лукич, випускник юридичного факультету Київського університету, працював суддею на Волині й Київщині. Дитинство Павла, старшого брата Миколи та сестри Софії пройшло під пильним доглядом надзвичайно культурної та музично освіченої матері Юлії Антонівни.

Середню освіту отримав в Житомирській класичній гімназії, де з 5-го класу почав захоплюватись самостійним вивченням природничих наук, яких у шкільній програмі зовсім не було. Після закінчення гімназії зі срібною медаллю в 1877 році Тутковський був прийнятий на природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету. Улюбленими предметами у нього були хімія і мінералогія, тому багато часу він проводив в лабораторіях. На третьому курсі молодий дослідник видав літографований переклад підручника з мінералогії К. Наумана, який потім використовувався студентами, а пізніше свою першу оригінальну наукову роботу з кристалографії. Обидві роботи були ілюстровані великою кількістю малюнків, зроблених Тутковським.

У студентські роки на допомогу батьків не доводилось розраховувати, тому Павло займався репетиторством. Уже на І курсі університету він одружився на Олені Дмитрівні Багалєй, сироті, яка взяла прізвище свого хрещеного батька – відомого українського історика, професора Харківського університету Д. І. Багалєя. Молода сім'я не мала ніяких засобів до існування, тому Тутковському доводилось постійно підробляти, читаючи приватні лекції. Одночасно, він продовжував із захопленням працювати в університетських лабораторіях, їздив з викладачем з геології та мінералогії К. М. Феофілактовим на геологічні екскурсії в околиці Києва та поступово набував навики дослідника.

Перші кроки наукової діяльності П.А. Тутковського назавжди поєднали його долю з поліським краєм. Вчений майже 30 років свого життя присвятив вивченню Волинського Полісся – унікального краю з неповторною чудовою природою, своєрідними ландшафтами та геологічною будовою, великою кількістю озер і річок, багатством флори і фауни. Невтомний дослідник палко полюбив Волинь, про яку захоплено писав: „Щедрий науковий ужиток дає понад сподівання Полісся і геологу; тут, можна сказати, що ні крок, то ціла поема, яка оповіщає про великі події далекого минулого".

Перше знайомство Тутковського з Волинським Поліссям припадає на останні десятиріччя XIX століття, коли молодий вчений працював на посаді консерватора мінералогічного та геологічного кабінету. Згодом, вчителюючи в середніх школах Києва, він мав змогу познайомитись з озерним краєм ґрунтовніше. І хоча відрядження у найвіддаленіші куточки Волині на мізерні кошти Товариства природодослідників виснажували морально і фізично, вони дали позитивні результати. Його багатогранна наукова робота була спрямована на ґрунтовне вивчення геологічної будови, рельєфу, корисних копалин, підземних вод, озер, річок, населених пунктів та ін. Павло Аполлонович є автором понад 80 наукових праць, присвячених

дослідженню цього краю, а саме: ,,З геології Луцького повіту Волинської губернії" (1897), ,,Поліські ,,вікна" (1899), ,,Озеро Світязь і народні легенди про нього" (1901), ,,Про післятретинні відклади Володимир-Волинського та Ковельського повітів Волинської губернії" (1902), ,,Про геологічні дослідження 1900-1901 рр. вздовж Києво-Ковельської залізниці" (1902), ,, Викопні пустині Північної півкулі" (1910), ,,Карстові явища та самобутні артезіанські джерела у Волинській області" (1911;1912), ,,Післятретинні озера в північній смузі Волинської губернії" (1912), ,,Геологічний нарис Володимир-Волинського, Ковельського та Овруцького повітів Волинської губернії" (1916), ,,Нариси з природи України" (1920) та ін.

У своїй ґрунтовній науковій праці ,,Поліські ,,вікна" (1899) Тутковський подає топографічну карту частини Луцького повіту Волинської губернії, де знайдені сильні самобутні джерела ,,вікна", описує походження назви оконських джерел, особливості рельєфу та геологічної будови околиць Оконська та інші поліські ,,вікна", походження і характер води, ймовірні причини утворення та значення їх в гідрології Полісся.

У 1899 році вчений провів докладне дослідження легендарного озера Світязь, простори якого вразили до глибини душі. ,,Український Байкал" настільки полонив його увагу, що в 1900 році в XXIX томі ,,Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона" була надрукована його перша публікація про це озеро, в якій подано науковий опис озера,яке разюче відрізняється характером своєї чистої і прозорої води від сусідніх дрібних озер і боліт, живиться потужними глибинними джерелами підкрейдової артезіанської води. Від місцевого населення Тутковський зібрав, а пізніше опублікував 9 легенд про озеро Світязь, серед них: легенда про походження озера, про скарб водяника, про зачаровані гроші, про дзвін, про сома та ін.

У 1907 році в IX додатковому томі ,,Енциклопедичного словника" була надрукована біографія П.А. Тутковського – геолога і географа, співробітника ,,Словника", в якій висвітлюється велика наукова діяльність вченого та його участь в дослідженні природи Волині.

З 1904 по 1909 роки Павло Аполлонович жив і працював у м. Луцьку – тоді повітовому центрі Волинської губернії. Він був інспектором народних училищ 5-го району губернії (Луцький повіт). Сюди Тутковський приїхав, маючи досвід і визнання в науковій діяльності та педагогічній роботі. Саме тут він мав можливість бути ближче до природи і весь вільний час, особливо в літні місяці, досліджувати край, виявляти та збирати фактичний матеріал.

Вчений згадував,що бував в таких місцях Полісся, куди не ступала людська нога, особливо багато здійснював відважних походів по болотах.

Зрозуміло, що дослідження Полісся за часів царської Росії вимагали від молодого дослідника максимальної затрати моральних сил та енергії. Як свідчить його автобіографія, Тутковському по кілька місяців доводилось харчуватись лише чорним хлібом і чаєм, бо ,,в тих поліських нетрях і за гроші не можна нічого дістати та й часу для цього не було". Та ці труднощі його не злякали і, навіть, в таких умовах наукова робота повністю захоплювала вченого.

З праць Павла Аполлоновича можна дізнатися і про надзвичайно тяжке життя поліщуків, за якими він мав можливість спостерігати під час своїх подорожей: ,,На галявинах трапляються зрідка злиденні сільця, при вигляді яких мимохіть стискається від жалю серце. Сиротливо туляться під лісом низенькі, похилені і почорнілі від вогкості, погано побілені, сяк-так збиті, рублені хатинки поліщуків з маленькими вікнами, оточені жалюгідними подвір'ячками, стіни хатинок іноді для захисту від зимових холодів обшиті зовні очеретом або соломою. Непривітне кладовище з кривими дерев'яними хрестами, на якому буквально – ні билиночки, лежить біля самісінької дороги. Інші сільця розмістились у чорному болоті… Із здивуванням запитуєш себе, як можуть жити люди на цих похмурих, підозрілих трясовинах".

За дорученням Геологічного комітету Тутковський здійснював геологічне дослідження вздовж Києво-Ковельської залізниці, будівництво якої тоді планувалося. Водночас, він завершував детальне дослідження території 16-го аркуша 10-верстної загальної геологічної карти Європейської частини Росії і виконав її настільки досконало, що вона відповідала 3-верстній. Щорічно готував і публікував стислі попередні звіти про проведену роботу над картою.

На основі зібраних на Волині багатих фактичних матеріалів Павло Аполлонович надрукував пізніше ряд праць з різних галузей геології, палеонтології та фізичної географії.

Працюючи інспектором народних училищ, Тутковський піднімає питання про необхідність розширення приміщення Луцького двокласного міського училища, в якому отримували початкову освіту діти найбіднішої частини населення Луцька. Училище настільки було ,,переповнене учнями, що класна робота вчителів вкрай скрутна… учням нічим дихати і ніде сидіти ". Павло Аполлонович пише доповіді в Луцьку міську управу, яка за його свідченням, ще з 1903 року не спромоглася для цих потреб асигнувати відповідних

Павло Аполлонович Тутковський.

коштів". З метою працевлаштування бідноти вчений пропонував відкрити при училищі вечірні курси рукоділля, невтомно боровся за підвищення заробітної плати вчителям.

У 1909 році Тутковський переїхав з Луцька до Житомира, де працював директором народних училищ Волинської губернії і приймав активну участь в роботі Товариства дослідників Волині, з 1910 року – був його Віце-головою.

У 1911 році в Московському університеті вчений успішно захистив докторську дисертацію під назвою ,,Викопні пустелі Північної півкулі", яка була підсумком багаторічних наукових досліджень природи Волині. Йому було присвоєно звання доктора географії, а Казанський університет удостоїв його докторського ступеня мінералогії та геології.

У 1913 році Тутковський переїхав до Києва, де працював приват-доцентом, а пізніше – професором Київського університету.

У 1919 році Павло Аполлонович був обраний у перший склад академіків України. З 1921 по 1930 роки він очолює фізико-математичний відділ АН України, а з 1924 по 1926 роки – Голова науково-дослідної кафедри геології АН України. У 1929 році він отримав звання академіка АН Білорусії.

Таке широке коло обов'язків у Тутковського завжди поєднувалось із активною громадською діяльністю вченого-педагога. Він організував при Академії наук Геологічний музей, який у 1928 році отримав статус національного. Павло Аполлонович видав словник української геологічної термінології, а також підручники з мінералогії, геології та географії.

У листопаді 1929 року вчений переніс складну операцію. Та, навіть, у такому стані оптимізм не залишав його. Він складав плани подальших геологічних досліджень. Але важка хвороба знесилювала організм, і 3 червня 1930 року Тутковського не стало.

Подвижницьким життям Великого українця – Павла Аполлоновича Тутковського можна лише захоплюватись. Його серце завжди було сповнене великої любові до Волинського Полісся, відгомін якої звучить у його незабутніх словах: ,,Природа нашого Полісся являє стільки своєрідної краси і знаменитих явищ, стільки пам'яток віддалених геологічних подій, що може дати на довгі літа рясний матеріал для праці вчених, митців і поетів".

Щодо історії створення персонального фонду П. А. Тутковського у Волинському краєзнавчому музеї. Довгий час матеріалів відомого геолога у ВКМ не було. Справа в тому, що музей у Луцьку було

відкрито тільки в 1929 році. Всі цінні колекції, які зібрав великий вчений у нашому краї під час наукових експедицій, а також документальні матеріали, його праці знайшли іншу адресу. До того ж історичні події, які тут відбувалися, значно ускладнювали їх пошук, через що він був досить тривалим.

Тільки в повоєнні роки, завдяки проведеній роботі в архівах, бібліотеках, музейних закладах та серед краєзнавців вдалося зібрати не тільки відомості про П. А. Тутковського, а також його публікації, фотознімки, архівні документи.

Найбільш цінними надбаннями музею були праці вченого. З Москви надійшов журнал ,,Землеведение" кн. IV за 1900 рік, в якому була надрукована ґрунтовна наукова праця П. А. Тутковського ,,Полесские ,,окна" (1899).

,,Труды общества исследователей Волині" музей отримав з міста Краснодара та Оренбурзького краєзнавчого музею. На книгах збереглися печатки ,,Оренбургский отдел русского географического общества" (відомо, що Товариство дослідників Волині підтримувало тісні зв'язки та проводило обмін друкованими виданнями з рядом наукових товариств та установ).

,,Карту-справочник строительных материалов по Западному фронту" та ,,Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона" було одержано з Ленінграда. Тутковський був одним із активних співробітників цього словника. Тут він опублікував багато наукових матеріалів, окремі з них пов'язані з Волинню – це статті, в яких подає детальний опис басейнів річок Прип'ять, Ствига, Стир, Стохід, Струмінь, Стубла, Турія та ін.

Збереглися архівні документи, написані Тутковським в Луцьку міську управу, з яких дізнаємося про невтішний, занедбаний стан народної освіти та піклування вченого щодо поліпшення роботи народних училищ.

На основі досліджень та зібраних матеріалів у Волинському краєзнавчому музеї у відділі природи створена експозиція, присвячена П. А. Тутковському, оформлено фотодокументальну виставку,, Тутковський і Волинь", проводяться тематичні вечори та екскурсії, підготовлено публікації та репортажі по радіо та телебаченню. Матеріали вченого привертають увагу науковців, викладачів, студентів, учнів.

Науково-дослідницька та збиральницька робота проводиться і нині. Музейні працівники підтримують зв'язки з дослідниками наукової спадщини Тутковського – викладачами географічного факультету Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, науковцями Шацького національного природного парку, бібліотеками, архівом та ін.

Нині персональний фонд П. А. Тутковського у колекції Волинського краєзнавчого музею нараховує 25 одиниць. Згрупований у покажчику за розділами: фотокопії, ксерокопії, книги, праці, програми.

Вживані скорочення:

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей

КДФ – інвентарна група ,, Книги, документи, фотографії "

П – інвентарна група ,, Природа "

ДМ – інвентарна група ,, Допоміжні матеріали "

І. Праці П.А.Тутковського, опубліковані в журналах

1. Тутковский П.А. Полъсскія ,,окна" (съ картою) // Землевъдъніе / ред. Д. Н. Анучин. – Москва: Общество типографіи А.И. Мамонтова. – 1900. – С. 29 –82. – ВКМ, інв. № П – 4498.

ІІ. Документи

1.Тутковский П.А. Карта-справочник строительных материалов по Западному фронту // Справочная карта строительных материалов и других полезных ископаемых в пределах 16-го листа и восточной части 7-го листа 10- верстн. карты Европейской России. – Петроград: Государственная типография. – 1916. – ВКМ, інв. № КДФ – 2237.

2. Предварительный отчетъ Волынскому Губернскому Земскому Собранію объ организаціи, исполненіи и результатах почвенныхъ изслъдованій Волынской губерніи, произведенныхъ лътомъ 1913 года. – К.: Типографія 2-й Артели. – 1913. – 71 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 5615.

ІІІ. Ксерокопії та фотокопії праць П. А. Тутковського

1. Ксерокопія. Тутковский П.А. Послътретичныя озера въ съверной полосъ Волынской губерніи. 4 стор. – ВКМ, інв. № ДМ – 64100.

2. Ксерокопія. Тутковский П.А. Янтарь въ Волынской губерніи // Труды общества изслъдователей

Волыни. – Т. IV. – С. 21–53. – ВКМ, інв. № ДМ –36235.

3. Ксерокопія. Тутковский П.А. Провалы почвы въ побережьяхъ ръкъ Стохода, Стыри и Горыни // П.А. Тутковский. Карстовыя явленія и самобытные артезіанскіе ключи въ Волынской губерніи. – Статья II. – С. 79 –117. – ВКМ, інв. № ДМ – 35476.

4. Ксерокопія. Тутковский П.А. Антропогеографическіе этюды по Волыни. Плотность населенія, людность и размъры поселеній по фізико–географическимъ зонамъ Волынской губерніи. – 1 арк. – ВКМ, інв. № КДФ –5617.

5. Ксерокопія. Тутковский П.А. Геологическій очеркъ Луцкаго уъзда Волынской губерніи (Краткій предварительный отчетъ объ изслъдованіяхъ 1914 года) // Труды общества изслъдователей Волыни. – Приложение к Т. XII. – 1915. – С. 25 –34. – ВКМ, інв. № ДМ – 35474.

6. Ксерокопія. Тутковский П.А. Заметки о базальтъ и третичныхъ песчаникахъ Луцкаго уъзда. – С. 101 – 113. – ВКМ, інв. № ДМ – 35475.

7. Ксерокопія книги. Академік Павло Тутковський (автобіографія). – К.: Вид-ня Акад. Наук. – 1929. –20 с. – ВКМ, інв. № ДМ – 25784.

8. Ксерокопія біографії П.А. Тутковського. – ВКМ, інв. № ДМ – 64101.

9. Ксерокопія. Тутковский П.А. Культ лесов прежде и теперь // Этико-эстетический подход в охране дикой природы и заповедном деле (из отечественных классических работ). – К.,1997. – ВКМ, інв. № ДМ – 64102.

10. Ксерокопія. Тутковский П.А. Мъсторожденія строительныхъ камней въ Луцкомъ уъзде Волынской губерніи. 5 стор. – ВКМ, інв. № ДМ – 64103.

11. Ксерокопія. Тутковській П.А. Передісторична природа Києва (Геологічне минуле території Києва за четвертинного періоду). – С. 179 – 187. – ВКМ, інв. № ДМ –64104.

12. Фотокопія. Титульна сторінка праці. Тутковській П.А. Ископаемыя пустыни съвернаго полушарія (приложеніе къ ,,Землевъдънію" за 1909 г.). – Москва, 1910. – ВКМ, інв.№ ДМ – 25692.

13. Фотокопія. Перша сторінка праці і зміст. Тутковській П.А. Карстовыя явленія и самобытные кючи въ Волынской губерніи. Статья І. Провалы почвы на Полъсской желъзной дорогъ. – ВКМ, інв. № ДМ – 25693.

14. Фотокопія. Титульна сторінка праці. Тутковській П.А. Мъсторожденія строительныхъ камней въ Луцкомъ уъздъ Волынской губерніи. – Житоміръ: Электрич. типография насл. М.Дененмана. – 1912. – ВКМ, інв. № ДМ – 25694.

15. Фотокопія. Титульна сторінка праці . Тутковській П.А. Задачи и предълы географіи. Вступительная лекція, прочитаная въ Университетъ Св. Владиміра 13 сентября 1913 года. – Житоміръ. Электрич. Типографія насл. М. Дененмана. – 1914. – ВКМ, інв. № ДМ – 25696.

16. Фотокопія. Перша сторінка праці. Тутковській П.А. Замътка о базальтъ и третичныхъ песчаникахъ Луцкаго уъзда. – ВКМ, інв. № ДМ –25697.

17. Фотокопія. Лист (заява) інспектора народних училищ 5-го району Волинської губернії П.А. Тутковського до Луцького міського голови. 2.10.1908. – ВКМ, інв. № ДМ –25703.

18. Фотокопії. Легенди, зібрані П.А. Тутковським про озеро Світязь. – ВКМ, інв. № ДМ – 25698 /1-4.

19. Фотокопія. Титульна сторінка праці. П.А. Тутковський. Нариси з природи України. – Вип. І. – Бібліотека природознавства. – ВКМ, інв. № ДМ – 64079.

20. Фотокопія. Титульна сторінка праці. П.А. Тутковський. Словник геологічної термінології (проект). – К.: Державне видавництво України, 1923. – ВКМ, інв. № ДМ – 64080.

21. Фотокопія . Титульна сторінка праці. П.А. Тутковський. Нариси з природи України. – Вип. І. – К.: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920. – ВКМ, інв. № ДМ – 64081.

22. Фотокопія. План м. Луцька, намальований П.А. Тутковським. – ВКМ, інв. № ДМ – 64082.

23. Фотокопія. П.А. Тутковський в роки мандрівок по Волинському Поліссю. – ВКМ, інв. № ДМ – 64083.

24. Фотокопія. П.А. Тутковський після закінчення Київського університету. 1883 р. – ВКМ, інв. № ДМ – 64084.

25. Фотокопія. П.А. Тутковський зі своїм старшим братом Миколою. 1872 р. – ВКМ, інв. № ДМ – 64085.

26. Фотокопія. П.А. Тутковський зі своєю дружиною О.Д. Багалій та дітьми Вадимом, Ольгою, Зинаїдою, Юлією.1890. – ВКМ, інв. № ДМ – 64086.

27. Фотокопія. П.А. Тутковський зі своєю другою дружиною Марією Юхимівною, сестрою та дітьми

Сергієм, Іриною, Олександром. 1901 р. – ВКМ, інв. № ДМ – 64088.

28. Фотокопія. П.А. Тутковський – організатор і перший директор Геологічного музею. 1927р. – ВКМ, інв. № ДМ – 64087.

29. Фотокопія. Портрет П.А. Тутковського. – ВКМ, інв. № ДМ – 64089.

30. Фотокопія. П.А. Тутковський на ювілейному засіданні ВУАН з нагоди 70-річчя від дня народження. 1929 р. – ВКМ, інв. № ДМ – 64090.

31.Фотокопія. П.А. Тутковський в останні роки життя. – ВКМ, інв. № ДМ – 64091.

32. Фотокопія. Будинок, в якому жив П.А. Тутковський під час роботи в Житомирі (вул. Провіантська, 12, тепер – Вул. Довженка, 27). – ВКМ, інв. № ДМ – 64092.

33. Фотокопія. Будинок у м. Луцьку по вул. Кривий вал, де жив П.А. Тутковський. – ВКМ, інв. № ДМ – 64093.

34. Фотокопія. Загальний вид на м. Липовець Київської губернії, де народився П.А. Тутковський. – ВКМ, інв. № ДМ – 64094.

35. Фотокопія. Будинок, у якому знаходився Музей Товариства дослідників Волині до І Світової війни. м. Житомир. – ВКМ, інв. № ДМ – 64095.

36. Фотокопія. Лист-заява інспектора народних училищ 5-го району Волинської губернії П.А. Тутковського до Луцької міської управи (рукопис). 1908. – ВКМ, інв. № ДМ – 64098.

37. Фотокопія. Фото П.А. Тутковського. Післяльодовикові бархани. – ВКМ, інв. № ДМ – 64105/1-6.

38. Фотокопія. Фото з праць П.А. Тутковського. – ВКМ, інв. № ДМ – 64106/1-3.

39. Фотокопія. Лист академіка, професора А. Карпинського до П. Тутковського. 21.03.1911 // Труди Товариства дослідників Волині. – ВКМ, інв. № ДМ – 64107.

40. Фотокопія. Особовий склад Товариства дослідників Волині на 1.01.1912 // Труди Товариства дослідників Волині. – ВКМ, інв. № ДМ – 64108.

VI. Книги і праці про життя і діяльність П.А. Тутковського

1. Бъльскій П. Нъкоторыя озера Волынской губерніи // Землевъдъніе / ред. Анучин Д.Н. – Кн. І. – Москва: Типо-литографія Т-ва И.Н. Кушнеревъ и Ко. – 1903. – С. 1-25. – ВКМ, інв. № КДФ – 4499.

2. Іванців В. Товариство дослідників Волині та його вклад в розвиток природничих наук. – Луцьк, 1994. – 94 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 15730.

3. Книга. Оноприенко В.И. Павел Аполлонович Тутковский. – Москва: Наука. – 1987. – 157 с. – ВКМ, інв. № ДМ – 18290/ 1-2.

4. Отчет о дъятельности Общества Изслъдователей Волыни за 1910 годъ. – 88 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 5614.

5. 5. Титов В. Відоме і невідоме ,, Товариство дослідників Волині”// Наука і культура. Україна. Щорічник АН УРСР. – К.: Знання. – Вип. 24. – 1990. – С. 70 –77. – ВКМ, інв. № ДМ – 22828.

6. Труды Общества Изслъдователей Волыни. – Житомиръ: Электрич. типогр. М. Дененмана. – 1911. – Т. VI. – 223 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 5616.

7. Труды Общества Изслъдователей Волыни. – Житомиръ: Электрич. типогр. М. Дененмана. – 1915. – Т. XI. – Вып. I. – 206с. – ВКМ, інв. № КДФ – 5613.

8. Труды Общества Изслъдователей Волыни. – К.: Типографія 2-й Артели. – 1915. – Т. XIII. – Вып. I. – 128 с. – ВКМ, інв. № КДФ – 5617.

9. Андрєєва Т. П. Діяльність П.А. Тутковського на Волині (рукопис, 8 стор.). – ВКМ, інв. № ДМ – 64099.

V. Публікації в газетах про життя і діяльність П. А. Тутковського

1. Шлапак Л. Один з кращих знавців неорганічної природи України (До 140-річчя від дня народження П. А. Тутковського // Сім днів**.** – № 9. – Рівне: Рівненська міська рада. – 1998. – С. 9-10.
– ВКМ, інв. № ДМ – 35814
ВКМ, інв. № ДМ – 36236

2. Лазарук В. Академік двох академій // Радянська Волинь(вирізка). – № 40. – 1979. – С. 4. – ВКМ, інв. № ДМ – 64096.

3. Падалка І., О. Романчук. Тутковський на Волині // Радянська Волинь(вирізки), 1988. – ВКМ, інв. № ДМ – 64097.

4. Шендеровський В. Знавець природи і землі української // Урядовий кур’єр. – № 157. – 2003. –

ВКМ, інв. № ДМ – 64110.

VI. Афіші

1. Афіша. Павло Тутковський і Волинь. До 150-річчя від дня народження. – ВКМ. – Луцьк, 2008. – ВКМ, інв. № ДМ – 64078

VII. Програми

1. Програма Перших наукових читань присвячених пам'яті П.А. Тутковського . Правобережне Полісся України вчора, сьогодні, завтра. – Луцьк, 25 – 26 березня 1998 р. – ВКМ, інв. № П – 5064.
– ВКМ, інв. № ДМ – 35127.

VIII. Запрошення

1. Запрошення на краєзнавчий вечір та відкриття виставки ,,Павло Тутковський і Волинь", присвячених 140-річчю видатного українського вченого. – Луцьк. – ВКМ. – 1998. – ВКМ, інв. № ДМ – 64109.

Сергій ЛИС ***(Луцьк)***

ТЕМА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ ОПОРУ В ЕКСПОЗИЦІЙНОМУ ЗАЛІ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ «ВОЛИНЬ У СКЛАДІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1945 – 1991 рр.)»

Напередодні 20-ї річниці проголошення незалежності України автор цих рядків, за активної допомоги інших наукових співробітників відділу новітньої історії, здійснив оновлення постійно діючого залу експозиції Волинського краєзнавчого музею «Волинь у складі Радянського Союзу (1945 – 1991 рр.)». Головна концепція нової структури залу – представлення у повній мірі українського націонал-демократичного руху опору радянському тоталітаризму, а не лише історія економічного та культурно-освітнього розвитку нашої області. Адже визвольні змагання українців, і волинян зокрема, за незалежну, соборну і демократичну Україну ніколи не переривалися. Змінювалася лише тактика боротьби, з переходом від збройних акцій українських повстанців у 1940-х – 1950-х роках до мирної правозахисної діяльності дисидентів у 1960-х – 1980-х роках та, зрештою, створення Народного руху України за перебудову.

На жаль, до 2011 року в експозиції зазначеного залу окремим стендом було показано лише історію діяльності НРУ на Волині та періоду перебудови загалом. Тема післявоєнної діяльності УПА представлялася лише кількома експонатами, а дисидентський рух на Волині не було показано взагалі, хоча тематичні виставки на дані теми за роки незалежності створювалися у Волинському краєзнавчому музеї неодноразово [6, 45]. Тож в ході оновлення експозиції ці прогалини у висвітленні нашої історії в експозиції музею було усунуто. Адже дана тема націонал-демократичної боротьби волинян є важливою складовою як нашої історії в принципі, так і з точки зору розвитку справжнього патріотизму та усвідомлення страдницького шляху, який пройшли українці до здобуття незалежної держави. Бо не можна забувати, що ціною самостійної і демократичної України була, на жаль, кров багатьох її кращих синів і дочок.

Далі в статті крізь призму експонатів розповідається як про історію боротьби УПА на Волині у другій половині 1940-х – 1950-х роках та діяльність волинських дисидентів у 1960-х – 1980-х роках, представлену на двох новостворених стендах, так і про перебудовчий період на Волині, створення і діяльність НРУ та деяких інших проукраїнських організацій в останні роки панування радянської влади на наших теренах, матеріали про які подані на оновленому стенді.

Післявоєнний період у житті західного регіону України взагалі і Волині зокрема характеризувався значними перетвореннями, суть яких полягала в тому, щоб продовжити і завершити на засадах радянізації соціально-економічну, політичну і культурну перебудову краю, розпочату ще в 1939 році, коли західноукраїнські землі були захоплені Червоною Армією і включені до складу УРСР та СРСР. Насильницьке впровадження партократичної тоталітарної моделі на західноукраїнських землях стало, по суті, першою спробою експорту сталінізму, яка пізніше багато разів ще повториться при створенні «соціалістичного табору».

Перетворення проводились в рамках політики Комуністичної партії жорстокими командно-адміністративними методами як в економіці, так і в ідеології. Культ особи Сталіна пронизував усі сфери життя, особливо культуру й освіту. Ім'я Сталіна обожнювалось усіма доступними засобами радянської

пропаганди. Диктатору присвячувалися вірші і твори мистецтва. Всі досягнення радянських людей пов'язувалися виключно з його іменем. В експозиції представлені типові для того часу вишивка «Сталин – это мир» і альбом «Колхозная Волынь», виготовлені учнями луцьких шкіл.

За два післявоєнні роки (до середини 1946-го) в західні області зі східних областей УРСР та інших республік Радянського Союзу було відряджено понад 86 тисяч партійних, радянських працівників та різного роду діяльності спеціалістів. У Волинській області в березні 1946 року на керівних посадах в партійних органах працювало лише 4% представників з місцевого населення (у відсотках до загальної кількості). На прокурорські посади в області взагалі не було призначено жодного місцевого жителя. В органи міліції Західної України за ці роки прибуло понад 18 тисяч працівників міліції з Росії [13, 61].

Одним із наслідків кадрової експансії стали суттєві зміни в етнічному складі західного регіону України. Хоча до Другої світової війни в Західній Україні росіяни майже зовсім не проживали, в 1959 році їх чисельність уже становила 330 тисяч, або 5% від усього населення. Все це свідчило про окупаційний характер радянської влади на Західній Україні.

З боку місцевого населення чинився запеклий опір процесам колективізації на селі та антирелігійній пропаганді. Впродовж 1944 – 1954 років проти радянського режиму активно боролися загони Української Повстанської Армії. Після ліквідації в УПА-«Північ» куренів, як військової одиниці, з початку 1945 року відомо про шість повстанських бригад (по суті, реорганізовані сотні) на теренах Волинської області: «Пам'ять Крут», «Жовті води», «Холмська», «Соборна Україна», «Пилявці» та «Помста Базару» [8, 128].

Правда, великі повстанські загони на Волині в результаті кровопролитної сталінської «Великої блокади» Західної України в 1945 – 1946 роках (українські повстанці й підпільники втратили вбитими 5 тисяч осіб, радянські каратели зазнали втрат, які сягали 15 тисяч) припинили своє існування, і з 1947 року й надалі головну роль у боротьбі проти московських окупантів поступово перебирає на себе збройне підпілля, яке діяло невеликими групами, на зразок колишніх роїв. Це не вважалося звуженням визвольної боротьби українського народу, а лише «звуженням збройної боротьби військових з'єднань, а рівночасно поширенням визвольної боротьби в політичних, економічно-соціальних та культурних діяннях». У боротьбі на перший план виходить друковане слово, поширення революційних ідей, живий героїчний приклад.

Але УПА до самого кінця свого існування не полишала і збройних методів боротьби. Так, наприклад, з липня 1947 по червень 1948 року у Волинській та Рівненській областях відбулося 107 боїв упівців з радянськими карателями. З липня 1948 по червень 1949 року на цих же теренах – 55 боїв, у яких радянська сторона втратила 565, а українська – 265 осіб [3, 208].

Могутній репресивний апарат тоталітарної системи методично знищував демократичну опозицію. У 1940-х – 1950-х роках було ліквідовано залишки традиційних політичних та громадських структур західного регіону. Для цього використовувалися залякування, звільнення з роботи, арешти та інші репресивні заходи. Всі українські політичні партії, громадські об'єднання, культурницькі спілки були заборонені або взяті під контроль.

Для ліквідації політичних конкурентів сталінський режим широко застосовував вбивства та депортації. В експозиції вміщена довідка про кількість населення, виселеного з території Західної України за 1944-1948 роки. Всього ж до 1952 року із західних областей України (крім Закарпатської), лише за офіційними даними, було виселено 65906 сімей загальною чисельністю 203662 особи. З Волинської області за ці роки депортовано 21966 осіб, хоча це, швидше за все, занижені радянською владою цифри. В експозиції представлені світлини депортованих волинських освітян.

Депортації місцевого населення, терор з боку НКВС та так званих «истребительных батальонов» виснажили людські ресурси УПА. Наприкінці 1940-х і на початку 1950-х років націоналістичне підпілля на Волині гостро відчувало нестачу зброї. Із створенням колгоспів і зубожінням селян загострилася проблема продовольчого забезпечення УПА. Зрештою, арешти та вбивства багатьох керівників-підпільників ослабили політичний вплив та розладнали координацію бойових дій повстанців. Чимало їх було знищено у 1953 – 1954 роках. Так, в експозиції представлено фото керівника Луцького проводу ОУН Олександра Савиди («Ярошa»), який загинув 14 травня 1953 року. Керівник Ковельського окружного проводу ОУН Василь Сементух («Ярий») був убитий радянськими карателями чи не в останньому бою на Волині – 17 січня 1954 року у селі Буцин Старовижівського району [3, 219]. Після того, як 23 травня 1954 року співробітники КДБ захопили в полон останнього Головного командира УПА Василя Кука («Коваля»), повстанська армія припинила своє існування як організована структура.

Крім того, після смерті кривавого диктатора Сталіна розпочалася певна лібералізація радянського режиму, яка, щоправда, не похитнула його тоталітарну основу. Це призвело до еволюції в українському

національному Русі опору, переходу від збройних до суто правових форм боротьби проти комуністичної влади. Проте розрізнені підпільні націоналістичні боївки все ж проіснували аж до першої половини 1960-х років.

В експозиції представлені документи, які відображають боротьбу сталінського режиму з УПА, котра діяла в західних регіонах України. Це листівки і відозви із закликами скласти зброю та здатися новій владі; копія довідки з архівів НКВС про виселення сімей, у яких були вояки УПА, до Сибіру; наукові монографії, присвячені даній проблемі; ручна граната – саме такими часто підривали себе повстанці, у випадку неминучості потрапляння в полон до радянських карателів.

Цікавими є також агітаційні листівки упівців (заклик до селян «Геть сталінські колгоспи!», звернення «До литовців, латишів, естонців» тощо), схема одного з повстанських схронів 1947 року та унікальний примірник підпільного журналу «За волю нації», виданий 1951 року. Це чи не єдиний екземпляр цього номера часопису, відомий українським науковцям.

Великою нумізматичною рідкістю є грошові знаки УПА, які підпільно друкувалися аж до 1952 року. В експозиції представлені українські бофони так званої «волинської серії» номіналами 20, 50, 200 і 500 карбованців, що функціонували в дванадцяти областях України та Білорусії, де діяли повстанські загони. Їхнім автором був відомий художник-графік Ніл Хасевич [4, 8]. Найдовговічнішими були п'ятдесятки та двохсотки, які повстанці постійно передруковували. Паралельно представлені і радянські рублі, як післявоєнного періоду, так і нового зразка – 1961 року випуску.

Задушлива атмосфера «застою», яка розпочалася в СРСР після короткочасної хрущовської політичної «відлиги», не притупила прагнення волинян до здобуття незалежної України. Адже у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х років у рідні домівки повернулося багато політв'язнів. Загартовані випробуваннями на Колимі, Соловках, у Магадані, Воркуті, в чужинських шахтах і рудниках, вони акумулювали в собі велику силу протесту, потужне енергетичне поле, яке формувало своєрідну ауру на волинських теренах.

Новою формою опору радянському режиму став дисидентський рух, який на Волині у 1960-х – 1980-х роках органічно продовжив боротьбу, яку провадили у 1940-х – 1950-х роках українські націоналісти. Змінилися тільки методи боротьби, які стали ненасильницькими та мали призвести не лише до національного визволення, але й до встановлення демократії в Україні.

Тема дисидентського руху на Волині в музейній експозиції розпочинається матеріалами про Данила Шумука, уродженця села Боремщина Любомльського району. Ця людина незламного духу і неймовірної мужності за свою боротьбу, спрямовану на дотримання демократичних і загальнолюдських цінностей в Україні, відбула ув'язнення у польських, німецьких і російських тюрмах і таборах 42 роки 6 місяців і 23 доби [9, 357]. У 1930-і роки він був членом демократичного крила Комуністичної партії Західної України. Після приходу у 1939 році на Волинь радянської влади переконався у її злочинній суті. В роки Другої світової війни воював у лавах Української Повстанської Армії. У 1979 році Данило Шумук вступив до Української Гельсінської Групи, першої відкритої дисидентської організації, яка вимагала від влади дотримання прав людини в УРСР [12, 179]. У демократичному світі нашого земляка шанують як одного з найвідоміших «в'язнів совісті». В експозиції представлені фотографії Данила Шумука, його лист із заслання до доньки Віри, книга спогадів «Пережите і передумане». Особливо цікавою є світлина, на якій зафіксовано рукостискання волинського дисидента з президентом США Рональдом Рейганом у 1987 році, коли Данило Шумук нарешті вийшов на волю [5, 107].

Першого вересня 1965 року, на самому початку першого «покосу інтелігенції», в Луцьку були заарештовані викладачі місцевого педагогічного інституту Валентин Мороз та Дмитро Іващенко. Валентин Мороз – волинянин. Народився 15 квітня 1936 року у селі Холонів Горохівського району. Під час нетривалого викладання у Луцькому пединституті брав активну участь у роботі літературної студії, яку очолював викладач української мови та літератури, уродженець Полтавщини Дмитро Іващенко. Обидва викладачі розмовляли зі студентами на заборонені теми, поширювали самвидавну літературу. За «антирадянську агітацію та пропаганду» і були ув'язнені [7, 33].

В експозиції представлено низку цікавих експонатів, що висвітлюють діяльність цих двох борців за свободу слова. Це, зокрема, щоденник Дмитра Іващенка періоду ув'язнення з 12 листопада 1965 року до 12 листопада 1966 року, в якому він описує свої важкі табірні будні.

Комплекс фотографій відтворює миті, вихоплені зі страдницького життя наших земляків. Тут Дмитро Іващенко у вишиванці в оточенні своїх студентів, світлини, присвячені закордонній діяльності Валентина Мороза після того, як його у 1979 році разом з групою інших політв'язнів було обміняно на арештованих у США агентів КДБ і вислано з СРСР. Серед них і знімки Валентина Мороза під час зустрічі з прем'єр-

міністром Баварії Б. Штравсом у 1979 році та під час україно-афганської антивоєнної демонстрації в Нью-Йорку на початку 1980-х років.

Серед учасників Руху опору і ще один наш відомий земляк – Микола Коц. Він народився в селі Гуща Любомльського району. У 1960-х роках, викладаючи у Копичинському сільськогосподарському технікумі Тернопільської області, Микола Коц не боявся говорити своїм студентам правду, яка замовчувалася в СРСР, виготовляв і поширював самвидавну продукцію, у якій викривав злочинну суть комуністичної влади. За це й був заарештований і 1968 року відправлений у далеку Мордовію [10, 308]. Повернувся на Волинь аж у 1979 році. В 1988 році створив Волинську організацію Української Гельсінської Спілки. Член-засновник з 1989 року Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих [2, 712].

В експозиції, окрім фотографії Миколи Георгійовича, представлено комплекс оригінальних документів, пов'язаних з його особою. Чи не найцікавішими з них є самвидавні матеріали, створені ним власноруч на засланні. До речі, деякі зразки такої продукції Микола Коц закодовував ним же придуманою системою спеціального подання інформації.

Видатний сучасний український публіцист і літературознавець, активний учасник національно-демократичного руху 1960-х – 1980-х років Євген Сверстюк народився 13 грудня 1928 року у селі Сільце Горохівського району. Він співавтор одного з найпопулярніших творів українського самвидаву 1960-х років – памфлету «З приводу процесу над Погружальським», а також низки есеїв. Причому, усі ці твори підписував власним іменем, не боячись висловлювати у них свої погляди на радянську дійсність. 1972 року був заарештований і наступного року запроторений до табору у Пермській області. Звільнений лише у жовтні 1983 року [5, 108].

Дисидентська діяльність Євгена Сверстюка – це насамперед протест митця проти нав'язуваних йому системою рамок. І саме літературознавчі статті, інтерв'ю з Євгеном Сверстюком, книги (в експозиції наявна його праця «Блудні сини України») найповніше висвітлюють його діяльність. Представлені в експозиції музею і світлини дисидента з Волині.

Наталія Каразія народилася 14 листопада 1936 року в селищі Колки Маневицького району. З середини 1960-х років активно співпрацювала з Іваном Дзюбою, Іваном Світличним, тим же Євгеном Сверстюком, більшість матеріалів про якого передані до музею саме нею. З часом доля познайомила її з Михайлиною Коцюбинською, яка часто приїздила в Колки до Каразії, та з сім'єю В'ячеслава Чорновола. Наталія Хомівна постійно передруковувала твори дисидентів. Таким чином, заборонене радянською цензурою вільне слово правди приходило до людей, розкривало очі на реалії суспільного життя. Писала і власні літературознавчі та громадсько-політичні дослідження.

В експозиції представлені фотографії Наталії Каразії та документи (наприклад, посвідчення про отримання нею громадянства УНР у 1990 році), які висвітлюють її роль в дисидентському русі. Найцікавішими є листи, написані до Наталії Каразії одним із лідерів дисидентського руху В'ячеславом Чорноволом, з яким товаришувала пані Наталія і на прохання якого друкувала окремі випуски самвидавного «Українського Вісника» та інші матеріали. Варто згадати і той факт, що у другій половині 1980-х років Наталія Каразія стала членом Української Гельсінської Спілки [6, 44].

До матеріалів дисидентського руху в експозицію додано і кілька експонатів етнографічного характеру. Це чорнильні ручки і чорнильниця радянської епохи та друкарська машинка «Україна – 2» із вставленим у неї, друкованим особисто Наталією Каразією, аркушем. Зроблено це для підкреслення ненасильницького, демократичного характеру дисидентського руху, зброєю якого було правдиве слово, яке не могла заглушити навіть найпотужніша в світі пропагандистська машина радянської тоталітарної системи.

А ось представлений в експозиції залу типовий радянський плакат «Идеологическая диверсия – оружие империализма» інформує вдумливого відвідувача про страх радянського тоталітаризму перед вільним доступом її громадян до інформації та придушення ним свободи слова. Біля кордонів СРСР ставилися спеціальні «заглушки», аби спотворити радіохвилі станцій «Голос Америки», «Свобода», «Вільна Європа», які на даному плакаті зображені комуністичними пропагандистами у вигляді трьох змій, що безперешкодно звиваються навколо земної кулі. Адже закордонні радіопередачі неможливо було процензурувати, і з них чимало свідомих радянських громадян дізнавалися про злочини комуністичного режиму. Іншим джерелом поширення повної інформації про радянські реалії був уже згадуваний феномен самвидавної літератури, яку підпільно поширювали дисиденти в самому СРСР [7, 6].

Жорстка економічна, ідеологічна та політична криза Радянського Союзу наприкінці періоду «застою» призвела до розуміння у верхніх ешелонах влади необхідності негайних реформ. Вони розпочалися в 1985 році, коли одноосібну владу в державі обійняв Михайло Горбачов. Ставши Генеральним секретарем

ЦК КПРС і очоливши опозиційну ліберально-реформістську течію в партії, Горбачов розпочав так звану «перебудову». Молодий генсек відчував, що ні ядерний потенціал, ні нафтодолари не врятують країну від економічного краху. В експозиції можна ознайомитися з книгою М.С.Горбачова «Перебудова і нове мислення».

Розпочалися перші кроки в напрямку гласності та демократизації суспільства. Почастішали публікації документів про злочини сталінського режиму. Великий вплив на політичну ситуацію в Україні справила Чорнобильська трагедія, що сталася 26 квітня 1986 року. Злочинна бездіяльність республіканського керівництва, яке всіляко замовчувало сам факт найбільшої техногенної катастрофи в історії людства та її наслідки, призвела до виникнення екологічних неформальних громадських організацій [11, 51]. В експозиції представлені законодавчі акти УРСР, пов'язані з Чорнобильською катастрофою, посвідчення ліквідаторів аварії, дозиметр і навіть земля з тридцятикілометрової зони навколо Чорнобильської АЕС. Волиняни повинні пам'ятати, що три райони нашої області, Маневицький, Любешівський і Камінь-Каширський, були визнані такими, що постраждали в результаті вибуху на ЧАЕС.

Слідом за екологічними проблемами українці все більше порушують і політичні, розпочинається справжнє пробудження національної самосвідомості. У 1987 році в Україні створено Український культурологічний клуб (Київ), Товариство Лева (Львів), Народний союз сприяння перебудові (Одеса) та інші неформальні організації. Тоді ж із ув'язнення повернулися дисиденти-правозахисники, зокрема Микола Руденко, В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, вже згадуваний Данило Шумук. Вони відновлюють роботу Української Гельсінської Спілки як правонаступниці Української Гельсінської Групи, утвореної ще 1976 року.

Не стояла осторонь демократичних процесів і Волинь. Так, 1 березня 1989 року відбулася установча конференція Луцької міської організації Товариства української мови ім. Тараса Шевченка. Вже із самого початку роботи конференції було помітне велике зацікавлення партійного керівництва міста та області, КДБ, які прагнули спрямувати рух за утвердження рідної мови у «правильне русло».

У травні 1989 року у Луцьку відбулася установча конференція Волинського Товариства Лева. Це неформальне об'єднання було справді незалежне від комуністичної влади і займалося проблемами літератури, історії та екології. Конференція затвердила Статут Товариства, представленого і в експозиції даного залу. Його головою було обрано Олега Покальчука, затверджено історико-екологічну та художньо-етнологічну секції [11, 59].

Однак, головною силою, що репрезентувала національно-демократичні прагнення українців, стала організація Народного Руху України за перебудову. Спочатку її осередки виникали стихійно, без узгодження з центральним керівництвом, у всіх регіонах Волинської області, що свідчило про дійсно народний характер організації. 26 квітня 1989 року нововолинські рухівці провели в своєму місті перший стихійний мітинг, присвячений трагедії Чорнобиля. Найбільш відчутним, імпульсивним поштовхом до виникнення регіональної організації Народного Руху на Волині став мітинг, проведений за ініціативою Олександра Гудими та Михайла Тиского 23 червня 1989 року на Замковій площі в Луцьку з приводу «увічнення пам'яті жертв репресій періоду 30-40-х років і початку 50-х років». Незважаючи на заборону місцевої комуністичної номенклатури, мітинг відбувся. На ньому зібралося майже 40 тисяч осіб, а відомості про акцію швидко поширились по всій області [11, 120]. Світлини цих перших народних акцій протесту проти комуністичної влади представлені в експозиції, як і агітаційні листівки НРУ та перші значки з українською національною символікою.

19 серпня 1989 року, в день Преображення Господнього, у переповненій залі приміщення Волинського обласного театру ляльок відбулася установча конференція Волинської регіональної організації НРУ. Була обрана Координаційна рада (з членів осередків) – як керівний орган на період між конференціями. Вона складалася з 41 особи. Головою Координаційної ради Луцької міської організації НРУ був обраний Михайло Тиский [11, 74].

Важливим кроком у прориві своєрідної інформаційної блокади для НРУ стало створення 19 вересня 1989 року власної газети «Народна справа». Друкували видання у Вільнюсі, а весь тираж, долаючи перепони міліції та КДБ, рухівці перевозили до Луцька у своїх дорожніх сумках. Подібним чином на початках видруковували і перевозили з Литви і деякі інші газети демократичного спрямування [7, 65].

Значною подією стало виникнення у листопаді 1989 року першої на Волині незалежної громадсько-політичної молодіжної організації «Сокіл», до якої входили студенти, учні профтехучилищ, робітнича молодь та школярі. Очолили це утворення Руслан Тимощук та Сергій Миронюк. В експозиції представлено випуск вісника «Сокіл» даної організації, за лютий 1990 року.

У березні 1990 року відбулися довибори до Луцької міської ради. 4 квітня розпочала роботу перша

сесія її демократичного скликання. Одним з перших рішень сесії Луцької міськради було прийняття декрету «Про владу у місті Луцьку», згідно з яким вся повнота влади на території міста належала саме міській раді. 15 липня того ж року, за день до проголошення «Декларації про державний суверенітет України», над приміщенням Луцької міської ради було піднято синьо-жовтий прапор.

Продовжувалося формування незалежних ЗМІ, випуски газет тих років представлені в експозиції залу. 30 серпня 1990 року вийшов перший номер газети «Народна трибуна» – органу Луцької міської ради. Головним редактором цієї газети став Іван Корсак. В ній друкувалися матеріали, які відкривали лучанам правду про політичне становище в Україні, її історію. Особливо багато патріотичних матеріалів вийшло з-під пера заступників головного редактора, заслуженого журналіста України Надії Гуменюк та Віктора Вербича, кореспондента Андрія Криштальського.

Незабаром виникають нові політичні партії – Українська республіканська партія України, Партія зелених України, Демократична партія України [1, 87]... До політичних протестів українських націонал-демократів долучаються не менш потужні соціальні протести шахтарів Донбасу, Львівщини та Волині. В експозиції представлено відомості про збір коштів у фонд страйкуючих шахтарів Волині, а також тогочасні продовольчі купони, запровадженні в зв'язку з економічною кризою в СРСР.

У 1991 році став очевидним неминучий розвал багатонаціонального СРСР, як і подальша демократизація суспільства. Відчайдушну спробу врятувати «червону імперію» зробили комуністичні ортодокси у Москві, які 19 серпня створили так зване ГКЧП («Государственный комитет чрезвычайного положения») і здійснили державний переворот.

Надвечір того ж 19 серпня на Театральній площі в Луцьку зібрався стихійний мітинг протесту проти путчистів. На мітингу виступили народні депутати УРСР Ярослав Дмитришин, Андрій Бондарчук, Олександр Гудима [11, 150]. Наступного дня голова обласної ради Володимир Блаженчук скликав позачергову сесію Волинської облради. Однозначного рішення депутати не змогли прийняти. В експозиції представлено інформацію «Рухволиньінформ» про хроніку комуністичного перевороту.

Але у Москві події розвивалися дуже стрімко. Масове народне збурення призвело до повалення ГКЧП. А вже 24 серпня на надзвичайній сесії Верховної Ради УРСР у Києві було оприлюднено Акт про незалежність України. На ній були присутні і волинські делегації – від Демократичної і Республіканської партій та Народного Руху. Згідно з рішенням Луцької міської ради, копія якого представлена в експозиції, 25 серпня в обласному центрі демонтували пам'ятник Леніну. Таким чином, радянський період історії на Волині завершився. Натомість, розпочався непростий процес переходу від незалежності де-юре до побудови суверенної, соборної і демократичної України де-факто, який триває і по сьогоднішній день.

1. Гарань В. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України) / В. Гарань. – Київ: «Либідь», 1993. – 200 с.

2. Гуменюк Н. Зимопис долі: терном по снігах / Н. Гуменюк // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область. Кн. 1. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 712 – 715.

3. Дмитрук В. Вони боролися за волю України (Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941-1956 рр. за матеріалами Волині та Полісся). Т. ІІІ / В. Дмитрук. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 404 с.

4. Клименко О. Грошові документи ОУН (Бофони) 1939-1952 років / О. Клименко. – Тернопіль: Державне видавництво "Тернопіль", 1999. – 308 с.

5. Лис С. Волинські дисиденти в русі опору в 1960-х – 1980-х роках (на матеріалах Волинського краєзнавчого музею) / С. Лис // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. – Луцьк: МП «Пульс», 2009. – С. 69 – 71.

6. Лис С. Постать Наталії Каразії в дисидентському русі (За матеріалами Волинського краєзнавчого музею) / С. Лис // Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських земель. Науковий збірник. Випуск 4. – Луцьк: МП «Пульс», 2012. – С. 43 – 46.

7. Лис С. Слово поза цензурою. Самвидав як феномен культури і суспільно-політичної думки 1960-х – 1980-х років (Західна Україна). / С. Лис – Луцьк: Твердиня, 2008. – 76 с.

8. Марчук І. Командир УПА-"Північ" Дмитро Клячківський – "Клим Савур" / І. Марчук. – Рівне: видавець Олег Зень, 2009. – 168 с.

9. Остапюк О. Данило Шумук. Людина-легенда, яку знає увесь світ / О. Остапюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю. Науковий збірник. Випуск 30. – Луцьк: МП «Пульс», 2009. – С. 357 – 362.

10. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років. Т. І / Русначенко А. – Київ: Видавництво ім. Олени Теліги, 1998 – 720 с.

11. Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині. / М. Тиский – Луцьк: Ініціал, 2001. – 256 с.

12. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінських угод: В 4 томах. Т. 1.: Особистості / Упорядник Є. Захаров. – Харків: Фоліо, 2001. – 208 с.

13. Ярош Б. Тоталітарний режим на західно-українських землях в 30 – 50-ті роки XX століття / Б. Ярош. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 175 с.

Юрій МАЗУРИК ***(Луцьк)***

ДО ПИТАННЯ ЕТНІЧНОЇ НАЛЕЖНОСТІ КАЗАНА XII – XIII СТОЛІТЬ З ФОНДІВ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

До фондів Волинського краєзнавчого музею у 1977 році з приватної колекції В.Л. Ковальського був переданий казан, виготовлений з листової бронзи. За свідченням краєзнавця П.М. Заклекти, казан був знайдений колекціонером на території м. Володимира-Волинського у річці Луга, поблизу городища X – XIII ст., залишків літописного Володимира. Облікований під інвентарним № Р4-521, віддавна розташований в експозиції середньовічної історії у підтемі «Галицько-Волинське князівство» як «Посудина мідна XIII ст. з м. Володимир-Волинського».

В перше фото казана опубліковано в книзі О.Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» у розділі «м. Володимир-Волинськ»,[1] однак в тексті не згадується про цю посудину. Без сумніву ця незвична для Волині знахідка зацікавила автора. Не з'ясовано, але дуже цікаво на основі яких джерел досліднику вдалось об'єктивно датувати цей казан .

Дана посудина привертає і нашу увагу оскільки це дійсно рідкісна знахідка не тільки на теренах Волині, а Давнької Русі . Ціль нашої статті з'ясувати етнічну належність казана у світлі аналогічних знахідок.

Провівши візуальне обстеження казана можна реконструювати техніку виготовлення та її етапи. (Рис.1.1)

Казан банкоподібної форми із складнопрофільованим вінчиком та S-видними стінками, які округло звужуються до плоского дна. Висота посудини – 14 см; діаметр вінчика – 14,4 см; діаметр дна – 8,4 см; товщина бронзових листів - 0,1 см.

Вінчик злегка відігнутий назовню переходить у слабо виражену шийку, піднімаються уступом від низько опущених плічок корпусу. На вінцях з протилежних сторін знаходяться по дві заклепки, які кріпили вушка для дужки.

У верхній частині вінчика, приблизно 1 см, утворений уступ на який зручно може лягати покришка. Уступ має профіль прямого кута, вершина якого вигнута у внутрішню сторону казана. Окрім цього верхній край вінчика потовщений, тобто верхня полоса шириною до 0,5 см була рівномірно загнута назовню і склепана в двоє. Така складнопрофільованість вінчика надає посудині більшої стійкості від деформації.

Казан виготовлений з двох частин – верхньої і придонної. Верхня частина виготовлена із одного прямокутного листа. Ймовірно на цьому етапі методом ковки, листу надавалася форма вінчика, шийки і плічок корпусу. По ширині одного краю, цього листа були зроблені рівномірні розрізи в середньому на один сантиметр і на такій же віддалі один від одного, таким чином розрізи йдуть в один ряд з рівномірним інтервалом, що утворило ряд квадратних зубців, які через один, в шахматному порядку, були відігнуті в протилежні сторони, тобто розділені на два ряди. Потім лист був вигнутий по колу і протилежний край листа був вставлений у проміжок, що утворився між зубцями. Ці два ряди зубців і протилежний край листа між ними приклепувалися і стінка казана скріплювалася вертикальним швом. Таким чином була виготовлена верхня, циліндроподібна частина казана.

Придонна частина виготовлена у вигляді миски, вкована із одного листа, по верхньому краю, якої були зроблені аналогічні розрізи, які через один були відігнуті в протилежні сторони, а у цей проміжок, що утворився між зубцями був вставлений уже нижній край верхньої частини казана та проклепаний. Таким чином дві частин казана були скріплені горизонтальним швом, що було кінцевим результатом виготовлення посудини. Після чого на вінчику були прикріплені два вушка та встановлена дужка.

Звертаємо увагу, що кріплення бронзових листів казана нагадує своєрідний замок. Внаслідок проведення вищезгаданих технічних операцій утворювався надійний і щільний з'єднуючий шов у вигляді «зубців», як одна із характерних ознак казана.

Прямої аналогії такої посудини нам не відомо, але найближчі аналогічні посудини з листової бронзи (міді) відомі, як казани середньовічних кочівників. Дослідник цієї теми М.Л.Шевцов виділив в загальному 37 археологічних знахідок які сконцентровані на вузькій території степів від Дніпра до Волги, в основному

вони походять із поховань. По формі та по техніці виготовлення дослідник розділив їх на три типи (деякі типи у свою чергу поділяються на підтипи) [2]. Акцент зроблено на принцип техніки виготовлення, а саме:

- виковані із одного листа;
- виготовлені з двох листів металу, з'єднаних між собою простим прокованим швом;
- виготовлені з двох листів металу, з'єднаних між собою заклепками, які йдуть в один ряд з рівномірним інтервалом;
- виготовлені з декількох листів металу, з'єднаних між собою заклепками (іноді в два рядка).

Найбільшу нашу увагу привертає третій тип. (Рис.1.2-4) Цей тип казанів відрізняється від попередніх системою з'єднання стінок і дна. У даному випадку майстром була вибрана більш складна техніка з'єднання швів, які представляють собою своєрідний замок: прямокутні язики, які йдуть по краю однієї стінки, впущені в спеціальні прорізи другої, а потім загнуті та заклепані. У загальному він дуже похожий на з'єднуючий шов у вигляді «зубців», який описано вище у казана з м. Володимир-Волинська.

Описуючи III тип казанів, М.Л.Шевцов припускає, що така система кріплення листів, очевидно, була недостатньо ефективною і казани зроблені в цій техніці, дуже рідкісні. [3] Однак у світлі досліджень останніх років нам відомі ще ряд археологічних знахідок,[4] зокрема це два казани виявлені під час проведення гідроархеологічних досліджень під керівництвом автора в руслі річки Старий Дніпро біля острова Хортиця (Рис.1.5,6).[5] Слід зазначити, що вони аналогічні за формою вінчика, стінки, дна і технікою з'єднання швів у вигляді «зубців» з казаном із урочища «Морська кошара» міста Скадовська Херсонської області (Рис.1.4). Казан із урочища «Морська кошара» опублікований у ряді академічних видань, таким чином його можна вважати еталонним щодо III типу по клясифікації М. Шевцова. [6]

Щодо казанів із Старого Дніпра то автору, як начальнику гідроархеологічного загону, археологічної експедиції «Хортиця-89», сформованої Державним історико-культурним заповідником на о. Хортиця, згідно службових обов'язків довелося провести детальне візуальне обстеження знахідок в натурі. На основі результатів обстеження можна стверджувати, що в порівняні з казаном із м. Володимир-Волинська вони мають відмінності: в двічі більші за розмірами; напівсверичне дно. Але окрім цього вони мають і вагомі спільні риси, а саме форма вінчика і техніка з'єднання швів у вигляді «зубців». Така обставина вказує, що вони могли виготовлятися в одній майстерні, або ж майстрами одної школи.

Казани з листової бронзи (міді) при своїх розмірах мають незначну вагу, що в побуті кочівників було досить зручно при постійних переїздах. Також при приготуванні їжі на вогні, через тонкі листи металу тепловіддача проходила набагато швидше до рідини у казані. Це при обмежені палива (зокрема деревини) в степу надавало свої переваги.

В побуті осілих народів посуд виготовлявся з кераміки, який повністю задовольняв кухонний набір. Однак щодо дружинників які виступали в походи і досить далекі, які часом проходили через степ, то виникає питання, яким посудом користувалися в цих умовах воїни. За логікою речей це мав бути зручний при переїздах металевий посуд, однак питання про спорядження дружинників підчас походу наданий час мало досліджене за браком артефактів.

На теренах Волині в давньоруських культурних шарах є лише археологічні знахідки фрагменти бронзових листів, на деяких з них прослідковується з'єднувальний шов у вигляді прямокутних зубців.

Під час розкопок городища X – XII ст. поблизу с. Жорнів Дубнівського району Рівненської области, в заповнені споруди №1 було виявлено уламок бронзової посудини із двома з'єднувальними швами у вигляді прямокутних зубців. За вінцями гончарних горшків із заповнення, споруду можна датувати другою половиною XI - перша половина XII століть.[7]

Під час археологічних досліджень давньоруського городища XII – XIII ст. біля с. Новоугрузьке Любомльського району Волинської області, залишків літописного міста Угровська,[8] в культурному шарі другої половини XIII ст. було виявлено три фрагменти бронзових листів товщиною 0,1 см. Листи деформовані, приблизні розміри 1) 9,0 х 10,0 см; 2) 10,0 х 14,5 см; 3) 16,0 х 8,0 см. Застосування цих листів могло бути досить широке. Вони знайдені поряд із знахідками які можуть свідчити про наявність тут у давньоруський період монументальної споруди (церкви). Невиключно, що вони могли застосовуватися, як покрівля. Однак найбільшу увагу привертає фрагмент бронзового листа розміром 9 х 10 см, після очистки якого від окисів металу було виявлено з'єднувальний шов у вигляді прямокутних зубців, тому невиключно, що це могли бути і фрагменти казана.

Ми не можемо констатувати чи ці бронзові вироби були місцевого виробництва чи привезені, але оскільки вони були знайдені на поселеннях то безспірно для давньоруських майстрів техніка з'єднання швів у вигляді «зубців» була відома. Питання чи виготовляли майстри такий посуд, як казани, за браком археологічних артефактів залишається відкритим.

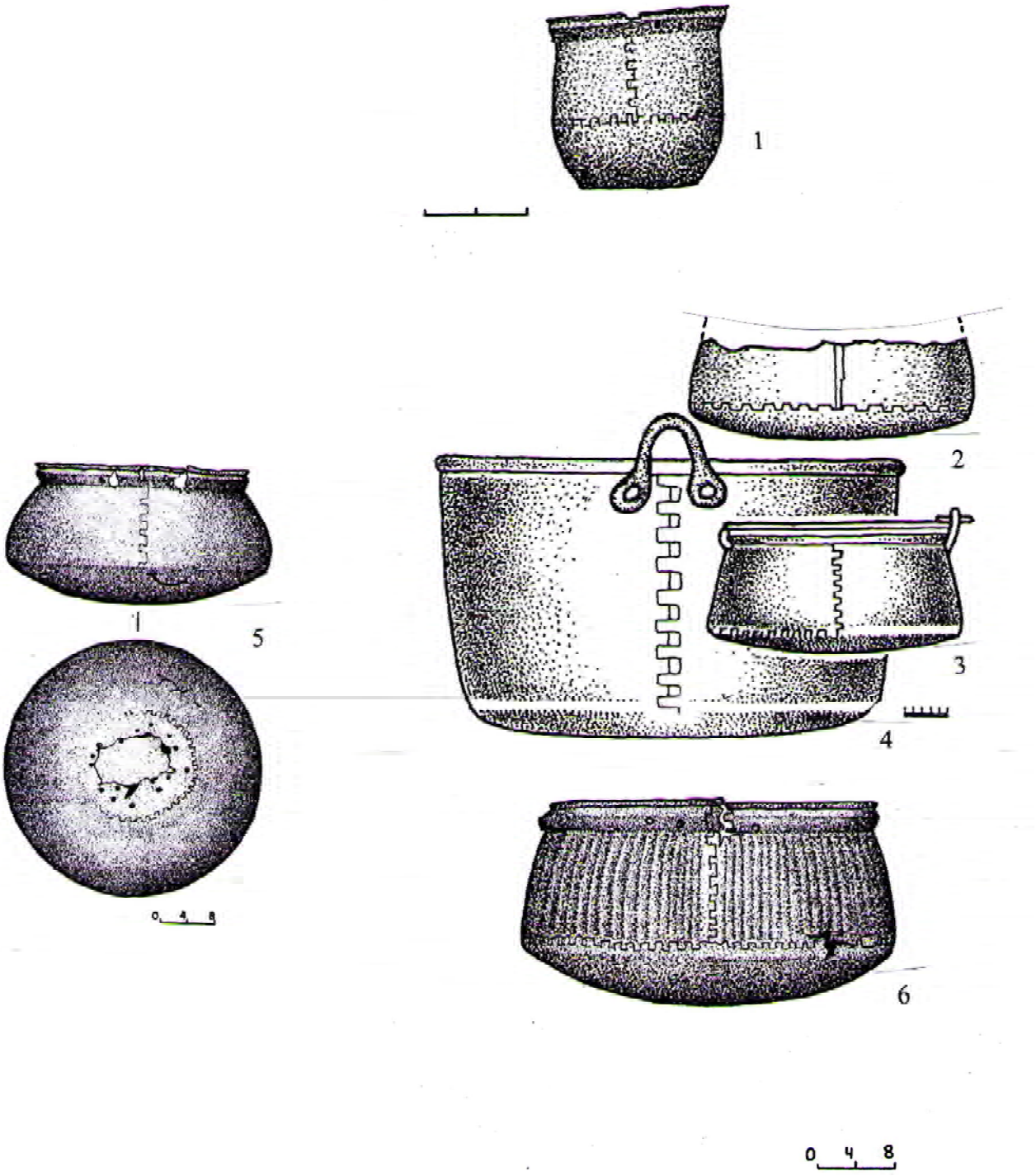

Рис.1. Казани кочівників.

1 - м. Володимир-Волинськ р. Луга; 2 - Велика Тарасовка; 3 - урочище «Морська кошара» Херсонська область; 4 - Запорозька область; 5,6 – м.Запоріжжя р. Старий Дніпро біля о. Хортиця.

Як вказує М. Шевцов, відсутність казанів у матеріалах розкопок пам'ятників осілих народів, прилеглих до кочового степу, дозволяє вважати їх знахідки у кочівників продуктом місцевого виробництва, тим більше, що знахідки близьких і аналогічних посудин у більш ранню епоху можуть свідчити про спадкоємність пізньокочівницьких казанів від більш ранніх. На користь думки дослідника про місцеве виробництво казанів свідчить і їхнє поширення на території, яка постійно знаходилася під владою кочівників й навіть була центром половецких угруповань. [9] Наприклад з дев'ять відомих казанів III типу, п'ять знайдено на території Запорозької області, в давнину це були терени кочовищ придніпровських половців, об'єднання досить важливого в політичному відношенні середньовічних кочівників.[10] Така обставина дозволяє локалізувати територію виготовлення казанів цього типу.

В побуті кочівників казани використовувалися за своїм функціональним призначенням, всі дослідники звертають увагу на їх закопченість. Однак в похованнях казани представляють одну з найцікавіших частин поховального обряду. Як правило при похованні багатого та впливового воїна у захоронення ставився казан як ознака годувальника і голови роду, племені. [11] Це вказує, що одним з помітних зовнішніх атрибутів влади кошового в сім'ї був казан. [12] Видимо, це був досить дорогий посуд, недарма він не тільки відігравав практичну ролю в побуті, але й був символом єдности роду. [13]

Отже, провівши порівняння казана із фондів Волинського краєзнавчого музею з найближчими аналогічними знахідками, ми констатуємо, що за формою вінчика і технікою з'єднання швів у вигляді «зубців» він відноситься до половецьких казанів XII – XIII ст. (тип – III за клясифікацією М. Шевцова)[14].

Виникає питання, як казан з Нижнього Подніпров'я потрапив на Волинь. Варіанти можуть бути різноманітні, але основні це внаслідок торгівлі або військових походів. [15] Зокрема, літопис неодноразово відмічає набіги половців на руські землі та походи у відповідь руських князів в степ проти половців, де казан міг потрапити до руських дружинників як військовий трофей. Також літопис відмічає участь половців у міжусобних війнах руських князів, тому не виключено, що підчас бойових дій, переправляючись через річку Лугу половецький воїн міг згубити цей казан.

Таким чином в результаті порівняльного аналізу ми отримані нові дані які розширяють джерельну базу до вивчення історії про перебування половецького етносу на теренах Волині.

---

1. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське полісся. —Вінніпег, 1984. — Т. 1. — С.225.

2. Шевцов М. Л. Котлы из погребений средневековых кочевников // Советская археология. – 1980. – № 2. – С. 192-202.

3. Там само.– С. 197.

4. Мазурик Ю. М. До питання поширення половецьких казанів (тип – III за клясифікацією М. Шевцова).// Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур, Південно-Східна Волинь в дописемний період і добу середньовіччя. Матеріали наукової конференції 21-22 грудня 2006 року. – Ізяслав – Острог, 2006. – С. 7,8.

5. Мазурик Ю. Два казани з дна Старого Дніпра біля о. Хортиця // Запорозька старовина. Щорічний збірник науково-краєзнавчих матеріалів. Вип. 1. – Запоріжжя, 1995. – С. 54-57.

6 Археологія УРСР., – К., 1975. – Т. 3. – С. 437. Рис. 107.10; Шевцов М. Л. Вказана праця. – С. 197. Рис. 4.7; Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. – К., Абрис, 1999. – С. 150. Рис. 36.7; Кочівники України. Koczownicy Ukrainy. Katalog wystawy. Muzeum Śląskie. – Ęatowice, 1996. – S. 219. Rós. 114.

7. Прищепа Б. А. Жорнівське городище на річці Стублі // Археологічні дослідження, проведені на території України протягом 80-х років державними органами охорони пам'яток та музеями республіки. Тематичний збірник наукових праць. – К., 1992. – С. 123, 125. Рис. 67.

8. Мазурик Ю., Остап'юк О. Археологічні дослідження літописного Угровська на Волині // Замосько-Волинські музейні зошити. – Zатоньж, 2003. – Т. 1. – С. 45-60.

9. Шевцов М. Л. Котлы из погребений средневековых кочевников // Советская археология. – 1980. – № 2– С. 198.

10. Кудряшов К.В. Половецкая степь. Москва, 1948. – С. 130-131; Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью Золотоордынских ханов. Москва,1966. – С.146-148; Плетнева С. А. Половцы. – Москва, 1990. – С. 149.

11. Шевцов М. Л. Вказана праця. – С. 200.

12. Плетнева С. А. Половцы. – Москва, 1990. – С. 129.

13. Плетнева С. А. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей. – Москва, 1992. – С. 55.

14. Мазурик Ю. Половецький казан з фондів Волинського краєзнавчого музею // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 254 – 255

15. Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – С.139-144.

Валентина МАШЛАЙ *(Луцьк)*

ТЕМАТИЧНЕ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ ТА СТВОРЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ЕКСПОЗИЦІЙ З СУЧАСНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Тематичне комплектування полягає у виявленні та зборі різнотипних предметів музейного значення, що відображають конкретну тему. Воно дозволяє документувати процеси та явища з досліджуваних музеєм темами, а так само формувати і поповнювати тематичні колекції [1, 32].

В добу інформаційного "буму" актуальною проблемою експозиційної діяльності сучасних музеїв є прагнення утримати "планку" суспільної зацікавленості, актуальності й популярності установи серед відвідувачів. У таких реаліях трансформується сама ідея експозиції як чогось непорушного й сталого в часі.

Провідні світові музеї вирішують цю проблему шляхом постійного оновлення експозиції (не плутати із частковою чи повною зміною теми й предметної суті експозиції та з тимчасовими виставками) [4,20].

Частина експозиції, що присвячена сучасній історії країни, зазнає змін найчастіше. Оскільки висвітлюючи розвиток усіх галузей сучасного життя, чи то економічного, чи політичного, чи культурного, не може довго лишатися без змін. Саме ця частина експозиції має на меті показати не лише найбільші здобутки сучасності а й безпосередньо показати чим живе край сьогодні.

Звичайно це створює певні проблеми при створенні цілісної картини сучасної історії. Адже щоб показати історію має пройти певний період, щоб дати оцінку явищам та вивчити їх більш глибоко.

У Волинському краєзнавчому музеї в експозиційному залі, що присвячений Волині в період незалежної України є кілька тематичних блоків. Це матеріали присвячені проголошенню незалежності, державні символи України, влада, найбільші підприємства краю, освіта, культура.

Але є події, що мають важливе, для країни та області, значення, які відбуваються саме зараз. І тому важливо висвітлити і їх. Саме для цього в нагоді стає частина експозиційного залу, яка постійно оновлюється. Вона може існувати і як окрема виставка, і як невід'ємна частина експозиції.

Мова йдеться про фестивалі обласного значення, чи наприклад чемпіонат з футболу, словом незначні історичні події, але такі що лишили свій слід в історії.

Саме так і розпочиналася робота над виставкою про події Євромайдану, коли восени 2013 року студенти вийшли з мирними протестами проти призупиненого курсу євроінтеграції владою Януковича.

Першими експонатами стали листівки, газети, прапори із символікою Євросоюзу. Наступним блоком стали матеріали про події 1 грудня, коли було жорстоко розігнано наметове містечко в Києві. Волиняни теж активно долучилися до, вже масовіших, мітингів. Про що свідчать саморобні плакати, банери, оголошення про поїздки до столиці та листівки із закликами відвідувати щонедільні віче. Свою діяльність почало наметове містечко у Луцьку.

Наступним блоком матеріалів були експонати, що свідчили про трагічні події 22 січня, 18-20 лютого, коли почали вбивати мирних протестувальників. Це палиці, маски, уламки бруківки, казки. Окремий куточок виставки був присвячений волинянам, що загинули від куль снайперів у Києві.

Пізніше був переданий комплекс матеріалів, присвячений неправдивій пропаганді, що велася в Росії, а саме російські газети, в яких містився матеріал про український Майдан та матеріали про незаконний референдум в Криму та реакція на ці події волинян.

Окремий блок можна присвятити творчості, адже такі події завжди надихають людей на поезію та малювання. Саме це можна використати і при проведенні музейних заходів, зокрема читання патріотичних віршів, є цікавим для виховання підростаючого покоління і дозволяє залучити до співпраці громадські організації та творчих людей.

Події, що сталися в Україні, зими 2014 року, ще потребують переосмислення і вивчення. Але вони мають бути детально висвітлені у контексті сучасної історії України. А подвиг Небесної Сотні має стати прикладом для майбутніх поколінь.

---

1. Косторакова Г.Є. Музеєзнавство. Курс лекцій. / Г. Є. Косторакова. – Ростов-на-Дону: РІСЮРГУЕС, 2003.

2. Кучеренко М.Є., Фомін В.М. Музейні фонди та фондова робота / М. Є. Кучеренко, В. М. Фомін // Музейна справа в СРСР: Зб. науч. труд. Вип. 17. – Москва, 1987.

3. Музеї України: Довідник / Міністерство культури і мистецтв України. – Київ: Задруга, 1999.

4. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство. Навчальний посібник. – Київ: Знання, 2008.

Марія МЕЛЬНИЧУК *(Луцьк)*

РОЛЬ НОВОВОЛИНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ В ЗБЕРЕЖЕННІ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ВОЛИНІ

Музеї, як особливі культурно-освітні осередки, покликані зберігати та інтерпретувати пам'ятки історії та культури для всіх наступних поколінь. Саме музеї створюють можливість прямого контакту з першоджерелами знань та інформації, на відміну від інших засобів масової комунікації, що й визначає їхню особливість та неповторність.

Ставлення до пам'яток історії і культури є показником рівня розвитку держави та духовної зрілості її громадян. Цілеспрямована діяльність з охорони пам'яток для передачі культурних цінностей майбутнім поколінням та їх ефективного використання в суспільному житті сприяє самоідентифікації нації, уособлює її самобутність і має соціально-значиму функцію підтримки стабільності і сталого суспільного розвитку. Саме музеї на сьогодні є одним із головних соціальних інститутів, які виконують функцію формування історичної пам'яті українського народу, донесення до всіх українців і особливо молоді знань про минуле [4].

Одним із таких соціальних інститутів на Волині виступає Нововолинський історичний музей, заснований у 1998 р. Від початку заснування директор музею, Надія Войтюк, ставила на меті збереження та передання історичної та культурної спадщини краю нововолинянам та всім мешканцям області загалом. Тому не випадково першими музейними експонатами стали етнографічні матеріали, які й відображають багатство культурного та історичного розвитку народу.

Попри досить скромне місце, відведене в експозиційному залі, вони становлять основу колекцій музею. Етнографічні пам'ятки представлені народним убранням, хатнім начинням, рушниками, знаряддями праці. Завдяки предметам традиційно-побутової культури вдається відобразити особливості українського побуту, зокрема, побуту нововолинян. Народний стрій демонструє багатство вишиванки, її локальні особливості.

Вишиванка займає почесне місце в музейній колекції. Музей популяризує українську культуру як через виставки, так і через проведення державних свят. Досить активно музей організовує саме виставки, присвячені вишивальному мистецтву, його регіональним особливостям. Адже у вишивці законсервовано національну культурну самобутність народу. З метою популяризації українських традицій серед широких верств населення музейними працівниками було підготовлено альбоми візерунків, що репрезентують вишивку зі старовинних сорочок та рушників, зібраних у музеї [1, с. 8].

Важливе значення надається й духовній культурі, а точніше її розвитку.

Традиційними стали виставки із залученням предметів сакрального значення, приурочені до різних релігійних свят. За допомогою таких заходів і відбувається тісна взаємодія минулого з майбутнім. Виставка приурочена передодню Різдва відкриває перед відвідувачами як матеріальний світ, так і духовну культуру українців: народний побут у поєднанні з розповідями екскурсовода. При цьому відтворюється та презентується багатогранність культури українського народу [3, с. 8]

Культура – поняття багатогранне, а тому й її вияв, форма, зміст може мати різну інтерпретацію. Цим і послуговується Нововолинський історичний музей, використовуючи різні підходи до популяризації культурної спадщини волинян загалом.

Особливістю роботи Нововолинського історичного музею є відображення в музейній експозиції культурних процесів сучасного міста. Реалізуються всі можливі заходи задля реалізації цієї мети. Оскільки музей фактично є найважливішим центром культурного розвитку міста й покладає на себе завдання, пов'язані з фіксацією всіх культурних заходів населеного пункту у світлинах та експонатах. Важливим в роботі є також відображення у друкованих виданнях місцевих об'єктів культурного значення.

Задля забезпечення збереження культурної спадщини Нововолинська та її наукової інтерпритації Надія Войтюк проводить різнопланову роботу. Цілеспрямованість у цьому аспекті відіграє провідну роль. Незважаючи на відсутність належного фінансування, директор музею має велике бажання зберегти для майбутніх поколінь все культурне розмаїття Нововолинська та його околиць. З цією метою Надія Наумівна самотужки «збирає по людях» пам'ятки матеріальної та духовної культури краян.

Проте знайдені та відібрані музейні предмети можуть і не продовжити своє життя в експозиційному залі. Все це пов'язано з питаннями належного облаштування приміщення музею. Однак, і попри це вдається донести до відвідувачів та жителів міста культурне надбання міста та околиць.

Музей активно співпрацює із потенційними меценатами, займається пошуком нових предметів

музейного значення, що можуть зробити вагомий внесок у збереження культурної скарбниці народу. З уваги на значення релігії, релігійних пам'яток для українців, виникла думка зафіксувати всі культові пам'ятки Нововолинська та його околиць. У майбутньому планується видати друковане видання з повним переліком списку культових споруд району. Це об'ємне завдання було ініційоване особисто Надією Войтюк.

Інтерпретація минулого на кордонах сучасного є пріоритетним у роботі музею. Розуміючи всю важливість та відповідальність перед жителями міста, Надія Войтюк робить усе можливе задля популяризації культурного надбання нашого народу. Насамперед це відбувається за допомогою етнографічних пам'яток, що несуть в собі всю самобутність та неповторність багатого світу українців [2, с. 5].

Виховання патріотизму за допомогою музейних предметів відіграє особливе значення як для подальшого комплектування фондів музею, так і для діяльності кожного співробітника закладу. Кожна виставка чи виховний захід покликані сформувати у відвідувачів любов і повагу до свого, рідного: історії та культури. Адже кожна річ несе в собі інформаційну пам'ять минулих поколінь.

Отже, Нововолинський історичний музей проводить активну роботу в напрямку забезпечення збереженості та наукової інтерпретації культурної спадщини Волинського краю загалом та околиць Нововолинська, зокрема. Використовуючи при цьому різні напрямки взаємодії із населенням, залучаючи до музею відвідувачів задля презентації багатої культурної спадщини, матеріального світу та духовних цінностей українців.

1. Корнилюк М. Друге життя вишивок / М. Корнилюк // Наше місто. – 2007. – 5 квітня. – С. 8.

2. Корнилюк М. Шануючи минуле – готуємо майбутнє / М. Корнилюк // Наше місто. – 2008. – 27 березня. – С. 5.

3. Корнелюк М. Що душі наші зігріває / М. Корнилюк // Наше місто. – 2004. – 30 грудня. – С. 8.

4. Музей – центр збереження і презентації історико-культурної спадщини краю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2011/article.html?n=47.

Людмила МІРОШНИЧЕНКО-ГУСАК ***(Луцьк)***

ЕТНОГРАФІЧНА ВИСТАВКА „ТРАДИЦІЙНЕ ВБРАННЯ ВОЛИНЯН ТА ПОЛІЩУКІВ": ВЗАЄМОДІЯ З ВІДВІДУВАЧЕМ

У Волинському краєзнавчому музеї, за роки його існування, сформована колекція народного вбрання волинян та поліщуків, яка нараховує близько двох тисяч одиниць збереження основного фонду. Частина цих пам'яток експонувалася на численних етнографічних, мистецьких, історичних виставках нашого музею та інших музеїв України й зарубіжжя. Щораз вони були різні за тематикою, формою показу, інформативністю і мали свого відвідувача.

В квітні 2013 року в експозиційному залі музею була відкрита нова виставка „Традиційне вбрання волинян та поліщуків. Збірка Волинського краєзнавчого музею". Основним її акцентом для відвідувачів стала презентація колекції народного вбрання першої половини XX століття, характерного для території сучасної Волинської області. Тематична структура обрана за типологією пам'яток і доповнена окремими розділами: 1. Сорочки; 2. Поясний одяг; 3. Нагрудний одяг; 4. Верхній одяг; 5. Головні убори; 6. Взуття; 7. Комплекси традиційного вбрання; 8. Обрядове призначення вбрання. На виставці представлено понад 200 пам'яток і доповнена вона ілюстративними матеріалами. Основний показ експонатів – розміщення у вертикальних вітринах та демонстрація сформованих костюмів на 16 манекенах, що дає можливість краще продемонструвати одяг і є більш зручним для огляду. Подані комплекси були підібрані таким чином, щоб показати народне вбрання з усіх сучасних районів Волинської області. Звичайно, такий географічний принцип у подачі традиційного одягу є умовним і обраний він був для кращої роботи з відвідувачем.

Виставка умовно поділена на дві частини в яких висвітлено: 1. Матеріали, крої, оздоблення, складові костюма; 2. Комплекти вбрання волинян і поліщуків за географічним принципом. Якщо в першій частині увага приділялася детальному показу кожної складової вбрання, то в другій було представлено готові костюми та їх розмаїття на території нашого краю.

Виставка „Традиційне вбрання волинян та поліщуків. Збірка Волинського краєзнавчого музею" була відкрита під час роботи Четвертої Волинської науково-етнографічної конференції „Минуле і сучасне Волині та Полісся: народна культура і музеї", присвяченої 90-річчю від дня народження українського етнографа,

фольклориста, краєзнавця, музейника О. Ошуркевича. Науковці, дослідники стали її першими відвідувачами. Вони ознайомилися з народним вбранням нашого регіону та взяли участь у презентації друкованого видання „Каталог традиційних жіночих сорочок. Збірка Волинського краєзнавчого музею", в якому вперше для широкої аудиторії подаються відомості про музейні пам'ятки (перелік всіх 378 сорочок з короткими описами) та демонструються світлини багатьох з них.

Створена тематична виставка розрахована на різні категорії відвідувачів: учнів середнього і старшого шкільного віку, студентську молодь, дорослих, майстрів народної творчості, дослідників. Для зацікавлення екскурсантів, працівниками відділу етнографії були використані різні методи подачі матеріалів: словесні, наочні, практичні. Розроблені та виготовлені інформаційні афіші, флаєри, банер.

Кожна екскурсія проводилася в інтерактивній формі. Учні 5-8 класів стали найбільш відвідуваною аудиторією. Першим етапом їх знайомства з виставкою була розповідь екскурсовода з елементами бесіди. За допомогою навідних питань, учнів спонукали пригадати вже відому для них інформацію про національний костюм, його складові, обрядовий одяг тощо, водночас подавався новий матеріал. Після екскурсії та огляду виставки потрібно було визначити експонат, який найбільше сподобався й відзначити, прикріпивши біля нього кольорову смужку. Виконання завдання потребувало власних міркувань учнів і самостійного огляду. Наступне завдання було спрямоване на уважність. Екскурсоводом роздавались картки із зображенням елементів народного костюма чи візерунків вишивки, які слід було відшукати на виставці. Музейний працівник перевіряв правильність виконання ігрового завдання. Щоб урізноманітнити подачу інформації на виставці „Традиційне вбрання волинян і поліщуків", учням було запропоновано переглянути короткотривалі фільми з використанням народного вбрання в календарній та родинній обрядовості, які були створені дитячою кіностудією „Боривітер" (керівник М. Лукашевич). Для зручності перегляду, по центру виставкової зали розташовані широкі лави. Наступним етапом екскурсії для школярів була демонстрація одного цілісного костюма з відповідними поясненнями, а іноді ще й показом зав'язування головних уборів: хустки і намітки (для менших – віночків і хустин). На завершення бажаючим роздавалися картки та олівці для написання відгуків, які діти самостійно прикріплювали до стенду „Ваші враження".

Екскурсія для учнів-старшокласників та студентської молоді починалася з розповіді музейного працівника, який не лише знайомив з колекцією й наводив місцеву термінологію елементів народного одягу, а і порівнював локальну специфіку вбрання волинян і поліщуків з іншими регіонами України тощо. Після цього група відвідувачів ділилася на дві частини й кожній роздавався підготовлений опис цілісного костюма. Їм необхідно було визначити цей комплект одягу на виставці за наведеними даними. В описах, крім основної, подавалася й додаткова інформація, легенда надходження пам'ятки до музею. Наступним було практичне завдання. Заздалегідь відбиралися кілька предметів вбрання, так щоб з них можна було сформувати два комплекти. З кожної групи вибирався один представник. Їх завданням було підібрати із запропонованих речей один стрій і продемонструвати його на манекені. Інші учасники групи допомагали порадами, рекомендаціями. Опісля екскурсовод коментував правильність виконання завдання. Екскурсія продовжувалася переглядом відеофільму, після якого відбувалося представлення кількох жіночих головних уборів з демонстрацією способів їх зав'язування. Акцент робився на так званих „старосвітських" тканих хустинах та намітках, які на початку XX століття почали масово витісняти фабричні хустки. На завершення студентам і старшокласникам також роздавалися кольорові наліпки. Таким чином відвідувач ще раз самостійно оглядав виставку, зупиняючись біля тих експонатів, які його найбільше зацікавили. За бажанням писали відгуки чи давали письмову відповідь на поставлене екскурсоводом питання „Чи вдягнули б Ви вишиванку? Так чи ні? (аргументуйте відповідь)".

Екскурсія для дорослих, майстрів народної творчості часто проходила у формі бесіди, під час якої цікаву і корисну інформацію отримував і музейний працівник і відвідувач.

Самостійним відвідувачам виставки (без замовлення екскурсії) також приділялася увага. Їм було запропоновано переглянути відеоматеріали, друковані видання з цієї теми, визначити, що найбільше сподобалося, залишити відгук чи побажання.

Майстри народної творчості, вишивальниці-аматори мали можливість на виставці відзняти чи замалювати орнамент для власної вишиванки, ознайомитися з кроєм, дрібними декоративними елементами та колоритом жіночих, чоловічих, дитячих сорочок.

На основі виставки „Традиційне вбрання волинян та поліщуків. Колекція Волинського краєзнавчого музею" проводилися різні заходи: етнографічна година з демонстрацією комплектів народного зимового вбрання та практичне заняття „Традиційні жіночі головні убори: різновиди та способи їх носіння" в яких брали участь всі бажаючі. На час проведення заходів виставка доповнювалася головними уборами чи

Волинський краєзнавчий музей
Відділ етнографії та народних промислів
Традиційне вбрання волинян та поліщуків
Збірка Волинського краєзнавчого музею
Виставка працює у Волинському краєзнавчому музеї
за адресою: м. Луцьк, вул. Шопена, 20

зимовим вбранням, щоб показати різноманіття і водночас акцентувати увагу відвідувачів на цих елементах народного вбрання, які на виставці висвітлені частково.

За час експонування виставки з 15 квітня 2013 р. по 30 січня 2014 р. її відвідало понад 3 283 чол. і проведено понад 43 платних екскурсії. Переважна більшість відвідувачів діти шкільного віку (з 1 по 9 класи). Активними слухачами наших екскурсій були учні шкіл № 1, 3, 4, 9, 10, 12, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25 м. Луцька; гуртківці Обласного центру туризму, спорту та екскурсій; учні школи № 4 м. Ківерці, села Мощаниця Ківерцівського р-ну та Боратинської школи Луцького р-ну.

Студентська молодь була менш активною у відвідуванні виставки. Традиційне вбрання волинян і поліщуків викликало зацікавлення в майбутніх хореографів і музейників Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Самостійно ознайомилися з виставкою студенти-географи та група з Луцького національного технічного університету.

Свої відгуки про виставку залишили гості нашого краю з Миколаєва, Житомира, Кривого Рогу, Львова, Куп'янська Харківської обл. та Бразилії і Об'єднаних Арабських Еміратів (м. Дубай).

Етнографічна виставка „Традиційне вбрання волинян та поліщуків" була створена співробітниками відділу етнографії Волинського краєзнавчого музею. Вона стала одним з етапів налагодження системи зв'язків і взаємодій з відвідувачами.

Олександра НАГОРНА ***(Луцьк)***

ПРО СЕБЕ І СВОЇХ КОЛЕГ

Працівником Волинського краєзнавчого музею я стала 4 лютого 1964 року. Першим моїм директором був Каліщук Анатолій Петрович. На той час 27-річний юнак був наймолодшим серед директорів музейних закладів республіки. Блискуче знав історію краю, спеціалізувався на археології, брав участь у чисельних розкопках на території Волині, залучаючи і науковців музею. Для поважних гостей особисто проводив екскурсії по музею.

Мій перший робочий день співпав із визначною датою – переддень 30-річчя визволення Луцька від

німецьких загарбників. В цей день до музею завітали ветерани – учасники боїв за визволення м. Луцька – В. Роговик, Д. Малишев, Г. Юдін – згодом Почесний Громадянин міста, а також мати Героя Радянського Союзу П. Тарасова та інші. Мені запам'яталися їхні розповіді про бойові дії на території нашого краю. Згодом ці розповіді я використовувала в екскурсійній чи лекційній роботі. Напевно, саме після цієї зустрічі з ветеранами, тема Великої Вітчизняної війни стала мені близькою, дорогою. Впродовж усіх років роботи в музеї я співпрацювала з обласною ветеранською організацією, а в наступні роки побудувала експозицію музейної кімнати про бойову славу наших земляків.

Недовго я працювала у відділі природи, а згодом була переведена у відділ історії радянського періоду. Моїми колегами стали досвідчені фахівці: Тетяна Петрівна Андрєєва, моя завідуюча; Римма Данилівна Кашевська, Олекса Федорович Ошуркевич, Наталія Павлівна Федоренко, Іван Іванович Чернецький. У них я вчилась музейній справі, а вони охоче ділились своїм досвідом. Моїм першим наставником, безперечно, була Тетяна Петрівна. У неї я вчилась працювати над темою, як вести пошукову та збиральницьку роботу, як складати плани роботи і т.д. Мене, тоді ще недосвідченого працівника, вражала її надмірна працьовитість, одержимість, вимогливість. І в наступні роки, коли я разом із нею бувала у відрядженнях по збору експонатів або у справах побудови музейних експозицій, моя завідувачка надихала своєю самовідданістю улюбленій справі. Здається у неї завжди на першому плані був музей.

З теплотою згадую мого наставника – колегу Олексу Ошуркевича. Це людина глибоко ерудована, проявляв інтерес до народної творчості. Радив при кожній нагоді поспілкуватись із старожилами, записувати пісні та легенди про минувшину. Пригадуються слова його вчителя, фундатора Берестечківського народного історичного музею О. Філіповича : "З Олекси буде велика людина". Ці слова учителя стали пророчими. Як дорогу реліквію зберігаю книгу Олекси Ошуркевича: "Родина Косачів і волиняни" із дарчим підписом з нагоди наукової конференції до 70-річчя автора.

На час мого приходу на роботу в музей, Римма Данилівна Кашевська мала найбільший серед колег трудовий стаж – з 1950 року. Вона охоче ділилась своїми знаннями з молодими колегами. Мене найбільше вражало її хист до пошукової та збиральницької роботи, її уміння спілкуватись із старожилами. І вони, як загіпнотизовані, охоче віддавали у музей дорогі їм старожитні реліквії.

З особливою повагою я ставилась до Наталії Павлівни Федоренко. Це – людина енциклопедія. Вона прекрасно знала всі форми музейної роботи – як побудувати музейну експозицію, як гарно провести екскурсію, знала археологію і приймала участь у розкопках. Відповідала і за облік та збереження фондових експонатів (тоді відділу фондів з чисельними штатами не було). Наталія Павлівна уміла зберігати стародавні речі домашнього вжитку та одяг. Зокрема, влітку домоткані речі старанно витрушувала, просушувала на сонці і навіть прасувала. Було чому навчитись у Наталії Павлівни і під час спільних відряджень, проведення масових заходів. Завжди врівноважена, товариська, добра - такою мені запам'яталась ця жінка.

Значиму роль у підвищенні кваліфікації науковців музею відігравало стажування на базі провідних музеїв України. В 1964 році я стажувалась на базі Львівського історичного музею. Двотижневе стажування допомогло мені пізнати специфіку експозиційної та збиральницької роботи, обліку експонатів та інше.

Були часті відрядження, під час яких до призначених місць доводилось добиратись не тільки транспортом, а й долати пішки кілометри. У ці роки однією із експозиційно – масових форм роботи музею було формування виставок на різноманітну тематику і експонування їх у т.з. вагонах-музеях, що тижнями курсували по залізничних станціях Волині. Такі виставки охоче відвідували як школярі, так і дорослі.

60-ті роки характеризуються початком активізації краєзнавчого руху на Волині, фундаторами якого були відомі і шановані сьогодні люди:

- Григорій Гуртовий - смт.Торчин Луцького району
- Олексій Філіпович – м. Берестечко Горохівського району
- Анастасія Парфенюк – м. Ковель
- Анатолій Григоровський – с. Уховецьк Ковельського району
- Дмитро Остап'юк - м. Любешів
- Олексій Бренчук - с. Лобна Любешівського району.

Перелічені мною краєзнавці були частиною мого життя. Ми взаємно вчилися один в одного. Разом будували експозиції, я раділа їх успіхам, знахідкам. Вражала їх одержимість і відданість улюбленій справі. І все безкоштовно, на громадських засадах. Всі фундатори музейної справи достойно увійшли в історію краєзнавчого руху на Волині. Про багатьох із них – О. Філіповича, В. Усика, А. Григоровського, О. Бренчука, Н. Подолян, А. Парфенюк я написала публікації. Мій виступ "Григорій Гуртовий – учитель,

краєзнавець, громадянин" був включений до програми республіканського семінару працівників музейних закладів у м. Кіровограді в 1998 році. На жаль, багатьох із них сьогодні немає серед нас. Та залишились їх добрі справи, гідні наслідування.

У другій половині 60-х років краєзнавчий рух на Волині набирає нових обертів. До 50-річчя Жовтневої революції були відкриті музеї: Ковельський і Володимир - Волинський "Народжені бурею" - історичні; Маневицький районний краєзнавчий, Лопатенський бойової партизанської Слави (Ківерцівського району), Хворостівський історії села (Любомльського району), Горохівський революційної і бойової Слави. Запам'яталась мені цікава і плідна робота над побудовою експозиції Ковельського історичного музею з Анастасією Костянтинівною Парфенюк, яка у 40-х роках працювала у музеї – садибі Лесі Українки с. Колодяжне і мала досвід краєзнавчої роботи. Працюючи вчителем, активно вела пошукову і збиральницьку роботу з історії Ковельщини. До цієї роботи долучила і сина Юрія, працівника Ковельського райкому партії. Їх квартира перетворилась у музей, де любовно, по тематиці, були розміщені експонати. Це були речі з етнографії, документи з історії міста Ковеля. Радіючи кожному зібраному експонату, Анастасія Костянтинівна ділилася своїми знахідками. З сумом пишу про те, що цей заклад проіснував недовго, і після смерті А. Парфенюк його експонати були перенесені до середньої школи №7, а згодом, під час ремонту школи їх затопило водою і більшість з них пропали. При відсутності такого музейного ентузіаста, якою була Анастасія Костянтинівна, непростимо загинули музейні цінності, що могли бути окрасою нинішнього історичного музею міста Ковеля.

Експозиції решти вище перелічених музеїв я будувала у співпраці з колегами: Тетяною Андрєєвою, Людмилою Туліною, Риммою Кашевською, Іваном Чернецьким. З теплотою і повагою згадую Петра Заклекту, тоді вчителя однієї із міських шкіл, а по сумісництву – громадського директора Володимир – Волинського музею "Народжені бурею". Учень Григорія Гуртового, прекрасно знав музейну справу, уміло, кваліфіковано збирав експонати, проводив екскурсії по місту, володіючи знаннями з історії міста. На той час, коли будувалась експозиція музею, що розміщувалась у 3-х залах при міській бібліотеці, майже всі експонати були зібрані Петром особисто. Григорій Олександрович Гуртовий пишався своїм учнем і не один раз згадував про нього у своїх публікаціях.

Хворостівський музей історії села був першим сільським музеєм, створеним у 1968 році з ініціативи ентузіаста – краєзнавця, голови колгоспу "Дружба" (Любомльський район) Єфросинії Ксенофонтівни Матейчук. Безперечно, мене вражало, що при такій великій зайнятості колгоспними справами, голова колгоспу так уміло організовувала роботу по створенню музейного закладу при тракторному стані. І в недалекому майбутньому музеї з'явились і в інших сільських місцевостях: с. Мирне (Горохівського району), с. Лаврів (Луцького району).

Отже, мережа музейних закладів Волині щорічно розширювалась. Тому, з метою кращої координації роботи музеїв і музейних кімнат, в 1969 році створюється методичний відділ, який я очолила після переходу Івана Чернецького на більш оплачувану роботу. На мене лягало велике навантаження: створювались нові, водночас перебудовувались попередньо збудовані музейні експозиції, а працювати практично не було з ким. За кілька років у відділі змінилось до 10 чоловік. Не усіх влаштовували досить часті відрядження та невисока зарплатня. Даремні були мої зусилля навчити музейній справі недосвідчених колег. Серед них були досить перспективні, як Микола Черенюк, Ігор Кухарчук, Жанна Ткачук, Зіна Воронова, Василь Столярук. У ці важкі для мене роки, коли не було досвідчених методистів, допомагали колеги: Тетяна Андрєєва, Римма Кашевська, Наталія Федоренко, Людмила Туліна – завідуюча відділом природи. Робота з громадськими музеями активізувалась з приходом у відділ наприкінці 70-х років Олександра Вернидубова та Надії Чернець, в недалекому майбутньому – досвідчених, ерудованих методистів, з якими було легко і комфортно працювати впродовж довгих років. Мати таких працівників у відділі для мене було справжнім подарунком долі після кількарічної безперервної плинності кадрів. З приємністю згадую ці роки, адже у відділі панувала атмосфера взаємоповаги, взаємовиручки і відповідальності.

70-ті роки були "врожайними " на подальше будівництво нових музейних закладів на громадських засадах:

- Лобненський музей партизанської слави, побудований на місці стоянки двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова на хуторі Лобна Любешівського району;
- Любомльський та Рожищенський краєзнавчі;
- Олицький, Іваничівський і Кортеліський історичні;
- Клубочинський музей комсомольської слави (Ківерцівський район).

Фундатором Лобненського музею партизанської слави був Олексій Бренчук, який впродовж багатьох

років невтомно і послідовно збирав матеріали про партизанське з'єднання О. Ф. Федорова. Працював в архівах, побував у багатьох партизанських месників вдома, в тому числі і у О. Ф. Федорова. Як згадував Олексій Іванович, досить люб'язно його зустрів Олексій Федоров і передав для майбутнього музею чимало партизанських реліквій. При написанні тематико-експозиційного плану музею, а потім у створенні експозиції, Олексій Іванович Бренчук був моїм наставником і помічником. Художнє оформлення музею здійснював директор музею Олексій Зарицький. До слова, Олексій Максимович неодноразово безкоштовно виготовляв ескізи меблів для музеїв, а саме для Устилузького, Лопатенського, Кортеліського. Неодмінно був присутній при побудові експозицій. Для мене Лобненський музей був великим випробуванням не тільки тому, що у Лобні безвиїздно працювала майже місяць, а й тому, що відчувала велику відповідальність перед колишніми партизанами. На партизанський зліт в лобну О. Ф. Федоров не приїхав через сімейні обставини. В пам'яті залишилися приємні спогади про теплу зустріч місцевих мешканців з колишніми партизанами, виступи на мітингу колишніх підривників Героїв Радянського Союзу Б. Калача і В. Павлова. Дуже хвилювалась, коли проводила таким поважним гостям першу екскурсію. Нововідкрита експозиція сподобалась гостям і вони щиро дякували нам, усім, хто був причетний до увічнення подвигу партизанських месників з'єднання О.Ф.Федорова у роки війни на цьому віддаленому маленькому куточку волинської землі. Кожен побудований мною музейний заклад є невеликою історією мого життя. Згадується історія побудови експозиції Олицького історичного музею в 1973 році на території колишнього замку польського магната Радзивілла. Цей музей був на особливому контролі Івана Васильовича Миткалика – тодішнього секретаря по ідеології Ківерцівського райкому партії. В ході роботи над монтажем експонатів, сюди приходили і дорослі, і діти. Приносили цікаві експонати, що по ходу роботи поповнювали експозиційні стенди. Особливо багато було старовинних монет та паперових грошей різних періодів і навіть американські долари. Місцевий краєзнавець Петро Лукич Жуковський зумів так налагодити пошукову роботу, що діти самі, а часом і їх батьки приносили стародавні речі, фото, документи в школу для майбутнього музею. Мені з цього приводу пригадується факт: зайшов у музей підліток, несміливо підійшов до мене і простягнув жменю монет. Це були,в основному, срібні монети польського періоду, а серед них – дві золоті монети царської чеканки. Звісно, хлопчина взяв монети без відома батьків, і я наказала віднести гроші додому, на що він заявив: "Нехай монети будуть в музеї. У нас вдома є ще багато таких". Довелося монети особисто повернути батькам. Шкода, що у 80-х роках, після смерті громадського директора, невтомного краєзнавця, музей перестав функціонувати, маючи статус "народного музею". Пропала значна кількість унікальних речей, в т.ч. безслідно зникли монети, що були окрасою нумізматичного розділу музею.

Майже така ж доля спіткала і музей історії Луцького антифашистського підпілля, що діяло на протязі 1941 -1944рр. Музей був відкритий до 35-ї річниці визволення м. Луцька від німецько-фашистських загарбників. Створення і діяльність цього музейного закладу в нашому місті – це результат багаторічної пошукової роботи працівника обласної контори державного банку Ганни Матвіївни Моторіної. Вона ж і познайомила мене з колишніми підпільниками: Віктором Унрау, Олександрою Білоконенко, Юлією Ямришко, Наталією Косяченко та родичами Паші Савельєвої – сестрою і племінницею. Це була дієва допомога при створенні майбутньої експозиції музею, що був розміщений в квартирі, де перед війною жила Паша Савельєва по закінченню Московського кредитно – економічного інституту і працювала в обласній конторі державного банку. Мене приємно вразили їхні спогади про те, що Паша швидко оволоділа українською мовою, вільно нею спілкувалася. Дуже любила читати твори Лесі Українки. Напам'ять читала вірш Лесі українки "Без надії сподіваюсь". Запам'яталось мені урочисте відкриття музею в день святкування 35-річчя визволення міста. На відкритті музею був присутній Почесний громадянин м. Луцька – Г. Юдін, колишні підпільники. Моя екскурсія часто супроводжувалася розповідями – спогадами про діяльність підпілля. На відкритті був присутній і Борис Зюков – колишній в'язень Луцької тюрми, якого в 1943 році визволили луцькі підпільники, а згодом відправили в партизанський загін особливого призначення Д. М. Медвєдєва. З цим загоном тримали зв'язок луцькі підпільники. На згадку Борис Зюков подарував музею свою статтю про Пашу Савельєву "Без надежды надеюсь" . У другій половині 80-х років двадцятого століття експозиція музею історії Луцького антифашистського підпілля була демонтована. Змінилась і назва вулиці, що тривалий час носила ім'я Паші Савельєвої. Пишу про це з гіркотою в душі, бо діяльність Луцького антифашистського підпілля – історичний факт. І це мають знати і шанувати прийдешні покоління. Ще більше прикро, що зараз гуляють "легенди" – побрехеньки про Пашу Савельєву та її побратимів – підпільників. Такі "відкриття" новоявлених "істориків" плюндрують героїку краю в часи воєнного лихоліття.

Експозицію Кортеліського історичного музею створювала разом з Олександром Вернидубовим. Було дуже складно, бо починали з нуля. До збиральницької і пошукової роботи залучили місцевих школярів.

Допомогли місцеві краєзнавці Лідія Хуторна і Клара Кульбачинська – учителі місцевої середньої школи. Це були матеріали про партизанський загін під командуванням колишнього захисника Брестської фортеці Б. Михайловського. В ньому воювали жителі Кортеліс з перших днів війни. Чимало фото, документів, зібраних краєзнавцями та школярами Ратнівщини розповідали про масову участь місцевого населення в партизанському загоні ім. Ворошилова, що діяв на території сусідньої Білорусії. В роботі над тематико – експозиційним планом допоміг Владислав Андрійович Наконечний. З Брестського та Пінського архівів він привіз і передав нам досить цінні документи про план німецького командування про знищення с. Кортеліси – спалення села та розстріл населення під кодовою назвою "Трикутник". Під час роботи над тематико-експозиційним планом, с. Кортеліси стали для мене тимчасовою домівкою: тут по свіжих експонатах, що повсякчас надходили, удосконалювала і доповнювала цей план майбутньої експозиції, спілкувалася з жителями села, що чудом врятувалися і зриміше вимальовувався образ майбутньої експозиції.

Спочатку новостворений музей, що був відкритий з нагоди 30-річчя Кортеліської трагедії розміщувався при сільському Будинку культури, а в недалекому майбутньому був переміщений окремий будинок і став складовою частиною Кортеліського меморіального комплексу, спорудженого до 40-річчя Кортеліської трагедії. Робота над побудовою нової експозиції Кортеліського історичного музею була складна і відповідальна. Контролювалась обкомом партії та обласним управлінням культури. Тому, крім мене і Олександра Вернидубова тут працювала велика група музейників: О. М. Зарицький, Т. П. Анрєєва, Л. Ф. Потапчук, Л. Г. Грицина. Велику допомогу музеєві надали і завідуючий партархівом КП України В.А.Наконечний, який передав для експонування копії документів і фото про відродження спаленого села "Кортеліси у післявоєнні роки". Він же консультував Лідію Григорівну Грицину, яка мала провести екскурсію на відкритті музею для Володимимра Васильовича Щербицького. Художнє оформлення музею зробили київські художники. Очікувалось, що Кортеліси після спорудження Меморіального комплексу стануть одним із пунктів туристичного маршруту, побільшає відвідувачів. Тому, на кожен розділ експозиції я написала лекцію – екскурсію. Пригадується, як емоційно, блискуче учні – екскурсоводи провели першу екскурсію для Миколи Олександровича Царенка – начальника обласного управління культури, що завітав до музею напередодні відкриття. Він щиро подякував школярам і побажав їм успіхів у краєзнавчій роботі.

За участь у спорудженні Кортеліського меморіального комплексу я була нагороджена Грамотою обкому КП України в числі інших працівників.

З великою повагою згадую Василя Корнелюка, який на деякий час очолив Кортеліський музей і для його популяризації зробив так багато. Про цей своєрідний музейний заклад з історії спаленого фашистами поліського села дізналася вся країна. Тому приїжджали сюди поклонитися загиблим жителям Кортеліс і дорослі, і діти.

Шкода, що так безглуздо обірвалося життя Василя Корнелюка. Будучи обраним депутатом Верховної Ради І-го скликання, він трагічно загинув в результаті автомобільної катастрофи. Він міг так багато зробити добрих справ своїм односельчанам.

І я, і Олександр Петрович завжди з теплотою і повагою згадували спільну співпрацю з відомим на Волині краєзнавцем – Василем Кмецинським при побудові експозиції Камінь – Каширського краєзнавчого музею. Унікальні експонати з історії міста, етнографічні речі з часів глибокої давнини, археологія, етнографія тощо – все це є окрасою музейної експозиції міста Каменя - Каширського. Спільно із О. Вернидубовим написали ряд кореспонденцій, що є даниною пам'яті про цю чудову людину.

Безперечно, все хороше завжди зберігається в душі, як моя спільна робота з Олександром Вернидубовим і Надією Чернець по створенню експозицій Клубочинського музею комсомольської Слави Ківерцівського району, Рожищенського районного краєзнавчого. Спільно перебудовували експозиції раду діючих музеїв: Лопатенського партизанської Слави, Іваничівського та Берестечківського історичних. Працювали злагоджено, без амбіцій в обстановці взаємовиручки, незважаючи на втому і перевантаження. Адже всі ці музеї перебудовувались одночасно у зв'язку з тим, що по трасі Клубочин – Лопатень у 1988 році проходила естафета пам'яті присвячена подвигу партизанів у Великій Вітчизняній війні.

Плідній і багатогранній роботі музейних громадських закладів допомагали різноманітні форми роботи, а саме: огляд кращих музеїв області, краєзнавчі семінари, на яких громадські директори обмінювались своїм досвідом роботи. На такі семінари запрошувались завідуючі методичними відділами музеїв з інших областей. На семінарах – практикумах краєзнавці вчилися обліку експонатів, проведенню різноманітних масових заходів. Щорічно проводилися огляди – конкурси громадських музейних закладів на республіканському рівні. Переможцями таких заходів були музеї: Торчинський історичний, Уховецький і Маневицький краєзнавчі, Лопатенський і Лобненський партизанської Слави. У своїй роботі завжди

відчувала увагу і підтримку з боку обласного управління культури в особі М.О.Царенка. Запам'яталась його людяність, увага і водночас вимогливість.

Характерною особливістю тих років була турбота Міністерства культури України про підвищення фахового рівня працівників державних музеїв. Це найперше, стажування на базі кращих музеїв України, взаємоперевірка різних форм роботи музеїв, республіканські семінари і конференції. За час моєї роботи в Волинському краєзнавчому музеї у 1976 році пройшла стажування на базі Полтавського краєзнавчого музею. Цікавими для мене були лекції кваліфікованих фахівців про різні форми роботи громадських музеїв, про специфіку експозиційної роботи. Організовувались показові масові заходи та екскурсії. Корисним і повчальним для мене був обмін досвідом у роботі з громадськими музеями на заключній частині стажування. Темою свого виступу я обрала розповідь про краєзнавчий рух на Волині та його фундаторів. Ця тема зацікавила багатьох науковців, оскільки після мого виступу вони взяли адреси Григорія Гуртового, Олексія Бренчука та Анастасії Парфенюк.

Для мене дуже відповідальною була взаємоперевірка державних музеїв, бо відчувала велику відповідальність за викладення об'єктивної інформації про роботу музею. У 1981 році я разом із Тетяною Андреєвою та Лідією Гриціною здійснили перевірку роботи Миколаївського краєзнавчого музею. В ході взаємоперевірки оглянули кілька громадських музеїв і одноголосно прийшли висновку, що наші музеї є цікавішими і краще оформленими.

Кожен із діючих музейних закладів Волині був мені близьким і рідним. Тому при кожній можливості чи то в екскурсійній або лекційній роботі я охоче розповідала про їх діяльність, про ентузіастів музейної справи на Волині. Цікаво було спілкуватися з учнівською молоддю, постійно брала участь у щорічних учнівських конференціях, де очолювала секції: "З попелу забуття", "Свята спадщина", "Нескорена Волинь".

У 1982 році я очолила відділ історії радянського суспільства, а Олександр Петрович Вернидубов став завідуючим відділом методичної роботи. За короткий термін він став кваліфікованим методистом. Самостійно побудував музей Комсомольської Слави в с. Колодниця Ковельського району – про діяльність в роки війни молодіжного підпілля, очолюваного Федором Лаховським – сином відомого на Волині народного месника Семена Лукича Лаховського, який є ініціатором створення Маневицького районного краєзнавчого музею. За короткий термін Олександр Петрович Вернидубов оволодів досвідом експозиційної роботи. У ті роки і в майбутньому ні один із музейних закладів не обходився без його допомоги – кваліфікованого методиста. Пригадую чудову експозицію музею бойової слави при Ратнівській середній школі, де він використав матеріали багаторічних пошуків місцевих краєзнавців – Лідії Хуторної та Клари Кульбачинської. Тому була задоволена, що директор музею Олексій Зарицький зробив правильний вибір, призначивши Олександра Петровича завідуючим методичним відділом.

На час мого приходу у відділ новітньої історії радянського суспільства тут працювали і відповідали за розділи експозиції:

- Анатолій Огороднік - "Жовтень і громадянська війна", "Возз'єднання",
- Леонід Потапчук - "Велика Вітчизняна війна на Волині",
- Петро Троневич - "Післявоєнна відбудова народного господарства Волині",
- Ольга Гриморович - "Промисловість Волині",
- Людмила Остапчук - "Сільське господарство Волині",
- Тетяна Чирва - "Медицина, освіта і культура Волинської області".

Завершальну тему "Партійні з'їзди, пленуми, визначні дати тощо" було ввірено мені.

Перелічені мною науковці – висококваліфіковані працівники. Кожен із них прекрасно знав свою тему і в результаті було побудовано змістовну оновлену експозицію відділу історії радянського суспільства. А поки що велась посилена робота по створенню нової експозиції в іншому будинку, де у свій час розташовувалась лікувальна установа. Заступник директора з наукової роботи Тетяна Петрівна Андрєєва наполегливо, відповідально і кваліфіковано очолила цей перебудовний процес. На кожному порядку денному незмінно стояло одне: збір нових експонатів, робота над тематико – експозиційним планом. І в цьому напрямку бездоганно працювали науковці відділу.

На час підготовки до перебудови було моє місячне стажування на базі Московського інституту культури в кінці 1982 року. Це були і кваліфіковані лекції на краєзнавчу тематику, і огляд зразкових музейних закладів столиці, і обмін досвідом роботи. Після завершення курсів мені було запропоновано написати реферат на довільно обрану тему. Я обрала реферат "Підготовча робота по перебудові експозиції відділу історії радянського періоду Волинського краєзнавчого музею. Проблеми і завдання.". Ця тема була для мене найбільш актуальною. На підсумковому занятті курсів моя робота була визнана однією із кращих.

Незадовго перед роботою над монтажними листами з групою художників, що мали готувати ескізи

майбутньої експозиції, побувала в ряді музеїв міст Києва, Дніпропетровська, Чернігова, Черкас, Тернополя. Після тривалої копіткої роботи над тематико – експозиційним планом і затвердження художніх ескізів 14-ти експозиційних залів науковці відділу приступили до оформлення експозиції. Все проходило поетапно – спочатку відділ природи, тоді – давньої історії. Тому відділ давньої історії радянського періоду опинився в край невигідній позиції і експозиційна зала набагато більша двох попередніх, а часу обмаль. Я вважала недоречними докори на свою адресу, що робота йде повільно. На моє щастя, я вірила працівникам відділу, знаючи їх добросовісність, компетентність. Цінувала уміння відстоювати свою позицію, а значить, і професіоналізм Людмили Остапчук, Ольги Гриморович, Тетяни Чирви. Петра Троневича вважала науковцем – дослідником. У побудованому ним експозиційному розділі найперше прослідковується роль волинських трударів у нелегкий перебудовний період – як результат архівних досліджень науковця. Маючи художній смак, синхронно працював з художниками, а тому викладений матеріал сприймався дохідливо.

З великою приємністю завжди згадую Леоніда Федоровича Потапчука. Випускник престижного Львівського університету, володів іноземними мовами - іспанською, польською. В роботі надто скромний, без зайвої помпезності робив свою справу. Леонід досконало знав тему: "Волинь у роки Великої Вітчизняної війни" і зробив набагато більше, ніж його попередники. До нього охоче йшли ветерани, як до близької і рідної людини, приносячи дорогі їм військові реліквії, що згодом поповнили новостворену експозицію. Охоче брав участь у переобладнанні ряду музеїв: Кортеліського історичного, Лопатенського і Лобненського партизанської Слави. Добре знав архівну справу. Потапчук був моїм консультантом при створенні ряду експозицій на військову тематику. Я дуже шкодувала, що через певні обставини Леонід Потапчук відійшов від наукової справи.

В ході роботи над експозицією я повсякчас користувалась підтримкою та дієвою допомогою Олександра Вернидубова. Мені була важлива його думка при виникненні труднощів чи проблем. Науковці враховували його пропозиції та побажання стосовно викладеного матеріалу на монтажних листах.

Робота по створенню нової експозиції відділу історії радянського суспільства була завершена вчасно, до 900-річчя м. Луцька (1985 р.) і отримала схвальну оцінку зі сторони Міністерства культури України. За змістовну роботу та вдало побудовану експозицію Волинський краєзнавчий музей отримав ІІ категорію, що означало збільшення штату працівників та збільшення заробітної плати. В цьому, безперечно, була велика заслуга Тетяни Петрівни Андрєєвої – заступника директора з наукової роботи. Впродовж кількох останніх років вона впевнено і наполегливо вела музей до досягнення цієї мети. В Міністерстві культури Тетяну Петрівну поважали і цінували за самовіддану любов до своєї справи. Після відкриття нової експозиції тодішній директор музею А. М. Кажан "укріпив" очолюваний мною відділ сучасної історії комуністом Михайлом Козаком, який до того успішно завалив роботу у відділі давньої історії, мотивуючи тим, що йому більше підходить відділ історії радянського суспільства. А. М. Кажан, як комуніст комуністові, зробив М. Козаку такий подарунок. Очевидно, йому був дорожчий партквиток, а не працівник із досвідом роботи. Отже, Михайло Леонідович зайняв донедавна мою посаду, заодно присвоївши моє авторство лекції – екскурсії по відділу історії радянського періоду, звісно не без згоди Кажана А. М. Рукопис лекції – екскурсії я показала Владиславу Андрійовичу Наконечному, який став новим директором музею незадовго після його відкриття. Владислав Андрійович уважно звірив рукопис із надрукованим текстом путівника по Волинському краєзнавчому музею і наказав М. Козаку повернути мені гонорар. Гроші я не взяла, очевидно, на той час вони були більш потрібні Михайлу Леонідовичу раз він зважився на такий непристойний вчинок.

Після такої перестановки я знову повернулась у відділ методичної роботи. На той час Олександру Петровичу приходилось нелегко, бо у відділі не було постійних кваліфікованих працівників і все доводилось робити самому. Наша із ним спільна робота розпочалась із підготовки до перебудови Лобненського музею партизанської Слави з'єднання О. Ф. Федорова до 45-річчя діяльності з'єднання на Волині. Паралельно велась робота по створенню Володимир – Волинського історичного музею, експозиція якого була приурочена до 1000-ліття міста. Докорінна перебудова Лобненського музею передбачала розширення експозиційних розділів по висвітленню всесторонньої діяльності з'єднання. Після тривалої роботи в архіві я приступила до написання тематико – експозиційного плану. Він був схвалений Владиславом Андрійовичем з групою художників по оформленню експозицій. Майже на три тижні ми виїхали в Лобну на монтаж експозиції. Над змістом експозиції я працювала спільно із компетентними О. Вернидубовим і В. Наконечним. Це була виснажлива робота, практично без перепочинку – спали як прийшлось, їли, що прийшлось.

Переоформлена експозиція музею була схвально сприйнята як почесними гостями, так і відвідувачами.

Мені ж запам'яталась, приміром, пригода, коли, після завершення роботи, вночі поверталась на ночівлю, та по дорозі провалилась в канаву. Вранці на відкритті музею я мала вести екскурсію для поважних гостей. Тому так і не вдалось поспати перед відповідальним заходом.

Над побудовою Володимир – Волинського історичного музею працювали в такому ж складі, а згодом підключилась і Тетяна Петрівна Андрєєва. Робота була складна і затяжна, бо період сучасності не був висвітлений у тематико – експозиційному плані. А взагалі план був недосконалим, тому я із Олександром Петровичем по ходу побудови експозиції працювали іще й над тематико – експозиційним планом і розміщенням експонатів на стендах. Незважаючи на колосальне навантаження і науковці, і художники працювали злагоджено. В готель повертались пізно, коли транспорт переставав ходити. В результаті Володимир – Волинський історичний музей відкрив свої двері для гостей і жителів древнього міста.

У другій половині 80-х років минулого століття активізувався процес переосмислення подій історії країни. Це були так звані "білі плями" історії, які потребували об'єктивного висвітлення у музейній експозиції.

Працювала в обласному державному архіві. Моя участь у чисельних учнівських краєзнавчих конференціях, де я вела секцію "З попелу забуття", дала можливість пізнати глибше замовчувані радянською історіографією теми: "Сталінські репресії", "Голодомор 30-х років", "Діяльність УПА на теренах Волині".

Запам'ятався мені зліт колишніх вояків УПА з нагоди відзначення 50-річчя формування УПА в жовтні 1942 року. З'їхались представники з різних країн світу. Обслуговувала під час зльоту групу з Канади. Під час щоденного спілкування з колишніми вояками УПА зібрала численні матеріали, які стали надбанням музейних експозицій та пересувної фотовиставки на задану тему.

У перші роки проголошення незалежності України йшла посилена робота по перебудові музеїв: Рожищенського і Любомльського краєзнавчих, Іваничівського і Берестечківського історичних, де об'єктивно висвітлювалась історія краю. Поряд з тим разом з Олександром Петровичем Вернидубовим створювали нові музейні заклади: Лаврівський історичний при середній школі, Ратнівський історичний при сільському Будинку культури.

Цікавою для мене була робота по створенню своєрідного музею Олени Левчанівської, росіянки за походженням, великої патріотки України по духу. Музей розміщувався при Линівській середній школі Локачинського району, де був колишній маєток сім'ї Олени Левчанівської. До роботи над організацією масового заходу на базі новоствореного музею долучилась і Лариса Василівна Гриб. Створення цього музею нам трьом запам'яталось надовго, коли під час чергової поїздки в с.Линів легкова машина перевернулась у кювет і ми ледь вибрались із машини, мало не ставши жертвами аварії. Цей день Олександр Петрович називає другим днем народження.

Нововолинськ був єдиним містом, де не було музейного закладу, хоча робота по створенню музею була започаткована з кінця 70-х років. У мене були архівні напрацювання з історії Нововолинська. І лише за роки Незалежності України в кінці 90-х років у м. Нововолинську було відкрито історичний музей. Ні один музейний заклад не було створено так спонтанно, як у м. Нововолинську. Коштів на відрядження не було, а міський відділ культури мені оплачував лише проїзд. Музей було спланова відкрити до дня міста, а часу було обмаль. Проблема була іще й в тому, що за побудову музейної експозиції зголосився за рекомендацією В. А. Наконечного тоді уже безробітний М. Козак. Трохи розпочав і відмовився, а це означало марно затрачений час… Прийшлось демонтувати цих кілька оформлених ним стендів, оскільки експозиція була зроблена з випадкових експонатів, що не мали відношення до історичного минулого Нововолинська. Відповідальність за створення музею і його відкриття до дня міста особисто взяв на себе мер м. Нововолинська – Віктор Сапожніков. Його всебічна допомога сприяла плідній роботі всього колективу, що працював над побудовою музейної експозиції. Я була вдячна і Надії Наумівні Войтюк, яка виявила свої організаторські здібності і допомогла розібратись з великою кількістю експонатів і розподілити їх по темах. Вона спочатку працювала як громадський активіст, а після відкриття музею стала його директором. Робота йшла повільно, бо одночасно працювали над тематико – експозиційним планом і розміщенням експозиції на монтажні листи. Двічі на день - вранці та ввечері неодмінно приходив в музей Віктор Сапожніков, продивлявся виконану роботу. Кінцевим етапом цієї роботи було написання лекції – екскурсії, яку Надія Наумівна засвоїла бездоганно до відкриття музею.

З приходом на роботу у відділ методичної роботи Лариси Криштапюк, зменшилось перевантаження в роботі відділу. Лариса Федорівна дуже швидко освоїлась з роботою і в майбутньому стала надійним, кваліфікованим партнером у музейній справі. Приходив досвід, вдосконалювався професіоналізм в ході

участі у створенні музейних закладів: музею історії Луцького державного університету і музейної кімнати козацької Слави при Берестечківській середній школі. У співпраці з Вернидубовим побудувала музей історії освіти на Волині, що згодом став переможцем огляду - конкурсу серед шкільних музейних закладів.

В усі часи моєї роботи у Волинському краєзнавчому музеї, науковці і краєзнавці приділяли велику увагу вшануванню пам'яті славних земляків. Про Наталію Ужвій та Юзефа Крашевського розповідали Любомльський краєзнавчий та Торчинський історичний музеї. З кінця 80-х років діє в м. Устилуг музей Ігоря Стравинського, з кінця 90-х - Линівський меморіальний музей Олени Левчанівської. А незабаром в с. Затурці Локачинського району було започатковано створення музею В'ячеслава Липинського – Великого українця, поляка за національністю, українця по духу. Мене приємно вразили великий інтерес та шанування з боку як школярів, так і дорослого населення до постаті свого славного земляка. Свідченням цього є велика кількість унікальних експонатів, які представлено в експозиції новоствореного шкільного музею. Тоді мала надію, що ці унікальні речі, документи, праці вченого будуть зосереджені в меморіальному музеї-садибі В'ячеслава Липинського, а не розпорошені по окремих місцях.

Вивчення і дослідження маловідомих сторінок історії краю – основне завдання краєзнавців та науковців музею другої половини 80-х років минулого століття. Ця тема стала для мене близькою саме тоді, коли я знайомилась із дослідженням життєвого шляху нашого земляка, уродженця с. Човниці Ківерцівського району Михайла Пилиповича Кравчука, що було представлено на обласній краєзнавчій конференції. А придбана мною книга київського письменника Б. Сороки "Колимська теорема Михайла Кравчука" остаточно розвіяла міф про виключність і непорочність радянської системи. І по сьогоднішній день мене пронизує біль, коли згадую епізод з книги, коли кат – наглядач немилосердно шмагав нагайкою уже мертве тіло великого вченого – патріота. Жителі с. Човниця та місцева школа достойно вшановують пам'ять свого славетного земляка, вченого – математика зі світовим ім'ям Михайла Пилиповича Кравчука. Послідовно, на протязі багатьох років вів дослідження про славетного земляка учитель місцевої школи Степан Федорович Лукашук разом із своєю дружиною та донькою Лесею – учителями школи. Степан Федорович близько спілкувався із письменником Б. Сорокою – автором книги про Михайла Кравчука. Зібрані та класифіковані родиною матеріали стали основою нововідкритої музейної кімнати, а з 2001 року - нововідкритого музею славетного земляка при середній школі. Музей Михайла Пилиповича Кравчука я створювала з особливою відповідальністю і пошаною до цієї величної постаті. В ході роботи над експозицією моїм незмінним консультантом був Степан Федорович Лукашук. Сім'я Лукашуків пильно і ревниво стежила за оформленням експозиції. При роботі над новою експозицією я відкрила для себе нові сторінки біографії відомого світу математика: на всіх міжнародних симпозіумах М. П. Кравчук виступав рідною мовою. У далекому засланні працював над кресленнями, математичними розрахунками для виготовлення нової військової техніки у роки війни. Сьогодні Михайло Пилипович через роки повернувся у рідне село. Він у серцях і пам'яті вдячних односельчан. Свідченням такої любові і пошани є музей його імені та пам'ятник в центрі села поруч зі школою.

Сьогодні немає поруч С. Ф. Лукашука. Його таку почесну справу продовжують його внуки – екскурсоводи музею та донька Леся.

Музей М. П. Кравчука був завершальним у моїй роботі над побудовою нових експозицій.

Через призму пройдених літ все зриміше приймається зроблене на життєвому шляху. Але ще у ті далекі 70-ті роки, коли панувала насильницько – ленінська ідеологія, я досить скептично сприймала безмірне штампування ленінських музейних кімнат де завгодно і як завгодно: в коридорах, у тісних приміщеннях. З цього приводу пригадується один інцидент в 1979 році. Секретар по ідеології Ковельського райкому партії Роман Ємчик, який знав мене по роботі над експозицією місцевого історичного музею, запропонував зробити музей В. І. Леніна в с. Любитів. Тоді я запропонувала йому краще зосередитись на вивченні історії населених пунктів, що буде значно цікавіше. Така порада не сподобалась партійному ідеологу і він пообіцяв особисто поцікавитись моєю персоною. І, напевно, поцікавився, якби його самого не перевели на менш тепле місце, де ми знову зустрілись в Ковельській дитячій виправній колонії, де він був директором колонії, а я виступала тоді з лекцією на військово – патріотичну тематику. І запам'ятався мені не зніяковілий погляд колишнього ідеолога, а допитливі дитячі очі. Діти задавали багато запитань, були думки, не по-дитячому серйозні. Так хотілось вірити, що у них, скривджених долею, буде хороше майбутнє.

Дуже дратувало перенасичення експозиції ленінськими цитатами на всі випадки життя країни, так само, як і зображення вождя революції на численних плакатах, ленінських грамотах. Все це мені нагадувало парткабінет, а не експозицію. Категорично не погоджувалась з двомовністю експозицій у сільській місцевості. І ця двомовність, і обов'язкове ведення екскурсій для гостей України – все це знецінювало

національну мову. У ті роки зміст експозицій визначався не наявністю музейних цінностей, а розкриттям керівної ролі партії в усіх сферах нашого життя, а значить нанівець зводилось значення людського фактора у житті країни. І наслідки ленінської ідеології ми всі відчули в повсякденному житті. Так і хотілось процитувати слова В. Маяковського: ”Нам с тобою делать неча, пускай думают вожди”.

Давно я відійшла від музейних справ. В моїй душі залишились найтепліші спомини про дорогих моєму серцю краєзнавців та колег, з якими я спілкувалась і працювала впродовж багатьох років роботи в музеї. Олександр Петрович Вернидубов, який був для мене одночасно і колегою, і другом, із властивим для нього гумором, часто знімав напругу, особливо під час роботи в екстремальних ситуаціях. Пам’ятаю і ціную його допомогу мені і моїй родині.

Ціную працьовитість і відповідальність Лариси Федорівни Криштапюк. Вона - дочка моєї близької подруги, а тому завжди була і залишається для мене дорогою і близькою людиною.

Мої найтепліші спогади про відділ масової роботи. Нас завжди вабило хоч на хвилину зазирнути в кабінет масовиків, поділитись враженнями від проведеного заходу, або просто відвести душу, набратись позитивної енергії. Як зараз бачу приємну посмішку господині відділу Лариси Василівни Гриб. Завжди настроєну на робочу обстановку Лідію Григорівну Грицину, привітне обличчя Таліни Боймук – уважної, доброї, справжньої господині музею. Лідія Григорівна, як висококваліфікований екскурсовод не один раз представляла нововідкриті музейні експозиції у Кортелісах, Лобні, нововідкритому обласному краєзнавчому музеї. В 1985 році в Польщі Лідія Григорівна провела показову екскурсію по виготовленій мною фотовиставці “Луцьк сьогодні”. Запам’яталась мені і спільна робота з ветеранами війни, участь в роботі міської організації товариства “Знання”.Легко і комфортно було працювати з Ларисою Гриб. З охотою вона бралась за любу справу: чи то провести любий масовий захід у нововідкритих музеях: Павлівському історичному, музеї Олени Левчанівської в с. Линів Локачинського району. Була хорошим помічником при побудові музейної експозиції. Оптимістка, завжди з почуттям гумору. Ніколи не перекладала сімейні проблеми на чужі плечі. Завжди проста, щира у стосунках – такою мені запам’яталась Лариса Василівна Гриб.

З великою теплотою завжди згадую Тетяну Тищенко. Ця невелика на зріст жіночка, тендітна і ніжна у стосунках з оточуючими, випромінювала особливу теплоту. Сумлінна у роботі, доброзичлива у повсякденному житті, готова завжди прийти на допомогу – такою я і бачила, і запам’ятала Тетяну Тищенко.

У моїх теплих спогадах залишились мої вчорашні колеги – Олександр Середюк, Наталія Пась, Петро Хомич. З приємністю згадую художників, з якими на протязі тривалого часу ми будували ряд експозицій: Івана Бобровника, Володимира Жупанюка, Віктора Шиманського, Івана Гаврилюка та ін.

Безперечно, мені імпонували високий професіоналізм та інтелект директора музею Силюка Анатолія Михайловича та його заступника з наукової роботи Ковальчук Євгенії Іванівни, завдяки чому Волинський краєзнавчий музей став авторитетною науково – освітньою установою в числі інших музейних закладів України.

Добрі згадки про незмінного вченого секретаря музею Миколи Васильовича Мігаса – інтелігентного, ерудованого і добросовісного працівника і просто порядну людину.

Валентина НАДОЛЬСЬКА, Фаїна РЯБЧИКОВА ***(Луцьк)***

ПОПОВНЕННЯ ЗБІРКИ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

За роки державотворення у музейній справі Волинської області сталися значні зміни, які активізували творчий пошук музейних працівників у науковому і культурному житті регіону, в розбудові незалежної України. Всі процеси трансформації музейної справи у Волинській області пов’язані з діяльністю Волинського краєзнавчого музею (далі – ВКМ). ВКМ володіє значними фондами, які дають можливість безперервно їх вивчати та дізнаватися нові факти з історії Волинського краю.

Після проголошення незалежності України фондова робота ВКМ позбавилася принципів марксистсько-ленінської методології. У сучасних умовах комплектування фондів базується на принципах і законах музеології, що використовує методи профільних та допоміжних історичних дисциплін.

Своєрідним підсумком багаторічної краєзнавчо-пошукової роботи науковців стала фондова колекція пам’яток матеріальної і духовної культури Волині. До її складу входить чимало унікальних експонатів, історичних реліквій та меморіальних предметів. Станом на 1 січня 2013 р. у фондах ВКМ, його філіалу та відділів нараховувалося більше 144 878 одиниць зберігання основного фонду та понад 133000 – науково-

допоміжного.

Основним шляхом поповнення музейних фондів залишається, як і в попередні роки, закупівля пам'яток за рахунок спеціальних асигнувань, передбачених кошторисом музею.

Фонди музею в останні десятиріччя поповнюються також завдяки тісній співпраці музейних працівників зі СБУ, Державною митною службою України. Вона була започаткована у червні 1992 р. передачею до музею 40 творів оригінальної і тиражованої графіки українського художника, члена УПА Ніла Хасевича (1905–1952 рр.), які склали основу його творчого фонду. Завдяки роботі працівників Ягодинської митниці музей також поповнився цікавими колекціями порцеляни XIX ст., металопластики – литі ікони і хрести XVIII – поч. XX ст., монет – римські, середньовічні європейські, срібних предметів побуту – скарбнички, коробки для сигар і тютюну [6, с. 8].

У 2009 р. було організовано передачу у фонди ВКМ з наступним опрацюванням історико-культурних цінностей по закритих кримінальних справах з управління СБУ у Волинській області – 365 предметів, відділу Державної виконавчої служби по м. Ковелю та Ковельському району – 114 предметів та Володимир-Волинського міського суду – 7 предметів, зокрема, колекцій нумізматики, фалеристики, зброї, декоративно-ужиткових і декоративно-прикладних предметів [5, арк. 14].

За останні десятиріччя неодноразово відбувалися акції передачі обласним управлінням СБУ, Волинськими митницями історико-культурних цінностей на державне збереження до ВКМ. Їх загальна кількість за 1991–2011 рр. налічує близько 10 тис. одиниць. Серед них радянські урядові нагороди (бл. 2 тис.), нумізматичні пам'ятки (понад 1 тис.),[1] кілька сотень археологічних знахідок,[2] твори декоративно-прикладного мистецтва, альбоми з марками, стародруки. На початку 2011 р. завдяки такій співпраці фонди музею поповнилися майже на 1,5 тис. предметів, загальна вартість яких становить близько 200 тис. грн. Серед цих останніх надходжень – предмети холодної і вогнепальної зброї.

Збірку Музею волинської ікони, який є структурним підрозділом ВКМ, поповнили кілька сотень ікон (переважно презентують російську школу іконопису XVIII–XIX ст.),[3] предмети релігійного культу. На початку 2013 р. музею були передані п'ят так званих хатніх ікон [5].[4]

Ще одним джерелом поповнення фондів музею є дарування – заклад має своїх меценатів та жертводавців. Як правило це – випадкові люди. Як зазначає на сайті VIP (Волинський інформаційний портал) директор ВКМ Анатолій Силюк: «Нещодавно лікар з Млинівського району передав Волинському краєзнавчому музею знахідки з часів кам'яного віку. Волиняни часом дарують свої сімейні раритети. Нещодавно одна літня жінка передала музею 2 видання «Кобзаря» Тараса Шевченка, одне з яких видане у 1942 році у Львові» [3].

Є серед дарувальників і відомі на Волині установи, громадські діячі. Чимало предметів музейного значення, виявлених під час досліджень, передають ВКМ працівники ДП «Волинські старожитності». Так, наприклад, у травні 2012 р. до Міжнародного дня музеїв вони передали у фонди музею унікальний срібний скарб – 29 монет празьких грошей XIV – поч. XV ст., виявлених у с. Полонка Луцького району. У 2012 р. основний фонд Музею Лесі Українки с. Колодяжне поповнився 14 витинанками, які подарувала Ярослава Галькун, волинська художниця-графік, майстер витинанок, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України [8]. Колекцію календарів із серії «200 років від дня народження Т. Г. Шевченка 1814–2014», виданих редакцією газети Верховної Ради України «Голос України», ВКМ подарував журналіст, кореспондент урядової газети «Голос України» Микола Олександрович Якименко [4].

Важливе місце в активізації роботи ВКМ мають зв'язки з українцями за кордоном. За роки існування незалежної держави Україна ці зв'язки були досить плідними. Вже у 1990–1991 рр. у створенні нової експозиції в «білому» і «сірому» будиночках Музею-садиби Косачів у с. Колодяжному допомогу надала родина Косачів зі США. Сестра Лесі Українки Ізидора та її дочка Ольга Сергіїв, Ірина Кривинюк з Торонто, дослідник Петро Одарченко із Вашингтона сприяли створенню в експозиції розділу «Трагедія

---

[1] У тому числі колекція з 933-х срібних монет Королівства Польського початку XVII ст., 47 срібних монет Золотоординських ханів початку XIV ст., кілька десятків мідних монет Боспорського царства та ін.

[2] І такі унікальні як 8 букраній (голова бика, уособлення Зевса), золоті намистини і бляшки (нашивки для одягу), фібули, пряжки, намисто, які територіально відносяться до стародаввньої Ольвії.

[3] Таким шляхом сформувалася колекція підокладних ікон з карбуванням у стилі рококо, класицизму, з посрібленням та позолоченням, з оригінальними сюжетами, наприклад, «Не кидай мене, Мати», «Богородиця – всіх скорбящих радость», «Умягчення злих сердець», «Триіпос-тасне Божество».

[4] Ікони написані на дереві по левкасу темперними й олійними фарбами. Серед них цінні ікони «Свята Варвара», «Преображення Господнє» та «Богородиця Угамуй мій смуток».

родини Косачів», де були розміщені меморіальні речі, зокрема ручка, предмети особистого користування Лесі Українки, прикраси Олени Пчілки, фотографії, автографи тощо. Тоді вперше в Україні з'явилась книга Ізидори Косач з її автографом «Хронологія життя і творчості Лесі Українки» (Нью-Йорк, 1971 р.), яку передали Ольга Сергіїв та С. Гелюта – виходець з Ковельщини. Волинський краєзнавчий музей і музей у с. Колодяжному через налагоджені зв'язки з Романом Кухарем зі США, який детально досліджував творчість Лесі Українки, отримав підбірку його публікацій. Доктор Маркіян Коць із Нью-Йорка, який знав родину Юрія Косача, передав його неопубліковані твори і власні спогади про нього [2, с. 197]. З дарунків Миколи Ворона, бібліотекаря Святоволодимирського осередку міста Калгарі в Канаді, сформовано «Фонд вшанування Лесі Українки в Канаді» [1, с. 16].

З початком створення меморіального музею-садиби В'ячеслава Липинського в с. Затурці Локачинського району були наведені контакти з родиною Липинських в Англії та Польщі. Понад 400 експонатів, документів і матеріалів, першодруків творів В. Липинського представники родини передали музею [2, с. 198].

Понад 300 унікальних речей передала ВКМ Галина Мельник-Калужинська, уродженка Володимирщини, яка була нареченою гетьманича Данила Скоропадського. Велику цінність становлять особисті речі Данила, автографи відомого українського хореографа Василя Авраменка й карти: «Течія Борисфена за Бопланом» (фрагмент атласу Блау, Нідерланди, 1650 р.) і «Східна частина Польщі» (рукописна, П. Корнетті, XVII ст.).

Свої спогади, особисті речі і матеріали були передані зі Швейцарії ВКМ дочкою гетьмана Української Держави Павла Скоропадського Оленою Отт-Скоропадською. Серед них унікальна колекція українських поштових листівок, надрукованих у Коломиї і Відні у 30–40-х рр. XX ст. [2, с. 198].

В останні роки значно активізувалась допомога у поповненні фондів ВКМ волинянами із діаспори. Сформував і передав до музею колекцію українських марок 1920–1940-х рр. керівник українського філателістичного гуртка в м. Лідс (Англія) Р. Дубиняк. Частина особистої бібліотеки, архіву, особисті документи, підбірка фотографій, автографи Митрополитів Полікарпа Сікорського, Ніканора Абрамовича, Іларіона (Івана Огієнка), Мстислава, Йосипа Сліпого та ін., всього біля 500 одиниць збереження надійшли до музею від колишнього його працівника, а в останні роки життя Західноєвропейського і Паризького Митрополита УАПЦ – Анатолія Дублянського. За ініціативи Митрополита Анатолія в серпні 1997 р. керівництво общини св. Симона в Парижі передало віднайдені реліквії УАПЦ – облачіння і особисті речі покійного Митрополита Полікарпа Сікорського для зберігання у ВКМ.

Окремі свої праці та матеріали – друковану продукцію волинської діаспори в Америці передав доктор Індіанопольського університету із Блумінгтону (США) Максим Бойко [8, с. 198], один із фундаторів Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (Канада) та Волинського бібліографічного центру (м. Блумінгтон, шт. Індіана, США).

Цінні краєзнавчі та біографічні матеріали подарували музею Северин Мацко (м. Вроцлав, Польща). Вони розповідають про його батька, працівника Волинського музею в 1930-х рр., відомого польського ботаніка Стефана Мацка. Мечислав Фітцке (м. Краків, Польща) передав музею матеріали про свого брата, відомого археолога, керівника музею у 1930-і рр. Яна Фітцке, Владислав Пшемиський (м. Варшава, Республіка Польща) – про батька, працівника музею в 1930-ті рр. Казимира Пшемиського та ін. [6, с. 9].

Щороку музейні фонди ВКМ поповнюються матеріалами з обласних конкурсів різдвяно-новорічної атрибутики та волинського писанкарства.

Також у музеї проводиться велика робота з документування подій сучасності. Зібрано комплекси матеріалів про Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р., вибори народних депутатів, про діяльність політичних партій та громадських організацій на Волині, міжнародні фестивалі «Берегиня», «Оберіг», «Поліське літо з фольклором», «Різдвяна містерія». Сформовано фонди окремих політичних та громадсько-культурних діячів, в тому числі академіків Є. Шабліовського, М. Кравчука, М. Жулинського, письменників М. Малиновської, В. Поліщука, П. Маха та ін.

Фондова збірка музею поповнилась матеріалами з історії УПА, про репресії, що їх зазнали жителі краю в часи тоталітарного режиму, документами, що розповідають про діяльність земляків-волинян, які проживають в діаспорі.

Останні десятиріччя характеризуються відновленням як комплексних наукових експедицій ВКМ, так й індивідуальних експедиційних виїздів. Результати експедиційної роботи, її активізація в останні роки дали багатий науковий матеріал та сприяли поповненню фондової збірки музею.

Отже, в період незалежності України ВКМ продовжує комплектування фондів традиційними шляхами. Разом з тим в цей час характерною стала поява нових форм – надходження музейних предметів

з митниць, судів, СБУ та передання їх представниками діаспори з-за кордону. Відновилися з 1990-х рр. наукові експедиції з метою поповнення зібрань музеїв пам'ятками з історії та культури Волинського краю.

1. Бондаренко Г. Музейне будівництво у Волинській області від 1939 р.: історико-краєзнавчий аспект / Г. Бондаренко // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. зб. Матеріали ІІІ Всеукр. наук.-пр. конф., Луцьк-Колодяжне, 18–19 травня 2004 р., – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 14–20.

2. Бондаренко Г. Створення і діяльність регіональних музеїв Волині та їхня роль у збереженні пам'яток (1939 р. – початок XXI ст.) / Г. Бондаренко // Замосцько-Волинські музейні зошити: матеріали наук. конф. / ред. П. Кондрацюк. – Замосць : GAUDIUM, 2006/2007. – Т. 4. – С. 191–217.

3. Волинський краєзнавчий музей поповнює свої колекції різними шляхами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vip.volyn.ua/news/volinskii-kra-znavchii-muzei-popovnyu-svo-kolekts-r-znimi-shlyakhami.

4. Несторук І. На продовження теми відзначення 200-ї річниці від дня народження Тараса Григоровича Шевченка 1814–2014[Електронний ресурс] / Музейний простір Волині. – Режим доступу :arodzhennja_tarasa_grigorovicha_shevchenka_1814_2014/2-1-0-195.

5. Поточний архів ВКМ. Звіт про роботу ВКМ у 2009 році, 29 арк.

6. Силюк А. Волинський краєзнавчий музей: сторінки історії формування колекції / А. Силюк // Волинський музей. Історія і сучасність. Наук. зб. Вип. 2. – Луцьк, 1999. – С. 6–10.

7. Силюк А. Історико-краєзнавча діяльність музеїв Волині: стан і тенденції / А. Силюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Спецвипуск. – Луцьк, 2009. – С. 197–201.

8. Федонюк С. Митники поповнили експозицію музею / С. Федонюк. [Електронний ресурс] / Електронне видання газети «Волинь». – Режим доступу : http://www.volyn.com.ua/?rub=-20&article=1&-arch-=670.

9. Фонди Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки поповнилися витинанками Ярослави Галькун [Електронний ресурс] / Музейний простір Волині. – Режим доступу : http://volyn-museum.at.ua/news/fondi_kolodjazhnenskogo_literaturno_memorialnogo_muzeju_lesi_ukrajinki_popovnivsja_vitinankami/2012-02-09-217.

Рита НАЇДКО ***(Луцьк)***

ДО ІСТОРІЇ КНИГОЗБІРНІ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Книжковою скарбницею музею є бібліотека. Створена вона була, очевидно, в часи заснування музею, тобто в 1929 році. Становлення і комплектування її фондів пов'язане з діяльністю Волинського товариства краєзнавців. Саме з бібліотеки цього наукового колективу були передані перші примірники книг до новоствореного музею. Ці екземпляри зараз становлять найбільш цінний фонд рідкісних книг бібліотеки.

На жаль, перші інвентарні книги довоєнного часу не збереглися. Тому, за браком документальних матеріалів, такі питання вивчення історії книгозбірні часів фундації, як кількість, джерела поповнення, тематика видань, можна досліджувати завдяки історико-краєзнавчій реконструкції зібрання.

Відомо, що невдовзі музей став авторитетним науково-дослідницьким закладом, центром краєзнавства Волині. Тут працювали видатні діячі польської науки і культури, колекціонери. Бібліотека відображала широке коло зацікавлень науковців.

Фонд рідкісних книг нараховує всього 133 примірники. Але вони унікальні в своїй науковій цінності, а деякі і досі можуть слугувати нашим видавцям як зразки книговидавничого мистецтва.

Серед них – енциклопедії, книги по античній культурі, історії всесвіту і людства, видання польської класичної літератури. Найстаріша книга – Catalogue d'une collection de medailles antiaues – датована 1787 роком. Вірно служить нашим дослідникам енциклопедія видавництва Брокгауза і Ефрона, словники географічні, тлумачні, загально-енциклопедичні. Дуже цінними є книги по нумізматиці, археології, мистецтву, музеєзнавству. Ця література переважно на іноземних мовах. Видана у Варшаві, Відні, Кракові, Познані, С-Петербурзі, Празі та ін. Вся вона вимагає детального вивчення та каталогізації. Можна лише уявити, яким безцінним скарбом була ця колекція книг, яка тут існувала в часи фундації бібліотеки. Та початок Другої світової війни, окупація, воєнне лихоліття, реорганізації, ідеологічна упередженість нанесли непоправні втрати бібліотеці.

Так, ще в 1955 році краєзнавчі стежки привели в с. Городок Торчинського району відомого волинського історика Григорія Гуртового. Його вразили розповіді місцевих жителів про те, що ранньою весною 1944

року тут було втрачено багато книжкових, культурних цінностей, які вивозились двома вантажівками на захід. Обстрілом літака одна машина була розбита. Виявилось, що там було чимало книг. Серед них і давні, в шкіряних окладах. Пошматовані книги селяни використовували для розтопки в печах. А серед тих, що вціліли, були ті, що належали, як виявилось, волинському музеєві.

Починаючи з 1948 р. ведуться інвентарні книги обласного краєзнавчого музею уже повоєнного часу. По-новому формується фонд бібліотеки. Це книги класиків марксизму-ленінізму, діячів тодішньої держави, література про революцію, громадянську та Велику Вітчизняну війни, а також вождів світового комуністичного руху. З року в рік фонд бібліотеки наповнювався літературою, яка відображала новітню історію, трудові звершення та побудову соціалістичного суспільства.

Активно поповнювався також фонд літератури про природу, рослинний і тваринний світ, науку. Дуже цінними є книги, альбоми, каталоги, енциклопедичні видання по мистецтву та історії культури. Це в основному московські, рідше київські, видання переважно російською мовою. У 60-70 роки багато було поповнено літератури про музеї, методику побудови експозицій, вивчення та експонування пам'яток історії та культури, а особливо ведення інформативної та ідеологічної роботи. Керівництво держави не економило на освіті. І потрібно віддати належне усім, хто збагатив фонд бібліотеки у ті часи. Це і академічні наукові видання, і навіть рідкісні книги, придбані у "Букіністі".

До кінця вісімдесятих років фонд бібліотеки уже становив понад 25 тис. екземплярів книг. Це відділи історії давньої та радянської доби, філософії, природи, мистецтва, літератури та ін.

У дев'яностих роках з розпадом Радянського Союзу, поглибленням економічної кризи настали непрості часи і для освіти та культури. Але, саме тоді, зі становленням незалежної України, почався розквіт, неймовірний розвиток краєзнавчої науки. Появилась значна кількість чудових книг про історію України, її духовних провідників. Відбувалась велика кількість краєзнавчих конференцій, все це відображалось у книжкових виданнях. З кінця 80-х початку 90-х років у фонд бібліотеки надходять щороку десятки краєзнавчих видань, збірників наукових конференцій, які відбуваються, як у нашому музеї так і в інших регіонах держави. Волинським краєзнавчим музеєм уже видано 50 наукових збірників "Минуле і сучасне Волині", 20 збірників по дослідженню сакрального мистецтва, 4 етнографічні збірники.

Фонд поповнюється не тільки через закупівлю, обмін літератури, а також через державні фонди, програми. Багато літератури нам дарують наші видатні земляки, автори книг: письменники, науковці, митці, меценати.

Сьогодні фонд бібліотеки становить 268881 примірник. Це література по археології, джерелознавству, давній, новітній, всесвітній історії, мистецтвознавству, філософії, тощо.

Музей щороку передплачує понад 50 газет, журналів, книг.

Читачами бібліотеки є не тільки наукові співробітники музею, а й студенти та викладачі волинських навчальних закладів. Щороку здійснюється до 5 тис. книговидач. Робота бібліотеки спрямована на глибоке вивчення та популяризацію історико-краєзнавчої літератури, допомагає в удосконаленні екскурсій, організації, масових науково-освітніх заходів, книжкових виставок, лекцій.

Отже, існування та ефективна діяльність музею неможлива без бібліотеки. Вона відзеркалює своїми фондами всю його діяльність, рівень організації, зв'язки з науковим та культурним середовищем, допомагає вивчати минуле й розбудовувати майбутнє нашої держави.

Наталія ПАСЬ ***(Камінь-Каширський)***

РОЗБУДОВА ШКІЛЬНОГО МУЗЕЙНИЦТВА В КАМІНЬ-КАШИРСЬКОМУ РАЙОНІ

Шкільні музеї є дієвими виховними центрами для учнівської молоді, результативним стимулом розвитку краєзнавчої освіти, джерелом додаткової інформації для вивчення програмного матеріалу, в тому числі й історичного краєзнавства. Функціонування музеїв сприяє активізації навчально-виховного процесу в навчальному закладі, розвитку творчих здібностей школярів та вияву посиленого інтересу до краєзнавчої, пошукової, науково-дослідницької діяльності, добре прислуговуються педагогічному колективу у впровадженні нових форм роботи.

Мета шкільних музеїв полягає у залученні молодого покоління до вивчення та збереження історико-культурної спадщини свого народу, формуванні освіченої творчої особистості та сприянні відродженню і розбудові національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян української держави.

У Камінь-Каширському районі діє 10 шкільних музеїв, з яких:

етнографічного профілю – 4;
історії села – 3;
історико-краєзнавчого профілю – 2;
історії освіти району – 1.

Координацію робіт, пов'язаних із заходами з розвитку музейної справи у навчальних закладах Камінь-Каширського району, здійснює відділ освіти РДА. Організаційно-методичним центром, який проводить реєстрацію, огляд та облік шкільних музеїв, є районна Станція юних туристів, яка в багатьох питаннях розбудови шкільного музейництва тісно співпрацює із районним краєзнавчим музеєм. В районі систематично проводяться огляди шкільних музеїв та здійснюється забезпечення їх науково-методичного супроводу, семінари-практикуми для їх керівників тощо.

Перший шкільний музей було створено в Черченській ЗОШ І-ІІІ ст. 25 травня 1987 р. (наказ директора ЗОШ І-ІІІ ст. с. Черче №57 про заснування музею історії села). Керівником був призначений Войчик Степан Володимирович, вчитель історії; з 2013 р. роботою музею керує Корінчук Людмила Миколаївна. Музей розміщений в двох окремих кімнатах площею 32 кв. м. Згідно акту обстеження, яке проводилось 15 травня 2012 р., загальна кількість експонатів становила 700 од., з яких – 350 од. основного фонду. Станом на 01.01.2014 р. в шкільному музеї с. Черче налічувалось 1883 експонати, з них – 1011 од. віднесені до основного фонду; у 2013 р. проведено 17 екскурсій, музей відвідало 243 чол.

Музейні розділи мають такі назви:
- З глибоких джерел;
- Село на початку ХХ ст.;
- Село у 20-30-і роки;
- Наш край в роки Другої світової війни;
- Село в радянський період;
- Сьогодення нашого села;
- Життя нашої школи.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 05.10.2009 р. «за вагомий внесок у справу виховання учнівської та студентської молоді, примноження надбань національної культури, збереження історичної спадщини українського народу та Музейного фонду України, пропаганди пам'яток історії, культури і природи» музею історії села Черче Черченської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. присвоєно звання «Зразковий музей».

Етнографічний музей при ЗОШ І-ІІІ ст. с. Личини був створений 5 березня 1990 р. (наказ директора ЗОШ І-ІІІ ст. с. Личини №17). Керівником музею призначена Бирук Галина Іванівна. Експозиція розміщена в окремій кімнаті площею 20 кв.м. Згідно акту обстеження музею від 16 травня 2012 р., в музеї зберігалось 137 експонатів основного фонду; станом на 01.01.2013 р. кількість експонатів дорівнювала 178 од.

Музейні розділи називаються:
- Поліська вишивка;
- Народний одяг полісян;
- Предмети побуту і господарський реманент;
- Промисли та ремесла краю. Гончарство. Бондарство, Ткацтво.

Згідно цифрового звіту за 2013 р., музей відвідало 115 чол., проведено 11 екскурсій.

Шкільний історико-краєзнавчий музей при НВК №1 м. Каменя-Каширського створено 14 жовтня 1993 р. Керіником музею була призначена Гуменюк Раїса Дмитрівна, вчителька історії; з 2004 р. – Деркач Олександр Володимирович, вчитель історії. Музейна експозиція розміщена в окремій кімнаті площею 235 кв.м. Згідно цифрового звіту за 2013 р., в музеї зберігається 1550 експонатів, з них – 845 од. основного фонду; музей відвідало 290 чол., проведено 14 екскурсій.

Експозиція розгорнута за такими розділами:
- Стародавня історія України;
- Київська Русь;
- Галицько-Волинське князівство;
- Козацькі часи;
- Україна під владою Росії і Австро-Угорщини;
- Наше місто в 20-30-і роки ХХ ст.;
- Україна в роки Великої Вітчизняної війни;
- Україна в боротьбі за незалежність;
- Народне вбрання та побут полісян;

Екскурсія в шкільному музеї Камінь-Каширської ЗОШ-гімназії №2.

Фрагмент експозиції шкільного музею Камінь-Каширської ЗОШ-ліцею №1.

Фрагмент експозиції Гуто-Боровенського шкільного музею.

Фрагмент експозиції Нуйнівського шкільного музею.

Під час екскурсії в Гуто-Камінькаширському шкільному музеї.

- Пам'ятки воєнних часів;
- Нумізматична колекція;
- Археологічні знахідки;
- Сучасне життя Каменя-Каширського;
- Видатні особистості краю.

Музей історії села при Гуто-Камінській ЗОШ І-ІІ ст. був створений наказом №42 по ЗОШ від 19.12.1995 р. Обов'язки керівником музею з початку заснування до 2011 р. виконувала Ізвук Надія Іванівна, вчитель історії; з 2011 р. – керівником музею є Гель Анатолій Олегович. Музейна експозиція розміщена в класній кімнаті площею 40 кв.м. В музеї зберігається 137 експонатів; з них – 125 од. основного фонду (на початок створення музею загальна кількість одиниць збереження становила 80 шт.).

Назви експозиційних розділів:

- З далекого минулого села;
- Село в XVII-XIX століттях;
- Село в роки Великої Вітчизняної війни;
- Село в післявоєнний період. Становлення радянської влади.
- Село в роки Незалежності України;
- Вони навчались в нашій школі.

Історико-краєзнавчий музей при ЗОШ І-ІІІ ст. с. Нуйно був створений 15 травня 1997 р. (наказ директора ЗОШ І-ІІІ ст. с. Нуйно №71). Від початку створення музею до 2012 р. керівником була Хімчик Надія Петрівна; з 2012 р. – Мосійчук Алла Федорівна, вчитель історії. Експозиція знаходиться в класній кімнаті площею 150 кв.м. На кінець навчального 2012 р. в музеї зберігалось 317 експонатів, з яких – 187 од. основного фонду. Згідно цифрового звіту за 2013 р., в музеї зберігається 388 експонатів, з них – 234 од. основного фонду; музей відвідало 420 чол., проведено 20 екскурсій.

Експозиційні розділи мають такі назви:

- Народний одяг;
- Українська вишивка;
- Знаряддя праці і господарський реманент;
- Промисли та ремесла краю. Гончарство. Бондарство. Ткацтво.

Історичний музей «Наше рідне село» при ЗОШ І-ІІІ ст. с. Пнівне заснований 5 лютого 1998 р. (наказ директора ЗОШ І-ІІІ ст. с. Пнівне №20). Керівником музею була призначена Гупалик Надія Володимирівна, вчитель історії. Експозиція розгорнута в окремій кімнаті площею 48 кв.м. Згідно цифрового звіту за 2013 р., в музеї зберігається 536 експонатів, з них – 104 од. основного фонду; музей відвідало 156 чол., проведено 9 екскурсій.

Назви експозиційних розділів шкільного музею «Наше рідне село»:

- Наш край в роки польської колонізації;
- Наш край в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.;
- Інтер'єр поліської хати;
- Історія колгоспу;
- Історія школи;
- Історія лісництва.

Історичний музей села при ЗОШ І-ІІІ ст. с. Підцир'я був створений 22 травня 2007 р. (наказ директора ЗОШ І-ІІІ ст. с. Підцир'я №59/2). Керівник музею – Карпук Валерій Лукашович, вчитель історії. Музейна експозиція знаходиться в окремій кімнаті площею 120 кв.м. На час створення музею в ньому зберігалось 174 експонати основного фонду. Експозиційні розділи музею мають такі назви:

- З глибоких джерел;
- Народні ремесла;
- Село у 20-30-і роки;
- Село в роки Другої світової війни;
- З історії школи.

Рада музею координує свою діяльність за такими секторами: пошукова, фондова, експозиційна, науково-дослідницька, екскурсійна робота.

Згідно цифрового звіту за 2013 р., в музеї зберігається 199 експонатів основного фонду; музей відвідало 230 чол., проведено 18 екскурсій.

У 2012 р. в Камінь-Каширському районі були відкриті етнографічні музеї в Гуто-Боровенській ЗОШ І-ІІІ ст. і Карасинській ЗОШ І-ІІІ ст. та музей освіти району при ЗОШ І-ІІІ ст. м. Каменя-Каширського.

Наказом №20 від 21. 02. 2012 р. директора НВК «Загальноосвітня школа-гімназія» №2 м. Каменя-Каширського було створено шкільний музей освіти району. Керівником музею була призначена Войчик Людмила Степанівна, вчитель історії. Музейна експозиція вміщена в окремій кімнаті та в галереї школи; експозиційна площа – 83,35 кв.м. Експозиційні розділи мають такі назви:

- Давня історія освіти рідного краю;
- Становлення освіти краю;
- Освіта району в роки Незалежності;
- Сузір'я майстрів педагогічної справи;
- Нашого цвіту по всьому світу;
- Віхи історії навчального закладу;
- П'єдестал учнівської слави;
- Традиції школи;
- Учительська висота;
- Гордість школи – випускники;
- Школа дивиться в майбутнє.

На час відкриття музею в ньому налічувалось 315 експонатів, з них – 120 од. основного фонду. Згідно цифрового звіту за 2013 р., музей відвідало 125 чол., проведено 8 екскурсій.

Шкільний етнографічний музей при Гуто-Боровенській ЗОШ І-ІІІ ст. був створений наказом №6 від 16 січня 2012 р. «Про створення шкільного музею етнографічного профілю». Тоді ж було призначено керівний склад музею: керівник – Балик Л.М., вчитель початкових класів, заступник керівника – Кузьмич В.В,, вчитель початкових класів.

Шкільний музей має площу 145 кв. м; на час відкриття у фондах налічувалось 222 експонати.

Експозиційні розділи мають такі назви:

- Народний одяг;
- Інтер'єр поліського житла;
- Народний побут;
- Заняття наших предків;
- Традиційні промисли і ремесла краю.

Згідно цифрового звіту за 2013 р., музей відвідало 45 чол., проведено 3 екскурсії.

Шкільний музей етнографічного профілю «Народна спадщина» при ЗОШ І-ІІІ ст. с. Карасин був створений 02 квітня 2012 р. (на виконання наказу від 20.10. 2008 р. №83/2 «Про затвердження заходів з розвитку музейної справи в навчальних закладах району на 2008-12 рр.»). Керівником музею було призначено заступника школи з виховної роботи Виндюк Ніну Адамівну. Експозиція знаходиться в одній кімнаті площею 48 кв.м. На час створення музею в ньому зберігалось 250 експонатів основного фонду.

Музейну експозицію презентують такі розділи:

- З історії села;
- Батьківська хата. Народний побут;
- Заняття наших предків;
- Куточок хліба;
- Традиційні промисли та ремесла;
- Народні обереги, звичаї та обряди;
- Народна творчість земляків;
- Відродження народних традицій.

Згідно цифрового звіту за 2013 р., музей відвідало 50 чол., проведено 4 екскурсії.

Експозиції шкільних музеїв систематично використовуються для проведення тематичних уроків, масових культурно-освітніх заходів, підготовки різнопланових науково-дослідницьких робіт, сприяють участі школярів в історико-географічних та туристсько-краєзнавчих експедиціях та акціях тощо.

Однак, існує чимало проблемних питань, які потребують негайного вирішення. Досить часто шкільні музеї розміщені в класних кімнатах, де проводяться заняття з дітьми. Така система є суперечливою щодо вимог функціонування музеїв загалом, в тому порядку – й до експонування та збереження музейних предметів. Загалом, проблемою номер «один» в шкільних музеях (та й в багатьох не шкільних музеях!) є відсутність будь-якої охорони. Система зберігання музейного фонду повинна гарантувати фізичне збереження всіх матеріалів, забезпечення можливості використання кожного з них для наукової роботи, запобігання їх руйнуванню, псуванню і крадіжкам. Така система передбачає певний порядок розміщення музейних предметів як в експозиціях, так і в фондосховищах (варто зважити, що в переважній

більшості шкільних музеїв фондосховища відсутні). Правильна організація системи зберігання передбачає також дотримання науково обґрунтованих спеціальних режимів вологості, температури, освітлення, очистки, дезінфекції експонатів, регулярне й ретельне прибирання фондосховищ (за наявності) та експозицій [1, 7].

Існує велика необхідність оновлення та переоформлення музейних експозицій, що є морально й естетично застарілими. Відомі непоодинокі факти неправильного експонування оригінальних експонатів (відкриті вітрини і стелажі, експонування документів у місцях потужного освітлення тощо). Варто ініціювати передачу до державних музеїв тих пам'яток історії та культури, яким загрожує знищення та псування.

1. О. Климишин. Сучасні проблеми природничої музеології. // Наукові записки Державного природничого музеї. Випуск 26. – Львів, 2010. – С.7.

Валентина ПЕТРОВИЧ *(Луцьк)*

ФУНДАТОРИ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ НА ВОЛИНІ (кінець XIX – перша чверть XX ст.)

Організація вітчизняних місцевих музейних установ наприкінці XIX – першій чверті XX ст. відбувалася у контексті розвитку музейної справи в Російській імперії. Значна роль в організації місцевої мережі музеїв надавалась приватній ініціативі.

Першим в Україні приватним краєзнавчим музеєм світського спрямування став Городоцький музей Волинської губернії, заснований 25 листопада 1896 року. І це не випадково, бо Волинь, будучи однією з яскравих складових загальноукраїнської історії, багата на історичне минуле, завжди привертала до себе увагу істориків різного спрямування. Власне, організація, а потім й функціонування музею було пов'язано з прекрасним тандемом друзів Штейнгель-Біляшівський.

Село Городок – надзвичайно красивий, мальовничий куточок Волині, розташований неподалік від Рівного, в 1878 р. придбав спеціаліст із будівництва залізничних шляхів, німець за походженням барон Рудольф фон Штейнгель у нащадків угорського графа Естерхазі. Після смерті барона 1892 р. Городок у повноправне володіння отримав його син Федір [6, с. 126–129].

Навчаючись спочатку у Київському, а згодом Варшавському університетах на природничому відділенні фізико-математичного факультету, Федір Штейнгель виношував ідею створення музейної колекції. Ще під час навчання у Варшаві молодий барон зібрав про Волинь чимало букіністичної літератури і потоваришував із відомим у майбутньому науковцем Миколою Біляшівським. І ця дружба визначила велику справу – справу меценатів закоханих в Україну.

Відкриття сільського музею у листопаді 1896 р. на той час було подією неординарною. Адже у 80–90 рр. XIX ст. на волинських землях існувало лише два заклади музейного типу, в яких зберігалися матеріали краєзнавчого характеру, так звані давньосховища: Волинське єпархіальне давньосховище при церковно-археологічному товаристві в Луцьку та Острозьке давньосховище, де зберігалися речі релігійного характеру [2, с. 212]. Проте, робота вищезгаданих музейних осередків ще не ґрунтувалась на науковій основі. Вони були лише передвісниками класичного музею, яким і стало городоцьке зібрання старожитностей організоване завдячуючи стараннями Федора Штейнгеля, його друга Миколи Біляшівського та їхніх колег.

Структурний план музею, програму його облаштування й організації склав М. Біляшівський, який кожного року влітку приїздив у Городок. За допомогою співробітників В. Мошкова та А. Бикова було розроблено засади роботи окремих відділів. При цьому М. Біляшівський, послуговуючись документами інших провінційних музеїв, враховував специфіку конкретного регіону, призначення самого музею, де б зосереджувалися, зберігалися і вивчалися різноманітні матеріали, що різнобічно характеризували життя Волинського краю [5, с. 121]. Спираючись на особисті спостереження під час археологічних розкопок, численних пошукових експедицій, роботи в архівах, зокрема у Варшаві, М. Біляшівський відзначав, що серед всіх губерній Південно-Західного краю Волинська посідає одне з перших місць за кількістю пам'яток старовини, які необхідно вивчати й охороняти [1, с. 10].

Обидва чудові організатори, Ф. Штейнгель та М. Біляшівський окрім археологічних розкопок, записували народні пісні, казки, балади, перекази, досліджували тваринний та рослинний світ Волині, проводили описи мінералів. У період формування колекції старожитностей Микола Федорович особисто

відвідав багато місцевостей Волині та Полісся, де було зібрано багато оригінальних матеріалів: старовинних рукописів, стародруків, портретів історичних діячів, предметів побуту. Завдяки їх багатогранній діяльності музей став справжньою науковою установою, що акумулював у собі минувшину даного краю через матеріальні та духовні пам'ятки [3].

До роботи у музеї поступово долучались інші дослідники, які проводили так звані «екскурсії», тобто сучасні експедиції по різним куточкам Волині в 1899 та 1900 роках. Члени експедицій були поділені на декілька секцій згідно напрямку їх досліджень. Працювали секції археології, історії, етнографії, ботаніки та зоології [2, с. 220]. Кожен з вчених, який представляв певні галузі знань, підбирав помічників, щоб реалізувати наукову програму. Археологічну секцію представляли Ф. Штейнгель, І. Абрамов, Є. Корнилович, М. Рекс, та ін.; історичну А. Матвеев, Я. Яроцький, А. Михайлова, В. Нейкірх та ін.; етнографічну В. Мошков, І. Богословський, Ю. Жалковський, С. Анікін, Л. Фельдман та ін.; ботанічну Д. Врангель, М. Голополосов, Ю. Мошкова, зоологічну А. Мордвилка, Н. Мошков [1, с. 12]. З цього приводу М. Біляшівський писав: «Щоліта робились розкопки, були організовані навіть невеличкі експедиції – на возах виїздила ціла група фахівців і переїжджаючи од села до села робили розкопки, збирали етнографічний матеріал, а особливо знімали силу фотографій» [10, с. 188].

Від початку функціонування Городоцького музею його хранителем був Євген Корнилович. Він постійно відчував підтримку М. Біляшівського, отримував поради та консультації, щодо формування музейної експозиції, під час його перебування у Городку, а згодом через листування. Зокрема, в листі від 18 лютого 1899 р., Є. Корнилович писав М. Біляшівському: «Музей помалу растет. Недавно г. Красовский привез целый ящик старинных документов, взятых им из костела, г. Шимоновский привез несколько монет из клада, найденного в Волынской губернии. У барона тоже есть некоторые вещи для музея, но какие, я не знаю, барон еще мне не передал». В одному з наступних листів М. Біляшівський дізнався про музейні експедиції: «…барон, я и еще 8 человек совершили экскурсию в с. Пересопницу, Клевань, Степань, Домбровицу и др. села. В Пересопнице раскопали 5 курганов и одно городище» [2, с. 467].

Завдяки пошуковій діяльності експозиція музею налічувала тисячі експонатів Серед інших виділявся «вертеп» у повному комплекті з відповідними текстами, які нагадували одну з містерій Сімеона Полоцького. Вертеп було розшукано в Славуті (нині Хмельницька область). Фонди закладу поповнювалися внесками В. Мошкова (предмети народного побуту, фотографії, записи народної творчості), О. Матвєєва (фотографії пам'яток старовини), С. Яремич та інших. Зацікавив своїми пошуками Городоцький музей і відомого українського археолога, антрополога і етнографа Ф. Вовка (Волкова) [9].

Згідно програми М. Біляшівського щодо облаштування й організації музею, експонати розподілялися на відділи:

– природознавчий, який включав колекції з геології, мінералогії, палеонтології, флори і фауни Волинської губернії;

– географічний – зібрання карт, планів, видів місцевостей, збірки історико-статистичних матеріалів (т. зв. історико-статистичний архів), які передбачали накопичення і розробку історико-географічних даних щодо кожного населеного пункту Волині, давні акти, літописи, етнографічні спостереження, нотатки про місцезнаходження різних пам'яток старовини, газетні статті, негативи, фотографії;

– антропологічний, що містив матеріали про фізичні особливості розвитку населення Волині;

– археологічний – колекції предметів доісторичної та історичної археології, предмети народного побуту, зразки будівельних матеріалів різних епох, сфрагістики, нумізматики Волинської губернії;

– етнографічний – присвячений головним чином матеріальній і духовній культурі народного життя, до якого входили особливо цікаві зразки місцевого одягу, взуття, жіночих прикрас, домашнього інвентарю, вироби народних промислів, музичний інструментарій тощо;

– бібліотека, яка містила збірки історичних, краєзнавчих книжок, журналів, газет, стародруків, рукописів і спогадів, які висвітлювали різні боки життя Волині, а також листування осіб, які працювали на Волині і для Волині, тут же зберігалися фольклорні збірки, анкети, оголошення, афіші, листи, які надсилалися, зокрема, Російською Академією наук, Російським географічним товариством, пізніше – Товариством дослідників Волині [5, с. 122].

В археологічному відділі Городоцького музею була зібрана нумізматична колекція, що склалася внаслідок допомоги М. Біляшівського, який ще у гімназійні роки виявив палкий інтерес до колекціонування та нумізматики [4, с. 18–24]. У 1903 р., перебуваючи уже на посаді директора Київського промислово-мистецького музею, він передав до Городоцького музею одну монету з новознайденого кладу диргемів (в кількості двох горщиків) біля с. Ружина Ковельського повіту Турійської волости [8, с. 102].

Також монети передавалися до фондів музею вченими Київського університету, членами Товариства

дослідників Волині знайдені під час проведення археологічних й етнографічних експедицій. Зокрема, у листах за 1898–1899 рр. Є. Корниловича до М. Біляшівського повідомлялося, що Павловський, Карвасовський, Шимановський привозили після експедицій Волинським краєм багато різних експонатів, серед яких були документи XVIII ст., кольчуги, ікони, а також монети зі скарбів і розкопок. Деякі нумізматичні раритети дарували відомі на Волині колекціонери Коправські [8, с. 101].

Згадки про нумізматичну колекцію Городоцького музею містяться в матеріалах архіву Ф. Штейнгеля, який дбав про її створення: у його листуванні з Є. Корниловичем та М. Біляшівським, у звітах, виданнях про музей, а також у деяких документах краєзнавців і членів Товариства дослідників Волині, таких, зокрема, як Я. Яроцький, Є. Дверницький, О. Фотинський, О. Левицький та інші [8, с. 99].

У музеї належна увага приділялася формуванню бібліотеки. Вона налічувала сотні томів, хронологічні межі яких дозволяли вивчити Волинь від найдавніших часів до початку XX століття. Структурно бібліотека поділялася на три відділи: рукописи, стародруковані книги та книги пізнішого часу.

Рукописний відділ бібліотеки музею містив родові, сімейні, особові архівні фонди, церковні та монастирські архіви, творчі матеріали діячів закладу, що становили джерелознавчу цінність з боку вивчення історичного минулого Волині.

Колекційна частина бібліотеки – стародруків мала виняткове бібліографічне та науково-культурне значення для вивчення української культури, зокрема – історії книги.

Книжкові фонди в зібранні були представлені виданнями, що репрезентували різні напрямки наукових досліджень: історичні матеріали, в тому числі і велика кількість біографічних, бібліографічних та археографічних робіт, природознавчі, географічні та етнографічні праці. Доповнювали змістову насиченість фондів різного роду довідкові видання, белетристика, періодика: «Волинські губернські відомості», «Волинські єпархіальні відомості», «Волинь», «Почаївський листок», а також «Археологические летописи Южной России», «Известия Кирилло-Мефодиевского братства» [7]. Тут же зберігалися фольклорні збірки, анкети, оголошення, афіші, листи, які розсилалися, зокрема Російською Академією наук, Російським географічним товариством, пізніше Товариством дослідників Волині. До музейної бібліотеки книги передавали відомі тогочасні вчені: В. Антонович, Ф. Леонтович, М. Грушевський, О. Левицький. Книги музею дарували вчителі, міщани, духовенство, чиновники [5, с. 122].

Бібліотека поступово перетворилася на регіональний науково-дослідний центр, що забезпечував задоволення краєзнавчих документно-інформаційних потреб користувачів. Серед них, зокрема, такі вчені: голова Наукового товариства ім. Шевченка М. Грушевський, голова Московського археологічного товариства графиня П. Уварова, член Київського товариства природознавців П. Тутковський, антрополог, етнограф, археолог, хранитель антропологічного та етнографічного відділів Російського імператорського музею ім. Олександра III Ф. Вовк, етнографи Я. Яроцький і Г. Фельдман і багато інших. На матеріалах бібліотеки було написано чимало наукових праць, а саме: П. Фотинський «Очерки из истории быта монастырских крестьян на Волыни в XVII–XVIII вв.», Ф. Штейнгель «Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897–1900 гг.» та ін. Фонди бібліотеки Городоцького музею користувалися популярністю й серед студентів [8, с. 100].

Про фонди Городоцького музею неодноразово повідомляв у пресі М. Біляшівський. На початку XX ст. ним були внесені етнографічні зразки Волині й Полісся в оригінальне видання, що опублікувалося в Нью-Йорку, Лондоні і Парижі в 1912 році [11, с. 20].

Ф. Штейнгель листувався з відомими бібліотеками С.-Петербурга, Москви, Києва, Львова, Житомира щодо комплектування книжкових фондів про Волинь, виділяв великі кошти на придбання рідкісних видань, науково-довідкової літератури.

Бібліотека, як і архів барона Ф. Штейнгеля нині є розпорошеними. Як цілісна колекція вони перестали існувати під час Першої світової війни та Української національно-демократичної революції 1917–1921 років. Сьогодні вцілілі матеріали розосереджені в багатьох сховищах України – у відділах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та Державному архіві Рівненської області. Вони становлять цінне джерело до історії Волині, є цікавим об'єктом книгознавчих, бібліотекознавчих та джерелознавчих досліджень.

Згідно програми М. Біляшівського щодо діяльності музею, повинна була вестися наукова каталогізація експонатів. Для цього було заведено «Інвентар». З часом планувалося укласти систематичний каталог колекцій і бібліотеки, що дало би можливість науковцям вільно користуватися матеріалами колекцій і зібрань для їхнього вивчення. В музеї був також заведений «Літопис Городоцького музею», своєрідна пам'ятна книга і книга відгуків, куди вписувались найбільш вагомі події з історії цього закладу та думки і враження співробітників музею та відвідувачів. Таким чином, музей мав працювати виключно на наукових засадах.

Планувалося щорічно друкувати «Звіт» про поточну діяльність установи. Відомі три звіти музею –

«Отчеты Городецкого музея Волынской губернии барона Ф. Р. Штейнгеля», які хронологічно охоплюють період 1896–1904 роки. Усі вони розсилались по різноманітним науковим закладам Російської імперії, Луцьке, Острозьке, Володимирське братства. Систематично огляди та звіти публікувалися у тогочасних прогресивних виданнях: «Киевская старина», «Новое время», «Вестник Европы» «Исторический вестник», «Археологическая летопись Южной России» тощо [5, с. 122]. Звіти Городоцького музею передавались в університети Одеси, Києва, Москви, Харкова, Варшави, Петербурга, а Ф. Штейнгель як керівник музею виступав із доповідями і рефератами на різноманітних конференціях та з'їздах [3]. Таким чином, робота волинського музейного осередку була знана й шанована.

Отже, Городоцький музей, будучи приватним краєзнавчим музеєм світського спрямування, завдяки старанням барона Федора Штейнгеля, його друга, видатного вченого і громадського діяча, Миколи Біляшівського та їхніх колег, став провідною науково-дослідною установою, що всебічно здійснювала історико-краєзнавчу роботу на Волині. Зібрана ними краєзнавча колекція старожитностей стала невід'ємною часткою дореволюційної музейної справи у всій Російській імперії.

1. Булига О. Городоцький музей Федора Штейнгеля як плід колективної праці / О. Булига // Наукові записки. Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – 338 с., 185 іл., 1 табл.

2. Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.) [Текст] : монографія / С. В. Гаврилюк ; Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, Волин. філ. ДП «НДЦ «Охорон. археолог. служба України». – 2-ге вид., доповн. – Луцьк : Вежа, 2008. – 536 с.

3. Дем'янчук Б. Був у барона Городок… / Б. Дем'янчук // Україна молода. – № 117. – 10 серпня 2012 р.

4. Дідух Л. В. Нумізматичні дослідження М. Ф. Біляшівського / Л. В. Дідух // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія». – К. : [б. в.], 2003. – Т. 21 : Історичні науки. – С. 18–24.

5. Дідух Л. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні / Л. Дідух // Краєзнавство. – № 1–4. – 2008. – С. 120–127.

6. Климчук А. Музей барона Федора Штейнгеля / А. Климчук // Історія музейництва і пам'яткоохоронної справи. – Острог, 2009. – С. 126–129.

7. Миронець Н. Р. Книжково-рукописне зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля : формування, зміст, доля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство [Електронний ресурс] / Н. Р. Миронець / НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. : [б. в.], 2004. – 18 с. – Режим доступу : http://www.lib.ua-ru.net/inode/43577.html – Назва з екрану.

8. Міщук Г. Зібрання документів про створення музейної нумізматичної колекції Городоцького музею на Волині барона Ф. Р. Штейнгеля / Г. Міщук // Волинські історичні записки : зб. наук. пр. – Житомир : [б. в.], 2008. – Т. 1. – С. 99–104.

9. Пономарьова Т. О. З історії формування музейної мережі краю / Т. О. Пономарьова // Українська культура : минуле, сучасне та шляхи розвитку : Міжвуз. зб. наук. пр. – К. : [б. в.], 1997. – Вип. II. – С. 103–110.

10. Приймак А. Етнографічні студії М. Ф. Біляшівського / А. Примак // Музейний збірник : Зб. наук. пр. – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. – С. 188–194.

11. Шевчук С. Українознавча спадщина Городоцького музею / С. Шевчук // Наукові записки. Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. – 338 с., 185 іл., 1 табл.

Наталія ПУШКАР ***(Луцьк)***

ЕКСПЕРТНА КОМІСІЯ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ Й ДІЯЛЬНОСТІ

Експертна комісія Волинського краєзнавчого музею розпочала свою діяльність 1985 року, можна вважати, випадково. Просто одного літнього дня до музею звернувся молодий чоловік, який відрекомендувався інспектором Ягодинської митниці, з проханням, чи не могли б у музеї оцінити привезену ним невелику ікону на дерев'яній основі і визначити її культурно-історичну цінність, а також хоча б наближене датування. Його, як водиться, направили у відділ фондів, і так ми познайомилися з інспектором Ягодинської митниці ветераном-афганцем Приступою Віктором. Таких послуг раніше музей не надавав; щоправда, був один випадок, коли ми за рішенням Волинського обласного суду змушені були оцінити церковне начиння з пограбованих храмів. А тут відкривалась перспектива співпраці з митницею, а ще перемогла цікавість. Довідку інспектору Приступі видали, на всі питання відповіли "так": ікона має історичну і культурну цінність, є предметом старовини – XIX століття; оцінку вже не пригадую. З того й почалося

– час від часу, не систематично, приїздили до нас, крім Приступи, й інші інспектори, привозили цінності, які могли б стати предметами контрабанди, якби не пильність митників і прикордонників; нам же було цікаво набувати нових знань і ділитися ними з установами, які довіряли нам: Волинською митницею, Управлінням Служби безпеки у Волинській області, податковою інспекцією тощо.

Діяльність Експертної комісії при Волинському краєзнавчому музеї набрала систематичного характеру з 1991 року, з початком нашої незалежності. Усе частіше замовниками експертизи ставали Волинська і Ратнівська митниці, Управління служби безпеки України у Волинській області, міські і районні відділи внутрішніх справ. За чотири роки, до узаконення діяльності музейних експертів, було досліджено 6632 предмети (див. Таблицю 1, складену автором особисто):

Таблиця 1.

Кількість досліджених предметів у 1991-1994 рр.

Об'єкти експертизи	К-сть дослід. предметів	Замовники експертизи	Консуль-тації
1991 Ікони на дерев'яній основі; ікони на металевій основі; ікони в срібних окладах; твори живопису; предмети нумізматики, фалеристики, бони; книги; предмети побуту (посуд, самовари); палеонтологічна пам'ятка (бивень мамонта)	286	Волинська митниця; Управління Служби безпеки у Волинській області	Зі спеціалістами Державного музею природознавства м. Львова; палеонтологами Інституту зоології м. Києва
1992 Ікони на дерев'яній основі; ікони на металевій основі (у т.ч. складні); ікони у срібних і металевих окладах; предмети фалеристики (у т.ч. муляжі російських і радянських нагород); предмети нумізматики, бони; предмети філокартії і філателії; книги; предмети декоративно-ужиткового мистецтва; зброя; предмети побуту (посуд металевий, самовари); хрести металеві; злитки срібла; жіночі прикраси (дукачі)	3855	Волинська митниця	З ювелірами заводу "Рембут техніка"
1993 Предмети нумізматики, бони; предмети фалеристики; ікони на дерев'яній основі; ікони на металевій основі (у т.ч. складні); ікони в срібних і металевих окладах; предмети побуту (самовари, посуд, годинники, фотоапарати, патефони, мікроскоп); книги; хрести металеві; зброя; жіночі прикраси (браслет, дукачі); палеонтологічні знахідки (бивні мамонта)	1200	Волинська, Ратнівська митниці; Луцька державна податкова інспекція; прокуратура м. Луцька; Луцький міськвідділ внутрішніх справ; Володимир-Волинський міськвідділ внутрішніх справ; Рожищенський райвідділ внутрішніх справ	

1994 Ікони на дерев'яній основі; ікони на металевій основі (у т.ч. складні); хрести; предмети нумізматики, бони; предмети фалеристики; твори живопису; побутові предмети (годинники, посуд, портсигари, самовари; документи (у т.ч. чисті бланки комсомольських квитків); жіночі прикраси орієнтального типу; перехідні червоні прапори колишнього СРСР; археологічні знахідки (амфори); книги; скульптура малої пластики; предмети військового спорядження (парадний і польовий військові мундири).	1291	Управління Служби безпеки у Волинській області; прокуратура м. Луцька; Волинський обласний суд; Волинська і Ратнівська митниці; Луцький міськвідділ внутрішніх справ; Турійський райвідділ внутрішніх справ.	

Отже, з розпадом СРСР потреба в послугах експертів музею зросла в рази.

Перший Президент незалежної України подарував світові чудовий афоризм, який відразу став класикою: "Маємо те, що маємо". Все геніальне просте, простіше за амебу: маємо те, що маємо. До яких тільки життєвих ситуацій не прикладається цей афоризм, а разом з тим – чого лише не виправдовує. Отже, поки немає того, що потрібне, що повинно бути, ми всі: і народ, і держава – "маємо те, що маємо".

Наш багатостраждальні "човники", в яких від кількапудових і великогабаритних вантажів (принаймні ззовні, бо всередині напаковано без ліку всякої дрібноти) руки давно повитягувалися нижче колін, – серед товару, який везли за кордон на ринки на початку 90-х, ховали контрабанду: ордени, медалі, російські паперові гроші, ювілейні і пам'ятні монети колишнього СРСР, портсигари, ікони, патефони, посуд, книги, поштові марки, – везли по одній чи по кілька штук, скупивши їх в антикварних крамницях, зібравши тут, удома, чи навіть з дому забравши якусь річ в надії, що "там" з того краму буде добрий зиск. Одного разу предметом такої "контрабанди" був коловорот, настільки пошкоджений шашіллю, та ще й без багатьох деталей, що його коловоротком і назвати було важко, аж подумалося: та нащо ж його затримувати на митниці, хай би віз чоловік, може в Західній Європі саме такого добра і бракує. "Човники" – то контрабандисти мимоволі, контрабандисти від біди, від злиденного життя.

Маємо й те, що переправляють за кордон справжню контрабанду справжні професійні контрабандисти; уже затримані раз, їдуть вдруге, втретє, міняють митниці, переходи. Везуть ікони великими партіями; хрести, порцеляну; монетні середньовічні скарби, розкопані десь в Україні; фотоапарати, годинники, грамофонні платівки початку XX ст. з записами голосів Неждановой, Шаляпіна; вироби з дорогоцінних металів, предмети, що в XIX столітті мали ужитково-побутове призначення, а з часом набули антикварної цінності; старі фортеп'яно і роялі, клясери зі старовинними марками; різноманітну здобич "чорних археологів", які "працюють" в Ольвії, Херсонесі. Якщо більшість археологічних знахідок локалізувати часто неможливо, то "ольвійські дельфіни", намисто, букранії і сокирки, інші поховально-ритуальні предмети ні підробити, ні сплутати з будь-якими іншими знахідками неможливо. Нині "чорних археологів", озброєних металошукачами, автотехнікою, картами все частіше приваблює Володимир-Волинський, Любомль, городища і кургани Волині.

У перші роки незалежності за кордон везли все, що "погано лежало" в Україні. А "погано лежали" в нас ювілейні медалі колишнього СРСР (ще в упаковках або запаяні в пластик – сотнями!), чисті бланки комсомольських квитків, орденських книжок, новенькі піонерські і комсомольські значки, значки "Комсомольський прожектор", навіть перехідні червоні прапори з вишитими шовком на оксамиті портретом Леніна, гербом СРСР і написами, які варіюються: "Вперед к победе коммунизма", "За успехи в социалистическом соревновании", чи подібними з цього ж репертуару.

"Ведь если новенькие ордена продают и к ним удостоверения незаполненные, так это где продажный человек работает, а? В какой организации?" (А. Солженицын. В круге первом).

Домисліть самі: де може працювати продажна людина. А вона таки продажна, бо саме такі люди колись "учили нас жити", переконуючи, що моральна нагорода цінніша і вартісніша від матеріальної. Саме такі люди колись контролювали кожен наш крок, а потім першими почали продавати оптом і вроздріб все, що потрапляло до їхніх рук, що зберігалося в сейфах у владних або службових кабінетах. Продають навіть кабінетні статуетки своїх ідолів: Леніна, Дзержинського, Ворошилова, Сталіна, Молотова. Продають/вивозять самі або наймають емісарів для подібних оборудок.

Скільки ж коштує Ленін? А Сталін? Або, скажімо, Молотов із Кіровим? Виявляється, ціна залежить ще й від того, з чого зроблений ідол. З глини – дешевший, із чавуну чи бронзи – дорожчий. Ринок має свої закони. Молотов і Кіров, яких було виліплено і відлито менше, дорожчі за Леніна та Сталіна. Кілька десятків таких і подібних символів колишнього СРСР спробував вивезти за кордон громадянин Франції з цілком українським прізвищем, але був затриманий на Ягодинській митниці. Разом зі скульптурними зображеннями колишніх вождів він спробував вивезти і більш цінне: скам'янілі кістки і бивень мамонта, моржове ікло, вироби із зубів акули, фрагмент слонового бивня.

Свідчить полковник Боровець (Д. Корчинський. Війна у натовпі. К., 1999, стор. 217-218): "Коли нагороджували захисників Білого дому, я сидів у президії між Тереховим і Ачаловим. На столі валялася ціла купа орденів. Я міг і себе нагородити, але погидував: оформлення не сподобалося. Сажі Умалатова, та досі нагороджує орденами Радянського Союзу, в т.ч. й Червоної Зірки. Десь же їх виготовляють".

Крім ордена Червоної Зірки, Голова Постійної Президії з'їзду народних депутатів СРСР Сажі Умалатова нагороджувала ще й медалями типу "Ветерану-интернационалисту", "50 лет атомной энергетики СССР", "Пятьдесят пять лет Победы Советского народа в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.", "Адмирал флота Советского Союза Кузнецов", "80 лет Вооруженных сил СССР", "80 лет ВЧК-КГБ", "80 лет ВЛКСМ" та іншими – від імені віртуального СРСР. Десь їх виготовляли, десь друкували до них посвідчення. А ще хтось віз нагороди разом із посвідченнями за факсимільним підписом Сажі Умалатової за кордон. Має чи не має така контрабанда історичну чи культурну цінність – питання спірне: все ж бо має свій кінець, як мало колись початок. Допоки за кордоном є попит на подібні речі, доти буде пропозиція. А потім, ймовірно, почнеться зворотній процес, і та ж медаль "Ветеран труда" (рекордна кількість нагороджень – біля 37 мільйонів), ввезена в Україну, буде коштувати значно дорожче, ніж нині.

Маємо те, що на стихійних ринках, наприклад, у столиці незалежної України – Києві, вільно продають символіку фашистської Німеччини: залізні хрести, різні нагородні знаки, каски, есесівські персні-печатки, шматки взуття з розкопаних могил (може, не завжди й німецьких солдатів), жетони, ложки, штики-ножі, навіть мундири та шинелі. Хай не всі вони автентичні, більшість із них – муляжі або копії, але ж фашистську символіку навіть у Німеччині заборонено продавати, поширювати, пропагувати. Там це – злочин, за який суворо карають. Тому за нею їдуть до нас. Бо в нас вона, ця символіка, полізла чомусь із таємних щілин, як таргани в темряві. Чи в нас така пам'ять коротка? Чи її зовсім немає, тієї пам'яті, у тих, хто виготовляє такі, з дозволу сказати, "історико-культурні цінності" і торгує ними? Як немає розуміння того, що цим вони елементарно зраджують пам'ять своїх батьків і дідів, нехтуючи нею, продаючи її хай навіть і за великі гроші, які "не пахнуть". От вже насправді – "славних прадідів великих правнуки погані". А з іншого боку – навіщо затримувати на митницях німців, які везуть від нас за кордон, тобто до себе додому, "своє"?

У червні-серпні 1994 року в Києві, в центрі "Український Дім" при Кабінеті Міністрів України (колишній музей Леніна) було відкрито виставку "Врятовано для України", на якій експонувались історичні та культурні цінності, вилучені митницями України при спробі незаконного вивезення їх за межі нашої держави. У виставці взяли участь практично всі митниці України: Бориспільська, Чопська, Одеська, Волинська, Іллічівська, Рава-Руська, Мостиська, Вадуц-Сіретська, Київська, Ратнівська, Ужгородська, Бердянська, Берегівська, Ізмаїльська, Виноградівська.

Каталог виставки (вид. продюсерської компанії "Maestro", Київ, 1994) відповідає на запитання, що ж везуть з України. Везуть ікони, часто в окладах, у т.ч. срібних, ікони на дереві, на металі, з емалями, ковчежні і підокладні. Везуть хрести, складні, рукописні і друковані книги, серед яких є й стародруки. Везуть колекції і поодинокі екземпляри монет, нагородних та пам'ятних медалей, вітчизняних та зарубіжних орденів, – автентичних та підробок. Везуть антикварні годинники, порцеляну, фаянс та вироби зі слонової кістки, самовари, килими, – все те, що є багатовіковим надбанням народу України, його національним багатством.

Важко сказати, скільки предметів було зібрано у запасниках "Українського Дому". Лише з 2-х митниць – Волинської і Ратнівської – їх було передано кілька сотень. Експонувався на виставці 1151 предмет – 15 процентів від зібраних матеріалів. Ілюстрований каталог виставки, що містить два десятки кольорових світлин, дає приблизне уявлення про розмаїття барв, сюжетів, образів виставки "Врятовано для України".

Після закінчення роботи виставки всі експонати були розподілені між державними музеями України за їх заявками. Вісімдесят чотири предмети, – значно менше, ніж претендував, – Волинський краєзнавчий музей отримав на постійне зберігання. Серед них – фрагменти тори, колекція самоварів, понад три десятки

ікон, книги, предмети побуту, металопластика.

Про "улов" лише одного дня – 8 лютого 1995 року повідомила Катерина Зубчук читачам "Волині" у статті "Шабля в ... матраці". Під час митного контролю в потязі Київ-Холм у одного з пасажирів було виявлено дві старовинні ікони, чотири самовари, патефон, книгу, видану 1899 року; в іншого – шаблю (вона й була прихована в матраці), чотири самовари, два підсвічники і старовинну пружинну вагу. Того ж дня працівниками Ратнівської митниці в пасажирів потяга Київ-Берлін було виявлено і затримано незадекларовані грамплатівки початку XX століття, металевий посуд, підсвічники. А 12 лютого пасажирка поїзда Київ-Брест намагалась вивезти за кордон п'ять старовинних ікон.

Лише за неповний 2003 рік митницями Волині припинено понад 50 спроб незаконного переміщення історико-культурних цінностей через державний кордон України на загальну суму понад 40 тисяч гривень. Зрозуміло, цифри ці дуже приблизні.

Ось неповний перелік предметів, які не стали об'єктами контрабанди:

- 24 фотоапарати "ФЭД" та 170 монет колишнього СРСР, загорнутих у вагонну ковдру, що лежала на верхній полиці купе;

- 59 монет періоду раннього середньовіччя. Мінімальна оцінка цього скарбу – 5655 грн.;

- клясер з 74-ма поштовими марками різних країн світу. "Найстаріші" в колекції марки датуються серединою XIX ст., "наймолодші" – кінцем 1920-х років;

- як відомо, історія повторюється. За законом "парних" подій було затримано ще один клясер. Цього разу зі 151-ю поштовою маркою. Тепер коло інтересів "перевізника" було ширшим: ще він намагався вивезти образки, медалі, монети, навіть гайки до орденів. Марки ж були "молодшими" від попередніх;

- мандоліну практично без струн, настільки пошкоджену, що для її оцінки ще не придумано валюти. Для чого громадянину Німеччини везти такий, з дозволу сказати, музичний інструмент у свою країну? Чи не для того ж, для чого везуть рахівниці, – щоб показати, що ми ще "дикі"? Якщо ж знайдеться той, хто цьому повірить – байдуже, то його проблеми;

- 121 предмет: ордени і медалі колишнього СРСР і не тільки, в т. ч. орден "Победа". Звичайно, це був муляж. А от нагородні знаки незалежної України були автентичними.

Очевидно, немає потреби продовжувати цей перелік.

Історико-культурні цінності є одним із основних елементів цивілізації та культури народів. Але справжню вартість вони мають лише тоді, коли точно відомі їх походження, історія побутування тощо. Кожна держава повинна дбайливо ставитись до своїх пам'яток, охороняти їх та ретельно вивчати, бо ж неможливо бути освіченою людиною, не знаючи історії та культури власної країни. Законний обмін культурними цінностями між країнами з метою освіти, науки і культури поширює знання про людські цивілізації, збагачує культурне життя усіх народів, сприяє взаєморозумінню і взаємоповазі між державами. Незаконний вивіз і передача права власності на культурні цінності є однією з головних причин зубожіння культурної спадщини країн походження цих цінностей, а відтак і причиною духовної кризи у суспільстві. Навіщо ж свідомо ставати убогими?

1994 року діяльність експертів Волинського краєзнавчого музею було введено в правові рамки: 29.08.94 р. за № 54/1-6 видано наказ Волинського обласного управління культури "Про створення експертної комісії при Волинському краєзнавчому музеї" для забезпечення потреб державних митниць, правоохоронних органів та приватних осіб у кваліфікованій експертизі культурно-історичних цінностей.

Наказом Волинського краєзнавчого музею № 33-ВП від 30 серпня 1994 року "Про експертну комісію при Волинському краєзнавчому музеї" визначено її склад:

Пушкар Наталія Юхимівна – головний хранитель музею, голова комісії;
Бірюліна Олена Андріївна – завідуюча сектором обліку відділу фондів, секретар комісії;
Квасюк Анатолій Іванович – завідуючий реставраційною майстернею, мистецтвознавець, член комісії;
Крейнін Сергій Іванович – старший науковий співробітник художнього відділу, мистецтвознавець, член комісії;
Лініченко Антоніна Іванівна – старший науковий співробітник художнього відділу, мистецтвознавець, член комісії;
Огнєва Олена Дмитрівна – зав. відділом давньої історії, кандидат історичних наук, член комісії;
Романюк Олена Федорівна – художник-реставратор, мистецтвознавець, член комісії.

Цим же наказом було встановлено доплату за додаткову роботу з 1 вересня 1994 року в процентах від основного посадового окладу: голові експертної комісії 15%, усім членам – по 10. Відразу зазначу, що кілька років цей мізер виплачувався насправді; у часи економічної кризи кінця 1990-х платити було нічим, а пізніше до цього питання повернутися просто "забули".

Експертній комісії Волинського краєзнавчого музею було надане право залучати до консультацій під час проведення експертизи спеціалістів з різних галузей знань; експертна комісія цим правом користувалась лише у виняткових випадках; адже допомога із зрозумілих причин могла бути лише спонсорською.

Довідкової літератури – каталогів, визначників, цінників було дуже мало, їх намагалися придбати різними способами: купували, копіювали, привозили з відряджень; на перших порах централізовано не отримували ніяких нормативних документів; комп'ютерів та Інтернету не було також.

Незмінним лишалося бажання працювати, звичайна цікавість до досліджуваних предметів, можливість через спілкування з історико-культурними цінностями набувати досвіду в їх ідентифікації та оцінюванні. Як свідчить продовження Таблиці 1, складеної автором особисто, від 1995 до 2013 року кількість досліджених предметів склала 24072 одиниці.

Таблиця 1 (продовження)

Об'єкти експертизи	К-сть дослід. предметів	Замовники експертизи	Консуль-тації
1995 Ікони на дерев'яній основі; предмети нумізматики, бони; предмети фалеристики (у т.ч. муляжі рідкісних або дорогих радянських і німецьких нагород); предмети побуту (самовари, фотоапарати); книги; зброя; сусальне золото, грамплатівки початку XX століття.	1018	УСБУ у Волинській області; Волинська і Ратнівська митниці; Луцький міський і Луцький районний відділи внутрішніх справ	Зі спеціалістами Київського музею театрально го, музичного і кіномистецтва України
1996 Ікони на дерев'яній основі; предмети нумізматики; предмети фалеристики; книги; предмети побуту (у т.ч. металевий посуд)	114	УСБУ у Волинській області; Ратнівська митниця; Луцький міськвідділ внутрішніх справ; Ківерцівський і Турійський райвідділи внутрішніх справ	
1997 Ікони на дерев'яній основі; предмети живопису; побутові предмети (годинники, фотоапарати); хрести; предмети нумізматики і фалеристики	228	УСБУ у Волинській області; Рівненська і Ратнівська митниці; Луцький міськвідділ внутрішніх справ; Ківерцівський і Турійський райвідділи внутрішніх справ	
1998 Ікони на дерев'яній основі; предмети нумізматики, бони; предмети фалеристики; предмети живопису; побутові предмети (годинники); скульптура малих форм; клавішні музичні інструменти (роялі, фортеп'яно)	468	Волинська митниця; Рівненська митниця; УМВС у Волинській області; Луцький міськвідділ внутрішніх справ;	З настроюва чами клавішних інструментів Немешем І.М. і Мірошниковим

		Рівненський міський суд	Ю.В., викладача ми музучилища та училища культури
1999 Твори живопису; клавішні музичні інструменти (роялі, фортеп'яно); ікони на дерев'яній і металевій основі; холодна зброя; військове спорядження (у т.ч. періоду Кримських війн); книги; хрести; археологічні знахідки з Ольвії і Херсонесу; предмети побуту (годинники, фотоапарати, самовари, підсвічники); скульптура малих форм.	866	УСБУ у Волинській області; Волинська, Рівненська і Ягодинська митниці; Луцький міськвідділ внутрішніх справ	З експертом І категорії по прийому дорогоцін них металів Нацбанку України Головач О.О.
2000 Ікони на дерев'яній і металевій основі; предмети нумізматики (у т.ч. гривна київського типу); бони (нотгельди); твори живопису; предмети декоративно-прикладного мистецтва (у т.ч. сувенірні пасхальні яйця); предмети побуту (посуд, самовари, грамофон, платівки, фотоапарати тощо); книги; предмети фалеристики; документи; колекція метеликів.	2060	УСБУ у Волинській області; УСБУ у Рівненській області; Волинська, Ягодинська, Рівненська митниці; Луцький міський і Луцький районний суди; Луцький райвідділ внутрішніх справ	
2001 Ікони на дерев'яній основі; предмети фалеристики; документи; археологічні знахідки; побутові предмети (годинники)	212	УСБУ у Волинській області; Волинська, Ягодинська митниці; Луцький міськвідділ внутрішніх справ	
2002 Предмети нумізматики і фалеристики; ікони на дерев'яній основі, натільні хрести; книги, документи; побутово-ужиткові предмети (фотоапарати, посуд, портсигари, самовари); скульптура малих форм; музичні інструменти; радіостанція; китайська культова дрібна пластика	1458	УСБУ у Волинській області; Волинська і Ягодинська митниці; Луцький міськвідділ внутрішніх справ	З фотохудож ником Чухраєм В.В.
2003 Предмети фалеристики; ікони на дерев'яній основі і на металі; твори живопису; книги, документи; предмети нумізматики; бони; предмети філателії; музичні інструменти; предмети військового спорядження і військової техніки періоду II світової війни; холодна зброя; предмети побуту (самовари, фотоапарати, посуд, годинники, патефон); предмети філателії, жіночі прикраси	902	УСБУ у Волинській області; Ягодинська митниця; Луцький і Нововолинський міськвідділи внутрішніх справ; Луцький райвідділ внутрішніх справ	
2004 Предмети фалеристики, філателії, нумізматики; бони; предмети побуту (посуд, праски, годинники, швейна машинка, самовари, фотоапарати); військове спорядження періоду Кримських війн; ікони	1086	УСБУ у Волинській області; Ягодинська митниця; Луцький міський відділ внутрішніх справ;	З настроюва чем музичних інструмен тів Немешем І.М.

на дерев'яній і на металевій основі, хрести; предмети декоративно-прикладного мистецтва (анімалістична скульптура, жіночі прикраси); твори живопису; книги, документи; музичні інструменти		Луцький, Любомльський, Турійський райвідділи внутрішніх справ	
2005 Ікони на дерев'яній основі; предмети фалеристики; предмети нумізматики, бони, книги; побутові предмети (посуд глиняний і металевий, самовари, портсигари, підсвічники, годинники, фотоапарати).	690	УСБУ у Волинській області; Ягодинська митниця; прокуратура м. Луцька; Луцький міськвідділ внутрішніх справ; Ковельський міськрайонний відділ внутрішніх справ; Іваничівський і Турійський райвідділи внутрішніх справ.	
2006 Ікони на дерев'яній основі, церковне начиння; твори живопису; предмети нумізматики, філокартії; книги; документи; предмети побуту (посуд, годинники, самовари, швейні машинки)	2464	УСБУ у Волинській області; Ягодинська митниця; Луцький міськвідділ внутрішніх справ; Ковельський міськрайонний відділ внутрішніх справ; Ківерцівський райвідділ внутрішніх справ.	
2007 Ікони на дерев'яній основі; хрести; книги; фото; предмети філателії, фалеристики; меблі; твори живопису; археологічні знахідки; побутові предмети (фотоапарати); музичні інструменти (акордеони); військове спорядження періоду II світової війни; предмети декоративно-ужиткові	4440	УСБУ у Волинській області; УСБУ у Рівненській області; Ягодинська митниця, Рівненська митниця	
2008 Твори живопису і графіки; археологічні знахідки (з Південного Причорномор'я); предмети фалеристики; предмети нумізматики, бони; ікони на дерев'яній основі; фото; документи (у т.ч. на пергаменті – Тори); холодна зброя і військове спорядження; предмети декоративно-прикладного мистецтва (дрібна пластика); побутові предмети (фотоапарати, театральні біноклі, годинники, компаси, секундоміри, посуд, столові прибори); церковне начиння	1704	УСБУ у Волинській області; Міністерство культури України; Волинська, Ягодинська, Рівненська і Житомирська митниці; Луцький і Володимир-Волинський міськвідділи внутрішніх справ	
2009 Твори живопису; ікони на дерев'яній основі; археологічні знахідки; предмети нумізматики, бони, облігації, предмети фалеристики; предмети декоративно-	1706	УМВС України у Волинській області; Волинська обласна прокуратура;	

прикладного мистецтва (статуетки, оклад Євангелія, настінні блюда); хрести; предмети побуту (ступка, посуд, радіоприймачі, праски, лампи гасові, самовари, годинники); книги, документи.		Ягодинська митниця; Митний пост "Домановс"; Рівненська митниця; Луцький, Володимир-Волинський міськвідділи внутрішніх справ; Любомльський, Шацький райвідділи внутрішніх справ; Володимир-Волинський історичний музей	
2010 Предмети нумізматики, бони; предмети фалеристики; ікони на дерев'яній основі; книги; документи; побутові предмети (посуд металевий і фаянсовий; годинники, самовари); предмети декоративно-прикладного мистецтва (дерев'яна скульптура, статуетки); літографії; муляжі військового спорядження і мундирів	2271	УСБУ у Волинській області, УСБУ у Житомирській області; Ковельське міжрайонне управління юстиції; Волинська і Ягодинська митниці; Київський клуб любителів військової історії; Іваничівський, Шацький і Ратнівський райвідділи внутрішніх справ	
2011 Твори живопису; ікони на дерев'яній основі; предмети нумізматики; холодна зброя (у т.ч. муляжі холодної зброї); предмети декоративно-прикладного мистецтва (статуетки, вази, рами; скульптура); побутові предмети (посуд, самовари, підсвічники, годинники, швейні машинки); предмети фалеристики	532	УСБУ у Волинській області, УСБУ у Житомирській області; Ягодинська і Рівненська митниці; ВНУ ім. Лесі Українки; Луцький міський і Ківерцівський районний відділи внутрішніх справ	
2012 Предмети декоративно-ужиткові, предмети побуту, твори живопису, предмети нумізматики, філателії і фалеристики, комп'ютерні копії ікон, муляжі зброї і військового спорядження, холодна зброя, твори декоративно-прикладного мистецтва	2168	Ягодинська митниця; УСБУ у Волинській області; ТзОВ "Волинь-бізнес ресурс"; УСБУ у Рівненській області; Клуб любителів військової історії, Ковельський МВ УМВС у Волинській області; УСБУ у Житомирській області	
2013 Предмети фалеристики, боністики,	685	УСБУ у Волинській	

нумізматики, твори живопису, графіки і скульптури, комп'ютерні копії ікон, твори декоративно-ужиткового і декоративно-прикладного мистецтва, у т.ч. меблі, камінні годинники, посуд, ікони; муляжі військового спорядження		області; Луцький МВ УМВС і РВ УМВС у Волинській області, ТзОВ "Волинь-бізнес ресурс"; Громадське об'єднання Козацьке Стрілецьке Братство, Ягодинська митниця	

Передача 22 серпня 1913 р.Управлінням СБУ у Волинській області до фондів музею картини Лукаса Кранаха Старшого (1472-1553). Портрет Йоганна Ангальт-Цербста та інших творів.

Отже, від 1991 до початку 2014 року Експертною комісією Волинського краєзнавчого музею досліджено 31704 предмети.

Одними з перших документів, якими ми керувалися в роботі, були "Конвенция о мерах, направленных на запрещение и предупреждение незаконного ввоза, вывоза и передачи права собственности на культурные ценности" від 14 листопада 1970 року та Інструкція "Предмети, заборонені до пересилання в поштових відправленнях".

Нині, крім Закону України "Про музеї та музейну справу", введеного в дію Постановою Верховної Ради № 250/95-ВР від 29.06.95 р., діяльність Експертної комісії Волинського краєзнавчого музею регламентують:

- Закон України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" від 21.09.1999 року;
- Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України з додатком "Перелік сувенірних виробів, предметів культурного і ужиткового призначення серійного і масового виробництва, на вивезення (тимчасове вивезення) яких дозвіл Державної служби контролю не потрібен" від 22 квітня 2002 р., № 258;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340 "Про порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним", із змінами і доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України 20 травня 1999 № 868, від 24 січня 2000 № 123;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2003 р. № 1343 "Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення "(Із змінами і доповненнями);
- Закон України від 11.01.2007 р. № 574-V "Про державні нагороди, якими відзначені трудові колективи, навчальні заклади, об'єднання громадян, військові частини і з'єднання".

За Наказом Міністерства культури і мистецтв України від 15 листопада 2002 року № 647 "Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей" (Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства культури і мистецтв України від 14 січня 2005 року № 15, наказом Міністерства культури і туризму України від 21 березня 2006 року № 138) Волинському краєзнавчому музеєві дано право проведення державної експертизи:

- археологічних пам'яток
- нумізматичних пам'яток
- холодної та вогнепальної зброї
- природничих пам'яток
- пам'яток образотворчого мистецтва
- пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва
- меморіальних пам'яток.

Значним стимулом діяльності Експертної комісії при Волинському краєзнавчому музеї стала безкоштовна передача на постійне зберігання до фондів ВКМ історико-культурних цінностей, які могли б стати предметами контрабанди, якби не пильність співробітників Волинських митниць, прикордонників, Управління Служби безпеки України у Волинській області. У пресі все частіше з'являються повідомлення про факти плідного співробітництва ЕК ВКМ з органами державної влади, які перешкоджають незаконному переміщенню історико-культурних цінностей через державний кордон України. У свою чергу історико-культурні цінності, передані на постійне зберігання до фондів Волинського краєзнавчого музею, стають темами статей, досліджень, каталогів. Адже кожен предмет має свою історію і здатність ту історію "розповісти".

Так, у кінці 1999 року прикордонники і службовці Ягодинської митниці під вагоном потягу "Київ-Варшава" у двигуні для кондиціонера виявили контрабандні цінності – вироби золотих і срібних справ майстрів XIX століття. Ось про що розповіли досліджені предмети:

1878 року в Києві Маршаком Йосифом Абрамовичем, сином Маршака Абрама, золотих і срібних справ майстра другої половини XIX століття, була заснована фабрика по виробництву золотих і срібних виробів. 1897 року на ній працювало 72 робітники, з них 12 підлітків і семеро дітей-учнів; вироблено цінностей на 227717 карбованців. 1904 року Маршак відкрив власну крамницю, в якій продавали вироби фабрики: столовий посуд, блюда, прикрашені різьбою, гравіруванням та емалями, портсигари, підсвічники, кавники, чарки, ювелірні прикраси, сувеніри. Фабрика Й. А. Маршака проіснувала до 1917 року. Про це

свідчать іменні клейма на трьох сувенірних великодніх яйцях, виготовлених зі срібла на фабриці Маршака в Києві. Зовні вони прикрашені традиційним великоднім орнаментом, з вигравіруваними написами "Христос Воскрес", зсередини – визолочені, а складаються з двох половинок, щільно припасованих одна до одної. Такий собі старовинний "кіндер-сюрприз". Що було у ньому, який сюрприз? Кому був подарований понад сотню літ тому, ким? У кого, чиїми нащадками зберігався, пережив революції і війни і дочекався найчорнішого дня, коли продавати було вже нічого, крім пам'яті?

На рубежі минулого століття в майстерні Руча Федора Андрійовича, власника підприємства золотих і срібних виробів у Петербурзі, виготовлена двостулкова іконка-складень з образами Богородиці Казанської і Христа-Спасителя, з вигравіруваним написом "Спаси и сохрани". Її можна було носити на грудях як ладанку, як оберіг.

Роботи фірми Хлєбнікова Івана Петровича вважалися одними з кращих в Росії. До 1867 року він працював у Петербурзі. 1870 чи роком пізніше заснував фірму в Москві. За даними на 1882 рік на його фабриці працювало 150-200 чоловік, річний обіг становив від 200 до 300 тисяч карбованців; 1897 року на фабриці працювало дві парові машини і один паровий котел, прибуток становив 172372 карбованці. Закупка сировини і збут виробів відбувалися як на території Російської імперії, так і за кордоном. Високою майстерністю відзначалися вироби фабрики: численні предмети чайного і столового посуду, церковне начиння; письмові прилади, ювелірні прикраси. Про високу майстерність Хлєбнікова І. П. свідчить чарка, з якої можна було пити лише до дна, ніжкою чарки служила фігурка танцюючого "камаринську" мужичка на перевернутій діжці. І хоча "діжка" містить лише 30 грамів, але якщо кожного разу пити до дна, то й затанцюєш.

Чайні ложечки з оригінальною орнаментацією, срібний набалдашник до палиці у вигляді оголеної жіночої фігурки, монети кінця XIX – поч. XX ст. – усі ці вироби намагався вивезти за межі України невідомий перевізник.

На початку грудня 2001 року Управлінням Служби безпеки України у Волинській області передано дві партії історико-культурних цінностей – всього 67 одиниць на загальну суму понад 65 тисяч гривень. Долучилася до цієї доброї справи Ягодинська митниця, адже це саме її співробітники перешкодили вивозу за межі України предметів, якими може пишатися будь-яка музейна колекція.

Історія затримання першої партії досить банальна: речі були заховані в неробочому тамбурі вагона потягу сполученням "Київ-Варшава", і ніхто не зголосився визнати їх за свої, коли схованку виявили. В паперових мішках було запаковано вісім ікон XIX – початку XX століття та двадцять чотири предмети антикваріату, виготовлені з дорогоцінного металу – срібла. Прочитані клейма на срібних виробах дозволили датувати їх від середини XIX до 1950-х років; походять вони з ювелірних майстерень Харкова, Одеси, Москви, Петербурга, Нижнього Новгорода. Первинно виготовлені на чиєсь замовлення чи навіть масового виробництва подібні культові або побутово-ужиткові речі трактуються з плином часу як предмети декоративно-прикладного мистецтва. Таким в колекції є наперсний хрест філігранної як за технікою, так і за якістю виконання, роботи з бурштиновими вставками, хрест-тільник з емаллю, пара підсвічників; дві масивні шкатулки для сигар, тютюну і цигарок, виготовлені з листового срібла, з гравірованими верхніми кришками; табакерки (одна з черню); кавовий набір з трьох предметів; дамські аксесуари – наперстки (один з черню, два з емалями), флаконочики для парфумів, аромат яких не вивітрився і через століття. Цікавою в колекції є іменна печатка, ручка якої має вигляд чоловічої фігурки в повний зріст, у верхньому одязі, з парою запасних чобіт за плечима (такий собі мандрівник-землепроходець); власне печатка (монограма) вигравірувана на нижній площині підставки статуетки. Надзвичайно майстерно виконана і чарка у вигляді фігури ведмедя, який ламає рогатину (майстерня срібних справ майстра Алленіуса Фабіана Фредеріка, Петербург, середина XIX ст.).

Історія партії з 35-ти предметів (34 ікони, в т.ч. одна металева і хрест-лопатка) має дещо більше детективних моментів. Громадянка Російської Федерації Роза Кабірова везла їх до Чехії з такої відстані, яка є значною навіть на карті невеликого масштабу. Зовні все виглядало ніби-то законно: мандрівниця не особливо ховала свій вантаж, крім того, вона навіть задекларувала його на Конотопській митниці при перетині кордону між Російською Федерацією і Україною як "картини на дереві на релігійну тематику". Пізніше вона вперто дотримувалася цієї своєї версії і ніяк не хотіла називати ікони іконами, хоча про всяк випадок запаслася таки чеками з антикварних крамниць Катеринослава і Уфи, де ніби-то й купила "картини" за мізерні суми (в перерахунку на гривню – за копійки), щоб подарувати їх своїм друзям і знайомим в Чехії.

Слідчому слідчого відділу Управління Служби Безпеки України у Волинській області, який провадив розслідування цієї справи, довелося докласти чимало зусиль, щоб довести, що документи, які пред'являла

Р. Кабірова, є не просто папірцями, але й фальшивками, а ікони – таки іконами. А сама мандрівниця, очевидно, добре знала, що вона везе, куди й навіщо, інакше не витрачалася б на реставрацію придбаних (можливо, й задешево, образів – їх ще багато є в сибірських глибинках; кожна вивезена з України в тоталітарні часи родина по можливості везла з собою рідні святині) ікон, не їхала б через пів-Росії з нічого не вартими "картинами на релігійну тему", бо це ж суперечить здоровому глуздові.

Лише візуальний огляд затриманих митниками ікон, а пізніше і більш детальне їх вивчення, дозволили зробити висновок, що всі вони є оригінальними творами іконопису XVIII-XIX століття і мають історичну й культурну цінність. На зворотах дощок деяких ікон вдалося прочитати написи, у яких є й імена художників, які працювали, ймовірно, в монастирських та храмових майстернях: Павло Васильєв Шатохін, Сергій Данилов Кротков, Андреянов, Іван Тихонов Петров. Деякі ікони тяжіють до примітиву, представляють народне малярство. З 33-х ікон на дереві сім – на сюжет "Двунадесяті свята православної церкви", по суті, це колекція в колекції. Композиційно кожна така ікона – це тринадцять багатофігурних мініатюр на одній дошці: кожна ікона-мініатюра відповідає певному християнському святу річного циклу; найменша дошка має розмір 33х26 см, найбільша – 53х42.

"Колекції музеїв формуються роками, нечасто буває, щоб фонди відразу поповнили 47 експонатів. Серед переданих предметів – 38 ікон російської школи іконопису XIX століття, 8 кіотів, дерев'яний різьблений напрестольний хрест-розп'яття, – повідомили наукові співробітники Музею волинської ікони Світлана Василевська та Ангеліна Вигоднік в газеті "Вісник і Ко" 1 серпня 2002 року. – Більшість ікон виконані професійно на дерев'яній основі темперними і олійними фарбами з використанням золочення. Богородиця Знамення, святий Миколай, багатосюжетні ікони позначені яскравим колоритом, тонкістю і мініатюрністю письма, високою одухотвореністю ликів. Серед них виділяються майстерною ювелірною роботою, вишуканим гравіюванням вісім ікон Спасителя і Богородиці в срібних шатах. Оклади мають іменні клейма майстерень і майстрів Мнєкіна, Головіна з Москви. Дві ікони з сюжетами життя Іоана Хрестителя і вибраних святих хоч і невеликі за розмірами, але високохудожні за виконанням.

Оригінальними є різьблені з позолотою дерев'яні рами і кіоти до шлюбних ікон. На одній з них зберігся дарчий напис 1909 року".

Про цю подію повідомила 1 серпня 2002 року і газета "Досвітня зоря" (Ольга Гембік).

Відповідно до Закону України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV, до Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.1998 р. № 1340, Порядку обліку, зберігання, оцінки вилученого митними органами майна, щодо якого винесено рішення суду про конфіскацію, передачі його органам державної виконавчої служби і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.12.2001 р. № 1724, Порядку розпорядження майном, конфіскованим за рішенням суду і переданим органам державної виконавчої служби, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 р. № 985 та згідно з протоколом № 1 від 06.04.2009 р. засідання експертної групи з питань безоплатної передачі повернутих в Україну, вилучених, конфіскованих та обернених відповідно до закону в дохід держави митними або правоохоронними органами культурних цінностей для постійного зберігання в державну частину Музейного, бібліотечного та Національного архівного фондів, або релігійним організаціям при Міжвідомчій раді з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, Волинському краєзнавчому музею передано: шкатулку 1 (одну) од., медаль 1 (одну) од., жетони 2 (дві) од., значки 18 (вісімнадцять) од. – всього 22 (двадцять дві) од., конфісковані в дохід держави Ковельським міськрайонним судом Волинської області від 14.06.2004 р., згідно з листом другого відділу Державної виконавчої служби Луцького міського управління юстиції (№ 8619 від 12.03.09).

Хоча кожен музейний предмет має свою історію, але про всі випадки надходжень до музею розповісти неможливо, тому ми зупинимось на найцікавіших.

У вересні 2005 року фонди Волинського краєзнавчого музею в черговий раз поповнилися кількома десятками оригінальних і повноцінних музейних предметів, що їх передано з Волинської і Ягодинської митниць згідно рішення міжвідомчої ради з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Серед них – предмети побуту та етнографії: чавунні праски, коловороток, дерев'яні ночви, ярмо, прикрашене декоративною різьбою, довбані ковшики для води або сипучих, є навіть човник для ткацького верстата. Кажуть, що подібні речі везуть за кордон для оформлення інтер'єрів барів, кав'ярень у стилі ретро (як і в нас!).

Дві літографії з серії картин R.Trache, присвячених наполеонівським війнам, у 1930-х роках були виставлені для продажу в мистецькому закладі дзеркал і скловиробів Чарни в Луцьку, по Алеї Болеслава

Хороброго, 21 (нині проспект Волі). З часу виготовлення (Німеччина, поч. ХХ ст.) обидві літографії зістарилися, фанеру, на яку вони наклеєні, і дерев'яні рами пробували на зуб жуки-деревогризи, трохи вицвіли кольори і пожовк папір, але ми, музейники, дуже любимо такі "привіти з минулого". Декоровані пасторальними сценами тарілки (частина сервізу), виготовлені в Бесарабії понад сто років тому, могли бути товаром на будь-якому волинському ярмарку. А срібні келишки, виготовлені київськими та московськими срібних справ майстрами, традиційно прикрашені гравірованими зображеннями синагог або рослинним візерунком з черню мала практично кожна сім'я середнього достатку. Це ті побутово-ужиткові предмети, котрі з плином часу стали зразками декоративно-прикладного мистецтва.

Волинською митницею передано невелику підбірку срібних і мідних монет Фінляндії під владою Росії часів правління Олександра III і Миколи II. З Ягодинської митниці надійшла невелика колекція кустарних ювелірних виробів, серед яких – жіночі ножні браслети або нашивки на нижній край шаровар. Виготовлено кожен браслет із семидесяти дрібних деталей (верхній ряд – пташки-пави, нижній – мушлі); закріплені лише з одного боку, при ході чи русі в танці вони видавали ніжний мелодійний передзвін. Цікавими є орнаментовані підвіски (можливо, шийні гривни), перстеники, ладанка, дукачі і гудзики, виготовлені з монет Індії та Афганістану. Походження цих предметів – Близький Схід, датування – кінець XIX-XX століття.

Чимало цікавих і оригінальних дарунків отримав Волинський краєзнавчий музей із нагоди свого 80-річчя (травень 2009 року). Але найщедріший вручив під час урочистої академії з нагоди ювілею начальник управління Служби безпеки України у Волинській області Віктор Андрейчук. Це 365 предметів, вилучених митниками та співробітниками УСБУ при спробі їх вивезення з України, загальна вартість яких становить 140 тисяч 732 гривні. Без сумніву, музей обласного рівня не зміг би дозволити собі таку одноразову витрату на придбання експонатів.

Музейна збірка постійно поповнюється цікавими, виграшними в експозиційному плані іконами XIX століття, холодною і вогнепальною зброєю, виробами зі срібла, археологічними знахідками, декоративно-ужитковими предметами.

Так, восени 2012 року до фондів Волинського краєзнавчого музею Ягодинською митницею передано 68 предметів на суму 41251 гривню, серед яких – десять творів західноєвропейського живопису кінця XIX – поч. ХХ ст., п'ять ікон кінця XVIII – ХХ ст., 15 предметів фалеристики; з предметів побуту – два камінні годинники, один з яких передано на тимчасове зберігання і експонування до Літературно-меморіального музею Лесі Українки в с. Колодяжне. Відвідувачі можуть побачити годинник у Лесиному "білому" будиночку на каміні у вітальні.

У липні 2013 року Управлінням Служби безпеки у Волинській області на постійне зберігання до фондів музею передано 334 предмети, загальна сума оцінки яких, за висновками експертизи, становить 150939 гривень. Доповнили музейні колекції ордени і медалі колишнього СРСР, нумізматики і боністики. Серед останніх є досить рідкісні предмети: державні асигнації Асигнаційного банку Росії 1808 і 1810 років ("наполеонівські" періоду правління Олександра I); рахункові квитанції Виправних трудових таборів і таборів особливого призначення СРСР 1929-32 років номіналом 2, 3 і 20 копійок; державні кредитні білети УНР 1917 року номіналом 100 карбованців; білети скарбові номіналом 4 злотих польських періоду повстання Тадеуша Костюшка. А ще бронзова ступка, самовари, годинники кишенькові, набір срібних чайних ложок 1890-х років (срібних справ майстра Хлєбнікова І.П., Москва), десертні ложки, багато орнаментовані, з черню, сонетка – срібний дзвіночок для виклику покоївки та інші побутові та декоративно-ужиткові предмети. З іконописних пам'яток – два образи: "Двунадесяті свята православної церкви" та "Образ Пресвятої Богородиці Живоносне Джерело". Усі вони стануть достойним доповненням музейних експозицій або виставок.

Колекція стародруків у фондах Волинського краєзнавчого музею поповнилась цінним примірником: Анфологіоном (інші назви – Трефологіон, Мінея святкова; повна назва: "Празднея дневного ради и нощнаго церковного пінія"), виданим 1757 року в друкарні монастиря чину святого Василія Великого в Почаєві за правління короля Августа III Саса (1735-1763) з благословення єпископа Луцького і Острозького Сильвестра Рудницького.

Книга традиційно друкована на папері з водяними знаками кількох рисунків, у дві фарби: чорну й червону; багато орнаментована гравюрами (їх є 26), заставками, кінцівками, колонтитулами, ініціалами. Автором гравюр є Йосиф Гочемський, гравер 2-ої половини XIX ст., який у 1745-78 рр. працював у Почаєві й Києві. Йому належить близько 130 дереворитів і мідеритів на релігійні теми, серед яких найбільш відомі "Облога Почаєва 1675", "Собор києво-печерських святих", серія "Страсті Христові".

До речі, це не перший примірник у колекції стародруків музею, ілюстрований Й. Гочемським, але

саме Анфологіон 1757 року – наразі єдиний.

19 листопада 2012 року в ЗМІ з'явилося повідомлення про те, що 18 листопада близько 20-ї години на міжнародному пункті пропуску "Ягодин" прикордонники спільно з працівниками митниці запобігли вивезенню з України картини – попередньо XV століття: близько 20-ї години для оформлення на виїзд із України в Республіку Польща прибув громадянин України. Чоловік їхав автомобілем польської реєстрації та обрав для руху "зелений коридор". Прикордонники цей автотранспортний засіб уже чекали, тому що мали оперативну інформацію про можливу контрабанду культурних цінностей та ініціювали проведення спільно з митниками поглибленого огляду. Під час перевірки в салоні мікроавтобуса був виявлений ящик з продуктами харчування, що стояв між сидіннями. На його дні знаходилася загорнута в папір та тканину дерев'яна картина з зображенням чоловіка, розміром 52х35. На запитання про походження картини мандрівник відповів, що придбав її на ринку за 230 американських доларів, тому що вона йому дуже сподобалась. А так упакував її для перевезення нібито випадково.

Наступного дня, 19 листопада, пізно увечері картину передано на експертизу до Волинського краєзнавчого музею. Першими її оглянули голова ЕК ВКМ, головний хранитель музею Н. Ю. Пушкар, члени ЕК ВКМ: завідувач реставраційної майстерні А. І. Квасюк, провідні наукові співробітники О. А. Бірюліна та Т. Л. Левицька.

Результати попереднього огляду: на дерев'яній дошці 52,3х36 см товщиною 6 мм зображено портрет літнього чоловіка у темному одязі, у білій сорочці з мереживним коміром, з двома медальйонами на грудях; волосся, вуса і борода рудуваті; голова у тричетвертному повороті вліво; з правого боку на рівні підборіддя число, виписане чорними літерами "1532".

На звороті дошки у верхній половині герб (квадратний лист паперу наклеєний на дошку, поверх паперу малюнок темперними фарбами; вся композиція в колі на синьому фоні. Під гербом написи: "36 (перекреслено) Johann Furst zu Anhalt qев. 1504-1551" (Йоганн, князь з Ангальту; Ангальт – одна з земель Німеччини до їх об'єднання; дати є роками життя портретованого); нижче – число "1528".

Отже, насамперед нами було визначено, що портретований є історичною особою, і що один з його портретів у молодому віці малював знаменитий німецький художник Лукас Кранах Старший (1472-1553).

Таким чином було уточнено дату написання портрета: перша половина XVI століття.

Живопис професійний, майстерно виписані обличчя, руки, прикраси, одяг. Стан живопису загалом добрий: за характером кракелюрів зміщення малюнка не спостерігалося, тобто кракелюри не є штучними. Дошці нанесено штучні пошкодження: вгорі праворуч, внизу ліворуч та по центру внизу пошкоджено основу з втратою грунту та фарбового шару від забитих цвяхів. В ультрафіолетових променях видно було сліди численних тонувань (спроба реставрації).

Що це – оригінал, більше того – портрет належить пензлю Лукаса Кранаха Старшого – ні в кого з нас сумнівів не викликало. А якщо це так, то це – знахідка століття.

Але за браком часу і відсутністю можливості проведення у музеї технологічного дослідження, якісну, грунтовну і всебічну експертизу зробити було неможливо. Тому ми порадили митникам звернутися до Національного науково-дослідного реставраційного центру України (Київ, вул. Терещенківська, 9).

Експертний висновок ННДРЦУ підтвердив і доповнив попередній висновок, зроблений у Волинському краєзнавчому музеї: "Представлена на експертизу картина із зображенням особи чоловічої статі, розміром 36х52 см та написами на звороті: "36" (закреслене навхрест), нижче "Johann Furst zu Anhalt qев. 1504. + 1551 1528" має культурну цінність для України.

Дата написання даної картини XVI ст. Дана картина є оригінальним твором невідомого професійного художника, який працював у XVI ст. в Німеччині.

Робота може бути включена до Державного реєстру Національного культурного надбання".

Попередня вартість твору мистецтва була визначена в сумі від 300 до 500 тис. доларів США. Подальші дослідження дозволили оцінити картину у понад 2,5 млн. доларів США.

13 березня 2013 року відбувся Любомльський районний суд Волинської області, за вироком якого картину – портрет Йоганна IV Ангальт-Цербста – було конфісковано і передано у державну власність.

13 липня 2013 року Другий відділ державної виконавчої служби Луцького міського управління юстиції доручив Слідчому відділу УСБУ у Волинській області здійснити розпорядження конфіскованим майном, а саме: вищеназваною картиною.

22 липня в урочистій обстановці, у присутності багатьох теле- і радіокомпаній – ВТ, УТ-1, СТБ, НТН, Аверс, Інтер – відбулась передача картини на постійне зберігання до фондів Волинського краєзнавчого музею.

Нині портрет Йоганна IV Ангальт-Цербста пензля Лукаса Кранаха Старшого експонується у

Художньому відділі Волинського краєзнавчого музею.

Наукові дослідження та повна ідентифікація портрета на предмет визначення авторства Лукаса Кранаха Старшого ще попереду.

Кінець 2013 року для Волинського краєзнавчого музею ознаменувався щедрим, майже новорічним дарунком: від Ягодинської митниці на постійне зберігання надійшло 374 предмети на суму 62250 гривень. Серед переданих історико-культурних цінностей – ікона "Ісус Христос", створена на зламі XX століття, предмети фалеристики – нагрудні знаки, нагороди та документи Німеччини періоду Третього рейху, рідкісні нині значки СРСР 1930-х років, а також скарб мідних монет Пантікапею останньої чверті IV століття до н.е., в кількості 333 одиниці.

Особливу цінність мають твір західноєвропейського живопису кінця XIX – поч. XX століття "Лісовий пейзаж з водою" (назва умовна) та зразок декоративно-прикладного мистецтва Західної Європи поч. XX ст. "Путті". Обидва твори нині знаходяться в оновленій експозиції Художнього відділу Волинського краєзнавчого музею.

Передача історико-культурних цінностей на постійне зберігання Волинському краєзнавчому музеєві здійснюється безоплатно, починаючи з 1991 року, про що свідчить складена автором особисто

Таблиця 2:

Історико-культурні цінності,
передані Волинському краєзнавчому музею на постійне зберігання

№№ пп	Перелік переданих історико-культурних цінностей	Ким та коли передано; документи передачі	К-сть	Загальн. сума оцінки	Примітка
1.	Приклад мисливської гвинтівки, поч. XX ст.	Державна податкова інспекція МФ України по м. Луцьку; АП № 265, 17.09.91 р.	1	1500 грн.	
2.	Колекція предметів нумізматики	Державна податкова інспекція МФ України по м. Луцьку; АП № 2 від 9.01.1992 р.	211	72776 грн.	
3.	Предмети нумізматики, фалеристики, прапори, ікони, бони, книги, побутові предмети	Ягодинська митниця, АП № 185, 8.06.92	184	304115 грн.	
4.	Предмети нумізматики, фалеристики, побуту	Ягодинська митниця, АП № 252, 17.08.92	141	38367 грн.	
5.	Ікони. XIX ст.	Державна податкова інспекція м. Луцька; АП № 110 від 13.04.05	4	41.000000	
6.	Ікони. XIX – поч. XX ст.	Державна податкова інспекція м. Луцька; № 111 від 13.04.05	18	34.500000	
7.	Ікони; церковна металопластика (хрести, складні). XVIII – поч. XX ст.	Державна податкова інспекція м. Луцька; АП № 112 від 13.04.05	30	142.500000	
8.	Твори іконопису; книги; фрагменти Тор; предмети декоративно-ужиткового мистецтва і побуту	Центр "Український дім" при Кабінеті Міністрів України; АП № 221 від 10.07.1995 р.	84	25865 дол. США	
9.	Ікони XIX – поч. XX ст.	Державна податкова інспекція м. Луцька;	6	600 грн.	
10.	Твори іконопису, живопису, світської і церковної металопластики; предмети нумізматики,	Ратнівська митниця, АП № 3 від 3.01.1997 р.	187	1758 грн. 1150 дол. США	

	фалеристики, боністики; побутові предмети (самовари, портсигари, годинники)				
11.	Предмети фалеристики та документи	Податкова інспекція м. Луцька, АП № 89 від 8.04.97 р.	24	149 грн.	
12.	Предмети побуту кін. XIX – поч. XX ст.	Рівненська митниця; АП № 109 від 19.05.97 р.	3	115 грн.	
13.	Ікони, твори живопису; годинники, XIX – поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 247, 18.XI.97 р.	31	3000 грн.	
14.	Ікони. XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 291, 10.09.98 р.	9	2265 грн.	
15.	Предмети філокартії, поч. XX ст.	Податкова інспекція м. Луцька, АП № 45, 3.03.99 р.	2	10 грн.	
16.	Предмети філокартії, 1-ша пол. XX ст.	Податкова інспекція м. Луцька, АП № 46, 3.03.99 р.	21	105 грн.	
17.	Предмети філокартії, поч. XX ст.	Податкова інспекція м. Луцька, АП № 50 від 9.03.99 р.	90	450 грн.	
18.	Предмети нумізматики, фалеристики; муляжі монет і нагород; побутові предмети; документи; предмети боністики; предмети декоративно-прикладного мистецтва (порцеляна); портсигари, годинники; XIX –XX ст.	Волинська митниця; АП № 65 від 11.03.99 р.	1127	15000 грн.	
19.	Предмети побуту і декоративно-прикладного мистецтва XIX-XX ст.	Податкова інспекція м. Луцька, АП № 76 від 1.04.99 р.	6	1500 грн.	
20.	Предмети нумізматики XVI- XVIII ст.	Рівненська митниця; АП № 139, 20.04.99 р.	19	5660 грн.	
21.	Археологічні знахідки з Ольвії і Херсонесу. Скіфо-сарматський період	УСБУ у Волинській області; АП № 90 від 19.04.2000 р.	90	9600 грн.	
22.	Предмети археології, військового спорядження (дрібна металева пластика). Скіфо-сарматський період; 1854-1855 рр.	УСБУ у Волинській області; АП № 108 від 29.05.2000 р.	32	509 грн.	
23.	Ікони; предмети декоративно-ужиткового мистецтва, XIX – поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 253 від 13.11.2001 р.	32	3460 грн.	
24.	Ікони. XVIII – поч. XX ст.	Державна податкова інспекція у м. Луцьку; АП № 293 від 6.12.2001 р.	35	28620 грн.	
25.	Предмети декоративно-ужиткові, кін. XIX – поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 37, 24.01.02 р.	7	450 грн.	
26.	Підсвічник. Кін. XIX –	УСБУ у Волинській області;	1	75 грн.	

	поч. XX ст.	АП № 38, 24.01.02 р.			
27.	Книги. Кін. XIV-XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 39, 24.01.02 р.	3	35 грн.	
28.	Твори живопису XIX – поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 66, 21.02.02 р.	4	5400 грн.	
29.	Ікони. XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 193, 25.07.02 р.	26	1720 грн.	
30.	Ікони. XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 194, 25.07.02 р.	6	2100 грн.	
31.	Ікони. XIX – поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 195, 25.07.02 р.	15	5215 грн.	
32.	Колекція метеликів	Державна податкова адміністрація у Волинській області, АП № 225 від 6.08.02 р.	98	120 грн.	
33.	Предмети фалеристики, побутові предмети. XIX – XX ст.	Бориспільська митниця; АП № 238, 29.09.03 р.	21	3599 грн.	
34.	Документи; предмети декоративно-ужиткового мистецтва; предмети фалеристики; археологічні знахідки. XIX-XX ст.	Державна митна служба України; АП № 239, 10.10.03 р.	126	955 грн.	
35.	Предмети фалеристики, побутові предмети. XIX-XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 255, 4.11.03 р.	7	1355 грн.	
36.	Предмети декоративно-ужиткові, нумізматики. XVII-поч. XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 256, 4.11.03 р.	19	3501 грн.	
37.	Предмети фалеристики; документи, XX ст.	Державна виконавча служба у м. Луцьку; АП № 275, 20.11.03 р.	4	500 грн.	
38.	Предмети фалеристики, нумізматики, побутова металопластика, ікони; XIX – XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 64 від 18.02.04 р.	106	2674 грн.	
39.	Предмети нумізматики; кін. XX – поч. XXI ст.	Державна податкова служба у Волинській області; АП № 111, 30.03.04 р.	26	57 грн.	
40.	Предмети нумізматики; декоративно-ужиткові; твори живопису та іконопису; кін. XIX-XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 214 від 23.06.04 р.	11	3670 грн.	
41.	Предмети нумізматики, боністики, фалеристики, портсигари, годинники, металевий посуд, фотоапарати; предмети філокартії, твори живопису, ікони, складні, XIX – поч. XXI ст.	Ягодинська митниця; АП № 57, 8.02.05 р.	335	4517 грн.	
42.	Предмети фалеристики, XX ст.	Волинська митниця; АП № 75 від 23.02.2005 р.	105	2127 грн.	
43.	Предмети нумізматики; предмети побуту, XVIII-	Ягодинська митниця; АП № 189 від 7.06.2005 р.	5	363 грн.	

	поч. XX ст.				
44.	Твори графіки, 1-ша пол. XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 206 від 21.06.2005 р.	3	1850 грн.	
45.	Фрагменти іконостасу (картуші); кін. XVIII ст.	Ягодинська митниця; АП № 249, 15.08.2005 р.	2	2500 грн.	
46.	Предмети нумізматики; декоративно-ужиткові предмети; кін. XIX – поч. XX ст.	Волинська митниця; АП № 287 від 12.09.05 р.	15	805 грн.	
47.	Предмети побуту (посуд), кін. XIX – поч. XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 290 від 12.09.05 р.	2	60 грн.	
48.	Літографії. 1920-1930-і рр.	Ягодинська митниця; АП № 291 від 12.09.05 р.	2	360 грн.	
49.	Побутові предмети, XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 293 від 12.09.05 р.	3	33 грн.	
50.	Побутові предмети, кін. XIX – поч. XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 294 від 12.09.05 р.	7	290 грн.	
51.	Ікона у срібному окладі. Кін. XIX ст.	Ягодинська митниця; АП № 295 від 12.09.05 р.	1	2500 грн.	
52.	Предмети нумізматики, декоративно-прикладного мистецтва, XIX-XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 296 від 12.09.05 р.	24	2051 грн.	
53.	Годинники, XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 297 від 12.09.05 р.	2	50 грн.	
54.	Скарб монет ханів Золотої орди, XIV ст.	Державна виконавча служба у м. Луцьку; АП № 43, 2.02.06 р.	50	5655 грн.	
55.	Ікони. XIX ст.	Любомльський районний суд; АП № 78, 28.02.06 р.	2	10000 грн.	
56.	Колекція поштових марок країн світу від середини XIX ст. до 1927 року; каталог Івера 1928 р.	Державна виконавча служба у м. Володимирі-Волинському; АП № 79 від 2.03.2006 р.	75	7204 грн.	
57.	Ікони XVIII – поч. XX ст.	Державна виконавча служба Луцького міського управління юстиції; АП № 179, 22.05.06 р.	50	479000 руб.	
58.	Книги. XIX – перша пол. XX ст.	Державна виконавча служба Луцького міського управління юстиції; АП № 271, 20.7.06 р.	12	12470 грн.	
59.	Ікони. XIX-XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 285, 29.08.06 р.	27	4443 грн.	
60.	Ікони. XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 367, 27.11.06 р.	8	96000000 крб.	
61.	Предмети нумізматики XVI ст. – 1896 рр.	Державна виконавча служба у м. Луцьку; АП № 7, 15.01.07 р.	12	125 грн.	
62.	Бони. 1-ша пол. XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 11, 16.01.07 р.	10	50 грн.	
63.	Годинники, кін. XIX – поч. XX ст.	Любомльський районний суд; АП № 92, 12.03.07 р.	28	6520 грн.	
64.	Хрест. XIX ст.	Відділ державної виконавчої Служби Управління юстиції Волинської області; АП № 93 від. 12.03.2007 р.	1	1750 грн.	

65.	Ікони, кін. XIX – поч. XX ст., предмети побутової та релігійної металопластики, XIX – поч. XX ст.	Відділ державної виконавчої Служби Управління юстиції Волинської області; АП № 94 від. 12.03.2007 р.	14	770 грн.	
66.	Годинники; поч. XX ст.	Любомльський районний суд; АП № 138, 23.04.07 р.	7	2610 грн.	
67.	Листівки поштові, 1-ша третина XX ст.	Державна митна служба України; АП № 222, 5.07.07 р.	5	18 грн.	
68.	Предмети філокартії, фалеристики; побутові предмети кін XIX – поч. XX ст.	Державна митна служба України; АП № 262 від 26.07.07 р.	12	150 грн.	
69.	Предмети військового спорядження (дрібна металопластика); археологічні знахідки з Херсонесу і Ольвії	УСБУ у Волинській області; АП № 81, 14.03.08 р.	77	12595 грн.	
70.	Предмет побуту. 1893 р.	Ягодинська митниця; АП № 145 від 29.05.08 р.	1	100 грн.	
71.	Предмети фалеристики, документи, фрагменти військової амуніції (дрібна металева пластика), XIX-XX ст.	Відділ державної виконавчої служби у м. Ковель і Ковельському районі; АП № 4 від 9.01.09 р.	114	1953 грн.	
72.	Холодна і вогнепальна зброя. XIX – поч. XX ст.	Володимир-Волинський суд; АП № 50, 12.01.09 р.	7	85000 грн.	
73.	Ікони, предмети фалеристики, документи, XIX-XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 139 від 18.05.09 р.	47	570 грн.	
74.	Ікони. XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 140 від 18.05.09 р.	2	800 грн.	
75.	Предмети нумізматики; декоративно-ужиткового мистецтва	УСБУ у Волинській області; АП № 141 від 18.05.09 р.	159	38680 грн.	
76.	Предмети фалеристики, годинники, ікони	УСБУ у Волинській області; АП № 142 від 18.05.09 р.	49	3680 грн.	
77.	Колекція археологічних знахідок Північного Причорномор'я та Боспорської держави, III ст. до – III ст. н.е.	УСБУ у Волинській області; АП № 87, 1.03.10 р.	111	11815 грн.	
78.	Ікони. XVIII – поч. XX ст.	Державна виконавча служба Луцького міського управління юстиції; АП № 246 від 26.08.10 р.	12	2230 грн.	
79.	Книга (стародрук 1757 р.)	УСБУ у Волинській області; АП № 308 від 1.11.2010 р.	1	800 грн.	
80.	Предмети декоративно-ужиткові, годинники, металевий посуд, ікони; XIX-XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 1 від 04.01.11 р.	72	51445 грн.	
81.	Ікони	УСБУ у Волинській області; АП № 2 від 4.01.11 р.	13	3450 грн.	
82.	Хрести-розп'яття	УСБУ у Волинській області;	3	2400 грн.	

		АП № 3 від 4.01.11 р.			
83.	Предмети нумізматики	УСБУ у Волинській області; АП № 4 від 4.01.11 р.	933	13204 грн.	
84.	Предмети нумізматики, побуту, прикраси кримсько-татарського побутового середовища XII-XIV ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 5 від 12.01.11 р.	207	3052 грн.	
85.	Ікона, XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 94 від 30.03.11 р.	1	450 грн.	
86.	Ікони, XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 153, 02.06.11 р.	21	21050 грн.	
87.	Ікони, XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 154, 02.06.11 р.	2	1200 грн.	
88.	Хрести, ікони; предмети фалеристики XIX-XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 155, 02.06.11 р.	29	46185 грн.	
89.	Ікона; самовар, XIX ст.	Ягодинська митниця, АП № 324 від 28.10.11 р.	2	750 грн.	
90.	Предмети декоративно-ужиткові, кін. XIX-поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 147 від 12.06.2012 р.	2	600 грн.	
91.	Предмети фалеристики і нумізматики XIX-XX ст.	Волинська митниця через підрозділ примусового виконання рішень відділу державної виконавчої Служби Головного управління юстиції у Волинській області; АП № 214 від 6.09.12 р.	17	200 грн.	
92.	Документи; предмети живопису; декоративно-ужиткові предмети; ікони, предмети фалеристики, нумізматики. XVIII-XX ст.	Ягодинська митниця; АП № 3 від 3.01.13 р.	68	41251 грн.	
93.	Предмети нумізматики. XVII ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 117, 3.04.13 р.	6	250 грн.	
94.	Предмети побуту. XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 119, 4.04.13 р.	3	400 грн.	
95.	Предмети побуту. Кін. XIX – поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 120, 4.04.13 р.	2	400 грн.	
96.	Предмети нумізматики, боністики, фалеристики; декоративно-ужиткового мистецтва	УСБУ у Волинській області; АП № 121, 4.04.13 р.	118	116984 грн.	
97.	Копії творів живопису. Поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 127, 12.04.13 р.	2	650 грн.	
98.	Предмети декоративно-ужиткові, побутові; предмети фалеристики, XIX-XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 136, 23.04.13 р.	7	1335 грн.	
99.	Ікони, предмети релігійного культу. XVIII-поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 148, 16.05.13 р.	16	1370 грн.	
100.	Предмети нумізматики, побуту; XIX – поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 149, 16.05.13 р.			
101.	Книга. Сер. XVIII ст.	УСБУ у Волинській області;	1	300 грн.	

		АП № 150, 16.05.13 р.			
102.	Ікони. XIX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 151, 16.05.13 р.	2	5500 грн.	
103.	Предмети фалеристики XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 152, 16.05.13 р.	101	1010 грн.	
104.	Годинники; фотоапарати, предмети нумізматики, XIX-XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 153, 22.05.13 р.	60	21702 грн.	
105.	Твір живопису. XVI ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 227, 22.08.13 р.	1	2500000 дол. США	
106.	Твори живопису і декоративно-прикладного мистецтва. Кін. XIX – поч. XX ст.	УСБУ у Волинській області; АП № 322, 26.11.13 р.	2	28000 грн.	
	2014				
107.	Ікона; предмети фалеристики; нумізматики, документи	Ягодинська митниця; АП № 41, 12.02.04 р.	372	34250 грн.	

Як видно з таблиці, від 1991 до початку 2014 року Волинському краєзнавчому музеєві на постійне зберігання та використання передано 6329 (шість тисяч триста двадцять дев'ять) предметів на суму 1124120 (один мільйон сто двадцять чотири тисячі сто двадцять) гривень + 479000 (чотириста сімдесят дев'ять тисяч) рублів + 227600000 (двісті двадцять сім мільйонів шістсот тисяч) купоно-карбованців + 2527015 (два мільйони п'ятсот двадцять сім тисяч п'ятнадцять) доларів США. Крім того, Господарсько-експлуатаційним управлінням Державної митної служби України передано 1282 (одну тисячу двісті вісімдесят два) предмети фалеристики; як дублетні матеріали, вони прийняті на тимчасове зберігання. Отже, загальна кількість переданих історико-культурних цінностей становить 7611 (сім тисяч шістсот одинадцять) предметів.

Завдання музею не лише накопичувати і зберігати історико-культурні цінності, але й використовувати їх у науковій, експозиційній та виставковій діяльності. Укладання каталогів стає можливим тоді, коли накопичується достатня кількість однотипних предметів для дослідження і систематизації. У результаті співпраці Волинського краєзнавчого музею та Волинської митниці, Служби безпеки України у Волинській області пам'ятки сакрального мистецтва передавалися до музею на постійне зберігання, а відтак – наукове дослідження, реставрацію.

Науковими співробітниками Музею волинської ікони Світланою Василевською та Ангеліною Вигоднік укладено каталог "Ікони у срібних окладах XVIII-XX ст. з колекції Волинського краєзнавчого музею", до якого увійшло 20 ікон. Тетяною Єлісєєвою і Людмилою Карпюк укладено каталог "Мідне старообрядницьке лиття XVIII-XX століття у колекції Волинського краєзнавчого музею", який налічує 84 позиції. Переважна більшість цих предметів конфіскована при спробі вивезення їх за межі України. Обидва каталоги опубліковано у науковому збірнику "Волинський музей. Історія і сучасність" (Луцьк, 2009. – С. 123-149).

С. Василевською і А. Вигоднік укладено робочий каталог у електронному варіанті "Пізня російська ікона XVIII-XX століття в колекції Волинського краєзнавчого музею", до якого увійшло понад 300 предметів і робота над яким продовжується.

Науковим співробітником відділу фондів Н. Карабін укладено і підготовлено до друку каталоги: "Колекція самоварів зі збірки Волинського краєзнавчого музею" (понад 100 позицій) і "Портсигари і табакерки з фондів Волинського краєзнавчого музею"; переважна більшість каталогізованих предметів передана митницями.

До каталога "Порцеляна зі збірки Волинського краєзнавчого музею (автор Т. Є. Садовнік) увійшло кілька предметів, переданих Ягодинською митницею: підсвічник і вазочка XIX ст. (завод Гарднера), тарілка (поч. XX ст., Бесарабія), статуетки німецького виробництва середини XIX століття.

У нещодавно оновленій і відкритій у відремонтованому приміщенні Художнього музею експозиції знайшли своє місце високомистецькі твори західноєвропейського живопису XVI-XIX століття: копія XIX століття невідомого художника з картини Бартоломео Естебана Мурільйо (1618-1682) "Мадонна з

немовлям" ("Пресвята Діва"), виконана безпосередньо з оригіналу в Королівській галереї Дрездена, "Лісовий пейзаж з водою" (назва умовна) невідомого художника кін. XIX – поч. XX ст., твір декоративно-прикладного мистецтва "Путті" невідомого художника поч. XX ст., "Портрет Йоганна Ангальт-Цербста" (1504-1551) ймовірно пензля Лукаса Кранаха Старшого (1472-1553).

В експозиції відділу давньої історії експонується частина колекції порцеляни XIX – поч. XX століття.

Предмети декоративно-ужиткового мистецтва минулих часів є гарним ілюстративним матеріалом для відтворення епохи. Тому частину предметів XIX – початку XX століття передано для експонування в Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського (годинник кишеньковий) та літературно-меморіальний музей Лесі Українки в с. Колодяжне (вази, фотоапарат на тренозі, книги, годинники, у т.ч. камінний).

Найчастіше історико-культурні цінності, передані митницями, Управлінням Служби безпеки у Волинській області використовувалися на стаціонарних і пересувних виставках, як видно з Таблиці №3, складеної автором особисто:

№№ пп	Назва виставки, ким підготовлена	Місце експонування	Рік експонув.	К-сть експ. пред.
1.	Цариця небесна, матір земна (Богородичні ікони) XIX-XX ст.; Музей волинської ікони, (далі МВІ)	Музей волинської ікони	1995	59
2.	Врятовано для України (Іконопис XIX-XX ст.); МВІ	Музей волинської ікони, Маневицький краєзнавчий музей, Острозький історичний музей, Нетішинський історичний музей	1996-1997	110
3.	Богородичні ікони з фондів Волинського краєзнавчого музею	Музей волинської ікони	1998	7
4.	Образ святого Миколая в іконописі; МВІ	Музей волинської ікони	1998	5
5.	Від ювілею до ювілею. Нові надходження музею (1994-1999) – до 70-річчя створення Волинського краєзнавчого музею; Н.Ю.Пушкар, О.Д.Огнєва	Волинський краєзнавчий музей	1999-2000	893
6.	"Церковні старожитності" – до 2000-ліття Різдва Христового (з фондів Волинського краєзнавчого музею); МВІ	Музей волинської ікони	2000	171
7.	Хрест Господній – від Розп'яття до Спасіння; МВІ	Музей волинської ікони	2001	35
8.	Врятовано для України; МВІ, відділ фондів	УСБУ у Волинській області	2002	378
9.	Нові надходження до музею	Музей волинської ікони	2002	53
10.	Свято Христового Воскресіння (ікони, хрести, металопластика XIX-XX ст.)	Музей волинської ікони	2002	23
11.	Пасха Господня	Музей волинської ікони	2002	61
12.	Врятовано для України МВІ, відділ фондів	УСБУ у Волинській області	2002	378
13.	Доля євреїв у роки Другої світової війни	Волинський краєзнавчий музей	2003	43

14.	Пам'ятки сакрального мистецтва Волині	Музей волинської ікони	2003	57
15.	Врятовано для України МВІ	Нетішинський краєзнавчий музей	2003	31
16.	Дарунки для музею – знак довіри – до 75-річчя Волинського краєзнавчого музею	Волинський краєзнавчий музей	2004	365
17.	Старі та нові колекції музею – до 75-річчя Волинського краєзнавчого музею	Волинський краєзнавчий музей	2004	726
18.	Від Воскресіння до Вознесення	Музей волинської ікони	2005	27
19.	Скарбниця мудрості людської	Луцький державний історико-культурний заповідник	2005	86
20.	Три празники в гості	Музей волинської ікони	2005	16
21.	Ярмарка на Волині	Волинський краєзнавчий музей	2006	595
22.	Світ порцеляни	Волинський краєзнавчий музей	2007	220
23.	Врятовані цінності	Волинський краєзнавчий музей	2008	194
24.	Виставка церковного мистецтва	Музей волинської ікони	2009	102
25.	Історія промовляє, експонати засвідчують	Волинський краєзнавчий музей	2011	157
26.	Врятовано для України – до 20-річчя Незалежності України (відкриті фонди)	Волинський краєзнавчий музей	2011-2014	275+ 31
27.	Релігійний живопис XVIII-XIX ст. з колекції Волинського краєзнавчого музею	Волинський краєзнавчий музей	2013	50
28.	Образ Святого Миколая в іконописі, металопластиці, декоративно-прикладному мистецтві та гравюрі	Музей волинської ікони; Музей книги та друкарства м. Острога	2012-2013	87
29.	Українське народне малярство XVII-XIX ст. з колекції Музею волинської ікони	Музей волинської ікони	2013	52
30.	"Двунадесяті свята" (в рамках культурно-просвітницьких заходів, присвячених 1025-річчю Хрещення Русі).	Національний заповідник "Софія Київська"	2013	69

Підрахунки показують, що за майже 20 років на виставках у Волинському краєзнавчому музеї та за його межами експонувалось понад 5 тисяч предметів, врятованих для України в буквальному значенні цього поняття; деякі – по кілька разів.

Діяльність Експертної комісії при Волинському краєзнавчому музеї продовжується.

Наталія ПУШКАР, Ілона НЕСТОРУК *(Луцьк)*

П'ЯТЬ ЕТАПІВ МУЗЕЙНОЇ ІСТОРІЇ: КОЛЕКЦІЇ, ХРАНИТЕЛІ, БУДИНКИ

І. 1929 – 1939 рр.

«Otwieram muzeum Wolyńskie dnia 16 czerwca 1929 r.» – такий напис підготував художник-шрифтовик на титулі унікального документа, яким є «Księga pamiątkowa Muzeum Wolyńskiego przy Wolyńskiem

Towarzystwie Krajoznawczem i Opieki nad Zabytkami Przeszlości w Lucku», а 3-му Президентові Речі Посполитої Ігнацію Мосціцькому, до офіційного візиту на Волинь якого, треба думати, приурочили відкриття Музею, залишилося своїм підписом ствердити цей доконаний факт. Отож, крім усього іншого, у фондах музею зберігається автограф Ігнація Мосціцького, Третього Президента Речі Посполитої у 1926 – 1939 роках (ВКМ, Інв. № КДФ – 14085).

28 червня 1929 року о 6-ій годині вечора освячення Музею здійснив ксьондз Фаустин Лісіцький (він теж залишив скромний автограф на шанобливій відстані від президентового).

А далі в довільному порядку залишали свої підписи присутні при освяченні; їх – владної верхівки Луцька на 1929 рік – кілька десятків; серед них – автограф інженера Францішка Ксєнжопольського, директора Волинської дирекції громадських робіт, голови ВТК, під опікою якого знаходився музей. І лише в кінці параду парафів, на звороті титульного листа скромні підписи Стефана Мацко, природознавця, професора державної гімназії і Зигмунда Леського, археолога, – майбутніх наукових співробітників музею, і шикарний розчерк, у якому вгадувався його непростий характер, Олександра Прусевича, першого директора і кустоша Волинського музею [20].

Прусевич Олександр Миколайович (21 лютого 1878, село Окопи, нині Борщівського району Тернопільської області – 1944, Львів) – польський історик, етнограф, природознавець, бібліограф, музеєзнавець, дослідник Поділля та Волині.

Після закінчення реального училища вступив на геологічний факультет Московського університету, пізніше перейшов на історико-філологічний, захопившись під впливом відомого історика В. Ключевського історією, етнографією. Здобуття вищої освіти припало на 1900 – 1905 рр.; далі повернувся в Україну. У 1907 – 1915 роках був головним охоронцем Кам'янець-Подільського давньосховища, викладав історію та географію в чоловічій гімназії та школах міста, крім того, з 1911 до 1916 року завідував бібліотекою й фондами Товариства подільських природодослідників і любителів природи. Став дійсним членом Подільського церковного історико-археологічного товариства. Ще з часу навчання в університеті активно долучився до наукової діяльності. Одним з перших було дослідження «Историческое описание укреплений г. Каменца-Подольского» (1904), невдовзі по тому – «Историко-археологические и этнографические заметки о г. Зиньков Летичевского уезда» та «Очерк истории местного самоуправления на Подолье». Склав «Програму для збирання писанок і вишивок». Вивчав і активно збирав етнографічні матеріали в галузях кушнірства, гончарства, килимарства, лозоплетіння, вишивки і ткацтва. Зібрані матеріали передав до Кам'янець-Подільського історичного музею, а результати досліджень вилились у збірик «Кустарные промыслы Подольской губернии» (1916). 1915 року вийшла монографія О. Прусевича «Kamieniec-Podolski. Sckis historyczny», яка не втратила актуальності й досі. У 1912 – 1915 рр. склав і опублікував три випуски «Матеріалів з бібліографії Поділля». Історичне дослідження «Історія пошти на Поділлі» опубліковане у львівському квартальнику «Filatelista» у 1920-х роках, коли Прусевич у Кам'янці вже не жив.

Виїхавши з Кам'янця назавжди, О. Прусевич зупинився спочатку у Львові; 1921 року переїхав до Луцька, де зайняв посаду інспектора кустарних промислів на Волині.

У Луцьку О. Прусевич збирає, вивчає і науково опрацьовує зразки народних вишивок і ткацтва, гончарства і художньої обробки дерева; результатом стала праця «Народні промисли Волині», яка друкувалась у польськомовних періодичних виданнях. У місцевій пресі публікувались підготовлені О. Прусевичем праці «Замки і фортеці на Волині» (1922), «Кляштори католицькі в нинішньому Луцьку» (1922), «Передісторія Волині» (1926).

У вересні 1928 року в Луцьку відбулась Рільничо-промислова виставка, в організації і проведенні якої О. Прусевич узяв активну участь. На виставці експонувалися вироби 62 народних майстрів Волинського воєводства. Ця виставка стала основою для створення Волинського музею в Луцьку, урочисто відкритого 16 червня 1929 року, а багато предметів з виставки – першими експонатами музею.

За рішенням Товариства краєзнавців і охорони пам'яток минулого, під опікою якого знаходився музей, Олександра Миколайовича Прусевича було призначено керівником з одночасним виконанням обов'язків kustosza (хранителя) музею. Він продовжує займатись улюбленою справою, вивчає пам'ятки з різних ділянок історії, етнографії, народно-побутової культури. Як директор музею з обов'язками кустоша організовує обліково-хранительську галузь музейної діяльності.

Збереглись перші Інвентарні картки Волинського музею; їх небагато; на звороті у 1940 році друкували інвентарні картки «Волынского Обл. Краеведческого музея».

Перші інвентарні картки – паспорти експонатів – містили необхідний мінімум даних: назву музею – Muzeum Wolyńskie w Łucku; у полі картки, розділеної на три різновеликих частини, зазначались: назва предмета; вік – епоха; стиль; походження; відділ; номер інвентарний; бібліографія; опис. Позиції «Опис»

було відведено у картці найбільше поле; на жаль, заповнювалось воно рідко; переважно зазначались: назва предмета, походження (місце виявлення) та інвентарний номер. Інвентарні картки заповнювались від руки або на друкарській машинці польською (державною) мовою. На жаль, у перших інвентарних картках не було передбачено двох важливих позицій: дати заповнення і прізвища автора наукової інвентаризації. Від початку функціонування музею було замовлено і виготовлено Інвентарні книги; вони мали 14 позицій на розгорнутих сторінках; позицій Інвентарних карток не повторювали; заповнювались не всі позиції; ймовірно, могли доповнюватися в процесі вивчення предметів. Музей складався з чотирьох відділів: археологічного, етнографічного, нумізматичного та історичного; кожен відділ мав свої інвентарі; іноді це вказувалось на обкладинках, наприклад: «Muzeum inwentarz działu etnograficznego». На жаль, Інвентарні книги Волинського музею за 1929-39 роки, як і Інвентарні картки та інша фондова документація, збереглися не повністю, тому важко зробити висновки навіть про кількість облікованих музейних предметів. Восьма позиція інвентарної книги містить прізвище дослідника (або попереднього власника) і рік знахідки (розкопки). Це дозволило виявити кількість предметів, переданих до музею його першим директором і хранителем, хоча ці дані фрагментарні і далеко не повні.

Отже, інвентарі свідчать: у 1929-31 роках Олександром Прусевичем передано до музею понад 300 предметів археології, понад 20 предметів посуду (тарілки, чашки, чайники, блюдця) з Баранівки й Городниці; кільканадцять нумізматичних пам'яток; кахлі; предмети військового спорядження (куля, стремено); два фрагменти прикрас з поховання Адама Кисіля з Низкинич, які й досі зберігаються у фондах музею.

Незгоди і суперечності між Товариством краєзнавців і О. Прусевичем спричинилися до того, що 9 листопада 1932 року останнього звільнили з посади.

О. Прусевич переїхав до Львова. Довгий час був без постійного місця роботи, продовжував займатись улюбленою справою: збирав предмети побуту й етнографії з Галицького Прикарпаття. 1933 року передав свою величезну колекцію з умовою, що до кінця життя буде хранителем відділу етнографії музею Червенських городів з відповідною місячною платнею. Morelowski Marian у праці «Hafty ludowe Wolynia» (Rocznik Wolyński, m. VII, c. 280 - 363) згадує, що О. Прусевич підготував до друку працю на багатому документальному матеріалі, яка стосується орнаментики народної південно-східних земель і наддніпрянської України. Треба думати, ця праця лягла в основу його монографії «Народна вишивка в Україні» – дисертації на здобуття вченого ступеня, надісланої у Всесоюзний комітет у справах вищої школи у Москві, і там загубленої.

Важкі умови життя спонукали врешті О. Прусевича до самогубства. Це сталося 1944 року.

Валерій Дмитрук у статті «Вибрані часом» [6, 59 – 62] називає прізвища тих, хто брав дійову участь у створенні Волинського музею:

Якуб Гоффман (1896 – 1954) – громадський діяч, історик, науковець і педагог, дослідник Волині; голова Волинського округу Польської Вчительської Спілки (1928 – 1935), один із засновників і організаторів Волинського Товариства Приятелів Науки (ВТПН) в Луцьку (1935), редактор Польського Словника Біографічного (1935 – 1938), редактор і видавець «Рочніка Волинського» (до 1939 року випустив 8 томів). Меценат. Його колекція військових нагород, значків і знаків періоду Першої Світової війни і досі експонується і зберігається у ВКМ. Ймовірно, колекція писанок, про яку є скупа інформація в інвентарних книгах польського періоду, теж належала Я. Гоффману.

Адам Войніч (1864 – 1955) – луцький лікар і краєзнавець, автор монографії «Луцьк на Волині. Історико – фізіографічний опис» (1922). 1927 року брав участь у створенні Волинського товариства краєзнавства та опіки над пам'ятками минулого, у 1929 р. – Волинського музею, а з 1930 – Товариства по підтримці народних промислів; з 1935 р. – член Волинського Товариства Приятелів Наук.

Збігнєв Ревський (1905 – 1989) – історик минулого, реставратор пам'яток культури, дослідник архітектурних пам'яток Волині. У 1938 – 1939 рр. викладав на курсах ПКТ по підготовці екскурсоводів по Луцьку; був членом редакційного комітету місячника «Земля Волинська», присвяченого культурним і краєзнавчим справам Волині.

Казимір Пшемиський (1882 – 1941) – педагог і палеонтолог, дослідник Волині. З вересня 1929 року викладав географію в державній гімназії ім. Костюшка в Луцьку, одночасно до кінця 1929 року виконуючи тимчасово обов'язки директора Волинського музею (за інформацією сина, Владислава Пшемиського, Варшава). Активний член ВТПН, її наукової ради. Разом з Я. Фітцке, З. Леським, С. Мацко брав участь в багатьох експедиціях по Волині. Меценат. Передав до музею багато природничих, археологічних, палеонтологічних матеріалів.

Юліан Нєць (1908 – 1939) – історик, бібліограф, науковець. З липня 1937 р. – керівник Публічної бібліотеки в Луцьку. Один із засновників ВТПН у Луцьку, його науковий секретар. Товаришував з Я.

Фітцке, разом брали участь у багатьох експедиціях. Меценат. Подарував музею багато світлин етнографічного характеру.

Andrzej Gaczoł [21, 5-6] називає прізвища кількох діячів польської культури, які стояли біля витоків Волинського музею; їхні вклади у розвиток музею підтверджені записами в Інвентарних книгах польського періоду. Серед них:

Йозеф Едвард Дуткевич (1903 – 1968). У 1932 – 35 рр. в Луцьку виконував обов'язки консерватора пам'яток старовини і керівника відділу мистецтв у Волинському воєводському уряді. Меценат. До музею передав нумізматичну колекцію XVI – XIX ст. – кілька десятків монет Польщі, Росії, Німеччини, Угорщини.

Тадеуш Сулімірський (1898 – 1983) – видатний польський археолог. На запрошення Волинського Товариства Приятелів Наук у 1937 – 38 рр. професор Сулімірський з ініціативи Яна Фітцке з допомогою Юліана Нєця разом зі студентами і співробітниками Університету Ягеллонського у Кракові проводив розвідки на Волині: курган в Комарові Луцького і курган в Бухлові Кременецького повіту (1937); в Заборолі Рівненського і Майдані Моквинському Костопільського повіту (1938) [21, 14]. До фондів музею передав кілька сотень неолітичних пам'яток.

Серед інших – Анджеєвський і Марковський, які передали колекції монет XVI – XIX ст., Вітвіцький, Годлевський, Клінг, Штейнгель, Войцехівський, Зволінський, Пашкевич, Подгурський, прізвища яких найчастіше зустрічаються в музейних інвентарях.

Хто обійняв посаду директора музею (одночасно й кустоша) після переїзду Олександра Прусевича до Львова і займав її у 1932 – 36 рр. – встановити важко за браком інформації.

Н. Кінд-Войтюк у статті «Музейна політика Другої Речі Посполитої у Волинському воєводстві у 1920 – х роках» [8, 19] подає такі дані: «Пізніше [Після О. Прусевича. – Авт.] директором музею став Ю. Нєць» – з посиланням на Archiwum Akt Nowych; zesp. 14, sygn. 7028. І далі: «З самого початку функціонування музею визначалась його структура. Музей поділявся на фахові відділи – природничий, археологічний, історико- мистецький та етнографічний – на чолі яких стояли хранителі. Обов'язки хранителя полягали в керівництві науковою і музейною працею у своєму відділі, проведенні інвентаризації музейних збірок, контролю за роботою працівників музею, підготовці і подачі директорові звітів про проведену діяльність [8, 19].

За нашими даними, Юліан Нєць (Nieć) директором Волинського музею не був [6, 59-62].

Ця ж автор називає директором музею Беднарського, «який передав срібну обручку, зуб моржа і унікальні книги» [8, 20], не вказуючи років його праці в музеї.

А. Силюк у статті «Волинський краєзнавчий музей. Сторінки історії формування колекції» згадує (з посиланням на документи Державного архіву Волинської області), що «один із директорів музею Беднарський передав унікальні книги, старовинну срібну обручку» (Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. ІІ. – Луцьк, 1999. – С. 7).

Прізвище Беднарського часто зустрічається в Інвентарних книгах 1929 – 34 рр. як особи, що передавала до музейних фондів пам'ятки старовини – окремі одиничні знахідки і цілі колекції.

Під час музейної інвентаризації 1940 – 41 рр. облікові дані переносилися з одних книг до інших з перекладом російською мовою, зі збереженням інвентарних номерів польського періоду і, що особливо важливо, з детальним інвентарним описом предметів, відсутнім в Інвентарних книгах 1929 – 39 рр. Завдяки описам можемо зробити висновки про наявність частини переданих Беднарським предметів у фондах сучасного музею; на жаль, ця частина не є значною.

На особливу увагу заслуговують декоративно-ужиткові предмети XIX – поч. XX ст. – фарфоровий і фаянсовий посуд: тарілки, тарілочки, блюдця, блюда, чашечки з блюдечками, бокали, фруктовниці, салатниці, кухлі, чашки, кавники, молочники, соусники, маслянички, цукорниці, чорнильниці, супниці різноманітних широкої географії мануфактур: Баранівки і Цмільова, Полонного і Романівки, Славути і Білотина, Корця і Петербурга, фабрик Кузнєцова і Гарднера, Гіршфельда в Барашах, Зусмана в Городниці. Дві пляшки з гутного скла – ведмеді й донині експонуються в одній із музейних експозицій. Колекція налічувала понад сотню предметів.

Ще більшою кількісно була передана Беднарським нумізматична колекція, яку складали скарби Антонія Пія (81 од. зб.), Марка Аврелія (80 од. зб.), Адріана (20), Фаустини Діви (11), Коммода (26), Кріспіна Августа (11), Фаустини Августи (23), Люція Веруса (15 денаріїв); одиничні екземпляри монет Септимія Севера, Каракалли, Нерви, Сабіни Августи, Траяна, Доміціана, Веспасіана, Нерона (денар 145 – 161 рр.); серед переданих ним візантійських монет було кілька золотих.

29 грудня 1933 року Беднарським передано орден «Virtuti Militari» 1831 року, періоду Листопадового

повстання; 15 квітня 1933 р. – плакетку з портретом Юзефа Пілсудського, Георгіївський хрест (Росія), жетони і значки періоду Першої Світової війни; загалом колекція медальєрного мистецтва Польщі, Австрії, Італії, Франції, Німеччини налічувала біля 30 одиниць.

Ян Юзеф Фітцке – головний хранитель Волинського музею у 1937 – 1939 роках, дослідник праісторії Волині, археолог. Народився 12.01.1909 року в Гдові Мисленського повіту Краківського воєводства. Археологією зацікавився навчаючись у гімназії, брав участь у розкопках у Сандомирському повіті, часто відвідував Археологічний музей Польської академії в Кракові. На 1929 – 33 рр. припадає його навчання у Ягеллонському університеті м. Кракова, тема магістерської роботи молодого вченого – «Неоліт у краківських печерах». З 1930 р. Ян Фітцке – член Польського археологічного товариства, співробітник його видань «Огляд археологічний» і «З глибини віків». Часто бере участь у розкопках, багато друкується.

З серпня 1936 року Ян Фітцке працює науковим співробітником у Волинському краєзнавчому музеї, археологія його основне заняття. З початку 1937 року займає посаду kustosz'a, очолює нумізматичний відділ, а також здійснює загальне керівництво музеєм.

Колектив був невеликий. Природничий відділ очолював професор державної гімназії Стефан Мацко, археологічний – співробітник музею Зигмунд Леський, етнографічним завідував професор державної гімназії Олександр Яворчак, історико-мистецьким – недавній випускник Варшавського університету, науковий співробітник музею Анатолій Дублянський.

На особливу увагу заслуговує діяльність ботаніка Стефана Мацко (1899 – 1967), який у 1932 – 39 р. жив і працював у Луцьку, викладав природничі дисципліни в гімназії ім. Тадеуша Костюшка, завідував відділом природи Волинського краєзнавчого музею і був членом наукової ради ВТПН. Гербарій рослин, зібраних ним, налічує понад 2900 листів, а разом з невизначеними (мохи і лишайники, 176 листів) – понад 3000. Географія пошуків – Волинська, Тернопільська області, Татри і Бескиди у Польщі. Серед зібраних ним є й рідкісні види рослин. Колекція й нині зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею.

Невеликі кошти, що виділялися владою на утримання музею, йшли в основному на придбання експонатів та науково – дослідницьку діяльність. Упродовж 1936 – 1939 рр. Ян Фітцке з колегами проводив розкопки у багатьох населених пунктах Волині, в результаті яких музейні фонди суттєво поповнювалися новими надходженнями. Етнографічні експедиції проводилися паралельно або в поєднанні з археологічними; вони дали багато цінних предметів, найкращі з яких доповнювали діючі експозиції. Не всі вони, на жаль, пережили війну, але добре збереглась колекція зразків вишивок і народних тканих орнаментів, виготовлених на замовлення науковців музею майстринями Волинського Полісся. Формується наукова бібліотека; про це свідчать книги зі старими інвентарними номерами, частина з яких передана на зберігання до фондів музею.

Ян Фітцке, молодий, енергійний і дуже активний, не лише копав, шукав, досліджував але й встигав ділитися своїми здобутками у галузі вивчення багатьох аспектів минулого Волині з краєзнавцями, любителями історії, пересічними громадянами через пресу, зокрема, «Ilustrowany Kurier codzienny», «Wiadomości Archeologiczne», «Kurjer Turystyczny», «Barwa i Broń», «Ziemia Wolyńska» та інших за 1936 – 1939 рр.

У збірнику «Археологічна спадщина Яна Фітцке» (Луцьк, видавництво обласної друкарні, 2005. – 488 с.), укладеному групою науковців України і Польщі за загальною редакцією кандидата історичних наук Г.В. Охріменка, подано перелік праць археолога, керівника і головного хранителя Волинського музею Яна Фітцке, і самі праці в перекладі українською О. Златогорського і Г. Охріменка. Дозволимо собі повторити цей список із вказівкою на дату першої публікації:

– Археологічні дослідження у Городку Луцького повіту (1936 – 1937);
– Нові важливі археологічні відкриття у Волинському воєводстві (1937);
– Могильник Стжижовської культури в Торчині під Луцьком на Волині (1975; за життя Я. Фітцке не публікувалась);
– Ранньоісторичні кургани у Піддубцях Луцького повіту (1939);
– Скарби історичних монет у музеї Волинського товариства приятелів наук у Луцьку (1938);
– Праісторичний Любомль (1938);
– Важливі відкриття у замку Любарта в Луцьку (1939);
– Відкриття землянок ранньої лінійної кераміки у Луцьку (Публікується вперше);
– Цінні неолітичні матеріали з Волині (1937);
– Цьогорічні археологічні дослідження на Волині (1938);
– Таємниці стародавнього життя розкривають археологічні розкопки курганів і городищ Волині (1938);

– Сенсаційні відкриття у неолітичних похованнях у Торчині на Волині (1938);

– Над Случчю (1938);

– Багата збірка кахлів у музеї Волинського товариства приятелів наук у Луцьку (1937);

– Про декілька зразків давньої зброї із зібрання музею Волинського товариства приятелів наук у Луцьку (1937);

– Пам'ятки Ю. І. Крашевського у Волинському краєзнавчому музеї (1939);

– Звіт про археологічні та наукові роботи на Волині Волинського товариства приятелів наук за 1935 – 1937 рр. (Публікується вперше).

У період життя і праці на Волині Ян Фітцке написав докторську дисертацію, але захистити її не встиг – почалася Друга світова війна. Одна з укладачів згаданого вище збірника, Марія Магдалена Бломбергова, зазначає, що докторська дисертація, яка є цінним підсумком археологічних досліджень Яна Фітцке, збереглася в рукописі. Пані Бломбергова подала також скупі дані про трагічну долю праісторика, яку він розділив із тисячами своїх співвітчизників: «У серпні 1939 [Ян Фітцке. – Авт.] був мобілізований як підпоручик 4 – го полку підхалянських стрільців. Після 17 вересня був полонений Червоною армією, а близько 10 листопада опинився в Козельську. Загинув у Катині. В 1943 році був ексгумований та ідентифікований на підставі знайдених у кишені мундира документів, поштівки та карток із записами. Зареєстрований в ексгумаційному списку під номером 2482. Прізвище його занесено також в так звані «листи вивезених», переданих президентом М. Горбачовим. Вміщений на листі № 036/3, без дати загибелі, ст. 54 – 546, позиція 50. Зміст запису: «Ян Фітцке, народився 12.01.1909, номер теки 2521». На листі № 3613 поряд з Яном Фітцке записаний Болеслав Якубович, який вів записник, де читаємо: «01.30 годин, поїзд рушив. 12 год. Смоленськ.» […]

Із різних джерел знаємо, що всі, хто писав, що знаходиться в Смоленську, в той самий день закінчили своє земне життя в Катинському лісі.

Аналізуючи ексгумаційні сторінки та документи, подані М. Горбачовим, а також збираючи інформацію із записів, виявлених у могилах у Катині, припускаємо, що Ян Фітцке був розстріляний в Катині між 20 – 24 квітня 1940 р.»

Значні кількісно артефакти з розкопок, проведених на Волині Яном Фітцке, до війни, на жаль, не були належним чином опрацьовані та обліковані. Хоча ці матеріали наявні у фондах музею, але наукова цінність їх втрачена, бо втрачене основне – первинні записи, паспорти, які дали б можливість науковцям ідентифікувати той чи інший предмет.

* * *

Дослідники (А. Силюк, В. Гика, Н. Кінд-Войтюк, А. Кравчук, О. Ошуркевич) називають адресу першого музейного будинку – вул. Ягеллонська, 91:

А. Кравчук: «… приміщення музею знаходилось паралельно будинку по вул. Ягельонська, 91 (колишнє приміщення «Просвіти»)» [11, 8];

А. Силюк: «Музейна експозиція розмістилася в декількох кімнатах найманого Товариством краєзнавців приміщення по вул. Ягеллонській, 91» [18, 7];

О. Ошуркевич: «Експонати … розмістилися у кількох порівняно невеликих, мало пристосованих до музейного експонування залах найманого приміщення по вулиці Ягеллонській, 91» [13, 5], – при цьому дослідник посилається на М. Орловича, який вказує, на нашу думку, найбільш точну адресу першого Волинського музею: «Стараннями Волинського Товариства краєзнавчого у 1929 р. відкрито «godne zwiedzenia «Muzeum Wołynskie» – mieszczące się tymczasowo w lokalu wynajątem przy zaulku od ul. Jagiellońskiej №r 91» [22, s. 101].

В. Гика: «Документи засвідчують, що приміщення музею знаходилось паралельно до будинку по вул. Ягелонській, 91 (колишнє приміщення «Просвіти»)» [5, 38].

Отже, в будинку по вул. Ягелонській, 91, де розташовувались крамниця фарб Ками Янкеля, чайна Лернера Янкеля, крамниці колоніальних товарів Сігнала Арона і Попова Філарета, а також фотоательє Кройна Іцека, музею не було. Не займав музей і колишнього будинку «Просвіти» (керівник Є. Петриківський), адже її («Просвіти») адреса була: вул. Ягелонська, 93.

Будинок "у провулку від вул. Ягелонської № 91" (за М. Орловичем), очевидно, не зберігся.

Про друге музейне приміщення свідчить Анатолій Дублянський, який працював науковим співробітником музею у 1938 – 41 рр.: «… навчаючись у гімназії… я радо відвідував вже тоді музей у Луцьку, що знаходився на початку в одному з будинків на Замковій площі біля замку Любарта в одній чи

двох кімнатах, а завідуючим ним був якийсь оригінальний чоловік, що, як я тоді зрозумів, мав зацікавлення до етнографії, зокрема до селянського жіночого одягу. Оповідали, що він часом одягався в цей одяг, звичайно, лише в музеї.» (З листа Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка з Нового Ульма (Німеччина) 26.08.1994 р.) [16, 421].

Якщо взяти до уваги рік закінчення А. Дублянським гімназії (1930-ий), то можна зробити висновок, що Волинський музей «в провулку від вул. Ягелонської, 91» містився дуже короткий час, а далі перейшов у будинок «na dziedzińcu zamku» (як свідчить відома світлина фотографа Ŕ. J. Lukaszewskiego) і спогади А. Дублянського. У колишньому будинку, відомому як «шляхетський», крім музею, розташувалось і займало більшу його частину Волинське Товариство Краєзнавче.

А. Дублянський точно характеризує директора музею О. Прусевича – у тому плані, що він був закоханий в етнографію. А те, що він називає місцем розташування музею будинок «на Замковій площі біля замку Любарта», то це, ймовірно, тому, що колишній шляхетський будинок у ті роки не мав з тильного боку замкової стіни, і його було добре видно саме з Замкової площі.

Упродовж довгої історії будинок використовувався для різних потреб, – як адміністративний, житловий. З 1973 року з невеликою перервою на початку 1980-х у ньому розташувався Художній відділ Волинського краєзнавчого музею.

Третім музейним приміщенням у міжвоєнний період була частина будинку – 4 кімнати на орендних умовах – по вул. Сенкевича, 35 (нині Богдана Хмельницького, 12; медичний коледж).

«В 1933 році музей одержав на орендних умовах чотири кімнати в будинку по вул. Сенкевича, 31 (тепер вул. Богдана Хмельницького). Взагалі планувалось спорудити для музею спеціальне приміщення» [18, 7]. Ескіз загального вигляду планованої споруди зберігається у фондах музею.

Свідчить А. Дублянський: Музей знаходився «в домі між домом лікаря Ліпінського, поляка, брата ідеолога українського гетьманства В'ячеслава Липинського і будинком, що за польської влади було кіном «Чари», а далі нижче був тоді театр. Цей музей належав до ВТПН. Керівником музею чи навіть того товариства був поляк прізвище Нєць. Його заступником був також молодий поляк, прізвища якого я вже не пам'ятаю. Крім них був ще археолог, місцевий поляк на прізвище Лєскі, на ім'я, якщо я не помиляюсь, Зігмунт. Це були штатові працівники. Я був позаштатовим…» [16, 421].

Той будинок добре зберігся до наших днів.

II. 1939 – 1941 рр.

Початок Другої світової війни не міг не вплинути негативно на діяльність Волинського музею. Ян Фітцке і Юліан Нєць були мобілізовані, далі й загинули. Анатолій Дублянський, українець, і поляк Зигмунд Леський опікувалися музеєм, але самовіддане служіння не додавало визначеності їхньому становищу принаймні на перших порах.

Згадує Анатолій Дублянський:

«В перших днях вересня 1939 року, одразу після вибуху Другої світової війни, оба молоді поляки, директор і його заступник [Ян Фітцке і Юліан Нєць. – Авт.], десь зникли. В музеї залишилися лише поляк археолог [Зигмунд Леський. – Авт.], я і сторож. З приходом радянської влади спочатку ніхто долею музею не цікавився.» Новий Ульм, 26.8.1922. [16, 422].

Постановою Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. «Про організацію державних музеїв і бібліотек у Західних областях України» передбачено організувати «державний обласний краєзнавчий музей в м. Луцьку з такими відділами: краєзнавчий, історичний, етнографічний, археологічний, надавши йому приміщення колишнього Луцького музею» [12, 137].

Адміністративно музей підпорядковувався Волинському обласному відділу народної освіти. Директором музею було призначено спочатку якогось «українця з Дніпропетровська», як пише у своїх спогадах Анатолій Захарович Дублянський, а далі Смовжа Василя. Заступником з наукової роботи став Анатолій Дублянський, старшим науковим співробітником – археолог Зигмунд Леський; посаду молодшого наукового співробітника зайняв Олександр Марткович – дослідник побуту Луцьких караїмів і автор праць з цієї проблематики («Вогнища караїмські (Луцьк – Галич – Вільно - Троки)», 1932; «Караїми, їх життя і звичаї в народних прислів'ях», 1935).

Доки колекція музею була невеликою (на 1935 рік – біля 9 тисяч предметів), посада директора і головного хранителя музею, треба думати, була суміщена.

Цікаві спогади про той період містять листи митрополита УАПЦ в Західній Європі Анатолія (Дублянського) до директора Волинського краєзнавчого музею Анатолія Силюка:

«Я одночасно ще відвідував і музей (Основним місцем роботи А. З. Дублянського у 1938 – 1940 рр.

була українська гімназія. – Авт.), до якого призначено нового директора – українця з Дніпропетровська. Цей новий директор, прізвища якого я не пам'ятаю, був у нас дуже коротко, не більше одного чи два дні, і десь зник. Щойно пізніше було призначено іншого директора, Василя Смовжа, що перед тим був директором якогось малого музею в Росії, недалеко від Москви, а сам походив з Київщини. Ще перед його призначенням археолог Лєскі передав мені передані кимсь, хто це був, він мені не сказав, пару карток з рисунками олівцем, як він сказав, Тараса Шевченка, для перехування в музеї. Ці рисунки я сховав, а коли прибув до нас директор Смовж, я в присутності Лєского ці рисунки передав директору, і він їх десь сховав у своїому кабінеті. На мою думку, це дійсно могли бути зарисовки Т. Г. Шевченка, судячи по паперу і характеру зарисовок, які були дуже майстерні. […]

Десь коротко перед вибухом війни директора в 1941 р. В. Смовжа було перенесено на становище директора музею в Тернополі, а до нас призначено нового директора чи не з Дніпропетровська, прізвище якого я ніяк не можу пригадати. Це був також українець і думаю, що й український патріот, бо одразу по призначенні запросив всіх працівників музею до ресторану і там, давши гроші музикантам, сказав їм грати тільки українські мелодії. Я був присутній з Лєським при передачі музею. Коли передача добігала до кінця, я запитав В. Смовжа, а де ж рисунки Шевченка, а він з криком визвірився до мене: «Какіє рисунки Шевченка!» Це чув і Лєські. Після цього я вже побоявся питати В. Смовжа. А коли потім запитався Лєського, що робити, він тільки розвів руками. Не думаю, що ці рисунки пропали, а припускаю, що Смовж продав їх до музею в Києві, бо ще в початках директорування у нас він продав на підставне прізвище до нашого музею один документ, підписаний сестрою Петра Першого, чи ним і його братом. Цей документ міг походити з того музею в Росії, бо це сталося після відвідин того музею Смовжем» [16, 424].

До вересня 1939 року облікова документація велась державною, польською, мовою. З входженням Західної України в Україну радянську змінилась і мова музейної документації – на російську. Про це свідчать Інвентарні книги, яких збереглося 4:

1. «Инвентарная книга по истории Вол. Обл. Краеведческого Музея в г. Луцке» (у 2-х т.);

Т.1 – з № 1 по № 970; почата 9 липня 1940 року, закінчена 11 грудня 1940 р.

Т.2 – з № 971 по № 1174; почата 16 квітня 1941 р., закінчена 14 червня 1941 року.

В кінці першого тому є запис: «С № 1 по № 970 числится в наличии 1069 экспонатов. На 1/IV-1941 г. плюс картотека сто девять экспонатов.

Сдал: В. Смовж (підпис)

Принял: (підпис нерозбірливий).»

Ще один цікавий момент, зафіксований у 1-му томі: книгу почали писати українською мовою, але встигли тільки назвати позиції книги на 2-х розгорнутих сторінках (загалом позицій було 10) пристосованих, виготовлених ще у польський період для якихось інших потреб, книг. А далі перейшли на російську, нею й користувалися до початку війни.

2. «Инвентарная книга по археологии Вол. Обл. Краеведческого Музея в г. Луцке», т.1, з № 1 по № 588; почата 25 червня 1940 року, закінчена 4 червня 1941 р.

Мова записів – російська.

На стор. 48 (після інв. № 214) запис свідчить: «С № 1 по № 215 числится в наличии на 1/ IV-1941 г. 401 экспонат.

Сдал: В. Смовж (підпис)

Принял: (підпис нерозбірливий). »

3. «Инвентарная книга по этнографии Вол. Обл. Краеведческого Музея в г. Луцке», т.1, з № 1 по № 848, почата 5 серпня 1940 р., закінчена 22 грудня 1940 року.

Як і в попередніх інвентарях, в кінці, на 139 сторінці, є передаточний запис: «С № 1 по № 848 записано 868 экспонатов, которые находятся в наличии на 1/IV-1941 г.

Сдал: В. Смовж (підпис)

Принял: (підпис нерозбірливий). »

Передача здійснювалась між Василем Смовжем і новопризначеним директором, прізвища якого не міг пригадати Анатолій Дублянський і якого (прізвища) історія не зберегла.

За штатним розписом музею на 1940 рік у ньому мали працювати один науковий співробітник (оклад 250 крб.) і один технічний (лаборант) з окладом (150 крб.) [5, 48].

До інвентарних книг передвоєнного періоду у довільному порядку переносилися записи з попередніх інвентарів, у перекладі російською мовою, з посиланням на попередній номер, іноді з вказівкою на том, в якому було обліковано предмет раніше.

Нові надходження 1940-41 рр. реєструвалися у книзі надходжень («Книга поступлений»); зберігся лише 2-ий том, початий 23 грудня 1940 р. з № 339/13, закінчений 15 червня 1941 р. по № 539. У цьому ж інвентарі наявні кілька записів, датованих 29 грудня 1944 року; кілька – без описів –1945-им; з № 1 почато записи 13 березня 1947 р., які закінчено 167-им номером 11 травня 1948 року.

На одній зі сторінок Книги надходжень знаходиться передаточний запис: «С № 389/13 по № 384 числится в наличии 95 экспонатов.

Сдал: В. Смовж (підпис)

Принял: (підпис нерозбірливий) » .

Запис № 384 датований 13 березня 1941 року; наступний, 385, – 2 квітня 1941р.

Покликаючись на 2-ий том Книги надходжень передвоєнного періоду, можемо назвати хоча б кілька джерел надходжень музейних предметів:

– -від тов. «Рябцева 16. IV. 40 г.» надійшли: колекція західноєвропейських медалей в кількості 38 одиниць; великоднє фарфорове сувенірне яйце; ікони й оклади; іконки на металі й хрести. Хто був цей Рябцев – невідомо, але можна припустити, що все, ним передане, походить з замку Радзивіллів, з Олики;

– Кілька предметів передано «Тов. директором Смовжем»: кувшин східний, монета;

– у Філіпова Володимира Івановича за 4.300 рублів куплено картину І. Айвазовького (вона й досі в експозиції Художнього відділу музею);

– рицарський шолом надійшов «из м. Олыки из зам. Радз[ивиллов] 26. VIII-40.»;

– в Орла Миколи Григоровича куплено зразки зброї (ятаган, шпаги, пістолі, кинджал);

– Державним Музеєм Антропології в Москві передано (продано?) муляжі археологічних знарядь і антропологічних зразків;

– І. Бракером подаровано бони і монети;

– А. Дублянський і З. Леський передавали археологічні знахідки;

– К. Клінге, директор школи с. Вулька Котовська (район Теремно) передав багато предметів нумізматики, археології;

– Львівським історичним музеєм 15 червня 1941 року передано кілька десятків предметів археології – в порядку дружньої допомоги.

Про комплектування музейного фонду у передвоєнний період згадує Анатолій Дублянський:

«Запам'яталися мені… дві… поїздки. Спочатку до Олики, до замку Радзивіллів, куди директор, я і ще дві особи з музею їздили пізньою осінню 1940 року. Ми тоді лише оглянули замок, де жив Радзивілл, та взяли до музею лише якісь портрети і інші менші речі. Знайшли там багато книжок, що були скинені в одній кімнаті на купу, серед яких я знайшов інкунабули, але їх тоді не могли взяти, а сказали командирові тієї частини війська, що перебувала в цьому замку, що приїдемо ці книги забрати весною. Коли ж на весну приїхали більшим авто по ці книги, цей же самий командир зі сміхом заявив нам, що цих книжок нема. Була сувора зима, в замку було холодно і «наші хлопці» попалили ці книжки. Так загинули цінні скарби, що були в різний час друковані латинською мовою.

Друга більша екскурсія була в нас до Берестечка, де біля цього містечка положене село Перемиль. […] На місці городища, на якому стояв замок кн. Данила, я запропонував зробити розкопки. […] Розкопки в Перемилі дали багатий матеріял з кераміки, скляних браслетів і стріл до лука. До музею взяли ми тоді 1 скриню з цими речами…» Новий Ульм, 26.8.1992 [16, 423].

На початку травня 1941 року на адресу Луцького музею надійшов цінний лист з Чернігівського музею Михайла Коцюбинського. Супроводжувався він описом вкладень, складеним 1 травня 1941 року сином письменника, Хомою Михайловичем Коцюбинським, завіреним його ж підписом, штампом і печаткою меморіального літературного музею М. М. Коцюбинського, а ще поштовим штемпелем з датою відправлення: «2.05.1941». Оцінено відправником вкладення у 200 карбованців; насправді ж вони є безцінними. Бо надіслав Хома Михайлович автографи Лесі Українки 1901 року: «Листи, писані Лесею Українкою до В. Г. Тучапської з дому Крижанівських», два зошити з записами українських (точніше – волинських) народних пісень, зібраних у Колодяжному Лесею Українкою та її сестрою Ольгою, і три родинні фотокартки. З зошитів до нас дійшов лише один. Він містить автографи сестри поетеси, Ольги Косач-Кривинюк – вірчі записи про автентичність рукопису; такі ж записи збереглись і на двох фото: портретному знімку Олени Антонівни Тисленко-Приходько і груповому, зробленому на зламі XX століття в Дерпті, на якому – Шура Судовщикова, дружина Михайла Косача, Ольга Косач, Анна Іванівна, мама Шури, і Михайло Косач.

Свідчить Ольга Косач-Кривинюк (Леся Українка. Хронологія…): «Хома Михайлович Коцюбинський казав мені весною 1941 року, що знайшов… Лесині листи до В. Г. Крижанівської в купі паперового

мотлоху на підлозі в Київському історичному музеї і забрав до музею ім. Коцюбинського в Чернігові. Звідти він передав ті листи на щось в обмін до Луцького музею ім. Лесі Українки …» [14, 23].

Згаданою вище Постановою Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. «Про організацію державних музеїв і бібліотек у Західних областях України» передбачалось створити «державний міський історичний музей у Володимирі-Волинському» [12, 137].

На виконання цієї Постанови, треба думати, зобов'язано (ким? коли?) Волинський музей надати допомогу новоствореному музеєві експонатами з власних фондів. Про це свідчить фондова документація.

В інвентарній книзі з Археології є записи про передачу частини експонатів до Володимир-Волинського Музею: «Передано в Владим. Вол. Музей. Акт передачи от 2.IX-40 г.»:

1. Інв. № 10/5, 11, 19, 24 Сокири крем'яні. Неоліт.
2. Інв. № 16/5, 7 Пилки серповидні. Неоліт.
3. Інв. № 24 Ножі крем'яні. Неоліт.
4. Інв. № 25 Скребок крем'яний. Неоліт.

і за актом передачі від 8.IV.1941 року:

1. Інв. № 49 Кувшинчик глиняний КШК.
2. Інв. № 70/1 Пряслице глиняне. Неоліт.
3. Інв. № 76 Посудина глиняна. Неоліт.
4. Інв. № 128 Горщик глиняний. VII-XII ст.
5. Інв. № 215 Амфорка з сірої глини. Епоха бронзи.
6. Інв. № 226 Мисочка глиняна. Неоліт.
7. Інв. № 227 Молоток кам'яний. Неоліт.
8. Інв. № 251 Пряслице глиняне. X ст.

Інвентарні книги з історії, т. 1-2 містять записи: «Передано в Владим. Вол. Музей. Акт передачи от 8.IV.1941 г.»:

1. Інв. № 43 Шпора залізна. XVI ст.
2. Інв. № 56 Горщик глиняний. XVI ст.
3. Інв. № 299 Чашка з блюдцем фарфорові. XIX ст.
4. Інв. № 304 Солонка фаянсова. XIX ст.
5. Інв. № 324 Чайник фаянсовий, без накривки. XIX ст.
6. Інв. № 325 Тарілка фаянсова. XIX ст.
7. Інв. № 330 Тарілка фаянсова. XIX ст.
8. Інв. № 338 Чашка фаянсова. XIX ст.
9. Інв. № 358 Тарілка фаянсова. XIX ст.
10. Інв. № 372 Блюдце фаянсове. XIX ст.
11. Інв. № 443 Чашка фаянсова. XIX ст.
12. Інв. № 555 Тарілка фаянсова. XIX ст.
13. Інв. № 565 Чашка з блюдцем. XIX ст.
14. Інв. № 566 Чашка з блюдцем. XIX ст.
15. Інв. № 572 Тарілка мілка. XIX ст.
16. Інв. № 576 Тарілка глибока. XIX ст.
17. Інв. № 577 Фруктовниця. XIX ст.
18. Інв. № 581 Тарілочка мілка. XIX ст.
19. Інв. № 614 Горщик глиняний. XIX ст.
20. Інв. № 623 Кувшинчик глиняний. XVI ст.
21. Інв. № 629 Кувшинчик глиняний. XVI ст.
22. Інв. № 634 Кувшинчик глиняний. XVI ст.
23. Інв. № 637 Кувшинчик глиняний. XVI ст.
24. Інв. № 643 Горщик глиняний. XVI ст.
25. Інв. № 644 Горщик глиняний. XVI ст.
26. Інв. № 673 Вазочка глиняна полив'яна. XVII ст.
27. Інв. № 675 Вазочка глиняна полив'яна. XVII ст.
28. Інв. № 706 Копилка глиняна. XVII ст.
29. Інв. № 708 Копилка глиняна. XVII ст.
30. Інв. № 709 Копилка глиняна. XVII ст.
31. Інв. № 712 Фрагмент копилки глиняної. XVII ст.

32. Інв. № 735 Горщик глиняний. XIX ст.
33. Інв. № 738 Тарілка глиняна полив'яна. XIX ст.
34. Інв. № 745 Чашка глиняна полив'яна. XVII ст.
35. Інв. № 758 Горщик для квітів. XIX ст.
36. Інв. № 927 Люльки глиняні XVII-XIX ст. в кількості 86 одиниць: 2 – цілих, 84 – у фрагментах.
37. Інв. № 928 Горщик глиняний неполив'яний.
38. Інв. № 929 Риночка глиняна неполив'яна.

Підрахунки показують, що в порядку дружньої допомоги Володимир – Волинському музею було передано 139 предметів. Відмітки в Інвентарних книгах не завірені ні підписами, ні печатками. Акти передачі відсутні.

Акти прийому музейних предметів передвоєнного періоду не збереглись. Документами первинного обліку були, очевидно, Інвентарні картки (як в період до 1939 року). Для їх виготовлення використовували Інвентарні картки попереднього періоду.

На звороті Інвентарних карток Muzeum Wolyńskiego w Lucku було віддруковано картки «Волынского Обл. Краеведческого Музея» (цікаво, що на чистому полі внизу позначена точна дата друку: 16.6.40 і тираж – 6.000 штук). Інвентарна картка мала одне велике поле з 6-ма позиціями: 1. Наименование; 2. Материал и техника; 3. Размер; 4. Время, источник и способ поступления и предыдущая история предмета; 5. Датировка, надписи и подписи; 6. Описание предмета и дополнительные сведения». Остання позиція «Примечания» не пронумерована. В ній іноді зазначали датування, коли і від кого надійшов предмет.

Вгорі зліва і справа два невеликі прямокутні поля; у лівому зазначалось місце зберігання, у правому – інвентарні номери.

Треба зазначити, що не всі надходження 1939-41 рр. були своєчасно обліковані, але завдяки самовідданій праці невеличкого колективу бездоганно чесних співробітників вони збереглися й до наших днів.

* * *

8 травня 1940 року прийнято Постанову Раднаркому УРСР про організацію краєзнавчого музею в Луцьку з наданням йому приміщення колишнього Луцького музею (тобто того ж самого, що був до початку Другої світової, по вул. Сенкевича, 35). Назва вулиці, чинна з 1920 року (з 1913 – Романівська) не мінялась; змінилась лише нумерація будинків.

Постановою виконкому Луцької міської Ради від 14 квітня 1941 року прийнято рішення про розміщення міжобласного краєзнавчого музею «в будівлях, які розташовані на території Замку «Любарта», звільнивши для цього будівлі замка, які зайняті зараз Міською Пожежною Командою та неповною середньою школою № 8. А в будинок краєзнавчого музею по вул. Сенкевича, 35 перемістити майстерню індпошиву» [5].

Рішення Луцького міськвиконкому виконати не встигли: на заваді стала війна, і музей лишився у тому ж будинку.

III. 1941 – 1944.

Звернемося знову до спогадів і документів.

З листа Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка (26.08.1992 р., Новий Ульм, Німеччина):

«Німецько-радянська війна застала нас несподівано, хоч у повітрі було припущення, що таке могло статися. Це було в неділю. Дуже цим зажурився новий директор. […] В музеї залишився лише Лєскі і сторож. Німці скоро зайняли Луцьк, і ми повернулися до свого дому. Прийшовши до музею, ствердив, що хтось розбив габліотеку з монетами і зникли кілька золотих монет (візантійських). Тому й далі німецькі вояки приходили до музею, то щоб не повторилося знову якоїсь покражі, я на вхідних дверях до музею почепив шнурок, який прикріпив сургучем, на якому дав печатку з 18 століття з гербом, подібним до німецького. Після ще були відвідувачі німецькі вояки, але ніхто з них не відважувався зірвати печатку, хоч запитували, хто її причепив, а я відповідав, що якісь урядовці в часі моєї відсутності. Згодом музей перейняла міська управа» [16, 424].

Газета «Український Голос» 6 листопада 1941 року повідомляла: «Відкриття Волинського краєзнавчого музею в Луцьку. 2 листопада ц. р. після проведеної реорганізації відбулося відкриття Волинського краєзнавчого музею в Луцьку. На відкритті були присутні представники німецької влади й українського громадянства. Музей має дуже багаті збірки архівного матеріалу, історично – мистецького, картин, нумізматики. На жаль, саме приміщення, яке займає музей, не дає можливости все це експонувати

для громадянства. На майбутнє музей повинен старатися про одержання нового, більшого будинку. Українське громадянство повинно прийти з допомогою музеєві і своїми добровільними датками підтримати цю наукову інституцію на Волині. Крім цього всі, що мають якісь пам'ятки старовини (археологічний матеріял), старе церковне мистецтво, старі рукописи, пам'ятки визвольної боротьби, етнографічний матеріял тощо повинен це передавати до музею для добра науки» [5].

Під час війни у Волинському краєзнавчому музеї працювали штатними співробітниками секретар і доглядач – сторож. 15 серпня 1941 р. на посаду директора було рекомендовано Володимира Чубинського. З 1 вересня 1942 р. Луцька міська управа взяла Волинський музей під опіку.

Свідчить А. Дублянський (лист до А. Силюка від 26.08.1992 р., Новий Ульм, Німеччина):

«… До музею на мій внесок призначено як директора людину інтелігентну старшого віку, Чубинського, що був споріднений з Чубинським, автором гімну, що спочатку був піснею, «Ще не вмерла Україна…». Це був його внук, а може й син. Точно не знаю. Він до кінця був його директором, якого функція була лише доглядати музей і може ще проводити екскурсії, якщо такі були в той час. Я лише рідко тоді з'являвся в музеї. Одного разу був лише покликаний до міської управи, під опікою якої перебував музей, до комісії, що займалася переіменуванням вулиць, але до тієї справи потім втрутився гебітскомісар чи, може, хтось інший з німецької влади і деякі назви наказав змінити». [16, 424-425].

У наступному листі Анатолій Захарович продовжує цю ж тему (ймовірно, відповідаючи на запитання А. Силюка (лист від 28 червня 1994 р., Новий Ульм):

«Чубинського я знав особисто. Він був одружений з Кондрацькою, моєю товаришкою по гімназії. […] Коли настала німецька окупація і я мав відійти з музею, я його запропонував тодішньому бюргерайстру Луцька п. Тиравському призначити його директором музею, діяльність якого в той час обмежувалася в першу чергу пильнувати музей і пускати туди відвідувачів вже дуже нечисельних. Він, як мені казали, мав бути з родини Павла Чубинського» [16, 428].

Про надходження до музейних фондів у період війни говорити не доводиться: їх не було. За одним лише винятком. Анатолій Захарович Дублянський, відбуваючи на еміграцію 1944 року, залишив у музеї автографи Ольги Косач-Кривинюк 1942 – 1943 рр., а саме листи сестри поетеси до нього як редактора газети «Український голос», що виходила в Луцьку в період окупації і де друкувалися її Спогади про Лесю Українку. До Спогадів Ольга Петрівна долучила плани помешкань, де жили Косачі в Луцьку 1879 – 1881 і 1890 – 1891 рр. Ці матеріали, хоча й не були обліковані вчасно, все ж збереглися в музеї (щоправда, не в повному обсязі, – але то вже інша історія) до наших днів. На прохання А. Дублянського О. П. Косач-Кривинюк надіслала йому рукопис власних спогадів «Перебування Лесі Українки в Луцьку» (публікація в «Українському голосі» 11, 18 і 25 грудня 1942 року); доля саме цього примірника спогадів невідома.

Музейні втрати в період Другої світової війни зафіксовані в Протоколі перевірки та інвентаризації музейного майна від 30 липня 1943 року [10, 33 – 34]:

«Дня 30 липня 1943 року переслуханий п. директор краєзнавчого музею в Луцьку ЧУБИНСБКИЙ Володимир зізнав: служу директором вказаного музею від 15 серпня 1941 року. Сторож ЛЕХ був грубою людиною, не добре виконував свої обов'язки, часто знаходився надворі, чи на вулиці, замість того, щоб слідити за публікою. В музеї було не 7, а 13 перснів і кілець, з яких тільки одне кільце золоте, решта ж бронзові і срібні. З брильянтами перснів та кілец не було, а тільки золоте кільце з маленьким рубіном. В червні 42 р. ротмістрові німецької армії КРЕЙЗЕЛЬОВІ подобався бронзовий перстень XVI стол. і з дозволу посадника п. Тиравського цей перстень Крейзель виміняв на бронзовий хрест XIII чи XVI ст., про що був списаний 8 червня 42 р. акт, підписаний Тиравським, редактором часопису Дублянським, мною і на акті Крейзель видав поквитування в отриманні персня. Цей акт пред'являю Вам (пред'явлений). На довід, скільки було перснів та кілец, пред'являю інвентарну книгу (пред'явлена).

Тільки три крісла були перетягнені тоненькими шнурками, щоб на них не сідали. Сторож Лех, очевидно, проворонив і хтось два шнури зірвав з крісел, а коли секретарка про це сказала, третій шнурок я сховав у шухляду свого бюрка.

Після большевиків залишилися з дощок щити, на яких були совєтські плакати, агітаційні. Зимою 41 року, коли не було чим топити печей, дошки були порубані і пішли на опал, а коло 4-х метрів старого полотна, яке складалося з кількох частин, вжито на шмати.

В музеї при вході з задніх дверей були повішені великі оленячі роги і повішені були так, що нічого не можна було пронести через задні двері. Роги ці я повісив з другої сторони, а на тому місці, де були вони раніше, повісив маленьку голову гіпсової мавпи.

Мушу зазначити, що коли сторож Лех вибрався з приміщення музею, я в кімнаті його бачив невеликий кусок обгорілого оленячого рога.

На одному маленькому столику в музеї була маленька салфетка, вишивана по углах. Ця салфетка не була експонатом, а положена там тільки для прикраси. Отже, з приводу недбальсва сторожа Леха ця салфетка кимсь була вкрадена, про що я не складав акта, бо вона в інвентарі не була однотована.

В музеї є 21 золота монета. Ці монети Вам пред'являю (пред'явлені 21 мон.). Було в 41 році 23 монети, але 2 з них, знову ж очевидно з приводу недбальства Леха, украдені. Це було ще перед тим, як я обняв посаду директора. В той самий час забракли два бронзові персні, фрагмент срібного паска, срібна табакерка, хрестик бронзовий, про що в 42 році п. Скоробогатовим, тоді інспектором майна, було перепроваджене доходження, мною ж 13 вересня 42 р. списаний акт, за підписом моїм, секретарки Хорошилової і касира Жуковської. Цей акт пред'являю (пред'явлений).

В березні 1942 р. була проведена перевірка інвентаря і експонатів і, згідно інвентарних книг, бракувало зазначених речей. В приміщенні музею є маленька кімнатка, де архів і навалено багато чого, ще до цього часу і не перевірено, бо на цю роботу треба було б стратити багато часу і людей.

Прочитано: Переслухав:

(Підпис) (Підпис)» [10, 33-34].

В інвентарній книзі з історії (т. 1) навпроти інв. № 156 «Перстень бронзовый толстый, с овальной печаткой (серебряной) с изображением герба и инициалами «J. K.» червоним чорнилом зроблено запис, не завірений ні підписом, ні печаткою: «Замінений на бронзовий хрест по акту 13 червня 1942 р.»

У тій же книзі навпроти інвентарних номерів 158 (Перстень бронзовий), 161 (Перстень бронзовий), 179 (Фрагмент срібного набірного пояса), 248 (Табакерка срібна XVII ст.) червоним чорнилом зроблено записи «Викреслюється з книги згідно акту від 13 березня 1942 р.», не завірені ні підписами, ні печатками, без вказівки на причини «викреслення»; такі ж відмітки знаходимо у т. 2 – інв. № 1104 Хрест – енколпіон XII – XIII ст., № 1105 – Хрест – енколпіон XI – XII ст.

Подібні записи знаходимо в книгах (т. 1 і 2) і пізнішого датування: «Викреслюється згідно акта з 9.VII.1945 р.»:

Інв. № 959 – Медаль російська «Свободная Россия», 1917 р.; мідь;

Інв. № 960 – Жетон російський «Борцам за свободу», 1917 р.; бронза;

Інв. № 961 – Жетон російський «Великому Освобожденному народу 27-го февраля 1917 г.»; бронза;

Інв. № 964 – Жетон російський «Да здравствует Демократическая Республика», 1917 р.

Інв. № 989 – Медаль «Oswald Balzer», 1927 р.

1944 року, після визволення, при процедурі прйняття музею новопризначеним директором В. П. Засядчуком, було складено кілька актів, у яких зафіксовано «збитки, нанесені німецько-фашистськими загарбниками в облмузеї». За тими актами (які вимагають ретельної і критичної перевірки) кількість не виявлених музейних предметів виросла в сотні разів [10, 35 – 71].

* * *

У 1941 – 44 рр. Волинський музей знаходився у тому ж будинку, що й до війни. З газети «Український Голос» від 6 листопада 1941 року: «Адрес Музею: Луцьк, вул. Лесі Українки (кол. Сенкевича) ч. 31» [5].

IV. 1944 – 1961

2 лютого 1944 року Луцьк було звільнено від німецько-фашистських загарбників. Фронт відкотився на захід. Перехід до мирного життя почався з виходу 9 лютого першого листка «Советского Информбюро», який поширили по всьому місту і який викликав «величезний інтерес у населення»; місцева друкарня почала роботу з випуску лозунгів і першого номера газети «Радянська Волинь»; 10 лютого проведено перші збори з вчителями, лікарями і артистами; 11 лютого організовано перегляд програми, а також дано основні вказівки і поради з питань роботи театру і підготовки першого концерту [12, 150-151].

Музей, треба думати, був залишений напризволяще ще до приходу радянської армії і залишався без догляду, без охорони, без керівництва до кінця травня 1944 року.

30 травня 1944 року було складено Акт прийняття музею т. Засядчуком в присутності т. Діденко і т. Кавер. Зі змісту важко зробити висновки, скільки музейних предметів прийняв Засядчук. Прості підрахунки дають цифру 204, але позиції в Акті типу «Габлоти, забезпечені експонатами – 10 шт.»; «Шкафи з ентомологічними експонатами – 2 шт.»; «Шкафів, заповнених експонатами – 8 шт.»; «Габлоти заповнені експонатами – 5 шт.»; «Габлота з дитячими іграшками – 1 шт.»; «Види народних вишивок – 6 ком[плектів]» не дають точної кількості предметів, не розкривають вмісту шаф і габлот, ні кількості зразків вишивок, яка входила в комплект [10, 37 – 38].

Крім того, жоден з відомих актів не фіксує того стану, в якому комісія застала музей: чи були зламані замки, двері, вітрини або шафи; в якому стані була експозиція, чи були в ній порожні стіни замість колишніх експонатів; в якому стані були фондосховища; чи були в музеї хоча б хтось із тих, працював у ньому під час окупації; від кого, врешті, приймав музей В. П. Засядчук.

Науковими співробітниками Волинського музею стали А. Верниковська і Г. Остапенко: їхні прізвища фіксуються під Актами і Списками втрат і збитків, а точніше – під списками експонатів, наявних на червень – серпень 1944 року.

20 липня 1944 року газета «Радянська Волинь» писала: «Нещодавно в Луцьку відкрився історико – краєзнавчий музей. Його вже відвідали 1 тис. чол.

Після ознайомлення з історичними пам'ятками української землі відвідувачі розповідають про свої враження в кінці записів. Так, фронтовик – сержант Данченко пише: «Радянський воїн володіє не тільки воєнним мистецтвом, він також хоче збагатити свої знання в галузі літератури, історії Батьківщини, честь якої відстоює життям своїм. Ось чому багато бійців, що вчора вийшли з передової, сьогодні йдуть до музею».

Капітан Вернер зазначає: «Відкриття в прифронтовому Луцьку музею показує, як радянський світ зрісся з культурним життям в протилежність варварству і звірству німецької свастики.»

В музеї відбулося 25 колективних екскурсій учнів та трудящих міста. Всі екскурсії обслуговуються кваліфікованими екскурсоводами» [12, 155].

Це, так би мовити, парадний бік музейної діяльності. А поза тим – комісія з трьох чоловік – директора музею В. Засядчука і двох науковців – А. Верниковської та Г. Остапенка щодня перебирали /перелічували музейні предмети, що були поза експозицією (старою? новоствореною?), складали Акти і Списки, цифри втрат і збитків у яких змінювалися від акту до акту.

Таку ситуацію спостерігаємо з документами від 11 червня 1944 р.: Акт засвідчує відсутність 781 предмета, облікованого «по отделу археологии», а «Список експонатів Обласного музею Луцька, побитих і розгромлених німецькими фашистами» по відділу археології подає іншу цифру – 1776 штук, розділених на 4 позиції: експонатів епохи неоліту – 1386, епохи бронзи – 34, культури лужицької – 24, культури слов'янської X-XII ст. – 332 [10, 48-53].

Акт від 6 липня 1944 року, складений директором Історико – краєзнавчого музею В. Засядчуком і науковими співробітниками А. Верниковською і Г. Остапенком, зафіксував недостачу 307 предметів (130 позицій назв), облікованих в інвентарній книзі 1940 року по відділу історії, а «Список експонатів обласного музею в Луцьку, розгромлених німецькими фашистами» по відділу історії м. Луцьк, 1944 р. називає цифру 607 предметів (згруповані у 6 позицій: рицарські прибори і зброя XIV-XVI ст., прикраси XV-XVII ст., різноманітний посуд, тканина, кахлі і медалі) [10, 55-61, 53-54].

18 липня 1944 року складено Список експонатів відділу «Мистецький», яких після перевірки відділу не виявлено (за тими ж підписами – В. Засядчука, А. Верниковської і Г. Остапенка). У списку 73 назви. 25 липня 1944 року ці ж підписанти склали Акт про перевірку наявності художніх творів музею за книгою вступу за 1940 рік і виявили, що з художніх творів, записаних у книзі, немає в наявності предметів, записаних під 58-ма позиціями. Таку ж кількість – 58 предметів називає ще один (третій) документ – «Список экспонатов из отдела искусств при Луцком историко – краеведческом музее, вывезенных, уничтоженных или поврежденных немецко – фашистскими захватчиками. Составлен по инвентарной книге поступлений за 1940 год» [10, 39-48].

Просте співставлення першого документа з двома наступними дозволило виявити розбіжності між ними.

Так, у «Списку» від 18 липня 1944 року є 16 ікон (інв. №№ 343, 344, 345, 346, 348, 350, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 366/1, 366/5, 366/61), а також три ризи (інв. №№ 361, 362, 363), які відсутні в наступних двох документах; але портрет «Яна Яблоновського» (інв. № 146) та ікони «Святий Миколай» (інв. № 341), які є у наступних двох документах, у першому відсутні. У всі три документи внесено дві картини Яна Матейка «Стефан Баторій під Псковом» і «Рейтан» (інв. №№ відповідно 173 і 174; вартість обох за третім документом – по 25 млн. рублів), яких ніколи у фондах Волинського музею не було: вони зберігаються та експонуються в Національному музеї у Варшаві (Польща).

Ще один акт складений 19 липня 1944 року за участю директора музею Засядчука В. П., наукових працівників Верниковської А. М. і Остапенка Г. Н., які «провели комісійну реєстрацію збитків, нанесених німецько – фашистськими загарбниками в облмузеї» і виявили, що «За час окупації німці знищили»:

– в археологічному відділі – 1776 експонатів;
– в історичному відділі 607 експонатів;

– в етнографічному – 807 шт., разом – 3190 музейних предметів [10, 38-39].

Того ж дня Г. Остапенко підписав «Список экспонатов обласного музея в Луцке, разграбленных во время фашистской окупации», у якому 807 згрупованих найменувань і уточнення: «Этнографический отдел (разграблен полностью)».

7 серпня 1944 року комісія у тому ж складі склала ще один Акт перевірки наявності експонатів етнографічного відділу, у якому перераховано з вказівкою на інвентарні номери 748 предметів [10, 66-71].

І, нарешті, 30 липня 1944 року ті ж працівники звірили наявність нумізматичних колекцій за 19-ма списками (колекційними описами) кількісно, без інвентарних описів, і виявили відсутність 843 одиниць збереження [10, 62-66].

Подальший аналіз Актів і Списків виявив, що частина музейних предметів є в наявності, тобто до Актів і Списків внесена помилково: (твори живопису, генеалогічне древо Радзивіллів, медалі, зразки вишивок, залізний столик з картою, частина посуду, фрагменти прикрас з гробу Адама Кисіля); тобто документи, складені поспіхом, непрофесійно у травні – серпні 1944 року, вимагають подальшого ретельного аналізу і опрацювання.

Про надходження музейних предметів у повоєнний період свідчать несистематичні, спонтанні записи в «Книзі надходжень», т. ІІ: останні, довоєнні закінчені 15 червня 1941 року 539-м номером; наступні датуються 29 грудня 1944 р., з № 540: 12 предметів куплено у гр. Вишневського. Наступні 11 предметів (інв. №№ 551-554) надійшли 1945 року в дар від Філіпченка Федора Івановича. Далі записи починаються з №1 і ведуться з 13/ІІІ-47 по № 167 (11/V-1948). Який час, такі й пісні: інвентар фіксує фотовиставки «Партизани на Україні», «Більшовицька преса в тилу ворога», «Діаграми збитків, нанесених окупантами», фото вождів і членів політбюро; фото на тему «Колгоспне виробництво», таблиці – наочні посібники з історії ВКП(б) тощо.

28 листопада 1947 року вперше були внесені до Інвентарної книги матеріали, отримані перед війною з музею М. М. Коцюбинського з Чернігова: «Тетрадь со стихами Леси Украинки» (№ 104), «Письма Леси Украинки» (№ 105) – без вказівки на кількість, на те, ким та коли передані, без опису, та й назви предметів, які вносилися до інвентарної книги, вимагають бажати кращого.

Про історію деяких з цих рукописів Лесі Українки вперше повідомила В. Савчук у монографії «Доля листів Лесі Українки» (хоча авторам ця історія була відомою раніше): «Після закінчення війни, 16 березня 1946 року, між дирекцією Інституту української літератури та завідувачем інструкторського відділу Луцького облвиконкому, за сумісництвом аспірантом Інституту археології АН УРСР В. Засядчуком було укладено угоду, згідно з якою останній зобов'язувався зробити фотокопії з автографів листів Лесі Українки до В. Крижанівської-Тучапської та листів С. Мержинського до неї, написаних рукою письменниці. Через місяць В. Засядчук привіз не тільки копії кореспонденції, але й їх [Оригіналів. – Авт.] фрагменти, одержавши за привезені матеріали 15 квітня 1946 року (акт № 15/461) 500 карбованців» [17, 41].

Повоєнна інвентаризація фондів – звірення наявності з одночасним переписуванням інвентарних книг – почалася 1948 року (директором Волинського музею на той час була В. Тривайло). Було заведено новий комплект Інвентарних книг:

– відділу історії дорадянського періоду;
– підвідділу археології;
– відділу Великої Вітчизняної війни і соціалістичного будівництва;
– художнього відділу;
– відділу природи.

Як і в 1941-му, до нових інвентарів у довільному порядку спочатку переносили записи зі старих, не завжди вказуючи попередні номери і джерела надходжень; з найпершими – польськими – інвентарями, очевидно, не звірялись; нечітким був розподіл на основний і науково – допоміжний фонд, особливо в інвентарних книгах відділу Великої Вітчизняної війни і соціалістичного будівництва, куди вносилися фотовиставки, які розсилалися з центральних музеїв, таблиці (напр., по 5-річному плану), карти – схеми, діаграми, фотокопії, макети, муляжі, навіть тексти до окремих експозиційних тем. У цих же інвентарних книгах обліковували і нові надходження. Записи велися до 1961 року. Книг надходжень (Головних інвентарних книг) не було. Немає і посилань на акти прийому музейних предметів: їх оформляли тільки на ті предмети, які зрідка закупляли. Серед фондової облікової документації відсутні також акти видачі предметів в експозицію. Документація велася російською мовою.

Посади завідувача відділу фондів у Волинському музеї не було; відповідальність за облік і зберігання колекцій було покладено на директорів, які у повоєнний час змінювалися у такому порядку:

– 1944 – 1946 – Засядчук В. П.

– 1946 – 1953 – Тривайло В. Т.

– 1953 – II пол. 1950-х – Тушкан О. П.

– II пол. – кін. 1950-х – Пономарьова В. З.

Цю тезу підтверджує документ «Опис документів, вкладених в цінний лист на адресу Луцького Обласного Краєзнавчого музею. – Складена 1 травня 1941 р.» за підписом директора Музею Коцюбинського Хоми Михайловича (Інв. № ЛУ – 637), на якому при зміні директорів Волинського музею зроблено передаточний запис: «От т. Тривайло В. Т. директора Волынского Облмузея получена при передаче одна тетрадь в твердом переплете в количестве сорока семи страниц с записями песен и нотами к ним и фото указанные в описи.

и. о. директора облмузея О. Тушкан 15/II 53г.».

У 1950-х роках вперше від часу заснування музею посади директора і охоронця фондів були розділені; однією з причин, очевидно, було те, що зростали вимоги до директорів, а музейні фонди зростали кількісно. Отже, першим (відомим зі спогадів принаймні за прізвищем) охоронцем фондів (відповідальним за облік і зберігання колекцій працівником) була О. Й. Сушко. Інформацією про неї автори не володіють.

* * *

Пункт 4 Постанови Волинського виконкому обласної Ради депутатів трудящих від 17 червня 1944 року «Про відкриття Волинського державного обласного історико – краєзнавчого музею» гласив:

– Передати для розміщення музею всі будинки кріпості Любарта.

Невідомо з яких причин, але це розпорядження виконане не було.

Р. Д. Кашевська, яка працювала у Волинському краєзнавчому музеї понад 50 років, згадує, що коли 1951 року її прийняли на роботу науковим співробітником, музей знаходився на вулиці Сенкевича, 31, а її (Кашевської) першим директором була Тривайло Віра Трохимівна [7, 68-77].

1953 року Волинському музеєві надали приміщення в центрі міста, по вулиці Сенкевича, 1 (перейменована на Богдана Хмельницького 1958 року), у якому до того розташовувалась лікарня (тубдиспансер). Будинок до наших днів не зберігся. На початку 1950-х на розі вулиць Сталіна (Радянська, Лесі Українки) і Сенкевича (Богдана Хмельницького), де нині житлова девґятиповерхівка з ВОПАКом на 1-му поверсі, знаходився одноповерховий будинок, у якому була перукарня; за нею, зліва від сучасної «Просвіти», навпроти міського парку, і був двоповерховий будинок музею. Директором музею була Тушкан Оксана Павлівна. З 1953 року Волинський музей підпорядковувався Міністерству культури України.

Будинок по Сенкевича, 1, був старий, вимагав ремонту. Коли ж у кінці 1950-х ремонт розпочався (розкрили дах), під час зливи стихія пошкодила частину експонатів. Ситуацію треба було терміново рятувати. Колекції перевезли в будинок по вулиці Шопена, 7, де площу ділили 7 різноманітних установ, у т. ч. Волинське обласне управління культури та Обком профспілки працівників культури. Будинок зведений на початку XX століття для Земської лікарні по Таборовій вулиці (з 1920-го – Шопена, від повороту до мосту через Сапалаївку) [15, 161]. Першим площу під музей звільнило Управління культури, яке переїхало на Богдана Хмельницького, 1, у колишнє музейне приміщення. Директором музею була Варвара Захарівна Пономарьова, науковими співробітниками Т. А. Андреєва, Р. Д. Кашевська, Т. К. Сергеєва; (відповідальною за) фонди – О. Й. Сушко.

На початку 1960-х директором музею призначений Анатолій Петрович Каліщук, завідувачкою відділу фондів стала Наталія Павлівна Федоренко.

V. 1961 – 1972

Федоренко Наталія Павлівна народилась 12. 01. 1927 року в селі Губин Горохівського району Волинської області. У 1934-41 рр. навчалась у Ворончинській семирічній школі; під час окупації не вчилась. 1944 року вступила до 8-го класу середньої школи № 3 м. Луцька, яку закінчила 1947 року.

У 1947-49 рр. навчалась у Луцькому учительському інституті, після закінчення якого працювала вчителем історії в селах Єлизаветин (1949-50 навч. рік) та Носачевичі (1950-61 навч. роки) Рожищенського району. У 1958-61 рр. була депутатом районної Ради депутатів трудящих м. Рожище; у 1961 – обрана депутатом сільської Ради с. Носачевичі.

На 1954-58 рр. припадає навчання на історичному факультеті (заочне відділення) Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки.

Від 10 серпня 1961 до лютого 1972 року працювала науковим співробітником Волинського краєзнавчого музею. На жаль, в особовій справі Н. П. Федоренко відсутні документи і записи про її кар'єрний ріст, тому не відомо, з якого часу вона почала виконувати обов'язки завідувачки відділу фондів.

На момент заповнення Листка по обліку кадрів (10. 08. 1961) була нагороджена двома Похвальними грамотами Міністерства освіти УРСР (за педагогічну діяльність; дати, на жаль, не вказані).

У 1967-69 рр. керувала експедиціями Волинського краєзнавчого музею у Поліські райони області по збору даних етнографічного характеру для Київського музею під відкритим небом (за завданням Міністерства культури України) і матеріалів з історії та етнографії краю для обласного музею.

Проживала в м. Луцьку по вул. Луговій, 1, кв. 3.

Померла у 1990-х.

На другому поверсі музейного приміщення по вулю Шопена, 7, під сховище було пристосовано одну кімнату, дві інші під робочі кабінети. Крім того, під фондосховище було відведено частину підвалу: там зберігались археологічні колекції, у тому числі й з розкопок Яна Фітцке, Зигмунта Леського, Перемильська колекція, – в ящиках і бочках. Нумізматичні колекції були зсипані в одне чи два відра. Навіть гербарії Стефана Мацко зберігалися спочатку у підвалі. Можливо, така ситуація склалася тоді, коли рятувалися від небесної стихії ще в музеї на Богдана Хмельницького, 1, і терміново переїжджали в п'яте від початку функціонування музею приміщення на Шопена, 7 (відомо ж: два рази переїхати – що один раз погоріти).

Отже, умови для зберігання колекцій були жахливі; власне, ніяких умов не було.

У кімнатці, відведеній під фонди поряд з робочими кабінетами, стояли шафи, в яких зберігались предмеги на паперовій основі – документи, фото, гравюри, фотонегативи, книги, у т. ч. й рукописні, пергаменти (у т. ч. Тори), кілька полотен, які не увійшли до експозиції парадного залу, в якому експонувались Рібера, Нейгебауер, Маньяско, Фалат, Айвазовський, Снейдерс, Лондоніо та інші. Найбільше багатство було в експозиціях чотирьох відділів: природи, історії дорадянського періоду, історії радянського суспільства, художньому. Археологічними і нумізматичними колекціями довгий час ніхто не займався: не доходили руки. Та й цифра повинна була бути справною: усього радянського – експозиції, нових надходжень, загальної кількості надходжень, прочитаних лекцій, проведених екскурсій – мало бути 75 відсотків від загальних цифр.

Судячи з усього, Наталія Павлівна не приймала фонди у звичному розумінні цього поняття (документів, які підтвердили б, або спростували цю тезу, немає).

Записи в Інвентарних книгах її рукою починаються з 3 листопада 1961 року. Цікаво відмітити, що до неї у 1961 році Інвентарні книги якийсь короткий час вів О. Ф. Ошуркевич. Зустрічаються одиничні записи, зроблені Р. Д. Кашевською і Т. П. Андреєвою. Це свідчить про те, що після переїзду на Шопена, 7, фонди музею знову були покинуті напризволяще. Раз сформована експозиція переїздила з одного приміщення в інше, при тому доповнювалась новими матеріалами з огляду на збільшення експозиційних площ і зміну політичної ситуації в державі; концепція не мінялась. Археолога в музеї не було; нечасті приїзди львівських колег (напр., І. Свєшнікова) нічого не давали в плані ідентифікації артефактів: вони більше журилися і засмучувались з приводу того, що такі багаті колекції в музеї загинули. Така ж ситуація була і з нумізматичними колекціями. Не будучи спеціалістом ні в одній, ні в іншій галузі, Н. П. не відчувала себе зобов'язаною братися за таку відповідальну роботу: розгрібати Авгієві конюшні повинні були всі працівники, спільно і дружно. Але ні тоді, ні потім цього не сталося.

1958 року централізовано, у Києві, було виготовлено Інвентарні книги нового зразка у темно-червоних коленкорових обкладинках. На початку 1960-х вони дійшли і до Волинського краєзнавчого музею. Книги мали 14 позицій на розгорнутих сторінках; передбачалося записи вести українською мовою. На початку 1960-х Н. П. була в Києві на нараді або на стажуванні з приводу обліку і зберігання фондових колекцій. Ймовірно, Інвентарні книги нового зразка саме вона привезла з Києва, а ще отримала настанови й інструкції (усні; перша друкована з'явилась 1968 року) щодо обліку, зберігання і, треба думати, переінвентаризації фондів. З 1963 року розпочато записи у новому комплекті Інвентарних книг – і знову з № 1. До речі, кожна наступна переінвентаризація йшла тим же шляхом. Пригадую директорські наради – планьорки, на кожній ставилося запитання: коли закінчиться переінвентаризація. Погано уявляючи собі, що воно таке – переінвентаризація з переписуванням інвентарних книг – ставилися вимоги, але не було конкретної допомоги і чомусь не брався до уваги величезний об'єм роботи при мінімумі необхідних умов, який одній людині не під силу. При величезній працелюбності і ретельності – якщо не виїздила у відрядження, чи не проводила екскурсій – сиділа і писала, писала, писала, – Наталія Павлівна зрозуміла, що їй самотужки того Сізіфового каменя не підняти.

Розраховуючись з роботи на початку лютого 1972 року, вона сказала мені (старшій з авторів): «Мого життя для вирішення тих проблем не вистачить. Дай, Боже, щоб вистачило Вашого».

---

1. Андреєва Т. З історії Волинського краєзнавчого музею (1960-1985 рр.) // Волинський музей: історія і

сучасність. Науковий збірник. Випуск 3. Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк – Колодяжне, 18 - 19 травня 2004 р. – Луцьк, 2004. – С. 8 - 12.

2. Андреєва Т. Про роботу Волинського краєзнавчого музею в післявоєнні роки (1944-1961) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск ІІ. – Луцьк, 1999. – С. 27 - 29.

3. Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, Видавництво обласної друкарні, 2005. – 488 с.

4. Бондаренко Г. Музейне будівництво у Волинській області від 1939 р.: історико-краєзнавчий аспект // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск ІІІ. – Луцьк, 2004.

5. Гика В. Історія Волинського краєзнавчого музею мовою архівних документів // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск ІІІ. – Луцьк, 2004.

6. Дмитрук В. Вибрані часом (краєзнавці Волині 20-30 рр. ХХ ст.) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск ІІ. – Луцьк, 1999. – С. 59-62.

7. Кашевська Р. Понад півстоліття в музеї. Спогади // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск ІІІ. – Луцьк, 2004. – С. 68-77.

8. Кінд-Войтюк Н. Музейна політика Другої Речі Посполитої у Волинському Воєводстві у 1920-х – 1930-х роках // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. – Луцьк, 2009. – С. 17-21.

9. Кінд-Войтюк Н. Товариство приятелів науки – осередок вивчення історії Волині (1935-1939) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск ІІІ. – Луцьк, 2004.

10. Кот С., Ошуркевич О. Волинський краєзнавчий музей. Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. Вип. 1. – Київ – Бремен: Видавництво «Українознавство», 1996. – 76 с.

11. Кравчук А. Історія Волинського музею в документах обласного архіву (1929-1933 рр.) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. – Луцьк: Ініціал, 1997. – С. 8.

12. Луцьку 900 років (1085-1985). Збірник документів і матеріалів. – К.: Наук. думка, 1985. – 304 с.

13. Ошуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею // Волинський музей: історія і сучасність. Тези та матеріали І науково – практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 16-17 червня 1994 р. – м. Луцьк, видавництво «Ініціал», 1997. – С. 5 - 7.

14. Пушкар Н. До історії рукописного зошита / Н. Ю. Пушкар // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 2. – С. 23 - 28.

15. Пясецький В. Е., Мандзюк Ф. Г. Вулиці і майдани Луцька: Історико – краєзнавчий довідник. – Луцьк, 2005.

16. «Роде наш красний…» / Волинь у долях краян і людських документах / Наукове видання. Група авторів / Упор. і авт. передмови Л. К. Оляндер. – Луцьк: «Вежа», 1996. – Т. І. – 444 с.: іл.

17. Савчук В. А. Доля листів Лесі Українки: монографія / Валентина Анатоліївна Савчук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 168 с.

18. Силюк А. Волинський краєзнавчий музей. Сторінки історії формування колекції // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск ІІ. – Луцьк, 1999.

19. Тищенко Т. Гербарій Стефана Мацко у фондах Волинського краєзнавчого музею // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск ІІ. – Луцьк, 1999. С. 104 - 105.

20. Фонди ВКМ, інв. № КДФ – 14085.

21. Andrzej Gaczoł. Związki Lucka i Krakowa na przestrzeni wieków XIX – XX (ze szczĺgólnym uwzględniem 80-letnicn dziejow Wołyńskiego Muzeum Krajoznawczego) // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 4. – Луцьк, 2009.

22. M. Orlowicz. Przewodnik po Wołyni, 1929; Rocznik Wołyński, t.VII, 1937.

Наталія ПУШКАР ***(Луцьк)***

МУЗЕЙНІ БУВАЛЬЩИНИ – 2

У кінці 1960-х музей, виконуючи розпорядження Міністерства культури України, здійснив ряд експедицій у поліські райони Волині. Мета – збір даних етнографічного характеру для майбутнього Музею під відкритим небом у Києві: фотографування будівель, дворів, господарських споруд, окремих предметів, замальовування узорів (кольорових фото ще не було), записування адрес, за якими – наступним етапом – могли виїжджати за експонатами колеги-музейники з Києва. Гріх було не використати таких експедицій і для поповнення власних фондів, чим ми повною мірою скористались: десятки етнографічних предметів і світлин, фотонегативів з натурних зйомок поповнили музейну скарбницю. Такі поїздки, крім того, були доброю школою пошукової роботи, що для музейного працівника дуже важливо.

Експедицію очолювала завідувач відділу фондів Наталія Павлівна Федоренко; склад підбирали таким чином, щоб були представлені усі три відділи. Зазвичай від відділу природи їздила Людмила Олександрівна Туліна, від дорадянського – я, відділу радянського – Олександра Володимирівна Нагорна, фотограф, художниця, водій. Кожен з нас, крім основного завдання, мав свої адреси і свої інтереси: Наталя

Павлівна документувала експедицію, Людмила Олександрівна збирала гербарій, Олександру Володимирівну цікавили документи, фото, особисті речі членів КПЗУ, ветеранів війни і колгоспного руху, мене – етнографія. Склад експедиції іноді мінявся, завдання залишалися ті ж.

У червні 1969 ми відвідали у Старому Чорторийську Героя Радянського Союзу Сокола Івана Григоровича (1927 – 1974), адже ніяких його речей, документів, фото музей на той час не мав, бо ті відвідини від музею були, власне, першими. В хаті застали самого господаря, його дружина, Ганна Филимонівна, поралась на городі. Побачивши наш великий автобус і нас усіх, покинула роботу і примчала до хати. Дізнавшись, хто ми і чого приїхали, захвилювалась, зраділа, кинулась накривати на стіл, – ми тоді ще не знали, що її гостинності взагалі немає меж. За столом і розговорились; більше спілкувалися саме з Ганною Филимонівною; Іван Григорович мовчав; нам тоді здалося – був пригнічено-похмурий. Нічого такого, що нас могло б зацікавити, у них було. Про нагороди ми не питали, – чого на них дивитись, коли взяти не можна? І добре, що не питали, адже ні ордена Леніна, ні Зірки Героя у Сокола на той час не було, – їх вилучили органи (звісно, незаконно), але ми про те тоді ще не знали. Було відчуття, що подружжя щось недоговорює, і наш герой на справжнього ГЕРОЯ не дуже схожий, але Ганна Филимонівна пояснила, що Іван Григорович не дуже добре себе почуває, його мучать постійні головні болі, і це справді було так.

Сиділи довго, випросили гімнастерку (вона й зараз в експозиції) і шинель; ночувати поїхали в Маневичі.

2 лютого 1974 року Івана Григоровича не стало. Ганна Филимонівна переїхала жити до Луцька, як вдова Героя отримала однокімнатну квартиру на проспекті Відродження; передала до музею деякі другорядні документи чоловіка – грамоти, свідоцтва. Трудовлаштували її в музей, спочатку доглядачем, пізніше касиром. На другий поверх, де була невеличка експозиція, присвячена її чоловікові, заходити не любила. Але до Москви на зустрічі ветеранів на День Перемоги щороку їздила з величезним задоволенням, – хто знав, що вона витерпіла з Іваном Григоровичем і як боролася за нього, розумів, що ті зустрічі – невеличка компенсація за все пережите, маленький пластир на велику рану.

Іноді під настрій розповідала нам про надзвичайно трагічну долю свого чоловіка – Героя. В селі Ганну Филимонівну називали Героїха; таке прізвисько відповідало суті її характеру: треба було справді бути героїхою, щоб витягнути чоловіка чи не з того світу.

У жовтні 1974 року Маневицьким районним військовим комісаріатом до Волинського краєзнавчого музею передано Зірку Героя і орден Леніна, якими вісімнадцятирічного гвардії сержанта, командира кулеметної обслуги 25 гвардійського стрілецького Вісленського полку 6 гвардійської стрілецької Ровенської Червонопрапорної орденів Леніна і Суворова дивізії Івана Григоровича Сокола Указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1945 року було нагороджено медаллю «Герой СССР» і орденом Леніна з присвоєнням звання Героя Радянського Союзу.

Після відповідної процедури взяття на облік предметів, які містять дорогоцінні метали, обидві нагороди було поміщено в експозицію відділу новітньої історії, прикріплено до гімнастерки Сокола. Експозиційний вузол було завершено. Ми могли пишатись: адже мали єдину Зірку Героя – учасника війни, волинянина з діда-прадіда. А про те, що нагороди не повернулися до нього навіть по смерті – не розповідали. Та й навіщо?

Ганна Филимонівна почала боротьбу за повернення їй чоловікових нагород після того, як залишила роботу в музеї. І хоча ми були проти, Героїха не піддавалась на жодні наші вмовляння і резони. Після багаторічної тяжби – листувань з Міністерством культури, судів – Ганна Филимонівна виграла справу: музей змушений був повернути їй медаль «Золота Зірка» і орден Леніна Івана Григоровича Сокола.

****

Експедиції Національного музею народної архітектури та побуту України НАНУ на Волинь у кінці 1960-х найчастіше очолювала Орел Лідія Григорівна – етнограф, старший науковий співробітник Національного музею народної архітектури і побуту, Заслужений працівник культури України. Щоправда, у кінці 1960-х музей мав скромнішу назву – Київський музей під відкритим небом, а Лідія Григорівна отримала звання Заслуженого працівника культури (цілком заслужено!) значно пізніше. Адже за кількадесят літ праці в музеї нею та за її участю зібрано понад 15 тисяч експонатів, переважно на Поліссі. Вона є автором етнографічної експозиції «Полісся» в музеї і, повірте, вона мала з чого її створювати.

Експедиції музею під відкритим небом були багатими, – нам не дорівнятись: співробітники музею приїздили на Волинь вантажними автомобілями, з великими сумами грошей, могли дозволити собі вибирати для майбутнього музею щонайкращі етнографічні раритети і купувати їх не торгуючись. Приїздили на тиждень і більше, вивчали село за селом, а в селах ішли з хати в хату.

Траплялись і прикрі ситуації, коли, наприклад, в Олиці було вже найнято халамидників, які за якусь

там плату (рідкою валютою) готові були скинути скульптури з костельних ніш. І лише втручання партійних органів поклали край беззаконню.

Кияни їздили за адресами, отриманими від нас, – як у футболі: форвард забиває гол з подачі гравців другої лінії. Та був випадок, коли ми «забили гол» з подачі колег з Музею під відкритим небом.

Лідія Григорівна зі своїми колегами обслідували церкву села Залісоче, що під Оликою. На хорах храму стояла шафа, високо над шафою був невеличкий отвір-віконце. Київський водій через те віконце забрався на горище храму; там було дуже темно, але в тій темряві він намацав якісь папірці; взявши кілька, тим же шляхом повернувся назад. Ці папірці виявились обліковими картками Олицького райкому комсомолу за 1939 – 40 роки. Киян такі документи не цікавили, тож їх привезли до нашого музею.

Наступним кроком був виїзд у Залісоче працівників музею, Ківерцівського Управління КДБ, не пригадую, хто ще був, здається, хтось із архіву. Кільканадцять сотень документів зібрали з церковного горища; навіть побіжний їх перегляд дозволив зрозуміти, що це матеріали архівного зберігання. Коли і хто їх заховав на церковному горищі – вже не дізнатись. Найголовніше – тут була значна частина архіву Олицького райкому комсомолу довоєнного періоду; загалом документи мали хронологічні рамки 1939 - 1944 рр. Знахідку обіцяли передати на зберігання до партійного архіву Волинського обкому КП України. Мабуть, так і зробили.

****

Старожилами Луцька опікувалась Римма Данилівна Кашевська, завідувачка відділу давньої історії, у якому я працювала перші п’ять років зі свого музейного стажу. Римма Данилівна час від часу наносила візити своїм підопічним – Боурам, Алапеусам, Міляшкевичам, Тандрикам, Левчанівським, Остапенкам. Іноді візити були невчасними: «Папа и мама еще не выходили из спальни», але зазвичай поверталась до музею не з порожніми руками. За чаєм з печивом і цукерками, які приносила з собою, вона вміла «розговорити» стареньких, а ще – що важливіше – вона вміла вислухати. А розповідали вони більше про себе, про свої хвороби і клопоти, стосунки з родичами і сусідами, про погоду врешті. Римма Данилівна уміла спрямувати розмову в потрібне їй русло, знайти золоту зернину в словесній полові; шкода, що не записувала діалогів. Не записувала, щоб не налякати. Хто з них, що пережили усі страхіття сталінського режиму, погодився б говорити під записування або на магнітофон?

Адже більшість з них були осколками минулого – рафінованими інтелігентами, зі ще дорадянською освітою і вихованням.

Іноді Римма Данилівна і мене брала з собою – «Учись, мой сын, наука сокращает нам опыты быстротекущей жизни».

За попередньою домовленістю влітку 1967 року ми відвідали подружжя Боур. Михайло Панасович і Наталія Петрівна – учасники громадянської війни; він – лікар 39 полку 13-ї Дагестанської дивізії; вона – культпрацівник, завідувачка літературно-художньої студії 192-го стрілецького полку. З власних світлин і деяких документів подружжя дозволило зробити копії; з подарованих ними особистих речей найчастіше на музейних виставках використовується масивна чорнильниця.

Нині вже в минулому – і старожили дореволюційного гатунку, і Римма Данилівна, і походи за експонатами. А як треба було говорити і слухати, щоб принести до музею альбом з фотокартками від останньої чверті XIX століття, серед яких пізніше виявлено знімки Мані Биковської та її чоловіка Петра Бєляєва; щоб учасник Лютневої революції, солдат Волинського полку Микола Маркович Герасименко віддав власне фото (оригінал 1916 року) і нагрудний знак «Волынецъ»; щоб родина матроса з крейсера «Варяг» Лук’яна Григоровича Мазурця віддала його документи, нагороди і одяг (пошитий, щоправда, 1955 року), – окрасу постійної експозиції.

Що ж, новий час – нові пісні.

****

В одному з альбомів, принесених до музею Риммою Данилівною Кашевською, знаходилось чоно-біле фото священика високого рангу – патріарха. Гордовита постава; оксамитовий одяг, білий клобук з хрестом, панагії на грудях, в руці чотки. На звороті фотолистівки штамп: «Фотографія Києво-Печерської Лаври, 1918 р.»

Так би й була та фотолистівка у фондах музею безіменною (хоча й експонувалась на виставці «Старе фото» навіть у м. Замосць у Польщі), якби в одному з номерів «Журналу Московской патриархии» за жовтень 1989 року ми не побачили раптом нашого патріарха. Точнісінького нашого! І це був канонізований 28 вересня 1989 року Святий Тихон, 1-й Патріарх Московський після відновлення

Патріаршества у Росії у 1917 році, опальний патріарх Тихон (Василь Іванович Бєлавін; 1865 – 1925), persona non grata в комуністичному минулому.

У роки Української державності його фотолистівку можна було придбати, треба думати, не лише у Києво-Печерській лаврі.

****

Кожен предмет, що надійшов до музею і визнаний таким, що має музейне значення, а відтак може бути експонатом, повинен пройти усі форми обліку: записування легенди, складання вхідного документу – акту прийому, далі – інвентарної картки, яку пізніше замінив Уніфікований паспорт – усіх етапів біля двадцяти, і всі важливі: назва предмета, його опис, датування, розмір, матеріал і техніка, автор наукового опису тощо.

Під час однієї з перевірок дама з міністерства культури навчає нас,молодих науковців: «Описуйте предмет так, як для міліціонера: якщо його (предмет) украдуть, щоб міліціонер за описом міг його знайти».

Якому міліціонеру було б під силу знайти предмет за таким ось, наприклад, описом, як в інвентарній книзі за 1948 рік:

Назва предмету: ЙОШ.

Матеріал і техніка: НОСІКОМЕ.

А ви здогадались, що це чучело їжака?

****

Кожен науковий співробітник, за яким закріплена певна тема або розділ експозиції, повинен комплектувати тематичний фонд музейних предметів, частина яких згодом може стати експонатами, – так мене колись навчали. Інформацію про можливі шляхи пошуків ми отримували насамперед з місцевої преси – обласної і районних газет. Кожен робив для себе виписки про людей і події; коли накопичувалась достатня кількість адрес одного, скажімо, району, можна було їхати у відрядження.

Так у квітні 1967 р. Олександра Володимирівна Нагорна поїхала за новими експонатами в Устилуг, до однієї з організаторів колгоспного руху, почесної ланкової Домни Потерухи. У ті часи потрапити до прикордонної зони було не так уже й просто, потрібен був спеціальний дозвіл. Але для справжнього музейника перепон не існувало, коли він вирушав за експонатами. Отже, перепустку отримано, мету приїзду зазначено.

Домна Онисимівна Героєм Соцпраці не була, але нагород мала – цілий іконостас. Як уже там Олександра Володимирівна її вмовляла – невідомо, але той іконостас (весь!) привезла до музею. Ми за колегу щиро пораділи.

Аж тут несподівано ударив грім, ще й з блискавкою.

Перше травня. Обов'язковий парад. І в Устилузі теж. На трибуні – районне начальство, передовики і ветерани, – усе як завжди. І Домна Потеруха у перших рядах. Без орденів і медалей. Уявляєте? У начальства, як нині кажуть – шок. Розгублена ланкова пояснює, що все віддала до обласного музею. Не тому, що слави захотілось, а тому, що попросили.

Довелось Олександрі Володимирівні ще раз просити перепустку на в'їзд до прикордонної зони.

Очевидно, цей прецедент спонукав Міністерство культури видати пізніше наказ про повернення музеями нагород живим громадянам, якщо такі факти мали місце, і наперед бути обачнішими.

Нині багатьох з колишніх Героїв і Героїнь уже немає. Цікаво, де їхні нагороди?

****

Складаю інвентарні картки на писанки. Робота звична, майже механічна, тим більше, що зі Львова колеги надіслали мені на моє прохання зразок/схему опису: опис/назва орнаменту, вказівка на колорит, розмір (об'єм) яйця. Зайшла до мене сестра, ми поспілкувались на теми, що роботи не стосувались, і на тім стало.

За якийсь час – родинне застілля, своя компанія: сестри, куми, найближчі друзі. Я в музеї працюю вже два роки, але ніколи не заходить мова про те, у чому ж полягають мої обов'язки як наукового співробітника. Мої куми – будівельники, сестра – кондитер, то професії конкретні, а науковий співробітник музею – це щось таке ефемерне, що вимагає роз'яснення. Отож кум і запитує:

– Розкажи-но кума, що ти в музеї робиш? Я якось заходив, дивився. Ну, розвісили ви по стінах, що могли, що не помістилось на стінах, розклали по вітринах, а далі що робите? Ви ж ваші виставки (кум мав на увазі експозицію) не міняєте щодня, то що ж ще можна робити вісім годин?

Я не встигла зібрати думок, як мені на виручку поспішила сестра:

– Куме, я тобі розкажу, що Наталка в музеї робить. Заходжу я якось до неї, а вона сидить за столом, ниткою яйця міряє і до лінійки прикладає.

Від сміху всі під стіл попадали.

****

За багато років праці в музеї мені довелось побувати в усіх без винятку районах області, в деяких і по кілька разів, особливо в тих, де були відділи музею, які потім стали самостійними: Ратнівському, Маневицькому, Ковельському, Любешівському, Ківерцівському, Володимир-Волинському. Перше моє музейне відрядження було напровесні 1967 року в Горохівський район, у лісостепову зону. Та найбільше полюбилось мені Полісся – за красу його краєвидів, чарівних дванадцять місяців на рік, за щирість і доброту його людей, за співучу мову і – кажучи сучасним сленгом – «прикольні» примовки; за той чай з трав і груш-дичок, які для нас, перемерзлих, – бо їхали від Любешова до Лобни у відкритому кузові вантажівки (іншого транспорту не було) – варила Параска Хомівна, мама Люби Лащ, завідувачки Лобненського музею партизанської Слави і приносила в чайнику до музею: «Віте гета, мусить, змерзли? Попийте, то хворі не буде». А як нас – мене і Людмилу Олександрівну Туліну – приймав у селі Любохини Старовижівського району Цьось Трохим Лук'янович, солдат Волинського полку, який першим виступив у Лютневій буржуазно-демократичній революції 1917 року. Балакучий, може й надміру, стрункий, високий (лейб-гвардія!) – яких тільки епітетів не знаходив для нас – зіроньки, волиняночки, квіточки, пташечки, дівчатонька-голубоньки. Віддав для музею все, що зберігав роками – документи, світлини, от тільки знак «Волынецъ» десь утратився, а то б і його віддав. Це було ранньої осені 1968 року.

У вересні 1968 року Римма Данилівна відправила мене у село Куснище Любомльського району, з якого родом був Сулік Антон Григорович, учасник громадянської війни.

Автобус Луцьк – Шацьк довіз мене до зупинки «Куснища» (власне, дорожнього вказівника з таким написом, до села ще треба було скількись там кілометрів іти пішки). У селі – навчала мене Римма Данилівна – заходиш у крайню хату, або питаєш першого зустрічного про те, що тебе цікавить. Першою зустрічною була жінка, яка на городі копала картоплю. А день був сонячний, ясний і теплий, такий, які бувають тільки у нас на початку осені – лагідний день бабиного літа.

– Доброго дня, Бог у поміч, – звертаюсь до жіночки. – Чи не скажете, де тут живе Сулік?

– А ви звідки?

– З Луцька, з музею, – і розповідаю про мету свого візиту.

Жіночка, яка зробила по городу кілька кроків до мене, до тину, за яким я стояла, раптом повернулась і метнулась назад. Я спершу не зрозуміла, у чому справа, а вона побігла до дерева і почала швиденько збирати у пелену яблука, які рясно лежали на землі. Назбиравши, знову швиденько підійшла до мене і почала мене вмовляти взяти яблука.

– Та куди ж я їх візьму? – У мене, крім сумочки, справді нічого в руках не було. – Та й додому я ще не їду, і взагалі дуже вам дякую, – і т. д.

– Та візьміть же хоч кілька, і зараз з'їжте, ви ж з дороги, здалеку.

І тільки коли я взяла кілька яблук, жіночка дуже детально розповіла мені, як знайти хату Суліка.

От я й на місці. Господар на подвір'ї, рубає дрова. Залишив роботу, коли я розповіла, хто я, звідки і що мене привело до нього. Пішли до хати, господиня відразу ж почала готувати обід, поки ми з Григорієм Антоновичем розмовляли.

Ніяких матеріалів ні про Антона Григоровича, батька господаря, ні про його участь у громадянській війні в сім'ї не було, – занадто багато води з того часу утекло. Зате дізналась багато іншого, не менш цікавого: про меліоратора 1930-х Суліка Ярему, про міліціонера у 1939 - 41 рр. Суліка Григорія, про Сулік Віру, комсомолку 1930-х, судового засідателя с. Головно у 1939 - 40 рр. Розповів мені господар і про Івана Матвіюка, молодого вчителя, вбитого польською поліцією у кінці 1930-х. А від господині я записала пісню – плач матері за сином. На жаль, нотатник з тими записами у мене не зберігся, але кінцеву строфу я запам'ятала:

Я не знала, мій синочку,
Де тебе сховали.
По дорозі з твоєй крові
Всі люди узнали.

Матеріали про них привезла до музею.

Коли почала збиратися додому, господиня мотнулася з хати і повернулася з цілою пеленою слив-

угорок. І знову:

– Куди ж я їх візьму?

Вихід знайшовся: господар приніс плетену з соломи і лози козубеньку, прикріпив до неї шнурочки, щоб зручно було нести, пересипали сливи у козубеньку і з тим провели мене з двору.

Хіба таких людей можна згадувати інакше як з вдячністю і любов'ю?

А козубенька і нині знаходиться в музейних фондах.

****

Семен Лукич Лаховський (1898 – 1988) був людиною унікальною, останнім з волинських могікан.

Ми познайомилися влітку 1967-го, коли будувалась експозиція Маневицького краєзнавчого музею ще у старому одноповерховому приміщенні, біля школи. Йому було під сімдесят, але виглядав молодшим від своїх поважних літ, кремезний, міцної статури, трохи грубуватий (мат-перемат був ніби другою його натурою, але не сприймався як щось образливе); хто пізнав Семена Лукича близько, знали про його велике і добре серце, щиру душу. Можливо, за нестриманістю мови ховалися справжні переживання, відгомін далеких важких і трагічних літ.

Член КПЗУ; під час війни – партизан-підпільник, у якого загинула дружина Тетяна Іванівна і син Федір; після війни (1944 – 1962) – завідувач відділу соціального забезпечення, далі – пенсіонер республіканського значення.

5 листопада за рішенням Маневицької районної Ради народних депутатів було відкрито Маневицький краєзнавчий музей, і Семен Лукич став його першим директором. У жовтні 1968 року музей отримав звання «народний».

У ті роки ми спілкувались часто; після відкриття експозиції музею потрібно було налагодити державний облік музейних предметів; іноді Семен Лукич брав участь у наших експедиціях, адже він добре знав свій район. І його знали усі.

Молодший син його був військовим, служив, здається, на Далекому Сході; жив Семен Лукич зі своєю другою дружиною Наталкою, дуже привітною і спокійною господинею. Не уявляю собі випадку, щоб ми, музейники, були в Маневичах і не зайшли до Лаховських.

Семен Лукич мав одну особливість: наголо брив свою велику шаровидну голову, хоча лисини не мав. Якось розповів, що та звичка залишилася в нього з 1924 року, з часу ув'язнення в тюрмі міста Сєдліце (Польща). Мав тоді буйну шевелюру, яка стала джерелом його мук, а для слідчих, що його допитували, засобом додаткових катувань: волосся намотувалося на палець і вирувалося цілими жмутками. Одного разу, повернувшись до камери, осколком скла збрив свою шевелюру, щоб припинити катування. 1928 року вийшов із в'язниці, але звичка брити голову залишилась.

Старший син Семена Лукича, Федя, народився 1924 року, батько не встиг натішитися сином–первістком, як його ув'язнили за політичну діяльність і приналежність до КПЗУ.

1927 року, 18 червня, Семен Лукич надіслав дружині Тетяні і синові Феді віршованого листа, якого продиктував мені влітку 1981 року – по пам'яті. Ось його текст:

Летіть думи мої, муки
На милу Вкраїну,
Де покинув край лісочка
Я свою хатину,

Свою працю, своє щастя,
Кохану родину,
Ще й на руках – кров любові –
Маленьку дитину.

Росте собі мій маленький,
Нічого не знає,
За що батько сидить в тюрмі,
Долю проклинає.

Міцні мури ці в'язничні,
Не проб'єш їх лобом,
Посилаю свої думи
Птахом тим – голубом.

Коло хати мій синочок
Маленький гуляє,
А до нього голубочок
Сизий долітає.

Дивись, сину, яка тюрма,
Гарніша від хати,
Якби з вікон не гляділи
Залізнії грати.

За тими я за гратами
Штири роки страждаю,
І день за день одлічую,
Все волю чекаю.

Зосталося шість місяців
Кайдани носити,
А як вийду я на волю,
Підем панів бити.

****

– Хочеш побачити племінника Лесі Українки, письменника Юрія Косача? – запитав мене Володимир Олександрович Замлинський, завідувач партійного архіву Волинського обкому партії, де я працювала тимчасово, під час навчання в інституті.

Звичайно, я хотіла, – хто б відмовився? Хоча, правду кажучи, це ім'я мало що мені говорило: я нічого про нього не знала, творів не читала (та й звідки було знати і читати?). Але сам факт – племінник Лесі Українки! Жива легенда.

То був перший візит Юрія Миколайовича в Україну (червень 1964 року); він змушений був дотримуватись точно визначеного маршруту, під постійним супроводом/наглядом відповідальних за нього (за життя? за безпеку? чи щоб кому-небудь слова зайвого не сказав?) осіб. Отже, на живу легенду можна було подивитися лише здалеку.

– Піди у вестибюль і стій у віконній ніші справа від входу, побачиш, коли вони (мався на увазі високий гість і його супровід) будуть виходити, бо всі мають їхати в Колодяжне.

Так я й зробила. У ті роки під час візитів персон рівня Юрія Косача і супроводжуючих його перших і других осіб області тотальної зачистки по шляху слідування їх не робили, тож мене ніхто не проганяв.

Юрій Миколайович ішов у центрі невеликої групи. Високий, худорлявий, прямий, такий, яким мені його описав Володимир Олександрович, – щоб я знала, на кого дивитись.

До знайомства з його тіткою, Лесею Українкою, було ще кілька років.

****

А знайомство – справжнє – відбулося лише в лютому 1972 року, коли Наталія Павлівна Федоренко з рук у руки передала мені найдорожче: листи Лесі Українки, автографи 1901року; зошит із записами народних пісень з Колодяжного початку 1890-х (автографи Лесі Українки та її сестри Ольги); листи Ольги Косач-Кривинюк до «Пана Редактора» (автографи 1942-1943 рр.; тоді ще ми не знали, що адресатом був Анатоль Дублянський).

І це при тому, що фондові колекції поштучно я не приймала, просто була призначена на посаду завідувачки відділу фондів замість Наталії Павлівни, яка звільнялась.

Зі школи, в якій ми Лесю Українку «проходили», залишились у пам'яті «Досвітні вогні» (хоча у мене була чудова вчителька української мови і літератури і класний керівник Уляна Михайлівна Симонович, але поглиблене вивчення подібних тем, очевидно, не входило в навчальні плани, а поза ними – кому потрібен зайвий клопіт, особливо якщо у тебе батько – священик з Полонки?). З дитинства, дошкільного, пам'яталися «Вишеньки-черешеньки», «Мамо, іде вже зима»; «Біда навчить» читалося нам, дітям, з дидактичною метою. Ото й усе.

В інституті ми одна від одної переписували лист-новелу «Твої листи завжди пахнуть зів'ялими трояндами…»; не пригадую зараз, хто приніс її першим; у мене й досі є той записничок. Але й тоді вона мене не вразила так, як пізніше, коли, як у пазлах, зійшлося все до клітиночки – страдницьке життя Лесі Українки, її високе кохання і біль утрати; поезія – новела – листи – і знову поезія.

«Знайомство» продовжилося, коли вперше поїхала в Колодяжне не як екскурсант, а як науковий співробітник музею, колега, – тоді на садибі було лише два будинки – сірий і білий; росли високі ялини, каштани, був густий сад зі старезною грушею і двома кущами кизилу, парк, стежка до кадуба, ставочок з острівцем. Привітні працівниці – Олена Миколаївна, Мотря Федорівна, Іруся, Маня, пізніше й інші, – багатьох уже немає, – приймали гостей як рідних.

«Знайомство» продовжилося, коли в Україні (і в музеї) вперше з'явилась «Хронологія життя і творчости» Лесі Українки, укладена сестрою і другом Ольгою Косач-Кривинюк, коли вийшов останній том 12-томного видання творів, коли нами було зібрано величезну колекцію поштівок з видами тих міст, де жила/перебувала Леся Українка, або де виходили друком її твори.

«Знайомству» сприяли київські колеги – Лариса Мірошниченко, Георгій Аврахов, Алла Диба, яких безмірно поважаю. А ще раніше – Лариса Скрябінська, директор Київського меморіального музею Лесі Українки, яка зі своїми колегами допомагала в оформленні не одної Колодяжненської експозиції. Розповідали, що вона (як і я пізніше) любила ночувати у Мотрі Федорівни (у Косачівському, власне, будинку, де не можна було заснути через абсолютну, цілковиту тишу), а вранці любила гуляти в саду і парку по росі; Мотря Федорівна, приготувавши сніданок, виходила в сад і гукала: «Яри-и-и-сько-о-о! Йди їсти-и-и!»

Безмежно вдячна Сергієві Гальченку і Ларисі Мірошниченко, які «заспокоїли» мене, показавши, як, яким чином до Інституту літератури потрапили закінчення листів-автографів Лесі Українки, які поза всякими сумнівами мали бути у нашому музеї, але їх не було; а в публікаціях (примітках) була плутанина й помилки; а у мене буквально хололи руки й ноги, коли я думала, що вони втрачені саме у нас. І коли листи «знайшлись», я подякувала Богові й колегам , що вони (листи) не пропали, що були продані саме Інститутові літератури, якщо вже так сталося, що з нашого музею були викрадені.

Знайомство продовжується.

****

Красуня Лена Н. одного разу підмовила мене (за принципом: свисни Ванька, ти дурніший):

– Давай привітаємо В. зі святом Жовтня і днем міліції [то було напередодні]. Тільки телефонувати будеш ти.

Скільки там того діла: сказано – зроблено.

– Дівчата, ви вже готові до свята? – питання (після «дякую, вас теж») захопило мене зненацька.

– Ну як, ніби готові…

– Тоді підіть у гастроном, знайдіть там Т. і скажіть, що ви від мене.

Ми довго кремпувалися – йти чи не йти: незручно, незвично, що про нас подумають і т. п. І, як та унтер-офіцерська вдова, самі ж себе й покарали.

Нарешті пішли. Знайшли пані Т., відрекомендувались – не хто ми, а від кого; нас завели в якусь коморку, надавали нам купу «дефіцитів»: розчинну каву, майонез, якісь консерви, цукерки в коробках, ковбасу. І дуже вибачались, що нам не дісталось копченого палтуса.

Самі винні – пізно прийшли.

****

Чорні археологи – шукачі скарбів – осквернителі могил… Для мене це синоніми. Нині кожен, хто може дозволити собі придбати металошукач, носиться з ним полями-лісами, мріє знайти якщо не танка, то принаймні уламок літака, а за відсутності чогось великого тішиться малим – монетками, жетонами, хрестиками, медальонами, перстениками і ще Бог знає чим, і все це хоче продати, щоб повернути витрачене на металошукач.

Для музеїв такі предмети мають сумнівну вартість: адже у переважній більшості втрачено основне – легенду: місце, час та обставини знахідки; чорні археологи чомусь відкривають таємниці дуже неохоче.

А були ж часи, коли нам ще й вартніші знахідки дарували! Щиро, безоплатно, ще й раділи з того, що дарунки збережуться для нащадків. Такими є Качинський і Городищенський скарби, давньоруський шолом в експозиції відділу давньої історії.

Влітку 1973 року шолом знайдено на дні Стиру в районі переправи до села Рованці працівником

рятувальної станції Володимиром Шендеруком і ним же передано до музею. З того часу шолом є окрасою музейної експозиції, адже нечасто щастить знайти предмет військового спорядження часів Київської Русі.

****

Майже всі діти погано їдять – це аксіома. Діти вередують, мами нервують; діти давляться сльозами і кашею, яка росте/набухає в них у роті і ніяк не ковтається; мами нервують усе більше – до крику, до сліз. Картина знайома, чи не так?

Людмила Олександрівна Туліна розповіла, як їй на допомогу прийшов чоловік, якому стало шкода і її, маму, і сина Ігоря, але нерви теж не канати, тим більше, що синок продовжує вередувати. Тоді тато (офіцер) гатить по столу кулаком і наказує:

– Проглотить и доложить!

Нині Ігор Тулін – офіцер високого рангу. Мабуть, допоміг військовий вишкіл.

****

На початку 1970-х музей отримав розпорядження Міністерства культури УРСР: доповнити чи наповнити музейні експозиції усіх відділів атеїстичними матеріалами. До музею історії релігії і атеїзму було ще років з десять, а про музей волинської ікони ніхто й не мріяв.

Але кілька ікон, хрестів, богослужбових книг музей мав, вони зберігались у фондосховищах і практично не використовувались.

Можна й такі музейні предмети обережненько виставити для огляду, тут важливо, як саме їх подати, – вирішив Степан Петрович Виядач, науковий співробітник, який отримав завдання втілити розпорядження Міністерства культури в життя: червоною ниткою провести антирелігійну пропаганду через усі експозиційні відділи.

В останньому залі відділу природи (музей тоді ще був на розі Шопена і Суворова) майже біля виходу поставили дві горизонтальні вітрини, в яких розмістили ікону, Євангеліє в металевому окладі з овальними клеймами з зображенням чотирьох євангелістів, хрест і чашу, – не пригадую, що ще, – все під відповідним текстом, який роз'яснював, що релігія є опіум для народу, а експоновані предмети покликані його, народ, одурманювати.

Не знаю, чи хтось читав ті пояснення, але до скла над іконою, Євангелієм і хрестом бабусі прикладались, – як до образу в храмі.

****

Травень 1973 року. В музеї на Шопена, 7 – ремонт. Перший поверх, де розташувався відділ історії дорадянського періоду, уже відремонтовано. У завідувачки відділу Римми Данилівни Кашевської народилася гарна ідея: щоб зали не стояли порожніми, давай, Наташа, зробимо етнографічну виставку, покажемо волинський народний одяг, вишивку, ткацтво, кераміку, і хай відвідувачі музею оглядають виставку, поки готується експозиція.

То була моя перша виставка. І робилась вона легко, навіть радісно, весело, з піднесенням. Ми такі узори творили на стінах із рушників і крайок, таку красу розмістили у вітринах, – жіночий, чоловічий, дитячий одяг, килими (рядна), ткані і вишиті зразки узорів, зібрані нашими попередниками ще у 1930-х, ткацький верстат, пристрої для ткацтва, різноманітну кераміку. Відділу етнографії тоді ще не було, але колекцію музей мав непогану. Виставка вийшла – як пісня.

Тільки ж не почув її ніхто, і не побачив. І відвідувачів вона не мала. Крім музейних колег, звісно. І трьох начальників з абсурдними повноваженнями.

Як набагато пізніше сказав хороший актор у хорошому фільмі: «Гладко было на бумаге, да забыли про овраги».

Захопившись творчістю, ми геть забули про цензуру, – власне, ми про неї зовсім не думали, – і не врахували політичної ситуації всередині країни.

Якраз у ті дні остаточно змістили з посади заступника Голови Ради Міністрів СРСР Петра Юхимовича Шелеста (а роком раніше – з посади першого секретаря ЦК КП України) – за «ідеологічні помилки», «ідеалізацію» минулого України, «місництво та прояви націоналізму», обстоювання самобутності України. Як колись Довженка, його тримали в Москві під негласним наглядом, не дозволяючи за життя повернутися в Україну.

Отож ми й попали під роздачу – за ідеалізацію минулого України на волинському ґрунті. Навіть

вишиті українські сорочки видавалися колонізаторам небезпечною зброєю.

****

Перед відкриттям експозиції музею партизанської Слави в Лопатені науковців зібрав директор і оголосив, що всі ми зранку їдемо на урочистості, але з особливою місією. Ми маємо стояти на дорозі від Берестян до Лопатеня (проїзду з боку маневицької траси ще не було) на такій відстані, щоб бачити одне одного, – а дорога не як стріла, а навкруги – ліс, – і як тільки перший за Берестянами «впередсмотрящий» побачить, що наближаються чорні «Волги», він дає відмашку/сигнал наступному, наступний – далі, і так до самого Лопатеня, щоб там, у музеї, встигли включити магнітофон (здається, то мала бути пісня «Вставай, страна огромная»), коли кортеж наблизиться до музею. А там уже начальство трохи нижчого, районного рангу з колишніми партизанами вийде зустрічати небожителів.

Наша ж місія на цьому завершувалась; як мали добиратись до музею наукові співробітники – не обговорювалось; очевидно, пішки, бо хто б там про нас згадав у тому шарварку.

Але акт надлишкового ідіотизму не відбувся: ми – чи не вперше – збурились і відстояли свою гідність.

****

У радянському минулому кожен науковий співробітник музею повинен був прочитати упродовж року 22 лекції, плюс 2 – за соцзобов'язаннями. Аудиторії – установи, організації, школи у містах; клуби, ферми, бригади у сільській місцевості.

Щотижня у всіх установах обов'язковими були політінформації – в позаробочий час, переважно зранку, до початку трудового дня, один раз на тиждень.

На одну з таких політінформацій в одну з установ прийшла і я. Зустріла там знайому. Поки збиралась аудиторія, знайома підійшла до мене і після звичних слів привітання запитала:

– Вы читали Стэфензона?

– Ні, – відповідаю, а в голові заверетенилось, що мені й прізвище таке невідоме.

– Вот и я не читала, а муж вчера принес первый том.

Я теж напередодні отримала 1-й том Стівенсона з «Библиотеки «Огонька». У ті роки таку підписку розігрували між собою, як фанти, бо на такі установи, як музей, ліміт був обмежений. А були ж щасливчики, які мали можливість підписуватися на геть усіх авторів, без розіграшу.

І їм, у переважній більшості, було все одно – Дюма то чи Стефензон, ой, вибачте, – Стівенсон. Аби гарний корінець відсвічував на полиці.

А проводила я політінформацію в одному з торгових управлінь.

****

Березень 1981 року. Тільки що закінчилися XXVI з'їзди: 3 лютого – КПРС, 12 лютого – КПУ, і ми по гарячих слідах їдемо до делегатів з'їздів за експонатами. Ус Іван Іванович, бригадир прохідників шахти № 4 «Нововолинська», молодий і перспективний, щойно повернувся з Москви. Ми – Галя Ариванюк, Рая Благовірна, Жорж Ковальський і я відвідали Івана Івановича в його 38-у мікрорайоні, гарно і гостинно він нас прийняв, передав для музею матеріали з'їзду, які привіз із Москви, багато розповідав. Домовились наступного дня вранці зустрітися на прохідній шахти, куди ми мали спуститися з бригадою Уса, щоб сфотографувати її за роботою. Дозвіл нам видав напередодні секретар парторганізації шахти, бо начальник був у від'їзді.

Другого дня, 12-го березня, підйом о 5-ій ранку, за 30 хвилин до шостої ми вже були на прохідній, – адже, що бувало не так вже й часто, у нашому розпорядженні був автобус і водій. Нас екіпірували в новенькі роби, видали каски, рятувальники, все як у справжніх шахтарів. Хлопці з бригади Уса з цікавістю розглядали нас, сміялись, жартували. Нарешті всі разом зайшли в кліть – щось на зразок кабіни ліфта – і поїхали вниз.

От і підземне царство, чи, може, пекло. Про те, що над нами сотні метрів землі/води/породи не думалось, страху не було, було просто цікаво. Під ногами то суха земля, то калюжі, то колії, схожі на залізничні, зі склепіння над головами десь стирчать дошки, десь прокапує вода, а місцями то й біжить. Чекаємо підземного поїзда, який має відвезти нас до місця роботи бригади, аж до Низкинич. А поки що Ус пропонує нам подивитись, як працює врубовий комбайн. Комбайн посередині, з одного боку – музейники, до всього цікаві, візаві – бригада Уса і наш водій Анатолій Захарчук. І раптом я чую, що «пливу»; бачу, що це бачить Анатолій, хочу підняти руку і показати жестом «мовчи», але рука чомусь не

піднімається. Зрозуміло, що всі кидаються мене «рятувати», я приходжу до тями; мені страшенно соромно, хоча й зовсім не страшно, але через декілька хвилин млість напливає з новою силою, і так кілька разів підряд. Пам'ятаю ще, що у вухах так шуміло, що голоси доносились ніби геть здалеку. Іван Іванович вирішив, що нам потрібно повернутись на денну поверхню. У кліті (ліфті) мене, пригадую, підтримували попід руки, а Галя Ариванюк наказала: «Вийди своїми ногами, щоб люди не сміялись», – адже на прохідній уже чекала своєї черги на спуск у шахту інша бригада. Так я й зробила – з гонору.

Повертаючись до кліті, ми ще й сфотографувалися з бригадою Уса; Жорж, фотограф, жартував: «між двома обмороками».

Того ж дня ми відвідали ще й Захарчука Олексія Васильовича, бригадира комсомольського-молодіжного колективу шахти № 1 «Нововолинська», делегата XXVI з'їзду Компартії України, теж молодого, перспективного і красивого.

Але зі спуском у шахту більше не експериментували.

****

Вихідні або святкові дні провести в Колодяжному – то була радість для усієї сім'ї.

Літо, Зелені свята. Сидимо в садку, дітворі роздолля – є де побігати, можна й по деревах полазити, не те, що в місті, на асфальті.

Мотря Федорівна встає, треба видоїти корову. Моя мала проситься:

– Можна, і я піду подивитись?

– Звичайно, можна, – відповідаю.

Минуло кілька хвилин, і дитя з голосним криком/плачем летить назад. Що сталось? Перша думка: корова вдарила, не дай, Боже, рогом.

– Що таке? Чого ти плачеш?

– Я більше ніко-о-о-ли-и-и того молока не буду пи-и-и-ти-и-и!

– Чому?

– Бо воно в корови з ді-і-і-рок витіка-а-а-є-є!

– А ти ж де думала воно береться?

– В магазині в бути-и-илках!

****

С., фотограф, потрапив у витверезник, – були колись такі виховні заклади для плебсу.

Хлопчина цілком нормальний, непитущий загалом, – але з ким не буває. Зморило, сів на лавку і заснув у людному місці, а стражі порядку тут як тут.

На роботу до будь-якого затриманого (наш – не виняток) приходить припис: розглянути його негідну поведінку на зборах трудового колективу, вжити заходів, щоб подібне не повторилось, і надіслати офіційну відповідь у відповідні інстанції.

От і збори. Виступаючі виховують хлопця так, ніби самі ніколи не пили; йому соромно і смішно; смішно усім, але стримуються, бо ж пишеться протокол, а по протоколу веселитись не випадає; обурення має бути одностайним. І коли вже збори добігали кінця, слово бере О.:

– Ну чого причепилися до хлопця? Завжди всі пили, п'ють і будуть пити.

Тут уже стриматися було не під силу.

Збори закінчились. Ідемо по сходах униз із другого поверху, С. між нами. Його доганяє директор і ляскає по плечу:

– Ну як ми тебе?

****

Початок 1980-х років. Ми вселяємося в нове приміщення. До нас тут була міська лікарня, а ще раніше – інші установи; будинок старий, з початку 1930-х; з тих часів і вся система водопостачання і каналізації.

Під час капітального ремонту щотижня в музеї проводилися «планьорки», іноді на високому рівні – у присутності заступника голови Волинської обласної Ради, яка була куратором ремонтних робіт.

У найбільшому кабінеті (№ 7, нині відділ фондів) попід стінами стояли столи, за якими сиділи начальники різних будівельних управлінь, прораби, відповідальні за різні галузі будівництва і ремонту, візаві – завідувачі музейними відділами, яких теж іноді запрошували, щоб вислухати їхні побажання; у центрі за столом – куратор.

Дійшла черга до мене. Доповідаю, що у підвальних кімнатах, відведених під фонди, течуть труби, вже був прикрий випадок, коли залило гарячою водою щойно перевезені колекції поштових листівок.

– Хто відповідає за каналізацію? – суворе запитання не віщує нічого доброго.

Один встає, опустивши голову. У його бік націлюється начальницький палець, і з непередаваним металом у голосі звучить:

– Труби течуть? А вони не повинні текти? Вони не будуть текти!

Чоловік як стояв мовчки, так мовчки і сів.

А труби течуть і досі.

****

Дощ іде третю добу безупинно. Як завжди, заливає підвальний поверх, де знаходяться фондосховища: вода просочується крізь стіни, бо немає біля вікон приямків, не зроблені під час ремонту на початку 1980-х відмостки, чи як там воно називається.

Дощі – то наше прокляття. Від них – надмірна вологість у фондосховищах, калюжі. І так буде, очевидно, ще довго; мені, принаймні, не дочекатись просвітлої години. Єдине, що ми можемо – актами фіксувати підтоплення, виносити воду – іноді навіть відрами. Наші доповідні (та й на кого?) не допомагають.

– У мене теж підтоплює дачу, – сказало високе начальство на нашу скаргу про те, що ґрунтові води заливають музейні фонди.

Коментарі, як кажуть, зайві.

****

Ольга Іванівна Гриморович у 1980-х роках була головою профкому музею. Для голів, скарбників, рідше рядових членів профспілки щороку проводилися навчання на обласних профкурсах. Не на одному такому вишколі побувала і Ольга Іванівна, але одне запам'яталось і їй, і усім нам – з її розповіді – надовго.

Лекція. Звичайно, російською мовою. Усі уважно слухають, хтось навіть конспектує. І раптом Ольжине вухо вловило щось незвичне: у якомусь сполученні прозвучало: «Вопервые за все…». Ольга усміхнулась про себе, подумавши, що лектор – хлопець з гумором, любить сленгові слівця і примовки. В музеї їх теж люблять. Але коли цей же вислів прозвучав уп'яте, вона, нарешті, зрозуміла, що то так він (лектор) самотужки, очевидно, переклав з української «Перш за все…».

****

1984 рік. Ремонт нового музейного приміщення добігає кінця, тож начальство їздить усе частіше – то з обкому партії, то з облвиконкому, а з управління культури чи не щодня. Все, як завжди.

Після зовнішньої побілки/покраски асфальт біля музею аж білий. Директор попереджений, що незабаром має приїхати секретар обкому партії з ідеології, то щоб не дуже там виступали нахабні науковці, бо претензій у них ой як багато.

Але що робити з асфальтом?

У О. виникає геніальна ідея: розвести у відрі максимальну кількість пляшечок з тушшю і помити тим розчином асфальт.

А якби перед музеєм росла трава?

****

У кінці 1980-х музей отримав розпорядження Міністерства культури України про реєстрацію колекціонерів і взяття на облік їхніх колекцій. Ніяких документів, які б підтверджували наші повноваження, ми не мали; музейні посвідчення ідентифікували лише особу. Та й що значить розпорядження Міністерства культури для приватного колекціонера? Порожній звук. А постановка на державний облік приватних колекцій науковим співробітником музею – чистої води авантюра. Так воно, по суті, й було.

Але ж розпорядження потрібно виконати.

Після кількох «обломів», коли власники колекцій, особливо нумізмати та фалеристи, відверто сміялися з нас і навіть на поріг не пускали, ми змінили тактику і пішли іншим шляхом. Насамперед звернулися до голови клубу філателістів Синельникова Якова Борисовича, запропонували йому допомогу в організації виставок у музеї, – тобто ми надаємо приміщення, а решта – устаткування (стенди, вітрини тощо), колекції – власність клубу або особисто колекціонерів. Філателісти, здається були, єдиними, хто не

заперечував нашої місії. 15 січня 1987 р. газета «Молодий ленінець» надрукувала моє повідомлення про філателістичну виставку в музеї «Мовою поштових марок».

Нині частина колекції Шкаравецького Дмитра Купріяновича – поштові конверти – зберігається у фондах музею. Після смерті батька їх передав до музею його син, теж лікар, Шкаравецький Ігор Дмитрович.

Наступною була виставка в музеї колекції мініатюрної пушкініани Бориса Олександровича Мудрика («Молодий ленінець» 1987, 10 березня). Співпраця з родиною Мудриків продовжилась і в наступні роки. Велика кількість – кілька сотень – мініатюрних книг з власної бібліотеки Мудриків дозволяла розділити їх тематично, і 1989 року відбулась наступна виставка «В сім'ї вольній, новій», присвячена 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка; того ж року видано в мініатюрі каталог цієї виставки з передмовою викладача Волинського університету Галини Іванівни Мудрик.

Наступними були: виставка годинників з колекції Бориса Сергійовича Крижанівського, чудова колекція «Ляльки світу» Єрохіної Єви Ібрагімівни, – величезна радість для дітвори.

Цікавим було спілкування з чоловіком, який мав кілька тисяч археологічних знахідок. Олександр Семенович Бура колись працював трактористом і перші артефакти отримав саме в результаті своєї трудової діяльності. Колекції своєї він нам не показав, час від часу виходив з хати і приносив то кам'яну сокиру, то зернотертку, то крем'яного серпа, то ще щось, – по одному предмету за один раз. І тільки переконавшись, що ми знаємо, як називається той чи інший предмет, можемо його датувати, удостоїв нас розмовою.

Цікаво, де нині його колекція?

Так чи інакше, завдання Міністерства культури було виконане.

Позитивним було те, що ми завоювали довіру колекціонерів.

1994 року до 190-річчя від дня народження Тараса Шевченка у виставковому залі музею експонував частину своєї Шевченкіани Микола Павлович Куделя, тоді ще – житель села Буяні Луцького району. Нині в музеї діє Шевченківська Світлиця Миколі Куделі.

****

Листопад 2003 року. Ми з Оленою Дмитрівною Огнєвою в Чорнобильській експедиції. Працюємо в приміщенні колишнього кінотеатру, опрацьовуємо матеріали, привезені з поля, з зони. В Чорнобилі застав нас перший сніг, – густий, лапатий, і так його було багато, що й на снігову бабу вистачило. Зранку чекаємо дозиметриста, який має перевірити речі, привезені напередодні; якщо радіація у них зашкалює, їх відвезуть назад у зону і там залишать. Чекаючи, вийшли надвір, на перекур. Стоїмо і з зачудуванням спостерігаємо за маніпуляціями двох чоловіків, які приїхали на невеличкому тракторці. У колишньому сквері перед колишнім кінотеатром у колишньому місті, де майже ніхто не живе, лише відбувають вахту ліквідатори, двоє чоловіків роблять щось таке, що дуже нагадувало б клумбу, якби не сніг і не листопад місяць: поставили кілочок – віху, навкруги неї тракторцем розчистили сніг – вийшло чорне коло. Підходить дозиметрист і зупиняється біля нас покурити. Ми запитуємо у нього (він усе ж місцевий):

– Ви не скажете, що це вони таке роблять?

Дозиметрист дуже серйозно відповідає:

– А ви що, не читали казку про Буратіно?

До нас не зразу доходить хід його думок, і тоді він роз'яснює:

– Пам'ятаєте, як у казці? Поле чудес у країні дурнів. Візьміть ваші грошики і закопайте їх ось тут.

Так ми вперше зустрілися з корупцією в дії: державні грошики закопувались за роботу, нікому не потрібну, а результат нікого не цікавив.

****

Марія Прохорівна Колдуба (1926 року народження), мама Віри Михайлівни Комзюк, колись наспівала нам весільних пісень, – а передавати всі модуляції народних мелодій не так і легко, а вже запам'ятати і повторити їх годі. Це мистецтво вимагає навиків з дитячих літ; щоб перейняти складні наспіви, треба було їх чути не один десяток разів. А гарний голос і бездоганний слух Марія Прохорівна зберегла й донині.

Якось зайшла мова про ті жартівливі куплети, які я записала 2003 року в Чорнобилі від однієї з колег. Посміялись, а тоді Прохорівна й каже:

– Я була ще малою, але пам'ятаю, як комсомольці ходили строєм і співали:

Мы фабричные ребята,
Мы фабричные ребята,
У нас шудры – шудренята, да!

Мы фашистов перебьем,
Все равно не пропадем, нет!

Ленин, Ленин наш папаша,
Ленин, Ленин наш папаша,
Капэзэ наша мамаша, да!

Мы фашистов перебьем,
Все равно не пропадем, нет!

– Прохорівно, – питаю, – а що таке «шудри-шудренята»; може – «кудри»?

– Може й кудрі, але мені запам'яталось саме так.

Що ж, як запам'яталось, так і записалось.

****

Р. Т. у відділі фондів – ходячий анекдот. Ось кілька дуже для неї характерних висловлювань і діалогів.

——

Приїхала завідувачка Кортеліського історичного музею Ярошук Марія, як завжди, зайшла у відділ. Вирішуємо якесь питання. Р. втручається в розмову:

– Марийка, а вам там не страшно жить?

Марійка зі щирим здивуванням:

– А чого мені має бути страшно?

– Ну как же, там же у вас бандеровцы…

Щоб було зрозуміліше – то був 1987 рік. І не одна вона так думала, як виявляється нині.

——

Роздуми вголос:

– Баба Яга – это понятно. А Кощей Бессмертный это что – зверь такой?

У Р. була вища бібліотечна освіта.

——

– Наташа, сколько твой муж получает?

Наталя Григорівна називає цифру і, у свою чергу, запитує:

– А твій?

Р. з торжествуючим виглядом:

– А я тебе не скажу!

Ми – поніміли; такого ще не чули і такого серед нас ще не було.

——

Коли Р. перевели у бібліотеку, – все таки вища бібліотечна! – вона вирішила залишити на полицях лише нові книги в глянцевих обкладинках, решту списати.

Слава Богу, не встигла. Виїхала на прабатьківщину.

****

Сергій Бортніков, нині відомий письменник детективного жанру і знавець воєнної історії, який, на жаль, друкується в Росії, у 1986-87 роках працював у відділі фондів Волинського краєзнавчого музею. Нам було комфортно з ним: у відрядження він возив нас своїм автомобілем, не вимагаючи компенсації за бензин; щирий і щедрий, з нормальними руками, які вміли і писати, і молотка тримати, що в музеї – не остання справа; неконфліктний, з почуттям гумору, товариський. З його легкої руки я почала сама складати кросворди, чайнворди, криптограми, – перший було надруковано під новий 1989 рік у газеті «Будівельник Волині». Побіжно зауважу, що вони (кросворди) здорово мене виручали у ті роки, коли нам місяцями не виплачували нашу мізерну зарплату.

У ті роки Сергій тільки починав пробувати сили у красному письменстві, іноді друкувався у місцевих

газетах. Одного разу сказав мені: «Н. Ю., мені потрібен час, щодня по півдня, коли б я міг працювати на себе». Друкарської машинки він ще не мав, а до ПК нам усім було ще ой як далеко.

– Сергію, – відповіла я, – я сама того часу не маю і тобі не можу його подарувати.

– Тоді я змушений буду перейти до іншого відділу, але щоб – без образ.

Так і сталось. Сергій перейшов у інший відділ, де вільного часу мав удосталь, але своєю увагою і далі нас не обминав. Пізніше перейшов на іншу роботу, поза музеєм.

Ми ж залишилися добрими друзями. Усі свої нові книги, які ще пахнуть друкарською фарбою, я отримую з його автографами однією з перших.

****

Якими тільки способами не намагалися позбавити нас, українців, нашої мови, культури, незалежності, держави!

Валуєвський циркуляр 1863 року розпорядженням міністра внутрішніх справ Російської імперії П. Валуєва забороняв друкування українською мовою наукових, релігійних, навчальних книг; лише твори «красного письменства» дозволялось друкувати «малоросійським нарєчієм».

1876 року в курортному місті Емс (Німеччина) Олександром II підписане таємне (!) розпорядження про повну заборону українського письменства (Емський акт).

Не знаю, чиїм іменем буде названо таємне розпорядження 1985 року про перехід на російську мову у веденні документації, – і музеями теж. Наш музей виконав це розпорядження одним з останніх, але весь 1986, 1987 і майже до кінця 1988 року ми, наперекір власному бажанню, здоровому глузду і совісті інвентарні книги вели російською мовою. Здається, лише один музей – Тернопільський краєзнавчий – завдяки стійкій позиції головного хранителя, не підкорився імперським українофобам.

Харківський історичний музей, директор якого «йшов у ногу з часом і навіть на крок попереду», виступив з ініціативою, яка коротко називалась «Мы – советский народ!». Тобто всі, хто проживав в Україні, позбавлялись національності, яка фіксувалась у всіх документах, – анкетах, паспортах тощо – а набували статусу чогось безликого/безглуздого – «советский народ». У нашому музеї, славу Богу, ця ініціатива не прижилася. Але до ідеї повертались і пізніше. Пригадую збори колективу, на яких дехто – одних уже немає, а інші за океаном – декларували, що їм однаково, якої вони національності. Більшість мовчала. Неоднаково було двом – трьом. Але пробна куля знову пролетіла мимо.

Українофобів продовжувала муляти українськість України. Закон Колісніченка – Ківалова про мови нацменшин в Україні – тому яскраве підтвердження. «Раби, підніжки, грязь Москви», коли ж ви зрозумієте, що в «своїй хаті своя правда, і слава, і воля»?

Нині нас знову проросійська влада хотіла загнати до реставрованої імперії.

Ох, не однаково мені!

****

12 лютого 2014 року до музею зайшла дівчинка і сказала: «Я хочу побачити Шевченка». І пояснила: кількома днями раніше у 20-ій школі музеєм проведено захід, присвячений 200-ій річниці від дня народження поета, демонструвалась виставка, а вона саме тоді хворіла, тому тепер прийшла сама, щоб побачити Шевченка. Звичайно ж, їй показали виставку, яка ще тільки готувалась до відкриття, Шевченківську світлицю Миколи Куделі. Тоді дівчинка призналась, що написала вірша про Шевченка, і залишила листочок з текстом. Ось цей текст:

Сидить біля Дніпра,
вірші складає.
замучився, страдає.
Тарас Шевченко
відомий всім поет.
Тарас Шевченко
для України зробив тисячу творінь.
Тарас Шевченко
відомий всім у світі.
Тарас Шевченко –
це пам'ять назавжди.
Ми пам'ятаємо і любимо його,

ми знаємо й ніколи не покинем.
Як першу книжку він складав,
вірші й оповідання.
Як перший віршик він писав
строки й рядки кохання.
Про Україну, неньку нашу рідну,
Про сонце безкрає.
Вірші писав із радістю,
і з сумом ще писав.
Але ніколи не побачимо нашого поета,
тому, що він у небесах.

Нікітіна Ірина
5-а клас
Школа № 20.

Цей випадок, як і вірш, зворушив нас усіх.

Мила Іринко, – хочеться мені сказати, – коли ти підростеш, ти зрозумієш, що Божу іскру, закладену в душу, потрібно постійно живити справжньою поезією, і Шевченковою теж, – щоб вона, іскра, горіла, не вгасала. Вірю, – чисте джерельце твого гарячого серця не замулиться, щира і вірна любов не дозволить охолонути йому, нагрітому добром з дитячих літ.

А вміння римувати – то діло десяте.

Тамара САДОВНИК ***(Луцьк)***

КАХЛІ З СЕЛА ШЕПЕЛЬ БІЛЯ ЛУЦЬКА НА ВОЛИНІ. ТИПОЛОГІЯ І ВИТОКИ, СПРОБА КАТАЛОГІЗАЦІЇ

Нещодавно одна з речових колекцій Волинського краєзнавчого музею – кахлів – поповнилась новими надходженнями. В 2010 році Державне підприємство "Волинські старожитності" передало до музею 31 кахлю XVII– XVIII ст., знайдених на розкопках давньоруського городища с. Шепель під Луцьком у 2010 році, зокрема, споруди другої половини XVII ст., яка знаходилась при старому торговому тракті.

Зупинимось на загальних питаннях кахлярства на Україні і Волині.

Кахлю можна ідентифікувати двояко – як предмет ремесла і побуту, та як предмет декоративно-ужиткового мистецтва. Адже ранні кахлі найчастіше використовувались в якості декору, пізніше набувають функціональності, тобто використовувались для обігріву.

На Волині, як і по всій Україні, перші грубки з'явились у період Київської Русі; хоча піч як опалювальний пристрій, відома на території України з енеоліту. Її функціонування пов'язують з носіями осілих землеробських культур, таких як трипільська і лійчастого посуду.

Витоки, формування і розвиток українських кахлів простежуються у керамічній спадщині Київської Русі. Перші кахлі – "сасавиз" – були горщикоподібної форми, вмуровувались в стіну хаотично, несистемно, на певній відстані одна від одної. Чітко простежується візантійська будівельна традиція, особливо після прийняття християнства у 988 році. Ранні кахлі були двох форм: у вигляді глечиків і амфор, виконували роль голосників – резонаторів. На тлі розвитку міського ремесла, зокрема, гончарства відбувається подальший поступ виготовлення кахлів згідно західноєвропейських традицій. Їх виробництво концентрується в замках, монастирях, де часто в одній особі поєднувались гончар, кахляр і муляр. Серед найбільш відомих центрів кахлярства на Волині бачимо Луцьк, Володимир, Остріг, Холм, Клевань.

Кахлі (XVII–XVIII ст.) є найбільш репрезентативними в музейних колекціях. До таких відноситься збірка кахлів (31 одиниця) з с. Шепель під Луцьком.

У XVII–XVIII ст. панівною стає плиткова кахля, одночасно поширюються кутові, карнизні, увінчуючі кахлі, що дає змогу печі в помешканні виглядати як складна архітектурна споруда. Поряд з теракотовими домінують поліхромні полив'яні кахлі, найчастіше зеленого, жовтого і синього кольорів.

Кахлі ділились на лицеві виповнюючі, які творили основне поле печі, пояскові і карнизні увінчуючі, які завершували піч. В XVII–XVIII ст. кахлі щедро декорувались рослинним і геометричним орнаментом. Серед декору найчастіше зустрічаються гілки, пагони, стилізовані розетки-квіти, трилисники, квітки лотоса, конюшини, хрестоцвіт.

Широко був поширений мотив вазона – стилізована ваза з гілкою по боках.

Серед геометричного орнаменту найбільш поширеними були насічки під кутом, ромби, стилізовані трикутники, повернуті донизу, зірочки. Часто геометричний орнамент доповнювався антропоморфними і тератологічними мотивами.

На кахлях вищеназваного періоду (XVII–XVIII ст.) часто зустрічаються портретні мотиви, сюжети іконопису, геральдичні композиції: "мотив вершника", двохголового орла. Так, на волинських кахлях найчастіше зустрічаються зображення герба Королівства Польського – двохголового орла (кахля знаходиться у фондах Волинського краєзнавчого музею).

Деякі елементи декору кахлів XVII–XVIII ст. близькі до християнських символів. Один з них – солярний знак – сонце з променями, що розходяться. Дуже поширеним був мотив виноградної лози, яка в православ'ї завжди поєднувалась з теологічною символікою і пов'язувалась з жертовністю Ісуса Христа. Часто на кахлях зустрічається дубове листя, яке в християнському мистецтві асоціювалось з образами Марії і Христа. Символіка рослин у християнському мистецтві здебільшого була пов'язана з циклом життя, смерті і воскресіння.

Квіти і плоди на кахлях означали родові символи природи, наприклад, квіти в колі, по кутах, тощо.

Сакрального змісту на кахлях набуває мотив "вазона", який часто ототожнюється з деревом життя, родовим деревом.

Друга половина XVII – середина XVIII ст. в кахлярському виробництві символізує перехід від барокко до класицизму. У XVIII столітті змінюється середовище поширення кахлів. З пишних палаців і маєтків вони потрапляють у домівки простої шляхти і, навіть, міщан. Подекуди кахлями декорувались грубки в корчмах чи в будинках, які слугували митницями. Дослідники городища "Шепель" (працівники ДП "Волинські старожитності") вважають, що кахлі знаходились в приміщенні корчми при старому торговому тракті.

"Шепельські" кахлі датуються XVII-XVIII століттям (В. Баюк, Т. Садовник).

Село Шепель є одним із найдавніших давньоруських поселень, яке вперше згадується в Іпатіївському літописі під 1097 роком. Дослідження городища проводили в XIX столітті В. Антонович, О. Цинкаловський, П. Раппопорт, завідувач кафедри археології, професор Східноєвропейського університету імені Лесі Українки М. Кучинко.

У 2010 році ДП "Волинські старожитності" проводили експертизу земельної ділянки в с. Шепель Луцького району. На місці ділянки було виявлено городище з залишками споруди другої половини XVII століття. Дослідники, зокрема, В. Баюк, тлумачать призначення залишків кам'яної споруди, як середньовічну корчму чи радше заїзджий двір, оскільки саме село знаходилось на старому тракті.

На користь цієї версії свідчить документ від 15 червня 1545 року, писаний у Луцьку "Вирок урядових ревізорів у справі за скаргою луцьких міщан на шляхту Луцького і Володимирського повітів про незаконне стягнення мита з купецтва в шляхетських маєтках і з переліком нововстановлених і усталених здавна митниць на Волині". Як свідчить документ, в Шепелі була митниця і, можливо, корчма при ній.

У XVI-XVIII століттях в містах України, зокрема волинських, поширеним промислом було винокуріння – виробництво спиртних напоїв: горілки, пива, а також хмільного меду, солоду. В описах українських міст, проведених чиновниками Великого князівства Литовського фіксується, що в названий період з'явилось багато корчм, які тримали як українці так і євреї, що свідчать про наявність в селах Луцького ключа: Ощові, Лаврові, Липі, Жидичині, Шепелі. Ці корчми зводились білі жвавих торгових трактів, як, наприклад, Шепельська корчма.

На Шепельському городищі серед численних знахідок матеріальної культури, таких як фрагменти керамічного і скляного посуду, металевих предметів праці, монет XVII–XVIII ст., виявлені кахлі XVII–XVIII ст.

Серед колекцій кахлів – лицеві виповнюючі, лицеві карнизні, кілька кутових і лицевих увінчуючих.

Каталог
Кахлі XVII-XVIII століть з села Шепель на Волині

1. Кахля кутова карнизна (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: квітка лілії в півколі. 16,5x11.5, ВКМ, інв. № Р3-3532.

2. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: рослинний і геометричний орнамент. 14,5x10,2, ВКМ, інв. № Р3-3533.

3. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: мотив виноградної

лози. 11,5х9,5, ВКМ, інв. № Р3-3534.

4. Кахля кутова карнизна (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: вписана в коло квітка. 9,5х12,ВКМ, інв. № Р3-3535.

5. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII-XVIII ст. Розпис: рослинний і геометричний орнамент (квітка, коло, меандр). 17,5х14,5, ВКМ, інв. № Р3-3536.

6. Кахля кутова карнизна (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII ст. Розпис: квітка лілії в колі. 11,5х20, ВКМ, інв. № Р3-3537.

7. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII ст. Розпис: квітка, ромби. 10,3х7,5, ВКМ, інв. № Р3-3538.

8. Кахля карнизна лицева (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII ст. Розпис: стилізоване листя. 17,5х6, ВКМ, інв. № Р3-3539.

9. Кахля лицева увінчуюча (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII ст. Розпис: квітка в колі, листя по кутах. 8х6,1, ВКМ, інв. № Р3-3540.

10. Кахля лицева увінчуюча (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII ст. Розпис: антропоморфний сюжет. 4,7х4,2, ВКМ, інв. № Р3-3541.

11. Кахля карнизна лицева (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: квіти лілії в колі і по кутах. 14х6, ВКМ, інв. № Р3-3542.

12. Кахля карнизна лицева (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVIII ст. Розпис: квітка лілії в колі, центрі і по кутах. 17х9, ВКМ, інв. № Р3-3543.

13. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування. XVII-XVIII ст. Розпис: мотив рибячої луски. 10х12,5, ВКМ, інв. № Р3-3544.

14. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII ст. Розпис: стилізований рослинний і геометричний орнамент. 14,5х8, ВКМ, інв. № Р3-3545.

15. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVIII ст. Розпис: стилізований рослинний і геометричний орнамент. 17,5х14,5, ВКМ, інв. № Р3-3546.

16. Кахля карнизна лицева (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: вписана в коло квітка. 9х10, ВКМ, інв. № Р3-3547.

17. Кахля лицева увінчуюча (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: стилізоване зображення лілії в центрі кола і по кутах. 15,5х9,5, ВКМ, інв. № Р3-3548.

18. Кахля кутова увінчуюча (фрагмент). Глина, формування. XVIII ст. Розпис: стилізоване зображення лілії в колі в центрі композиції і по кутах. 15,5х9,5, ВКМ, інв. № Р3-3549.

19. Кахля лицева увінчуюча (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: стилізоване сонце в центрі композиції, по кутах зірки. 19х10, ВКМ, інв. № Р3-3550.

20. Кахля лицева увінчуюча (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: геометричний орнамент у вигляді трикутників і ромбів. 16х10, ВКМ, інв. № Р3-3551.

21. Кахля кутова карнизна (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: в центрі стилізоване зображення лілії, по кутах – лілія в півколі. 20х13,5, ВКМ, інв. № Р3-3552.

22. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування. XVIII ст. Розпис: лілія в півколі в центрі і по кутах. 19,5х19,5, ВКМ, інв. № Р3-3553.

23. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування. XVIII ст. Розпис: лілія в півколі в центрі і по кутах. 19,5х19,5, ВКМ, інв. № Р3-3554.

24. Кахля кутова карнизна (фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII-XVIII ст. Розпис: лілія в півколі і по кутах. 20х10, ВКМ, інв. № Р3-3555.

25. Кахля лицева виповнююча (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: вписана в коло зірка. 12,5х7, ВКМ, інв. № Р3-3556.

26. Кахля карнизна лицева (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: стилізована квітка у колі. 12х7, ВКМ, інв. № Р3-3557.

27. Навершя печі (фрагмент). Глина, формування. XVII-XVIII ст. Розпис: рослинний орнамент, дві антропоморфні фігури. 19х13,6, ВКМ, інв. № Р3-3558.

28. Навершя печі (фрагмент). Глина, формування. XVI – поч. XVII ст. 18,5х6,5, ВКМ, інв. № Р3-3559.

29. Навершя печі(фрагмент). Глина, формування, зелена полива. XVII ст. Розпис: рослинний орнамент. 10,5х11,5, ВКМ, інв. № 3560.

30. Навершя печі (фрагмент). Глина, формування. XVII-XVIII ст. Розпис: антропоморфний сюжет. 16х14, ВКМ, інв. № Р3-3562.

31. Навершя печі (фрагмент). Глина, формування. XVII ст. Розпис: антропоморфний сюжет. 6х6, ВКМ, інв. № Р3-3563.

1. *Історія українського мистецтва. К., 1967-1969. – Т. 2-4.*
2. *Тищенко О. Найдавніші українські кахлі XIV-XVII ст. // Образотворче мистецтво. – 1979. - № 3.*
3. *Колупаєва Агнія. Українські кахлі XIV – початку XX ст. Львів, 2006.*
4. *Садовнік Т. Символічні знаки на кахлях періоду феодалізму (з зібрання Волинського краєзнавчого музею) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. – Луцьк, 1992.*
5. *Троневич П.О. Луцькі кахлі XIV – початку XX ст. // Старий Луцьк. – Луцьк, 1999.*
6. *Віктор Баюк. Споруда пізнього середньовіччя поруч з давньою дорогою Луцьк-Володимир-Волинський. // Наукові студії. – Львів, 2011.*
7. *Фонди Волинського краєзнавчого музею. Група зберігання Р3 – кераміка, порцеляна, скло.*

Людмила СЕРХОВЕЦЬ, Тетяна ТРОФІМУК ***(Луцьк)***

ВІДНОВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД
(за матеріалами газети "Радянська Волинь")

У період Другої світової війни, під час окупації України німецькими військами, вітчизняна культурна спадщина зазнала значних втрат. Впродовж 1941–1944 рр. було безжалісно знищено і пограбовано більшість музейних закладів нашої країни, а цінні експонати та історичні реліквії українського народу вивезено до Німеччини. Ця гірка участь не оминула і Волинський краєзнавчий музей, який був і залишається провідним та найбільшим музеєм на Волині. Цей музейний осередок був відкритий 16 червня 1929 р. у м. Луцьку спочатку під назвою Волинський музей, а починаючи з 1940 р. і до початку Другої світової війни він продовжив функціонувати як обласний історико-краєзнавчий музей.

Метою наукової розвідки є аналіз статей та повідомлень, які висвітлюють особливості відновлення діяльності Волинського краєзнавчого музею у повоєнний період, і котрі були опубліковані впродовж 1944–1955 рр. на сторінках газети "Радянська Волинь" Цей часопис почав випускатися з 27 вересня 1939 р. під назвою "Вільна праця" і був офіційним органом Волинського обласного комітету Комуністичної партії України та Волинської обласної ради депутатів трудящих. У лютому 1940 р. газета була перейменована на "Радянську Волинь" і під такою назвою публікувалася до 1990 р. (під час фашистської окупації з 23 червня 1941 р. до 12 лютого 1944 р. газета не виходила).

Зважаючи на важливу роль музейних осередків у відродженні культурно-освітнього життя та розгортанні масово-політичної роботи, радянські органи влади вже у перші місяці після визволення українських земель від німецьких окупантів приступили до відновлення їхньої роботи. Волинський краєзнавчий музей не став виключенням. У 1944 р. він відновив свою роботу як Волинський державний історико-краєзнавчий музей. Ця важлива подія описана у окремій статті "Радянської Волині" від 21 червня 1944 р. У ній розповідається як 17 червня 1944 р. у Луцьку на відкритті відновленого музейного осередку зібралися представники міських організацій, журналісти та учні старших класів. Перед гостями з доповіддю виступив директор музею В. Засядчук. Він детально ознайомив присутніх із роботою працівників музею, які приклали багато зусиль задля швидкого відновлення діяльності обласного краєзнавчого музею після звільнення Волині від окупації. Відвідувачі були ознайомлені з експонатами, які вдалося зібрати та відреставрувати науковим співробітникам після пограбування музею німецькими військовими [5, 2].

Однією із найбільших проблем музейної сфери у цей період була реституція культурних цінностей, вивезених ворогом у роки окупації. В газеті за 1944–1945 рр. значна частина публікацій присвячена саме цьому питанню. Так проблема виявлення та повернення музейних експонатів до збірок обласного історико-краєзнавчого музею досліджена у розвідці В. Морозець від 16 червня 1944 р. Автор наголошував на тому, що українська земля багата своєю історією і до війни на Україні в кожному обласному центрі були організовані краєзнавчі музеї, в яких зберігалися різні пам'ятки старовини нашої Батьківщини. У статті розповідається й про те, що у довоєнному Луцьку теж функціонував добре обладнаний музей, у якому зберігалися пам'ятки історії Волині та України і були навіть окремі документи часів Московського царства. Проте, "німецькі окупанти знищили або вивезли з Луцького музею прекрасні твори українських і польських художників, викрали золоті і срібні речі, а цінні архівні документи викинули на смітник" [7, 4].

Далі у статті описується робота музейних працівників у напрямку відновлення втрачених культурних цінностей та формування нових експозицій: "Директор музею тов. Засядчук прикладає тепер багато зусиль, щоб відновити музей. Плоди цієї кропіткої праці уже помітні. Тут організовано три відділи: археологічний, природничий і історико-мистецький. До дня відкриття музею працівники готують виставку "Вітчизняна війна". Відвідувачі музею зможуть ознайомитись із знахідками палеоліту і неоліту, знайденими на території Волинської області: кам'яні сокири, кістки і зуби мамонта, первісний посуд і інше. Через Луцьк в давні часи проходить торговий шлях від Рима до Балтики. Про це свідчать знайдені римські монети 1–5 століття до нашої ери та різні прикраси, якими торгували римські купці. Дещо збереглося і з рицарської зброї феодального періоду. В музеї залишилося 17 інкунаболів, писаних від руки на пергаменті, у шкіряній оправі. Це, здебільшого, церковне письмо і література про домоустрій. Збереглися деякі документи часів Петра Першого. Серед архівів музею працівники знайшли рукописи Лесі Українки, в яких українська поетеса записувала народну творчість під час свого перебування в селі Колодяжному біля Ковеля. Під кожною піснею записані ноти Лесею Українкою і акуратно наклеєні на початку тексту. Крім цього рукопису, знайдено кілька листів поетеси, адресованих у Мінськ до подруги Віри Григорівни Тучинської. Листи ці датовані 1901 р. Як відомо, в цей час Леся Українка тяжко хворіла. Вона була настільки безсилою, що не могла сама писати. Листи продиктовані поетесою і тільки на одному з них тремтячою рукою хворої виведено кілька слів" [7, 4].

У номері від 29 листопада 1944 р. директор Волинського краєзнавчого музею у повоєнні роки В. Засядчук у статті "Про повернення музейних цінностей" спробував охарактеризувати основні напрямки діяльності освітніх і наукових установ у повоєнний період у сфері вивчення, збереження та поверненням пам'яток історії та культури. Він зауважив, що системне дослідження та збирання пам'яток відновилося у листопаді 1944 р. На думку автора публікації велике значення у цьому процесі відігравали музеї, яких до війни у УРСР нараховувалося 151. В. Засядчук із сумом підмітив той факт, що німецькі загарбники організували на тимчасово захопленій території Радянського союзу методичне розграбовування та руйнування музеїв: "Немає жодного музею, що зостався би цілим, як його "відвідали" німецькі загарбники. Частина експонатів, що пограбували німці, вивезена ними до Німеччини, але певна частина зосталася серед населення, що переховували їх від загарбників. І по визволені нашої Батьківщини від німецьких загарбників Радянський уряд особливу увагу звертає на відновлення роботи музеїв, на повернення їм експонатів, пограбованих німцями. 10 листопада 1944 р. Рада Народних Комісарів України РСР винесла постанову "Про повернення музейних експонатів". В ній говориться, що всі музейні експонати, які перебувають зараз в користуванні окремих громадян, підприємств і установ, повинні бути повернені їх законним власникам – музеям. Вона зобов'язує всі установи і організації, які перебувають на території УРСР, перевірити меморіальний інвентар, устаткування, меблі для того, щоб виявити музейні експонати і передати їх музеям" [4, 2].

Щодо долі Волинського обласного історико-краєзнавого музею під час німецької окупації, то В. Засядчук констатував також те, що йому не вдалося уникнути загальної участі всіх музеїв, котрі потрапили в "німецькі руки": "Багато цінних експонатів пограбовано німцями, вивезено в Німеччину. Частина ж експонатів знаходиться серед населення і окремі громадяни, зберегли їх від німецьких загарбників і вже приносять ці експонати в музей. Так, мешканець м. Луцька тов. Зілізмуно Вишневецький приніс до музею цінні експонати, що належать до новопам'яної епохи, колекцію кафлів часів феодалізму та рідкісне видання книжки про російськи монети" [4, 2].

Характерною рисою післявоєнного музейного будівництва стало створення експозицій у музеях, які присвячувалися подвигу радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. На музеї було покладено завдання організувати добір та збирання пам'яток, реліквій та документів про Вітчизняну війну на Україні, щоб показати героїчну боротьбу українського народу за радянську державу проти німецько-фашистських загарбників у тісному зв'язку з народами СРСР. Зокрема, в газеті "Радянська Волинь" за 16 вересня 1947 р. вміщена публікація про те, що у Волинському державному історико-краєзнавчому музеї було відкрито новий відділ під назвою "Вітчизняна війна", у якому висвітлювалися героїчна участь населення СРСР у військових операціях 1941–1945 рр. Центральне місце в експозиції було відведено історичній пам'ятці – друкарському верстату партизанського з'єднання генерала Бегми. На цій машині в Цуманських і Ровенських лісах друкувались газети народних лісників – "Червоний прапор". В статті також було наголошено на тому, що окреме місце в експозиції відводилося представленню партизанських газет, листівок та друкованих зведень Радянського Інформбюро, "наказів товариша Сталіна й інші документи Вітчизняної Війни". Цей відділ, як повідомляє газета, відразу викликав "особливу цікавість у відвідувачів" [1, 2].

Як бачимо, однією із основних функцій обласних краєзнавчих музеїв у післявоєнний період було відкриття виставок та постійно діючих експозицій за темою "Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу". Окрім того, на них лягав обов'язок зібрання, систематизації та збереження матеріальних і музейних цінностей, пов'язаних із цією подією. Наприклад, у газетній публікації "Радянської Волині" за 15 серпня 1950 р., зазначалося, що відділ "Волинь в роки німецької окупації" поповнився новими експонатами. В основному це були картини, присвячені партизанському руху в роки Другої світової війни на території нашого краю [8].

Збирання військових експонатів проводилося не лише силами музеїв, а й із залученням до цієї важливої справи учнів шкіл, студентів інститутів та працівників усіх політосвітніх установ [3, 2].

Зважаючи на те, що Волинь була включена до складу УСРС лише у 1939 р., відразу після визволення її території від німецьких військ, радянська влада за рішенням партії почала проводити у музеях ідеологічні ревізії експозицій. Відтепер тематико-експозиційні плани музеїв затверджувались спеціальними комісіями, в яких обов'язковим був показ "героїчної історії українського народу, у тісному зв'язку з історією великого російського народу та інших братніх народів СРСР". Свідченням цього, наприклад, є публікація у "Радянській Волині" М. Дніпровець від 19 квітня 1947 р. про поповнення у 1947 р. експозиції обласного краєзнавчого музею: "Новими експонатами поновився за останній час Волинський обласний краєзнавчий музей. Тут експонуються ряд рідкісних фотокопій, як наприклад: Ленін і Сталін підписують Декларацію прав трудового і експлуатованого народу; один із загонів Червоної гвардії, який у січні 1918 року перший виступив проти центральної ради; Сталіна Й. і Дзержинський Ф. на Східному Фронті, виступ товариша Сталіна на 1-му з'їзді колгоспників – ударників тощо. Збагатився музей експонатами і документами про революційний рух на Волині в роки польського району, яка під час першотравневої колківської демонстрації була прапороносцем. Поруч з цим фото – портрети керівника цієї демонстрації Макаревича та революціонера Степана Бойка. На одній з картин показано розправу поліції над революціонерами – в'язнями під час луцького судового процесу. Відділ "Волинь в роки німецької окупації" поповнився такими картинами, як "Партизанський штаб двічі Героя Радянського Союзу Федорова на Волині" та інше [2].

В статті М. Козачука від 9 жовтня 1955 р. містяться цікаві відомості про поповнення експозиції обласного краєзнавчого музею не лише ідеологічними, а й історико-культурними експонатами: "В музеї систематично з'являються новинки. Недавно придбано експозицію "Будиночок Лесі Українки". Художній відділ поносився творами місцевих художників, зразками народної творчості. Привертає увагу відвідувачів робота учнів середньої школи № 3 міста Луцька портрет Сталіна, різьблення по дереву гуртків палацу піонерів. З великою майстерністю зроблені бюсти Богдана Хмельницького та Ярослава Галона. У зв'язку з 50-річчям першої російської революції в музеї відкрита виставка. Серед її експонатів багато матеріалів про революційні події 1905 – 1907 років на Волині" [5, 2].

Таким чином, у повоєнний період діяльність Волинського краєзнавчого музею активно описувались на шпальтах офіційної періодики, зокрема в газеті "Радянська Волинь", вихід якої відновився 12 лютого 1944 р., під час завершального періоду звільнення Волині від німецької окупації. Не зважаючи на заідеологізованість публікацій у цьому часописі, все ж таки матеріали, уміщені у ньому, дозволяють проаналізувати основні напрямки та проблеми роботи Волинського краєзнавчого музею у 1944–1955 рр.

---

1. *В історико-краєзнавчому музеї // Радянська Волинь. – 1947. – 16 вересня.*
2. *Дніпровець М. Виставка образотворчого мистецтва / М. Дніпровець // Радянська Волинь. – 1947. – 19 квітня.*
3. *Екскурсія в героїчне минуле // Радянська Волинь. – 1965. – 19 березня.*
4. *Засядчук В. Про повернення музейних цінностей / В. Засядчук // Радянська Волинь. – 1944. – 29 листопада*
5. *Козачук М. В обласному Краєзнавчому музеї / М. Козачук // Радянська Волинь. – 1955р. – 9 жовтня.*
6. *Краєзнавчий музей // Радянська Волинь. – 1944. – 21червня*
7. *Морозець В. Луцький краєзнавчий музей / В. Морозець // Радянська Волинь. – 1944. – 16 червня*
8. *Тривайло В. Нові експонати в музеї / В. Тривайло // Радянська Волинь. – 1950. – 15 серпня.*

Оксана СИЛЮК *(Луцьк)*

АНАТОЛІЙ ДУБЛЯНСЬКИЙ : ВІД МУЗЕЙНОГО ПРАЦІВНИКА ДО МИТРОПОЛИТА УАПЦ

(Літопис життя та діяльності за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею)

У Волинському краєзначому музею протягом останніх 20 років зібрано і сформовано особовий фонд Анатолія Захаровича Дублянського (1912-1997) –українського історика, журналіста, громадського та релігійного діяча в діаспорі. До нього входить численна група оригінальних документів і матеріалів, преданих особисто відомим волинянином, його спогади і листування із лучанами В. Мельником, В. Рожком, А. Свідзинським, А. Силюком, Митрополитом Яковом та ін., оригінали рукописів, статті та публікації у різних періодичних та наукових виданнях тощо, публікації дослідників Н. Кінд-Войтюк, О. Гаврилюка, Н. Сташенко, В. Рожка, Г. Марчук, Б. Колоска про його науково-краєзнавчу та церковно-релігійну діяльність в Україні та на еміграції. На жаль вони розкривають лише окремі сторінки або питання багатогранного життя та діяльності Анатолія Дублянського.

У запропонованій статті, яка побудована у формі літопису, зроблена перша спроба прослідкувати перебіг життєвого та творчого шляху, здобутків і втрат Анатолія Дублянського на тлі складних подій вітчизняної та європейської історії XX століття. Розпочавши свою діяльність в освітніх та музейних установах Луцька, переживши режими Речі Посполитої, Радянського Союзу, фашистської Німеччини на Волині, емігрувавши у 1944 році до Німеччини, він зумів зреалізувати себе як особистість та український громадсько-культурний і церковно-релігійний діяч. Його життєвий шлях, відслідкований за допомогою документів і спогадів в хронологічному порядку, дає багатий документальний та емпіричний матеріал для науковців, краєзнавців, освітніх та музейних працівників. Розпочата робота потребує продовження, опрацювання архівних, музейних та бібліотечних фондів як в Україні так і за кордоном.

01 листопада 1909 р. м. Рівне. Захарій Семенович Дублянський і Неоніла зі Шведів Дублянська. 01. 11. 1909 р. м. Рівне. Фото. З автографом А. Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17052, КВ – 74234. Інше про родину : «На жаль сіл, в яких мій батько розписував церкви, ніяк не можу пригадати. Пам'ятаю лише, що ще перед 1914 р., як пізніше оповідав мій тато, він бував у селі Секунь на Ковельщині. У двадцятих роках розписав церкву на Поліссі (також на Ковельщині чи Камінь-Каширського повіту), але того села ніяк не можу пригадати. На Волині у тих роках розписував церкву в с. Смордва біля Млинова, де тоді як учень гімназії я був з батьком. А так у тридцятих роках батько переважно вже не брав більших підрядів, а малював хоругви, окремі ікони, різьбив дівочі ікони, золотив і різьбив райські (царські) двері, а ще раніше різьбив і цілі іконостаси. У Луцькому соборі відновляв образ входу Ісуса Христа в Єрусалим, що з лівої сторони, а також зображення деяких святих, що були на апсиді вгорі, а також ікони св. Трійці над вхідними дверями в церкві та різьбив і позолочував дівочу ікону. Щось ще робив у Лищі, де згоріла церква, у Воротньові та інших селах, що назви їх я вже не пам'ятаю» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 16 червня 1991 р. м. Новий Ульм. 2 с. Машинопис. Науковий архів ВКМ, б. н. ; Захарій Семенович Дублянський. 1944 р. Фото. З автографом А. Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17050, КВ – 74232 ; Олена Дублянська, сестра Анатолія. Фото. З автографом А. Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17049, КВ – 74231.

11 листопада (9 жовтня с. стилю) 1912 р. Народився в Перетоках біля станції Олика // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

1912 р. Парафія Ромашківці (Дубенс. повіту). Народження в 1912 р. А. Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17093, КВ – 74275 Витяг з метричної книги парафії Ромашківці (Дубенс. повіту) про народження в 1912 р. А. Дублянського, видана мешканцю м. Кременця Захарію Дублянському. 9. 08. 1922 р. Рукопис. Мова польська.

1 (14) листопада 1912 р. Хрещений священиком Павлом Міцкевичем. Хресні батьки Григорій Швед і Марія Клембещук // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

Перед Першою світовою війною. м. Луцьк. Захарій Дублянський купив будинок (пізніше вулиця Торунська, 21) // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

Літо 1915 р. Олика. Евакуація зі станції Олика до села Головач на Полтавщині, звідки була родом хресна мати // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

Кінець 1915 р. – серпень 1918 р. м. Луганськ. Перебування в евакуації, де батько працював в малярному відділі паровозобудівельного заводу Гартмана // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

1918 р. м. Луганськ. Родина Дублянських : Захарій, Неоніла та їх син Анатолій в біженстві. 1918 р. м. Луганськ. Фото. З автографом А. Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17051, КВ – 74233.

Серпень 1918 р. Повернення з Луганська до Луцька через Харків і Київ // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

Серпня 1918 року м. Луцьк. «Я замешкав зі своїми батьками в Луцьку» // Дублянський А. Спогади про Водохреща в Луцьку / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Лютий – березень. – Ч. 125. – С. 8 – 9 ; «Жив я у Луцьку з серпня 1918 р., коли шестирічною дитиною разом з батьками, що поверталися з біженства, і замешкав у нашому власному домі при вулиці Торунській ч. 21. Жив я там з малими перервами, коли виїжджав на студії ло Вільна і Варшави, до кінця січня 1944 р.» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 20 червня 1990 р. м. Новий Ульм. 2 с. Машинопис. Науковий архів ВКМ, б. н. ; «Щодо дому у Луцьку, де я жив з серпня 1918 до кінця січня 1944 р. Цей дім був партеровий (одноповерховий – А. М.) і знаходився на лівій стороні передостанній перед Сапалаєвкою. Нижче від нього був ще тільки один малий будиночок, дах якого доторкався городу за нашим домом. Це був старий дім. Двоповерховий будинок був на правій стороні приблизно в середній частині цієї вулиці…Там перед будинком були кущі великі безу і жасміну» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 28 січня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

19 січня (6 січня ст. ст.) 1919 року м. Луцьк. Пережив перші Водохреща в Луцьку // Дублянський А. Спогади про Водохреща в Луцьку / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Лютий – березень. – Ч. 125. – С. 8 – 9.

1921 р. м. Луцьк. «Записаний до вступної кляси російської гімназії» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322 ; «Я не вчився в українській гімназії, а в російській, яку закінчив в 1930 р. Моя мама була з дуже зрусифікованої родини і настояла на тому, що мене віддали до російської гімназії, але в якій я вже в старших класах почував себе цілком українцем. Сталось це не в наслідок вчинків на мене когось, а в наслідок зацікавлення історією і читання українських газет, а в першу чергу місцевої газети "Українська Громада", що виходила в цей час у Луцьку» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 8 квітня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

09 серпня 1922 р. м. Кременець. Витяг з метричної книги парафії Ромашківці (Дубенс. повіту) про народження в 1912 р. А. Дублянського, видана мешканцю м. Кременця Захарію Дублянському. 9. 08. 1922 р. Рукопис. Мова польська // ВКМ, інв. № КДФ – 17093, КВ – 74275.

Перед 1930 р. м. Луцьк. «Пам'ятаю як перед 1930 р. одного разу з двома колегами видрапався дослівно по стіні в'їздної вежі чи властиве брами у замку Любарта на її верх. Тепер як згадаю про це, переймає мене жах, яка це була небезпека. В замку я бував часто, особливо на Владичій вежі, де була

Анатолій Захарович Дублянський

пожежна сторожа» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 16 червня 1991 р. м. Новий Ульм. 2 с. Машинопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

1930 р. м. Луцьк. А. Дублянський перед випускними іспитами у гімназії. Фото. 1930 р. м. Луцьк. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17054, КВ – 74236.

Травень (червень) 1930 р. м. Луцьк. Родина Дублянських : Захарій, Неоніла та їх діти: Анатолій і Олена біля власного будинку по вул. Торунській, 21 в м. Луцьку, де Анатолій Дублянський проживав з перервами з 28 серпня 1918 р. до 29 – 30 січня 1944 р. Травень (червень) 1930 р. м. Луцьк. Фото. З автографом А. Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17053, КВ – 74235.

Червень 1930 р. м. Луцьк. Закінчив російську гімназію // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731; ВКМ інв. № КДФ – 17140, КВ – 74322.

4 червня 1930 р. м. Луцьк. Атестат зрілості про закінчення російської гімназії в Луцьку. № 18 // ВКМ інв. № КДФ – 17089, КВ – 74271 ; «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 738 – 739.

04 листопада 1930 р. по 24 вересня 1931 р. Праця Анатолія Дублянського в Шкільному інспектораті м. Луцька на посаді службовця-практиканта з 4.11.1930 р. по 24.09.1931 р. // ВКМ, інв. № КДФ – 17129, КВ – 74311. Свідоцтво А. Дублянського про працю в Шкільному інспектораті м. Луцька на посаді службовця-практиканта з 4.11.1930 р. по 24.09.1931 р. № 4521/31 від 24 вересня 1931 р. м. Луцьк. Машинопис. Мова польська. (**до 4.09.1931 р.** за Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ інв. № КДФ – 17140, КВ – 74322).

24 вересня 1931 р. м. Луцьк. Свідоцтво А. Дублянського про працю в Шкільному інспектораті м. Луцька на посаді службовця-практиканта з 4.11.1930 р. по 24.09.1931 р. № 4521/31. Машинопис. Мова польська // ВКМ, інв. № КДФ – 17129, КВ – 74311.

Жовтень 1931 р. – жовтень 1933 р. м. Вільно. Студії історії на гуманістичному факультеті Віленського університету Стефана Баторія. Став членом Гуртка українських студентів університету, згодом завідуючим бібліотекою. Перервав навчання через матеріальні труднощі // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

1933 – 1935 рр. м. Луцьк. Допомагав у праці журналісту Сергію Вишневському і письменнику Володимиру Островському // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

1934 – 1937 рр. м. Луцьк. Праця А. Дублянського в якості відрядного працівника по запису показників лічильника у абонентів фірмової спілки «Товариство Волт» // ВКМ, інв. № КДФ – 17128, КВ – 74310 Свідоцтво про працю А. Дублянського в якості відрядного працівника по запису показників лічильника у абонентів фірмової спілки «Товариство Волт» у 1934 – 1937 рр. № 13 від 9. 01. 1937 р. м. Луцьк. Мова польська. **(1 липня 1934р. – січень 1937 р. м. Луцьк.** Працював акордово в міській електровні // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322).

1934 р. м. Луцьк. Дублянський А. Луцьк: історичний нарис / А. Дублянський. – Луцьк: [Б. в.], 1934. – 32 с.

15 вересня 1935 р. Дублянський А. Рівне / А. Дублянський // Наш світ. – 1935. – 15 вересня. – № 3. – С. 10.

15 липня 1935 р. Дублянський А. Українська старовина й етнографія в «Волинському музеї» / А. Дублянський // Наш світ. – 1935. – 15 липня. – № 1. – С. 11 – 12.

12 липня 1936 р. Дублянський А. Легенда про заснування Луцька / А. Дублянський // Українська нива. – 1936. – 12 липня.

23 липня 1936 р. Дублянський А. Пізнаймо Волинь / А. Дублянський // Волинське слово. – 1936. – 23 липня.

23 липня 1936 р. Дублянський А. Пізнаймо Волинь. / А. Дублянський // Українська нива. – 1936. – 23 липня.

23 вересня 1936 р. Дублянський А. Пізнаймо Волинь. Рівне / А. Дублянський // Українська нива. – 1936. – 23 вересня.

1936 р. Дублянський А. Пізнаймо Волинь. Кременець / А. Дублянський // Українська нива. – 1936. – 15 листопада.

1 листопада 1936 р. Дублянський А. Пізнаймо Волинь. Олика / А. Дублянський // Українська нива. – 1936. – 1 листопада.

Листопад 1936 р. м. Кременець. Дублянський А. Православні церкви в старому Луцьку / А. Дублянський // Церква і нарід. – 1936. – № 11. – С. 355 – 361.

6 грудня 1936 р. Дублянський А. Пізнаймо Волинь. З життя луцького міщанина в XVI столітті / А.

Дублянський // Українська нива. – 1936. – 6 грудня.

Вересень 1936 р. м. Варшава. Відновив свої студії на гуманістичному факультеті Університету Юзефа Пілсудського у Варшаві, спеціалізуючись по історії України у проф. Мирона Кордуби, написавши семінарійну працю «Участь кн. Данила Галицького і його сина Романа у боротьбі за спадщину по Бабенбахах». Проф. М. Кордуба визнав цю працю за магістерську // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322).

1937 – 1938 рр. м. Луцьк або м. Варшава. Анатолій Дублянський. 1937 – 1938 рр. м. Луцьк або м. Варшава. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17023, КВ – 74268.

1937 - 1938 р. м. Варшава. Польща. Членська картка учасника української студентської корпорації "Запорожжя" Анатолія Дублянського. № 4. Фотокопія // ВКМ, інв. № ДМ – 33723/1-2. (В часі "варшавських студій" належав до української студентської корпорації «Запорожжя», головою якої був спочатку Петро Холодний /молодий/, а після нього Богдан Кенджинський з Рівного // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322).

1937 - 1938 р. «Про ці незбережені церкви я колись написав статтю під заголовком: «Православні церкви в старому Луцьку». Яка була видрукована в 1937 чи 1938 роках у журналі «Церква і Нарід», що виходив у Кременці як орган Волинської Духовної Консисторії, а редагував цей журнал тодішній секретар цієї Консисторії Іван Федорович Власовський, який раніше був директором Луцької української гімназії» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 16 листопада 1990 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис. Науковий архів ВКМ, б. н.

09 січня 1937 р. м. Луцьк. Свідоцтво про працю А. Дублянського в якості відрядного працівника по запису показників лічильника у абонентів фірмової спілки «Товариство Волт» у 1934 – 1937 рр. № 13. м. Луцьк. Мова польська // ВКМ, інв. № КДФ – 17128, КВ – 74310.

1938 р. м. Кременець. Дублянський А. Князь Володимир Василькович / А. Дублянський // Церква і нарід. – Кременець, 1938. – Ч. 24. – С. 988 – 990.

30 червня 1938 р. м. Варшава. Диплом магістра філософії в галузі історії гуманітарного відділу Варшавського університету імені Ю. Пілсудського А. Дублянському за працю «Участь галицького князя Данила і його сина Романа в боротьбі за спадщину Бабенбергів». № 2828/7113/38. Мова польська // ВКМ, інв. № КДФ – 17090, КВ – 74272.

Червень 1938 р. м. Варшава. Закінчив Варшавський університет з дипломом магістра філософії в ділянці історії. Від проф. М. Кордуби дістав тему для здобуття докторату «Адам Кисіль з Брусилова», одержавши стипендію від Українського Наукового Інституту у Варшаві // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322).

1938 – 1941 рр. (?) м. Луцьк. А. Дублянський про «картину Айвазовського, що її продала музею одна єврейська родина в Луцьку і я був присутній при її купівлі. Інші картини в цьому музеї (Художній музей в Луцьку – О, С,) мені невідомі» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 16 листопада 1990 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис. Науковий архів ВКМ, б. н.

1 липня 1938 до 17 вересня 1939 р. м. Луцьк. Магістр А. Дублянський працював над науковою інвентаризацією історичних архівних матеріалів Волинського музею в Луцьку (каталогізуючи архів родини Єловичів Малинських (опісля лише Єло-Малинських) // ВКМ, інв. № КДФ – 17127, КВ – 74309 Посвідка про те, що магістр А. Дублянський працював над науковою інвентаризацією історичних архівних матеріалів Волинського музею в Луцьку від 1 липня 1938 до 17 вересня 1939 р., а від 15 грудня 1939 р. до 22 червня 1941 р. як старший науковий співробітник відділу історії Волинського обласного краєзнавчого музею та

рівночасно виконував обов'язки заступника директора по науковій частині. 15. 01. 1944 р. м. Луцьк. Машинопис.

1939 р. м. Луцьк. Dublański A. Nieznana pieczęc bojarska z 14 w. w Muzeum Wołyńskim / A. Dublański // Ziemia Wołyńska. – 1939. – T. 2. – № 5. – S. 78 – 79.

1939 р. м. Луцьк. Дублянський А. Два волинські малярі на переломі 17 – 18 ст. / А. Дублянський // Шлях. – 1939. – № 4. – С. 9 – 10.

1939 р. м. Луцьк. Дублянський А. Опис іконостасу братської церкви у Луцьку в 1814 р. / А. Дублянський // Шлях. – 1939. – № 3. – С. 11 – 12.

17 травня 1939 р. м. Варшава. Дозвіл професора Варшавського університету Мирона Кордуби магістру А. Дублянському користуватися літературою для написання докторської роботи «Адам Кисіль з Брусилова». Рукопис. Мова польська // ВКМ, інв. № КДФ – 17091, КВ – 74273.

Літо 1939 р. м. Варшава. Під час місячної відпустки їздив студіювати матеріали в бібліотеці Замойських у Варшаві до теми про Адама Кисіля, завершення якої перервала війна // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322).

15 грудня 1939 р. м. Луцьк. Прибув до Волинського Обласного Краєзнавчого Музею // Радянський паспорт А. Дублянського. Серія І-ДН № 588698. Виданий 13 квітня 1940 р. 2-м відділенням міліції м. Луцька // ВКМ, інв. № КДФ – 17097, КВ – 74279.

15 грудня 1939 р. до 22 червня 1941 р. м. Луцьк. Магістр А. Дублянський працював як старший науковий співробітник відділу історії Волинського обласного краєзнавчого музею та рівночасно виконував обов'язки заступника директора по науковій частині // ВКМ, інв. № КДФ – 17127, КВ – 74309 Посвідка про те, що магістр А. Дублянський працював над науковою інвентаризацією історичних архівних матеріалів Волинського музею в Луцьку від 1 липня 1938 до 17 вересня 1939 р., а від 15 грудня 1939 р. до 22 червня 1941 р. як старший науковий співробітник відділу історії Волинського обласного краєзнавчого музею та рівночасно виконував обов'язки заступника директора по науковій частині. 15. 01. 1944 р. м. Луцьк. Машинопис.

1939 – 1941 рр. м. Луцьк. «За радянської влади був запрошений бути вчителем в українській гімназії 10-річній нумер 4, а одночасно залишився далі працівником музею, але вже як старший науковий працівник і заступник директора. По році праці по сумісництву, на вимогу директора музею, відмовився від учителювання і вповні працював лише в музеї. З моєї ініціативи ми їздили до Берестечка на козацькі могили у Пляшевій та провели розкопки на городищі Перемиль» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322).

1939/40 рр. м. Луцьк. А. Дублянський працював викладачем історії в українській школі № 2 м. Луцька // Посвідка А. Дублянського про те, що він в 1939/40 рр. працював викладачем історії в українській школі № 2 м. Луцька. № 610 від 12. 09. 1940 р. м. Луцьк. Машинопис // ВКМ, інв. № КДФ – 17130, КВ – 74312.

15 квітня 1940 р. м. Луцьк. Радянський паспорт А. Дублянського. Серія І-ДН № 588698. Виданий 13 квітня 1940 р. 2-м відділенням міліції м. Луцька на підставі довідки фор. № 1, посвідки про народження № 81, тим. військового посв. 1512. Дійсний до 12 квітня 1945 р. Прописаний по вул. Торунській, 21 кв.1. / / ВКМ, інв. № КДФ – 17097, КВ – 74279 ; «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 743.

Осінь 1940 р. м. Луцьк, м. Олика. «Працюючи у Музеї десь восени 1940 р., я їздив з директором Музею до Олики і там ми взяли з тамошніх експонатів для нашого музею, але картин не було. Між

іншим там тоді були картини маляра Матейка, що їх поляки, відступаючи на Румунію, привезли до замку Радзивилів у Олиці. Але ми їх там залишили і мали на весну приїхати і дещо забрати. Тоді в замку містилася якась військова частина. В одній з кімнат я бачив велику купу книжок, серед яких були інкунабули. Коли ми приїхали весною знову до Олики я вже не побачив тих книжок, запитав одного з військових старших на прізвище Злова, він відповів: зима була холодна і хлопці (вояки) ці книжки попалили. Тоді загинули цінні речі. Між іншим деякі ікони з XVIII ст., а також одну ікону велику якогось католицького святого, якого постать була на фоні Луцького замку Любарта. Це все директор музею примістив для збереження у приміщенні якогось невеликого магазину на головній вулиці недалеко собору. Коли я повернувся з села до Луцька, що його зайняли німці, цей магазин хтось відкрив і ікони забрав. Хто це був не вдалося довідатися. Казали, що якісь поляки. Так ті ікони пропали. А може це був образ св. Ієроніма?» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 28 січня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

12 вересня 1940 р. м. Луцьк. Посвідка А. Дублянського про те, що він в 1939/40 рр. працював викладачем історії в українській школі № 2 м. Луцька. № 610. Машинопис // ВКМ, інв. № КДФ – 17130, КВ – 74312.

13 червня 1941 р. м. Луцьк. Нотаріально завірений переклад з польської на російську мову диплома магістра філософії Варшавського університету А. Дублянського. Луцька міська нотаріальна контора. №. 7682 від 13. 06. 1941 р. // ВКМ, інв. № КДФ – 17102, КВ – 74284.

Червень(?) – листопад 1941 р. м. Луцьк. «З вибухом німецько-радянської війни я ще коротко працював у музеї і мене запросили до організованої членами ОУН Обласної управи на становище заступника керівника позашкільної освіти. З приходом німецької цивільної влади гебітскомісар розігнав це управління, залишаючи лише інспектора народніх шкіл, а я перейшов до нововідкритої гімназії на становище викладача історії в старших класах. Гімназія існувала лише два місяці (жовтень і листопад 1941 р.) і німці її закрили» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 732 – 733; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322).

09 серпня 1941 р. м. Луцьк. Посвідчення про працю А. Дублянського в Обл. управі м. Луцька на посаді заступника Начальника підвідділу позашкільної освіти. № 21. Мови українська та німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17131, КВ – 74313.

Жовтень – листопад 1941 р. м. Луцьк. А. Дублянський працював вчителем в Українській гімназії м. Луцька // Довідка, видана А. Дублянському, про те, що він працював вчителем в Українській гімназії м. Луцька у жовтні-листопаді 1941 р. 30. 11. 1941 р. м. Луцьк. Машинопис. Мова українська і німецька / / ВКМ, інв. № КДФ – 17126, КВ – 74308.

11 грудня 1941 р. м. Луцьк. А.Д. Назви „Русь" і „Україна" // Український голос. – 1941. – 11 грудня. – Ч. 13. – С. 2.

23 жовтня 1941 р. м. Луцьк. Д. Дещо про нові назви вулиць у Луцьку // Український голос. – 1941. – 23 жовтня. – Ч. 6. – С. 2.

30 листопада 1941 р. м. Луцьк. Довідка, видана А. Дублянському, про те, що він працював вчителем в Українській гімназії м. Луцька у жовтні-листопаді 1941 р. 30. 11. 1941 р. м. Луцьк. Машинопис. Мова українська і німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17126, КВ – 74308.

Листопад чи грудень 1941 р. м. Луцьк. «Мене запросив до праці в редакції газети "Укр. голос" редактор Володимир Постригач, бо вже коротко перед тим я дав одну статтю до цієї газети» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 733; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322) ; «Опинився я тоді в цій редакції («Український голос». – О. С.) цілком випадково, коли німці розігнали обласне управління (українське) і закрили українську гімназію, в якій я викладав історію, а я опинився без праці» // Лист

Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 8 квітня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

1 січня 1942 р. м. Луцьк. Д-ський. А. Волинський музей в Луцьку // Український голос. – 1942. – 1 січня. – Ч. 1 (16). – С. 4.

7 січня 1942 р. м. Луцьк. Д-ський. А. Українські колядки // Український голос. – 1942. – 7 січня. – Ч. 2 (17). – С. 3-4.

22 січня 1942 р. м. Луцьк. Д-ський. А. Київ // Український голос. – 1942. – 22 січня. – Ч. 4 (19). – С. 4.

29 січня 1942 р. м. Луцьк. Д-ий. Крути – символ боротьби з большевизмом // Український голос. – 1942. – 29 січня. – Ч. 5 (20). – С. 1-2.

5, 12 лютого 1942 р. м. Луцьк. Д-ський. А. Як творились українські прізвища // Український голос. – 1942. – 5 лютого. – Ч. 6 (21). – С. 2 (продовження: 12 лютого. – Ч. 7 (22). – С. 2.).

12 березня 1942 р. м. Луцьк. А.Д. До перебування Тараса Шевченка на Волині // Український голос. – 1942. – 12 березня. – Ч. 11 (26). – С. 4.

Весна 1942 р. – кінець січня 1944 р. м. Луцьк. Коли зайшло непорозуміння між цензором і редактором, цензор офіцер запросив редактора і мене до гебітскосара і сказав йому, що з В. Постригачем не може співпрацювати, і запропонував звільнити його, а призначити мене на редактора. Я став відмовлятися, але тоді гебітскомісар загрозив мені арештом, якщо не прийму редагування, і я був змушений погодитися. Довелося тягнути мені справу редагування аж до майже кінця січня 1944 р. // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 733; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322).

14 травня 1942 р. м. Луцьк. Тимчасова посвідка (аусвайс) А. Дублянського, завірена бургомістром м. Луцька Тарнавським. № 1251. Мови німецька та українська // ВКМ, інв. № КДФ – 17100, КВ – 74282 ; «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 747.

18 вересня 1942 р. м. Київ. Лист О. П. Косач-Кривинюк до А. З. Дублянського. 18. 09. 1942 р. м. Київ. – 2 с. // ВКМ, інв. № ЛУ – 34.

8 жовтня 1942 р. м. Луцьк. А. Д. Дім, в якому жила Леся Українка в Луцьку // Український голос. – 1942. – 8 жовтня. – Ч. 41 (56). – С. 4 ; План розміщення садиби і будинку над р. Стир, де жила сім'я Косачів у Луцьку в 1880-1881 рр., виконаний 1942 року Ольгою Косач-Кривинюк на замовлення А. З. Дублянського. – Папір, олівець. 11,6х14,6 см. // ВКМ, інв. № ЛУ – 37 ; План помешкання сім'ї Косачів у Луцьку в 1890-1891 рр., виконаний 1942 року Ольгою Косач-Кривинюк на замовлення А. З. Дублянського. – Папір, олівець. 11,6х14,5 см. // ВКМ, інв. № ЛУ – 37 ; План вулиць Кафедральної і Домініканської, на розі яких знаходились два будинки, в яких проживала Леся Українка у 1879-1881 і 1890-1891 рр., виконаний Ольгою Косач-Кривинюк на замовлення А. З. Дублінського. – Папір, олівець. – 9,9х11,4 см. // ВКМ, інв. № ЛУ – 38.

17 грудня 1942 р. м. Київ. Лист О. П. Косач-Кривинюк до А. З. Дублянського. 17. 12. 1942 р. м. Київ. – 4 с. // ВКМ, інв. № ЛУ – 39.

8 лютого 1943 р. м. Київ. Лист О. П. Косач-Кривинюк до А. З. Дублянського. 8. 02. 1943 р. м. Київ. – 2 с. // ВКМ, інв. № ЛУ – 40.

26 лютого 1943 р. м. Київ. Лист О. П. Косач-Кривинюк до А. З. Дублянського. 26. 02. 1943 р. м. Київ. – 4 с. // ВКМ, інв. № ЛУ – 41.

1943 р. м. Київ. Відвідання А. Дублянським Ольги Косач-Кривинюк, сестри Лесі Українки. «Я вже ніяк не пригадаю, хто мені дав адресу Ольги Косач-Кривинюк. Будучи раз в Києві десь в 1943 р. я хотів її відвідати, але її не було дома. Коли вже на еміграції, проживаючи в 1946 р. у м. Регенсбурзі у Баварії я познайомився зі Світозаром Драгомановим, що жив також у Регенсбурзі, і я оповів йому про це, він сказав мені, що жив у тому самому домі що й Ольга Косач-Кривинюк ,лише навпроти її помешкання й вона цілий час перебувала вдень в його помешканні. Не жив у Регенсбурзі вже в 1946 р., я мусів піти до санаторію через хворобу легенів і перебував на лікуванні декілька років. Коли був звільнений з санаторію, а знаючи, що Ольга Косач-Кривинюк жила в Австрії і там померла, хотів відвідати її могилу, довідався, що ця могила вже зліквідована, бо її поховали в такій ділянці цвинтаря, де скоро ліквідовують могили. А велика шкода, що тоді ніхто не подбав про збереження її могили. Це був час, коли панувала гарячка еміграції за Океан» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 8 квітня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

18 червня 1943 р. м. Луцьк. А.Д. Модест Левицький // Український голос. – 1943. – 18 червня. – Ч. 26 (93). – С. 4.

12 грудня 1943 р. м. Луцьк. Дублянський А. Бресляу і його околиці / А. Дублянський // Український голос. – 1943. – 12 грудня. – С. 2 – 3.

19, 23 грудня 1943 р. м. Луцьк. Дублянський А. Берлін / А. Дублянський // Український голос. – 1943. – 19 грудня. – С. 3 ; 23 грудня. – С. 2 – 3.

7 січня 1944 р. м. Луцьк. А. Д. Коли засновано Луцьк // Український голос. – 1944. – 7 січня. – Ч. 2 (139). – С. 7.

13 січня 1944 р. м. Луцьк. Особисте посвідчення А. Дублянського періоду фашистської окупації. Серія Е № 554720. Виданий 13 січня 1944 р. Гебітскомісаріатом м. Луцька. Мови німецька і українська // ВКМ, інв. № КДФ – 17099, КВ – 74281 ; «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 746 – 747.

15 січня 1944 р. м. Луцьк. Посвідка про те, що магістр А. Дублянський працював над науковою інвентаризацією історичних архівних матеріалів Волинського музею в Луцьку від 1 липня 1938 до 17 вересня 1939 р., а від 15 грудня 1939 р. до 22 червня 1941 р. як старший науковий співробітник відділу історії Волинського обласного краєзнавчого музею та рівночасно виконував обов'язки заступника директора по науковій частині. Машинопис // ВКМ, інв. № КДФ – 17127, КВ – 74309.

Кінець січня 1944 р. м. Луцьк. «Залишив Луцьк перед приходом большевиків» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 733; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

1944 р. Шлях на еміграцію. «Моя дорога на Захід лежала через Володимир, Замость, Львів, Тернопіль, Проскурів до Ярмолинець, де я ще зредагував одне число газети («Український голос». – О. С.) . З наближенням фронту виїхав через Каменець-Подільський до Галичини. Тут в селі Козачівка над Дністром попав в оточення, але по перерві його далі з нашими втікачами подався на захід через Галич до Львова і Самбора, де затримався якийсь час. Знову з наближенням фронту виїхав до Львова і затримався знову і Перемишлі, де було багато лучан. З Перемишля подався до Кракова, звідки вирішив їхати до Австрії, записавшись до праці в будівельній фірмі Еріха Вальде, з якою виїхав до Відня і оселився в селі Зейрінг (одне з далеких передмість Відня), де працював у будові бараків в Ваккерсдорфі з серпня 1944 р. до квітня 1945р., коли фірма евакуювалася до Баварії» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 733; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

03 липня 1944 р. м. Самбір. Посвідчення (виказка), видана А. Дублянському про його членство в Українському Допомоговому Комітеті у м. Самборі. № 495331. Мова українська і німецька // ВКМ, інв.

№ КДФ – 17107, КВ – 74289.

Серпень 1944 р. – квітень 1945р. Ваккерсдорф. Австрія. «Коли виїхав до Відня і оселився в селі Зейрінг (одне з далеких передмість Відня), де працював у будові бараків в Ваккерсдорфі з серпня 1944 р. до квітня 1945р., коли фірма евакуювалася до Баварії» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 733; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

07 квітня 1945 р. Австрія. Свідоцтво про працю А. Дублянського на будівельному підприємстві «Еріх Вальде». Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17125, КВ – 74307.

Квітень 1945р. – весна 1946 р. Австрія, Німеччина. «Внаслідок бомбардирування по дорозі залишив фірму («Еріх Вальде». – О. С.), переїхавши вже м. Фурт ін. Вальд і затримався в селі Пентінг біля міста Нойнбург ін. Вальд. Тут наступив вже кінець війни 8 травня 1945 р. Потім переїхав до м. Регенсбург, де замешкав на оселі Ганггоферзідлюг. В Регенсбургу вже була парафія УАПЦ (о. В. Шевчук). По Великодніх святах 1946 р. був обраний до Парафіяльної ради секретарем, а перед тим ще став працювати в місцевій українській газеті «Слово», а опісля ще в місцевому бюлетені» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 733; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

10 липня 1945 р. м. Регенсбург. Німеччина. Посвідчення А. Дублянського, видане Українським комітетом в м. Регенсбурзі. № 9-19/45. Мови англійська та українська // ВКМ, інв. № КДФ – 17108, КВ – 74290.

26 березня 1946 р. м. Регенсбург. Німеччина. Тимчасове робоче посвідчення А. Дублянського надане Спілкою «Українське мистецтво». Мова англійська // ВКМ, інв. № КДФ – 17124, КВ – 74306.

Червень 1946 р. м. Регенсбург. Німеччина. 1946 р. «Літом 1946 р. при загальній провірці американцями стверджено в мене хворобу легенів і в серпні 1949 скеровано до санаторію в м. Амбергу, де я перебував на лікуванні аж до грудня 1949 р. На наші богослужіння я спочатку запрошував до санаторію наших священиків з Регенсбургу, як також і ховати померлих у санаторії православних. Незабаром у самій санаторії знайшовся хворий на легені правосл. укр. прот. Олександер Семенович, при якому я став дяком.» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 733; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

2 – 3 червня 1946 р. м. Новий Ульм. Німеччина. А. Дублянський – учасник з'їзду українських журналістів з правом голосу // Мандат учасника з'їзду українських журналістів А. Дублянського з правом голосу // ВКМ, інв. № КДФ – 17154, КВ – 74336.

26 червня 1946 р. по 25 жовтня 1949 р. м. Амберг. Німеччина. Лікування А. Дублянського в санаторії м. Амберг // ВКМ, інв. № КДФ – 17105, КВ – 74287 Свідоцтво А. Дублянського про його лікування в санаторії м. Амберг з 26. 06. 1946 р. 25. 10. 1949 р. м. Амберг. Німеччина. Машинопис. Мова німецька ; «Вже в 1946 р. я мусів піти до санаторію через хворобу легенів і перебував на лікуванні декілька років» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 8 квітня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

1946-1948 рр. м. Амберг. Німеччина. Перебування А. Дублянського в санаторії в 1946-1948 рр. // ВКМ, інв. № КДФ – 17114, КВ – 74296 Свідоцтво поліції санаторію м. Амберг про поведінку А. Дублянського під час перебування в закладі в 1946-1948 рр. № 2183/49 від 1. 07. 1950 р. м. Амберг. Німеччина. Машинопис. Мова англійська.

15 січня 1948 р. Лист Митрополита УАПЦ Полікарпа (Сікорського) до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 15770, КВ – 70025.

16 лютого 1948 р. м. Амберг. Німеччина. Ідентифікаційна картка А. Дублянського, видана і завірена Організацією IRO. № 839549. Мови німецька та англійська // ВКМ, інв. № КДФ – 17106, КВ – 74288.

3 січня 1949 р. Архієрейський Дім. м. Регенсбург. Німеччина. Похвальний Лист єпископа УАПЦ Володимира парафіянину св. Покровської Регенсбургської парафії Анатолію Дублянському за щиру віддану працю на хвалу Божу й користь УАПЦ на далекій чужині, на тяжкій еміграції // Фонди ВКМ, КДФ – 17148, КВ – 74330.

25 жовтня 1949 р. м. Амберг. Німеччина. Свідоцтво А. Дублянського про його лікування в санаторії м. Амберг з 26. 06. 1946 р. Машинопис. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17105, КВ – 74287

28 жовтня 1949 р. м. Амберг. Німеччина. Копія витягу 1922 р. із метричної книги парафії Ромашківка (Дубенськ. повіту) про народження А. Дублянського. Мови польська та англійська // ВКМ, інв. № КДФ – 17092, КВ – 74274.

01 листопада 1949 р. м. Амберг. Німеччина. Документ А. Дублянського про підтвердження ідентифікаційних даних в поліції санаторію м. Амберг. Машинопис. Мова англійська // ВКМ, інв. № КДФ – 17111, КВ – 74293.

1950-1960-і рр. м. Ляндстуг. Німеччина. Євгенія Дублянська (дружина Анатолія Дублянського). 1950-1960-і рр. м. Ляндстуг. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17063, КВ – 74244.

Грудень 1949 р. м. Люттензее. Німеччина. «В грудні 1949 р. мене відіслано до перевишкільного осередку Люттензее біля Міттервальду в Альпах, де я був на секретарському курсі, з річною перервою з травня 1950 до червня 1951 р., коли знову був у санаторії в Гавтінгу біля Мюнхену на провірці щодо легенів» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 733 – 734 ; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

28 січня 1950 р. м. Амберг. Німеччина. Посвідчення Анатолія Дублянського, видане настоятелем УАПЦ в м. Амберг протоієреєм О. Семеновичем // ВКМ, інв. № КДФ – 17138, КВ – 74320.

Травень 1950 - червень 1951 р. м. Гавтінг. Німеччина. «Знову був у санаторії в Гавтінгу біля Мюнхену на провірці щодо легенів» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 734 ; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

01 липня 1950 р. м. Амберг. Німеччина. Свідоцтво поліції санаторію м. Амберг про поведінку А. Дублянського під час перебування в закладі в 1946-1948 рр. № 2183/49. Машинопис. Мова англійська // ВКМ, інв. № КДФ – 17114, КВ – 74296.

25 грудня 1950 р. м. Мюнхен - Фельдмохен. Німеччина. Благословенна грамота Архиєпископа УАПЦ магістру Анатолію Дублянському – виконуючому обов'язки дяка при церкві св. Миколая Чудотворця при Санаторії Гавтінг біля Мюнхена за щиру, віддану і корисну працю для добра УАПЦ // Фонди ВКМ, КДФ – 17147, КВ – 74329.

28 червня 1951 р. по 08 серпня 1952 р. м. Карлсруе. Німеччина. А. Дублянський навчається в м. Люттензее на курсах секретарів // ВКМ, інв. № КДФ – 17094, КВ – 74276 Свідоцтво А. Дублянського про закінчення в м. Люттензее курсів секретарів, що тривали з 28. 06. 1951 р. по 8. 08. 1952 р. № 4417 від 10. 12. 1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Мова німецька.

Липень 1951 р. Люттензее. Німеччина. «Повернувшись до Люттензее, в липні познайомився з панною Євгенією Більо і 11 жовтня 1951 р. ми одружились цивільним шлюбом у Міттенвальді. Ще

перебуваючи в Люттензее, я взяв церковний шлюб у церкві переселеного табору Функказерне в Мюнхені 7 грудня 1951 р.» // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 734 ; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

01 серпня 1951 р. м. Мюнхен. Німеччина. Посвідчення організації IRO, видане А. Дублянському. № 047545. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17119, КВ – 74301.

29 серпня 1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Лист Ніканора Абрамовича до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 15732, КВ – 69987.

03 жовтня 1951 р. м. Мюнхен. Німеччина. Свідоцтво організації IRO про А. Дублянського, як такого що не має громадянства. № 10,088. Німеччина. Мова німецька та англійська // ВКМ, інв. № КДФ – 17164, КВ – 74346.

11 жовтня 1951 р. м. Міттервальд. Німеччина. Цивільний шлюб Анатолія Дублянського і Євгенії Більо // ВКМ, інв. № КДФ – 17120, КВ – 74302 Свідоцтво про цивільний шлюб Анатолія Дублянського і Євгенії Більо 11 жовтня 1951 р. № 36/1951 від 11. 10. 1951 р. м. Міттервальд. Німеччина. Мова німецька ; ВКМ, інв. № КДФ – 17101, КВ – 74283 Свідоцтво уродження і хрещення Євгенії Більо (дружини А. Дублінського) церкви Пресв. Трійці греко-католицького парохіяльного уряду в с. Нижанковичі Перемишлянського повіту Львівського воєводства. № 121/39 від 13. 12. 1939 р. ; Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 734 ; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

19 жовтня 1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Лист Ніканора Абрамовича до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17151, КВ – 74333.

23 жовтня 1951 р. м. Люттензее. Німеччина. Свідоцтво про благонадійність А. Дублянського, видане поліцейським постерунком організації IRO про перебування у вишкільному осередку в м. Люттензее і у санаторії м. Гаутінг (біля Мюнхена). № 1810. Німеччина. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17116, КВ – 74298.

23 жовтня 1951 р. м. Амберг. Німеччина. Сертифікат про народження і хрещення Анатолія Дублянського за реєстром УАПЦ. № 109. Мова англійська // ВКМ, інв. № КДФ – 17132, КВ – 74314.

03 грудня 1951 р. м. Люттензее. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Ніканора Абрамовича // ВКМ, інв. № КДФ – 17096, КВ – 72278.

07 грудня 1951 р. м. Мюнхен. Німеччина. Шлюб магістра А. Дублянського і Євгенії Більо в Покровській церкві УАПЦ в м. Мюнхені при переселенському таборі Функ-Касерне // ВКМ, інв. № КДФ – 17098, КВ – 74280 Метрика шлюбу магістра А. Дублянського і Євгенії Більо в Покровській церкві УАПЦ 7. 12. 1951 р. в м. Мюнхені при переселенському таборі Функ-Касерні. № 118 від 24. 03. 1952 р. м. Амберг. Німеччина ; Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 734 ; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

08 грудня 1951 р. м. Мюнхен. Німеччина. Архиєпископ Ніканор висвятив А. Дублянського на диякона в православній церкві табору Функ-Касерне м. Мюнхена. // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 734 ; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

09 грудня 1951 р. м. Мюнхен. Німеччина. Благословення та рукоположенням висвячення в православній церкві табору Функ-Касерне м. Мюнхена диякона УАПЦ Анатолія Дублянського на ієрея до храму похідного імени Святителя Миколая, до якого і св. Антимінс пресвітеру А. Дублянському доручили // Фонди ВКМ, КДФ – 17139, КВ – 74321. Ставленна Грамота Архиєпископа Київського, Керуючого парафіями УАПЦ в Німеччині Ніканора про благословення та рукоположенням висвячення в

православній церкві табору Функ-Касерне м. Мюнхена диякона УАПЦ Анатолія Дублянського на ієрея до храму похідного імени Святителя Миколая, до якого і св. Антимінс пресвітеру А. Дублянському доручили. 9 грудня 1951 р. м. Карлсруе. Німеччина ; Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 734 ; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

09 грудня 1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Довідка, видана А. Дублянському, про те, що він є священиком УАПЦ в м. Ляндстуг та околицях. № 4417. Машинопис. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17110, КВ – 74292.

09 грудня 1951 р. м. Мюнхен. Німеччина. Посвідчення священика УАПЦ А. Дублянського, видане Вищим церковним управлінням УАПЦ в м. Мюнхені. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17118, КВ – 74300.

10 грудня 1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Посвідчення А. Дублянського, видане Архієпископом УАПЦ Никанором Абрамовичем про те, що він є священиком УАПЦ в м. Ляндстуг і околиці. № 4417. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17113, КВ – 74295.

10 грудня 1951 р. м. Карлсруе. Німеччина. Свідоцтво А. Дублянського про закінчення в м. Люттензее курсів секретарів, що тривали з 28. 06. 1951 р. по 8. 08. 1952 р. № 4417. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17094, КВ – 74276.

13 грудня 1951р. А. Дублянський відслужив першу Літургію. // Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 734 ; ВКМ КДФ – 17140, КВ – 74322.

30 січня 1952 р. м. Карлсруе. Німеччина. Довідка, видана А. Дублянському, про те, що він є священиком УАПЦ в таборі Функ-Касерне (Мюнхен). Німеччина. Машинопис. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17112, КВ – 74294.

24 березня 1952 р. м. Амберг. Німеччина. Метрика шлюбу магістра А. Дублянського і Євгенії Більо в Покровській церкві УАПЦ 7. 12. 1951 р. в м. Мюнхені при переселенському таборі Функ-Касерні. № 118 // ВКМ, інв. № КДФ – 17098, КВ – 74280.

27 квітня 1952 р. м. Мюнхен. Німеччина. Лист Митрополита УАПЦ Августина до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17103, КВ – 74285.

Вересень 1952 р. Вийшло перше число «Рідної Церкви», фундатором та беззмінним редактором і видавцем був на протязі 36 років існування журналу А. Дублянський. В передовій статті автор проголосив завдання видання: «Рідна Церква» кликатиме до вірности своїй Церкві, до зміцнення віри Христової і християнського Духа, до взаємної християнської любові, до милосердя і добрих діл та повсякчасно нагадуватиме всім нам про наш рідний Сіон – наш Київ, про нашу поневолену ворогом Україну й вселятиме надію, що через хрест терпінь надійде великий день Воскресення нашої багатостраждальної Батьківщини. Змагатимемо до осягнення єдности між українцями, а особливо до об'єднання всіх православних українців в одній Українській Православній Церкві…» // Рідна церква. – 1952. – Ч. 1. – С. 1.

01 жовтня 1952 р. м. Карлсруе. Німеччина. Довідка, видана А. Дублянському, про те, що він є священиком УАПЦ в мм. Ляндстуг, Регенсбург. Машинопис. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17109, КВ – 74291.

18 листопада 1952 р. м. Руммельберг. Німеччина. Владика Никанор, прот. о. П. Зубицький і о. Анатолій Дублянський під час перерви роботи конференції Світової Ради Церков. Фото. З автографом / / ВКМ, інв. № КДФ – 17068, КВ – 74250.

12 грудня 1952 р. м. Ляндстуг. Німеччина. Посвідчення А. Дублянського, видане в таборі для іноземців в м. Ляндстуг, про те, що він є жителем цього міста. № I – 6a – Pf/Vo. Машинопис. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17115, КВ – 74297.

1953 р. м. Вінніпег. Канада. Дублянський А. Замок Любарта в Луцьку / А. Дублянський // Літопис Волині. – 1953. – Ч. 1. – С. 18 – 21.

1953 р. м. Вінніпег. Канада. Дублянський А. Легенда про заснування Луцька / А. Дублянський / / Літопис Волині. – Вінніпег, 1953. – Ч. 1. – С. 15 – 17.

Великдень. 1953 р. Свящ. А. Д. Український православний календар на 1953 рік. Видання Української Православної Церкви в ЗДА. Замість рецензії / А. Дублянський // Рідна церква. – 1953. – Великдень. – Ч. 2. – С. 11.

Великдень. 1953 р. о. А. Д. П'ятдесятирічний ювілей священства / А. Дублянський // Рідна церква. – 1953. – Великдень. – Ч. 2. – С. 11.

Великдень. 1953 р. Свящ. А. Д. Екуменічні ділові засідання в Руммельсбергу / А. Дублянський // Рідна церква. – 1953. – Великдень. – Ч. 2. – С. 12.

22 травня 1953 р. м. Мюнхен. Німеччина. Лист протоієрея Ф. Луговенка до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17104, КВ – 74286.

1954 р. м. Ляндсгут. Німеччина. Священик Анатолій Дублянський. м. Ляндсгут. Німеччина. 1954 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17056, КВ – 74238.

Листопад – грудень 1954 р. о. А. Д. За церковну єдність УАПЦ… / А. Дублянський // Рідна церква. – 1954. – Листопад – грудень. – Ч. 6. – С. 12 – 13.

1954 - 1955 рр. м. Ляндстуг. Німеччина. Священик Анатолій Дублянський з дружиною Євгенією Дублянською, уродженою Більо. 1954 - 1955 рр. м. Ляндстуг. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17055, КВ – 74237.

12 січня 1955 р. м. Карлсруе. Німеччина. Посвідчення священика УАПЦ А. Дублянського, видане Вищим церковним управлінням. № 10654. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17117, КВ – 74299.

10 лютого 1955 р. Німеччина. Анатолій Дублянський серед учасників з'їзду духовенства УАПЦ в Німеччині. 10. 02. 1955 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17065, КВ – 74247.

Великдень, квітень 1955 р. м. Карлсруе. Німеччина. Вшанування відданої праці пресвітера Анатолія Дублянського на хвалу Божу та користь УАПЦ скуфією // Фонди ВКМ, КДФ – 17158, КВ – 74340. Нагородна Грамота Архиєпископа УАПЦ в Німеччині Ніканора про вшанування відданої праці на хвалу Божу та користь УАПЦ скуфією пресвітера Анатолія Дублянського. № 11186 на Великдень, квітень 1955 р. м. Карлсруе. Німеччина.

1956 р. м. Мюнхен, Мідвігефельд. Німеччина. Проповідує о. Анатолій Дублянський. м. Мюнхен, Мідвігефельд. Німеччина. 1956 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17066, КВ – 74248.

Березень – квітень 1956 р. Свящ. А. Дублянський. Покаяння / А. Дублянський // Рідна церква. – 1956. – Березень – квітень. – Ч. 22. – С. 1 – 3.

Великдень 6 травня 1956 р. м. Карлсруе. Німеччина. Вшанування відданої праці на хвалу Божу та користь УАПЦ пресвітера Анатолія Дублянського саном протоієрея // Фонди ВКМ, КДФ – 17155, КВ – 74337. Нагородна Грамота Архиєпископа УАПЦ Ніканора про вшанування відданої праці на

хвалу Божу та користь УАПЦ пресвітера Анатолія Дублянського саном протоієрея. № 13494 на Великдень 6 травня 1956 р. м. Карлсруе. Німеччина.

Липень – серпень 1956 р. Прот. А. Д. Традиційний шлях нашої Церкви / А. Дублянський // Рідна церква. – 1956. – Липень – серпень. – Ч. 24. – С. 1.

Липень – серпень 1956 р. Прот. А. Д. Іван Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. Том ІІ. (XVII ст.) Видання Української Православної Церкви в ЗДА. – Нью-Йорк – Бавн Брук, 1956. – 396 с. / А. Дублянський // Рідна церква. – 1956. – Липень – серпень. – Ч. 24. – С. 15 – 16.

Великдень 1957 р. Прот. А. Д. Свято Воскресіння Христового / А. Дублянський // Рідна церква. – 1957. – Великдень. – Ч. 28. – С. 3.

Великдень 1957 р. Прот. А. Дублянський. Час святкування Великодня / А. Дублянський // Рідна церква. – 1957. – Великдень. – Ч. 28. – С. 6 – 7.

Літо 1957 р. м. Ляндстуг. Німеччина. ВКМ, інв. № КДФ – 17059, КВ – 74241 Протоієрей Анатолій Дублянський з дружиною Євгенією Більо біля входу до будинку. м. Ляндстуг. Німеччина. Літо 1957 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17059, КВ – 74241.

Літо 1957 р. м. Ляндстуг. Німеччина. о. Анатолій Дублянський. Літо 1957 р. м. Ляндстуг. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17058, КВ – 74240.

8 – 10 липня 1955 р. м. Ляндсгут, м. Людвігсфельд. Німеччина. А. Дублянського, настоятеля місцевої парафії, в м. Ляндсгуту під час архипастирської візитації 8 липня 1955 р. відвідав Митрополит Ніканор. Приємно було констатувати, що о. А. Дублянський живе в сприятливих умовах для своєї відповідальної праці. Недалеко – ліс. З балкону видно, як в наслідок довготривалих дощів, нервово і загрозливо бурлить Ізар. В милій бесіді за вечерею обговорював Владика з господарем церковні та редакційні справи. 9 липня відвідали Ляндсгутську українську православну церкву св. Архистратига Михаїла, що міститься в будинку, де колись був костел, в місті, недалеко табору. Церква є за розмірами найбільшою із усіх православних церков в Німеччині. Проведено спільне із Владикою богослужіння та трапеза із громадою вірних. 10 липня бере участь у спільному молебені та трапезі із Митрополитом Никанором та іншими в Св. Петро-Павлівській церкві м. Людвігсфельді (настоятель о. протоієрей Палладій Дубицький) // Рідна церква. – 1955. – Ч. 18. – С. 8 – 9.

09 липня 1955 р. м. Ляндсгут. Баварія. Німеччина. Владика Анатолій Дублянський серед парафіян перед церквою св. Михаїла під час відвідин Митрополитом Ніканором парафій УАПЦ в м. Ляндсгут. Баварія. Німеччина. 09. 07. 1955 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17057, КВ – 74239.

31 березня 1957 р. м. Франкфурт-на-Майні. Німеччина. Анатолій Дублянський прийняв участь в освяченні українського православного храму в Франкфурті-на-Майні за участі Митрополита УАПЦ Ніканора // Рідна церква. – 1957. – Травень - червень. – Ч. 29. – С. 11.

4 квітня 1957 р. м. Мюнхен. Німеччина. Анатолій Дублянський прийняв участь в Соборику духовенства Мюнхенського деканату УАПЦ в церкві св. Покрови та відправив службу із прот. П. Дубицького (настоятель) та свящ. П. Садовського // Рідна церква. – 1957. – Травень - червень. – Ч. 29. – С. 13.

Липень – серпень 1957 р. А. З. Єдність Української Православної Церкви / А. Дублянський // Рідна церква. – 1957. – Липень – серпень. – Ч. 30. – С. 1 – 3.

Липень – серпень 1957 р. А. З. Чи справді відома дата смерти Митрополита Василя ? / А. Дублянський // Рідна церква. – 1957. – Липень – серпень. – Ч. 30. – С. 4.

Липень – вересень 1958 р. А. З. Православна віра / А. Дублянський // Рідна церква. – 1958. – Липень – вересень. – Ч. 35. – С. 3 – 4.

Липень – вересень 1958 р. Прот. А. Д. Преважлива справа / А. Дублянський // Рідна церква. – 1958. – Липень – вересень. – Ч. 35. – С. 5 – 6.

Липень – вересень 1958 р. Прот. А. Д. Конференція Православних Церков у Німеччині / А. Дублянський // Рідна церква. – 1958. – Липень – вересень. – Ч. 35. – С. 11 – 12.

Жовтень – грудень 1958 р. Прот. А. Д. Храм Божий / А. Дублянський // Рідна церква. – 1958. – Жовтень – грудень. – Ч. 36. – С. 1, 9.

Жовтень – грудень 1958 р. Прот. А. Д. Іван Власовський. Нарис історії Української Православної Церкви. Том ІІІ. (XVIII – XX ст.) Видання Української Православної Церкви в ЗДА. – Нью-Йорк – Бавн Брук, 1957. – 390 с. / А. Дублянський // Рідна церква. – 1958. – Жовтень – грудень. – Ч. 36. – С. 15 – 16.

Січень – березень 1959 р. Прот. А. Д. Особливості Богослужінь у греків / А. Дублянський // Рідна церква. – 1959. – Січень – березень.. – Ч. 37. – С. 10 – 12.

Квітень – червень 1959 р. Прот. А. Д. Віра у воскресіння Христа – наша основа / А. Дублянський // Рідна церква. – 1959. – Квітень – червень. – Ч. 38. – С. 3.

Квітень – червень 1959 р. Прот. А. Дублянський. Дияконіси в Православній Церкві / А. Дублянський // Рідна церква. – 1959. – Квітень – червень. – Ч. 38. – С. 11 – 12.

Липень – вересень 1959 р. А. З. Трьохсотліття канонізації прп. Іова Почаївського / А. Дублянський // Рідна церква. – 1959. – Липень – вересень. – Ч. 39. – С. 8 – 9.

Липень – вересень 1959 р. Прот. А. Дублянський. Гетьман І. Мазепа – опікун і будівничий церков / А. Дублянський // Рідна церква. – 1959. – Липень – вересень. – Ч. 39. – С. 3 – 7.

02 жовтня 1959 р. м. Мюнхен. Німеччина. А. Дублянський виголосив слово перед панахидою в храмі Св. Покрови в м. Мюнхені з нагоди 250-ої річниці з дня смерті Великого Гетьмана Івана Мазепи.

Жовтень – грудень 1959 р. Прот. А. Д. Хто були брати Господні? / А. Дублянський // Рідна церква. – 1959. – Жовтень – грудень. – Ч. 40. – С. 9.

21 січня 1960 р. м. Ляндстуг. Німеччина. Священик Анатолій Дублянський. 21. 01. 1960 р. м. Ляндстуг. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17062, КВ – 74244.

Липень – вересень 1960 р. Прот. А. Дублянський. Митрополит Діонісій і Українська Православна Церква / А. Дублянський // Рідна церква. – 1960. – Липень – вересень. – Ч. 43. – С. 6 – 12.

1960 – 1970-і рр. м. Ляндстуг – Карлсруе. Німеччина. Посвідчення особистості А. Дублянського, видане в м. Ляндстуг. № 013497. Мова німецька. Ксерокопія // ВКМ, інв. ДМ – 33724.

1961 р. Саунд Бавнд Брук. США. Прот. А. Дублянський. Митрополит Діонисій і Українська Православна Церква / А. Дублянський – Український православний календар на 1961 рік. – Саунд Банд Брук : Видання Української Православної Церкви в США, 1961. – С. 118 – 126.

Квітень – червень 1961 р. Прот. А. Дублянський. Святі угодники української землі / А. Дублянський // Рідна церква. – 1961. – Квітень – червень. – Ч. 46. – С. 8 – 10.

Липень – вересень 1961 р. Прот. А. Дублянський. Пересопницька Євангелія. До 400-ліття перекладу Св. Євангелії на українську мову / А. Дублянський // Рідна Церква. – Новий Ульм, 1961. –

Липень – вересень. – Ч. 47. – С. 2 – 4.

04 серпня 1961 р. м. Карлсруе. Німеччина. Вшанування відданої праці протоієрея Анатолія Дублянського на хвалу Божу та користь УАПЦ Палицею // Фонди ВКМ, КДФ – 17157, КВ – 74339. Нагородна Грамота Архиєпископа УАПЦ на чужині Ніканора про вшанування відданої праці на хвалу Божу та користь УАПЦ протоієрея Анатолія Дублянського Палицею. № 26033 від 4 серпня 1961 р. м. Карлсруе. Німеччина.

23 серпня 1961 р. м. Карлсруе. Німеччина. Посвідчення Анатолія Дублянського про обслуговування парафій УАПЦ в Німеччині. № 24154 від 23. 08. 1961 р. м. Карлсруе. Німеччина. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17137, КВ – 74319.

1961 р. Саунд Бавнд Брук. США. Прот. А. Дублянський. Пересопницька Євангелія. До 400-ліття перекладу Св. Євангелії на українську мову / А. Дублянський – Український православний календар на 1962 рік. – Саунд Бавнд Брук : Видання Української Православної Церкви в США, 1962. – С. 91 – 94.

1962 р. м. Лондон. Великобританія. Дублянський А. Тернистим шляхом. Життя Митрополита Ніканора Абрамовича / А. Дублянський. – Лондон: Видання Генерального Церковного Управління УАПЦ в Великій Британії, 1962. – 150 с.

1962 р. м. Мюнхен. Німеччина. Дублянський Анатолій (протоієр.). Українські святі [Текст] / А. Дублянський ; Богослов.-наук. ін-т Укр. Автокеф. Православ. Церкви. - Мюнхен : Biblos, 1962. – 100 с. – Парал. тит. арк. нім. – Бібліогр.: с. 98 – 99.

23 лютого 1962 р. м. Мюнхен. Німеччина. Посвідчення А. Дублянському Екуменічної комісії по допомозі православним священикам у ФРН про виділену допомогу на 1962 рік. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17134, КВ – 74316.

Липень – вересень 1962 р. Прот. А. Дублянський. Наш ювілей / А. Дублянський // Рідна церква. – 1962. – Липень – вересень. – Ч. 51. – С. 2 – 3.

10 серпня 1962 р. м. Карлсруе. Німеччина. Вшанування відданої праці протоієрея Анатолія Дублянського на хвалу Божу та користь УАПЦ і його друковану працю “Українські святі” Хрестом з оздобами // Фонди ВКМ, КДФ – 17156, КВ – 74338. Нагородна Грамота Архиєпископа УАПЦ на чужині Ніканора про вшанування відданої праці на хвалу Божу та користь УАПЦ і його друковану працю “Українські святі” протоієрея Анатолія Дублянського Хрестом з оздобами. № 26034 від 10 серпня 1962 р. м. Карлсруе. Німеччина.

Жовтень – грудень 1962 р. Прот. А. Дублянський.. Київський Собор 1942 року / А. Дублянський // Рідна церква. – 1962. – Жовтень – грудень. – Ч. 52. – С. 4 – 6.

Жовтень – грудень 1962 р. А. З. Дублянський А. Іван Їжакевич / А. Дублянський // Рідна церква. – 1962. – Жовтень – грудень. – Ч. 52. – С. 10.

Грудень 1962 р. м. Мюнхен. Німеччина. Посвідчення А. Дублянському Екуменічної комісії по допомозі православним священикам у ФРН про виділену допомогу на 1963 рік. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17135, КВ – 74317.

21 квітня 1964 р. м. Мюнхен. Німеччина. Посвідчення А. Дублянському Екуменічної комісії по допомозі православним священикам у ФРН про виділену допомогу на 1964 рік. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17136, КВ – 74318.

31 травня 1964 р. м. Карлсруе. Німеччина. Договір про взаємовідносини між представниками УАПЦ (А. Дублянський, Н. Абрамович) та державними установами ФРН. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17161, КВ – 74343.

Липень – вересень 1964 р. Прот. А. Д. Собор Єпископів УАПЦ у Варшаві в 1944 році / А. Дублянський // Рідна церква. – 1964. – Липень – вересень. – Ч. 59. – С. 8 – 9.

Жовтень – грудень 1964 р. Прот. А. Дублянський.. Преподобний Нестор Літописець (До 850-ліття з дня його упокоєння) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1964. – Жовтень – грудень. – Ч. 60. – С. 8 – 9.

Квітень – червень 1965 р. Прот. А. Д. До двадцятиліття існування парафій УАПЦ в Німецькій Федеративній Республіці / А. Дублянський // Рідна церква. – 1965. – Квітень – червень. – Ч. 62. – С. 9 – 10.

18 січня 1966 р. м. Ляндстуг. Німеччина. Протоієрей Анатолій Дублянський. 18. 01. 1966 р. м. Ляндстуг. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17061, КВ – 74243.

1967 р. м. Вінніпег. Канада. Дублянський А. Цікавий документ з 1619 р. до історії Луцького братства / А. Дублянський // Літопис Волині. – Вінніпег, 1967. – Ч. 9. – С. 25 – 27.

Жовтень – листопад – грудень 1967 р. Прот. А. Дублянський. Дещо про наші християнські імена / А. Дублянський // Рідна церква. – 1966. – Жовтень – листопад – грудень. – Ч. 67. – С. 9 – 11; Жовтень – листопад – грудень. – № 68. – С. 7 – 8.

Липень – вересень 1968 р. Прот. А. Д. Посмертні згадки. Памяті прот. Дмитра Васильчука / А. Дублянський // Рідна церква. – 1968. – Липень – вересень. – Ч. 75. – С. 17 – 19.

Жовтень – грудень 1968 р. А. З. Світильник Духа (До 15-ліття упокоєння Митрополита Полікарпа) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1968. – Жовтень – грудень. – Ч. 76. – С. 2 – 3.

Січень – березень 1969 р. А. З-ч. До 50-тиліття проголошення автокефалії Української Православної Церкви / А. Дублянський // Рідна церква. – 1969. – Січень – березень. – Ч. 77. – С. 5 – 7.

Січень – березень 1969 р. Прот. А. Дублянський. Іов Кондзелевич – український Рафаель / А. Дублянський // Рідна церква. – 1969. – Січень – березень. – Ч. 77. – С. 10 – 12.

Липень – вересень 1969 р. Прот. А. Д. Передсоборні думки / А. Дублянський // Рідна Церква. – Новий Ульм, 1969. – Липень – вересень. – Ч. 79. – С. 2 – 3.

Липень – вересень 1969 р. Прот. А. Д. Похорон бл. пам. Митрополита Никанора / А. Дублянський // Рідна Церква. – Новий Ульм, 1969. – Липень – вересень. – Ч. 79. – С. 4 – 7.

03 вересня 1969 р. м. Ляндсгут. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Кардинала Йосифа Сліпого // ВКМ, інв. № КДФ – 17145, КВ – 74327.

05 вересня 1969 р. м. Мюнхен. Німеччина. Лист Кардинала Йосифа Сліпого до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17146, КВ – 74328.

Жовтень – грудень 1969 р. Прот. А. Д. Діяння Собору Української Автокефальної Православної Церкви / А. Дублянський // Рідна церква. – 1969. – Жовтень – грудень. – Ч. 80. – С. 3 – 7.

Січень – березень 1970 р. Прот. А. Дублянський. Пам'яті проф. Івана Власовського / А. Дублянський // Рідна церква. – 1970. – Січень – березень. – Ч. 81. – С. 11 – 13.

31 березня 1970 р. м. Мюнхен. Німеччина. Лист Мстислава, Архиєпископа, Митрополита УАПЦ до Вищого Церковного Управління УАПЦ, копія Анатолію Дублянському // ВКМ, інв. № КДФ – 17152,

КВ – 74334.

13 травня 1970 р. м. Регенсбург. Німеччина. Владика Анатолій Дублянський (в центрі) під час Екуменічної Служби Божої в Нойпфаркірхе. 13. 05. 1970 р. м. Регенсбург. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17067, КВ – 74249.

19 лютого 1971 р. м. Карлсруе. Німеччина. Лист Митрополита УАПЦ Ореста до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17152, КВ – 74335.

01 липня 1973 р. м. Париж. Франція. Вшанування протоієрея Анатолія Дублянського саном протопресвітера // Фонди ВКМ, КДФ – 17159, КВ – 74341. Нагородна Грамота Архиєпископа Київського і Переяславського, Митрополита УАПК в діаспорі Мстислава про вшанування протоієрея Анатолія Дублянського саном протопресвітера. 1 липня 1973 р. м. Париж. Франція.

Липень – серпень – вересень 1971 р. А. З. Декілька думок з приводу ювілею УАПЦ / А. Дублянський // Рідна церква. – 1971. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 87. – С. 3 – 4.

Січень – лютий – березень 1972 р. Прот. А. Дублянський. Митрополит Арсеній Мацієвич (До двохсотліття з дня його мученицької смерті) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1972. – Січень – лютий – березень. – Ч. 89. – С. 8 – 9.

Жовтень – грудень 1972 р. Прот. А. Дублянський. Двадцятиліття «Рідної Церкви» / А. Дублянський // Рідна церква. – 1972. – Жовтень – грудень. – Ч. 92. – С. 3 – 4.

Січень – лютий – березень 1973 р. Прот. А. Д. Діяння Третього Собору Української Автокефальної Православної Церкви / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Січень – лютий – березень. – Ч. 93. – С. 5 – 8.

Квітень – травень – червень 1973 р. Прот. А. Дублянський. Пам'яті митр. прот. Федора Луговенка / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Квітень – травень – червень. – Ч. 94. – С. 17 – 18.

Липень – серпень – вересень 1973 р. Прот. А. Д. Діяння Надзвичайного Собору Української Автокефальної Православної Церкви в Парижі / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 95. – С. 2 – 6.

Липень – серпень – вересень 1973 р. Протопресв. А. Дублянський. Преподобний Антоній Печерський (До 900-ліття з дня упокоєння) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 95. – С. 13 – 14.

Липень – серпень – вересень 1973 р. Прот. А. Дублянський. Пам'яті проф. д-ра Н. Полонської-Василенко / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 95. – С. 18 – 19.

Жовтень – листопад – грудень 1973 р. Прот. А. Д. Митрополит Полікарп (у двадцяті роковини з дня упокоєння) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Жовтень – листопад – грудень. – Ч. 96. – С. 3 – 4.

1974. м. Торонто. Канада. Дублянський А. Дещо з листування з проф. І. Ф. Власовським / А. Дублянський // Іван Власовський : Пропам'ятна книга. – Торонто : Видання Українського Православного Братства Св. Володимира, 1974. – С. 98 – 102.

25 січня 1974 р. м. Кременець. Померла сестра А. Дублянського. «Дуже Вам вдячний за … матеріали …з архіву КГБ про мене і мою сестру, що вже на жаль не живе, бо померла ще 25 січня 1974 р. від розриву серця після того як довідалася про засудження її сина на 12 років, що як вояк втікав за кордон. Померла в Кременці, де жила після переїзду з Луцька в 1944 році. Ніла Хасевича я на жаль особисто не знав, а лише чув про нього. Щодо моєї сестри, то вона працюючи в німецькому уряді праці,

деяким членам УПА била печатки на посвідках про працю їх десь в уряді, за що коли б її піймали б на цьому німці, напевно б розстріляли» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 8 червня 1992 р. м. Новий Ульм. 2 с. Машинопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

05 лютого 1974 р., м. Новий Ульм, Німеччина. Заява протопресвітера Анатолія Дублянського про вступлення в члени Товариства «Волинь» в Німеччині від 05. 02. 1974 р., м. Новий Ульм, Німеччина // Заяви членів Товариства «Волинь» у Німеччині. Фонди ВКМ, інв. № КДФ – 16126, КВ – 71026, арк. 17.

Квітень – травень – червень 1974 р. Протопресв. А. Дублянський. Рецензія : Іван Власовський: Православно-християнське моральне богословіє. Нью-Йорк – Банд Брук, 1974. – 144 с. / А. Дублянський // Рідна церква. – 1974. – Квітень – травень – червень. – Ч. 98. – С. 17 – 18.

Травень 1975 р. м. Ессен. Німеччина. Участь А. Дублянського у з'їзді Волиняків, відправа урочистого молебня та виголошення доповіді про історію Волині // Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка від 16 квітня 1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина // ВКМ, інв. № КДФ – 16724, КВ – 72944 ; «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1996. – Т. 1. – С. 418.

Липень – серпень – вересень 1975 р. А. З. Похідна церква / А. Дублянський // Рідна церква. – 1975. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 103. – С. 13 – 14.

Липень – серпень – вересень 1975 р. А. З. Урочисте богослуження в Гессені з нагоди Т-ва «Волинь» / А. Дублянський // Рідна церква. – 1975. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 103. – С. 15.

Жовтень – листопад –грудень 1975 р. Прот. А. Д. Почаївська святиня (у 300-ліття чудесного врятування Почаївського манастиря) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1975. – Жовтень – листопад – грудень. – Ч. 104. – С. 1 – 4.

Січень – лютий – березень 1976 р. А. З. Відзначення ювілею тридцятиліття парафії Св. Покрови в Мюнхені / А. Дублянський // Рідна церква. – 1976. – Січень – лютий – березень. – Ч. 105. – С. 14 – 15.

Січень – лютий – березень 1976 р. А. З. Відзначення ювілею тридцятиліття парафії Св. Покрови в Мюнхені / А. Дублянський // Рідна церква. – 1976. – Січень – лютий – березень. – Ч. 105. – С. 14 – 15.

Січень – лютий – березень 1976 р. Прот. А. Д. Екуменічна зустріч / А. Дублянський // Рідна церква. – 1976. – Січень – лютий – березень. – Ч. 105. – С. 15.

Січень – лютий – березень 1976 р. А. З. Ювілей прот. М. Гаюка / А. Дублянський // Рідна церква. – 1976. – Січень – лютий – березень. – Ч. 105. – С. 16.

Липень – грудень 1976 р. Прот. А. Д. У 50-ліття смерти Симона Петлюри / А. Дублянський // Рідна церква. – 1976. – Липень – грудень. – Ч. 107 – 108. – С. 11 – 12.

20 липня 1976 р. Німеччина. Протопресвітер Анатолій Дублянський. 20. 07. 1976 р. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17077, КВ – 74259.

Січень – лютий – березень 1977 р. Бурко Д. До 25-річчя священства протопресвітер Анатолія Дублянського / Д. Бурко // Рідна церква. – 1977. – Січень – лютий – березень. – Ч. 109. – С. 8 – 9.

23 січня 1977 р. Лист-привітання протопресвітеру Анатолію Дублянському від Високопреосв. Митрополита Мстислава // Українські вісті. – 1977. – 16 – 23 січня. – Ч. 3 – 4. – С. 8.

23 січня 1977 р. Бурко Д. Б. До 25-річчя священства протопресвітер Анатолія Дублянського / Д. Бурко // Українські вісті. – 1977. – 16 – 23 січня. – Ч. 3. – 4. – С. 8.

Липень – грудень 1977 р. Протопресв. А. Д. Тридцятиліття архипастиря Високопреосвященнішого

Митрополита Мстислава / А. Дублянський // Рідна церква. – 1977. – Липень – грудень. – Ч. 111 – 112. – С. 2 – 3.

Липень – серпень – вересень 1978 р. (а. з.) Перед великим ювілеєм / А. Дублянський // Рідна церква. – 1978. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 115. – С. 2 – 3.

14 вересня 1978 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Смерть Євгенії Дублянської, дружини А. Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17121, КВ – 74303 Свідоцтво про смерть Євгенії Дублянської, дружини А. Дублянського, 14 вересня 1978 р. в м. Новий Ульм. № 317/1978 від 15. 09. 1979 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Мова німецька.

Січень – лютий – березень 1979 р. Протопресв. А. Дублянський. Митрополит Ніканор (до десятиріччя з дня упокоєння) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1979. – Січень – лютий – березень. – Ч. 117. – С. 8 – 9.

Квітень – травень 1979 р. Протопресв. А. Дублянський. Св. Василій Великий / А. Дублянський // Рідна церква. – 1979. – Квітень – травень. – Ч. 118. – С. 5 – 6.

15 вересня 1979 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Свідоцтво про смерть Євгенії Дублянської, дружини А. Дублянського, 14 вересня 1978 р. в м. Новий Ульм. № 317/1978. Мова німецька // ВКМ, інв. № КДФ – 17121, КВ – 74303.

24 вересня 1979 р. Швейцарія. Лист Мстислава, Архиєпископа, Митрополита УАПЦ до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № КДФ – 17123, КВ – 74305.

1980-ті рр. м. Мехелен. Бельгія. Владика Анатолій Дублянський на візитації у кардинала Готфріда Даніеля. 1980-ті рр. м. Мехелен. Бельгія. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17078, КВ – 74260.

1980-ті рр. м. Мюнхен. Німеччина. Архієпископ Анатолій Дублянський на святі св. Петра і Павла. 1980-ті рр. м. Мюнхен. Німеччина. Фото Ніколаса Зикалюка. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17083, КВ – 74265.

05 липня 1980 р. Архієрейський Дім. м. Мюнхен. Німеччина. Похвальний Лист (Благословенна грамота) Архиєпископа УАПЦ Ореста о. протопресвітеру Анатолію Дублянському із Нового Ульму, що щиро і чесно виконує своє служення // Фонди ВКМ, КДФ – 17160, КВ – 74342.

Січень – лютий – березень 1981 р. Протопресв. А. Д. Острозька Академія / А. Дублянський / / Рідна церква. – 1981. – Січень – лютий – березень. – Ч. 125. – С. 6 – 8.

Січень – лютий – березень 1981 р. АЗД-ий. Спогади про Водохреща в Луцьку / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Січень – лютий – березень. – Ч. 125. – С. 8 – 9.

Квітень – травень – червень 1981 р. Протопресв. А. Дублянський. Острозька Біблія (з нагоди ювілею 400-ліття її видрукування) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Квітень – травень – червень. – Ч. 126. – С. 6 – 7.

Квітень – травень – червень 1981 р. (аз). Відзначення ювілею 70-ліття архипресвітера П. Дубицького / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Квітень – травень - червень. – Ч. 126. – С. 13 – 14.

Квітень – травень – червень 1981 р. А. З. Український православний календар на 1981 рік / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Квітень – травень - червень. – Ч. 126. – С. 15.

Травень 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Архімандрит Анатолій Дублянський перед хіротонією на єпископа. Травень 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Фото. З автографом // ВКМ, інв. №

КДФ – 17076, КВ – 74258.

31 травня 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Анатолій Дублянський перед хіротонією. м. Саунд Бавнд Брук. США. 31. 05. 1981 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17086, КВ – 74268.

31 травня 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Промова Анатолія Дублянського перед хіротонією на єпископа. 31. 05. 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17043, КВ – 74224.

31 травня 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Владика Анатолій Дублянський перед хіротонією на єпископа УАПЦ. 31. 05. 1981 р. м. Саунд Банд Брук. США. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17040, КВ – 74221.

31 травня 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Владика Анатолій Дублянський по хіротонії. 31. 05. 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17074, КВ – 74256.

31 травня 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Владика Анатолій Дублянський виходить з церкви (св. Пантелеймона) після хіротонії на єпископа УАПЦ. 31. 05. 1981 р. м. Саунд Банд Брук. США. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17039, КВ – 74220.

31 травня 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Родичі Владики Анатолія Дублянського та його дружини в США і Канаді, які були присутні на хіротонії. 31. 05. 1981 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17037, КВ – 74218.

31 травня 1981 р. м. Нью-Йорк. США. Сертифікат про висвячення о. Анатолія (Дублянського) на єпископа УАПЦ Лондонської і Західноєвропейської єпархії. Мова англійська // ВКМ, інв. № КДФ – 17133, КВ – 74315.

Липень – грудень 1981 р. Дублянський А. Слово після вручення жезла / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Липень – грудень. – Ч. 127 – 128. – С. 10.

Липень – грудень 1981 р. Дублянський А. Слово при нареченні в Єпископи / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Липень – грудень.. – Ч. 127 – 128. – С. 9 – 10.

22 листопада 1981 р. Єпископ Анатолій Дублянський. Фото. 22. 11. 1981 р. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17041, КВ – 74222.

1982 р. м. Штутгард. Німеччина. Dublanskyi A. Abramowicz, Nikanor, ukrainischer Erzbischof / Dublanskyi A. // Badische biografien. – T. 1. – Stuttgart, 1982. – S. 8 – 9.

1982 р. м. Регенсбург. Німеччина. ВКМ, інв. № КДФ – 17036, КВ – 74217 Візитація Владики Анатолія. 1982 р. м. Регенсбург. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17036, КВ – 74217.

08 травня 1982 р. м. Дербі. Великобританія. Зустріч Владики Анатолія Дублянського на станції в м. Дербі. 08. 05. 1982 р. Великобританія. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17028, КВ – 74209.

09 травня 1982 р. м. Дербі. Великобританія. Владика Анатолій Дублянський під час візитації парафій УАПЦ у Великобританії. 09. 05. 1982 р. м. Дербі. Великобританія. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17029, КВ – 74210.

09 травня 1982 р. м. Дербі. Великобританія. Владика Анатолій Дублянський під час візитації парафій УАПЦ у Великобританії. 09. 05. 1982 р. м. Дербі. Великобританія. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17027, КВ – 74208.

31 травня 1982 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Митрополит Мстислав промовляє перед врученням жезла Анатолію Дублянському. 31. 05. 1982 р. м. Саунд Бавнд Брук. США. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17042, КВ – 74223.

1983 р. м. Лондон. Великобританія. Владики Анатолій Дублянський та Мстислав Скрипник серед учасників церковної ходи на освячення хреста в пам'ять заморених голодом в 1933 році. 1983 р. м. Лондон. Великобританія. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17034, КВ – 74215.

04 вересня 1983 р. м. Мюнхен. Німеччина. Канонічна візитація Владики Анатолія. 04. 09. 1983 р. м. Мюнхен. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17032, КВ – 74213.

1983 або 1984 р. м. Квонігсштаб. Бельгія. Єпископ Анатолій Дублянський у пластовому таборі. м. Квонігсштаб. Бельгія. Фото. 1983 або 1984 р. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17085, КВ – 74267.

15 квітня 1984 р. м. Ганновер. Німеччина. Анатолій Дублянський освячує храм Екуменічного центру св. Володимира. 15. 04. 1984 р. м. Ганновер. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17038, КВ – 74219.

24 листопада 1984 р. Гассельт біля м. Генку. Бельгія. Візит Владики Анатолія до римо-католицького єпископа Йосифа Гьосхень в Гассельті біля м. Генку. Бельгія. 24. 11. 1984 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17044, КВ – 74226.

06 жовтня 1985 р. м. Мюнхен. Німеччина. Митрополит Анатолій Дублянський очолює молебень з нагоди закінчення Єпархіального собору УАПЦ в м. Мюнхені, 40-річчя УАПЦ в Німеччині і храмового свята Свято-Покровської парафії. 06. 10. 1985 р. м. Мюнхен. Німеччина. Фото Ніколаса Зикалюка. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17082, КВ – 74264.

11 серпня 1985 р. м. Йоребро. Швеція. Зустріч Архієпископа Анатолія Дублянського. 11. 08. 1985 р. м. Йоребро. Швеція. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17070, КВ – 74252.

24-25 серпня 1985 р. м. Ноттінгем. Великобританія. Участь та привітання на конференції з нагоди 1000-ліття хрещення Русі-України // Матеріяли конференції 1000-ліття хрищення Русі-України в місті Ноттінггам з нагоди зїзду УАПЦ 24-25 серпня року Божого 1985. – Лондон-Ноттінггам, УАПЦ у Великій Британії, 1985. – С. 45.

1986 р. м. Людвігсбург. Німеччина. Ігумен Авель вітає перед входом до церкви єпископа Анатолія. 1986 р. м. Людвігсбург. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17035, КВ – 74216.

22 червня 1986 р. м. Людвігсбург. Німеччина. Єпископ Анатолій Дублянський із вірянами перед богослужінням у церкві Святого Духа. м. Людвігсбург. Німеччина. 22. 06. 1986 р. Фото. З автографом / / ВКМ, інв. № КДФ – 17031, КВ – 74212.

Липень – грудень 1986 р. (АЗ). Освячення української православної церкви в Генку в Бельгії / А. Дублянський // Рідна Церква. – 1986. – Липень – грудень. – Ч. 147 - 148. – С. 4 – 8.

24 серпня 1986 р. м. Генк. Бельгія. Владики Костянтин і Анатолій перед посвятою храму. м. Генк. Бельгія. 24. 08. 1986 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17047, КВ – 74229.

24 серпня 1986 р. м. Генк. Бельгія. Архієпископ Анатолій Дублянський промовляє під час освячення церкви. м. Генк. Бельгія. 1986 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17046, КВ – 74228.

1987 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Архиєпископ Анатолій Дублянський. 1987 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17075, КВ – 74257.

1987 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Анатолій Дублянський відправляє панахиду на цвинтарі по жертвах Другої світової війни. 1987 р. м. Новий Ульм. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17033, КВ – 74214.

1988 р. м. Лондон. Великобританія. Митрополит Анатолій Дублянський і Володимир Дідович. 1988 р. м. Лондон. Великобританія. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17030, КВ – 74211.

1988 р. м. Мюнхен. Німеччина. Владика Анатолій Дублянський перед Українським Вільним Університетом після надання титулу Доктора філософії. 1988 р. м. Мюнхен. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17084, КВ – 74266.

1988 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Владика Анатолій Дублянський в оточенні членів організації по трудовлаштуванню при Християнській церкві. 1988 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17079, КВ – 74261.

29 червня 1988 р. м. Мальме. Швеція. Анатолій Дублянський на обіді після служби Божої. 29. 06. 1988 р. м. Мальме. Швеція. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17073, КВ – 74255.

Липень – серпень – вересень 1988 р. Архиєпископ Анатолій Почесний Доктор Філософії // Рідна Церква. – 1988. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 155. – С. 8.

13 серпня 1988 р. м. Генк. Бельгія. Архієпископ Анатолій освячує пам'ятник св. кн.. Володимира. 13. 08. 1988 р. м. Генк. Бельгія. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17045, КВ – 74227.

23 серпня 1988 р. Лист Максима Бойка до Анатолія Дублянського // ВКМ, інв. № ДМ – 29491.

11 вересня 1988 р. м. Лондон. Великобританія. Владика Анатолій промовляє після літургії на обіді. 11. 09. 1988 р. м. Лондон. Великобританія. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17026, КВ – 74225.

Жовтень – листопад – грудень 1988 р. Дублянський А. До наших шановних читачів і передплатників / А. Дублянський // Рідна Церква. – 1988. – Жовтень – листопад – грудень. – Ч. 156. – С. 4.

Жовтень – листопад – грудень 1988 р. А. Дублянський припинив за станом здоров'я видання журналу «Рідна Церква». «В міру наших сил і можливостей несли ми в світ на сторінках «Рідної Церкви» слова Божої Правди, проповіді Євангельської науки, засад нашої Православної віри, навчання про любов своєї рідної прабатьківської Української Православної Церкви, хроніку життя її у вільному світі», - писав А. Дублянський // Рідна Церква. – 1988. – Жовтень – листопад – грудень. – Ч. 156. – С. 4.

02 грудня 1990 р. м. Франкфурт-на-Майні. Зустріч А. Дублянського із Патріархом Мстиславом на летовищі у Франкфурті-на-Майні. Німеччина. Фото А. Остапчука. 02. 12. 1990 р. З автографом. // ВКМ, інв. № КДФ – 17080, КВ – 74262.

1 січня 1991 р. м. Луцьк. Дублянський А. Українські святі, життя яких пов'язане з Волинню / А. Дублянський // Народна трибуна. – 1991. – 14 грудня. – С. 5. ; 1992. – 1 січня. – С. 5. ; 1 лютого. – С. 5.

28 січня 1991 р. м. Новий Ульм. Німеччина. «…Я вже майже 10 років як став єпископом,

сповнював два обов'язки: єпископа УАПЦ на Західну Європу і настоятеля трьох парафій, що їх мав до мого висвячення. Одну парафію я здав рік тому…» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 28 січня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

8 квітня 1991 р. м. Новий Ульм. Німеччина. «…Я не знаю, що я мав би писати до любих лучан, які у своїй більшій частині мене взагалі не знають. У Вас того може не знають, але про мене у Вашій пресі за брежнєвських часів (як і про Патріарха Мстислава) були напасливі і брехливі статті за мою працю в редакції за німецької окупації. Навіть вже тепер в газеті для молоді "Молодий ленінець" були згадки про мене… Це давно минуле і я взагалі з політикою не маю нічого спільного. Опинився я тоді в цій редакції («Український голос». – О. С.) цілком випадково, коли німці розігнали обласне управління (українське) і закрили українську гімназію, в якій я викладав історію, а я опинився без праці. Мого покійного батька знало більше людей, бо він був іконописцем, що малював ікони у багатьох церквах та селах Луччини, Ковельщини і частини Дубенщини» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 8 квітня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

16 червня 1991 р. м. Новий Ульм. Німеччина. «Нещодавно на адресу історико-культурного заповідника в Луцьку я вислав дві мої книжки, а також хочу ще вислати неповний комплект (бракує трохи перших чисел) церковно-релігійного журналу «Рідна Церква», якого я заснував у 1952 р. … Припинив я його в 1989 р. з огляду на погіршення в мене стану здоров'я, старість і дуже погане бачення. Другий комплект маю вислати до семінарії у Львові, а третій ще залишаю у себе як підручний. В Києві є вже три примірники повного комплекту цього журналу, в тому один у Науковій бібліотеці Академії Наук. На заході він є у бібліотеках США, Канади, Англії, Франції, Німеччини, Австралії, звичайно лише в головних бібліотеках столичних міст, куди я його посилав регулярно як він виходив. Звичайно ще й до українських бібліотек у Парижі, Мюнхені, Вінніпезі і Бавнд Бруку» // Лист Анатолія Дублянського до Віталія Мельника від 16 червня 1991 р. м. Новий Ульм. 4 с. Рукопис // Науковий архів ВКМ, б. н.

1992 р. м. Вінніпег. Канада. Потрійний ювілей архієпископа Анатолія // Літопис Волині. – Вінніпег, 1992. – Ч. 17. – 18. – С. 25 – 27.

1992 р. м. Луцьк. Дублянський А. У незалежній державі – незалежна церква / А. Дублянський / / Народна трибуна. – 1992. – 14 жовтня. – С. 4.

1992 р. м. Київ. Дублянський А. Українські святі / А. Дублянський // Старожитності. – 1992. – № 5. – С. 14 – 15.

Лютий 1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Владика Анатолій Дублянський біля могили дружини Євгенії на цвинтарі. Лютий 1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17064, КВ – 74246.

Лютий 1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Владика Анатолій Дублянський, Богдан Колосок (м. Київ) та церковний староста волинянин Сергій Ляшук (зліва) біля пам'ятника українським жертвам війни 1941 – 1945 на кладовищі в м. Новий Ульм. м. Новий Ульм. Німеччина. Лютий 1992 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17071, КВ – 74253.

14 лютого 1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Архиєпископ Анатолій Дублянський, Ніколаус Арнд – голова товариства німців з Волині, родом з м. Рівне (справа) і архітектор Богдан Колосок з м. Києва (зліва) біля будинку, в якому проживає Владика. м. Новий Ульм. Німеччина . 14 лютого 1992 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17072, КВ – 74254.

16 квітня 1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 16724, КВ – 72944.

26 серпня 1992 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 16725, КВ – 72945.

Грудень 1992 р. м. Вінніпег. Канада. Архиєпископові Анатолію – 80 / Вісник. – Вінніпег, 1992. – Грудень. – Ч. 12. – С. 2.

20 січня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 15734, КВ – 69989.

28 лютого 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 16726, КВ – 72946.

23 березня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 16723, КВ – 72943.

8 – 9 квітня 1994 р. м. Генк. Бельгія. Участь Митрополита Анатолія Дублянського в Соборі УАПЦ в церкві св. Архистратига Михаїла. Фото Президії. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17171, КВ – 74239.

20 квітня 1994 р. м. Луцьк. Дублянський А. Будівничий української церкви / А. Дублінський // Народна трибуна. – 1994. – 20 квітня.

6 травня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 16727, КВ – 72947.

3 червня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 15735, КВ – 69990.

28 червня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 16728, КВ – 72948.

Серпень 1994 р. м. Білефельд. Німеччина. Відвідини Анатолієм Дублянським оселі Зеннештадт біля м. Білефельд. Німеччина. Серпень 1994 р. Фото. З автографом // ВКМ, інв. № КДФ – 17048, КВ – 74230.

20 серпня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 15733, КВ – 69988.

31 серпня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 17168, КВ – 74356.

8 жовтня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 17167, КВ – 74355.

17 листопада 1994 р. м. Луцьк. Дублянський А. Луцьк: історичний нарис / А. Дублянський. // Народна трибуна. – 1995. – 17 листопада. – № 85. – С. 4.

20 листопада 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Свідзинського // ВКМ, науковий архів.

20 листопада 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 16729, КВ – 72949.

1995 р. м. Мюнхен. Німеччина. Владика Анатолій Дублянський під час освячення приміщення Генерального Консульства України в м. Мюнхені. 1995 р. м. Мюнхен. Німеччина. Фото. З автографом / / ВКМ, інв. № КДФ – 17081, КВ – 74263.

15 січня 1995 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 16730, КВ – 72950.

15 березня 1995 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 17169, КВ – 74357.

17 березня 1995 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Людмили Петрусь // ВКМ, інв. № ДМ – 35427.

09 травня 1995 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Людмили Петрусь // ВКМ, інв. № ДМ – 35429.

26 червня 1995 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Людмили Петрусь // ВКМ, інв. № ДМ – 35428.

27 червня 1995 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Якова, Архієпископа Луцького і Волинського // ВКМ, інв. № ДМ – 33785.

11 листопада 1995 р. м. Луцьк. Обрання Митрополита Анатолія Дублянського Почесним Доктором Волинської Духовної Академії УПЦ КП // Фонди ВКМ, КДФ – 17143, КВ – 74325. Диплом про обрання Митрополита Анатолія Дублянського Почесним Доктором Волинської Духовної Академії УПЦ КП. 11 листопада 1995 р. м. Луцьк.

1996 р. м. Луцьк. Дублянський А. Луцьк: іст. нарис. з передмовою автора й ілюстраціями / А. Дублянський. – Луцьк: ІНІЦІАЛ, 1996. – 32 с.

1996 р. Дублянський А. Нестор літописець / А. Дублянський // Берестейський край. – 1996. – № 8. – С. 2.

04 квітня 1996 р. м. Луцьк. Обрання Митрополита Анатолія Дублянського Почесним професором в галузі історії Волинського державного університету імені Лесі Українки // Фонди ВКМ, КДФ – 17144, КВ – 74326. Грамота про обрання Митрополита Анатолія Дублянського Почесним професором в галузі історії Волинського державного університету імені Лесі Українки. 4 квітня 1996 р. м. Луцьк.

09 грудня 1996 р. м. Мюнхен. Вітальна адреса посла України в Німеччині Ю. В. Костенка з нагоди 45-річчя з дня висвячення на священика та 15-ліття єпископства А. Дублянського // Християнський голос. – Мюнхен, 1996. – 9 грудня.

11 лютого 1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 17166, КВ – 74354.

05 квітня 1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Список особистих документів, посвідок, листів і фотографій митрополита Анатолія Дублянського, що їх передав він до Волинського краєзнавчого музею в м. Луцьку // ВКМ, інв. № КДФ – 17162, КВ – 74344.

07 квітня 1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 17165, КВ – 74353.

1 травня 1997 р. м. Париж. Франція. Лист голови парафії св. Симона УАПЦ у Парижі Дмитра Екчинського та його заступника професора Аркадія Жуковського до Волинського краєзнавчого музею: «Після смерті бл. п. Митрополита Полікарпа Сікорського його облачіння і інші церковні речі переховувалися в Парафії св. Симона в Парижі. З огляду на змінені обставини в Україні, де постать Митрополита Полікарпа цінується як сподвижника УАПЦ, Паризька Парафія рішила передати ці реліквії в Україну. За порадою нашого Митрополита Анатолія Дублянського передаємо ці облачіння Музею в Луцьку, бо в цьому місті бл. п. Митрополит Полікарп жив і працював» // ВКМ. КВ – 74116.; Силюк А. М. Митрополит Анатолій

Дублянський : життя, покладене на вівтар служіння української церкви і культури / А. М. Силюк // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. ІІІ. – С. 714; Акт прийому Волинського краєзнавчого музею № 141 від 29 серпня 1997 року. Машинопис. 3 с. // ВКМ : Службова документація : Акти прийому за 1997 р. – С. 191 – 193.

28 квітня 1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 17170, КВ – 74358.

30 травня 1997 р. Лист Ю. В. Костенка до А. М. Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 17163, КВ – 74345.

28 червня 1997 р. м. Новий Ульм. Німеччина. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка // ВКМ, інв. № КДФ – 17195, КВ – 74533.

30 жовтня 1997 р. Помер митрополит Анатолій Дублянський // Урядовий кур'єр. – 1997. – 30 жовтня ; Помер Митрополит УАПЦ // Вільна думка. – 1997. – Ч. 48 – 49. – С. 32.

12 грудня 1997 р. м. Луцьк. Відкриття виставки "Анатолій Дублянський (1912 – 1997). Життя віддане Богові і Україні" у Волинському краєзнавчому музеї // Фонди ВКМ, ДМ - 33909. Запрошення на відкриття виставки "Анатолій Дублянський (1912 – 1997). Життя віддане Богові і Україні" у Волинському краєзнавчому музеї 12 грудня 1997 р. ; Фонди ВКМ, ДМ - 33908. Афіша виставки "Митрополит Анатолій Дублянський (1912 – 1997). Життя віддане Богові і Україні" у Волинському краєзнавчому музеї. 1997 р. ; Гуменюк Н. Життя віддане Богові і Україні / Н. Гуменюк // Віче. – 1998. – 1 січня ; Філіпович М. Данина шани / М. Філіпович // Луцький замок. – 1997. – 18 грудня.

12 грудня 1997 р. м. Луцьк. Вечір "Носій Божої правди" у Луцькому будинку "Просвіти ", присвячений світлій пам'яті Владики-Митрополита УАПЦ Паризького і Західноєвропейського Анатолія Дублянського (1912 – 1997) // Фонди ВКМ, ДМ - 36188. Запрошення на вечір "Носій Божої правди" у Луцькому будинку "Просвіти " 12 грудня 1997 р., присвячений світлій памяті Владики-Митрополита УАПЦ Паризького і Західноєвропейського Анатолія Дублянського (1912 – 1997).

1999 р. м. Вінніпег. Канада. Упокоївся в Бозі: Митрополит Анатолій Дублянський // Літопис Волині. – Вінніпег, 1999. – Ч. 19. – 20. – С. 278 – 280.

1999 р. м. Луцьк. Дублянський А. Шляхи мого життя / А. Дублянський // «Роде наш красний…»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. 3. – С. 731 – 734.

2000 р. м. Київ. Дублянський А. Християнські святі українського народу / А. Дублянський // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 2 – 3. – С. 27 – 36.

2001 р. м. Київ. Білокінь С. І. Анатолій Захарович Дублянський / С. І. Білокінь // Енциклопедія Сучасної України. – К., 2001. – Т. 1. – С. 465.

2002 р. м. Луцьк. Виставка Волинського краєзнавчого музею "Анатолій Дублянський. Життя віддане Богові і Україні" : Тематико-експозиційний план. Автори : Дмитрук В. Ю., Пальоха О. В. – Луцьк, 2002. – 5 с. // Науковий архів ВКМ. 2002 р.

21 листопада 2002 р. м. Луцьк. Виставка-вечір у Волинському краєзнавчому музеї "Анатолій Дублянський. Життя віддане Богові і Україні" // Вербич В. Анатолій Дублянський : життя віддане Богові й Україні / В. Вербич // Луцький замок. – 2002. – 21 листопада. – С. 11.

Грудень 2012 р. м. Луцьк. Вечір у Волинському краєзнавчому музеї //Цап М. Справжні скарби / М. Цап, Л. Максимов // Волинські єпархіальні відомості. – 2012. – Грудень. – С. 3.

Надія ТРОНЕВИЧ *(Луцьк)*

З ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ ХОЛМЩИНИ

Розташована в межах сучасної Польщі територія поміж річками Західний Буг та Вепр із назвою Холмщина була етнічною українською землею, складовою частиною історичної Волині.

Найдавніші документальні відомості про послідовне проживання в VII-X ст.ст. на Холмщині етнічно протоукраїнських племен дулібів-бужан-волинян відносяться до IX-X ст. (1, с. 356 - 358). Адміністративно-політичними центрами племен були укріплені міста або гради, одне з яких місто Волинь стало етнонімом для назви племінного об'єднання й всього краю – історичної Волині, до складу якої входила й територія Холмщини. Місто Волинь розташовувалося за Бугом на узбережжі річки Гучви, неподалік її впадіння в Західний Буг. Його археологічними залишками нині є однойменне городище в урочищі Замчисько біля села Грудек Надбужний Грубешівського повіту Люблінського воєводства Польщі. (1, с. 44 - 45). Київським князем Володимиром були зведені перші православні храми на Холмщині – кафедральний храм Пресвятої Богородиці в Холмі та церква святого Василія Великого й монастир у селі Спас (2, с. 24).

Упродовж XI ст. тривала боротьба між правителями Польщі й Київської Русі за міста на Холмщині, так звані "червенські гради". В цей же час та в XII ст. тут виникають нові поселення й укріплені осередки Русі, що було пов'язане з виокремленням окремих удільних князівств. Наприкінці XII ст. вони входять до утвореного Романом Мстиславичем Волинсько-Галицького князівства. А у XIII ст., в результаті процесу подальшого формування Волинської держави, Данилом Романовичем спочатку будується, а потім розбудовується після руйнівної пожежі нова столиця західної частини Волині місто Холм, яке дало назву князівству, а надалі й всій цій землі Забужжя. Данило перевів у Холм єпископію, закликав сюди різних майстрів із довколишніх земель, звозив полонених та збудував тут дві муровані оборонні вежі й декілька православних храмів, зокрема: Пресвятої Богородиці, Трійці, Іоанна Златоустого, Козьми і Дем'яна (3, с. 379, 404 - 420).

В першій третині XIV ст. обраному боярами на престол Волинської держави великому князеві Дмитрію-Любарту (1340 - 1383 рр.) в умовах тривалої збройної боротьби з польським та угорським королями все-таки вдалося втримати за собою Холмське і Белзьке князівства на васальних правах, що забезпечувало подальший духовний та етнічний розвиток їх православного українського населення спільно із населенням Володимирського і Луцького князівств. Лише після смерті й поділу Волині між Литвою та Польщею землі Холмщини були включені до складу володінь польської корони (4).

Надалі почалося поступове введення польського права в українських поселеннях і заселення Холмщини вихідцями з корінних земель Польщі й Німеччини, поселенням яких надавалася різноманітна державна підтримка й німецьке право. Польські ж сучасники в своїх працях відмічали безмежну й вперту відданість українських холмщаків їх традиціям і православній церкві (5, с. 54 - 55).

Закономірним кроком у впроваджуваній короною політиці окатоличення і ополячення українського населення стала ініційована королем Сигізмундом III унія 1596 року в Бресті, в результаті якої православна церква підпорядковувалася Римові. До унії приєднався і холмський православний єпископ Діонісій, що в кінцевому підсумку привело до розколу й послаблення православної церкви – духовної основи холмських русинів.

У 1621 році холмський уніатський єпископ Афанасій Пакоста одержав від короля Сигізмунда III грамоту на заснування в єпархії Куленчицького василіанського монастиря на місці православного. В свою чергу православні, при підтримці волинської шляхти, зміцнюють духовні основи Люблінського православного братства. Наступник А. Пакости Мефодій Терлецький, відновивши після пожежі Пречистенський собор у Холмі, влаштував при ньому василіанський монастир і школу на чолі з вченим василіаном Яковом Сушею, який багато зробив для утвердження уніатської церкви й опису чудес ікони Холмської Богородиці. Терлецький відстоював права уніатів від претензій католицького духовенства щодо одержання десятини від українських уніатів та дбав про незалежність василіанського ордену від митрополита. Після смерті Сигізмунда III православні добилися від новообраного короля Владислава IV офіційного відновлення православної церкви, в тому числі й в Холмщині та Підляшші. Проте цей процес проходив в умовах релігійної напруги між православними русинами й русинами греко-католиками, яка продовжувалася й в період Визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького та після підписання в 1686 році договору між Росією і Польщею про поділ України. В той же час число католицьких костелів на Холмщині повільно зростало й становило вже 131 храм, а загальне

число православних і греко-католицьких церков русинів складало понад 700 споруд. Таким чином український народ Холмщини, в складі понад 300 уніатських і близько 400 православних церковних громад, внаслідок провадженої щодо нього політики етнічно й духовно чужої держави, зазнавав значних духовних поневірянь (5, с. 83 - 113, 121 - 122).

Духовні поневіряння в житті русинів Холмщини в загальних рисах зберігалися і впродовж майже всього XVIII ст.. Як підсумковий результат цього сторіччя стала майже повна зміна панівної церкви українського населення з православної, що панувала до 1596 року, на греко-католицьку.

З утворенням у 1815 році залежного від Росії Польського королівства та адміністративної реформи 1837 року Холмщина увійшла до складу двох губерній – Люблінської і Сідлецької. Тут діяла польська адміністрація і панувала урядова польська мова. Після польських повстань 1831-1832 і 1863-1864 років російська влада розпочала й рішуче здійснювала русифікацію Королівства Польського і в першу чергу Холмщини, населеної русинами, яких царський уряд ототожнював із росіянами. Російській владі здавалося, що холмські українці, тобто тодішні русини, які впродовж віків не піддалися спольщенню, є дуже зручним матеріалом для зросійщення, а з інтересами місцевих українців ніхто не рахувався (2, с. 27 - 28). Звичайно, що для повернення холмщаків-греко-католиків до православної віри предків необхідний був час і особливі підходи, які би зберігали їх українські етнічні особливості. Однак ні поляки, ні росіяни не хотіли визнавати холмських русинів українцями.

Боротьба між полонізаторами й русифікаторами вносила велику напругу й погіршувала життя українського народу Забужжя. Росія активно взялася впроваджувати православну віру та руйнувати уніатство. Греко-католицьких священиків переслідували, від них відбирали парафії. Значну їх кількість було кинуто до в'язниці й заслано до Сибіру, інша частина побоюючись переслідувань втекла до Галичини. Частина української людності, бачачи, що греко-католицька церква захищає її від русифікації, боронила її всіма силами. Користуючись цією ситуацією, поляки навернули багатьох холмщаків до католицизму. Таким чином, українське населення Холмщини й Підляшшя змушене було пристосовуватися до нових умов і боронитися як від полонізаторів, так і від русифікаторів.

Під час перепису населення в 1897 українці Холмщини боялися, що їх запишуть росіянами. Внаслідок подібного побоювання, після видання царського "Толеранційного указу" про свободу совісті, який, фактично, ставив українців перед вибором православної або католицької церкви, багато українських греко-католиків прийняли католицьку віру. Надалі російський уряд виділив етнічні українські повіти в окрему Холмську єпархію, а з червня 1912 року – в Холмську губернію. З Холмської духовної семінарії з часом виходило все більше священиків українців. При православних церквах відкривалися школи. При школах засновувалися самоосвітні гуртки. Такі заходи російської влади посприяли культурно-освітньому життю українців Холмщини та швидкому утвердженню серед них православ'я (6, с. 13 - 14).

Нових випробувань українці Забужжя зазнали в зв'язку з початком 1-ї світової війни. Влітку 1915 року перед відступом російських військ з Холмщини було насильно виселено в біженство близько 300 тисяч українців, з яких 120 тисяч сюди вже ніколи не повернулися (2, с. 29).

В ході Першої світової війни і революції в Росії утворилися суверенні Українська і Польська держави в зв'язку з чим постало питання визначення кордонів між ними. Питання миру, дипломатичних стосунків і західного кордону Української Народної Республіки вирішувалося на мирних переговорах із європейськими державами у Бресті 9 лютого 1918 року. Стаття друга цього договору передбачала включення до України давніх етнічних українських земель Холмщини і Підляшшя. Цьому передували рішення перших загальних зборів уродженців Холмщини і Підляшшя 1917 року в Москві про органічне злучення Холмщини з українським народом і резолюція холмщаків про визнання себе українським народом на Всехолмському з'їзді 25-27 серпня цього ж року в Києві. На з'їзді в Києві було також обрано Холмський губернський виконавчий комітет, членів якого призначили делегатами Української Центральної Ради. В період Гетьманщини Павла Скоропадського Холмщина з Підляшшям були офіційно включені до складу Української держави. Однак здійсненню споконвічної мрії українських холмщаків не судилося здійснитися. На зламі 1918-1919 років Холмщина і Підляшшя були окуповані польськими військами і включені до складу Польської держави. Окупанти повсюдно позакривали українські школи і заборонили навіть вживати назву „українець", „український". Надалі, незважаючи на підписаний Польщею у Версалі міжнародний договір про охорону національних меншин, польські власті і римо-католицька церква вживали досить жорстких засобів, включаючи арешти й ув'язнення найбільш свідомих українців та руйнування православних церков, з метою полонізації українського населення Холмщини і Підляшшя. На костели було обернено 154 православні церкви, ще 164 православні храми були закриті. Від української церкви відібрали й роздали ксьондзам та польським колоністам понад 17 000 гектарів землі, заборонили працювати

культурно-освітньому товариству „Рідна хата", забрали його бібліотеки, понищили все майно і т.д. З іншого боку польський уряд надавав пільги й грошову допомогу тим, евакуйованим в час Першої світової війни холмщакам, які поверталися й приймали католицьку віру та записувалися поляками (7, с. 116 - 118). В результаті послідуючих подій, всупереч волі українського народу, до складу Польщі, очолюваної шовіністами, які прагнули відновлення меж Речі Посполитої, була включена й Волинь. Формально українцям, які були громадянами Польщі, забезпечувалися рівні права з поляками, проте насправді все було інакше.

Поляки були сповнені одного прагнення – створити однонаціональну польську державу шляхом примусової асиміляції неполяків. В зв'язку з цим уряд Польщі встановив жорсткий окупаційний режим на теренах Західної України. Його метою було повне ополячення населення на території між Вепром і Бугом. Продовжилися заходи по ліквідації православ'я і насадженню римо-католицької церкви. В 1929 році до кількох сотень закритих чи висвячених на костели церков польською державою було заплановано зруйнувати ще 97 нібито зайвих православних храмів (8, с. 20).

1938 –й рік приніс нову хвилю агресивних акцій польського шовінізму на Холмщину. В акції руйнування православних церков силами військових, польської поліції, пожежних команд і робітників-поляків під керівництвом представників польської влади впродовж 60 днів за даними Люблінського воєводського уряду було знищено 91 церкву, 10 каплиць, 26 домів молитви, тобто загалом 127 православних храмів (8, с. 60).

На противагу антиукраїнському терору в Польщі українські національно-патріотичні організації об'єдналися в Організацію Українських Націоналістів (ОУН), а в роки Другої світової війни були створені збройні сили ОУН – багатотисячна Українська Повстанська Армія (УПА). Вони поставили перед собою мету захистити український народ від переслідувань і відновити Самостійну Українську Державу на етнічних українських землях. В ході збройних сутичок між УПА та збройними формуваннями поляків, які домагалися утвердження тут Польської держави, дійшло до жахливого міжетнічного польсько-українського конфлікту на Холмщині й Волині під час якого були понесені значні жертви серед мирного населення як з польського, так і з українського боків.

У 1944 році розглядалося питання про приєднання західноукраїнського регіону до УРСР і створення окремої Холмської області. За приєднання до України виступали із зверненнями до вищих осіб держави широкі кола українського громадянства не тільки Холмщини, а й Підляшшя, Надсяння і Лемківщини. Однак замість цього між урядами УРСР і Польщі було підписано угоду про взаємне переселення українців з Польщі до Радянської України, а поляків і євреїв із Західної України до Польщі. Упродовж 1944-1946 років з українських етнічних земель, що передавалися Польщі, було насильно виселено в Радянську Україну 482 тисячі 880 осіб. Остаточно українське населення з цього регіону було депортоване в 1947 році шляхом проведення військової акції "Вісла". Його вивезли на західні землі Польщі й розселили в населених пунктах поміж інших народів (9, с. 82 - 84).

Таким чином була остаточно вирішена доля етнічних українців, які впродовж більше, ніж 1000 років проживали на Забужжі. Як незгасна пам'ять про українців Холмщини до теперішнього часу збереглися їх духовні святині чудотворна ікона Богородиці Холмської та Холмське Євангеліє.

---

1. Кучинко М. М. Історія населення західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X-XIV століттях. - Луцьк : ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009.

2. Макар Ю. Холмщина – терен українсько-польського етнічного пограниччя // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків. Збірник наукових праць .Том 2. – Луцьк : ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2010. С. 23 – 32.

3. Літопис Руський. Переклад Л. Махновця. - Київ : "Дніпро", 1989. – С. 379 - 420.

4. Троневич П. О. Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники. - Луцьк : "Твердиня", 2011.

5. Батюшков П. Н. Холмская Русь. Исторические судьбы Руского Забужья. – С-Петербург, 1887.

6. Борисенко В. Проблеми етнографічного вивчення українців Холмщини й Підляшшя // Холмщина і Підляшшя Історико-етнографічне дослідження Київ Родовід 1997 с.с.9-22

7. Власюк О. В., Сидорук В. Й., Цятко В. М. „Східні креси" - під знаком польського орла. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 136 с.

8. Купріянович Г. Акція руйнування православних церков на Холмщині і Південному Підляшші. - Холм, 2008.

9. Сергійчук В. З історії українців Холмщини й Підляшшя // Холмщина і Підляшшя Історико-етнографічне дослідження. – Київ : Родовід, 1997. - 77 - 85.

Тетяна ХОМОВА *(Луцьк)*

КОЛЕКЦІЯ НАСТІЛЬНИЦЬ І СКАТЕРТИН (ГРУПА Р2 - ТКАНИНИ…) У ФОНДАХ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Вивчення ужиткових тканин (настільниць і скатертин) речової групи Р2[1] є продовженням дослідження музейної збірки етнографічних пам'яток. В цій групі, окрім найдавніших класичних зразків, зберігаються експонати, які характерні для інших областей України та речі фабричного виробництва.

У попередній статті [2, 54] висвітлювалось питання призначення настільниць і скатертин, їх утилітарної, художньо-естетичної та сакральної функції. Збірка таких пам'яток була умовно поділена на кілька груп, відповідно до техніки ткання, орнаментики виробу та періоду їх виготовлення. Дотримуючись аналогічного поділу вивчалась і наступна група відповідних зразків народного мистецтва у фондах ВКМ.

Як уже зазначалось, саме настільниці були більш давніми і широко побутували на території Волинського Полісся, то і перевагу при дослідженні доцільно надати саме їм. До першої підгрупи віднесемо пам'ятки, які відповідають класичним зразкам, у яких гармонійно поєднались матеріал і фактура, елементи декору і засоби їх художньої виразності. Вони виконані технікою складного саржевого переплетення („у сосонку", „у ялинку"), а найбільш поширений характер орнаментування – у смуги (широкі чи зовсім вузенькі) переважно червоних відтінків із вкрапленням чорного кольору. Такі настільниці датуються початком та першою половиною XX століття із Луцька, Цумані та села Козлиничі Маневицького району. Надзвичайно гармонійні в кольоровій гаммі вироби із села Нуйно Камінь-Каширського району. В орнаменті тут переважає світло-червоний колір, але замість чорного вкраплення майстрині використали сірі відтінки.

До класичних відносимо і настільниці такого ж переплетення, як і попередні, але з використанням вибілених (білих) і не вибілених (сірих) лляних ниток, які мають місцеву назву „у ромбики", „у квадратики" . Такі зразки народного ткацтва у фондовій збірці із села Рокита Старовижівського району і датуються початком XX століття.

До давніх пам'яток відносяться настільниці виконані технікою восьмиремізного ткання з фактурним візерунком „по кожушку" у дрібні і великі ромбики та квадрати з комбінуванням вибілених лляних ниток основи і утка як у звичайній саржі. Оздоблені вони комбінацією широких і вузьких смуг червоних відтінків з вкрапленням чорних та сірих ниток. Надійшли роботи із сіл Нуйно Камінь-Каширського, Вишнів Любомльського, Старий Чорторийськ Маневицького, Дроздки Ковельського районів.

Технікою складного саржевого переплетення („в ялинку") виконана настільниця із села Дорогиничі Локачинського району, яка датується кінцем XIX століття. Орнаментована смугами перебірного переплетення, де основним є чорний колір, а як допоміжні виступають червоний, зелений із вкрапленням жовтого і рожевого відтінків.

Пам'ятки, які надійшли до фондів музею з села Нуйно Камінь-Каширського району, датовані 60-ми роками XX століття і виконані за старими класичними зразками із сірого лляного полотна технікою складного саржевого переплетення („у ялинку") і орнаментовані на кінцях багатоколірними смугами.

Цікавим експонатом цієї групи є настільниця початку XX століття із Дубнівського повіту. Створена вона аналогічною технікою ткання „у ялинку", але орнаментування відрізняється від попередніх зразків. Оригінальним є вирішення композиції смуг із світло-сірих і темно-сірих лляних ниток. На темно-сірих чергуються між собою червоні і білі смужки.

Пам'ятка 30-х років XX століття із села Рівне Любомльського району виготовлена із грубих лляних та конопляних вибілених і невибілених ниток технікою репсового переплетення, яке є похідним від полотняного і відноситься до багаторемізних технік ткання. Оздоблена настільниця світло-зеленими та оранжевими смужками на вузьких кінцях і двома світло-зеленими повздовж виробу. Експонат такого типу у колекції в одному екземплярі, тому названу вище техніку ткання не можна назвати популярною чи традиційною у виготовленні настильниць.

Ще одна пам'тка початку XX століття із села Колодяжне Ковельського району відноситься до групи так званих рушників-настільниць, про які зазначалось у попередній статті [2, 55]. Виготовлена річ із тонких білих лляних ниток простим полотняним переплетенням і оздоблена вишуканим візерунком із чорних і вишневих смуг різної ширини, які чергуються між собою.

Настільниця початку XX століття, що була передана із Лондона колишньою мешканкою Волині Галиною Мельник-Калужинською, виготовлена технікою репсового та перебірного переплетення по всьому полю виробу. Застосована техніка ткання та оздоблення характерна для волинського ткацтва, але саме в такому візерунковому вирішенні широко використовувалась для оздоблення тканих рушників, а не при

виготовленні настільниць. Саме тому така пам'ятка є єдиною у музейній колекції.

Скатертин у групі фондів Р2 нараховується всього 9 одиниць збереження. Чотири з них фабричного виробництва і особливого значення при вивченні зразків традиційного народного мистецтва не відіграють.

Вишукано виглядають скатертини першої половини ХХ століття в'язані гачком із бавовняних (м. Луцьк) та лляних (с. Замлиння Любомльського району) ниток з рослинним геометризованим візерунком, оздоблені китицями.

Створена у 1978 році скатертина відображає традиції народного ткацтва початку ХХ століття. Виготовлена із доморобних білих лляних та сірих конопляних ниток технікою багаторемізного перебірного ткання, що створює фактурний рослинно-геометричний орнамент. Однак ні автора, ні території побутування речі в інвентарній книзі не зазначено.

Традиційні вироби 30-40-х років ХХ століття із села Буяні Луцького району та міста Луцька виконані техніками полотняного і саржевого переплетення („в ялинку"), одна з яких оздоблена вишивкою „хрестик" геометричним візерунком, інша не оздоблена.

Скатертина, яка датується 40-ми роками ХХ століття із Луцька, виготовлена рідкісною (при створені таких речей) технікою „макраме" із грубих невибілених лляних ниток, а поверх основи прикрашена рослинним візерунком з доморобної шерстяної кольорової пряжі.

Каталог поданий нижче є продовженням досліджуваної теми і охоплює колекцію скатертин і настільниць групи Р2, яка нараховує 29 одиниць збереження.

Структура каталогу: назва експоната і місцева назва (якщо вона є), матеріал, техніка виготовлення і оздоблення, розміри, автор, рік виготовлення, населений пункт, інвентарний номер.

Каталог

1. Настільниця.
Льон, ткання саржеве перебірне.
150х68 см
Автор Євдокія Шуліпа.
Початок ХХ ст., с. Старий Чорторийськ Маневицького району.
Р2 - 161

2. Настільниця („настильниця").
Льон, ткання саржеве, репсове, перебірне.
195х71 см
Автор А. Шульгач.
Початок ХХ ст., м. Цумань.
Р2 - 162

3. Настільниця („скатерка").
Льон, коноплі, бавовна, ткання багаторемізне перебірне, мережка.
167х93 см
Автор Галина Бондар
Початок ХХ ст., с. Рокита Старовижівського району.
Р2 - 398

4. Настільниця („портовина").
Льон, ткання саржеве перебірне, репсове.
167х72 см
Автор Оксана Кондратюк.
Початок ХХ ст., с. Вишнів Любомльського району.
Р2 - 399

5. Настільниця („скатерка").
Льон, ткання саржеве, репсове, перебірне.
135х65 см
Автор Пріська Ковальчук.
Початок ХХ ст., с. Нуйно Камінь-Каширського району.
Р2 - 416

6. Настільниця („скатерка").
Льон, коноплі,бавовна, ткання багаторемізне перебірне.
150х44 см

Автор Галина Бондар.
Початок XX ст., с. Рокита Старовижівського району.
Р2 - 436

7. Настільниця („скатерка”).
Льон, коноплі, бавовна, ткання багаторемізне перебірне, мережка.
156х90 см
Автор Галина Бондар.
Початок XX ст., с. Рокита Старовижівського району.
Р2 - 443

8. Настільниця („скатерка”).
Льон, бавовна, ткання саржеве, репсове, перебірне.
199х69 см
Автор Марія Ярмолюк.
Кінець XIX ст., с. Дорогиничі Локачинського району.
Р2 - 813

9. Настільниця („портовина”).
Льон, бавовна, ткання полотняне, перебірне.
155х62 см
Автор невідомий, передано І. Божик.
Початок XX ст., с. Колодяжне Ковельського району.
Р2 - 823

10. Настільниця.
Льон, ткання саржеве.
148х65 см
Автор невідомий, передано О. Локницькою, м. Луцьк.
Початок XX ст., Дубнівський повіт.
Р2 - 1040

11. Настільниця („скатерка”).
Льон, ткання саржеве,репсове.
160х67 см
Автор Олена Грушевінчук.
Початок XX ст., с. Козлиничі Маневицького району.
Р2 - 1380

12. Настільниця („скатерка”).
Льон, коноплі, бавовна, ткання репсове.
200х46,5 см
Автор Євдокія Дейнеко.
1930-ті роки, с. Рівне Любомльського району.
Р2 - 1456

13. Настільниця („порток”).
Льон, бавовна, ткання саржеве, репсове.
130х69 см
Автор невідомий, передано М. Мосійчук.
1960-ті роки, с. Нуйно Камінь-Каширського району.
Р2 - 1505

14. Настільниця („порток”).
Льон, бавовна, ткання саржеве, репсове.
131,5х65,5 см
Автор невідомий, передано М. Мосійчук.
1960-ті роки, с. Нуйно Камінь-Каширського району.
Р2 - 1506

15. Настільниця („порток”).
Льон, ткання саржеве перебірне, репсове.
100х66 см
Автор невідомий, передано М. Клодчик.

1930-ті роки, с. Нуйно Камінь-Каширського району.
Р2 - 1694

16. Настільниця („порток”).
Льон, бавовна, ткання саржеве, перебірне.
138х63 см
Автор невідомий, передано П. Шулік.
1950-ті роки, с. Нуйно Камінь-Каширського району.
Р2 - 1716

17. Настільниця („скатерка”).
Льон, ткання саржеве, репсове, перебірне.
188х66 см
Автор невідомий, передано О. Кульчицькою, м. Луцьк.
Початок ХХ ст., Волинь.
Р2 - 2087

18. Настільниця.
Льон, бавовна, ткання саржеве перебірне.
200х80 см
Автор невідомий, передано О. Пущик.
1950-ті роки, с. Дроздки Ковельського району.
Р2 - 2296

19. Настільниця.
Льон, бавовна, ткання полотняне, перебірне,
118х59 см
Автор невідомий, передано Г. Мельник-Калужинською.
Початок ХХ ст., Волинь.
Р2 - 2546

20. Скатертина.
Тканина фабрична (перкаль), „рішельє”.
d - 67 см
Автор невідомий, передано О. Тітановою, м. Ржев.
1940-ві роки.
Р2 - 916

21. Скатертина.
Льон, коноплі, ткання багаторемізне перебірне.
193х133 см
Автор невідомий, передано В. Міщанчук, м. Луцьк.
1978 рік, Волинь.
Р2 - 1188

22. Скатертина.
Льон, шерсть, ручна техніка в’язання „макраме”.
170х150 см
Автор невідомий, передано О. Кучинським.
1940-ві роки, м. Луцьк.
Р2 - 1191

23. Скатертина.
Виготовлення фабричне, візерунок відбитий кольоровою фарбою.
115х115 см
Початок ХХ ст., передано Г. Щур, с. Липини Луцького району.
Р2 - 1441

24. Скатертина.
Льон, ткання саржеве.
146х124 см
Автор невідомий, передано Р. Черв’як.
1930-ті роки, с. Буяні Луцького району.
Р2 - 1514

25. Скатертина.
Льон,тканння полотняне, вишивка ,, хрестик".
180х135 см
Автор Г. Дмитрук.
1939-41 роки, м. Луцьк.
Р2 - 1558
26. Скатертина.
Бавовна, в'язання гачком.
210х170 см
Автор невідомий, передано Л. Білоус.
Початок ХХ ст., м. Луцьк.
Р2 - 2157
27. Скатертина.
Бавовна,виготовлення фабричне.
143х110 см
Початок ХХ ст., передано Н. Березюк,
с. Дубечне Старовижівського р-ну.
Р2 - 2189
28. Скатертина.
Бавовна, шовк штучний, тканння полотняне.
140х120 см
Автор А. Сопильняк.
70-ті роки ХХ ст., с. Мокрець Турійського району.
Р2 - 2292
29. Скатертина.
Льон, в'язання гачком.
160х109 см
Автор Ольга Крутоус.
1950 рік, с. Замлиння Любомльського району
Р2 - 2573

_____

1. Інвентарні книги Волинського краєзнавчого музею групи фондів Р2 (прапори, тканини, шкіра). № 1, 2, 3, 4, 5, 6.(за 1977 – 2014 роки).

2. Хомова Т. Колекція скатертин і настильниць групи ,,Д" (декоративно-прикладне мистецтво) у фондах Волинського краєзнавчого музею / Т. Хомова // Волинський музейний вісник. Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Наук. зб.: Вип. 4. - Луцьк, 2012. - С. 54 - 63.

Марія ЯРОШУК ***(с. Кортеліси)***

КОРТЕЛІСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

Кортеліси… Село, яке протягомоднієї ,, чорної середи " перетворилося в попіл. Село, яке постало з вогню, яке виросло на згарищах і руїнах.

Роки йшли, а попіл розвіювався і забудовувалися згарища, і сади розцвітали на місцях обгорілих дерев.

Але ніщо не забулося. І озивається трагедія 2875 розстріляних, замучених кортелісців болем, гнівом і священною пам'яттю.

І тільки пам'ять, скорботна пам'ять та могили жертвам фашизму не дадуть забути про криваві злочини німецьких окупантів. Ті, хто повернувся з фронту, хто залишився в живих з цього село, почали будуватись на попелищі, на землі, политій кров'ю їх рідних і близьких. Священним обов'язком для них стало підняття з руїн спаленого села.

За Постановою Ради Міністрів Української РСР від 10 червня 1967 року № 365 ,,Про допомогу в забудові села Кортеліси Ратнівського району Волинської області"[1;1] почалась відбудова села і вже в 1968 році в 26 роковини Кортеліської трагедії була відкрита перша новобудова – типова школа, а в 1971

році – будинок культури. 23 вересня 1969 року під час мітингу було відкрито пам'ятний камінь, на місці якого пізніше буде споруджений Меморіальний комплекс для увічнення пам'яті загиблих кортелісців.

В 1972 році в сільському будинку культури було відкрито музей історії села Кортеліси на громадських засадах. Організатором його був учитель історії місцевої школи Микола Іванович Гаврилюк. І я , будучи ученицею Кортеліської середньої школи, була екскурсоводом у місцевому музеї, вивчала історію рідного краю.

В експозиції були представлені етнографічні речі, висвітлена історія села з найдавніших часів та розділ, присвячений Великій Вітчизняній війні.

У 1978 році була створена нова експозиція Кортеліського музею у двох кімнатах будинку культури, над якою працювали завідувач методичним відділом Волинського краєзнавчого музею Олександра Нагорна, старший науковий співробітник цього відділу Олександр Вернидубов та старший науковий співробітник відділу історії радянського суспільства Леонід Потапчук. Художнє оформлення здійснили Леонід Яртись та Богдан Гнатів.

Будівництво меморіального комплексу здійснювали за проектом скульпторів – народного художника УРСР, професора О. Олійника та М. Олійника, архітектора А. Корнєєва.

5 травня 1980 року напередодні 35-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні відбулося урочисте відкриття меморіалу та Кортеліського історичного музею – відділу Волинського краєзнавчого музею. Авторами нової експозиції були О.Нагорна, О. Вернидубов, Л. Потапчук, проектанти - І. Бобровник та У. Гаврилюк, художники - В. Калашніков, В. Требіков, Л. Яртись, Б. Гнатів.

Для участі у мітингу , присвяченого відкриттю, прибули перший секретар ЦК Компартії УРСР В. Щербицький, голова Комітету Державної безпеки УРСР В. Федорчук, колишній секретар Волинського підпільного обкому партії, командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, двічі Герой Радянського Союзу О. Федоров, перші секретарі обкомів партії: Брестського – О. Сокол, Волинського – Л. Палажченко, Житомирського – В. Кавун, Рівненського – Т. Панасенко.

Мітинг відкрив перший секретар Волинського обкому партії Л. І. Палажченко. У напруженій тиші, під чіткі звуки метронома В. В. Щербицький запалив Вічний вогонь біля підніжжя скульптурної композиції.

На лабрадоритовому постаменті, у бронзі застигли фігури. На пагорбі братської могили спалахнув невмирущий вогонь людської пам'яті. І став цей рукотворний пагорб місцем пошани загиблим.

Після мітингу поважні гості відвідали музей, екскурсію для них провела Грицина Лідія Григорівна - науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею.

Музей став відділом Волинського краєзнавчого музею, завідуючою – Омелянчук Галина Тарасівна – історик, випускниця місцевої школи.

У жовтні 1980 року музей очолює Корнелюк Василь Миронович, який народився 14 вересня 1956 року на х. Ягідково Кортеліської сільської ради. Після закінчення середньої школи за порівняно короткий час пройшов своєрідну школу життя: працював робітником-будівельником в Білорусії, потім на будівництві Київського метрополітену, після служби в армії – прохідником шахти в місті Нововолинську. Здобутий в цей час життєвий досвід пізніше став міцним фундаментом в подальшому рості. З відзнакою закінчивши Луцький педагогічний інститут, В. М. Корнелюк завідував Кортеліським історичним музеєм (1980-1983 рр.), працював у райкомі партії, викладав історію в рідній школі. І скрізь працював натхненно, з вогником, повністю віддаючись роботі.

Він вчив нас, як треба вести дослідницьку, пошукову роботу, сам багато працював в архівах.

Саме з музею почалась його стрімка службова кар'єра: голова сільської ради, депутат обласної ради, представник Президента у Ратнівському районі (перший місцевий керівник району з тринадцяти за післявоєнний період), народний депутат України, член Президії Верховної Ради України.

З його невсипущої ініціативи відкривали музеї у селах району (Самарах, Гірниках, Замшанах, Датині), прокладали газопровід, звели молокозавод в Ратно, спорудили пам'ятник Тарасу Шевченку в райцентрі, змонтували навіть телевізійну вежу, щоб мешканці прикордонних сіл дивилися передачі українського телебачення, було відкрито храм в селі Кортеліси.

8 жовтня 1995 року В. М. Корнелюк трагічно загинув. Життя його було коротким, як спалах зірки. Але встиг він зробити багато доброго, за що його пам'ятають люди.

Кортеліський історичний музей став центром патріотичного виховання молоді та історико-краєзнавчої роботи. Тут проходили прийоми в піонери третьокласників з усіх шкіл району. Хвилиною мовчання вшановували пам'ять тих, хто загинув від рук фашистських загарбників. Запрошували ветеранів Великої Вітчизняної війни, очевидців Кортеліської трагедії, які розповідали про страшні події вересня 1942 року. А юні екскурсоводи – члени гуртка ,,Юний екскурсовод " – Валентина Дордюк, Світлана Шевчик, Раїса

Кухар, Галина Горнік проводили екскурсії по музею.

Стало традицією проводити масові мітинги протесту проти загрози ядерної війни на Меморіальному комплексі села Кортеліси.

Сюди приїжджали учасники VI Республіканського зльоту переможців Всесоюзного походу комсомольців і молоді по місцях бойової і трудової слави, учасники Вахти пам'яті ,,Попіл спалених стукає в наші серця ", дитячої маніфестації ,,Діти вимагають миру ". Під час мітингів експонувались фотодокументальні виставки, які організовували працівники Кортеліського історичного музею. Саме в Кортелісах відбулась прєм'єра книги ,,Вінок безсмертя ", тут започаткована республіканська естафета під девізом ,,Історія нагадує, історія вчить, історія застерігає ".

Книга ,,Вінок безсмертя " – це книга пам'яті, книга-реквієм, величний вінок шани полеглим тисячам людей і сотням сіл, що стали попелищами. Автори подарували книгу музею.

Про Кортеліси написано багато: в прозі, поемах, віршах і піснях волинських письменників постає поетичний образ цього села. Не обминули цієї теми Олександр Богачук, Василь Гей, Іван Чернецький, Володимир Яворівський, Віктор Положій, Полікарп Шафета. По творах цих письменників була проведена читацька конференція ,,Щоб ніколи не повторилося ". Рядки із поеми Олександра Богачука,,Стогін землі " з хвилюванням читає на граніті кожен, хто приїжджає в Кортеліси вклонитись пам'яті жертвам фашизму.

З 1983 року музей очолює Ярошук Марія Матвіївна.

Велика робота була проведена по збору експонатів (зараз налічується більше як 5,5 тис.), вдалось встановити імена загиблих 72-х односельчан, уточнити списки ветеранів чотирьох дивізій, які визволяли Ратнівський район і село Кортеліси (160 Брестська Червонопрапорна стрілецька дивізія, 38 Лозівська стрілецька дивізія, 76 стрілецька дивізія і 1 стрілецька дивізія).

Оформлено в музеї етнографічний куточок унікального домотканого одягу, що допомагає наочно вивчити клопітку працю місцевих майстринь.

У 2002 році проведено капітальний ремонт приміщення і перебудову експозиції музею (фірма ,,Память ", директор Олександр Яросевич, художники Олександр Сильвеструк, Георгій Воробей). Наукову концепцію розробила Ярошук М.М., методичне керівництво здійснили працівники Волинського краєзнавчого музею Олександр Вернидубов та Лариса Криштапюк.

Кортеліський історичний музей постійно поповнюється новими матеріалами. Багато різноманітних експонатів про партизанський рух на Ратнівщині: фотографії, документи, щоденники, особисті речі, нагороди.

Серед матеріалів про дивізії 70-ої армії, які визволяли наш район і село у липні 1944 року, особливе місце займає одяг командирів 160-ої і 38-ої дивізій М.С.Тимофєєва, Г. М.Соловйова, листи з фронту Лисовського С.С., годинник Аманова, нагородний лист В. П. Газіна – Героя Радянського Союзу, ордени та медалі ветеранів, фотоальбоми, спогади земляків.

Експонуються фотографії, особисті речі В. М .Корнелюка – колишнього народного депутата Верховної Ради України.

Особливе місце займає Книга Пам'яті, де поіменно записані розстріляні кортелісці, факел, яким В.В.Щербицький запалив Вічний вогонь біля меморіально-скульптурної композиції.

Тридцять чотири роки відкриває музей двері для своїх відвідувачів, які їдуть сюди, щоб вшанувати пам'ять загиблих мирних жителів.

Майже півмільйона відвідувачів побувало в музеї :з Луцька і Києва, Нововолинська і Запоріжжя, Луганська і Криму, Донецька і Чернігова, Туркменії і Латвії, Молдавії і Білорусії.

Приїжджають у музей і зарубіжні гості: з Польщі, США, Канади, Аргентини, Болгарії, Німеччини, Болівії, Австралії, Парагваю, Великобританії, Монголії, Ізраїлю, Угорщини, Палестини, Чехословаччини, Афганістану.

Пауль Коль, журналіст з Німеччини, написав книгу про звірства фашистів на окупованій території ,, Я дивуюсь, що я ще живу" . Побував у Кортелісах і зняв фільм за цією книгою нюрнберзький журналіст – ДжимТобіас разом із знімальною групою.

Відвідав музей льотчик-космонавт Павло Попович, племінник Лесі Українки - Юрій Косач.

Френк Панько, громадянин США, який родом з Ратнівського району, побувавши в музеї, у Книзі відгуків залишив запис: ,, Із сльозами хвилювання оглянув ваші музей і меморіал. Щира вдячність вам, святі люди, що зробили свій край квітучим і бережете пам'ять про тих, хто віддав своє життя за сьогоднішнє світле життя ваше " [2; 34].

Сьогодні Кортеліський історичний музей є ефективним засобом виховання учнівської молоді, базою для проведення науково-освітньої роботи. Вагома роль у системі патріотичного виховання належить

тематичним екскурсіям, масовим заходам до ювілейних і пам'ятних дат. Музей підтримує тісні зв'язки з музеями області, краєзнавцями Волині.

1. Книга відгуків №2

2. Постанова Ради Міністрів УРСР ,,Про допомогу в забудові села Кортеліси Ратнівського району Волинської області ". - № 365. - 10 червня 1967 р.

3. Радянська Волинь. - № 26. - 15 березня 1988 року.

Людмила КАРПЮК ***(Луцьк)***

АТРИБУЦІЯ ПАМ'ЯТОК САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ У ЗБІРЦІ МУЗЕЮ ВОЛИНСЬКОЇ ІКОНИ

Історія атрибуції пам'яток сакрального мистецтва у збірці Музею волинської ікони пов'язана з історією формування самої колекції. У минулому 2013 році музей відмітив свій 20-літній ювілей, можна сказати, що по віку музей належить до молодого покоління музеїв України. За останні десятиліття фондосховище музею поповнилося багатьма пам'ятками давнього малярства, які привернули увагу дослідників. Систематичне дослідження ікон вилилося у ряд друкованих видань [1], які є своєрідними джерелами для порівняльної характеристики творів давнього релігійного малярства з різних музейних збірок України.

При дослідженні ікон основна увага науковців зосереджена на «зовнішній, матеріальній стороні, рівню її художньої майстерності. Це проблеми атрибуції, опис того що зображено, як зображено. Дослідники намагаються визначити перш за все історичну і мистецьку цінність твору» [2, 42]. У збірці Музею волинської ікони поряд з широковідомими роботами професійних іконописців, такими як Йов Кондзелевич, невідомий маляр, автор так званого «Христа Вседержителя» з Каменя-Каширського, «Богородиці Одигітрії» з Володимир-Волинського, є значна частина творів середньої художньої якості. Це копії, продукція невеликих провінційних майстерень, імітації і т. п. Саме такі твори є правдивими свідченнями менталітету епохи, її мінливих уявлень і повсякденної символіки. Вони втілюють достеменні уяви своєї епохи та є її істинним документом [3, 33].

У процесі вивчення пам'яток українського іконопису нерідко постають проблеми, які стосуються уточнення їх атрибуції. Результати вивчення та атрибуції творів іконопису, які зафіксовані у інвентарних книгах ВКМ впродовж 70-х років XX століття, бували неточними, подекуди взагалі невірними. Причиною цього міг бути незначний досвід молодих музейників у написанні наукових паспортів ікон. Крім того, після реставраційних робіт до музейної збірки поверталися ікони з сюжетами, які не відповідали первісному опису, адже під шаром бруду чи пізнішого перемалювання неможливо було роздивитися давній живопис. Саме тому уточнена післяреставраційна атрибуція стала особливо актуальною в останні роки, коли внаслідок плідної співпраці з реставраційними центрами Києва та Львова музейна збірка поповнилася групою ікон темперного живопису та ікон написаних на полотні.

Атрибуція твору живопису є особливою процедурою, яка дозволяє визначити автора, час і місце створення досліджуваного об'єкта, авторське іменування. Але такий ідеальний результат можливий далеко не завжди, особливо якщо це стосується давнього іконопису. Досить часто дослідники задовольняються визначенням сюжету, приблизного часу створення та регіональної школи. Таким чином, «атрибуція – процес евристичний, тобто інтуїтивний» [4]. Основним завданням дослідників волинського іконопису було введення нових пам'яток до наукового обігу. При їх вивченні перш за все робився ретельний аналіз іконографічних особливостей творів, зміни у яких дає можливість робити зауваження щодо стилістики або висувати нове датування чи нове іменування твору.

Етапним в історії дослідження колекції МВІ стало останнє десятиліття, коли були представлені виставки окремих частин збірки музею, виставки нових надходжень іконописних творів після реставрації, а особливо публікація альбому – каталогу «Музей волинської ікони» 2012 року. Підготовчі роботи та й у цілому дослідження останніх років сприяли якісній систематизації, класифікації, уточнення атрибуції багатьох пам'яток колекції. У зв'язку з цим хотілося б зупинитися на атрибуцій ній діяльності музею, пов'язаній з частиною колекції, а саме – західноєвропейським живописом XVIII – XIX століть, тобто ікон греко-католицької і католицької традиції, написаних на полотні. Під час їх вивчення досліджувалася іконографія теми, бібліографія, джерела вступу та було уточнено цілий ряд найменувань творів. Отримані

відомості й складають матеріал даної статті та відкривають перспективи подальшого вивчення цієї проблематики.

У колекції Волинського краєзнавчого музею з 30-х років ХХ століття зберігається ікона невідомого маляра з зображенням Святого на тлі древнього Луцька. Перша згадка про неї публікується у журналі «Земля Волинська», №8 – 9, 1938 р. Дослідник волинської старовини Збігнєв Ревський у своїй статті розповідає про знайдену у колишньому Дубнівському монастирі бернардинів ікону, на якій зображений, як він зазначив, Св. Ігнатій. Через те, що за постаттю святого можна було розпізнати краєвид міста Луцька XVIII ст., автор зауважив, що цінна з історичного погляду ікона була придбана для Волинського музею у Луцьку. Отож, паном Ревським ікона була атрибутована, як образ Святого Ігнатія Лойоли і багато десятиліть саме так іменувалась у первісній музейній документації та у наукових розвідках, які стосувалися історії архітектури Луцька. В останнє десятиліття вона не один раз демонструвалася на різноманітних музейних виставках. У процесі дослідження науковцями Музею волинської ікони були висловлені сумніви щодо її традиційної атрибуції. Перше ґрунтовне дослідження цього питання з'являється у статті польського науковця П. Кондратюка «Св. Каетан зі збірки краєзнавчого музею у Луцьку. Іконографічний аналіз образу» [5]. Порівнюючи зображення невідомого Святого з атрибутованими (за наявністю підпису) творами XVIII – XIX століть, він припустив, що на волинській іконі змальований Св. Каетан Театинський (1480 – 1547), церковний діяч і священик, канонізований у XVII ст. Згідно іконографічної традиції, Каетан зображувався у довгій чорній сутані капелана з конкретними портретними рисами обличчя: худорляве лице, обрамлене короткою чорною борідкою, коротке чорне волосся над високим чолом. Аналогічні риси ми бачимо на картині, яка знаходиться у римському храмі Санта Марія Маджоре. Обома руками, прикритими білою пелюшкою, Святий ніжно пригортає до грудей та водночас прихиляє голову до маленької оголеної постаті дитини – Ісуса. Найближчою до луцької ікони за характером та іконографією є гравюра у книзі «Молитва до святого Каетана» 1723 року, а також картина «Св. Каетан з Дитям» 1802 р., художника Ігнатія Козловського (знаходиться у парафіяльному костелі м. Янова Любельського у Польщі) [6,37].

Культ Святого Каетана, як покровителя ордену тринітаріїв поширюється у Речі Посполитій, тобто і на теренах Західної України у кінці XVII ст. Це спричинило, як зазначає ряд польських дослідників, поширення його зображень майже у кожному костелі тринітаріїв, як своєрідну присвяту йому[7].

Відомо, що над інтер'єрами волинських костелів, які належали ордену тринітаріїв працював художник Йозеф Прехтль (1737 – 1799). Про цього маляра відомо небагато, отримавши художню освіту у Віденській академії, ще зовсім молодим він приїздить на Волинь. У Берестечку в 1757 році він стає членом ордену [8]. Прехтль розписував костели ордену майже по всій Волині, а також за її межами. Збереглися згадки про його картини, написані для костелу тринітаріїв м. Кам'янця – Подільського. В документі перераховуються образи святих Яна Непомука, Святої Трійці, а також Святого Каетана, який знаходився у бічному вівтарі. Перелік його робіт, виконаних для інших костелів, на жаль не зберігся [9]. Збереглися згадки про його розписи у тринітарських храмах Берестечка і Боремля. Йозеф Прехтль працював також у Луцьку, розписуючи інтер'єри костелу Архангела Михаїла та Апостола Павла (там зберігалося до 30 робіт його пензля) [10]. В цілому можна сказати, що він створив композиційно та іконографічно традиційний, але водночас особливий образ Св. Каетана, який благословляє не лише місцевий монастир тринітаріїв, а й місто Луцьк (поряд зі Святим маляр зобразив ангелів, які розкидають над міськими будівлями лілеї та пшеничне колосся).

З усього вищесказаного можна зробити висновок: іконографічний аналіз зображення на іконі, тобто смислове розуміння деталей, які присутні на ній, традиція втілення Святого з певними обов'язковими і найпоширенішими атрибутами, дає повне розуміння сюжету і саме це є надзвичайно важливим для повного атрибутування полотна та всього подальшого його дослідження.

Вивчення колекцій і окремих пам'яток живопису на сучасному етапі має ряд особливостей. Можливості в області інформатики, які зараз відкрилися, а також широкий спектр літератури по мистецтву України, Білорусі, Росії та західноєвропейських країн, дають можливість внести уточнення чи передивитися повністю ряд атрибуцій попередніх років. Так, після повернення з реставрації двох полотен «Св. Франциск Асизький» та «Св. Текля Іконійська», саме робота з мистецтвознавчими енциклопедіями та довідковою літературою, допомогла правильно визначити іменування сюжету, а архівні дослідження – уточнити час їх написання.

Обидві роботи надійшли до Волинського краєзнавчого музею у жовтні 1983 р. з костелу Успіння Пресвятої Діви Марії с. Вишеньки Рожищенського р-ну (Луцького повіту), який є найдавнішою унікальною пам'яткою дерев'яної архітектури Волині [11]. Полотна, належать різним авторам, невідомим провінційним

художникам. Зрозуміло, що вони не могли зрівнятися за рівнем майстерності з провідними майстрами свого часу, однак саме такі малярі творили сакральний декор інтер'єрів більшості костелів, церков і монастирів Волині.

Ікона, атрибутована нами як «Св. Франциск Асизький», надійшла до музею у досить знищеному стані, з суттєвими втратами, живопис був значно пошкоджений кракелюрною сіткою, яка супроводжувалася злущеннями та осипами фарбового шару. У фондових документах ікона значилася як образ Ісуса Христа невідомого автора XVIII століття. По завершенню реставраційних робіт на звороті полотна був виявлений авторський підпис польською мовою: «Lucas Szreyder Pinxit 178… . Die ro…». Таким чином, можна зробити висновок, що на теренах Волині працював художник польського чи австрійського походження Лукас Шрейдер, який належав до майстрів досить високої кваліфікації.

Достеменно, місцезнаходження твору у інтер'єрі костелу Успіня Діви Марії невідоме. Проте, зважаючи на розміри, він міг знаходитись у одному з бічних вівтарів. Культ Франциска (біля 1181 – 1226), одного з найбільш шанованих святих католицької церкви, засновника чернечого ордену францисканців, набув особливо широкої популярності в Україні з XIV століття. Його художні зображення були дуже поширеними у католицьких храмах, адже Святий вважався живим втіленням Христа, він прийняв на себе Його рани – стигмати. Життя Франциска мало величезний вплив на релігійний культ та середньовічну культуру в цілому. Католицькі художники, зображуючи Святого опиралися на чотири варіанти його житійної оповіді, написані у перші чотири десятиліття по його смерті. Найважливішим в його іконографії було уподібнення Ісусу Христу, що знайшло відображення спочатку у живописі італійських художників XV ст., а потім поширилося у всьому християнському світі [12]. Враження від особистості Святого Франциска, його проповіді, драматичні моменти його життя, сформували цілий пласт релігійного живопису. У XIV-XVIII століттях з'являється величезна кількість живописних робіт, створених відомими західноєвропейськими художниками: Чімабуе, Алонсо Кана, Ганібалом Карачі, Караваджо, Бартоломео Мурільо , Франциско де Сурбараном, Ель Греко. Останній, захоплений духовним подвигом Святого, написав понад сто картин з його образом [13].

Стилістичні особливості та художні ознаки образу «Св. Франциск» з с. Вишеньки свідчать, що автор користувався певними взірцями західноєвропейського малярства. В композиції збереглися формальні ознаки барокового прототипу, лаконічними та водночас емоційними художніми засобами передана драматична напруга твору. Монументальна виснажена постать Франциска у темно-коричневій грубошерстій рясі ченця – францисканця розміщена на вузькому просторі полотна. Святий змальований у простій композиції, чернець сидить під скелею у стані духовного самозаглибленого споглядання, на його колінах лежить велике дерев'яне розп'яття. Франциск зображений автором у кульмінаційний момент життя і страждання – з'яви стигматів після містичних видінь розп'ятого Христа. На ретельно промальованій лівій руці видно слід незаживаючої рани-стигми. Особливою виразністю і внутрішньою силою почуттів наповнений лик Святого, тонкі аскетичні риси опущеного долу обличчя доповненні деталлю страждання – краплею сльози, що застигла на повіці. Художник розмістив джерело світла на полотні вгорі зліва, проміння ковзає по рясі святого, зосереджуючи увагу на рисах одухотвореного і водночас сповненого спокою лику.

В композиції зображення навколишнього світу майже відсутнє, його деталі зведені до мінімуму. Франциск один на кам'яному уступі, за його спиною – скеля, як символ міцності віри, також вона є символом Ісуса Христа. Характер пейзажу відповідає містичному настрою дійства, темні скелі пустельної місцевості, як юдоль земна у якій замолюються гріхи перед Господом. Всі деталі пейзажу, що оточують Святого, а також деталі одягу є символами історії життя та обов'язково присутні в його іконографії. Ряса підперезана мотузкою з трьома вузлами, які символізують три обітниці – бідності, цнотливості та послуху. Хрест-розп'яття у руках – бажання Франциска слідувати шляхом Христа, череп під його ліктем – символ бренності життя. Зі скелі під ногами Святого тече струмок, адже Франциск уподібнювався до Мойсея, який добув воду у пустелі ударом палиці, струмок є також символом таїнства хрещення.

Стриманим, строгим і водночас гармонійним колоритом художник посилює драматизм і містичність твору; тут панують темно-коричневі, сіро-оливкові тони з акцентами блакитного сегменту неба. Водночас, живописні прийоми художника здаються, як для свого часу, архаїчними та дещо спрощеними.

Таким чином, ретельне вивчення іконографії твору Шрейдера, а також порівняльний аналіз композиції з іншими полотнами на цю теми допоміг ідентифікувати образ зображеного як Святого Франциска Асизького.

З того ж костелу с. Вишеньки походить ще одна ікона – «Свята Текля Іконійська» першої половини XIX ст. У старих фондових документах вона значилася як ікона XVIII ст. «Свята Катерина».

Невідомий майстер 1507 р.
Гравюра «Трійця Св. Анни».

Трійця Св. Анни. Ежи Элеутер Шимонович-Щемигиновский. (Jerzy Eleuter Szymonowicz-Siemiginowski, 1699-1703), придворний художник Яна III Собеського.
Храм Св. Анни м. Краків. 1700 р.

1. Йозеф Прехтль. Св. Каетан Театинський. Кінець XVIII ст.

1. Трійця Св. Анни. XVIII ст.

Автор ікони, як майстер реалістичного живопису, вирішує композицію в дусі академічної картини. Він використовує нескладну іконографічну схему, на темному тлі полотна – чітка, стрункa і світла постать Святої. Слідуючи західноєвропейській традиції, вона представлена юною дівою з довгим, розплетеним волоссям. На її ясному ликові вираз тихої покори і благоговіння, а очі зведені догори у молитовному екстазі. Художник таким чином розставляє світлові акценти, аби зосередити увагу на внутрішньому психологічному стані образу. Свята змальована у вільній позі, м'якій плавності силуету; пропорційно, анатомічно правильно відтворена пластика обличчя і рук. Лівою рукою вона тримає перед грудьми гілку пальми – традиційний у релігійному мистецтві символ слави. Її постать на іконі сповнена спокоєм та благочестям. Витонченим жестом правої руки вона вказує на яскраве вогнище, яке як і змії, що повзають під її ногами, є символом перенесених нею страждань в ім'я Христа.

Саме ці іконографічні подробиці наштовхнули на думку про невідповідність сюжету до традиції зображення Св. Катерини. Після опрацювання енциклопедичних видань та наукових каталогів ми прийшли до висновку, що на полотні зображена постать Св. Теклі Іконійської. Ймовірно, воно було замовлене до костелу після пожежі у ньому в 1847 році. Вцілому, ікона композиційно та іконографічно виконана в манері типовій для академічного мистецтва середини-другої половини XIX століття. Художник поєднав принцип статичної композиції з чіткістю об'ємних форм. З реалістичною достовірністю, за допомогою тонкого моделювання передані глибокі м'які бганки білого плаття Святої та важкого верхнього одягу – короткої туніки, прикрашеної горностаєвим хутром і довгої синьої накидки. У переданні деталей маляр максимально дотримується реальності відчуттів – ми бачимо блиск перлин, фактуру тканин одягу та хутра на облямівці. Це поєднується з високою мірою художнього узагальнення, майстер умовно промальовує вогонь зліва від постаті Святої та гаддя під її ногами на тлі темного простору, що оточує Діву. Колорит ікони в загальному приглушений і стриманий, побудований на поєднанні коричневих, білих та темно-синіх барв. Впевнене моделювання пластичних об'ємів представляє руку досить досвідченого живописця.

Прототипом для образу Св. Теклі був невідомий твір, який лежав в основі іконографічного сюжету. Найбільш раннім її зображення на Україні вважається фреска XI ст. «Свята Текля», що колись знаходилася у Спасо-Преображенському соборі Чернігова [14]. Майстер зобразив Святу юною дівою з книгою у руці. Образ Теклі був зображений на зворотному боці медальйону, карбованому з нагоди коронації Бердичівської ікони Богородиці у 1756 році. Це ростове зображення Діви з гілкою пальми у правій руці, під її ногами лежать лев та змії [15].

Завершення реставраційних робіт дало змогу дослідити іконографічні особливості образу, який потрапив до Волинського краєзнавчого музею у 1982 р. з церкви Казанської ікони Богородиці с. Садів Луцького району. У документах він значився як «Зустріч Марії та Єлизавети» XVIII ст.. Насправді ж композиція представляє образ Св. Анни та Діви Марії з Ісусом.

Тема урочистого зображення Святої Анни разом з Дівою Марією та маленьким Ісусом була поширена з XV–XVI століть у Північній Німеччині, Італії і Франції. Варто звернути увагу на назву іконографії, у західноєвропейській традиції сюжет називався – «Anna selbdritt», дослівно з німецької – «Анна – сама третя» чи «Трійця Св. Анни» [16; 17, 92]. При ретельному споглядданні таке богословське трактування теми, що переходить в іменування образу вважається найбільш прийнятним. У «Трійці Св. Анни» втілена містична тема духовного єднання трьох поколінь Святого сімейства – Бабусі, Матері і Дитини. Особливість даної роботи у поєднанні католицької іконографії та православної традиції зображення святих персоналій. Статична, симетрично побудована композиція об'єднує три постаті у єдину нерозривну сукупність. Наслідуючи західноєвропейських художників XV–XVII століть, маляр наділяє індивідуальними рисами лики персонажів, а навколо благословляючого Бога Отця малює невеличких ангелів-путті. У центральній частині композиції яскравий жовтий стовп світла ніби виокремлює тему Святої Новозавітної Трійці. Вгорі – півфігурне зображення Бога Отця, з якого на Ісуса сходить Святий Дух (голуб). У нижній частині полотна, під зображенням ноги Св. Анни дата «1732». Під нею частково втрачений донаторський напис «… ОБ ХА ДОЦРВИ..САДОВСКОЙ РАДИ СПАСЕ…».

Маляр, який написав цю ікону, не був автором композиції, а користувався певним взірцем. В цілому, образ не високої художньої якості, швидше належить до напівпрофесійних. Вірогідно, одним з головних джерел, що став взірцем для нього, були ілюстровані книги з графічними зразками західноєвропейських майстрів або ж роботи більш ранніх часів, які можна було побачити у латинських храмах Речі Посполитої. Композиція волинської «Трійці Св. Анни» іконографічно близька до гравюри «Невідомого майстра 1507 р.», «Майстра з Франкфурта» 1511-1515 років. Подібне полотно, написане у 1700 р., авторства польського художника Єжи Єлеутера Шимоновича можна побачити у краківському храмі Св. Анни [18].

Іконографічний сюжет «Трійця Святої Анни» характерний для живопису латинської традиції, проте

1. Ян Квятковський. Апофеоз Почаївської ікони Богородиці. 1840 р.

1. Свята Текля Іконійська. Початок XIX ст.

нерідко зустрічався у греко-католицьких храмах.

Під час дослідження була уточнена атрибуція ікони, яка надійшла до Волинського краєзнавчого музею у 60-70 роках XX століття, та значилася у фондових документах як Богородиця Почаївська. Ікона не реставрована, однак за останній десяток років олійний живопис цього полотна значно висвітлився (можливо на це вплинуло розкладення лаку, яким був покритий живопис). Композиція ікони свідчить про досить активне використання волинським малярем граверних зображень попередніх століть. Ймовірно, джерелом для неї стали гравюри Теодора Стрільбицького 1780 р. чи «Апофеоз Почаївської ікони Богородиці» початку XVIII ст., видані у друкарні Почаївського монастиря. У цих творах ідентичні композиційні рішення. У верхньому частині полотна зображена Чудотворна Почаївська ікона Богородиці, яка відноситься до іконографічного варіанту «Елеуса» (грец. – «Милостива»). Маляр передає точну копію відомого образу; Богородиця обома руками підтримує Дитя, яке щічкою притулилося до її лику, у її лівій руці – хустинка. Голови увінчані коронами, як символ акту коронації шанованої чудесами ікони у 1773 році, згідно декрету папи римського Климента XIV. Чудотворний образ підтримують ширяючі у хмарах ангели. Зліва один з них тримає червону подушку з царськими атрибутами – короною і скіпетром. Справа ангел підносить до образу вінок з різнобарвних квітів. Вгорі – дві маленькі постаті ангелів з розгорнутою білою стрічкою на якій написане вітання архангела Гавриїла Діві Марії у Благовіщені: «Радуйся, Благодатная, Господь съ Тобою» (Лк.,1; 28). Жвавий і динамічний рух ангелів, які оточують і підтримують Святий образ, контрастує зі спокійною ілюстративною сценою, яка зображує молитву двох чоловіків біля стопи Богородиці. Маляр поєднує зображення Почаївської ікони Богородиці з темою «З'явлення Богородиці на горі Почаївській», яке відбулося, згідно церковних переказів, у 1240 році. Цей епізод відтворений у нижній частині полотна. Свідками явлення були пастух Іван Босий та один з ченців монастиря, яких маляр зобразив навколішках перед невисоким пагорбом з сяючим слідом Діви. В одній

композиції водночас розповідається про події XIII століття – Богородиця явилася на горі Почаївській, та кінця XVIII століть, коли Почаївський образ був коронований. Такою схемою твору маляр розкриває історію побутування і пошанування ікони у Почаївському монастирі, а також ставить акцент на темі прославлення, возвеличення події – коронації Чудотворного образу. Отож, тут доречним буде найменування «Апофеоз Почаївської ікони Богородиці».

Під час дослідження у нижньому лівому куті ікони був виявлений частково збережений авторський підпис польською мовою: «Pinxit У. Kwiatkowsk… Kowel Л. U. 1840». Пошуки свідчень про ковельського художника Квятковського поки що не дали результатів. Дата «1840» свідчить про ймовірність замовлення ікони з нагоди 600-ліття явлення Діви Марії на горі Почаївській.

Завдання даної статті було у тому, щоб на прикладі кількох ікон, написаних під впливом західноєвропейської традиції XVIII-XIX століть, показати актуальність саме іконологічного підходу до вивчення та атрибуції творів, які зберігаються у колекції Музею волинської ікони.

1. 1840 року Волинська ікона XVI – XVIII ст.: Каталог та альбом / Авт.-упоряд.: С. Кот, Т. Єлісєєва, Є. Ковальчук, Л. Карпюк; Під редакцією С. Кота. – Київ – Луцьк: ТОВ «Спадщина», 1998. 102 с., іл.; Єлісєєва Т. Музей волинської ікони / Тетяна Єлісєєва, Ангеліна Вигодник. К. : Р. К. Майстер-принт, 2010 – 88 с.; Музей волинської ікони: книга-альбом – К. : АДЕФ-Україна, 2012. – 400 с.

2. Ковальчук Є. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929 – 2012 роки) – Луцьк.: Волинські старожитності, 2013. – 294 с.

3. Сауленко Л. От иконографии к иконологии: новые аспекты атрибуционного исследования // Сборник научных трудов Одесского музея западного и восточного искусства. – Выпуск 1. – Одесса, 2005. – С. 31-40.

4. Перелигіна О. Проблемні питання атрибуції предметів художнього срібла (на прикладі колекції Львівського історичного музею).volyn-kray-mus.at.ua/…

5. Kondraciuk Piotr. Sw. Kajetan ze zbiorow Muzeum Krajoznawczeqo w Lucku. // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XIII міжнародної наукової конференції. м. Луцьк, 2 – 3 листопада 2006 р. – Луцьк, 2006. – 114 с.

6. Там само. – 37 С.

7. Карпюк Л. До питання атрибуції образу святого на іконі «Св. Ігнатій» з колекції Волинського краєзнавчого музею. // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. VI випуск. – Луцьк, 2010. – 391 с.

8. Slownik malarzow polskich/ Warszawa/1857/c.372 – 374/

9. Острова Г. Тринітарський костел. // Кам'янець – Подільський вісник. – 1994, 5 травня.

10. Урсу Н. Живописна діяльність іноземних митців на землях Кам'янеччини у XVIII-XIX століттях. www.info-library.com.ua/.

11. Карпюк Л. Дві пам'ятки з села Вишеньки на Волині. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Вип. 50 Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Ковель, 12-13 грудня 2013 р. – Ковель. 2013. С. 259.

12. Майкапар А. Святой Франциск Ассизский. Жизнеописание. maykapar.ru/saints/saints11

13. s-francesco.narod.ru/imq.html

14. Коренюк Ю. Фрески XI ст. Спасо-Преображенського собору у Чернігові. www.myslenedrevo.com.ua/

15. Задорожнюк А. Знахідки з розкопів вірменського Миколаївського костелу в Камянці-Подільському.// Пам'ятки України. Історія та культура. – № 3-4, 2000.

16. Krotov.info/libr_min/04_g/ri/f.html

17. Откович Т. Вівтар Св. Анни кінця XVI – початку XII ст. з с. Скелівка (Фельштин) // Бюлетень 11. Інформаційний випуск, м. Львів, 1 (11) грудень 2010 року. – 234 с.

18. ua.convdocs.org/docs/index-31211

Євгенія КОВАЛЬЧУК ***(Луцьк)***

ВОЛИНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ. ДО ІСТОРІЇ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ

Музеї відіграють важливу роль у збереженні, вивченні і популяризації історико-культурної спадщини. У 2014 році виповнюється 85 років від часу заснування Волинського краєзнавчого музею. Передісторія музею розпочалася у 1920-х роках, коли в середовищі інтелігенції Західної Волині визріла думка про необхідність організації музейних закладів на теренах тодішнього Волинського воєводства Другої Речі Посполитої. Питання музейного будівництва піднімалося на сторінках періодичної преси, обговорювалося у колі науковців і громадськості краю. Організації музею в Луцьку передувала дискусія на предмет, яким

має бути майбутній заклад: його профіль, статус, форми роботи.

Створене у 1927 році у Луцьку, Волинське товариство краєзнавства та охорони пам'яток минулого (Wolyńskiem Towarzystwie Krajoznawczem i Opieki nad Zabytkami Przeszlości) цілеспрямовано займалось збором експонатів для майбутнього Волинського музею. У вересні 1928 року Товариством була організована Рільничо-промислова виставка. Виставка була розміщена у спеціально побудованих павільйонах. Це була перша експозиція пам'яток старовини і народних виробів регіону у Луцьку. Виставка носила комплексний характер, тематично показуючи різні типи і види пам'яток. Так, зокрема, на виставці були представлені зразки ткацтва і вишивки, лозоплетіння, різьблення, писанкарства, які знайомили з творчим доробком 62 народних майстрів Волині й Полісся. Окремо за колекційним принципом експонувались старожитності (рукописи, стародруки, ікони, природничі матеріали). Експозиція виставки засвідчила високий художній рівень і самобутність культури корінного населення краю. Розмаїття представлених пам'яток відображало специфіку історичного розвитку та культурної спадщини Західної Волині і стало базою для започаткування музейного закладу. Частина експонатів виставки 1928 року була придбана для майбутнього музею [1].

Під час роботи виставки були підведені підсумки дискусії щодо музейного будівництва на Волині. Волинське товариство краєзнавства та охорони пам'яток минулого постановило організувати музей як регіональну установу у Луцьку – центрі воєводства. До числа засновників ***Волинського музею*** (перша назва закладу) належать відомі дослідники природи та історії волинського краю, громадські діячі, серед них: історик і педагог Якуб Гоффман (1896–1964 рр.), лікар Адам Войніч (1864–1955 рр.), історик мистецтва і реставратор Збігнев Ревський (1905–1989 рр.), палеонтолог і педагог Казімеж Пшемиський (1882–1941 рр.), історик і бібліотекар Юліан Нєч (1908–1939 рр.). Першим директором новоствореного музею став польський етнограф і музеолог Олександр Прусевич (1878–1944 рр.). У становленні і розбудові закладу значну роль відіграли ботанік Стефан Мацко (1899–1967 рр.), археологи Ян Фітцке (1909–1940 рр.) і Зигмунт Леський (1896–1965 рр.), реставратор і мистецтвознавець Йозеф Дуткевич (1903–1968 рр.), історик Анатолій Дублянський (1912–1997 рр.), інженер-архітектор Леонід Маслов (1909–1943 рр.).

Музей був відкритий 16 червня 1929 року. Він отримав назву – ***Волинський музей***. Перше повідомлення про цю подію з'явилось у польськомовному часописі „Przegi№d Woiycski" за 23 червня 1929 року. Видання писало: „Волинський музей за своїм змістом є строго регіональний і має завдання не лише збирати різноманітні зразки пам'яток, але й поширювати знання про пам'ятки культури і мистецтва і любов до них, досліджувати терен Волині, її природу, пам'ятки історії, етнографії ..."

У відкритті Волинського музею взяв участь Президент Речі Посполитої Ігнацій Мосціцький. Музей освячено 28 червня 1929 року, про що є записи у Пам'ятній книзі музею ("Księga pamiątkowa Muzeum Wolyńskiego przy Wolyńskiem Towarzystwie Krajoznawczem i Opieki nad Zabytkami Przeszlości w Lucku") за 1929 рік [2].

В історії музею можна виділити кілька історико-хронологічних періодів, кожен з яких має свої особливості, пов'язаний з особистостями музейників і вніс свій вклад у створення і розбудову закладу. Діяльність музею регламентувалась статутом, який визначав профіль і напрямки роботи закладу, ставив завдання у збиральницькій, експозиційній, популяризаторській роботі.

Польський період історії музею (червень 1929 – вересень 1939 років) бере відлік з часу заснування музею і завершується приходом на Західну Волинь Червоної Армії. Серед головних статутних завдань новоствореного музею було збирання і зберігання пам'яток історико-культурної, природничої спадщини краю та оприлюднення й популяризація музейних надбань. З часу створення музею поступово вироблялися науково обґрунтовані критерії комплектування фондів, збиральницької роботи, вивчення пам'яток з історії, культури, народного побуту, природи краю. Профіль музею визначився, як комплексний. Перша експозиція розміщувалася в приміщенні у провулку від вулиці Ягелонська, 91 (нині вулиця Лесі Українки).

Музей розширювався, поповнювались його фонди і в 1933 році він переїхав у будинок по вулиці Сєнкевича, 31 (нині вулиця Богдана Хмельницького). З 1935 року Волинський музей було передано у підпорядкування Волинському товариству приятелів наук. У 1930-х роках музейні працівники зробили значний внесок у вивчення історії та природи Волині. Дослідження знайшли відображення в наукових публікаціях та експозиційній роботі. У 1935 році була створена нова експозиція музею, яка складалася з чотирьох розділів природничого (завідував Стефан Мацько), археологічного (завідував Зигмунд Ленський), етнографічного (завідував Олександр Яворчак) та історико-мистецького (завідував Анатолій Дублянський).

Музей став членом Спілки польських музеїв. Його працівники брали участь у з'їздах українських музейників у Львові 1931 року і Самборі 1933 року.

Волинський музей, маючи значні наукові здобутки в пошуково-дослідницькій праці, став одним із значних культурних осередків Західної України й Польщі. Напередодні Другої світової війни завдяки стараннями музейних працівників і представників громадськості Волині у музеї були зібрані колекції предметів старовини, частина яких уціліла, й сьогодні знаходиться у збірці.

З вересня 1939 року в історії Волинського музею розпочинається радянський період. На діяльність закладу в нових умовах вплинули ліквідація Волинського воєводства, встановлення радянської влади, створення 4 грудня 1939 року Волинської області. Радянська влада ставила власні завдання перед освітою, наукою і культурою. Усі галузі суспільного життя підпорядковувались політиці радянізації тобто здійсненню соціалістичних перетворень. У Волинській області розгорнулось будівництво мережі закладів освіти та культури. Історія музейного будівництва радянського періоду на Волині започатковується створенням згідно постанови Ради Народних Комісарів УРСР від 8 травня 1940 року двох музеїв – Волинського музею у Луцьку та міського історичного музею у Володимирі-Волинському. Згідно рішення Волинського облвиконкому від 15 червня 1940 року на базі існуючого Волинського музею було організовано „державний краєзнавчий музей в м. Луцьку з такими відділами: краєзнавчий, історичний, етнографічний, надавши йому приміщення колишнього Луцького музею". (До початку 1990-х років відлік історії музею вівся саме від літа 1940 року). Заклад отримав нову назву – ***Волинський обласний історико-краєзнавчий музей***. З вересня 1939 по червень 1940 року музей підпорядковувався органам народної освіти. У цей час історичні та мистецькі цінності, зібрані за перші 10 років його існування, залишалися в експозиції і фондах. Згідно постанови виконавчого комітету Луцької міської ради від 14 квітня 1941 року краєзнавчий музей пропонувалось розмістити в будівлях, які розташовувались на території Луцького (Верхнього) замку. Однак, у зв'язку з початком воєнних дій це рішення не було реалізовано.

Політика нової влади була спрямована на збереження музейних цінностей. Здійсненню музеєм в цей час пам'яткоохоронних заходів сприяла відповідна політика партійно-державних структур. 31 серпня 1940 року при РНК України засновується Комітет охорони та збереження історико-культурних, архітектурних і археологічних пам'ятників УРСР. Урядовою постановою передбачалося створення відповідних комітетів охорони пам'яток при всіх виконавчих комітетах обласних рад депутатів трудящих Перед війною на Волині була проведена важлива пам'яткоохоронна і дослідницька робота з обстеження та обліку історико-культурних пам'яток. Факти засвідчують значну активізацію в цей період роботи музею. Значно поповнились фонди музею за рахунок націоналізованих колекцій. Так, у 1940 році до музею надійшли колекції князів Радзивілів з Олицького замку. Це твори живопису, скульптури, історичні пам'ятки. Окремі з них знайшли своє місце у передвоєнній експозиції музею.

З початком Великої Вітчизняної війни вже 25 червня 1941 року Луцьк був окупований гітлерівцями. За таких обставин радянська адміністрація не встигла організувати евакуацію музейних експонатів (як практично і зі всіх інших музейних установ західних областей України). Після від'їзду з міста радянських адміністративних установ музей фактично припинив свою роботу. В окупаційний період історії музею (червень 1941 – лютий 1944 років) основним завданням було зберегти пам'ятки з музейних фондів. Працівник музею А. Дублянський згадував, що з початком німецької окупації він, повернувшись до Луцька і побачивши музей у бездоглядному стані, вжив запобіжних заходів: почепив на вхідних дверях шнурок і скріпив його сургучем, на якому поставив печатку XVIII ст. з зображенням подібним до німецького герба.

15 серпня 1941 року німецькою адміністрацією на посаду директора музею призначено В. Чубинського, а його заступником – А. Дублянського. Восени 1941 року музей заново розпочав свою роботу. У номері за 6 листопада 1941 року газета „Український голос" в рубриці „Хроніка" інформувала, що „2 листопада ц. р. після проведення реорганізації було проведено відкриття Волинського краєзнавчого музею в Луцьку. На відкритті були присутні представники німецької влади і українського громадянства". Експозиція музею почала приймати відвідувачів. Так, як найголовнішим завданням працівників музею в цей період було збереження історичних і культурних цінностей, то ще в перші дні німецької окупації найцінніші експонати були вилучені з експозиції і заховані. Пізніше директор музею В. Чубинський згадував про наявність маленької кімнати, в якій зберігався архів і ці музейні експонати. Однак, втрат пам'яток уникнути не вдалось. У постанові Волинського облвиконкому від 15 червня 1944 року „Про відкриття Волинського державного обласного історико-краєзнавчого музею" зазначалося: „Німецько-фашистські варвари пограбували історичні цінності обласного історико-краєзнавчого музею…". Найповнішими щодо встановлення розмірів збитків, понесених ВКМ у роки Другої світової війни і укладання переліку втрачених експонатів, є радянські документи, які зберігаються у фондах Волинського краєзнавчого музею та Держархіві Волинської області за липень-серпень 1944 року. Це – акт від 30 травня 1944 року про прийняття

музею представником радянської адміністрації, згодом директором музею Володимиром Засядчуком, загальний акт комісійної реєстрації збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками музею, списки й акти, що фіксують втрати музейних експонатів за окремими відділами відповідно до інвентарної книги надходжень за 1940 рік підпорядкування Волинської області" за 1945 рік. Акти і реєстри збитків, завданих музею, засвідчують, що в останній період окупації музей втратив 4094 експонати, серед них: 1776 археологічних пам'яток, 607 – з історичного відділу, 1209 монет з нумізматичної колекції, 807– з етнографічного відділу.

Після визволення Луцька виконком Волинської обласної Ради депутатів трудящих прийняв рішення про відкриття з 17 червня 1944 року Волинського державного історико-краєзнавчого музею та передачу для його потреб приміщень замку Любарта, затвердити директором музею В. Засядчука, зобов'язати відділ народної освіти укомплектувати музей науковими працівниками. Документи розповідають про різноманітні форми роботи, що їх використовували музейні працівники. Особлива увага в експозиційній роботі приділялася висвітленню подій Великої Вітчизняної війни, героїзму радянських воїнів. Згідно звіту 1944–1945 років заклад був відкритий 177 днів. За цей час його відвідало 12 373 особи, з яких 8 031 особа була охоплена екскурсіями. Серед відвідувачів нараховувалось 4 342 учні. Діяльність музею забезпечував колектив з 8 осіб, з них: 3 – наукові працівники, 5 – науково-технічний персонал.

З 1953 року музей був підпорядкований Міністерству культури УРСР і отримав нинішню назву – ***Волинський краєзнавчий музей***. У ці роки до музею прийшли працювати Тетяна Андреєва та Римма Кашевська, які віддали музейній справі на Волині більше сорока років свого життя, розбудовуючи музей, комплектуючи фонди, створюючи нові експозиції.

У кінці 1950-х років музей переїхав уже в п'яте від початку функціонування закладу приміщення по вулиці Шопена, 7. Експозиція була доповнена новими матеріалами з огляду на збільшення експозиційних площ, хоча концепція її не мінялась. Особлива увага приділялась комплектуванню фонду історії радянського періоду. Це знайшло відображення і в експозиційній роботі, коли 70 % експозиційної площі згідно методичних рекомендацій Міністерства культури УРСР необхідно було присвятити радянській історії. Підтвердженням саме такого напрямку в роботі є спогади музейних працівників. Так, зокрема, Т. Андреєва, яка у 1960–1970-ті роки працювала заступником директора музею з наукових питань згадувала: „Науковці музею працювали над дослідженням тем з історії та природи Волині, особливу увагу звертали на збір матеріалів по сучасності – про економічний і соціальний розвиток області, відомих людей краю…" і далі: „Значного розвитку набула музейна справа на Волині в 60–70-х роках XX століття. Це були роки небувалого піднесення рівня музейної та краєзнавчої роботи на Волині. На той час у Волинській області функціонував тільки один державний музей – Волинський краєзнавчий музей у місті Луцьку. У музеї працювало 4 наукових співробітники, які займались науковою, збиральницькою, експозиційною, фондовою, методичною, масовою роботою" [3]. Нова експозиція музею була відкрита в 1960 році при директорові Варварі Пономарьовій. Її авторами були Тетяна Андреєва, Марія Дмитрук та Римма Кашевська. Це була повноцінна природнича та історична експозиція. На першому поверсі п'ять залів займав відділ природи, шість – відділ історії, на другому поверсі – продовження експозиції відділу історії в шести залах та розміщена стаціонарна художня виставка,на якій вперше була представляла колекція західноєвропейського живопису, зокрема, твори Рібери, Маньяско, Снейдерса, Нейгебауера, Лондоніо, Тетмаєра, Айвазовського та ін. В експозиції було подано багато нових експонатів з історії, культури та природи краю, серед них: археологічні пам'ятки, етнографічні матеріали. Створені були експозиційні комплекси про утворення Волинської області, про економічний та соціальний розвиток краю, охорону природи. У новому приміщенні з'явилась можливість організувати виставку картин з фондових зібрань музею.

З 1970 по грудень 1983 року директором Волинського краєзнавчого музею працював Олексій Зарицький, який зробив значний внесок у розвиток музейної справи на Волині. Саме при ньому було створено ряд нових музеїв відділів Волинського краєзнавчого музею, зокрема, картинна галерея (нині Художній музей), музей атеїзму, на базі колекції якого у 1993 році відкрито Музей волинської ікони, Лопатенський і Лобненський музеї партизанської Слави, Кортеліський історичний та Маневицький краєзнавчий музеї, десятки громадських музеїв.

З великими труднощами, але саме завдяки наполегливості і старанням О. М. Зарицького Волинський краєзнавчий музей отримав нове триповерхове приміщення в центрі Луцька по вулиці Шопена, 20. Цей триповерховий будинок з колонами був побудований у 1928–1930-х роках за проектом луцького архітектора Казимира Яницького, як приміщення Волинського окружного земельного управління. У різні роки будівля використовувалась як адміністративний будинок. Перед Великою Вітчизняною війною тут був штаб 5-ої танкової армії під командуванням генерал-майора М.І.Потапова. Після війни розміщувався Волинський

облвиконком Ради депутатів трудящих, пізніше – 2-га Луцька міська лікарня.

У будинку було проведено капітальний ремонт і з 1983 року розпочалося освоєння нового приміщення. Згідно розроблених тематико-експозиційних планів здійснювалося оформлення експозиції. Однак, обком партії не дозволив Олексію Максимовичу завершити цю роботу. Він змушений був піти з музею.

17 серпня 1985 року Волинський краєзнавчий музей було відкрито в новому приміщенні. Експозиція музею розгорнута на площі понад 2 тис. кв.м у 23 стаціонарних і 7 виставкових залах. Складається з розділів природи, давньої та новітньої історії, тематичних виставок. Побудована за тематичним – відділ природи, і тематично-хронологічним принципами. Матеріали відділу природи (автор експозиції Людмила Туліна) розміщені у 8 залах, доповнені озвученими діорамами, розповідають про природу волинського краю, знайомлять з геологічною будовою, кліматом, річками й озерами, багатою флорою і фауною Волинської області. Відділ історії дорадянського періоду (нині відділ давньої історії) охоплює період історії волинського краю від найдавніших часів до 1917 року (автори експозиції Римма Кашевська і Тамара Садовнік). Відділ історії радянського суспільства охоплював період з 1917 по 1985 роки, представляючи сторінки історії радянського будівництва Волині. Експозиція складалася з ряду розділів. Значні експозиційні площі займала тема присвячена історії Волині з 1917 по 1941 роки (автори експозиції Олександра Нагорна та Анатолій Огородній). Особлива увага приділялася періоду Великої Вітчизняної війни (автор експозиції Леонід Потапчук), відбудові народного господарства (автор експозиції Петро Троневич), розвитку промисловості (автор експозиції Ольга Гриморович), сільського господарства (автор експозиції Людмила Остапчук), культури (автор експозиції Тетяна Чирва). Завершувалась експозиція залом про керівну роль Комуністичної партії (автор експозиції Олександра Нагорна). Експозиція історії радянського суспільства будувалася під керівництвом завідувача відділом Олександри Нагорної. В цілому ж нова експозиція обласного музею створювалася під загальним керівництвом та при безпосередній участі заступника директора музею з наукових питань Тетяни Андреєвої. Оформлення здійснювали художники Волинського художньо-оформлювального комбінату (директор Анатолій Санілевич). З часу відкриття музею значних перебудов зазнав відділ радянської історії (нині відділ новітньої історії). Частина розділів його експозиції було ліквідовано, а замість них зробили виставкові зали та фондосховище. Нині новітню історію краю представлено експозиціями „Волинь у 1939–1941 рр.” (автор експозиції Ольга Гриморович), „Волинь у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)” (автор Леонід Потапчук, часткова перебудова Олега Савчука і Володимира Комара), стаціонарною виставкою „Волинь: політика, економіка, культура” (1945–2014 рр.) (автори Тетяна Дудар, Сергій Лис, Валентина Машлай). Експозиція постійнодіючої етнографічної виставки „Матеріальна і духовна культура Волині та Західного Полісся XIX – першої половини XX ст.” представляє народноужиткове мистецтво Волині – вироби ткацтва і вишивки, зразки волинського народного костюма, плетіння з соломки, коріння та лози, різьблення по дереву, гончарні вироби, писанки, розповідає про традиції та обряди волинян, музичне мистецтво. У музеї працює постійнодіюча меморіальна експозиція “Шевченківська світлиця Миколи Куделі” (автор Марія Філонюк), відкрита 14 березня 2007 року.

Щорічно Волинський краєзнавчий музей відвідує біля 100 тисяч чоловік. У фондах музею налічується більше 150 тисяч музейних предметів. Завдяки зусиллям науковців музею його зібрання не тільки примножуються, але й активно служать справі розвитку української культури та науки. Волинський краєзнавчий музей є значним науковим центром. Доробок музею в науково-дослідницькій, експозиційній, виставковій, збиральницькій, реставраційній, масово-освітній, методичній роботі знаходить своє відображення в нових експозиціях, наукових виданнях, що робить доступними музейні колекції для широкого загалу. В експозиції та на виставках протягом року експонується 8–10 % колекції музею.

Музей є головним музейним закладом у Волинській області. Нині він має у своєму складі п’ять окремих музеїв. Це – філія: Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки та відділи: Музей волинської ікони, Художній музей, Музей історії Луцького братства, Затурцівський меморіальний музей В’ячеслава Липинського. Волинський краєзнавчий музей відіграє важливу роль у збереженні, дослідженні і популяризації пам’яток історико-культурної і природничої спадщини волинського краю, займає ведуче місце в структурі музейних закладів України. Музей є визнаним науковим і культурним осередком волинського краю, справжньою скарбницею духовності.

---

1. Przegląd Wołyński. – 1929. – 23 czerwca.

2. Фонди Волинського краєзнавчого музею. Ksiega pamiatkowa Muzeum Wolunskego. – ВКМ, Інв. № КДФ-14085.

3. Андреєва Т. Про роботу Волинського краєзнавчого музею в післявоєнні роки (1944–1961) / Т. П. Андреєва // Волинський музей. Історія і сучасність : наук. зб. – Луцьк : Б. в., 1999. – Вип. II. – С. 27–29.

Богдан КОЛОСОК ***(Київ)***

АНАТОЛІЙ ДУБЛЯНСЬКИЙ: ЛИСТИ ПРО ВІХИ ЖИТТЯ

Анатолій Дублянський добре відомий українській діаспорі Європи і Америки. Він був релігійним діячем, очільником закордонної Української автокефальної церкви. Будучи уродженцем Волині, досліджував її культурну спадщину і разом зі своїм родичем Леонідом Масловим започаткував публікацію досліджень українською мовою.

Моє знайомство з Анатолієм Дублянським відбулося на науковій ниві. Він відгукнувся на мої листи з проханням надіслати відомості про себе і навіть запросив мене відвідати його в Новому Ульмі, де мешкав останні роки життя, яке закінчилося 28 жовтня 1997 року. Листування з ним продовжувалося до його смерті.

З трьох десятків отриманих від А. Дублянського листів читачам пропоную три, в яких міститься найбільше відомостей про віхи його життя. Окремо подається вибірка з листів хроніки подій та копії листів.

Лист від 23 січня 1993 рокуне датує періоди життя автора, проте важливий для характеристики як його особи, так і відношення лучанина до періоду окупації гітлерівцями міста. Потребує пояснення історія виникнення теми цього листа. Маю в своєму архіві «Памфлет Митри… на каїнах», опублікований редактором газети «Радянська Волинь» П.Шафетою 11 липня 1976 року і присвячений саме А. Дублянському. Мабуть, кожному неприємно читати про себе памфлети, як і згадувати про них, особливо, коли вони несправедливі. На мене також був написаний памфлет моїм земляком, якому так кортіло його опублікувати, що він навіть полінувався ознайомитись зі змістом тексту та ілюстративного матеріалу. Я, на відміну від А. Дублянського, мав змогу відповісти на випад памфлетиста. Я запропонував А. Дублянському таку можливість, хоча й розумів, що зіпсую йому на довгий час настрій. Памфлет П.Шафети мав і маю можливість читати не лише я, тому, вважаю, що незважаючи на заборону публікувати лист від 23 січня 1993 року, опублікувати його варто, щоб зрозуміти не лише мотиви поведінки А. Дублянського, але й ситуацію в Луцьку в сфері його діяльності.

Лист від 1991.02.20:

1918.08 – 1944.01 жив у Луцьку з перервами в 1931-1933 і 1936-1938 роках.

1931-1933 їздив на студії до Вільна.

1936-1938 закінчував студії в Варшаві.

1932 почав писати в українських газетах і деяких журналах і … та друкував до вересня 1939 року.

1934 р. написав і видрукував брошуру «Луцьк. Історичний нарис» на 32 сторінки.

1938 дві оригінальні статті «Православні церкви у старому Луцьку» і «Князь Володимир Василькович».

1938 закінчив Гуманітарний факультет Варшавського університету з титулом магістра філософії у ділянці історії.

1946-1949 перебував у різних санаторіях, доповнив свої знання (?) з теології.

1951 одружився.

1951.01.09 був висвячений на священика УАЦ.

1951, 1952 у «Літописі Волині» ще написав дві статті «Легенда про заснування Луцька» і «Замок Любарта».

1952.09 почав видавати і редагувати церковно-релігійний журнал (квартальник) «Рідна церква», який виходив 36 років, до 1988 р. Продовжувати завадило погіршення стану здоров'я і смерть співробітників – професора Наталії Полонської-Василенко(?) і професора У.(?)Власовського та ряду інших.

1952-1970 проживав у Новому Ульмі.

1962 у50-ліття вийшло дві праці «Українські святі» і «Тернистим шляхом».

«Життя Митрополита Ніканора Абрамовича», що було написано на підставі архівних матеріалів Митрополії УАПЦ.

1978 померла дружина.

1981 висвячений на єпископа.

В журналі «Рідна церква» є багато статей на церковні і релігійні теми.

1991.02.09 раптово захворів, і відвезли до шпиталю.

[Фото листа від 1991.02.20]

Лист від 1991.04.17:

1912.11.11 народився поблизу станції Олика на хуторі Перетоки Дернівської сільради Ківерцівського р-ну Волинської області.

Батько – Захарій Семенович Дублянський, родом з м. Кременця, маляр-живописець (іконописець) і різьбяр.

Мама – Неоніла Іларіонівна (дівоче прізвище Швед).

1915 р. – евакуйовані на Полтавщину, де мешкали спочатку в селі Головач, а потім переїхали в Луганськ.

1918.08 повернулися на Волинь і замешкали в Луцьку, де мали свій дім.

1930 закінчив гімназію (російську, бо мати була зі зрусифікованої родини).

1930-1931 працював помічником канцеляриста в Шкільному інспектораті в Луцьку.

1931 розпочав студії на Гуманітарному факультеті Віленського університету (студіював історію).

1933 перервав студії через брак грошей і був спочатку безробітним. З часом допомагав журналістові Сергію Вишневському, а пізніше – письменникові Володимиру Островському, що очолював громадські українські установи в Луцьку. Пізніше став працювати в міській електровні як контролер.

1936 записався на третій курс Гуманітарному факультеті Варшавського університету. Спеціалізувався по історії України у професора Мирона Кардуби.

1938 закінчив Варшавський університет з титулом магістра філософії в ділянці історії. Почав працювати у Волинському краєзнавчому музеї в Луцьку. За радянських часів став старшим науковим співробітником музею.

1939-1940 за сумісництвом викладав історію в українській десятирічці в Луцьку.

1941 з приходом німців дуже коротко працював заступником керівника позашкільної освіти в українському обласному управлінні в Луцьку. Після розігнання цього управління гітлерівцями учителював в місцевій українській гімназії викладачем історії. По кількох місяцях гімназію існування цю гімназію закрили, і мене запросили до праці в редакції часопису «Український шлях», в якому у 1942 році проти моєї волі і бажання я став редактором.

1944 виїхав на еміграцію, спочатку до Австрії, де жив в околицях Відня, а весною 1945 переїхав до Баварії в Німеччині. Жив спочатку в м. Швандорфі, а пізніше в м. Регенсбурзі. Там працював у редакції часопису «Слово» і був секретарем Парафіяльної ради Свято-Покровської парафії УАПЦ.

1946 виявили хворобу легенів. Перебував у санаторіях в Амберзі, Гавшінгу і перевишкільному осередку в Лютензее біля Мінітенвельду, де організував парафію УАПЦ, а в двох попередніх санаторіях був псаломщиком при преп. Олександру Семеновичу, що відправляв там Богослужіння.

1951.10 одружився з українкою Євгенією Більо.

1951.12.09, після моєї відповідної підготовки Архієпископ (пізніший Митрополит) Ніканор у Мюнхені висвятив мене на священика. Після висвячення жив якийсь час в місцевості Дешінг біля Інгольштадту, де часом працював священиком УАПЦ.

1952.09 вийшло перше число редагованого мною церковно-релігійного журналу «Рідно церква» (спочатку двомісячний, а потім квартальний).

1952.10 переїхав на парафію УАПЦ в Ляндсгуті, одночасно обслуговуючи парафії УАПЦ в Регенсбурзі, а пізніше також парафії в Амберзі і осередок у м. Пассаві.

1955 почав видавати і укладати кишенькові українські православні календарі.

1956 був обраний на соборі УАПЦ в Карлсруе членом Ради Митрополії.

1962 перебрав ще обслуговування парафії УАПЦ в Інгольштадті.

1969 на соборі в Оттобурзі біля Мюнхена обрано мене членом Вищого Церковного Управління УАПЦ як його секретаря.

1970 на прохання вірних УАПЦ у Новому Ульмі Митрополит Мстислав (тепер Патріарх) призначив мене настоятелем парафії УАПЦ у цьому місті, де я об’єднав існуючі там дві наші парафії в одну.

1973 на Соборі у Парижі був обраний головою Вищого Церковного Управління УАПЦ і підвищений до сану протопресвітера.

1978 померла дружина.

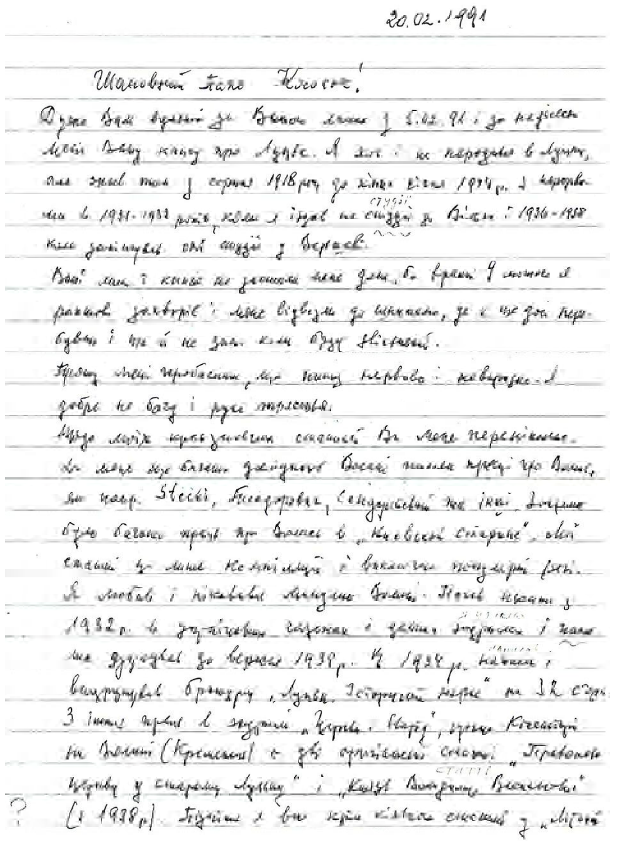

20.02.1991

Шановний Пане Колосок!

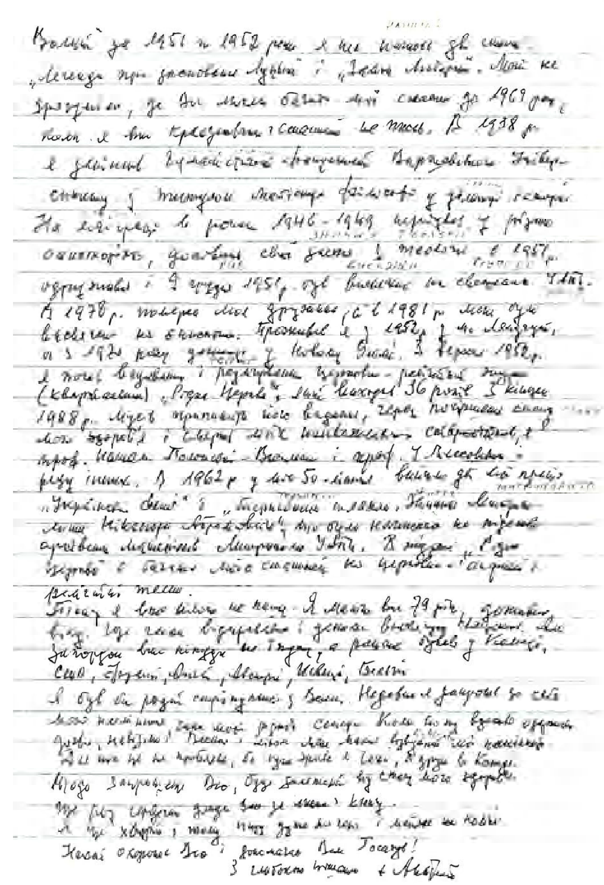

Фото листа від 1991.02.20.

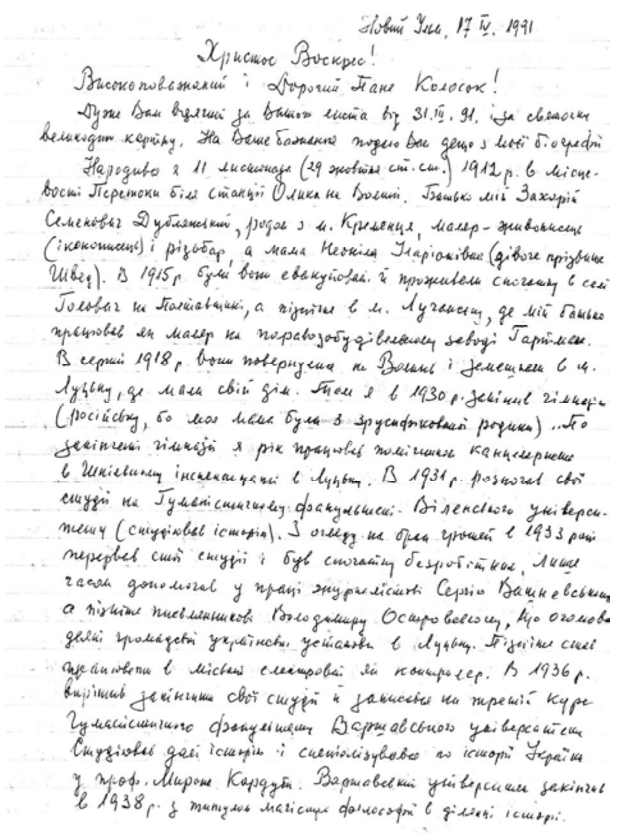

Новий Ульм, 17.IV.1991

Христос Воскрес!

Високоповажаний і Дорогий Пане Колосок!

Дуже Вам вдячний за Вашого листа від 31.III.91. і за святочну великодню картку. На Ваше бажання подаю Вам дещо з моєї біографії.

Народився я 11 листопада (29 жовтня ст. ст.) 1912 р. в місцевості Перетоки біля станції Олика на Волині. Батько мій Захарій Семенович Дублянський, родом з м. Кременця, маляр-живописець (іконописець) і різьбар, а мама Феокіла Іларіонівна (дівоче прізвище Швец). В 1915 р. були вони евакуйовані і проживали спочатку в селі Головач на Полтавщині, а пізніше в м. Луганську, де мій батько працював як маляр на паровозобудівельному заводі Гартмана. В серпні 1918 р. вони повернулися на Волинь і замешкали в м. Луцьку, де мали свій дім. Там я в 1930 р. закінчив гімназію (російську, бо моя мама була з зрусифікованої родини). По закінченні гімназії я рік працював помічником канцеляриста в Шкільному інспектораті в Луцьку. В 1931 р. розпочав свої студії на Гуманістичному факультеті Віленського університету (студіював історію). З огляду на брак грошей в 1933 році перервав свої студії і був спочатку безробітним, лише часом допомагав у праці журналістові Сергію Вашневському, а пізніше письменникові Володимиру Островському, що очолював деякі громадські українські установи в Луцьку. Пізніше став працювати в міській електровні як контролер. В 1936 р. вирішив закінчити свої студії і записався на третій курс Гуманістичного факультету Варшавського університету. Студіював далі історію і спеціалізувався по історії України у проф. Мирона Кордуби. Варшавський університет закінчив в 1938 р. з титулом магістра філософії в ділянці історії.

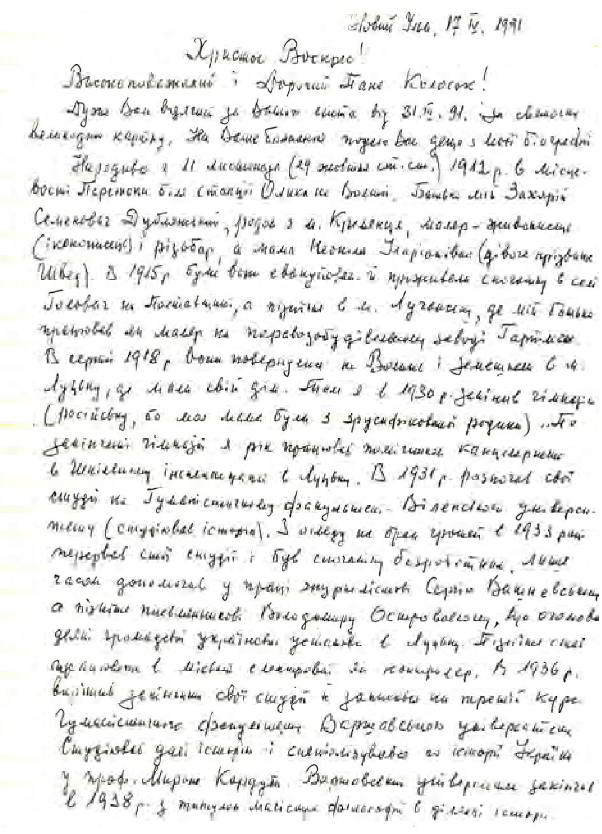

Після цього в тому ж 1938 р. смог приїхати у Волинський Краєзнавчий музей в Луцьку. За радянської влади смог скористати нагоди приїжджати цього музею а ще в рок 1939/40 по сусідству був викладачем історії в українській десятирічці в Луцьку.

З початком війни думи короткий проміжок за окупації нацистської влади в українському об'єднаному управлінні в Луцьку, а після розпаданню цього управління інтернувався в місцеві українські власті, виконуючи історію. По кількох місяцях працював вчителем, потім й директором і також директором до праці в редакції газети „Церковний Голос", в якому згодом у 1942 р. і смог прийняти мову від і більшість редакторів.

В 1944 р. вийхав на еміграцію, спочатку до Австрії й жив в околиці Відня, а весною 1945 р. перейхав до Баварії в Кемптен. Жив спочатку в м. Швайндорфі, а пізніше в м. Регенсбурзі. Тоді працював у редакції тижневика „Слово" і був секретарем парафіяльної ради Свято Покровської парафії УАПЦ. З огляду на вивезених у Німеччину жертв на легеш. у 1946 р. переїхав у Американської в Амберг, Гавайнінг і перевізницькому осередку в Аугсбурзі, а потім в Мюнхен-Відень, де організував парафію УАПЦ, а в двох послідовних соборах був послідовником пра об пров. Олександру Семенюку, що відзначив мене Протоієрейством.

В жовтні 1951 р. одружився з українкою Євгенією Гаєцько, й після відповідної підготовки 9 грудня 1951 р. Архієпископ (тодішній Митрополит) Никанор у Мюнхені висвятив мене на священика. Після висвячення жив якийсь час в місцевості Дешінг біля Ландсгутту, де постійно їздив проводити у цьому місці священиком УАПЦ, а в жовтні 1952 р. перейхав на парафію УАПЦ в Ленгфурт, одночасно обслуговуючи парафію УАПЦ в Регенсбурзі, а пізніше також парафію в Амберг. і осередок у м. Ґрасавві.

-2-

Перебуваючи в Ленгфурті редагував церковно-релігійний журнал „Рідна Церква" (спочатку двомісячник, а пізніше квартальник), перше число якого вийшло у вересні 1952 р., коли я ще перебував у Дешенгу. В 1962 р. перебрав на обслуговування парафії УАПЦ в Ґіссенбарн. Цей журнал був спочатку органом Церковного Управління УАПЦ на Баварії, пізніше також і був, а пізніше органом Вищого Церковного Управління УАПЦ. В 1956 р. був обраний на соборі УАПЦ в Карлсруе членом Ради Митрополії. В 1969 р. на соборі в Вінніпезі був Митрополитом обраний мене в члени Крайової Церковної Управи УАПЦ як секретаря його. В 1970 р. на прохання Крайової УАПЦ у Новому Ульмі Митрополит Мстиславе (тепер Патріярх) призначив мене помічником парафії УАПЦ у цьому місті, де я обіймав існуючі мене дві парафії в одну. ~~В цьому часі я був теж членом Управи Церкви в Німеччині.~~ В 1973 р. на соборі у Торонто був обраний головою Вищого Церковного Управління УАПЦ і підвищений до сану протопресвітер. В вересні 1978 р. упокоївся мою дружину, яка була мені великою помічницею у моїй душпастирській діяльності. На соборі УАПЦ в Саут Бавнд Брук (США) в 1981 р. був обраний на єпископа і хіротонію мою відбулася 31 травня 1981 р. в церкві-катедрі в головному місті. Висвячення мене на єпископа Ленгфурсько-Західньоєвропейського. Перебуваю і нині в церкві в Новому Ульмі у Німеччині, з дозволом їздив до Англії, і перебував у Лондоні, відправляв великоднє богослужіння. В 1983 р. був висвячений новий єпископ, що стало поділом Великобританії, а я відправляв тільки Церковного Архієрейського. Був підвищений в архієпископи, а опісля у місцеві Новому Ульмі. 1982 р. відправляв також за парафії УАПЦ в Канаді, Франції, Голландії і Швеції. На весні 1988 р. був в Канаді і служив мені священики новому хіротонії України.

В кінці 1988 р. через погіршення стану здоров'я змушений був припинити видавання і редагування журналу „Рідна Церква", але комітет української православної колегії, що їх почав управляти і видавати з 1955 р. ст., видано й надалі. Як Бог дасть приходить також 4. р. колегії на 1992 рік; книга його вийшла. Бог.

Журнал „Рідна Церква" є в Києві в Науковій бібліотеці ім. Вернадського Академії Наук, як також мої книжки „Укр. Свят" (1962 р.); „Творчість Шевченка" Архімандрита Митрофанія Никанора Абрамовича вийшла в Луцьку в 1962 р. Ще є в ім. є і в п. Сергія Гізюнова в Києві, як також журнал у Брюсселі ред. Андрія Горбовецького.

Почав я писати і друкувати з 1932 р. Перше моє коротке оповідання про теплі. Іван Мазепа вийшов в „Белорусской кроніці" (Вільно) з 300-ну річчю народження гетьмана. Далі друкував у Луцьку в журналах „Наш світ" (ред. В. Осипович), р. „Шлях", орган Б-ва ім. Тетері Мелих (ред. Євген Богушевич, а не С. В. Шумей, як в каталозі), „Церква і Життя" (Кременець), ред. І. Вассевич), але в пусті і інших, що їх вже не пригадую. На еміграції: Літопис Волині 2. 1 (лекція про засновання Луцької „Ім. Ім. Ім. вул. від кількох опт. доків.) і „Замок Любарта в Луцьку". Перше під псевдонімом А. Д., а потім підписом прізвища. В Літописі Волині т. 9 під псевдонімом о. А. Д. Також доповідь з 1619 р. архієпископа Луцького Братського. Адресу „Літопису Волині" подаю Вам нижче. Опис цього самого Братського церкви в Луцьку маю друк. у журналі.

Мої спогади про минуле Вашої Волинської від попередніх авторів тим, що вони попередні і писані на Вашій українській мові, а попередні автори писали на російській мові. Про кожного з цих смерних церковних діячів, мало не написано і маю свої нотатки, але ще не були друковані. Не пригадую. Багато своїх праць загубив.

На превеликий жаль свої мою хворобу постійно погіршувати, сам не стрий багато. Жадні оходи не допомагають. Сидячи напружені ноги. Нема сил ходити. В ніч не в'ягаюся і ніде рідної близько не їздив. Хоч би ще раз, поїхати і під кінці і вклонитися для нашого народу і Церкви тут.

Передусім бажаю все і Божого Вам ласки Божої і успіхів у Вашій діяльності.

З любов'ю у Христі

† Андрій, Архієп.

P.S. Хочу не згадувати, що я в старших класах російські писати, а вже потім на Україні, а по зміненій нагоді з поляки не мав ніякої стійки.

Фото листа від 1991.04.17.

1981.05.31 в СавтБавидБруні (США), в церкві-пам'ятнику відбулася хіротонія на честь обрання мене на єпископа на Соборі УПЦ з висвяченням мене на єпископа Лондонського і Західноєвропейського.

1982 відвідав усі парафії УАПЦ в Німеччині, Франції, Бельгії й Швеції.

1983 одержав титул Паризького і Західноєвропейського і підвищений в Архієпископа з осередком у Новому Ульмі.

1988 в Лондоні очолив святкування ювілею хрещення України.

1988 в кінці року через погіршення стану здоров'я змушений був припинити видавництво і редагування журналу «Рідна церква». Продовжую видавати кишенькові українські православні календарі.

[Фото листа від 1991.04.17]

Лист від 23 січня 1993:

23 січня 1993

Вельмишановний і Дорогий пане Колосок!

В порівнянні з попередніми Вашими дуже симпатичними і милими листами до мене Ваш лист з 8 грудня 1992 р., на жаль, мав у собі таке, що вказувало на те, що хтось хоче там у Вас підірвати довір'я до мене і підривати мій авторитет. Свідчать про це Ваше прохання попросити мене "в письмовій формі з далини років оцінити мою діяльність в газеті "Український голос". А крім того Ваше бажання висловлене в словах: "Було б краще, щоб існувала і Ваша /тобто моя/ оцінка тодішніх подій, яку в разі потреби можна було б навести, бажано цитатою".

Це вказує що хтось тепер у Вас підіймає це питання з одинокою метою компрометувати мене і підірвати мій авторитет як духовної особи. Що таке сталося, я сподівався після того, як з'явилися відомості про мене в часописі "Народна трибуна", де про мене було подано як архіпастиря Української Автокефальної Православної Церкви і сторонника автокефалії Української Православної Церкви в Україні. І це не дивно. За комуністичних часів наша Церква була сіллю в очах комуністичного режиму, на яку цей режими виливав усякі бруди і старався компрометувати її діячів, бо це була національна Церква, яку цей режим заборонив і нищив у себе та хотів її упадку на чужині, де вона вільно існувала. В комуністичній пресі було проти УАПЦ написано багато статей проти неї і проти її ієрархів, духовенства та вірних. Найбільше писалося проти Владики Мстислава. Не минули і мене. Ви згадали, що маєте статтю Шафети з 1976 року. І я її мав, бо ця нагінка на УАПЦ і її діячів, широко розсилалася у нас комуністичною пропагандою. Натомість у Вас ці газети не дуже, як мені казали, поширювалися, щоб не робити реклами про нас. У нас це все сприймалося як звичайна пропаганда наших ворогів і ніхто на неї не реагував, бо ми всі знали оцінку цій пропаганді.

Звичайно нападали на мене за редагування газети під час німецької окупації України. Писали всяку брехню, але цей Шафета /очевидно псевдо/, що й тепер існує в Україні, писав таке, що з самим редагуванням газети не мало нічого спільного, що я п'яниця й не ходив до церкви, нічого перед тим з Церквою не мав і навіть чола не вмів перехрестити, що мій батько був багач і тому я міг закінчити університет і тому подібні брехні. Цікавий, хто Вам тепер статтю цього Шафети дав?

Я не думав спочатку пояснювати події з перед 50 років. Ви напевно мусіли б знати, що приніс комунізм Україні. Люди чекали змін і надіялись, що з вибухом другої світової війни ці зміни можуть наступити. Тому не дивно, що в 1941 р. наші люди на селах зустрічали з радістю німецьке військо. На жаль, ці сподівання наших людей не здійснилися. За короткий час ми переконалися, що комунізм і німецький фашизм – це рідні брати, аСталін і Гітлер такі самі вороги нашого народу.

Зприходом німців одна українська політична група /бандерівці/ взялася за організацію українського життя. В Луцьку постале Обласне управління. До праці в ньому було покликано ряд осіб, в тому і мене на заступника керівника позашкільної освіти. Та скоро прийшла німецька адміністрація і одного разу прийшли німці до цього управління, зібрали нас усіх разом, і залишивши тільки одну особу – інспектора народних шкіл, нас усіх розігнали як непотрібних. Тоді я перейшов до відновленої української гімназії як учитель історії. По неповних трьох місяцях і її німці закрили. Я опинився без праці. В Луцьку в той час вже існувала газета "Український голос" національного характеру, редактором якої був патріот українець з Галичини, одружений з волинячкою Володимир Підстригач. Він не мав співпрацівників. Отже запросив мене до праці в редакції. Я погодився. Проте незабаром і тут почали німці втручатися. Коли цензор

військовик зайшов у суперечку з редактором, він закликав мене і редактора до ґебітскомісара і заявив, що він не може співпрацювати з ред. Підстригачем, а що більш нікого відповідного не було в редакції, то запропонував ґебітскомісарові призначити мене. Я звичайно почав відмовлятися, тоді ґебітскомісар заявив мені, що мене арештує, якщо я не прийму редагування. Отже я, знаючи, що означає арешт у той час, під пресією змушений був погодитися на редагування цієї газети. Згодом прийшли нові цензори і цензура стала дуже гострою. Мені не раз доводилося сперечатися з цензорами і навіть таку статтю як спогади сестри Лесі Українки Ольги Косач Кривенюк цензура не хотіла дозволити друкувати і дозволила лише по довгих моїх стараннях, хоч це була стаття про перебування Лесі Українки в Луцьку. Так довелося мені тягнути цей тяжкий тягардо кінця. Довелося друкувати те, з чим не погоджувався і навіть писати не те, що думав. Я не був ніяким сторонником гітлеризму, нічого не мав спільного з гестапом. Газета, яку довелося видавати, була така сама як інші українські газети в той час німецької окупації. І коли пізніше комуністична пропаганда нападала на мене й писала всяку брехню, то лише ще й тому, що я не спав на чужині, а з самих початків перебування на еміграції працював для нашої Церкви. Коли хтось у нас читав комуністичну пропаганду проти еміграції, то напр. дехто казав, що в той час панування большевиків, ми підтримували холєру, чуму і всяку заразу, що йшла проти нашого ворога нумер один –большевизму. Тому хоч знали ціну гітлеризму і його ворожість по України, вважали найперше боротися з комунізмом, бо Гітлера було б легше знищити після знищення московського комунізму. Гітлерівська пропаганда не була нам страшна, бо ніхто їй не вірив, а її статті, що друкувалися в газеті від агенції ДойтшеНахріхтен Бюро /ДНБ/ наші люди охарактеризовували як "Дурна Німецька Брехня" /ДНБ/. Не був я ніколи п'яницею, а щодо до церкви і релігії, походячи з релігійної родини, був завжди віруючим, мав найкращі оцінки з Закону Божого і коли закінчив гімназію мій законоучитель намовляв мого батька вислати мене на науку теології. Моя ж праця на церковному полі в часі еміграції – це доказ моєї глибокої релігійності.

Це все пишу Вам приватно для Вас, бо прикро було б, коли б у Вас були б якісь сумніви, що їх Вам підсуває якийсь недруг нашої УАПЦ.

З любов'ю у Христі до Вас *† Анатолій*

Владислав ФУЛЬМЕС ***(Луцьк)***

МИТРОПОЛИТ АНАТОЛІЙ (ДУБЛЯНСЬКИЙ) – ВИДАТНИЙ ІЄРАРХ УАПЦ

Життя та діяльність визначного ієрарха УАПЦ митрополита Анатолія (в миру – Анатолій Захарович Дублянський) тісно пов'язані з Волинським краєм, зокрема містом Луцьк, адже саме тут провів половину свого життя.

Майбутній православний ієрарх Анатолій Захарович Дублянський народився 11 листопада 1912 року на хуторі Перетоки поблизу станції Олика на Волині в родині іконописця і різьбяра Захарія Дублянського, який походив з Крем'янця. Мати, Неоніла Швед, виховувала свого сина Анатолія в любові до Бога та України.

Народившись у християнській родині, 14 листопада 1912 року, він прийняв таїнство Хрещення, яке звершив священик Павло Міцкевич.

У роки війни сім'я Дублянських змушена була виїхати на Полтавщину в село Головач, а потім в місто Луганськ. Однак вже у серпні 1918 року за гетьмана Павла Скоропадського і окупації України Німеччиною, проїжджаючи Харків та Київ, вони повертаються на Волинь й оселяються у Луцьку, де батько Анатолія перед війною купив дім. Захар Семенович знову взявся за улюблену справу: малював ікони, хоругви, рідше брав великі підряди. За свою працю художник брав небагато, а тому родина жила бідно й інколи доводилося навіть голодувати.

У 1921 році батьки Анатолія записали свого сина на навчання до російської гімназії в Луцьку, яку він закінчив у червні 1930 року. Із гімназії він вийшов вже свідомим українцем завдяки його зацікавленості історією України, зокрема Волині. Його законовчитель Олександр Обіговський, настоятель Покровської парафії, рідіючи знанням свого учня, радив батькам відправити сина до Варшави вивчати теологію. І хоча Анатолій робив значні успіхи в теології, все ж таки обрав історію.

У жовтні 1931 року він розпочав вивчати історію на гуманітарному факультеті Віленського університету імені Стефана Баторія. Тут Анатолій став членом Гуртка українців, студентів цього університету. Згодом почав працювати завідуючим університетської бібліотеки.

Тоді ж, у студентські роки, Анатолій Дублянський розпочав літературну працю: писав статті церковно-

історичного та краєзнавчого характеру, які друкувалися в різних часописах: «Українська нива», «Волинське слово», «Шлях», «Церква і нарід».

У червні 1933 року через матеріальні труднощі, Анатолій змушений був перервати навчання, але дбайливо зібраний в університетській бібліотеці матеріал був доброю основою для подальших публікацій молодого дослідника на сторінках періодичних видань Волині.

У червні 1938 року Анатолій Дублянський завершує навчання у Варшавському університеті імені Юзефа Пілсудського з дипломом магістра філософії в галузі історії. За стипендіальної підтримки Українського наукового інституту у Варшаві він працював над докторською роботою «Адам Кисіль з Брусилова», але завершити її не вдалося через початок Другої світової війни [15].

У роки Другої Світової війни він працював у музеї, був редактором газети «Український голос», на запрошення митрополита Полікарпа (Сікорського) був членом митрополичої ради.

У січні 1944 року Анатолій Дублянський виїздить на Захід, не здогадуючись, що ніколи не повернеться на рідну землю. Автобіографія «Шляхи мого життя», надіслана Анатолієм Дублянським на адресу директора Волинського краєзнавчого музею Анатолія Силюка, найкраще розповідає про початки нового життя за кордоном. Саме в емігрантських умовах розпочинається тернистий шлях життя і діяльності Анатолія Захаровича.

Будучи сповненим релігійною свідомістю, що виросла з його любові до Церкви, любові, прищепленої йому ще в дитячі роки глибоко релігійними батьками, він став активним співучасником православно-церковного життя, що організувалось після закінчення війни у всіх громадах-таборах українців-емігрантів у Німеччині, в житті Української Автокефальної Православної Церкви.

Після церковної праці на посаді секретаря в Парафіяльній Раді Свято-Покровської парафії міста Регенсбурга в 1946 році, у 1949 році, виявивши проблеми зі здоров'ям, його відправляють на лікування в санаторій в місто Амберг. Перебуваючи там, Анатолій Захарович кілька років виконував обов'язки дяка при протоієреї Олександру Семеновичу, що обслуговував православних українців у санаторіях в Амберзі, а пізніше в Гавтінгу. За три роки перебування у санаторії не було жодної сфери не тільки церковного але й світського життя, в якій би Анатолій Захарович не брав участі. Він всюди зарекомендував себе невтомним працівником на користь Православної Церкви. Крім обов'язків дяка, завідував бібліотекою, що знаходилась в санаторії, був активним членом Українського Комітету, писав статті до газети та захищав Православну Церкву під час ворожих звинувачень [10].

Повернувшись у Лютензее, в липні 1951 року, Анатолій Дублянський познайомився з Євгенією Більо, з якою пізніше й одружився.

Українська Православна Церква на еміграції, яка нерозривно була пов'язана за статутом з Українською Православною Церквою в Україні, повинна була реформуватись. Щоб врятувати положення, яке настало, на пропозицію архієпископа Никанора (Абрамовича) і митрополита Полікарпа (Сікорського) Анатолій Захарович погодився стати священиком.

Архієпископ Никанор (Абрамович), розповівши про стан Української Автокефальної Православної Церкви, запропонував Анатолію стати єпископом. У листі читаємо: «Я неодноразово писав нашому предстоятелю владиці Митрополиту Полікарпу про Вашу особу, яка цілком була б підходящою до високої цілі зміцнення кермування Нашої Рідної Церкви. Владика митрополит цілком зі мною погодився і офіційно доручив мені запропонувати Вам віддати себе на служіння Богові й Україні в ролі Єпископа Нашої Церкви… Отже, дорогий Анатоль Захарович, підкріпіть свою волю палкою молитвою і висловіть мені свою офіційну згоду, після чого я стану з владикою митрополитом обмірковувати, як слово в чин перевести… Я вірю, що і Ви у своїм серці відшукаєте настрій мужності і свідомості святого Обов'язку» [6].

11 жовтня 1951 року Анатолій Захарович одружується з Євгенією, про що повідомляє архієпископа Никанора, якому стало сумно, що Українська Церква в особі Анатолія Дублянського втратила Архіпастиря. Однак він з радістю мав бажання рукоположити Анатолія в священичий сан, що, на його думку, мало статись якнайшвидше. Архієпископ також закликав до церковного оформлення шлюбу. Зважаючи на такий стан справи, 3 грудня 1951 року Анатолій пише прохання на ім'я архієпископа Никанора (Абрамовича) і просить дозволу на вінчання з Євгенією Більо «у винятковому порядку під час посту», на що отримує згоду [12]. Після належної підготовки, 8 грудня 1951 року Анатолій Захарович приймає священичий сан: митрополит Никанор (Абрамович) у церкві переселеного табору Функказерне в Мюнхені висвятив його на диякона, а наступного дня – 9 грудня – на священика. Першу свою літургію отець Анатолій відслужив 13 грудня 1951 року в день пам'яті святого апостола Андрія Первозванного – основоположника Православної Церкви Русі-України. Так розпочалось священиче служіння отця Анатолія Дублянського.

У листі митрополита Анатолія до митрополита Якова (Панчука) знаходимо: «Будучи ще дитиною, коли мене запитували ким я хочу бути, відповідав, що дзвонарем у церкві, а коли мої батьки йшли з дому, накривав столик і ніби правив Службу Божу» [5].

З 1952 по 1970 роки отець Анатолій був настоятелем парафії в Ляндсгуті з одночасним обслуговуванням парафії в Регенсбурзі, а з 1962 року ще й в Інгольштадті, а також деякий час парафії в Амберзі та в осередку в Пассаві. У травні 1970 року його призначено настоятелем парафії в Новому-Ульмі, де він обидві існуючі до того часу парафії УАПЦ об'єднав в одну парафію, залишаючи за собою подальше обслуговування парафії в Інгольштадті. З 1975 року переймає також настоятельство парафії в осередку для старших в Дорнштадті біля Ульму.

22 травня 1953 року отець Анатолій нагороджений набедрeником.

З 1956 року отець Анатолій був членом Ради митрополії УАПЦ. Цього ж року був піднесений до сану протоієрея.

У 1959 році на Соборі УАПЦ в Оттобруні біля Мюнхена протоієрея Анатолія було обрано в члени Вищого Церковного Управління, де він спочатку виконував обов'язки секретаря, а з 1973 року після Собору УАПЦ в Парижі –став головою цього Управління з одночасним піднесенням у сан протопресвітера.

У 1971 році протоієрей Анатолій Дублянський увійшов до складу комісії з питань організації богословських курсів, де читав курс лекцій з Літургіки. Слухачі виявляли велике зацікавлення до предметів, що викладались, та отримували багато цікавої інформації – все це робилось задля зміцнення УАПЦ.

З 1948 року до 1952 року в Німеччині не виходив жодний український православний церковний друкований часопис. Це був час найбільшого переселення українських людей з Німеччини за океан та інші країни Європи. У 1952 році це припинилось і виявилось, що в Німеччині залишилася чимала кількість освічених українців, духовну опіку над якими перейняв архієпископ Никанор (Абрамович), який, як виявилось пізніше, через стан здоров'я не зміг емігрувати до Австралії.

Тому з перших днів свого священства, незважаючи на важкі умови, отець Анатолій розпочав заходи щодо заснування друкованого органу УАПЦ. З благословення та підтримки митрополита Никанора в кінці вересня 1952 року вийшло перше число українського православного церковно-релігійного журналу «Рідна Церква» за редакцією самого засновника. Стараннями отця часопис виходив спочатку як двомісячник, а в 1958-1988 роках як квартальник. Офіційним видавцем було Вище Церковне Управління Української Автокефальної Православної Церкви. Редакція журналу була розташована у місті Новий Ульм на вулиці Фінінгерстр 10 (Bundesrepubilk Deutschland) [7, с.1].

Редактор журналу «Рідна Церква» отець Анатолій Дублянський організував авторів, заохочував дописувачів, – сам редагував, переписував матеріали до журналу, писав статті та ще й повинен був запевнювати появу журналу відповідною друкарнею.

Видання журналу розпочиналось з невеликої суми грошей. Цієї суми ледве вистачило для оплати першого номеру журналу. Однак з вірою в Боже благословення і Божу допомогу колектив журналу йшов вперед. Більша частина людей приймала журнал з радістю й в міру своїх сил допомагала як морально, так і матеріально. Це було великою підтримкою для редакторського колективу й дозволяло видавати журнал без перерви. З'явились й передплатники цього журналу. Розуміючи те, що ціна журналу невелика, а кошти для його видання потрібні значні, ці передплатники неодноразово робили пожертви на фонд «Рідної Церкви».

З роками ціна на друк та на інші видатки зростала і ставила видавництво перед важкими завданнями. Але свідомість необхідності існування «Рідної Церкви», свідомість, що вона репрезентує Церкву, говорить про її діяльність, про її життя, накладало обов'язок на редакцію видавати цей журнал далі.

Основну увагу «Рідна Церква» приділяла церковній тематиці. «В останньому часі деякі українські громадські організації й установи надсилають редакції «Рідна Церква» свої повідомлення, комунікати, заклики й т.п. з проханням видрукувати їх на сторінках нашого журналу. У зв'язку з цим повідомляємо заінтересовані організації й установи, що наш журнал є виключно церковно-релігійний…» [1, с.11].

Редактор отець Анатолій залишив чимало й своїх статей на сторінках цього журналу. Всі його статті наскрізь пройняті церковно-релігійним й історичним характером. Він також описував собори єпископів, єпархіальні собори, релігійні з'їзди мирян УАПЦ на чужині та інше. Крім цього, отець Анатолій є автором двох книг: «Українські святі» та «Тернистим шляхом. Життя митрополита Никанора Абарамовича» [4, с.15].

14 вересня 1978 року отець Анатолій овдовів. На 69 році життя померла його дружина Євгенія Дублянська. Протягом їхнього спільного подружнього життя пані Євгенія була завжди доброю порадницею

й помічницею у кожній справі отця Анатолія [11, с.15].

У травні 1981року на Соборі УАПЦ в США протопресвітера Анатолія обрано на єпископа. 24 травня 1981року він прийняв чернецтво, а через тиждень 31 травня в храмі-пам'ятнику святого Андрія Первозванного у Савт Бавнд-Бруці (США) відбулася його архієрейська висвята на єпископа Лондонського і Західноєвропейського. Хіротонію звершили митрополит Мстислав і архієпископи Марко (Гундяк) і Констянтин (Баган) [8, с.6]. У 1983році на Соборі УАПЦ в Лондоні він був піднесений до сану архієпископа Паризького і Західноєвропейського з місцем перебування в місті Новий Ульм. На Соборі УАПЦ в місті Генк у Бельгії в 1994 році піднесений до сану митрополита УАПЦ Паризького і Західноєвропейського.

На початку 1990-х років з проголошенням Незалежності України митрополит Анатолій (Дублянський) переслав до Луцька значну частину своєї бібліотеки та власного архіву. Його службовий архів знаходиться в церковному архіві УАПЦ в Бавнд-Бруці (США), особистий – у фондах Волинського краєзнавчого музею. Підбірку історико-краєзнавчої літератури отримали Луцький державний історико-культурний заповідник і Волинський університет імені Лесі Українки.

26 жовтня 1993 року також і Волинська духовна семінарія отримала багату богословську бібліотеку, яка нараховувала понад триста книг, брошур і велику кількість церковно-релігійних журналів, що виходили в діаспорі. Нині вони всі зберігаються у бібліотеці Волинської православної богословської академії, а саме у іменному фонді № м. Луцьк 6 «митрополита Анатолія Дублянського».

Допомагав владика Анатолій і фінансово як семінарії, так і окремим парафіям УПЦ Київського Патріархату, надсилаючи їм також священичі ризи та церковну утвар. У 1995 році на пожертви митрополита в Луцьку була написана ікона Пресвятої Богородиці з младенцем Ісусом, яка нині зберігається у Волинській православній богословській академії.

28 жовтня 1997 року консисторія Української Православної Церкви зі жалем повідомила, що о 10-ій годині ранку на 85 році життя, в Новому Ульмі, відійшов у вічність владика Анатолій (Дублянський). Чин архієрейського похорону світлої пам'яті владики-митрополита відбувся 6 листопада 1997 року на міському цвинтарі в Новому Ульмі. Похоронні відправи очолив Блаженніший митрополит УАПЦ в діаспорі Константин (Баган) в співслужінні архієпископа Всеволода (Майданського) і єпископа Іоана (Дерев'янка) та духовенства.

Прийнявши на себе обов'язки Пастиря, митрополит Анатолій (Дублянський) з повним усвідомленням відповідальності обов'язкам, віддався їм з усією ревністю та енергією, з великою любов'ю у серці до Бога і України.

1.Від редакції // Рідна Церква. – 1975. – Ч.102. – С.11.
2.Глинін А. Чіткість проповідування // Українські вісті. – 27 грудня 1992, №50 (3028). – С.5.
3.До 25-річчя священства протопресвітера Анатолія Дублянського // Рідна Церква. – 1977. – Ч.109. – С.8-9.
4.Дві цінні праці // Рідна Церква. – 1962. – Ч.52. – С.15-16.
5.Лист митрополита Анатолія (Дублянського) до митрополита Якова (Панчука). – ВКМ. – Інв.№ДМ-33785.
6.Лист архієпископа Никанора до Анатолія Дублянського. – ВКМ. – Інв.№КДФ-15732; Інв.№КДФ-17151.
7.Наш 25-річний ювілей // Рідна Церква. – 1977. – Ч.111-112. – С.1.
8.Новий єпископ УАПЦеркви // Відомості генерального церковного управління УАПЦ у Великій Британії. – 1981. – Ч.3 (227). – С.6-7.
9.Православний Богословський семінар при УВУ // Рідна Церква. – 1971. – Ч.86. – С.12-13.
10.Посвідчення. – ВКМ. – Інв.№КДФ-17138.
11.Посмертні згадки // Рідна Церква. – 1978. – Ч.116. – С.15-16.
12.Прохання на дозвіл вінчатись в дні великого посту. – ВКМ. – Інв.№КДФ-17096.
13.Роде наш красний: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т.3. – 906 с. 68.
14.Цап М., прот. Справжні скарби // Волинські єпархіальні відомості. – 2012. – №12 (97). – С.3.
15.Шляхи мого життя. – ВКМ. – Інв.№ДМ-33727.

Володимир ГИКА ***(Луцьк)***

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАРХІВУ ОБЛАСТІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У 1941-1944 РОКАХ

У попередніх тезах конференцій, які подавалися працівниками державного архіву Волинської області, частково висвітлювалась історія становлення та діяльності Волинського обласного краєзнавчого музею

на підставі джерельної бази архіву. З документів відомо, що Волинський музей заснований ще у 1929 році, основним його завданням було збирання і зберігання пам'яток історико-культурної, природничої спадщини краю та популяризація музейних надбань.

Державний обласний краєзнавчий музей було створено на підставі Постанови РНК УРСР від 8 травня 1940 року ''Про організацію державних музеїв і бібліотек у Західних областях України''.

У представлених широкому загалу громадськості тезах пропонуються археографічні розвідки стосовно діяльності музею в період тимчасової окупації Луцька у 1941-1944 роках.

У фондах науково-довідкової бібліотеки архіву частково на зберіганні знаходиться газета ''Український голос '' за 1941-1944 роки.

У номері газети від 6 листопада 1941 року, в рубриці ''Хроніка'', міститься інформація про те, що 2 листопада 1941 року після проведення реорганізації відбулось відкриття ''Волинського Краєзнавчого Музею'' в Луцьку по вулиці Лесі Українки (колишня вулиця Сенкевича), 31. На відкритті були присутні представники німецької влади та українського громадянства. Зазначалося, що музей володіє багатими збірками археологічного, історично-мистецького матеріалу, чималою кількістю картин, матеріалів нумізматики. Поряд з тим, у повідомленні йшлося про недостатність наявних площ у приміщенні, яке займає музей. Це, в свою чергу, не давало можливості експонувати всі зібрані матеріали для огляду відвідувачів. Тому наголошувалося на пошуку більших площ для музею. Також зазначалося, що українське громадянство повинне опікуватися музеєм, добровільно надавати посильну допомогу і поповнювати його фонди пам'ятками старовини: археологічними матеріалами, предметами церковного мистецтва, старими рукописами, пам'ятками визвольної боротьби, етнографічним матеріалом тощо [7, 6].

Опис приміщення за адресою Сенкевича, 31 в Луцьку, в якому розміщувався музей, знаходимо в документах фонду ''Волинський краєзнавчий музей''. Це був одноповерховий цегляний будинок. В будинку - 10 невеликих кімнат загальною площею 209 кв. м. У 8-ми кімнатах була розміщена експозиція музею, у 2-х кімнатах - канцелярія і кабінет директора. У напівпідвальному приміщенні знаходилося ще 4 кімнати, з яких дві кімнати розміщені на північ, дуже сирі і темні, непридатні для збереження фондів. У двох інших, що розміщені на південь, знаходились бібліотека і робоча кімната [6, 3].

В газеті за 1 січня 1942 року надрукована стаття ''Волинський музей в Луцьку''. У ній зазначено, що в малому, непоказному будинку по вул. Лесі Українки, 31, знаходився ''Волинський Музей''. Автор публікації зазначає, що перше враження про будівлю музею змінюється, коли переступаєш поріг і споглядаєш прекрасні ентомологічні колекції і експонати археологічного та історично-мистецьких відділів. Найдавніші археологічні знахідки музею розповідали про історію Волині у 5 тисячолітті до нашої ери. Цікавими експонатами були предмети слов'янської кераміки: жорна, підставка для муки, знайдена на Гнідаві в Луцьку (IX-X століть); експонати княжої доби, а саме: вістря до стріл і до списів, бойова сокира, меч XIII-XIV століть, різноманітні жіночі прикраси, предмети побуту, боярська печатка XIV ст. Окрема увага - фрагменту дна глиняної посудини X-XI століть з тризубом.

Щодо експонатів XV ст., в музеї знаходились цікаві керамічні вироби, зброя, меблі, документи, західно-європейські стародруки (кілька - навіть з кінця XV століття), рукописні церковно-слов'янські книжки, церковні і костельні образи, предмети побуту. Музей мав також велику кількість монет, картин та декілька західно-європейських гобеленів XVI і XVIII ст.

Багатим та цікавим на експонати був відділ етнографії, в якому переважали народні волинські вишивки та великодні писанки.

У відділі рукописів музею зберігалися старі документи, акти, рукописи, а також новіші документи. Серед останніх - кілька папок з актами Української Військової Ради в Острозі за 1917-1918 роки, 2 зошити з українськими народними піснями. Один з зошитів був записаний Лесею Українкою, а другий - Лесею Українкою та її сестрою Ольгою. Зберігалися також 4 листи Лесі Українки, датовані 1901 роком [8, 4]. Вище зазначені документи потрапили до фондів музею у травні 1941 року з Меморіально-літературного музею М.Коцюбинського у Чернігові, про що є документальне підтвердження у фондах архіву, а саме - акт приймання-передавання матеріалів від 6 травня 1941 року, який підписали директор Меморіально-літературного музею М.Коцюбинського Х. Коцюбинський та директор Волинського Державного Обласного Краєзнавчого Музею в Луцьку Е. Нудельман. В акті зазначений опис переданих матеріалів. Це були: ''1. Зошит у твердій політурці, в якому записано Л. Українкою і її сестрою Ольгою українські народні пісні с. Колодяжного – один, 68 сторінок, з них 8 чистих. 2. Зошит без політурки, в якому рукою Л.Українки зроблені записи нар. укр. пісень с. Колодяжне, с. Чекна і інших. Кожна пісня ілюстрована нотами - один, 50 стор., з них 3 чистих. 3. Листи, писані Л.Українкою до Віри Григорівни Тучанської, з дому Крижановських від 29/I – 1901 р. 8 стор., з. Мінська 19/II 1901 р. – 7 стор., 20/II 1901

р. – 3 стор.(остання подерта), і з Кимполунгу – 10/VI – 1901 р.- 7 стор. Разом 4 листи на 25 сторінках. 4. Фото будинку Лесі Українки в селі Колодяжному - одно. 5. Фото О.А.Косач – одно. 6. Фото – група родичів Лесі Українки – одно'' [3, 10].

В газеті від 10 вересня 1942 року вміщене повідомлення щодо передачі в підпорядкування Луцької Міської Управи Волинського Музею та графік його роботи, згідно з яким Музей працював увесь тиждень. В робочі дні був відкритий щодня, з 10 до 15 години, а в неділю і свята - з 12 до 15 години [9, 4].

В газеті за 12 лютого 1943 року вміщений коротенький звіт щодо діяльності музею. Так, наприклад, зазначається, що після відкриття музею за період з 1 вересня 1942 року по 31 січня 1943 року його відвідало 1830 осіб, найбільше відвідувачів було у грудні 1942 року - 480 осіб. Повідомляється про поповнення археологічного відділу скульптурами мамонта, горили, брентозавра та інших, які виконав з гіпсу сам директор музею, пан В.Чубинський [10, 4].

У фонді ''Луцька міська управа'' є документи, які частково інформують про функціонування музею у 1941-1943 роках. В одному з документів, а саме в протоколі від 30 липня 1943 року, є відомості, що директором музею з 15 серпня 1941 року був Володимир Чубинський. До нього директором був В.Смовж [1, 22; 2, 6]. З осені 1939 року, а потім з 1 вересня 1941 року на посаді секретаря музею працювала Хорошилова Марія [1, 22].

В протоколі від 27 липня 1943 року, складеному референтом карного підвідділу, є свідчення звільненого сторожа Краєзнавчого музею Блажея Леха стосовно подій, які мали місце в музеї у 1942 році, а саме щодо зникнення окремих цінних експонатів [1, 20-21].

В протоколі від 30 липня 1943 року є пояснення директора музею В.Чубинського з приводу зникнення деяких цінних експонатів. Зокрема він зазначає, що в музеї було ''13 перстнів і колєц'', з яких одне було золоте, з маленьким рубіном, решта – бронзові і срібні. В червні 1942 року ротмістрові німецької армії Крейзельові сподобався бронзовий перстень XVI ст., з дозволу осадника Тиравського цей перстень Крейзель виміняв на бронзовий хрест XIII чи XIV ст., про що 8 червня 1942 року був складений акт, підписаний Тиравським, редактором газети ''Український голос'' А. Дублянським, директором музею В.Чубинським. На акті Крейзель засвідчив отримання перстня.

Як свідчить зазначений документ, у 1941 році в музеї було 23 монети, дві з них (візантійські) зникли. Також зазначається про зникнення двох бронзових перстнів, фрагменту срібного паска, срібної табакерки, бронзового хрестика (акт від 13 вересня 1942 року) [1, 34-35].

В протоколі від 27 липня 1943 року колишній сторож краєзнавчого музею Блажея Лех зазначив, що під час бомбардування м. Луцька він сховав близько 20 золотих монет, які пізніше були передані ним директору В.Чубинському [1, 20].

Після звільнення міста Луцька у Волинському обласному державному краєзнавчому музеї працювала комісія по обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками за період 1941-1944 років. В документах архіву є акти комісії, в яких зазначено, що в археологічному відділі музею було знищено або вивезено за межі України 1776 експонатів, в історичному відділі – 607 експонатів, в етнографічному – 806 [4, 4]. Крім того є списки відсутніх експонатів різних відділів музею, що було виявлено при звірці у 1944 році з інвентарною книгою надходжень за 1940-1941 роки [5, 1-29].

---

1. Державний архів Волинської області (далі –ДАВО) - Ф. Р-1, оп. 2, спр.239.
2. ДАВО – Ф. Р-2083, оп.1, спр.1.
3. ДАВО – Ф. Р-2083, оп.1, спр.3.
4. ДАВО – Ф. Р-2083, оп.1, спр.4а.
5. ДАВО – Ф. Р-2083, оп.1, спр.7.
6. ДАВО – Ф. Р-2083, оп.1, спр.29.
7. Український голос. - 1941. - 6 листопада.- №8.
8. Український голос. - 1942. - 1 січня.- №1.
9. Український голос. - 1942. - 10 вересня. - №37.
10. Український голос. - 1943. - 12 лютого. - №7.

Розділ ІІ. Музейне будівництво в Україні : історія та тенденції розвитку

Надія БОРЕНЬКО, Руслан СІРИЙ ***(Львів)***

КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ МУЗЕЙНИХ КАТАЛОГІВ (на прикладі каталогу волинсько-поліської групи колекції «Гончарство» Музею народної архітектури і побуту у Львові)

Каталогізація та атрибуція гончарних виробів Волині та Полісся є складовою частиною програми оцифрування музейних колекцій, яка покликана полегшити й удосконалити науково-дослідницьку, музейну, виставкову та інформаційну роботу. Маючи на сьогодні доволі велику колекцію музейних предметів гончарства, бачимо необхідність на сучасному рівні зайнятися архівуванням, оцифруванням, фотографуванням експонатів, а також грунтовним переглядом колишніх науково-інвентарних описів, їх аналізом і виправленням помилок. Значною проблемою є те, що з початків існування нашого музею (1971 р.) основний акцент був поставлений на збиранні якомога більшої кількості предметів, а не відомостей, тим більше про авторство і час їх виготовлення. Датовані лише окремі експонати, основна ж кількість – в загальних межах кін. XIX – першої пол. XX ст. Проблемою також є значний різнобій в написанні найменувань – від самого початку за основу було помилково взято локальні, а часто й вузько-місцеві назви, які до того ж далеко не завжди були навіть правильно почуті чи відтворені. Музей був молодою установою, теоретичної і практичної підготовки фактично не було, і ентузіастам музейної справи доводилось вчитися на ходу. В зв'язку з вимогами сучасної інформаційної системи, актуальними для всіх музеїв України, виникає настійна проблема перегляду назв та зведення їх до єдиного реєстру перш за все за видовими ознаками, а вже в другу чергу – збереження локальних найменувань чи їх діалектних варіантів. Тому в пропонованому каталозі спочатку відображена видова назва, а слідом за нею – місцева чи локальна в такому варіанті, як це задокументовано в науково-інвентарній картці.

За останнє десятиліття нами здійснено певні дослідження в галузі атрибуції та каталогізації, що відбилося в ряді статей у фахових виданнях (Н. Боренько). Велике значення також мають праці дослідників Інституту керамології в Опішному – відділення Львівського Інституту народознавства НАН України (О. Пошивайло, Л. Метка), а також науковців цього інституту (Г. Івашків, Р. Мотиль). На жаль, обмежений обсяг не дає можливості їх проаналізувати. Значна практична допомога була надана науковцями-фондовиками Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк (головний зберігач Н. Пушкар), а також ентузіастами музею при Східноєвропейському національному університеті ім. Лесі Українки, м. Луцьк (А. Дмитренко, С. Чибирак), за що висловлюємо нашу щиру вдячність.

Народне гончарство Волині й Полісся з кінця XIX ст. і включно до 70-80-х рр. XX ст. є важливим підрозділом загально-української матеріальної та духовно-мистецької культури. Значна кількість предметів (114 од.) в колекції придбана в основному на території Західного Полісся (адже Музей народної архітектури і побуту у Львові охоплює західну частину України), і лише 19 музейних предметів – на Волині. Окремі експонати також поступили від комплексних історико-культурних та музейницьких експедицій в радіаційно забруднені місцевості Полісся, які проводились теперішнім Державним нуковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Слід зазначити, що у фонд нашого музею попали лише ті експонати, які були забраковані в процесі відбору до колекції цього центру, вони, як і переважна більшість, відреставровані та законсервовані фаховим спеціалістом-реставратором Н. Черкесом.

Оскільки предмети музейної колекції були зібрані не лише в діючих чи колишніх гончарних центрах, а також і по різних інших селах, в каталозі прийнято вказувати місце придбання, а не місце виготовлення виробу, тобто це фактично не репрезентація гончарних осередків, а населених пунктів, де вона використовувалась. На межі XIX-XX ст. на Волині налічувалось близько 36-ти, а на Поліссі близько 50-ти потужних осередків. Експедиційні дослідження останнього десятиліття показали наявність окремих центрів ще в середині, а окремих і в другій половині XX ст., а також міграційні процеси, завдяки яким в селах, крім місцевої продукції, часто можна було зустріти і різностильовий привозний посуд. В каталозі прийнято три базові виміри: H – висота посудини, D1 – діаметр вінець, D2 – діаметр дна. Діаметр найбільшого розширення згодом буде вставлено шляхом додаткового обмірювання, оскільки досі це не було проведено повністю. Лише після цього можна порівнювати силуети виробів та робити певні висновки. Отже, передумовою каталога стало оцифрування науково-інвентарних описів на основі єдиної картки з

фотозображенням в програмі Fotoware Fotostation Pro Edition – оновленої версії професійної програми, опрацьованої для управління архівами цифрових даних. Програма володіє потужним робочим інструментарієм, може бути пристосована до складного опрацювання пакетних завдань і повністю контролює всі цифрові активи. Вона адаптована до потреб музейного архівування (Р. Сірий) і дозволяє досліднику володіти гнучкими параметрами з відтворення всіх особливостей музейного предмету, а також в майбутньому вносити додаткові дані. Створений каталог волинсько-поліської групи гончарства – це дійова робоча схема, на базі якої можна в подальшому проводити грунтовні наукові дослідження, уточнення та доповнення. Двері нашого музею завжди відкриті для всіх, кому не байдужа українська історія та культура. Обліково-інвентаризаційна робота над предметами музейної збірки вимагає зараз сучасного підходу, класифікації та присутності в світовій інформаційній мережі. Це потреби нового часу та нового бачення музейних завдань.

Каталог «Гончарний посуд Волині»

1.	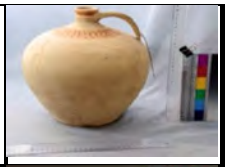	Автор невідомий. Банька (Банька на воду) АП-3472/Г- 267 с. Тучин Гощанський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-29см; D1-4см; D2-14см
2.	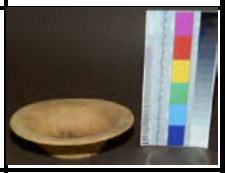	Автор невідомий. Миска мала (Блюдо на мед) АП-5699/Г-492 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-4,3см; D1-14см; D2-7см
3.		Автор невідомий. Миска (Миска) АП-5700/Г-493 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, малювання, полива, випал Н-10см; D1-23,5см; D2-8см
4.		Автор невідомий. Глечик малий (Гладищечок) АП-5713/Г-497 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-23см; D1-11см; D2-10,5см
5.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП- 7099/Г- 603 с. Жашковичі Іваничівський р-н Волинська обл. Глина, гонч. круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-23см; D1-13см; D2-10см
6.		Автор невідомий. Миска (Миска) АП-16765/Г-1484 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-8,5см; D1-21,7см; D2-9,8см
7.		Автор невідомий Горщик (Горщик) АП-16766/Г-1485 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-21,8см; D1-17,7см; D2-12,5см
8.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-16767/Г-1486 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-20,4см; D1-16,5см; D2-11,7см
9.		Автор невідомий. Глечик (Гладушок) АП-16768/Г-1487 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-19см; D1-13,5см; D2-10см

10.		Автор невідомий. Ринка (Ринка для паски) АП-16769/Г-1488 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-13,7см; D1-23см; D2-15см
11.	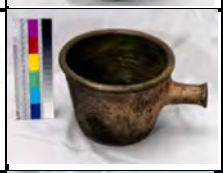	Автор невідомий. Ринка (Ринка для паски) АП-16770/Г-1489 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-15см; D1-22,5см; D2-11,5см
12.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-16781/Г-1490 с. Новомалин Острозький р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-29,9см; D1- 13,2см; D2- 9,7см
13.		Автор невідомий. Дуршлаг (Друшляк) АП-16783/Г-1491 с. Новомалин Острозький р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-13см; D1-28,5см; D2-10см
14.		Автор невідомий. Макітра (Макітра) АП-17435/Г-1526 с. Бочаниця, х-р Гай Гощанський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-13см; D1-25см; D2-18см
15.		Автор невідомий. Ринка (Ринка на паску) АП-17436/Г-1527 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-13см; D1-20см; D2-15см
16.	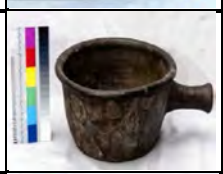	Автор невідомий. Ринка (Ринка на паску) АП-17437/Г-1528 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-12см; D1-22см; D2-16см
17.		Автор невідомий. Горня (Горщатко для вареників) АП-17439/Г-1530 с. Устенське Здолбунівський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-12см; D1-11,5см; D2-6,5см
18.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-17440/Г-1531 с. Бочаниця, х-р Гай Гощанський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-15,5см; D1-11см; D2-8,5см
19.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-17441/Г-1532 с. Бочаниця, х-р Гай Гощанський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-23см; D1-16см; D2-13см

Каталог «Гончарний посуд Полісся»

1.		Автор невідомий. Макітра (Макутра) АП-5640/Г-471 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-15 см; D1-15 см; D2-13 см;
2.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5644/Г-472 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-23,5см; D1- 15см; D2- 10см;
3.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5646/Г-474 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-16см; D1- 13см; D2- 10см;
4.		Автор невідомий. Горщик великий (Горнець) АП-5665/Г-475 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-19см; D1- 15см; D2- 11см;
5.		Автор невідомий. Глечик (Гладущик) АП-5674/Г-476 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-23см; D1- 13см; D2- 9см;
6.		Автор невідомий. Глечик (Гладущик) АП-5676/Г-478 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-23,5см; D1- 15см; D2- 10см;
7.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5677/Г-479 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-16см; D1- 13см; D2- 10,5см;
8.		Автор невідомий. Банька (Банька на воду) АП-5678/Г-480 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-21см; D1- 4см; D2- 8,5см;
9.		Автор невідомий. Банька (Банька на воду) АП-5679/Г-481 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-23,5см; D1- 6см; D2- 13см;
10.	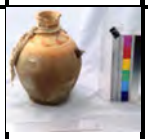	Автор невідомий. Банька (Банька на воду) АП-5680/Г-482 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-22см; D1- 6,5см; D2- 11см;
11.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5690/Г-483 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-25,5см; D1- 15,5см; D2- 10см;

12.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5691/Г-484 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-25см; D1- 14см; D2- 10см;
13.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5692/Г-485 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-22см; D1- 13,5см; D2- 9см;
14.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5693/Г-486 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-25,5см; D1- 16см; D2- 12см;
15.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5694/Г-487 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-21,8см; D1- 13,5см; D2- 10см;
16.	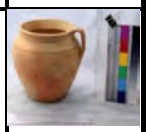	Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5695/Г-488 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-16,5см; D1- 13,5см; D2- 10см;
17.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5696/Г-489 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-15,6см; D1- 13см; D2- 10,5см;
18.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5697/Г-490 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-17см; D1- 11,5см; D2- 11см;
19.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5698/Г-491 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-15,8см; D1- 12,5см; D2- 11см;
20.		Автор невідомий. Банька (Банька) АП-5701Г-494 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-23см; D1- 5,5см; D2- 13см;
21.		Автор невідомий. Банька (Банька на воду) АП-5702/Г-495 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-22см; D1- 6см; D2- 11,5см;
22.		Автор невідомий. Макітра (Макутра) АП-5703/Г-496 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-31,2см; D1- 33см; D2- 14см;

23.		Автор невідомий. Глечик малий (Гладищечок) АП-5714/Г-498 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-18,5см; D1- 12,5см; D2- 9,5см;
24.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5743/Г-499 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-21,5см; D1- 13см; D2- 9см;
25.		Автор невідомий. Горщик (Горщок) АП-5744/Г-500 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-19см; D1- 14см; D2- 12,5см;
26.		Автор невідомий. Горщик великий (Горшок) АП-5773/Г-501 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-15см; D1- 13см; D2- 10,5см;
27.		Автор невідомий. Горщик (Горшок) АП-5774/Г-502 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-21см; D1- 17см; D2- 14см;
28.		Автор невідомий. Горщик великий (Горшок) АП-5775/Г-503 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, полива, випал Н-17,5см; D1- 13см; D2- 9см;
29.		Автор невідомий. Горщик великий (Горшок) АП-5776/Г-504 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-19,8см; D1- 17см; D2- 13см;
30.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5777/Г-505 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-25см; D1- 13,5см; D2- 10см;
31.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5778/Г-506 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-21,5см; D1- 11,5см; D2- 11см;
32.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5779/Г-507 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-27см; D1- 15см; D2- 12см;
33.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-5780/Г-508 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-23см; D1- 13см; D2- 9см;

34.		Автор невідомий. Банька (Банька на воду) АП-5781/Г-509 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-26см; D1- 5см; D2- 13см;
35.		Автор невідомий. Горщик (Слоїк, Кухоль) АП-5782/Г-510 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-21,2см; D1- 10см; D2- 9см;
36.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5843/Г-511 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-12,5см; D1- 9,5см; D2- 8см;
37.	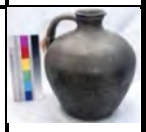	Автор невідомий. Банька (Банька) АП-5855/Г-512 с. Бегень Рівненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-25см; D1- 7см; D2- 12см;
38.		Автор Євдоким Лазарук, с. Рокита. Горщик (Горшок) АП-5905/Г-514 с. Рокита Ратнівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-16,3см; D1- 13см; D2- 9см;
39.		Автор невідомий. (Горщик) АП-5906/Г-515 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-14,6см; D1- 10,5см; D2- 8см;
40.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5907/Г-516 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-14см; D1- 13см; D2- 10,5см;
41.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5908/Г-517 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-15,5см; D1- 10см; D2- 8,5см;
42.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5909/Г-518 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал технікою відновного вогню Н-16см; D1- 13см; D2- 9см;
43.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5910/Г-519 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-16,5см; D1- 14см; D2- 10см;
44.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5911/Г-520 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-13см; D1- 13см; D2- 10см;

45.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5912/Г-521 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-15см; D1- 12,5см; D2- 9см;
46.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-5913/Г-522 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-14,5см; D1- 10см; D2- 8см;
47.		Автор невідомий. Глечик (Збанок) АП-6166/Г-537 с. Дубечне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-25см; D1- 7см; D2- 11см;
48.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-7070/Г-600 с. Видраниця Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-15см; D1- 12,5см; D2- 9см;
49.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-7073/Г-601 с. Забороди Ратнівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-25,5см; D1- 14,5см; D2- 11см;
50.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-7075/Г-602 с. Грудки Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина Гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-15см; D1- 10см; D2- 10см;
51.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-8671/Г-795 с. Сошичне Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-24см; D1- 13см; D2- 9см;
52.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-8672/Г-796 с. Сошичне Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-24см; D1- 13см; D2- 10см;
53.		Автор невідомий. Горщик (Слоїк, Глечик) АП-8673/Г-797 с. Сошичне Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-24см; D1- 13см; D2- 10см;
54.		Автор невідомий. Горщик малий (Горщичок) АП-8687/Г-798 с. Сошичне Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-12см; D1- 11см; D2- 9см;
55.		Автор невідомий. Глечик (Збанок) АП-8688/Г-799 с. Сошичне Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-24см; D1- 13см; D2- 10см;

56.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-8701/Г-800 с. Нуйно Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-16см; D1- 12см; D2- 8см;
57.		Автор невідомий. Глечик (Збанок) АП-8703/Г-801 с. Нуйно Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-24см; D1- 13см; D2- 9см;
58.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-8767/Г-802 с. Нові Червища Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-19см; D1- 10см; D2- 10см;
59.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-8768/Г-803 с. Нові Червища Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-23см; D1- 10см; D2- 10см;
60.		Автор невідомий. Глечик (Глечик на молоко) АП-8769/Г-804 с. Нові Червища Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-22см, D1- 11см; D2- 10см;
61.		Автор невідомий. Горщик (Горшок, Варушка) АП-8824/Г-805 с. Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-15см; D1- 12см; D2- 10см;
62.		Автор невідомий. Горщик (Горшок, Варушка) АП-8825/Г-806 с. Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-20см; D1- 15см; D2- 12,5см;
63.		Автор невідомий. Горщик (Горшок, Варушка) АП-8826/Г-807 с. Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-17см; D1-12см; D2 -10см;
64.		Автор невідомий. Макітра (Макітра) АП-8848/Г-808 с. Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-12см; D1- 21см; D2- 11см;
65.		Автор невідомий. Миска (Миска) АП-8849/Г-809 с. Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-9см; D1- 22см; D2- 9см;
66.		Автор невідомий. Миска (Миска) АП-8850/Г-810 . Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-11см; D1- 24см; D2- 11см;

67.		Автор невідомий. Макітра (Горщик) АП-8861/Г-811 с. Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-18см; D1- 13см; D2- 11см;
68.		Автор невідомий. Банька (Банька на воду) АП-8862/Г-812 с. Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-21см; D1- 4см; D2- 10см;
69.		Автор невідомий. Горщик (Горшок) АП-8913/Г-813 с. Люб'язь Любешівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-14см; D1- 11см; D2- 9см;
70.		Автор невідомий. Горщик великий (Горшок) АП-8914/Г-814 с. Довжиця Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-15см; D1- 11см; D2- 10см;
71.		Автор невідомий. Горщик (Горшок) АП-8915/Г-815 с. Довжиця Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-15см; D1- 11см; D2- 10см;
72.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-13889 Г-1256 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-24см; D1- 11,5см; D2- 10,7см;
73.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-13890/Г-1257 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-24см; D1-14см; D2-10,5см;
74.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-13891/Г-1258 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-20см; D1-10,8см; D2-10см;
75.		Автор невідомий. Макітра (Макітра) АП-13892/Г-1259 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-13см; D1-27см; D2-12см;
76.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-13900/Г-1260 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-26см; D1-13,5см; D2-11см;
77.		Автор невідомий. Горщик великий (Горнець) АП-13901/Г-1261 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-23см; D1-12,5см; D2-10,8см;

78.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-13902/Г-1262 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-22,5см; D1-13,5см; D2-10,3см;
79.		Автор невідомий з с. Рокита Ратнівськ. р-н. Глечик (Збанок) АП-13982/Г-1263 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-20,5см; D1-5,5см; D2-10,5см;
80.	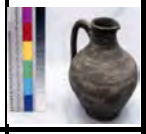	Автор невідомий з с. Рокита Ратнівськ. р-н. Банька (Збанок) АП-13983/Г-1264 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал технікою відновного вогню Н-14,5см; D1-5,5см; D2-27,2см;
81.		Автор невідомий. Макітра (Макітра) АП-13986/Г-1265 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал технікою відновного вогню Н-13см; D1-26,5см; D2-11,5см;
82.	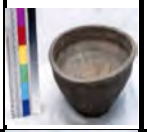	Автор невідомий. Миска (Миска) АП-13988/Г-1266 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-8,5см; D1-24см; D2-10см;
83.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-13993/Г-1267 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-18,5см; D1-11см; D2-7,5 см;
84.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-14003/Г-1268 с. Кримне Старовижівський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-22см; D1-12,8см; D2 -9,3см;
85.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-14029/Г-1269 с. Острови Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-13,5см; D1-10,5см; D2-7,5см;
86.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-14030/Г-1270 с. Острови Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-14,5см; D1-12см; D2-10см;
87.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-14031/Г-1271 с. Острови Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-12см; D1-11см; D2- м;

88.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-14043/Г-1272 с. Острови Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-20см; D1-5см; D2-11см;
89.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-14044/Г-1273 с. Острови Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-19см; D1-15см; D2 -11,5см;
90.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-14081/Г-1274 с. Старий Чорторийськ Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-17,5см; D1-14см; D2-10см;
91.		Автор невідомий Горщик (Горщик) АП-14108/Г-1275 с. Кукли Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, лощення, випал технікою відновного вогню Н-15см; D1-12см; D2-9,5см;
92.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-14116/Г-1276 с. Кукли Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, охра, випал Н-15,5см; D1-11см; D2-8см;
93.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-14132/Г-1277 с. Кукли Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-21см; D1-12,5см; D2-10см;
94.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-14133/Г-1278 с. Кукли Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-22см; D1-11см; D2-10см;
95.		Автор невідомий. Глечик (Гладишка) АП-14134/Г-1279 с. Кукли Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-22см; D1-11 см; D2-10см;
96.		Автор невідомий. Горщик (Горщик) АП-14135/Г-1280 с. Кукли Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-13см; D1-12см; D2-8,6см;
97.		Автор невідомий. Банька (Банька на воду) АП-14137/Г-1281 с. Кукли Маневицький р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-23,5см; D1-10,5см; D2-9см;
98.		Автор невідомий. Горщик великий (Горнець) АП-15423/Г-1396 с. Берестя Дубровицький р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-23см; D1-14см; D2-11см;

99.		Автор невідомий. Горщик (Горщик, Горнець) АП-17214/Г-1514 с. Яринівка Сарненський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, випал Н-24см; D1-14,5см; D2-11,5см;
100.		Автор невідомий. Глечик (Глечик) АП-17417/Г-1524 с. Рокитне Костопільський р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-15см; D1-9,5см; D2-7,5см;
101.		Автор невідомий (місцевий гончар). Банька (Пушка на олію) АП-17426/Г-1525 с. Запруддя Камінь-Каширський р-н Волинська обл. Глина, гончарний круг, випал технікою відновного вогню Н-17,5см; D1-4см; D2-8,5см;
102.		Автор невідомий. Горщик (Горнець) АП-17442/Г-1533 с. Берестя Дубровицький р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-13см; D1-13см; D2-12см;
103.		Автор невідомий. Глечик (Збанок) АП-17443/Г-1534 с. Берестя Дубровицький р-н Рівненська обл. Глина, гончарний круг, полива, випал Н-21см; D1-11см; D2-10,5см;
104.		Автор невідомий (прид. в м. Народичі). Глечик (Гладишка) АП-20667/Г-1964 с. Краснобірка Радомишльський р-н Житомирська обл. (переселенці) Глина, гончарний круг, полива, випал Н-23см; D1-12см; D2-8см;
105.		Автор Смиковський П. І. (1904-1960) з с. Гамарня Лугин. р-ну Житомир. обл. Горщик (Горщик) АП-20668/Г-1965 с. Жовтневе Попільнянський р-н Житомирська обл. (переселенці) Глина, гончарний круг, полива, випал Н-16см; D1-13см; D2-9,5см;
106.		Автор Смиковський П. І. (1904-1960) з с. Гамарня Лугин. р-ну Житомир. обл. Глечик (Гладишка) АП-20669/Г-1966 с. Жовтневе Попільнянський р-н Житомирська обл. (переселенці) Глина, гончарний круг, полива, випал Н-20см; D1-11см; D2-8см;
107.		Автор невідомий – гончар с. Рудня Осошня Народицького р-ну Житомир. обл. Глечик (Гладишка) АП-20670/Г-1967 с. Приворіття Брусилівський р-н Житомирська обл. (переселенці) Глина, гончарний круг, полива, випал Н-20см D1-11см; D2-8,5см;

108.		Автор невідомий (придб. в м. Андрушівка Житомир. обл.). Горщик (Горшок) АП-20671/Г-1968 с. Биків Брусилівський р-н Житомирська обл. (переселенці) Глина, гончарний круг, полива, випал Н-20см; D1-14см; D2-11см;
109.		Автор невідомий (придб. в м. Андрушівка Житомир. обл.). Макітра (Макітра) АП-20672/Г-1969 с. Биків Брусилівський р-н Житомирська обл. (переселенці) Глина, гончарний круг, випал технікою відновного вогню Н-17см; D1-21,5см; D2-10см;
110.		Автор невідомий (прдб. в м. Андрушівка Житомир. обл.). Макітра (Макітра) АП-20673/Г-1970 с. Биків Брусилівський р-н Житомирська обл. (переселенці) Глина, гончарний круг, випал Н-18см; D1-25см; D2-13см;
111.		Автор невідомий. Макітра (Макутрик) АП-20674/Г-1971 с. Лелів Чорнобильський р-н Київська обл. (Зона відчуження ЧАЕС) Глина, гончарний круг, полива, випал Н-10см; D1-10см; D2-7см;
112.		Автор невідомий. Горщик малий (Горщечок) АП-20675/Г-1972 с. Куповате Чорнобильський р-н Київська обл. (Зона відчуження ЧАЕС) Глина, гончарний круг, полива, випал Н-10см; D1- 0см; D2-7см;
113.		Автор невідомий. Горщик малий (Горщечок) АП-20676/Г-1973 с. Лелів Чорнобильський р-н Київська обл. (Зона відчуження ЧАЕС) Глина, гончарний круг, випал Н-11см; D1-10,5см; D2-6,5см;
114.		Автор невідомий. Горщик малий (Горщечок) АП-20677/Г-1974 с. Лелів Чорнобильський р-н Київська обл. (Зона відчуження ЧАЕС) Глина, гончарний круг, випал Н-11см; D1-9,5см; D2-6см

Тетяна БОРОВИЦЬКА ***(Київ)***

ЗБІРКА НАТІЛЬНОГО ВБРАННЯ БЕРЕЗНІВЩИНИ У ФОНДАХ МУЗЕЮ-АРХІВУ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

У фондовому зібранні Музею-архіву народної культури Українського Полісся (далі – МАНКУП) зберігається велика колекція народного одягу, частину якої займає збірка вбрання Березнівщини, передана до музею місцевими мешканцями під час комплексної історико-культурної експедиції Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. Вона презентує одяг різних населених пунктів Березнівського та Костопільсткого районів Рівненської області. Окремими зразками, зібраними в 2013 році, представлено вбрання Сарненського району Рівненської області.

Зокрема, збірка містить одяг із сіл Моквин, Поляни, Бронне, Яринівка, Хотин, Вітковичі, Богуші, Тишиця, Балашівка, Маринин, Голубне, Білка, Городище, Князівка Березнівського, населених пунктів Яполоть і Ставок Костопільського районів, села Немовичі Сарненського району Рівненської області.

Збірка складається з жіночого вбрання та доповнень до нього (58 одиниць зберігання), а також кількох предметів чоловічого (2 одиниці) та дитячого (1 елемент) одягу. Зокрема, 38 одиниць натільного

вбрання, 13 – поясного, 3 одиниці нагрудного та 7 предметів доповнень до одягу склали збірку жіночого одягу Березнівщини. Дві сорочки представили натільний чоловічий одяг, одна блузка – дитячий.

Натільний жіночий одяг переданий до фондів у кількості 38 одиниць. З них 26 предметів надійшло від мешканців Березнівського району, 9 одиниць – жителів Костопільського та 3 – мешканців Сарненського районів. Більшість зразків виготовлені в першій половині XX століття. Це сорочки тунікоподібного, уставкового крою, з плечовими швами, а також єдина в колекції блузка. Пошиті вони з домотканого лляного сірого чи вибіленого полотна, тонкої фабричної тканини перкалю, штапелю. Кілька сорочок скомпоновані з різного за якістю домотканого лляного, конопляного полотна чи різного виду фабричних тканин. Збірка містить як святкові (34 одиниці), так і буденні (4 одиниці, 2 з яких – спідні) сорочки.

Як відомо, найдавнішим типом крою сорочки вважають тунікоподібний. Жіночі сорочки тунікоподібного крою збірки Березнівщини пошиті з однієї пілки домотканого лляного полотна, без швів на плечах. Це спідній одяг, переданий до фондів із сіл Бронне та Яринівка. Такі сорочки збірки коміра не мають – викот горловини підшитий до вивороту (сс. Бронне, Яринівка). Розміщений посередині пазушний розріз неглибокий, застібається на ґудзик (с. Яринівка) або без застібки (с. Бронне); рукави короткі.

Буденні сорочки пошиті з трьох пілок із одним швом на плечі (сс. Поляни, Бронне). Відрізняються між собою конструкцією коміра – відкладний (с. Поляни) чи стійка (с. Бронне), який застібається на ґудзик із накидною чи прорізною петлею, та трохи довшими рукавами – підшитими (с. Поляни) чи завершеними прямими манжетами (с. Бронне).

Уставкових сорочок у збірці найбільше. Уставки пришиті по пітканню, а в кількох сорочках – суцільнокроєні з рукавами (с. Богуші). За конструкцією сорочки такого крою різняться переважно типом комірів, місцем розміщення та оформленням пазушного розрізу, завершенням рукавів, техніками виконання та стилями орнаментальних прикрас. Зокрема, горловини майже всіх уставкових сорочок завершені коміром: у більш давніх – відкладним, переважно з прорізною петлею на кожному краї для зав'язки (сс. Поляни, Немовичі, Богуші, Тишиця, Яполоть), у виготовлених пізніше – коміром-стійкою, що застібається на 1 2 ґудзики з прорізними чи накидними петлями (сс. Моквин, Поляни, Вітковичі, Яполоть, Балашівка). Виріз горловини однієї з сорочок з с. Яполоть змодельований в чотирикутний виріз "каре".

Рукави в більшості уставкових сорочок збірки довгі, проте з різним завершенням: з прямими, інколи трохи видовженими манжетами на ґудзиках (сс. Моквин, Поляни, Бронне, Немовичі, Вітковичі, Богуші, Яполоть, Балашівка); зібрані у зборки під вузьку облямівку, часто прикрашену вишивкою чи обметувальним швом, що також застібаються на ґудзики (с. Богуші), інколи виготовлені з лляних ниток (сс. Поляни, Богуші), або на маленькі зав'язки (с. Богуші). Виділяються в цьому аспекті лише сорочки 1950 х років із сіл Немовичі й Тишиця з трохи коротшими, широкими рукавами, краї яких зібрані на резинку (сс. Немовичі, Тишиця). Пазушний розріз на сорочках розміщений посередині (сс. Моквин, Поляни, Немовичі, Вітковичі, Богуші, Тишиця), на кількох – зміщений вліво (сс. Моквин, Поляни, Яполоть, Балашівка), інколи прикритий нашитою, часто вишитою по одній стороні манишкою (сс. Немовичі, Тишиця, Яполоть, Балашівка) без застібки або застібається на один чи два ґудзики.

За техніками виконання орнаментів сорочки збірки умовно можна розділити на 4 групи:

1) вишиті заволікуванням сорочки (місцеві назви "затягання", "затягування", "затикання") (сс. Поляни, Вітковичі, Богуші);

2) декоровані тканим поперечно-смугастим орнаментом (с. Яполоть);

3) сорочки, вишиті хрестиком (сс. Моквин, Яполоть, Балашівка);

4) оздоблені вишивкою гладдю та стебнівкою (сс. Немовичі, Тишиця);

5) сорочки, орнаментальні композиції на яких виконані поєднанням кількох технік (с. Немовичі);

6) вироби, деталі на яких прикрашені різними техніками: заволікуванням і хрестиком (сс. Моквин, Поляни, Богуші), тканням і хрестиком (с. Яполоть), хрестиком і гладдю (с. Яполоть).

Основними орнаментальними мотивами на вишитих занизуванням сорочках є геометризовані елементи: ромбічні ланцюжки та сітки, Ж- та Х подібні зображення, ромби з дрібними елементами в середині чи без них, зубчасті та хрестоподібні елементи, розети різних модифікацій, зигзагоподібні хвилясті лінії та різного роду відгалуження. Орнаментальні смуги рослинного характеру вкладені з квіткових гірлянд та гілочок, витких галузок із листками чи ягодами в бордюрах чи без них, роз'єднаних мотивів різних видів квіток, розміщених у шаховому чи хаотичному порядку.

У принципах розміщення орнаментів на деталях сорочок колекції Березнівщини чітко простежується певний порядок. Насамперед, для уставкових сорочок характерне орнаментування плечової вставки. В більшості орнамент на цій деталі розміщений у нижній її частині (особливо якщо це вишивка "затяганням" чи гладдю), другу групу складають сорочки, в яких уставки орнаментовані на половину довжини чи

трохи більше (переважно ткані орнаменти та вишивка хрестиком). В кількох сорочках уставки заповнені орнаментом майже повністю (вишивка хрестиком). Тобто геометричні орнаменти в основному вкладені в вужчі смужки, рослинні – в ширші.

Композиції на рукавах уставкових сорочок колекції також можна розділити на групи за місцем розміщення:

1) поперечні смуги тканого чи вишитого "затяганням" орнаменту займають верхню меншу частину рукава;

2) нешироκі орнаментальні смуги розміщені у верхній та нижній частинах рукавів (вишиті "затяганням", рідше – хрестиком);

3) вишиті хрестиком композиції, рослинні мотиви на яких простягаються на половину деталі;

4) вишиті хрестиком композиції, де під верхньою орнаментальною смугою вільно чи в шаховому порядку розкидані окремі рослинні елементи;

5) поперечно-стрічковий орнамент заповнює рукави повністю, що утворює єдину, насичену барвами композицію і таким чином складає окрему групу.

Орнаментація комірів жіночих уставкових сорочок збірки також відзначається певними особливостями. Перша з них полягає в тому, що ця деталь прикрашена в усіх сорочках. Друга – в тому, що орнаментальні смуги чи мотиви на цій деталі часто виконані іншою технікою (сс. Моквин, Немовичі, Богуші та ін.). Наприклад, уставки, рукави та манжети сорочки з с. Яполоть декоровані тканим поперечно-смугастим орнаментом, а комір при цьому вишитий хрестиком. Третя особливість декорування комірів виявляється в тому, що відкладні деталі оздоблені смугою, яка простягається лише по краю, а комірі-стійки заповнені орнаментом повністю. Лише на одній сорочці вишивка на комірі зосереджена по кутах (с. Яполоть).

Манжети жіночих уставкових сорочок збірки переважно орнаментовані: прямі деталі заповнені вишивкою повністю (вишиті занизуванням зрідка прикрашені нешироκою смугою), а в зібраних під облямівку, дзвоноподібних чохлах обметений тільки край зборок (сс. Богуші, Поляни). Одна з сорочок із с. Моквин має недекоровані манжети, а на іншій виявлена така ж особливість, як і на комірах – манжети вирізняються декоруванням іншою технікою.

Пазухи в більшості сорочок збірки не декоровані. Лише кілька з них мають нашиті манишки, прикрашені вертикальними однією чи двома орнаментальними смугами (сс. Немовичі, Тишиця, Яполоть, Балашівка). На окрему увагу заслуговує подолок сорочок – усі вишиті "затяганням" вироби та одна із оздоблених вишивкою хрестиком сорочок (с. Поляни) мають декорований "затяганням" подолок, орнаментальна смуга на якому вкладена з різних видів геометричних елементів.

На кількох жіночих сорочках збірки виявлені допоміжні, найчастіше з'єднувальні, декоративні шви (с. Богуші). Змережуванням виконані шви з'єднання пілок на висоту орнаментальної смуги на подолку сорочок. Кілька зразків натільного уставкового жіночого вбрання мають прикрашені вишивкою шви з'єднання уставок із пілками (с. Богуші).

Таким чином, за художніми особливостями жіночі уставкові сорочки збірки одягу Березнівщини яскраво виділяються за районами їх надходження. Зокрема, сорочки Березнівського району вирізняються вишитими занизуванням ("затяганням", "затягуванням", "затиканням") поперечними смугами з великими чи дрібними геометричними елементами. При цьому вони виділяються декорованими в верхній та нижній частині рукавами. Натільний жіночий одяг з Костопільського району прикрашений переважно вишитими хрестиком рослинними композиціями, рідше – тканим орнаментом, укладеним із поперечних смуг. Жіночі сорочки з с. Немовичі Сарненського району виділяються вишитими гладдю рослинними узорами.

До фондів МАНКУП з с. Голубне передана жіноча блузка 1950-х років, що складає ще один конструктивний тип натільного вбрання збірки. Сконструйована з двох пілок штапелю з плечовими швами, блузка має округлий виріз горловини з нешироκою обшивкою-коміром на зав'язках, розміщений посередині неглибокий розріз пазухи, що застібається на 2 металеві кнопки, довгі, завершені прямими манжетами на кнопках рукави. Сорочка прикрашена вишитим хрестиком геометричним орнаментом поліхромної кольорової гами на комірці, довкола пазушного розрізу та в верхній частині рукавів.

Із с. Моквин до фондів музею передано єдиний зразок дитячого вбрання – дівочу блузу 1950-60-х років із фабричної тканини попліну. Блуза пошита з двох пілок з плечовими швами та нагрудними виточками. Виріз горловини завершений нешироκою обшивкою на ґудзичку з накидною петлею; неглибокий пазушний розріз – посередині; краї довгих двошовних рукавів зібрані на резинку. Прикрашена блузка вишитим хрестиком рослинним орнаментом різних відтінків зеленого та фіолетового кольорів. Орнаментальні смуги вкладені з квіткових гірлянд (комір, нагрудна частина, рукави) та медальйонних, вишитих у шаховому

порядку квіточок (рукави). Розріз пазухи декорований обметувальним швом і мережкою.

До збірки одягу Березнівщини увійшло також кілька деталей жіночого одягу. Це завершені прямими манжетами рукави з уставками та підрукавними клинами (с. Яполоть); окремі розкроєні деталі сорочки: рукави з підрукавними клинами та манжетами, уставки, комір і манишка (с. Яполоть); нерозкроєні заготовки на рукави жіночої сорочки (с. Яполоть); фрагмент сорочки, перешитий у накидку на дитячу колиску (с. Князівка). Усі деталі прикрашені різними техніками та композиціями: тканим поперечно-стрічковим орнаментом (с. Яполоть), вишитими хрестиком рослинними узорами (с. Яполоть), вишитою хрестиком смугою геометричного орнаменту (с. Князівка). Безумовно, деталі суттєво доповнюють збірку та слугують корисним науково-допоміжним матеріалом при вивченні крою традиційного жіночого вбрання Березнівщини.

Щодо кольорової гами, то на сорочках, декорованих тканим і вишитим занизуванням орнаментом, переважає червоний колір, інколи з незначним додаванням чорного, білого, синього, блакитного, фіолетового. Для вишитих хрестиком сорочок характерні два кольори – червоний та чорний. Поліхромний орнамент застосований лише при оздобленні блузок, де використані нитки різних відтінків зеленого, червоного, синього, блакитного, жовтого, оранжевого, фіолетового кольорів.

Чоловічий натільний одяг представлений сорочками 1940 60-х років із сіл Маринин Березнівського та Ставок Костопільського районів. Пошиті вони з двох, інколи розширених донизу (с. Маринин) пілок фабричної тканини перкалю зі швами на плечах. Виріз горловини округлої форми, обшитий неширокою смугою полотна з прорізними петлями по краях для зав'язки (с. Ставок). Неглибокий, розміщений посередині пазушний розріз застібається на маленькі металеві кнопки, а в одній із сорочок (с. Маринин) під коміром скріплюється зав'язками з кольоровими китицями. По обидва його боки нашита поверх (с. Ставок) або підшита з вивороту (с. Маринин) манишка, інколи зі скошеними внизу кутами (с. Ставок). Рукави довгі двошовні (с. Маринин) чи з трикутними клинами (с. Ставок), завершені прямими манжетами на металевих кнопках. Обидві сорочки прикрашені вишитим хрестиком геометричним орнаментом поліхромної кольорової гами. Орнаментальні смуги розміщені на комірі, манищці та манжетах. Основними мотивами є зубці, т.зв. роги, ромбічні ряди та розетки.

Усі зразки натільного вбрання збірки мають гарний стан збереження. На кількох одиницях виявлені дірки або нашиті латки, незначні втрати декоративних елементів, пошкодження або втрати ґудзиків. Основним недоліком музейних предметів збірки традиційного вбрання є втрата первинного відтінку полотна.

Музейна збірка стане базою для проведення науково-дослідницької та виставкової роботи, а також одним із основних джерел вивчення традиційного народного одягу Березнівщини.

---

1. Музей-архів народної культури Українського Полісся. – Польова книга "Березне-2013".

2. Музей-архів народної культури Українського Полісся. – Фондова група "Одяг". – Інв. №: О-1849, О-1850, О-1851, О-1852, О-1853, О-1854, О 1855, О-1856, О-1858, О-1860, О-1864, О-1865, О-1868, О-1872, О-1873, О 1874, О-1875, О-1876, О-1880, О-1883, О-1884, О-1885, О-1886, О-1888, О-1889, О-1891, О-1892, О-1893, О-1894, О-1895, О-1896, О-1897, О-1899, О-1900, О-1905, О-1906, О-1907, О-1908.

Ольга БРЕЛЬ, Яніна ДІДЕНКО ***(Чигирин)***

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ «ІСТОРІЯ ЧИГИРИНСЬКОЇ ФОРТЕЦІ»

Чигиринська фортеця відома в історії України як одне з наймогутніших укріплень XVI – XVII ст.ст. на півдні Правобережної України. Її розташування пов'язане із сприятливим географічним положенням на кордоні з Диким полем та необхідністю захисту територій українських земель від постійної загрози турецько-татарської агресії.

Функціонування Чигиринської фортеці пов'язане з іменами Остафія Дашкевича та Олександра Вишневецького. У 1576 р. польський король Стефан Баторій подарував місто Чигирин з фортецею козакам [3; 884]. З цього часу Чигирин знаходиться у центрі подій, пов'язаних з боротьбою українського народу за свою незалежність. В середині XVII ст. за часів гетьманування Б.Хмельницького в Чигиринській фортеці зосереджувався артилерійський арсенал Війська Запорізького. За свідченням Петронія Ласки, посланця Адама Кисіля до Богдана Хмельницького, у червні 1648 року при Хмельницькому в Чигирині

«було 10000 війська та 74 гармати» [1; 44]. У цей період, за словами сучасника Павла Алепського, фортеця «… не мала собі рівних у всій країні козаків» [10; 245]. Через кілька років Евлія Челебі (турецький мандрівник XVII ст.) відзначав: «Нині це міцна фортеця, яка має три ряди стін… Її цитадель стоїть на крутій скелі. Довкола фортеці три ряди непрохідних ровів… У цитаделі стоять будинки солдатів-козаків… Там же арсенал, чудові гармати, монастир із дзвіницею, схожою на башту» [11].

У період Руїни місто Чигирин опинилося в центрі міжусобних війн за гетьманську булаву, витримало осаду військ Ю.Хмельницького, І.Брюховецького. А за часів гетьмана П.Дорошенка – російських військ на чолі з Г.Ромодановським та гетьманом І.Самойловичем.

В період гетьманування П.Дорошенка в Чигирині були проведені значні фортифікаційні роботи, розчищені вали, укріплені кам'яні і дерев'яні стіни замку і міста, відремонтовані дерев'яні башти. У замку з'явився великий кам'яний бастіон, який на планах та в описах Чигирина 1678 р. називається «виводом, розкатом, баштою» або «тюрмою Дорошенка» [6, 167]. Він мав гарматні амбразури та рушничні бійниці, що розміщувалися у трьох рівнях – нижнього, середнього та верхнього бою [6, 176].

Плани і описи Чигирина 1677 – 1678 рр. свідчать про те, що гетьманська столиця напередодні своєї загибелі мала розгалужену систему земляних, дерев'яно-земляних, дерев'яних і кам'яних оборонних споруд, узгоджених з особливостями місцевості і природніми перешкодами. Ці укріплення зводилися кількома поколіннями жителів і захисників міста. На Придніпровській Україні лише в Чигирині були кам'яні фортечні мури [6, 184].

Під час Чигиринських походів 1677 і 1678 рр. завдяки мужності і героїзму оборонців фортеця в Чигирині відіграла вирішальну роль у захисті Правобережної України та Києва від нападу турецько-татарського війська.

Події, пов'язані з історією Чигиринської фортеці, відомі з багатьох історичних джерел: «Літопису Самійла Величка», «Літопису Г. Грабянки», «Історії Русів», «Літопису Самовидця», спогадів мандрівників, що побували в Чигирині у XVI – XVII ст.ст., графічних зображень плану П.Гордона, останнього коменданта Чигиринської фортеці у 1678 р., плану 1677 р. французького агента Шарля О. Нуантеля.

На території фортеці проведені археологічні дослідження, що дали змогу виявити її частину – бастіон Дорошенка, і завдяки Державній Комплексній Програмі розвитку історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б.Хмельницького на 2004 – 2010 рр.» відтворити його.

Перші наукові дослідження Замкової гори, де розміщувалась Чигиринська фортеця, проводив В. В. Хвойка на початку XX ст. Ним були відкриті і частково досліджені залишки оборонних споруд у Чигирині на Замковій горі та біля її підніжжя. Наслідки цих досліджень опубліковані в «Археологической летописи Южной России». На схилах Замкової гори В. В. Хвойка відкрив залишки великої кам'яної споруди XV – XVI ст., очевидно, рештки фортеці [2; 119].

Матеріал про дані дослідження був опублікований в «Археологической летописи Южной России». На жаль, у згаданих публікаціях відсутні креслення і прив'язки, тому визначити місце знаходження цих споруд неможливо. Відсутні також і наукові звіти про проведені В. В. Хвойкою розкопки в Чигирині [2; 119].

У 1953 р. на території міста проводив архітектурно-археологічні дослідження доктор архітектури Г. Н. Логвин. Під час розкопок на Замковій горі було відкрито залишки потужної оборонної стіни XVI – XVII ст.ст., викладеної з місцевого каменя-піщаника [7; 10].

У 1972 – 1973 рр. археологічна експедиція у складі к. і. н. Р. О. Юри та к. і. н. П. А. Горішнього здійснила в Чигирині розвідки і розкопки. На схилах гори у шурфах і траншеях часто траплялися кахлі, уламки жолобкової цегли, фрагменти керамічного посуду XVII ст., покритого зеленою і жовтою поливами [2; 120].

З 1989 року починається новий етап археологічних досліджень Чигирина. Протягом польових сезонів 1989 – 1992 років Чигиринська експедиція на чолі з П. А. Горішнім продовжувала дослідження залишків гетьманської фортеці, а саме бастіону Дорошенка. Було розкопано її підземну частину, відкрито три приміщення. Одне з них трикутної форми, з досить потужними стінами, викладеними з великих кам'яних брил, скріплених вапняним розчином; вікна відсутні. Приміщення сполучається із іншим, стеля якого вимурувана у вигляді склепіння. Загальна площа даної кімнати понад 200 кв. м. У заповненні виявлено понад 100 ядер до гаківниць та гармат різного калібру, свинцеві кулі, деталі замка від крем'яної рушниці, бойова сокира, молот, підкови від козацьких чобіт, ножі, люльки та інші побутові речі [2; 120].

Велике приміщення з'єднувалось проходом з іншою частиною підземелля, звідки був вихід по східцях вгору, на подвір'я всередині фортеці. Тут добре збереглись залишки східців, які були вмуровані у стіни, знайдено значну кількість пічних кахлів з рельєфним рослинним та геометричним орнаментом, фрагменти

кераміки XVII ст.

У верхній частині стіни центрального приміщення розкриті залишки гарматних амбразур [2; 120].

У серпні-листопаді 2004 року у Чигирині працювала експедиція Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка та Сіверського інституту регіональних досліджень на чолі з Полтавцем В. І., Мудрицьким Г. А. та Новик Т. Г. Одним з об'єктів дослідження була зовнішня територія бастіону Дорошенка, на схилі Замкової гори. З метою дослідження можливих додаткових земляних фортифікаційних споруд було розбито п'ять траншей перпендикулярно північно-східній стіні бастіону та три траншеї перпендикулярно південно-східній стіні. Потужність культурного шару на дослідженій території сягала 1,7 – 4,5 м. Загальна площа розкопок – 61,35 м^2 [8; 1]. Таким чином, було ретельно досліджено зовнішню територію бастіону Дорошенка. Серед археологічних знахідок – велика кількість фрагментів кераміки, фрагменти люльок, кулі, ядра та їх фрагменти, картеч, цвяхи [8; 4 – 10].

Відтворення бастіону Дорошенка Чигиринської фортеці було проведено згідно Генерального плану розвитку Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 721 «Про затвердження Комплексної програми розвитку історико-архітектурного комплексу „Резиденція Богдана Хмельницького" на 2004 – 2010 роки» [9] бастіон Дорошенка було відтворено. У підвальному приміщенні площею 100 м^2 було вирішено розмістити музей «Історії Чигиринської фортеці». В ньому планувалося відтворити історію замку, етапи його розбудови, сторінки життя фортеці у мирний час та під час військових подій.

В ході підготовки концепції, структурного та тематико-експозиційного планів виникали і певні труднощі. На момент виникнення ідеї створення музею історії Чигиринської фортеці вже були розпочаті роботи по оформленню експозиції музею Б.Хмельницького, яка хронологічно охоплює той же період, що і музей історії Чигиринської фортеці. Саме тому основний логічний наголос при підготовці концепції, структурного та тематико-експозиційного планів робився на можливості відтворення ситуативної картини життя захисників Чигиринського замку під час облоги фортеці. Разом з тим, суттєва увага мала бути приділена археологічним предметам, знайденим під час розкопок решток фортеці. Головним же експонатом мали бути, власне, автентичні залишки бастіону Дорошенка.

Створенню вищезгаданих документів передувала копітка робота співробітників заповідника у бібліотеках та архівах України. Ретельно опрацьовано джерела з даної тематики – щоденник учасника Чигиринських походів 1677 і 1678 рр. інженера-фортифікатора Патріка Гордона, літопис Самійла Величка та ін. У жовтні 2006 р. з метою підготовки матеріалів для оформлення експозиції музею молодші наукові співробітники заповідника В. І. Капуста та О. В. Проценко були направлені у наукове відрядження до Москви. Ними були опрацьовані фонди Державного історичного музею (відділ письмових джерел) та Російського державного архіву давніх актів, виготовлені цифрові копії виявлених документів за згаданою тематикою.

У 2007 році після опрацювання документів та фондових предметів, пов'язаних з історією Чигиринської фортеці, були підготовлені концепція, структурний та тематико-експозиційний плани майбутнього музею. Їх авторами стали молодші наукові співробітники заповідника В. І. Капуста та О. В. Проценко. В майбутній експозиції передбачено декілька розділів: «Чигиринський замок як пам'ятка бастіонної фортифікації», «Історія розвитку фортеці», «Фортеця під час Чигиринських походів 1677 і 1678 рр.», «Археологічні дослідження Чигиринської фортеці» та «Відтворення історичного середовища із життя гарнізону Чигиринської фортеці XVI – XVII ст.» [4]. Тематико-експозиційний план побудований за хронологічним принципом. В документі використані спогади сучасників про роль і значення Чигиринської фортеці у XVI – XVII ст.ст.. Вони мають стати, фактично, анотаційним матеріалом, що буде доповнювати експозицію, вдало вводячи відвідувача у епоху. Серед них перша згадка про Чигиринський замок – запис із щоденника Ю. Язловецького від 1571р., універсал про надання права володіння Чигиринськими землями із дозволом збудувати замок О.Вишневецькому (1589 р.), універсал про надання Чигирину Магдебурзького права 1592 р., опис чигиринських укріплень за ревізією 1622 р., описи фортеці мандрівниками, які відвідали її у 1655 – 1656 рр. – П. Алепського та Е. Челебі. Значну роль у розкритті тем окремих розділів експозиції гратимуть копійні матеріали документів з російських архівів: записи про відправку до Чигирина людей та припасів, про ремонт Чигиринських укріплень в період Чигиринських походів 1677 і 1678 рр., подяка за участь у Чигиринських походах усьому Запорозькому війську від царя Федора Олексійовича (1679 р.), сторінки зі щоденника П. Гордона. Одними із найцікавіших документальних свідчень, які дозволяють відтворити вигляд Чигиринського замку є іконографічні матеріали – план фортеці П.Гордона, план міста і замку 1677 р., оригінал якого зберігається у Дипломатичному архіві Міністерства закордонних справ Франції у Парижі. Доречно впишуться в експозицію і портрети історичних осіб, життя та діяльність яких

були тісно пов'язані із функціонуванням Чигиринського замку: П. Дорошенка, П. Гордона, І. Самойловича, Кара Мустафи [5].

Основними експозитами нового музею мають стати предмети віднайдені під час археологічних розкопок решток бастіону Дорошенка. Серед них особисті речі захисників замку – підківки для взуття, люльки, зброя, та козацьке спорядження – кулі, свинець, кремені для рушниць, стріли, ядра та їх фрагменти.

Значна частина експозиційної площі має бути відведена під відтворення ситуативної картини, що передбачає виготовлення воскових фігур учасників оборони Чигиринського замку під час Чигиринських походів 1677 – 1678 рр. – козаків та московських стрільців, відтворення інтер'єру, виготовлення копій, муляжів зброї та захисних пристосувань, зображення яких подані у щоденнику П. Гордона (фашини, габіони, тури).

На даний момент завершена перша черга реставраційного відтворення оборонних стін Чигиринського замку – бастіону Дорошенка, який передано на баланс Національного історико-культурного заповідника «Чигирин». І лише відсутність коштів не дає можливості втілити у життя плани колективу. Маємо надію, що із виділенням фінансування і створенням експозиції новий музей стане ще одним привабливим туристичним об'єктом, місцем проведення історичних реконструкцій та військових фестивалів.

1. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. Т. 2. 1648 – 1651 годы. – М.: Издательство Академии наук, 1954. – 560 с.

2. Горішній П. А. Археологічні дослідження в Чигирині / П. А. Горішній // Археологічні дослідження на Черкащині. – Черкаси: облредвидав «Сіяч», 1995. – С. 119 – 123.

3. Граб'янка Г. Літопис / Г. Граб'янка // Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Граб'янки. – К.: Дніпро, 2006. – 976 с.

4. Капуста В. І., Проценко О. В. Структурний план музею «Історія Чигиринської фортеці» / В. І. Капуста, О. В. Проценко / НА НІКЗ «Чигирин». – Чигирин, 2007.

5. Капуста В. І., Проценко О. В. Тематико-екпозиційний план музею «Історія Чигиринської фортеці» / В. І. Капуста, О. В. Проценко / НА НІКЗ «Чигирин». – Чигирин, 2007.

6. Ленченко В. А. История и топография Чигирина в XVII веке // Гордон П. Дневник 1677 – 1678. – М.: Наука, 2005. – 235 с.

7. Логвин Г. Н. Чигирин – Суботів / Г. Н. Логвин. – К., 1954.

8. Полтавець В. І., Мудрицький Г. А., Новик Т. Г. Звіт про виконання наукових археологічних робіт на території резиденції Богдана Хмельницького в м. Чигирині в 2004 р. / В. І. Полтавець, Г. Н. Мудрицький, Т. Г. Новик / НА НІКЗ «Чигирин». – Чигирин, 2004.

9. Постанова від 2 червня 2004 р. №721 «Про затвердження Комплексної програми розвитку історико-архітектурного комплексу «Резиденція Богдана Хмельницького» на 2004 – 2010 роки». [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України, д.721-2004-п. – Режим доступу до документа: http://www.uapravo.net/data/base29/ukr29718.htm

10.Халебський П. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / П. Халебський / Упоряд. М. О. Рябий; Післям. В. О. Яворівського. – П. Халебський. - К.: Ярославів вал, 2009. – 293с.

11. Челеби Э. Книга путешествий. Земли Молдавии и Украины. Том V. / Э. Челеби. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к статье: http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Celebi3/text5.phtml?id=1731

Оксана ВЕНГРИНОВСЬКА ***(Коломия)***

КОМПЛЕКТУВАННЯ, ОБЛІК ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ МУЗЕЙНИХ ЗІБРАНЬ

Музей є зберігачем унікальних предметів, які мають високу культурну та національну цінність. До основних напрямів роботи будь-якого музею належать: комплектування музейних фондів, облік, інвентаризація та каталогізація музейних колекцій, консервація і зберігання музейних фондів.

Система державного обліку регламентується положеннями законів України: "Про музеї та музейну справу" [2; 49 - 58], Положенням "Про Музейний фонд України"[4], "Закон України "Про культуру" [5; 2 - 9], "Про Національний архівний фонд та архівні установи", "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" [6; 4, 5], Інструкцією з обліку та зберігання музейних цінностей з дорогоцінних металів і коштовного каміння, "Про охорону культурної спадщини", Інструкцією "Про порядок визначення оціночної і страхової вартості пам'яток Музейного фонду України, Порядком занесення унікальних пам'яток Музейного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання [8; 23-25].

Фондова робота орієнтована на збереження, дослідження і використання музейних предметів. Їх

охорона починається вже на етапі виявлення в середовищі побутування і становить суть одного з найважливіших напрямків музейної діяльності – комплектування фондів. На стадії відбору предметів починається і процес їх вивчення, мета якого – встановити, чи мають вони музейну цінність [7; 92].

Придбані предмети фіксуються в документах музею як державна власність. Таким чином, здійснюється облік фондів. Він проводиться на основі подальшого вивчення музейних предметів.

Створити умови, що забезпечують фізичну схоронність предметів, покликане зберігання фондів. Воно також вимагає вивчення музейних предметів, в ході якого розкривається спільне та відмінне в їх фізико-хімічних властивостях, що дозволяє виділити такі групи предметів, які потребують особливих умов зберігання [10; 23].

Предмети, що володіють певними ціннісними характеристиками, перетворюються на музейні предмети, і це відбувається в результаті здійснення музеєм одного з основних видів своєї діяльності – комплектування музейних фондів.

Комплектування музейних фондів – цілеспрямований, планомірний процес виявлення і збору предметів музейного значення для формування і поповнення музейного зібрання.

Наукова концепція комплектування музейних фондів містить узагальнене системне уявлення про завдання, напрями, форми і методи комплектування у відповідності з профілем музею та його місцем у музейній мережі [7; 127].

У пошуках шляхів найбільш оптимального вирішення проблем комплектування фондів музейні фахівці встановлюють тимчасові і постійні контакти з особами та організаціями, які можуть бути або є власниками предметів музейного значення. Мова йде про колекціонерів, художників, фотографів і т. д.

Форми комплектування музейних фондів різноманітні: закупівлі колекцій або окремих предметів; дарунок у власність музею колекцій або предметів організаціями або приватними особами; обмін дублетних і непрофільних матеріалів на предмети, що відповідають профілю і характером музейного зборів; цільові замовлення на виконання оригінальних робіт. Відповідно до плану комплектування музейного зібрання для збору предметів музейного значення здійснюються відрядження по комплектуванню [9; 48].

Щоб уникнути помилок при вирішенні питання про те, чи володіє предмет музейним значенням і чи потребує в ньому музейне зібрання, проводиться колективна експертиза. Її здійснює фондово-закупівельна комісія. Вона не тільки приймає рішення про придбання предмета музейного значення, але і відносить його до основного або науково-допоміжного фонду. Її рішення оформлюються протоколом, який підписується головним зберігачем, затверджується директором музею [1; 280].

Предмети приймаються на тимчасове зберігання, що фіксується спеціальним актом прийому. Одночасно записується легенда предмета**,** яка містить відомості про походження предмета, середовищі його побутування, способи застосування, а також про самого власника.

Фондово-закупівельна комісія приймає рішення про прийом або повернення предметів, а також про їх вартість. При прийомі предметів або колекцій в дар укладається договір дарування, при прийомі предметів на закупівлю укладається договір купівлі-продажу, при прийомі предметів в обмін укладається договір міни. Складається акт про прийом предметів на постійне зберігання.

Облік музейних фондів є одним з основних напрямків фондової роботи. Його мета полягає в юридичній охороні музейних фондів та прав музею на дані, отримані в результаті вивчення музейних предметів і колекцій. Облік фондів являє собою безперервний процес, оскільки фонди музею постійно поповнюються, ведеться контроль за рухом предметів і за їх станом.

У процесі обліку музейних фондів складається за встановленими формами облікова документація. В ній містяться дані про окремі предмети і групах предметів, про порядок їх надходження в музей та в різні фондові підрозділи. Це акти прийому, акти видачі, книги надходжень, книги наукової інвентаризації.

Державний облік музейних фондів передбачає два етапи: первинна реєстрація та інвентаризація.

Юридичне оформлення належності предметів музею та прав музею на ці предмети починається з акту прийому предметів на постійне зберігання.

Предмети проходять первинну реєстрацію, вони вносяться в книгу надходжень музейних предметів (основного фонду) або в книгу обліку науково-допоміжних матеріалів [7; 141].

Фондові зберігання розподіляються за групами чи відділами. У Національному музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й.Кобринського фондові зберігання розподіляються за відділами: «Художня обробка дерева, металу та шкіри», «Живопис», «Графіка», «Нумізматика», «Писемний», «Писанка», «Речовий», «Вишивки, одягу, тканини», «Кераміка», «Фото», «Сільськогосподарський відділ», «Археологія». Предмети з дорогоцінних металів складають спеціальну інвентарну групу.

Опис предмета робиться на основі результатів його атрибуції, отриманих до моменту його первинної реєстрації. У книзі надходжень фіксуються також дані про час, джерела, способи надходження предмета, його збереження, вартості, супровідних документах.

На стадії первинного обліку створюється система картотек – карткових чи електронних. Особливо необхідна облікова картотека, що виконує інформаційну функцію книги надходжень. Складові її картки ідентичні за змістом записів у книзі надходжень і розташовані в порядку її номерів.

Другий етап обліку – інвентаризація, що являє собою основну форму вивчення, опису і наукового визначення предметів основного фонду. Здійснюється вона за допомогою книг наукової інвентаризації [1; 274].

У науковому інвентарі дається точне найменування предмета, його докладний опис із переліком усіх наявних клейм, монограм, підписів і написів. Вносяться дані про автора, місце і час створення та побутування, історії предмета, матеріалі та техніці виготовлення, розмірі і вазі (для предметів з дорогоцінних металів і каменів), ступеню збереження. У відповідних графах зазначаються облікові позначення, старі облікові позначення (якщо вони є), дані про джерело і способі надходження, ціною та ін [7; 146].

Кожен предмет, записаний в науковому інвентарі, отримує свій номер, який проставляється на ньому і в книзі надходжень. Таким чином, музейний предмет в підсумку знаходить два номери: по книзі надходжень і по науковому інвентарю.

Проставляючи облікове позначення, важливо не завдати шкоди зовнішньому вигляду предмета і разом з тим завдати його так, щоб воно було доступне для огляду хранителю і досліднику, не осипалося, не стиралося. Якщо облікове позначення неможливо нанести на сам предмет, використовують етикетки і бирки, які пришивають, прибивають або підвішують до предметів, проставляють на монтуванні, на індивідуальній упаковці [3; 64].

Запис в науковий інвентар робиться на основі попередньо складеної картки наукового опису предмета, графи якої повинні відповідати графам інвентарю. Заповнюється вона в процесі визначення музейного предмета і фіксує результат вивчення всіх основних його ознак [8; 27, 28].

На основі карток наукового опису музейних предметів створюється інвентарна картотека, що виконує інформаційні функції книг інвентарного опису і служить основою для наукової каталогізації фондів. Для того, щоб швидко знаходити предмети, складається топографічна картотека, а також топографічний опис, де фіксується місце зберігання кожної одиниці обліку [8; 34].

Наявність електронних носіїв інформації не позбавляє музейних фахівців від оформлення облікових документів на паперових носіях, оскільки тільки вони мають юридичну силу. Проте автоматизація діяльності фондових підрозділів значно знижує трудовитрати, зменшує ймовірність помилок і дозволяє оперативно вносити зміни в підготовлювані документи.

Особливо широкі можливості комп'ютеризація відкриває в області каталогізації музейного зібрання. За її допомогою ведуться картотеки, що включають в себе як завгодно докладні дані про предмети та необхідний довідковий апарат. Вона дозволяє вести пошук інформації за різними ознаками – автору, інвентарним номером, датою створення, а одержувані за запитом відомості можуть мати як текстову, так і графічну форму [1; 309].

Завдання зберігання фондів полягають в забезпеченні збереження музейних цінностей, у захисті їх від руйнування, псування і розкрадання, а також у створенні сприятливих умов для вивчення і показу колекцій. Зберігання фондів здійснюється в фондосховищі, в експозиції, під час переміщень предмета всередині музею і за його межами.

Всі предмети схильні до природного старіння, однак, якщо послабити вплив на них несприятливих чинників, процес можна сповільнити. Саме з цією метою в музеї встановлюється певний режим зберігання [8; 59].

Однією з основних причин старіння предметів є нестабільність температурно-вологісного режиму, його різкі сезонні і добові коливання. Характер і сила впливу на предмет рівня температури і вологи залежить від багатьох факторів – від матеріалу, з якого виготовлений предмет, від його пристрою, від середовища, де він перебував до надходження в музей [7; 171].

Для реєстрації температури і вологості в кожному сховищі і експозиційному залі встановлюють спеціальні прилади – психрометри, гігрометри, термометри або самописні термографи і гігрографи. Показники температури і вологості реєструються у спеціальному журналі.

Для уповільнення процесу природного старіння предметів необхідно дотримуватися світлового режиму. Світловий режим встановлюється в залежності від матеріалу, кольору і ступеня збереження предмета.

Для забезпечення оптимального режиму зберігання музейних колекцій їм необхідний захист від забруднювачів повітря, під впливом яких відбувається процес старіння і руйнування предметів.

У коло завдань зберігання фондів входить і захист від механічних пошкоджень. Багато музейних предметів створені з неміцних матеріалів, легко піддаються руйнуванню.

Одне з найважливіших завдань зберігання музейних фондів полягає в попередженні виникнення екстремальних ситуацій – пожеж, аварій електромережі, водопровідної мережі, опалювальної системи, а також розкрадань. Музейні приміщення повинні бути оснащені протипожежним інвентарем, системами автоматичного пожежогасіння, пожежною та охоронною сигналізацією. У музеях ведуться цілодобовий протипожежний нагляд і охорона.

Збереження музейних предметів в умовах режиму, гальмуючого процеси їх природного старіння, а також призупинення вже розпочатого руйнування з подальшим зміцненням предметів здійснюється в ході консервації може проводити тільки реставратор. Предмети нерідко мають втрати, пізніші доповнення, а також пошкодження, в результаті яких вони повністю або частково втрачають свій первісний вигляд або стан, тим самим знижується їх музейна цінність. У цих випадках здійснюється реставрація предметів, тобто усуваються спотворення, які викликані природним старінням, нанесеними пошкодженнями або навмисними змінами [1; 316].

Хранителі та реставратори постійно здійснюють контроль за станом музейного зібрання, відбираючи предмети, які потребують консервації та реставрації. Результати цього огляду заносяться в спеціальний опис, у якій крім основних ознак предмета, фіксується і стан його збереженості. Це дозволяє виявляти зміни, що відбулися з предметом за певний відрізок часу.

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник/ Перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. – Львів: "Літопис", 2005. – 632 с.

2. Про музеї та музейну справу. Закон України від 29 черв. 1995 р. № 249 / 95-ВР // Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища : зб. офіц. док. – К. : Істина, 2002. – с. 49 – 58.

3. Мезенцева Г. Музеєзнавство: (На матеріалах музеїв УРСР) / Галина Георгіївна Мезенцева,; Ред. С. М. Чайковський. - К. : Вища школа. Голов. вид-во, 1980. - 120 с.

4. Постанова від 3 листопада 2010 р. № 1007 "Про внесення змін до Положення про Музейний фонд України".

5. Закон України № 2778 – VI "Про культуру " // Музеї України. Науково-популярний журнал. - №4(38). - 2010. - 41 с.

6. Про внесення змін до Закону України „Про музеї та музейну справу". Закон України від 5 листоп. 2009 р. № 1709–VI // Голос України. – 2009. – 28 листоп. – с. 4 – 5.

7. Музееведение. Музеи исторического профиля: Учеб. пособие для вузов по спец. "История" / Под. ред. К. Г. Левыкина, В. Хербста. - М. : Высшая школа, - 1988. – 431 с.

8. Музейное дело в СССР. Важнейшие направления совершенствования работы советских музеев в свете решений XXVII съезда КПСС. Сборник научных трудов. - Москва, 1987. – 192 с.

9. Проблемы комплектования, научного описания и атрибуции этнографических памятников. Сборник научных трудов. - Ленинград, 1987. – 180 с.

10. Терминологические проблемы музееведения. Сборник научных трудов. -Москва, 1986. – 136 с.

Олександр ГАВРИЛЮК ***(Луцьк)***

МУЗЕЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 1920-х – 1930-х РОКІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ

Для вітчизняної історіографії межі XX–XXI століть властиве звернення до багатьох сторінок минулого західноукраїнського регіону, що замовчувалися або спотворювалися впродовж соціалістичної доби. Однією з них є діяльність тут впродовж 1920-х – 1930-х років музейних закладів. На сьогодні нагромадився значний масив наукової літератури, що висвітлює різні грані їх функціонування як важливих осередків пам'яткознавчої та пам'яткоохоронної роботи. Така ситуація диктує потребу узагальнення наявних здобутків у висвітленні означеної теми, з'ясування питань, що не отримали висвітлення і вимагають подальшої уваги дослідників.

Ознайомлення з роботами сучасних вітчизняних науковців засвідчує, що тема знайшла відбиття на сторінках праць про населені пункти західноукраїнського регіону, його краєзнавче вивчення, діяльність низки світських та церковних науково-громадських товариств, їх визначних представників з охорони

культурної спадщини краю, ін. Зокрема, про відновлення після Першої світової війни діяльності музеїв Львова, появу та розбудову у місті нових музейних осередків йдеться у третьому томі колективної монографії "Історія Львова" [27, 110–116, 179–181]. Про музеї Західної України міжвоєнного періоду згадується у праці з історії українського краєзнавства [19, 208–209]. У контексті вивчення проблематики охорони пам'яток історії та культури науково-громадськими товариствами тема розглядається у дослідженнях М. Бандрівського [2], С. Гнот [15], В. Ленцика [38], С. Терського [45], Н. Заставецької [21], Н. Кінд-Войтюк [28; 29], ін.

Проте основний масив досліджень складають праці сучасної української історіографії, у яких безпосередньо розповідається про музейництво Західної України 1920-х – 1930-х років у межах Другої Речіпосполитої. Першість тут належить розвідкам, що опубліковані у матеріалах конференцій різних рівнів, статтях у наукових збірниках. На їх сторінках висвітлено широкий спектр питань: суспільно-політичні та культурні умови творення музейних закладів, сутність тодішніх теоретико-методологічних підходів до організації музейної справи, розбудова мережі й формування збірок музеїв регіону, внесок окремих особистостей, світських та духовних інституцій у цю справу, ін. Помітне місце у висвітленні цих та інших питань музеєзнавства належить збірникам, підготовленим з ініціативи і за безпосередньої участі Волинського краєзнавчого музею [7–11].

Якщо взяти до уваги окремих авторів, то серед представників цього напряму досліджень слід назвати Т. Гонтар [20], П. Арсенича [1], А. Данилюка [18], А. Козицького [31; 32], В. Бойка та Л. Коваль [4], А. Крутоус [36; 35], І. Головацького [16], О. Ошуркевича [39; 40], Л. Коць-Григорчук [33], А. Силюка [44], М. Батога [3], М. Паньківа [41; 42], Є. Ковальчук [30], О. Волинську [6], Б. Савчука [43], М. Хитя [47], В. Лавренюка [37], Н. Заставецьку [24; 22; 23], О. Гаврилюка [14; 13; 12], ін.

Значна частина доробку вітчизняних дослідників присвячена діяльності одного з провідних представників української музейної справи Західної України – музею Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) [20; 4; 16; 47]. Складання його етнографічних колекцій висвітлює публікація Т. Гонтар [20]. Тут згадано про полеміку навколо визначення дати заснування музею, пояснено причини побутування кількох назв установи (музей Наукового товариства імені Шевченка, Музей старожитностей, Український національний музей імені Т. Шевченка, Культурно-історичний музей, ін.). Звернена увага на доцільність застосування таких назв цього музейного закладу, простежено шляхи наповнення фондів пам'ятками, оприлюднено імена меценатів. Розвиток музею НТШ у 1920–1939 роках став предметом вивчення М. Хитя [47]. Уникаючи політологічних та культурологічних оцінок, автор показав провідну роль цього музею у збиранні, вивченні та збереженні пам'яток української культури в Східній Галичині, на інших західних етнічних українських землях, які перебували у складі міжвоєнної Польщі [47, 33–34].

Функціонування українських музеїв Галичини часів Другої Речіпосполитої охарактеризували П. Арсенич [1], А. Данилюк [18], В. Козицький [32], М. Паньків [41; 42], О. Волинська [6], В. Лавренюк [37], Б. Савчук [43], О. Гаврилюк [13; 12]. Зокрема, заслуга В. Козицького полягає у введенні до наукового обігу низки неопублікованих документів про організацію краєзнавчих музейних осередків, формування структури українського музейництва, визначення його пріоритетів. Стосовно змісту публікації Б. Савчука, то зародження регіональних музеїв автор вважає втіленням у життя планів Товариства охорони української старовини, заснованого 1914 року при Національному музеї у Львові [43, 112]. Викликають зацікавлення висновки щодо створення органу для координації роботи українських самодіяльних музеїв Галичини. Таким Б. Савчук вважає Союз українських наукових працівників книгозбірень і музеїв (згодом – Союз українських музеїв, книгозбірень і архівів). Він підкреслює, що пізніше цю функцію став виконувати Союз прихильників Національного музею у Львові [42, 112].

Ґрунтовні розвідки про організацію і функціонування польських музейних установ Львова належать А. Крутоус [36; 35]. Зокрема, дослідниця порушила низку питань, з'ясування яких не втратило своєї актуальності й досі. Наприклад, вона відзначила зростання зацікавлення польського уряду діяльністю українських музеїв Львова. А. Крутоус зауважила, що це знайшло прояв у наданні їм вагомої державної фінансової підтримки [36, 11]. Закономірно авторка зробила висновок про необхідність вивчення причин, якими керувалися державна влада в цьому випадку, визначення інших прикладів такого прихильного ставлення до українських музейних закладів в умовах не завжди толерантної політики міжвоєнної Польщі щодо українства. Подібною спрямованістю й актуальністю постановки питань щодо діяльності музеїв Західної України 1920-х – 1930-х років відзначаються публікації О. Ошуркевича [39], А. Силюка [44], Є. Ковальчук [30], Н. Заставецької [24; 23].

До окремої групи праць вітчизняної історіографії можна віднести дослідження про участь світських громадських організацій та церковних інституцій у діяльності музеїв регіону. Відомо, що серед українських

громадських об'єднань активним прибічником музейної справи виступало товариство "Просвіта". Внесок останнього у розвиток національного музейництва впродовж міжвоєнного періоду досліджували І. Зуляк [25] та Н. Заставецька [22]. Зокрема, І. Зуляк підсумував, що робота "Просвіти" в цьому напрямку передбачала активні дії правління з організації при філіях товариства музейно-архівної комісії, при читальнях – секцій з охорони пам'яток минулого, налагодження екскурсійної роботи, проведення спільних засідань для вироблення ефективних заходів щодо збереження й примноження культурної спадщини українського народу [25, 68].

Підтримку української музейної справи інституціями Української греко-католицької церкви, її провідним очільником Андреєм Шептицьким охарактеризувала О. Іваник [26]. Результатом дослідження стала оцінка співпраці у сфері музейництва представників церкви та наукових осередків, зокрема НТШ і наукової фундації митрополита Андрея Шептицького. На думку авторки, наслідком такої співпраці було виховання нового покоління священиків, покликаних поширювати серед галицької громадськості не лише слово Боже, а й музеєзнавчі та пам'яткоохоронні ідеї.

Складовою частиною досліджень сучасної української історіографії з теми є праці про персоналії міжвоєнного музейництва Західної України. Публікації Л. Коць-Григорчук [33] та Л. Бурковської [5] висвітлюють внесок у музейну справу І. Свєнціцького. Стаття Т. Тимченко [46] присвячена діяльності реставраторки Національного музею у Львові Я. Музики. У розвідці А. Козицького [31] проаналізовані здобутки на ниві музейної справи дослідника Бойківщини В. Кобільника; у статтях О. Кратюк [34] та В. Горняткевича [17] – відповідно відомого музейника Прикарпаття В. Кобринського та засновника і першого голови товариства "Бойківщина" В. Гуркевича. Вивчення постаті музеолога, дослідника народного мистецтва Волині О. Прусевича провів О. Ошуркевич [40]. Важливість надбання історичної біографістики у галузі музейництва міжвоєнних десятиліть полягає в тому, що вона дає змогу розглядати таку діяльність ніби-то з середини, виходячи із світоглядних уявлень та ціннісних орієнтирів її учасників.

Таким чином, тема функціонування музейних закладів Західної України в умовах міжвоєнної Польщі, внеску у музейну справу працівників музеїв, інших представників пам'яткоохоронної сфери, відомих та малознаних учасників краєзнавчого руху отримала за останні майже чверть століття помітне висвітлення в українській історіографії. Однак низка її питань і до сьогодні не знайшла висвітлення. Зокрема, потребують дослідження аспекти політики державної влади Другої Речіпосполитої стосовно українських музеїв, співпраця між науковцями та пам'яткознавцями Східної Галичини й Західної Волині щодо розвитку українського музейництва. Зберігає актуальність вивчення подвижницької праці діячів українського музейного руху з розширення мережі національних музейних закладів, координації зусиль щодо підвищення ефективності їх роботи, використання наявних у музейній справі можливостей для виховання національної самосвідомості українського населення, підтвердження українськості волинської та галицької земель. Окрім суто наукового характеру теми важливим є дослідження її гуманітарної складової – показу тих результативних контактів поміж українськими й польськими музейниками, які, не дивлячись на політичні розбіжності, сприяли порозумінню між обома народами засобами матеріальної і духовної культури.

1. Арсенич П. З історії музеїв Галичини / Петро Арсенич // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. – 1993. – Вип. 1. – С. 143–149.

2. Бандрівський М. С. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець XIX–XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Бандрівський Микола Стефанович. – Л., 2001. – 20 с.

3. Батіг М. Білі сторінки в історії Національного музею у Львові / Микола Батіг // Літопис Національного музею у Львові. – 2000. – № 1 (6). – С. 5–29.

4. Бойко В. Становлення та основні віхи музею історично-воєнних пам'яток / Володимир Бойко, Люба Коваль // Наукові записки Львівського історичного музею. – 1996. – Вип. V. – Ч. І. – С. 33–46.

5. Бурковська Л. В. Іларіон Семенович Свєнціцький – видатний вчений, музеєзнавець, дослідник сакрального мистецтва / Л. В. Бурковська // Могилянські читання 2007 року : Зб. наук. пр. : Музейники XX століття – дослідники української сакральної культури / Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник; Ред. рада : В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К. : Фенікс, 2008. – С. 228–235.

6. Волинська О. Музейництво Галичини першої третини XX століття / Олена Волинська // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2004. – Вип. VII. – С. 30–36.

7. Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 3. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, Луцьк – Колодяжне, 18 – 19 травня 2004 р. – Луцьк : МП "Пульс", 2004. – 394 с.

8. Волинський музей: історія і сучасність: Науковий збірник: Вип. 4. – Луцьк : МП "Пульс", 2009. – 542 с.

9. Волинський музейний вісник : вип. 2 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф.

документознавства і музей. справи ВНУ ім. Лесі Українки; упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. – Луцьк : МП "Пульс", 2010. – 215 с.

10. Волинський музейний вісник : Наук. зб. : Вип. 3 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки; упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. – Луцьк : МП "Пульс", 2012. – 288 с.

11. Волинський музейний вісник : Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Наук. зб. : Вип. 4 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; / упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. – Луцьк : МП "Пульс", 2012. – 282 с.

12. Гаврилюк А. Н. Роль музеев Восточной Галиции и Западной Волыни в сохранении украинского культурного наследия (1920–1930-е гг.) / А. Н. Гаврилюк // Вопросы музеологии (СПб).–2013.– № 1 (7). – С. 41–47.

13. Гаврилюк О. Н. З'їзди працівників українських музеїв Польщі в міжвоєнний період / О. Н. Гаврилюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2012. – № 11 (236). – С. 113–119.

14. Гаврилюк Олександр. Українська культурна спадщина в музейних закладах Західної України міжвоєнного періоду / Олександр Гаврилюк // Волинський музейний вісник : вип. 2 / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музей. справи ВНУ ім. Лесі Українки; упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. – Луцьк : МП "Пульс", 2010. – С. 50–54.

15. Гнот С. Греко-католицька Церква і проблема збереження пам'яток національної культури Галичини у міжвоєнний період / Соломія Гнот // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали другої наук. краєзн. конф. (Львів, 21 листоп. 2002 р.) – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 126–135.

16. Головацький І. З історії музейництва Наукового товариства ім. Шевченка, зокрема, музею історично-воєнних пам'яток у Львові та Празі / Іван Головацький // З історії Наукового товариства імені Шевченка: Збірник доповідей та повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Л. : НТШ, 1998. – С. 207–216.

17. Горняткевич В. Засновник і перший голова товариства "Бойківщина" д-р Володимир Гуркевич / Всеволод Горняткевич // Літопис Бойківщини. – 2001. – Ч. 1. – С. 7–15.

18. Данилюк А. Самбір і західноукраїнське музейництво / Архип Данилюк // Бойківщина : історія та сучасність : матеріали міжнар. народознавчого семінару "Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку" (Самбір, 14–16 верес. 1995 р.). – Л. – Самбір : ФІРА-люкс, 1995. – С. 17–19.

19. Дем'янчук Г. С. Українське краєзнавство: сторінки історії / Г. С. Дем'янчук, Б. Г. Дем'янчук, А. Г. Дем'янчук. – К. : Вид. центр "Просвіта", 2006. – 296 с.

20. Етнографічні колекції музею НТШ / [Таїсія Гонтар] // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – 1992. – Т. ССХХІІІ. – С. 417–427.

21. Заставецька Н. Діяльність Польського товариства краєзнавчого у сфері збереження пам'яток історії та культури на західноукраїнських землях (1920–1930-ті рр.) / Наталія Заставецька // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – 2008. – Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство : ХХ століття. – С. 275–281.

22. Заставецька Н. Музейницький аспект діяльності "Просвіти" у Східній Галичині (1869–1939 рр.) / Наталія Заставецька // "Просвіта" в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування) : матеріали Міжнар. наук. конф. / М-во освіти і науки України, Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, істор. ф-т, кафедра стародавньої та середньовічної історії / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 82–87.

23. Заставецька Н. Українське музейництво Галичини крізь призму пам'яткоохоронної політики Другої Речі Посполитої (1930-ті рр.) / Н. Заставецька // Культурна спадщина України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Умань, 15–16 травн. 2009 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Нац. історико-культурний заповідник "Чигирин". – Умань : Видавець Чибаненко Ю., 2009. – С. 170–178.

24. Заставецька Н. І. Особливості реалізації ідеї збереження пам'яток у Західній Україні польськими музеями (1920–1930-ті рр.) / Н. І. Заставецька // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2008. – № 15 (154), серпень. – С. 156–166.

25. Зуляк І. Роль "Просвіти" Західної України в розвитку музейної справи в міжвоєнний період / Іван Зуляк / / Охорона культурної спадщини в Україні : історія, теорія, практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Тернопіль, 28–29 травн. 2007 р.) / М-во культури і туризму України, Ін-т історії України НАН України, Укр. т-во охорони пам'яток іст. та культ., Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК, Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Тернопільське міське іст. т-во "Культурна спадщина", Тернопільська міська рада. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – С. 65–68.

26. Іваник О. Роль митрополита Шептицького в організації музейної справи в Галичині (перша половина ХХ ст.) / Оксана Іваник // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. – 2004. – Вип. 2. – С. 81–84.

27. Історія Львова. У трьох томах / Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Т. 3. Листопад 1918 –

початок XXI ст. – Львів: Центр Європи, 2007. – 575 с., 741 іл.

28. Кінд-Войтюк Н. В. Наукові товариства м. Луцька в дослідженні історії та пам'яток Волинського воєводства (1921 – 1939) / Наталія Василівна Кінд-Войтюк // Літопис Волині. – 2011. – № 9. – С. 31–36.

29. Кінд-Войтюк Н. В. Охорона пам'яток старовини Західної Волині у 1920-х – 1930-х роках / Н. В. Кінд-Войтюк // Історія та сучасність православ'я на Волині : матеріали IV наук.-практ. конф., присвяченої ювілейним датам : 1025-річчю хрещення Русі, 1150-річчю Моравської місії святих рівноапостольних Кирила і Мефодія (Луцьк, 12–14 листоп. 2013 р.). – Луцьк : Волинська духовна семінарія, 2013. – С. 12–15.

30. Ковальчук Є. Волинський краєзнавчий музей. До історії етнографічних досліджень (1929–1992 роки) / Євгенія Ковальчук // Минуле і сучасне Волині і Полісся : народна культура – шлях до себе : матеріали Волинської обл. наук.-етногр. конф. – Вип. 11. – Луцьк, 2003.– С. 71–73.

31. Козицький А. Музейницька діяльність В. Кобільника / Андрій Козицький // Бойківщина: історія та сучасність : матеріали міжнар. народознавчого семінару "Населення Бойківщини у контексті загальнокарпатського етнокультурного розвитку" (Самбір, 14–16 верес. 1995 р.). – Л. – Самбір : ФІРА-люкс, 1995. – С. 33–34.

32. Козицький А. Українські краєзнавчі музеї Галичини в міжвоєнний період / Андрій Козицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 467–477.

33. Коць-Григорчук Л. Іларіон Свєнціцький – музейний діяч / Лідія Коць-Григорчук // Пам'ятки України. – 1998. – № 1. – С. 74–83.

34. Кратюк О. Володимир Кобринський – збирач народних скарбів / Ольга Кратюк // Наукові записки [Інститут народознавства НАН України, Івано-Франківський краєзнавчий музей]. – 1999. – Вип. 4. – С. 121–124.

35. Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та м. Львова у XIX – першій третині XX ст. / Алла Крутоус // Наукові записки Львівського історичного музею. – 1998. – Вип. VII. – С. 3–13.

36. Крутоус А. З минулого Львівського історичного музею / Алла Крутоус // Наукові записки Львівського історичного музею. – 1996. – Вип. V. – Ч. 1. – С. 3–19.

37. Лавренюк В. А. Музей товариства "Народна школа" в Тернополі / В. А. Лавренюк // Музеї України XIX – початку XX століть. Зб. наук. праць / Під ред. Н. Ващенко, Т. Зубрицької, К. Ковтун, Л. Мокрицької, О. Щербак. – К. : Асоціація етнологів, 2005. – С. 194–200.

38. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосип Сліпий / Василь Ленцик. – Л. : Свічадо, 2004. – 608 с.

39. Ошуркевич О. З історії Волинського краєзнавчого музею / Олекса Ошуркевич // Волинський музей. Історія і сучасність : тези і матеріали І наук.-практ. конф., присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 16–17 червн. 1994 р. – Луцьк : Ініціал, 1998. – С. 5–7.

40. Ошуркевич О. Олександр Прусевич – музеолог, дослідник народного мистецтва на Волині / Олекса Ошуркевич // Волинський музей. Історія і сучасність : тези і матеріали І наук.-практ. конф., присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, 16–17 червн. 1994 р. – Луцьк : Ініціал, 1998. – С. 8–9.

41. Паньків М. Намітки з історії Івано-Франківського краєзнавчого музею / Михайло Паньків // Наукові записки [Інститут народознавства НАН України, Івано-Франківський краєзнавчий музей]. – 2001. – Вип. 5–6. – С. 223–229.

42. Паньків М. Покутський музей в Станіславові (1928–1939 роки) / Михайло Паньків // Наукові записки [Інститут народознавства НАН України, Івано-Франківський краєзнавчий музей]. – 2003. – Вип. 7–8. – С. 240–242.

43. Савчук Б. Українські самодіяльні музеї в Галичині у 20–30-х роках XX ст. / Борис Савчук // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали третьої наук. краєзн. конф. (Львів, 19 листоп. 2004 р.) / Відпов. ред. Я. Малик. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 111–117.

44. Силюк А. Волинський краєзнавчий музей: сторінки історії формування колекції / Анатолій Силюк // Волинський музей. Історія і сучасність. Наук. зб. – Вип. II. – Луцьк : Надстир'я, 1999. – С. 5–8.

45. Терський С. В. З історії колекціонування археологічних пам'яток львівськими науковими та музейними осередками у XIX – першій половині XX ст. (за архівними матеріалами та колекціями Львівського історичного музею) / С. В. Терський // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали третьої наук. краєзн. конф. (Львів, 19 листоп. 2004 р.) / Відпов. ред. Я. Малик. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 43–54.

46. Тимченко Т. Ярослава Музика – реставратор Національного Музею у Львові / Тетяна Тимченко // Пам'ятки України. – 2003. – № 1–2. – С. 92–110.

47. Хить М. Музей НТШ 1914–1939 рр. / Михайло Хить // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали третьої наук. краєзн. конф., (Львів, 19 листоп. 2004 р.) / Відпов. ред. Я. Малик. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 26–35.

Олександр ДЕМ'ЯНЮК *(Луцьк)*

ВИКОРИСТАННЯ ФІЛАТЕЛІСТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ У ФОРМУВАННІ ЕКСПОЗИЦІЙ, ПРИСВЯЧЕНИХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Підготовка тематичної виставки копітка і тривала справа. Адже сучасні музейні експозиції це основа експозиційної діяльності музеїв, які повинні проектуватися за останнім словом техніки [2, 48], звісно, якщо музей зацікавлений у збільшенні кількості відвідувачів й популяризації подій, фактів, надбань краю та держави. Виважена подача головної ідеї виставки й вдало підібрана музейна експозиція – значний крок до успіху задуманого.

Під час розробки концепції експозиції необхідно підвести під неї наукове обґрунтування, зважити на певні закономірності взаємних відносин зібраних експонатів, забезпечити цілісність ідеї експозиції. За висловом А. Драча «музейна експозиція – це мистецтво, народжене на стику з наукою» [4]. Формуючи тематичний план музейної експозиції, потрібно зважати й на речі, які можуть позитивно вплинути на формування викінченої концепції тематичної експозиції, хоча за своєю суттю й не завжди відповідають класичному уявленню про музейний експонат.

У цьому сенсі постає питання – чи може філателістична продукція (марка, малий лист, блок, буклет, конверт) бути музейним експонатом? На наше переконання, може. Адже він має ознаки експонату – тематичну складову, естетичну привабливість, інформаційне наповнення, образність. Крім того, місце творів філателії, нумізматики, боністики, фалеристики й подібних до них в тематичних експозиціях музеїв залежить від концептуального бачення виставки її творцями – експозиціонерами-вченими і експозиціонерами-художниками.

Отож спробуємо віднайти місце філателістичній продукції в тематичних музейних експозиціях, присвячених пам'ятним датам вітчизняної історії. Розуміючи, що філателістичний масив надзвичайно великий і об'єм статті не дозволить охопити увагою усі з них, обмежимося лише випусками Укрпошти 2013 року, присвяченими добі Київської Русі.

Отож, 22 лютого 2013 р. Укрпошта відзначила своїми випусками 900-річчя Уставу Володимира Мономаха. Нагадаємо, що Устав Володимира Мономаха – це закони Київського князя Володимира Мономаха, вміщені у розширеній редакції «Руської Правди». Цей документ був прийнятий після повстання у Києві в 1113 р. представниками вищих станів з поступками для міщан і нижчих станів населення [10, 3471]. Він регулював становище залежних селян – закупів, обмежуючи владу пана (заборона бити закупа), обмежував лихву, забороняв перетворювати на раба неспроможного платити боржника-купця, якщо це сталося наслідком нещасного випадку тощо. У ньому точніше визначено становище холопів. У складенні уставу брали участь, крім Київського князя Володимира Мономаха, тисяцькі – Ратибор (Київський), Прокопій (Білгородський), Станіслав (Переяславський), бояри – Нажир, Мирослав, Іванко Чюдинович [8, 31–32].

Блок № 108

КПД № 477

Вшановуючи 900-літню пам'ятку вітчизняного права, випущено в обіг поштовий блок (№ 108) і конверт першого дня (далі – КПД) (№ 477) «900 років Уставу Володимира Мономаха». Вихідні дані блоку: складається з однієї марки (№ 1271) номіналом 6,40 грн.; формат блоку – 72х84 мм, формат марки – 34,8х50,46 мм, перфорація рамкова – 11 S, тираж – 65 000 прим., поля блоку художньо оформлені (художник – М. Кочубей), блок – багатоколірний; спосіб друку – офсет [3]. Вихідні дані конверта: формат

114х162 мм, замовлення 85-0423. 22.01.2013, тираж – 4100 прим., художник – М. Кочубей [5, 40]. Виготовлено відповідний штемпель першого дня (далі – ШПД), який застосовано в Києві 22.02.2013 р.

22 травня 2013 р. Укрпошта присвятила свої випуски ще одній події української історії, на цей раз історії вітчизняної культури – 1150-річчю слов'янської писемності. В обіг надійшли відповідні поштова марка, малий лист, КПД, штемпель першого дня.

марка № 1290 КПД № 487 Малий лист

Зазначимо, що проблема виникнення письма у східних слов'ян дуже складна й досі остаточно ще не розв'язана. Як вважають дослідники, ще задовго до прийняття християнства і до створення першої азбуки просвітителями слов'ян Кирилом і Мефодієм (863 р.) на Русі існувала писемність. За свідченням арабських мандрівників X ст. слов'яни вже читали і писали, користуючись яки-мись знаками – руськими письменами, що підтверджено договора-ми руських з греками за 912, 915 і 971 рр. Втім, у 2013 р. відзначається 1150-річчя початку місіонерської діяльності священиків Кирила і Мефодія у Великій Моравії. За два роки до початку «Моравської місії» просвітницька діяльність Кирила і Мефодія відбулася в Криму і в «землях Хазарії». У 863 р. Кирило, за свідченням житійної літератури, уклав для моравців слов'янську абетку. Після цього Кирило разом із братом Мефодієм переклав Євангеліє з Апостолом (Діяння та Послання апостольські), Псалтир та низку богослужбових книг старослов'янською мовою, що забезпечувало проведення літургії.

На поштовій марці № 1290 «1150 років слов'янської писемності» зображено постаті Кирила і Мефодія – македонських просвітителів і проповідників християнства, творців слов'янської азбуки. Формат марки – 25х52 мм, номінал марки – 2,50 грн., перфорація гребінчаста – 14 1/4:13 s, кількість марок в аркуші – 12 (4х3), тираж – 150 000 прим., марка – багатоколірна, спосіб друку – офсет, поля маркового аркуша художньо оформлені (художник – С. Горобець) [3]. Вихідні дані КПД № 487 «1150 років слов'янської писемності»: формат – 114х162 мм, замовлення 85-0492. 29.03.2013, тираж – 4100 прим., дизайн – С. Горобця [5, 45]. Виготовлено відповідний ШПД (№№ 525, 526) (спецпогашення відбулися 22.05.2013 р. в Києві й Дніпропетровську).

Ще одним випуском обраного нами історичного періоду стали: поштовий блок (№ 112), КПД (№ 491) і ШПД (№ 532), приурочені 900-літтю літопису «Повість минулих літ».

«Повість минулих літ» стала яскравою пам'яткою давньоруського літописання кінця XI – початку XII ст. [7]. Вона увібрала в себе значний досвід історичних знань, нагромаджений на Русі в попередню епоху, і досягнення європейської історичної думки, традиції візантійської християнської культури. Авторство літопису визначають умовно, оскільки тривалість його творення (понад століття) свідчить, що над ним працював не один автор. На певних історичних етапах написання тексту були, очевидно, окремі автори. Незважаючи на усталену історіографічну традицію, згідно з якою авторство пов'язується з іменем літописця Нестора, дослідників не залишають сумніви щодо істинності цього висновку. Так, у літературі неодноразово висловлювалася думка стосовно авторської причетності до «Повісті...» літописця Сильвестра, ігумена Михайлівського Видубицького монастиря [9, 281].

На марці блоку зображено Нестора Літописця (автора Повісті) за роботою. Вихідні дані блоку: формат блоку – 73х88 мм, формат марки – 31,32х45,24 мм, перфорація рамкова – 11 S, номінал марки – 5,70 грн., тираж – 48 000 прим., блок – багатоколірний; спосіб друку – офсет, тиснення фольгою, поля блоку художньо оформлені, напис «Се повести временних лет» (художник – М. Кочубей) [3]. Вихідні дані КПД № 491 «900 років літопису «Повість минулих літ»: формат – 114х162 мм, замовлення 41-050. 01.07.2013, тираж – 4100 прим., художник – М. Кочубей [5, 48]. Виготовлено відповідний ШПД, використаний 26.07.2013 р. в Києві.

Блок № 112

КПД № 491

До 1025 років від часу хрещення Київської Русі Укрпошта виготовила поштовий блок (№ 113), КПД (№ 492), ШПД (№№ 533, 534).

Ключовою подією хрещення Київської Русі стало масове хрещення мешканців Києва у 988 р., а згодом інших міст держави князем Володимиром Великим. Запровадження християнства, безперечно, було великою історичною подією не лише для Києва, але й для всієї Київської Русі і навколишніх держав. Воно означало перемогу феодальних стосунків Київської Русі над відживаючим родовим ладом і відіграло позитивну роль у розвитку древньоруської культури та підвищенні авторитету серед більшості країн, де християнство існувало і було прийняте раніше. З прийняттям християнства в Київській Русі поширилася писемність. Князь Володимир закладав школи, будував церкви спершу в Києві, а згодом по інших містах.

Після офіційного хрещення киян у 988 р. християнство стає державною релігією Київської Русі. Християнізація Русі йшла поступово за водними шляхами, спершу її прийняли більші осередки, пізніше провінція. Не всюди цей процес відбувався без опору, як у Києві. Для унормування церковного життя у своїй державі, князь Володимир видав Устав, призначивши десятину на утримання церкви, та визначив права духовенства.

Блок № 113

КПД № 492

На поштовому блоці «1025 років хрещення Київської Русі» зображено фреску В. Васнецова «Хрещення киян», що розташована у Патріаршому кафедральному соборі Святого Володимира в Києві (XIX ст.). Вихідні дані: формат блоку – 116х65 мм, формат марки № 1298 – 46,98х46,98 мм, перфорація рамкова – 11 S, номінал марки – 5,40 грн., тираж блоку – 65 000 прим., блок – багатоколірний, спосіб друку – офсет, тиснення фольгою,

поля блоку художньо оформлені, напис: «1025 років хрещення Київської Русі» (фото – О. Солдатенко художник – К. Лавро) [3]. Вихідні дані КПД № 492 «1025 років хрещення Київської Русі»: формат – 114х162 мм, замовлення 41-074. 08.07.2013, тираж – 4100 прим., художник – К. Лавро [5, 48–49]. Виготовлено відповідні ШПД (спецпогашення відбулися 28.07.2013 р. в Києві й у Севастополі).

Безпосередній стосунок до періоду Київської доби мають випуски Укрпошти, присвячені Свято-Усікновенському Лядівському монастирю: поштовий блок (№ 117), КПД (№ 498), ШПД (№№ 547, 548).

Блок № 117

КПД № 498

Лядівський Усікновенський скельний чоловічий монастир розташований у Вінницькій області на лівому березі Дністра, на кордоні з Молдовою. Цей монастир один із найдавніших в Україні. Заснований він у 1013 р. родоначальником руського чернецтва преподобним Антонієм Печерським (Антипом з Любеча) на його шляху зі святої гори Афон до Києва. Антоній відчув заклик «Гласу небесного» і зупинився у лядівському благодатному краї. Чернець Антоній оселився в скельних печерах, де висік собі келію, яка і сьогодні носить його ім'я. За своїми розмірами вона ідентична тій афонській печері, з якої і розпочав своє чернече житіє Преподобний Антоній.

Перший і головний печерний храм Лядовського монастиря присвячений в ім'я Усікновення глави Іоанна Предтечі. Із зовнішнього боку цього храму височить величезний монумент – неотесана брила вапняку, яка зверху до низу покрита численними стародавніми написами на різних мовах і різними емблематичного зображеннями, що робилися відвідувачами й паломниками цього монастиря. Внизу під храмом і ліворуч від нього також збереглися древні крипти-кістниці. Другий храм з'єднаний з першим переходом в товщі крейдяної скелі, і присвячений на честь Святої великомучениці Параскеви нареченої П'ятницею. Третій храм був створений у пам'ять самого засновника цього монастиря, преподобного Антонія, і знаходиться поряд з келією преподобного, з'єднуючись з нею печерним переходом [6].

Вихідні дані поштового блоку «Свято-Усікновенський Лядівський монастир. 1000 років»: формат блоку – 105х54 мм, марки – 45,24х29,58 мм, перфорація рамкова – 11 S, номінал марки – 4,30 грн., тираж блоку – 65 000 прим., блок – багатоколірний; спосіб друку – офсет, тиснення фольгою, поля блоку художньо оформлені, текст: «Заснований Преподобним Антонієм Печерським, родоначальником руського чернецтва, на його шляху зі святої гори Афон до Києва у 1013 році» (художник – В. Таран) [3]. Вихідні дані КПД № 498 «Свято-Усікновенський Лядівський монастир. 1000 років»: формат – 114х162 мм, замовлення 41-0038. 23.04.2013, тираж – 4100 прим., дизайн – В. Таран [5, 53–54]. Виготовлено відповідні ШПД (спецпогашення відбулися 19.09.2013 р. в Києві й у с. Лядова Вінницької обл.).

Окрім цієї поштової продукції, Укрпошта здійснила випуск ще кількох позицій, які відповідають періоду Київської Русі. Згадаймо їх хоча би фрагментарно. Художні конверти з оригінальною маркою (далі – КОМ): КОМ 261 «1025 років з часу першої писемної згадки про м. Володимир-Волинський» (замовлення 3-3251. 29.05.2013 р., тираж – 500 000 прим., художниця – Т. Нестерова) [5, 74]; КОМ 265 «800 років, м. Городок» (замовлення 3-3307. 27.06.2013 р., тираж – 500 000 прим., художниця – Н. Михайленко) [5, 75]; КОМ 268 «м. Ужгород. 1120 років з часу першої писемної згадки» (замовлення 3-3543. 27.09.2013 р.,

тираж – 500 000 прим.) [5, 76]; КОМ 271 «м. Лубни. 1025 років» (замовлення 3-3546. 09.10.2013 р., тираж – 500 000 прим.) [5, 77].

Отож, на наше переконання, високохудожня продукція Укрпошти може зайняти належне місце в тематичних музейних експозиціях, показуючи значення окремих фактів і дат для об'єктивного сприйняття доби Київської Русі відвідувачами музеїв. Крім того, поштові випуски містять інформативну складову, мають характерні властивості для відображення панівних ідей та сюжетів доби Київської Русі.

1. Батюшков П. Н. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П.Н. Батюшков. – СПб, 1888. – 126 с.

2. Вайдахер Ф. Загальна музеологія / Ф. Вайдахер. – Львів : Літопис, 2005. – 629 с.

3. Випуски поштових марок (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.ukrposhta.com/www/upost.nsf/%28documents%29/31E25ECC8AF6FCF9C2257AEE0025F564.

4. Драк А. М. Образність в музейній експозиції [Електронний ресурс] // А. М. Драк. – Режим доступу : http://www.tmf-museum.kiev.ua/ua/1/ expodrak.htm.

5. Каталог знаків поштової оплати України. 2013. – К.: Вид-во «Укрпошта», 2013. – 92 с.

6. Лядівський скельний чоловічий монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mp-eparhia.org.ua/ru/node/11.

7. Повість минулих літ // Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К.: «Дніпро», 1989. – С. 1–178.

8. Руська Правда (просторова редакція) // Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / За ред. В. Д. Гончаренка; 3-тє вид., перероб. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 28–36.

9. Толочко О. П. Повість временних літ / О. П. Толочко // Енциклопедія історії України: в 10 т. / редкол. В. А. Смолій та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 8. : Па-Прик. – 2011. – С. 280–283.

10. Устав Володимира Мономаха // Енциклопедія українознавства. Перевид. в Укра

Ірина ДМИТРУК ***(Луцьк)***

ІНТЕРНЕТ СТОРІНКИ ЯК ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ МУЗЕЄМ ТА ВІДВІДУВАЧЕМ

Сучасні технології – це своєрідні «диковинки» для більшості музеїв України, консервативно налаштовані співробітники музею вважають, що ніяка віртуальна екскурсія не може замінити відвідування музею. Багато українських музеїв на сьогодні не мають власних веб-сайтів, які б допомагали їм в більшій мірі приваблювати відвідувача. Хоча, ті музеї, які і мають Інтернет сторінки, не завжди розуміють, як саме потрібно розміщувати на них потрібну інформацію.

Насамперед це пов'язано з незначним, а точніше мізерним фінансуванням музейної справи державою, а також відсутністю ефективної державної політики у цій сфері. Впровадження комп'ютерних технологій в Україні також затримується значною недовірою до них працівників музею, а також побоюваннями того, що це може скоротити і так не значну кількість екскурсантів.

Також сьогодні постає проблема створення веб-сайтів музею, які займають важливу ланку комунікації між музеєм і відвідувачем, дозволяє збільшити коло як постійних так і потенційних відвідувачів з усіх куточків земної кулі. Створення веб-сайту дозволяє музеям зменшувати витрати на публікацію своїх матеріалів, відшукувати нові джерела фінансування, а також покращувати імідж установи на міжнародному рівні. Наявність власних сайтів сприятиме координації роботи он-лайнових музеїв, що забезпечить систематизацію інформації і тим самим полегшить пошук потрібних даних[6].

Перед музеєм сьогодні стоїть ще одна проблема – оцифровування зібрань. Але з огляду на ставлення до музею держави, це має як позитивну сторону, так і негативну. Оцифровуючи фонди, музей дозволяє потенційному відвідувачу ознайомитися з колекцією ще до того, як він її побачить реально, тобто це може виконувати функцію реклами. А з іншого – впровадження автоматизованих систем електронного обліку музейних цінностей може бути ефективним лише за умови формування відповідної нормативно-методичної бази. Про що говорити, якщо сьогодні музеєзнавці України працюють за Інструкцією з обліку та збереження музейних цінностей 1984 року. А порядок електронного обліку музейних предметів, передбачений чинним законодавством України, досі не створений.

Якщо говоримо про оцифровування колекцій – це безумовно є корисним й заслуговує на підтримку. Але якщо говорити про впровадження системи обліку музейних цінностей у національних масштабах, то порядок має бути виключно таким:

- розробка належної нормативної бази та національних стандартів електронного музейного обліку із врахуванням провідного міжнародного досвіду, рекомендацій Міжнародної ради музеїв (ICOM) та інших організацій;

- впровадження на місцях, у конкретних музейних закладах програмно-апаратних засобів автоматизації фондово-облікової діяльності, що мають відповідати національним стандартам музейного електронного обліку та обміну інформацією;

- забезпечення роботи загальнодержавного електронного реєстру музейних цінностей, інформація до якого має надходити в оперативному режимі зі службових баз даних конкретних музеїв [7].

Зачіпаючи тему інтернет-сторінок музеїв і їх реклами в режимі online, хочу показати як саме функціонує ця система і наскільки є розвиненою у Волинській області і, зокрема, у Луцьку. Отже, щоб дізнатися куди можна піти відпочити і відвести душу від щоденних турбот у Луцьку, нам потрібно зайти на сайт під назвою «Відпочинок у луцьку» [2], чудово оформлений сайт, у верхньому полі бачимо посилання на усі заклади культури, які б могли нас цікавити, що є дуже зручно, оскільки не потрібно півгодини, копатися, шукаючи потрібну інформацію. В полі культурна спадщина бачимо те, що нас цікавить, а саме музеї, галереї та виставкові зали, пам'ятники. Натискаємо на силку «музеї» і перед нами відкривається сторінка, на якій розміщено інформацію про вісімнадцять музеїв у Луцьку. Щоб дізнатися про час роботи кожного з музеїв, ціни, розміщення і подивитися карту, тут же натискаємо на посилання і інформація доступна. Все досить зручно і доступно, не потребує зайвих зусиль.

Ще один сайт, який може нам порадити чим зайняти себе у вільний час це «Афіша розваг Луцька» [1]. Побудова сайту є схожою до попереднього, також у верхньому рядку знаходимо посилання «музеї», і далі за тією ж схемою, тільки, як на мене даний сайт перенасичений інформацією, можна і загубитися.

Музеї Волинської області, які мають свої власні інтернет-сторінки, це Волинський краєзнавчий музей, музей Лесі Українки Волинського державного університету, Музей волинської ікони, Художній музей у Луцьку, Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, Володимир-Волинський історичний музей, Нововолинський народний історичний музей, Луцький історико-культурний заповідник «Старий Луцьк». Сайт Волинського краєзнавчого музею надто перенасичений текстом, хоча є зручні посилання на виставки, підрозділи музею, на сайти інших музеїв України і, звичайно на музеї у Волинській області. Найкращим з усіх сайтів музеїв на Волині, на мій погляд, є сайт Володимир-Волинського історичного музею [3]. Тут інформація подана одразу двома мовами українською та англійською, що є досить добре, в розумінні користування нею закордонних відвідувачів. Також посилання на потрібну інформацію, які одразу ж кидаються у вічі, дозволяє без зайвих зусиль знайти найбільш важливе для потенційного відвідувача: адреса, години роботи, ціни квитків.

Найголовніша функція музейної інтернет-сторінки – це засіб комунікації із найширшою аудиторію, насамперед – зі школярами та студентами. Сайт – це медіа. Отже – писати треба коротко, ясно і, якщо є змога – захопливо, текст музейного сайту також має "заманювати" до музею, а не відштовхувати від нього.

В Україні лише кілька приватних музеїв активні у соціальних мережах. «Старі» музеї радше у соціальних мережах відсутні. А це ж іще один невикористаний ресурс «заманювання» відвідувача до музею: публікувати не тільки анонси музейних подій та нових виставок, але й якісні фото цікавих експонатів. Це працює – перевірено «Англійською спадщиною».

Змін не варто очікувати ближчим часом. Інтернет-сторінки українських музеїв часом існують виключно завдяки ентузіазму музейних працівників. І, вочевидь, існуватимуть надалі виключно за рахунок цього ентузіазму [4].

Майже кожен обласний музей України має свою інтернет-сторінку, тільки питання полягає в наступному, чи якось вона допомагає в його розвитку і рекламній діяльності. Шукаючи в Інтернеті, якусь загальну базу, усіх інтернет посилань на сайти українських музеїв, я натрапила на сайт Тернопільської обласної універсальної бібліотека. Там у розділі «Музеї» представлено адреси найцікавіших веб-сайтів музеїв України, загальна кількість цих посилань близько п'ятдесяти. В основному це найбільші і найцікавіші в плані експозиції меморіальні, історичні, тематичні, художні та інші музеї. Така ж інформація міститься на сайті журналу «Музеї України» в категорії «Каталог музеїв» [5]. Це досить зручно для людей, які планують подорожувати Україною, оскільки надана інформація дозволяє зорієнтуватися, куди і як поїхати.

Таким чином ситуація, що склалася з створенням і оформленням музейних сайтів України заставляє бажати кращого, переповненість тексту, в більшості випадків відсутність справді важливої інформації, призводить до втрати клієнтів, оскільки сучасну людину, щоб кудись заманити потрібно для початку зацікавити, а це можна зробити за допомогою яскравих картинок, слайдів, відео, але аж ніяк не за

допомогою купи непотрібної інформації, що звалюється на тебе при відвідуванні музейних сайтів.

Важливим також в роботі музею в режимі online є також можливість відвідати віртуальну екскурсію. На сайтах багатьох світових музеїв є різні інтерактивні опції, наприклад, «віртуальний тур». Натискаючи цю опцію, можна побачити, як виглядає музей зсередини, які експонати в ньому представлені, панорамні знімки з прикладеною детальною інформацією про об'єкти і колекції. А ще, можна не тільки самим познайомиться з колекцією, але і скористатися послугами Віртуального гіда. Для цього створюються спеціальні програмні продукти, які розміщено на оптичних носіях – дисках. Кажучи про подібні проекти, дуже важливо зрозуміти, що нові технології не зможуть конкурувати з музеями. Навпаки, на сьогоднішній день вони зроблять їм якісну рекламу, яка виведе хранителів наших культурних цінностей на новий рівень спілкування з своїми відвідувачами. Сучасні технології відкривають широкі можливості для організації віртуальних інтерактивних презентацій та виставок. Завдяки новим технологіям стає можливою демонстрація тривимірних об'єктів за допомогою будь-якого комп'ютера з'єднаного з Інтернет [6].

Необхідно зауважити, що українські музеї також активізувалися у створенні віртуальних музеїв. Відправитися у віртуальну екскурсію, можна такими українськими музеями як Національний музей Тараса Шевченка, Віртуальна екскурсія Музеєм Гетьманства, Віртуальний музей міста Хмельницького, віртуальний музей Звягеля, віртуальний музей дисидентського руху, віртуальний музей грошей, віртуальний музей шоколаду у Львові та інші.

Тобто, велику кількість музеїв України можна відвідати в режимі online, що на мій погляд, є дуже позитивним моментом, оскільки побачивши цікаву виставку на моніторі комп'ютера у 70% захочеться побачити її на власні очі.

Зважаючи на це, сьогодні музей має оцінювати Інтернет як невід'ємну ланку в спілкуванні з відвідувачем. Як засіб реклами і залучення потенційних меценатів. Нам потрібно відійти від старих і давно забутих методів, і дивлячись на провідні музею світу, черпати звідти щось нове і креативне, те що може здивувати «всезнаюче» покоління XXI століття.

1. Афіша розваг у Луцьку – інформаційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// afisha.lutsk.ua/

2. Відпочинок у Луцьку – інформаційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://v.lutsk.ua/

3. Володимир-Волинський історичний музей – сайт музею [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// volodymyrmuseum.com/

4. Зінченко О. Що не так із сайтами українських музеїв [Електронний ресурс] / О. Зінченко // Історична правда, 2013. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/21/108504/

5. Музеї України – неофіційний сайт журналу «Музеї України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://museum-ukraine.org.ua/?page_id=2

6. Нові технології в галузі музейної комунікації. Теорія музейної комунікації. Основні завдання прикладних досліджень музейної комунікації. Комунікаційний підхід у музейному проектуванні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bookster.com.ua/seminars/question/1377

7. Піоро В. Улюблена мозоля українських музейників [Електронний ресурс] / В. Піоро // Музейний простір, 2013. – Режим доступу: http://prostir.museum/ua/post/25459

Олена ЖАМ, Наталія ТКАЧЕНКО ***(Переяслав-Хмельницький)***

ДО ІСТОРІЇ КОМПЛЕКТУВАННЯ ДВОРУ СЕЛЯНИНА-СЕРЕДНЯКА МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ (1964-1965 рр.)

На околиці м. Переяслава-Хмельницького Київської області, посеред живописної природи Татарської гори, на площі 24,3 га, розкинулося незвичайне село – Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини – перший вітчизняний музей під відкритим небом. Його відвідувачі мають можливість побувати в реконструйованому наддніпрянському селі 2-ї пол. XIX ст. – поч. XX ст., отримати загальне уявлення про життя та побут, заняття і традиції сільського населення Середньої Наддніпрянщини.

За задумом проектантів, основою переяславського скансена мала стати натуральна експозиція житлових, господарських, виробничих, громадських комплексів, скомпонованих із оригінальних споруд у властивому для них оточенні.

Центральне місце в експозиції відведено сільським дворам [4]. Нині в Музеї народної архітектури

та побуту Середньої Наддніпрянщини експонується 20 дворів, укомплектованих житловими, господарськими та виробничими будівлями. Це об'єкти, які повністю збереглися в автентичному стані і, в поєднанні із історично відтвореним довкіллям, становлять історичну, наукову, мистецьку, культурну цінність. Належали вони сільським господарям різного достатку: біднякам, середнякам, заможним. Об'єднанню у дворища підлягали, насамперед, структурно споріднені об'єкти (житлова споруда поєднувалась із господарськими будівлями), кількість, розміри, різновид яких визначався за соціально-майновим принципом. Об'єднані у груповий комплекс будівлі мали узгоджуватись між собою функціонально, стилістично, композиційно.

Перш ніж приступити до перевезення і встановлення будівель на музейну територію, проектанти переяславського скансена вивчили планування поселень та дворів, типових рис ландшафту сільських поселень Середньої Наддніпрянщини, провели фіксацію типових жител та їх внутрішнього планування, господарських, виробничих споруд, дослідили особливості розташування їх на селянському дворищі.

Зокрема, було з'ясовано, що для Середньої Наддніпрянщини характерний відкритий тип двору, в якому вільна земельна ділянка завжди лишалася просто неба, не накритою дахом. За характером взаємозв'язку споруд між собою переважала вільна забудова: господарські будівлі і хата розташовувалися без певного регулярного порядку.

У плані забудови садиби, домінантою споконвіку була хата. У 2-й пол. XIX – поч. XX ст. житло Середньої Наддніпрянщини мало вже усталений, випробуваний часом тип хати, прикметними рисами якої були простота, зручність, цілісність, економічність. Хата мала видовжену форму, пропорційну чіткість у розміщенні вікон, дверей, співвідношенні між висотою та шириною стін.

Окрім хати, на подвір'ї українського селянина розміщувався цілий комплекс господарських споруд, які забезпечували потреби родини протягом року. Утримання господарського двору та ременанту було важливою складовою господарських робіт селянської родини впродовж багатьох століть. Добрий господар вкладав багато праці, щоб у хаті й на подвір'ї усьому дати лад.

Саме таку добротну, впорядковану та, навіть, взірцеву садибу працьовитого господаря середнього достатку взялися реконструювати проектанти першого вітчизняного скансена в Переяславі-Хмельницькому. В плані забудови музею-села перше сільське дворище розташували на рівнинній, відкритій місцевості, в центральній частині Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, праворуч від центрального тракту. Територію садиби огородили тином, плетеним з лози, з воротами та перелазом.

Комплектування садиби тривало впродовж 1964-1965 рр. До її складу увійшло 5 пам'яток архітектури місцевого значення:

1. Хата (с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.);
2. Комора (с. Городище Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.);
3. Повітка (с. В'юнище Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.);
4. Клуня (с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.);
5. Саж (с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.).

Створення експозиції двору селянина-середняка було розпочате влітку 1964 р. із перевезення типової пам'ятки народного будівництва – хати із с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну. Збудована хата місцевими майстрами, стояла поблизу дороги, чільною стороною виходила на південний схід. Будівля трикамерна, типу: хата+сіни+прихатня комора. В плані прямокутної форми. Стіни хати і прихатньої комори покладені в зруб. Стіни сіней каркасної конструкції горизонтального заповнення. Стіни мазані, білені зовні і з середини. Стіни сіней і прихатньої комори – не обмазані. У хаті, сінях підлога глинобитна. Прихатня комора, ганок мають дощану підлогу, яка високо піднята над землею. Стеля в хаті дощана, покладена в розбіжку на поперечні сволоки, які підтримуються повздовжнім сволоком, зверху валькована, знизу шпарована і побілена. Освітлюється хата 4 вікнами (2 – на чільній, 1 – на причілковій стіні на чотири шибки, 1 – маленьке, напільне). В сінях двоє дверей, стеля відсутня, димохід плетений з лози, обмазаний глиною. Дах чотирисхилий, критий очеретом. Зовні на чільній стіні на довжину комори – ганок для сушіння білизни, насіння, різного зілля. Навколо хати засипна призьба, плетена з лози. Довжина хати – 13.7 м, ширина – 5.92 м, висота – 5.41 м. Загальна площа будівлі – 60 м^2. В хаті цегляна, мазана, білена піч на стовпцях (с. Циблі часто весною затоплювалось водою) з димоходом, розміщеним в сінях. Відтворено типовий інтер'єр селянської хати: стіл, піл, лави, жердка для одягу, мисник. В сінях та прихатній коморі представлено домашнє начиння, господарський ременант. У 1999 р. після пожежі, що сталася 22.05.1999 р., прихатня комора була відбудована. Закупівельна вартість хати становила на 1964 р. – 4 038 крб. [6].

М. І. Сікорський так описав хату селянина-середняка: «Серцевиною середняцької садиби є хата середняка 1861 року, перевезена на територію музею народної архітектури та побуту з села Циблі. Хата в плані: житлове приміщення, сіни і комора. Зроблена в зруб. До рівня вікон клали дубові колоди, а вище – з м'яких порід. Торці замків на вінцях не обрізали. Стеля лежить на одному повздовжньому сволоці і двох поперечних. Хата ззовні і всередині обмазана глиною і побілена. Дах чотирисхилий, під соломою. Двері розмальовані: «Я козак Мамай, мене не займай» [5, с.72].

Поблизу хати, так би мовити «на очах», зведена комора – спеціалізована споруда для зберігання зерна, цінного господарчого реманенту та предметів домашнього вжитку. До музею комора перевезена в 1964 р., одночасно із хатою. Збудована в 60-х роках XIX ст. в с. Городище Переяславського повіту Полтавської губернії місцевими майстрами. В роки колективізації комора, що нікому не належала, була перевезена на подвір'я колгоспу «Комунар» і використовувалась як складське приміщення. При перевезенні на колгоспне подвір'я конструктивних змін не зазнала. Під час перевезення на територію музею потребували заміни: одна колода ганку, підвалини, верхній брус, повністю східці. В коморі були відсутні засіки для зерна (раніше були окремі засіки для жита, вівса, ячменю). Побудована комора в зруб із тесаних осикових брусів із лишком. В плані будівля – квадратної форми. Складається із двох основних елементів: відкритого ганку-навісу, що опирається на 2 круглі стовбці і однокамерного закритого приміщення, об'єднаних спільним дахом. Дах – чотирисхилий, невисокий, покритий залізом. Підлога із дощок, укріплених дерев'яними штифтами, стеля із шалівки. Підлога ганку піднята над землею на одному рівні з підлогою комори. Стеля над ганком відсутня. Двері дощані з прорізом внизу для кішки. Довжина комори – 6.60 м., ширина – 5.25 м, висота – 5.15 м. [6].

В глибині двору розмістилася клуня. Призначалася для зберігання збіжжя, снопів, полови, молотьби. В зимовий період у клуні знаходилися літні транспортні засоби. Клуня збудована в 60-х роках XIX ст. в Циблі Переяславського повіту Полтавської губернії. Належала селянину-середняку К. О. Миколаєнку. Перевезена до музею в 1964 р. В плані це однокамерна будівля, має невисокі стіни, плетені з лози і високий чотирисхилий солом'яний майже пірамідальної форми дах. Дах опирається на закопані по середній осі будівлі 2 дубові сохи з рогульками, які підтримують коньковий сволок, який служить опорою всій конструкції даху. Зв'язані між собою попарно дерев'яними тиблями – крокви своїми нижніми кінцями лежать без усякого кріплення на колодах «ощепинах», що кріпляться на стовпах «присохах», а верхніми кінцями – на сволоку. Присохи і ощепини утворюють каркас, до якого кріпиться стіновий матеріал. На повздовжній (фасадній) стороні невисокі широкі двопільні дощані ворота на «бігунах» для заїзду навантажених снопами возів. Збудована будівля без єдиного цвяха. Замість них використані дерев'яні тиблі. Довжина клуні – 11.10 м, ширина – 8.05 м, висота – 5.35 м. Площа будівлі – 88 м. кв. Сохи, присохи, ощепини придбані у господаря [6].

Праворуч від воріт розмістилася повітка – споруда для утримання великої рогатої худоби. Збудована у 1897 р. в с. В'юнище Переяславського повіту Полтавської губернії. Належала селянину-середняку П. Ф. Полотилу. Перевезена до музею в 1965 р. Стіни овальної форми, плетені з лози, кріпляться до закопаних в землю дубових присох. Дах чотирисхилий, солом'яний, тримається на «ключнях» – кроквах, попарно скріплених між собою дерев'яними тиблями (бантинами) та жердинами-латами, які горизонтально укріплені в розбіжку на віддалі 50 - 55 см (відповідно розмірів кулів). Крокви кінцями врубані в ощепини, насаджені на присохи і кріпляться також дерев'яними тиблями. Двоє однопільних дощаних дверей ведуть до окремих половин будівлі. Стеля відсутня, підлога земляна. Перед повіткою загорожа із лат-жердин, що кріпляться до стовпців. У загорожі плетені із лози ясла. Тут в погожу днину утримувалась худоба. Довжина повітки – 8.20 м., ширина – 5.30 м. [6].

В серпні 1965 р. на території двору селянина-середняка, поруч із повіткою, був встановлений саж – окрема споруда для відгодівлі свиней. Саж побудований в 30-х рр. XIX ст. в с. Циблі Переяславського повіту Полтавської губернії місцевими майстрами. Розміщувався у садибі селянина-середняка (прізвище не відоме). Це невелика зрубна будівля (2,12 на 1.95 м., висота – 3 м.). Стіни викладені із дерева-кругляка в чашу з лишком, дах чотирисхилий, покритий соломою. Споруда піднята над землею на стовпах. Підлога із тесаних обаполів. На одній із сторін – двері, до другої стіни приставляється корито для годівлі свиней, яке закривається зовні «лядою». В стіні зроблені прорізи для голів[6].

Велика увага приділялася благоустрою території двору селянина-середняка. Українське подвір'я не можливо уявити без огорожі. Огорожу навколо двору сплели із сірої лози («ліса»), ворота виготовили з дощок. Біля воріт облаштували традиційний перелаз замість хвіртки. На подвір'ї дві лавочки, квітник, дерева фруктових порід, город. Вся рослинність у садибі мала відповідати народним традиціям озеленення сіл Середньої Наддніпрянщини. Квіткове оформлення садиб виконали музейні доглядачі. Тут висаджені

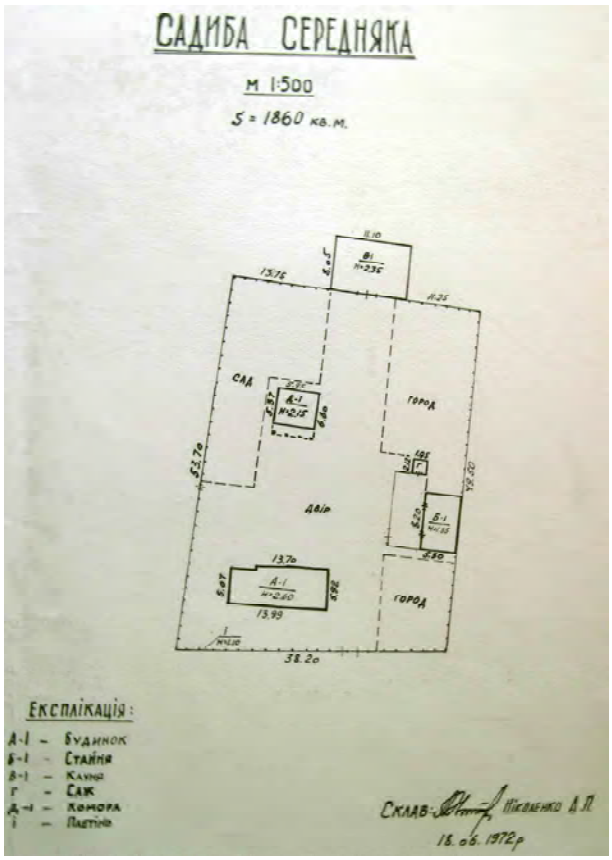

1. План-схема двору селянина-середняка в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

4. Піч в хаті селянина-середняка.

5. Фрагмент інтер'єру хати селянина-середняка.

2. Хата, с. Циблі Переяслав-Хмельницький р-н, Полтавська обл.

3. Комора, с. Городище Переяслав-Хмельницький р-н, Полтавська обл.

6. Сіни в хаті селянина-середняка.

– ласкавці, чорнобривці, мальва, любисток, барвінок, рута-м'ята, нагідки.

Займалися перевезенням встановленням та реконструкцією пам'яток музейні працівники: науковці, реставратори, доглядачі. Зокрема, хату перевезла і склала бригада у складі завідувача етнографічним відділом М. І. Жама, доглядача П. Ф. Щербини, водія І. І.Теслі.

Дружина П.Ф. Щербини, Ольга Степанівна Щербина, виконала всі опоряджувальні роботи: помазала і побілила хату, помазала долівку, піч. Відразу ж було відтворено інтер'єр житла. О. С. Щербина стала першою доглядачкою цього об'єкту. Ветеран музею В. Ф. Воловик пригадував: «Ольга Степанівна була жінкою дуже трудолюбивою, хазяйновитою, сумлінною працівницею. З добрий десяток років, аж до смерті вважалася незаперечною господинею на Горі. Коли вона померла на початку 70-х років, М. І. Сікорський вийшов з пропозицією поховати її на Горі і поставити пам'ятник «першій мазальниці». Та, мабуть, рідні не пристали на те» [3, с. 331].

За рекомендацією громадського проектанта музею Є. Ф. Іщенка, в перевезеній хаті тимчасово поселилась сім'я Щербин. «Є. Ф. Іщенко чітко усвідомлював, що відтворити українське село без сільських людей немислимо. Отож звернувся до своєї племінниці Ольги Степанівни та її чоловіка Петра Федотовича Щербин. Приохочував їх перебратися з села Рудяків Бориспільського р-ну Київської обл., що підлягало затопленню Канівським водосховищем, на постійне помешкання до Переяслава і прислужитися розбудові унікального музею. Ольга Степанівна вміла і сіяти, і жати, і коноплі тіпати. Так, як вона, ніхто на все село не здатен був прясти, ткати, вишивати, пекти весільні короваї. Їй і було доручено розшукувати і збирати різне домашнє начиння, а згодом – узяти на себе відповідальність екскурсовода з демонстрацією виробничих процесів. Петро Федотович Щербина – перший на селі тесля і будівельник – володів не тільки здатністю майструвати і хати складати, але й розбирати дерев'яні споруди та реставрувати їх. Згодом він став бригадиром реставраційної бригади теслярів-реставраторів, потім замісником директора по будівництву» [8].

В умовах, коли кількість об'єктів музею-села росла і потребувала нагляду, а про штатні одиниці охоронців, доглядачів, екскурсоводів годі було й мріяти, проживання родини музейних працівників в експозиційному об'єкті було, на думку М. І. Сікорського, виправданим кроком. Та й відвідувачам музею було до вподоби, коли в хаті пахло свіжовипечених хлібом, а на подвір'ї лунали дитячі голоси. В повітці Ольга Степанівна тримала корову, курей, продуктову комору використовувала як складське приміщення. На подвір'ї квітували чорнобривці, ласкавці, мальви, на грядках – росла городина, за хатою – вишневий садок [3, с. 94].

Тут родина Щербин з двома синами мешкала зо два роки, допоки спорудили власний будинок поблизу музею. У архівному відділі Переяслав-Хмельницької міської ради збереглося рішення за № 151 –І від 14.12.1965 року «Про розгляд заяви гр. Щербини Петра Федотовича», яким дозволено Щербині П.Ф. та його сім'ї прописатися в недобудований будинок по вул. Кана № 55 [1].

Музейний доглядач Л.М. Аврамич пригадувала, що частим гостем у новому будинку Щербин був М. І. Сікорський: «Михайло Іванович часто бував у Щербин вдома, завжди радився з ними по будівництву хат. Щербина тоді відав реставраторами, і от як розбирати, возити будівлі, встановлювати їх на музеї вони разом і вирішували» [3, с. 298].

Після О. С. Щербини протягом короткого часу доглядачем двору селянина-середняка працювала Мироненко Марія Петрівна з Підварок, яка змушена була розрахуватись у зв'язку з необхідністю догляду за хворою мамою. Після переселення родини Щербин у щойно збудоване житло, згадувала доглядач музею Л. О. Романко, у хаті середняка на полу залишилась постіль: довга подушка, що складалась удвоє, звичайна подушка, ліжник, рядно [7].

Декоративне оздоблення хати виконав київський архітектор С. В. Верговський. «Михайло Іванович попросив мене допомогти у підготовці до експонування першої хати. Мова йшла про малювання, яке в тих краях було, але вже зникло. Таких матеріалів і в мене не було. Тож за порадою я звернувся до керівника майстерні, в якій я проходив навчання в художньому інституті – відомого архітектора Петра Федоровича Костирка. У свій час, працюючи разом з Василем Кричевським над проектом музею Шевченка на Чернечій горі, вони досліджували села Лівобережжя саме з метою виявлення якихось традиційних декоративних елементів для їх застосування у проекті. Петро Федорович передав мені фотографію малювання навколо вікна хати з великим розмашистим хмеликом-меандром, восьмикутними подобами зірок у пазухах меандра і двома рядами крапок різної величини понад рамою за матеріалами власних досліджень, а також кілька фрагментів малювання сволока, печі з давніх матеріалів Полтавського краєзнавчого музею. Їх я і використав для малювання хати. Виконане в натурі малювання вразило мене досконалістю сюжетів, і це були мої перші спроби вивчення народної культури» [3, с. 276] .

Ветеран музею В. Ф. Воловик пригадував, що хата була дуже колоритною, обжитою, в ній приймали не одного почесного гостя… Це могли бути зарубіжні гості, космонавти, письменники, сім'ї членів ЦК, Герої Радянського Союзу та Соціалістичної Праці. «Гості входили, або в'їжджали автомобілями на територію музею, їм проводили екскурсії кращі екскурсоводи, їх пригощали. Як правило, це була хата середняка, інколи шинок, згодом – корчма. Вперше такий колоритний обід у середняцькій хаті був організований десь у середніх числах жовтня 1967 року. В Україні проходили дні російської культури. Здається декада. Ми, всі працівники, були задіяні в підготовці до прийому шановних гостей, серед яких був космонавт П. І. Бєляєв. Були письменники, артисти, художники, міністри культури УРСР та Російської федерації, партійні функціонери. Зранку у дворі середняка персонал ресторану «Дружба» вже порозставляв свої казани та пательні, ми нарубали дров і порозпалювали вогнища. Шеф ресторану добре постарався, подія була неординарною. Стіл для гостей був дійсно багатий: борщ, запечені поросята, голуби, шашлики, вареники в макітрі, горілки різних видів у куманцях, пиріжки, пампушки, вина, медовуха, фрукти, виноград... Якось Микола Петрович Палагута [від авт.: музейний працівник] розказував, що пізніше, в якомусь журналі читав відгук про цю подію. Один з гостей згадував і був свято переконаним, що приймали їх тоді не в музеї, а в справжньому мальовничому українському селі і був дуже задоволений прийомом» [3, с. 326].

Доглядач двору селянина-середняка Л. О. Романко також пригадала один випадок, пов'язаний із візитом відомої особи: «Одного року, літньої пори це було, коли трава вже підгорала, я поливала траву. Привів Михайло Іванович Сікорський до мене в двір Ніну Матвієнко, підвів до мене і сказав: «Це сама краща наша наглядачка». Ніна Матвієнко засміялася, привіталась і пішла в хату. Зайшли в хату, Ніна стала перед іконами і заспівала. Тоді подякувала, сказала: «Спасибі вашому дому» і вони пішли далі» [3, с.433].

Таким чином, створена у 1964-1965 рр. експозиція двору селянина-середняка в Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини стала основою для подальшої забудови музейної території і значним досвідом у формування житлово-господарських комплексів – сільських дворищ. Комплектування двору селянина-середняка пам'ятками і створення експозиції відбулося у стислі терміни, особами без спеціальної професійної освіти, якої на той час в Україні ще не було. Та отриманий результат перевершив сподівання. Експозиція двору селянина-середняка є науково обгрунтованою, досконалою і викликає значний інтерес у відвідувачів музею. Її створення є заслугою не просто музейних ентузіастів, що першими взялися в Україні за збереження пам'яток народної архітектури у своєрідних комплексах під відкритим небом, а патріотами, фанатично й безкомпромісно відданими музейній справі, невтомними трудівниками на ниві збереження історико-культурної спадщини.

Генеральний директор Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» М. І. Сікорський так охарактеризував отриманий результат: «Було спланованe наддніпрянське село з типовим сільським ландшафтом, характерним для рівнинної лісостепової зони з помірним кліматом, зі ставками та зеленими насадженнями. У експозиції музею центральне місце було відведене сільським дворам. Оздоблення рослинами двору, села, житла дало можливість створити і відобразити цілісну картину наддніпрянського села з його локальними особливостями, відобразити багатосторонній зв'язок з побутом, народними звичаями, обрядами, віруваннями українців» [4, с.98].

Відомий український етнограф, досвідчений музейний працівник Л.Г. Орел дала високу оцінку створеному у Переяславі-Хмельницькому скансену: «Переяславський музей під відкритим небом — це узагальнений образ села Середньої Наддніпрянщини. Музейні будівлі Переяславського скансена настільки достовірно обладнані за традиціями, що не викликають жодного сумніву» [3, с.428].

---

1. Архівний відділ Переяслав-Хмельницької міської ради, ф.1, оп.1, спр.220. Рішення № 151 - І від 14.12.1965 р. «Про розгляд заяви гр. Щербини Петра Федотовича».

2. Верговський С. В. Спогади про людину // Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу: [колект. монографія, присвяч. 90-річчю з дня народження М. І. Сікорського] / НІЕЗ «Переяслав»; упоряд. О. М. Жам; збір. маеріал. Н. Г. Ткаченко. – Переяслав-Хмельницький: СКД, 2013.

3. Михайло Іванович Сікорський: творець історії й хранитель часу: [колект. монографія, присвяч. 90-річчю з дня народження М. І. Сікорського] / НІЕЗ «Переяслав»; упоряд. О. М. Жам; збір. маеріал. Н. Г. Ткаченко. – Переяслав-Хмельницький: СКД, 2013.

4. Сікорський М. І. Музей і культура / Українська народна естетика. – К.: ДАЛПУ, 1996. – С. 98 - 119 // Моє життя – мої музеї: [зб. матеріал. до 90-річчя від дня народження Героя України М. І. Сікорського]/[упоряд. та коментар.: О. Горбовий, Т. Нагайко; ред. Т. Нагайко; вступ. ст. Л. Новохатько]. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Переяслав-Хмельницький: ФОП О. М. Лукашевич, 2013. – 258 с.

5. Сікорський М. І. Хата мого роду // Народознавство: науково-методичні матеріали: зб. / за ред. Б. О. Чернова. – Переяслав-Хмельницький, 1994. – Вип. 2. – У 5-ти частинах. – Ч. І - ІІ. – С.45 - 52. // Моє життя – мої музеї… : [зб. матеріал. до 90-річчя від дня народження Героя України М. І. Сікорського] / [упоряд. та коментар.: О. Горбовий, Т. Нагайко; ред. Т. Нагайко; вступ. ст. Л. Новохатько]. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Переяслав-Хмельницький: ФОП О. М. Лукашевич, 2013. – 258 с.

6. НІЕЗ «Переяслав». Фонди. Інвентарна група «Пам'ятки архітектури». Паспорт № 21 на об'єкт культурної спадщини «Садиба селянина середняка» у Музеї народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

7. ПМА, записано 12.06.2012 р. від Л. О. Романко, мешканки м. Переяслав-Хмельницького Київської області, 1939 року народження.

8. Якименко О. Неначе писанка село… До 100-річчя від дня народження Є. Ф. Іщенка. Ч. І. Витоки., Ч. ІІ. Мрія втілюється в життя. Ч. ІІІ. В статтях і книгах про музей його не згадують… // Вісник Переяславщини, 11.02.1999. – С. 3; 16.02.1999. – С. 3.

Андрій КЛИМЧУК *(Рівне)*

ЯКУБ ГОФМАН ТА ЙОГО ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

В 1920 р. було створене Державне об'єднання Консерваторів Доісторичних Пам'яток, відповідальне за охорону археологічних пам'яток на теренах ІІ Речі Посполитої. В діяльності воно підлягало Міністерству Релігій і Народної освіти [3, 67-68].

У відродженій Польщі було створено два спеціальних відділення, які виконували функції окремо для історичних і доісторичних пам'яток. Формально компетенція охоронців (консерваторів) стосувалася пам'яток, що походили з часів до ІХ століття н. е., але ця хронологічна межа інколи не дотримувалася. Молодші пам'ятки вважались «сучасними» і опікувались ними консерватори пам'яток мистецтва і культури або історичних пам'яток при повітових органах. Першим президентом цієї інституції став Еразм Маєвський (1858–1922), заслужений і поважаний варшавський праісторик, віцепрезидентом – Влодзімєж Антонєвіч (1893–1973), а секретарем – Роман Якимович (1889–1951). Оскільки пам'ятки, здобуті під час розкопок або охоронних робіт, за декретом Регентської Ради становили державну власність, то невдовзі після утворення Державного об'єднання почалися спроби створити центральний державний археологічний музей, в якому була б зібрана щораз більша кількість пам'яток. Органом об'єднання від 5-го тому став збірник «Археологічні Відомості». Польщу було поділено на 8 консерваторських округів, терени Західної України опинилися в двох округах [3, 70].

Волинь входила до 6-го округу з центром у Любліні. Консерватором у цьому окрузі в 1920 р. став Міхал Древко (1887–1964) [3, 76]. Консерватори «Кола» були спеціалістами з різних епох і періодів праісторії. Часом вони діяли поза межами свого округу, якщо це входило в їхню професійну компетентність і наукові зацікавлення або продовжували дослідження, розпочаті перед тим внаслідок іншого розподілу обов'язків. Таким чином Людвік Савицький (1893–1972), консерватор VII полісько-новогрудського округу (Західна Білорусь) і округу VIII (віленьського), проводив дослідження важливого комплексу палеолітичних стоянок у селі Городок Рівненського повіту Волинського воєводства, яке розпочав 1922 р. [8]

Людвік Савицький вже на той момент добре знав про Городок. Справа в тому, що він співпрацював із Л. Чикаленком, який свого часу вже брав участь в розкопках барона Штейнгеля. В 1922 р. Л. Савіцкому вдалося знайти скромні кошти на дослідження в Городку. Завдяки цьому він міг розпочати там перші розкопки. З часом вони охопили декілька стоянок і проводились у великих масштабах [11]. Л. Савицький вже у 1922 р. відшукав у Городку і його околицях декілька важливих археологічних поселень – крім палеолітичних також неолітичні і середньовічні. Державна фінансова криза перервала ці дослідження наступного року [9, 355]. В 1925 р. Савицький розпочав розкопки на поселенні ІІ в Городку, але через скромне фінансування міг проводити його тільки тиждень. Стоянка ІІ знаходилась на лесовій височині, що містила верхньопалеолітичні культурні шари – оріньяку, як їх визначив дослідник. Сьогодні ці знахідки відносяться переважно до пізньопалеолітичної липицької культури [8, 230 - 233; 11, 36 - 42]. В той самий час Ірена Шоєр-Савицька (1890–1944), дружина Людвіка, яка виконувала функції представника Державного об'єднання консерваторів, досліджувала поселення культури шнурової кераміки в урочищі «Кургани» і зробила відкриття цікавого середньовічного поселення на ближньому полі, що мав назву «Над Рудником» [11; 12].

В Городку розкопки поселення ІІ тривали з 13 липня до 13 грудня 1926 р. Дослідник натрапив на велике вогнище з багатим на археологічні знахідки культурним шаром, з кістками мамонтів, підвісками з раковин, гематиту та виробами з шоколадного кременю з гір Свєнтокжиських в Центральній Польщі.

Сенсацією стало відкриття кісток стопи людини з пізнього плейстоцену, що їх Савицький вважав пов'язаними з канібалізмом [5].

М. Древко розпочав у Городку в 1926–1927 рр. розкопки комплексу ранньосередньовічних поселень. В цих розкопках брав участь Якуб Гофман. Вони були меншого масштабу ніж дослідження Л. Савицкого. Проводились на відкритому І. Савицкою становищі «Над Рудником», що охоплювали поселення і курганне поховання. Археологічний розкоп відслонив залишки житла і виробничих приміщень, між іншим пов'язаних із виплавкою заліза. Поселення датоване періодом від VI до початку XI ст. На прилеглому курганному цвинтарі, датованому початком XI ст., досліджено 14 курганів, в яких знаходилось від 1 до 6 померлих [5].

Власне, найменш дослідженою лишається діяльність Якуба Гофмана як уповноваженого делегата Союзу консерваторів пам'яток старовина у Волинському воєводстві. Документ уповажнення такої діяльності вперше він отримує в 1924 році. До сфери діяльності Якуба Гофмана, як делегата входило виконання наступних обов'язків:

- збирання відомостей про пам'ятки праісторії на території воєводства;
- збирання пам'яток, викопаних із землі і таких, що перебувають в руках приватних осіб для Державного археологічного музею;
- діяльна охорона місць, на яких відкрито пам'ятки старовини при всілякого роду земляних робіт, а також методичні розкопки тієї частини пам'яток, яким загрожує швидке руйнування, якщо негайно не провести розкопок;
- збирання пам'яток, виявлених на поверхні землі, де вони доступні;
- складання поточних звітів окружному консерватору, а також загального річного звіту з усієї своєї діяльності, як делегата [1, 1 – 1 зв.].

Пам'ятки, зібрані делегатом ставали власністю археологічного музею. Функції делегата виконувались на ентузіазмі, відшкодовувалася лише вартість археологічних розкопок та транспортні витрати. За наявним звітом за 1924-1926 рр. можливим є з'ясування про те, якими пам'ятками опікувався Якуб Гофман [1, 12 - 14]. Навесні 1924 р. в Новому Мильську під Здолбуновом було виявлено на Городищі могильник – поховання із скелетами. Завдяки Якубу Гофману до Археологічного музею було передано фрагменти посуду та уламки кременю. Окрім того він поінформував про існування ще двох городищ поблизу цього села.

За проханням Якуба Гофмана на шпальтах «Офіційного денника Волинського шкільного кураторіуму було обіжник в справі охорони пам'яток старовини. Очевидно, це дало певні результати. Як побачимо далі, різні особи зверталися до Я. Гофмана з інформаціями про різні пам'ятки.

У власності вчителя І. Куліша (очевидно, мова йде про російськомовного поета Івана Куліша) перебувала амфора, викопана в Шпанові Рівненського повіту. Стараннями Якуба Гофмана її було набуто і 5 листопада 1924 р. відіслано до Державного археологічного музею. 13 числа цього ж місяця Я. Гофман здійснює додаткову поїздку до Шпанова з метою оглянути місце знахідки та по можливості знайти уламки амфори (бракувало великої частини шийки і вушка). Розшукуючи селянина, який знайшов пам'ятки і розпитуючи людей він обійшов Шпанів, Малий і Великий Олексин, однак пошуки ніякого результату не дали. 29 листопада Я. Гофман робить ще одну спробу з'ясувати ще щось про амфору. Вчитель Бура йому порадив розшукати учнів, які подарували амфору Кулішу. Але й ці пошуки нічого не дали, потрібні люди жили закордоном, в УРСР.

За дорученням Людвіка Савицького 8 листопада 1924 р. Якуб Гофман поїхав до п. Янішевського в Городок, де в нього забрав кілька кремінних знарядь, а також фрагмент горщика, знайдений в Городку під Вишневою горою. В Янішевського ще лишалися цікаві речі, про які Якуб Гофман повідомив Людвіка Савицького: римські монети часів Антонія, викопані в Головині поблизу Подлужного; молот з отвором, викопаний в колонії Любомирці при копанні криниці; кремінні речі із знахідки біля Луцька на південь від Оржева. Цей же Янішевський розповів, що в Караєвичах було знайдено скелет в сидячій позі, а також, що там часто на городах жителі села викопують часто глиняні «амулети» та про кістки мамонта, виявлені під час копання криниці в Ульбарові.

26 серпня цього ж року Якуб Гофман повідомив Людвіка Савицького про свої знахідки в околицях Острога: кремінні знаряддя, знайдені біля Межирича Острозького; кургани в с. Розваж гміни Хорів Здолбунівського повіту; фрагменти лінійної кераміки на великому городищі в с. Монастирець гміни Хорів; про археологічні експонати Острозького музею.

Взимку 1924/1925 року Якуб Гофман їздив по селах з лекціями від Союзу сільської молоді. Під час цих поїздок він інформував людей також і про охорону пам'яток старовини.

На пропозицію директора гімназії в Дубні Г. Здановича Якуб Гофман 17 червня 1925 р. поїхав до цього міста, де йому показали металеві шолом зі слідами оздоб, наконечник стріли і предмет невідомого призначення. Цей шолом директор Зданович хотів лишити на місці, щоб він став першим експонатом заснованого краєзнавчого музею [1, 12 - 14].

В 1925-1926 навчальному році Я. Гофман відбув на навчання до Кракова [1, 9]. В 1927 р. його було знову призначено делегатом Союзу.

Стефаном Закревським, очевидно, наприкінці серпня 1928 року було знайдено глечик у селі Холонів гміни Скобелка Горохівського повіту [1, 42]. Закревський не взявся сам його викопувати, а чекав на прибуття археологів. 13 вересня на місце прибув Якуб Гофман. Знахідку було виявлено на півострові, утвореному збігом річок Безіменної і Липи на місцевості, яка мала назву «Городище».

Історія цієї знахідки така: під час корчування дубів один з робітників натрапив на випалену глину. Він подумав, що це частина якогось старого фундаменту, почав його розбивати і частково пошкодив глечик. На щастя це побачив Закревський і зупинив робітника.

Через міцно поросле коріння, яке обплело горщик під час його викопування він розсипався на більші та менші кавалки. Глечик виявився металевим предметом. На думку Якуба Гофмана, до сплаву з якого він був зроблений входила мідь, олово і, напевно, трохи заліза. Сам предмет не мав взагалі дна, натомість зверху в нього був невеликий вигин в середину. Якуб Гофман припускав, що знайдена ним знахідка відноситься до праслов'янської «димарки», в якій виплавлялася бронза.

Якуб Гофман описав докладно проведені ним розкопки, проілюстрував їхній хід за допомогою малюнків, подав місцеві легенди щодо «Городища». Окрім того він подає в своєму чергову звіті до Державного музею інформацію про пам'ятки знайдені поблизу Холонева: плиту з медальйоном часів Юліана, кістки (очевидно, мамонтів), глиняну урну з кістками [1, 47 - 50; 2, 3 - 5].

Очевидно, завдяки сприянню Я. Гофмана для Археологічного музею було набуто дві кам'яні сокирки від Б. Тонського [1, 79].

Вчителька із Корця Зофія Окецька, з якою Якуб Гофман підтримував дружні стосунки повідомила, що на території маєтку Ядвіги Могильницької у Стадниках Здолбунівського повіту під час орання було знайдено скарб монет, зокрема грецьких, а також інші предмети. Відтак 25 квітня 1930 року Якуб Гофман відбув у це село з поїздкою. В селі його зустрічали окрім Могильницької Януш і Збігнєв Окецькі, які йому докладно розповіли про згаданий скарб монет (римські, грецькі, польські, російські), а також сокиру, та плити із пісковики, що походили з раніше розкопаного поховання. Деякі з предметів, що походили із Стадник зберігалися в музеї Окецького в Рівному, але під час Першої світової війни його було пограбовано, а експонати пропали. На полі біля берегу Горині Якуб Гофман розпочав свої розкопки. Тут йому вдалося розкопати шматки каміння, обпаленої глини, сліди вогнища, чималу кількість прясел, шматки розбитого горщика та кістку, яка була вбита в землю на 40 сантиметрів. Парубок, який допомагав Гофману в розкопках розповів, що на відстані десь з 150 кроків від місця розкопок було раніше знайдено кам'яну сокиру. Парубки її розбили, але сокиру вдалося знайти. Вона була в довжину 14 сантиметрів і шириною на кінцях 4 і 7 сантиметрів, без отвору, покрита легкою патиною. У своєму звіті Якуб Гофман наголошував на необхідності подальших розкопок на цьому полі, оскільки надалі його планувалося розорати і засадити буряками [1, 81 - 84]. Про ці знахідки «Ілюстрований кур'єр щоденний» вмістив коротку замітку.

18 жовтня Якуб Гофман приїхав до с. Забороля гміни Олександрія на запрошення власника цього села Лессіга. На полях цього села люди постійно виорювали різні предмети з курганів. Гофман взявся розкопувати курган, що тягнувся по обидва боки дороги Олександрія-Бичаль. Тут йому вдалося розкопати уламки глечиків без орнаменту, а також предмети з бронзи. Окрім того він знайшов каміння, якого в тутешній місцевості не було, найближче схоже в околицях Великої і Малої Клецки Межиріцької гміни.

Предмети матеріальної і духовної культури Якуб Гофман виявив під час пошукових робіт у 1930 р. поблизу с. Стадники Здолбунівського повіту. Він розкопав поховання, в якому знайшов посуд, мідні вискові кільця, сережки, півіски, що належали до стжижовської культури.

А 24 листопада 1931 Якуб Гофман проводив розкопки в с. Новий Мильськ. Тут було два городища, одне з них на краю села, інше – в лісі. Більше городище було дуже знищене під впливом атмосферних опадів і підтоплень річки Усті. У зруйнованому кургані було видно різноманітні предмети – людські кістки, уламки посуду та шматки вугілля. Тут також було видно дві плити з пісковика. Я. Гофман звернув увагу на один з шматків кераміки із зеленою поливою, на якому можна було побачити орнамент, схожий на верхню частину двохраменного хреста. Окрім того Якубу Гофману на поверхні землі вдалося знайти кремінні уламки і частину ножика [1, 88 - 90].

Їздив Якуб Гофман за розпорядженням Романа Якимовича до села Седлищ Костопільського повіту,

де було знайдено скарб монет. Історик індифікував монети, як такі, що відносяться до часу правління Вітольда, як так звані «віленські гроші». Для Археологічного музею ніякого інтересу вони щоправда не мали. Роман Якимович щодо цього скарбу наголошував, що він цікавий тим, що це був п'ятим схожим скарбом з Волині [1, 91 - 93, 96 - 97].

У зв'язку із раніше відомими й нововідкритими пам'ятками Пересопниця та її околиці опинилися в зоні пильної уваги Романа Якимовича. Метою його дослідження була ділянка трансконтинентального шляху, яка проходила через Пересопницю. На думку науковця, Пересопниця стояла в XI ст. на шляху військ Болеслава Хороброго. У роботі подавалися панорамні малюнки з фотографій обстежених городищ, у тому числі в Пересопниці та Білеві. Варшавський історик спирався також на дані розвідок Я. Гофмана [6, 10 - 96]

У 1935 році у зв'язку з повідомленням якогось Ружицького про руйнування підплитових ранньосередньовічних поховань у Пересопниці проводив дослідження Якуб Гофман [4, 100]. Матеріали з цих розкопок передано до Державного археологічного музею у Варшаві. Під час Другої Світової війни вони були переплутані, а документацію втрачено [7, 249 - 250].

1. Отчёт делегата Государственного археологического музея в Варшаве Я. Гофмана о проведённых раскопках в Забороле и Новомыльске на Волыни и переписка с музеем // ДАРО (Державний архів Рівненської області). – ф. 160, оп. 1, од. зб. 77. – 79 арк.

2. Отчёт о проведённых раскопках в Гороховском повете и библиография по археологии Волынского воеводства // ДАРО (Державний архів Рівненської області). – ф. 160, оп. 1, од. зб. 79. – 768 арк.

3. Піотровська Данута. З діяльності польських служб охорони археологічних пам'яток у Західній Україні в 1919-1939 роках // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 67-88.

4. Свєшеніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Рівненська область. – К.: Наукова думка, 1982. – 116 с.

5. Hoffman J. Sprawozdanie z działalności delegata Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych na obszar województwa wołyńskiego za lata 1924, 1925 i 1928 // Wiadomości Archeologiczne. – 1935. – T. 13.– S. 300–304.

6. Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bołesława Chrobrego w świetle archeologii // Rocznik Wołyński. – T. 2. – Równe, 1933. – S. 10–96.

7. Rauhut L. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały wczesnośredniowieczne. – Ň. 5. – 1960. – C. 231–259.

8. Sawicki L. Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na Kresy Wschodnie za rok 1922 // Wiadomości Archeologiczne. Warszawa, 1923. – T. 8, z. 2–4.– S. 229–234.

9. Sawicki L. Sprawozdanie Państw. Konserwatora Zabytków Przedhistor. na województwa: wileńskie, nowogródzkie i poleskie za rok 1923 // Wiadomości Archeologiczne. – 1925. – T. 9, z. 3–4. – S. 355.

10. Sawicki L. Sprawozdanie Państwowego Konserwatora Zabytkow Przedhist. na Wojewodztwa Wschodnie za 1927 r. // Wiadomości Archeologiczne. – 1935. – T. 13. – S. 298–299.

11. Sawicki L. Stanowiska, młodszego paleolitu w Gródku na Wołyniu // Ziemia.– 1927. – R. 12. – S. 36–42.

12. Sawicka I. Nowe odkrycia archeologiczne w Gródku na Wołyniu // Z otchłani wieków. – 1927. – R. 2, z. 4. – S. 61–62.

13. Scheur-Sawicka I. Sprawozdanie z badań archeologicznych terenowych przeprowadzonych w 1925 r. // Wiadomości Archeologiczne. - T. 10. -Warszawa, 1929. S. 292–293.

Олена КОМАРЕНКО, Ірина ЛУШПІЄНКО ***(Київ)***

МУЗЕЙНІ ВІТРИНИ – ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Однією з основних проблем музеєзнавства є збереження пам'яток історії та культури. Загальновідомо, що на стан художніх цінностей впливають існуючи умови збереження й експонування (параметри температури та відносної вологості повітря, освітленість, газовий склад та швидкість руху повітря тощо).

Повітря сучасних міст, де, як правило, розміщені музеї, забруднено сірчистим газом, сірководнем, двоокисом азоту, димом, пилом та іншими шкідливими компонентами, які проникаючи в музейні приміщення, негативно впливають на стан експонатів [7].

Однією з найважливіших вимог по забезпеченню тривалого збереження різних музейних предметів є їх постійне перебування в сприятливих мікрокліматичних умовах.

Оптимальне вирішення цієї проблеми – використання експозиційних вітрин, що призначені для:

- стабілізації мікрокліматичних умов збереження музейних предметів;
- захисту від забруднень пилом і хімічно активними речовинами;
- захисту в зонах з підвищеною рухливістю повітря експозиційних залів;
- забезпечення найкращого огляду експонатів відвідувачами;
- захисту музейних предметів під час перевезення або переміщення їх усередині музею;
- захисту від розкрадань.

Вчені зараховують розвиток музейної справи до початку XVII століття. Формування приватних колекцій, кабінетів рідкостей вимагало не тільки особливих приміщень, а пізніше музейних будинків, але й спеціального обладнання, що дозволило б експонувати твори мистецтва на належному рівні.

Перші музейні зібрання носили скоріше природно - науковий, ніж художній характер і не мали потребу в експозиційному обладнанні в його традиційному розумінні. При демонстрації колекції «раритетів» легко обходилися столами, консолями і стелажами.

В ході розвитку колекціонування виникла необхідність експонувати крім творів живопису безліч інших видів мистецтва (книги, геми, фарфор, гравюри тощо). Для цього вимагалися відповідні меблі службового характеру, які мали би явні художні якості, оскільки призначалися, в основному, для домашніх аристократичних колекцій.

Спочатку використовувалися шафи із заскленими дверцятами, які по формі брали початок від голландської складальної гірки XVII сторіччя, яка пізніше знайшла розповсюдження по всій Європі.

В подальшому використовували спеціальні вітрини, що мали як відкриту, так і закриту частини, що призначалися для збереження та експонування одночасно (наприклад такі, які виготовляв К. Мейер для колекцій коштовностей). Поряд з ними проектувалися комоди-вітрини для мінералів.

На початку XIX століття у майстерні Г. Гамбса (Німеччина) почали виготовляти предмети музейних інтер'єрів зовсім нового типу - спеціальні «столи» з похилими заскленими поверхнями, призначені для демонстрації виставочного матеріалу. Також використовувались вітрини «Гамбса», які мали округлу форму або форму трикутної піраміди, що призначалися для нумізматичних зібрань [5].

Після змін у конструкції, вітрина втратила декоративність, стала більш скромною, акцент цілком був перенесений на експозиційні предмети.

XIX століття підняло музейну справу на принципово новий рівень. Розроблені нові технології, що дозволяли виготовляти цільнолистове скло великих розмірів, вплинули на подальше удосконалювання музейної вітрини.

Музейна вітрина XVIII-XIX ст. мала всі позитивні якості художніх меблів і розвивалася в загальному руслі стильового розвитку меблевого мистецтва. Не маючи особливостей, які забезпечують схоронність та мікрокліматичні умови, необхідні експонатам, ранні музейні меблі проте визначили розвиток музейної справи, яка стала на сучасному етапі наукою.

В основу вибору вітрин покладені принципи доцільного розміщення експонатів в обсязі вітрини, забезпечення найкращого огляду відвідувачами, відповідності зовнішнього вигляду вітрини інтер'єру приміщення.

Спочатку застосування вітрин у музейній справі зводилося до захисту експонатів від механічних ушкоджень і розкрадань. Крім того, враховувався той фактор, що вітрина досить ефективно захищає внутрішній об'єм від проникнення пилу.

При виборі вітрини зверталась увага на такі показники, як габарити, обсяг, кількість засклених поверхонь, зовнішній вигляд, зручність обслуговування, вартість.

Останнім часом задачі , які виконує вітрина, значно розширені. Має місце досвід застосування вітрин, що оснащені системами, які забезпечують параметри мікроклімату усередині.

Зберігачі, мистецтвознавці, реставратори разом із кліматологами й інженерами, можуть зробити обґрунтований вибір того чи іншого типу вітрини з урахуванням особливостей її застосування. Вибраний тип вітрин з найбільшою ефективністю дозволяє виконати наступні задачі [6]:

- забезпечити перебування експонатів в умовах сприятливого мікроклімату;
- захистити експонати від механічних ушкоджень й розкрадань;
- скоротити кількість сорбентів для стабілізації вологісного режиму в зоні експонатів;
- обґрунтовано зменшити вартість інженерного обладнання й обслуговування вітрини.

Конструктивні показники будь-якої вітрини визначаються при її виготовленні і приймаються як незмінні. Габарити вітрини вибирають, в першу чергу, в залежності від кількості та габаритів експонатів, що розміщують в одному об'ємі.

Використовуються вітрини, що установлюють на підлозі або на ніжках на висоті 0,5 м і більше від підлоги. Вітрини на ніжках частіше використовуються у музейній практиці, тому що у нижній по висоті зоні приміщення температура і відносна вологість повітря відрізняється від цих же величин у середній. Крім того, запиленість повітря в години відвідувань поблизу підлоги вище, ніж у середній зоні [8].

Важливу роль у формуванні вологісного режиму всередині вітрини відіграють гігроскопічні матеріали її конструкції (дерево, картон, фанера). Наявність гігроскопічних матеріалів значного об'єму допомагає стабілізувати вологісний режим, згладжує добові коливання вологості. Через те, що гігроскопічні матеріали є паропроникненими, їх покривають із зовнішньої сторони пароізоляційними шарами (поліетилен, лак, масляний ґрунт), даючи можливість із внутрішньої сторони працювати матеріалу на сорбцію і десорбцію водяної пари.

В експозиційних залах температурно - вологісні параметри повітря змінюються під впливом теплой вологонадходжень від відвідувачів і теплонадходжень від інсоляції у робочі часи музею. Увечері та вночі параметри повітря найчастіше доводяться до вихідного положення. Таким чином, має місце процес цілодобових змін параметрів повітря, що може несприятливо впливати на експонати. Для більшості експонатів з гігроскопічних матеріалів (полотно, дерево, тканини , папір, зоологічні й ботанічні колекції) добові коливання температури не повинні перевищувати 3-5°C, а відносної вологості повітря " 8-12%[3].

Натурні виміри у деяких музеях показують, що навіть у звичайні робочі дні на популярних виставках і експозиціях цілодобові зміни температури в залах можуть сягати 8 - 12 ^{o}C, а відносної вологості – 12 – 20 %.

Усередині експозиційних вітрин є можливість створити мікрокліматичні умови, що відрізняються від умов у залі та регулювати вологісний режим, що дозволить цілком виключити або істотно зменшити несприятливий вплив добових коливань відносної вологості повітря на експонати [2].

В залежності від результатів порівнювання параметрів мікроклімату "зал – вітрина" приймається рішення про необхідність застосування спеціальних засобів стабілізації вологісного режиму у вітрині.

Широке використання у музейній практиці мають вітрини з попередньо відкондиціонованим силікагелем або арт-сорбом, що дозволяє підтримувати задані рівні відносної вологості протягом певного часу.

Гарантовану тривалу збереженість музейних предметів забезпечує експонування їх у контрольованому інертному газовому середовищі зі зниженим вмістом кисню й заданою відносною вологістю за допомогою комплексу з двох основних елементів: генератора інертної суміші та герметичної вітрини, яка містить в собі пристрої контролю параметрів внутрішнього середовища. Розроблена система дозволяє заповнити герметичну вітрину інертною газовою сумішшю необхідного складу: 95 - 98 % азоту, 2 – 5 % кисню при відносній вологості, що задається від 40 до 65 %, без газових забруднювачів, пилу, бактерій, грибів [4].

Вилучити вплив на матеріали музейних предметів агресивних компонентів повітря можна при ізоляції експонатів у герметичній вітрині, заповненій аргоном, гелієм чи азотом. Адже одним з основних факторів, які викликають старіння органічних матеріалів художніх творів, інтенсивне вицвітання тканей барвників, окислювання олій, корозію металів є комбінована дія кисню й вологи. В безкисневому середовищі вплив світла й вологи незначний.

Спеціалісти Японії пропонують для музейного використання поглиначі кисню, що підтримують у вітрині атмосферу зі змістом кисню менше за 1% протягом тривалого часу. На жаль, ці абсорбенти при використанні дають потужний тепловий стрибок і різке підвищення відносної вологості повітря усередині вітрини [1].

Цікавий досвід закордонних колег по розташуванню картин у вітринах малого об'єму, які одночасно є виставочними і транспортними. Якщо співвідношення об'єму дерев'яної панелі до об'єму повітря усередині вітрини складає приблизно 1 : 1, то усередині такої вітрини встановлюються стабільні мікрокліматичні умови без використання арт-сорба чи інших буферних матеріалів. При цьому варто подбати про ущільнення вітрин і відсутність різких коливань параметрів навколишнього повітря.

Використання такого типу вітрин є найбільш перспективним в музейній практиці, як для збереження, так і при транспортуванні експонатів на тимчасові виставки.

У вітринах з убудованою секцією світильників, навіть при герметично відділеній секції світильників від основного об'єму, спостерігається перегрів верхньої зони. Також має місце небажаний радіаційний вплив на експонати від близько розташованих світильників. Особливо це відноситься до вітрин з експонатами, найбільш чутливими до локального перегріву під дією світла (рисунки, гравюри, літографії, рукописи, книги, вироби з поліхромної шкіри тощо). Тому необхідно застосовувати вітрини з

теплопоглинаючими фільтрами або вітрини з зовнішніми світильниками спрямованого світла [3].

Вітрини з механічною системою управління кліматом можуть бути дуже ефективними при умові розвинених технологій, що дозволять максимально виключити імовірність нестабільної роботи систем кондиціювання повітря.

На сучасному етапі розвитку музейних герметизованих об'ємів існує шість ступенів захисту експонатів при використанні вітрин: захист від пилу, коливань температури та вологості, світла, дотику, крадіжки. При виготовленні таких вітрин, що повинні мати естетичний дизайн, необхідно застосовувати екологічно безпечні матеріали (скло, сталь, алюміній).

Необхідно підкреслити, що використання вітрин у музейній практиці є важливим аспектом превентивної консервації.

1. Алифиренко В. Э., Большакова Т. Ф. Стабилизация окружающей среды в музейных витринах разных типов // IУ Международная конференция (С.-Петербург, 21-24 октября 2003 г.): Сборник материалов « Консервация памятников культуры в единстве и многообразии». " СПб., 2003." С.23 - 27.

2. Большакова Т. Ф., Коркин В. Д. Активные музейные герметизированные объёмы с сорбентами. // Хранение экспонатов в малых герметизированных объёмах. Научно-практический семинар. 24-25 января 1994 года. " Санкт-Петербург, 1994. " С.19 - 23.

3. Бросалин В. А. Необходимость регулирования влажностного режима в экспозиционных герметизованных объёмах. // Хранение экспонатов в малых герметизированных объёмах. Научно-практический семинар. 24-25 января 1994 года. " Санкт-Петербург, 1994. " С.15 - 18.

4. Душкина Л. И., Трезвов А. В., Песковская Л. С., Тепляков В. В. Способ создания в музейной витрине газовой среды заданного состава с контролируемой относительной влажностью. // Хранение экспонатов в малых герметизированных объёмах. Научно-практический семинар. 24-25 января 1994 года. " Санкт-Петербург, 1994. " С.11 - 14.

5. Кальницкая Е. Я. История развития музейных витрин и их назначение. // Хранение экспонатов в малых герметизированных объёмах. Научно-практический семинар. 24-25 января 1994 года. " Санкт-Петербург, 1994. " С. 3 - 4.

6. Колмакова Е. А., Бросалин В. А. Инженерные принципы классификации экспозиционных герметизированных объёмов. // Хранение экспонатов в малых герметизированных объёмах. Научно-практический семинар. 24-25 января 1994 года. " Санкт-Петербург, 1994. " С. 5 - 8.

7. Музейное хранение художественных ценностей: Практическое пособие. ГНИИР. " М., 1995. – 204 с.

8. Рогинский А. А. Методика испытаний музейных витрин на герметичность. // Хранение экспонатов в малых герметизированных объёмах. Научно-практический семинар. 24-25 января 1994 года. " Санкт-Петербург, 1994. " С. 33 - 34.

Оксана КОСТЮК ***(Луцьк)***

ІННОВАЦІЙНІ ОСВІТНІ МУЗЕЙНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА В УКРАЇНІ

Сучасне суспільство живе в період переходу від індустріальної до постіндустріальної формації. Зміни, які з цим пов'язані супроводжуються зменшенням частки матеріального виробництва і розвитком сектора послуг та інформації. Змінюється також характер людської діяльності і соціальна структура суспільства.

Розвиток нових інформаційних і комунікативних технологій поширився і в музейну сферу та спричинив до її трансформації. Це перш за все переосмислення ролі музею в сучасному суспільстві, вдосконалення форм і методів роботи з відвідувачами у відповідності з вимогами часу. Відбуваються нові, якісні зміни у сучасному музеї, розширення сфери музейної діяльності, розробляються нові інноваційні програми культурно-освітньої діяльності для різних категорій відвідувачів з врахуванням їх потреб у сучасному суспільстві.

Сучасний музей, замість пасивного відображення дійсності повинен активно впливати на неї. Традиційні форми музейної роботи мають поєднуватися з впровадженням інноваційних технологій, використанням музейного менеджменту і маркетингу, застосування новітніх інформаційних технологій, створенням віртуальних музеїв. Характерною особливістю таких музеїв є поява в них, поряд з музейними видами діяльності, „немузейних": організація і проведення концертних програм, шоу, фестивалів, функціонування майстерень, відкриття сувенірних магазинів, кафе, ресторанів тощо. Традиційна та інноваційна складові діяльності музею повинні перебувати в оптимальному співвідношенні.

Інтеграція України до світового співтовариства супроводжується складним процесом відродження національної свідомості та історичної пам'яті народу. В його основі – звернення до історичних витоків, відновлення традицій і духовних цінностей нації. Значна роль у цьому процесі належить музеям як скарбницям духовної спадщини.

Поряд з тим Україна має використати досвід функціонування найкращих музеїв світу та передових музейних програм, які успішно функціонують і довели свою ефективність.

Однією з таких програм є проект SPARK!LAB. Він розроблений Центром вивчення винаходів та інновацій імені Лемельсона (Смітсонівський інститут) та відкритий для функціонування з листопада 2008 року у Національному музеї американської історії (Вашингтон, США).

Смітсонівський інститут – освітній і науково-дослідний інститут і пов'язаний з ним музейний комплекс, найбільше у світі сховище експонатів (142 млн.), музейних цінностей та артефактів. Інститут має 19 музеїв, власний зоопарк, 9 науково-дослідних центрів, а також 156 музеїв, які є філіями Смітсонівського інституту. Серед американців інститут одержав іронічне прізвисько «горище країни» — тобто місце, «де зберігається все, що вже не потрібно, але шкода викинути».

Своєму виникненню цей заклад зобов'язаний Джеймсу Смітсону – англійському вченому, хіміку і мінералогу, який включив Сполучені Штати в свій заповіт другими за списком після племінника. Уряд США мав розпорядитися спадком вченого (10 мільярдів доларів у перерахунку на сучасний курс) на «збільшення і розповсюдження знань». 10 серпня 1846 року був підписаний акт про заснування Смітсонівського інституту, в який мали б входити музей, бібліотека, а також колекція предметів історії, науки, мистецтва та проведення дослідницької програми.

Отож, проект SPARK!LAB, як центр практичного винахідництва для дітей та родин, був розроблений у поважному науковому закладі з багаторічною історією та досвідом.

Кожному з нас хоча б один раз в житті приходила ідея того, що можна щось що ми знаємо удосконалити. Звичайно, більшість цих ідей так і залишаються лише ідеями. Лише одиниці доводять їх до реального втілення в життя. Деякі з винаходів змінюють життя багатьох людей на краще. У США винахідництво і пристрасть до вдосконалення вважають мало не рисою національного характеру.

Проект SPARK!LAB розрахований на дитячу аудиторію віком від 8 до 12 років, однак не виключено, що якісь представлення та завдання у рамках проекту зацікавлять і батьків юних винахідників.

SPARK!LAB щороку у США відвідує понад двісті тисяч осіб, що зробило цей проект дуже відомим і популярним серед американських родин, адже тут вчать дітей дивитися на світ із цікавістю, захопленням, та створювати власні винаходи. Тут дітям пропонують спробувати себе у різних видах діяльності, не ставлячи жодних рамок та обмежень. Унікальність цього проекту полягає у дивовижному поєднанні мистецтва та технологій в єдину програму, через яку діти, граючись, пізнають, досліджують, вивчають навколишній світ, а також мають можливість створити власні винаходи.

Довгий час цей проект був суто американським. Мистецький арсенал у Києві став першим міжнародним досвідом для SPARK!LAB, адже, Центр ім.Лемельсонів шукає шляхів розширення своєї діяльності поза стінами Національного музею американської історії і поглиблює зусилля, спрямовані на заохочення винахідницької діяльності.

На відміну від США, де винахідництво носить більш індивідуальний характер, в Україні це - здебільшого колективний продукт. Тому тема винахідництва у різних культурних та з відмінним ступенем економічного розвитку країнах стала цікавою, як для представників американської групи так і для учасників проекту SPARK!LAB в Україні.

У рамках підготовки впровадження інноваційної програми в Національному культурно-мистецькому та музейному комплексі «Мистецький Арсенал» була створена робоча група з музейних фахівців, педагогів, науковців, представників громадських організацій, які у 2011 році вирушили у подорож для якнайкращого та найповнішого вивчення проекту SPARK!LAB на його батьківщині. Згодом американська сторона привнесла головну ідею, концепцію проекту, а також забезпечила основними матеріалами, необхідними для функціонування програми. У свою чергу українська сторона надала необхідні приміщення, кадровий ресурс. Усі працювали над створенням нової «київської» версії SPARK!LAB.

Особлива роль проекту полягає саме в тому, що він дозволяв всім бажаючим познайомитися із американським досвідом безпосередньо в дії.

SPARK!LAB – унікальний освітній проект, мистецько-наукова лабораторія для справжніх винахідників. Він розпочав свою роботу в Україні у стінах Мистецького Арсеналу 6 вересня 2012 року і тривав до 30 вересня. Проведення майстер-класів, презентацій, лекцій, семінарів, круглих столів, корисних для дітей, батьків, педагогів, всіх представників українського освітнього середовища, проходило паралельно

з іншими програмами для розвитку дітей та молоді. Розважальні програми були зосереджені на двох освітніх засадах: по-перше, винахід – це процес, по-друге, - кожна людина може стати винахідником.

У ході гри діти не тільки практично знайомилися з новими для них явищами, а ще й вчились по-новому розуміти силу винахідництва. Атмосфера, яка панувала у Мистецькому Арсеналі, спонукала дітей до творчого розвитку.

Проект пропагує винахідницьку діяльність серед дітей за допомогою яскравих закликів:

«SPARK!LAB: ідея виникає зі спалаху!»

- Подумай!
- Вивчи!
- Намалюй!
- Створи!
- Випробуй!
- Виправ!
- Реалізуй!

Отже, що можна було побачити і зробити у лабораторії для юних винахідників?

Тематичні станції SPARK!LAB:

1. Юним будівельникам.

Юним будівельникам пропонувалось проектування різноманітних конструкцій з трубок і шарнірів. Спочатку треба було намалювати свою конструкцію, а далі за кресленням створити прообраз будинку чи споруди.

2. Гіроскопи.

Звідтоді, як Жан Бернар Леон Фуко винайшов гіроскоп у 1852 році, винахідники продовжують шукати нові способи застосування цих дивовижних приладів, що обертаються навколо власної осі. Сьогодні гіроскопи встановлені у найрізноманітніших речах – від ракет і підводних човнів до іграшок та айфонів. SPARK!LAB надав змогу поекспериментувати з різними видами гіроскопів, а потім своїми руками зробити з паперу летючий гіроскоп і забрати його додому.

3. Електричні схеми.

Тут можна було дізнатися більше про справжні компоненти електросхем, схожі на ті, що їх можна знайти в радіоприймачах, телевізорах, комп'ютерах та інших електронних приладах. Відвідувачі могли створювати й випробовувати електросхеми і пристрої – світлодіоди, електролампочки, двигуни для вентиляторів, пускові пристрої для летючих дисків і навіть радіо.

4. На грані музики і науки.

На цій станції кожен міг створити свою музику для скляних кульок. Треба тільки побудувати доріжку, де пущені згори кульки торкатимуться дзвіночків чи пластинок ксилофону. Залежно від того, яку доріжку для кульки ви побудуєте, – таку мелодію вона вам і заграє.

5. Запусти змія.

Тут треба було зробити повітряного змія з підручних матеріалів, випробувати його у приміщенні за допомогою вентилятора, потім удосконалити і нарешті – випустити у повітря.

6. Звукові сандвічі.

З дерев'яних планочок, дощечок, трубочок і гумових стрічок можна сконструювати «звуковий сендвіч», який звучатиме так, як ви його налаштуєте.

7. Завдання для винахідника.

Прості речі, які оточують нас щодня – паперові пакети, йоржики для чищення труб, повітряні кульки, – можуть стати основою для нових винаходів. Щотижня завдання для винахідників мінялися.

8. Барабанщики.

Барабанщики, або як з металевого мотлоху зробити звуковий винахід. Винайдіть свій ударний інструмент із залізної вторсировини! На цій станції можна зібрати ударну скульптуру і зіграти на ній.

9. Аеродинамічна труба

Від того, як літак чи інший апарат поводить себе під час випробуваня в аеродинамічній трубі, залежить не тільки майбутнє цієї конкретної моделі, але, можливо, і життя людей. У SPARK!LAB можна було створити прообраз літального апарату і простежити, як він поводитиме себе у повітрі – в трубі з прозорого пластику.

10. Винайди машину

На цій станції за допомогою пластикових деталей із конструктора можна було сконструювати механізм для виконання того чи іншого завдання.

З понеділка по п'ятницю з 11.00 до 15.00 SPARK!LAB було відкрито спеціально для шкільних груп, адже SPARK!LAB пропонує практичні заняття, які «перегукуються» з шкільною програмою.

Окрім того, у рамках проекту SPARK!LAB у Мистецькому Арсеналі відбулося ще кілька цікавих проектів: паралельна програма, яка поєднує у собі:

· Інтерактивні станції, що заохочують дітей до створення власних винаходів;

· Паралельну програму майстер-класів, лекцій та зустрічей;

· Шоу «Магічна Лабораторія» та «Весела наука» – виступи, ігри, наукові дослідження та експерименти;

· Заходи для родин з дітьми та шкільних групп;

· Експозицію мистецьких творів відомих українських художників;

· Проект Music Box, який реалізовано американськими та українськими митцями, музикантами, кураторами та винахідниками спеціально для відвідувачів SPARK!LAB в Мистецькому Арсеналі.

Паралельна програма складалась з чотирьох тематичних тижнів. Перший тиждень - «Наука і технології», другий тиждень - «Енергія і довкілля», третій тиждень - «Звуки і музика», четвертий тиждень - «Візуальне мистецтво». Вони супроводжувались щоденними майстер-класами, зустрічами, лекціями, що їх організовували партнери проекту.

В рамках функціонування проекту SPARK!LAB у вересні 2012 року був організований практичний семінар та круглий стіл під назвою «Сучасні методи інтерактивної просвітницької роботи з дитячою та юнацькою аудиторією» для музейних працівників з усіх областей України.

У широкому колі музейних фахівців, педагогів, державних і громадських діячів відбулось обговорення можливих ефективних механізмів масового впровадження сучасних інтерактивних дитячих та юнацьких просвітницьких програм у роботу українських музеїв. В рамках семінару відбулась презентація і тренінг для професійної аудиторії від американських спеціалістів з Центру імені Лемельсонів (США).

На сьогодні Мистецький Арсенал успішно реалізує різноманітні освітні програми, які є окремим напрямом діяльності музейного комплексу. Вони зазвичай супроводжуються лекціями майстер-класами, зустрічами з митцями, мистецтвознавцями, культурологами, а також кіно-показами, екскурсійними програмами для школярів, студентів, вихованців шкіл-інтернатів, дітей з обмеженими можливостями. Освітній напрямок функціонування установи стає поступово пріоритетним у роботі з дитячою та юнацькою аудиторією.

Мистецький Арсенал започаткував комплексну Інноваційну програму розвитку для дітей та молоді – серію окремих освітніх проектів, об'єднаних однією метою та спільними завданнями.

Так у 2010 році в Мистецькому Арсеналі було відкрито художню студію для дітей та підлітків АРТ Лабораторія , де створені всі умови для поєднання освітньої та творчої діяльності, а також для гармонійного сприйняття мистецтва, важливого для різнобічного естетичного розвитку дитини.

У 2013 році Мистецьким Арсеналом в межах комплексної Інноваційної програми розвитку для дітей та молоді започатковано новий освітній проект для дітей – АРСЕНАЛ ІДЕЙ, який виник після успішного функціонування в Україні проекту SPARK!LAB, що був реалізований в Мистецькому Арсеналі спільно с Посольством США в Україні та Центром вивчення винаходів та інновацій імені Лемельсонів Смітсонівського Інституту, та який протягом трьох тижнів відвідало 34000 дітей.

Маємо надію, що започаткування такого потужного і масштабного проекту у одному з найбільших музеїв України і східної Європи стане стимулом для активізації даного напрямку діяльності у інших музейних закладах України, виведення освітньої діяльності музеїв у нашій молодій країні на новий якісний рівень за найкращими світовими зразками.

Степан КОСТЮК ***(Тернопіль)***

ФОНД ВОЛОДИМИРА РОЖКА У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

Упродовж останніх років налагоджено плідно-творчу співпрацю Тернопільського обласного краєзнавчого музею та науковця-лучанина, відомого дослідника історії церкви Володимира Рожка [3]. Відтак, групу "Рідкісні книги" фондової збірки поповнили авторські видання (подано порядковість надходження, частково збережено "довільність" записів каталожної картотеки – тематична шухлядка "Культова група – 3: ікони, церковні книги і книги про церкву", роздільник "Рожко Володимир. м. Луцьк" – С. К.) [2]. Станом на 4 квітн 2014 року зафіксовано:

1. Рожко Володимир. Православні монастирі Волині. – Луцьк: Надстир'я, 1997 (поміщено історичні описи храмів Тернопільщини, наявний дарчий напис, 19,5х14 см, ТКМРК – 5550).

2. Рожко Володимир. Нарис історії Української православної церкви на Волині (870 – 2000 рр.). – Луцьк: Медіа, 2001. – 672 с. (дарчий напис, 20,5х15 см, ТКМРК – 7586).

3. Рожко Володимир. Духовні православні освітні заклади Волині Х – ХХ ст. – Луцьк, 2002 (21х15 см, ТКМРК – 7728).

4. Рожко Володимир. Українські православні святі історичної Волині ІХ – ХХ ст.: Історико – краєзнавчий нарис. – Луцьк: Медіа, 2003. – 224 с. (20,5х15 см, ТКМРК – 9228).

5. Рожко Володимир. Волинська Духовна семінарія (1796 – 2004 рр.): Історичний нарис. – Луцьк: Медіа, 2004. – 256 с. (на стор. 57-85 – опис діяльності Державної Духовної православної семінарії в Крем'янці впродовж 1919-1939 років, 21х15 см, ТКМРК – 9575; дарчий напис, ТКМРК – 12545).

6. Рожко Володимир. Рівненська духовна семінарія: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Медіа, 2006. – 224 с. (20,5х14,2 см, ТКМРК – 9576).

7. Рожко Володимир. Українське православне церковне мистецтво Волині (ІХ – ХХ ст.). – Луцьк, 2006. – 400 с. (стор. 177 – Почаївський монастир, стор. 215 – перелік дерев'яних храмів – пам'яток архітектури Тернопільщини: Збаразький, Кременецький, Лановецький, Шумський р-ни, 20,8х15 см, ТКМРК – 9577).

8. Рожко Володимир. Українське православне книгописання і книгодрукування історичної Волині ХІ –ХХ ст. – Луцьк, 2005. – 254 с. (стор. 142 – книгодрукування в Крем'янці в 40-х роках XVII ст. , стор. 145, 157,163 – книгодрукування в Почаївському монастирі XVII ст. – 1914 р., 21х15,3 см, ТКМРК – 9578).

9. Рожко Володимир. Відродження Української Православної Церкви на Волині (1917 – 2006 рр.): Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 348 с. (ТКМРК – 9997).

10. Рожко Володимир. Методологія історичних та Богословських досліджень // Матеріали конференції, присвяченої 1600-літтю блаженної кончини святителя Івана Золотоустого (ТКМРК – 10099).

11. Рожко Володимир. Печерні монастирі Волині і Полісся: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Волинська книга, 2008. – 256 с. (ТКМРК – 10495; дарчий напис, згадано печерні монастирі Тернопільщини, 20,5х15 см, ТКМРК – 10916).

12. Рожко Володимир. Православні святині історичної Волині: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 560 с.

(дарчий напис, дані про храми Збаражчини, Крем'янеччини, 20,5х14,5 см, ТКМРК – 10917).

13. Рожко Володимир. Древні святині Полісся: Історико-краєзнавчий нарис. – 2-ге видання, доповнене та перероблене. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 152 с. (дарчий напис, 20х14,5см, ТКМРК – 10918).

14. Рожко Володимир. У пащі диявола. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 116 с. (дарчий напис, 20х14 см, ТКМРК – 10919).

15. Рожко Володимир. Преосвященний Паїсій, єпископ Савт Бавнд Брукський. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2010. – 160 с. (20х14,3 см, ТКМРК – 11525).

16. Рожко Володимир. Тарас Шевченко і Волинь: (до 200-річчя народження Національного Пророка України 1814-2014 рр.). – Луцьк, 2012. – 184 с. (описано перебування Кобзаря у Почаєві, Кременці та Вишнівці, 20,5х15 см, ТКМРК – 12618).

17. Рожко Володимир. Хрести історичної Волині (ІХ – ХХ ст.). – Луцьк, 2012. – 180 с. (матеріали теперішніх Кременецького, Шумського, Лановецького, Збаразького р-нів Тернопільщини, 20,5х15 см, ТКМРК – 12619).

18. Рожко Володимир. Дзвони Божих храмів історичної Волині (Х – ХХ ст.): Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк, 2011. – 220 с. (описано Кременецький, Лановецький, Шумський та Збаразький р-ни, 20,5х15 см, ТКМРК – 12620).

19. Рожко Володимир. Новітні мученики святого українського православ'я на історичній Волині (ХХ ст.): Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк, 2010. – 436 с. (документи: Кременецький, Збаразький, Шумський, Лановецький р-ни, 20,5х14,7 см, ТКМРК – 12621).

13 березня 2014 року луцький науковець Володимир Рожко виголосив у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї доповідь "Ікони Тараса Шевченка на Волині" на Всеукраїнській науково-краєзнавчій конференції "Тарас Шевченко в контексті світової культури" (До 200-річчя від дня народження Кобзаря) [1, 113-116].

Висновки. Наявний тематичний книгофонд суттєво доповнює джерелознавчу базу означеного питання завдяки бібліографічній документальній основі. Цінності виданням надають дарчі написи автора.

1. Рожко В. Ікони Тараса Шевченка на Волині // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції "Тарас Шевченко в контексті світової культури" (До 200-річчя від дня народження Кобзаря). Тернопіль, 13-14 березня. – Тернопіль: ТОВ "Меркьюрі-Тернопіль", ТзОВ "Терно-граф", 2014. – 152 с.; іл.

2. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

3. uk.wikipedia.org

Надія КУКСА ***(Чигирин)***

КОНЦЕПЦІЯ МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ „СУБОТІВ – РОДОВИЙ МАЄТОК ХМЕЛЬНИЦЬКИХ"

Чигиринщина по праву займає особливе місце в історії України.

Життя тут зародилося багато тисячоліть тому. В цих краях простежуються пам'ятки майже всіх історичних періодів, близько тридцяти з яких зосереджені в Суботові та його околицях.

Відлік розпочався ще з епохи неоліту (VI-III тис. до н.е.). Наявні пам'ятки катакомбної, білогрудівської культур, поселення доби бронзи – раннього залізного віку. Широко представлені скіфський та слов'янський періоди. Культурна традиція знайшла своє продовження і в середньовіччі. Як зазначив М.П. Кучера : „Однак, без перебільшення, найбільш значущими є пам'ятки XYII ст., пов'язані з життям і діяльністю однієї з видатних особистостей світової історії Богдана Хмельницького: замчище - місце садиби гетьмана та церква Святого Пророка Іллі, фундована гетьманом.

М.П. Кучера констатував, що батько Богдана Хмельницького під садибу міг обрати городище ранньозалізного віку, на якому ще зберігалися вал і рів з напільного боку. Заселення мису слов'янами в IX-X ст. також свідчить на користь наявності на ньому укріплень.

Перша письмова згадка про Суботів припадає на 1616 р. Коло нього чигиринський підстароста Михайло Хмельницький осаджує слободу. Саме тут, в козацькому середовищі, формувалися людські та особистісні якості Б. Хмельницького, наслідком яких стали майбутні воєнні та дипломатичні перемоги. З повним правом можна стверджувати, що без Суботова не було б і гетьмана Богдана Хмельницького. Справді, Богдан – Богом даний, даний в потрібному місці і в потрібний час. Саме в Суботові в душу юнака батьками було закладено той стрижень, який не дав покатоличитись в єзуїтському колегіумі за вісім років навчання, дав сили не зрадити вірі православній у турецькому полоні і обрати на все життя шлях воїна і козацьку долю.

В роки Національної революції середини XVII ст. Суботів набув свого найбільшого розквіту – отримав статус приміської резиденції гетьмана України, став містом Чигиринського полку, осередком гетьманської влади і дипломатії, одним із центрів культури новоствореної Української держави.

Після смерті Богдана Хмельницького в часи Руїни 1664 р. був спустошений польським військом під орудою Стефана Чарнецького.

Вказані основні віхи становлення, розбудови та занепаду Суботова як родового маєтку Хмельницьких та дослідження його залишків впродовж XIX-XXI ст. повинні бути покладені в основу створення даної музейної експозиції [8].

Напрочуд актуальними досьогодні видаються слова, сказані Михайлом Грушевським ще 1924 р.: "Між завданнями і обов'язками цивілізованої держави звичайно рахується також і береження та роблення приступними – для досліду і вивчення, культурних вартостей, які служать або можуть послужити до пізнання краю та її людності, їх сучасного і минулого життя...

Від старої держави сю спадщину приймає нова..., прикладаючи всі старання не тільки до того, щоб в цілості заховати перебрані збірки і пам'ятки, але й зробити їх приступнішими трудящому народові, а з другого боку поширити їх круг і зміст відповідно розвиткові і поглибленню завдань соціального і історичного досвіду... Кожне десятиліття, кождий навіть рік робить тут жахливі спустошення, котрі нічим не можуть бути заступлені, ні огороджені.

...Існують такі сфери, де всяке гайнування часу, відкладання на пізніше, збирання, дослідження та консервування форм старого життя, безсумнівно, є непростимою провиною перед майбутніми поколіннями, і вона всім тягарем своєї відповідальності лягає на державні установи, оскільки вони в своїх руках

концентрують всяку культурну ініціативу, всі засоби і можливості дослідницької праці...” [1].

Дана музейна експозиція повинна бути створена згідно всіх вимог сучасності і розміститися всередині павільйону, спорудженого над автентичними залишками кам’яниці XVII ст. на замчищі Хмельницьких, площа якого становить 327,6 мІ.

Структурно-експозиційну площу пропонується розмістити в такому порядку:

Розділ І. Суботів на археологічній карті Чигиринщини
(площа 7,5 м²)

Передбачається охарактеризувати пам’ятки майже всіх історичних періодів на території села Суботова від неоліту до пізнього середньовіччя
(VI - III тис. до н. е. – кінець XVII ст.)

Тут будуть представлені археологічні матеріали, що характеризують матеріальну і духовну культуру населення Суботова та його околиць зазначеного періоду.

Буде показано політичне і соціально-економічне становище земель краю у складі Великого князівства Литовського.

Планується вітрина з речами, які були знайдені під час археологічних досліджень Суботова і його околиць.

Розділ ІІ. Михайло Хмельницький – від осадчого до підстарости (1594-1620 рр.) (площа 7,5 м²)

Тут буде показано специфіку життя і побуту населення південного порубіжжя Речі Посполитої. Розкрито роль осадчого Михайла Хмельницького у другій хвилі колонізації земель Корсунсько-Чигиринського староства (1592 - 94 - 1620 рр.)

Подати методи залучення поселенців для освоєння нових земель на прикладі слободи поблизу Суботова.

Вказати на першу писемну згадку про Суботів як власність Михайла Хмельницького з 1616 р.

В експозиції передбачається муляж або графічне зображення слободи.

Розділ ІІІ. Подальша розбудова Суботова Богданом Хмельницьким (1622 - середина XVII ст.)
(площа 7,75 м²)

Буде розкрито систему замкових укріплень. Подано характеристику господарства і побуту сотника Чигиринського полку Богдана Хмельницького.

Планується виготовити графічну реконструкцію замку і сюжетну картину з життя замку.

Розділ ІV. Суботів – приміська резиденція гетьмана України (1648 – 1657 рр.) (площа 7,75 м²)

Розкрити причини зміни статусу та архітектури Суботова.

Охарактеризувати Суботів як один із центрів гетьманської дипломатії.

Показати життя родини гетьмана.

В цьому розділі передбачається використання архівних матеріалів, свідчень сучасників про Суботів XVII ст.

Розділ V. Богданові церкви.
(площа 7,75 м²)

Подати відомості про культові споруди приміської резиденції гетьмана України: Михайлівську та Іллінську церкви.

Планується виготовлення підбірки ілюстрацій щодо окремих сторінок історії храмів.

Розділ VI. Суботів в часи Руїни.
(площа 7,5 м²)

Показати становище Суботова після смерті Богдана Хмельницького.

Вказати, що статус приміської резиденції Суботів зберігав і за його наступників до руйнації Стефаном Чарнецьким 1664 р.

Музеєфіковані автентичні залишки підмурків кам'яниці XVII ст. Світлина 2013 р.

В експозиції планується використати портрети Івана та Данила Виговських, Павла Тетері, Стефана Чарнецького. Створити сюжетну картину із зображенням пожежі на садибі внаслідок нападу С. Чарнецького. Використати цитату з Чернігівського літопису.

Розділ VII. Дослідження Суботова.
(площа 7,5 м²)

Показати місце Суботова у джерелах XVII ст. - XVIII ст.: літописи Самовидця, Самійла Величка, Григорія Грабянки, Чернігівському літописі.

Розкрити роль дослідників першої чверті XIX – початку XX ст. у висвітленні історії Суботова козацького періоду.

Подати результати архітектурно-археологічних досліджень пам'яток пізнього середньовіччя в другій половині XX – на початку XXI ст.[8]

Розділ VIII. Сьогодення суботівських пам'яток пізнього середньовіччя. (площа 7,5 м²)

Позаяк, на сьогодні місце садиби Хмельницьких археологічно досліджено всього на 5 %, показати результати подальших досліджень. Не виключено, що будуть переглянуті висновки попередніх експедицій.

В даному розділі будуть подані світлини, що відображатимуть вигляд замчища Хмельницьких до початку реставраційних робіт 2005 - 2008 рр. Подані археологічні матеріали останніх досліджень.

Музейна експозиція „Суботів – родовий маєток Хмельницьких" покликана продемонструвати роль приміських гетьманських резиденцій в політичному, соціально-економічному та культурному житті новоствореної української держави. Показово, що в часи Гетьманщини порівняно невеликі населені пункти, які були постійним місцем проживання гетьманів, неофіційно вважалися гетьманськими столицями.

На жаль, в міру розвитку історичних подій, збереглося обмаль матеріалів, які б дозволили створити чітку картину життя приміської резиденції. В зв'язку з цим особливої цінності набуває проведення аналогій у відслідкованій інформації. В даному випадку буде зроблена спроба співставлення Суботова з приміською резиденцією Івана Мазепи Гончарівкою.

В основу створення музейної експозиції буде покладено результати напрацювань дослідників попередніх поколінь та суттєвий пласт студій останніх років.

Оскільки в зв'язку з недостатнім фінансуванням практичне втілення задуму поки що неможливе, музейні площі частково використовуються як виставкова зала. Облаштовано тимчасові виставки «Свято-Іллінська церква: історія у світлинах» та «Свято-Іллінська церква в мистецьких творах першої чверті XIX-початку XXI ст.», що переконливо ілюструють оглядову екскурсію історичними місцями Суботова, пов'язаними з Богданом Хмельницьким та тематичну - «Іллінська церква: історія і сучасність».

Таким чином, в міру можливостей використовується потужний потенціал пам'яток пізнього

середньовіччя колишньої заміської резиденції Богдана Хмельницького, які становлять неабиякий інтерес для відвідувачів різних вікових та соціальних категорій.

1.Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріялу як відповідальне державне завдання. – К.,1924.

2.Докладніше про історію храму див.: Кукса Н. З історії Богданових церков у Суботові // Пам'ятки України: історія та культура. – 2002. - Ч. 2 - С. 40 - 47.

3. З результатами досліджень можна ознайомитись: Горішній П. А. Звіт про археологічні дослідження Суботівської середньовічної експедиції ІА АН УРСР у 1971 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України в м. Києві.

4. Кукса Н. Церква Святого Пророка Іллі в Суботові: реалії та перспективи пам'ятки археології XYII ст./ Чигиринщина в історії України. Матеріали І історико-краєзнавчої учнівської конференції Суботівської ЗОШ І-ІІІ ст. - Черкаси, 2006.

5.Кукса Н. Доля руїн замку родини Хмельницьких у Суботові. /Матеріали міжнародної наукової конференції «Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя XIV-XVI ст.» – Кіровоград, 2006. – С.67 - 74.

6. Кукса Н. Невідомі сторінки церкви і ім'я Святого Пророка Іллі вперші роки входження краю до складу Російської імперії. / Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Кн. 1. – Львів., 2008. – С. 421 - 424.

7. Кукса Н. Архітектурно-конструкційні особливості церкви Святого Пророка Іллі в Суботові за результатами археологічних досліджень 2005-2006 рр. / Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 16. – К., 2007.

8. Кукса Н. Концепція музейної експозиції «Суботів – родовий маєток Хмельницьких». – Науковий архів Національного історико- культурного заповідника«Чигирин», 2008.

9. Новик М. Остання таємниця Богдана Хмельницького: обставини поховання і місцезнаходження могили / / Народна творчість та етнографія . – 2005. – Ч. 6. – С. 46 - 49.

10.Стосовно обсягу реставраційних робіт див.: Кілессо С. Суботів// Пам'ятки України: Історія та культура. - 1994. - Ч. 3 - 6. - С. 69 - 73.

Олександра ЛЕВИЦЬКА ***(Галич)***

РОЛЬ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ГАЛИЧА В ЗБЕРЕЖЕННІ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ РЕГІОНУ

Унікальною історико-археологічною пам'яткою всеукраїнського та всесвітнього значення, без перебільшення, є Галич. На відміну від інших столичних міст Київської Русі, де культурний шар минулих років уже майже повністю знищений сучасними інфраструктурами, підземними комунікаціями, княжий Галич ще зберігає скарби матеріальної культури [1].

Галицький район Івано-Франківської області виділяється на фоні інших найбільшою кількістю музеїв з багатою експозицією та унікальними фондами, зразками архітектурної спадщини національного значення, пам'ятками побуту і культури , які були створені впродовж століть.

Територія Галича та його околиць характеризується високою концентрацією пам'яток історії та культури. В результаті комплексних історичних, археологічних та історико-ландшафтних досліджень, проведених протягом століття, в околицях Галича було виявлено 248 пам'яток археології, історії, архітектури та історичного планування.

Усвідомленням важливості збереження та раціонального використання пам'яток культури та природної спадщини стала Постанова Кабінету Міністрів України, від 8 лютого 1994р № 81 «Про державний історико-культурний заповідник у місті Галичі, Івано-Франківської області». 11 жовтня того ж року було створено Національний заповідник « Давній Галич», заповідні території якого включили в себе близько 16 кв. км. площ [2].

Одним з найдавніших музейних закладів на території Національного заповідника « Давній Галич є музей історії Галича в Крилосі. Йому належить важливе місце в збереженні та інтерпретації культурної спадщини Галичини.

В музеї історії зберігаються пам'ятки багатовікової історії розвитку суспільства, матеріальної і духовної культури, які були створені впродовж століть , що формує позитивне ставлення до нього та приваблює численних відвідувачів.

Приміщення для майбутнього музею обрав ще в далекому 1937 р. митрополит Андрей Шептицький. Вже будучи важко хворим він заповів, щоб ним стали Митрополичі палати , його літня виїзна резиденція.

Митрополичі палати - пам'ятка архітектури кінця XVIII ст. , що побудована з каменю розібраного монастирського комплексу церкви св. пророка Іллі. Тоді на заваді створення музею стала Друга світова війна. Та 6 червня 1961 року музей відчинив свої двері для відвідувачів.

Першу експозицію для музею в Крилосі готував колектив науковців Івано-Франківського краєзнавчого музею. В її основі – історія Галицько-Волинського князівства. Допомогу надав Львівський історичний музей, Інститут історії АН України та Інститут археології. При оформленні музейної експозиції було використано матеріали археологічних розкопок , які були передані краєзнавчому музею Ленінградським університетом, Львівським інститутом археології, та предметами фондів обласного музею [3].

У 1994 році рішенням обласної ради музей передано до складу Національного заповідника «Давній Галич» на правах окремого відділу. З того часу музей стає цінним історичним та культурно-інформаційним закладом, з високим рівнем фахової підготовки спеціалістів музейної справи, що дозволило задовільнити інформаційні та пізнавальні потреби для відвідувачів та поціновувачів історії Галичини.

Експозиція музею оформлена в семи залах на першому поверсі, та складається з 437 предметів археології музейного фонду України. Тут представлена історико-культурна спадщина давнього міста – археологічні знахідки матеріальної культури праісторичного часу та археологічний матеріал княжого періоду Галича, могутнього державного та релігійного центру. Саме на другому поверсі музею представлена єдина на теренах Галичини експозиція історії церкви, де можна ознайомитися з історією Галича, як митрополичого центру Кліру – вищої духовної влади.

У перших залах музейної експозиції представлена багата колекція періоду стародавнього кам'яного віку – палеоліту (2 млн. - 10 тис. років до н. е.). Знаряддя з каменю, кістки та кременю, що характеризує панування привласнювальних форм господарської діяльності людини, яке велося за допомогою нуклеусів, відбійників, скребачок, пластин ,скобелів, ножів та різців. Окремим експонатом у музеї є макет житла – палаша, типового для того часу в основі якого дерев'яні жердини вкриті шкірами великої тварини.

Неоліт представлений культурою лінійно-стрічкової кераміки (VI – V тис. років до н. е.), носії якої прийшли із Середньої Європи. Серед виробів даної культури в експозиції музею представлені керамічні посудини із унікальним орнаментом у вигляді прямих та хвилястих ліній, а також численні фрагменти посудин з орнаментом «нотного стану». Про високу техніку виготовлення знарядь праці свідчать віднайдені нуклеуси, відбійники,сланцева мотика та кістяний орнаментер із ікла кабана.

Велика увага приділена носіям Трипільської культури (V - III тис. років до н. е.), зразки якої займають велику експозицію в одному із залів музею. Кераміка трипільців вражає своєю досконалістю та високою художньо- мистецькою технікою розпису. Серед знарядь праці цих землеробських племен в експозиції музею представлені численні нуклеуси, відбійники,серпи, ретушовані пластини, сколи, вістря та ножі, свердла і вкладиш серпа. Також зібрана велика колекція рогових знарядь праці, таких як мотики зроблені з рогу оленя, проколки та фрагменти орнаментованої кістки. Посуд Трипільчан представлений фрагментами великих кубків, сферичних посудин, мисок та покришок.

В експозиції музею широко представлена доба бронзи та заліза. В епоху ранньої бронзи на Прикарпатті була поширена культура шнурової кераміки та межановицька культура (III тис. років до н. е.). Серед знахідок цього періоду в експозиції можна побачити бронзовий кинджал, численні свердленні кам'яні сокири, а також фрагменти посудин орнаментованих відбитками шнура, що були віднайдені в Крилосі та Вікторові.

До цього періоду належить й тшинецько-комарівська культура, що одержала назву від с. Комарів, що на правому березі р. Лімниця біля Крилоса. Поселення віднайдено у 30-х рр. минулого століття та досліджено польським археологом Т. Сулімірським. В селі Комарів локалізовано 70 курганів, понад 20 із них належить до комарівської культури. Давні комарівчани користувалися переважно крем'яними знаряддями праці, виготовляли глиняний посуд, а у житлах археологи розкопали бронзові прикраси та зброю. Нині ці знахідки можна побачити в музеї історії.

У I тис. н. е. територію сучасного Галицького району заселяли носії голіградської культури фракійського гальштату. Серед знахідок велика колекція виробів із бронзи – шпильки, браслети, серпи, сокири-кельти, бронзова фібула, глиняні прясла та типовий товстостінний посуд з на- ліпленнями на шийці. Всі ці археологічні матеріали експонуються у музею історії.

Ареали археологічних культур другої чверті I тис. н. е. , а саме ранній залізний вік, в залі музею представлені знахідками Черняхівської та культурою Карпатських курганів. Основним видом дослідження останньої пам'ятки є поховання у ямах курганах , та представлена знахідками, серед яких переважають амфори, кубки, посудина на піддоні, миски, горшки та великі посудини з однією та двома ручками.

Черняхівська культура (II - V ст. н. е.) представлена знахідками із поселень виявлених в селах

Бовшеві, Дем'янові та Незвиську: керамічними посудинами, мисками та фібулою.

До культур рубежу перших століть нашої ери належить Липецька культура. Назва походить від села Верхня Липиця Рогатинського району, де вона і була віднайдена. В експозиції музею ця пам'ятка представлена великою колекцією керамічного посуду, серед яких поховальна урна у високій посудині з ручкою.

Ранньослов'янські племена заселяють Галицький район у VI-VIII столітті. Їхні великі поселення відомі в Бовшеві, Дем'янові, Крилосі, Куропатниках, Тенетниках. Спираючись на писемні відомості арабських авторів в VI ст. на території Волині і Прикарпаття створюється воєнний союз східних слов'ян на чолі з князем, що об'єднується навколо дулібів. Це об'єднання розпадається на територійні групи в 560 р. На окрему увагу серед слов'ян, що входили у дулібське об'єднання заслуговують хорвати, городище яких існувало на місці, де пізніше був заснований княжий Галич. Підтвердженням цьому служить запис в угорській хроніці анонімного нотаря короля Белли, датований 898 роком, про перебування угрів у Галичі. У 1937 р. в лісі Діброва археолог Я. Пастернак розкопав поховання угорського вершника . У «Мадярській могилі» віднайдені срібні нашивні бляшки з рослинним орнаментом. Ці знахідки стали окрасою нашого музею.

Велике укріплене городище давньохорватського періоду засновується на Крилоській горі, та стає основним густозаселеним ядром майбутнього столичного центру. На його теренах існує родоплемінна знать та військово-феодальний елемент, ремісники, землероби, купці – категорія населення характерна для ранньоміських центрів із відповідною концентрацією житлово-господарських комплексів, зміцнених зовнішніми та внутрішніми системами укріплень та святилищами [4].

У 60-рр. XX ст. дослідниками Галича М. Каргером та В. Ауліхом на Крилоській горі віднайдено більше 20 житлово-господарських комплексів того часу. Археологічною експедицією 1991-1992 рр. під керівництвом В. Барана та Б. Томенчука виявлене поховання з досить багатим військовим інвентарем у літописній Галичиній могилі, що знаходиться в найвищій точці Крилоського городища (315,8 м) [5]. Літописна згадка про Галичину могилу належить до 1206 р (Іпатіївський список) [6]. За припущеннями М. Грушевського в Галичиній могилі може бути похований засновник міста Галича. Він пише: «…коло Галича була «Галичина могила», її зв'язували із початком міста, літописець обіцяє на іншім місці оповісти про початок Галича, але обіцянки своєї не сповнив. Очевидно се мала бути могила якогось (чи якоїсь) Галиці фундатора-епоніма міста, від котрого воно ніби назвалося, як Київ від Кия, а з тим видко, що початок Галича переносився в якісь далекі часи.» [7].

Один із перших дослідників «Галичиної могили» Я. Пастернак у 1934 р. інтерпретував могилу як «місце інтронізації перших галицьких князів…» [8].

Діаметр первинного насипу з дерев'яною крепидою 26 м, висота в центральній частині 1,8 – 2 м від рівня материка. Давнє поховання здійснене в ямі видовженої форми - довжина 3,6 м, ширина 1,45 м, глибина 0,2 - 0,4 м. Яма мала чітку човноподібну форму з обвугленими або зотлілими залишками дерев'яного човна – однодеревки.

Спорядження знатного воїна складав комплекс речей: бойовий ніж скрамасакс, бойові сокири,залізне тесло та кріплення весла [9]. Оригінали археологічної розвідки з літописної «Галичиної могили» передані у фонди заповідника. Напередодні 1100- літнього ювілею Галича 1998 року, пам'ятку княжої доби Галичину могилу було музеєфіковано, і вона стала ще одним унікальним об'єктом Крилоської гори, доповненням до експозиції музею історії та символом пам'яті про великого будівничого, невідомого засновника стольного міста [10].

Пам'ятки матеріальної культури княжого Галича, історичного ядра Галицького та Галицько-Волинського князівства широко представлені у центральному залі музею. Знахідки археології цього періоду поправу належать до історико-культурної скарбниці України та є надбанням світової цивілізації. В експозиції музею зібрана унікальна колекція олов'яних та свинцевих печаток – молібдул, що прикріплювалися до важливих документів, грамот та листів. Вони мали з одного боку зображення святого, а з другого напис, що вказує на особу автора листа чи важливого документа. Підвісні церковні печатки галицьких єпископів засвідчували ідентичність та, особу від якої виходили [11].

Колекцію доповнюють хрести-енколпіони виготовлені з міді та бронзи, що складаються з двох половинок скріплених шарніром, а всередині пустотілі, для вкладення мощів святих. Носили енколпіони поверх одежі.

Про високий технічний рівень галицької зброї ознайомить відвідувачів музею колекція військових обладунків – кольчуги, мечі, шаблі,наконечники стріл та списів. Останні є однією з найбільш поширених археологічних знахідок на території Галицької Русі. До ударної зброї відноситься і сокира, що була водночас

основним знаряддям у господарстві. Для того, щоб господарська сокира була зброєю подовжували держак. Бронею для воїна була кольчуга, що являє собою металеву сорочку зроблену з колечок, просунутих одне в одне і заклепаних. Військовий інвентар доповнюють шпори-остроги, пряжки, підкови та стремена, що належали галицькій кінноті.

Високий рівень розвитку в Галичі досягло ремісниче виробництво, що складалося з понад шістдесяти різних спеціальностей. Центральними ремеслами було залізодобувне, залізообробне та ливарна справа. Про це свідчать знахідки виробів галицьких ковалів такі як ключі, ножі, завіси до дверей, пряжки, ножиці, долото, сверло, тесло,наральник до дерев'яного плуга, чересло, коси та серпи.

Галицькі ремісники - ювеліри вміли виготовляти прикраси з скла та дорогоцінних металів - гладенькі, скручені, різнокольорові браслети, вироби з золота і срібла, міді і бронзи. Методом виливання виготовляли підвіски, колти, браслети, персні та кільця. У музеї зібрана колекція браслетів, перснів, підвісок у вигляді дзвоника, коня, ключа, сердечка, багатопроменева підвіска, ґудзики, вироби з кістки – гребінці та накладки, фрагменти скляних браслетів та багато інших цінних ювелірних речей.

Колекція глиняних амфор свідчить про жваву зовнішню торгівлю галицьких купців з Арабською державою,Візантією та західноєвропейськими державами. А вагоме місце освіти та навчання у житті галичан підтверджують стилоси – писала, які експонуються у музеї історії Галича.

Експозиція єдиного на теренах Галичини музею історії церкви, що на другому поверсі Митрополичих палат, як наукова, освітня та культурна інституція була освячена 29 липня 2012 року Главою Української Греко-Католицької Церкви Блаженнішим Патріархом Святославом Шевчуком. Колекція церковних цінностей має глибокий зміст. У XII ст. місто стає великим духовним осередком, центром Галицької митрополії з численними церквами та Катедральним Успенським собором (1157 р). А 1303 р. й центром Галицької митрополії, безпосередньо підпорядкованої Вселенському патріарху в Константинополі. Другим важливим етапом в релігійній історії Галича – 1807 р., коли було утворено Галицьку митрополію, відтоді і збереглася споруда митрополичих палат. Експозиція розпочинається галереєю портретів митрополитів і кардиналів Галицької митрополії УГКЦ.

Цінність музею підсилюють релігійні стародруки, зокрема «Євангеліє» 1670 р. та «Тріод» XVII ст. видані в друкарні Ставропігійського братства, «Служебник»1905 р. Ставропігійський інститут та інші. Чудовий матеріал зібраний для вивчення історії УГКЦ у підпіллі, її релігійна атрибутика. Речі свого батька до музею передав о. Святослав Кияк. Серед них рукомийниця, два доскоси та ложечка для святого причастя, дарохранильниця, шкатулка для зберігання мура та елею все у мініатюрних формах щоб вміщувалося в кишені. Владики Павло Василик, Софрон Дмитерко, Софрон Мудрий подарували музею відзнаки свого єпископського сану. Дуже цікаві експонати та ікони передав до музею колекціонер зі Снятина Богдан Човган. Серед них медалик-підвіска «Діва Марія з Ісусом» XIX ст., фрагмент іконостасу, дерев'яна патериця XVIII ст., а також три ікони Ісуса Христа та ікона Богородиці Одигітрії.

Єпископ Коломийсько-Чернівецький владика Микола Сімкайло подарував в експозиція музею ікони Володимира Великого, Варвари та Параскевії, намальовані на дошці, а також ікону Св. Миколая, що зображена на склі. Серед подарунків владики - дерев'яний кивот і хрест з розп'яттям, датовані XVIII ст., а також особисті речі покійного владики Павла Василика -фелон, мітра, ковпак, дерев'яний хрест та фото світлини [12]. Поповнити експозицію музею допомогла і Державна митна служба. У експозицію музею потрапили конфісковані у контрабандистів ікони XIX - поч. XX ст., а також виготовлені в монастирських майстернях хрести цього періоду[12].

Унікальні речі передав музею о. Олег Каськів. Це книги з бібліотеки Андрея Шептицького, дві ікони «Вседержитель» та « Вознесіння»,датовані 1882 роком, ікони «Різдво Христове», «Успіння Богородиці», «Одигітрія», а також фрагменти ікон шести Апостолів з іконостасу с. Межигірці XVIII ст. Та найбільшим раритетом музею є жезл митрополита Андрея Шептицького, яким свого часу користувалися владики Павло Василик та Софрон Мудрий.

Останній дарунок одержав музей релігії з м. Києва з Майдану Незалежності, або Євро Майдану. До експозиції передані речі з каплички, де відправляли служби Божі, а саме воздух та покрівець для чаші.

Нині в Галичі є три музеї, які входять до складу Національного заповідника «Давній Галич». Це музей історії давнього Галича, Музей народної архітектури і побуту Прикарпаття та музей караїмської історії та культури. У відреставрованій вежі Галицького замку на майбутнє заплановано розгорнути експозиції музеїв історії зброї та галицької ікони.

Зростання зацікавленості світової спільноти організованим комфортним відпочинком, туризмом, вивченням національних звичаїв та традицій, історії і культури українського народу ставить нові стратегічні орієнтири для подальшого розвитку Галицького регіону, та Західної України в цілому. Галич та його

заповідний комплекс є безцінним скарбом, де пам'ять про минуле, архітектура, краєвид і природа сплелися разом в одне ціле. Популяризація Галича відповідно до його престижу та до його значення в Незалежній Україні – це наш обов'язок перед сучасним та майбутніми поколіннями.

1. Дідух В. Галич давній і сучасний. Фотоальбом. - Національний заповідник «Давній галич», 2012.

2. Береговський О. Галич і галицька земля. Збірник наукових праць. Комплексна охорона культурної і природної спадщини галича та його околиці. – Київ-Галич, 1998.- 147 с.

3. Тимус К. Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи. Матеріали міжнародної ювілейної наукової конференції. Найдавніший музейний заклад національного заповідника «Давній Галич». – Галич, 2004. - 234 с.

4. Довженок В. Селища та городища в околицях древнього Галича. КСІА АН УРСР. – К.,1955. – 193 с.

5. Лукомський Ю. Архітектура давнього Галича. – Галич, 1994. – 41 с.

6. Літопис Руський. – К., 1989. – 371 с.

7. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1992. – Т. ІІ. – 466 с.

8. Пастернак Я. Старий Галич. – Львів, 1944.

9. Баран В., Томенчук Б. Підсумки досліджень Галицької археологічної експедиції в 1991-1995 рр. Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. – Галич-Київ, 1998.

10. Дідух В. Галич – фотоальбом (літературно-мистецьке видання). – Львів, 2005. – 153 с.

11. Коваль І. Про групу важливих джерел до вивчення Галицької церковної історії та іконографії XII ст. Матеріали наукової конференції. Авраамічні релігії в Україні, історія, етнокультурні взаємовпливи, міжконфесійні взаємини. – Галич, 2013. – 480 с.

12. Дідух В. Галич давній і сучасний. Фотоальбом. - Національний заповідник «Давній галич», 2012.

Галина МАРТИНОВА ***(Чигирин)***

ЕКСПОЗИЦІЙНА ТА ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА "ЧИГИРИН" В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У справі освоєння культурної спадщини нашого народу та подолання стереотипного погляду на історію України неабияку роль відіграють музеї – скарбниці матеріалізованої історії минулих епох. Серед них велике пізнавальне значення мають археологічні музеї.

Ідея створення археологічного музею в м.Чигирин виникла у Генерального директора Полтавця В. І. в період формування структури Національного історико-культурного заповідника "Чигирин". Вона ґрунтувалась на багатій археологічній спадщині регіону, яка досліджувалась з кінця XIX ст. відомими археологами О. О. Бобринським, В. В. Хвойкою, С. С. Гамченком, І. В. Фабріціус, О. І. Тереножкіним, В. А. Іллінською, В. М. Даниленком, Р. О. Юрою, В. І. Клочком, С. А. Скорим, С. С. Бессоновою та іншими і наявності археологічних колекцій у фондах заповідника.

До розробки наукової концепції в різні періоди були залучені Генеральний директор заповідника В. І. Полтавець, к. і. н Т. М. Нераденко, к. і. н. С. С. Бессонова, старші наукові співробітники О.В.Білецька, Н.С.Кузьмич. З першим науковим повідомленням про концепцію нового музею на науковій конференції "Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні" у м. Київ у 1998 році виступила О. В. Білецька [3, 167 - 171].

В процесі розробки концепція археологічного музею набула змін. Вони пов'язані із створенням музею Б. Хмельницького експозиція якого присвячувалась періоду середньовіччя. В кінцевому варіанті в археологічному музею були показані найдавніші культури Чигиринщини від епохи неоліту до доби Київської Русі.

Експозиція музею була завершена в 2005 році. Вона розміщена в чотирьох залах однієї з найстаріших будівель Чигирина – будинку інспектора народних училищ збудованому в 1905 році.

Створення її було складною і довготривалою справою. Розуміючи класичну формулу музейників: "Кожний експонат є музеалією, але не кожна музеалія є експонатом у будь-який час" [1, 199], науковці заповідника, врахували принцип предметності та провели велику роботу по підбору археологічного матеріалу для експонування. Не є секретом, що археологічні знахідки, які мають значення для науки, не завжди мають атрактивність і експресивність в експозиції і можуть "розчарувати" широкий загал відвідувачів. Тому, над музейними колекціями разом із науковцями заповідника працювали вчені із Інституту археології НАН України (С. С. Бессонова, С. А. Скорий) та художники черкаської фірми "Ларо" (архітектор

А. Ю. Ніколенко).

За концепцією експозиція музею передбачала показ еволюції населення краю за основними матеріалами, із яких виготовлялись знаряддя праці і зброя. Так, в музеї були визначені зали кам'яного, бронзового та раннього залізного віку.

За структурним планом розвиток археологічних культур в регіоні був показаний експозиційними комплексами із найбільш досліджених та відомих пам'яток. В залі кам'яного віку представлені знахідки із багатошарового нео-енеолітичного поселення Молюхів Бугор в с. Новоселиця Чигиринського району відкритого в 1950 році археологом О. І. Тереножкіним. В 1955 – 56 роках воно досліджувалось експедицією під керівництвом В.М.Даниленка, а з 1992 року розкопки продовжує Т. М. Нераденко. Саме археологічні знахідки із розкопок 90-х років XX ст. стали основою першого експозиційного комплексу. Це кремінні мікролітичні знаряддя праці – нуклеуси, скребки, вістря стріл, кам'яні розтиральники, сокири, фрагменти найдавнішої в Потясминні кераміки, прикраси, вироби із кістки, тощо.

В другій половині IV тис до н. е. на ці землі прийшли пастуші племена середньостогівської культури, які підтримували зв'язки з трипільськими землеробськими племенами, про що говорять знайдені фрагменти трипільського посуду. Тому, поряд з комплексом "Молюхів Бугор" показані матеріали із розкопок трипільських поселень в Тальнівському районі Черкаської обл.

Наступний експозиційний комплекс об'єднав знахідки із багатошарового городища білогрудівської та чорноліської культур в с. Суботів Чигиринського району. Пам'ятка досліджувалась в 50-х, 70-х, 90-х роках XX ст. багатьма археологічними експедиціями під керівництвом О. І. Тереножкіна, В. А. Іллінської, Б. М. Гракова, В. І. Клочка, І. Мотзенбеккера. В експозиційний комплекс увійшла колекція глиняного посуду, вироби із кістки, фрагменти ливарних форм та вироби із міді та бронзи.

Зал раннього залізного віку (скіфська доба) представлений матеріалами із Мотронинського городища скіфського часу, що знаходиться в урочищі Холодний Яр. Дослідження пам'ятки проводилось з кінця XIX ст. археологами О. О. Бобринським, В. В. Хвойкою. В радянський період тут працювали експедиції Інституту археології АН УРСР, в 2000-03 роках – спільна українсько-польська експедиція під керівництвом С. А. Скорого та Я. Хохоровськи. В музейному комплексі цього залу зібрані речі із розкопок 1989-1994 рр. та 2000-03 років. Найбільш раритетні знахідки із кургану "Скіфська могила": бронзовий казан, грецька миска, оселок – точильний камінь у золотій оправі, залишки кінської збруї, серед яких залізний налобник та нагрудник бойового коня.

До експозиції увійшла значна частина виробів із металу: (акінак, вудила, тесла, сокира, тощо), глини (різноманітний посуд, частини жертовника, прясла, ритуальні фігурки тварин, "хлібці", котушки) та кістки (проколки, астрагали, псалії). Грецький посуд знайдений на городищі був імпортним із м. Ольвія, з яким жителі Мотронинського городища підтримували тісні торгівельно-економічні зв'язки.

Експозиція IV залу музею присвячена давньослов'янським культурам Чигиринщини. В період з III ст. до н. е. до IX ст. н. е. цю територію заселяли племена зарубинецької, черняхівської, пеньківської та Лука-Райківецької культур. Вона починається із комплексу зарубинецьких старожитностей із розкопок кургану в с. Суботів. Це поховальна урна із матеріалом, що супроводжував померлих – прикрасами, залізними знаряддями праці, наконечником списа. Речі знайдені під час розкопок відомими українськими археологами І. М. Самойловським та Є. В. Максимовим [2,198].

Залізні знаряддя праці, фрагменти кераміки, елементи одягу, бронзові прикраси, зброя, характеризують культуру черняхівських племен (сс. Мельники, Стецівка), пеньківських (с.Стецівка) та Лука-Райківецьких поселень (сс. Суботів, Мельники, Вітове).

Із знахідок на поселеннях ранніх слов'ян сформована колекція монет грецьких міст-держав (II ст. до н. е.) та Римської імперії (поч. I тис до н. е.).

Завершує експозицію четвертого залу колекція речей професора О. І. Тереножкіна – керівника відділу археології раннього залізного віку Інституту археології АН УРСР, який відкрив і дослідив значну частину археологічних пам'яток Потясминя. Завдяки спілкуванню з родиною вченого до фондів заповідника були передані його особисті речі: документи, друкарська машинка, стіл, фотографії, листи, що дало змогу створити експозиційний комплекс.

Художньо-архітектурне вирішення експозиції музею здійснювалось у тісній співпраці з художниками черкаської фірми "Ларо". Загальним рішенням було виготовлення двох діорам: "Життя на Молюховому Бугрі" та "Мотронинське городище", барельєфу бойового коня та макету розкопок кургану "Скіфська могила", голограм скіфських прикрас, реконструкції одягу жителів краю на початку раннього залізного віку за розробкою відомої дослідниці історії вбрання З. О. Васіної. Всі художні елементи були ненав'язливо вписані в інтер'єр музею і стали доповненням до музейних експонатів у межах освітньої функції. Побудова

вітрин здійснювалась у каркасі стін. В них розмістили невеликі за розмірами експонати, а окремі – найбільш раритетні винесли у невеликі вітрини однієї музеалії. Частину експонатів виставили на відкритих подіумах, що наблизило їх до відвідувача і посилило враження від оглянутого.

В експозицію була включена карта археологічних пам'яток Чигиринського району, текстова інформація, що сприяє самостійному ознайомленню відвідувачів з експонатами музею.

Вдале поєднання оригінальних експонатів, художнього оформлення, кольорової гамми, текстового матеріалу знайшли позитивний відгук у відвідувачів музею.

Після створення постійної експозиції музею в Чигиринському районі продовжувалися археологічні дослідження. Фонди заповідника поповнилися новими колекціями, а тому перед науковими співробітниками музею постало завдання показати цікаві знахідки археологів. Із-за відсутності нових експозиційних площ у музеї вдалися до проведення виставок "однієї" вітрини. Протягом останніх років були проведені виставки "Мотронинське городище - 2002", "Молюхів Бугор 2010", "Молюхів Бугор - 2011", "Дрібна пластика XII-XIX ст.", "Кераміка середньовічного Чигирина", "Слов'янські прикраси черняхівської доби", "Археологічні культури м.Чигирин", "Знаряддя праці із кістки та рогу", "Кам'яні знаряддя праці епохи енеоліту та бронзи" та інші.

Музей співпрацює з місцевими колекціонерами, збирачами старожитностей, завдяки чому були організовані виставки "Знахідки із берегів Кременчуцького водосховища", "Прикраси – обереги родинного життя", "Печатки історичної Чигиринщини".

Продовженням цього напряму експозиційної роботи є організація тимчасових пересувних виставок, які проводяться під час музейних днів у навчальних закладах Чигиринського району. В таких короткотермінових експозиціях використовуються музейні предмети науково-допоміжного фонду. Вони ж є ілюстративним матеріалом під час проведення занять і бесід.

Науковці Чигиринського археологічного музею знаходяться у постійному пошуку, що дає надію на подальше розширення і поліпшення експозиційної роботи та сприятиме ствердженню музейного закладу, як наукового та культурного центру в регіоні.

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія. - Львів: Літопис, 2005. – 629 с. - ISBN 966-7007-41-3.
2.Нераденко Т. Археологія Чигиринщини. - Черкаси, 2012. – 505 с. - ISBN 978-966-493-556-9.
3.Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Випуск 7. – К., 1998.

Олександр МАТЕЙЧУК ***(Луцьк)***

ЕЛЕКТРОННІ СИСТЕМИ КАТАЛОГІЗАЦІЇ МУЗЕЙНИХ ФОНДІВ

Із впровадженням у музеях комп'ютерної техніки у кінці 90-х років минулого століття почало поставати питання щодо автоматизованого обліку фондів у музеях України. Інформатизація обліку музейних фондів (та іншої музейної інформації) створює нові можливості для комунікації музею з зовнішнім середовищем і є вимогою часу.

Робота з оцифрованою інформацією про музейні фонди також є дуже зручною для дослідників. Адже для роботи з інформацією про музейні предмети (фонди), що міститься на паперових носіях (картотеки, інвентарні книги), для доступу потрібні:

1) фізична присутність дослідника у фондах музею (не можна отримати інформацію за межами музею)

2) безпосередній пошук у паперових каталогах (значні витрати часу)

3) копіювання з матеріальних носіїв (грошові витрати).

А для роботи з оцифрованою інформацією потрібно мати лише доступ до мережі Інтернет.

Таким чином, електронний облік музейних фондів створює безумовні переваги для дослідника під час пошуку та отримання інформації.

Ринок музейного програмного забезпечення в Україні не надто розвинений, оскільки облік і збереження музейних експонатів – специфічна і доволі вузька предметна галузь; музейні інформаційні системи не отримують такого широкого розповсюдження, як, наприклад, бухгалтерські, інженерні та інші системи [1].

Відсутність вітчизняного спеціалізованого програмного забезпечення для музеїв змушує їх шукати можливості по створенню власних або закупівлі закордонних аналогів.

Для музеїв, які хочуть ввести електронні системи каталогізації, існує декілька шляхів. На практиці це, зазвичай, визначення, якою буде електронна система каталогізації (платною чи безкоштовною), а також пошук програмного та апаратного забезпечення.

По-перше, можна придбати і запровадити готову систему, створену спеціалізованими організаціями. На ринку є декілька систем, що застосовуються для електронної каталогізації музеями, це: «КАМІС», ІДС «Ніка-Музей», АС «Музей» (усі розроблені у Росії).

1. «КАМІС» – музейна інформаційна система, що забезпечує вирішення широкого кола музейних завдань: облік та зберігання, каталогізація, підготовка виставок та експозицій, створення інформаційних систем для відвідувачів.

Завдання, які вирішуються системою КАМІС, реалізовані на єдиній базі даних, що виключає багаторазове введення і непотрібне дублювання інформації, а також дозволяє організувати наскрізні технологічні ланцюжки при прийомі на постійне зберігання, інвентаризації музейних предметів, підготовці виставок і тому подібне. Усі завдання розділені на три блоки: «Науково-зберігальна робота», «Облікові операції», «Книги реєстрації музейних предметів», які можуть бути доповнені блоками «Реставрація», «Архів», «Архітектура» та іншими за потреби.

Оформлення всіх документів здійснюється відповідно до Інструкції з обліку та зберігання музейних цінностей.

Отримані в системі документи передаються в редактор MS Word і можуть бути відредаговані і надруковані на принтерах різного типу або перенесені для подальшого оформлення у видавничі системи.

Перший блок «Науково-фондова робота» складається з підгруп:

- картотеки предметів основного фонду (інвентарної та наукової);
- картотеки комплектів предметів (альбоми та серії для графіки, сервізи та гарнітури для декоративно-прикладного мистецтва, скарби і т.п.);
- картотеки приватних осіб і організацій, що мають відношення до музейних предметів (автори, виробники), картотеки виставок;
- картотеки літератури;
- картотека предметів науково-допоміжного фонду;
- картотека предметів тимчасового зберігання, що включає як предмети довгострокового тимчасового зберігання, так і ще не оформлені нові надходження;
- картотека списків предметів (списки на фотозйомку, попередні виставкові списки) і т.п.;
- топографічна картотека (топографічна картотека являє собою ієрархічний довідник, що описує місце зберігання музейних предметів від сховищ до конкретних полиць в шафах).

Підсистема забезпечує:

- пошук за різними атрибутами (автор, інвентарний номер, дата створення, а також за будь-яким словом або фразою в описі) та друк відібраних карток у вигляді каталогів, списків, інвентарних карток та інших форм;
- роботу із зображеннями;
- підготовку матеріалів для каталогів та інших публікацій.
- оформлення музейних документів.

Таким чином, блок «Науково-фондова робота» дає можливість:

вести підготовку всієї поточної документації відділу, пов'язаної з оформленням списків експонатів, одночасно формуючи базу даних музейних предметів. Списки експонатів для тимчасової видачі або прийому на постійне зберігання передаються до відділу обліку, де на їх основі готуються відповідні документи.

Другий блок «Облікові операції».

Підсистема забезпечує автоматизацію трудомістких ручних процедур, пов'язаних з підготовкою документів і обробкою інформації про експонати музею. До складу підсистеми входять наступні комплекси завдань:

- облік прийому на постійне зберігання;
- облік тимчасової видачі та прийняття назад;
- облік тимчасового зберігання;
- облік внутрішньомузейної передачі.

Усі облікові завдання забезпечують:

оформлення необхідних документів – актів, гарантійних листів, договорів (всього близько 30 форм документів) відповідно до музейної інструкції і прийнятої в конкретному музеї технології обліку.

Третій блок «Книги реєстрації музейних предметів».

У міру оформлення актів прийому на тимчасове або постійне зберігання пропонується роздруковувати листи відповідних книг надходження. Після цього описи предметів, для яких ці листи були роздруковані, фіксуються в базі даних як електронна копія книги надходження. Усі наступні правки описів не зачіпають зафіксованої копії книги надходжень, що дає можливість у будь-який момент звірити поточний опис предмета з його описом на момент прийому на тимчасове або постійне зберігання.

Робота з інвентарними книгами провадиться за тією ж схемою.

Таким чином, у базі даних може зберігатися кілька описів одного і того ж предмета: опис актуальний на поточний момент часу, опис на момент прийому на тимчасове зберігання, опис на момент прийому на постійне зберігання, опис на момент друку інвентарної книги. Можливе зберігання додаткових копій описів предметів, наприклад, на момент випуску зведеного каталогу колекції музею [2].

2. Інформаційно-Довідкова Система «НІКА-Музей» – це сучасна комплексна інформаційно-довідкова система, яка призначена для вирішення широкого спектру завдань, що виникають в діяльності будь-якого музею: облік, опис і зберігання музейних предметів, здійснення науково-дослідної і краєзнавчої діяльності, експозиційно-виставкової діяльності, роботи з відвідувачами музею.

Дана система виконує такі функції:

- облік прийому, видачі і рух музейних предметів;
- створення необхідної облікової документації;
- всесторонній опис музейних предметів;
- створення і підтримка фото- і відео- бази даних музейних предметів;
- створення об'ємної бази даних музейних колекцій, яка включає в себе не тільки опис і зображення музейних предметів, але й опис і зберігання пов'язаних з ним історичних подій, бібліографії, виставок;
- ефективний пошук предметів і пов'язаних з ними матеріалів за різними критеріями (реквізитами, фразами в описі предмету);
- ефективний пошук і відбір предметів для виставок;
- підготовку супровідної виставкової документації;
- підтримку сучасних способів роботи з відвідувачами (шляхом Інтернету, інформаційно-інтерактивних кіосків, каталогів і музейних продуктів на CD-ROM);
- гнучке налаштування під специфіку кожного музею.

ІДС «НІКА-Музей» побудована на сучасних відкритих технологіях, які дозволяють не тільки активно розвивати систему (в тому числі і силами самих музеїв), але й інтегрувати її з іншими програмними продуктами, що використовуються в музеї. Також це дає можливість конвертувати дані з уже наявних баз даних в ІДС «НІКА-Музей» [3].

3. Автоматична система «Музей».

Дана система призначена для інформаційної підтримки внутрішніх завдань, орієнтованих на облік і контроль збереженості музейних предметів, а також забезпечення робіт по публікації даних про музейні колекції і надання доступу до них усім категоріям користувачів – спеціалістам, дослідникам, студентам та іншим відвідувачам.

У системі передбачена можливість опису музейних експонатів будь-якого типу: природничих, зображувальних, письмових, кіно-, фото- і фоноджерел. При описі музейного предмету враховуються вимоги першого і другого рівня обліку, а також обліку предметів, які містять дорогоцінні матеріали.

Система складається з трьох блоків:

Перший (обліковий) блок здійснює виконання співробітниками музею наступних внутрішніх фнкцій:

- проведення фондово-закупівельних комісій і комплектування фонду;
- облік предметів, що знаходяться в музеї (як на тимчасовому, так і на постійному зберіганні);
- контроль за рухом предметів;
- звірка наявності предметів;
- документування робіт, що проводилися з предметом (складання облікових карток, різного роду актів, довідок і звітів про стан музейного фонду).

Другий (науковий) блок пов'язаний з вивченням музейних предметів. Він може виконуватися як співробітниками музею, так і віддаленими користувачами і забезпечує:

- проведення робіт з наукового опису музейних предметів будь-якого виду;
- створення і ведення довідкового апарату по фондах (формування авторських, предметних, тематичних та інших електронних картотек);
- систематизацію музейних предметів;

- формування інвентарних книг;
- отримання каталогів по різних запитах;

Третій (презентаційний) блок реалізує функції публічного представлення і пропаганди культурної спадщини, зібраної в музеї. Він також може виконуватись як співробітниками музею, так і зовнішніми користувачами і призначений для підтримки виконання наступних функцій:

- відбір для експозиції предметів із електронних каталогів у відповідності з передбачуваною темою виставки;
- формування тематичних планів виставки;
- розробка моделей розміщення на виставкових поверхнях;
- підготовка каталогів, етикетажу, топографічних списків [4].

Переваги платних програм це: системи, створені професійними розробниками, подальша технічна підтримка. Недоліки: фінансові витрати, необхідність адаптації до українських вимог, неможливість підлаштування до існуючої інформаційної системи музею.

Другий варіант: можна скористатись безкоштовним програмним забезпеченням.

Єдина перевага – безкоштовність. Недоліки: – необхідність (якщо можливо) адаптації до вітчизняних вимог, неможливість «вбудуватися» в існуючу інформаційну систему музею. Різновидом такого підходу є користування єдиної державної системи обліку музейної інформації, яка б надала уніфікований доступ до загальнодержавного музейного фонду. Наразі, на жаль, в Україні така система відсутня.

Третій варіант це створення та запровадження інформаційної системи власними силами. Це особливий підхід, тому малоймовірно, що музей матиме ресурси (кваліфіковані кадри) для виконання цього завдання. Основний недолік (або ризик) – недостатня якість розробки інформаційної системи музею. За такого варіанту «кадри вирішують все». Переваги: не потрібно залучати кошти (основна вимога для неприбуткових організацій), повний контроль створення системи, підлаштування під існуючу інформаційну систему.

Так, на замовлення Національного музею історії України була створена інформаційна система «Кліо». На початку свого існування технічні характеристики системи виглядали наступним чином: операційна система MS DOS, система управління базами даних dBase, мережева архітектура «файл-сервер». За декілька років роботи системи до баз даних було внесено інформацію про більше ніж 30 тис. музейних предметів. Однак пізніше внаслідок ряду факторів, зокрема, технічної застарілості цієї системи, її використання було припинено.

Прийняття рішення про створення інформаційної системи обліку музейних фондів було зумовлено двома факторами:

1) наявністю співробітників з відповідною кваліфікацією;

2) відсутністю перспективи знайти кошти для вирішення цієї проблеми.

Розробка системи ґрунтувалася на ентузіазмі музейних співробітників та здійснювалася переважно у вільний від роботи час.

Упродовж 2012 р. була розроблена інформаційна система опису, обліку музейних предметів «Кліо» (ІС «Кліо»). При цьому було дотримано вимог щодо опису колекцій та заповнення Науково-уніфікованих паспортів, затверджених урядовими та міністерським актами. Таким чином, інформація про кожен предмет представлена наступним чином:

а) як запис у базі даних;

б) як паперовий Науково-уніфікований паспорт.

У випадку змін законодавчих вимог щодо ведення обліку (або зміни форм документів), можна буде зробити відповідні налаштування системи. Наприклад, змінити зовнішній вигляд Науково-уніфікованого паспорту.

У системі реалізовано розподіл прав доступу за користувачами та ролями. На практиці це означає обмеження певних користувачів у можливості прочитати/змінити/видалити інформацію у певних паспортах музейних предметів.

Апаратно система «Кліо» побудована за архітектурою «клієнт-сервер» та складається із серверу та робочих станцій (терміналів). На робочі станції не потрібно встановлювати спеціальне клієнтське програмне забезпечення (взаємодія через веб-браузер). Програмне забезпечення сервера складається із операційної системи Linux Ubuntu, системи управління базами даних MySQL та власне системи «Кліо» (написаної мовою програмування PHP).

ІС «Кліо» створення з використанням програмного забезпечення з ліцензією типу GNU GPL, тому в подальшому може поширюватися лише безкоштовно (за умовами ліцензії) із збереженням немайнових авторських прав.

Розробниками було проведене «польове» тестування, яке засвідчило придатність системи до роботи. Відпрацьований повний цикл: первинний облік, текстовий опис музейного предмету, дигіталізація (внесення зображення предмету), класифікація, створення науково-уніфікованого паспорту, пошук інформації у базі даних [5].

Як бачимо, для того щоб ввести в музеї електронну систему каталогізації музейних фондів, потрібно перш за все визначитися, якою буде ця система (платною чи безкоштовною). Якщо система буде платною, це значно полегшує вибір, адже можна вибрати з тих продуктів, що представлені на ринку. Якщо ж вирішується використовувати безкоштовне програмне забезпечення, то потрібно пам'ятати, що єдина перевага це – безкоштовність. Недоліки: – необхідність адаптації до вітчизняних вимог, неможливість «вбудуватися» в існуючу інформаційну систему музею. Існує і третій варіант – це створення та запровадження інформаційної системи власними силами. Основний недолік – недостатня якість розробки інформаційної системи музею. Переваги: не потрібно залучати кошти, повний контроль створення системи, підлаштування під існуючу інформаційну систему.

1. Комп'ютеризація музеїв – сьогодення перспективи розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.matriks-pres.com.ua/index.php/statti-kamis/10-kamis/146-komp-yuterizatsiya-muzejiv-sogodennya-perspektivi-rozvitku

2. Основні модулі КАМІС – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:www. matriks-pres.com.ua/index.php/osnovni-moduli-kamis

3. Справочная Система «Ника-музей» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rudocs.exdat. com/docs/index-210035.html

4. Система учета и пропаганды музейных ценностей АС «Музей-3» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.future.museum.ru/part03/ 030102.htm

5. Безкоштовне програмне забезпечення для обліку музейних фондів: 3 нотатки із власного досвіду – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prostir.museum/ua/post/32135

Леся МИХАЛЬЧУК ***(Галич)***

«ОПІЛЛЯ» В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ ЕТНОГРАФІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ДАВНІЙ ГАЛИЧ»

«Опіллям» у давньоруські часи називали рівнинні малолісисті території Руської рівнини, які здавна використовувались під орні землі – поля опілля. Згідно з сучасним фізико-географічним районуванням України, Опіллям називають горбогірно-лісисту територію, розташовану між ріками Золота Липа та Зубра, яка є складовою області Розточчя й Опілля [2, 174].

І. Гуньовський визначив і обгрунтував природу Опільського краю, назвав його межі. Термін Опілля означає широке поле в оточенні лісів. «…Виділяється на фоні сусідніх з ним природних районів Волино-Поділля: Львівського плато – на заході, рівнин Побужжя на Півночі, Прикарпатського Придністров'я – на півдні та Тернопільського плато – на сході» [3, 142].

Завдяки К. Геренчуку на карті природних областей і районів з'явилися природні райони: Рогатинське Опілля, Придністровське Опілля, Ходорівське Опілля, Львівське Опілля, Бурштинське Опілля і Галицьке Опілля [7, 123]

Назва конкретного регіону «Опілля» з'являлася там, де через географічну специфіку регіону були поля, оточені лісами.

Одним із відділів Національного заповідника «Давній Галич» є Музей етнографії, який був заснований у 1981 р. під назвою Музей народної архітектури та побуту Прикарпаття. Замовником будівництва даного музею стало управління культури Івано-Франківського облвиконкому. Науково-проектну документацію розробив Львівський інститут «Укрзахідпроектреставрація». У 1994 р. музей увійшов у склад Національного заповідника «Давній Галич». Скансен займає площу 6,8 га, де відтворено мікросела чотирьох етнографічних регіонів Івано-Франківщини: Опілля, Покуття, Гуцульщини, Бойківщини.

При створенні музею науковці Інституту «Укрзахідпроектреставрація» виділили Опілля в окремий регіон. Основою для цього стало картографування археологічних культур, починаючи з початку 1-го тис. н. е., територій літописних племен за даними археології і топонімії, давньоруських земель та говірок української мови, проведене інститутом.

Результати картографування показують, що на початку І-го століття н. е. на територію, окреслену

Церква.

Інтер'єр церкви.

Опільська хата.

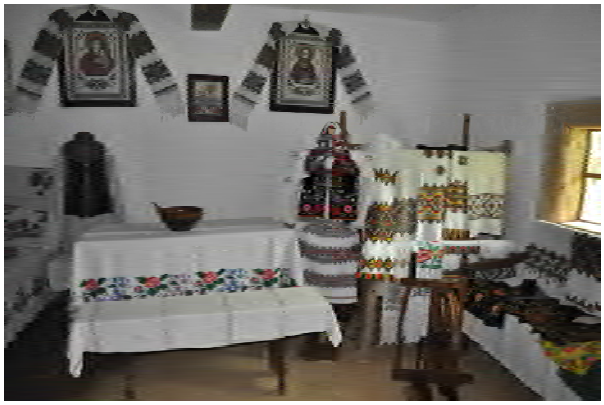

Інтер'єр опільської хати.

Кузня.

Інтер'єр кузні.

археологом В. Цигиликом, що охоплює Лівобережжя верхнього Дністра від р. Зубри на Заході до р. Стрипи на сході, а північна межа проходить верхів'ям його лівих приток по лінії дещо південніше Львова – Золочева, тобто чітко в межах Опілля, прийшло з тогочасної Дакії та осіло одне з хліборобських племен – костобаки. В науковій літературі археологічна культура цього племені отримала назву липицької, від могильника у Верхній Липиці, де ця культура була досліджена вперше [1]. У верхів'ях лівих приток Дністра у Гологорах липицьке населення зіткнулося з населенням пшеворської культури, яке просувалось через цю територію у південно-східному напрямку [1, 68], за визначенням В. Д. Барана, основним субстратом, на якому виникла у першій половині III ст. н. е. черняхівська культура. На цій же території було населення пізньозарубинецької, пшеворської і липицької культур [1,70]. Слов'янська культура, що розвивається на цій території з V ст., як археологічний еквівалент не може бути беззастережно віднесена до певного слов'янського літописного племені. Напевно, розглядаючи це питання, слід прийти до висновку, що літописні союзи племен (відомі нам під певною назвою) включали в себе до десятка окремих племен та родів, назви яких згодом забулися. [1, 71] Досліджуючи археологічні пам'ятки ранніх слов'ян між Дністром і Прип'яттю та порівнюючи їх з даними топоніміки, В.Д. Баран включає територію лівобережного Дністра (тобто й Опілля)» у територію поширення літописного східнослов'янського племені дулібів, відомого з VI ст. н. е. [1,78].

На основі картографування можна зробити висновок, що Опілля є основним носієм наддністрянських говірок української мови, мовним містком між карпатськими і волинськими говірками, що можна пояснити його географічним розташуванням на стику Галицької і Волинської земель. З середини XI ст. Опілля входить до Звенигородського князівства, чітко вписується у ландшафтну зону Опілля, а межа між Звенигородським та Теребовлянським князівствами залишається незмінною до XVIII ст. як межа Руського і Подільського воєводств у складі Речі Посполитої. Розглянуті матеріали дають можливість зробити висновки, що етнографічні особливості населення Опілля мають глибокі і самобутні традиції, дослідженням яких займаються науковці Національного заповідника «Давній Галич».

Виходячи з матеріалів, які були взяті за основу для картографування, можна вважати, що Галицьке Опілля включає в себе землі, заселені в долітописні часи в основному білими хорватами, державним центром яких було гіпотетичне поселення, з якого пізніше розвинувся центр галицького князівства XI-XII ст. місто Галич.

Р. Кирчів виділяє Опілля як назву, якою в географічній літературі позначається територія північно-західної частини Подільської височини в межах Львівської, Івано-Франківської і центрального західного виступу Тернопільської області. У південно-західній частині етнографічне Опілля переходить у наддністрянське Прикарпаття, а на заході – у перемишсько-яворівське Надсяння, які за характером народної культури є своєрідними етнографічними підрайонами [5, 65].

У межах Івано-Франківської області в Опілля входить повністю Рогатинський район, частина Галицького (в основному це територія так званого Бурштинського Опілля, вузька смуга правобережжя Дністра, придністровська смуга Калуського, частина Тисменицького і Тлумацького районів).

Таке узагальнено-випадкове етнографічне районування можна пояснити, перш за все, відсутністю на сучасному науковому рівні етнографічного вивчення розглянутих територій.

Опілля в цілому і територія Галицького і Рогатинського Опілля, зокрема, є найменш вивченою і найбільш суперечливою у порівнянні з такими регіоналами, як Покуття, Гуцульщина, Бойківщина. Дослідження повинно бути тісно пов'язане з життям народу: з природними умовами, переважаючими заняттями і напрямком господарства, формами сімейного побуту, громадськими звичаями і традиціями. Виходячи з вищесказаного, створення експозиції Опільського етнорегіону в Музеї народної архітектури і побуту Прикарпаття розпочалось із визначення категорій музеалій, які найбільш повною мірою репрезентують, в першу чергу, частину Опілля, яка входить у склад Івано-Франківської області.

На даний час регіон «Опілля» в музей представлений садибою з хатою ткача середини XIX ст. та господарською спорудою – стодолою кінця XIX ст., перевезеними від одного господаря зі с. Викторів Галицького району. В цьому ж регіоні знаходиться церква початку XX ст. із села Поплавники та виробнича споруду – кузня кінця XIX ст. із села Тенетники Галицького району.

Всі споруди оригінальні, їх перевезено на територію музею та поставлено у відповідному тематичному контексті. Виняток становлять тільки окремі малі архітектурні форми, які в селах швидко руйнуються, бо їх будували з менш якісних матеріалів. Експонати для інтер'єрів також зібрані на основі властивих кожному будинку досліджень.

Ознайомившись з експозицією, відвідувачі мають нагоду «пережити» фрагменти минулого, в яке вплетені аспекти культури та традицій, що передаються від покоління до покоління.

Через архітектурні пам'ятки, предмети побуту, знаряддя праці, одяг відтворюється регіональний колорит побутової культури Опілля.

Хата ткача, яка є в музеї, представляє собою трикамерне житло (сіни + хата + комора). Конструкція стін зрубна. Це, звичайно, хата заможного селянина, бо на Опіллі в основному переважали хати « на стовпах у закидку з шаром глини» або « на стовпах з вальками». Кладка стін закінчена поздовжніми балками (платвами), а на них вкладались поперечні балки. Посередині під поперечними балками поставлений один поздовжній сволок – трам, який підтримував стелю. Дах чотирисхилий на кроквах, покритий житніми солом'яними сніпками. Стеля з виструганих дощок, зверху насипався шар глини, який утрамбовували та розрівнювали.

Горище (стрих) використовували в господарських цілях для збереження зерна. Хата має окремі входи в сіни і комору. Двері відчиняються всередину. Замки дерев'яні. Хата напівкурна. Стелі в сінях не було. Дим виходив у кагли, піднімався вгору і через солому виходив назовні. Тут експонується ткацький верстат кінця XIX ст.

Інтер'єр хати традиційний для Опілля. Від печі до глухої причілкової стіни поставлений піл (ліжко). Від ліжка до чільної стіни – лави. Навпроти чільної стіни – скриня. При сінешній стіні навпроти печі – мисник, цебер для води. В куті коло печі – коцюби, рогачі, лопати для випікання хліба. Над ліжком прикріплена до стелі і причілкової стіни жердка, на яку вішали верети, жіночий і чоловічий одяг.

Навпроти печі, по діагоналі, на покуті – божниця, на якій висять ікони, прикрашені вишиваними рушниками. Доповненням до інтер'єру є глиняний і дерев'яний посуд. В сінях різні речі господарського вжитку: ступа, жорна, терлиця, діжі та інші.

Комора – важлива господарська споруда. Тут вона об'єднана спільним дахом з житлом і тому є ніби продовженням житла. В коморі оформлено міні-музей. В опільській хаті у нас зібрано колекцію вишивки із сіл Рогатинського та Галицького районів і зразки народного одягу (чоловічий та жіночий, повсякденний та святковий).

У господарській споруді – стодолі – виставлені засоби транспорту та знаряддя праці. Конструкція стін зрубна, стелі немає. Споруда покрита очеретом.

Церква Всіх Святих кінця XIX ст., яка експонується у музеї перевезена в 2000 р. Вона належить до хатнього типу, який досить рідкісний на території Галичини, але все-таки зустрічається частіше на Опіллі, ніж в інших регіонах Прикарпаття. Храм збудовано з ялинових півколод, з'єднаних простим замком. Стоїть на дубових підвалинах. Орієнтований вівтарем на схід, становить собою дводільну, однозрубну споруду. Дводільність видно тільки в інтер'єрі, бо зовні це один зруб, накритий двосхилим дахом, що увінчаний над навою маленькою банею на восьмигранному барабані. Церква має традиційний західний вхід і боковий з півночі, акцентований широким ганком на чотирьох стовпчиках, покритий двосхилим дахом. Інтер'єр церкви: іконостас, тетрапод, на стінах - ікони кінця XVIII, XIX та початку XX ст.

З виробничих споруд експонується кузня XIX ст. Це невелика споруда. Стіни «на стовпах у закидку з шаром глини». Між дерев'яним стовпом каркасу укладено горизонтально колоте дерево. Дах двосхилий, покритий черепицею. Виставлений інтер'єр: горн, ковальський міх, кувадло, закріплене на вертикальній колоді, точило, корито з водою для гартування та охолодження виробів, стояк для підковування, знаряддя праці коваля. Біля кузні – стовп для прив'язування коней, яких підковували. Кузня є діючою.

Для подальшого вивчення етнорегіону Опілля велике значення мають польові матеріали, зібрані під час етнографічних експедицій. Наукові співробітники Національного заповідника «Давній Галич», які працювали в етнографічному загоні постійно діючої науково-дослідної експедиції у селах Рогатинського, Галицького, Тисменицького районів Івано-Франківщини, зафіксували особливості, характерні для Опільського етнорегіону, в діалекті, елементах житлового і сакрального будівництва, домашніх промислах, одязі мешканців цього краю. Зібрані матеріали лягли в основу видання І-ої частини монографії «Опілля», в якій здійснюється аналіз матеріальної культури даного регіону. Готується до видання ІІ-а частина колективної праці, яка висвітлює духовну культуру наших предків.

Науковці музею проводять збиральницьку роботу з комплектування етнографічних колекцій. Це зразки народного одягу, тканини, вишивки, килими, вироби з кераміки, металу, дерева, скла, музичні інструменти, знаряддя праці, різноманітні побутово-ужиткові речі, які засвідчують талант і безмежні можливості, творчу фантазію і працелюбність багатьох поколінь нашого народу. У кожній експозиції простежуються особливості соціально-економічного та культурного розвитку.

Створення тематичних та етнографічних експозицій розширює та поглиблює розробку етнографічної проблематики, сприяє збереженню народної традиційної культури у її локальних проявах [4, 15].

Центрами розвитку етнографічної науки стали на сучасному етапі музейні заклади. Об'єктивно це

зумовлюється вже самою природою музеїв, як установ, уся різноманітність культурно-освітньої діяльності, яких розгортається на основі їх науково-дослідної роботи.

Зібрані музейні колекції репрезентують культуру прикарпатців кінця XVIII – початку XX ст. У музеї представлена колекція посуду, збірки народних тканин, вишивок, одягу.

Значні завдання, які стоять перед музеями на сучасному етапі, передбачають удосконалення всіх ланок діяльності музеїв і, зокрема, їх виховної функції. Метою працівників музеїв є передусім виховувати молодь, вчити її поважати історію, зокрема прогресивні традиції нашого народу, активізувати громадськість у напрямі культурного піднесення краю. Усі пам'ятки характеризують давню народну архітектуру та побут, тому їх варто зберегти у природному оточенні. Відвідувачі мимоволі потрапляють у минуле наших предків, мають чудову нагоду побачити куточок старовинного опільського села, відчути подих давнини.

На території скансену відбуваються фольклорно-етнографічні свята, зокрема традиційним став музейно-туристичний фестиваль «Галицька брама». Вони завжди велелюдні і яскраві: оживають давні ремесла, звичаї, ярмаркують паляницями, пригощають медами пасічники, представляють свою творчість майстри декоративно-ужиткового мистецтва та фольклорні колективи.

Одним з основних завдань працівників музею є вдосконалення екскурсійного обслуговування, підвищення зацікавленості відвідувачів історичною та культурною спадщиною нашого народу. Шляхом до цього є проведення відповідних соціологічних досліджень, опитування відвідувачів різних вікових освітніх груп, постійне поповнення музейних колекцій, оновлення розгорнутих та формування нових експозицій, налагодження тісної співпраці з іншими етнографічними музеями регіону.

Важко переоцінити роль музею просто неба для українського сьогодення. На перехресті минулого і сучасного він є тривким містком у майбутнє як осередок збереження і вивчення найкращих зразків народної культури, жива фіксація наших надбань.

1. Баран В. Д. Давні слов'яни. Т. III – К. 1998.

2. Геренчук К. И. Область Расточья и Ополья // Физико-географическое районирование Украинской ССР – Изд. КГУ, 1968.

3. Гуньовський І. Природні умови Рогатинського району // Рогатинська земля: історія і сучасність. Збірка матеріалів конференції – Львів, 1995.

4. Данилюк А. Шляхами України. - Львів, 2003.

5. Етнографія України: Навчальний посібник за ред. С. Макарчука – Львів, 1994.

6. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля. Кінець XIX – поч. XX ст. – К., 1980.

7. Природа Львівської області / За ред. К. Геренчука. - Львів. Вища школа, 1972.

8. Радович Р. Традиційне сільське житло на Опіллі другої половини XIX – на поч. XX ст. // Записки НТШ. Т. CCXXX – Львів, 1995.

9. Рогатинська земля (збірник історії, мемуарів, етнографії) II том; 1989.

10. Скрипник Т. Етнографічні музеї України. - Київ, 1989.

Світлана МУРАВСЬКА ***(Львів)***

ОБЛІК ЕКСПОНАТІВ У МУЗЕЯХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Музеї вищих навчальних закладів є окремою групою музейних колекцій, які належать одночасно двом соціо-культурним середовищам – музеїв і освіти. Оскільки це відомчі музеї, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, то зобов'язані як складова система наукової, навчальної та освітньо-виховної роботи забезпечувати функціонування вищої освіти. З іншого боку, вони мають відповідати вимогам, що ставляться до громадських музеїв – навіть якщо вони не такі суворі, як у випадку державних збірок.

Питання обліку фондів музеїв вищих навчальних закладів тією чи іншою мірою було об'єктом наукових зацікавлень Л. Боголепової, Н. Белоусової, М. Бурликіної [2-4], однак сферою їхніх інтересів виступали музеї Російської Федерації або ж дореволюційної Росії. Особливості цієї музейної роботи на прикладі українських «мусейонів» взагалі і музеїв внз на теренах Західної України в тому числі на теперішньому етапі їх розвитку зроблені не були, чим і обумовлюється актуальність статті. Обмеження географічних рамок дослідження тільки західноукраїнськими землями обумовлено виключно неможливістю охопити всі музеї внз України, зважаючи на їхню кількість та профілі. Оскільки термін «Західна Україна» є умовним,

уточнюємо, що мова піде про сім областей: Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську, Волинську, Рівненську, Чернівецьку та Закарпатську.

Фактично Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України окреслює процедуру облік експонатів тільки для зареєстрованих музеїв, оскільки їхній юридичний статус дозволяєставити певні вимоги [13]. В обласних краєзнавчих музеях є окремий відділ (зазвичай має назву відділ методичної роботи), який курує діяльність музеїв внз області, як і всіх громадських музеїв. До його обов'язків належить створення рекомендацій і щодо обліку експонатів. Зрозуміло, що для працівників вузівських музеїв, які в абсолютній більшості випадків не мають музейної освіти, цей документ є належним посібником. Проте є певні нюанси. Один із них полягає в тому, що, оскільки загальнодержавного зразка таких рекомендацій немає, то працівники обласних музеїв у регіонах на свій розсуд вирішують, як такий документ має виглядати. Як показує аналіз тексту, іноді згадані рекомендації націлені передусім на шкільні музеї, які за своєю специфікою, функціями, наповненістю фондів значно відрізняються від музеїв вищих навчальних закладів. Преамбула «Музей в навчальному закладі має учбово-педагогічне призначення і є результатом спільної колективної праці педагогів та учнів чи студентів і своєю діяльністю повинен сприяти покращенню учбово-виховної роботи» є яскравим тому свідченням [12, 1].

Працівники методичних відділів обласних краєзнавчих музеїв визначають у цьому процесі облікутакі етапи: актування всіх експонатів, які надійшли в музей, реєстрація, опис у Книзі обліку фондів [12, 3]. Основними юридичними документами обліку музейних предметів і колекцій у громадських музеях є акти приймання-передачі та книги обліку фондів [1, 15]. Специфіка громадських музеїв – на відміну від державних – полягає в тому, що облік предметів ведеться в одній Книзі обліку фондів, яка вбирає функції двох книг державного музею: книги надходжень та інвентарної книги по фондових групах. Громадські музеї з великою кількістю музейних колекцій, зокрема музеї археологічного, природничого профілю ведуть облік музейних предметів ще й за фондовими групами [1, 16]. Зберігати і використовувати в музеях предмети і колекції, не оформлені юридичними документами, категорично заборонено.

За матеріалами дослідницьких візитів, які автор отримала в ході відвідин музеїв семи західноукраїнських областей, зазначений вище алгоритм обліку експонатів у музеях виглядає по-різному. Після реєстрації музею відповідальні працівники з обласних музеїв проводять консультації щодо ведення документації належним чином. Однак реалізація цього завдання часто залежить від розуміння куратором музею важливості цього завдання і його робочого часу, адже виконання таких завдань на громадських засадах не є сприятливим фактором.Найкраща ситуація в музеях із глибокими традиціями, які мають великі цінні колекції, що обумовлює належний облік наявної спадщини. До того ж, для завідувачів робота у таких музеях є основним місцем праці, систематично подаються звіти про діяльність для ректорату, що спонукає до самоконтролю. Так, саме до самоконтролю, адже у переважній більшості випадків в у-музеях працює зазвичай одна людина – той-таки завідувач, відповідно критика з боку колег відсутня; працівники внз не можуть діяльність перевірити, оскільки не мають відповідної кваліфікації; колеги з місцевих музеїв можуть тільки рекомендувати, бо реально не впливають на процес ведення документації в університетських музеях; огляди музеїв при навчальних закладах, які кожні три роки ініціює Міністерство освіти і науки, є абсолютно формальними.

Отже, за винятком певних деталей музейний облік здійснюється належним чином у зоологічному, палеонтологічному, мінералогічному, археологічному музеях та музеї історії Львівського національного університету ім. І. Франка, геолого-географічному музеї Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, музеї історії, музеї етнографії Волині і Поліссята музеї Лесі Українки Східноукраїнського національного університету, музеї історії Національного університету «Острозька академія», історико-медичному музеї Буковинського державного медичного університету, народному музеї освіти Прикарпаття Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та деяких інших. Працівники вищезазначених музеїв більш-менш скурпузьозно ведуть книги обліку фондів, в окремих з них (зоологічному і палеонтологічному музеях ЛНУ ім. І. Франка) існують окремі книги на кожен відділ з огляду на причину, бо яку писалося вище, активно формують електронні каталоги. Найчастіше є проблеми із дотриманням правил ведення актів прийому-передачі.

У музеї історії Національного університету «Острозька академія» тривалий час після заснування у 1998 р. ведення обліку експонатів відбувалося аналогічно із державними музеями, в т.ч. спостерігалася практика заповнення паспортів на окремий експонат. Така організація музейної роботи була прямим наслідком того, що перший керівник музею була в минулому працівником місцевого історико-культурного заповідника. Лише у 2011р. від цієї практики відмовились.

У багатьох зареєстрованих музеях ситуація з обліком експонатів виглядає не найкращим чином.

Натомість на другорядність дотримання всіх «букв закону» у процедурі обліку музейних експонатів вказували низка завідувачів зареєстрованих музеїв внз (з етичних причин в статті не вказуються їх назви): «давно нею [книгою фондів – С.М.] не користувалася, навіть не знаю, де знайти» [8], «Книга фондів зараз вже не ведеться, бо закінчилась і нової не дали, коли запитала про продовження – сказали більше нема»[7], «Документи не обліковані, але ми до цього готуємося» [9]. Однак прослідковується логічна тенденція про нехтування належним обліком експонатів у тих зареєстрованих музеях, де завідувач виконує роботу на громадських засадах, хоча іноді спостерігалися і протилежні випадки (завідувач працює повний робочий день). Ініціатор і завідувач археолого-краєзнавчого музею «Джерела» Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка О. Петровський, який віддав цій справі майже 20 років життя, вказує: «Мусить бути в музеї як мінімум має бути хоча лаборант, бо в музеї є археологічний, етнографічний матеріал, його має хтось опрацьовувати. Студентів я вчу, але з них нічого не можу вимагати» [11].

Щодо незареєстрованих музеїв, то тут рівень ведення облікової документації на порядок гірший. Причини співзвучні мотивам для легальних музеїв, однак додається ще відсутність будь-яких зобов'язань перед музейною спільнотою, адже defactomузею не існує. Облік ведеться виключно для внутрішнього користування і за власно створеними правилами. У кожному конкретно взятому музеї вони різні, поділ на рубрики залежить від специфіки фондів і скрупульозності завідувача: «Книги фондів нема – записник, і то тільки оригінали там записані, планую для свого наступника зробити загальний каталог [6], «На таку роботу нема часу» [5], «Веду облік, вказуючи порядковий номер, назву, короткий опис, звідки. Є зошит, в якому все по розділах: книги, фото, підручники» [10] та ін.

Щодо статистики, то серед 75 музеїв Західної, в третині облік експонатів або не здійснюється, або здійснюється із значними порушеннями, завідувачі 23 музеїв ведуть документацію, намагаючись дотримуватися канонів музейної роботи, решта – облікують експонати періодично, залежно від вимог адміністрації внз, зміни завідувача, пристосовуючи відомі правила до власного бачення вирішення завдання. Такий стан речей напряму пов'язаний із громадським статусом музеїв внз і становить загрозу збереженню наявних в них предметів культурної спадщини.

---

1. Актуальні питання обліку, зберігання і вивчення музейних предметів у музеях, які здійснюють свою діяльність на громадських музеях: методичні поради; Львівський історичний музей. – Львів: Друкарня Ставропігійського професійного ліцею м. Львова, 2010. – 52 с.

2. Белоусова Н. Музеи в системе высшего образования Западной Сибири: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. культурологии: спец. 24.00.03 «Музееведение, консервация и реставрация историко-культурных объектов» / Н. Белоусова. – Кемерово, 2009. – 19 с.

3. Боголепова Л. Фондово-исследовательская деятельность музеев истории высших учебных заведений юга Западной Сибири: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. культурологии: спец. 24.00.03 «Музееведение, консервация и реставрация историко-культурных объектов» / Л. Боголепова. – Кемерово, 2011. – 21 с.

4. Бурлыкина М. История музеев высших учебных заведений дореволюционной России (1724-1917) :дисс.на соискание науч. степени доктора культурологии/ М.И. Бурлыкина. – СПб, 2001. – 449 с.

5. Інтерв'ю 10.12. 2013 р. (респондент побажав залишитися анонімним). – Особистий архів автора.

6. Інтерв'ю 13.11.2013 р. (респондент побажав залишитися анонімним). – Особистий архів автора.

7. Інтерв'ю 20.11.2013 р. (респондент побажав залишитися анонімним). – Особистий архів автора.

8. Інтерв'ю 22.01.2014 р. (респондент побажав залишитися анонімним). – Особистий архів автора.

9. Інтерв'ю 28.01.2014 р. (респондент побажав залишитися анонімним). – Особистий архів автора.

10. Інтерв'ю із вчителем суспільних дисциплін Кременецького медичного училища Н.В. Гетьман від 27.01. 2014. – Особистий архів автора.

11. Інтерв'ю із доцентом кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка О. М. Петровським 28.01. 2014 р.

12. Музей у навчальному закладі. Основні етапи створення та використання у навчальній та виховній роботі (методичні поради) / Л. Шлапак та ін.; Рівненський обласний краєзнавчий музей. – Рівне, 2011. – 30 с.

13. Наказ Міністерства освіти і науки України № 640 від 04.09.2006 р. «Про внесення змін до положень щодо музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_87/pg_gfceot.htm

Ярослав ПОТАШНИК *(Галич)*

ВІД ЗАДУМУ – ДО ВТІЛЕННЯ. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СТВОРЕННЯ ЕКСПОЗИЦІЇ В МУЗЕЮ КАРАЇМСЬКОЇ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

Впродовж останнього десятиліття в Україні досить привабливим стало коло проблем навколо караїмської культури, якій більше півтори тисячі років. Незважаючи на те, що караїми сповідували монотеїстичну релігію,зі своїми догматами, духовною ієрархією і традиціями, вони залишались вірними давнім віруванням своїх предків, що є доісторичним культом найдавніших народів. Тому музеї не могли оминути теми, яка в умовах тоталітарного радянського режиму в УРСР була закритою. Осягнення естетики караїмської культури як духовного продукту на той час мало місце лише у Волинському обласному краєзнавчому музеї, Львівському історичному музеї та Львівському музеї історії релігії.

Сьогодні спроби вивчення караїмізму в музеях України вже не поодинокі. Привабливимв українському музеєзнавстві постало коло проблем караїмських громад, зокрема у контексті питань систематизації музейних колекцій.Не залишили поза увагою цих питань інауковці Національного заповідника «Давній Галич», які впритул підійшли до вивчення історії, релігійного життя і побуту численної свого часу караїмської громади міста Галича. Результатом дослідницької та наукової роботи стало проведення у вересні 2002 року Міжнародної конференції «Караїми Галича: історія та культура», а згодом і відкриття Музею караїмської історії і культури, який став одним з підрозділів Національного заповідника «Давній Галич» і єдиним державним закладом такого плану .

У листопаді 2004 року музей гостинно відчинив свої двері для відвідувачів. Автором першої експозиції був Іван Юрченко, який достеменно вивчив історію Галицької караїмської громади, а згодом очолив колектив музейників.

Восени 2014 року заклад святкуватиме своє десятиліття. Саме з цією метою ще в 2012 році було здійснено цілий комплекс робіт з підготовки до ювілею, зокрема, з розширення експозиційної площі та оновлення експозиції.

Зважаючи на унікальність експозиції, яка мала розкрити аспекти історичного та культурного розвитку особливої етнічної групи на території Галицького району, колектив музею поставив перед собою завдання втримати «планку» суспільної зацікавленості, актуальності і популярності серед відвідувачів завдяки її оновленню, а також організації тимчасових виставок і міні-експозицій як окремого жанру музейного мистецтва, спрямованих на творчий експеримент за допомогою додаткових виражальних засобів.

Тому одним з перших і найважливіших етапів цієї роботи була розробка концепції експозиції, яка потребувала наукового обґрунтування, виявлення закономірностей взаємних відносин предметів показу, визначення різних аспектів, що впливатимуть на цілісність експозиції та побудову експозиційного образу.

Основна мета, яку поставив при цьому колектив музею, полягала у зацікавленні відвідувачів історією краю, зокрема історією караїмської громади,яка проживала на території району і була частиною галицької громади. Крім того, було прагнення забезпечити популяризацію культурного, релігійного та історичного надбання караїмів, з метою міжетнічного діалогу, міжрегіональної та міжнародної співпраці з караїмськими громадами Криму, Литви та Польщі, що сьогодні є особливо актуальним.

Перший етап роботи містив у собі:

- створення робочої групи для виконання конкретних завдань;
- розробку тематико-експозиційної структури та початок роботи на художнім і технічним проектами від концепції до монтажних листів;
- створення тематико-експозиційного плану;
- вивчення історичних джерел і літератури за темою «Караїми Галича», попри те, що вже було вивчено, зібрано і напрацьовано при створенні попередньої експозиції;
- розробку ескізів майбутньої експозиції;
- узгодження й затвердження виробленої концепції вченою радою Національного заповідника «Давній Галич».

До робочої групи ввійшли: завідувач Музею караїмської історії і культури Ярослав Поташник, він же – автор експозиції; головний зберігач фондів Заповідника Юрій Мусякевич; наукові співробітники Музею Світлана Кукула та Надія Васильчук; завідувач художньо-реставраційного відділу Степан Петраш.

При розробці концепції необхідно було враховувати характер експонатів, що виставляються, рівень їх сприйняття та можливість використання нових технологій для подачі матеріалів експозиції.

Печатка Галицької кенаси

Фрагмент капорета

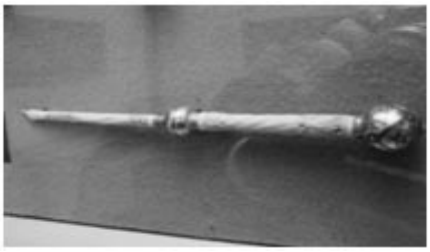

«Яд» для читання Тори

Фрагмент експозиції залу №1.

Фрагмент експозиції залу №1.

Фрагмент експозиції залу №2.

Фрагмент експозиції.

Фрагмент експозиції залу №3.

Фрагмент експозиції.

Фрагмент експозиції.

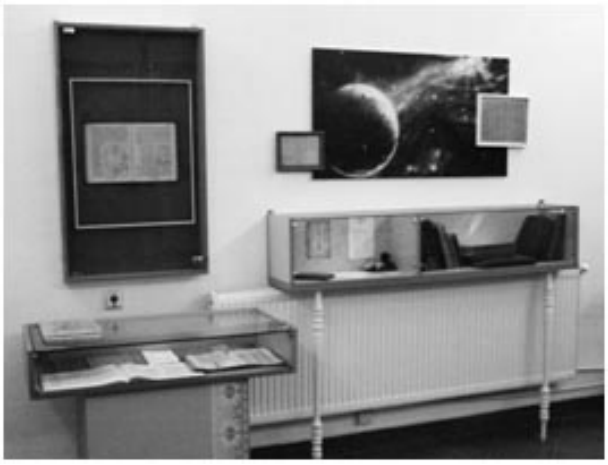

Фрагмент експозиції.

Автори з самого початку розуміли, що внутрішнє наповнення музею через експозицію покликане розкрити інформаційний потенціал, реконструювати на документальній основі історичний і культурний розвиток караїмської громади Галича. А враховуючи те, що караїми проживають на теренах міста з 1246 року, варто використати як хронологічний, так і тематичний принципи у побудові експозиції. І при цьому слід опиратися на глибоке вивчення побуту і традицій громади. З цією метою проводилися консультації з Іваном Юрченком та очільниками караїмської громади в Польщі Маріолою Абковичі Анною Сулімович, які мають галицьке родовідне коріння і величезні напрацювання у вивченні епістолярної спадщини духовних керівників караїмів Галича.

Загалом, концепція експозиції та її художнє вирішення передбачали лінійну схему, що мала забезпечити послідовне розміщення експонатів і стендів, синтезувати історію, неповторний духовний світ, життя і побут караїмів Галича і його передмістя – Залукви.

Значне місце в експозиції мали зайняти предмети сакрального мистецтва, побуту, меблі, меморіальні предмети, документи, епістолярна спадщина, фотографії, книги, макети кенаси, пам'ятного знака, вулиці Караїмської початку XX століття. Всього близько 500 експонатів на 110 метрах квадратних експозиційної площі. Крім того слід було запроектувати робочі місця для персоналу музею, невеликі додаткові площі для розширення експозиції та організації міні-виставок.

В кінцевому результаті експозицію було розміщено у відповідному логічному порядку, вибудованому за хронологічними, етнокультурними та предметно-тематичними критеріями, зреалізованими завдяки пізнавально-інформаційній та навчально-просвітницькій функціям. У цьому напрямку величезну роботу здійснили науковці відділу фондів заповідника Андрій Фіголь, Оксана Береговська, Маріанна Бацвін та Леся Сохан, якими було визначено склад і характеристики експонатів, їх розподіл і групування за темами, підтемами, експозиційними акцентами.

Проектування експозиції було здійснено відповідно до тематико-експозиційного плану, за науковими, художніми та технічними напрямками, які викристалізували палітру художніх образів і визначили модуль просторової побудови, тонально-кольорові та дизайнерські рішення, підкреслитиякі допомогло приховане м'яке світло та застосування лінз для збільшення при монтуванні залу № 1і направлена підсвітка стендів, світлові виокремлення окремих об'єктів і предметів у другому та третьому залах.

Дуже важливим елементом створення цілісного і виразного образу при організації експозиції стали правильно виготовлені меблі та устаткування. У даному випадку було запропоновано горизонтальні вітрини із заскленими стільницями в єдиній сіро-зеленій гамі, відкриті стелажі, подіуми та прозорі пластикові стенди. Пластику конструкцій підсилено елементами стрічкового орнаменту, виокремленого з декоративних виробів, які побутували у караїмів.До цієї роботи долучились художники-реставратори Роман Бродович, Леся Левандівська та Андрій Качковський, які особливу увагу звернули на сценарій експозиції, де було використано характеристики простору, художні, сюжетні, образотворчі засоби і прийоми, котрі мали створити єдину форму показу і зміст експозиції.

Духовне начало караїмів, їх сакральну культуру представлено в експозиції першого розділу музею, де зібрано культові та обрядові речі караїмської громади Галича, релігійні книги, сакральні предмети караїмського храму – *кенаси*. Значення деяких експонатів музейної колекції, здавалося б, незрозумілі сучаснику, але розкривають типові риси художньої культури,споконвічні і трансформовані з плином часу

напрацювання.

Традиційне художнє ремесло караїмів, у силу специфіки історії, їх прихильності до релігійних канонів, було не тільки життєво важливим заняттям, але й видом мистецтва, в якому тисячоліттями знаходили втілення талант, майстерність, працелюбство, художній смак караїмів.

Тут оригінальні латунні свічники, карбовані ритуальні вироби з металу,спеціальні ножиці для підрізання ґніту свічок. Є йпам'ятна книга, в якій записували свої враження гості, що відвідували Галицьку громаду і зокрема кенасу. Її розпочато 21 серпня 1926 року. Книга зберігає записи членів караїмської конференції, присвяченої виборам верховного священнослужителя гахама (1927 р.), запис самого гахама Серайї Марковича Шапшала (1929 р.), а також професора-тюрколога Ягеллонського університету Тадеуша Ковальського (1934 р.), членів італійської антропологічної комісії 1934 року на чолі з італійцем Коррадо Джіні; вченого Кінесбая Мусаєва, який працював у Галичі в середині 60-х років минулого століття над створенням граматики караїмської мови, інші записи.

Часопис матеріальної культури як частини культури духовної, речезнавство і свідчення поступу цивілізації стали пріоритетним напрямком комплектування колекцій музею.

Цікавим експонатом є 50-ти метровий згорток *Тори* –пергаментний сувій Святого Письма, писаний від руки, спеціальним писарем Сайфером. Цей згорток вдягався у два чохли – верхнійта нижній, які називаються *тора-упрак* та прикрашаються декоративними карбованими щитками–*хатасами*. Тут же знаходяться *яд*– указка для читання Святого Письма, карбовані ритуальні *кідушні* чарки, *мезуза*– молитва-оберіг, яку встановлювалина одвірку при вході у житло. Є тут і *менори*, які прикрашали Галицьку кенасу.

Тканини з кенаси також представлені в експозиції. *Парохети* –занавіски Арон Кадеша (сховку Тори) з пишним декором, які встановлювали над *гехалом* – вівтарем, *капорети*– декоративні покривала-ламбрекени, один з яких з дарчим написом: «Цей капорет пожертвувала пані Хана, жінка великого раббі Леві, хай буде душа його зав'язана вузлом життя». Використання у кенасідля ритуальних занавісок і аналоїв церковної парчісвідчить про засвоєння караїмами в ХХ столітті форм інших релігій. Під час богослужіння газан одягав ризи, які нагадували ризи православних священиків, але білого кольору і з вишитим позолотою коміром і прикріпленими до них *цицитами* – синіми кутасами на довгих синіх нитках. Крім того,ним використовувався шарф, який нагадує петрахель.

Широкотут представлено й караїмські релігійні книги,одна з яких надрукована у Венеціїна пожертви шанованого Йосефа, сина рабі Моше,в 1528 році.

Кожен з розділів музею тісно пов'язаний з окремою темою життя громади і має свою домінанту.Це також передбачено концепцією. Стенди розділу «Вулиця Караїмська» виготовлені на прозорій основі і розміщені над панорамою світлин вулиці Караїмської початку, середини і кінця ХХ століття та підсилюються предметним планом на відкритих подіумах, що створює певний віртуальний образ експозиції. Центральне місце тут займає макет пам'ятного знака, який має бути встановлений на місці зруйнованого караїмського храму.

В експозиції також розміщено речі та документи, які засвідчують професійну зайнятість членів Галицької караїмської громади, а також свідоцтва про народження, про шлюб, шкільні свідоцтва, посвідчення та інші особисті документи. Окрему колекцію складають фото із сімейних архівів родин Абрагамовичів, Новаховичів, Леоновичів, Зараховичів, Мартковичів, старійшини яких, свого часу,були релігійними і громадськими провідниками караїмської громади в Галичі.

Тут представлено йперіодичнівидання, яківиходили в першійполовині ХХ ст. у Луцьку, Вільно, Москві. Галицькікараїмибулиактивнимидописувачамичасописів«Myslkaraimska», «Karajawazy»,тому громадське і духовнежиттягромадипостійновисвітлювалося на сторінках вказаних видань.

Життя, побут і традиції караїмської громади міста Галича представлено в окремому розділі експозиції.З цією метою відтворено кімнату з караїмського помешкання,де використано автентичні меблі: полиці – *рафи,*на зразок українських мисників;бамбетель, в традиціях західних українців, який використовувався замість *сета*–дерев'яного дивана; обов'язковий атрибут – скриня; низький стіл – *софрі*із скатертиною–*пишкарем, касликит*ощо.

Під час Пасхальних свят караїмикористувалисяокремим набором посуду. А для виготовленнятіста для пасхальнихпаляниць– *тимбилу*призначалисядерев'яніночви– *тегіне*. Замішувалитісто за допомогою*талки* та *кислер*. Прикрашалитимбил орнаментом у вигляді риб,зірок,квітів,місяця, яківиконувалиспеціальними дерев'яними паличкамиу вигляді ножів. Односторонні називаються *цемевіцами,* а двохсторонні – *цемевіц-бецак.*

Загалом, тематична структура експозиціїґрунтується на предметах, що становлять її основу

ірозкривають зміст. Саме тому тут звернуто увагу на принцип образно-художньої обробки, технічні й художні засоби, які становлять єдиний образний ряд і підсилюють ефект сприйняття експозиції, що зайвий раз підкреслило ефективність колективної думки та колективної творчості у музейній роботі.

Це лише окрема частина з життя невеликої громади, історію якої зберігають стіни Музею караїмської історії та культури в Галичі,глибоко віруючого етносу,який є невід'ємною гілкою народу України. Творячи спільну історію та ревно дотримуючись Святого Письма і Заповітів Божих, караїми були і є пошанованими серед галицької людності.

_____

1.Треф'як Я., Арсенич П., Бабій В. Історико-краєзнавчий довідник Прикарпаття. - Івано-Франківськ, 2008.

2. Фіголь А. Колекція караїмських речей у фондах Національного заповідника «Давній Галич». /Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Матеріали Міжнародної конференції. - Галич, 2013.

3. Хоменко В. Оберіг добросусідства // Голос України. - 2005. - 16 лютого.

4. Фрагменти експозиції Музею караїмської історії і культури. Світлинах автора.

Микола СЕМИНОГ ***(Київ)***

ПІДГОТОВКА АНАЛОГОВИХ ФОТОДОКУМЕНТІВ ДО ЗБЕРІГАННЯ У АРХІВНИХ ФОНДАХ МУЗЕЮ-АРХІВУ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

У архівних фондах Музею-архіву народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі МАНКУП ДНЦЗКСТК) зберігається більше 100000 фотознімків, створених дослідниками в ході історико-етнографічних експедицій, що працювали у районах Полісся, постраждалих від внаслідок Чорнобильської катастрофи. Фонд аналогових фотодокументів містить цінну і часто унікальну інформацію, яка становить науковий інтерес для сучасних дослідників історії та культури регіону – етнографів, істориків, культурологів та ін. Однак фотографічна фіксація явищ та об'єктів народної культури не може бути орієнтована лише на сьогоденні потреби і тому пов'язана з необхідністю багаторічного збереження створених знімків. Чому – легко зрозуміти, уявивши, наприклад, що з архівів раптом зникли етнографічні фото XIX ст. (не дай Боже!). Тому проблема архівного збереження фотозображень була і є злободенною ще з моменту винаходу фотографії. Більш того, вона ставала все більш актуальною протягом останніх 100 років, оскільки види світлин і способи отримання зображень постійно урізноманітнювались і ускладнювались як за хімічним складом фотоматеріалів так і за технологією їх обробки.

За 20 років участі у роботі історико-етнографічних експедицій мною були розроблені і застосовувались методи роботи з фотодокументами, спрямовані на забезпечення їх збереженості у багаторічній перспективі.

1. Види аналогових фотодокументів.

Фотографія в буквальному значенні слова є "писання світлом" [1, с. 12]. Така назва точно відповідає фізичній суті цього способу отримання зображень.

Можливість документально точно відтворити вигляд об'єкта зйомки була швидко оцінена дослідниками у різних галузях науки. Виникла наукова фотографія, як науковий метод дослідження, до речі, від самого початку -— в етнографії.

У XXI столітті стрімко набула масового розповсюдження аматорська, а затим і професійна цифрова фотографія. З її виникненням фото, отримані традиційним фотохімічним способом, стали називати аналоговими. Та, незважаючи на швидкий прогрес цифрових способів отримання зображень, аналогова фотографія зберегла свою актуальність і в наш час, особливо там, де вимагається гранично висока якість зображення -— наприклад, у художній поліграфії і у науковій фотографії. Серед переваг традиційного знімка також те, що для його перегляду не потрібні технічні засоби.

Тож розглянемо основні типи аналогових фотозображень в історичній ретроспективі з точки зору їх архівного зберігання.

1. 1 Дагерротип

Найперше зображення отримав французький офіцер та винахідник Жозеф Нісефор Ньєпс. Так, у 1826 році Ньєпсу вдалося отримати першу геліографію [3, с. *7*]. на бітумній (асфальтовій) світлочутливій

пластині внаслідок кількагодинної експозиції. Вона збереглася й до наших днів. На ній зображено вид із вікна в кабінеті Ньєпса.

Подальша співпраця з фахівцем із театральних декорацій Луї Жаком Дагерром увінчалася ще більшим успіхом. Офіційно вважається, що найперше зображення було отримане французькими винахідниками Дагерром та Ньєпсом на спеціально зробленій мідній пластині, покритій хлоридом срібла. Після експонування світлом (тоді зйомка тривала від кількох десятків хвилин до 2-3 годин), цю світлочутливу пластину проявляли парою ртуті. Затим, як і в наші часи, проявлений шар закріплювали розчином тіосульфату натрію.

Процес, відкритий Дагерром, виявився достатньо простим і доступним. Камери-обскури, хімікалії, посрібнені пластинки мали величезний попит [3, с. *9*]. Характерно, що дагерротип мав тільки один примірник, і дублювати його було неможливо. Однак окремі примірники такого зображення збереглися й донині без значної регресії.

З точки зору архівного зберігання такі світлини виявились доволі стійкими, тому вони збереглися до наших днів — а це майже два століття. Цікаво, що вони не вимагали додаткової обробки задля продовження терміну зберігання.

1.2 Двоступінчатий негативно-позитивний процес

Справжньою революцією кінця XIX — початку XX сторіччя став чорно-білий негатив, з появою якого відкрилася можливість тиражування позитивного чорно-білого зображення практично будь-якого бажаного розміру і кількості.

Науковою основою отримання таких зображень стали новітні досягнення хімії. Вони зўявились практично одночасно в багатьох країнах Європи, що робить сумнівним визначення пріоритету конкретних авторів щодо першості у їх винаході. Уже на початку XX століття такі фотоемульсії розроблялися кожним окремо взятим фотографом, і, зазвичай, трималися ним у комерційному секреті. Технологія виготовлення таких фотоматеріалів значно вдосконалювалася і відповідно ускладнювалася аж до XXI століття включно.

Світлочутливий шар може бути нанесений на різні поверхні. У повсякденній практиці найчастіше використовуються фотоплівка, де він нанесений на прозору основу, або фотопапір, що має паперову основу [3, с. *17*]. Часом використовували і прозорі скляні фотопластинки, що застосовуються й дотепер, наприклад, в науковій астрофотографії.

Уперше, в 1874 році в Англії Дж. Сван організував виробництво фотопаперу. Желатина стала основою всіх таких позитивів, що використовуються й до цього часу [2, с. *21*]. Покращується і грануляція зерен в емульсії, до світлочутливих шарів додаються допоміжні тощо.

Однак принцип проявлення таких зображень практично не змінився (хоча ртуть, яка застосовувалась спочатку, замінена іншими, менш шкідливими речовинами). При цьому вимоги до якості хімічної обробки зросли. Тому варто на них зупинитися дещо детальніше, оскільки такі фотографії до цього часу є поширеним предметом архівного зберігання, а головне, як показує практика, є достатньо довговічними.

2. Підготовка фотозображень до архівного зберігання

2.1 Чорно-білі негативи та позитиви

Нижче описані рекомендації щодо особливостей підготовки до архівного зберігання чорно-білих наукових фотоматеріалів на традиційних носіях, які автор застосовує вже понад чотири десятиліття у своїй практиці. Із них двадцять років — до фотодокументів, що зберігаються у науково-архівних фондах МАНКУП ДНЦЗКСТК.

Для фіксування зображення бажано використовувати так званий нейтральний фіксаж (без додавання в нього кислотних та дубильних речовин), не забуваючи при цьому швидко зупинити процес проявлення слабокислим розчином. Наприклад, замістити промивання фотоплівки після проявника підкисленою оцтовою кислотою водою (3-5% -й розчин). Таким чином вдається запобігти появленню підвищеної вуалі внаслідок промивання на окремих типах чи партіях фотоматеріалів. А простий склад фіксуючого розчину, що містить один лише гіпосульфіт (тіосульфат натрію) без кислих солей та дубильних речовин дозволяє потім гарантовано вимити з негативів залишок солей, які можуть спричинити процес руйнування утвореного зображення (вицвітання, утворення кольорових плям тощо). Автор досягав бажаного результату доволі тривалим промиванням плівки. Для цього виявилось достатньо 5-7-ти змін води у фотобачку (кожна така зміна кожні 4-5 хв. удвічі зменшує концентрацію фотохімікалій в емульсії). Ще краще промивати матеріал протягом 40 хв. у проточній воді з температурою не більше 16^0 за Цельсієм, оскільки температура вже понад $18\text{-}20^0$ може призвести до пошкодження емульсії на деяких типах чи

партіях фотоматеріалів. Гарантує надійний результат і останнє промивання у дистильованій воді.

Одним зі способів перевірки якості цього передостаннього процесу обробки є добавлення у промивну воду слаборожевого розчину марганцевокислого калію, який при цьому не повинен змінювати свого кольору. Завершитись режим обробки фотоплівки має сушінням при кімнатній (важливо!) температурі.

Як показав практичний досвід автора, саме такий дещо громіздкий, але правильний підхід забезбечує довготривале зберігання негативів в архівних фондах Музею-архіву починаючи з 1994 року і дозволяє уникнути зміни якості друку фотовідбитків з плином часу.

Важливо: цей же метод апробований працівниками ДНЦЗКСТК і під час підготовки до зберігання аматорських плівкових негативів та світлин на паперовій основі, знайдених під час експедицій в покинутих службових приміщеннях та приватних помешканнях. Їх обробка за вищевказаною технологією теж дає хороші результати.

Зауважу, саме такий підхід (з деякими варіантами) був застосований і в позитивному фотопроцесі. Виготовлені таким чином фотографії знаходяться у архівному фонді ДНЦЗКСТК уже два десятиліття без видимих змін і мають перспективу збереження щонайменше до 100 років.

2.2 Кольорові негативні та позитивні плівки, фотовідбитки

Плівки даного типу мають три світлочутливі емульсійні шари, кожен із яких чутливий тільки до одного з основних кольорів: синього, зеленого, червоного [5, с. *48*].

На жаль, архівними установами ці матеріали (окрім кольорових відбитків на спеціальному фотопапері довготривалого зберігання) вважаються непридатними до тривалого збереження. Це зумовлено дуже складною будовою їх (у сучасних фотоплівках до 6-11 шарів), різною чутливістю основних кольорочутливих шарів до впливу світла, вологості, особливостями технологій фірми-виробника. На них, як правило, регресія зображення в основних шарах відбувається неоднаково з плином часу та під впливом кліматичних факторів у архівному сховищі. Дається взнаки і вплив біологічних факторів — різних видів мікроорганізмів на окремі складові емульсії.

Отже, фотографуючи на такі матеріали, треба мати на увазі, що проявлення їх не в професійних лабораторіях сприяє нищенню інформації вже через шість місяців. Після цього терміну наступають незворотні зміни в емульсії, і найкритичніша з них — розбаланс негатива по контрасту в основних кольороутворюючих шарах, що не дозволяє збалансувати вихід кольору при виготовленні позитивів.

Забезпечити довше життя негативам та слайдовим плівкам (і то лише на кілька років) може лише їх обробка у спеціалізованих професійних лабораторіях (що дорожче в 5-7 разів). З іншого боку, необхідне обов'язкове створення страхових цифрових копій кольорових фотодокументів шляхом високоякісного сканування їх професійними плівковими сканерами. У архівному підрозділі ДНЦЗКСТК з цією метою використовується сканер Nikon Coolscan 8000 ED. Незважаючи на деякі втрати зображення (особливо помітне зростання гранулярності, поява слідів пилу тощо), це дозволяє архівістам зберегти унікальний етнографічний науковий фотофонд для майбутнього.

І все ж ні в якому разі не можна відмовлятися від архівації уже наявних оригінальних фотоматеріалів. Автором у співдружності з фрезерувальником О. М. Подзіреєм та токарем Ю. В. Паніним Броварського заводу алюмінієвих будівельних контрукцій на наприкінці 1980-х років розроблена методика поліпшення остаточної обробки кольорових фотоплівок, а саме запровадження інтенсивного їх промивання після проявлення у непрофесійних лабораторіях, де остаточне промивання водою техгологією практично не передбачене.

Перші спроби вручну промити негативи за аналогією з чорно-білими плівками призвели до утворення інтенсивної кольорової вуалі, зміни кольору маскуючого шару, що практично нищило фотодокумент. І все ж вихід є, але за умови прискореного і водночас якісного промивання звичайною питною (!) водою протягом не більше 6-8-10 хв. Зауважу, у побуті якість води можна визначити на око: відсутність появи жовтих плям на сантехніці говорить про те, що вода годиться і для обробки фотоматеріалів. Такий результат може дати лише впорскування у промивну воду повітря (аерація). Для цього вищевказаними авторами і був створений простий пристрій — аератор (авторська назва). На Рис.1. подано його вигляд у розрізі вздовж осі. Матеріал – титан, або якісна нержавіюча сталь.

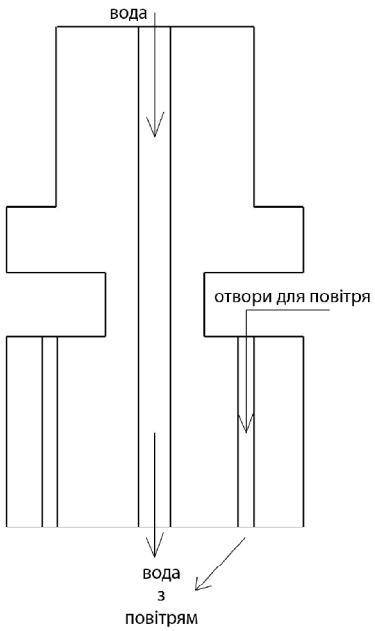

Рис. 1. *Аератор для насичення води повітрям при промивці фотоматеріалів (подовжній розріз).*

У ньому вода змішується з повітрям, і така суміш забезпечує дуже ефективне і швидке вимивання залишкових солей за лічені хвилини — зображення практично не встигає завуалювати. Як показав досвід роботи ДНЦЗКСТК, друк кольорових фотовідбитків був належної якості через 5-6 років (за умови правильного зберігання негативів).

3. Загальні рекомендації щодо архівного збереження аналогових фотодокумсентів.

Зберігати будь-які плівкові носії рекомендую у провощених паперових файлах, а не в поліетиленових, як прийнято зараз. Хімічні виділення з останніх шкідливо можуть впливати на стан усіх видів емульсій.

Наводжу кілька прийомів щодо покращення негативів, що призначені для проекційного друку за допомогою фотозбільшувачів. Найкращий захід, що дозволяє попередити різні дефекти — бережливе ставлення до негативів.

Убезпечити негатив від подряпин та пилу можна таким чином. Протягом кількох хвилин його розмочують у чистій воді, а затим на його емульсійну сторону накочують вологий і абсолютно чистий лист целофану. Після цього негатив, надійно захищений від пошкоджень і пилу, висушують.

На практиці часто зустрічають й інші дефекти, такі як пліснява, вапняні плями, відбитки пальців тощо. На них варто зупинитися детальніше.

Плісняву на старих негативах можна прибрати за допомогою засобу для чистки кіноплівок (чотирьоххлористий вуглець і парафінова олія). Якщо й це не допомагає, то негатив обробляють протягом 20 хв. в такому розчині: столова ложка дріжджів на 200 г води. Після цього плівку ретельно промивають.

Вапняні плями можуть утворюватися на основі негатива. Їх видаляють обережним поліруванням (наприклад, замшею), а плями іншого характеру — додатковим промиванням з використанням керамічних фільтрів з роміром пор не більше 25 мкм.

Плями від пальців на основі, видимі на відбиття світла, можна вивести м'якою тканиною, змоченою в метиловому спирті. Застарілі сліди видаляють шляхом обробки протягом 1 год. в розчині нашатирного спирту з наступним 20-хвилинним промиванням. Інший ефективний спосіб — обробка в 10%-му розчині калію вуглекислого (поташу). Після цього — ретельне промивання.

Пересушені плівки варто промити в воді і протримати кілька годин у 5%-му розчині гліцерину [4, сс. *19-22*].

І насамкінець: ні в якому разі не можна застосовувати ретуш до малоформатних (на 35-міліметровій плівці) негативів. У більшості випадків вона його остаточно знищує.

4. Рекомендації щодо вибору фотоматеріалів для роботи

Підсумовуючи сказане, даю кілька основних порад щодо вибору фотоплівки для роботи, а також умов зберігання.

Непрофесійні фотографи, на жаль, майже не звертають уваги на професійні фотоплівки, хоч це має дуже важливе значення з точки зору якості зображення і довговічності зберігання. Професійна плівка завжди відповідає точним параметрам, тому домішки, що є в фотоемульсіях любительських плівок не допускаються у професійній продукції.

Професійну плівку варто зберігати у холодильній камері звичайного домашнього холодильника. Вона повинна знаходитися в пластиковій коробочці, і відкривати її слід не раніше, ніж через 1,5-2 години після того, як плівку дістали з холодильника. Інакше може утворитися конденсат.

З часом, якість професійної плівки може погіршуватися. Тому слідкуйте за терміном її використання, що вказується на упаковці.

Звичайні ж фотоплівки допускається зберігати при кімнатній температурі. Якість її стабільна протягом доволі тривалого часу, як вказувалося вище, за рахунок спеціальних домішок до емульсії.

Для роботи слід вибирати плівки з якомога меншою чутливістю — наскільки дозволяють умови освітлення. Це є особливо важливим для власників дешевих компактних фотоапаратів. Адже фотоматріали з чутливістю понад 400 ASA дають помітно гіршу якість.

Та все ж основним показником якості плівки є фотографічна широта плівки, тобто її здатність одночасно якісно передавати темні та світлі частини сюжетів. Інша перевага фотоплівок з великою фотографічною широтою — можливість встановлювати експозицію (витримку та діафрагму) у більш широкому діапазоні. Це часом компенсує і погрішності в експозиції.

Проявлену плівку слід зберігати також у недоступних для світла місцях, а слайди — у спеціальних коробках в темряві та подалі від нагрівальних пристроїв.

Якщо Ви фотографуєте нечасто, купуйте плівки на 12 чи 24 кадри, аби довго не знаходилася у фотокамері. Нові та відзняті й не проявлені плівки, рекомендується все ж зберігати при температурі близько +3 градуси за Цельсієм (наприклад, у холодильнику). А щоб уникнути швидкої регресії прихованих зображень, намагайтеся провляти фотоматерали якомога швидше після зйомки.

Висновки. Розроблені у МАНКУП ДНЦЗКСТК практичні методи забезпечують довгострокове архівне зберігання фотодокументів. Ознайомлення з ними принесе практичну користь при використанні в роботі з етнографічними фотоматеріалами, що зберігаються музеях та архівах і мають наукову, історичну та суспільну цінність, яка, безсумнівно, з часом буде зростати.

1. Дыко Л. П. // Основы композиции в фотографии. - М.: Высшая школа, 1989. - 175 с.

2. Митчел Э. // Фотография. Перевод с английского канд. физ.-мат. наук М. В. Фоминой. Под редакцией канд. искусств. А. Г. Симонова. - М.: Мир, 1988. - 420 с.

3. Полищук Елена, Орлов Валерий. // Фотография для всех. - К.: Реклама, 1985. - 56 с.

4. Рёссинг Р. // Увеличение фотоснимка. Перевод с немецкого канд. искусств. А. Г. Симонова. - М.: Мир, 1985.

5. Э. Хокинс, Д. Эйвон. // Фотография. Техника и искусство. Перевод с английского А. Ф. Некрасова, канд. физ.-мат. наук С. П. Чеботарёва. Под редакцией канд. техн. наук А. В. Шеклеина. - М.: Мир, 1986. - 280 с.

Олександр ТАРАБУКІН *(Житомир)*

ІВАН ФЕДОРОВИЧ ЛЕВИЦЬКИЙ – ДОСЛІДНИК АРХЕОЛОГІЧНИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ СХІДНОЇ ВОЛИНІ

У 20-30-х роках XX ст. головним осередком з вивчення археологічної спадщини на теренах Східної Волині був Волинський центральний науково-дослідний музей. У його структурі функціонував археологічний відділ, який було створено на базі музею 19 червня 1919 р. Серед його співробітників, які зробили вагомий внесок у вивчені пам'яток давнини краю, важливе місце належить Івану Федоровичу Левицькому. Сторінки його життя та наукова діяльність в галузі дослідження археологічної спадщини Східної Волині, хоча й досі обмежено, висвітлювалась в працях М. Я. Рудинського [32, с. 107], С. С. Березанської, [1, с. 7, 63], Д. Я. Телегіна [36, с. 18-19, 144, 148; 37, с. 139 -142], І. К. Свешнікова [35, с. 6 - 7, 28 - 36], Л. Л. Зализняка [6, с. 11, 107], П. Курінного [12, с. 98 - 99], Г. Мезенцевої [25, с. 20], Л. Л. Рибальченко [30, с. 274 - 277], Д. Я Телегіна і О. М. Титової [38, с. 66 - 67], М. Ю. Костриці [10, с. 116], О. Ю. Куріло [11, с. 168 - 169],

І. І. Ярмошика [39, с. 104] та інших. Дослідники у своїх публікаціях звертали увагу переважно на найбільш вагомі здобутки вченого – відкриття і дослідження пам'яток окремих регіонів або періодів, публікації. А от детального аналізу науково-дослідної діяльності І. Ф. Левицького, його внеску у вивченні старожитностей Східної Волині досі ніхто не зробив. Недостатньо висвітлено й початковий період життя вченого. З якого часу І. Ф. Левицький починає працювати у Волинському центральному музеї ? Що цьому передувало ? Які обіймав посади і чим займався ? Коли і де проводив дослідження ? Що зроблено та які отримані результати ? Коли і за яких обставин припинив свою роботу в музеї ? Питання, переважна більшість з яких залишалася поза увагою дослідників. Тому, маємо на меті, ґрунтуючись на комплексі літературних і архівних джерел, висвітлити послідовно, у хронологічному порядку, діяльність І. Ф. Левицького на ниві дослідження археологічних старожитностей Східної Волині.

Іван Федорович Левицький народився 6 січня 1896 р. в м. Народичі Овруцького повіту Волинської губернії (нині райцентр однойменного району Житомирської області), в родині приходського священика. Охрещений 30 січня того ж року в Миколаївській церкві м. Народичі. [27, арк. 9 зв. - 10]. Навчався у Волинський духовній семінарії. Після цього переїхав до м. Харкова, де вступив до місцевого ветеринарного інституту. Однак, навчання в ньому припинив на 4-му курсі. На початку 1917 р. воював на Південно-Західному фронті, а згодом – в армії УНР. Після цього повернувся додому [11, с. 168].

На початку 20-х років І.Ф. Левицький починає займатися археологічними дослідженнями. Хто або що спонукало його до цього нам, нажаль, невідомо. Навесні 1921 р. вперше здійснює самостійні розвідки на території Словечансько-Овруцького кряжу, обстежує систему ярів в околицях с. Довгиничі Овруцького повіту. Під час робіт досліднику вдалося зібрати рештки палеофауни, а в урочищі "Старі Могилки" відкрити сліди пізньопалеолітичної стоянки. Цікаво, що вже на той час І. Ф. Левицький почав підтримувати стосунки з Волинським центральним музеєм, який інформував про наслідки свої розшуки, а зібрані знахідки передав до Овруцького повітового музею [21, с. 153]. Пізніше, у березні 1922 р. за його ініціативою, при Овруцькому повітовому відділі народної освіти, створюється науково-археологічна комісія. До її складу, крім І. Ф. Левицького, увійшли житель с. Покалєва О. П. Червинський, завідуючий політвідділом Ф. А. Козубовський (майбутній директор Коростенського окружного музею краєзнавства) та вчитель місцевої школи С. В. Синегуб. Історія створення, мета, напрямки і наслідки діяльності комісії потребує окремого висвітлення і виходить за рамки нашої публікації. Відзначимо лише те, що силами її співробітників було організовано і проведено розвідувальні роботи в околицях певних населених пунктів тодішнього Овруцького повіту, оглянуто низку раніше відомих археологічних об'єктів, зібрано відомості про наявні в регіоні пам'ятким давнини і колекції старожитностей, зібрані цікаві предмети, які значно поповнили археологічну збірку Овруцького повітового музею. Наприкінці року Комісія інформувала про наслідки своєї діяльності Волинський центральний музей [26, арк. 4 - 5 зв.]. Припускаємо, що координацію діяльності комісії на теренах Овруччини в цей час, цілком можливо, здійснював археологічний відділ Волинського центрального музею під керівництвом С. С. Гамченка. Примітно й те, що окремі члени комісії, здобувши певний досвід у польових дослідженнях, краєзнавчій та музейній справах, згодом, після припинення її діяльності, продовжили свою роботу у складі археологічного відділу Волинського центрального музею. В їх числі І. Ф. Левицький та О. П. Червінський.

Свою діяльність в археологічному відділі Волинського центрального музею І. Ф. Левицький розпочинає з 1923 року [7, арк. 71]. Як і усі співробітники, згідно встановлених у відділі правил, він залучається до роботи по кабінету, секції археологічних дослідів, лабораторії та експонатній (музейній) секції. Через деякий час обіймає посаду завідуючого антропологічним кабінетом, потім помічника завідуючого археологічним відділом і уповноваженого музею по охороні пам'яток старовини, мистецтва і природи в регіоні. Важливою складовою у діяльності відділу були польові дослідження, до яких активно долучається І. Ф. Левицький .

На початку своєї діяльності, у липні-серпні 1924 р. він приймає безпосередню участь в роботах під керівництвом С. С. Гамченка, який здійснив широкомасштабні розкопки курганних систем, розташованих в різних частинах краю: Липлянщині, Бабиничах, Россохах, Яжберені, Норинську і Житомирі. Під час цих робіт він поступово набуває цінний досвід з реєстрації археологічних першоджерел і проведені досліджень пам'яток давнини на науковій основі. Самостійно здійснює зйомку, складає плани і описи пам'яток, в 4-х могильниках, під наглядом С. С. Гамченка, самостійно розкопує дев'ять курганів, навчається вести щоденник розкопок, фіксувати в ньому усі деталі будови надмогильного насипу, поховального обряду, речовий інвентар, складати власні судження за результатами спостережень тощо [4, с. 9 - 13, 18-24, 34 - 36,].

Наприкінці серпня 1924 р. І. Ф. Левицький вперше проводить самостійні розвідувальні роботи в

околицях с. Колодяжне Житомирської округи (нині село Романівського району). На берегах р. Случі, на території і в околицях села І. Ф. Левицькому вдалося зареєструвати 37 пам'яток, у тому числі 3 городища, 23 курганні групи і 11 окремих курганів. За допомогою місцевих жителів йому також вдалося у південно-західній частині 35-го кварталу Тиранівської лісової дачі відшукати випадково виявлену у 1923 р. і 28 серпня дослідити рештки кам'яної гробниці. Наслідки своїх досліджень І. Ф. Левицький виклав у статті, яку було надруковано у 1-му томі "Записок ВУАКу", виданого у Києві 1930 року [2, с. 20; 4, с. 97; 22, с. 159 - 178]. У вересні і жовтні 1924 р. продовжує вивчення кам'яних гробниць під керівництвом С. С. Гамченка. Тоді, в околицях Войцехівки, Колодяжного і Мирополя вдалося зафіксувати і дослідити ще 5-ть зазначених поховань [4, с. 95 - 107]. Цими роботами фактично було започатковано їх систематичне вивчення на теренах Східної Волині. У цьому ж році дослідник здійснює огляд Довгинецької палеолітичної стоянки та місця знахідки кісток викопних тварин в околицях с. Колодяжне, на яких спостерігалися сліди штучної обробки [21, с. 153]. В останньому, 13 жовтня 1924 р. вченому вдалося відшукати кістки викопної тварини, на поверхні яких було простежено малюнок профілю первісної людини і голови оленя [2, с. 20; 5, с. 35 - 39].

Починаючи з 1925 р. І. Ф. Левицький поступово поширює свої роботи у північні регіони Східної Волині, акцентує увагу на дослідженні первісних старожитностей. У квітні проводить розвідки на теренах м. Коростеня і його околицях, під час яких обстежив відслонення ґрунту в кар'єрі на західному схилі городища в урочищі "Ловище", де зібрав крем'яні вироби доби неоліту. Подібні та синхронні за часом вироби були також зафіксовані в урочищі "Крем'яниця" (місцевість в напрямку до с. Шатрище) та на стоянці біля урочища "Стойла" в околицях с. Шатрище [28, арк. 3]. На початку липня того ж року на плато правого берега р. Уж, розташованої східніше колишньої будівлі музею, зайнятої на той час військовими касарнями, І. Ф. Левицький виявив нову

пам'ятку неолітичної доби, де зібрав колекцію крем'яних виробів [28 арк. 3].

Особливу увагу вченого привертало доісторичне минуле Поліської частини краю. Аналізуючи праці і здобутки у цій царині Г. О. Оссовського, В. Б. Антоновича, В. Люба-Радзимінського, Ф. Р. Штейнгеля та М. Ф. Біляшівського, вчений з'ясував, що зазначений період у спеціальних роботах з археології не мав належного висвітлення. До того ж залишилися поза увагою і цілком не досліджувалися пам'ятки ново-кам'яної доби. Багато питань залишилися без відповідей. Серед них етнічна приналежність давніх доісторичних осельників Полісся, динаміки розвитку окремих культур та часу їх зміни, шляхів асиміляції окремих антропологічних груп, характеристики та послідовність у розвитку поховальних типів та побутових відмінностей тощо. Відмітив, що роботами дореволюційного періоду на території Західної і Східної Волині та південно-західного району Київщини було констатовано наявність двох поховальних типів ново-кам'яної доби: "1 – трупоспалення і трупопокладення в кам'яних домовинах (кістах), 2 – курганні поховання, характерною ознакою яких є скорчений стан кістяків, орієнтація голови здебільшого на схід, круглоденчастий посуд, одбиване і шліфоване знаряддя , відсутність охри". Відзначив, що "питання внутрішньої ув'язки цих типів поховань та виявлення загальних основ пізнішого розвитку й взаємного впливу кількох, досить відрубних щодо зовнішньої обстанови й території, поховальних типів давньослов'янських племен на Середньому Подніпров'ї, ще досі не з'ясовані і науково не вивчені. Тому постає завдання поглибити попередні розшуки до часів неолітичних". Районом дослідних робіт польового сезону 1925 р. було обрано басейн середньої течії р. Уж та її допливів – Жерева і Норині. І. Ф. Левицький вважав, що саме в цьому районі "моренної смуги Полісся", можлива наявність найдавніших форм існування первісної громади. Дослідник розробив детальний план досліджень і виділив в ньому основні напрямки і завдання, які передбачалося вирішити у найближчі 2-3 роки [13, арк. 1 - 4].

Дослідні роботи 1925 р. було зосереджено в районі м. Народичі-Ст. Шарно-х. Уманці-х. Булев-с. Селець-с. Болотниця Коростенської округи, які

нині входять у межі Народицького району Житомирської області. На початку з метою реєстрації археологічних першоджерел було проведено розвідувальні роботи, якими охоплено береги річок Рудки, Вершнички, Ужа (від х. Булев до ст. Шарно) і Жерева (від гирла до с. Россохи). На зазначеній території було зареєстровано 43 пам'ятки, у тому числі 12 стоянок, 1 городище, 3 поодиноких кургани, 26 курганних груп, в яких нараховувалося понад 340 надмогильних насипів і руїни селища, де зафіксовано залишки 28 дворищ. В околицях м. Народичі і с. Селець в 7-ми групах розкопано 27 курганів. [13, арк. 20, 21-45, 46-95, 96-136]. Наслідки проведених у 1925 р. робіт вчений підсумував у великому за об'ємом, багато-ілюстрованому науковому звіті, рукопис якого нині зберігається у фондах Житомирського обласного краєзнавчого музею [13]. Докладні доповіді про результати досліджень 1925 р. зробив на музейній раді та звітній археологічній виставці ВУАКу, яка відбулася 27-29 грудня у Києві [33, с. 7, 10].

У 1926 р. І. Ф. Левицький продовжує розпочаті минулого року дослідження в околицях м. Народичі. Серед головних завдань: "продовжити і поглибити розшуки в царині вивчення основних поховальних типів раннього енеоліту до часів неолітичних, одночасно висвітлюючи менти можливого впливу на побут місцевих осельників культури неолітичних домовин та скорчених кістяків, генетичним шляхом простежити форми засвоєння та послідовні зміни в обстанові місцевого поховального звичаю під впливом обряду трупоспалення від кінцевих неолітичних часів до часів пізньоенеолітичних, з'ясувати значення культурних течій півдня України за часів більш поширеного впливу в місцевому побуті елементів мідно-бронзової культури" [14, арк. 2-3]. Розвідки проводилися у напрямках Великі Кліщі, Вершниця, Звіздаль, Христинівка, по р. Норинь від Христинівки до Богович, по р. Жереву від Народич до В'язівки, по р. Уж до х. Тартак. Під час робіт було зареєстровано 3 нові стоянки і понад 200 курганів. На площі 21 могильника розкопано 51 курган. Під час розвідок і розкопок на згаданій території було зібрано близько 5 тис. різноманітних артефактів [3, арк. 1 зв., 2, 2 зв.; 14, арк. 1-29]. У поточному році також оглянуто стоянку в ур. "Піщане" біля м. Народичі,

де було зібрано 380 кремінних виробів і 58 зразків кераміки. У липні та вересні 1926 р. дослідник обстежив стоянку-майстерню в ур. "Мощаниці" поблизу с. Бондарі. На її площі було зібрано понад 645 предметів, в числі яких крем'яні вироби: скребла, скребачки, вістря до стріл і списів, клиноподібна сокира і фрагменти глиняного посуду неолітичної доби [3, арк. 2 зв.; 14, арк. 29; 19, с. 47]. У цьому ж році були продовжені роботи по вивченню раніше виявлених поховань в кам'яних гробницях. Розкопки здійснені 5-6 липня в с. Суємці Баранівського району та 10 жовтня в с. Високе Черняхівського району Житомирської округи [3, арк. 2 зв.; 9, с. 259; 14, арк. 30-37; 20, с. 196-199]. Про найцікавіші з наукової точки зору здобутки І. Ф. Левицького, в польовому сезоні 1926 р. розповів науковий секретар ВУАКу М. Я. Рудинський в статті "Археологічні досліди року 1926", видрукованій в часописі "Коротке звідомлення Всеукраїнського археологічного комітету", що побачив світ у Києві 1927 року [34, с. 11, 13].

У 1927 р. І.Ф. Левицький зосереджує роботи в районі м. Народичі, де упродовж вересня-жовтня вперше здійснює розкопки багатошарового поселення, розташованого на дюні в ур. "Піщаному". Під час розкопок дослідник фіксує нашарування трьох періодів – доби мезоліту, неоліту та епохи бронзи [23, с. 191-235]. На думку Л. Л. Залізняка, незважаючи на складні геологічні умови пам'ятки та завдяки високій професійній майстерності вченого, вдалося зафіксувати складну стратиграфію, що зробило її опорною для вивчення пізньокам'яного віку південно-східного Полісся [6, с. 11]. У липні та жовтні того ж року в околицях с. Сколобів на р. Ірші, с. Дубрівка та кол. Анета на р. Церем і с. Суємці на р. Смолка Волинської округи, відшукав і розкопав 4-ри поховання в кам'яних гробницях [15, арк. 20 - 27].

У 1928 р., після переходу С. С. Гамченка на роботу до ВУАКу, безпосереднє керівництво археологічним відділом музею лягає на плечі І. Ф. Левицького. Упродовж польового сезону здійснив ряд додаткових розвідувальних робіт і спостережень на території Коростеня і його околицях, під час яких було виявлено 6-ть нових археологічних об'єктів з типовим інвентарем доби неоліту [16, арк. 4, 30 - 32]. В подальшому акцентує увагу на басейні р. Уборті, проводить розвідки на ділянці від с. Копище до північної околиці м. Олевська. Дослідження мали на меті "визначення північної межі впливів і значення неолітичної індустрії в преісторичній колонізації Південного Полісся та вивчення ранніх і пізніх впливів енеолітичних культур". Водночас, проводить роботи з реєстрації та доповненні даних про городища й могильники середньої та верхньої течії р. Уборті, виявлених Я. В. Яроцьким у 1902 р. [16, арк. 4]. Під час робіт обстежено території 8 населених пунктів, виявлено 20 нових археологічних об'єктів. Крім того, оглянуті три раніше відомі пам'ятки – городище в околицях Олевська, курганний могильник в урочищі "Довга Нива" і стоянка біля північно-західної околиці с. Зубковичі [16, арк. 4-22]. Під час розвідок було зібрано цікаву колекцію старожитностей, що значно поповнило археологічну збірку Волинського науково-дослідного музею [29, арк. 19, 33-34, 36-37].

У вересні 1929 р. І. Ф. Левицький продовжує розвідки у південно-східній і східній частинах Олевського району. Роботами було охоплено береги р. Перги (правої притоки р. Уборті) на ділянці від д. Рудні Радовельської на півдні до с. Рудні Перганської на півночі. Одним з головним завдань розвідок поточного року було визначення меж поширення пам'яток з кварцовою індустрією. Під час досліджень обстежено території 6 населених пунктів та прилеглі до них місцевості, зареєстровано 12 археологічних об'єктів і місць окремих знахідок. Встановлено, що район головних покладів кварцової індустрії концентрувався у межиріччі рр. Уборті і Перги. На цих просторах зафіксовано 4 пункти (Перга, Юрова та Рудня Перганська в урочищах "Крута" та "Петрове поле"), де знайдені знаряддя праці виготовлені переважно з кварцу. Відзначив, що на південь та південний схід від цього масиву, на зандрових просторах Південного Полісся, поширені пам'ятки іншої мікролітичної індустрії доби мезоліту, які "фіксуються в цій смузі суто місцевими

варіантами геометричних знарядь" [17, арк. 3, 5, 12; 28, арк. 3, 5, 18; 29, арк. 35 - 36].

Про дослідження 1930 р. відомо дуже мало, та й лише з пізніших публікацій. Відомо, що спільно з О. П. Червінським та Коростенським музеєм, І. Ф. Левицький того року проводить розвідувальні роботи на торфовищі

Моства, розташованого біля с. Каленське Коростенської округи. Під час невеличких розкопок у східній частині підвищення, було виявлено залишки поселення пізньотрипільської культури. В розкопі "А", зокрема, було зафіксовано скупчення, де знайдені уламки ліпного посуду, глиняні орнаментовані пряслиця, крем'яні пластини і відщепи [24, с. 70-71].

У 1931 р. археологічні дослідження на теренах краю, скоріш за все І. Ф. Левицькому здійснити не вдалося. Жодної інформації з цього приводу не знайдено. Уся його діяльність, очевидно, на жорстку вимогу керівництва музею, була спрямована на якомога скоріше завершення робіт по відкриттю для відвідування експозиційної частини археологічного відділу. Коротко на цьому зупинимося. Слід відмітити, що роботи зі створення експозиції відділу взагалі то було розпочато ще у 1920 р. Однак, у силу об'єктивних причин, дату його відкриття щоразу переносили. Певною мірою цей процес гальмувала й відсутність належного фінансування. Чималу кількість часу забирали польові роботи, опрацювання зібраного під час дослідів матеріалу, підготовка наукових звітів і рефератів, робота по перевірці, інвентаризації і упорядкування археологічної збірки відділу. До того ж, погляди С. С. Гамченка та І. Ф. Левицького на схему побудови експозиції та способів демонстрації в ній експонатів дещо відрізнялися. Крім того, раптові від'їзди та "не з ким неузгоджений" перехід С. С. Гамченка на роботу до ВУАКу, на певному етапі, звели усю роботу по створенню експозиції відділу нанівець. Своє бачення про шляхи вирішення цієї проблеми дослідник виклав у доповідній записці, яку представив на розгляд Музейної Ради [18]. Однак, умови склалися таким чином, що І.Ф. Левицькому прийшлося виконувати усі роботи по створенню експозиції переважно самотужки. Недостатність асигнувань, відсутність необхідних матеріалів і робочих рук, постійний тиск з боку керівництва та виконання інших планових завдань, суттєво впливали на процес створення експозиції відділу. До того ж, між І. Ф. Левицьким і директором музею Ф. В. Мефьодовою виникло непорозуміння, яке згодом переросло у тривалий конфлікт. Усні пояснення завідуючого про об'єктивні причини затримки відкриття відділу, необхідність побудови експозиції на науковій основі та інше,

керівництвом музею вже ніяк не сприймалися. Адміністрація музею для досягнення своєї мети застосовувала різні засоби впливу на вченого. На початку йому було відмовлено у надані чергової відпустки. Згодом, незважаючи на відсутність коштів, було встановлено остаточний термін підготовки і відкриття відділу для відвідувачів – січень 1931 р. І, до того ж, суворо було попереджено, що невиконання наказу буде розцінюватися як порушення трудової дисципліни. Оскільки його, за об'єктивних причин, неможливо було виконати, термін відкриття відділу переносили двічі, спочатку на 1-е, а потім на 15 березня 1931 року [8, арк. 23, 24]. Неймовірними зусиллями, переборюючи крок за кроком усі перепони, що стояли на його шляху, роботи по створенню експозиції археологічного відділу врешті-решт вдалося завершити у встановлений термін [31, арк. 99]. І, навіть після цього відносини між І. Ф. Левицьким і керівництвом музею залишалися стабільно напруженими, що в подальшому негативно вплинуло на долю археологічного відділу. Розуміючи, що справи налагодити не вдасться, вчений звернувся за допомогою до Наркомату освіти, за що 30 квітня отримав сувору догану з формулюванням "...за самовільні зносини у службових справах з НКО без попереднього погодження з адміністрацією музею..." [8, арк. 24, 24 зв.]. Усе ж І. Ф. Левицькому вдалося домогтися свого і до музею через деякий час надійшло розпорядження НКО про переведення його до м. Харкова. У зв'язку з цим, наказом від 27 травня 1931 р. за № 8, І. Ф. Левицького було звільнено з посади завідуючого археологічним відділом [8, арк. 25]. На цьому його діяльність у Волинському науково-дослідному музеї завершується.

У музеї вчений пропрацював неповних 8 років. За цей, доволі короткий період часу, йому вдалося організувати і провести широкомасштабні археологічні дослідження, переважно у північних регіонах Східної Волині, започаткувати цілеспрямовані, на науковій основі, систематичні роботи по вивченню пам'яток доби пізнього палеоліту, мезоліту, енеоліту, епохи бронзи, ранньозалізного віку, раннього середньовіччя і Київської Русі в басейнах річок Ужа, Норині, Жерева і Уборті.

Упродовж 1924-1930 рр. І. Ф. Левицьким було здійснено ряд розвідувальних робіт, під час яких виявив понад 120 різночасових пам'яток, розкопав більше 78 курганів, зібрав чималу колекцію старожитностей, яка значно поповнила археологічну збірку музею, здійснив на високому фаховому рівні розкопки декількох поселень, які згодом стали базовими (опорними) для вивчення певних періодів і культур Поліської частини України. Вчений також провів дослідження, систематизував дані і ввів в обіг матеріали розкопок тоді ще маловідомих в Україні пам'яток мегалітичної, а нині культури кулястих амфор.

Результати досліджень І. Ф. Левицький детально висвітлив у наукових багато ілюстрованих звітах та працях, рукописи яких нині зберігаються у фондах Житомирського обласного краєзнавчого музею та науковому архіві Інституту археології НАН України. Більшість з них, нажаль, досі невідома широкому загалу науковців і краєзнавців, потребують уважного вивчення і публікації.

1. Березанская С.С. Средний период бронзового века в Северной Украине. – К.: Наукова думка, 1972. — 267 с.

2. Викторовський В. Житомир // Бюлетень кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. — Ч. 1. — К., 1925. — С. 19 — 20.

3. Відомості про переведену науково-дослідчу працю в 1926 р. — Житомир, 19.11.1926 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України. — Фонд ВУАК. — № 109/6 — 4 арк.

4. Гамченко С. Раскопки 1924 г. на Волыни. — Житомир, 17.II.1925 // Науковий архів Інституту археології НАН України. — Фонд Гамченка — № 46. — 109 арк.

5. З приводу знахідки в с. Колодяжному (короткий витяг з подання І. Левицького) // Бюлетень кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. — Ч. 1. — К., 1925. — С. 35 — 39.

6. Зализняк Л.Л. Мезолит Юго-Восточного Полесья. — К.: Наукова думка, 1984. — 120 с.

7. Іменний список відповідальних робітників музея або виставки. 13.01.1926 р. // ДАЖО. — Ф.Р-266. — Оп. 1. — Спр. 182.

8. Книга наказів Житомирського музею: липень 1926 — 16 серпня 1936 рр. // Фонди ЖОКМ. — КП 38120 / ІД — 10497. — 92 арк.

9. Константінов М., Червінський. Волинський Державний науково-дослідчий музей // Український музей. Збірник перший. — К., 1927. — С. 258 — 260.

10. Кострица М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. — Житомир: М.А.К., 2001. — 360 с.

11. Куріло О.Ю. Нариси розвитку археології у музеях України: історія, дослідника, меценати. — К.: Стилос, 2002. — 264 с.

12. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну. — Полтава, 1994. — 140 с.

13. Левицький І. Археологічні досліди в районі: Народичі-Ст. Шарно-Уманці-Булев-Селець-Болотниця Коростенської округи року 1925. — Житомир, 24.V.1926 р. // Фонди ЖОКМ. — КП 38656/2 ІД-11183. — 137 арк.

14. Левицький І. Археологічні досліди в Коростенській і Житомирській округах, року 1926 (Коротке подання). — Житомир, 27.XII.26 р. // Фонди ЖОКМ. — КП 38656/4 ІД-11185. — 37 арк.

15. Левицький І. Археологічні досліди в Коростенській і Волинській округах, року 1927 (Коротке подання). — Житомир, 18.XII.27 // Фонди ЖОКМ. — КП 38656/5 ІД-11186. — 27 арк.

16. Левицький І. Археологічні досліди в Коростенській і Волинській округах року 1928. — Житомир, 29.XII.28 // Фонди ЖОКМ. — КП 38656/6 ІД 11187 — 39 арк.

17. Левицький І. Археологічні розшуки на Коростенщині, року 1929. — Житомир, 25.I.30 // Науковий архів Інституту археології НАН України. — Фонд Левицького. — № 6. — 12 арк.

18. Левицький І.Ф. Доповідна записка. До Ради Волинського науково-дослідчого музею. – Житомир, 29.IV.28 // Фонди ЖОКМ. — КП 38656/1 ІД-11182. — 16 арк.

19. Левицький І. Бондарівська неолітична стація-майстерня кремінних виробів // Збірник Волинського науково-дослідного музею. — Том 1. — Житомир, 1928. — С. 43 — 66.

20. Левицький І. Пам'ятки мегалітичної культури на Волині // Антропологія. Річник кабінету за 1928 р. — Т. II. — К., 1929. — С. 192 — 222.

21. Левицький І. Довгинецька палеолітична стація. Попереднє повідомлення // Антропологія. Річник за р. 1929. — Т. III. — К., 1930. — С. 153 — 160.

22. Левицький І.Ф. Домовина кінця неолітичної доби на побережжі середньої течії р. Случі (с. Колодяжне на Волині) // Записки Всеукраїнського археологічного комітету. — Том І. — К., 1930. — С. 159 — 178.

23. Левицький І. Стація в ур. Піщаному біля Народич // Антропологія. Річник кабінету антропології ім. Ф. Вовка за 1930 р. — Т. IV. — К., 1931. — С. 191 — 235.

24. Левицький І.Ф. Дослідження стоянки на торфовищі Моства в 1948 р. // АП УРСР. — Том IV. — К., 1952. — С. 70 — 77.

25. Мезенцева Г. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник. — Чернігів: Сіверянська думка, 1997. — 205 с.

26. Меры охраны в Овручском уезде Волынской губернии древностей, старины, искусства, палеонтологии, редких представителей фауны и флоры, месторождений примечательных минералов и исключительно ценных геологических форм // Науковий архів Інституту археології НАН України. — № 43. — 5 арк.

27. Метрическая книга Николаевской церкви м. Народич Овручского уезда. Часть первая. О родившихся // ДАЖО. — Ф. 1. — Оп. 77. — Спр. 1127.

28. Реєстр № 1 загальної перевірки інвентаря археологічного відділу Волинського Державного музею в рр. 1929-1930. Вироби з кременю, граніту, сієніту, діориту, базальту та інших порід. — Житомир, 1—17.II.1930 //

Фонди ЖОКМ. — КП 38656/7 ІД-11188. — 30 арк.

29. Реєстр перевірки археологічних фондів з 18./II по 3/III 1940 р. (І.Ф. Левицький) // Фонди ЖОКМ. — № 82. — 39 арк.

30. Рибальченко Л.Л. І.Ф. Левицький – дослідник найдавнішого минулого України // Історичне краєзнавство і культура: Наукові доповіді і повідомлення. — Ч. II. — Харків, 1997. — С. 274 — 277.

31. Ріжне листування Археологічного відділу на 1925 р. // Фонди ЖОКМ. — КП 38656/11 ІД-11192. — 105 арк.

32. Рудинский М. Иван Федорович Левицкий (1896-1952) // КСИА АН УССР. — Вып. 3. — К., 1954. — С. 106 — 108.

33. Рудинський М. Коротке звідомлення за діяльність ВУАКу при УАН в галузі археологічних дослідів в р. 1925 // Коротке звідомлення Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні досліди року 1925. — К., 1926. — С. 3 — 11.

34. Рудинський М. Археологічні досліди року 1926 // Коротке звідомлення Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік (з каталогом звідомної виставки). — К., 1927. — С. 7 — 15.

35. Свешников И.К. Культура шаровидных амфор // САИ. — Вып. В1-27. — М.: Наука, 1983. — 75 с.

36. Телегін Д.Я. Мезолітичні пам'ятки України (IX – VI тисячоліття до н.е.) — К.: Наукова думка, 1982. — 256 с.

37. Телегин Д.Я. Памятники эпохи мезолита на территории Украинской ССР (Карта местонахождений). — К.: Наукова думка, 1985. — 184 с.

38. Телегин Д.Я., Титова Е.Н. Поселения Днепро-Донецкой этнокультурной общности эпохи неолита (Свод археологических источников). — К.: Наукова думка, 1998. — 143 с.

39. Ярмошик І.І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX – XX століть: Монографія. — Житомир: Вид-во "Волинь", ПП "Рута", 2006. — 216 с.

Георгій ШАМОНІН ***(м. Київ)***

МУЗЕЙ–АРХІВ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ: ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ФОРМУВАННІ АУДІОАРХІВУ

З тривогою і жалем доводиться констатувати, що з кожним роком зменшується кількість носіїв давніх традицій, а разом з цим – втрачається можливість вивчення явищ традиційної народної культури у безпосередньому контакті з їх носіями. У цій ситуації значення наукової фіксації зникаючих реалій за допомогою технічних засобів значно зростає і стає ключовим для забезпечення сучасних і майбутніх дослідників, виконавців і просто поціновувачів народного мистецтва першоджерелами етнографічної інформації.

Безцінні аудіоматеріали, що зберігаються на магнітних носіях, також знаходяться під загрозою втрати через старіння магнітних плівок, зокрема досягнення часової межі стабільності цих носіїв. Це актуалізує проблему реставрації та збереження архівних аудіозаписів для наступних поколінь [1].

Стрімкий розвиток комунікаційних технологій та обчислювальної техніки на межі двох століть відкрив нові можливості у справі збереження, опрацюванні і поширенні інформації. Наразі вони виявились дуже корисними і у такій далекій від техніки галузі як збереження традиційної культурної спадщини.

В Україні проблемою формування і збереження фоноархівів займаються такі установи як: ІМФЕ ім.. Рильського НАН України, Лабораторія Музичної Етнології Львівської державної музичної академії ім. М.В.Лисенка [4], Кафедра української фольклористики Львівського національного університету ім. І.Франка, Інститут проблем реєстрації інформації Національної Академії Наук України (Київ), Проблемна науково-дослідна лабораторія музичної етнографії НМАУ Чайковського [7] та ін. Значних успіхів у цьому досягнуто саме львівськими фольклористами, зокрема в Лабораторії Музичної Етнології Львівської державної музичної академії ім. М.В.Лисенка, Кафедри української фольклористики Львівського національного університету ім. І.Франка. Співробітниками Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнографії НМАУ Чайковського розроблено методику зберігання та впорядкування фоноархівів, дещо подібну до львівської, проте збагачену власними розробками, цікавими у галузі організації електронних звукових фондів. У межах вищезгаданих установ виконуються заходи з формування електронних фоноархівів шляхом переведення аналогових аудіо записів у цифровий формат, каталогізації накопичених фономатеріалів за допомогою електронних баз даних (Excel, Access) та приєднання до них супровідних матеріалів.

Музей-архів народної культури Українського Полісся (далі – МАНКУП) Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі – ДНЦЗКСТК) поєднує функції

музею й архіву у сфері збереження, опрацювання та поширення знань про культурні надбання населення, потерпілого від наслідків техногенних катастроф. Музейні та архівні фонди Центру поповнюються у результаті роботи історико-культурологічних експедицій, які починаючи з 1994 року досліджують традиційну народну культуру регіону, постраждалого від Чорнобильської катастрофи.

Аудіоархів МАНКУП ДНЦЗКСТК містить більш ніж 5 тисяч годин аналогових та цифрових експедиційних аудіозаписів, які містять інформацію за багатьма тематичними напрямками досліджень. Він є унікальною джерельною базою досліджень музичного фольклору, народних вірувань, календарної обрядовості, прозового фольклору, народних промислів, традиційної медицини, харчування та ін.

Архівний фонд аудіозаписів належить до науково-архівних фондів МАНКУП ДНЦЗКСТК і є складовою частиною ресурсної музейно-архівної бази регіонального Чорнобильського науково-інформаційного фонду. Наразі в архіві знаходяться записи, зроблені у період від початку 1990-х років до сьогодення. З кожною новою експедицією аудіофонд Музею-архіву продовжують поповнюватись новими записами. Тому плин технічного прогресу, що проявляється у зміні технічних засобів запису та відтворення звуку, особливостях архівних технологій обробки і збереження записів, відобразився у структурі архівного аудіофонду (див. Рис.1)

Рис. 1. Структура архіву аудіодокументів МАНКУП ДНЦЗКСТК.

Для кращого розуміння структури аудіофонду і технології його формування потрібно згадати існуючі способи фіксації та збереження звуку, які поділяються за принципами фізичного методу запису звукової інформації на: механічний, магнітний, оптичний, а за способом кодування інформації – на аналогові та цифрові. Історично першими виникли аналогові методи механічного, а згодом – магнітного й оптичного (в галузі кінематографії) запису.

У польовій етнографічній практиці другої половини XX ст. широкого застосовувався метод аналогового магнітного запису. Касетні диктофони, які набули широкого застосування у експедиціях, метою яких було врятування традиційної культурної спадщини, використовуються і сьогодні. Тому важливою складовою аудіоархіву МАНКУП є **фонд аналогових звукових записів** (див. Рис. 1) на традиційних магнітних носіях, у нашому випадку – на компакт-касетах.

Переломним періодом в історії звукозапису вважається початок 90-х років XX століття, зўявились і ввійшли до вжитку цифрова апаратура звукозапису, яка швидко стала популярною завдяки високій якості записаного матеріалу та низькому рівню шумів. Крім того, цифровий запис звуку дозволив застосувати комп'ютерні методи обробки цифрової звукової інформації з метою покращення звучання та фільтрації сторонніх шумів.

Але аналогові записуючі пристрої, які, здавалось би, технічно та морально застаріли, продовжують існувати в наш час. За думкою певної частини фахівців у галузі звукозапису аналогові записуючі пристрої дають, у порівнянні з цифровими, правдивіше, "живе" звучання завдяки природній наявності шумів на аналогових носіях. Навколо цього твердження постійно точаться дискусії. На наш погляд, це, скоріше, ілюзія природності, а "аналогові" шуми лише вводять в оману слуховий апарат людини.

Застосовуючи портативну цифрову апаратуру можна добитися високої якості польового запису і це обумовило широке використання цифрових диктофонів в польових дослідженнях, які проводять історико-етнографічні експедиції ДНЦЗКСТК. Отримані у результаті польові цифрові записи формують електронний **фонд цифрових аудіозаписів** (див. Рис. 1). До нього входять аудіофайли у оригінальному форматі

запису конкретного диктофона, що використовувався.

Носії цифрової інформації за фізичним принципом запису можна розділити на 3 типи: оптичні, твердотільні та магнітні. Чималу популярність мають оптичні носії цифрової інформації. Це пояснюється їх великим асортиментом: від простих CD до BLUE-RAY дисків. Крім того, їх собівартість, порівняно з магнітними та твердими носіями, значно менша. Але існують й недоліки: вразливість до механічних ушкоджень, перепадів температури та порівняно невеликий гарантійний термін зберігання інформації на них (як правило, зазначається виробником).

До другої групи належать так звані твердотільні носії. До них, зокрема, відносяться картки пам'яті різного об'єму й типу. Основними перевагами є стійкість до коливань температур та механічних ушкоджень, великі обсяги інформації, яку вони здатні утримувати. А головне – відсутність стрічкопротяжного або обертаючого механізмів, що у перспективі робить їх найбільш придатними для зберігання інформації, а також для формування електронних фоноархівів. Вони використовуються в портативній апаратурі звукозапису, в тому числі в цифрових диктофонах, які наразі застосовуються в польових етнографічних дослідженнях. Для архівного збереження не є вигідними через відносно невеликий обўєм памўяті та високу вартість карток.

До третьої групи належать ДАТ-касети, дискети великої ємності, магнітні бобіни. Нині вони втрачають свою актуальність через високу собівартість, вразливість до дії магнітних полів та механічних ушкоджень [2]. Актуальними залишаються накопичувачі на жорстких магнітних дисках (НЖМД), так звані "вінчестери", які при невеликих розмірах забезпечують запис і зберігання великих об'ємів цифрових фонограм. Саме цей тип носіїв використано для збереження електронного фонду цифрових записів у нашому Музеї-архіві. Перенесення польових записів з диктофонів дослідників на НЖМД здійснюється ще під час експедиції в кінці кожного робочого дня.

Аналогові носії інформації (компакт-касети), на які здійснювався польовий запис звуку, з огляду на процеси фізичного старіння з часом втрачають свою початкову якість. Магнітна стрічка втрачає свою еластичність, простежується тенденція до висихання магнітного шару аудіо плівки. У результаті – знижується чіткість звучання записаних голосів інформаторів та музичних інструментів. Зростають кількість трісків та рівень шумів внаслідок властивого магнітній стрічці процесу розмагнічування та інших причин. Для забезпечення збереженості звукової інформації у архівному підрозділі МАНКУП ведеться робота по створенню страхових цифрових копій аналогових записів на компакт-касетах. Крім того, створені цифрові копії підлягають корекції (реставрації) за допомогою спеціальних компўютерних програм обробки звуку а також очистці від сторонніх шумів . Тому отримані цифрові страхові копії мають якість звучання вищу, ніж оригінальні аналогові записи [6].

Створюються також страхові копії цифрових польових записів, які, разом із копіями аналогових записів утворюють електронний архівний **фонд страхових аудіодокументів**. Для його зберігання теж використовуються НЖМД. Він містить звукозаписи, конвертовані, а у випадку аналогових записів оцифровані у стандартний формат Wave, який дозволяє зберігати інформацію без втрат і зручний для обробки та архівації.

Зі страхових копій створюються копії фонду користування, які є достатніми за якістю для використання з метою наукових досліджень. Результатом цієї роботи є електронний архівний **фонд користування аудіодокументів**, в якості носіїв використовуються НЖМД. Фонд призначений для забезпечення користувачів робочими копіями аудіодокументів. Він містить копії вищезазначених аудіозаписів, конвертованих у більш компактний формат MP-3. Даний формат, в залежності від ступеня компресії, займає майже в 6 разів менше простору на носії інформації, через що є досить зручним для користування. Крім того, MP-3 є типовим форматом для більшості пристроїв та компўютерних програм відтворення звуку, що зручно для користувачів.

Таким чином, фоноархів МАНКУП ДНЦЗКСТК складається з фонду аналогових записів на компакт-касетах, фонду цифрових записів, страхового фонду та фонду користування аудіозаписів (див. Рис. 1). Крім того, до нього входить облікова документація у вигляді електронних документів у форматі Word та електронний архів супровідних текстових документів, який містить реєстри та розшифровки аудіозаписів, створені у результати опрацювання польових записів науковцями.

У процесі формування архівного фонду звукозаписів МАНКУП ДНЦЗКСТК виявилося, що поряд зі звичайними етапами архівної роботи, він містить етапи, які відсутні у стандартній архівній схемі. У той же час, стандартні етапи у формуванні нашого фонду є дещо видозмінені, порівняно зі стандартною схемою. У цьому полягає особливість схеми формування наукового архівного фонду аудіозаписів порівняно

з архівними фондами загального призначення.

Порівняно з традиційною схемою формування архівного фонду у структурі формування аудіофонду ДНЦЗКСТК з'явилося два нових етапи – польовий та камеральний.

В польових умовах робота дослідників здійснюється за відповідними науковими методиками, які не стосуються галузі архівістики. У результаті експедицій утворюються цифрові файли аудіозаписів, або аналогові записи на касетах.

Камеральний етап формування аудіоархіву полягає в тому, що на базі експедиції накопичені в ході експедиційного дня на диктофонах цифрові матеріали копіюються і зберігаються на жорсткому диску.

При створенні страхового фонду допускається редагування записів, що в загальній архівній практиці не допускається.

Експертна оцінка та відбір документів для зберігання в архівному аудіофонді фактично виконується самими дослідниками в ході опрацювання фонограм. Створення і робота певної спеціальної експертної комісії видається нам формальним елементом процесу формування наукового аудіо-архіву, якого можна уникнути.

Етапи обліку та наукового опрацювання записів, на відміну від стандартної схеми формування архівного фонду, здійснюються практично одночасно. Етап наукового опрацювання записів не є суто архівним, але його результати потрібні для створення облікових архівниї документів. Він здійснюється профільними науковцями у результаті чого утворюється реєстри і текстові транскрипції аудіозаписів.

При структуруванні записів застосовуються не лише загальні хронологічний, географічний принципи, але й враховується структура предметної області конкретної науки, яка відбивається у схемі систематизації документального матеріалу.

Під час формування аудіоархіву Музею-архіву народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф було здійснено спробу поєднати нормативні принципи організації архівної справи [5, 8] з потребами наукової роботи. Це викликало певні корективи у використанні класичної схеми формування архівів, а також до зўясування архівного сенсу вже звичних способів документального супроводу фольклорно-етнографічних звукових колекцій.

Висновки. У ході формування архівного фонду аудіодокументів МАНКУП ДНЦЗКСТК широко використовуються цифрові технології запису, обробки та зберігання звукового матеріалу. Це дає значний ефект в покращенні якості записів, організації довгострокового без втрат зберігання архівних аудіодокументів та забезпеченні доступу до них науковцям.

Виявлено характерні для наукового архіву особливості у побудові загальної схеми архівної роботи та організації робіт на конкретних етапах. Слід наголосити, що є необхідним дотримуватись вимог архівних правил щодо ведення обліку та відповідального відношення до збереження, одночасно враховуючи потреби дослідників, що виникають у ході наукової роботи.

1. Алексеев Л. М. Компьютерная обработка звука . – Л.: Феникс, 2006. – 27 с.

2. Алешин, Л. И. Информационные технологии: учеб. пособие /Л. И. Алешин. – М. : Маркет ДС, 2010. – 384 с.

3. Бут О. Комп'ютерні технології в музичній фольклористиці: методичні рекомендації // Проблеми етномузикології. Вип 2. – 2004. с. 328-337.

4. Добрянська Ліна. Музично-етнографічний архів проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка: історія, сьогодення, перспективи / Л. О. Добрянська // Вісник Львівського університету: Сер. філологічна . – 2009 . – Вип.47 . – С. 156-164.

5. ДСТУ ГОСТ 7.68-95. Межгосударственный стандарт. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу фоно- и видеодокументы. Общие технические требования к архивному хранению. – Минск. : ИПК Изд-во стандартов, 1996. – 19 с.

6. Еремин Л. В. Оцифровка и реставрация звука: методические указания для практических занятий. Учебное пособие. - СПб.: Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. - 35 с.

7. Клименко І. Архів аудіозаписів українського фольклору в Лабораторії музичної етнографії // Проблеми етномузикології. Вип 2. – 2004. – с. 338-357. Основні правила роботи державних архівів України/ [Г. В. Боряк, О. П. Володіна, Л. О. Драгомирова та ін.]. — К. : Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2004. – 334 с.

Тетяна ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО, Іван РУДЯНИН *(Луцьк)*

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МУЗЕЇВ У ТВІТТЕРІ

ХХІ століття принесло для нашого покоління багато соціальних благ, серед яких важливе місце зайняв Інтернет. Більшість із нас не уявляють свого дня без перегляду найважливіших подій на сторінках інтернет ресурсів та листування з колегами та друзями. Інтернет значно мобілізує наш час, дозволяє мандрувати в просторі, швидко знаходити потрібну інформацію, не покидаючи стін свого кабінету. Отже, якщо ми так пов'язані з інтернетом, то варто використовувати його переваги з повна.

Напевно, чи не кожен третій із нас сьогодні має свою сторінку в соціальних мережах. Проте не усі вони є для нас однаково корисні в робочому процесі. За останній рік значно збільшив свою популярність такий інтернет ресурс, як Твіттер.

Якщо говорити про її генезу, то назва мережі Твіттер походить (від англ.слова twitter — цвіріньокати, щебетати). Від початку це мала бути мережа мікроблогів, яка дає змогу користувачам надсилати короткі текстові повідомлення (до 140 символів), використовуючи при цьому SMS-повідомлення, служби миттєвих повідомлень і сторонні програми-клієнти. Твіттер порівняно молодий ресурс, він був створений у 2006 р. Довгий час він був лише англомовним, що створювало деякі незручності. Але від 20 березня 2012 р. користувачам стала доступна бета-версія україномовного інтерфейсу, що значно популяризувало його серед відвідувачів із різних куточків України.

Закордоном Твіттер є дуже зручною площадкою для розміщення інформації про музеї, їх діяльність, новини, головні події. Перевагою цього сайту, є те, що він моментально поширює новину, на яку ви підписались, серед ваших знайомих і підписувачів на ваші блоги.

Практика показує, що маркетинг музеїв в соціальних медіа позитивно сприймають не тільки «digital natives» (ті, хто виросли в епоху Інтернету), а й так звані «digital immigrants» (ті, хто виросли не в епоху Інтернету, але освоїли його як культурну техніку). Все частіше позитивним досвідом у сфері інтернет-маркетингу є обмін не лише своїми емейлами, а й акаунтами на Твіттері серед колег під час тематичних конференцій по музейній справі. Тобто тепер мало дати свою адресу, потрібно запропонувати посилання і на акаунт, цим самим презентувати свій музей.

Наші волинські музеї вже не один рік є активними користувачами мережі Інтернет, ми активно відвідуємо їх сайти, користуємось ресурсами, читаємо статті, що дуже допомагає нам в пошуку необхідної інформації. Проте, не всі музеї мають свої групи чи сторінки-акаунти в соцмережах, а це могло б позитивно вплинути на розширення кола відвідувачів музею, зокрема, молодшого віку.

Цінним і пізнавальним є досвід наших колег із сусідньої Польщі, які вже понад п'ять років є активними користувачами Твіттера. Мова йде якраз про поширення інформації стосовно діяльності музеїв на сторінках цього ресурсу.

Одним із перших користувачів став Музей сучасного мистецтва у м. Варшава та Музей Варшавського повстання [3]. Їх сторінки були створені ще за часів англомовності Твіттеру. Ситуація разюче змінилась у 2012 р., коли Польща, отримала Твіттер на державній польській мові. Завдяки цьому за короткий період коло польських користувачів від сотень тисяч зросло до кількох мільйонів.

Для працівників музеїв Твіттер є неоціненним у своєму досвіді, адже там можна швидко віднайти людей, які працюють в тому чи іншому музеї світу, зв'язатися з ними, відіслати повідомлення, ознайомитись із останньою версією онлайн-музеїв. Одним словом Твіттер для музейного працівника є сьогодні джерелом нових знань і контактів. В порівнянні із Фейсбуком він є набагато відкритішим.

Станом на 2014 р. у Твіттері зареєстровано 500 мільйонів акаунтів по всьому світі. Перевагою ресурсу є те, що твоє повідомлення на сторінці є доступним для усіх користувачів. Через Твіттер легко прослідкувати популярність музею, активність та кількість відвідувачів. Якщо цього не має, то ситуацію легко можна виправити, завдяки новим дописам на сторінці, які неодмінно когось зацікавлять.

За допомогою опцій ресурсу можна зручно розмістити посилання на ваш музей в інтернеті, якщо є, то офіційну сторінку, що значно збільшить кількість відвідувачів. Мережа є цінною в презентації новин, майбутніх заходів.

Проаналізувавши досвід перебування польських музеїв в Твіттері можна сказати, що він добре працює за для їх популяризації. Правда певний відсоток музеїв зареєстрували свої сторінки і на цьому зупинились, можливо це пов'язано із відсутністю цікавих подій в житті музеїв [7].

Сучасний Твіттер нараховує близько п'ятдесяти польських музеїв. Три з них ведуть свою діяльність на англійській і польській мові: Національний музей у Варшаві, Музей Варшавського повстання [3]та

Національний музей у Кракові. Серед активних музеїв-дописувачів варто згадати також Музей архітектури у м. Вроцлаві [1], Історичний музей в м. Краків [2] та Музей мистецтв у м. Лодзь [4].

Хотілося б сказати, що потенціал польських музеїв порівняно з іншим країнами не висвітлений на високому рівні. В деяких музеїв існують явні проблеми у веденні акаунту. Адже активність сторінки не закінчується на двох-трьох дописах? Сторінка не повинна перетворюватись на примару, якщо вона не працює, значіть потрібно змінити відповідального за дописи.

Перевагою Твіттера також є можливість додавання фотографій і відео матеріалів, які слугують рекламою вашого музею, промоцією майбутніх музейних подій.

Усім нам відомо, скільки коштує сьогодні створити свій сайт, а також вести його супровід, адмініструвати ресурс. Погодьтесь, не кожному музею це по кишені. Саме тому при вмілому маркетинговому кроці, завдяки групам в соцмережах можна значно зекономити гроші, і замість витрачання їх на створення інколи безглуздого сайту, відновити експозицію, чи закупити технічні матеріали для вашого музею [6].

Використання ресурсу Твіттер є вирішенням проблеми популяризації новоствореного, невеликого чи провінційного музею, який на перших порах не може собі дозволити створити повноцінний сайт. Все, що вам потрібно для цього – це інтернет. Проте не варто забувати, що сторінка в соціальній мережі, а у нашому випадку на Твіттері це своєрідна відповідальність. Так, як зареєструвавши новий акаунт не можна кидати справу на пів дороги, і забувати про неї. Сторінка - це своєрідна торгова марка музею. Вона повинна бути стилістично оформлена до вимог вашого музейного продукту. Працівник музею, який є відповідальним за ведення Твіттера повинен бути готовий до спілкування з відвідувачами музею, зацікавленими особами, колегами. Отже компетентність у справах музею не буде зайвою.

Продовжуючи перелік переваг Твіттера, варто сказати про те, що завдяки його технічним можливостям можна проводити онлайн екскурсії, попередньо повідомивши про це користувачів. Ці екскурсії можна зразу обговорити на сторінці музею, поспілкуватися з відвідувачами онлайн, залишити коментарі. Якщо екскурсія буде вдалою, то віртуальні відвідувачі неодмінно прийдуть до приміщення музею, ще й перекажуть про нього іншим. Той, хто ходить в музей в Твіттері завжди розповідає про це іншим на своїй сторінці, сприймає музей по-новому. Зрозуміло, що людина відволікається, поки пише в Твіттер. Але в той же час окремі експонати вона розглядає більш уважно. Таким чином, виставка немов розширюється, виходить за власні рамки. Це доводить, що цифрова техніка може стимулювати принципово нові способи осмислення музейних експонатів.

Отже, можна з впевненістю сказати, що Твіттер для сучасного музейного працівника і відвідувача музею є відмінним інструментом, адже там можна легко розмістити новини про музей, отримати доступ до інформації про останні музейні тенденції, безкоштовно зберегти собі доступний інструмент для контакту з аудиторією і поширювати генерований контент. Саме тому не потрібно боятися нового, варто користуватися новими технологіями нашої епохи, переймати досвід сусідніх країн, адже саме тоді можна досягти успіху на міжнародному музейному рівні.

1. Muzeum Architektury. – Режим доступу: https://twitter.com/Arch_Muzeum.

2. Muzeum Historyczne – Режим доступу: https://twitter.com/MHKrakowa.

3.Muzeum Powstania Warszawskiego. – Режим доступу: https://twitter.com/search?q=muzeum%20powstania%20warszawskiego&src=tyah&mode=users.

4. Muzeum Sztuki. – Режим доступу: https://twitter.com/muzeumsztuki.

5. Muzeum Wojska Polskiego. – Режим доступу: https: //twitter.com/MuzeumWP/media.

6. Szymon Zdziebiowski. Twitter w muzeum. – Режим доступу: http: //muzealnictwo.com.

7. Zuzanna Stacska. Polskie muzea na Twitterze. Nowe technologie, promocja i marketing, temat wydania. – Режим доступу: http://muzealnictwo.com.

Розділ III. Загальні питання історичного краєзнавства та освіти

Григорій ОХРІМЕНКО, Олександр КРИЧЕВСЬКИЙ, Ігор МАРКУС *(Луцьк)*

ЗНАХІДКИ МЕТАЛЕВИХ РЕТУШЕРІВ ДОБИ БРОНЗИ НА ВОЛИНІ

У Волинському краєзнавчому музеї зберігається невелика колекція рідкісних шилоподібних бронзових виробів. Особлива концентрація цих знахідок відзначається біля м. Луцька (Рованці, Голишів, Новостав та ін.), а також навколо Хрінницького водосховища (Рис. 1). Аналізу цих предметів присвячена пропоноване дослідження.

Існують різні точки зору на функціональне призначення таких шилоподібних предметів. Ю. Смірнов називав їх пробійниками [Смирнов, 1983, с. 171] і пов'язував із процесом виготовлення стріл. Інші вбачали у них особливий тип наконечників. С. Санжаров та С. Братченко розглядають ці артефакти як тверді ретушери з гострими кінцями, які використовувалися для нанесення струменевої або зубчатої ретуші по краях заготовки для формування продукції – наконечників до стріл, а також для нанесення вузько-виїмчатої ретуші на заготовки стріл [Санжаров, 1988, с. 152; Братченко, 2006, с. 252].

Окремі з цих бронзових стержнів досягають довжини більше 20 см, деякі не мають черенків, тобто були без ручок – Чограй VIII, кург. 12, похов. 3 [Андреева, 1989, с. 91, рис. 15, 7]. Деякі з них мають вигляд стамески або чотиригранного стержня зі скошеним з боків лезом, інколи з коротким, звуженим, заокругленим черенком для насадження в дерев'яну або кістяну ручку (Шелаєво, кург. 1. похов. 1; Миколаївка, кург. 2, похов. 2; Миколаївка, кург., гр. 2, кург. 2, похов. 1 [Карагодин, 1977, с. 231, рис. 3, 2; Санжаров, 1988, с. 147, рис. 5, 3; 1989, с. 98, рис. 1].

Не всі дослідники поділяють думку про кременеобробне призначення тонких мідних стержнів як ретушерів. Проте аргументів на підтримку цієї тези стає все більше. Зокрема, у публікації А. Тарасова «Об использовании медных инструментов для обработки кремня на поселениях бронзового века в Карелии» розповідається про експериментальні досліди датчанина Дана Черефорта, який користувався для виробництва крем'яних знарядь мідними відтискними інструментами. Він вважає, що мідний відтискач значно полегшує роботу майстра і дає йому нові, кращі можливості для створення форми предмету та декоративного оформлення поверхні. Це дає можливість робити не лише дрібні витончені предмети – наконечники стріл, а й інші біфаціальні знаряддя з кременю – кинджали, наконечники списів тощо. Майстерність виготовлення таких виробів проявляється у співвідношенні їх ширини до товщини [Тарасов, 2002, с. 388-392].

В своїй статті «Технология изготовления наконечников стрел ингульской катакомбной культуры: результаты анализа «набора стрелодела» С. Разумов пише, що серцеподібні наконечники стріл інгулецького катакомбного населення робилися з великою ретельністю і те, що на середній період доби бронзи припадає розквіт біфаціального крем'яного виробництва, незважаючи на появу різних бронзових знарядь, у тому числі зброї та прикрас [Разумов, 2009, с. 198-208].

У комплексах виробничих наборів майстрів по виготовленню стріл виявлено бронзові чотирикутні подвійно-гострі стержні без виділеного черенка (Артемівськ, кург. 2, похов. 2) [Кравец, Татаринов, 1997, с. 93, рис. 11, 12]. Відомі й зігнуті стержні зі звуженим робочим краєм, зовсім мініатюрні, розмірами 1,3 х 0,3 х 0,4 см (Володимирівка, кург. 1, похов. 20) [Разумов, Шевченко, 2007, с. 111].

С. Санжаров пише, що для виконання струменевої ретуші на наконечниках використовувались також скалки ікол вепра, трубчасті кістки тварин, тонкі кістки птахів, відомі з виробничих наборів у похованнях біля Громівки (кург. 1, похов. 7), Каменська (кург. 1, похов. 6) [Кубишев, Нечитайло, 1991, с. 10, рис. 3, 15, 16, 18; Санжаров, Привалов, 1992, с. 109, рис. 2, 8].

У монографії «Стрелочные набори инструментов и сырья из катакомбных погребений Украины» С. Санжаров використав дані з 30 катакомбних поховань, де були виробничі інструменти для виготовлення стріл. Майже в кожному з них виявлені бронзові ретушери, готова продукція – наконечники стріл, жолобчаті кам'яні абразиви для вирівнювання древок, дерев'яний футляр для інструментів, інколи булава, бронзовий ніж.

Можливо, бронзові стержні-ретушери, як і весь виробничий стрілочний набір, належали особам найвищого соціального рангу в катакомбному суспільстві. Особливо це стосується поховань в катакомбах з двома камерами (Фрунзе, Жовтневе (кург. 12, похов. 2) [Пустовалов, 1990, с. 58, 61]. Спорудження

самих поховань потребувало досить значних затрат праці при облаштуванні кургану. Про соціальний статус похованих свідчать покладені біля них символи влади: булави, кам'яні сокири. Показовим також є і обряд моделювання обличчя покійників глиною [Санжаров, 2007 с. 152; Санжаров 2008, с. 59, 60].

Доведено, що поховані в цих гробницях чоловіки не лише виготовляли зброю, але й були воїнами. Про це свідчать виявлені крем'яні наконечники стріл або в їх кістках, або витягнуті з тіла і покладені біля них (Кондратовка, кург. 1, похов. 10 та ін.). Дослідники вважають, що кам'яні сокири і булави в середовищі катакомбної культури були символами високого соціального статусу та зброєю [Пустовалов, 2005, с. 110; Пустовалов 1991, с. 41; Березанская, 1994, с. 28; Килейников, 2004 с. 142]. Проте найбільш ефективною зброєю в катакомбний час були стріли з крем'яними наконечниками [Братченко, 2006, с. 240].

У згаданих похованнях виявлено також гральні (гадальні) кості в комплекті, вирізані із слонової кістки. Вони вказують на те, що покійники за життя, можливо, використовували їх для гадання [Санжаров, 1988, с. 154-157; Клейн, 1997, с. 65]. В похованнях знаходять також різні посудини (керамічні, дерев'яні) та жаровні [Санжаров, 2008, с. 64].

Автор монографії пише, що в середовищі катакомбної культури необхідно констатувати особливий статус лука та стріл, статус не лише військовий, але й культовий. Зображення лука та стріл видно в сценах з Кам'яної могили, на антропоморфних стелах (зокрема Керносівський ідол), де зображені сокири, булави. М. Гімбутас писала, що ці зображення втілюють виключно індоєвропейську символіку [Санжаров, 1985, с. 2, 18; Михайлов, 1992, с. 103, рис. 3, 3; Братченко, 1989, с. 7; Gimbutas, 1980, p. 305].

Як сказано в Махабхараті (Карнапарва), зображення татуюванням стріл та лука на тілі воїна в ті часи було атрибутом звитяги воїна [Махабхарата (Карнапарва), 1990, с. 172, 263]. Тому виготовлення крем'яних наконечників стріл людьми високого військового та соціального рангу було закономірним.

Варто відзначити, що ні на Люблінщині, а ні на Волині, на пам'ятках стжижовської культури бронзові ретушери досі науковцями не фіксувалися. Проте, в останні десятиліття їх знайдено 20 штук в зоні діяльності носіїв цієї спільноти в наступних пунктах:

1) Розваж-Кошара в Острозькому районі Рівненської області, на лівому березі р. Горинь – на пам'ятці, де є матеріали городоцько-здовбицької і так званої тшинецької культур, окремі знахідки середньодніпровської культури та ін. (пам'ятка досліджувалася О. Позіховським);

2) Коршів Луцького району Волинської області, на березі р. Чорногузка. Тут ще в довоєнний період З. Леським та Я. Фітцке виявлено матеріали стжижовської та межановицької культур;

3) Голишів Луцького району Волинської області, біля асфальтного заводу, де знайдено абразив для випрямлення древків стріл, подібний до катакомбних, а також верхню частину миски, можливо, катакомбної культури, а нещодавно – ретушер;

4) в східній частині с. Коршівець, Луцького району Волинської області, на правому березі р. Чорногузки, де відомі окремі знахідки кераміки стжижовської культури;

5) біля с. Городниця Млинівського району на Рівненщині;

6) південніше с. Балаховичі Володимирецього району Рівненської області, на піщаному мисі, де на правому березі Стиру в 1980 р. було виявлено значне скупчення кераміки доби бронзи з розвіяного культурного шару, Г. Охріменком знайдено два ретушери;

7) на берегах Хрінницького водосховища у 80-х роках XX ст. П. Петровським та О. Кричевським підібрано шість бронзових ретушерів;

8) біля с. Рованці Луцького району на березі р. Стир;

9) поблизу с. Новостав Луцького району на лівому березі р. Чорногузки;

10) поблизу с.Линів Локачинського району;

11) біля смт. Рожище;

12) неподалік с. Торговиця Млинівського району Рівненської області;

13) біля м. Дубно ретушер середніх розмірів знайдено у 2012 році, де відомо багато пам'яток стжижовської та бабинської культур.

З пам'ятки Яструбичі 7, що у Радехівському районі Львівської області, також походять два ретушери [Іванівський, Конопля, 1998, рис. 11: 8, 9].

Наведемо опис деяких таких предметів.

Один ретушер з Балахович має довжину 4,5 см, товщину – 2 мм. Це підчотирикутний в перетині предмет, потоншений на кінцях. Другий виріб має довжину 3 см, товщину – 4 мм, його кінці потоншені, один кінець довший, заокруглений, незначно вигнутий.

Ретушер із с. Городниця Млинівського району Рівненської області має довжину 7,3 см (довжина черенка – 2,5 см), ширину – 3-6 мм. На кінцях – заокруглений, з боку черенка – більш потоншений.

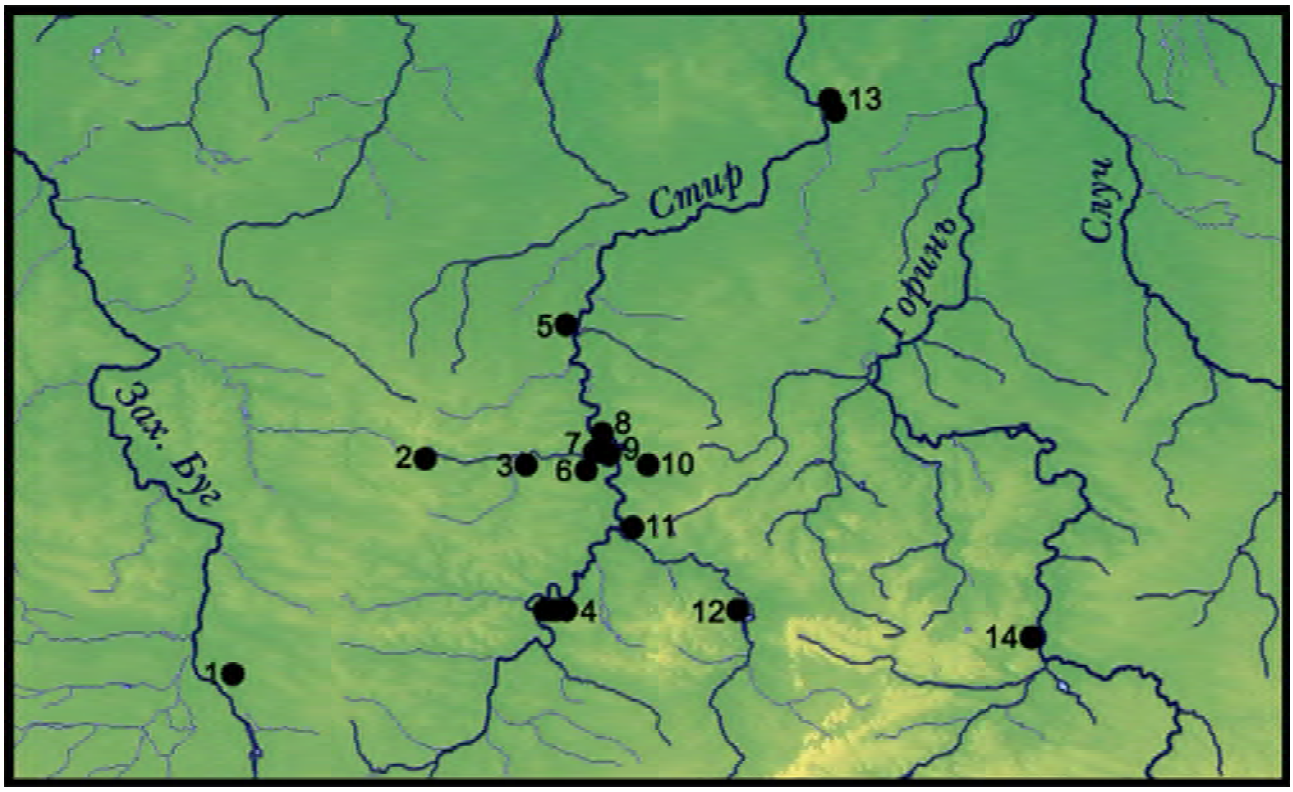

Рис. 1. Карта знахідок металевих ретушерів на Волині:
1 – Яструбичі; 2 – Линів; 3 – Коршів; 4 – Хрінники; 5 – Рожище; 6 – Коршівець; 7 – Голишів; 8 – Рованці; 9 – Новостав; 10 – Городниця; 11 – Торговиця; 12 – Дубно; 13 – Балаховичі; 14 – Розваж.

Рис. 2. Металеві ретушери з Волині.

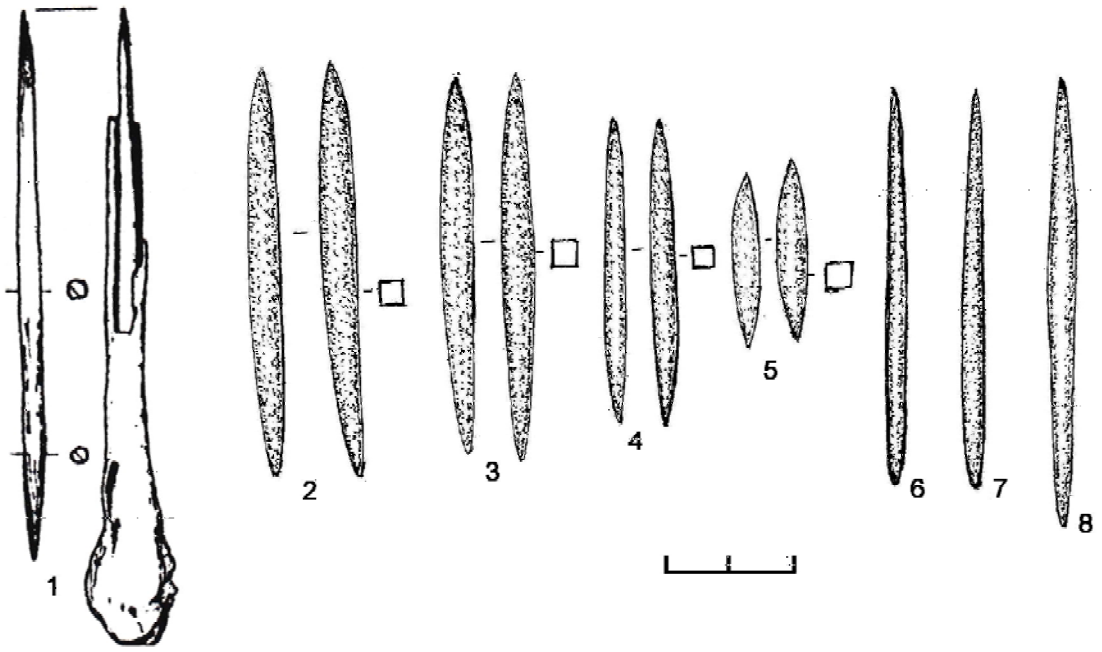

Рис. 3. 1 – металевий ретушер в кістяній оправі (Грудек Надбужний, Польща), 2-8 – металеві ретушери (Волинь).

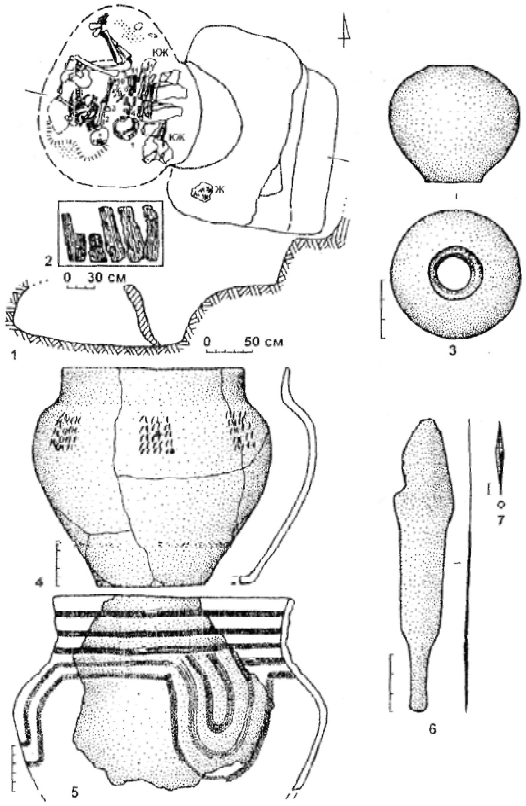

Рис. 4. Жолобок, кург. 3, пох. 6, № 7 – ретушер.

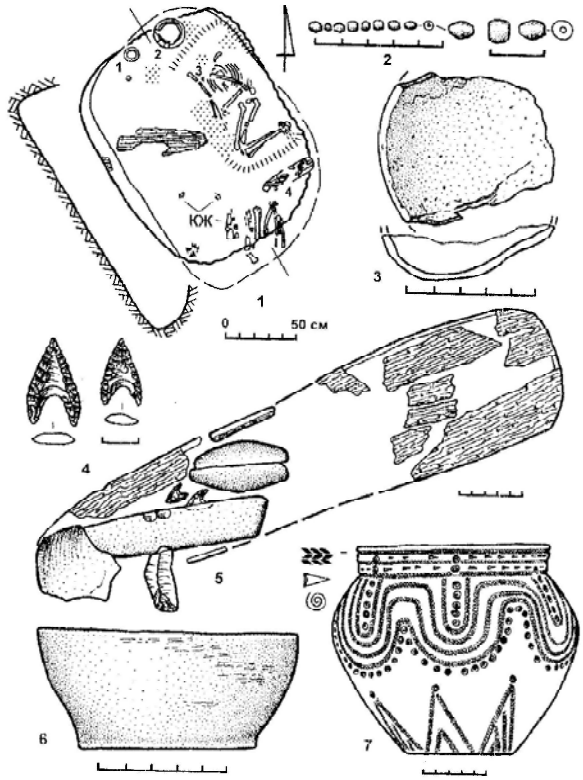

Рис. 5. Войтово III, кург. 4, пох. 10, № 5 – футляр для інструмента (за С. Санжаровим).

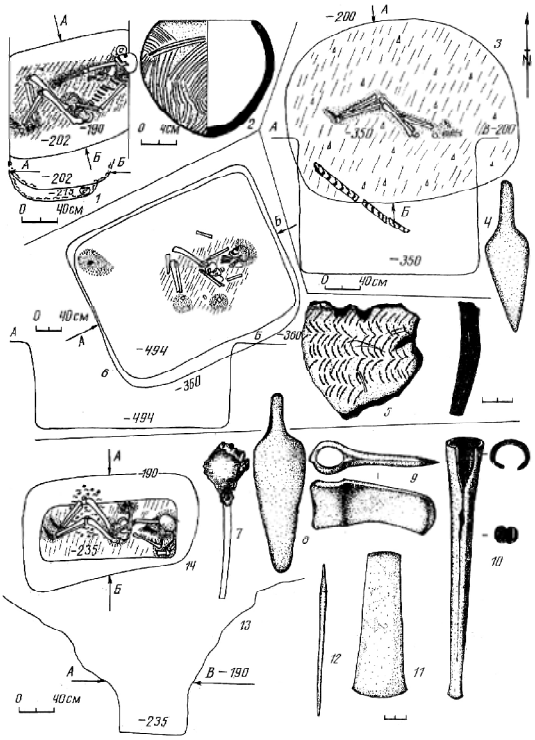

Рис. 6. Інвентар давньоямних курганів Приуралля: 1, 2 – Болдирево IV 2/5; 3, 4 – Болдирево I 10/3; 5, 6 – Нижня Павлівка V 3/2; 7-14 – Тамар Уткуль VII 8/4 (за Н. Моргуновою, А. Кравцовим).

Рис. 7. Миколаївка, кург. 6, пох. 6/2 (за С. Братченко).

Розміри виробу з с. Коршів Луцького району Волинської області наступні: довжина – 6 см, максимальна ширина – 5 мм. Черенкова частина заокруглена і потоншена.

Ретушер із с. Розваж (уроч. Кошара) Острозького району Рівненської області має довжину 7,2 см, ширину – 6 мм, обидва кінці потоншені.

Таким чином, всього на західній Волині відомо близько двох десятків ретушерів, які, ймовірно, належать до середнього періоду доби бронзи.

Отже, бронзові ретушери – невеликі двобічно загострені вироби подібні до шила – типові знахідки в комплексах катакомбних поховань або випадково знайдені предмети в ареалі катакомбної культури. Проте виявлення подібних артефактів на теренах Західної Волині, зокрема поблизу Луцька, є незвичайним. Інакше як переміщенням певної частини населення катакомбної культурно-історичної спільності це пояснити важко. Дослідженнями польських археологів доведено, що походження стжижовської культури пов'язане з проникненням сюди катакомбників (можливо, і невеликих груп пізньоямних племен) [Glosik, 1968, Taras, 2005], від яких імовірно й залишилися ці речі. Несподіваними стали знахідки ретушерів у зоні Полісся, зокрема у Володимирецькому районі на Рівненщині (Балаховичі над Стиром). Разом із знахідками кам'яних булав, ретушери маркують місця перебування вихідців з Причорномор'я. Не виключено, що такі знаряддя використовувалися носіями стжижовської культури. Проте, поки що, такі предмети в закритих комплексах (у житлах, похованнях) на Волині не виявлені.

1. Андреева М. В. Курганы у Чографского водохранилища (материалы раскопок экспедиции 1979 г.) // Древности Ставрополья. – М.: Наука, 1989. – С. 24–124.

2. Березанская С. С., Цвек Е. В., Клочко В. И., Ляшко С. Н. Ремесло эпохи энеолита – бронзы на Украине. – К.: Наук. думка, 1994. – 189 с.

3. Братченко С. Н. Левенцовская крепость. Памятники культуры бронзового века // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ: СНУ, 2006. – Вип. 6. – С. 32–310.

4. Братченко С. Н. Лук і стріли доби енеоліту–бронзи півдня Східної Європи // Археологія. – 1989. – № 4. – С. 70–82.

5. Івановський В., Конопля В., Михальчишин І., Філевич В. Археологічні дослідження біля с. Яструбичі // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – Ч. 1. – С. 173–189.

6. Карагодин М. И. Новые находки бронзового века в Шелаево (р. Оскол) // СА. – 1977. – № 2. – С. 229–232.

7. Махабхарата. Книга восьмая. О Карне (Карнапарва). – М.: Наука, 1990. – 326 с.

8. Клейн Л. С. Происхождение нуля, или древнейшая эволюция игры в кости между Дунаем и Индом // Стратум: структуры и катастрофы: сборник символической индоевропейской истории. – СПб: Нестор, 1997. – С. 47–66.

9. Кравец Д. П., Татаринов С. И. Новые катакомбные памятники Бахмутского края // Донецкий археологический сборник. – Донецк: ДонГУ, 1997. – С. 77–115.

10. Куйбишев А. И., Нечитайло А. Л. Центры металлообрабатывающего производства Азово-Черноморской зоны (к постановке проблемы) // Катакомбные культуры Северного Причерноморья. – К.: РАМУС, 1991. – С. 6–21.

11. Пустовалов С. Ж. Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. – К.: Шлях, 2005. – 412 с.

12. Разумов С. Н., Шевченко С. П. Катакомбне поховання з "виробничим набором" Північно-Західного Надазов'я // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ: СНУ, 2007. – Вип. 7. – С. 110–118.

13. Разумов С. Технология изготовления наконечников стрел ингульской катакомбной культуры: результаты анализа «набора стрелодела» // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ: СНУ, 2009. – № 9. – С. 198 – 208.

14. Санжаров С. Н. О некоторых аспектах изучения катакомбных наборов "стрелочников" // ТДНК "Древнее производство, ремесло и торговля по археологическим данным". – М., 1988. – С. 25–27.

15. Санжаров С. Н. Погребения донецкой катакомбной культуры с игральными костями // Советская археология. – 1988. – № 1. – С. 140–158.

16. Санжаров С. Н., Привалов А. И. Неординарное позднекатакомбное погребение на Донетчине // Древности Волго-Донских степей. – Волгоград: Перемена, 1992. – Вып. 2. – С. 105–110.

17. Санжаров С. Н. О социальной структуре катакомбного общества Восточной Украины (эпоха средней бронзы) // Історичні записки. – Луганськ: СНУ, 2007. – Вип. 16. – С. 149–160.

18. Санжаров С. Н. Стрелочные набори инструментов и сырья из катакомбных погребений Украины. – Луганск: Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2008. – 88 с.

19. Смирнов Ю. А. Погребения мастеров – изготовителей древков и кремневых наконечников стрел // Древности Дона. – М.: Наука, 1983. – С. 164–187.

20. Тарасов А. Об использовании медных инструментов для обработки кремня на поселениях бронзового века в Карелии // Тверской археологический сборник. – Вып. 5. – Тверь, 2002. – С. 388-392

21. Gimbutas M. The Kurgan Wave 2 (3400–2300 BC) into Europe and the Following Transformation of Culture / / The journal of Indo-European Studies, 1980. – Vol. 8. – № 3 and 4. – P. 273–315.

Олександр КРИЧЕВСЬКИЙ, Григорій ОХРІМЕНКО, Наталія СКЛЯРЕНКО ***(Луцьк)***

АРХЕОЛОГІЧНІ МАТЕРІАЛИ З ПОВЕРХНЕВИХ ЗБОРІВ БІЛЯ ХРІННИЦЬКОГО ВОДОСХОВИЩА ДЕМИДІВСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Протягом багатьох років Олександром Кричевським та Петром Петровським проводилися збори археологічних матеріалів на берегах Хрінниківського водосховища Демидівського району Рівненської області. Виявлені тут речі належать до різних періодів: неоліту (культура лінійно-стрічкової кераміки), енеоліту (маліцька, волино-люблінська культура, Трипілля, етап С І), доби бронзи (городоцько-здовбицька, межиновицька, стжижовська, бабинська культури) залізного віку, ранньослов'янського періоду, давньої Русі.

Артефакти енеолітичного часу відомі по обох берегах водосховища (правого та лівого) з боку сіл Товпижин та Набережне, вони утворюють скупчення матеріалів різної площі. Найбільш показовим є комплекс знахідок, зібраний згаданими краєзнавцями в розмитій та пошкодженій будівництвом частині берега біля колишньої цегельні с. Набережне. Він складається з кераміки та крем'яних виробів. Частина з них передана для зберігання до фондів Волинського краєзнавчого музею.

В басейні Стиру відомі і інші поселення ВЛК: Яловичі, Голишів (розкопки М. Пелещишина, 1972-1973 рр., Г. Охріменка, О. Позіховського 2004-2006 рр.), Коршівець, Полонка, Гірка Полонка І (уроч. Низ - залишки поховання), Гірка Полонка ІІ (уроч. Берег, розкопки Д. Козака), Боратин (розвідки І. Бойка),

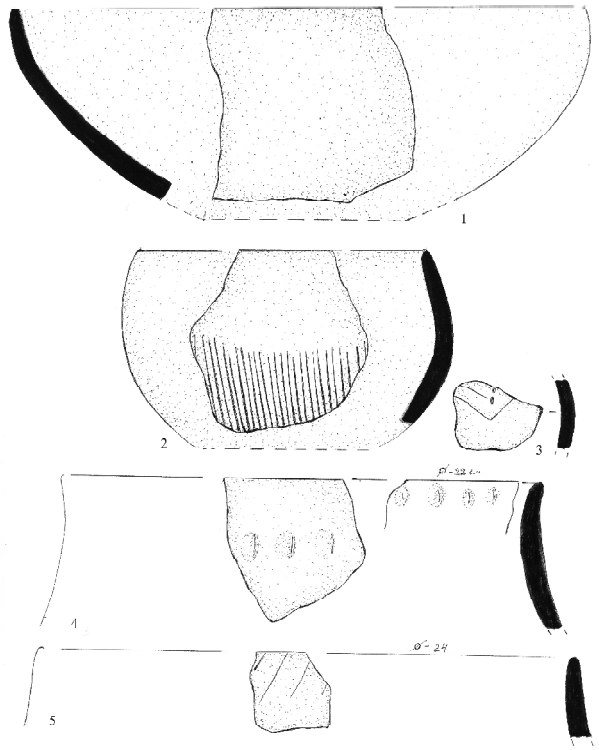

Рис. 1. Хрінниківське водосховище. Кераміка КЛСК (2, 3) та ВЛК ? (1, 4, 5) (за Г.Охріменком).

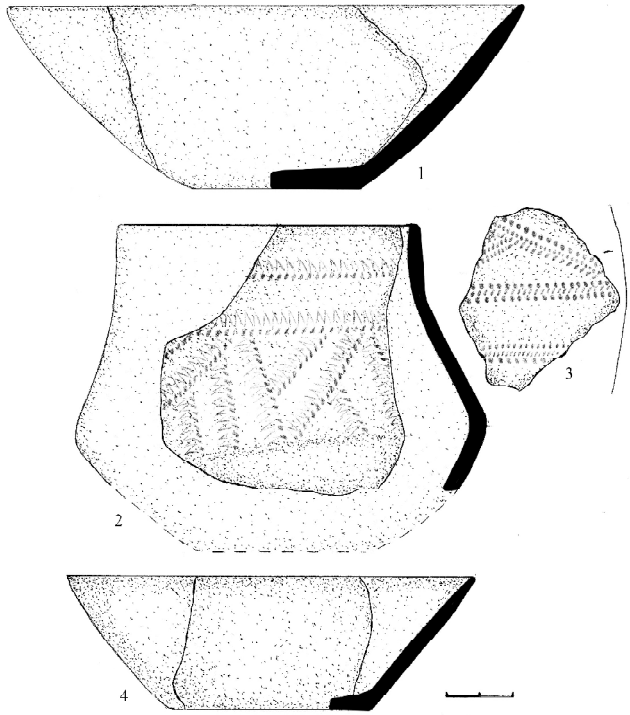

Рис. 2. Хрінниківське водосховище. Набережне. Кераміка МК (2, 3) та ВЛК (1, 4) (за Г.Охріменком).

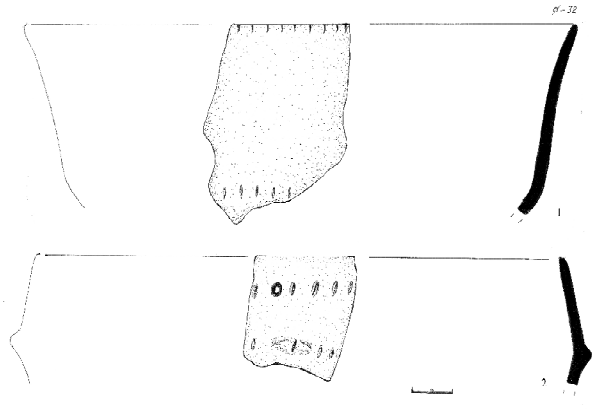

Рис. 3. Хрінниківське водосховище. Кераміка МК (за Г.Охріменком).

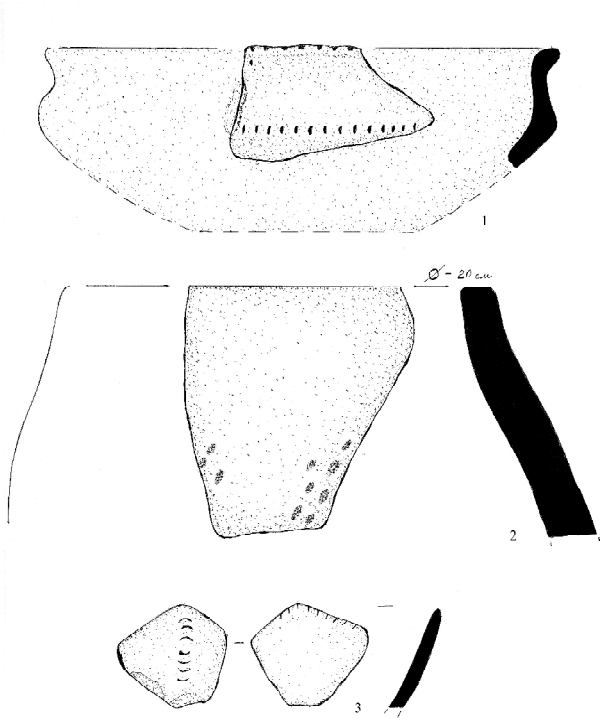

Рис. 4. Хрінниківське водосховище (1,3), Загай (2). Кераміка МК (за Г.Охріменком). Розкопки Д.Козака.

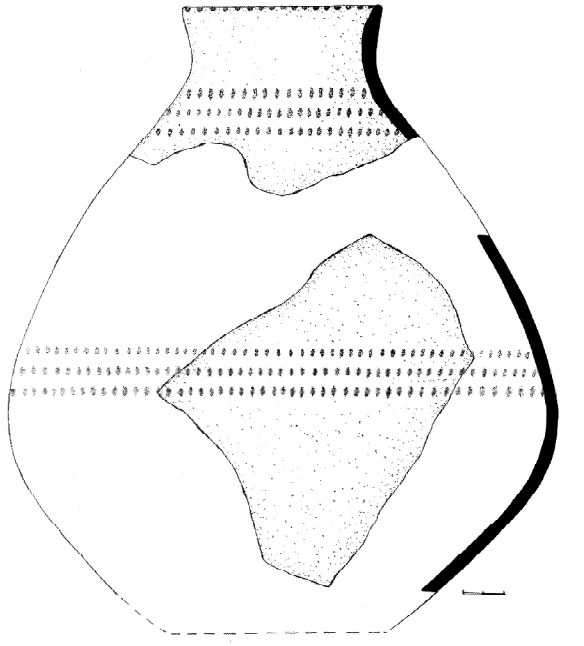

Рис. 5. Хрінники Демидівського р-ну Рівненської обл. Амфора ВЛК. Графічна реконструкція Г.Охріменка.

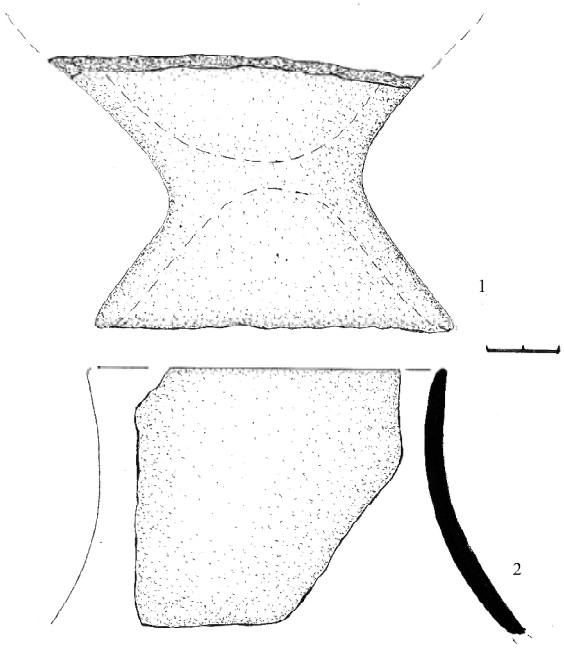

Рис. 6. Хрінники Демидівського р-ну Рівненської обл. Цегельня. Кераміка ВЛК. Рисунок Г.Охріменка.

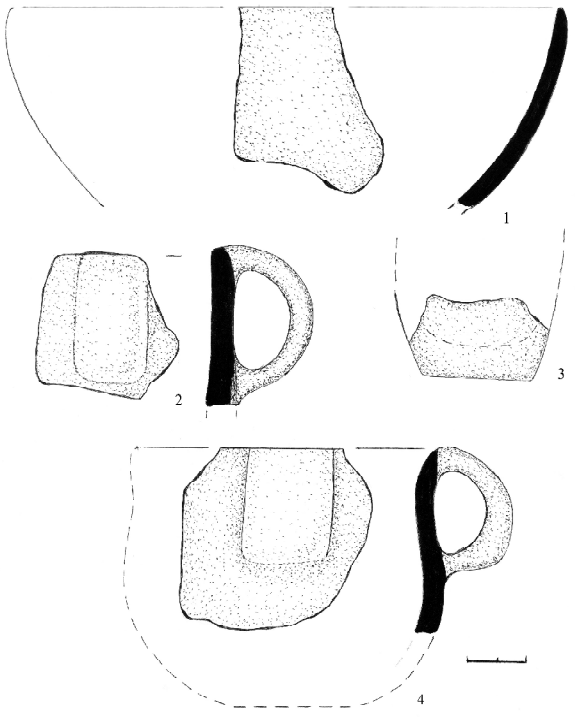

Рис. 7. Хрінниківське водосховище. Кераміка ВЛК. Рисунок Г.Охріменка.

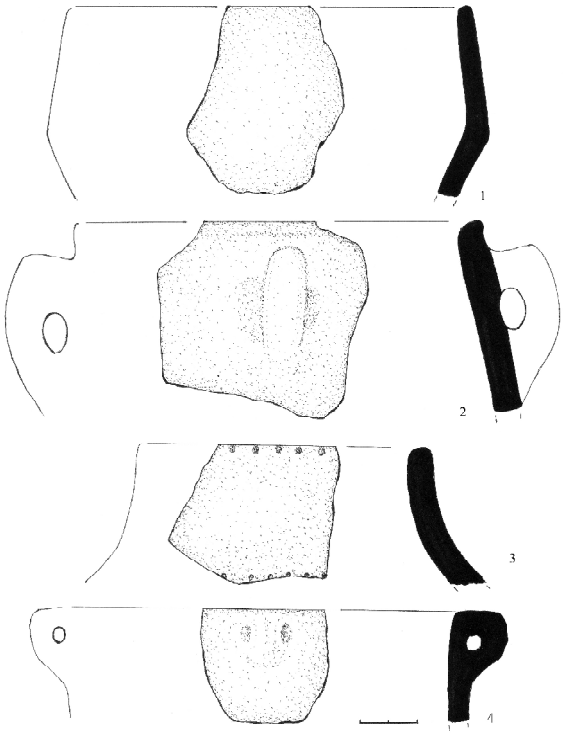

Рис. 8. Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Кераміка ВЛК. Рисунок Г.Охріменка.

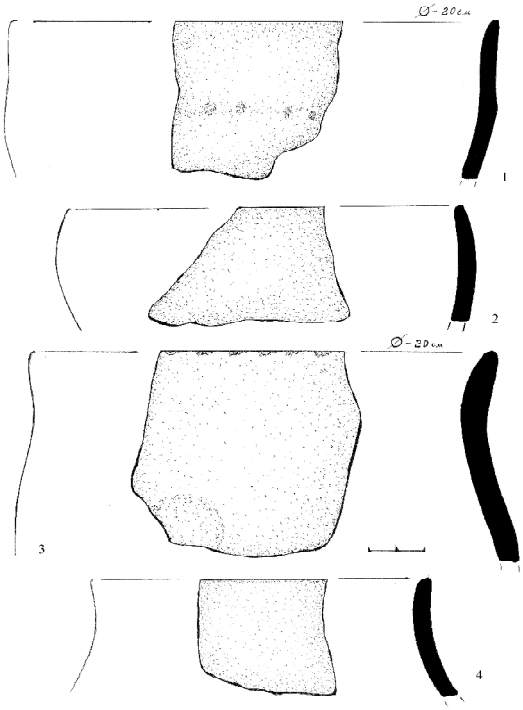

Рис. 9. Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Кераміка ВЛК. Рисунок Г.Охріменка.

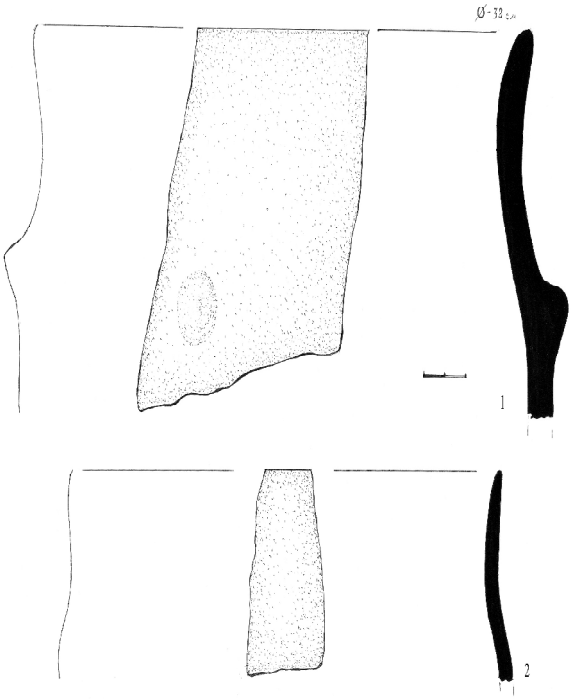

Рис. 10. Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Кераміка ВЛК. Рисунок Г.Охріменка.

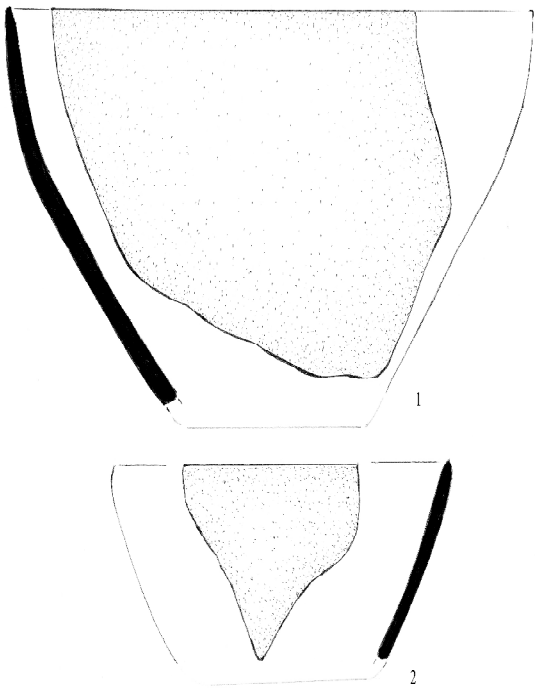

Рис. 11. Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Кераміка Трипільської культури. Рисунок Г.Охріменка.

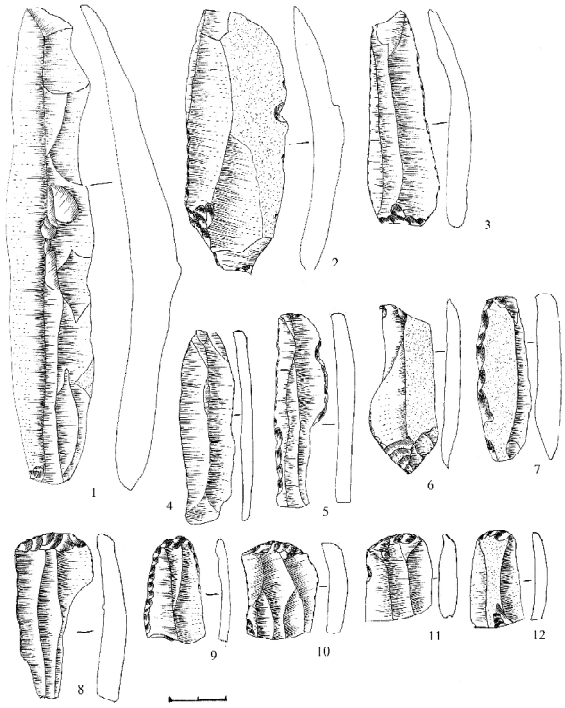

Рис. 12. Хрінниківське водосховище. Крем'яні пластини (1-7), скребки (8-12). Рисунок О. Борисової.

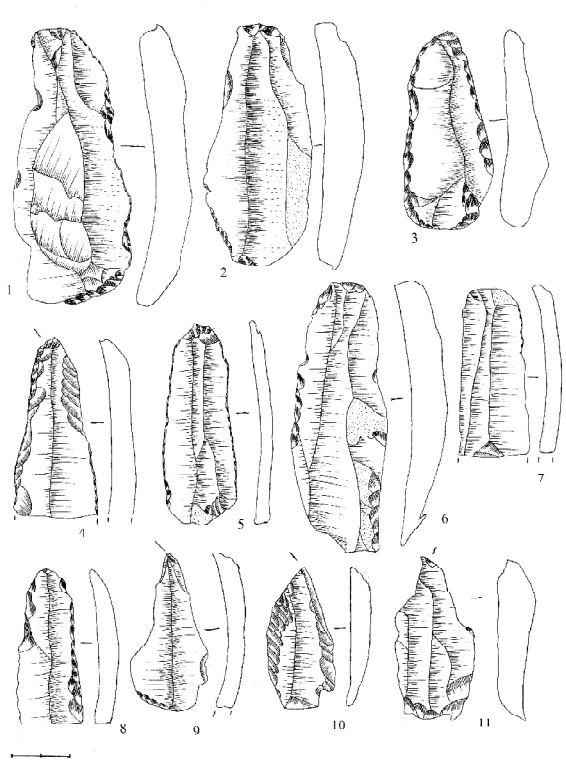

Рис. 13. Хрінниківське водосховище. Крем'яні пластини (1-3, 5-8), різці (4, 9-11). Рисунок О. Борисової.

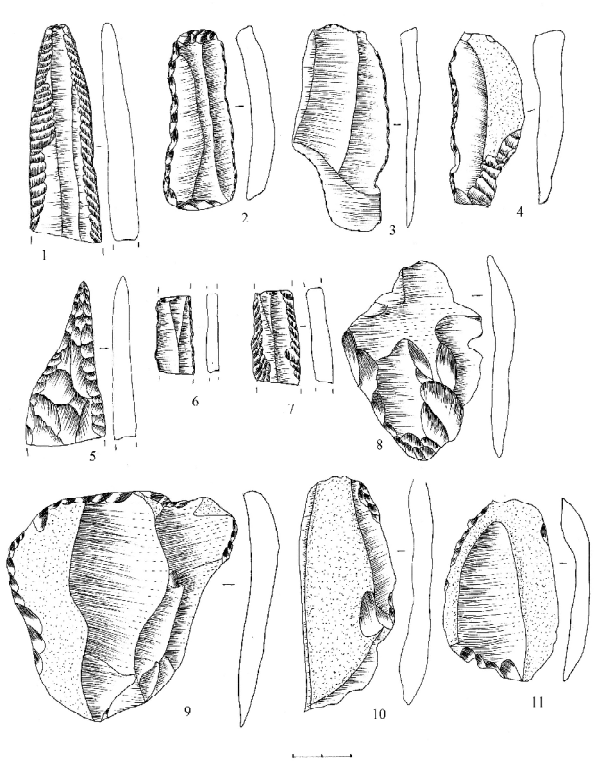

Рис. 14. Хрінниківське водосховище. Крем'яні пластини та відщепи з ретушшю. Рисунок О. Борисової.

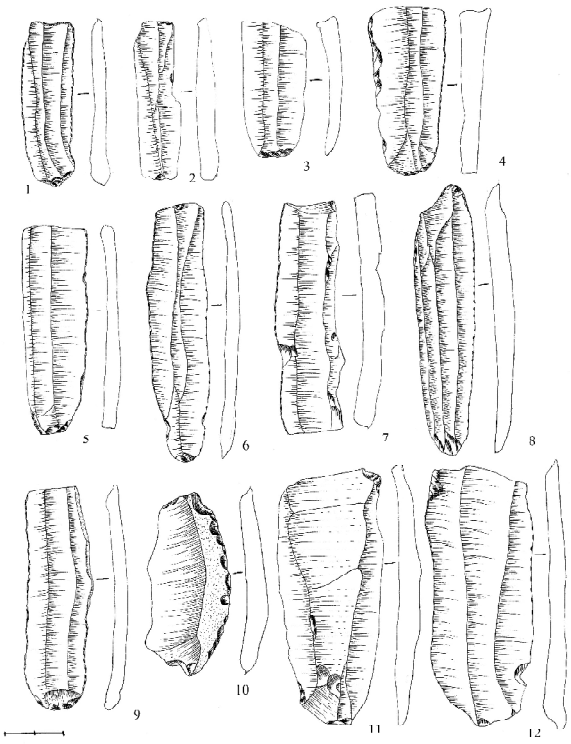

Рис. 15. Хрінниківське водосховище. Крем'яні пластини. Рисунок О. Борисової.

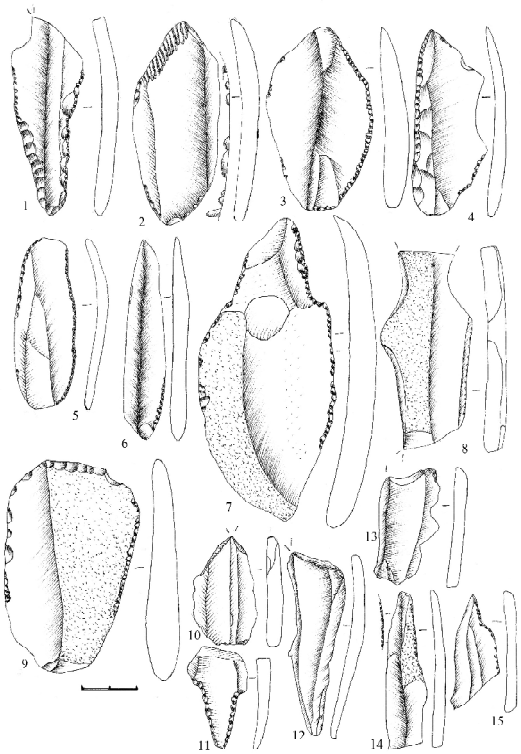

Рис. 16. Хрінниківське водосховище. Скребки, пластини, відщепи з ретушшю. Рисунок Г.Охріменка.

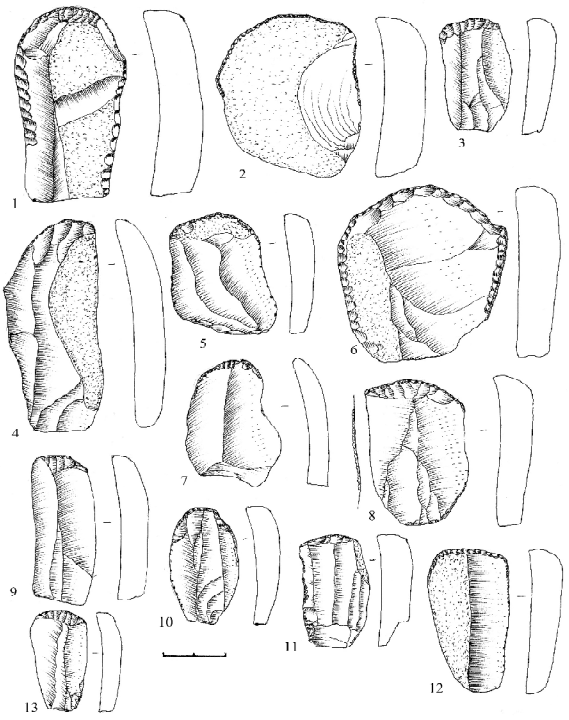

Рис. 17. Хрінниківське водосховище. Скребки. Рисунок Г.Охріменка.

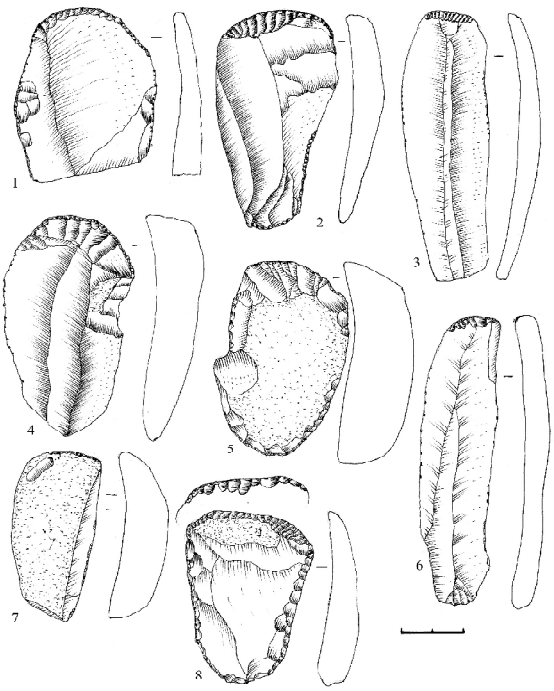

Рис. 18. Хрінниківське водосховище. Хрінники-Цегельня. Скребки. Рисунок Г.Охріменка.

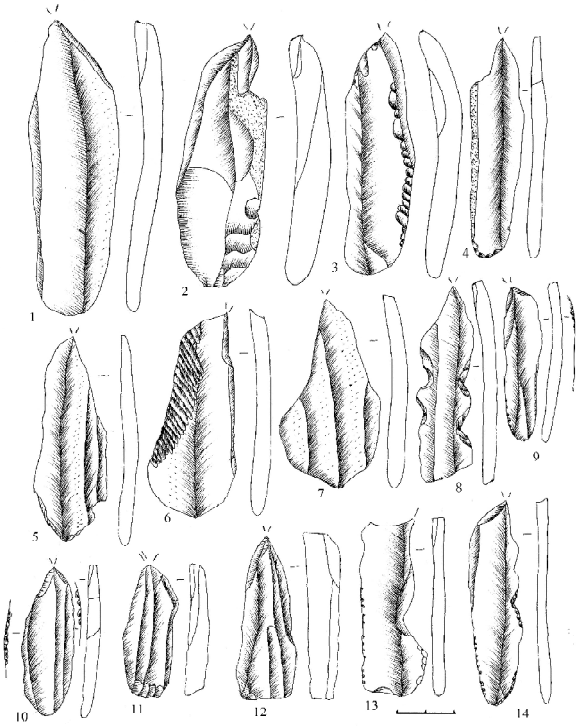

Рис. 19. Хрінниківське водосховище. Різці. Рисунок Г.Охріменка.

Городок (розкопки Д. Козака), Баїв, Городок (поховання відкриті Я. Фітцке в довоєнні роки, Баїв II (розкопки Г. Охріменка 2008 р.) та ін. Дещо раніші пам'ятки маліцької культури також відкрито неподалік м. Луцька: Лище (ур. Вигаданка), Ярославичі, Голишів.

Серед матеріалів з надбережжя водосховища є, імовірно, досить ранні уламки кераміки маліцької культури та пізніші – волино-люблінської. Переважна більшість з них знайдена біля с. Набережне Демидівського р-ну. За різними даними (Д. Козака, О. Кричевського, П. Петровського, В. Ткача) матеріали ранніх землеробів розміщені біля Хрінниківського водосховища в уроч. Цегельня, Шанків Яр, Турбаза (лівий берег Стиру) та в р-ні бази «Динамо». Скупчення первісної кераміки в місцях розмитих берегів було надзвичайно велике і займало чималу площу. Особливо артефактів волино-люблінської, межиновицької та, не виключено, городоцько-здовбицької культур. Відповідно, знайдено чимало крем'яних виробів ВЛК та доби бронзи. Опис кераміки та кременю МК та ГЗК подано в публікації М.Пелещишина «Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межиріччі Горині і Стиру» (1998). Ця незліченна колекція артефактів на площі сотень квадратних метрів лежала біля берега прямо у воді. Всі матеріали походили з майстерень та жител майстрів.

Такого скупчення матеріалів, як навколо Хрінниківського водосховища, десь іще знайти важко. Тут були ділянки родючої землі (у т. ч. і на місці давніх поселень), де росли, напевне, ліси та розкинулась широка долина рибної річки. Проте найбільш притягальним фактором для первісних мешканців цих місць був, швидше всього, так званий волинський кремінь туронського ярусу більших розмірів, темного кольору, високої продукційної якості.

Найдавніші фрагменти кераміки належать до неоліту - культури лінійно-стрічкової кераміки (Свєшніков, Нікольченко, 1982). Один з них походить від великого виробу кухонного призначення і прикрашений нігтевими защипами. В його тісті є домішка жорстви, гідрослюди. Інший фрагмент – бічна частина кухонної підокруглої посудини, виготовленої з відмуленої глини. На ньому видно прокреслений у вигляді кутів орнамент, а поряд вміщені нотки (рис. 1:3). Третій фрагмент походить від невеликої столової посудини і прикрашений паралельними лініями (рис. 1:2). Всі три фрагменти, на нашу думку, належать до пізніх проявів КЛСК. Подібна їм кераміка відома з уроч. Гнідава біля м. Луцька.

До ранньомаліцької культури віднесено два фрагменти від столових виробів, можливо, кубків. Їх орнамент нанесений в лінійному та підтрикутному стилі (рис. 2: 2, 3).

«…Все почалось десь у 1964 році, коли ми ще вчилися у восьмому класі і, поїхавши на рибалку з ночівлею в Хрінники, разом з Петром Петровським поставили намет, наловили риби, а потім гуляли на березі озера», – згадує О.Кричевський. У той час людей на Хрінниківському водосховищі було дуже мало, рідко можна було зустрінути одного-двох рибалок. І так, гуляючи берегом, ми раптом знайшли крем'яний наконечник стріли. Помилки тут не могло бути, бо він був дуже гарний! На той час, а потім протягом декількох десятків років берег водосховища був досить пологим, зовсім не зарослим травою та очеретом. З невідомих причин на Хрінниківській дамбі іноді спускали воду, а потім знову підіймали і вода дуже підмивала береги, які весь час обвалювались, а обвалений ґрунт розмивало водою. Так ось цей пологий пляж навкруги водосховища був справжнім археологічним клондайком. Тепер кожного разу, під час поїздок до водосховища, ми обов'язково йшли берегом, заходили, у воду та шукали цікаві речі. Причому, насамперед ми шукали тільки ті предмети, в яких були впевнені, що вони є старовинними. На такий «непотріб», як биті горщики, ми навіть уваги не звертали (цим битим горщикам було по чотири і більше тисяч років – Г. О.).

У мене були хороші сусіди брати – Шкоропади: Вітя, Ігор, Шурик, які згодом приєднувалися до наших поїздок в Хрінники. Так минуло біля двох десятків років. Ми ловили рибу і заодно збирали старовинні речі, але тільки ті, які розуміли. Книг з археології на той час придбати було майже неможливо, тому наші знання були надто поверховими. Вздовж узбережжя, починаючи від цегельні, на відстані 500 метрів, весь пляж був встелений, битою керамікою, серед якої ми щось шукали. Пам'ятаю, як одного разу, берег обвалився, і прямо на вертикальній стіні, як зріз, було видно піч для випалювання горщиків, на її дні знаходився шар вугілля, а на ньому шар битої кераміки. Ми були цим дуже здивовані, але що робити з тим ми не знали. З другого боку річки, за дамбою, теж був пляж, який добре розмивався водою, і іноді, після вітру, коли спускали воду, на всій його площі (близько кілометра) лежав битий кремінь та відщепи. Там ми найчастіше знаходили крем'яні сокири та інші цікаві знаряддя.

Згодом Віктор Шкоропад вступив на історичний факультет Луцького педагогічного інституту. І одного разу, коли ми були в Хрінниках, підняв один черепок і сказав, що це культура шнурової кераміки, якій більше 4 тисяч років.

Тоді я вперше знайшов більший фрагмент посудини зі шнуровим орнаментом і взяв собі до колекції.

Відтоді він в мене і зберігається. Це фрагмент величезного горщика діаметром близько 40 см. З часом наша колекція поповнювалася. Навчаючись в педінституті, Віктор Шкоропад розказував про Хрінники викладачам та знайомим. І згодом цим місцем зацікавилися професійні археологи. Пам'ятаю, як він вперше привів оглянути наші з П. Петровським колекції пані Л. Крушельницьку. Вона була в захопленні, відзначила, що такі знахідки є не в кожному музеї. Наступного дня ми разом поїхали в Хрінники, де все показали пані Крушельницькій та заодно знайшли декілька цікавих речей. Вона подарувала нам по своїй книжці з дарчим надписом. Але зазначила, що сюди на розкопки навряд, чи хтось приїде, бо дуже все перемішане – всі культури в одному місці. Це було в 1986 році. І весь цей час берег руйнувався і його розмивала вода. Я тоді зауважив, що протягом року обвалювалося 1–2 метри берега.

Особливо багато знахідок ми зробили в рік, коли водосховище спустили для укріплення дамби. На жаль, у нас не було можливості їздити туди частіше, так ми би зібрали ще більшу колекцію давніх речей. Потім дно водосховища швидко заросло травою та очеретом.

Крім Л. І. Крушельницької, з нашими колекціями знайомилися багато професійних археологів, зокрема Д. Н. Козак, Л. Л. Залізняк та інші. Всі були в захопленні, однак, на превеликий жаль, розкопки почали проводити надто пізно і результати їх були не дуже такими вражаючими.

Деякий час ми навіть почали вести щоденник наших поїздок, тобто записували перелік артефактів, які знаходили кожного дня. При цьому маршрут наш був більш-менш однаковим – уздовж узбережжя водосховища та прилеглого поля (коли це було можливим – весною чи восени після оранки). Так ми щодня проходили кілометрів по 15. Наведу для прикладу декілька записів з щоденника: 20 квітня 1988 р. знайдено крем'яну лінзоподібну сокиру, гребінь з циркульним орнаментом (черняхівський), балтську залізну пряжку, крем'яну прямокутну сокиру, пряслице з нігтьовим орнаментом, крем'яний серп (бронзової доби), уламок кістяної (рогової ?) мотики (90% збереження), уламок залізного давньоруського стремена (25%), бронзовий браслет та ін.; 15 жовтня 1988 р. знайдено наконечник крем'яної стріли, прикрасу з перловиці, прясло керамічне циліндричне; 5 травня 1989 р. знайдено сережку городоцько-здовбицької культури.

Тобто раз на раз не приходилось, можна було ходити цілий день і абсолютно нічого не знайти. У нас вже навіть розвинулось передчуття: як тільки ми приїздили, то вже знали, чи буде в нас везіння. Загалом, ця дуже захоплююча справа спонукала нас до пошуків книг з археології. На жаль, за радянських часів їх було дуже мало.

Ми бачили, що це місце дивовижне і ніяк не могли зрозуміти, чому археологи мало цікавляться ним. Розповідь про це наше захоплення – мандри і знахідки – могла б зайняти багато сторінок.

---

1. Пелещишин М. Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межиріччі Горині і Стиру // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – Вип. 1. – С.160–172.

Григорій ОХРІМЕНКО, Тетяна СТРЕМЕНЮК, Наталія СКЛЯРЕНКО ***(Луцьк)***

НЕЗВИЧАЙНІ КЕРАМІЧНІ ВИРОБИ ТШИНЕЦЬКО-КОМАРІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ З ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНІ ТА ПОЛІССЯ

Дуже цікавим етноісторичним явищем на окресленій території була культура середнього періоду бронзового віку – східнотшинецька (СТК). Її своєрідну, часто досконалих форм та вишуканої орнаментації кераміку, крем'яні та кам'яні вироби знаходять на Прип'ятському Поліссі (і північніше – в Білорусі, над р. Німан) і на Волині, що свідчить про уміння тодішнього населення адаптуватися до різноманітних умов. А це забезпечувалося, очевидно, поліваріантністю господарства племен СТК: скотарство, землеробство, мисливство, збиральництво і, ймовірно, рибальство. Основні заняття людності підтверджуються знахідками на їхніх поселеннях та в житлах кісток ВРХ, овець, кіз, свиней, об'єктів полювання – лосів, оленів, вепрів; відбитків на посуді зернівок ячменю, пшениці, жита, а також знарядь – крем'яних серпів, кам'яних зернотерок.

Пам'яток (поселень, поховань та ін.) на північно-західній території України відомо багато – більше ста. Вони виявлені переважно в останні роки. На думку О. Гардавського, С. Березанської, Д. Телегіна та авторів, це населення мало певне відношення до формування праслов'ян [Археология..., 1990, с. 78-88]. Тшинецький культурний комплекс, що складався з багатьох локальних груп, у XVIII (XVII) – X ст. до н. е. займав територію від Вісли до Дніпра [Охріменко, 2005, с. 448-486]. У складанні її місцевих

варіантів взяли, ймовірно, участь городоцько-здовбицьке, пізньомежановицьке населення та окремі поліські автохтонні групи (так вважали польські дослідники О. Гардавський, П. Качановський) [Najdawniejsze dzieje..., 1998, s. 152-153].

Населення СТК, охоплюючи великі території, підтримувало обмінні, культурні зв'язки із ще більш віддаленими територіями – Трансильванією, Причорномор'ям, Кавказом, Прибалтикою. Все це, безперечно, впливало на його суспільний, економічний, культурний розвиток. Знахідки дорогих, престижних бронзових та золотих виробів (бойові сокири, кинджали, прикраси), виявлені в окремих багатих похованнях (наприклад, с. Івання Дубнівського р-ну на Рівненщині (рис. 2), досліджене І. Свєшніковим [Археология..., 1990, с. 84-85, рис. 23]) чи в скарбах, свідчать про суспільне розшарування, виділення родоплемінної еліти тощо [Najdawniejsze dzieje..., 1998, s. 152-153]. Згадане населення мало пряме відношення до індоєвропейських еволюційних культуротворчих процесів, слов'яно-балто-германської спільноти, яка існувала, як припускають, в попередній період екзистенції кола культур зі шнуровою керамікою.

Пам'ятки СТК виявлені в басейнах таких малих та більших річок, як Путилівка, Конопелька, Кормин, Прип'ять, Оконка, Стир, Стохід, Луга, Сарна, Горинь, Случ та інших. Але особливо багато їх є на берегах невеликих річок на межі Полісся і лісостепу. Цілий вузол поселень виявлено Г. Охріменком біля смт Цумань, Олика, північніше – на берегах Кормину. Десятки пам'яток СТК відкрито і описано Ю. Кухаренком, В. Коноплею. Проте необхідні глибші аналітичні дослідження, які б пролили світло на особливості їхніх поселень, жител, знарядь, господарчо-обмінні зв'язки, етноміграційні процеси, зокрема стосунки з носіями культур Ноа, комарівської тощо.

Переважна більшість кераміки СТК відзначається простотою орнаменту та усталеністю форм. Проте інколи трапляються вироби, які вражають вишуканістю обробки поверхні, ексклюзивним декором, особливою тектонікою форми. Їх або вважають імпортами, або вбачають в них синкретизм стилістики. В останньому випадку йдеться, швидше всього, про контакти (часто віддалені) з іншими синхронними групами культур. Очевидно, причиною був певний інтерес в обміні виробами, часто престижними – прикрасами, зброєю, мінералами (кремінь, дорогоцінний і напівдорогоцінний камінь, бурштин) тощо.

Знахідки посуду з іншокультурних регіонів позначають траєкторію руху «людей шляху», а отже – імпортних виробів, зв'язки. Про це писали Марія Гамбутас (США), Олександр Кошко (Познань), Пшемислав Макаровіч (Польща, Познань), Віктор Клочко (Київ). Подібні зв'язки мало, очевидно, і населення Західної Волині в пізній період доби бронзи (середина – кінець II тис. до н. е.), коли тут перебувало населення СТК. Пунктири подібних «трас» видно за знахідками кераміки, особливо з поховань басейнів надбережжя Стиру, Ікви, Горині: Луцьк, Нетішин, Славута, Мала Осниця, Осова, Івання та ін. (рис. 1: 7, 8).

У з'ясуванні всіх цих питань принципове значення має, очевидно проблема: Західна Волинь та Західна частина Прип'ятського Полісся входили до ареалу тшинецької (східнотшинецької) чи комарівської культур. На карті І. Свєшнікова, поданій у статті «Kultura komarowska» бачимо, що межа між ними проходить по північному кордону Волинської височини, тобто по лінії Володимир-Волинський – Торчин, Луцьк – Рівне [Swiesznikow, 1966, Ryc. 1]. Зона Полісся потрапляє під контроль східнотшинецького, а Західна Волинь – комарівського етносу.

В реальності ж мусила бути зона взаємних інфільтрацій, у т. ч. досить віддалених, культурних запозичень або зразків кераміки та ін. Про це писав познанський дослідник Пшемислав Макаровіч [Makarowicz, 2010, s. 279-286].

Для з'ясування ареалу поширення та зони впливу певної культури потрібно було б вивчити особливості кераміки (форм, декору) на території, що нас цікавить. Для зони Полісся спроби подібного вивчення робили О. Романчук, Г. Охріменко, дещо зроблено і для висвітлення виробів Острожчини (О. Позіховський), Дубенщини (В. Ткач).

Далі подаємо місця знахідок та імпортні матеріали, нетипові для зазначеної зони:

1. В місці вигину р. Стир навпроти с. Чорторийськ Маневицького р-ну, за 2 км. від с. Мала Осниця (ур. Мазурка), виявлено невеликий черпак комарівської культури, який є досить нетиповим для поліської зони, де в той час перебувало населення тшинецької (східнотшинецької культури, за С. Березанською) – СТК. Максимальний діаметр середньої частини посудини – 14, 9 см, висота – 12, 8 см, верхній діаметр – близько 13 см, діаметр дна – 4,8 см, тобто виріб має S-подібний профіль (рис. 3: 4).

2. У 1978 р. біля с. Осова Костопільського району Рівненської області (на урочищі Сторожівка), на колгоспному полі трактором виорано невелику посудину з двома ручками (кубок) комарівської культури, нетипової для цієї місцевості (рис. 4: 2). Її поверхня була старанно вигладжена, ангобована, в глиняному тісті видно домішку лише піску. Для СТК Полісся характерні тюльпаноподібні форми, значно рідше

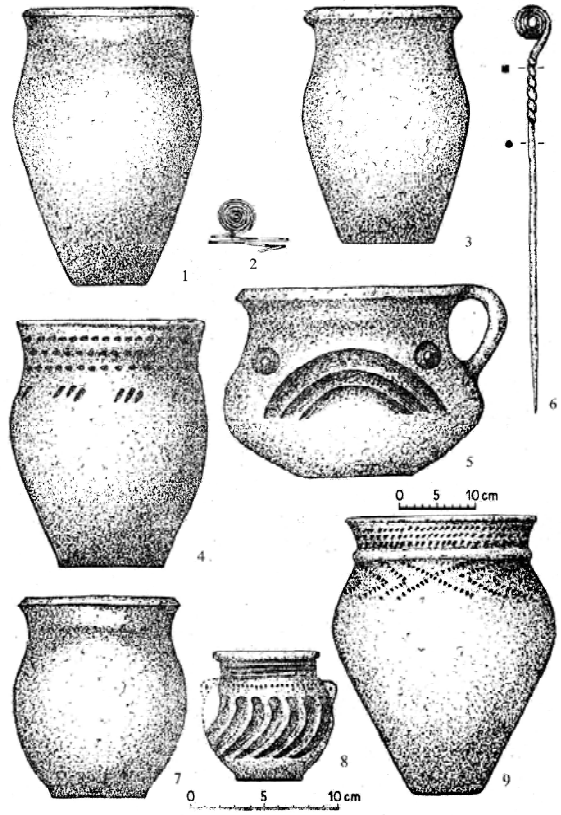

Рис. 1. Матеріали ТКК із Західної Волині (за І.Свєшніковим): 1, 2 – Черськ; 3 – Кутянка; 4, 9 – Гірка Полонка; 5, 6 – Дитиничі; 7, 8 – Луцьк.

Рис. 2. Пам'ятки ТКК із Західної Волині (за І.Свєшніковим): 1, 3, 4, 8, 9, 13, 14, 15, 17 – Івання, курган II; 2 – Дитиничі; 5 – Сутець; 6, 12, 16 – Могиляни; 7, 11 – Пересопниця; 10 – Житомирська обл.

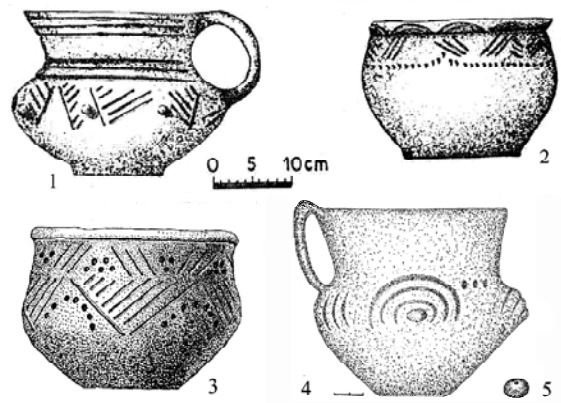

Рис. 3. Пам'ятки комарівської культури (за І.Свєшніковим): 1 – Рівненська обл. (місце знахідки невідоме); 2 – Могиляни; 3 – Славута; 4, 5 – Мала Осниця (Маневицького р-ну Волинської обл.)

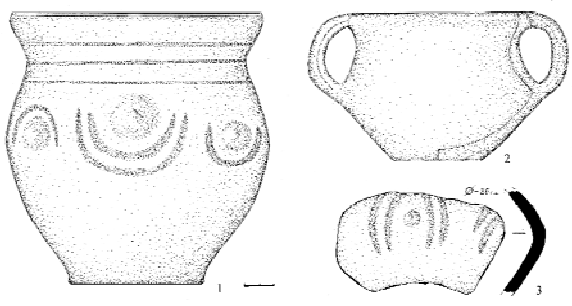

Рис. 4. Пам'ятки комарівської культури (за І. Михальчишиним, Г.Охріменком): 1 – Морозовичі; 2 – Осова; 3 – Хрінники.

Рис. 5. Пам'ятки комарівської культури: 1 – Мирогоща; 2 – Вельбівно. Фото Г.Охріменка, І.Маркуса.

трапляються миски, горщики. Всі вони виготовлялися з домішкою палено-товченого кременю, прикрашалися здебільшого прокресленим, вдавленим орнаментом. Виріб має висоту – 10 см, діаметр вінець – 11,8 см, діаметр дна – 6 см, максимальна ширина – 17,9 см. З боків чаші вміщено дві масивні ручки, прикріплені на рівні вінець, які закінчуються посередині висоти. Колір коричневий. В тісті є домішка дрібно товченого кременю. Виріб зберігається в музеї історії сільського господарства Волині в с. Рокині, Луцького р-ну. Про цю місцевість вже писалося у зв'язку з чисельними знахідками кубків городоцько-здовбицької культури. Урочище Сторожівка знаходиться на довгій, розташованій з заходу на схід, підвищеній піщаній гряді, до якої з боків примикають понижені або й болотисті місця. Не виключено, що по одній гряді за часи ГЗК, СТК проходив сухопутний шлях у згаданому напрямку – зі сходу на захід або навпаки. На західному напрямку цей шлях виводив до незначно підвищеного берега р. Кормин поряд із сучасним селом Ничогівка Маневицького району, де відомо чимало знахідок доби бронзи (ГЗК, СК, СТК), та на схід – до с. Великий Мідськ, відомого своїми родовищами міді (роботи С. Малковського, І. Свєшнікова, розвідки Г. Охріменка, І. Маркуса).

3. Ще один виріб (горщик) знайдено І. Михальчишиним біля с. Морозовичі над р. Західний Буг. Він має майже однакові висоту та максимальну ширину (бл. 16 см), коричневий колір, прогладжену поверхню, в тісті домішка жорстви, паленого кременю. Посудина прикрашена цікавим орнаментом: на широкій шийці три прокреслені ряди з парних ліній, в місці максимального потовщення – округлі виступи, а біля них (зверху або знизу) вдавлені овали – один або два (рис. 4:1).

4. Незвичайний за декором горщик знайдено поблизу с. Вельбівно Острозького району (фонди Острозького ІКЗ) (рис. 5:2). Він має S подібний профіль, розхилені вінця, розширену середню частину, невелике дно, бічна ширина більша за висоту. Вся посудина декорована мистецьки укладеним, оригінальним орнаментом: зріз вінець покритий рядом підокруглих заглибин, нижче зрізу горизонтальна смуга вдавленої лінії, п'ять подібних розміщено біля дна. Тулуб горщика покритий хвилеподібними лініями, перпендикулярно до яких нанесено смуги. З чотирьох боків під вінцями прикріплені півовальні валики з чотирма ямками під ними. Повністю ціла посудина має світло-коричневий колір, рівно прогладжена і становить собою чудовий зразок керамічного мистецтва. Не виключено, що виріб мав ритуальний характер.

5. Вишуканістю оздоблення відзначається відома посудина, ймовірно, комарівської культури, що походить із Славути, Хмельницької області (рис. 3:3). Її, напевне, можна назвати глибокою чашею. Ширина більша за висоту, профіль S-подібний. Оздоблена навскісними лініями, укладеними косими паралельними відрізками в трикутники, імовірно, чотири в середній частині виробу, з середини між трикутниками вміщені півкола з семи округлих ямок. Нижче зрізу вінець, чергуючись із потрійними косими відрізками, так само вміщені ямки – почергово по три та п'ять ямок. За простотою та довершеністю декору ця посудина справляє враження мистецького шедевру [Нариси культури..., 2006, с. 309 рис. 1].

6. Під час розкопок курганів у Мирогощі, поблизу м. Нетішина Хмельницької області, виявлено цілий унікальний банкоподібний виріб (рис. 5:1). Тулуб його високий, краї вигнуті. У верхній частині закінчуються валиком, прикрашеним рядом ямок. Помітне звуження невисокого верху посудини. З двох боків валик закінчується ріжкоподібними плоскими виступами, в яких є отвори для підвішування. Нижче зрізу вінець ідуть дві прогладжені горизонтальні лінії. Такими ж паралельними похилими або навскісними лініями орнаментований весь досконало виготовлений виріб. Колір його жовтувато-бронзовий, поверхня рівно вигладжена, аж до полиску. Вузькі лінії декору також виконані дуже старанно. Важко однозначно

прив'язати посудину до певної культури. Можливо, це є зразок синкретичного (ритуального) виробу, в якому досить творчо поєднані риси комарівської та багатоваликової культури.

Описуючи кераміку комарівської культури (КК), І. Свєшніков відзначав, що тюльпаноподібні посудини та миски є основними формами в цій культурі, а «парадні» вироби, у тому числі і горщики, що інколи трапляються, «характерні для могильників» [Свєшніков, 1976, с. 102]. Чисельними за даними дослідника є і кубки, які здебільшого виявлялися в поховання. Декоровані вони нарізним орнаментом. До характерних для КК типів посуду належать і черпаки, котрі знаходили і в похованнях, і на поселеннях. Вони мають розхилені шийки та петельчасті ручки. Прикрашені нарізними лініями, заглибленими трикутниками або округлими виступами та канелюрами. Подібні вироби відомі на Балканах, в культурах Вітенберг, Отомань Словаччини, нижніх шарах Трої. Черпаки з цих територій декорувалися концентричними напівкруглими канелюрами. Такий різновид оздоблення за доби бронзи відомий в могилевій культурі, на землях Польщі в тшинецькій культурі [Gardawski, 1959]. Тобто цей тип черпаків, як пише в І. Свєшніков у статті « Проблемы происхождения комаровской культуры», є запозиченнями з півдня [Свєшніков, 1976, с. 108].

Отже, окремі типи посуду комарівської культури дуже нагадують вироби з Балканського півострова та Карпатсько-Дунайських територій, звідти запозичені косі, круглі, півокруглі канелюри поряд з виступами, інколи подвійними, «мотив косо заштрихованих трикутників». Великі миски-вази відомі і в культурі Вітенберг (Трансильванія). Канелюроподібний декор походить, імовірно, з Подунав'я (культура канельованої кераміки), Отомань, Пиліні, Вітенберг, Могилево. До дунайських елементів декору належать і округлі виступи в найбільш розширеній частині корпусу. Орнамент з косо заштрихованих трикутників також пов'язується з Подунав'ям. Він відомий, зокрема, в могилевій культурі Словаччини. В комарівській культурі на території південно-західної України його бачимо на дворучних вазах, мисках-чашах, черпаках, тюльпаноподібних посудинах. Дворучні вази могли бути запозичені з культури Костіша [Свєшніков, 1976, с. 110].

У згаданій статті І. Свєшніков пише про ймовірні зв'язки КК з тшинецькою культурою, і можливі впливи тшинецької культури на комарівську. Ставиться також питання про те, яка з них давніша, про ареал поширення тшинецької культури (східнотшинецької, за С. Березанського) та комарівської. За картою І. Свєшнікова КК була поширена на Волині [Swiesznikow, 1966, s. 46, Ryc. 1]. Про періодизацію двох культур писав Пшемислав Макаровіч.

Отже, про глибоке проникнення комарівської культури на Волинське Полісся свідчать матеріали наших розвідок. Ці інфільтрації з перенесенням посуду КК (а не лише запозичення чи наслідування взірців форм та декору) помітні за особливою обробкою виробів. І все це наштовхує на думку про причину таких далеких мандрів. Не виключено, що відповідь потрібно шукати в далекосяжному обміні, зокрема, бурштином, базальтом, міддю тощо. Це є доказом не лише економічних і одночасно культурних зв'язків, а й «глобалізації» великих регіонів з різноетнічним населенням, які були на більш-менш однаковому рівні розвитку. Носії більш розвинутих культур, імовірно, виявляли значну активність у вивченні ближчих та досить віддалених теренів. І знову при цьому треба згадати «людей шляху», як їх назвав О. Кошко.

1. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья: Энеолит, бронза и раннее железо / Э. А. Балагури [и др.]; отв. ред. А. П. Черныш. – К. : Наукова думка, 1990. – 187 с.

2. Охріменко Г. Пам'ятки Східнотшинецької культури на Волині / Г. Охріменко, І. Маркус // Археологічна спадщина Яна Фітцке / За заг. ред. Г. Охріменка. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – С. 448-486.

3. Охріменко Г. Означення культур доби бронзи на Волині / / Г. Охріменко, С. Локайчук // Нариси культури давньої Волині / За заг. ред. Г. Охріменка. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006, – С. 309-312.

4. Свешников И. Проблема происхождения комаровской культуры / И. Свешников // Энеолит и бронзовый век Украины. – К., 1976. – С. 96-118.

5. Najdawniejsze dzieje ziem Polskich (do VII w.) / J. K. Kozłowski, P. Kaczanowski. – Kraków : Fogra, 1998. – T. 1. – 382 s.

6. Gardawski A. Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce // Materiały starożytne. – Warszawa, 1959. – T. 5. – S. 7-189.

7. Swiesznikow I. Kultura komarowska / I. Swiesznikow // Archeologia Polski. – 1966. – T. XII. – № 1. – S. 39-107.

8. Makarowicz P. Recepcja zakarpackich wzorców kulturowych w kręgu trzcinieckim / P. Makarowicz, J. Górski // Матэрыялы археалогіі Беларусі: зборн. навук. артыкулаў. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – Вып. 18. Даследованні каменнага і бронзавага вякоў. – С. 279-286.

Григорій ОХРІМЕНКО, Наталія СКЛЯРЕНКО,
Зоя ШУМЕЙКО, Світлана ЛОКАЙЧУК ***(Луцьк)***

ВИВЧЕННЯ СТАРОЖИТНОСТЕЙ КУЛЬТУРИ КУЛЯСТИХ АМФОР НА ВОЛИНІ ТА ПОЛІССІ

У фондах Волинського краєзнавчого музею зберігається колекція рідкісних керамічних виробів та фрагментів посуду культури кулястих амфор (ККА).

Культура кулястих амфор (ККА) – видатне етнокультурне явище центральноєвропейського походження, яке сформувалося на північних теренах сучасної Німеччини та Польщі – від Макленбергії до Куяв за участі культури лійчастого посуду та різних неолітичних груп, а також під впливом наддунайських спільнот. У ході різновекторних переселень ця людність мігрувала на землі сучасної Чехії, Словаччини, на південь Польщі, північний захід Росії (до Смоленська) тощо. На фінальному етапі свого розвитку (в другій половині III тис. до н. е.) окремі її групи потрапили на Волинь, Поділля і далі до Дніпра [Najdawniejsze dzieje…, 1998, s. 130-131].

Історія племен культури кулястих амфор поки що мало досліджена. Це пояснюється насамперед станом наявних археологічних джерел. Окремими дослідниками 80-их рр. XX ст. висловлювалася думка, що племена ККА «підкорили» носіїв культури лійчастого посуду та пізньотрипільські спільноти [История…, 1981, с. 96]. Беручи до уваги знахідки посудин культури кулястих амфор у шарі культури лійчастого посуду в Зимно та інші дані, можна дійти висновку, що вони якийсь час були синхронними. Можливо, населення, яке представляло культуру кулястих амфор, асимілювало частину носіїв культури лійчастого посуду, а згодом увійшло до складу культур шнурової кераміки на Поділлі та Волині.

Пам'ятки ККА Волині, як і Прикарпаття та Волинського Полісся, відносять до східної її групи. За специфікою поховальних пам'яток І. Свєшніков поділяв їх на два локальні варіанти: волинський та подільський. До волинського він включив терени Житомирської, Рівненської, Волинської, Львівської обл. та західну частину Київської обл., південний захід Білорусі [Археология..., 1990, с. 43-44]. Датування пам'яток ККА східної групи подано С. Кадровим, Ю. Малєєвим, М. Шміт [Кадров, 2000, с. 17-34].

Свою назву культура дістала за характерними формами посуду – кулястими амфорами з невеликими вушками на плічках (польське – kultura amfor kulistych). На теренах Польщі вона датується 2900–2000 рр. до н. е. Часовий діапазон східної групи обмежують серединою – другою половиною III тис. до н. е. Вона змінює локальні групи пізнього Трипілля, передуючи культурам шнурової кераміки. Культура кулястих амфор репрезентована в Україні слідами поселень, похованнями у скринях, окремими знахідками кераміки та крем'яних виробів.

Пам'ятки ККА засвідченні ще в XIX ст., а на початку XX ст. її було ідентифіковано дослідником А. Гетце (Kossina…1910, s. 59-108). З кінця XIX ст. поховання в кам'яних скринях ККА стали відомі й на території України (Седирський, 1901; Гребеняк, 1915; Janusz, 1929; Cynkałowski, 1961; Геринович, 1926). У 20–30-х рр. XX ст. опубліковані перші узагальнюючі праці про мегалітичні поховання на землях Польщі, Поділлі (Kozłowski, 1921, 1924, 1939; Antoniewicz, 1928; Сіцінський, 1927). На Східній Волині (Житомирщина) поховальні пам'ятки ККА вивчали С. Гамченко, І. Левицький (1929). Ці дослідження пізніше були узагальнені О. Брюсовим (1952). Монографічні роботи, присвячені культурі кулястих амфор, писали І. Свєшніков (1957, 1958), А. Хойслер (1966), Т. Вісланський (1966).

Пам'ятки ККА на Волині випадково були виявлені на початку XX ст. в Рівному [Teleżyński, 1911, s. 472, 550-551], поблизу сіл Варковичі [Левицький, 1929, Табл. III, 12] Межиричі Рівненської обл. [Sulimirski, 1968, p. 194]. Чимало пунктів ККА в 20–30 рр. XX ст. відкрито О. Цинкаловським [Cynkałowski, 1961, s. 38 40]. Могилу біля с. Кутянка на Острожчині розкопував Я. Фітцке (ZOW, 1939, t. XIII, z. 7-8, s. 104).

Поховання біля с. Колодяжне описане В. Антоневичем [Antoniewicz, 1938, s. 341 422], І. Свєшніковим [Свєшніков, 1957]. І. Левицьким. Останній планомірно вивчав цей тип пам'яток ККА на Волині та Поділлі в 1924–1928 рр. та подав їх повне опрацювання [Левицький, 1929, с. 192 222]. Пам'ятки ККА, виявлені західніше, досліджував Т. Вісланський [Wiьlacski, 1966, mapa 5].

У післявоєнний період І. Свєшніковим розкопано та детально описано поховання поблизу с. Івання Дубнівського р-ну Рівненської обл. [Свєшніков, 1973, с. 63 69]. Ним та В. Коноплею виявлено сліди поселень біля сіл Озліїв, Аршичин, Хрінники, Межиріччя Рівненської обл. та с. Великосілка Львівської обл. [Свєшніков, 1979, с. 401].

В останні десятиліття з'явилися нові публікації, статті, монографії присвячені ККА. Серед авторів багато відомих археологів: М. Пелещишин, Б. Прищепа, Ю. Малєєв, М. Шміт, К. Бунятян,

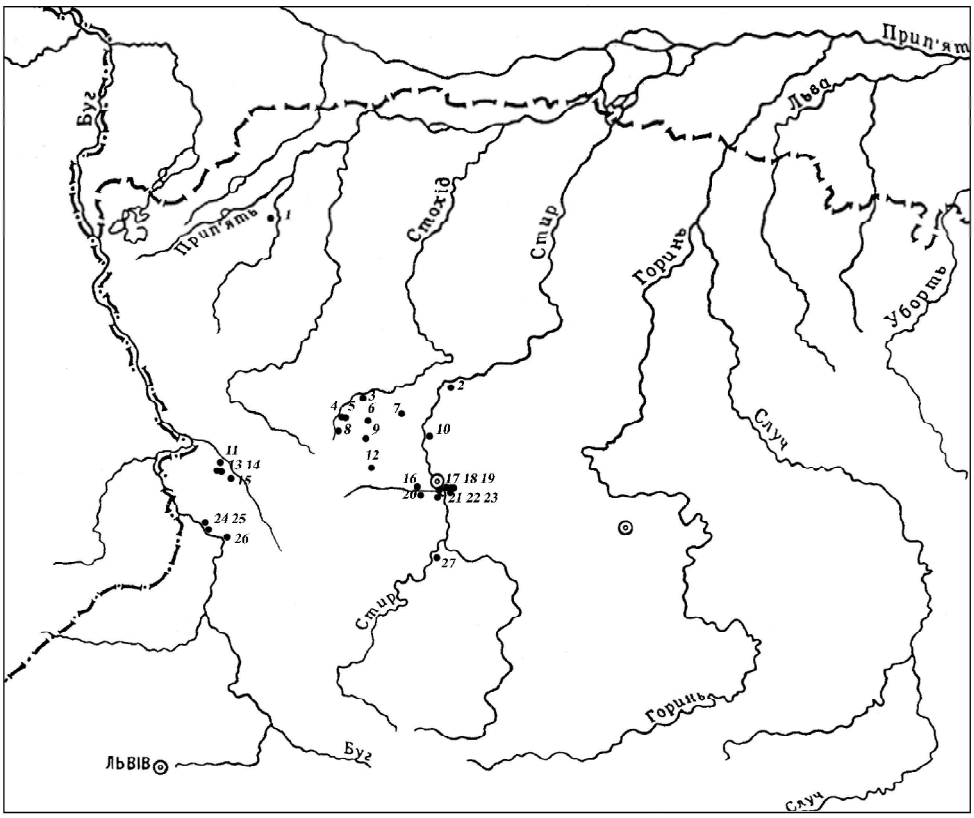

Рис. 1. Пам'ятки культури кулястих амфор (ККА) на території Волинської області: 1 – Хотешів; 2 – Крижівка; 3 – Раймісто; 4 – Ворончин I; 5 – Ворончин II; 6 – Вічині; 7 – Залісці; 8 – Студині; 9 – Береськ; 10 – Рожище; 11 – Зимне; 12 – Торчин; 13 – Горичів I; 14 – Горичів II; 15 – Черчичі; 16 – Баїв; 17 – Луцьк-Луг; 18 – Гнідава (околиця Луцька); 19 – Полонка; 20 – Оздів; 21 – Коршівець; 22 – Голишів I; 23 – Голишів II; 24 – Мовників I; 25 – Мовників II; 26 – Литовиж; 27 – Хрінники.

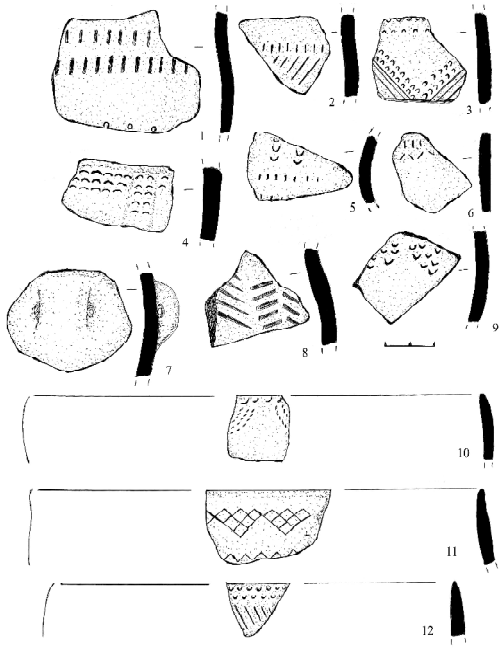

Рис. 2. Фрагменти кераміки ККА: 1, 3 – Хорупань; 2 – Зимно; 4,5, 8 – Підгайці; 6 – Новий Двір; 7 – Волиця; 9 – Баїв; 10 – Панталія; 11 – Аршичин; 12 – Майдан-Липно.

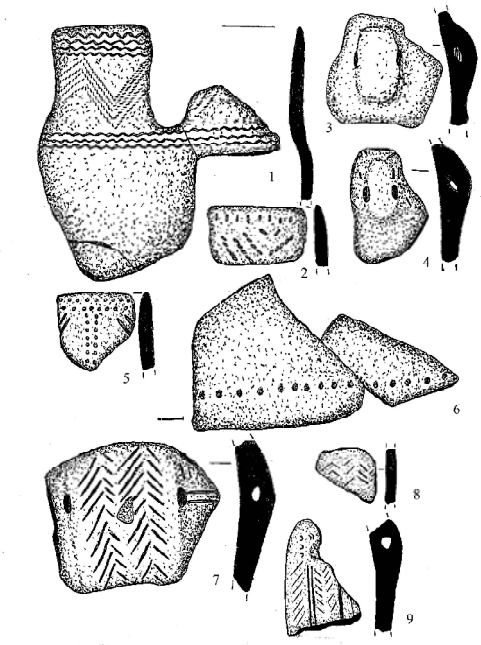

Рис. 3. Фрагменти кераміки ККА: 1, 3, 6 – Горичів; 2 – Сільце; 4 – Маркостав; 5 – Мовників; 7 – Черчичі; 8 – Бубнів; 9 – Зимно.

О. Позіховський, В. Конопля, С. Терський, О. Романчук, Г. Охріменко, О. Кричевський.

В різні роки публікувалися узагальнюючі роботи з проблематики ККА [Свєшніков 1957; 1971, с. 240 250; 1974, с. 152 158; 1983; Hänsler, 1966, s. 115–140; Wiślański, 1966, taf. II–III; Sulimirski, 1968, p. 38 61, 190 208].

Про окремі знахідки і пам'ятки ККА писали О. Приходнюк [Приходнюк, 1970, с. 206 207], І. Свєшніков [Свєшніков, 1973, с. 63 69], О. Позіховський та В. Самолюк [Позіховський, Самолюк, 2006, с. 155 158], О. Позіховський та К. Бунятян [Позіховський, Бунятян, 2012, с. 54 67] та ін.

Старожитності, пов'язані з ККА, відомі у північно-західній частині України, переважно на Волинській височині і менше на Західному Поліссі (рис. 1). Тут пам'ятки цієї культури часто відкривали в несподіваних місцях – серед боліт, на берегах озер: 1) Майдан-Липно Маневицького р-ну Волинської обл. (фрагменти кераміки та 2 сокирки); 2) с. Люб'язь Любешівського р-ну Волинської обл. – уроч. Лядина Друга (фрагменти кераміки); 3) с. Чудви Костопільського р-ну Рівненської обл. (фрагменти кераміки); 4) с. Липно Ківерцівського р-ну Волинської обл. (дві крем'яні, суцільно шліфовані сокири); 5) кілька пунктів у Рожищенському р-ні Волинської обл., виявлених В. Коноплею; 6) озеро Джидзіннє поблизу с. Мотоль в Іванівському р-ні Брестської обл. та ін.

Сліди перебування племен ККА знайдено на берегах р. Ікви: поблизу м. Дубно, сіл Івання Дубнівського р-ну, Підгайці, Озліїв Млинівського р-ну Рівненської обл.; в м. Остріг; на березі р. Стир поблизу с. Хрінники Демидівського р-ну та інших місцях. Значне скупчення пунктів-місць перебування носіїв ККА відзначається навколо м. Луцька (в межах міста –уроч. Гнідава, уроч. Красне), сіл Голишів, Полонка, Гірка Полонка, Оздів (поховання досліджене С. Панишком, Ю. Мазуриком), Баїв та ін. [Мазурик, Панишко, 1998, с. 129 30].

Старожитності ККА відомі на Волині переважно у вигляді поховань в кам'яних скринях (або ґрунтових); поселень чи їх слідів відомо дуже мало (с. Межиріччя Млинівського р-ну Рівненщини [Свєшніков, Нікольченко, 1982, с. 75; Свєшніков, 1971, с. 240 245]. Щоправда, останнім часом дані щодо поселень спростовуються.

Проте поселення ККА виявлені та досліджені на землях Польщі, Німеччини, Словаччини, Чехії. Вони складалися із заглиблених та наземних трапецієподібних, з вогнищем у центрі, жител. Найбільш показовим, культуровизначальним матеріалом в їх заповненні є кераміка, пишно прикрашена майстерно виконаним орнаментом у верхній частині виробів.

У багатьох пунктах відомі окремі артефакти ККА: крем'яні шліфовані чотирибічні в перетині бойові крем'яні сокири, фрагменти кераміки, зазвичай оздобленої оригінальним штамповим орнаментом. Ці окремі знахідки є маркерами траєкторії руху невеликих напівномадичних войовничих груп ККА. Серед крем'яних виробів переважають клиноподібні сокири, дрібні знаряддя на платівках, короткі черенкові вістря стріл з двобічними шипами, нуклеуси, круглі відбивачі та розтирачі, виготовлені з високоякісного чорного і сірого волинського кременю [Археология…, 1990, с. 45]. Серед виробів із кістки та рогу – рогові мотики, підвіски з ікол диких тварин, парні підковоподібні поясні пряжки з прорізами та отворами для кріплення з широким паском. Поверхня пряжок вкрита вишуканим нарізним візерунком.

Кераміка волинського варіанту ККА виготовлялася з домішками піску, товчених черепашок, інколи шамоту, паленого товченого кременю. Колір виробів темний або сіро-коричневий, поверхня прогладжена інколи до блиску. Посуд декорований рядами трикутних, ромбоподібних, округлих заглибин, нігтевими вдавленнями у вигляді риб'ячої луски; відомі мотиви ялинки, зиґзаґу, відбитки шнура [Археология..., 1990, с. 43-45]. Імовірно, від населення культури лійчастого посуду перейнято звичай інкрустації заглибин білою крейдяною пастою, можливо, змішаною з жиром (рис. 2; рис. 3).

На поселеннях частіше використовувався посуд без декору (миски, кубки), в похованнях знайдені амфори з вушками різної форми та кулястим або яйцеподібним тулубом, мископодібні посудини, кратоподібні миски, циліндричні накривки, кубки, малі посудини з короткою шийкою.

Основу господарства населення культури кулястих амфор становило тваринництво м'ясо-молочного напряму (розведення свиней, великої та дрібної рогатої худоби, коней). Велика питома вага свинарства свідчить про частково осілий спосіб життя її носіїв. Ця обставина, а також родючі ґрунти біля поселень ККА вказують на заняття землеробством. Є також знахідки рогових мотик і зернотерок. Численні знахідки великих крем'яних сокир можуть свідчити про підсічне землеробство.

Тваринництво у племен ККА мало домінантне значення, а самі тварини (корови, свині) відігравали «значну роль в обрядах та ритуалах, пов'язаних з культом [Wielka historia…, 2005, s. 180-181]. На цвинтарях або поряд з ними виявлені поховання корів з відтятими рогами. Поряд з ними клали прикраси та посуд. Вважають, що запряженими коровами вивозили в потойбічний світ покійників. Особливості поховального

обряду свідчать про існування патріархального ієрархічного суспільства [Wielka historia…, 2005, s. 181].

Носії культури кулястих амфор відзначалися войовничістю, нападали на землеробські поселення культури лійчастого посуду, ймовірно, пізньотрипільської культури. Зброєю вершників були крем'яні плоскі сокири на довгих ручках, а також луки та стріли. Сокирки мали трапецієподібну форму, різні розміри, вони шліфовані по всій поверхні, часто з закругленим лезом [Маркус, Охріменко, 2010, рис. 2: 138].

Знахідки інших типів озброєння (наконечники списів, кинджали), що могли належати до культури кулястих амфор, невідомі (не виключено, що наконечники дротиків робили з кістки).

У Луцькому р-ні сокирки ККА виявлено біля Луцька (ур. Красне), Голишева, Гіркої Полонки, Коршева, Коршівця, Оздова, Полонки, Торчина. Більше 20 таких виробів відомі в інших районах Волинської області. Часто трапляються парні знахідки – маленької та великої – сокир, як, наприклад, у гробниці Товпижин на Рівненщині. Розміри сокирок культури кулястих амфор коливаються від 9–10 до 14–17 см. Колір крем'яних виробів вказує на місця їхнього виробництва: волинський кремінь має темний, сірий, смугастий кольори, з території Польщі – коричневий тощо.

У 80-их роках XX ст. на території України І. Свєшніковим нараховано 68 поховань ККА. В даний час їх відомо понад 70. Більшість із них виявлена на родючих землях Волині – береги річок Стир, Горинь, Случ, Чорногузка, Луга, Іква, Стубла, Вілія та ін. Вони утворюють волинський варіант пам'яток ККА, дещо відмінний від подільського [Свєшніков, 1971, с. 241].

Для поховального обряду волинських пам'яток характерні такі поховальні структури: 1) прямокутна гробниця з кам'яних плит; 2) гробниця з добудовою («коридором»); 3) дольмен (дві вертикальні плити перекриті третьою); 4) гробниця з кам'яних плит під курганним насипом; 5) ґрунтові поховання. Останній тип представлений, зокрема, в с. Городок поблизу м. Рівне та в с. Оздів Луцького р-ну. Інколи в окремих похованнях (інгумаційних і кремаційних) виявляли скелети, посипані вохрою, [Свєшніков, 1974, с. 154].

Поховання волинського варіанту різноманітні за характером. Відомі могили, обставлені плитами (Литовеж, Острог, Межиріччя, Рівне, Добриводи або блоків (Івання). Для східної групи притаманні ґрунтові поховання (одиничні, парні, групові та в кам'яних гробницях). Небіжчика клали у скорченому стані на спині або на боці. Поруч зі скринями залишали офіри свійських тварин – бика, свині (Колодяжне, Суємці, Увисла, Довге). Кістки свині виявлено також у скринях як рештки супровідної їжі. Відомі також окремі могильні насипи та декілька кремаційних поховань.

У похованні з Івання гробниця зроблена з блоків вапнякового піщаника розмірами 0,9х1 м, а завтовшки 0,25 м, а перекрита кам'яною плитою. У середині були рештки двох чоловіків віком 22 та 50 років (визначення Т. Кондукторової), шість посудин, бурштиновий диск-амулет. Один бік диска прикрашений рівнобічним хрестом з трьох рядів ямок (солярний знак), на другому боці вигравіювані зображення трьох схематичних фігур людей з піднятими руками. Перша – найбільша – постать озброєна луком та стрілами [Свєшніков, 1973, с. 63-69]. Крім кераміки, прикрас, кісток жертовних тварин в могили чоловіків-воїнів клалися крем'яні сокири.

Поховальний інвентар у могилах включав посуд, знаряддя праці з кременю (шліфовані сокири-тесла, долота, ножі, скребки, різці, вістря до стріл.) та інших порід каменю (провушні сокири, молотки), з кістки та рогу (пряжки, вістря). Окрему групу становлять прикраси: підвіски з ікол кабана та зубів ведмедя, бурштинові намистини [Wielka historia świata…, 2005, s. 180-181].

Отже культура кулястих амфор була значним етнокультурним явищем і залишила на Волині помітний слід, справивши певний вплив на оточуючі спільноти городоцько-здовбицької, стжижовської культур. Носії ККА належали, ймовірно, до напівкочових європеоїдів, оскільки сліди їхніх поселень мають незначну кількість матеріалів. Культура кулястих амфор, як етнокультурне явище центральноєвропейського походження, привертає до себе увагу дослідників багатьох країн, що вивчають в т. ч. пам'ятки Волині, які представлені переважно похованнями та короткочасними поселеннями (стоянками).

1. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья: Энеолит, бронза и раннее железо / Э. А. Балагури [и др.]; отв. ред. А. П. Черныш. – К. : Наукова думка, 1990. – 187 с.

2. История Украинской ССР: в 10 т. / Ред. Кондуфор Ю. Ю. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 1. – 210 с.

3. Кадров С. Східна група культури кулястих амфор за даними радіовуглецевого датування / С. Кадров, Ю. Малєєв, М. Шміт // Археологія. – 2000. – № 1. – С. 17-34.

4. Культура кулястих амфор / Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki.

5. Левицький І. Пам'ятки мегалітичної культури на Волині / І. Левицький // Археологія. – 1929. – Т. II. – С. 192–222.

6. Мазурик Ю. Нова поховальна пам'ятка культури кулястих амфор на Волині / Ю. Мазурик, С. Панишко // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – Вип. 1. – С. 129-130.

7. Малєєв Ю. Нове поховання культури кулястих амфор на Рівненщині / Ю. Малєєв, Б. Прищепа // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – Вип. 1. – С. 123-125.

8. Маркус І. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV– II тис. до Р. Х. / І. Маркус, Г. Охріменко. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2010. – 492 с.

9. Пелещишин М. Нові пам'ятки культури кулястих амфор у Західній Волині / М. Пелещишин // Наукові записки львівського історичного музею. – Львів : Логос, 1998, – Вип. VII. – С. 129-139.

10. Позіховський О. Пам'ятки культури кулястих амфор в околицях Острога / О. Позіховський, К. Бунятян // Археологія. – 2012. – № 2. – С. 54–67

11. Позіховський О. Дослідження ґрунтового могильника IV–III тис. до н. е. в м. Острог / О. Позіховський, В. Самолюк // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2006. – Вип. 4. – С. 155–158.

12. Приходнюк О. Мегалітична куляста амфора з с. Завовк Хмельницької обл. / О. Приходнюк // Археологія. – К., 1970. – Т. XXIII. – С. 206–207

13. Прищепа Б. Нові дослідження пам'яток культури кулястих амфор над Стиром і Горинню / Б. Прищепа, В. Ткач // Нариси культури давньої Волині / За ред. Г. Охріменка. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – С. 311 315.

14. Свешников И. К. Работы Млыновского отряда / И. К. Свешников, В. М. Конопля, М. М. Кучінко // Археологические открытия 1978 года. – М., 1979. – С. 401-402. (співавтори).

15. Свешников И. К. Культура шаровидных амфор / И. К. Свешников // Археология СССР. Свод археологический источников. – М. : Наука, 1983. – 86 с.

16. Свєшніков І. Довідник з археології України. Ровенська обл. / І. Свєшніков, Ю. Нікольченко. – К. : Наук. думка, 1982. – 115 с.

17. Свєшніков І. Культура кулястих амфор / І. Свєшніков // Археологія Української РСР : У 3-х т. / Гол. ред.: С. М. Бібіков. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 1. – С. 240-250.

18. Свєшніков І. Мегалітичні поховання на Західному Поділлі / І. Свєшніков. – Львів : Вид-во Львівського історичного музею, 1957. – 31 с.

19. Свєшніков І. Племена культури кулястих амфор / І. Свєшніков // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу) / відп. ред.: О. Черниш. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 152 158.

20. Свєшніков І. Нове поховання культури кулястих амфор у Ровенській обл. / І. Свєшніков // Археологія. – 1973. – № 11. – С. 63–69.

21. Antoniewicz W. Z dziedziny archeolgii ziem Poiskich / W. Antoniewicz // Światowit. – 1938. – T. XVII. – S. 341–422

22. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego / A. Cynkałowski. – Warszawa, 1961. – S. 38–40.

23. Hänsler A. Die Gräber der Kugelamphorenkultur in Wolhynien und Podolien und die Frage ibres Ursprungs / A. Hänsler // Jahresschr, mitteldeutschen Vorgeschichte. – Halle (Saale), 1966. – Bd. 50. – S. 115 140.

24. Najdawniejsze dzieje ziem Polskich (do VII w.) / J. K. Kozłowski, P. Kaczanowski. – Kraków : Fogra, 1998. – T. 1. – 382 s.

25. Sulimirski T. Corded Ware and Globular Amforae North-East of the Carpathians / T. Sulimirski. – London, 1968. – P. 194 208.

26. Szmyt M. Społeczności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej / M. Szmyt // Od neolityzacji do początków epoki brązu / Red. J. Czebreszuk, M. Krzyvalcevič, P. Makarowicz. – Poznań : Wyd. Poznańskie, 2001. – T. 2. – S. 167-192.

27. Teleżyński K. Odkrycie przedhistorycznego grobowca koło Równego / K. Teleżyński // Ziemia. – Warszawa, 1911. – T. 2. – S. 472, 550–551.

28. Wielka historia świata / Pod. red. J. Śliwy. – Warszawa–Kraków : Fogra, 2005, – T. 2. Stary i nowy świat. – 672 s.

29. Wiślański T. Kultura amfor kulistych w Polsce polnocno-zachodniej. – Wroclaw–Warszawa– Kraków, 1966.

Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ, Тарас ВЕРБА ***(Луцьк)***

РЯТІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У с. БУДЯТИЧІ 2013 РОКУ

У відповідності до договору №443-В від 29 липня 2013 року з Волинською єпархією Української Православної церкви Київського Патріархату з ДП «Волинські старожитності» «НДЦ» «ОАСУ» ІА НАН України, на підставі кваліфікаційного документу – Відкритого листа №030/00381 від 16.12.2011 р. проводилось археологічні дослідження на території нововиявленої пам'ятки археології – двошарового поселення ранньослов'янського часу та давньоруського періоду у с.Будятичі Іваничівського району

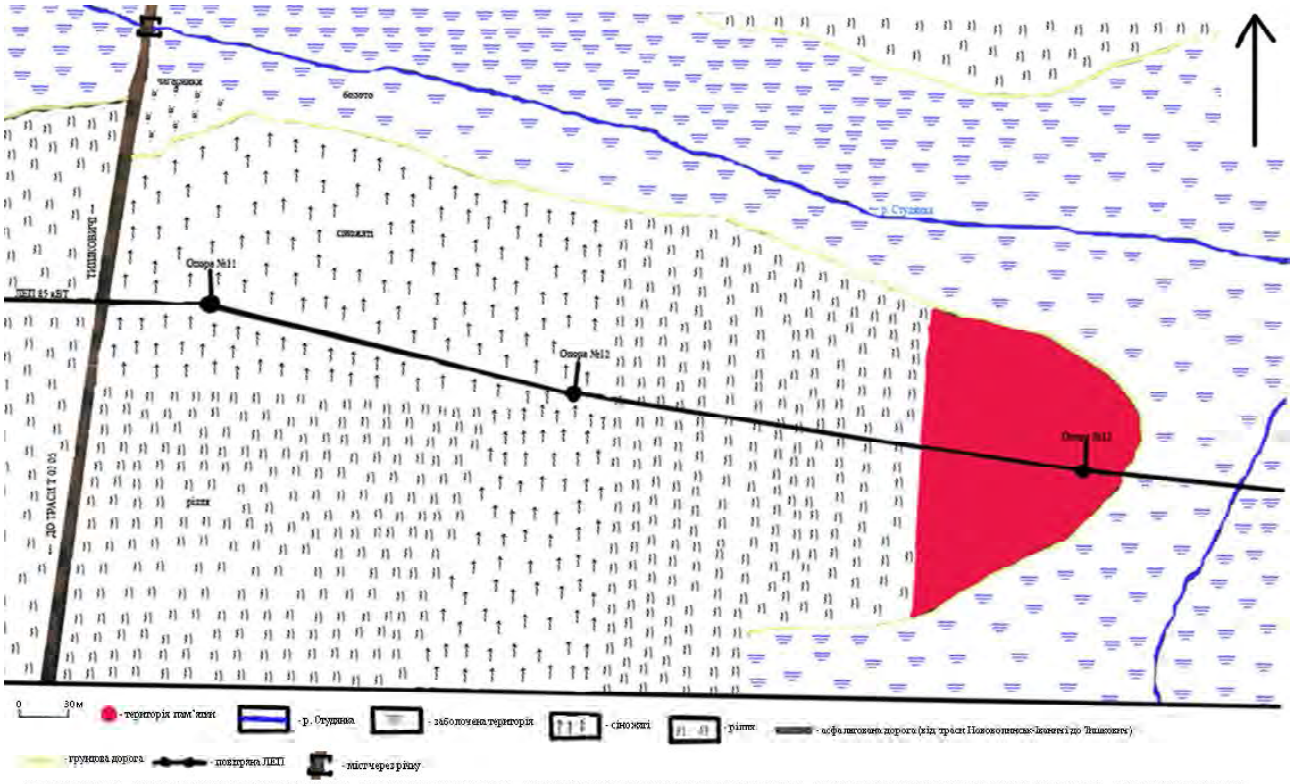

Географічні координати: 50°42`30.05`` N 24°12`39.06`` E - південно східний кут пам'ятки; 50°42`36.72`` N 24°12`38.84`` E - північно-східний кут пам'ятки; 50°42`33.79`` N 24°12`47.90`` E - західний кут пам'ятки; 50°42`33.25`` N 24°12`43.24`` E - центр пам'ятки.

Рис.1. Топографічна схема розташування пам'ятки.

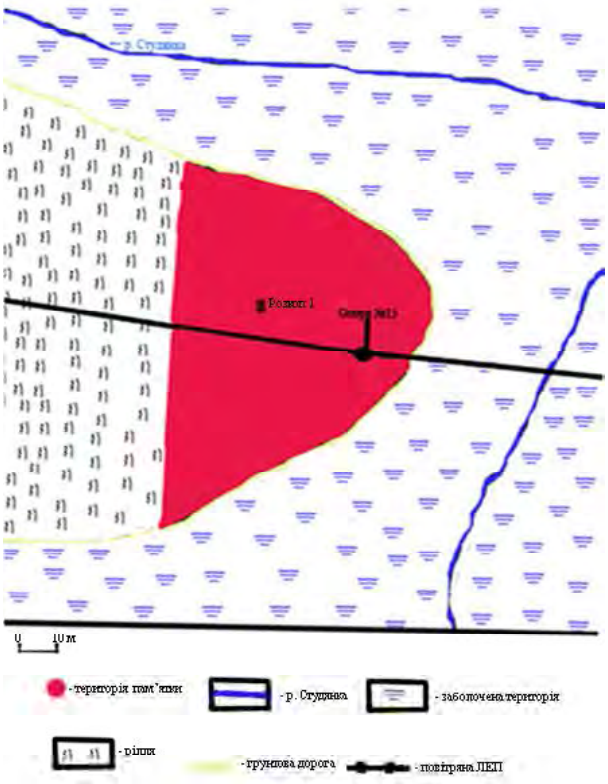

Рис.2. Топографічна схема розташування розкопу.

Рис.3. Пам'ятка на фото Гугл.

XLVIII.

W Łucku 31. grudnia 1450 roku.

Wielki książe Świdrygajło nadaje słudze swemu Mytkowi, krewnemu Niemiry starosty łuckiego, następujące dobra: w peremilskim powiecie wieś Lipę, we włodzimierskim wsie: Budiatycze, Tyszkowicze, Dubrowicę, Lasznę i Stiahy.

М|и]л[о|стью б|о|жью мы великий кн|ѧ|зь Швитрикгайл Ѡлькгирдовичь чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ кажномоу добромоу нинешнимъ и потомъ боудоучимъ ктожь на него оузрить албо чтоучи его оуслышить, комоужь коли боудеть его потребно: оузрѣвши есмо знаменитоую намъ слоужбоу а николи незамешканоую слоуги нашого вѣрного пана Митка[a], племѣньика пана Немири старосты лоуцкого, и мы добравши сѧ с наш|и|ми кн|ѧ|зи, с наш|и|ми паны, с нашею радою дали есмо емоу село Липоую[1]) оу перемильскомъ повѣте съ обѣма[b] бер|е|ги ставоу и со млиномъ и со мшанцом[c], с мытомъ; а дроугое село на погорьи оу волод|и|мерьскомъ повѣте Боудѧтичи[2]), а Тишковичи[3]), а Доубровица[4]), а Лѣшнаѧ и Стѧги[5]) со всѣми тыми доход|ы| и приход|ы[d], што к тымъ селомъ широко и ѡкроугло слоушаеть и тѧгнеть тыми разы, с полем, з рольѧми, из гаи, из доубровами, з лѣсы, с пасеками, з ловищи, з реками, съ ѡзеры, со млыны, исъ ставы и ставищи, изъ зеремѧны, з болоты, з роудами, исъ сѣножатьми, с крыницами, с потоки, из боры, из бортъными землѧми, со всѣми правы, со всѣми пожитки, ничого собѣ не выменѧючи. Можеть собѣ полѣпшивати и соросширивати, на новом корени посадити[e]. а дали есмо напредреченомоу паноу |Митку|[f] сверха выписана села емоу вѣчно на веки непороушно. Можеть ѡтдати и продати и на ц|е|рк|о|вь по своей д|оу|ши дати и ближнемоу своемоу изъ своей роуки дати и под|а|ровати по немъ боудоучомъ. А при томъ были светки рад|а| наша: кн|ѧ|зь Иван Васильевичь, а брат его кн|ѧ|зь Михайло маршалокъ нашь, а панъ Козаринъ Рѧзанович, а пан Немирѧ староста лоуцкий, а пан Андрѣй Болотович, а пан Васко Гоулевич, а Ивашко Невълич, а иных много добрых при том было. а еще на потвержение сего нашо|го| листа, про лѣпшее свед|о|цство и твердость,

и печат нашю казали есмо привѣсити к семоу листоу. Дан и пис|а|нъ в Лоуцкоу, декабрѧ л҃а҃. день, в лѣта Исоус|а| Хр|и]ст[о|ва рожества ҂а҃. лѣтъ д҃. ста и шестьдесѧт лѣтъ[6]).

Приказъ кн|ѧ|зѧ Михайла Василевича; Юшко писалъ[7]).

Oryginał pergaminowy; pieczęć zawieszona na sznurku z pelii pąsowej odpadła, pozostał tylko sznurek. — Długość oryginału 23, a szerokość 28 centymetrów.

---

a) W nr. 50. czytamy: „Мишка". — *b*) w nr. 50.: „Липѹю и оба береги". — *c*) potok, który płynie łąką mchem porosłą — tu może ma się rozumieć młynówka? — *d*) „доход и приход". — *e*) czytamy: „подсатити". — *f*) opuszczone.

Рис.4. Князь Свидригайло надає Миткові, племіннику луцького старости Немирі Резановичу село Липа в Перемильському повіті та у Володимирському повіті «на Погорьи» – села Будятичі, Тишковичі, Дубровицю, Лішню і Стяги [Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków...- S.45-46].

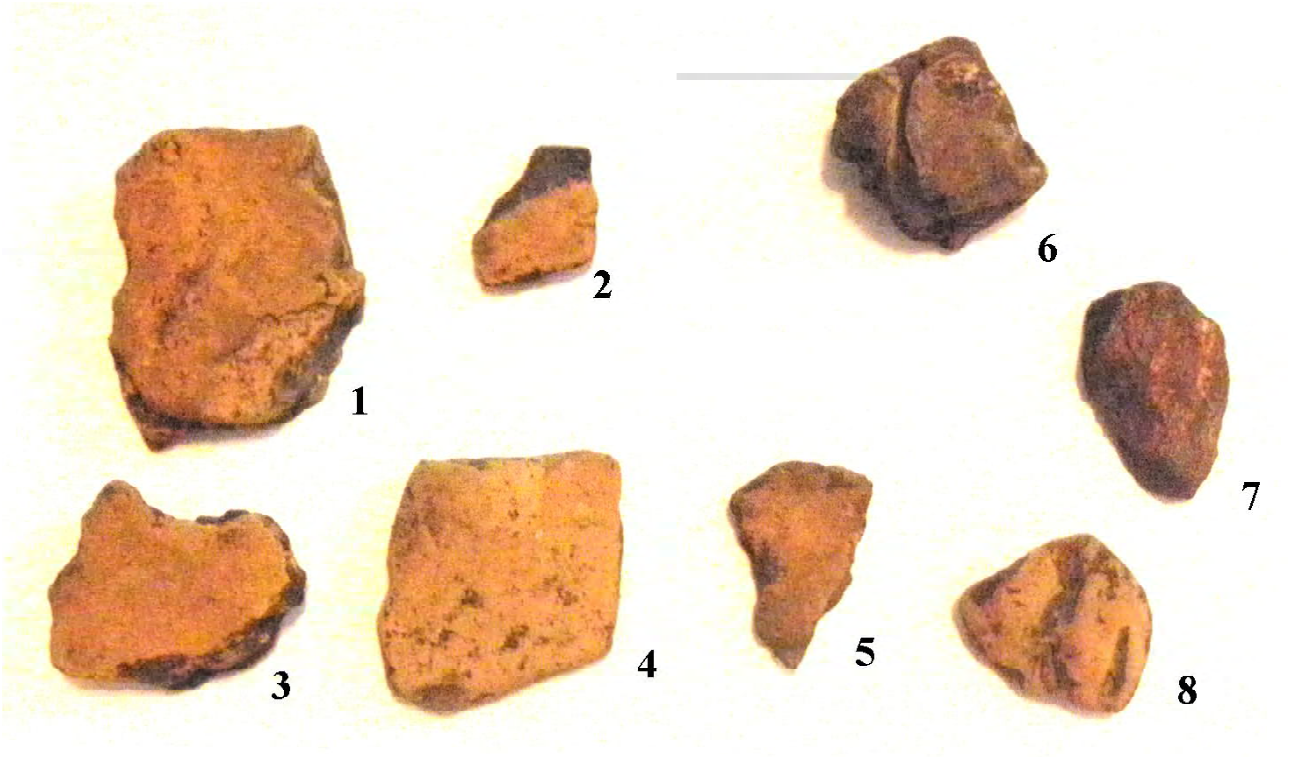

Фото 1. Ліпна кераміка та глиняна обмазка з розкопу.

Фото 2. Кружальна кераміка з розкопу.

Фото 3. Панорама памятки з півдня.

Фото 4. Початок робіт. Зняття верхнього шару.

Фото 5. Завершення робіт. Зачистка розкопу на рівні материка (0,95 м).

Волинської області.

Дослідження проводилось експедицією ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ» «ОАСУ» ІА НАНУ під керівництвом Златогорського Олексія у жовтні-листопаді 2013 року. У складі експедиції працювали заступник директора Панишко Сергій, наукові співробітники Верба Тарас, Вашета Михайло, лаборанти Затворніцький Віталій, Фурманюк Руслан, Шабловський Сергій, Штець Юрій.

Метою досліджень було виявлення пам'ятки слов'янського часу на території села Будятичі. Основне завдання полягало у виявленні та дослідженні історичного культурного шару, з'ясування топографії пам'ятки та атрибуція виявлених об'єктів.

Село Будятичі знаходяться на заході області, на південно-східній околиці міста Нововолинська на Волинській височині. Невелике розчленування рельєфу села обумовлене басейнами річок Західний Буг та Луга. Через село протікає р. Студянка (в минулому – Гнида), права притока р. Західний Буг. Вона є водорозділом між Будятичами і присілком Русовичами. Студянка була повноводною річкою, ширина її сягала 4-6 метрів, глибина 1,5-2,5 м. На сьогодні на місці річки лишилися місцями болотяні рівчаки або болотяні зарослі. Є невеликі яри. В селі є цілюще джерело. В межах села знаходяться кам'яновугільні відклади.

Пам'ятка знаходиться за 2 км на північний захід від села, на не високому напівовальному мисі лівого берега р. Студянки, висотою до 3 м над рівнем заплави, на площі до 2 га. З півночі вона обмежена заплавою річки, із заходу та півдня – болотом, зі сходу – ріллею (Рис.1). Пам'ятка частково пошкоджена ріллею, але більша її частина використовується під випас худоби.

Найдавніша відома документальна згадка про село відноситься до 31 грудня 1450 року. Тоді князь

Свидригайло за вірну службу надав Миткові, племіннику луцького старости Немирі Резановичу село Липа в Перемильському повіті та у Володимирському повіті «на Погорьи» – села Будятичі, Тишковичі, Дубровицю, Лішню і Стяги [Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków…- S.45-46]. Деякі сучасні українські дослідники припускають, що у с.Будятичах народився князь Володимир Святославович. Вони посилаються на те, що назва волинських Будятич є мовно наближеною до літописного села Будятиного чи Будятиної весі [Диба Ю.]

Дослідження проводилось у центральній частині пам'ятки. По ліній південь-північ було розбито розкоп розмірами 4х2 м. Під час досліджень рівень дна розкопу було доведено до чіткого материка жовтого кольору і глибина його становила 0,95 м від денної поверхні. Стратиграфія розкопу наступна: 0,0-0,25 м – гумусований суглинок; 0,25-0,95 м – шар темного суглинку, в якому зустрічалися поодинокі знахідки ліпної та кружальної кераміки. Об'єктів виявлено не було.

Опис знахідок. Ліпна кераміка. Було виявлено 5 фрагментів горщиків, з них – 4 стінки та 1 вінчик (Фото 1:2). Це середні за розмірами посудини витягнутих пропорцій з ледь наміченою шийкою та пологими плечиками, з середнім випалом, помаранчевого кольору ззовні і чорного зсередини, тісто з незначними добавками кременю. Ця кераміка відповідає варіанту 2 посудин виду І празько-корчацької культури за класифікацією І.П.Русанової [Русанова, рис.2]. У 2005 подібна кераміка виявлена експедицією Д.Н.Козака на березі Хрінницького водосховища Рівненської області. Тоді дослідником вона була продатована першою половиною VI ст., а поселення визначено як перше і єдине на Волині поселення празько-корчацької культури ранніх слов'ян того часу [Козак].

Кружальна кераміка представлена 2 вінчиками, 1 стінкою та 1 денцем. Це посудини з розширеним вінчиком, який трохи набирає манжетної форми та з орнаментом з прямих заглиблених ліній (Фото 2).Горщики мають білий та сірий кольор, змішану тришарову структуру на зламі, домішку піску в глиняному тісті. Датуються вони IX-X ст. і відомі на багатьох пам'ятках Правобережної України.

Таким чином, розвідками та розкопками було виявлено і досліджено нову пам'ятку у басейні р.Західний Буг – поселення ранньослов'янського часу початку VI ст. та IX-X ст. Це друге відоме на Волині поселення празько-корчацької культури початку VI ст. Вигідне топографічне розташування на мисі, оточеному річкою та болотом дало можливість заселятися на ньому і у IX-X ст. Наявність у культурному шарі кераміки періоду народження і дитинства Володимира Святославовича підтверджує ймовірність його перебування у Будятичах. Проте для підтвердження цієї версії необхідні масштабні дослідження всієї пам'ятки на площі 2 га.

1. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – T.1. 1366-1506. – Lwow, 1887.

2. Диба Ю. Літописне Будятино (про місце народження князя Володимира Святославовича та розташування найдавнішої церкви Пресвятої Богородиці) // П'яті «Ольжині читання». – Львів-Броди, 2011. – С.23-28.

3. Козак Д. Нова ранньосередньовічна пам'ятка східних слов'ян на Волині // Археологічні студії. Вип.3. – Київ-Чернівці, 2008. – С.17-25.

4. Русанова И.П. Славянские древности IV-IX вв. между Днепром и Западным Бугом // САИ. – 1973. – Вып. Е 1-25.

Віктор ЖОВТЯНСЬКИЙ ***(Київ)***

ПРО ЛІТОПИСНИЙ ТОПОНІМ „ОЛИКА" ТА ПАМ'ЯТКИ ОДНОЙМЕННОГО МІСТЕЧКА НА ВОЛИНІ

І. Вступ. Маленький Краків на Волині

…Понад десяти років тому автор цих рядків мав приємну нагоду очолювати столичну делегацію з проблем розвитку енергозбереження до Луцька (приємність саме в тому, що це було на Волині). Одним із членів делегації був експерт з питань енергоефективності з Південної Кореї. Тоді якось особливо гостро довелось відчути, що пам'ятки старовини є одним із стрижнів національного самоусвідомлення. Справа в тому, що автору в рамках культурної програми під час відвідин замку Любарта довелось стати "за сумісництвом" перекладачем на англійську для гостя з Південної Кореї. У цій країні під час тривалої війни з Японією абсолютна більшість пам'ятників національної історії були знищені. Тоді, в замку, автору безліч разів довелось ствердно відповідати на одне й теж питання стосовно чи не кожної цеглини або предмета: "Is it original?", що в цьому випадку приблизно означає: "Це справді старовинне?". Таким

чином наш гість мимоволі висловив обділеність свого народу щодо можливості доторкнутися до матеріальних витоків своєї національної культури.

Дуже обділеними у цьому відношенні почуваються також американці, у яких власні старожитності відсутні за означенням – як представників "нового світу" (все є, а традицій – обмаль!).

Інша справа – автор цих рядків, як і всі земляки-волиняни. Проводили ми п'ять років тому спільно з Інститутом нафти і газу в Кракові міжнародну конференцію знову ж таки з питань енергоефективності. Гостинна господарка – пані професор Марія Цехановська (саме такий титул прийнятий у Польщі) організовує екскурсію містом. Слід нагадати: Краків одна з загальновизнаних архітектурних перлин Європи. Починають, звісно, з королівського замку Вавель. Тут автор нескромно заявляє: „І в нас приблизно таких розмірів замок. Тепер я розумію, чому „наш" маленький тоді князь розплакався, залишившись сам, у великій та похмурій залі, а Ваш король пожалів його як „бідну сирітку". Так він і залишився на все життя на прізвисько Сирітка!". Далі – зовсім недалеко від замку – відносно скромних розмірів, але один з найстаріших костьолів Св. Іджі. Автор діловито замічає „Дуже схожий на наш Петропавлівський костьол". Ще далі – одна з перлин Кракова костьол Св. Петра і Павла, де до того ж знайшов вічний спокій національна гордість Польщі П.Скарга (1536-1612). Тут автор знову не стримується: „Цей костьол, певне, як і наш, збудований на зразок церкви Іль Джезу в Римі. (Так воно і виявилося). А Ваш Пьотр Скарга їздив до нас як на роботу, вмовляючи „наших" князів прийняти католицизм". Тепер автор уже мусив зізнатись заінтригованим господарям, що йдеться про Олику на Волині, старанно уникаючи ненависного означення „с.м.т." або, ще гірше російською – „поселок", яке чомусь асоціюється з териконами, а не з архітектурними перлинами. Ну, а „наші" князі – це представники потужного роду литовських та польських магнатів, які облюбували Олику як свою резиденцію; згадний вище Сирітка – князь Микола Христофор Радзивілл (1549-1616), майбутній перший ординат Несвіжський, воєвода троцький і віленський, на прізвисько Сирітка.

ІІ. Олика крізь віки

На перехресті Шляхів. Містечко Олика – старовинний торговий центр значної частини серцевинної території історичної Волині між містами Дубно, Луцьк та сучасним Рівне, північна частина якої відноситься до поліської зони, а південна – до лісостепової. Серед численних польових доріг у цьому районі є дві особливі, які оличани називають „шлях". Одна з них – це фрагмент колишнього трансконтинентального шляху Схід – Захід із Європи в Азію. Загальний маршрут його проходження диктувався двома визначальними обставинами: виходу на брід через Дніпро, який був дещо південніше Києва та відносною зручністю проходження саме в лісостеповій зоні, оминаючи численні ріки, ліси та болота Полісся. Інший – так званий Клеванський шлях – через найближче однойменне містечко забезпечував сполучення в північному напрямі з поліською зоною. Вигідне географічне положення у місці, де зустрічаються Полісся та Лісостеп, є однією з визначальних причин, чому знамениті олицькі базари мають понад 500-літню офіційну історію – ще в 1511 р. король Сигізмунд І дозолив *перенести* тут торги з неділі на вівторок [1 (с. 155)]. І донині щонеділі підводи та автомобілі з ближніх сіл та дальших міст збираються в містечку – ледве світає – для звичної торгової справи.

Пам'ятки архітектури. Німим свідком подій того періоду є Петропавлівський костьол – найбільш ранній зразок латинської культової споруди на Во-лині (1450 рік). Протягом XVI – XX століть Олика була магнатською резиденцією потужного князівського роду Радзивіллів. Ця епоха залишила ще ціле сузір'я пер-шокласних історичних пам'ятників [2], характеризуючи які не можна обій-тись без префіксу "най-": замок Радзивіллів (1564 р.) – найбільш ранній зразок бас-тіонної оборонної споруди на Україні (та й чи не найкраще зберігся до наших днів), комплекс колегіального костьолу Св. Трійці (1640) – найкрасивіший на Волині, Луцька брама (1630 р.) в передмісті Залісоче. А ще – закинутий, правда – чудовий князівський парк, таке ж закинуте польське кладовище з його ажурними воротями та нечисленними вже пам'ятниками, залишки курганів та валів. Найдосконалішим зразком Волинського бароко є Стрітенська церква (1784 р.) з дзвіницею у колишньому передмісті Залісоче. Велич храму підкреслює неймовірних розмірів баня – 16 м у діаметрі, яка повністю перекриває восьмигранний масив храму.

З нинішнім станом цих пам'яток можна ознайомитись за нещодавно виданою добре ілюстрованою книгою П.Боярчука [3]. У пропонованій публікації йдеться про деякі пам'ятки, які залишились «за кадром» згаданої книги, актуальне для історії містечка питання першої писемної згадки про нього, неординарні історичні події в Олиці новітнього періоду та питання включення в «культурний оборот» олицької старовини.

Перші покоління Радзивіллів-власників Олики, займаючи найвищі державні посади, зіграли виняткову роль у розквіті Великого князівства Литовського – фактично його золотому віці, пов'язаному з Реформацією, якою жила Європа XVI століття. Відповідно, найвищого злету зазнала Олика в XVI –

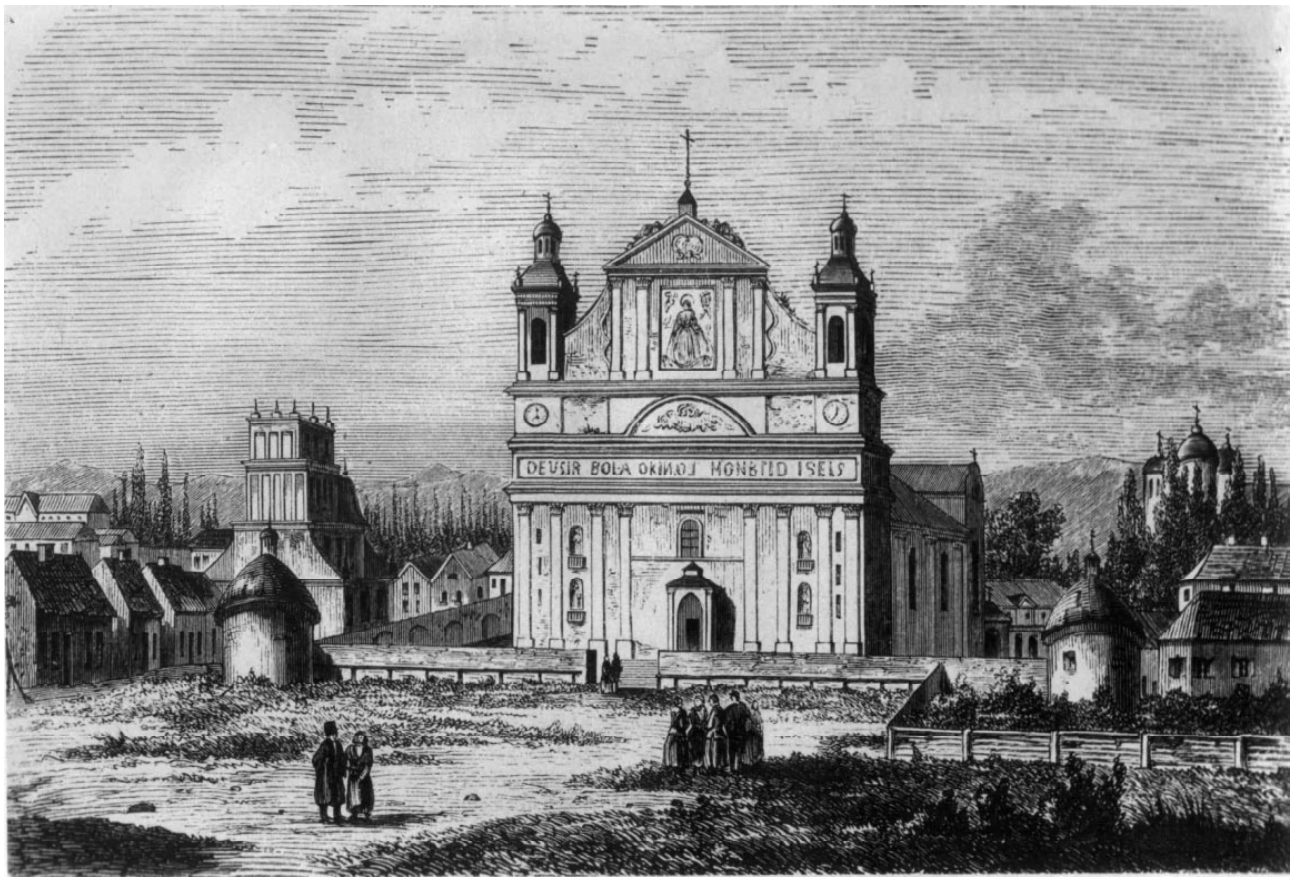

Рис. 1. Вид Олики (гравюра з часопису "Tygodnik ilustrowany" за 1860 р.).

Рис. 2. Олицька ратуша: передній (вверху) та задній (внизу) фасади (з фондів Волинського краєзнавчого музею, автор Ю. Крашевський (?), бл. 1839 р.).

XVII століттях. У 1544 р. титул Радзивілів почав включати "князь на Олиці", що свідчить про те, що на цей час поселення вже стало містом (магдебурзьке право – з 1564 року). В середині XVII ст. населення Олики складало за оцінками 3,5 тис. осіб.

Олика продовжувала залишатись під полонізуючим впливом державної машини та поколінь її князів-власників аж до розподілу Польщі у кінці XVIII ст. "трьома коронованими розбійниками": Росією, Австрією та Прусією. Проте українське населення протягом сотень років перебування у складі литовської та польської держав зберегло свою мову та обрядовість. На той час населення містечка складало 1773 мешканці. Зміна державного устрою не дуже вплинула на положення Радзивіллів, бо польська шляхта в Російській імперії отримала дворянські права.

Перлина чи руїна? З 1793 р. до початку XX століття Олика – містечко Волинської губернії. Замок і саме містечко дуже занепали після війни 1812 р., що було зумовлене проблемами з успадкуванням власності на нього. Стан містечка та його пам'яток у 30-х роках XIX ст. дуже ретельно описав польський письменник Ю. Крашевський (1812-87), подорожуючи до Олики з боку міста Рівне. Світ тісний: Юзеф Ігнаци Крашевський похований у національному пантеоні діячів культури в Кракові в крипті костьолу на Скалці. Ось чому, під час проведення згаданої у вступі міжнародної конференції в цьому місті автор вважав справою честі для себе вклонитися його праху.

Ю. Крашевський бачив містечко приблизно таким, як воно показано на дещо пізнішому рис. 1. Як встановлено автором цих рядків, рисунок виконаний з горища фасадної триповерхової частини замку. На зображенні є елементи неточностей (наприклад, невідповідність напису на фасаді костьолу фактичному), проте гравюра дає реальне уявлення про західноукраїнське містечко середини XIX ст. Тісна забудова ліворуч від костьолу належала представникам єврейської общини. Праворуч за костьолом – стара Троїцька церква (Заворотська або Чемеринська), нова – збудована після пожежі в 1886 році.

Ліворуч за костьолом – височіє також споруда ратуші. Вона згоріла разом з частиною міського архіву в 1870 р.; її пізніше відремонтували, проте зрештою вона перетворилась у руїни, які можна було бачити ще у 30-х рр. минулого століття. Імовірно, основною причиною її занепаду стала незатребуваність міського самоврядування у царській Росії. Ратуша велично виглядала здалека (як на рис. 1), проте якщо зблизька – то була лише свідченням її колишнього важливого значення у житті тодішнього міста (рис. 2 – наскільки відомо автору, публікується вперше). Так же Ю.Крашевський сприйняв й Олику в цілому: здалека – їдучи з високих горбів, які проглядаються за костьолом на рис. 1, – красива, а зблизька – «руїна Волині» [4]. Повертаючись до самої ратуші, слід наголосити значний масштаб споруди, порівнюючи його з прилеглою міщанською забудовою.

Ще раніше подібної до міського архіву долі зазнали й архівні документи замку Радзивіллів. Про це свідчить „Літопис Свято-Стрітенської церкви і парафії містечка Олика Волинської єпархії", складений священиком М. Червінським у 1896 році, рукопис якого зберігається в цій церкві та став доступним автору завдяки сприянню нинішнього священика о. Павла (П. Шматюка) та церковного старости І. Новосада.

Йдеться про те, що в замку колись зберігався як особистий архів роду Радзивіллів, так і архів краю. Право зберігати у себе всі акти, пов'язані з королівством були надані Радзивіллам ще в 1551 році привілеєм короля Сигізмунда Августа, затвердженим сеймом [5]. Козацькі погроми XVII ст. і віддалення Радзивіллів з Олики для проживання в інші місця протягом XVIII- XIX століть не могли не відбитися сумним чином на долі замку. З переходом ж Олики під владу Росії замок остаточно спорожнів. У 1830-х роках в ньому ще містився військовий шпиталь. Після цього замок став руйнуватися. Управляючі з поляків чи німців, які розпоряджалися усіма Олицькими маєтками, не піклувалися про підтримку цих руїн. Як пише М. Червінський, „Старожили передають, що один з керуючих німців, маючи потребу в флігелі, в якому містився замковий архів, а з іншого боку – не надаючи значення старим паперам, розпорядився розпродати весь замковий архів євреям на вагу паперу. Отже в «старих паперах, говорять старожили, довго загортали жиди оселедці та інші товари, що продаються в крамницях». Ми не мали можливості перевірити, чи дійсно мав місце факт подібного вандалізму. Але розпитування про замковий архів осіб, що мають доступ в замок , відповідали що ніякого архіву в замку тепер немає; зберігаються тут портрети князів Радзивіллів. Взагалі ж доступ в замок досить складний".

Після врегулювання питань власності замок був відбудований у 1883-1914 рр. Ф. Радзивіллом (1834-1926) – керівником польської делегації у німецькому рейхстазі протягом 1874-1919 років. Його посольство до рейхстагу мало визначальну роль для збереження замку та інших пам'яток архітектури в період Першої світової війни. Справа в тому, що містечко було тривалий час в межах досяжності німецької артилерії, коли воно з жовтня 1915 р. аж до Брусиловського прориву в червні 1916 р. знаходилось

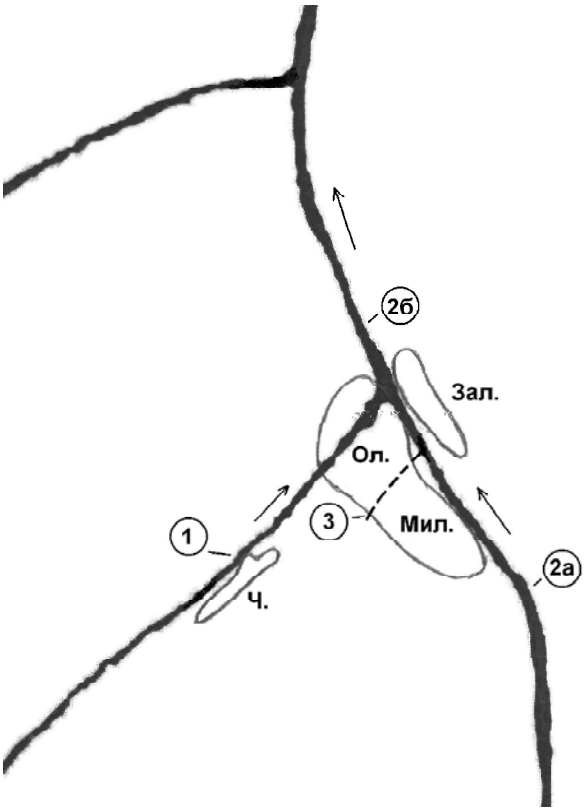

Рис. 3. Топонімія околиць Олики.
Гідроніми: 1 – річка Осенище (в нижній течії – Оселиця), яка окремими авторами вважалась літописною Оличею, пізніше – Путилівкою; 2а – верхня течія річки Путилівка (Миловичка за версією окремих авторів); 2б – нижня течія річки Путилівки (вважається частиною літописної Оличі); 3 – колишнє русло річки Миловички. Стрілки вказують напрямки течії. Топоніми: Зал. – нинішнє село Залісоче (колишнє передмістя Олики); Мил. – Миловиця (колишнє передмістя Олики); Ол. – сучасна Олика (разом з Миловицею); Ч – Чемерин.

Рис. 4. Сучасне супутникове фото Олики (вверху) та її макет XVII ст. з фондів колишнього Олицького історичного музею (внизу).

фактично на передовій, з лінією фронту за 2 км на захід. Проте вони не зазнали артилерійського обстрілу. Більшої шкоди завдало розквартирування тут російських військ.

Відносно нетривалий термін перебування Волині у складі Російської імперії (1793-1917 рр.) закінчився тим, що представники старшого покоління запитували: «Де ж та Україна?».

З очевидних причин історія Олики „нанизується" переважно на історію поколінь князів Радзивіллів. Одним із секретів тривалої, протягом чотирьох століть, непорушності радзивілівських володінь став особливий устрій механізму спадковості, коли маєток успадковувався старшим у роді – так звана ординація або майорат.

Волинський «майдан» 1934 р. Проте новітній період історії Олики має унікальні саме українські особливості [6]. У містечку в 1925-32 рр. діяла найбільша на Волині Олицька філія Луцької повітової „Просвіти", яка стала колискою для майбутнього комуністичного та націоналістичного підпілля. В 1930 р. тут був створений Олицький підпільний райком КПЗУ на чолі підпільної партійної організації на території кількох сучасних районів Волині та Рівненщини, до якої входили 230 осіб. Для порівняння: відома кожному представникові старшого покоління краснодонська «Молода гвардія», яка була найбільшою підпільною організацією в Європі періоду Другої світової війни, мала не більше 110 підпільників [7].

14 лютого 1934 р. в Олиці розпочався, висловлюючись сучасною мовою, Волинський „майдан" – рільничий (ярмарковий) страйк тривалістю майже три місяці, який охопив територію 130 сіл з населенням 80 тис. осіб. Згадка про цю подію в українській радянській історіографії попала навіть в таке насичене інформацією видання як Український енциклопедичний словник під назвою «Олицька першотравнева демонстрація» [8]. Щоправда, тут змішані дві події: власне Олицький страйк та Ківерцівська першотравнева демонстрація – одна з акцій у рамках згаданого страйку [9]. Проте з дивних причин цей факт не попав до сучасної Енциклопедії історії України – вочевидь тому, що не відповідає концепції її статті про КПЗУ, відповідно до якої з початку 1930-х рр. ця партія втратила зв'язок з масами [10]. Проте невблаганні закони логіки визначають, що якщо окремий (значущий – як для історії) факт не відповідає певній концепції, то невірною є саме вона.

Олицький феномен. Українська преса минулого року рясніла тематикою щодо Волинської трагедії або різанини 1943 року. Проте в Олиці з її потужними комуністичною та націоналістичною організаціями взагалі не було братовбивства. Цьому є два пояснення: загалом традиційно високий освітній і культурний рівень населення та виховання майбутніх підпільників в одній „Просвіті" [11].

У 1938 р. населення Олики складало 6087 осіб (українців – 2500, поляків –733, решта – євреї).

Розчленоване місто. Унікальною, проте вже зі знаком „мінус", є втрата Оликою статусу міста в 1939 р. Для цього її штучно розчленували на нинішню Олику та окремі села-колишні передмістя: Гор'янівку, Залісоче, Миловицю. Робилось це за принципом: одне село – один колгосп та одна сільрада. Потім цей принцип багаторазово та безсистемно переплутувався – за винятком того, що вона не повернула собі історичні межі. Натомість отримала знущальний статус селища міського типу, хоча й районного центру. Її подальшій маргіналізації «сприяли» спершу перенесення райцентру в Цумань (де на той час не було жодного метра шосе), а пізніше – в Ківерці, куди найкраще було добиратись аж… через обласний центр.

Невігластво та подвижництво. З точки зору культурної спадщини 1939 р. приніс для Олики втрату колекцій замку Радзивіллів „зусиллями" експедицій зі столичних російських музеїв, нечистих на руку співробітників НКВС та військових артилерійського полку, який тут квартирував, використовуючи для опалення… старовинні фоліанти.

Автор на все життя запам'ятав два абсолютно контрастних явища, пов'язаних з цими колекціями, після відвідування Волинського краєзнавчого музею на початку 90-х рр. Тут в запасниках чекала на реставрацію ціла галерея старовинних портретів із колекцій замку, ушкоджених хрест-навхрест «зі всією пролетарською ненавистю» ножами російських солдат – імовірно, за класовою ознакою. Лише на початку 2000-х рр. була завершена їхня реставрація та вони стали доступними для відвідувачів музею.

Зовсім інший приклад високої людської культури та патріотизму пов'язаний з перлиною колекції, полотном іспанського живописця Х. Рібери „Святий Ієронім" (1644), яке частково ушкодженим теж попало до запасників цього ж музею. Воно чудом уціліло в роки фашистської окупації, а потім було реставроване. Проте на цей шедевр активно посягали столичні художні галереї. Лише самовідданими зусиллями директора музею В. Пономарьової (1927-92) воно було збережене на Волині. В період, коли вона працювала директором (1959-63 рр.) бурхливу діяльність щодо вилучення в свої фонди цього шедевру світового мистецтва розпочав „Ермітаж". Кілька разів довелось Варварі Захарівні витримати натиск – ціною двох доган – іменитих суперників з тодішнього Ленінграду. Зрештою це вартувало їй посади – «заслання» на роботу до Луцького педагогічного інституту на скромну посаду інспектора відділу кадрів, де й

працювала до кінця життя. Тепер це полотно є окрасою художнього відділу музею, розташованого у замку Любарта в Луцьку. На щастя, в людській спільноті завжди знаходяться справжні подвижники, якими, як відомо, рухається світ.

Війна та варварство. Внаслідок бомбувань 27.06.1941р. була знищена практично вся забудова центральної частини Олики, яка належала переважно єврейській громаді – 404 будинки та 326 господарських будівель. При цьому, як і в 1915-16 рр., радзивіллівські споруди залишились практично неушкодженими. Імовірно, німці пам'ятали, що Радзивілли – вихідці «зі своїх». У цьому, дріб'язковому на перший погляд факті, проглядає дуже важлива істина: державна еліта не повинна працювати на взаємознищення. На жаль при всій її простоті, вона так і залишається недосяжною для національної еліти України.

У 1944 р. під час визволення від німецької окупації замок був спалений, а в 50-60-х рр. – відбудований та перепланований для потреб обласної психіатричної лікарні. При цьому була знесена частина валів, які закривали зовні стіни першого поверху палацу; в останніх улаштовані вікна та двері.

Друга світова війна завдала Олиці не тільки великих матеріальних збитків, але й не менших – у культурній сфері, якщо говорити про неї в найширшому розумінні. Це було зумовлено вакуумом в олицькій громаді цього періоду її носіїв – навіть не важливо якої політичної орієнтації, оскільки війна завжди забирає найкращих. Зокрема, був знищений костьольний орган – фактично, розтягнутий на окремі елементи його конструкції. Радзивілли вважали цей орган одним з найкращих у Європі та прирівнювали його вартість до вартості всього маєтку. Ще більшим варварством було розграбування крипти костьолу з його почесними похованнями.

30 червня 1942 р. гітлерівці розстріляли понад 4 тис. осіб єврейського населення містечка. Ще одним актом варварства стало знищення старовинного єврейського кладовища, причому німецька адміністрація використала кам'яні намогильні пам'ятники для замощування вулиць у центрі Олики.

Уже в радянський час перестало, фактично, існувати велике польське кладовище; нині лише поодинокі пам'ятники нагадують про нього. Влада, наскільки можна зрозуміти, такого мародерства не заохочувала, проте й не заважала йому. Здається, настав час місцевій громаді вибачитись перед нащадками тих, хто знайшов тут останній спочинок.

У 90-х рр. зусиллями римо-католицької церкви був відбудований і почав функціонувати костьол св. Петра і Павла, розпочались і продовжуються реставраційні роботи на комплексі колегіального костьолу.

III. Чи мала право Олика на поважний ювілей?

Історія з юриспруденцією. У кінці минулого століття Олика відмітила свій 850-річний ювілей. Точкою його відліку став запис після 25 грудня 1149 р. у Київському літописі: «І прийшла Ізяславу вість, що Юрій прибув до брата свого Вячеслава *в Пересопницю*. А Ізяслав розповів [про це] уграм, і Болеславу, і брату його Індрихові, і рушили вони полками своїми од Луцька і, пішовши, стали коло [города] Чемерина на [ріці] Оличі». Так він цитується у перекладі з давньоруської Л.Махновця (1919-93) у грунтовному виданні „Літопис Руський" [12] (далі „ЛР"), де публікуються тексти цього літопису за Іпатським списком. (Тут те, що наведено у квадратних дужках, є додатками від перекладача).

Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.01 р. №878 містечко включене до списку історичних населених місць України з датою першої писемної згадки 1149 рік. Десятку-другому спеціалістів, які протягом останніх двох століть щільно переймалися історією цього куточка Волині, відома неоднозначність тлумачення власної назви Олика: населений пункт чи ріка. І це, зрештою, не завадило скромному святкуванню ювілею. Проте згодом появився історичний нарис С. Терського „Олика" [13], який переадресовує цитовану першу згадку виключно до гідроніму Олика, іншими словами – до назви річки.

Більше того, лист, отриманий восени 2008 р. Олицькою селищною радою з Волинської обласної держадміністрації, категорично стверджував: «Думка, яка побутує в історіографії про першу згадку Олики у 1149 році, є неправильною» [14]. Що стосується цього листа, то він свідчить лише про службову невідповідність його автора-державного службовця. Єдине, чим він міг керуватися у цьому питанні, є вже згадана чинна урядова постанова. В іншому випадку треба спершу внести зміни в її текст. Ці твердження автора є цілком авторитетними як колишнього держслужбовця 3-го рангу (тобто – рівня заступника міністра), в активі якого понад двадцяти законодавчих актів.

Тут, правда, ще й могло бути певне лукавство, бо іншою постановою Кабінету Міністрів України від 20.11.00 р. №1766 „Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать

до державної частини Музейного фонду України" визначено, що в Олиці є історичний музей. Дійсно, такий музей був створений зусиллями педагога-історика та справжнього подвижника П. Жуковського (1919-95). Звичайно, музей мав експонати переважно недалекого минулого Олики, проте були й старовинні раритети, зокрема, монети, знайдені в містечку [15]. На жаль, про це йдеться в минулому часі, оскільки нині від експонатів залишились лише купи паперів та фотографій у місцевій школі [3 (с. 449-451)]. Якщо стати на точку зору згаданого держслужбовця, то Олика з гідного 3-го місця за старшістю на Волині після Луцька та Володимир-Волинського переходить десь у середину списку історичних населених місць, отже ніби й втрата музею не є вже такою важливою...

Строго відповідно до букви та духу історичних документів. Проте такий адміністративний підхід не може бути поширений на наукову частину висновку С. Терського, яка вимагає, як мінімум, аналізу її обґрунтованості.

Автор цих рядків є професійним науковцем-фізиком та енергетиком і добре розуміє ризик „заступання" на чужу наукову територію. Кілька обставин змушують його втрутитись у дискусію, порушуючи цей принцип.

1) Гуманітарні науки, порівнюючи з колом наукових інтересів автора, мають ту перевагу, що вони часто є загально зрозумілими для широкого кола осіб та зачіпають їх „за живе", у цьому випадку – й автора цих рядків. Інший разючий приклад – реакція на „вкорочення віку" Олики заслуженого журналіста України П.Боярчука (1946-2013), який відійшов у вічність, так і вважаючи за особисту образу висновок С.Терського [3 (с. 452-460)].

2) Автор є оличанином і за походженням, і за світовідчуттям, і за фактом регулярної тут присутності – отже відноситься до тих, хто протягом віків творив та успадковував місцеву топоніміку. Тому на відміну від учених, які досліджували минуле Олики „на кінчику пера" (тобто на основі книжних знань), має переваги щодо знання і місцевої топоніміки, і топографії.

3) Універсальним інструментом для всіх наук є логіка, отже користуючись саме нею, мінімізуємо ризик попасти „на слизьке".

4) Трапилось так, що в автора стосовно подій вітчизняної історії середини XII ст. є дивне, на перший погляд, відчуття „тісноти світу цього". Воно зумовлене двома обставинами.

Перша, це щира публікація щодо стану пам'яток містечка, опублікована у вигляді відкритого листа до земляків "Це наша пам'ять" у 1988 р. [16], яка не могла оминути згаданої вище літописної згадки про Олику. Отже автор добре знав, що вона пов'язана з ім'ям князя Ю. Долгорукого. До речі, ця публікація перекликається з уже цитованою книгою Ю. Крашевського [4], проте вона ґрунтується на інших технічних засобах: автор спостерігав тоді Олику з висоти польоту літака АН-24.

Друга, в автора є дещо несподіваний – як для його основного фаху – досвід виконання функцій замовника стосовно археологічних досліджень на території нині відбудованого Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві та колишнього Межигірського монастиря у зв'язку з пошуками так званої „бібліотеки Ярослава Мудрого". Вони проводилися, коли автор був обраний депутатом Київської міськради, головою Комітету з питань науки, технологій та інформатизації цієї ради, а пізніше – став головою Комітету з питань науки та технологій Київської міськдержадміністрації. Наукову частину цих досліджень забезпечував керівник архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України В. Харламов (1946-96). Йому ж за кілька років до того довелось потурбувати в процесі проведення роз-копок у храмі Спаса на Берестові прах, як тоді вважалося, Юрія Долгорукого. Отже автор ніби ма-теріально – через один потиск рук – зіткнувся з носієм подій, пов'язаних із першою літописною згадкою про свою малу Батьківщину...

Щоб логічно завершити цю паралель – ми випустили тоді розпорядження представника Президента у Києві від 5.08.92 р. №798, з якого, власне, розпочався перший етап відбудови Михайлівського Золотоверхого монастиря – проведення археологічних досліджень на території та стану фундаментів [17]. Менш вдалими – з поза наукових причин – стали пошуки „бібліотеки Ярослава Мудрого", проте це – тема окремої публікації.

Тоді ж автор визначив для себе корінну різницю щодо стану пам'яток між Західною Україною та Центральною і Східною. Дійсно, Олика є, фактично, вершиною «золотого» західноукраїнського меридіана Дубно – Кременець – Вишневець – Збараж – Тернопіль – Теребов-ля аж до Чернівців. Тут що не містечко, то цілі пласти історії та її німі свідки – пам'ятники старовини. Після «Золотоверхого» з гіркотою зрозумів, чому аналог такого меридіана відсутній у Центральній чи Східній Україні: тут пройшов невблаганний бульдозер бездушності або ж революційної доцільності.

Повертаючись до першої згадки про Олику, злід зазначити, що її зазвичай подають як „Оличу",

відповідно до Іпатського списку, одночасно тут йдеться про „Че**рем**ин" [18 (с. 387)] – останнє не відповідає ні сучасній назві села, ні версії „РЛ" (с. 227). Проте у Хлєбниківському списку ці топоніми подані так: „на Олиці" та „Че**мер**ина" (обидва відповідають сучасним варіантам); при цьому останній з них є виправленням у тексті поверх попереднього варіанту „Че**рем**ина" [18 (с. 386)]. Зважаючи, що Іпатський список скопійований на півночі Русі на початку XIV ст., а Хлєбниківський – в Україні в XVI ст., але з оригіналу, який є давніший, ніж у варіанті Іпатського списку [12 (с. VI)], то можна було б зробити висновок, що більш точним та таким, що відповідає українським реаліям є саме Хлєбниківський список.

Практично ніхто з авторів-оликознавців не використовує топонім „Че**рем**ин" за Іпатським списком. Проте значного поширення чомусь набула версія топоніму „Олича", а тим більше – у варіанті його гідроніму. Якщо вже йдеться про „Чемерин" саме за Хлєбниківським списком, то логічно було б обмежитись і донині звичним „на Олиці". У всякому випадку, в цій публікації далі йдеться про сучасні топоніми Олика та Чемерин – аналогічно як автор „РЛ" вчиняє, наприклад, з Луцьком, який мав багато варіантів літописного написання [12 (с. IX)].

Аналізуючи далі ситуацію щодо першої згадки про Олику та її подальшу історію, слід зазначити, що С.Терський дає доволі детальну бібліографію стосовно цієї проблематики; це звільняє автора від її дублювання – отже тут цитуються лише мінімально необхідні для обґрунтування висновків джерела.

Олика: топонім чи гідронім? Першопричиною всіх непорозумінь стосовно першої згадки про Олику стало штучне приведення у відповідність між собою доволі поширених гідронімів Олуча, Оличка (щодо інших рік у кількох областях України й Білорусії) та назви сучасного містечка Олика. Дійсно, лише в межах, близьких до історичної Волині, в „Словнику гідронімів України" йдеться про три Олички – ліву притоку Стиру (Луцький та Ківерцівський р-ни Волинської обл., правої притоки Клецьки (Корецький р-н Ровенської обл.) та вже згадане урочище біля сучасної Олики (версія, яка випливає з „РЛ"). Крім того, згадується Олуча басейну Случі (Красилівський р-н Хмельницької обл.) [19].

Про роль прийменника в історії. Ще одним коренем проблеми є прийменник „на" перед словом „Оличі", що зумовило його тлумачення окремими авторами як назви урочища чи річки. Проте сам „ЛР" не диктує такий висновок. Узагалі, для автора цих рядків чи його земляків таке питання не виникає, бо якщо звернутись до іншого олицького передмістя Залісоче та його „мікрорайону" Дворець (де автор мав задоволення провестм свої дитячі роки), то подібна до літописної граматична форма нині має такий же вигляд: поблизу Дворця на Залісочі (в останньому однакове закінчення з „Оличі"), характеризуючи останнім населений пункт (точніше – його територію), а не урочище. Якщо зважити на більш вірогідний варіант літописної згадки „біля Чемерина на Оли**ц**і" (за Хлєбниківським списком), то іншим аналогом може бути „поблизу ринку на Миловиці" з аналогічними висновками.

Щодо вживання прийменника „на", то воно відповідно до правил граматики української мови визначається узвичаєним способом використання і не має якихось жорстких норм. Визначимось щодо можливості перенесення наведеного в попередньому абзаці „узвичаєного" способу вживання цього прийменника стосовно подій 865-річної давнини на прикладі географічних назв в „ЛР", які закінчуються у місцевому відмінку на „...чи" або „...ці". У зв'язку з подіями 1158 р. тут, наприклад, двічі використане словосполучення „на Білчиці" („ЛР", с. 272) стосовно *села*, правда у нинішній Білорусі. Ще більш вдалою є така знахідка від 1161 р.: „Тоді ж Мстислав [Ізяславович] рушив із [города] Володимира на Володимира Андрійовича до [города] Пересопниці. І, прийшовши, став він на [селі] Вибучі…" („ЛР", с. 284). Тут йдеться про літописне *село* Млинівського району на Рівненщині, яке знаходилось біля нинішнього Пісникова і до того ж на одному з потічків, які перекладач „ЛР" (с. 543), а вслід за ним і автор нарису „Олика", ідентифікують з нібито застарілою проміжною назвою річки Миловичка (нинішня Путилівка). Вжито воно в тій же граматичній формі. Отже, за цією формою вживання прийменника „на" у тексті літопису аж ніяк не випливає, що йдеться про ріку, а не населений пункт.

Якщо аналізувати дещо ширше особливості вживання прийменників в „ЛР" стосовно географічних об'єктів – маючи на увазі також відому „проблему" сучасної російської мови: „**на** Вкраїні" чи „**в** Україні" – то можна зробити висновок, що істотних змін з часу написання цього літопису не трапилося. Зокрема, якщо в тексті йдеться про територію взагалі, що відповідає населеному пункту, то застосовується „на", якщо ж про конкретний населений пункт, то – „в". Інша справа – це автор занотував зі слів члена редакційної колегії «ЛР» акад. НАНУ П.Толочка ще в жовтні 1992 р., – що у процесі видання „ЛР" були вивірені не всі власні назви (строго ця робота виконана лише щодо Київщини). Отже, з точки зору автора цих рядків, у першій літописній згадці йдеться про Олику саме як її територію.

Більше того, відсутня будь-яка логіка в тому, щоб локалізувати згадані в „ЛР" події спершу біля „города Чемерина", а потім привести у невизначеність їх уздовж течії „річки Оличі" протяжністю 60 км!

Або більше того – залишити можливість віднесення їх до інших Олуч чи Оличок (нагадаємо, їх є кілька серед річок Дніпровського басейну). Очевидно, автор запису спершу повідомляє про точні координати подій біля маловідомого Чемерина, а тоді вже конкретизує, де знаходиться сам Чемерин: на Олиці [її території – *В.Ж.*]. Саме так поступає автор літописного тексту щодо інших подій уже від 28.08.1150 р.: „Володимирко же ста у Кыева, у Теремца..." („ЛР", с. 233 – за Лаврентіївським списком). Тут знову йдеться про точні координати подій біля маловідомого села Теремца і конкретизація: біля Києва. І що характерно – не на ближній *річці* Нивці, чи дещо дальшому Дніпрі.

Ще одна немаловажна обставина. Згаданий раніше „олицький" фрагмент тексту Київського літопису відноситься до періоду, який з великою імовірністю належав руці київського боярина Петра Бориславича, людині високоосвіченій і, фактично, канцлеру князя Ізяслава. За висновками П.Толочка автор фрагменту тексту був безпосередньо присутнім у цьому поході [20]. Отже виглядає малоімовірним використання ним гідроніма Олича, характерного для кількох річок історичної Волині.

Що стосується особливостей прочитання „ЛР", то цілком можна було б довіритись „батькам" волинського краєзнавства та В. Пероговському [21] та А. Сендульському [5], які однозначно пов'язують першу згадку про Олику як про населений пункт. Основна перевага їхньої аргументації полягає в тому, що вони, як можна зрозуміти, проводили дослідження не тільки „на кінчику пера", а й безпосередньо відвідували об'єкт досліджень; крім того, вони загалом були ближче до тих подій на півтора століття та могли краще відчували „фактуру" літописних матеріалів, постійно працюючи з ними.

Ще не пройшло й місяця як автор направив попередній, більш вузький, варіант цього матеріалу до столичного журналу „Праці Центру пам'яткознавства", як у процесі опрацювання вже згаданого рукопису священика М.Червінського стало відомим трактування цих же подій автором рукопису: „Олика була в ту ранню пору вже відомим поселенням, оскільки літописець поясняє вказуванням на Олику місцеположення Чемерина". Він згадує також про річечку Оличку, яка протікала колись „по довгому яру, що тягнеться від східного кінця нинішнього містечка Олика далі на південь..., проте нині від неї залишились лише незначні сліди". Це лише підсилює тезу автора цих рядків щодо неминучих втрат інформації від покоління до покоління людей. Проте нічого не змінює в системі міркувань щодо першої згадки про Олику, оскільки русло цієї пересохлої річечки було „віддалене від Чемерина на верст 4 – 5".

Тонкощі топоніміки. Не можна сказати, що й автор нарису „Олика" зробив свої висновки на основі загальних міркувань, більше того, він проводив тут археологічні розкопки – проте все таки в Чемерині, а не Олиці. Разом з тим, його висновки теж ґрунтуються, зрештою, на добре відомих спеціалістам літературних джерелах. Однак, здійснюючи аналіз топонімічної інформації, С.Терський припускається низки неточностей, а відтак – позбавляє його об'єктивності.

1) Як він м'яко стверджує, „гідронім „Олича" в наш час місцевим населенням практично не вживається". Буде набагато точніше сказати, що взагалі не вживається. Ця версія існує в історичній та краєзнавчій літературі, але відсутня „в пам'яті" оличан; тим більше, що вона не відповідає кільком фольклорними матеріалам, які вперто виводять „Олику" як топонім. Щодо власне назви містечка, то автору відомо принаймні чотири версії його походження.

Перша – на рівні усного дитячого спілкування: „Якось їхав князь (чи через поселення і був вражений місцевими торгами: „*О, лика* скільки!" Звідси й походить назва містечка Олика".

Друга – найбільш відома, на рівні прислів'я, яке приводив ще дослідник волинської минувшини В. Пероговський [21]: „Олика – на лика!".

Ще один варіант такої поговірки „Олика – на лика, Клевань – на дєди (жебраки – *Ж.В.*), Дережне – місто поважне" (йдеться про містечка на північний схід від Олики уздовж уже згадуваного Клеванського шляху) [5].

Четверта версія знову ж таки підтверджує – хоч і не так явно – походження назви містечка від лика. Її автор знайшов у… дитячій книжечці „Люлі-люлі-люлеса" (К.: Веселка, 1992 р.) Тут Олика згадується у такому варіанті давньої однойменної дитячої пісеньки:

Люлі, люлі, люліса,
Вербовії колеса.
А соснова вісь, вісь,
А дід бабу віз, віз.
…
Завіз бабу до Олики,
Купив бабі черевики.
– Носи, бабо, поки вмреш,
Черевики не зітреш.

Усі вони так чи інакше пов'язані з ликом – внутрішньою частиною кори молодих листяних дерев, переважно липи, яка використовувалась для виробництва взуття (так звані личаки), обшивки возів, саней тощо. В уже згаданих публікаціях В. Пероговського та А. Сендульського йдеться про те, що поліщуки привозять в Олику на ярмарок велику кількість лика. Оскільки технології в той період розвивались дуже повільно, то можна вважати, що ця картина, спостережувана в середині XIX ст., була характерною для містечка і за багато століть до того. Тому оличани й виводять назву свого містечка саме від слова «лика», не пов'язуючи її з *гідронімом* Олика.

2) Далі автор нарису „Олика" стверджує, з відповідними посиланнями, що „документи XIV – XVII ст. подають у цьому районі лише ріку Олику".

Проте в грамоті князя Любарта Гедиміновича про передачу сіл на користь соборної церкви Іоанна Богослова в Луцьку від 8 грудня 1322 р. (інша версія – 1383 року) [22] тричі йдеться – за контекстом – про Олику саме як про населений пункт: „тою дорогою до перереского гостинца с Луцка до Олыки, а покинувши гостинец Олышский вправо, а другую до Поддубец... просто к гостинцу до Жыдичина от Олыки...".

3) Єдиним переконливим у системі міркувань автора нарису „Олика" мало б стати таке цитування (воно, до речі, теж давно відоме і тому нічого не змінює) з посиланням на грамоту великого князя Свидригайла, якою Ленкові Зарубичу були передані у власність села в Луцькій і Кременецькій волостях від 27.12.1433 р. [23]: „ ...записали Ленкові Зарубичу села в луцькій землі: Олику на річці Олиці, і Мительно, і Довгошиї..." Воно, імовірно, має свідчити про те, що в „РЛ" йшлося саме про гідронім „Олика". Проте і тут є свої заперечення. Гідронім на відміну, наприклад, від назви села не так вже й часто використовується в усній мові населенням (принаймні, на Волині), бо зазвичай йдуть просто „на річку" або „через річку", не застосовуючи власну назву; тому воно не надто чутливе до місцевого гідроніму. Що ж до назви річки в Олиці, то не відомо, яким саме джерелом користувався автор грамоти: можливо це був один з варіантів того ж „РЛ"; в іншому випадку мова йшла б про місце, *де одна з рік впадає в іншу*. Щоб не бути голослівним щодо нечутливості до гідронімів, нагадаємо, що навіть в наш освічений час з великою кількістю наукової та популярної літератури, географічних карт і бібліотек нічого не завадило десяткам авторів (зокрема, свого часу й автору цих рядків [24]) повторювати, що Олика знаходиться при впадінні... давно вже не існуючої річки Миловички в Путилівку.

4) Стверджується, що „гідронім Путилівка вперше зустрічається в документах та літературі з XIX ст. Це, можливо, пов'язано з прибуттям селян-переселенців із Наддніпрянщини, внаслідок чого назви малих рік на Волині зазнають суттєвих змін".

Проте в книзі [1 (с. 116-117)], яка цитується тут з переліку джерел С.Терського сказано, що „в 1563 г. мещанин из г. Олыка Федор Пинчук совместно с войтом г. Белев решили взять в аренду Поиловский пруд, принадлежавший шляхтичам Шпаковским и Яну Зарецкому". Враховуючи, що село Білів знаходиться поблизу в нинішній Рівненській області, можна стверджувати, що в згаданому фрагменті тексту припущена помилка, а йдеться, фактично, про Путилівський став, бо інших близьких за звучанням гідронімів тут немає.

5) Не можна вважати переконливою також спробу С.Терського підтвердити існування гідроніма „Олича" (частиною цієї ріки мала б бути нинішня Оселиця) його зв'язком з існуванням колись села Оличка та однойменної річечки в нижній течії р. Путилівки за тієї простої причини, що Оселиця-Оличка є лише *рукавом* Путилівки у середній її течії, тобто вона тут припиняє своє існування як окрема ріка. Це добре видно навіть з рис. 3, який є фрагментом аналогічного рис. 6 з нарису „Олика" – з уточненими тут назвами рік та поселень. Отже, якщо вже говорити про зв'язок, то він мав би бути з *поселенням Олика* на згаданій Путилівці.

Таким чином, система доказів того, що „Оличка" – це гідронім за С.Терським, повністю руйнується. Зрештою він суперечить і сам собі, бо в анотації до книги йдеться, що „Перша писемна згадка про місто Олику – один з визначних історичних центрів Волині – відноситься до 1149 р."

Топонімічні метаморфози. Так чи інакше, автора цих рядків завжди бентежили дивні метаморфози, які відбувались з „олицькими" гідронімами згідно з історичною літературою, зокрема – за даними нарису „Олика". Оличанам добре відомо, що містечко розташоване при впадінні річки Осенище (варіант – Оселиця) у Путилівку. Перша з них протікає через Чемерин, тому вважається, що „літописна Олича" – це сучасна Осенище й наступна течія Путилівки. За публікаціями періоду з другої половини XIX ст. випливає, що сучасна Осенище – це Путилівка, а в неї впадає річка Миловичка, яку асоціюють з нинішньою верхньою течією Путилівки. І вже десь з другої половини XX ст. з незрозумілих причин назви згаданих рік отримали сучасне звучання (див. рис. 3).

Згадані метаморфози кінця XIX ст. випливають з добре відомих спеціалістам пластам наукової літератури, *за межі якої не вийшла і джерельна база нарису „Олика”*. Тому стало зрозумілим, що для встановлення істини треба розширити коло пошуків інформації.

Виходячи з таких міркувань автор улітку 2012 р. спеціально відвідав верхів'я трьох струмків у Млинівському районі на Рівненщині, які зрештою утворюють річку Путилівку. Їхні витоки знаходяться біля сіл Привітне (застаріла назва – Корито), Малин та Пісників. У процесі поїздки автор опитав щонайменше три десятки сельчан, кожен з яких вважав, що саме їхній потічок і є Путилівкою, проте заперечував будь-які інші варіанти її назви, такі як, наприклад, Миловичка чи Олика, Оличка. Таким чином, версія щодо гідроніму Олика в цьому районі, як і супутні їй, не мають фактичної підтримки на рівні „пам'яті” місцевого населення, яке власне і є творцем та спадкоємцем топонімічної інформації. Відсутні такі асоціації і серед кількох тисяч оличан, про що добре відомо автору з дитинства.

С. Терський визначає нинішню Путилівку як колишню Миловичку, посилаючись на співзвучність її назви з олицьким передмістям Миловиця, яке розташоване уздовж цієї ріки на її лівому березі. Проте це не так. Якось автор записав спогади олицького освітянина В.Миськовця (1918-98) – людини добре освіченої та небайдужої до історії Батьківщини – в яких він за розповідями свого діда чітко визначає річку Миловичку як таку, що протікала колись *між* власне старою Оликою та Миловицею (рис. 3). Хто бував на вже згадуваних знаменитих олицьких базарах, той неодмінно перетинав її залишки ділянкою шосейної дороги, що проходить по низинній місцевості (нагадування про заплаву цієї річки) перед самим базаром. Наочним підтвердженням її колишнього існування є нинішня супутникова карта Олики, на якій чітко спостерігається колишня частина заплави цієї річки при її впадінні в Путилівку (див. рис. 4, де колишнє гирло позначене літерою „М”).

Річка ця починалась з двох тоді потужних джерел недалеко від колишнього олицького колгоспу (місцевість Пастовинь). Вона була дуже коротенькою (чому, до речі, відповідає зменшувальна форма її назви), проте мала важливе оборонне значення, оскільки протікала уздовж зовнішніх оборонних валів середньовічної Олики з південного напрямку, істотно ускладнюючи доступ до них. Саме в цих валах знаходилась Дубенська брама – певний аналог Луцької брами, яка збереглась до нині в передмісті Залісоче. Дубенську браму розібрали російські солдати в Першу світову війну для замощування дороги через заплаву Миловички, яка повинна була витримувати значні обсяги тривалих транспортних поставок для армії протягом півроку перед уже згаданим вище Брусиловським проривом. Про це автору розповідав теж колишній освітянин, а потім голова місцевого колгоспу П.Ярощук (нар. 1931 р.) – знову ж таки за спогадами свого діда.

Власне про такий варіант гідроніму Миловичка автор цих рядків писав ще в 1994 р. у серії публікацій „Перлина чи руїна?” у місцевій пресі [24 (14 травня)], а автор історичного нарису мав би розглянути й таку версію.

Засекречена топоніміка. Нарешті – ключова проблема, щодо річки Путилівки. Відповідь виявилась дуже простою і пов'язана вона з детальною картою Західної частини Російської імперії (масштаб – 10 верст в одному дюймі, тобто 4,2 км в 1 см) – так званою картою Шуберта видання 1840 року [25]. (Генерал-лейтенант Шуберт Ф.Ф. очолював цю грандіозну роботу Військово-Топографічного відомства; сама карта складається з великої кількості листів розміром 60х80 см.) Саме тут ні позначення „Путилівка”, ні „Миловичка” не відповідають фактичним нинішнім. Про недоліки картографічних джерел, пов'язаних з некоректним зверненням до назв річок, вказував ще П.Маштаков [26].

Звісно, всі історичні описи Олики XIX ст., ґрунтувались на цій детальній карті, що й стало джерелом топонімічних непорозумінь.

Ці неточності були усунені на так званій „триверстовці” – ще більш детальній (3 версти в одному дюймі, або 1,26 км в 1 см) карті Російської імперії [27]. Зараз її важко точно датувати. Проте цілком очевидно, що така ще більш грандіозна робота тривала не один десяток років і розпочиналась може й паралельно з картою Шуберта або ж з невеликим часовим розривом. Тут уже назви „Осенище” та „Путилівка” відповідають нинішнім, а Миловичка відсутня взагалі – як і не була позначена сама ця річечка на карті Шуберта. Зрозуміло, що це є просто виправленням раніше допущених неточностей, оскільки протягом кількох десятиліть фактичні назви річок ні з того, ні з цього помінятись не могли. Тим більше, що це відповідає згаданому коментареві П.Маштакова. Малоімовірно, щоб ця карта була особливо доступною для науковців початку XX ст., бо все таки це – військова карта.

Проте і це не головне. Увагу автора одразу привернув знаменитий гриф радянських часів „Секретно” стандартним чорнильним штампом на кожному окремому аркуші обох цих карт – і Шуберта, і „триверстовки”. Причому вони залишались засекреченими ще навіть в умовах активного супутникового

фотографування. Це означає, що фактично ці карти як джерела досліджень були вилучені з наукового обороту, бо дуже рідко гуманітарії мали допуск до секретних джерел. А якщо автор цих рядків, наприклад, і володів відповідним допуском, то все одно він не поширювався на всі види інформації, а тільки на ті, що входили до „службових обов'язків". Зняли цей гриф лише у середині 90-х років. Це і пояснює, чому плутанина з олицькими гідронімами тривала понад століття, включаючи історичний нарис „Олика". Проте це не означає, що автор нарису не мав бути знайомим з цими джерелами.

Згадана вище плутанина гідроніму з топонімом Олика ввела в оману навіть такого досвідченого дослідника як перекладача з давньоруської „ЛР" Л.Махновця. Коментуючи події, пов'язані з літописною згадкою про містечко, упорядник видання помилково відносить "Оличу" до *нинішнього* гідроніму Оличка – а це згідно із "Словником гідронімів України" притока Стиру, що протікає на території Луцького району [19 (с. 397-398)]. Внаслідок цього, в тлумаченні подій, пов'язаних із протисто-янням князів Ізяслава та Юрія після Різдва напередодні 1150 р., тут, а пізніше в книзі П.Толочка "Історичні портрети" [28] зроблений висновок, що Ізяслав з союзниками після от-римання повідомлення щодо виступу Володимирка Галицького на стороні Юрія (див. вище) відступили з Луцька до Олички. Хоча, фактично, вони підійшли ближче до супротивника, який перебував у Пересопниці, зупи-нившись поблизу нинішнього Чемерина.

Олика – острів. „Ключиком" до розуміння особливостей заселення Олики-Чемерина є публікація польського археолога Р. Якимовича (1889-1951) [29], в якій ґрунтовно досліджується стратегічний шлях із Польщі до Києва, уздовж якого, власне, розгорталися події 1149-50 рр. Її автор, аналізуючи проходження цього шляху на місцевості виходить, у першу чергу, зі зручності переправи через річки. Він наголошує, що під Чемерином вона була зручною, „оскільки значна частина цього села, простягається поперек річкової долини". Отже, треба відштовхуватись від ландшафтних особливостей місцевості, про яку тут йдеться. Корінні оличани старшого віку добре знають, що їхнє містечко було фактично... островом. Одним з експонатів Олицького історичного музею (ще раз з гіркотою наголосимо: втраченого) був макет Олики XVII ст., виготовлений школярами (зокрема, майбутнім журналістом П.Боярчуком [3 (с. 38, 191)]) під керівництвом уже згаданого П. Ярощука (тоді, у 60-х рр. – молодого вчителя). Вже пізніше відомий дослідник волинської старовини Б. Колосок на основі чисто топографічних міркувань визнав його історично обґрунтованим і відтворив та використав цей макет у публікації [30]. Він, до речі, неодноразово бував в Олиці та в згаданій публікації теж ставить під сумнів твердження С. Терського щодо домінуючого значення в той історичний період Чемерина. Він же таким чином у приватному спілкуванні коментував міркування автора цих рядків: «Вивчення мною традицій будівництва давніх українських поселень беззаперечно доводить, що ієрархія поселення на острові, якщо там були умови для будівництва, була вищою, ніж на надзаплавній території. Острови, як правило, мають кращі природні захисні якості, які були важливі для верхівки розшарованого суспільства».

Макет Олики XVII ст. відтворений у цій роботі на малюнку нижче супутникової карти нинішньої Олики (рис. 4). Тут мають місце невелика різниця в масштабах та щодо орієнтації за сторонами світу, проте перше, що кидається в очі – значні водні простори, які оточували Олику ще кілька сотень років тому. Острівний характер містечку надавала саме річка Миловичка, частина вод якої, крім основна русла, була спрямована уздовж міських валів ліворуч з позиції читача. Північніше замку Радзивілів *З* тепер знаходиться передмістя Турчин *Т*, через який нині проходить дорога на Луцьк. У XII ст. не було ні Турчина, ні замку, а була лише широка заплава у місті злиття річок Осенище та Путилівка. Тож стратегічний шлях із Польщі до Києва, фрагмент якого *Ш* позначений на карті, цілком логічно огинав Олику та направлявся до зручної переправи в Чемерині. Слід нагадати також загальну тенденцію, згідно з якою у древні часи ріки, струмки та озера були більш повноводними та більш недоступними [31]. Непрямим свідченням щодо цього стосовно Путилівки може бути знахідка тут у 50-х рр. минулого століття великого корабельного якоря з ланцюгом [3 (с. 38-39)].

Культурний шар Олики чекає своїх дослідників. С. Терський у результаті археологічних досліджень знайшов багато знахідок, які свідчать про ремісничі досягнення Чемерина, проте не знайшов основного – де ж було городище? Місцевий же ландшафт такий, що йому тут просто ніде бути, точніше: єдине місце для цього – вниз по течії річки Осенище при її злитті з Путилівкою, іншими словами – в Олиці.

З точки зору автора цих рядків ці літописні поселення могли бути організованими приблизно так, як і Києва того часу – з укріпленим містом – власне старою Оликою та ремісничим присілком – Чемерином. Сама природа створила тут належні умови для оборони Олики на лівому березі Путилівки, де ця ріка об'єднується з водами річки Осенище серед болотистих, важко доступних заплав. Крім того, що ці ріки захищали містечко з півночі та сходу, воно ще й мало додатковий прихисток з півдня, який надавався

Миловичкою; вона як і Оселиця була лівою притокою Путилівки, впадаючи в неї приблизно на кілометр вище. (До речі, це – певний аналог з київськими притоками Дніпра – Либіддю та Почайною). Таким чином, залишався слабо захищеним, проте добре доступним для розвитку господарської діяльності, південно-західний напрямок, де й зафіксований літописний Чемерин. Саме тому тут – у місці відносної доступності – проходив і згаданий маршрутний шлях.

Загалом, здається очевидним, що логічніше було б провести розкопки в самій Олиці, не роблячи щодо неї висновків на підставі розкопок у... Чемерині. В Олиці, як вказує сам автор однойменного нарису (с. 6) археологічні розкопки практично не проводилися. Між тим, автор цих рядків у вже згадуваному циклі публікацій „Перлина чи руїна?" наголошував наявність в Олиці багатометрових культурних шарів [24 (с. (квітня)]. Вже зовсім недавно зі слів уже згадуваного П.Ярощука стало відомо, що при зведенні водонапірної башти на території обласної психіатричної лікарні будівельники прагнули досягти материкового ґрунту. Подолавши близько шести метрів глибини, воно досягли дерев'яних конструкцій з товстих колод і зупинились на цьому; справу завершив масивний шар бетону. Отже культурний шар містечка чекає на своїх археологів...

IV. Деякі історичні паралелі або про національну гордість українців

Завершуючи, автор цих рядків неодноразово бував у країнах Західної Європи і добре знає, що там великі міста – це, як правило, ділові центри, а „для душі" – мальовничі містечка. Наприклад, у Німеччині поважних гостей не ведуть для вечірнього спілкування до ресторану у великому місті, де йдуть ділові переговори. Вища гостинність – це запросити гостей в якесь з історичних містечок „для душі". Саме такі містечка України як Олика мають всі матеріальні та духовні передумови, щоб стати справжніми візитівками України. Проте, підсумовуючи матеріал цієї публікації, в численній на сьогодні літературі щодо старовинної Олики домінуючою є точка зору про неї, висловлена майже двісті років тому польським письменником Ю.Крашевським, як про руїну Волині. На жаль, у державі, як і її радянському попередникові, хронічно не вистачає ресурсів на підтримку культурної спадщини…

Автор уже зауважував, що вважає безглуздим співставлення офіційного „с.м.т." та назв старовинних міст і містечок, тому й вживає скромне означення „містечко", хоча населення колишніх олицьких передмість до цього часу йде „у місто".

Характерно, що вже в цих означеннях легко проглядається гра національних амбіцій. Для поляків Олика та її численні побратими Західної України та Білорусі завжди були містами. Прихід Російської держави означав пониження їх статусу до містечок (що їм ті „польські" міста, та ще й в „Малоросії"), ну а радянської – періоду активної політики деукраїнізації кінця 30-х рр. – до с.м.т. Втрата Оликою статусу міста в 1939 р. узагалі є більш, ніж дивною; принаймні, автору невідомі інші приклади штучного розчленування міст чи містечок. Унаслідок усіх цих перипетій населення містечка за станом на початок 1991 р. склало 3100 осіб, з них 3056 – українців, 28 – росіян, 9 – білорусів, 4 – поляків, по одному – євреїв, німців та латишів.

Проте й українській державі треба розправляти плечі. Отже, звертаючись до „владного Олімпу" Волинської області, варто було хоча б задіяти адміністративні можливості та, як перший крок, повернути Олиці її історичні межі та статус міста. Діяльність ця вимагає виходу зрештою на рівень Верховної Ради, проте нічого надзвичайно складного в цьому немає.

Насамкінець автор висловлює вдячність за корисні консультації ст. наук. співр. Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вер-над--ського канд. філол. наук Л. Гнатенко і наук. співр. відділу картографії цієї ж бібліотеки Шовкопляс Т.І., вченому секретареві Центру пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури канд. архітектури Б. Колоску та головному хранителю Волинського краєзнавчого музею Н. Пушкар за корисні консультації. Особлива подяка священику Стрітенської церкви о. Павлу (П. Шматюку) та церковному старості І. Новосаду за надані архівні матеріали.

1. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. – К.: Наукова думка – 1989. – 232 с.

2. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Т. 2. – К. – 1985. – С. 76 – 83.

3. Боярчук П. Радзивілли і стара Олика. – Луцьк. – 2013. – 504 с.

4. Kraszewski J. Wspomnenia Wołynia, Polesia i Litwy. – Wilno. – 1839. – 450 s.

5. Сендульський А. М. Олыка, Дубенского уезда // Волынские епархиальные ведомости. – 1878. – № 11.

6. Жовтянський В. Олицький феномен // Вільним шляхом. – 2012 р. – 15 вересня, 22 вересня, 24 листопада. 2013 р. – 2 лютого, 16 лютого, 2 березня, 16 березня, 30 березня, 13 липня, 20 липня, 27 липня, 3 серпня. Олицький феномен: Віктор Жовтянський: біобібліогр. нарис. – Ківерці. – 2013. – 79 с. (http://bibl-kiv.org.ua/publish.php?id=).

7. Бурковский А. „Молодая гвардия": 65-й реквием по погибшим // Рабочая газета. – 2008. – 28 нояб.

8. Олицька першотравнева демонстрація // Український енциклопедичний словник. – Т.2. – К. – 1987. – С. 569.

9. Ющковець П. Крізь терни і грози // Ленінським шляхом. – 1987. – 25 грудня. Миткалик А. Тоді, у тридцять четвертому... // Там само. – 1988. – 1 травня.

10. Комуністична партія Західної України // Енциклопедія історії України. – Т. 4. – К. – 2007. – С. 507 – 509.

11. Жовтянський В. Олицький феномен… 16 березня, 30 березня, 13 липня, 20 липня.

12. Літопис Руський. – К. – 1989. – С. 227.

13. Терський С. Олика. – Львів. – 2001. – С. 10 – 12.

14. Боярчук П.О. Хто поверне Олиці „украдене" свято? // Волинь-нова. – 2013. – 13 квітня.

15. Жуковський П. Скарбниця бойової і трудової слави // Ленінським шляхом. – 1972. – 28 грудня.

16. Жовтянський В. Це наша пам'ять // Ленінським шляхом. – 1988.– 20 березня.

17. Жовтянський. Від "Собору" до Собору // Дзеркало тижня. – 2004. – 11-17 вересня (http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/vid_soboru_do_soboru.html).

18. Полное собрание русских летописей. – Т.2. Ипатьевская летопись. – СПб. – 1908.

19. Словник гідронімів України. – К. – 1979. – С. 397 – 398.

20. Толочко П. Давньоруські літописи і літописці. – К. – 2005. – С. 146.

21. Пероговский В. Местечко Олыка // Волынские губернские ведомости. – 1869. – № 15 – 16.

22. Архив Юго-Западной России. – Ч.1. – Т. 6 – 1883. – С. 1 – 2.

23. Розов В. Українські грамоти XIV і першої половини XV ст. – К. – 1928. – С. 126 – 127.

24. Жовтянський В. Перлина чи руїна? // Вільним шляхом. – 1994 р. – 9 квітня, 16 квітня, 23 квітня, 30 квітня, 14 травня, 4 червня, 11 червня, 18 червня, 13 серпня.

25. Специальная карта Западной части Российской империи / Сост. и гравиров. Воен.-Топогр. Депо с 1826 по 1840 г. под рук. генерал-лейтенанта Ф. Шуберта. – 1:420000, 10 верст в дюйме. – СПб. –1840. – 59 л.

26. Маштаков П.Л. Список рек Днепровского бассейна. – СПб. – 1913. – С. I – VIII.

27. Военно-топографическая карта России, составленная в масштабе 3 версты в дюйме. – СПб.

28. Толочко П Історичні портрети. – К. – 1990. – С. 129.

29. Jakimowich R. Szlak wyprawy kijowskey Bołesława Chrobrego w świetle archeologii // Rocznik Wołyński/ - Równe. – T. 2. – 1933. – S. 10 – 96.

30. Колосок Б. Природна підоснова як чинник містобудівного розвитку Олики // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивілли в історії Волині та України. Матеріали XVIII Волин. наук.-практ. істор.-краєзн. конф.: Наук. зб. – Луцьк. – 2006. – С. 15 – 17.

31. Иванов П. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в. – Одесса. – 1895 . – С. 11.

Юлія КРИКУН ***(Київ)***

МОРАЛЬНА ТА ЕТИЧНА ПОВЕДІНКА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА КАРНОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА УКРАЇНЦІВ У ПРАЦЯХ ВЧЕНИХ 1920-х – 1930-х РОКІВ

Звичай як особливий регулятор суспільних відносин не діє відособлено. Найефективніших результатів (мається на увазі в системі соціального регулювання) він досягає, взаємодіючи з іншими регуляторами (правом, мораллю, релігією тощо), які у своїй сукупності охоплюються єдиним поняттям „соціальні норми". Становлення звичаєвого права завжди відбувалося у взаємодії з моральними принципами, настановами. А сам процес виникнення і розвитку звичаєвого права відображає характерні особливості розвитку моралі.

Тому, вчені практично одностайні у тому, що у звичаєвому праві українців високий статус мала така етична категорія, як мораль, поведінка, відповідно практикувалися й моральні покарання. Мораль також досить тісно переплітається з карним звичаєвим правом. А Р. Лащенко зауважив, що характерним елементом звичаєво-правового світогляду українців є усвідомлення, що „мораль і право, закони Божі й людські зливалися... майже в одну цілість, в одну єдину норму"[7, С. 67.].

Дослідники виокремлюють ще таке поняття, як „*моральна шкода*", яке також складає частину карного звичаєвого права. Це шкода, заподіяна особі поведінкою іншої особи або осіб, яку можна характеризувати як неетичну – таку, що суперечить системі поглядів, уявлень, які регулюють поведінку людей у суспільстві [1, Арк. 335].

Такі звичаєві норми, як мораль, етична поведінка, „моральна шкода" почали складатися на ранній стадії розвитку суспільства, і з часом вони стали народними звичаєвими законами на сторожі яких стояла

громада. Значна частина цих звичаєвих норм увійшла в державне та церковне законодавство, а решта – залишилося у віданні під юрисдикцією громади.

О. Левицький у своєму дослідженні „Очерки народной жизни Малороссии" дав характеристику моральному стану суспільства часів середньовіччя. „В суспільстві, - зазначає вчений, - існувало таке загальне припущення, що тільки той байдуже ставився до своєї честі, у кого вона була не бездоганна" [1, Арк. 335]. „Тому, - зазначає О. Левицький, - українські суди часто увільняли злочинців від смертельної кари, каліцтва і інших жорстоких кар, бо помилуваний все одно не залишався безкарним і до смерті мав на собі тавро безчестя, терпів обмеження в горожанських правах, та ще й дітям передавав цю сумну спадщину, бо Магдебурзьке право навчало, що „соромота батьків переходить і на дітей до третього коліна" [1, Арк. 341].

А. Кримський у праці „Про всякі сільські кари, судові і самосуди" зазначає, що, зазвичай, судді не зважали на те чи чоловіка, чи жінку вони судять і яке покарання присуджують, „хіба що бачать, що жінка не порожня; тоді, замість вибити її різками, вони або присуджують жінку щось робити на громаду, або – здебільшого – її карають грошовою пенею од одного до трьох карбованців; не дивлячись, чи багато для неї, чи небагато, більшої ж пені, ніж три карбованці, ніколи не буває"[2, Арк. 3].

С. Борисенок у праці „Самосуди над карними злочинцями в 1917 році"підкреслює, що зростання жіночої злочинності припадає на час Першої світової війни. Насамперед, тоді було багато випадків, коли жінки вбивали дітей або залишали немовлят. Автор пояснює це тим, що чоловіки йшли на фронт і матеріальне становище багатьох родин катастрофічно погіршувалося [3, С. 213 - 214].

О. Малиновський зупиняється на становищі покритки, тобто жінки, яка народила дитину поза шлюбом в XIX столітті. А також вчений відзначив, що якщо етнографи XIX століття (П. Чубинський, О. Кістяківський) спинялися лише на фіксації самого цього звичаю, то Т. Шевченко розкриває джерела його виникнення. В зв'язку з цим О. Малиновський розглядає становище жінки-кріпачки. Він підкреслює, що жінки терпіли образи, зневагу від своїх власників – поміщиків. З іншого боку, громада морально осуджувала їх у випадку народження позашлюбних дітей, незважаючи на те, що вони часто були жертвами обставин [2, Арк. 1 – 11].

Протягом історії сформувалися покарання і для жінок. Вони відрізнялися своїм характером, а також суворість покарання залежила від соціального статусу жінки.

Вчені зазначили, що в народі наділяли надприродніми властивостями знахарів та відьм. Так, А. Кримський дослідив випадок сільського самосуду над знахарем, якого запідозрили у неправдивому діагнозі. Його покарали певним громадським осудом і ганьбленням, як громада постановила: „нехай знахур залізе в шинку під стіл та й гавкатиме по-собачому на кожного, хто увійде до шинку," – пише А. Кримський [2, Арк. 8 – 9]. Таким чином боролися із нечесністю.

Однією з цікавих і показових сторінок з історії карного звичаєвого права, а особливо, відображення суті „моральної шкоди", є переслідування та покарання відьом, ставлення до них старої української громади, церкви, держави. Як зазначають вчені, покарання відьом та їх переслідування в Україні не набули такого поширення, як в Західній Європі в часи середньовіччя. Ця різниця полягає, насамперед, у тому, що якщо на Заході головною підставою до звинувачення відьми були підозри у стосунках з нечистою силою, у відступі її від релігії, то в Україні всі процеси над відьмами, побудовані на скаргах про шкоду, що її заподіяла відьма тій чи іншій людині, її здоров'ю, її добробуту тобто перенесені в практичну площину.

К. Штепа у своїй праці „Про характер переслідування відьом в старій Україні" [9] розкриває суть і характер процесів переслідування відьми на Україні та в Західній Європі у часи середньовіччя на основі актових матеріалів, свідчень європейських вчених та матеріалів, зібраних українськими вченими – В. Антоновичем та О. Левицьким.

Зокрема, вчений пише, що формальних судових процесів, здійснюваних магістральними та старшинськими копними судами, над відьмами на Україні в XVII – XVIII століттях відбувалося дуже мало. Досліджуючи справи, які дійшли до нас, автор відзначив, що зустрічаються лише поодинокі процеси переслідування відьом та їх покарання.

Проаналізувавши матеріал про процеси покарання відьом, зібраний В. Антоновичем та О. Левицьким, К. Штепа зазначив, що „переслідування відьом та чарівників на Україні козацько-гетьманської доби, в правобережній її частині, не мало характеру організованої інквізиції, як на Заході; ми зустрічаємо позови окремих громадян на будь-яку шкоду від відьом. Кари полягали переважно в штрафах, або церковній покуті, до квестії звертаються в виключних випадках; частіше всього відьму зовсім виправдовують"[9, С. 67]. Щодо Лівобережної України, то на основі аналізу актових книг міських урядів вчений стверджує, що процеси щодо відьом посідають дуже мале місце, лише зустрічаються поодинокі випадки. Він навіть

ставить під сумнів, що у цьому регіоні вірування у відьом носило масовий характер.

Вчений підсумував, що, на Правобережній і на Лівобережній Україні систематичного переслідування відьом не було.

К. Штепа у своєму дослідженні відзначив, що закони, за якими судився український народ в той час („Права, за якими судиться Малороссійский народ") були все ж надзвичайно суворими щодо відьом та чарівників. Найтяжчим покаранням була смертна кара – спалювання живцем. Проте застосовувався цей захід лише в поодиноких випадках, в основному ж покарання для відьом на Україні були досить лояльними. У більшості випадків справи закінчувалися або виправданням обвинуваченого, або вироком такими незначними карами, як штраф на користь уряду або церковна покута [9, С. 68-69].

Головною причиною особливого характеру переслідування відьом на Україні, порівняно з країнами Західної Європи, як зазначає вчений, можна назвати характер взаємовідносин між державою та церквою. Східна церква ніколи не претендувала на такі права, як Західна – бути державою в державі. На Україні державна влада надала церкві тільки право судити священників у різних справах та цивільних громадян – у духовних справах. Тому чаклунство каралося не церквою, а державою. І навіть не державою, бо процеси проти відьом та чаклунів носять в собі яскраво виражений характер приватних громадських позовів; держава надає кожному скривдженому право шукати перед судом захисту й компенсації за певну конкретну шкоду, яку спричинила йому відьма [9, С. 72].

Інша причина особливого характеру переслідування відьом на Україні, відмічає К. Штепа, полягає у самому змісті демонологічних уявлень і магічної практики, які були пов'язані у нас з вірою у відьом та чаклунів. Знову ж таки вчений проводить аналогію між Західною Європою та Україною і зазначає, що магія і демонологія існують у двох різних виглядах – у вигляді магії примітивної, та магії, котра з'явилася значно пізніше, так званої, "вульгарної магії" [9, С. 75]. В Західній Європі виникла і побутувала вульгарна магія, звідси віра у „чорнокнижників" і єресі тощо. Віра у відьом на Україні є тільки пережитком примітивної магії. А відбитків вульгарної магії на Україні дуже мало: є оповідання про польоти відьом на шабаш, деякі блюзнірські акти, - все це необхідно для того, щоб стати відьмою, а не для шкоди іншим. Відьма на Україні була цілком аборигенною, відповідала українському світоглядові і побутові. „У заподіянні шкоди ми маємо тільки пережитки примітивної магії. Примітивний характер відьомської магії визначають і обереги, що вживають проти відьми: кінська голова, часник, церковний дзвін, молитва, хрест тощо" [9, С. 79].

Отже, К. Штепа зробив висновок, що відсутність яскраво виражених дуалістичних мотивів, відсутність моменту єресі в уявленні про відьму на Україні і, навпаки, примітивний характер цих уявлень, є причиною особливого, відмінного від Західної Європи, ставлення у XVII – XVIII століттях до чаклунів та відьом. Не останню роль тут відіграло і невтручання церкви в цю справу. В результаті – відсутність систематичного переслідування відьом та не надто суворі покарання [4].

Щодо XIX століття, то вчені також відзначають великий вплив моральних устоїв, різних забобонів на суспільство, особливо на селі. О. Малиновський наводить багато прикладів про моральну ситуацію в українському селі на початку XX століття. Дослідник зазначає, що всі питання на селі вирішувала громада, саме вона була і суддею. Але дії громади базувалися, насамперед, на дотриманні моралі, що знайшло відображення у творчості Т. Шевченка.

Отже, О. Малиновський, через призму творчості визначного українського поета, показав саме ту мораль, яка панувала в XIX столітті і на якій базувалося карне звичаєве право. Це був час, коли кожне панське господарство характеризувалося особливою звичаєвою картиною, зумовленою багатьма чинниками: освіченістю і моральними переконаннями землевласника, прогресивністю чи, навпаки, консервативністю його поглядів; традиціями господарювання, які склалися протягом багатьох років; зміною соціально-економічних і навіть природних умов тощо.

Варто відзначити, що своєрідним карним звичаєвим інститутом XIX – початку XX століття, який мав функцію вирішення питань судочинства за порушення моральних принципів, були парубоцькі та дівоцькі громади. Це питання розроблене у працях: В. Камінського „Парубоцькі громади на Поділлі, як звичаєво-правовий інститут" [5],Ф. Савченка „Парубоцькі та дівоцькі громади на Україні" [8], М. Грушевського „Початки громадянства" [4], В. Костащука „Парубоцька громада в селі Тулові на Покуттю, в Галичині" [6].

Так, В. Камінський у своїй статтірозглянув парубоцькі громади Поділля як звичаєво-правові інститути, котрі виконують певні функції (фінансово-господарські, адміністративно-судові, етично-моральні), пов'язані із забезпеченням нормального існування цих молодіжних об'єднань у структурі селянської громади. Причому, ці функції торкалися як власне регулювання внутрішньої організації парубочого товариства, так і його відносин з сільською владою тощо [5, С. 9 - 10].

Вчений у своєму дослідженні приділив увагу адміністративно-судовій функції, зазначивши, що під

час проведення розваг у парубоцькій громаді виникали різні суперечки та непорозуміння, які вирішувалися відразу ж самою громадою. Загалом, у такій громаді домінували морально-етичні відносини: пошана один одного, підтримка, товариські стосунки. Але за умови виникнення кризової ситуації (якщо хтось на когось поскаржиться), отаман (керівник громади) проводив слідство і оголошував покарання. В основному, непорозуміння виникали з приводу залицяння до дівчат. Суперечки намагалися вирішити в межах громади, виносячи відповідні вироки: виставленням могорича або накладенням грошового штрафу тощо. Водночас В. Камінський наводить приклад випадків, збезчещення дівчини хлопцем. Тоді справу передавали на вирішення сільських сходів, які примушували парубка одружитися з дівчиною. З цього приводу автор зазначає, що „за одно з важливих завдань парубоцької громади, яке треба було виконувати за звичаєм у зв'язку з розвагами – це був догляд за моральністю дівчат свого села" [5, С. 14]. Тому хлопці з чужого села могли брати участь у розвагах тільки за дозволом та згодою отамана і лише після з'ясування їх намірів (хоче „пристати в прийми" або взяти дівчину з цього села собі за дружину тощо) [4, С. 15-18]. Також вчений відзначає, що були досить суворі покарання за невиконання звичаєвих норм громади.

Отже, В. Камінський у своєму нарисі про життєдіяльність парубоцьких громад на Поділлі обгрунтовано доводить, що громади виконували також і судову функцію. Всі суперечки, які виникали між членами парубоцької громади вирішувалися в самій громаді; її члени також мали певні обов'язки і повинні були підпорядковуватися звичаєвим нормам цієї громади, за недотримання яких їх карали [5].

Не менш цікавою в плані узагальнення та аналізу українського етнографічного матеріалу щодо парубоцьких громад є стаття В. Костащука. Дослідник поставив собі за мету "подати матеріал про організацію та деякі звичаї української молоді в селі Тулові на Покуттю й цим пригадати важливість та потребу систематичних дослідів в цій царині". Він розглядав парубоцтво як організовану спільноту, яка посідає особливе місце в структурі сільської громади, наводячи приклади обрання старшого серед парубків, який повинен відзначатися силою, зростом, сміливістю, щоб боронити інтереси парубоцтва перед сільською владою, вирішувати різні непорозуміння між парубками, наймати музику для нього, накладати покарання у вигляді штрафів [6]. Відомості, що їх подає В. Костащук, є важливими для з'ясування ролі та значення парубоцьких громад як інституту соціалізації неодруженої молоді.

Таким чином, вчені показали, що такий інститут звичаєвого права, як парубоцькі та дівоцькі громади, виконував важливі судові функції, зокрема вирішував різні непорозуміння серед молоді.

Досить цікавими є дослідження О. Чечота на погляд людей на самогубство. Так, у першому випуску „Праць Комісії для виучування звичаєвого права України" він подав етносоціологічні матеріали щодо системи поглядів. На основі цього вчений зробив висновок, що в часи раннього середньовіччя самогубство вважалося великим гріхом, за який, зі свідчень людей, самогубець „на страшному суді мав бути присуджений к вічному огню". Якщо люди встигли врятувати самогубця від смерті, то він повинен був ходити в церкву і відмолювати свій гріх, а люди ставилися до нього як до душевно-хворого, боялися розмовляти з ним, при зустрічі намагалися не помічати його. Мертвого самогубця боялися ще більше, тому що в ньому, як вважили люди, була „нечиста сила", тому тіло його не ховали на звичайному кладовищі, а ховали на роздоріжжі. Також люди вірили, що відьми викопували з могили це тіло і використовували його для своїх потреб. О. Чечот пише, що на початку XX століття самогубство вже не вважають за великий гріх, і воно вже не піддається такому моральному осуду, як раніше[5, С. 102-103].

Отже, проаналізувавши моральну та етичну поведінку українського населення вчені встановили, що дійсно ці категорії є складовою частиною карного звичаєвого права. Проявом моральних норм були різні звичаї: вірності подружжя, народжування дітей тільки у шлюбі, зневага до відьом, дотримання встановлених моральних правил у громаді, вчинення самогубства – порушення цих звичаїв каралося за установленими звичаєвими нормами.

Дослідники відзначили, що моральні принципи до початку XX століття мали велике суспільне значення. За порушення цих норм, за антиморальну поведінку існували певні звичаєво-правові покарання, моральні осуди тощо. Дослідники відзначили, що моральний чинник був дієвим ще з часів Київської Русі, але найбільше матеріалів стосовно його функціонування знаходимо у матеріалах XVIII – XIX століть.

Давні правові пам'ятки, а також, збережені архівні матеріали, дали змогу вченим розкрити значення морально-етичних чинників при покаранні за злочин. У своєму генезисі як передумови звичаєве право мало моральні норми, а точніше, ту стадію їх становлення, коли почався процес утворення звичаїв. Дослідники показали, яким чином були пов'язані моральні норми зі звичаєвим правом.

---

1. Спр. 33898. Інститут рукописів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського. - Арк. 335-341. Фонд 10 – Архів Всеукраїнської Академії Наук.

2. Спр. 22401. Кримський А. Про застосування тілесних покарань. – 4 арк.

3. Борисенок С. Самосуди над карними злочинцями р. 1917 // Праці Комісії для виучування звичаєвого права України. - К., 1928. - Вип. 3. - С. 213-234.

4. Грушевський М.С. Початки громадянства. – Відень, 1921.–328 с.

5. Камінський В. Парубоцькі громади на Поділлі, як звичаєво-правний інститут // Праці Комісії для виучування звичаєвого права України. – К., 1928. - С. 89-106.

6. Костащук В. Парубоцька громада в селі Тулові на Покуттю, в Галичині // Побут. – 1929. – Ч. 4 - 5.

7. Лащенко Р. Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій // Збірник правничої Комісії. – Львів, 1925.

8. Савченко Ф. Парубоцькі та дівоцькі громади на Україні // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1926. – Вип. 3.

9. Штепа К. Про характер переслідування відьом на Україні. // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1928. – Вип. 2-3. – С. 64–80.

Яна ЯНЧИШИНА ***(Хмельницький)***

НА ПЕРЕТИНІ ДОЛЬ

Леся Українка — геніальна українська поетеса, яку називають дочкою Прометея за її художнє слово, сповнене волелюбності й оптимізму, за силу духу і романтичність її непересічної особистості. Здавалося б,у житті та творчості Лесі Українки немає невідомого, все досліджено, все написано, але чомусь усе більше і більше ми знаходимо незнаного та вигаданого у її житті та її рідних.

Леся Українка не раз казала, що не годиться афішувати життя поета. Не поділяла думки, ніби для розуміння творів треба знати життєпис автора. «Не знаю, як для кого, а для мене та хвилина, коли б я побачила свою докладну біографію в друку, була б найприкрішою хвилиною мого життя, дарма що в моїй біографії не знайшлося б нічого ні особливого цікавого для людей, ні надто ганебного для мене самої»[3, 5]. Цей же погляд засвідчував і її чоловік – Климент Квітка. Під впливом цих думок він сказав: «Її біографія, мабуть, не буде ніколи написано. Можна складати біографії лише тих людей, що жили, хоч в середній мірі, громадським життям, вона ж була змушена все жити на чужині або на курортах, у сторонах, хоч багатих на сонце і тепло, так дуже вбогих на духовне і артистичне життя і на інтересних людей» [3, 5].

Однак читець хоче знати більше, і чим довший проміжок часу, тим поінформованість повинна бути більшою - це все прямопропорційно. Саме спогадами, згадками про автора читець продовжує йому життя, даруючи цим самим вічність митцеві.

До характеристики творчості та життєвого шляху Лесі Українки зверталися такі літературознавці як: І. Верхратський, В. Гнатюк, Г. Цеглинський, П. Филипович, Г. Ворона, І. Куликов, С. Павличко, Я. Поліщук, Л. Скупейко, А. Костенко, М. Жулинський, В. Даниленко та її найдокладніший біограф О. Косач-Кривинюк.

Леся Українка - українська поетеса, прозаїк, драматург, перекладач, літературний критик, фольклорист та просто людина, яка заряджала своєю позитивністю, силою волі, до якої тягнулися люди, аби перейняти її неабияку силу волі та любов до життя. Бог дав її все: талант, розум, славу, красу, але забрав у неї найцінніше для будь-якої людини – здоров'я. Саме це є причиною того, що Леся Українка більшість свого часу перебувала за порогом рідної домівки. Однак вимушені потребою лікування подорожі збагатили її враження та сприяли розширенню світогляду.

Ще з малих літ Леся Українка перебувала в оточенні вершків тодішнього літературного та громадського життя. Пізніше, побувавши 1891 р. в Галичині, а згодом і на Буковині, вона познайомилася з багатьма визначними діячами Західної України: І. Франком, М. Павликом, О. Кобилянською, В. Стефаником, В. Гнатюком, О. Маковеєм, Н. Кобринською. Також вона підтримувала дружні творчі стосунки з А. Кримським, Л. Старицькою-Черняхівською, М. Грушевським.

У більшості випадків Леся Українка досить позитивно ставилася до своїх друзів, з теплотою зустрічала їх в себе та була частою гостею у інших. Важливу роль у її житті зіграла Ольга Кобилянська, яка була вірною подругою та розділяла всі її невдачі. Сергій Мержинський – перше кохання Лесі Українки, саме йому вона присвятила свої твори зокрема це діалог Мавки і Русалки (Ти плачеш,Мавко…), листи «Твої листи ще пахнуть зов'ялими трояндами». Климент Квітка – з яким Леся Українка відчула себе справжньою жінкою, він був її чоловіком. Однак мало кому відомо, що в її житті був ще один чоловік – Фотій Степанович Красицький.

Фотій Степанович Красицький – видатний український художник, який відіграв неабияку роль у

житті Лесі Українки, будучи її вірним та близьким другом. З біографії Фотія Красицького нам відомо мало фактів, але в них часто згадується його зв'язок з Лесею Українкою та Оленою Пчілкою.

Народився Фотій Степанович 24 серпня 1873 р. в селі Зелена Діброва Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Городищенський район Черкаської області). Його батько – син сестри Шевченка Катерини. Фотій навчався у церковно-парафіяльній школі і знав, що він родич Великого Кобзаря. З ранніх літ хлопець малював, де тільки міг: на стінах, на дверях клуні, на запітнілому вікні. Учитель сільської школи наполегливо радив батькам віддати його в науку.

У 15-річному віці з торбою малюнків прийшов він до Миколи Івановича Мурашка – засновника знаменитої Київської рисувальної школи - і був зарахований до числа учнів. Учитель серцем відчув, що має справу з непересічним талантом.Щоб ближче придивитися, чим живе молодий нащадок Шевченка, поселив учня у себе вдома. Дізнавшись, що Фотій - родич Шевченка, Мурашко повів його до Миколи Лисенка. Завдяки його піклуванню Київське українське товариство призначило Фотію, як родичу Тараса Шевченка, стипендію. Про нього піклувалися також Леся Українка з матір'ю Оленою Пчілкою. Вдячний художник згодом напише їхні портрети. Саме ці портрети стануть поштовхом до близьких та дружніх відносин між Фотієм Красицьким та Лесею Українкою.

Однією з перших його знаменитих картин стала картина «Гість із Запоріжжя». Художник намалює її як одну із конкурсних робіт під час навчання. Особливістю цієї роботи є те, що автор довго не міг створити та підібрати образи. І лиш приїхавши до рідного села, пішки обійшовши всі околиці, художникзвернув увагу на пасіку в саду. І саме тут було створено багато образів для його картини «Гість із Запоріжжя». Цікаво те, що всі образи є прототипами дійсних жителів села.

Особливою картиною для Ф. Красицького є картина «Подруги». Йому позували Ганна Крекотень та племінниця Олімпіада Красицька (донька рідного брата Фотія - Єгора). Це одна з найоптимістичніших картин художника, сповнена віри в жіноче щастя.Цікавим є те, що художник пізніше одружиться з дівчиною із своєї картини – Ганною Крекотень із села Козацького.

Писав Красицький портрети і Лесі Українки (1904), І.Франка (1907), М.Садовського (1912), Олени Пчілки (1927), художника А. Ждахи (1928), академіка Д. Багалія (1929), М.Старицького (1931).

Особливої уваги заслуговують портрети Т. Г. Шевченка, оскільки Ф. Красицький створив власну Шевченкіану. Розпочалася вона 1899 року двома олійними портретами. Було створено багато робіт, навіть видано тираж плакатів Т. Г. Шевченка, створених Ф. Красицьким. Копія одного із них на сьогодні перебуває в Хмельницькому обласному літературному музеї. Саме цей плакат датований 1906 роком.

Неабияку роль у житті Ф. Красицького відіграють зустрічі з Лесею Українкою, які супроводжувалися картинами, фото та переросли в особливі почуття.

Взаємини між Фотієм Красицьким та Лесею Українкою були досить близькими та дружніми. У своєму листі до сестри Ольги Леся Українка пише, що 9 серпня 1898 року вона з Фотієм Красицьким їздила в с. Броварки (вище Гадячого над Пслом) дивитися на могили-кургани стародавні (там вони фотографувалися).

Ф. Красицький робив фото тогочасним пластиночним фотоапаратом, коли йому доводилося відпочивати в товаристві поетеси. Нещодавно дочка Красицького – Галина Фотіївна та його онучка Софія Казимирівна передала в Київський музей Лесі Українки частину архіву художника. Серед фотографій звернула на себе увагу одна: Леся Українка з братом Михайлом оглядають старовинні могили під Гадячем на Полтавщині. Від широковідомої фотографії на цю тему (вона надрукована, зокрема, в альбомі «Леся Українка. Життя і творчість в документах, фотографіях, ілюстраціях» К., 1979) новознайдена відрізняється тим, що поетеса тут сидить на розкладеному стільчику біля фаетону, трохи далі ліворуч – вітряк. Читаємо про цю подію в листі Лесі Українки: «Ми з Мишею і Фотею (Ф. Красицький – Л. Ш.) … поїхали в Броварки дивитися на могили і здіймати з них фотографії. Я вилізла тільки на одну, але зате на саму вищу, - вид з неї дуже широкий та хороший. Миша, а надто Фотя вилазили мало не на всі могили. Вітер був в той день навісний, і могили дуже слизькі від сухої трави, отже, вилазити, а надто зласити було не дуже-то легко»[5, 12]

Наступного дня вони їздили в Цятчин хутір (з того хутора Лесина бабуня Єлизавета Іванівна Цяцька-Драгоманова) і, вертаючись, їздили в Ковалівщину (хутір М. В. Ковалевського), де в нього залишилась сама садиба, а землю він оддавав селянам [2, 447].

У науково-документальному дослідженні О. Косач-Кривинюк «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» є згадка про те, що 13 червня 1906 року Ф. Красицький у Зеленому Гаю малював Лесин портрет [2, 729].

Близько 1900 року Фотій Красицький придбав у київського священика будиночок зі старим тінистим

садом, який знаходиться на Пріорці. Відтоді на гостину до нього потяглися визначні діячі української культури та історії: родини композитора Миколи Лисенка, театрального діяча Михайла Старицького, гостював тут і історик Михайло Грушевський, і Леся Українка.

У садибі художника Фотія Красицького є вікова липа, посаджена Лесею Українкою. Обожнюючи рідну землю, Леся полюбляла далекі мандрівки, із яких привозила різні екзотичні речі. І через багато років вони нагадують про свою загадкову володарку.

Якщо відкрити хвіртку і, обминувши будиночок, пройти в тінистий сад непримітними стежками, якими ступала нога поетеси, можна побачити столітні кизилові кущі. Вони дивом дожили до нашого часу. Їх Леся Українка привезла з гірських монастирів Кавказу, щоб посадити на цій мальовничій київській околиці. Мабуть, на згадку про своє перебування тут. Мало кому відомо те, що саме ці кизилові кущі рятували музей Фотія Красицького від економічних криз. Неодноразово люди купували плоди кизилу, і на отримані гроші господарі ремонтували музей. Пізніше й липи, посаджені Лесею Українкою, хотіли вирізати, однак їх дивом вдалося врятувати - напевно, Леся Українка по-сьогодні оберігає їх[5, 69].

Фотій Красицький також залишив пам'ять про себе у музеї Лесі Українки у с. Колодяжному Ковельського району Волинської області, заснований 1949 року в садибі, депоетаса прожила дитячі й юнацькі роки. У їхньому будинку було немало кімнат, але саме у їдальні зберігаються подарунки від Фотія Красицького – креденс і самовар.

Усі ці факти свідчать про особливі, теплі, близькі взаємини Лесі Українки та Фотія Красицького. Зберігся і родинний переказ про симпатію між Ларисою Косач (Лесею Українкою) і Фотієм Красицьким. Дочка художника Галина пригадувала: «Так, батько не раз згадував і розповідав про Лесю. Він був тоді, на початку XX сторіччя, молодим та гарним, на Лесі ж хвороба вже поставила рокову печатку, що й відобразив батько в портреті 1904-го. Вона — тулилася до нього, щоб отримати життєву енергію, що била з нього через край. Його ж вабила її шляхетність, витонченість, наростаюча популярність у мистецькому середовищі». Але, незважаючи на це, їм не судилося бути разом.

І вже 22 червня 1904 року Леся Українка написала листа до Ольги Кобилянської, в якому згадує про свої стосунки з Климентом Квіткою: «Мій хтосічок знає, - що хтось завжди тримався добре з «Квіточкою», але тепер тримається ще ліпше, і тепер уже «Квіточка» зовсім не може без когось жити та і хтось близько того. Чи то зле, чи то добре, то кожний сам собі може думати як хоче, але вже воно так. Я не знаю, яка буде форма чи формула наших відносин, але одно певне, що будемо старатись якнайменше бути нарізно один від одного…» [2, 730].

У 1907 році вони одружаться, але проживуть лише шість років: 1 серпня 1913 року Леся Українка померла від важкої хвороби.

Фотій Степанович, довідавшись про смерть української поетеси, надіслав з Києва телеграму, в якій висловлював співчуття Олені Пчілці: «З жалем в серці прилучаюся до Вашої важкої втрати. Ф. Красицький».

Після смерті Лесі Українки великий художник проживе ще 31 рік. Під час війни 1943 року до Фотія Красицького прийшли гестапівці й нав'язливо запропонували намалювали великий портрет Гітлера у повний зріст. Старенький художник відмовився. Над ним жорстоко знущалися, били. Але він виявився незламним, як свого часу Леся Українка. Після цього випадку він уже не зміг піднятися, незважаючи на зусилля свого друга, лікаря ще царських часів, місцевого медичного світила Ященка.

2 червня 1944 року Ф. С. Красицький помер від крововиливу в мозок. Поховали художника на Куренівському кладовищі. А 1956 року на прохання доньки Красицького Ірини його прах перенесено на Байкове кладовище.

Леся Українка та Фотій Красицький були людьми, наділеними неординарними долями, характерами, яких єднали особливі взаємини. Їхні долі перетнулися на мінімальний відрізок часу, який так важливий для обох. Саме особливі почуття один одного, взаємонатхнення, дали свого часу величезні плоди, які будуть цвісти та збагачувати сучасну українську літературу і мистецтво.

1. Кірюхіна М. Стежками «далекої» царівни/ М. Кірюхіна// Віче. – 2010. - № 15. – с. 68 - 69.

2. Косач-Кривинюк, О. Леся Українка. Хронологія життя і творчости / О. Косач-Кривинюк ; авт. проекту та відп. за випуск Н. Сташенко ; вст. ст. М. Г. Жулинського. - Репринт. вид. - Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. - XVI с. + 928 с. : іл. 13 с. - (Проект „Літературознавча скарбниця").

3. Костенко А. Леся Українка. Життя славетних / А. Костенко. – Київ: «Молодь», 1971. – 445.

4. Куява Ж. http://jean123.sumno.com/reportage/lesyne-kohannya-poetesa-chotyry-roky-zhyla-u-groma/

5. Шалагінова Л. «Зате на саму найвищу…»/Л. Шалагінова// Україна– 1991. - №4. - с. 12.

Олена ОГНЄВА *(Луцьк)*

СТРАВІНСЬКИЙ ОЧИМА ХУДОЖНИКІВ

При зверненні до творчого спадку родини Стравінських визначена тема не викликає подиву. Федір Гнатович Стравінський – батько композитора Ігоря Федоровича Стравінського і дід художника Федора Ігоревича Стравінського - коливався при виборі свого майбутнього фаху: бути художником чи співаком, вступати до Петербурзької консерваторії чи Академії мистецтв і надає перевагу музиці, але хист художника не пропав. В листуванні Ігоря Стравінського з батьками згадуються його спільні походи на етюди з Катериною, майбутньою дружиною - від того часу збереглось і кілька юнацьких малюнків композитора. Пізніше він створює і малюнки друзів, серед яких П. Пікассо (1920, 1960), С. Дягілєв (1921), Л. Бакст (1921), Р. Крафт (1946), О. Тансман. Даром художника був наділений Федір, первісток Ігоря, який не тільки любив малювати, але й став професійним художником.

Проте не тільки Ігор Стравінський виявляв увагу до своїх колег, друзів, знайомих, родичів. Так само і вони звертали увагу на композитора, чоловіка, батька. Залишилася низка портретів, малюнків, дружніх шаржів, карикатур, що відбивають різне і не однозначне сприйняття його постаті. Відомі зображення, побачені очима Катерини – дружини композитора на малюнках 1912 року. Не менш цікавою є динаміка портретів батька, перший з яких створений Федором Стравінським, старшим сином, 1925 року у Парижі.

До теми, винесеної в назву статті звертались Ірина Вершиніна – авторка «Ранніх балетів» (1965) Ігоря Стравінського і редактор першого та другого видань його «Хроніки мого життя» (1963, 2005). Причому в другому виданні наведено підборку рисунків, що зображають композитора, і його власні малюнки своїх друзів, автопортрет. Світлана Савенко присвячує свою статтю сприйняттю постаті композитора Паблом Пікассом, художником і сценографом Пульчинели – спільної виставі в антрепризі Дягілєва. Можливо існують й інші праці такого спрямування, але на жаль вони залишилися невідомими, автору наведених рядків.

Успіх вистав антрепризи Дягілєва був надзвичайним не тільки у широкої публіки, але й у художників «різних формацій» від Еміля Бернара до Анрі Матісса. Моріс Дені відзначав колір, як домінуючий фактор вистав, Жак Бланш – високу майстерність і колоризм оформлення, Жан-Луї – барвистий динамізм, що домінував на сцені. Не менше захоплення викликали і учасники гастролей, а серед них й Ігор Стравінський, що поставали моделями для французьких митців. Композитора малювали представники майже всіх художніх напрямків Європи 1-ї половини 20-го століття, як французькі та швейцарські, у тому числі Жак Бланш, Альбер Глез, Пабло Пікассо, Рене Віктор Обержонуа, Робер Делоне, Марк Шагал, не враховуючи численні карикатури, так і російські, а серед них О. Бенуа, М. Ларіонов, С. Чехонин, В. Шухаев, Г. Пожедаев. У числі згаданих мистців – художники, з якими композитор співпрацював над виставами, як от О. Бенуа, М. Ларіонов, Пабло Пікассо, Рене Віктор Обержонуа, Марк Шагал.

Одне з таких зображень Стравінського виконав Олександр Бенуа, коли намалював композитора за роялем 5 червня 1911 року під час репетиції балету «Петрушка» у Парижі, автором лібретто якого він був. Композитор визначав Олександра Бенуа, .як людину всебічно освічену, знавця мистецтва та історії, і окрім того «наділену даром надзвичайно яскраво воскрешати в своїх розповідях образи минулого». Олександр Бенуа був радником Ігоря і Катерини Стравінських при комплектуванні їхньої власної колекції образотворчого мистецтва.

Як вже згадувалось гастролі «Російських сезонів» у Парижі викликали не аби яку зацікавленість. Одним з перших художників, увагу якого привернув Ігор Стравінський був мабуть головний засновник і теоретик кубізму Альбер Глез. Йому належить портрет композитора, створений 1914 року. Глез заперечує перспективу, що сходить до Ренесансу. Він подає перспективу з багатьох точок зору. Обсяги замінюються площинами Зображення розчленоване і підпорядковано головним вісям картини. Глез підкреслює формальні нововведення кубістів, але не відмовляється від смислового навантаження: присутні нотований текст, натяк на концертний фрак композитора, чорний колір якого свідомо виокремлюється на просторі картини оточенням контрастних промовистих яскравих фарб. Ще один із послідовників кубізму - Робер Делоне відтворював портрет Стравінського, віднайшовши свій власний кут зору на знаного композитора – надаючи перевагу грі кольорами і прагнучи віднайти власну теорію кольору.

Під час гастролей у Парижі навколо Дягілєвської труппи гуртувались меломани, шанувальники таланту виконавців. До кола впливових покровителів належав Жак Еміль Бланш, який не тільки допомагав – він ще й малював артистів балету в своєму ательє, а серед них і Тамара Карсавіна, і Вацлав Ніжинський.

1.Ігор Стравінський в малюнках Катерини Стравінської. 1912 р. Фотокопія.

2.Ігор Стравінський. Портрет роботи Федора Стравінського молодшого. 1925 р. Фотокопія.

3.Портрет Ігоря Стравінського роботи Альбера Глеза (1881 – 1953). 1914 р. Музей сучасного мистецтва. Нью-Йорк.

4.Портрет Ігоря Стравінського роботи Жака Еміля Бланша (1861 – 1942). 1915 р. Музей Орсе. Париж. Фотокопія. Igor Stravinsky. La carriure europйenne, Paris, France, 1980.

5.Портрет Ігоря Стравінського роботи Пабло Пікассо – 1917р. Коллекция: Париж, Музей Пикассо. Фотокопія.

Карсавина відтворена в костюмі із балету «Жар-птиця» (1910). В цьому ж інтер'єрі зображений і Вацлав Нижинський – виконавець головної партії в балеті «Петрушка» (1911). Художник залишив яскраві спогади про скандальну прем'єру «Весни священної». До створення портрету Ігоря Стравінського Бланш звертається в 1915 році.

В 1917-1920 рр. Пабло Пікассо створює три відомих портрети Стравінського, виконані олівцем. В малюнках відбились на свій лад хронологічно різні стадії відносин, що складалися в процесі портретування між художником і його моделью. З одним із цих малюнків пов'язана цікава історія. Ось як про цю історію згадує Стравінський: «З Неаполя [я] повернувся до Риму і провів чудовий тиждень у лорда Бернерса. Після цього слід було повертатися до Швейцарії, і я ніколи не забуду пригоди, що трапилася зі мною на кордоні в К'яссо. Я віз з собою свій портрет, незадовго до того створений Пікассо. Коли військові почали доглядати мій багаж, вони наткнулись на цей рисунок і ні за що не хотіли його пропустити. Мене спитали, що це таке, і коли я сказав, що це мій портрет намальований одним дуже відомим художником, мені не повірили: «Це не портрет, а план, - сказали вони. – «Так це план мого обличчя, а не чогось іншого, - запевняв я. Проте переконати цих панів мені так і не вдалося. Всі ці перемовини забрали багато часу, і мені довелось залишитися в К'яссо до наступного ранку».

Зустріч композитора і художника відбулася 17 березня 1917 року в Римі, а потім мала продовження в Неаполі, де вони обидва опинились на запрошення С. Дягілєва. Зближенню двох творчих особистостей сприяли смак і розуміння живопису, і зацікавленість образотворчим мистецтвом Ігоря Стравінського, попри заяві Пікассо, що він «не музикант і нічого не розуміє в музиці». В наступні 1919 – 1920 рр. їхні зустрічі набувають творчого забарвлення. На прохання композитора для обкладинки твору «Регтайм для одинадцяти інструментів» художник малює ескізи (1919 р.). Того ж року вони розпочинають спільну роботу над «Пульчинелою» (лібретто і хореографія Л. Мясіна). Йдеться про виставу балету із співами в антрепризі Сергія Дягілєва. Стравінському належить партитура, що складається з його оркестровок

музичних тем рукописного спадку Дж. Б. Перголезі, інших композиторів XVIII сторіччя. Пікассо займається сценографією вистави (1919-1920). Пізніше у своїх спогадах «Хроника моей жизни» композитор з захопленням відгукнеться про сценографію: «Що ж стосується Пікассо, то він створив справжнє чудо, і мені складно сказати, що саме мене захопило більше – фарби, пластика, чи напрочуд дивне сценічне чуття цієї чудової людини».

Перший портрет зроблений в Римі в квітні 1917. Це той самий портрет що викликав підвищену увагу прикордонників. Пікассо окреслює контури голови, шиї, плеч. Він не минує жодної деталі. Цей портрет Стравінського презентує ситуацию протистояння портретованого художнику, його закритість. Зовнішня спрощенність, лапідарність, умовність зображеного і провокувала сприйняття малюнку непідготовленим, «невихованим» оком, як своєрідну кодовану схему, що й дозволило прикордоннику побачити в портреті шифрований зміст. Але рисунок Пікассо презентує особистість попри схематизм зображення.

Другий малюнок - портрет «Стравінський в кріслі»(1920) виконаний Пікассо з попередньо відзнятої фотографії і фактично відтворює образ знаного композитора, який вже сформувався на той час в уяіленніі друзів і шанувальників. Портрет презентує гармонійне поєднання ознак артистизму, властивого композитору, із суворою респектабельністю. В третьому портреті з визначеною датою - 31 грудня 1920 р. знову відчувається безпосереднє спілкування Стравінського і Пікассо, присутність довіри і взаємо порозуміння, відбиваються дружні стосунки, що вже склалися на той час між двома майстрами. Перший і третій портрети презентують динаміку стосунків творчих особистостей, поступові зміни, що відбивають різні стадії знайомства. Визначальна стадія цих відносин характеризується написом: «Моєму дорогому другові Ігорю Стравінському – твій друг П. Пікассо. Вересень 1919 р.», що з'являється на берегах рисунку художника по мотивах «Пульчинелли», їхньої спільної праці.

1. Вершинина И.Я. «Моя книга не похожа на дневник» /послесловие./ Стравинский И. Ф. Хроника моей жизни. /пер. с фр. Л.В. Яковлевой-Шапориной, предисловие, комммментарии, послесловие и общая тестологическая редакция И.Я. Вершининой. – Москва. – «Композитор». – 2005. – 464 с.- С. 383- 403.

2. Вершинина И.Я. Стравинский в портретах и карикатурах современников./ Стравинский И. Ф. Хроника моей жизни. /пер. с фр. Л.В. Яковлевой-Шапориной, предисловие, комммментарии, послесловие и общая тестологическая редакция И.Я. Вершининой. – Москва. – «Композитор». – 2005. – 464 с.

3. Савенко С.И. Стравинский и Пикассо: к истории одного сотрудничества // И. Ф. Стравинский. Статьи. Воспоминания. Сост. Г. С. Алфеевская, И. Я. Вершинина. М.: Советский композитор, 1985. С. 269-287.

4. Стравинский И. Ф. Хроника моей жизни. /пер. с фр. Л.В. Яковлевой-Шапориной, предисловие, комммментарии, послесловие и общая тестологическая редакция И.Я. Вершининой. – Москва. – «Композитор». – 2005. – 464 с.

5. Художник и его модель. (Пикассо рисует Стравинского) / б.а. м.г.

6. Igor Stravinsky and Robert Craft. Conversations with Igor Stravinsky. Berkley – Los Angeles. 1958, p. 104.

Лілія ТОЛСТУХА ***(Рівне)***

ТОМАШ ОСКАР СОСНОВСЬКИЙ. БІОГРАФІЯ[1]
(Переклад з польської мови)

Проникливий погляд великих, жвавих очей, підкреслених виділеною лінією брів, великий прямий ніс, спадаючі на вуста пишні вуса, чітко окреслене підборіддя з характерною ямкою, високе чоло, над яким підіймається непокірне, рідке, сиве волосся – так виглядає Томаш Оскар Сосновський.

Обличчя, відоме дотепер з портрета авторства Франческо Подесті від 1879 року. Сосновському було тоді вже близько сімдесяти років. Сподобався портрет і самому портретованому, причому виявився таким успішним, що Подесті – приятель скульптора - виконав того ж року, безперечно, на його прохання, авторську копію портрета. Через чотири роки, в 1883, ще один римський приятель Сосновського, П'єтро Гальярді, повторив, майже детально, роботу Подесті, для відміни обвівши бюст портретованого колеги овальною позолоченою рамою.

Ці три портрети є єдиними відомими нам зображеннями Томаша Оскара Сосновського. Бо не збереглося – майже напевно – жодної фотографії художника. Не виключено, однак, що ніколи не з'являться. В період, коли фотографія щораз сміливіше почала займати місце портретного живопису, Сосновський був уже замкнутою, зневіреною, мовчазною людиною, уникав товариства – словом був оригіналом і

диваком.

Дивно, як мало ми знаємо до сих пір про художника, який залишив після себе такий великий і різноманітний скульптурний доробок, що складається з чисельних бюстів, рельєфів і пам'ятників, світського та сакрального характеру, разом збереглося понад сто робіт. Все життя і творчість Сосновського, повсюдно визнана неокласичною, це велике пасмо сумнівів і недомовок, в яких більше домислів і припущень, аніж певних, вірогідних фактів.

Перші сумніви з'являються при спробі встановлення, коли і де художник народився. У виданому ще за життя скульптора томі *Загальної Енциклопедії* С. Оргельбранда (Т. XXIII, Варшава 1866) можемо прочитати, що "Сосновський, один із найталановитіших скульпторів», народився «близько 1810 в гродненській губернії». Тимчасом Орест Раггі, автор монументального твору, присвяченого П'єтро Тенерані і його різьбярській школі, опублікованого у Флоренції в 1880 році, тобто за шість років до смерті митця, подав 1813 рік. Сумнівів побільшало після смерті Сосновського (27 січня 1866 р.). Ватиканський «Римський Оглядач» в обширному спогаді, розміщеному майже наступного ранку (30 січня) інформував, що художник «помер у віці 73 років», чим опосередковано підтвердив інформацію Раггі, що Томаш Оскар Сосновський народився в 1813 році. Такої ж думки був хронікер мюнхенського «Мистецтва для всіх». Тимчасом «Кур'єр Варшавський», котрий першим із вітчизняних газет повідомив громадськість про кончину «заслуженого в галузі мистецтва художника», подав, що «Сосновський народився поблизу Гродно 12 жовтня 1810». За Варшавською «Газетою для всіх», а також петербургською «Країна», скульптор «народився у гродненській губ. в кінці першого десятка нинішнього століття». Репортер краківської «Нової Реформи» також був переконаний, що цей факт мав місце «в околиці Гродно в 1810 році». Ці дати також прийняв до відома Адам Плуг (псевд. Антонія Пєткевича), автор найбільшої посмертної статті, яка з'явилася в «Колоссі», хоча його засмучувало, що малоймовірно, але є люди, про яких, при такому великому розголосі їх імені, як Оскар гр. Сосновський, так скупо подані біографічні факти, а ще ймовірно менше таких, які в наших часах, завдяки фотографії, іноді залишають потомкам риси свого обличчя, але портрета неможливо дошукатися. І одне й друге старанно шукали – пише далі Плуг – але безуспішно! Ані Крашевський, який так детально займався історією польської культури і мав такі цінні колекції, ані Кульчицький та Ленартович, котрі особисто знали померлого, не могли нам в цьому допомогти, ані врешті щоденна преса не дала нам жаданих повідомлень .

Натомість, околиця Гродно і 1810 рік викликали сумніви автора *Листа з Кракова* (підписаного літерою М.), який, володіючи «деякими біографічними подробицями» Сосновського, послав їх до редакції «Колосся», та стверджував, що народився він «не на Гродненщині, а на Волині, в старому родинному гнізді своєї матері (з дому Єло-Малінської) … в замку Новомалина, в грудні 1811». Далі, коли в 1901 році Ганс Вольфганг Зінгер видавав четвертий том свого *Загального Словника Художників,* біля прізвища Сосновського стояв 1812 рік. Сумніви були також і в чисельних дослідницьких працях польських істориків мистецтва і в нашому столітті. Коли Зигмунт Батовський в середині тридцятих років писав статтю *Сосновський Томаш Оскар* до словника Тейме-Беккера (Т. 31, Лейпциг, 1937), він написав дату народження: Грудень 1811 (або 12.10.1810). Не була цілком упевнена також і Галина Вага, найбільший коментатор діяльності художника в роботі римського Товариства Художників Віртуози Пантеону. Щоправда, авторка однозначно схиляється до 1813 року, який подав Раггі, бо він користувався, на її думку, інформацією від самого Сосновського. Тим не менше, одним разом вона пише цю дату як аксіому, а іншим – ставить біля неї знак запитання. Додатковий доказ, щоправда, тільки непрямий, додає (за Галиною Вагою) вже згаданий некролог із «Римського Оглядача». Розміщена там інформація, що художник помер «у віці близько 73 років» є настільки дійсна, що в звіті із засідання членів Конгрегації 14 лютого 1886 року (заледве два тижні після смерті художника!) виявилася згадка, що деталі біографії, які додало ватиканське видання, свого часу продиктував сам Сосновський.

Автору цієї книги найбільш правдоподібним видається твердження Батовського (який, до речі, знав згадувані спогади), а конкретно дата 12 жовтня 1810 року. Але чи так насправді, можна буде стверджувати категорично лише тоді, коли вдасться дістати акт про народження Сосновського. Врешті, навіть близькі родичі художника (його племінниця й онуки), коли ставили йому пам'ятник на Кампо Верано, розпорядилися вибити тільки, що народився в Новомалині, без вказування дня, місяця й року.

Крім початкової різниці в думках щодо того, де Сосновський народився, безсумнівно, мають рацію ті, хто вважають, що художник з'явився на світ в Новомалині на Волині, бл. 12 км на південний захід від Острога, як один із чотирьох дітей Станіслава і Касильди Сосновських.

Батько, Станіслав Сосновський г. Налеч, далекий родич польного литовського гетьмана Юзефа Сосновського, був небагатим, належав – як видається – до дрібної маломаєтної шляхти. Хоча сам він

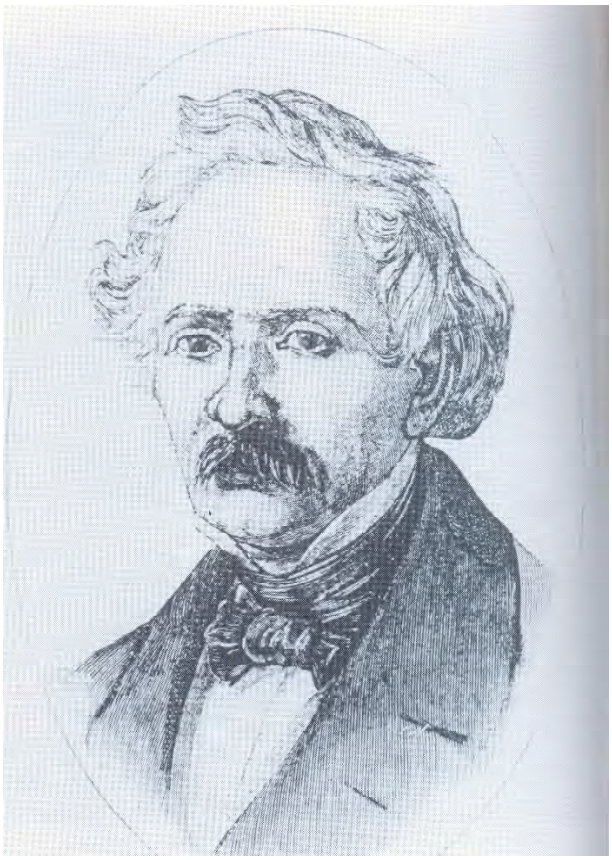

Томаш Оскар Сосновський.

не займався писанням, та любив оточувати себе освіченими людьми. Організовував (вже після одруження, у Новомалині) світські зібрання, які відвідувала місцева інтелігенція. Прагнучи піднести рівень освіти в острозькому повіті, відкрив для дітей своїх службовців школи. Користувався загальною пошаною і визнанням, а в 1811 році був обраний маршалком острозького повіту. Помер в 1854 році.

Мати, Касильда, з дому Малінська, принесла в посаг Новомалин із середньовічним замком, кілька присілків і сіл: Ляхів, Степанівка, Болоткович, Русивель і Симонів, широкі луки, родючі поля, великі, багаті дичиною ліси. Вона була дочкою Яна Кантея Малінського (одруженого з княжною Елізабет Четвертинською), нащадка роду Єло-Малінських г. Пєтирог, який замешкав після 1430 року в селі Глюч (первинна назва Новомалина до половини XVIII століття). В результаті конфлікту між Сосновськими та Четвертинськими на основі поділу родинного маєтку Малінських, мусив втрутитися третейський суд, який залагодив конфлікт між обома ворогуючими сторонами. В силу досягнутого порозуміння Станіслав Сосновський зобов'язався, що не буде жити в головному корпусі новомалинського замку.

Та дивна і не зовсім зрозуміла умова родинної угоди стала причиною того, що Сосновський, замість постаратися відбудувати вже в той час схильний до руйнування середньовічний замок на зручний для проживання та елегантний будинок, переробив стару мурована замкову стайню і з'єднав її з двома ближніми баштами, в одній облаштував круглий спальний покій, а в другій – буфет. Третю башту переробив на каплицю, а довкола замку облаштував ландшафтний сад. За ровами поставив невелику нову стайню, в якій тримав породистих коней польської, англійської і арабської породи. Саме там на шкільній лаві він робив свої перші різьбярські проби, вирізаючи з крейди кубки й фігурки.

Дітьми Станіслава і Касильди Сосновських були сини: Броніслав (поручник війська, помер 1928 року), Євгеніуш (пом. 1845 року у Відні) і Томаш Оскар та дочка Євгенія Юстина, яка вийшла заміж за Зигмунта Октавіуша Фальковського г. Долива. «Малим хлопчиком» Томаша Оскара віддали до школи в Теофіополь Старокостянтинівського повіту, де отці тринітарії тримали шестирічну школу.

Далі – може, в 1821-1825 рр. – він навчався (разом з братами) в уже відомому кременецькому ліцеї, заснованому лише кільканадцять років тому (в 1805 році) Тадеушом Чацьким. Неповторна атмосфера Кременця, який із маленького, сонного, провінційного містечка став містом-школою, «Волинськими Афінами», центром розумового і культурного життя кресових земель, безумовно вплинули на особистість

юнака Сосновського. Не виключено, що саме в той час, маючи справу з досвідченими педагогами, вивчаючи історію та культуру країн Середземноморського басейну, зародилася в ньому думка стати художником, цілком присвятити себе мистецтву.

Може, перші навики рисунка він переймав у Зейдліца (Юзеф Нарциз Зейдліц ?), відомого в свій час рисувальника і художника, який протягом довгих років перебував у Кременці, а в кінці своїх днів перебрався до Варшави і там безславно закінчив своє життя.

Проте, більш правдоподібно, що рисунку його навчив перш за все художник, літограф і педагог в одній особі – Ксаверій Ян Каневський, також вихованець отців тринітаріїв у Теофіополі, учень Юзефа Пітчманна (у тому ж кременецькому ліцеї), а потім – в 1833-1842 роках – «незмінний» представник польського малярства в Римі.

Після закінчення ліцею (в 1825 році ?) Томаш Оскар Сосновський нібито вступив (разом з братами) до польського війська. В 1829 році нібито був солдатом 3-го полку лінійної піхоти, хоча шановна Катажина Левоцька, (яку він приблизно в той час відвідав), стверджувала, що «він був кірасиром, і вона добре пам'ятає його білий мундир». Тимчасом, зі слів Теофіла Ленартовича, який неодноразово розмовляв із Сосновським – вже під час перебування того над Тибром – скульптор нібито признавався йому, що брав участь у кампанії 1831 року як російський солдат. Із всього цього хіба що одне є напевно. Томаш Оскар Сосновський служив у війську або після листопадового повстання, або ще раніше, в 1830 році, коли перебував разом із братом Євгеніушем у відпустці у батька, а простіше – дезертирували і… «до війська вже не повернулися».

Власне тоді (в 1830 або 1831 році) Томаш Оскар Сосновський з'явився у Варшаві, де починає (але це не підтверджено документами) навчатися рисунку у Антонія Бланка і різьбленню у Павла Малінського, професорів Відділу Мистецтва Варшавського університету. Бланк (1785-1844), пов'язаний з університетом від самих початків (тобто від 1817 року, коли його призначили реставратором «гіпсових зразків»), займався античним та релігійним малярством, а також писав портрети, в т.ч. і родинні, безсумнівно під впливом німецького пізньокласичного малярства. Від німців він також перейняв схильність до зображення родинного затишку в атмосфері добробуту і ладу. Очевидно, з цього погляду картини художника офіціозні, жорсткі в моделюванні й надто дисципліновані в колористичному тонуванні, і мають більш суворі характери, ніж у картинах інших польських класицистів. Здається, деякі з цих ознак, особливо дисциплінована майстерність, при перекладенні на різьбярську мову, з'явилися на першій стадії творчості Сосновського.

А щодо Малінського (1790-1853), також пов'язаного з Університетом з 1817 року, то він міг привабити і притягнути до себе двадцятилітнього Томаша Оскара легкістю, з якою той використовував класичні форми в архітектурній скульптурі, винесеними з майстерні самого Торвальдсена, у котрого студіював як стипендіат Університету в 1820-1822 роках. Але, можливо, значно більше враження справили на молодого адепта різьблення перші сліди романтизму, що народжувався, помітні в портретах, пам'ятниках і релігійних скульптурах Малінського .

Репресії, які болісно відбилися на художній освіті у Варшаві після придушення листопадового повстання, а особливо після закриття Університету, не перервали навчання Сосновського у Бланка і Малінського. Талановитий волинянин продовжував вивчати рисунок і різьблення в їх приватних майстернях, очевидно, до 1833 року.

1833-1836 роки Томаш Оскар провів у Берліні, де здобуває необхідний досвід у майстерності й артистизмі в майстерні найпопулярнішого німецького скульптора XIX століття – Крістіана Даніеля Рауха (1777-1857), в освіті якого був римський епізод. Незважаючи на те, що Сосновський не згадується в *Щоденнику* Рауха, не фігурує в списку учнів художника (складеного ним самим), а його прізвище жодного разу не з'являлося в обширній літературі і XIX, і XX століть, присвяченій Рауху та його оточенню, видається більш ніж правдоподібним, що Сосновський знав художника і користався з його знань як майстра різця. Може, патріотичні і національні погляди, а передовсім неприязнь прусаків до поляків, вплинули на те, що Раух не мав наміру хвалитися своїми знайомствами, професійними і приватними контактами з польським любителем скульптури. Власне, таку думку, здається, підтверджують спогади Войцеха Корнелія Статтлера, який писав у 1874 році: треба знати, що Раух, розпещений королем, звик диктувати правила любителям мистецтва, а на сарматські риси дивився з ненавистю. Сосновський, який працював у нього, у повній мірі цих слів зазнав його дошкульностей.

Не виключено, що в берлінський період життя Сосновський навчався під пильним оком ще одного знаменитого німецького тогочасного скульптора – Йоганна Готтфріда Шадова (1764-1850) у Берлінській Королівській Мистецькій Академії. Але й він, як і Раух, жодним словом не згадує нашого художника у своїх записах.

Проте є факт, що роки, проведені в столиці Прусії, завершилися виставочним дебютом Томаша Оскара і його участю в XXIX Мистецькій Виставці в Королевській Мистецькій Академії, відкритій 18 вересня 1836 року. Сосновського в той час уже не було в Берліні. Він надіслав дві свої, вирізьблені в мармурі, роботи, (бюст Найяснійшого Пана і рельєфи із зображеннями Шадова, Рауха і Тецька) із Новомалина, де оселився після завершення науки. Спокій, а, може, навіть задушлива, сонна атмосфера сільського життя не відповідали жодним відчуттям і устремлінням Оскара. Хоча маєток, яким мудро керував батько Станіслав, приносив добрі доходи, забезпечував вигідне і зручне життя, молодий Сосновський не мав наміру залишатися на Волині до кінця своїх днів, примножуючи родинні статки. Через це в одному з покоїв лівого крила замку на першому поверсі він облаштував справжню майстерню, зі зниженим рівнем підлоги для великих і важких композицій. Сосновський зайнявся також декоруванням каплиці – зробив на склепінні чудовий ліпний плафон, який виглядав як різний кришталь, і прикрасив один із двох вівтарів (на галереї I поверху) ажурною короною, вирізьбленою з мармуру. Залюблений у готичні, вікові мури новомалинського замку, він прикрасив його всередині мистецькими роботами (і власними, і купленими з великим художнім смаком картинами, скульптурами та меблями високої художнтої вартості), так що незабаром стара садиба роду Єло-Малінських більше нагадувала музей, аніж звичайний житловий будинок.

Пробуджені мистецькі амбіції, успішний виставковий дебют, прихильна рецензія, поміщена в Лешнівському «Приятелі народу», спричинили до того, що Томаш Оскар Сосновський вже через рік (в 1837 році) виставляє поновлений бюст Найяснійшого Пана, того разу на першій виставці Художнього Товариства у Познані, а кореспондент «Приятеля народу» хвалив талант Сосновського і його творчі починання. Вірогідно, в 1840 році тридцятилітній художник з'являється у Варшаві з амбітним наміром здійснити мистецьку кар'єру. Майже в той же час він виставляє два наступні бюсти (чоловічі - мармуровий з натури і гіпсовий) на XXXII Художній Виставці в Берлінській Королівській Художній Академії, що відкрилася 20 вересня того року. Преса, і німецька, і польська не зауважили скульптури Томаша Оскара.

Перебування у Варшаві тривало п'ять (?) років, і Сосновський створив у той час багато робіт світського характеру: бюсти, каміни і орнаментації для помешкань. Не знайшовши тут відповідного поля для праці, він виїхав за кордон і назавжди оселився у Римі, звідки здійснював виїзди до Франції, Німеччини і Швейцарії.

---

1. Lechoslaw Lamenski, TOMASZ OSKAR SOSNOWSKI. 1810-1886. RZEZBIARZ POLSKI W RZYMIE. - Lublin, 1997. – Лехослав Ламенський. Томаш Оскар Сосновський. 1810-1886. Польський скульптор у Римі. – Люблін, 1997.

Ігор ПАСЮК ***(Луцьк)***

21-Й БРОНЬОВИЙ ДИВІЗІОН РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У ЛУЦЬКУ

21-й броньовий дивізіон був першим сформованим у складі 12-го батальйону. Робота над його створенням проводилася в руслі загальної мобілізації згідно з вимогами Головного Штабу і він був готовий до бойових дій 13 серпня 1939 року.

Організація батальйону була наступною:

Командир з помічниками і посильними, зв'язківці, загін регулювальників руху, загін «піонерів» (розвідників) і квартирмейстерська служба – всього 3 офіцера. 20 «підофіцерів» і 27 рядових. З техніки були: 1 броньовик, 2 легкових автомобілі, дві машини з радіостанціями №2 , 2 «фургона», 1 «санітарка», 1 вантажівка і ще 8 мотоциклів.

«Ескадрон» (назви підрозділів у бронетанкових військах РП зберігались як у кавалерії) танків-розвідників – «помічники» командира, зв'язківці, 2 бойових взводи, господарська служба – всього 3 офіцери, 21 унтер, 29 рядових. З техніки були: 13 танків, 1 всюдихід, машина з радіостанцією №2, 2 вантажівки, 5 мотоциклів, 2 причепа, паливний причіп і польова кухня.

«Ескадрон» броньовиків – «помічники» командира, зв'язківці, 2 бойових взводи, господарська служба – всього 3 офіцери, 17 унтерів, 25 рядових, 7 броньовиків, 1 легкове авто, машина з радіостанцією №2, 4 вантажівки, 5 мотоциклів, паливний причіп і польова кухня .

«Ескадрон» техніко-господарський – техогляд, господарська служба, «застава запасова», «табір» – всього 1 офіцер, 11 унтерів, 31 рядовий. З техніки: автомайстерня, 2 паливних цистерни, 9 вантажівок, 1 тягач, 1 мотоцикл, 1 танковий транспортер, 3 паливних причепа, 1 польова кухня.

Всього згідно штату в дивізіоні мало бути 10 офіцерів, 69 унтерів і 113 рядових, 13 танків (ТКС), 8 броньовиків (тип 34), 31 автомобіль, 1 тягач і 19 мотоциклів. Наявні документи не дають фактичних даних про мобілізацію допоміжного загону. Число бойових машин відповідає розрахункам. У складі екіпажів були 8 офіцерів, 2 підхорунжих (на посаді офіцерів), 51 унтер-офіцер, 149 рядових.

Серед резервістів багато солдатів пройшли навчання на початку тридцятих років. Їх військові спеціальності часто не відповідали вимогам, що значно ускладнювало комплектування екіпажів. Однак моральний дух був досить високий.

Кадровий склад :

Командир – майор Станіслав Глинський.

Ад'ютант – поручик Фелікс Кваліна.

Квартирмейстер – підпоручик резерву Антоній Міщердзінскій.

У період мобілізації 21-й дивізіон перебував у складі Волинської Кавалерійської Бригади. 15 серпня на казарменому плацу 12-го батальйону новосформований загін прийняв присягу. Увечері того ж дня загін відбув на місце тимчасового розквартирування в Теремно і Юзефіново, (ок. Луцька) де мав чекати отримання наказу на від'їзд в район зосередження бригади.

18 серпня в 18.00 дивізіон в повному складі залізницею виїхав з Луцька і прибув в район Ченстохова. На наступний день він вивантажився в Радомську, його відмарширували до Волі Єдлінської, де й розмістили 20 серпня. «Постой» використовували для ознайомлення з місцевістю та перевірки спорядження в наявності: чи вистачало для знову мобілізованих зброї, елементів обмундирування, запасних частин для броньовиків, вантажівок і мотоциклів, а також бронебійних снарядів для 37-мм танкових гармат і кулеметних стрічок для озброєння танків-розвідників. Недолік боєприпасів частково послаблював бойові можливості загону. Не дивлячись на заявки майора Й. Луцького, а пізніше і командира розгорнутого дивізіону майора С. Глинського, вислані Відділу Озброєння ДОК (Люблін) і доставлені були тільки патрони для карабінів і то лише ввечері 1-го вересня. Однак бронебійні 37-мм снаряди забрали 2 вересня з колони амуніції (nr21w) на околиці Піотркова патруль (1+4) відділу господарського та доставив (до обіду наступного дня) ведучому бій дивізіону.

25 серпня командир Волинської Кавалерійської Бригади полковник Юліан Филипович включив дивізіон до складу бригади. Дивізіон і далі розміщувався у Волі Єдлінській, а місцем постою полковника Филиповича була Стара Бжезниця, що знаходилась в 10 км на захід від розташування дивізіону.

У ніч з 29 на 30 серпня дивізіон (без залишеної на місці господарської частини) було переведено в район м. Острови (близько 12 км на південний захід від Бжезніци), як відхід бригади. Перший взвод танків ТКС під командуванням підпоручик Є. Чоментовського було висунуто до кордону.

1 вересня в 4.30 ранку дивізіон був піднятий по бойовій тривозі, який було атаковано 4-ю німецькою танковою дивізією, відділ, рухаючись по північному березі Лізварти, вступив в бій. Там він опівдні з'єднався зі своєю групою розвідувальних танків, включених до складу 19-го полку уланів. Другий взвод перебував у лісі поблизу с. Мокра, де займав оборону 21-й уланський полк, який пізніше було посилено 12-им уланським полком.

Близько 9-ї години, у відповідь на перші німецькі атаки, бригада почала оборонні бої. Загін танкеток другого взводу проявив надзвичайну мужність і атакував (у напрямку с. Мокра) німецькі танки не маючи протитанкової амуніції! За свідченням Раймонда Шубанського один ТКС вступив у бій з ворожими броньовиками під час другої атаки в 10.00 і був підбитий. Загинув заступник командира взводу Мартін Величко, але його водій зумів вискочити з палаючої танкетки .

При черговій атаці о 13.00, коли танки полку 4DP опинилися на галявині біля с. Мокра, майор С. Глинський запропонував задіяти броньовики 21-го дивізіону. Командир 21-го уланського полку підполковник Казимир Суськ де Ростово порахував це нереальним. Ворожа техніка перевершувала польську по броньовому захисту і озброєнню, що показала спроба розвідки прорватись з району с. Мокра броньовиками загону капітана Й. Жимерського. Взводу броньовиків довелося відступити, причому одна машина була знищена, а командир групи Едвард Дзюба був важко поранений.

Після двох годин бою, коли більше 50-ти німецьких танків прорвали першу лінію оборони і стали погрожувати артилерійським позиціям (2-ий дивізіон артилерії кінної), на допомогу 2-му полку кіннотників підійшов загін броньовиків і другий взвод ТКСів. Так поляки дезорієнтували загін німецьких броньовиків, які під час бою почали брати гору, і змусили ворога відступити. В той день під Мокрою було втрачено 3 машини W-34, однак пізніше один броньовик вдалося евакуювати (можливо полагодивши). Сутичку посилила взаємодія (вперше за той день) з бронепоїздом НР53 «Сміливий», також доданим Волинської БК. До вечора тиск німців посилився і вони обійшли з півдня розташування бригади.

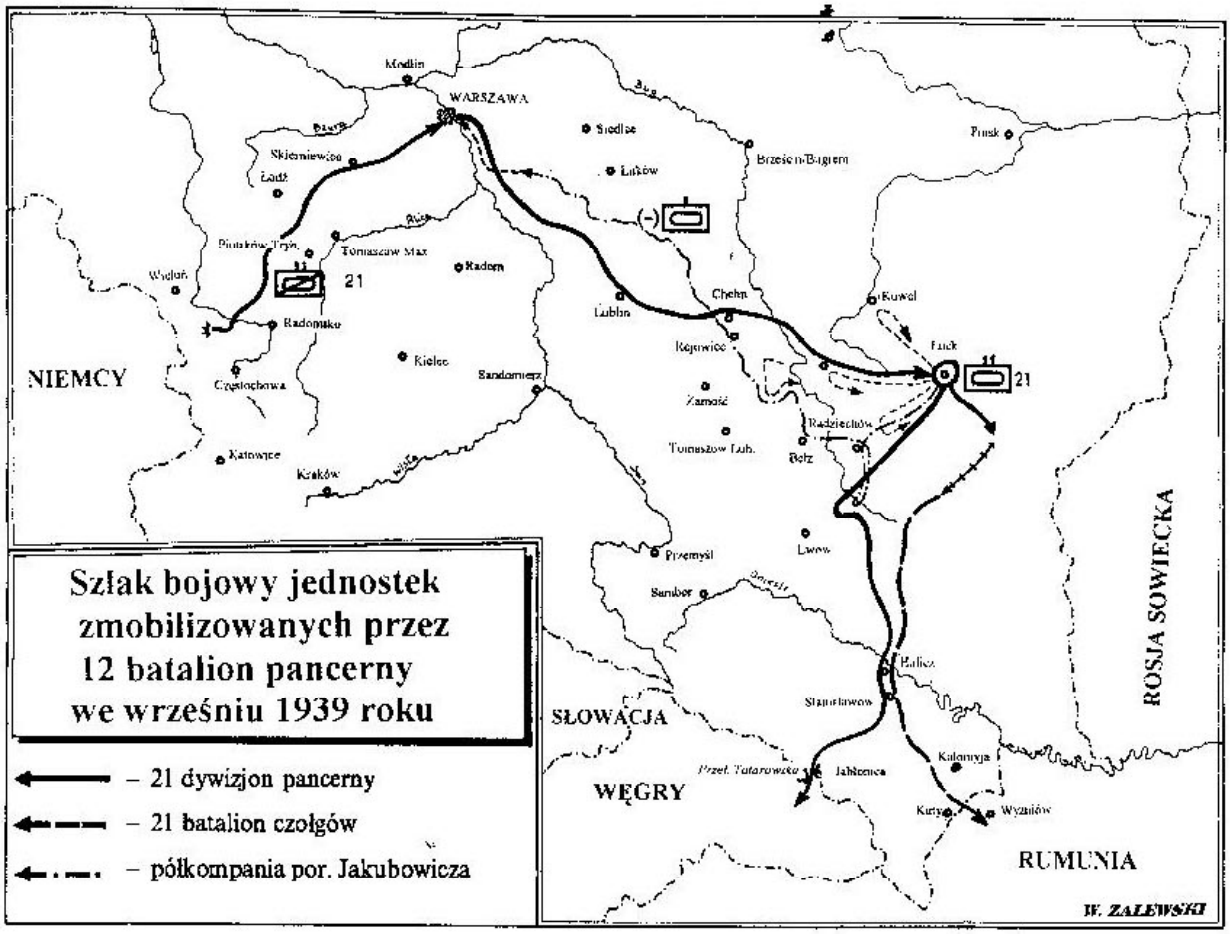

Шлях 12 батальйону та 21 дивізіону у 1939 р.

Танки Рено-35 на марші по Волині.

Офіцери 21 дивізіону у Луцьку.

В ніч з 1 на 2 вересня Волинська БК відійшла до лісництва Лободно в район м. Остров. Командир бригади наказав майору Глинському представити до нагороди солдат, що відзначились в перший день бою, саме тих, що атакували німецькі танки без протитанкової амуніції.

2 вересня на світанку німці почали артилерійський обстріл західного краю лісництва Лободно, після чого перейшли в наступ. 21-й дивізіон спільно з 11-м піхотним батальйоном контратакували ворога у Острова і, відновивши положення, повернулися в район дислокації. Близько 16.00 німці, ударом з заходу і півдня, силами 35 танкового полку і 12 полку мотопіхоти відрізали в лісі біля Лободно 2 полки стрілкових. За наказом командира бригади загін танків поручик Л. Козірадзського посприяв 21-му уланському полку. Специфічні умови поля бою сприяли тому, що малогабаритні верткі і повороткі ТКСи мали перевагу перед сильнішим противником. Подальший хід бою ускладнив просуванню противника, давши можливість кавалеристам утримати оборону і в сутінках вийти з оточення. У цьому бою артилерійським вогнем були знищені 4 танки розвідників та 1 мотоцикл. Поруч з командиром дивізіону загинув Ян Красінскій і кілька жолнежей отримали поранення.

У ніч з 2 на 3 вересня 21-й дивізіон перейшов річку Варту в м. Важні Млини (де обміняв частину звичайної амуніції на протитанкову), будучи заслоном відходу бригади. Її командир підполковник Й. Филипович схвалив дії дивізіону і наказав скласти списки особового складу, що відзначилися. Внаслідок зміни загальної ситуації Волинська БК, обходячи зайнятий німцями Радомськ, вийшла в район м. Ржезава. Тільки вдень прибув автомобіль з протитанковою амуніцією і одночасно капрал Антоній Чолев, який на мотоциклі з коляскою привіз з Лодзі танкові запчастини. Після двох днів боїв 21-й дивізіон мав 35% втрат техніки, а також кілька загиблих і поранених.

У ніч з 3 на 4 вересня, після удару в напрямку м. Каменськ, коли було знищено кілька німецьких танків з 1-ої DP бригади, основні сили прибули в околиці Глупіц і Дружбіце .

На світанку 4 вересня броньовий дивізіон провів розвідку в напрямку Камінська і Гір Борівських для забезпечення бригади.

1 взвод танків ППОР Є. Чоментовського розбив німецький патруль, підбивши 3 мотоцикли і захопивши карту з вказаним на ній розташуванням німців. Було вбито кілька німецьких солдатів. Відзначився капітан Станіслав Римар – командир одного з розвідувальних танків. Поручик С. Вартак, начальник техніко-господарської служби, організував ремонт бронетехніки і до кінця наступного дня бойовий склад дивізіону становив 8 танків і 5 броньовиків. Стараннями того ж поручика була проведена вилазка в Лодзь за паливом.

5 вересня дивізіон продовжував вести розвідку. В околицях Белхатов-Вадлево командування та підрозділи Волинської БК були обстріляні колоною ворожих танків. Броньовики ж атакували німецькі літаки, причому був поранений ст. сержант Вінцент Прайс.

У ніч з 5 на 6 вересня бригада перейшла на південний схід від м. Вадлево.

6 вересня танковий дозор вів розвідку і охорону місця розташування бригади, що знаходилася в другому «плані» Оперативної Групи «Піотрков». Були досягнуті деякі успіхи (розбитий патруль мотоциклістів, взято кілька полонених), проте перевага німців було надто великою – всі броньовики дивізіону отримали пошкодження і змушені були вийти з бою. У той день був поранений ст. сержант загону ТКС Еугеніуш Рейент, танк якого підірвали гранатою. Одного полоненого привіз з розвідки командир дивізіону, який разом з квартирмейстером Волинської БК капітаном Кошутскім, плютоновим Станіславом Ричко (водієм) і ст. сержантом Яном Маршалком (кулеметником) їздили в бік Піотркова всюдиходом «Фіат Польський». Учасники вилазки були відзначені командуванням.

У ніч з 6 на 7 вересня бригада відійшла на кілька кілометрів у північному напрямку. На світанку 7 вересня німці завдали удару з південного сходу. Кавалеристи понесли великі втрати бригаді.

21-й дивізіон знаходився в районі м. Андреспол, перебуваючи у складі окремого загону, що прикривав з півдня на лівому крилі бригади підступи до району м. Бжезіни. Бойові підрозділи 4-ї танкової дивізії вели розвідку, стикаючись з дозорами противника без власних втрат. Бригада вдруге відбила натиск німців.

Квартирмейстер, діючи спільно із загоном, виділеним з техніко-господарського відділу, привіз зі спустошених складів у Лодзі, (їм погрожували ворожі передові загони) їжу і паливо. У ніч з 7 на 8 вересня дивізіон виступив спільно з бригадою через переправу на річці Мрога під Колаціном в ліси Бжезіницького лісництва (на захід від м. Воля Цірусова) і зупинився в їх південній частині. Квартирмейстер техніко-господарського відділу за наказом командира відбув до Лодзі і через кілька днів рушив самостійно.

8 вересня відбувся німецький наступ (10 піхотна дивізія і танки), що загрожувало бригаді оточенням. У критичний момент контратакували два «Швадрони », підтримані усіма справними бронесилами: трьома ТКСми і двома броньовиками під командуванням капітана Жимерського. Командир танкового

«Швадрону» поручик Л. Козірадскій очолив спішених бійців і успішно воював, діючи у рукопашному бою гранатами. Біля Любовіджа ворога затримали, проте бій привів до великих втрат. Було багато поранених, а капітан Станіслав Романовський та кілька жолнежей загинули. Технічні втрати не уточнені – за однією версією підбитий один броньовик, за іншою (Р. Шубанского) втрачена вся бойова техніка, за винятком тієї, що була в ремонті. Ще один броньовик в той же день підтримував бойові дії 12-го уланського полку. Виникає питання, якщо втрачена вся бойова техніка, а техслужба, де належало вести ремонт, перебувала в Лодзі, то звідки взявся броньовик, що підтримав контратаку 12-го полку? Якщо допустити, що техніка була в ремонті в Лодзі, то, імовірно, під Любовіджа було втрачено тільки один броньовик .

«Швадрон» негайно відступив убік Лодзі звідки спробував досягти Варшави. Головне шосе вже було перехоплено німцями і довелося пробиратися польовими дорогами. Міст через річку, що протікала в глибокій долині, споруджували під загрозою проникнення диверсантів і німецьких танків. На полі за річкою несподівано потрапили під вогонь польської артилерії і кулеметів на узліссі, що чекали появи ворога. Після з'ясування помилки було продовжено шлях на Варшаву.

У ніч з 8 на 9 вересня Волинська БК відійшла за річку Мрога і до світанку зібралася в лісовому районі місцевості Гловно-Лепковічі. Командир бригади наказав дати списки тих, хто особливо відзначився в останніх боях.

9 вересня командир дивізіону отримав останній наказ підполковника Филиповича, який запропонував на вибір окремі шляхи відходу кінних загонів Волинської БК, оскільки далі рухатися без доріг було складно. Частина дивізіону на чолі з майором Глинським залишилася в складі бригади і ввечері пройшла через Скірневіце в ліс під Болімевом, втративши під час маршу останні танки. Решта броньовиків під командуванням капітана Жимерського відступили в напрямку Варшави. Технічна ж частина, через бомбардування Скірневіцевого, лише вночі через Пущу Кампіонску, де була втрачена частина амуніції, пройшла в напрямку Жірардова. Під містом поручик Вартак сформував із залишків частини господарсько-технічне відділення, яке складалося з піхотинців озброєних карабінами, посадив у дві вантажівки, які супроводжували колонну. Обійшлось без бою – через Жірардов пройшли спокійно. На варшавському шосе вони приєдналися до підрозділів 12-го уланського полку, який робив останній перехід до столиці разом з тиловими і піхотними частинами .

10 вересня на світанку господарсько-технічна частина з'єдналася у Варшаві з загоном Жимерського, відійшовши до Отвоцька, де збиралися бронечастини. Увечері того ж дня з боку «Бабич» туди прибув і командир дивізіону із залишками підрозділів.

11 вересня підрозділи дивізіону за наказом командування Варшави з Отвоцька через Люблін , Хелм Любельський , Володимир –Волинський прибули до Луцька. 13 вересня 21 дивізіон приєднався до гарнізону.

З 4 по 16 вересня майор Глинський із залишків 21-го дивізіону створив моторизовану частину (вантажівки і всюдиходи «ЛАЗи»), яка увійшла до складу угруповання «Луцьк» бригадного генерала Петра Скуратовича. До загону були приєднані залишки 81-го бронедивізіону під командуванням поручика Володимира Чачая, який через втрату боєздатності відійшов у Луцьк, озброєного 20-мм гарматою ТКС і 3 броньовиками, відремонтованими силами інших відділів дивізіону. Майор Глинський мав також у розпорядженні звичайний ТКС з кулеметом (останній танк 21-го дивізіону). Додатково до вечора 17 вересня в районі Луцька із залишків 12-го батальйону і машин, евакуйованих з Варшави, був сформований полк легких танків «Рено R-35» і «Гочкіс H-35».

У той же час велася інтенсивна розвідка районів Коршева, Володимира та Ковеля, де вже з'явилися колони ворога. Два броньовики відправили на лівий берег Бугу і між Устилугом і Грубешовом взяли двох полонених мотоциклістів з 4-ї Легкої Дивізії.

17 вересня, коли радянські війська перейшли польський кордон, патрулі загону майора Глинського забезпечували рух частин групи генерала Шкуратовича на південний захід у напрямку Львова. Під час нічного маршу через дороги, розмиті зливою, мотопідрозділ відстав від головної групи і 18 вересня попрямував у бік угорського кордону. Два бронепатруля на чолі з поручиком Кваліна, адьютантом 21-го дивізіону, були затримані радянськими танками, решта, що залишилася з технікою, продовжили марш до кордону.

Увечері 19 вересня до загону майора Глинського, що рухався до прикордонного пункту у Яблуниці Пшелеч Татарівської, приєднався підпоручик резерву Юзеф Вебер з 16-го дивізіону легкої артилерії 10-ї Кавалерійської Бригади на легкому танку «Рено R-35 », який він знайшов покинутим в районі Каменя Довбуша на дорозі Яремче-Татарів. Включений в загін майора Глинського він забезпечив охорону тилу при переході кордону. Ось як пригадується цей епізод: «Майор Глинський виділив мені двох капралів для обслуги зброї та машини (бензин, масло і т.д.), під його командуванням ми мали пройти дорогу від

Татарова до Яремче. Оскільки «kozunie» (укр. націоналісти) там не з'являлися, а майор мав наказ перетнути угорський кордон, він передав мені той наказ з обіцянкою забезпечити мене бензином, маслом і іншим, так як його загін на колесах рухався швидше і не було мови про загальний марш. Вже в Угорщині контакт з майором був втрачений, оскільки угорці затримали мене і розмістили у себе в казармі. Треба додати, там був такий балаган, що при бажанні можна було б подорожувати по всьому краю, але щоденне управління R-35 таке задоволення без якого бажано обійтися. »

Залишки дивізіону майора Глинського перейшли кордон ймовірно 20 вересня вранці (не виключено, що ввечері 19) і незабаром приступили до передачі свого майна угорським військовим.

Йозеф Вебер так згадує ту передачу: «Мій танк прибув без озброєння, яке викинули за моїм наказом, за що угорський полковник, який вів прийомку, розсердився і погрожував мені арештом. Я відповів угорцю німецькою, оскільки знаю цю мову, повідомивши хто я, а тому маю право вимагати сатисфакції і він, знайомий ще по австрійській армії з Кодексом, заткнув рота».

1. Jan Tarczynski. 12 batalion pancerny. – Pruszkow 1995.
2. T. Kryska-Karski. Materialy do historss Wojska Polskiego. – London. 1982-1986.
3. Polskie Sily Zbrojne w II wojnie swiatowej. -T.1 London. 1951 .

Ігор ПАСЮК, Василь КАРПЮК ***(Луцьк)***

ПЕРШІ ТАНКОВІ БОЇ ЧЕРВНЯ 1941 р. НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

С перших годин війни територія волинської області стала театром бойових дій для воюючих сторін. Так уже на кінець дня 23 червня війська III-го моторизованого корпусу Вермахту розсікши оборону 87-ї і 124-ї стрілецьких дивізій і пройшли радянською територією вглиб до 20-30 кілометрів. 14-та танкова дивізія під командуванням генерала танкових військ Фрідріха Кюна III-го мотокорпусу після прориву оборони 87-ї стрілецької дивізії в районі Володимира-Волинського вийшла на „танкову" дорогу Володимир-Волинський – Луцьк і вийшла своїми передовими підрозділами до лісу, що в 5 км на північ від села Війниця.

Вранці 23 червня командувачем 5-ї армії генерал-майором Потаповим було прийняте рішення про зосередження частин 22-го механізованого корпусу в районах Анусин, Замлиння (215 мд і 82 тп 41-ї тд) та лісу поблизу села Війниця (19-та тд). Першим до вказаного району вийшов 152-й окремий танковий батальйон. В районі Олександрівки танкісти від прикордонників і піхотинців отримали інформацію, що до села наближається німецька танкова колона чисельністю до роти (15 танків). Хоча до вказаного рубежу залишалось ще декілька кілометрів, старший ад'ютант батальйону капітан Чесноков прийняв рішення влаштувати засідку. За наказом капітана Чеснокова радянські Т-26 розташувались так, що утворився своєрідний броньовий мішок, в який і повинні були втягнутися німецькі танки. Незабаром на горизонті з'явилась хмара пилюки, яка здіймалась стовпом, а з нею на великій швидкості стали виринати броньовані машини ворога. Перед селом вони зменшили хід. На передньому танку відкинувся люк. З нього висунувся офіцер. Він приставив до очей бінокль і довго проглядав околицю села. За декілька хвилин німецькі танки рушили вперед. Дочекавшись поки хрестаті машини втягнуться у западню Чесноков віддав наказ на відкриття вогню. Влучними пострілами було підбито головний і замикаючий танки, наступною „жертвою" став танк у середині колони. Опинившись «узаперті», решта ворожих машин намагалася поповзти в сторони, але і тут їх наздоганяв вогонь радянських танкістів. В самий розпал бою на зв'язок вийшов командир 22-го механізованого корпусу генерал-майор Кондрусєв. Після доповіді Чеснокова комкор подякував танкістам і наказав посилити розвідку. Ще в ході розмови до командирського танку під'їхав мотоцикл – це був командир розвідувального взводу батальйону, який доповів про наближення великої танко-моторизованої колони німців. Отриману інформацію Чесноков доповів комкору і отримав наказ стримувати противника і не дати прорватись до річки Стир. Тим часом німецька колона перестроїлась у бойовий порядок і повела наступ на батальйон, намагаючись обійти радянських танкістів праворуч і ліворуч.

Біля 13.00 в район Олександрівка - Війниця вийшли підрозділи 37-го танкового полку і зайняли позиції для наступу в районі хутора Пасіка. О 13.30 за наказом штабу 22-го МК 45 танків Т-26 та 12 бронеавтомобілів БА-10 під загальним командуванням командира 37-го танкового полку підполковника Бібка пішли в атаку в районі вис. 228,6, Олександрівка,. Марковичі. Спочатку наступ розвивався вдало.

Tumin
Dzdziutycze
Chorostów
Hubin
Aleksandrówka
Wojnica
Pawłowicze
Michałówka
Babicze
Jachimówka
Chołopacze

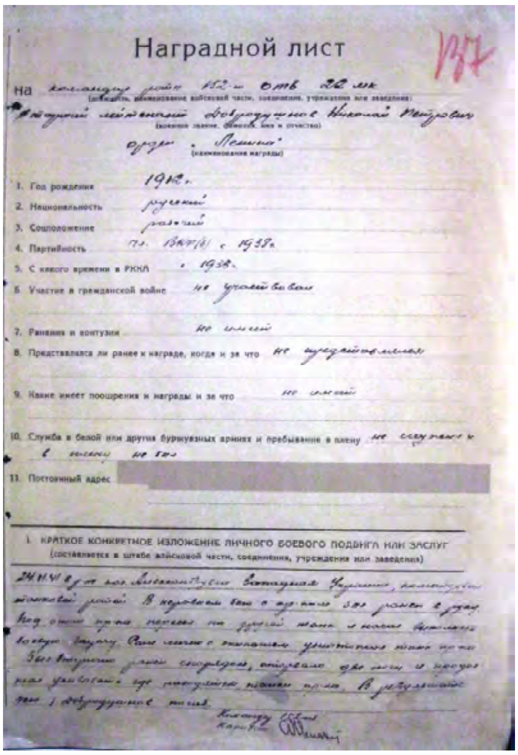

Наградной лист

на [illegible] (должность, наименование войсковой части, соединения, учреждения или заведения)

[illegible] (воинское звание, фамилия, имя и отчество)

орден «Ленина» (наименование награды)

1. Год рождения 1912 г.
2. Национальность русский
3. Соцположение рабочий
4. Партийность чл. ВКП(б) с 1938 г.
5. С какого времени в РККА с 1938 г.
6. Участие в гражданской войне не участвовал
7. Ранения и контузии не имеет
8. Представлялся ли ранее к награде, когда и за что не представлялся
9. Какие имеет поощрения и награды и за что не имеет
10. Служба в белой или других буржуазных армиях и пребывание в плену не служил и в плену не был
11. Постоянный адрес

I. КРАТКОЕ КОНКРЕТНОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ ЛИЧНОГО БОЕВОГО ПОДВИГА ИЛИ ЗАСЛУГ
(составляется в штабе войсковой части, соединения, учреждения или заведения)

24.VI.41 [illegible]

[illegible]

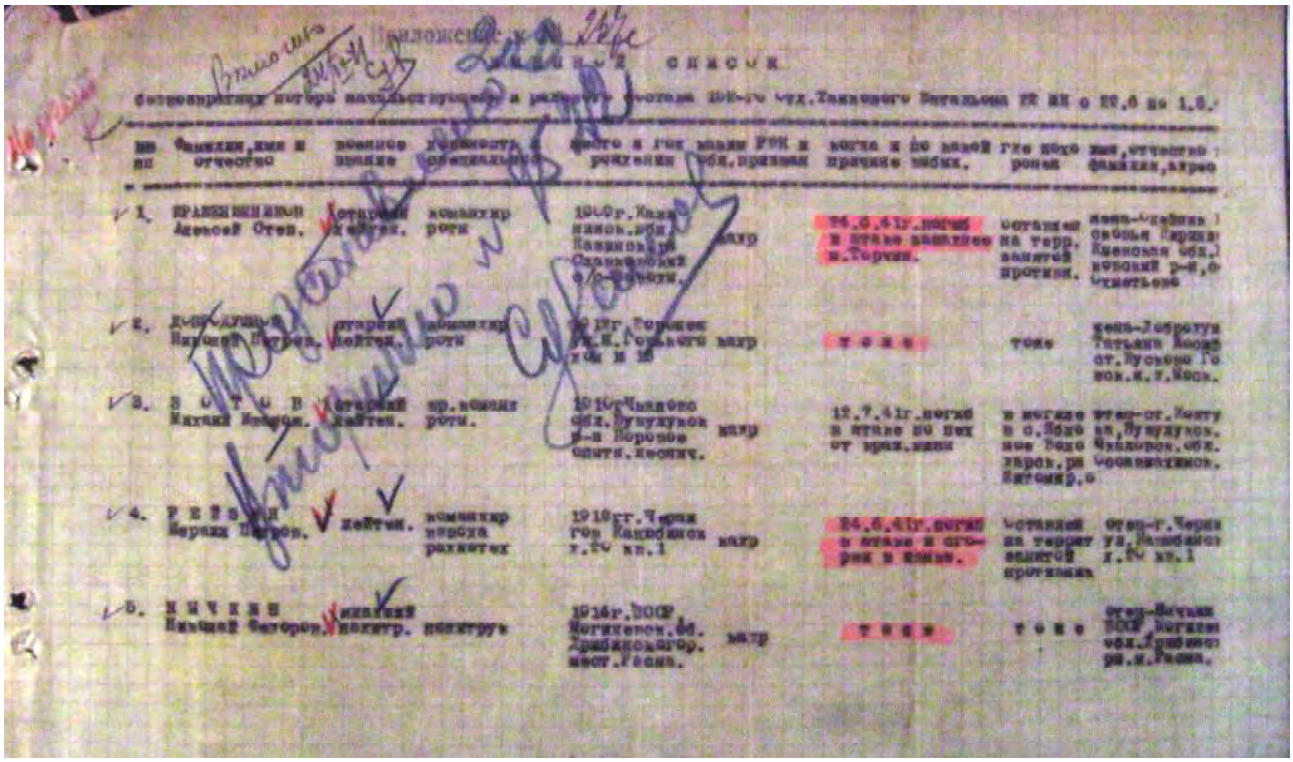

Танки і бронеавтомобілі вийшли в район лісу вис. 228,6, Олександрівка,. Марковичі.

Розпочався класичний зустрічний бій, який за доповіддю ВО командира 22-го механізованого корпусу полкового комісара Ліподаєва тривав 2,5 години. Командир дивізії генерал-майор Семенченко вслід за передовим загоном кинув в атаку нові танки, які щойно прибули з маршу. Німецькі війська виявились сильнішими, а їх техніка і солдати більше підготовленими до бойових дій. Вцілілі радянські танки і бронеавтомобілі поволі стали відступати назад, піхота як мотострілецького полку дивізії так і сусідньої 135-ї сд стала відкочуватись назад.

А ось як ці події описуються із німецького боку:

Звіт про бої на ранній стадії кампанії міститься в бойовому донесені від 1-ого відділення 4-ого бронетанкового полку за період з 23-ого по 28 червня 1941 :

По наказу командира полку відділення перемістилось на південь і опинилося приблизно в одному кілометр на південний захід від Ласкова, а потім повернуло на схід і стало рухатись в бік переправи у Суходолів. Під час руху вниз по схилу, відділення було обстріляне протитанковими гарматами з пів обороту вліво від точки 231. Танк командира 1-ої роти був підбитий снарядом 4,7 см. Танк був злегка пошкоджений. Після цього вся 2-га рота була направлена в бій для забезпечення вогневої підтримки. Загін під командуванням лейтенанта Майєра, надісланий безпосередньо до мосту, зав'яз в болотистій місцевості. Потім командир першої послав в бій загін під командуванням лейтенанта Ноля, а командир відділення направив впритул до переправи загін фельдфебеля Лінднера. Незабаром вони доповіли, що міст горить, а земляний вал, ведучий до мосту, танки переїхали не можуть. Тим часом відділення піддалося обстрілу із боку декількох вдало розташованих російських гармат, при цьому поранення отримав обер-єфрейтор Фішер. Прикінці дня 3-тя рота була відкинута назад, а зворотній нахил. 1-а та 2-а роти залишались розкинутими в шаховому порядку. Три танки із загону лейтенанта Майєра, що застряли в болоті, були визволені приблизно в 21:30. В процесі фельдфебель Шюсслер і обер-єфрейтор Віттак отримали легкі поранення від кулеметного вогню. Після настання ночі 3-тя рота займала оборону позицію, повернувшись на схід в напрямку зворотньому до схилу на південь від Ласкова. 1-а і 2-га роти були відтягнуті назад за лінію оборони. Наскільки це було можливо, танки були заправлені паливом із цистерн, котрі були прибуксировано в причепах.

24 червня, 1941рік.

Після того як 2-ге відділення було висунене вперед, почався наступ. 1-а рота рухалась першим рядом, 2-га рота переміщувалась впритул до неї для забезпечення вогневої підтримки, 3-тя рота виконувала роль резерву для командуючого і займала лівий фланг. В той же час прийшла доповідь від повітряної розвідки: зосередження танків противника в 5 кілометрах на південь від Олександрівки. На лінії Михайлівка – Маркевіка перша рота відкрила вогонь по меншій мірі п'яти танкам противника, котрі були тут же знищені. Оскільки в той же самий час ворожа артилерія, розташована на півночі, обстрілювала відділення, був відданий наказ атакувати артилерію. В цих цілях 3-я рота була переміщена вліво, поряд з 1-ою ротою, і вона розбила ворожу артилерійську батарею неподалік від Даброва. По мірі подальшого розгортання атаки, що просувалася в основному на північ і була направлена на ворожу артилерію, розташовану приблизно в 200 метрах на південь від дороги, були захоплені дві моторизовані артилерійські батареї і одна батарея 15,5 см гармат. Також, після перетину дороги, були захоплені дві батареї польової артилерії. Більшу частину боєприпасів і підвощиків боєприпасів було підбито і спалено. Перетинаючи дорогу, 3-я рота знищила 15 танків, а 2-га рота – шість танків і 2 бронемашини. Після перетину дороги 2-ге відділення виявилося спереду 1-ого відділення, в результаті чого воно також вступило в бій. Поповнення бойових відділень і підхід обозів перший раз відбулося тільки в 10:00, 25 червня 1941 року. В 11:35 1-е відділення, слідуючи за 2-им відділенням, почало наступ. В 13:55 на дорозі до сходу від Торчина було помічено відступ російського піхотного полку з артилерією. Наступ продовжився через Антонівку, де захист від танків противника був побудований по обох боках. Легкий взвод цього відділення підбив ворожий танк. Просування продовжилось по дузі на південь в напрямку на Луцьк, при цьому відділення займало другу лінію силах що просувалися: 2-а рота на правому фланзі, 3-тя на лівому, 1-а – замикаюча. 1-е відділення підійшло до Луцька позаду 2-го. 3-тя рота була відправлена для здійснення контролю над дорогою на північному сході. Вони зіткнулися з російськими танками і артилерією знищивши батарею та чотири ворожих танки.

Додаткова інформація про цей бій знаходиться в бойовому донесенні першої роти 4-го бронетанкового полку:

Незадовго до прибуття в район бойових дій (Довгошия) ми отримали донесення з дивізії, що місто окуповане ворожими танками. Тоді все військове майно було оставлено на місці під охороною двох танків Т-2. П'ять машин Т-3 і Т-2 висунулись вперед по дорозі. Ворожий танк і бронеавтомобіль були закамуфльовані в укриті в середині міста, націлвщи свої гармати на дорогу. Всі вони були виведені із ладу ведучим танком (лейтенант Мейер) раніш, як вони встигли відкрити вогонь. Ще п'ять танків, що цілилися в бік дороги, стояли на відкритій території зліва від траси. Після влучання в перший ворожий танк, ведучий танк повернув свою гармату вліво та вистрілив, від чого ще один ворожий танк загорівся, після чого ведучий танк сам був підбитий третім ворожим танком і вийшов із бою. Механік-водій і кулеметник були тяжко поранені. Тим часом, лейтенант Молл і два танки підійшли до цього місця зліва і підбили три ворожих танки; четвертий був знищений обер-фельдфебелем Хоке. Перетинаючи місто, лейтенант Молл зіткнувся ще з двома ворожими танками, обидва з яких загорілись після першого ж відкриття по ним вогню.

Наступний звіт про дії 1-го відділення 4-го бронетанкового полку показує, наскільки різко скоротилась кількість бойових машин всього за декілька днів бойових дій:

Типи танків:	Т-2	Т-3	Т-4	Командирський танк
24.06.41 Ранок:	19	34	10	2
24.06.41 Вечір :	18	12	10	2
Втрати через дії противника: 1 Т-4, 2 Т-3 за 24.06.41.				
25.06.41 Ранок:	18	12	8	2
25.06.41 Вечір:	10	5	6	2
26.06.41 Ранок:	10	5	6	2
26.06.41 Вечір:	12	7	4	1
28.06.41 Ранок:	16	11	4	2
28.06.41 Вечір:	15	10	4	2

Старший лейтенант Добродушнов Микола Петрович за бій 24.06.41 був посмертно нагороджений орденом Леніна. Із нагородного листа «24.06.41 в р-не кол. Александровка Західна України, командував танковою ротою. В нерівному бою с противником був поранений в руку. Під вогнем противника перейшов в інший танк і почав виконувати бойову задачу. Сам особисто з екіпажем знищив танк противника. Був

повторно поранений снарядом, відірвало дві ноги, і продовжував вказувати де знаходяться танки противника. А результаті чого М. Добродушнов загинув».

Із 110 чоловік безповоротних втрат командного і рядового складу 152-го окремого танкового батальйону 22 МК з 22.06.41 по 01.07.41 – 65 чоловік загинули 24.06.41 р. Причина вибування – загибель в атаці західніше Торчина, а місце поховання: «залишений на території зайнятої противником». Лише ці сухі цифри із іменного списку безповоротних втрат уже є яскравим свідчення інтенсивності та масштабності танкових боїв перших днів війни на території нашої області.

1. Волинська епопея 19-ї танкової дивізії [Електронний ресурс] //Персональний сайт Сергія Яровенко// http://yarovenkosp.ucoz.ru/publ/volin_na_pochatku_2_ji_svitovoji_vijni/volinska_epopeja_19_ji_tankovoji_diviziji/volinska_epopeja_19_ji_tankovoji_diviziji/19-1-0-199 (дата звернення 22.04.2014).

2. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. В 3-х т. Т. 2 - Москва: Агенство печати Новости, 1985 – 327 с.

3. Солонин Марк Бочка и обручи, или когда началась Великая Отечественая война? – Дрогобыч: ВФ «Відродження», 2004. – 448 с.: карты.

4. Willi Kubik. Erinnerungen eines Panzerschützen 1941–1945: Tagebuchaufzeichnungen eines Panzerschützen der Pz. Aufkl. Abt. 13 im Russlandfeldzug. Würzburg : Flechsig, 2004. – 576 S.

Геннадій ГУЛЬКО ***(Луцьк)***

З ІСТОРІЇ КОСТЕЛУ св. ПЕТРА І ПАВЛА В ЛУЦЬКУ (1944 – 1948 рр.)

У нашому непростому сьогоденні одним із показників демократизму в незалежній Україні є триваючий розвиток поліконфесійності релігійного життя. Нині на Волині діють понад 1600 релігійних організацій 27 досить поширених релігійних напрямків, серед яких і три десятки організацій Римсько – католицької церкви (РКЦ). Проте лише чверть століття тому всі релігійні організації, і особливо етноконфесійні осередки, перебували під тотальним тиском законодавства радянської держави та її ідеологічної системи. Це все, зокрема, можна віднести і до державно – церковної політики радянського тоталітаризму на Волині щодо громад РКЦ, які завжди були на її теренах вагомим виразником польської культури.

Відомо, що на виконання відповідних партійних та державних рішень з 1944 по 1984 роки у Волинській області були зняті з реєстрації понад 300 релігійних об'єднань, зокрема понад 200 православних (РПЦ) та всі без виключення РКЦ і УГКЦ [2]. Проте, якщо переважна більшість таких парафій РПЦ припинили свою організовану діяльність наприкінці 1950-х – початку 1960-х років, то для громад РКЦ дана проблема виникла дещо раніше [15].

Загальновизнано, що більшість костелів РКЦ на Волині були поруйновані під час жорстоких перипетій Другої світової війни [18]. Другим суттєвим фактором, що вплинув на зменшення релігійної мережі цієї Церкви на Волині, була також ініційована керівництвом СРСР примусова репатріація польського населення на підставі Люблінської угоди від 9 вересня 1944 року. Як відомо з опублікованих архівних джерел, до 1 серпня 1946 року на підставі цієї угоди із Західної України, зокрема і Волині, до Польщі було відправлено 747 тис. етнічних поляків. Відмовилися від виїзду лише 13,5 тис. осіб [14,613]. Так як репатрійоване населення польської національності у переважній більшості належало до прихильників РКЦ, то все це призвело до різкого скорочення на території Волині кількості парафій даної Церкви. Так, в 1944 році, вірогідно після остаточного звільнення від нацистських окупантів, в області органами влади були взяті на облік 91 костел та каплиця. При цьому в документах не вказувалося, скільки з них залишалися діючими. Вже через два роки, станом на червень 1946 року, в архівних матеріалах вказується, що 24 костели були закриті, ще 24 вважаються пустуючими, тобто, недіючими, а 40 – зруйнованими. За цей же час з Волині було депортовано 66 католицьких служителів культу та 28 черниць [14,615]. Продовжували діяти лише три костели в містах Луцьку, Володимирі – Волинському та с. Купичів Турійського району, які остаточно були закриті в кінці 1940 –х та протягом 1950-х років [19].

Типовим прикладом, який характеризував політику органів радянської влади наприкінці війни та у повоєнний час щодо вірних та духовенства РКЦ, є історія із закриттям кафедрального костелу св. Петра і Павла у м. Луцьку. Ця велична споруда, збудована, як відомо у 1616 – 1642 роках, є вже багато століть одним з найвідоміших архітектурних шедеврів древнього Луцька [3]. Костелу до певного часу вдавалося уникнути значних пошкоджень під час бойових дій у роки Другої світової війни, і релігійна громада тут продовжувала де-факто діяти і після визволення обласного центру радянськими

військами. Але архівні документи свідчать, що в ніч з 8 на 9 травня 1944 року відбувся черговий наліт німецької авіації на прифронтовий Луцьк. Один з ворожих літаків скинув над Старим містом серію бомб, з яких п'ять впали у районі згаданого вище костелу. Перша з них вибухнула перед його фасадом, друга вцілила у північно-східну семикутну його башту і вибухнула, значно пошкодивши верхівку башти та орган на хорах , а третя - в садок на віддалі 13 метрів від попередньої. Інші дві бомби влучили у прибудовані до костелу будівлі монастирського комплексу. Одна з них розірвалась всередині підвалів колишнього колегіуму єзуїтів, де переховувалися парафіяни костелу - старші чоловіки, жінки та діти. Від цього вибуху загинули 21 житель міста, про що нині засвідчує на стіні будівля меморіальна плита [16].

Скориставшись тим, що згадані будівлі зазнали руйнувань, органи влади відразу ж розпочали застосовувати адміністративні та інші методи тиску на громаду віруючих з метою закриття частково зруйнованого костелу. Серед виявлених архівних матеріалів особливу увагу привертає акт комісії щодо технічного стану „здания римо – католической консестории" від 15 травня 1944 року, складений представниками Луцької міськради Кондращевим М.А., Пищевим М.З., Жгерою М.А. та представниками кафедрального костелу св. Петра і Павла ксьондзом – каноніком Галанзовським К.В. та ксьондзом – доктором Кукурузінським А.Ф. У роботі комісії, як вбачається із цього документа, брав участь і єпископ Адольф Шельонжек, який очолював у той час Римсько – католицьку кафедру на Волині. У згаданому акті поряд з переліком ремонтних робіт, що слід було виконати на пошкодженій вибухом північно – східній башті, наголошувалося на необхідності встановлення трьохмісячного терміну для технічного спостереження за тріщинами у східній частині собору. На цей час заборонявся рух біля башти та перегороджувалася вулиця, що вела до костелу [16]. Водночас відомо, що навіть частково пошкоджена будівля колишнього колегіуму вже тоді використовувалася як житло для приїжджих на Волинь фахівців зі Сходу України. Ці обставини однозначно засвідчували, що місцеві партійні та радянські органи вже у травні 1944 року визначилися з планом поступового вилучення у Церкви даної будівлі, пам'ятки архітектури 17 століття. За умов військових дій та післявоєнної розрухи повноцінно відбудувати частково зруйнований костел самостійно віруючі не змогли. Водночас згадане тимчасове обмеження щодо використання більшої частини будівлі стало однією з причин, що державна реєстрація релігійної громади РКЦ костелу св. Петра і Павла в м. Луцьку так і не була здійснена. а договір на передачу в користування будівлі костелу Луцькою міськрадою не був підписаний. Про це, зокрема, засвідчують неодноразові заяви католиків Луцька за 1944 – 45 років з проханням зареєструвати цю релігійну громаду. Адже весною 1944 року вона була взята лише на облік, що сприяло органам влади швидко закривати ті костели, громади яких різко зменшувалися у зв'язку з репатріацією польського населення. Протягом 1944 – 48 років така методика владних структур була звичайною для більшості костелів РКЦ в Україні [14,614].

На цей час припадає й нова хвиля репресій на католицьке духовенство. У січні 1945 року в Луцьку єпископ Адольф Шельонжек, ксьондзи В. Буковінський та К. Галензовський були заарештовані. Водночас у м. Кам'янці Подільському був затриманий і згадуваний вище ксьондз А. Кукурузінський. Крім депортованого в Польщу у травні 1946 року 80 – річного єпископа Адольфа Шельонжека, інші заарештовані ксьондзи були засуджені й отримали відповідні терміни ув'язнення в концтаборах [14,611]. Цим фактично було припинено діяльність Луцької дієцезії РКЦ. Значно був обмежений спосіб дій і кількох парафіяльних ксьондзів, які ще залишилися обслуговувати вірних цієї Церкви в Луцьку та на Волині в цілому.

Водночас процес адміністративного тиску на громаду костелу тривав, а 15 вересня 1946 року був підготовлений наступний акт технічного огляду «…состоящего на Госохране памятника архитектуры Римско- католического кафедрального собора под названием Св. Тройцы и св. Апостолов Петра и Павла, находящегося в г. Луцке ... по ул. Крупской 3 (кафедральная)». Цей документ був складений комісією у складі фахівців з охорони та реставрації пам'яток архітектури з міст Києва та Луцька. З боку Римсько-католицької церкви в комісію входив «…представитель Луцкого прихода Рудковский Иван Павлович». Більш правильно прізвище цього священослужителя пишеться як Рутковський. Саме він з початку 1945 року, без офіційного визнання свого статусу з боку державних інстанцій, поєднував обов'язки ксьондза - настоятеля громади міста та керуючого Луцької дієцезії. У згаданому вище акті стверджується, що костел має сильні пошкодження від авіабомб та снарядів, при цьому значні тріщини мають стіни, як вказано помилково, «северо – западной» башти, якій загрожує обвал тощо. Проведений віруючими у 1944 - 1945 роках ремонт пошкодженої північно- східної башти, згідно з актом, був визнаний як «частичный», а «…Луцкому Римско - католическому представительству прихода (комитету прихода)» пропонувалось здійснити капітальний ремонт вже всієї будівлі костелу. Лише після виконання

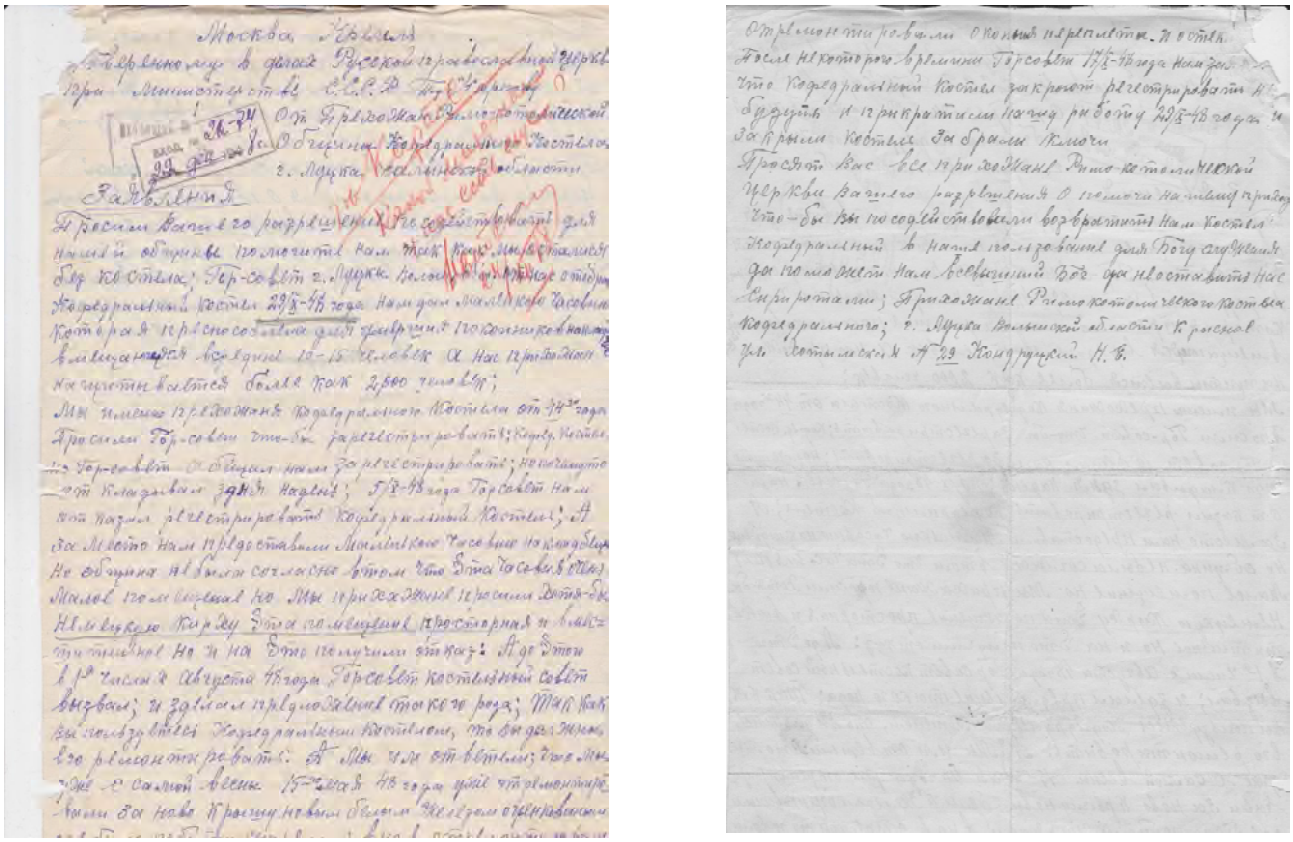

Заява віруючих громади РКЦ м. Луцька до голови Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР Г. Карпова зі скаргою про закриття костелу св. Петра і Павла в Луцьку. 1948 рік.

цих значних реставраційних робіт комісія вважала за можливе «использовать здание под римско-католический приход» [19]. Як вбачається з подальшої переписки представників релігійної громади та уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР у Волинській області Ф. Прокопенка, протягом 1946 – 1947 років парафіяни костелу, все ж зуміли в ті важкі повоєнні роки провести значні ремонтні роботи на своїй святині. Вони навіть виплатили за ці роки встановлені лише для зареєстрованих громад кошти за податок з будівлі, земельну ренту та страхівку на суму в майже 10 тис крб. Це підтверджує наступний акт технічного стану костелу за 1947 рік, виписка з якого збереглася в архівних матеріалах. У ній, зокрема, зазначається, що «техническое состояние его (костела) в основном удовлетворительное». Водночас рекомендувалось провести додаткові укріплення стін відремонтованої башти. Характерно, що представника релігійної громади в склад комісії вже не включали, наголошуючи тим самим на лише часткову легітимність користувачів пам'ятки архітектури [19].

У цілому ж лояльний зміст цього документу був, вірогідно, зумовлений тим, що на цей час припадають спроби державних структур відірвати окремі парафії від юрисдикції Святого Престолу. Для цього, після відповідної обробки духовенству і вірним деяких громад РКЦ в Україні пропонувалася так звана вибіркова реєстрація на засадах «Автокефальної РКЦ в Україні» без підпорядкування основному релігійному центру [14:618]. Як засвідчили наступні події римсько-католики Луцька на це не погодились.

Архівні матеріали свідчать, що вони продовжували ремонтувати костел, у травні 1948 року навіть накрили місцями «побитую снарядами крышу новым белым цинковым железом»", приступили до штукатурки стін костелу. У червні костельний комітет звернувся до Луцької міськради та вже згадуваного обласного Уповноваженого у справах релігійних культів з проханням дати можливість їм придбати для ремонтних робіт ще 30 листів бляхи, 1500 кг цементу та один (!) кубометр дощок. Проте віруючим у цьому було фактично відмовлено, мотивуючи дефіцитом будівельних матеріалів [19].

Вже наступний документ щодо стану будівлі, датований 11 жовтня 1948 року та названий «Актом технического обследования пам'ятника архитектуры республиканского значения 17 в. иезуитского костела в г. Луцке» мав зовсім негативну для релігійної громади тональність. У ньому, зокрема,

наголошувалося, що, «несмотря на ряд предупреждений по ликвидации аварийного состояния башни, общиной никаких мер принято не было.. и в настоящее время аварийное положение еще больше увеличилось..». У зв'язку з цим приймалось рішення «немеденно закрыть движение по ул. Крупской, ..выселить жильцов из дома 3 по ул. Крупской, ..прекратить доступ в помещение костела через восточний вход и не допускать граждан в левый внутренний портик, оградив таковой». Водночас призупинялися всі роботи, які проводили віруючі на будівлі костелу. Вони мали здійснюватися в майбутньому виключно згідно затвердженої у відповідності з чинним законодавством технічної документації [19]. Присутнім під час роботи комісії ксьондзу Івану Рутковському та «представителю католической общины – арендатору памятника архитектури гр. Новодворскому» підписувати акта вже не пропонувалося.

Цікавим документом, який засвідчує про наступні події навколо кафедрального костелу є знайдений в архівах лист «Поверенному в делах Русской православной церкви при Министерстве СССР тов.Карпову», підписаний від імені «прихожан Римо – католической общины и кафедрального настоятеля» жителем вул. Хотимської, 29 у м. Луцьку Кондруцьким М.Є. У ньому, зокрема, він повідомляє, що 17 жовтня 1948 року працівники Луцької міськради заявили, що „..костел закроют, регистрировать не будут и прекратили нашу роботу, … 29.10.48 года закрыли костел, забрали ключи". Він же скаржиться, що «… нас прихожан насчитывается более как 2000 человек,… нам дают маленькую часовенку.. на 10 – 15 человек…». Показово, що цей лист дійсно потрапив до відомого у ті часи державного посадовця, до речі, водночас і діючого генерал – майора НКВС. Більше того, на згаданій заяві віруючого з м. Луцька зазначена резолюція, як тоді було прийнято червоним олівцем, наступного змісту: «Тов. Карпов. Какой материал у нас есть еще?» "[19]. Цілком вірогідно, що ця резолюція, зважаючи на специфічну побудову речення, могла належати комусь із заступників всесильного тоді Л.П. Берії. Інша особа писати такі резолюції голові Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР Г. Карпову, вхожому тоді до самого Й. Сталіна, не наважилась би. Все це свідчить про особливу увагу вищих радянських інстанцій до діяльності у ті роки кафедрального костелу в м. Луцьку (Додаток 1).

Далі, як свідчить виявлений в архівах лист уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР у Волинській області Ф. Прокопенка, події навколо цієї культової будівлі розвивалися по вже відпрацьованому органами влади сценарію. Під їх тиском віруючі костелу св. Петра і Павла в Луцьку, нібито переконавшись у своїй неспроможності відремонтувати цю величезну пам'ятку архітектури, все ж дають згоду на перехід до каплиці на кладовищі по вул. 5-го лютого, 16. Виявлені архівні документи дають підстави стверджувати, що костельний актив був змушений так діяти. Як повідомив своєму керівництву Уповноважений, лише після їх відмови від кафедрального костелу, Луцька міськрада 26 жовтня 1948 року уклала договір на користування новою будівлею, який підписали «двадцать человек верующих, включая костельный комітет». Показово, що саму громаду РКЦ, про узаконення якої віруючі просили більш як чотири роки, було зареєстровано лише 10 листопада 1948 року, тобто вже через два тижні після підписання згаданого вище договору. Цього ж дня були зареєстровані виконавчий орган громади у складі Г.І Новодворського, Я.М. Луговського та Г.Г. Потемковського. Довідку про реєстрацію нарешті одержав і священослужитель - згадуваний ксьондз І.П. Рутковський [19].

У наново зареєстровану культову будівлю, розміром лише 44 кв.м, було перевезено тільки незначну частину унікальної атрибутики з величного кафедрального костелу. Про різноманітність та багатство внутрішнього інтер'єру костелу св. Петра і Павла засвідчує й опис цього майна станом на 1946 рік, що був нещодавно виявлений в архіві.

Зокрема, в ньому, крім головного вівтаря, «…мраморного, имеющего занавесу в роде сетки из металла» з великою іконою Божої Матері знаходилось ще 10 вівтарів, присвячених різним католицьким святим. У документах згадується «Алтарь св. Терезии деревянный, дубовый, икон в нем маленьких две», «Алтарь св. Антонія, деревянный, дубовый, икон в нем малых три», «Алтарь в капелле, деревяный дубовый, икон в нем малых две», «Алтарь св. Франциска Селезия, деревянный, икон в нем одна большая и две малые», «Алтарь Вознесения Пр. Богородицы, деревянный, икон в нем одна большая и три малые», «Алтарь св. Иоанна Кантия, деревянный, икон в нем одна большая и две малые», «Алтарь св. Марии Магдалины, деревянный, икон в нем одна большая и одна малая», «Алтарь св. Михаила, деревянный, икон в нем одна большая и три малые», «Алтарь св. Казимира, деревянный, икон в нем одна большая и две малые». Там же зазначено, що більшість цих ікон, як і 24 інших ікон, (в т.ч. 14 «Страдания Христовы» на стінах костелу були «старые», записані 16 хрестів різного розміру (один «с мощами, черный, деревянный»), 118 підсвічників «фражетовых, свинцовых и желтого металла». Згадані в описі майна й 9 чаш, в т.ч. 6 «старых», «166 вотов на алтаре в капелле, металических, при иконе Спасителя», 17 статуй святих, 2 дзвони на дзвіниці тощо. Ще в одному з документів тих часів

в описі майна католицької громади згадані 9 старих ікон на «холсте». Це, зокрема «Икона Спасителя на Кресте», «Икона Сердца Иисуса», «Икона Матери Божией Остеробрамской» «Икона Матери Божией Ченстоховской», «Икона Спасителя научающего», «Икона Поклон Ангелов», «Икона св. Терезии, малая», «Икона св. Франца, малая» та «Икона св. Андрея Бобоме, малая». Зазначені там і чотири портрети «духовников» і одна «живопись Гольгоза». Загалом, як свідчить архівний документ за 1946 рік, в костелі на той час зберігалися ікони «знаменитых польських живописцев Вильянего, Смуглевича, Кутнера, Гарсона, Престля и др., которые имеют незначительные повреждения». У описі майна записаний і «орган поврежденный бомбежкой», тобто старовинний орган, ще нібито, з 17 століття, пошкоджений бомбардуванням у ніч з 9 на 10 травня 1944 року. Для порівняння варто зазначити, що зі 130-ти найменувань предметів костельного облаштування, в каплицю по вул. 5-го Лютого було передано лише 83 [19].

15 грудня 1948 року Волинським облвиконкомом було прийняте рішення за №1163 передати «пустующий» костел у м. Луцьку по вул. Крупської,3 під обласний історико-краєзнавчий музей [19]. Проте з різних причин цей намір так і не був здійснений, а колишній костел, де частково залишалося сакральна атрибутика, протягом 32 років використовувався як склад різними господарськими організаціями. Все це згубно впливало на зовнішній та внутрішній його стан, але не заважало цій будівлі водночас залишатися на обліку в державних інституціях як особливо цінної пам'ятки архітектури [1]. Дійсний музейний заклад під назвою «Музей атеїзму», як зазначалося, відкрився тут після належного ремонту лише в грудні 1980 року.

Влітку 1960 року була знята з реєстрації і римсько – католицька громада в Луцьку, яка користувалася згадуваною вище каплицею по вул. 5 –го Лютого, 16. Внаслідок цього, вивільнене культове майно з обох костелів декілька разів змінювало місце свого розташування у музейних фондах. Частина з нього пізніше ввійшла в експозиції у згадуваному «Музеї атеїзму», і тим самим повністю збереглася, а інша, особливо та, що частково залишилась в закритому костелі та каплиці, зникла, або ж була знищена внаслідок неналежного зберігання. Серед них, на жаль, була значна кількість костельної атрибутики з описаних вище речей з архівного документа. Для прикладу, від луцьких старожилів відомо, що згадуваний старовинний пошкоджений орган, деталі якого були переважно з латуні та костельні дзвони були у 1960 –х роках здані тодішніми користувачами приміщення костелу як металобрухт. Вони, нібито, тим самим виконали дворічний план щодо здачі державі кольорового металу. У ті ж роки аналогічно поступали і з десятками дзвонів з інших знятих з реєстрації культових будівель. У цілому ж, втрати культурних цінностей із знятих з реєстрації згадуваних вище більше двохсот православних церков та костелів, як надбання багатьох поколінь віруючих Волині, остаточно обрахувати сьогодні вже неможливо.

Як відомо, повернення релігійній громаді кафедрального костелу в м. Луцьку відбулося поетапно протягом 1990 – 1991 років, тобто лише лише через 42 роки після його закриття [17]. Вже в наше сьогодення працею віруючих та духовенства костельний комплекс, незважаючи на колишні руйнування та втрати, поступово повертає свою споконвічну велич та красу.

Тут можна зробити висновок, що затягування органами влади в 1944 – 48 роках реєстрації громади РКЦ у м. Луцьку, фактичне спонукання віруючих самотужки ремонтувати згадані руйнування костелу, перепони у налагодженні нормальної релігійної діяльності тощо, мали для тодішніх органів влади основну мету - припинення діяльності на Волині мережі РКЦ. Вона перш за все полягала в припиненні діяльності найважливішого тут осередку Церкви – кафедрального костелу св. Петра і Павла. Пошкодження будівлі під час бомбардування, як зазначалось вище, були використані тодішніми владними структурами лише як вигідний привід. Закриття костелу у подальшому призвело до пошкоджень унікального костельного комплексу, значних втрат його сакральної атрибутики, що мала велику культурну цінність. У загальному контексті тодішньої політики радянського тоталітаризму щодо національних відносин, це був лише один епізод практикованого в ті роки активного наступу на всі без винятку етноконфесійні осередки в Україні [14,570].

1.Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог – справочник. - Киев, 1987. - С. 67.

2.Рожко В. Православні монастирі Полісся. - Луцьк, 2001.- С. 210

3. Колосок Б. Кафедральні споруди Луцька. – Білий Дунаєць – Остріг, 2002. - С.193.

4. Корнелюк Д. Духовне небо Волині. - Луцьк, 2005. - 283 с.

5. Бортніков В. Волинь на зламі століть. - Луцьк, 2001. – С. 440.

6. Об усилении контроля за выполнением законодательства о культах. - М., 1961. - 52 с.

7. Инструкция по применению законодательства о культах. - М., 1961. -34 с.

8. Законодавство про релігійні культи.- К., 1973. - 260 с.

9. Актуальні проблеми державно – церковних відносин в Україні : Науковий збірник. - К., 2001. - 120 с.

10. Релігія і закон: проблеми правового врегулювання державно – церковних відносин: Збірник матеріалів. - К., 2002. - 214 с.

11. Милусь В. Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-х роках 20 століття. - Л., 2008.

12.Сучасна релігійність: зміст, стан, тенденції. - Луцьк, 2007. - 131 с.

13.Санников С. Двадцать веков христианства. Второе тысячелетие. - Санкт- Петербург, 2001. - 701 с.

14. Войналович А. Партійно – державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні в 1940 - 1960 років. - К., 2005. - С. 603 - 647.

15.Осадчий В. Католицька Церква в Україні. Історичний нарис. - Люблін, 2001. - С.196.

16. Мазурик Ю., Гулько Г. Вшанування пам'яті загиблих часів Другої світової війни на вул. Кафедральній, 6 в Луцьку // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Випуск 35. Матеріали 35-ї Міжнародної історико – краєзнавчої наукової конференції, м. Луцьк, 15 – 17 жовтня 2010 року. - Луцьк, 2010.- С.444 - 450.

17. Гулько Г. З сторінок історії кафедрального костелу св. Петра і Павла в Луцьку (1944 – 1991) // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник ЛДІКЗ. Випуск 6. - Луцьк, 2010. – С.195.

18. Волинь у Другій світовій війні. Збірник наукових та публіцистичних статей. - Луцьк, 2004. - С. 87.

19.Поточний архів сектору у справах релігій Волинської облдержадміністрації.

Людмила СТРІЛЬЧУК, Валентина ПЕТРОВИЧ ***(Луцьк)***

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ТА НАУКОВО-ОСВІТНІ КОНТАКТИ – НЕВІД'ЄМНА Й ВАЖЛИВА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН

Постановка наукової проблеми та її значення. Українсько-польські відносини, що формувалися протягом багатьох століть, поступово розширюють взаємодію між сусідніми народами. Вони охоплюють практично всі сторони суспільного життя. Важливою складовою цього процесу є співпраця між державами у гуманітарній сфері, що представлена сукупністю інститутів та галузей, діяльність яких спрямована на подальше піднесення сфери освіти, науки, культури тощо. Отже, **актуальність даного дослідження** зумовлена вагомістю вивчення культурно-мистецьких і науково-освітніх контактів як невід'ємної й важливої складової українсько-польських відносин.

Особливості становлення та розвитку українсько-польських контактів були й є у колі наукових інтересів багатьох дослідників. Науковці, серед яких Т. Градоблянська [2], В. Колесник, М. Кучерепа [5], В. Колодяжна [6], Н. Медведчук [8] тощо, у переважній більшості торкалися питань, що відображали політичні та економічні відносини у різні історичні періоди. Тому, не зважаючи на наявність низки публікацій, в даній роботі існує об'єктивна потреба висвітлення сучасних українсько-польських взаємин у гуманітарній сфері, що зумовлені взаємним проникненням та збагаченням, гармонійним розвитком сусідніх народів. І, як наслідок, інтеграція обох суспільств в загальноєвропейський і світовий культурний простір.

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні питань українсько-польського співробітництва в гуманітарній сфері. Відповідно до мети сформульовано **завдання дослідження:** з'ясувати культурно-мистецькі та науково-освітні контакти як складову українсько-польських відносин.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Українці і поляки – два сусідні народи, яких здавна поєднує спорідненість мов і культур, територіальна близькість і спільність етнічного походження. Тривалий історичний період обидва народи перебували у складі одних й тих самих держав, маючи багатовікову спільну історію. Проголошення незалежності України та перемога демократичних сил у Польщі, встановлення між державами відносин на рівні стратегічного партнерства стали поштовхом для історичного висвітлення різноманітних аспектів у стосунках двох країн на основі їх комплексного вивчення та аналізу на тлі оновленої Європи. Чільне місце у цьому процесі займають культурні зв'язки – один із найважливіших напрямів, найбільш результативна та масова форми спілкування між Україною та Польщею. Саме через культурний діалог відбувається пізнання, національне усвідомлення, взаємозбагачення та взаємопроникнення культур. Аналіз українсько-польських відносин є необхідним для визначення основних закономірностей у взаємозв'язках між двома народами і має сприяти усуненню перешкод на шляху наших суспільств до рівноправного членства в європейській співдружності.

Співробітництво у галузі культури здійснюється в рамках Угоди між Урядом України і Урядом

Республіки Польща (РП) про співробітництво в галузі культури, науки і освіти та Протоколу між Міністерством культури України та Міністром культури і національної спадщини Республіки Польща на 2009–2012 роки [9; 12]. Ці документи дають можливість пропагування українське візуальне мистецтво: у Польщі організовуються фестивалі українського мистецтва, виставки прикладного та декоративного мистецтва, обміни художніми колективами, гастролі театрів, покази фільмів. Йдеться, зокрема, про культурно-мистецькі та науково-пізнавальні програми, які готуються як за участю української національної меншини у Польщі, так і Міністерств культури України та Польщі, неурядових організацій, фондів та відомств: фестивалі української культури «Українська весна», «Підляська осінь», «Битівська Ватра», Дні української музики у Варшавській філармонії, фестиваль лемківської культури «Лемківська Ватра», проведення Днів української культури у Щеціні, Венгожево, Гіжицьку, Любліні, фестивалів «Еколомия», Днів добросусідства на українсько-польському кордоні тощо.

У рамках реалізації Протоколу про співробітництво реалізовувався спільний українсько-польський проект «Європейський Стадіон Культури», у рамках якого відбулося понад 250 культурних заходів, участь в яких взяло 230 українських митців. Театральні дійства, сучасне кіномистецтво, доробок українських та польських музикантів, митців у галузі образотворчо-прикладного мистецтва стали яскравою презентацією сучасного культурного надбання українського та польського народів. У концертах взяли участь українські гурти «S.K.A.Y.», «Океан Ельзи», «Мандри», «Гайдамаки», «Тартак», співачка Лама, хор «Леополіс» зі Львова та інші [3].

Міністерство культури РП у 2003 р. започаткувало міжнародну програму «Gaude Polonia» для обдарованої української творчої молоді з метою стажування у Польщі та вдосконалення свого таланту за напрямами: поезія, прикладне мистецтво, театр, вокал. Вона реалізується Національним центром культури Польщі. Піврічна стипендіальна програма орієнтована на артистів, музикантів, літераторів, митців, які є вихідцями з країн Центрально-Східної Європи, в першу чергу з України та Білорусії та призначена для ознайомлення із сучасною польською культурою та удосконалення творчої майстерності під керівництвом відомих польських митців та установ у найбільших і найвідоміших центрах польської культури. Програма «Gaude Polonia» сприяє розвитку порозуміння і добрих відносин на основі культурного співробітництва між Польщею та її близькими сусідами. У 2012 р. з 48 стипендіатів, 33 – було вихідцями з України. Загалом, із 2003 р. участь у стипендіальній програмі взяло близько 4 тисячі митців з України.

Щороку відбувають Міжнародні зустрічі музичних шкіл (організатор Фонд культури «OTTENBREIT»), в яких беруть участь музиканти з України. Періодично відбуваються виступи учнів луцьких музичних шкіл, студентів Волинського державного училища культури і мистецтв у Польщі.

Великою популярністю та зацікавленістю польських громадян користуються «Дні України», які проводяться як на регіональному рівні, так і серед студентської та шкільної молоді в різних регіонах Польщі. Під час цих заходів поляки мають змогу ознайомитися з українськими культурними традиціями, виступами українських музичних колективів, художніми майстер-класами, дегустувати страви української кухні.

Волинська область має тісні культурні контакти з польськими воєводствами. Протягом останніх років на Люблінщині та Холмщині гастролювали ансамблі танцю «Волинянка» та «Волиняночка», джазовий колектив «Диксиленд-бенд», камерний хор «Оранта» з Луцька, народний ансамбль пісні і танцю України «Колос» з Торчина, ряд інших художніх колективів. У вересні 2011 та 2012 рр. творчі колективи Волині взяли участь у дев'ятій та десятій воєводських ярмарках у Лодзькому воєводстві, де виступили з концертними програмами, популяризуючи волинський фольклор.

Натомість польські колективи є постійними учасниками Міжнародного фестивалю «Поліське літо з фольклором» – мистецькою візитівкою Волині, який щоліта проводиться у Луцьку.

Із 2009 р. розпочалася українсько-польська співпраця між організаторами традиційного для Волині музичного фестивалю «Стравінський та Україна» та польського музичного фестивалю імені О. Тасмана

У галузі освіти співпраця між Україною та Республікою Польща ґрунтується на Угоді про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністерством національної освіти Республіки Польща від 2 липня 2001 р. і спрямована на налагодження науково-освітніх зв'язків між навчальними закладами всіх рівнів і систем навчання, спільні дослідження з історії українсько-польських відносин, україністики та полоністики, забезпечення представникам національних меншин – польської в Україні і української в Польщі – належних умов для вивчення рідної мови на рівні дошкільної, початкової й середньої освіти [13].

Особливе місце посідає створення спільних українсько-польських програм і проектів, спрямованих на активний обмін між освітніми та науковими закладами України та Польщі, молоді обох країн. За

даними Міністерства науки та вищої освіти Республіки Польща у 2011/2012 навчальному році в Польщі навчалося 6654 громадян України. Підтвердженням конструктивної двосторонньої співпраці у галузі освіти стало підписання 25 листопада 2009 р. Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про навчання громадян України в Європейському колегіумі в Натоліні, яка передбачає фінансування польською стороною щорічно до 10 стипендій на підготовку українських фахівців з питань європейської інтеграції [11]. У 2012/2013 навчальному році навчання в Європейському колегіумі в Натоліні проходить 5 студентів з України.

Для молодих дослідників – гуманітаріїв з України, Білорусі, Молдови, Російської Федерації діє програма «Стипендії Уряду Республіки Польща для молодих учених». Кожного року в Програмі бере участь 65-70 стипендіатів, молодих учених, які протягом 9-місячного стажування у найкращих польських вузах (Варшава, Краків, Вроцлав, Люблін, Гданськ та Познань) підвищують свої кваліфікації. Їхнє стажування – це післядипломна освіта, тобто продовження навчання під керівництвом польських професорів, завдяки чому стипендіати збагачують своє знання про сучасні дослідницькі методології та ознайомлюються з сучасними досягненнями з власної ділянки зацікавлень.

На даний час близько 100 вищих навчальних закладів України плідно співпрацює з понад 200 учбовими закладами Польщі. В рамках відповідних угод про співпрацю до Республіки Польща щорічно відряджаються близько 2500 фахівців і студентів для наукової роботи та стажування, читання лекцій, участі у конференціях, довготермінової педагогічної роботи, на повний та частковий курс навчання, до аспірантури, для участі в роботі мовних курсів для студентів та викладачів.

З метою ознайомлення з досвідом роботи, налагодження і розвитку двостороннього співробітництва на постійній основі здійснюється обмін делегаціями молодіжних та студентських організацій. На виконання підписаної президентами України та Республіки Польща у лютому 2011 р. «Дорожньої карти українсько-польських відносин на 2011–2012 роки» та програми співробітництва на 2013–2015 рр., українська та польська сторона продовжують реалізацію практичних кроків щодо створення Міжнародного центру зустрічей студентської молоді України та Республіки Польща [14].

Однією із найбільш поширених і популярних форм співпраці в галузі науки та освіти стали обміни вченими з метою вивчення досвіду та наукових досягнень, ознайомлення з архівними, бібліотечними фондами тощо. Починаючи з першої половини 90-х рр. і до сьогодні, число цих обмінів постійно зростає, розширюється тематика наукових контактів. У 2012 р. відбулося підписання угод про співпрацю між Національним музеєм в Варшаві та Міністерством культури Автономної Республіки Крим та між Національним музеєм у Варшаві та Інститутом археології Національної Академії наук України. Підписання угод дасть можливість налагодити співпрацю в галузі культури щодо організації спільних досліджень та наукових конференцій, обміну науковим досвідом тощо [7].

Важливою складовою наукових контактів стали обміни викладацькими кадрами вищих учбових закладів України та Республіки Польща для проходження наукових стажувань. Особливо активно така співпраця розвивається між західними регіонами України та східними – Польщі. Яскравим прикладом може слугувати співпраця Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та Люблінського університету імені Марії Кюрі-Склодовської, що розпочалася ще з 1975 року. Між навчальними закладами в середині 90-рр. XX ст. укладено відповідні угоди, на підставі яких українські та польські науковці проходять кілька разів на рік стажування, діляться власним досвідом, запозичують досвід партнерів, мають широкі можливості працювати в архівах і бібліотеках. Історичний факультет Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки завдяки угоді з відділом гуманістики Люблінського університету імені Марії Кюрі-Склодовської здійснює щорічні обміни студентами для ознайомлення з історією та культурою сусідньої країни. Такі обміни відбуваються щорічно у травні і користуються великою популярністю серед студентів України та Польщі [10, с. 35–38].

Обидва вузи домовилася спільно діяти у міжнародному контексті нормативно-правового забезпечення в галузі освіти для забезпечення переходу до багаторівневої системи освіти, що дасть змогу задовольнити потреби особистості у здобутті певного освітнього і кваліфікаційного рівня за обраним напрямом. Для цього спільно формуються нові освітні плани і програми, залучаються сучасні джерела фінансування. Для Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки пріоритетними визнано європейські стандарти освіти, започатковано розробку комплексних нормативних документів системи стандартів освіти різного рівня [1].

У 2008 р. на факультеті міжнародних відносин Волинського (нині Східноєвропейського) національного університету імені Лесі Українки з ініціативи Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Польща О. Моцика, Голови Інституту Центрально-Східної Європи в Любліні (РП) професора

Є. Клочовського і ректорату Волинського національного університету імені Лесі Українки було засновано Інститут Польщі – інформаційно-дослідний інститут, покликаний сприяти українсько-польському співробітництву на міжвузівському, міжрегіональному, міжнаціональному і міждержавному рівнях у всіх сферах суспільного життя. Серед пріоритетних завдань Інституту Польщі: створення інформаційного сайту про українсько-польські взаємини; заснування бібліотечних фондів, присвячених українсько-польській тематиці; проведення міжнародних круглих столів, семінарів, конференцій, видання наукових збірників у межах досліджуваної тематики; організація та проведення мовознавчо-країнознавчих практик для учнів, студентів, викладачів та ін.; участь у міжнародних проектах і дослідженнях, співпраця у цій ділянці роботи з подібними організаціями Польщі та України; сприяння поширенню польської культури в Україні та української культури в Республіці Польща (проведення фестивалів, конкурсів, виставок, перегляд фільмів, організація концертів, презентації нових видань тощо); налагодження контактів і подальшої тісної співпраці поміж вишами Польщі та України; проведення відкритих лекцій і читання спецкурсів викладачами Польщі та України; створення нових ініціатив у поглибленні українсько-польських взаємин [4].

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки спрямовує свою діяльність на розширення та поглиблення міжнародних контактів університету, підвищення авторитету у світі, сприяє покращенню рівня кваліфікації викладачів і студентів шляхом координації науково-педагогічних контактів із відповідними інституціями за кордоном.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Коротко розглянувши культурно-мистецькі та науково-освітні контакти українсько-польських відносин, можна стверджувати, що двостороннє співробітництво між Україною та Польщею відкриває нові можливості для розвитку та поглиблення відносин між двома країнами, а також створює умови для більш ефективного впровадження спільних європейських програм та залучення досвіду Польщі щодо багатостороннього співробітництва у цій галузі.

_____

1. Волинський національний університет імені Лесі Українки : стратегічний план 2007–2012. – Луцьк : Вежа, 2007. – 20 с.

2. Градоблянська Т. Відносини з Польщею – пріоритет для кожного четвертого українця / Т. Градоблянська // Голос України. – 2010. – 14 грудня. – С. 14.

3. Звіт з реалізації проекту «Європейський Стадіон Культури» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.stadionkultury.eu/assets/pdf/raport%20wystawy_FINAL1.pdf. – Назва з екрану.

4. Інститут Польщі [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Режим доступу : http://eenu.edu.ua/uk/structure/institut-polshchi. – Назва з екрану.

5. Колесник В. Україна – Польща : важкі питання / В. Колесник, М. Кучерепа // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк : Вежа, 2011. – № 11. – С. 3–8.

6. Колодяжна В. Українсько-польське співробітництво в гуманітарній сфері : організаційно-правові засади / В. Колодяжна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 11. – С. 110–113.

7. Крим і Польща будуть співпрацювати у сфері культури та мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ark.gov.ua/ua/blog/2012/06/08/krim-i-polshha-budut-spivpracyuvati-u-sferi-kulturi-ta-mistectva/ . – Назва з екрану.

8. Медведчук Н. Участь Волині в реалізації культурно-освітніх програм єврорегіону «Буг» / Н. Медведчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей Волинського державного університету імені Лесі Українки. Вип. 6. – Луцьк : [б. в.], 2001. – С. 135–139.

9. Протокол про співробітництво між Міністерством культури і туризму України та Міністром культури і національної спадщини Республіки Польща на 2009–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// zakon0.rada.gov.ua/laws/show/616_140. – Назва з екрану.

10. Стрільчук Л. В. Інституційні складові українсько-польських гуманітарних взаємин і співробітництва [монографія] / Л. В. Стрільчук, В. В. Стрільчук. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 258 с.

11. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про навчання громадян України в Європейському колегіумі в Натоліні від 25 листопада 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 13. – С. 116.

12. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти [Електронний ресурс] / Міжнародні угоди про співробітництво в галузі освіти і науки. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/616_058. – Назва з екрану.

13. Угода про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністром національної освіти Республіки Польща [Електронний ресурс] / Міжнародні угоди про співробітництво в галузі освіти і науки. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/ laws/show/616_037. – Назва з екрану.

14. Україна і Польща підписали Дорожню карту співпраці на 2011–2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/ukrayina_i_polscha_pidpisali_dorozhnyu_kartu_spivpratsi_na_2011-2012_roki.html. – Назва з екрану.; Україна і Польща підписали програму співробітництва на 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/ukrayina-i-polscha-pidpisali-programu-spivrobitnictva-na-2013-2015-roki-129690_.html. – Назва з екрану.

Олександра КОНДРАТОВИЧ ***(Луцьк)***

БОЖІ ПЕРЕДВІСНИКИ ВЕСНИ

У кожного своя улюблена пора року. І кожна з них дарує нам свій особливий чар. Та все ж весну ми чекаємо з особливим трепетом і надією на щасливі переміни та здобутки. Придивляємось, прислухаємось до будь-яких прикмет, які віщують її наближення.

Стрітення – одне з найбільших християнських свят. Воно пов'язане принесенням Дівою Марією в Єрусалимський храм Немовляти Господа. Люди масово йдуть до церкви, воздають славу Ісусові та Богоматері, святять воду й свічки, які називаються громничними, і при цьому очікують знаків на переміни в природі, адже в народі віддавна зберігається вірування, що в цей день зима зустрічається з літом і між ними йде запекла боротьба – хто кого переможе: чи Зима (стара баба), чи Літо (молода дівчина). Тому пильно придивляються до погоди, намагаючись передбачити її перебіг упродовж весни: якщо надвечір степліє, перемога буде за Літом, а як ні – за Зимою. Ясна, тиха погода віщує добрий урожай зернових та хороше роїння бджіл. Відлига вказує на затяжну весну. Казали: «Якщо в цей день півень нап'ється води з калюжі, то жди ще стужі». Однак у моєму рідному селі Кримне, що в Камінь-Каширському районі на Волині, здавна приказують: «Як на Стрітення півень нап'ється під капежем, то на Юрія (6 травня) віл наїться під корчем».

На весну припадає чимало й інших свят та присвят, за якими наші предки передбачали ті чи інші зміни в природі. Особливо пильно стежили за розвитком дерев, рослин, поведінкою тварин. Наприклад, якщо навесні першою розів'ється береза, літо буде сухим, вільха – дощовим, першими з'являться білі метелики – на багаті удої молока, оранжево-жовті – на щедрий збір меду.

Та, либонь, найбільша увага приділялася птахам, яких вважали Божими посланцями та провісниками весни. І не тільки. Давня людина піднімала голову до неба, і там вона бачила пернатих та вірила в їхню близькість до Господа, приймаючи їх за посередників між небом та землею, тому уважно спостерігала за їхньою поведінкою, намагаючись відгадати, що віщує їй Бог.

За давніми віруваннями, більшість наших крилатих сусідів щороку літає у священну країну Ирій (Рай-Вирій, Вирій), де вони спілкуються з Богом та отримують від Нього накази, як поводитися на землі. Тож, виряджаючи в далеку дорогу крилатих мандрівників, люди зичили їм щасливого перельоту та успішного повернення в рідний край. Зачувши восени журавлині голоси – «туркання», як кажуть у селі Ворокомле Камінь-Каширського району, його мешканці вдивлялися в небо й, побачивши пташиний ключ, промовляли: «Сужоному ждати». Ця фраза рівною мірою стосувалась як птахів, так і людей. Тож кому Бог судить успіх, той щасливо перезимує зиму та дочекається весни: крилаті успішно повернуться з дороги, і людина так само щасливо їх зустріне. Суворо заборонялося рахувати літунів, бо в такому випадку вони не долетять до місця зимівлі або долетять не всі. Не рекомендувалось також послуговуватися словом «журавлі», бо будеш журитися аж до їхнього повернення, та й самим мандрівникам не дуже вестиметься. Кажи: «Веселики» – і всім буде весело. Дочекавшись же їхнього повернення, просили:

«Нагороди, Боже, здоров'ям!»
Кого? І птахів, і людей!

Наші предки наділяли пернатих магічною властивістю передбачати майбутнє як окремої людини, так і родини, а то й сільської спільноти. Пташина постукала у вікно чи мовби знічев'я вдарилась об шибку – чекай звістки, нерідко сумної, вночі кричав невгаваюче пугач, – на людську втрату, бусли залишили гніздо, збудоване на покрівлі хати чи якоїсь господарської будівлі (клуні, хліва), надто ж коли господарі їх проганяли (трапляються й такі), чекай пожежі. Колись можна було почути й перекази про те, що скривджені людьми бузьки на відплату за заподіяну кривду можуть принести на подвір'я й палаючу головешку та підпалити господарям хату чи якусь іншу споруду. А щодо пташиних віщувань, то старий сільський мудрець і філософ дід Тогдель із Соснівки (так його прозвали в селі за те, що після повернення з російсько-японської війни він у розмові почав уживати слово «тогди» замість «тоді»), пояснював нам, дітлахам, що то Сам Бог попереджує людину через цьопку, і вона летить прямо в хату й не розуміє, що

її туди не пускає склина (шибка), тому й вдаряється об неї. Ми допитувалися в старенького, навіщо так чинить Господь. «А щоб люди готувалися до біди й молилися, – може, Господь почує їхню молитву та порятує», – відповідав він.

Крилаті сусіди також дають оцінку діям людей, спонукають до праці. Ті ж веселики, підлітаючи до рідної домівки, закликають:

Ку бору, пташечки! Ку бору!
Ховай, бабо, гребеня в комору,
А ви вбирайтеся до гною! До гною!

То, скоріш за все, не заклик, а наказ, у якому все чітко передбачено: птахи мають якнайшвидше спорудити гнізда, аби своєчасно й успішно вивести потомство, а поліський господар повинен завчасно підготувати під посів свою пісну піщану ниву, яка без належного удобрення не принесе сподіваного врожаю. Не промине висловити свою думку й одуд, який прилітає дещо пізніше від веселиків чи буслів. Помітивши незасаджену чи незасіяну грядку, наказує: «Бабо! Сій бобок! Сій бобок!» Саме так було прочитано колись його спів, що нагадує дудукання. І в той же час це сприймалось, як нагадування господині, яка загаялась із роботами на городі.

Швидкокрила ластівка, яка не має спочинку чи під час будування гнізда, чи в добуванні їжі, особливо як виведуться пташенята (а це 4 – 6 постійно голодних ротів), повернувшись до рідного краю та побачивши, які зміни відбулися тут за час її відсутності, коли людська спільнота, замість примноження добра, взимку лише споживала набуте, співає осудливо:

Як ми летіли,
Стоги линіли,
Перепичили, переїли
Червачі на печі-і-і…

І цей пташиний щебет – не що інше, як заклик до праці, до дії! Бо життя – то і є дія, рух. А люди взимку мало працювали, більше споживали набуте раніше, сидячи, як «червачі на печі».

Населення всіляко оберігало цих маленьких щебетушок, працьовитих і надзвичайно витривалих. Дітям суворо заборонялося руйнувати їхні гнізда, вважаючи такі дії гріхом. Аби ця заборона була переконливішою, попереджали: у того, хто зруйнує ластівчине гніздо, на обличчі обов'язково з'явиться ластовиння. У чому криється причина цієї покари? Виявляється, за народними віруваннями, Сам Господь наділив птахів цією незвичайною магічною силою, бо коли кати розпинали Ісуса, ластівки крали в катів гвіздки, протестуючи проти жорстокої розправи над Сином Божим.

У різних народів вони й до цього часу користуються великою любов'ю та шаною. Араби вважають їх райськими птахами, бо тільки для них відкриті ворота раю, які караючий ангел зачинив перед людьми за їхні гріхи та перед іншими тваринами. Серед іранців існує повір'я, що ластівка знаходить та володіє червоним камінчиком, здатним загасити пожежу. Аби дістати цей неоціненний скарб, під пташиним гніздечком розстеляють червону хустину: мовляв, вона вирішить, що це вогонь і скине чарівний камінчик. А от іспанці висловлюються досить категорично «Хто вб'є ластівку, той може вбити і рідну матір» [5].

У псалмі 84, приналежному до семи гімнів, де співається хвала Божому храмові, яким є навколишній світ і в якому є для кожного притулок та втіха, мовиться: «І пташка знаходить домівку, і кубло собі ластівка, де кладе пташенята свої при жертовниках Твоїх» (Книга псалмів, 84:4) [3, 412]. Люди чекали прильоту пташок із вирію. І хоч одна ластівка, як кажуть, весни не робить, але вселяє надію на тепло. Насправді ж наші щебетушки прилітають гуртом. То було знаком, що морозів більше не буде. «Тепер уже можна сіяти й садити все», – полегшено зітхали господині.

Лелека, лелече гніздо здавна вважаються невід'ємним атрибутом сільського пейзажу, а сама птаха – ледве чи не членом родини. Недарма кажуть, що бузьки приносять малят у сім'ю. *Лелека, бусол, бузько, боцюн, чорногуз* – ось скільки імен дав народ улюбленому птахові. Тільки-но провівши його в далекі теплі краї, відразу ж починали чекати на його повернення. Пригадую вірш мого ворокомлівського учня світлої пам'яті Лукаша Назарчука, в якому він освідчується у своїй щирій любові до цього білокрилого красеня:

Моє заснували село
Лелеки крилаті,
Щоб жаб ловити було
Недалеко від хати,
Щоб завжди можна було
Лілею лелечці зірвати.

Як лелеча над землею
На сонці почне вигравати
Своїм біло-райдужним пір'ям,
Розпеченим дзьобом заклепле,
Вийдіть на тихе подвір'я,
На клекіт лелечий теплий,
Тоді ви самі повірите:
Село заснували лелеки.

Приліт буслів завжди зустрічали з радістю. У деяких селах збереглася закличка, яку вигукує дітвора, забачивши першого навесні летючого бузька: «Іване-Степане, дай люльку закурити! (або: «… на люльку закурити!»). Вперше почула цю закличку десь наприкінці 1970-х у селі Грудки цього ж району. Не розібравши деяких слів, спитала в зустрічної жінки: «Що діти гукають і що це означає?» «А хіба вите не знаєте?» – здивувалася вона і пояснила, що то діти так зустрічають першого бузька; а щодо того, чому вони його так називають, нагадала відомий переказ про те, як Бог, зібравши в мішок всіляку плазуючу нечисть, міцно зав'язав його та наказав одному чоловікові віднести мішок, не розв'язуючи, на край світу й кинути в прірву. Але той не втерпів і з цікавості розв'язав зав'язку, і все гаддя миттю розповзлося по землі. Цар Небесний розгнівався на непослуха й, штовхнувши його ззаду нижче спини, наказав: «Віднині ти станеш птахом і, поки не визбираєш усе, що ти випустив, не бути тобі людиною!» Для цього наділив його довгими ногами та міцним довгим дзьобом. Відтоді непослух усе збирає й збирає плазунів, земноводних, що вже й забув своє ім'я – Іван чи Степан. А те місце, куди його штовхнули, стало чорним, через це називають птаха чорногузом. Та й недарма діти просять у нього дати люльку закурити, бо хтось давно довгий пташиний дзьоб сприйняв за люльку. А ще жінка сказала: якщо побачиш лелеку десь на болоті й прокажеш: «Іване-Степане, дай люльку закурити», – він обов'язково поверне до тебе голову, бо ще пам'ятає, що був колись людиною, от тільки за давністю забув справжнє своє ім'я.

Того ж дня я вирішила перевірити достовірність почутого: поверталась додому (6 км) не автобусом, а пішки. Побачивши на болітці поблизу дороги бузька, проказала сакральну фразу, і він (о диво!) таки повернув на мить до мене голову та відразу ж заходився шукати поживу, мовби докоряючи: «Бачиш – ділом займаюсь, іди собі мимо» [2, 87].

Народ наділив цього споконвічного сусіда людини багатьма магічними властивостями, зокрема, здатністю передбачати погоду, впливати на здоров'я. Вперше побаченого навесні лелеку у Ворокомлі питали: «Йване, Йване, глянь на воду – чи на дощ, чи на погоду». Якщо птах поверне голову до води, весна буде дощовою, а якщо в інший бік – погожою. Звертали увагу й на політ птаха: коли він летить низько, натужно вимахуючи крильми, мовби долаючи опір повітря, чекай негоди, коли ж високо вільно пливе на повітряних потоках, розпростерши крила, то це віщує погожу днину. Бусол несе до гнізда палицю – настане похолодання. В народі також казали: «Побачиш вперше навесні летючого бусла – потупай ногами або пострибай на місці – не болітимуть ноги, а коли він сидітиме на гнізді – матимеш з ними проблеми». Тому стало традицією всіляко оминати поглядом гніздо бузька, поки не зустрінеш його в польоті або під час збирання поживи. У деяких селах радять: побачивши вперше весною боцюна, що летить, потри спину – не болітиме. А ще вірили: бузько своїм поверненням у рідні краї несе чистоту і в навколишній світ, і в кожну домівку.

Колись на Поліссі внаслідок високої вологості, (чи антисанітарії) у деяких жінок з'являвся на маківці голови *ковтун,* туго збите у жмут волосся, що його неможливо було розчесати і яке не розчісували, боячись нападу головного болю, або *ковтяниця,* так само густо переплетене волосся. Але ковтяниця, на відміну від ковтуна, вкривала голову всуціль, – такий собі повстяний шолом. За переказами, у храмі села Полиці Камінь-Каширського району на Волині в кінці XIX – на початку XX століття зберігалась чудодійна ікона Пресвятої Богородиці з Богонемовлям, помолившись до якої, можна було позбутися згаданих вище напастей: ковтун чи ковтяниця після щирої молитви самі тут же відпадали. Через це в час великих свят у Полиці, як згадує М. Теодорович у праці «Волинь в описі міст, містечок і сіл. Ковельський повіт», стікалась маса богомольців-жінок, що мали ковтяницю чи ковтун, з колишньої Волинської та Мінської губерній з надією на одужання [4, 253].

Однак у народі жило й переконання, що ковтун і ковтяниця – породження антисанітарії та недогляду за волоссям голови. Тож, може, через це сільська дітвора, бовтаючись весною у степлілій воді, що колись заливала низинні місця городів, забачивши боцюна, весело приспівувала:

Бузько-клекотун
Схопив бабу за ковтун,

Волочив, волочив,
Поки в воду намочив.

І все ж, либонь, найбільшою любов'ю оточений у народі соловейко. Саме так пестливо називають цю маленьку непримітну пташину масою до 28г, неперевершеного співака наших садів і дібров. За давніми віруваннями поліщуків, це йому Господь доручає «зиму замикати, літечко 'дмикати». Авторові пощастило записати два варіанти пісні «Ой ти, соловейку» (села Гута-Камінська та Ворокомле) [1, 76 – 78]. Вочевидь, цими співанками колись закликали-зустрічали весну.

– Ой ти, соловейку,
Ти ранняя пташко.

Приспів:
Дала-лом, дала-лом,
Ти ранняя пташко.

Що ж ти так ранейко
З вир'їчка вийшов?
Приспів.

– Ой не сам я вийшов,
Господь мене вислав.
Приспів.

Господь мене вислав,
Ще й ключики видав.
Приспів.

Видав мені ключі
Із правеї ручі.
Приспів.

Зиму замикати,
Літечко 'дмикати.
Приспів.

Пташину, однак, попереджають, що ще «не поройка зиму замикати, літечко 'дмикати», бо «ще по горойках сніжечки лежать», а «по долинойках крижечки стоять». Але безстрашний соловейко обіцяє сніжечки ніжками потоптати, а крижечки крильцями розбити. І він досягне своєї мети, бо з ним Божий наказ і Божа благодать, недарма ж Всевишній видає йому «ключі із правеї ручі», що вельми почесно і водночас свідчить про довіру Отця Небесного. А коли пташок виконає Господнє веління, то полетить у густий ліс, зів'є там гніздечко та виведе діток. І ця дія пташини також сприймається як Божий заповіт продовжити себе в нащадках. При цьому соловейко щодо своїх малят обіцяє:

Навчу їх літати,
Навчу щебетати.

«Літати понад небесами» та «щебетати трьома голосами». А це означає, що соловейкові діти так само, як і їхній батько, житимуть за законами високої моралі та здобудуть право літати до Бога («понад небесами») і щиро, майстерно славити Царя Небесного («трьома голосами»). Пісня між тим вказує на колообіг природи та безконечність життя.

Це ворокомлівський варіант веснянки. І він сприймається, як славень Всевишньому. У гуто-камінському варіанті пернатого улюбленця називають «ранейким пташейком», у приспіві вигук «дала-лом» замінено на «тала-лом». Сюжет майже той самий, але кінцівки – різні. У пісні уточнюється, що «ранейкий пташейко» «ізов'є гніздечко на калині» в густому лісі, мабуть, аби заховати нащадків від будь-яких напастей. Як перший, так і другий вигуки («дала-лом» і «тала-лом»), вочевидь, передають великодній передзвін, адже обидва твори належать до постових, що їх виконують під час Великого посту в чеканні Великодня. Крім того, вони мовби нагадують про давню традицію, за якою в другій половині першого дня Пасхи сільська молодь збиралась коло церков і дзвонила в усі дзвони.

Твори наповнені філософським підтекстом і символізують безперервність життя під покровом Божої благодаті. Однак у заключній частині гуто-камінського варіанту веснянки звучить застереження: справжнє щастя приходить лише за умови гармонійного співжиття з навколишнім світом, за законами природовідповідності. За такими принципами і живе соловейко зі своєю пташиною родиною. На жаль, у світову Гармонію увірвались жорстокі «пожєрниї люди». Вони «пожєр запалили, дітки посмалили», позбавивши їх життя та щастя славити Господа. Ці люди не тільки зруйнували красу, але й саме життя.

Пісня давня, проте видається, що вона складена сьогодні, коли проблеми руйнування природи особливо гостро постали перед людством, коли повідомлення про лісові пожежі надходять, наче звістки з фронтів бойових дій. Може, нам слід прислухатися до імперативу давньої поліської веснянки? Адже весна є початком пробудження природи і наших почуттів.

_____

1. Калиновий квіт Полісся / Народні пісні, що побутують у Камінь-Каширському районі на Волині, зібрала, розшифрувала тексти й мелодії та впорядкувала О. П. Кондратович./ Переднє слово «Фольклористичні надбання Олександри Кондратович» С. Цариця, / вступна стаття «Пісенні скарби Полісся О. Кондратович. – 248 с.

2. Кондратович Олександра. Народний календар Волинського Полісся від свята до свята / Кондратович О. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 200 с.

3. Новий заповіт і книга псалмів. – Київ: Воскресіння, 1993. – 462 с.

4. Н. Ив. Теодорович. Волынь в описании городов, местечекъ и сел. / Том V. Ковельский уездъ. / Теодорович Н. Ив. – Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры. – 1903. – 578с.

5. Топачевський А. Сусідки-щебетухи: З Божого саду / «Слово Просвіти». – 2008. – Ч. 44. – 30 жовт. – 7 лист.

РЕЦЕНЗІЇ

Тетяна ЄЛІСЄЄВА *(Луцьк)*

Книга про пам'ятки сакрального мистецтва Волині
Рецензія на книгу: Ковальчук Є. І. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929–2012 роки): Монографія. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 296 с.,

Пам'ятки сакрального (культового) мистецтва займають особливе місце в культурній спадщині України. Серед вітчизняних музейних закладів провідну роль у справі збереження творів сакрального мистецтва відіграє Волинський краєзнавчий музей, заснований 1929 року. Музей володіє однією з найбільших в країні колекцій сакрального мистецтва (іконопису, скульптури, дерев'яного різьблення, виробів металопластики, ін.) XI–XX століть, яка зосереджена головним чином у Музей волинської ікони, відділі музею, який був відкритий 1993 року.

Виникнення і формування такої музейної збірки пов'язані з історією й культурою волинського регіону, країни загалом. Формування фондової збірки сакрального мистецтва – це історія закладу, окремих осіб, часто незаслужено забутих, усіх тих, хто опікувався збереженням історико-культурних надбань. Це період накопичення цінного досвіду у галузі методики музейної роботи (прийомів, форм, способів діяльності).

Дослідження історії та змістового наповнення цього фондового зібрання є одним з важливих напрямів науково-дослідницької роботи музею, яка сприяє введенню до наукового обігу нових пам'яток, визначенню їх місця у мистецькій спадщині України, Волині, задоволенню пізнавального інтересу й вихованню естетичних смаків суспільства та поваги до пам'яток старовини. Нині є актуальним вивчення історії становлення й розширення фонду сакрального мистецтва Волинського краєзнавчого музею. Розгляд у комплексі всіх аспектів формування цієї збірки важливий насамперед з точки зору музейництва. Це дає змогу висвітлити основи й здобутки науково-методичної роботи колективу музею. Останні дозволяють усвідомити феномен закладу, визначити його місце в музейній мережі України у справі збереження пам'яток сакрального мистецтва, висунути певні рекомендації для покращення його практичної роботи.

Доцільність висвітлення проблеми зумовлена також тим, що звернення до неї сприяє введенню до наукового обігу значного масиву невідомого для широкого загалу музеєзнавчого матеріалу. Він стосується не лише діяльності Волинського краєзнавчого музею, процесу формування у його складі фонду сакрального мистецтва, а й відбиває ряд граней суспільно-політичного та культурно-духовного життя Волині різних періодів.

Монографія Ковальчук Є. І., заступника директора з наукової роботи Волинського краєзнавчого музею, кандидата історичних наук, доцента кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Євгенії Ковальчук висвітлює одну з маловивчених проблем історії збереження пам'яток української сакральної спадщини.

Як пише у передмові до видання відома дослідниця, доктор мистецтвознавства Людмила Міляєва: "Тема формування музейних збірок практично не досліджена в українській історичній і мистецтвознавчій науці, а тому цілком закономірною і на часі є робота, яка дає наукову характеристику і аналіз основних шляхів та етапів формування колекції релігійного мистецтва у регіональному музеї, визначення місця і ролі пам'яток сакрального мистецтва Волині в Музейному фонді України. Даним дослідженням вперше серед всіх музеїв України узагальнено роботу з вивчення і збереження української сакральної спадщини. До останнього часу ніхто навіть не намагався звернутися до аналогічної теми, адже вона лишилася недоторканою і в тих музеях, де накопичено найбільші збірки сакрального мистецтва. Тому не можна не визнати, що дане дослідження є абсолютно новаторським в Україні".

У монографії комплексно досліджено формування збірки сакрального мистецтва у фондах Волинського краєзнавчого музею практично за весь період його існування (1929–2012 рр.): охарактеризовано зміст і структуру фонду; визначено й обґрунтовано етапи, шляхи, форми та напрями роботи з його комплектування, теоретико-методологічні засади процесу; встановлено внесок у формування фонду визначних особистостей, діячів української культури, зокрема, мистецтвознавця П. Жолтовського (1904–1986 рр.).

Робота логічно структурована, складається з чотирьох розділів, у яких визначені теоретико-методологічні і практичні аспекти дослідження. Перший розділ "Історіографія та джерельна база" розкриває стан наукового вивчення проблеми та джерела дослідження. Акцентується увага на широкому використанні

речових і образотворчих джерел з фондів і наукового архіву музею, які вперше вводяться до наукового обігу.

У першому розділі подається історіографічний огляд проблеми, докладно проаналізована її джерельна база. Особливістю дослідження є те, що широко використаний величезний фонд неписемних джерел. Це – музейні предмети: образотворчі (пам'ятки сакрального мистецтва) й історичні джерела, виготовлені технічними засобами (фото і електронні документи). Викладений матеріал дозволив зробити виважений висновок про те, що дослідження музеєзнавчої теми має основні історіографічні і джерельні ресурси в середині самого музею.

Особливу увагу привертає те, що автор для підготовки роботи залучила різноманітний за своїми видами джерельний матеріал, опрацювала як фондову збірку, так і матеріали наукового архіву Волинського краєзнавчого музею, що дозволило детально проаналізувати формування фонду сакрального мистецтва у різні історичні періоди з 1929 по 2012 роки, визначити особливості кожного з них та їх внесок у комплектування збірки, окреслити теоретико-методологічні засади формування фонду, дати його характеристику, відзначити внесок окремих особистостей і організацій у збереження, реставрацію та популяризацію творів сакрального мистецтва.

У роботі вичерпно простежується історіографія, яка виражає напрямки збирання колекції, етапи її створення, організацію експедицій. Автор відзначає особливу роль у формуванні фонду сакрального мистецтва визначного українського мистецтвознавця Павла Миколайовича Жолтовського, який самовіддано допомагав співробітникам музею – історикам і краєзнавцям, фактично тоді ще не фахівцям опановувати нову для них галузь релігійної і образотворчої культури, яка за радянських часів зазнала чи не найбільшого знищення.

У роботі докладно висвітлені процеси змін форм збиральницької діяльності музейного колективу, яка з часом набирала все більшої різноманітності, опановувала фундаментальні наукові засади і з часом стала пріоритетною для музею.

Крім того у роботі отримали подальший науковий розвиток питання місця і ролі пам'яток сакрального мистецтва в культурній спадщині України та Волині; потреб удосконалення правових статусу й засад охорони рухомих пам'яток Музейного фонду України.

У другому розділі "Змістове наповнення фонду сакрального мистецтва" розкриті теоретичні засади формування фонду, подані загальна характеристика, склад, етапи і шляхи його формування. При визначенні дефініції „фонд сакрального мистецтва" автор виходила з теоретико-методологічних засад дослідження систематичного музейного фонду, який сформований всередині основного фонду музею, впорядкований на основі спеціально розробленої класифікації і складається з предметів мистецтва різного виду, згрупованих за спільною ознакою – сакральним змістом. Таким чином було сформульоване поняття: "фонд сакрального мистецтва – це сукупність рухомих пам'яток матеріальної і духовної культури культового походження, які мають наукову, історичну, мистецьку та іншу культурну цінність, належать до образотворчого типу джерел і який складається з музейних предметів різного виду (живопис, скульптура, металопластика), часу створення, шкіл, жанрів, авторської приналежності".

Третій розділ монографії "Формування фонду у 1929–1980-х роках" характеризує процеси започаткування фонду у музейній збірці, комплектування у 1940–1970-х роках, наукові експедиції Волинського краєзнавчого музею 1980-х років. Найбільш плідним у комплектуванні фонду був період з 1981 по 1985 роки, коли наукові експедиції Волинського краєзнавчого музею під керівництвом доктора мистецтвознавства П.Жолтовського вперше повністю обстежили всі церкви Волині (біля 300 культових споруд) з метою обліку і збору цінних історичних і мистецьких пам'яток. Саме тоді й сформувалася основна частина фонду сакрального мистецтва музею.

Завершує монографію четвертий розділ "Комплектування та наукове опрацювання фонду за період незалежності України", в якому розкрита специфіка процесів збереження й вивчення фондової збірки у першій половині 1990-х років, комплектування та дослідження фонду у 1996–2012 роках.

Узагальнення усіх результатів дослідження дають можливість автору сформулювати і довести нове концептуальне положення: втрати національних культурних надбань, зокрема, сакрального мистецтва були б незворотними, якби не активна збиральницька робота музеїв України, зокрема формування фондів релігійного мистецтва у регіональних музеях.

Дослідження відзначається аналітичністю та насиченістю теоретичними і практичними висновками. Фактологічний матеріал, ключові положення і висновки роботи можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії української культури, музейництва і пам'яткознавства, історичного краєзнавства, історії України загалом; при написанні навчальних посібників, спеціальних статей; у

практичній роботі музейних закладів України.

Монографія є завершеним самостійним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, має наукову і практичну цінність. Робота має комплексний й узагальнюючий характер, що свідчить про глибоку обізнаність автора з теоретичними та практичними аспектами функціонування музейних закладів, фондовою роботою. Видання даної монографії є логічним продовженням наукових досліджень автора – Ковальчук Євгенії Іванівни, співробітника Волинського краєзнавчого музею, однієї з натхненників і організаторів експедиційної збиральницької діяльності музею, яка поповнює державні скарби України.

Загалом, рецензоване видання – це перша у вітчизняній історіографії спроба реконструювати процес формування фонду сакрального мистецтва у збірці регіонального музею як невід'ємної частини Музейного фонду України, охарактеризувати його особливості, дослідити участь у формуванні фонду окремих особистостей, їх внесок у збереження сакральної спадщини на основі архівних матеріалів, документів обліку фондів і наукового архіву музе. У монографії узагальнений досвід Волинського краєзнавчого музею з формування фонду сакрального мистецтва, його практичне значення для сучасної музейної діяльності, запропоновані рекомендації, спрямовані на її вдосконалення у галузі вивчення і збереження сакральної спадщини.

Монографія видана до 20-річчя з часу відкриття Музею волинської ікони і присвячена науковцям, музейним працівникам, церковнослужителям, усім, хто долучився до збереження української культурної спадщини

Видання видрукуване за сприяння митрополита Луцького і Волинського Ніфонта.

На добре слово заслуговує й поліграфічна культура видання. Цікаво і змістовно вирішена обкладинка (автор Василь Охріменко).

АВТОРИ ЗБІРНИКА

Бірюліна Олена Андріївна, завідувач Музею історії Луцького братства, відділу Волинського краєзнавчого музею, м.Луцьк

Боренько Надія Василівна, старший науковий співробітник науково-фондового відділу Музею народної архітектури і побуту у Львові, м.Львів

Бондарчук Андрій Іванович, письменник, краєзнавець, голова Волинського крайового братства св. ап. Андрія Первозваного (Луцьке Хрестовоздвиженське), м. Луцьк

Боровицька Тетяна Ярославівна, науковий співробітник відділу музейних фондів Музею-архіву народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, м. Київ

Боярчук Андрій Володимирович, молодший науковий співробітник Музею історії Луцького братства, відділу Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Брель Ольга Володимирівна, старший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника „Чигирин", музей Б. Хмельницького, м. Чигирин

Бундак Олена Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук та суспільних відносин Луцького інституту розвитку людини Університету „Україна", м. Луцьк

Василевська Світлана Іванівна, провідний науковий співробітник Музею волинської ікони, відділу Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Вашета Михайло Петрович, завідувач відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Венгриновська Оксана Михайлівна, завідувач сектора обліку фондів Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського, м. Коломия

Верба Тарас Володимирович, науковий співробітник ДП «Волинські старожитності» ДП НДЦ ОАСУ ІА НАНУ, м. Луцьк

Вигоднік Ангеліна Петрівна, провідний науковий співробітник Музею волинської ікони, відділу Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Гаврилюк Олександр Никифорович, кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Грабинська Оксана Петрівна, молодший науковий співробітник відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Гриб Лариса Василівна, провідний науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Гулько Геннадій Якович, історик-релігієзнавець, заслужений працівник культури України, м. Луцьк

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних дисциплін Луцького інституту розвитку людини Університету "Україна", м. Луцьк

Діденко Яніна Леонідівна, учений секретар Національного історико-культурного заповідника „Чигирин", м.Чигирин

Дмитренко Алла Адамівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Дмитрук Ірина Володимирівна, студентка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Дуда Тетяна Адамівна, вчитель-методист історії НВК „ЗОШ І-ІІІ ступеня", с. Забороди Ратнівського району

Єлісєєва Тетяна Миколаївна, завідувач Музею волинської ікони, відділу Волинського краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, м. Луцьк

Жам Олена Михайлівна, завідувач науково-дослідного відділу Музей хліба Національного історико-етнографічного заповідника „Переяслав", м. Переяслав-Хмельницький

Жовтянський Віктор Андрійович, доктор фізико-математичних наук, член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи, Інсти-тут газу НАН України м. Київ

Зек Богдан Миколайович, аспірант кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, науковий співробітник відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Златогоський Олексій Євгенович, старший викладач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк м. Луцьк

Карабін Наталія Дмитрівна, науковий співробітник відділу фондів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Карпенко Елена Владиленовна, заведующая отделом древнебелорусского искусства Национального художественного музея Республики Беларусь, г. Минск Республика Беларусь

Карпюк Василь Михайлович, науковий співробітник Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, філії Національного військово-історичного музею, м. Луцьк

Карпюк Людмила Альбертівна, провідний науковий співробітник Музею волинської ікони, відділу Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Кінд-Войтюк Наталія Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Климчук Андрій Миколайович, краєзнавець, журналіст, ТО „Мистецькі грані", м. Рівне

Ковальчук Євгенія Іванівна, кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Волинського краєзнавчого музею, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Колосок Богдан Віталійович, кандидат архітектури, м. Київ

Комаренко Олена Іванівна, завідувач наукового відділу кліматології Національного науково-дослідного реставраційного центру України, м. Київ

Кондратович Олександра Павлівна, фольклорист, етнограф, вчитель-методист, лауреат обласної премії імені Миколи Куделі, м. Луцьк

Корецька Ольга Петрівна, провідний науковий співробітник відділу фондів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Костюк Оксана Романівна, молодший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Костюк Степан Володимирович, директор Тернопільського обласного краєзнавчого музею, м. Тернопіль

Кревська Людмила Іванівна, науковий співробітник відділу фондів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Крикун Юлія Сергіївна, кандидат історичних наук, завідувач відділу мистецтвознавства і фольклористики Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, м. Київ

Кричевський Олександр Романович, краєзнавець, м. Луцьк

Кукса Надія Василівна, завідувач відділу „Суботівський історичний музей" Національного історико-культурного заповідника „Чигирин", с. Суботів

Кучинко Зоряна Михайлівна, завідувач Музею археології при кафедрі археології, давньої і середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Кушпетюк Олена Іванівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук та суспільних відносин Луцького інституту розвитку людини Університету „Україна", м. Луцьк

Ланшина Людмила Володимирівна, старший науковий співробітник відділу природи Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Левицька Олександра Євстахіївна, молодший науковий співробітник відділу „Музей історії Галича" Національного заповідника „Давній Галич", м. Галич

Лис Сергій Володимирович, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Локайчук Світлана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Лушпієнко Ірина Григорівна, науковий співробітник наукового відділу кліматології Національного науково-дослідного реставраційного центру України, м. Київ

Мазурик Юрій Михайлович, головний спеціаліст відділу охорони культурної спадщини Луцької міської ради, м. Луцьк

Марков Артем Сергійович, учень НВК „ЗОШ І-ІІІ ступеня" с. Забороди Ратнівського району

Маркус Ігор Ярославович, в. о. завідувача відділу охорони пам'яток історії та культури Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Мартинова Галина Павлівна, завідувач відділу „Чигиринський археологічний музей" Національного історико-культурного заповідника „Чигирин", м. Чигирин

Матейчук Олександр Васильович, науковий співробітник відділу фондів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Машлай Валентина Володимирівна, в. о. завідувача відділу новітньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Мельничук Марія Русланівна, студентка IV курсу історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Михальчук Леся, завідувач Музею етнографії Національного заповідника „Давній Галич", с. Крилос

Мірошниченко-Гусак Людмила Андріївна, завідувач відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Муравська Світлана Василівна, в. о. доцента кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівського інституту економіки і туризму, м. Львів

Нагорна Олександра Володимирівна, ветеран музейної справи Волині, м. Луцьк

Надольська Валентина Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Наїдко Рита Василівна, завідувач бібліотекою Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Несторук Ілона Миколаївна, старший науковий співробітник відділу фондів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Огнєва Олена Дмитрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Охріменко Григорій Васильович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої і середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, провідний науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Пальоха Лариса Анатоліївна, завідувач відділу науково-освітньої роботи Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Пасюк Ігор Миколайович, завідувач Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, філії Національного військово-історичного музею, м. Луцьк

Петрович Валентина Василівна, кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Поташник Ярослав Миколайович, провідний редактор інформаційно-видавничого відділу Національний заповідник „Давній Галич", м. Галич

Пушкар Наталія Юхимівна, головний хранитель Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Рудянин Іван Петрович, старший викладач кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Рябчикова Фаїна Денисівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Садовник Тамара Євгенівна, провідний науковий співробітник відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Семиног Микола Іванович, провідний інженер Центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, м. Київ

Серховець Людмила Андріївна, студентка V курсу спеціальності „Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури" Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Силюк Оксана Анатоліївна, молодший науковий співробітник Художнього музею в Луцьку, відділу Волинського краєзнавчого музею, магістрант кафедри нової і новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м.Луцьк

Сірий Руслан Богданович, головний зберігач, завідувач науково-фондового відділу Музею народної архітектури і побуту у Львові, м.Львів

Скляренко Наталія Владиславівна, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну Луцького національного технічного університету, м. Луцьк

Стременюк Тетяна Генадіївна, студентка історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Стрільчук Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Тарабукін Олександр Олександрович, старший науковий співробітник відділу досліджень, обліку і паспортизації об'єктів культурної спадщини Житомирського обласного краєзнавчого музею, м. Житомир

Ткаченко Наталія Григорівна, завідувач науково-дослідного відділу Музей історії УПЦ Національного історико-етнографічного заповідника „Переяслав", м. Переяслав-Хмельницький

Толстуха Лілія Василівна, старший науковий співробітник Рівненського обласного краєзнавчого музею, м. Рівне

Троневич Надія Михайлівна, молодший науковий співробітник відділу новітньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Трофімук Тетяна Михайлівна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Хомова Тетяна Олександрівна, старший науковий співробітник відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Шамонін Георгій Олександрович, науковий співробітник відділу науково-архівних фондів Музею-архіву народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, м. Київ

Шумейко Зоя Григорівна, студентка історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Янчишина Яна Валеріївна, молодший науковий співробітник Хмельницький обласний літературний музею, м. Хмельницький

Ярошук Марія Матвіївна, директор Кортеліського історичного музею, с. Кортеліси Ратнівського району

Яцечко-Блаженко Тетяна Володимирівна, старший викладач кафедри документознавства та музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

ЗМІСТ

Розділ 1. ВОЛИНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ТА МУЗЕЙНІ УСТАНОВИ В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ КРАЮ

Олена Бірюліна, м. Луцьк
Найдавніші писемні джерела у зібранні Волинського краєзнавчого музею. Лист луцького старости Андрія Сангушка Кошерського від 5 травня 1555 року в справі про збіглого рибалку 3

Андрій Бондарчук , м. Луцьк
Музей історії Луцького братства: наймолодший і єдиний в Україні 6

Андрій Боярчук, м. Луцьк
Заповіт декана Олицької колегіати Себастяна Козеровського 26 серпня 1762 р. 11

Олена Бундак, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Григорій Гуртовий – видатний краєзнавець Волині 15

Михайло Вашета, м. Луцьк
Скарб празьких грошей з села Полонка у фондах Волинського краєзнавчого музею 19

Ангеліна Вигоднік, Світлана Василевська, м. Луцьк
Маркетингова діяльність Музею волинської ікони 26

Оксана Грабинська, м. Луцьк
Використання збірки пристосувань для прядіння і ткацтва в етнографічних подіях Волинського краєзнавчого музею 31

Лариса Гриб, Лариса Пальоха, м. Луцьк
Етнографічні заходи у Волинському краєзнавчому музеї. Виставкова хронологія (2000-2013 роки) 33

Лариса Гриб, Лариса Пальоха, м. Луцьк
З історії створення відділу науково-освітньої роботи у Волинському краєзнавчому музеї. Форми і методи роботи 36

Алла Дмитренко, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Музейні колекції і майстри: до 85-річчя від дня народження гончаря Володимира Ковальчука 39

Тетяна Дуда, Артем Марков, с. Забороди Ратнівського району
Музей "ЗОШ І-ІІІ ступеня" с. Забороди Ратнівського району – центр виховання молоді 45

Тетяна Єлісєєва, м. Луцьк
Музей волинської ікони у дослідженні пам'яток сакрального мистецтва 49

Богдан Зек, м. Луцьк
Розпорядження окупаційної влади Луцька 1941 – 1944 рр. у фондах Волинського краєзнавчого музею 55

Наталія Карабін, м. Луцьк
Тютюнова колекція зі збірки Волинського краєзнавчого музею 64

Владилена Карпенко, г. Минск, Республика Беларусь
Портреты королей и магнатов – вершителей истории Великого Княжества Литовского (из музеев Львова, Луцка и Минска) ... 73

Наталія Кінд-Войтюк, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Польське товариство приятелів науки Волинського краєзнавчого музею – центр наукових досліджень у 1935-1939 рр. ... 84

Ольга Корецька, м. Луцьк
Літературна Шевченкіана Волинського краєзнавчого музею ... 88

Людмила Кревська, м. Луцьк
Колекція люльок у фондах Волинського краєзнавчого музею (ВКМ) ... 93

Олена Кушпетюк, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Архієпископ Модест та його роль в організації церковних музейних закладів Волинської губернії ... 98

Зоряна Кучинко, м. Луцьк
Становлення та деякі аспекти діяльності Музею археології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки ... 100

Людмила Ланшина, м. Луцьк
Діяльність П. А. Тутковського на Волині. Каталог матеріалів П. А. Тутковського у фондах Волинського краєзнавчого музею ... 103

Сергій Лис, м. Луцьк
Тема українського націонал-демократичного руху опору в експозиційному залі Волинського краєзнавчого музею «Волинь у складі Радянського Союзу (1945 – 1991 рр.)» ... 109

Юрій Мазурик, м. Луцьк
До питання етнічної належності казана XII – XIII століть з фондів Волинського краєзнавчого музею ... 115

Валентина Машлай, м. Луцьк
Тематичне комплектування фондів та створення актуальних експозицій з сучасної історії з України ... 119

Марія Мельничук, м. Луцьк
Роль Нововолинського історичного музею в збереженні та інтерпретації культурної спадщини Волині ... 120

Людмила Мірошниченко-Гусак, м. Луцьк
Етнографічна виставка „Традиційне вбрання волинян та поліщуків": взаємодія з відвідувачем ... 121

Олександра Нагорна, м. Луцьк
Про себе і своїх колег ... 124

Валентина Надольська, кандидат історичних наук,
Фаїна Рябчикова, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Поповнення збірки Волинського краєзнавчого музею у роки незалежності ... 133

Рита Наїдко, м. Луцьк
До історії книгозбірні Волинського краєзнавчого музею ... 136

Наталія Пась, м. Камінь-Каширський
Розбудова шкільного музейництва в Камінь-Каширському районі 137

Валентина Петрович, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Фундатори музейних колекцій на Волині (кінець XIX – перша чверть XX ст.) 142

Наталія Пушкар, м. Луцьк
Експертна комісія Волинського краєзнавчого музею. Історія створення й діяльності 145

Наталія Пушкар, Ілона Несторук, м. Луцьк
П'ять етапів музейної історії: колекції, хранителі, будинки 168

Наталія Пушкар, м. Луцьк
Музейні бувальщини – 2 185

Тамара Садовник, м. Луцьк
Кахлі з села Шепель біля Луцька на Волині. Типологія і витоки, спроба каталогізації 200

Людмила Серховець, Тетяна Трофімук, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Відновлення діяльності Волинського краєзнавчого музею у післявоєнний період
(за матеріалами газети "Радянська Волинь") 203

Оксана Силюк, м. Луцьк
Анатолій Дублянський : від музейного працівника до Митрополита УАПЦ
(Літопис життя та діяльності за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею) 206

Надія Троневич, м. Луцьк
З історії українців Холмщини 228

Тетяна Хомова, м. Луцьк
Колекція настільниць і скатертин (група Р2 – тканини…) у фондах
Волинського краєзнавчого музею 237

Марія Ярошук, с. Кортеліси Ратнівського району
Кортеліський історичний музей 241

Людмила Карпюк, м. Луцьк
Атрибуція пам'яток сакрального мистецтва західноєвропейської традиції у збірці
Музею волинської ікони 244

Євгенія Ковальчук, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Волинський краєзнавчий музей. До історії музейної експозиції 250

Богдан Колосок, кандидат архітектури, м. Київ
Анатолій Дублянський: листи про віхи життя 255

Владислав Фульмес, м. Луцьк
Митрополит Анатолій (Дублянський) – видатний ієрарх УАПЦ 260

Розділ 2. МУЗЕЙНЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ : ІСТОРІЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Надія Боренько, Руслан Сірий, м. Львів
Концепція побудови музейних каталогів (на прикладі каталогу волинсько-поліської групи колекції «Гончарство» Музею народної архітектури і побуту у Львові) 266

Тетяна Боровицька, м. Київ
Збірка натільного вбрання Березнівщини у фондах Музею-архіву народної культури Українського Полісся 276

Ольга Брель, Яніна Віденко, м. Чигирин
Проблеми та перспективи створення Музею «Історія Чигиринської фортеці» 282

Оксана Венгриновська, м. Коломия
Комплектування, облік та збереження музейних зібрань 285

Олександр Гаврилюк, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Музеї Західної України 1920-х – 1930-х років у дослідженнях сучасних вітчизняних науковців 288

Олександр Дем'янюк, доктор історичних наук, м. Луцьк
Використання філателістичної продукції у формуванні експозицій, присвячених історії України 293

Ірина Дмитрук, м. Луцьк
Інтернет сторінки як засіб комунікації між музеєм та відвідувачем 297

Олена Жам, Наталія Ткаченко, м. Переяслав-Хмельницький
До історії комплектування двору селянина-середняка Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (1964-1965 рр.) 299

Андрій Климчук, м. Рівне
Якуб Гофман та його пам'яткоохоронна діяльність 305

Олена Комаренко, Ірина Лушпієнко, м. Київ
Музейні вітрини – історія і сучасність 308

Оксана Костюк, м. Луцьк
Інноваційні освітні музейні програми для дітей і юнацтва в Україні 311

Степан Костюк, м. Тернопіль
Фонд Володимира Рожка у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї 314

Надія Кукса, м. Чигирин
Концепція музейної експозиції "Суботів – родовий маєток Хмельницьких" 316

Олександра Левицька, м. Галич
Роль Музею історії Галича в збереженні та інтерпретації культурної спадщини ре,, ... 319

Галина Мартинова, м. Чигирин
Експозиційна та виставкова діяльність археологічного музею Національного історико-культурного заповідника "Чигирин" в сучасних умовах 323

Олександр Матейчук, м. Луцьк
Електронні системи каталогізації музейних фондів 325

Леся Михальчук, м. Галич
«Опілля» в експозиції Музею етнографії Національного заповідника «Давній Галич» 329

Світлана Муравська, м. Львів
Облік експонатів у музеях вищих навчальних закладах на західноукраїнських теренах 333

Ярослав Поташник, м. Галич
Від задуму – до втілення. Концептуальні основи створення експозиції в Музею караїмської історії і культури 339

Микола Семиног, м. Київ
Підготовка аналогових фотодокументів до зберігання у архівних фондах Музею-архіву народної культури Українського Полісся 340

Олександр Тарабукін, м. Житомир
Іван Федорович Левицький – дослідник археологічних старожитностей Східної Волині 344

Георгій Шамонін, м. Київ
Музей-архів народної культури українського полісся: використання цифрових технологій при формуванні аудіоархіву 350

Тетяна Яцечко-Блаженко, Іван Радянин, м. Луцьк
Польський досвід висвітлення діяльності музеїв у Твіттері 354

Розділ 3. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ТА ОСВІТИ

Григорій Охріменко, кандидат історичних наук,
Олександр Кричевський, Ігор Маркус, м. Луцьк
Знахідки металевих ретушерів доби бронзи на Волині 356

Олександр Кричевський, Григорій Охріменко, кандидат історичних наук,
Наталія Скляренко, кандидат мистецтвознавства, м. Луцьк
Археологічні матеріали з поверхневих зборів біля Хрінницького водосховища Демидівського району Рівненської області 361

Григорій Охріменко, кандидат історичних наук,
Тетяна Стременюк, Наталія Скляренко, кандидат мистецтвознавства, м. Луцьк
Незвичайні керамічні вироби тшинецько-комарівської культури з території Західної Волині та Полісся 368

Григорій Охріменко, кандидат історичних наук,
Наталія Скляренко, Зоя Шумейко,
Світлана Локайчук, кандидат філологічних наук, м. Луцьк
Вивчення старожитностей культури кулястих амфор на Волині та Поліссі 373

Олексій Златогорський, Тарас Верба, м. Луцьк
Рятівні дослідження у с. Будятичі 2013 року 377

Віктор Жовтянський, доктор фізико-математичних наук,
член-кореспондент НАН України, м. Київ
Про літописний топонім „Олика" та пам'ятки однойменного містечка на Волині 382

Юлія Крикун, кандидат історичних наук, м. Київ
Моральна та етична поведінка як складова частина карного звичаєвого права українців у працях вчених 1920-х – 1930-х років 396

Яна Янчишина, м. Хмельницький
На перетині доль 400

Олена Огнєва, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Стравінський очима художників 403

Лілія Толстуха, м. Рівне
Томаш Оскар Сосновський. Біографія (Переклад з польської мови) 406

Ігор Пасюк, м. Луцьк
21-й броньовий дивізіон Речі Посполитої у Луцьку 410

Ігор Пасюк, Василь Карпюк, м. Луцьк
Перші танкові бої червня 1941 р. на території Волинської області 415

Геннадій Гулько, м. Луцьк
З історії костелу св. Петра і Павла в Луцьку (1944 – 1948 рр.) 420

Людмила Стрільчук, кандидат історичних наук,
Валентина Петрович, кандидат історичних наук, м. Луцьк
Культурно-мистецькі та науково-освітні контакти – невід'ємна й важлива складова українсько-польських відносин 425

Олександра Кондратович, м. Луцьк
Божі передвісники весни 429

РЕЦЕНЗІЇ

Тетяна Єлисєєва, м. Луцьк
Книга про пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Рецензія на книгу: Ковальчук Є. І. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929–2012 роки): Монографія. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 296 с. 434

Автори збірника 437

Управління культури Волинської облдержадміністрації
Волинський краєзнавчий музей
Волинська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

Наукове видання

ВОЛИНСЬКИЙ МУЗЕЙ, ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Науковий збірник

Випуск 5

Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 року

Друкується в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.

Виготовлення оригінал-макету – **Олександр Трофімук.**

Здано на виробництво 5.05.2014 р. Підписано до друку 10.05.2014 р.
Формат 60х68 1/8. Гарнітура Times. Папір друкарський. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 51,4. Обл.-вид. арк. 71,9. Накладом 300 прим. Вид. № 371.
Ціна вільна. Замовне.

Віддруковано на МП "Пульс". 43000, м.Луцьк, вул..Б.Хмельницького, 3/9.

В 67 Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 5. Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 року. Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2014. – 449 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, яка відбулася в м. Луцьку 16 травня 2014 року, присвячені музейній справі, археології, історії, культурі та етнографії Волині в контексті української історії.

Розраховане на науковців, краєзнавців, музейних працівників та широке коло шанувальників минувшини.

УДК 069(477.82)
ББК 79.14(4УКР - ВОЛ)